NÜZHETÜ'L-ERVÂH

Bilgelerin Tarihi ve Özdeyişleri

ŞEMSÜDDÎN EŞ-ŞEHREZÛRÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 62

Bilim ve Felsefe Serisi	: 25
Kitabın Adı	: NÜZHETÜ'L-ERVÂH VE RAVZATÜ'L-EFRÂH Bilgelerin Tarihi ve Özdeyişleri
Müellifi	: Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî (ö. 687/1288)
Özgün Dili	: Arapça
Metin - Çeviri	: Yrd. Doç. Dr. Eşref Altaş İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü (İslâm Felsefesi), Öğretim Üyesi
Editör	: Prof. Dr. İlhan Kutluer Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü (İslâm Felsefesi), Öğretim Üyesi
Son Okuma	: Yazma Eser Uzm. Yrd. Zehra Gökgöz
Arşiv Kayıt	: Süleymaniye Yazma Eser Kütp., Hamidiye No. 1447, Fatih No. 4515
Kapak Görseli	: Süleymaniye Yazma Eser Kütp., Yeni Cami No. 908
Kitap Tasarım	: Yüksel Yücel
Baskı	: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş. Cihangir Mh. Güvercin Cd. No: 3/1 Baha İş Mrk. A Blok Kat: 2 34310 Avcılar / İstanbul Tel.: 0212 412 17 00 Sertifika No: 12026
Baskı Yeri ve Yılı	: İstanbul 2015
Baskı Miktarı	: 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Şemsüddîn eş-Şehrezûrî
Bilgelerin Tarihi ve Özdeyişleri, *Nüzhetü'l-Ervâh*

1. Felsefe Tarihi, 2. Ahlâk, 3. Hikmetli Sözler, 4. Filozoflar, 5. Âdâb,
6. Şemsüddîn eş-Şehrezûrî, 7. Hikemiyât
ISBN: 978-975-17-3801-1

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

NÜZHETÜ'L-ERVÂH

BİLGELERİN TARİHİ VE ÖZDEYİŞLERİ

(ELEŞTİRMELİ METİN - ÇEVİRİ)

ŞEMSÜDDÎN EŞ-ŞEHREZÛRÎ
(ö. 1288)

Eleştirmeli Metin - Çeviri
Eşref Altaş

Editör
İlhan Kutluer

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
T. C.
Cumhurbaşkanı

SUNUŞ

Tarih boyunca kültür ve düşünce üretme gücü, büyük medeniyetler inşa etmenin en önemli unsuru olmuştur. Uzun soluklu ve evrensel nitelikte bir medeniyet üretebilmek ise geçmişten miras alınan birikimin geleceğe taşınabilmesi ile mümkündür. Tarih öncesi çağlardan itibaren köklü medeniyetlere beşiklik yapmış olan coğrafyamız; köklerinden bilgiye, hikmete ve irfana dayalı gelenekler çıkarmıştır.

Her kültürün sahip olduğu klasikler ve başyapıtlar, başka kültürler tarafından takdir edildiği ve kabul gördüğünde medeniyetler arası etkileşim ortaya çıkar. Medeniyet coğrafyamız ise tarihinde üç temel karşılaşma ve etkileşime şahit olmuştur. Bunlardan birincisi ve en önemlisi Bağdat'ta gerçekleşen yabancı milletlere ait Grek, Süryani, Hint, Fars vb. düşünce ürünlerinin İslâm medeniyetine kazandırılmasıdır. Böylece Müslüman düşünürler başta tıp, matematik, astronomi, felsefe ve ilâhiyat olmak üzere pek çok alanda şaheserler ortaya koymuştur. Endülüs'te ise ikinci karşılaşma olarak İslâm düşünürlerinin eserleri Yahudi ve Hıristiyan topluluklar tarafından kabul görmüştür. Üçüncü ve son karşılaşmada ise Osmanlı'da İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik yan yana kültür ve düşünce üretebilmiştir. Nitekim içerdiği zengin nakışlarla oldukça zengin bir kilim gibi olan Anadolu coğrafyamız, bu dönemlere ait, etkileşim ve karşılaşmanın örnekliğini tasvir eden sayısız el yazmalarına ev sahipliği yapmaktadır.

"İlim ve sanat iltifat görmediği yerden göç eder" sözü ile İbn Sînâ, bin sene önce hikmet ve irfan nehrinin aktığı mecrayı dile getirmiştir. Coğrafyamızın hak ettiği ve tüm unsurlarıyla insanımızın arzu ettiği istikrar; bizi biz yapan değerlerden güç alarak, ilim ve sanatın her dalına hak ettiği kıymeti vererek yola çıkılan yeni bir medeniyet tasavvuru ile mümkün olacaktır. Bu ufuk ile hareket eden, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı; medeniyet mirasımıza ait eserlere sahip çıkarak bu eserleri etkin bir şekilde yeniden inşa etmeyi hedeflemektedir. Buhara'dan Endülüs'e, Semerkant'tan Belgrad'a, Bağdat'tan Kazan'a kadar geniş bir bölgede kalıcı bir etki bırakıp medeniyet coğrafyamızın kodlarını oluşturan, insanlığın ise ortak mirası olan yazma eserlerin yeniden bilim, sanat ve kültür camiasının istifadesine sunulması ile ancak bu inşa faaliyeti başarıya ulaşacaktır. Kültür ve medeniyetimizin klasik eserlerinin; çeviri, çeviri yazı, tıpkıbasım ve eleştirmeli basımının yapılması sonucunda bu eserlerin ihtiva ettiği bilgi ve değerler bilimsel, kültürel ve toplumsal düzlemde bir özgüvenin, özgünlüğün gelişmesine vesile olacaktır.

Medeniyet coğrafyamız üzerinde yaşayan toplumların ürettiği bilim, felsefe, sanat, din ve tarih gibi geniş ihtisas sahalarını ilgilendiren temel metinleri okuyucuya ulaştırma gayesi, kadim zamanlardan beri medeniyetlerin kesişim noktası olan coğrafyamıza yeni bir ruh ve güç katacaktır.

Yalçın Topçu
T. C.
Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 4

SUNUŞ 6

GİRİŞ

Şehrezûrî'nin Hayatı, Eserleri ve *Nüzhetü'l-Ervâh* 15

Şehrezûrî'nin Hayatı 15
Şehrezûrî'nin Eserleri 20
Nüzhetü'l-Ervâh 23
Nüzhetü'l-Ervâh'ın Adı, Şehrezûrî'ye Aidiyeti ve Yazım Tarihi 23
Nüzhetü'l-Ervâh'ın Kaynakları 25
Nüzhetü'l-Ervâh'ın Baskıları ve Tercümeleri 37
Farsça Tercümeleri 37
Türkçe Tercümesi 38
Nüzhetü'l-Ervâh'tan Yapılan Bazı Seçmeler 38
Nüzhetü'l-Ervâh'ın Nüshaları ve Nüshalar Arasındaki Farklılıklar 38
Tahkîkte Takip Edilen Yöntem ve Tercüme Hakkında 50
Kaynaklar 73

NÜZHETÜ'L-ERVÂH

[Müellifin Girişi] 86
Felsefenin Başlangıç Dönemi Hakkında 100
Bilgelerin İlki İnsanlığın Babası Âdem (s.a.) 132
Hz. Âdem'in oğlu Şît (a.s.) 134
Rabbânî Büyük Bilge Empedokles 142
Hermesler Hermes'inin Haberi 152
Hermes'in Öğütlerinden, Hikmetlerinden ve Âdâbından Seçmeler 160
Thoth'un Âdâbından 188
{Hermes'in Öğrencisi} Nebi ve Filozof Asklepios 192
Müteellih Bilge {Filozof} Pisagor{'un Haberi} 198
Pisagor'un Âdâbı ve Öğütleri 216
Zahit, Müteellih, Bilge Sokrat'ın Haberi 240
Müteellih Zahit Bilge Sokrat'ın Âdâbı 154
Metafizikçi Bilge Eflâtun'un Haberi ve Âdâbı 318

Eflâtun'un Âdâbı, Hikmetli Sözleri ve Öğütleri 324
Nikomakhos oğlu Bilge Aristo'nun Haberleri 348
Bilge Aristo'nun Âdâbı 360
Müteellih Münzevî Kinik Diyojen'in Haberleri] 374
Münzevî Kinik Diyojen'in Âdâbı 378
Bilge Hipokrat'ın Haberleri 394
Şair Homeros'un Haberleri 408
Şair Homeros'un Âdâbı 410
Atina Kanunlarının Koyucusu Solon'un Haberleri 422
Şair Solon'un Âdâbı 424
Elea halkından Teleutagoras'ın oğlu filozof Büyük Zenon'un Haberleri 432
Zenon'un Âdâbı 436
Zülkarneyn Lakaplı İskender'in Haberleri 440
[Zülkarneyn Lakaplı İskender'in Âdâbı 474
Altın Risâle'den Bir Kesit 486
Miletli Anaksagoras'ın Haberi ve Âdâbı 522
Theophrastus'un Haberleri 528
Eudemus 532
Aiskhulos (?) 534
Demokritos 536
Kābis es-Sokratî 538
Proklos 540
Aristippus 544
Plutarkhos 544
Secundus 546
Themistius 546
İskender el-Afrodisî 548
eş-Şeyhu'l-Yunânî (Plotinus) 552
Zerdüşt 556
Batlamyus'un Haberleri [m.s. 90-168] 562
Batlamyus'un Âdâbı 564
Medargis'in Haberleri 570
İlahî Âlem Üzerine Konuşmuş Olan Teolog Gregorius'un Haberleri 574
Basileios'un Âdâbı 578
{Surlu (Tyre) Öklid 582

Kur'ân-ı Azîm'de Anlatılan Lokman el-Hakîm'in Haberleri 584
[Lokman el-Hakîm'in Hikmetli Sözleri ve Öğütleri] 590
Tabip Galen'in Haberleri 616
Galen'in Âdâbı 622
[Hâtime: Yahyâ en-Nahvî'nin Tıbbın Doğuşu Hakkındaki Sözlerinden Seçilmiş Paragraflar] 640
{İslâmî Dönemdeki Filozofların Haberleri} 652
(Ebû Zeyd) Huneyn b. İshak (el-İbâdî) 652
Huneyn Oğlu İshak 654
Tabip Hubeyş 656
Sâbit b. Kurre el-Harrânî 658
Ebû Osman ed-Dimeşkî (Sa'îd b. Ya'kûb) 662
Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî 664
Ali b. Rabben et-Taberî 666
Ebü'l-Hayr el-Hasen b. Bâbâ b. Süvâr b. Behnâm el-Bağdâdî 668
Mettâ b. Yûnus 674
Muhammed b. Câbir el-Harrânî el-Bettânî 674
eş-Şeyhü'l-Fâdıl Muhammed b. Muhammed (Ebû Nasr el-Fârâbî) 676
Ebû Süleyman Muhammed b. Mis'ar el-Büstî 684
Ebû Abdullah en-Nâtılî 686
Bıtrîk lakaplı Yahyâ en-Nahvî ed-Deylemî 688
Ya'kûb b. İshak el-Kindî 690
Ebû Zeyd el-Belhî 696
Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib el-Câselîk 698
Ebü'l-Kāsım el-Kirmânî 702
Ebû Hâmid Ahmed b. İshak el-İsfizârî 702
Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî 704
Ebû Ali İbnü'l-Heysem: İkinci Batlamyus 704
Ebû Sehl el-Kûhî 710
İbnü'l-A'lem 710
Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Hindû 712
Ebû Sehl el-Mesîhî 716
Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Adiy 716
Behmenyâr b. el-Merzubân 718

Ebû Mansûr el-Hüseyin b. Tâhir b. Zeyle 718
Ebû Ubeyd Abdulvâhid el-Cûzcânî 720
Ebû Abdullah el-Maʿsûmî 722
Ebü'l-Hasen el-Enbârî 724
İsmail el-Herevî 724
Meymûn b. en-Necîb el-Vâsıtî 726
Ebü'l-Feth Kûşek [726
Ebû Sehl (en-Nîlî) en-Nîsâbûrî 728
Ebü'l-Kāsım el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Fadl er-Râgıb
(el-Isfahânî) 728
Ebü'l-Kāsım Abdurrahman b. Ebî Sâdık 730
Ebü'l-Hasen Ali en-Nesevî: el-Üstâzü'l-Muhtass 732
Adudü('d-dünyâ ve)'d-din: Yezd Hükümdarı 734
Ömer el-Hayyâmî 736
{Ahmed b. et-Tayyib es-Serahsî 744
Ebü'l-Meâlî Abdullah b. Muhammed el-Miyânecî: Aynulkudât 746
Ebû Hâtim el-Muzaffer el-İsfizârî 748
Ebü'l-Abbâs el-Levkerî 750
Muhammed (b.) el-Îlâkî: es-Seyyid 750
el-Kâdî Zeynüddîn Ömer b. Sehlân es-Sâvî 752
Esʿad el-Meyhenî 752
{Ebü's-Salt Ümeyye b. Ebi's-Salt 754
Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî 754
Ebü'l-Hasen İbnü't-Tilmîz 756
İbnü'ş-Şibl (el-Bağdâdî) 758
el-Hasen b. İshak b. Muhârib el-Kummî 768
Ebû Caʿfer b. Bânûyeh 770
Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd el-Kummî: el-Üstâz
(es-Sâhib İbnü'l-Amîd) 780
Ebû Bekr el-Hasen İbn Kerde el-Kûmsî/Kûmşî 784
Ebû Ali Ahmed b. (Muhammed) Miskeveyh 786
Ebü'n-Nefîs 788
İbrahim b. Adiy: Yahyâ (b. Adiy)'nın Kardeşi 792
Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Cûşenî 792
es-Sâhib Ebû [İbn] Muhammed el-Buhârî 792
Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî 794

Bahâüddin Ebû Muhammed el-Harakî 796
Muhammed el-Hârisânî es-Serahsî 798
Mahmûd el-Hârizmî 798
Ebü'l-Feth Abdurrahman el-Hâzin 800
Muhammed b. Ahmed el-Ma'mûrî el-Beyhakî 802
Zahîrüddin Abdülcelîl b. Abdülcebbâr el-Müftî 802
Ali b. Şâhek el-Kassârî ed-Darîr el-Beyhakî 804
Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî 806
Ebü'l-Hasen (Ali b. Râmsâs) el-Avfî 814
Ebü'l-Hasen b. [Ze]hrûn el-Harrânî 814
İbn Seyyâr et-Tabîb 816
Ebû Muhammed Süleyman b. Tâhir b. Behrâm es-Sicistânî 818
el-Emîr) es-Seyyid (el-İmâm) Zeynüddin İsmail b. el-Hasen
el-Cürcânî et-Tabîb 828
Ebü'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî 832
Ebû Ali İsa [b. İshak] b. Zur'a (el-Bağdâdî el-feylesof) 834
Ebü'l-Kāsım el-Antâkî 840
Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullah İbn Sînâ el-Buhârî: es-Sâhibü'l-ecell
Şerefü'l-mülk 842
Ebü'l-Fütûh Yahyâ b. Emirek es-Sühreverdî 864
Muhammed b. Ömer el-Hüseyin el-Hatîb er-Râzî 908
Îsâ b. Ali b. Îsâ b. el-Cerrâh 918
Gulâmü Zuhal ve İbn Bîlis 920
Ebû Temmâm en-Nîsâbûrî 924
el-Bedîhî 926
en-Nûşecânî 928
Ebü'l-Kāsım el-Antâkî 928
Ebû Zekeriyyâ es-Saymerî 930
Talha en-Nesefî 930
Vehb b. Ya'îş er-Rakkî 930
Nazîf er-Rûmî 930
Ebû Muhammed el-Arûdî 930
Ebû İshak es-Sâbî ve Ebü'l-Hattâb es-Sâbî 932
Ebü'l-Feth el-Büstî 936
[Müstensihler Tarafından Eklenen Biyografiler] 936
Efdalüddin Muhammed el-Marakkî: el-Kâşî 940

Efdalüddin el-Bâmiyânî 940
Tâcüddîn el-Urmevî 940
Kemâleddin b. Yûnus 940
Mevlânâ Nasîruddîn Muhammed et-Tûsî 940
Kemâleddin Abdülhâlık: İbnü'd-Dâ'î 942
DİZİN 949

GİRİŞ

ŞEHREZÛRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE NÜZHETÜ'L-ERVÂH

Şehrezûrî'nin Hayatı

Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî (ö. 687/1288'den sonra) İşrâkî felsefe ekolünün önde gelen filozof ve şarihi, aynı zamanda felsefe tarihçisidir. Şehrezûrî nisbesinden hareketle Şehrezûr'da[1] doğduğu bilinmektedir. Doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi olmadığı gibi hayatını hangi dönemde sürdürdüğüne dair de farklı görüşler vardır.

Müsteşrik Ahlwardt (ö. 1909) Şehrezûrî'nin 600/1203 ile 780/1378 yılları arasında bir dönemde yaşadığını söyleyerek geniş bir tarih aralığına işaret etmektedir.[2] Sachau (ö. 1930) *Kitâbu'r-Rumûz* adlı eserin Vatikan nüshasının ferağ kaydının yanlışlıkla h. 611 olarak kaydedilmiş olması[3] ve *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın Leiden yazmasının son biyografisinin Sühreverdî (ö. 587/1191) olmasına binaen *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın 586/1191 ila 611/1214 yılları arasında yazıldığını iddia ederek[4] Şehrezûrî'yi Sühreverdî ile çağdaş kabul etmektedir. Bu nedenle Sachau, İmâduddin el-Isfahânî'nin, Sühreverdî (ö. 587/1191)'nin öldürülmesini h. 588 yılı olayları arasında zikrederken Halep Kalesi'nde Şemseddin adlı bir öğrencisinin onunla birlikte olduğunu bildirmesi hakkında[5] da bir yanılgıya düşmektedir. Sachau bu öğrencinin Şehrezûrî olduğunu iddia etmişse[6] de 687/1288'de hayatta olan Şehrezûrî'nin 587/1191 yılında öldürülen Sühreverdî'ye öğrencilik yapmış olması mümkün değildir.

---

1 Şehrezor, Hemedân ile Erbil arasında İran'ın batısı ile Kerkük ve Süleymaniye şehirlerini içine alan plato.

2 Ahlwardt, *Die Handschriften Verzeichnisse der Königlichen Bibliothekzu Berlin Verzeichnisse der Arabischen Handschriften*, (Berlin: A. Asher Co. 1897), IX, 459-460.

3 Giorgio Levi Della Vida, "La sottoscrizione a.f. 77v in data 611 e certamente falsa", *Elenco dei Manoscritti Arabi-İslamici della Biblioteca Vaticana*, (Roma: Citta del Vaticano, 1965, II, 299; Charles Ambrose Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, (London: The Royal Asiatic Society, 1972), c. I, part. 2, s. 1108-1109.

4 Eduard Sachau, "Einleitung", Bîrûnî, *el-Âsâru'l-bâkiye ani'l-kurûni'l-hâliye*, nşr. Eduard Sachau, (Leipzig, 1878), içinde, s. L-LI, s. LI.

5 İmadüddin el-İsfahânî, *el-Bustânü'l-câmi' li-cemî'i tevârîhi ehli'z-zamân,* nşr. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Sayda; Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002/1423), s. 442.

6 Sachau, "Einleitung", s. LI.

Şehrezûrî'nin Sühreverdî'nin öğrencisi ve hatta çağdaşı olmadığına dair delillere işaret etmek konunun vuzuha kavuşması açısından önemlidir. İlk olarak Sühreverdî'nin katlinin Eyyûbî sultanları, fakihler ve halk arasında büyük tartışmalara sebep olduğu göz önüne alındığında[7] hem toplumsal hafızanın tazeliği, hem Şehrezûrî'nin hocasına dair doğrudan müşahedeleri bu detayların kaçırılmasını imkânsız kılardı. Oysa Şehrezûrî, eğer öğrencisi olmuşsa, *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta Sühreverdî'nin hayatına dair en çok hatırlayabileceği biyografik malumatı, birkaç farklı rivayete binaen farklı alternatifleri sıralayarak vermektedir. Mesela Sühreverdî'nin öldürülmesine dair olayları, öldürülme yılını ve öldürüldüğünde yaşının kaç olduğuna dair birbirinden oldukça farklı iddiaları rivayet yoluyla nakletmektedir. Sühreverdî'nin hayatını bazı çelişkileri de barındıran rivayetlere dayanarak tahkiye etmesi, Şehrezûrî'nin müşahedeye dayanan bir bilgiye sahip olmadığını göstermektedir.[8]

Bu konuda Şehrezûrî'nin eserlerindeki başka otobiyografik malumata da başvurulabilir. Şehrezûrî *Kitâbu'r-Rumûz* adlı eserinde ömrünün başlangıcında araştırma (bahs) ve tartışma (cidâl) yoluna tutkun olduğunu, naklî olana (kîl ve kâl) şidddetli bir meyli olduğunu ve metafizikte yakin hâsıl olmaması nedeniyle bir süre bu şekilde şaşkın kalıp müşekkik ibarelerle uğraştığını anlatır. Buna göre Şehrezûrî felsefî-İşrâkî kariyerine doğrudan Sühreverdî'nin öğrencisi olarak başlamamıştır.[9] Zaten onun *Kitâbu'r-Rumûz* adlı eseri çeşitli araştırmacılar tarafından İşrakîlik öncesi metinlerden biri olarak değerlendirilmektedir.[10] Şehrezûrî'nin gençliğinde Sühreverdî'nin düşüncesini tahkîr eden konuşmalardan etkilenerek onun felsefesini araştırmaya başlamış olduğu ve onun felsefesini anlayıp açıklayabilecek bir kimseye rastlayamadığına dair kendi ifadeleri[11] de onun Sühreverdî ile değil, Sühreverdî sonrasındaki nesillere kavuşup onlarla konuştuğunu göstermektedir. Nitekim Şehrezûrî *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*'ın mukaddimesinde Sühreverdî metnini araştırmaya dayalı olarak anladığını belirterek herhangi bir sözlü geleneği tevarüs etmediğini söyler.[12]

---

7 Isfahânî, s. 242-243; Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükemâ*, *Nüzhetü'l-ervâh ve ravdatü'l-efrâh*, nşr. Abdülkerim Ebû Şüveyrib ([Trablus]: Cem'iyyetü'd-Da'veti'l-İslâmî, 1988), s. 379-380.

8 Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükemâ,* nşr. Ebû Şüveyrib, s. 379-380.

9 Şehrezûrî, *Kitâbu'l-Emsâl ve'r-rumûzi'l-lâhûtiyye fi'l-envâri'l-mücerredeti'l-melekûtiyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1205, vr. 3a.

10 bk. aş.

11 Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükemâ,* nşr. Ebû Şüveyrib, s. 376-377.

12 Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*, nşr. Hüseyin Ziyâî Terbetî, (Tahran: Müessese-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1993), s. 7.

Nüzhetü'l-Ervâh'ı Farsça'ya tercüme eden Ziyâüddin ed-Dürrî Şehrezûrî'nin Sühreverdî'nin akrabalarından olduğunu iddia eder.[13] *Nüzhetü'l-Ervâh* üzerine çalışan bir başka araştırmacı ise onun önemli bir devlet adamının maiyetinde bürokrat veya kâtip olabileceğini düşünmektedir.[14] *Nüzhetü'l-Ervâh*'taki otobiyografik bazı malumata göre Şehrezûrî hayatının erken bir devresinde Sühreverdî'nin fikirlerini öğrenmek arzusuna kapılmış, kısa bir sürede onun felsefesine muttali olmuştur. Gerçekleştirdiği birçok seyahatte Sühreverdî ile ilgili felsefî tartışmaları izlemiş ve bu çerçevede dönemindeki özellikle fukaha zümresinin ve muhtemelen Râzî etkisinde gelişen düşünce grubuna mensup âlimlerin Sühreverdî algılarını eleştirmiştir.[15]

Şehrezûrî felsefede İşrâkîliğe mensuptur. Bunun dışında kendisinin mezhep mensubiyetine dair bir bilgi yoktur. Sözen Şehrezûrî'yi "Sühreverdî'nin fikirlerine yürekten bağlı ve sünnî inanca yakın" şeklinde nitelendirirken;[16] Altıparmak onu "sünnî ekole bağlı müslüman bir mistik olarak" görmektedir.[17] Fakat onun *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) bahsî ve zevkî hikmetten yoksun olduğunu, tanım (el-hadd) tertip edemeyen, burhân ikâme edemeyen biri, hatta yolunu kaybetmiş Cahiliyye görüşleri içinde şaşkın vaziyette zavallı bir ihtiyar olduğunu iddia ettiğine[18] bakılırsa Şehrezûrî'nin Eş'arîliğe mensup olmadığı söylenebilir. Diğer yandan Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh*'taki bilgilere göre güney Irak'ta yaşayan inançlı gnostik Sabiîler (Mandaiyye) ile karşılaşmış, kitaplarını tetkik etmiş ve bilgi alışverişinde bulunmuştur. Nitekim Şehrezûrî'nin Hz. Âdem ve Hz. Şît hakkında verdiği bilgiler de onun bu ilişkileri sonucu Sabiî kaynaklara dayanmaktadır. [19]

13 Ziyâüddin Dürrî, *Kenzü'l-hikme tercüme-i Târihu'l-hükemâ-i Şehrezûrî*, (Tahran: Çâbhâne-i Dâniş, 1316), s. 11.

14 Emiliy J. Cottrell, "Le Kitâb Nuzhat al-Arwâh wa Rawdat al-Afrâh de Shams al-Dîn al-Shahrazûrî l'Ishrâqî: Composition et sources," *École Pratique des Hautes Études*, Section des Sciences Religieuses, (sy. 113, 2004-2005.), s. 383-387.

15 Şehrezûrî**,** *Târîhu'l-hükemâ,* nşr. Ebû Şüveyrib, s. 377 vd.

16 Kemâl Sözen, "Şehrezûrî'nin el-Şeceret el-İlâhiyye İsimli Eseri ve Türkçe Tercümesi Semeret el-Şecere", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (yüksek lisans tezi), İstanbul, 1989, s. 3;

17 Ömer Faruk Altıparmak, "Şehrezûrî'de Tasavvuf-Felsefe İlişkisi" (Doktora Tezi), *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1999, s. 286.

18 Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükemâ,* nşr. Ebû Şüveyrib, s. 393.

19 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh fî târîhi'l-hükemâ ve'l-felâsife, I-II,* nşr. Hurşîd Ahmed (Haydarabad Dekkan: Matbaatü Meclis-i Dâireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1976), I, 47-48.

Şehrezûrî'nin ilmî hayatının seyri ve vefat tarihi hakkında da kesin bilgilerden mahrumuz. Eserlerinin yazma nüshalarında verilen bilgilerden ve ferağ kayıtlarından hareketle bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Şehrezûrî'nin felsefî kariyerinin başlangıcında *Kitâbu'r-Rumûz*'u yazdığı bugün kabul edilen bir durumdur.[20] *Nüzhetü'l-Ervâh* da onun erken dönem eserlerinden biridir ve muhtemelen 665/1266-67 yılında yazımı tamamlanmıştır.[21] *eş-Şeceretü'l-ilâhiyye*'yi müellif nüshasından istinsah eden bir müstensih, kitabın aslının ferağ kaydının 23 Zilhicce 680 (4 Nisan 1282) olduğunu bildirmektedir.[22] *Şerhu Hikmetü'l-işrâk*'ın ferağ kaydı ise 20 Recep 685 (11 Eylül 1286)'dir.[23] Bu son eserin filozofun olgunluk döneminde yazıldığı tahmin edildiğine göre[24] onun bu tarihten sonra yakın bir zamanda vefat ettiği söylenebilir. Eserlerinin nüshalarından birindeki nota göre 687/1288 yılında hayattaydı[25] ki bu tarih, Şehrezûrî üzerine yapılan araştırmaların birçoğunda vefat tarihi olarak kaydedilmektedir. Cottrell, *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*'ın British Library'deki bir nüshasına dayanarak onun 704/1305'ten önce vefat etmiş olduğunu belirtmekte,[26] başka bir yerde ise Şehrezûrî'nin vefat tarihini "687/1288 ile 703/1304 aralığında" şeklinde tashih etmektedir.[27]

---

20 Bu konuda bk. Michael Privot, "Some Notes on the Typology of The Works of Al-Şhahrazûrî Al-İshraqi", *Journal of Islamic Studies*, 12/3 (2001), s. 312-321.

21 Emily Cottrell, "Sams al-Dîn al-Shahrazûrî et les Manuscrits de "la Promenade des âmes et le Jardin des Rejouissances: Histoire des Philosophes" (Nuzhat al-Arwah wa Rawdat al-Afrah fî Târîh al-Hukamâ)" *Bulletin d'Etudes Orientales*, LVI, (2004-2005, IFPO, Damas, p. 225-260, s. 227.

22 Topkapı Sarayı, 6753 A. 3227 nüshasının sonunda müstensih, Ebû Muhammed Yasin Ebî Ali Hüseyin Bağdâdî; Abdullah b. Abdülazzi İbn Musa el-İsrailî tarafından 687/1288 yılında musannif hattından istinsah edilmiş olan nüshadan yazdığını ve adı geçen müstensihin müellif hattı nüshanın sonunda şu ibareye rastladığını haber vermektedir. Bu kitabın telifi 680/1281 yılının değerli Zilhicce ayının 23 cumartesi günü tamamladım. Necip Görgün, "eş-Şeceretü'l-ilâhiyye ve Şehrezûrî'nin felsefesi", [Şehrezûrî, *Resailü'ş-şecereti'l-ilâhiyye fî ulûmi'l-hakâiki'r-rabbâniyye*, thk. Muhammed Necip Görgün; nşr. Hasan Hacak, Ahmet Erhan Şekerci (İstanbul: Elif Yayınları, 2004. 3. c.], içinde, s. 24.

23 Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetü'l-işrâk*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1932.

24 Hüseyin Ziyâî, "Mukaddime'i Musahhih", (Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*), içinde, s. 25.

25 Hüseyin Ziyâî, "Mukaddime'i Musahhih", s. ٢٥; Görgün, "eş-Şeceretü'l-ilâhiyye ve Şehrezûrî'nin felsefesi" s. 24; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müelliftn: terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye,* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993/1414), III, 708.

26 Cottrell, "Sams al-Dîn al-Shahrazûrî et les Manuscrits", s. 228.

27 Emily J. Cottrell, "al-Mubashshir ibn Fâtik", *Enciyclopedia of Medieveal Philosophy, Philosophy Between 500 and 1500*, (New York: Dordrecth, Springer, 2011), s. 1190-1194, s. 1190; Bedevî Şehrezûrî'nin vefat tarihini 648/1250 olarak vermektedir. Mübeşşir b. Fâtik, *Muhtâru'l-hikem ve mehâsinü'l-kelim*, nşr. Abdurrahman Bedevî, (2. bs. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1980), içinde, "Tasdîrun Âmm", s. 11.

Şehrezûrî'nin vefat tarihi meselesi Sühreverdî'den sonra İşrâkî geleneği kimin yeniden canlandırdığı noktasında bazı tartışmaları da gündeme getirmektedir. Klasik görüş Şehrezûrî'nin Sühreverdî'den sonra İşrakîliğin ikinci önemli kurucu müellifi olduğu yönündedir.[28] Ancak İbn Kemmûne'nin (ö. 683/1284) ilk eseri 657/1259 tarihinde, Sühreverdî'nin *Telvîhât* adlı eserine yazdığı şerhi ise 669 (1270) yılında tamamlanmıştır.[29] Çağındaki Meraga çevresi entelektüel muhitle bilgi alışverişi güçlü olan İbn Kemmûne'nin Şehrezûrî'ye herhangi bir atfının olmaması dikkate değerdir. Şehrezûrî'nin *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*'ının ferağ kaydı ise 20 Recep 685 (11 Eylül 1286)'dir.[30] Bu durumda Şehrezûrî'nin işrâkîliği canlandıran filozof olduğu hakkındaki görüşün gözden geçirilmesi gerekmektedir.[31]

Şehrezûrî'nin İşrâkî felsefenin Sühreverdî'den sonra ilk olmasa da en önemli kurucu müelliflerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Sühreverdî Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan Ehl-i kitâb kavramından hareketle *Hikmetü'l-işrâk* etrafında toplanan bir cemaatten bahsederek bu İşrâkî cemaatin başında kitabın koruyucusu (*kayyım bi'l-kitâb*) unvanıyla birinin olacağını ve kitabı anlamakta güçlük çekenlerin bu kayyıma başvurmaları gerektiğini söyler.[32] Corbin'in iddiasına göre Şehrezûrî *kayyım bi'l-kitâb* sıfatını bizzat kendisinin hak ettiğini düşünmekteydi.[33] Şehrezûrî İşrâkî felsefenin Meşşâî karşıtı unsurlarını iyice tebârüz ettirip aynı zamanda bu felsefenin ilhamî, alegorik ve fantastik yapısını geliştirmiştir. Bu çerçevede o, İşrâkî felsefenin mistik ve dinî yanıyla ilgili görüşlerini oluşturmada daha etkili olmuştur.[34] Her ne kadar İşrâkî literatürde özellikle Kutbüd-

28 Hussein Ziai, "The İlluminationist Tradition", Seyyid Hüseyin Nasr-Oliver Leaman, *History of İslamic Philosophy*, (London: Routledge, 1970) içinde s. 468-469.

29 Sabine Schmidtke, Reza Pourjavady, *A Jewish philosopher of Baghdad: 'Izz al-Dawla Ibn Kammuna (d. 683/1284) and His Writings*, Leiden 2006, s. 10; Ziai, "The İlluminationist Tradition", s. 484.

30 Şehrezûrî, *Şerhu Hikmetü'l-işrâk*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1932.

31 John Walbridge, Mardin İşrak Günleri II adlı çalıştayda Emiliy Corbell (Cottrell?)'in kendisine "Şehrezûrî'nin Kutbüddin eş-Şirâzî'nin yanında çalışan bir araştırmacı olabileceğine dair tahminini ilettiğini belirtti. Ancak Şirâzî'nin *Şerhu Hikmeti'l-işrâk* adlı eserinin, Şehrezûrî'nin aynı adlı eserinden yaklaşık dokuz yıl sonra yani 694/1294 yılında yazıldığı bilindiğinden Cottrell'in bu tahmini doğru gözükmemektedir.

32 Sühreverdî, *Hikmetü'l-işrak*, *Mecmua-i musannefat-ı Hikmetü'l-işrak*, tsh. Henry Eugenıe Corbin (Tahran: Pejûheşgah-ı Ulum-u İnsani ve Motaleat-ı Ferhengi, 1373), içinde, s. 258.

33 Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne*, 2. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), s. 378.

34 Köroğlu, "Şehrezûrî", *DİA*, XXXVIII, s. 462.

din eş-Şirâzî'nin (ö. 710/1311) yorumları adeta resmî bir yorum olarak kabul edilse de[35] Şehrezûrî Kutbüddin eş-Şirâzî, İbn Ebî Cumhur el-Ahsâî (ö. 904/1499'dan sonra), Mir Dâmâd (ö. (1041/1631), Sadreddîn Şirâzî (1050/1641) gibi sonraki İşrâkî müelliflerin de en önemli kaynaklarından biri olmaya devam etmiştir.[36]

Şehrezûrî'nin Eserleri

Şehrezûrî'nin *Nüzhetü'l-Ervâh* dışında dört eseri vardır. Bu eserlerin kronolojisi *Kitâbu'r-Rumûz*, *Nüzhetü'l-Ervâh*, *eş-Şeceretü'l-İlâhiyye* ve *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk* şeklindedir. *Şerhu't-Tenkîhât*'ın kronoloji içindeki yeri ise muhtemelen *Nüzhetü'l-Ervâh*'tan sonradır.

(1). *Kitâbu'r-Rumûz ve'l-emsâlu'l-lâhutiyye fî envâri'l-mücerredeti'l-melekûtiyye*:

Corbin Şehrezûrî'nin bu eseri Sühreverdî'yi takibe başlamadan önce yazmış olabileceğini iddia etmektedir. Ancak eser incelendiğinde Sühreverdî'ye herhangi bir atıf olmamakla birlikte eserde araştırma ve müşahedeye dayalı hikmet ayrımı ve nurun işrakı düşüncesi dâhil olmak üzere bazı işrâkî fikirlerin kullanıldığı görülmektedir.[37] Şehrezûrî'nin muhtemelen ilmî kariyerinin başlangıcında yazdığı,[38] Yeni-Pisagorcu ve Yeni-Eflâtuncu etkiler taşıyan bu eseri, nefsin mahiyeti, nefis-beden ilişkisi, nâtık nefsin idraki, nefsin beden sonrası durumu ve buna bağlı olarak tenasüh gibi konuları işlemektedir.[39] Kütüphane kayıtlarında bazen müellifinin meçhul olduğu-

35 Seyyid Hüseyin Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, çev. Ali Ünal, 2. bs (İstanbul: İnsan Yayınları, ts), s. 92.

36 Sabine Schmidtke, "The Influence of Şams al-Din Şahrazûrî (7th/13th Century) on Ibn Abî Cumhûr al-Ahsâ'î (d. After 904/1449) a Preliminary Note", *Encounters of Words and Texts: İntercultural Studies Honor of Stefan Wild on the Occasion of His 60th Birthday*, March 2, 1997 Presented by Pupils in Bonn, ed. Lutz Edzard, Christian Szyska (Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1997), s. 23-32, 24.

37 Şehrezûrî, *Kitâbü'l-Emsâl ve'r-rumûz,* vr.2a-2b.

38 Privot, "Some Notes on the Typology of The Works of Al-Şhahrazûrî Al-İshraqi", s. 313.

39 Kitapla ilgili bazı tartışmalar için bk. Privot, "Some Notes on the Typology of The Works of Al-Shahrazûrî Al-İshraqi", s. 312-321; Haruo Kobayashi ve Michael Privot tarafından bu eser üzerine bazı çalışmalar yapılmış ve eserin metni yayınlanmıştır. Hauro Kobayashi'nin çalışmaları için bk. "A Study of Shahrazuri's al-Rumuz wa'l-Amthal: Introduction", *Japanese Academic Journal*, sy. 45 (2004), s. 215-235; "A Study of Shahrazuri's al-Rumuz wa'l-Amthal: Text Edition (1)", *Japanese Academic Journal*, sy. 55 (2004), s. 137-154; Michael Privot'un metin ve metnin kritiği içeren doktora tezi için bk. "Le Kitâb al-rumûz d'al-Shahrazûrî: une oeuvre ishrâqî?/The al-Shahrazûrî's Kitâb al-rumûz: an ishrâqî work?", (Thèses de doctorat), *Universite de Liege*, 2007.

nun belirtilmesi[40] ve farklı isimlere atfedilmiş olması, eserin Şehrezûrî'ye ait olmadığı konusunda örneğin Danişpejûh gibi müelliflerin şüphelerine yol açmış görünmektedir.[41]

(2). *Nüzhetü'l-Ervâh ve Ravzatu'l-Efrâh*. İncelemesini, metnini ve tercümesini sunduğumuz bu eser hakkında bundan sonraki bölümde detaylı bilgiler verilecektir.

(3). *et-Tenkîhât fî şerhi't-Telvîhât*: Sühreverdî'nin *et-Telvîhât* adlı eserinin şerhidir. Bu eserin telif tarihi henüz tam olarak tespit edilmiş değildir. Ancak kronolojik olarak *et-Tenkîhât*'ın *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*'tan daha önce yazıldığı kesindir. Zira Şehrezûrî *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*'da iki yerde *Şerhu't-Telvîhât*'a atıf yapmaktadır.[42] Diğer yandan İbn Kemmûne de 667/1268 yılında tamamladığı[43] *Telvîhât* şerhinde Şehrezûrî'nin eserine atıf yapmamaktadır. Bu durumda eserin Corbin'in ileri sürdüğünün aksine, 667/1268 yılından sonra *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*'ın yazılmasına kadar olan dönemde yazıldığı ileri sürülebilir. *Şerhu't-Telvîhât*, Şehrezûrî'nin diğer eserlerine nispetle yazma nüshaları da oldukça sınırlıdır ve diğer İşrâkî müelliflerin de kendisine çok az atıf yaptıkları bir eserdir.[44]

(4). *eş-Şeceretü'l-ilâhiyye fî ulûmi'l-hakâiki'r-rabbâniyye*: Şehrezûrî'nin 23 Zilhicce 680 (4/5 Nisan 1282) yılında tamamladığı[45] bu eseri, önceki filozofların öğretilerini özetleyip anlatan ve konuları kelamî meşşâî, işrâkî ve sûfî perspektiflerden sunmaya çalışan felsefe ansiklopedisi niteliğindedir. Eserin isminden mülhem olmak üzere ilâhî ağacın kökleri âlet ilimleri mesabesindeki ilimler tasnifi ve mantık; ağacın dalları, amelî hikmeti oluşturan ahlâk

40 Örneğin Süleyaniye Ktp, Şehid Ali Paşa, 1205 numarada zahriye "*Kitâbu'r-Rumûz ve'l-emsâlu'l-lâhutiyye fi'l- envâri'l-mücerredeti'l-melekûtiyye* li'l-imâmi'l-ârif billâh el-mechûl fi'l-ard el-marûf fi's-semâ" şeklindedir.

41 Abdülkâdir b. Hamza Aharî, *el-Aktâbü'l-kutbiyye evi'l-bulga fi'l-hikme*, thk. Muhammed Takî Danişpejuh, (Tahran: Encümen-i Felsefe-i İran, 1358 HŞ), s. 14.

42 Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*, s. 69, 203.

43 İbn Kemmûne, *et-Tenkîhât min Şerhi't-Telvîhât*, Tahran Kütübhâne-yi Meclis-i Şûrâ-yi Millî, 1849 numaralı nüshanın ferağ kaydı, vr. 227b.

44 Reza Pourjavady & Sabine Schmidtke, "Some Notes on a New Edition of a Medieval Philosophical Text in Turkey: Shams al-dīn Al-shahrazūrī's Rasā'il al-Shajara al-Ilāhiyya", *Die Welt des Islams*, 46 (2006), s.76-85, s. 78.

45 Görgün, "eş-Şeceretü'l-ilâhiyye ve Şehrezûrî'nin felsefesi", s. 24; Pourjavady & Schmidtke, "Some Notes on a New Edition", s. 77.

ve siyaset; ağacın zirvesi ise nazarî hikmeti oluşturan fizik ve metafiziktir. Kitap genel olarak İbn Sînâ felsefesinin işrâkî perspektiften yorumlanması ve Sühreverdî'nin düşünceleri ile tadilini içermektedir. *eş-Şeceretü'l-ilâhiyye*'de Sühreverdî dışında en sık başvurulan filozoflar Eflâtun, İbn Sînâ, İhvân-ı Safâ ve Fahrü'r-Râzî (ö. 606/1210)'dir. Eser özellikle 9./15. yüzyıldan sonra Devvânî'nin (ö. 908/1502) kullanımıyla yaygınlaşmış ve sonraki işrâkî filozoflar üzerinde etkileri olmuştur. Nitekim sonrakî Şiî müelliflerden İbn Ebî Cumhur el-Ahsaî'nin *Kitâbü'l-Muğlî* adlı eserinde *eş-Şecere*'den doğrudan harfi harfine kopyalamaları Schmidtke tarafından sayfa sayfa gösterilmiştir. Şehrezûrî'nin bu eserine Devvânî'nin öğrencisi Şerafettin Hasan el-Fattâl, (ö. 870/1465-66'da sağ), Mahmûd en-Neyrîzî (ö. 933/1526-27'den sonra), Mîr Dâmâd ve Sadreddin eş-Şîrâzî çeşitli eserlerinde atıfta bulunup yer yer uzun alıntılar yapmışlardır. Bu esere Osmanlı dünyasında ise İbn Kemâl (ö. 941/1534) ve İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631)'nin eserlerinde atıflar vardır.[46] Eserin tabiiyyât kısmının Yirmisekiz Çelebi Mehmet (ö. 1144/1731) tarafından *es-Semeretü'ş-şecere* ismiyle Osmanlı Türkçe'sine yapılmış bir tercümesi vardır.[47] Eserin Mehmet Necip Görgün ve Necef Kulı Habîbî tarafından iki farklı neşri yapılmıştır.[48]

(5). *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*: Sühreverdî'nin *Hikmetü'l-işrâk* adlı eseri üzerine yazılan bir şerh olup, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1932'deki nüshada 20 Recep 685 (11 Eylül 1286) tarihinde tamamlandığı belirtilmektedir.[49] Bu durumda bu eser *eş-Şeceretü'l-ilâhiyye*'den sonra tamamlanmıştır ki şerhte *eş-Şecere*'ye atıf yapılması da bunu doğrulamaktadır.[50] Bu şerh İşrâkîliğin birçok kapalı yönünü açıkladığı gibi, İbn Sînâ (ö. 428/1037) felsefesine karşı olan yönler vurgulanmış, Sühreverdî'nin muhtelif eserlerine dağılan görüşleri toplanmış, Sühreverdî'nin üslubu nedeniyle dikkat çekmeyen birçok nokta vuzuha kavuşturulmuş ve geçmiş felsefî akımlardan çıkarılan bazı

46 Pourjavady & Schmidtke, "Some Notes on a New Edition", s. 29-30.

47 Kemâl Sözen, "Şehrezûrî'nin el-Şeceret el-İlâhiyye İsimli Eseri ve Türkçe Tercümesi Semeret el-Şecere", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (yüksek lisans tezi), İstanbul, 1989.

48 Şehrezûrî, *Resailü'ş-şecereti'l-ilâhiyye fî ulûmi'l-hakâiki'r-rabbâniyye*, thk. Muhammed Necip Görgün; nşr. Hasan Hacak, Ahmet Erhan Şekerci (İstanbul: Elif Yayınları, 2004), I-III; Şehrezûrî, *Resailü'ş-şecereti'l-ilâhiyye fî ulûmi'l-hakâiki'r-rabbâniyye,* nşr. Necef Kulı Habîbî,(Tahran: Müessese-i Pijûhişiy-i Hikmet ve Felsefe-i İran, 1383-1385 hş). I-III.

49 Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nu: 1932, vr. 298a.

50 Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*, s. 412; 557.

işrâkî kavramlar kullanılmıştır. *Hikmetü'l-işrâk* üzerine yapılan sonraki şerhler de bu şerhden oldukça etkilenmişlerdir. Hatta Mir Dâmâd'ın öğrencisi ve Şehrezûrî'nin metnine sahip olan Şemseddin Muhammed Molla Şemsâ el-Geylânî (ö. 1060-64/1650-1654 arası) Şehrezûrî şerhi ile Kutbuddîn eş-Şirazî'nin şerhini karşılaştırdığında Şîrâzî şerhinin uzun fasıllarıyla çoğu ibareleriyle Şehrezûrî şerhinden alındığını tespit etmiştir.[51] İsfahan okuluna mensup ve işrâkî felsefeye dair birçok eseri de olan Molla Şemsâ'nın bu tespitleri, konu üzerinde çalışan modern araştırmacılar tarafından da Şîrâzî'nin şerhinin orijinalitesine dair sorularla doğrulanmaktadır.[52] *Şerhu Hikmeti'l-işrâk* Hüseyin Ziyâî tarafından neşredilmiştir.

Nüzhetü'l-Ervâh

Nüzhetü'l-Ervâh'ın Adı, Şehrezûrî'ye Aidiyeti ve Yazım Tarihi

Eserin ismi Türkçe'ye "ruhların gezintisi ve sevinçler bahçesi" şeklinde tercüme edilebilecek *Nüzhetü'l-Ervâh ve Ravdatü'l-Efrâh*'tır. Bu isim kitabın metninde geçmemekle birlikte yazmaların kapak sayfalarındaki, *Keşfü'z-zunûn*'daki ve kütüphane kataloglarındaki ismidir.[53] Bazı yazmalarda eserin adı *Târîhu'l-Hükemâ* veya *Tevârîhü'l-Hukemâ* şeklinde iken bazı nüshalar her ikisini birlikte kullanır. *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın bir İran nüshasının ismi ise *Medînetü'l-Hükemâ*'dır.[54]

Nüzhetü'l-Ervâh'ın Şehrezûrî'ye aidiyeti ve yazım tarihi hakkında müsteşriklerin iddialarından kaynaklanan iki problem vardır. *Nüzhetü'l-Ervâh* adlı eserin Şehrezûrî'ye aidiyeti kesindir. Fakat Cureton (ö. 1864) *Târîhu'l-Hükemâ*'yı yani *Nüzhetü'l-Ervâh*'ı Şehristânî'nin eserleri arasında saymaktadır.[55] Brockelman'ın da aynı hatayı tekrarladığına[56] bakılırsa hatanın kaynağı

51 Dürrî, *Kenzü'l-hikme*, s. 11-12.

52 John Walbridge, *The Science of Mystic Lights: Qutb al-Din Shirazi and the Illuminationist Tradition in Islamic Philosoph,* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992), s. 162; Schmidtke, "The Influence of Şams al-Din Şahrazûrî", s. 24; Tahir Uluç, "Mütercimin Önsözü", Sühreverdî, *İşrak Felsefesi Hikmetü'l-işrâk*, trc. Tahir Uluç, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), içinde, s. 14.

53 Mesela bk. Süleymaniye, Fatih, nr. 4515; Burdur İl Halk Ktp., nr. 10; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5573.

54 Şehrezûrî, *Medînetü'l-hükemâ,* Tahran Kütübhâne-yi Meclis-i Şûrâ-yi Millî, nr. 558; Dâniş Pejûh, "Dibâce-i Nüzhetü'l-Ervâh", s. 162; GALS, I, 851.

55 William Cureton, [Şehristânî, *Kitâbu'l-Milel ve'n-nihal*, ed. William Cureton, (Leipzig: Otto Harrasowitz, 1923), c. II], içinde. s. vii.

56 GAL, I, 429.

Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) Şehristânî'ye (ö. 548/1153) *Târîhu'l-Hukemâ* adlı bir eser nispet etmesi[57] olabilir. Bununla birlikte Kâtip Çelebi *Nüzhetü'l-Ervâh ve Ravdâtü'l-Efrâh*'ı sarahaten Şehrezûrî'ye nispet etmektedir.[58] Mingana (ö. 1937) ise Cureton'a karşı 587/1191 yılında vefat eden Sühreverdî'nin nasıl olup da 548/1153 yılında vefat eden Şehristânî tarafından anlatıldığını haklı olarak sormaktadır.[59] Eserde yer alan Sühreverdî maddesindeki otobiyografik bilgilerin de gösterdiği üzere eserin Şehrezûrî'ye aidiyeti hakkında hiçbir şüphe bulunmamaktadır.

Eserin yazım tarihi ile ilgili yanlış iddia ise Sachau'nundur. O, *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın Leiden yazmasının[60] son biyografisinin Sühreverdî olması ve Sühreverdî'nin vefatının da 586/1191 olduğuna ve yine Şehrezûrî'nin *Kitâbü'r-Rumûz* adlı eserinin Vatikan nüshasının ferağ kaydının yanlış olarak 611/1214 olarak kaydedilmiş olmasına dayanarak *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın 586/1191 ila 611/1214 yılları arasında yazılmış olduğunu iddia eder.[61] Ancak Sachau'nun dayandığı Vatikan nüshasının ferağ kaydının yanlış tespit edildiği bugün bilinmektedir.[62] Üstelik tam nüshalarda da son biyografi Sühreverdî değildir. Şehrezûrî *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta bir yerde "kitaplarımız" ifadesiyle kitaplarından bahsettiğine göre bu eserden önce *kitaplarımız* demeyi mümkün kılacak kadar eser telif etmiş olmalıdır,[63] ancak günümüze ulaşan eserlerinin sayısı beş ile sınırlı olduğundan bu veriden hareketle bir sonuca ulaşmak zor görünmektedir. Esad Efendi, nr. 3804'e binaen eserin İslâm öncesi filozofları içeren bölümünün 665/1266-67 tarihi dolayında yazılmış olabileceği iddia edilmiştir.[64] *Nüzhe*'nin *eş-Şecere*'den önce yazıl-

57 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kitâb ve'l-fünûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), I, 291.

58 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1939.

59 A. Mingana, *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Library*, (Manchester: Manchester Universty, 1934), s. 473.

60 *Inventory of the Oriental Manuscripts of the Library of the University of Leiden*, ed. J. Just Witkam, (Leiden: Ter Lugt Press; 2007), I, 39.

61 Sachau, "Einleitung", s. LI.

62 Vida, "La sottoscrizione a.f. 77v in data 611 e certamente falsa", II, 299; Storey, *Persian Literature*, c. I, part. 2, s. 1108-1109.

63 Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükemâ,* nşr. Ebû Şüveyrib, s. 160; Ancak Aristoteles maddesinin bu kısmının Hamidiye ve Asafiyya nüshalarında olmaması ve genellikle Şehristânî'den eklenen bir kısımda gelmesi bu ifadenin Şehrezûrî'ye ait olup olmadığı kuşkusunu doğurmaktadır.

64 Bu tarihin, nüshadaki hangi veriye dayanılarak verildiği bizim tarafımızdan tespit edilememiştir. Bu tarihlendirme Pourjavady& Schmidtke tarafından Kraus'a ve Cotrell'e atfedilerek verilmektedir. Pourjavady & Schmidtke, "Some Notes on a New Edition", s. 77.

dığını destekleyen veriler, *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın felsefenin meşruiyetine dair bölümü ile *eş-Şeceretü'l-ilâhiyye*'nin aynı konuyla ilgili mukaddimesinin karşılaştırmasından elde edilebilir. Nitekim *eş-Şecere*'deki felsefenin meşruiyetine ilişkin bölüm, *Nüzhe*'deki fikirlerin oldukça geliştirilip tamamlanmış bir halidir.

Nüzhetü'l-Ervâh'ın Kaynakları

Şehrezûrî'nin metninde ilk okuyuşta birçok kaynağa atıf yaptığını görmek mümkündür. Ancak bu atıfların onun doğrudan kaynakları olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Bu nedenle *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın kaynaklarını dolaylı kaynaklar ve doğrudan kaynaklar şeklinde tasnif etmek gerekir.

Nüzhetü'l-Ervâh'ın İslam öncesi filozofların hayatları kısmının büyük oranda *Muhtâru'l-Hikem* ve *[Müntehabu] Sıvâni'l-Hikme*'den aktarıldığı aşağıda gösterilecektir. İshak b. Huneyn'de (ö. 298/910) olduğu gibi[65] *[Müntehabu] Sıvâni'l-Hikme*'de de Yahyâ en-Nahvî'nin (ö. VI. yüzyılın ikinci yarısı) tabiplerin hayat hikâyelerine dair eserinden faydalanıldığı belirtilmektedir.[66] *Muhtâru'l-Hikem* ve *[Müntehabu] Sıvâni'l-Hikme*'yi yayınlayan Bedevî'ye göre *[Müntehab]* Diogenes Laertius, Stromates ve Huneyn b. İshak'ın (ö. 260/873) tercüme ettiği *Nevâdirü'l-Felâsife* gibi eserlere kısmen dayanmaktadır.[67] *Muhtâru'l-Hikem*'in kaynaklarına baktığımızda örneğin Büyük İskender'in hayat hikâyesiyle ilgili bölüm, Kallisthenes'in eserine dayanırken,[68] Kallisthenes'in hangi çevirisine dayandığı noktasında farklı görüşler vardır.[69]

65 İshak b. Huneyn, *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-felâsife*, thk. Fuâd Seyyîd, 2. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), s. 151.

66 Sicistânî (?), *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme*, nşr. Abdurrahman Bedevî (Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İrân, 1974), s. 100 vd.

67 Abdurrahman Bedevî, "Tasdîr âmm", [Sicistânî, *Müntehabu Sivâni'l-hikme ve Selâs Resâil,* nşr. Abdurrahman Bedevî (Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İrân, 1974), içinde, s. 73; Bu benzerliklerin bir kısmına Bedevî, Huneyn b. İshak'ın *Nevâdirü'l-felâsife*'sinin belirli bölümlerinin Muhammed el-Ensârî tarafından *Âdâbü'l-felâsife* adıyla ihtisarının yayınında dipnotlarda işaret etmiştir. Huneyn b. İshak, *Âdâbü'l-felâsife*, ihtisar: Muhammed el-Ensârî, thk. Abdurrahman el-Bedevî, (Kuveyt: Mahadü'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, 1985); Bedevî ayrıca *Muhtâru'l-hikem*'le ortak bölümlere de işaret etmiştir.

68 Abdurrahman Bedevî, "Tasdîr amm", (*Muhtâru'l-hikem,* içinde), s. 12m vd.

69 Emily, Cottrell, "Al-Mubaššir ibn Fātik and the α version of the Alexander Romance" R. Stoneman and I. Netton (eds.), The 'Alexander Romance' in the East (Proceedings of the international conference, Exeter, 26-29 July, 2010), pp. 111-131; Ernest Alfred Thompson Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of the Pseudo-Callisthenes*, (Cambridge: University Press, 1889), s. LXXXV- LXXXVI.

İbn Fâtik'in kaynakları üzerine bazı değerlendirmelerde bulunan Cottrell ve Kaya, İbnü'l-Bıtrîk'in (ö. 200/815 [?]) *Kitabü's-Siyâse fî tedbîri'r-riyâse,* İbn Miskeveyh'in (ö. 421/1030) *Câvidân-ı Hıred* ve Aristoteles'in *Ethica Nicomachea*'sını da bu eserin kaynakları arasında sayarlar.[70] Ayrıca Olguner'in, *Muhtâru'l-Hikem*'de Platon'a atfedilen sözlerin bir kısmının Platon'un Devlet diyalogundaki fikirlerin hikmet formunda ifade edildiğine dair tespiti burada zikredilmelidir. Yine Sokrates maddesinin Sokrates'in zehirlenmesi öncesinde öğrencileriyle nefs üzerine muhasebesini içeren kısmının dolaylı kaynağı da Eflâtun'un Phaidon ve özellikle Kriton diyaloglarıdır.[71] Şu halde bu eserler, doğrudan olmasa dahi dolaylı olarak Şehrezûrî'nin kaynakları arasındadır. Ayrıca bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Fâtik'in (ö. 480/1087[?]) dolayısıyla Şehrezûrî'nin naklettiği Pisagor'un hayat hikâyesi ile Porphyry'nin *Vita Pythagorae* (*Life of Pythagoras*) adlı biyografisindeki hayat hikâyesinin akışı ve içeriği kısmî atlamalar hariç aynıdır.[72] Yine tespit edebildiğimiz kadarıyla bir başka örnek Gregorius'un hikmetli sözlerinin Pseudo-Menander'deki Gregorius'un sözleriyle aynılığıdır. Dolayısıyla Gregorius'un sözleri, Pseudo-Menander ya da bu kaynağı kullanan ikincil kaynaklardan derlenmiştir.[73]

Şehrezûrî *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta atıf yaptığı birçok müellifle karşılaşmamış, atıf yaptığı eserlerin bir kısmını görmemiştir. Atıf yapılan ama aslında Şehrezûrî'nin bu eserin telifi bağlamında doğrudan görmediği eserleri şöyle sıralamak mümkündür. Âmirî, *el-Emed ale'l-ebed*; İbn Sînâ; *el-Mebâhis*[74]; Forfiryus, *Kitâbu Ahbâri'l-felâsife*; Ebû Sehl b. Nevbaht, *Kitâbü'n-Nehmutân*; Ebû

70 Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, (İstanbul: Ekin Yayınları, 1983), s. 304-305; a. mlf., "Muhtaru'l-hikem ve mahasinu'l-kelim'de Aristoteles'e İsnad Edilen Hikmetli Sözler ve Bunların Kaynakları", Felsefe Arkivi, 26 (1987), s. 247-296; Cottrell, "Al-Mubaššir ibn Fātik and the α version of the Alexander Romance" , s. 111-131; İbn Fâtik'in kaynakları hakkında bk. Abdulkadir Coşkun, "Giriş", İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem Hikmetli Sözler*, ed. Abdulkadir Coşkun, trc. Osman Güman, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurum Başkanlığı, 2013), içinde, s. 9-23.

71 Fahrettin Olguner, "İslam Kaynakları Işığında Platon", *Felsefe Arkivi*, 24 (1984), 123-168.

72 Porphyry, "The Life of Pythagoras", ing. çev. Kenneth Sylvan Guthrie (1920), [*The Pythagorean Sourcebook and Library*, ed. David R. Fideler (Grand Rapids: Phanes Press, 1987)], içinde, s. 123-135.

73 Krş. Manfred Ullmann, Die arabische Überlieferung der sogenannten Menandersentenzen, (Wiesbaden: Franz Steiner, 1961), s. 77-80.

74 Beyhakî'nin "çoğu, problemlerin derinliklerini eşeleyen Behmenyâr'ın sorularından oluşan Ebû Alî'nin *el-Mebâhis*'i" şeklinde atıf yaptığı ve Şehrezûrî'nin de aynen naklettiği bu eser, İbn Sînâ'nın *el-Mübahasât*'ı olmalıdır.

Ma'şer el-Belhî, *Kitâbü'l-Ulûf*; Gazzâlî, *Tehâfüt*; el-Belhî, *el-Emedü'l-aksâ*, *el-İbâne*; İbn Hindû, *Enmûzecü'l-hikme* ve *el-Miftâh fi't-tıbb;* İbrahim en-Nedîm, *Târih; Resâilü İhvân-ı Safâ*; Yahyâ en-Nahvî el-İskenderânî, *Târihû'l-etibba*, ayrıca *Ahlâku'l-hukemâ* adlı bir esere ve hangi eserine başvurulduğu belirtilmeden Bîrûnî, Fârâbî ve Kindî.

Nüzhe'nin tek nüshadan neşrini yapan Ebû Şüveyrib eserin atıfta bulunduğu bu isimlerin eserin doğrudan kaynakları olduğunu düşünmüştür. Ancak Şehrezûrî kitabın metninde ismi geçen yukarıdaki eserlerden doğrudan faydalanmamıştır. Çünkü yukarıda sayılan eserler, Şehrezûrî'nin doğrudan kaynakları değil, Şehrezûrî'nin yararlandığı kaynakların kaynaklarıdır. Zira *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın kaynaklarını, metin karşılaştırmaları ile satır satır tespit etmek mümkündür. Bu nedenle bizim doğrudan kaynaklar hakkındaki tespitlerimiz aşağıda tablo halinde gösterilmiştir, ancak Şehrezûrî'nin kendi kaynaklarının atıf yaptığı uzak kaynaklar gösterilmemiştir. Örneğin Âmirî'nin ve onun eseri *el-Emed ale'l-ebed*'in *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta anıldığını görüyoruz. Yine Ebû Hayyân et-Tevhîdî'ye (ö. 414/1023) atıf yapılmış ancak Şehrezûrî bu kaynaklardan doğrudan faydalanmamış, *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme* üzerinden faydalanmıştır. Özellikle İslam filozofları bölümünde yer alan 118 ila 131 arasındaki biyografilerin nihai kaynağının Tevhîdî'nin *el-Mukâbesât* adlı eseri olduğunu belirtmek gerekir. Bunun boyutları Dunlop tarafından verildiği için biz burada örnek olarak Gulâmü Zuhal ve es-Sâbiî maddelerine işaret etmekle yetiniyoruz. İlginç noktalardan biri de şudur: Aristoteles'e nispet edilen *Kitâbü't-Tuffâha*'daki uzun diyalogun bir parçası, siyak sibakını yitirmiş bir şekilde Zenon'un adabıyla ilgili bölümün başına eklenmiştir.

Şehrezûrî'nin doğrudan yararlandığı ama adını belirtmediği kaynaklar da vardır. Örneğin Bedevî'nin de işaret ettiği üzere[75] *Muhtâru'l-Hikem*'in büyük bir kısmı bu esere dercedilmiş ancak İbn Fâtik'e atıf yapılmamıştır. *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın telifi esnasında Şehrezûrî'nin elinde bulunan kitabın ana gövdesinin kendilerinden oluşturulduğu eserler ise şöyle sıralanabilir: Madde/filozof başlıkları ve içerikleri: (1) İbn Fâtik'in *Muhtâru'l-Hikem*

75 Bedevî, "Tasdîr 'âmm", (*Muhtâru'l-hikem,* içinde), s. 11m.

ve Mehâsinü'l-Kelim'inden, (2) *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme*'den, (3) Beyhakî'nin (ö. 565/1169) *Tetimme-i Sıvâni'l-hikme* adlı eserinden ve (4) *İtmâmu Tetimme-i Sıvâni'l-hikme* adlı eserden[76] harfi harfine iktibas edilmiştir. Bunun dışında birkaç paragrafla sınırlı, çok az ve kısmî de olsa eserin diğer kaynakları şöyledir: (5) Kâdî Sâid (ö. 462/1070) *Tabakâtü'l-Ümem*; (6) İbnü'n-Nedîm (385/995 [?]), *el-Fihrist*; (7) Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal;* (8) İbn Ebî Usaybia (ö. 668/1269), *'Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ.* Özellikle Sühreverdî'nin hayatının kaynakları olarak (9) Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk;* (10) Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-buldân;* (11) İmâdüddin el-Isfahânî (ö. 597/1201), *el-Bustânü'l-câmi' li-cemî'i tevârîhi ehli'z-zamân.* (12) Ebû Hayyân et-Tevhidî, *el-Mukâbesât*.

Buna göre felsefenin başlangıcına dair görüşler *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme* adlı eserden nakledilmiş, İslam öncesi filozofların adâb, mevıza ve hikmetli sözleri *Muhtâru'l-Hikem* adlı eserden alınmıştır. İslam'ın zuhurundan sonra yaşayan filozoflara dair kısımlarının iktibas edildiği iki temel kaynak ise *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme* ile *Tetimme-i Sıvâni'l-hikme* ve *İtmâmu Tetimme-i Sıvâni'l-hikme* adlı eserlerdir. Şehrezûrî özellikle Beyhakî'nin "gördüm" şeklindeki birinci tekil şahıs kipiyle ifade ettiği gözlemlerini meçhul bir kaynaktan naklediyormuş gibi "görüldü" şeklinde zaman zaman meçhul sigalara dönüştürmüştür.

Cottrell *Nüzhe*'deki Hz. Âdem ve Hz. Şit maddelerinde, yıldıza tapan Harrânîler'den farklı olan ve Güney Irak'ta yaşayan inançlı Sabiîler'in (Mandaiyye Sâbiîleri) inançlarının etkisine dikkat çekmektedir.[77] Nitekim Şehrezûrî Hz. Âdem'in yaşadığı zamanı "meskûn arazinin Tufân ile mahvolmasından sonraki ilk devrin başında idi" şeklinde tanımlamaktadır.[78] Esasen bu tanım Sâbiîler'in dünyanın yaşam süresinin dörde ayıran anlayışlarının son çeyreği olan tufan sonrasına yani İkinci Âdem diye isimlendirilen Hz.

76 *Müntehabu Sıvâni'l-hikme* adlı eserin müellifinin Sicistânî olmadığına ve *İtmâmu Tetimme-i Sıvân'il-hikme* adlı eserin müellifinin Beyhakî olmadığına dair tartışmalar ve müellifin kim olabileceği konusundaki öneriler için bk. Frank Griffel, "On the Character, Content, and Authorship of Itmâm Tatimmat Siwân al-hikma and the Identity of the Author of Muntakhab Siwân al-hikma", *Journal of the American Oriental Society*, 133.1 (2013), s. 1-20; *Müntehab*'ın müellifinin Sicistânî olmadığı hakkında ayrıca bk. Vedâd el-Kâdî, "Kitâb Sivân al-Hikma: Structure, Composition, Authorship and Sources," *Der Islam* 58 (1981), s. 87-124.

77 Emily Cottrell, "The Mandaean Connections in al-Mubashshir Ibn Fātik's Choicest Maxims (11th c.) and Shams al-Dīn al-Shahrazūrī al-Ishrāqī's History of the Philosophers (13th c.)", *Aram Periodical*, 2010, sy. 22, s. 509-547.

78 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh,* thk. Hurşîd Ahmed, I, 47-48.

Nuh ile başlayan ahir zamana tekabül etmektedir.[79] Nitekim Hurşîd Ahmed söz konusu cümleden hareketle Şehrezûrî'nin Âdem ile İkinci Âdem'i yani Hz. Nuh'u kastetmiş olabileceğini belirtmektedir.[80] Şehrezûrî Hz. Âdem'i sanatları ve ilimleri ilk çıkarıp evlatlarına öğreten ya da evlatları için tedvin eden şeklinde tanımladıktan sonra Hz. Âdem'in esma ilmi, ilimler ve diğer bazı sanatlardaki kitaplarını gördüğünü belirtir. Söz konusu kitap büyük bir ihtimalle Sabiîler'in "Âdem kitabı" diye adlandırdıkları dualar, teoloji, mitoloji, ölüm, ölüm sonrası hayat gibi konuları içeren Ginza (Hazine) adlı kutsal kitaptır.[81] Zira Şehrezûrî'nin Hz. Şit'e ilişkin aktardığı verilerin kaynağı da Ginza gibi görünmektedir. Şehrezûrî Hz. Şit maddesinde Sâbiîlerin Hz. Şit'in nübüvvetini kabul ettiklerini, onlara ait ahkâm-ı nücûm (astroloji) kitaplarının Hz. Şît'e[82] ve Hz. Yahya b. Zekeriyyâ'ya nispet edildiğini, onların "elif be te" şeklinde olmayan eski Nebatça ebced hecesine dayanan bir harf ve yazı sistemine sahip olduklarını belirtir.[83] Nitekim araştırmacılar Sâbiîler'in kutsal kitapları arasında Draşia d Yahya adlı kitaptan bahsettikleri gibi, Sâbiîlerin dili olan Mandanca'nın Nebatça ve Palmira gibi Aramca'nın batı lehçelerinden biri olduğunu belirtmektedirler. Modern araştırmaların Mandanca'nın yazı karakterleri ile Nebatça'nın yazı karakterleri arasında bulduğu yakın benzerlik[84] Şehrezûrî'nin gördüğü kitapların Mandanca kutsal kitaplar olduğunu ortaya koyduğu gibi onun verdiği bilgilerin doğruluğunu desteklemektedir. Şehrezûrî'ye göre kıblesi beytü'l-makdîs olan bu toplum, yüz yirmi sureden oluşan bir Zebûr'a da sahiptir.[85] Sâbiîler'in sırf ilâhilerden ve günlük dualardan oluşan mezmurlarının hem Ginza'nın bir bölümü hem de Qalasta gibi farklı metinlerinin olduğu bilinmektedir.[86] Özetle bazı yorumlar göz ardı edilirse Şehrezûrî'nin bu maddelerde verdiği bilgiler Mandaye Sâbiîlerinin başta ana metinleri Ginza olmak üzere diğer metinleriyle[87] paraleldir. Diğer yandan Şehrezûrî'nin peygamberleri hikmet geleneğinin bir parçası sayan hikmet tarihi görüşünü Hz. Âdem'den başlat-

79 Şinasî Gündüz, *Sâbiîler Son Gnostikler*, (Ankara: Vadi Yayınları, 1995); s. 97-98.

80 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh,* thk. Hurşîd Ahmed, içinde, neşredenin notu, I, 47.

81 Şinasi Gündüz, "Sâbiîlik", DİA, İstanbul 2008, XXXV s. 342.

82 Sabiîler arasında Hz. Şit'le ile ilgili görüşler için bk. Gündüz, *Sâbiîler*, s. 112-113.

83 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh,* thk. Hurşîd Ahmed, I, 47-48.

84 Gündüz, Sâbiîler, s.56-57.

85 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh,* thk. Hurşîd Ahmed, I, 47-48.

86 Gündüz, Sâbiîler, s.56-57.

87 Şinasi Gündüz, "Sâbiîlik", DİA, XXXV, 342.

masının da Mandaîler'in (arifler) manda yani hikmet tasavvurlarına binaen gnostik Mandaye Sâbiî kökenlerinin olması muhtemeldir.[88]

Tablo 1. *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın neşirlerinin "Tevârîhu'l-kudemâ" kısmının karşılaştırılması ve kaynakları

(H) Haydarabad, 1976; (T) Trablus, 1988; (İ) İskenderiye, 1993. NOT: Bazı kelime tasarrufları hariç, sadece *harfî harfine iktibas edilen kaynaklar* madde içeriğindeki iktibas sırasına göre gösterilmiştir.						
Bu Eleştirmeli Metin Sıra No ve Maddeler		**H**	**Eleştirmeli Metindeki Sıraya Göre Kaynaklar**	**T ve İ baskılarındaki Madde /Bölüm Sıralamaları**	**T**	**İ**
0	[Mukaddime]	0	Şehrezûrî, *eş-Şeceretü'l-İlâhiyye*, I, 7; Kâdî Sâid, *Tabakâtü'l-ümem*, 19-24, 29; *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikm*e, 110.	Mukaddime	0	0
0	Felsefenin Başlangıcına Dair	0	Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, II, 374-378; *[Müntehabu] Sıvân*, 80-85; 91-92-93,94-97; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihris*t, 299-304.	Fasl fî ibtidâi ahvâli'l-felâsife	0	0
1	Hz. Âdem	1	Bu kısmın kaynağının Sabiî kutsal metinleri olduğuna dair yukarıya bk.	Hz. Âdem	1	1
2	Hz. Şît	2	İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, 6-7.	Hz. Şit	2	2
3	Empedokles	3	*el-Milel*, II, 383, 384, 388.	Hermesü'l-Herâmise	3-6	3
4	Hermesü'l-Herâmise	4	İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-hukemâ*, 5-6; 8-9; 10, 7; *Muhtâru'l-hikem*, 8-10; 11-26.	Tât [Sâb b. İdrîs (a.s.)]	7	4
5	Thoth	5	*Muhtâru'l-hikem*, 26-27.	Asclepios	8	5
6	Asclepios	6	*Tabakâtü'l-etibbâ,* 11-12; *Muhtâru'l-hikem*, 28-29.	Empledokles	9	6
7	Pisagor	7	*Muhtâru'l-hikem*, 53-72; *el-Milel*, II, 389-390.	Pisagor	10	7
8	Sokrates	8	*el-Milel*, II, 402-403; *Muhtâru'l-hikem*, 82-95; 100-121; 124-125.	Sokrates	11	8
9	Eflâtun	9	*el-Milel*, II, 407,409, 410; *Muhtâru'l-hikem*, 127-132; 134-136; *[Müntehabu] Sıvân*, 128-129.	Eflâtun	12	9
10	Aristoteles	10	*el-Milel*, II, 443-444; *Muhtâru'l-hikem*, 179-184; 187-188; 191; 193;194; 206; *[Müntehabu] Sıvân*, 137-138.	Aristoteles	13	10

88 Krş. Gündüz, *Sâbiîler*, s. 103.

11	Diyojen	11	*Muhtâru'l-hikem*, 74-82; *el-Milel,* II, 468, 469, 470.	Anaksagoras	14	11
12	Hipokrat	12	*[Müntehabu] Sıvân*, 207-209, 211; *Muhtâru'l-hikem*, 44-52; *el-Milel*, II, 434.	Theophrastus	15	12
13	Homeros	13	*Muhtâru'l-hikem*, 29-33; *[Müntehabu] Sıvân*, 192-199; *el-Milel*, II, 429, 430-431.	Eudemus	16	13
14	Solon	14	*Muhtâru'l-hikem*, 34-39; *[Müntehabu] Sıvân*, 181, 191.	Arcesilaos	17	14
15	Zenon	15	*Muhtâru'l-hikem*, 40-44.	Demokritos	18	15
16	İskender Zülkarneyn	16	*Muhtâru'l-hikem*, 222-242, 244; *[Müntehabu] Sıvân*, 153-157, 160; *el-Milel*, II, 464-468; İshak b. Huneyn, *Âdâbül'l-felâsife*,89 ; Pseudo-Aristo, *Ahd Aristûtâlis il'a'l-İskender*, bk. Mario Grignaschi, *Les "Rasā'il Arisṭāṭālīsa ilā-l-Iskandar",* Bulletin d'Etudes Orientales 19 (1965): Damas: Institut Français de Damas, 1967.	Kabis es-Sokratesî	19	16
17	Anaksagoras	17	[Anaksimenes'le ilgili kısım] *el-Milel*, II, 380-382; *[Müntehabu] Sıvâ*n, 115;	Proclos	20	17
18	Theophrastus	18	*[Müntehabu] Sıvân*, 177.	Aristippos	21	18
19	Eudemus	19	*[Müntehabu] Sıvân*, 178, 180-181.	Plutarkos	22	19
20	Arcesilaos	20	*[Müntehabu] Sıvân*, 181-182.	Secundus	23	20
21	Demokritos	21	*[Müntehabu] Sıvân*, 202, 204; *el-Milel*, II, 435-437.	Themistius	24	21
22	Kabis es-Sokratesî	22	*[Müntehabu] Sıvân*, 214-215.	İskender Afrodisî	25	22
23	Proklos		*el-Milel*, II, 477-482.	eş-Şeyhu'l-Yunânî (Plotinus)	26	23
24	Aristippos	23	*[Müntehabu] Sıvân*, 217.	Zerdüşt	27	24
25	Plutarkos	24	*[Müntehabu] Sıvân*, 224.	Diyojen	28	25
26	Secundus	25	*[Müntehabu] Sıvân*, 259.	Hipokrat	29	26
27	Themistius	26	*el-Milel*, II, 482.	Homeros	30	27
28	İskender el-Afrodisî	27	*[Müntehabu] Sıvân*, 261; *el-Milel*, II, 483-484; İbn Sînâ, *Risâle ilâ Ebî Ca'fer İbn Merzubân el-Kiyâ,* 121.	Solon	31	28
29	eş-Şeyhu'l-Yunânî	28	*[Müntehabu] Sıvân*, 173; *el-Milel*, II, 473-474.	Zenon (Elealı)	32	29

30	Zerdüşt	29	Zerdüşt'ün hayat hikayesindeki birkaç unsur, *el-Milel*, I, 281 vd. dan alınmıştır; ancak bütün hayat hikayesinin kaynağını henüz tespit edebilmiş değiliz.	İskender Zülkarneyn	33	30
31	Batlamyus	30	*Muhtâru'l-hikem*, 251-255; *[Müntehabu] Sıvân*, 216-217; *el-Milel*, II, 440, 441.	Batlamyus	34	31
32	Medargis	31	*Muhtâru'l-hikem*, 279-283.	Mehadarcis	35	32
33	Gregorios	32	*Muhtâru'l-hikem*, 287.	Gregorios	36	33
34	Basileios	33	*Muhtâru'l-hikem*, 283-284, 286; *[Müntehabu] Sıvân*, 215-216.	Basileios	37	34
35	Öklid		*el-Milel*, II, 438-439.	Euclides	38	35
36	Lokman	34	*Muhtâru'l-hikem*, 260-279.	Lokman	39	36
37	Galen [Hatime: Yahyâ en-Nahvî'nin Tıbbın Doğuşu Hakkındaki Sözlerinden Seçilmiş Paragraflar]	35	*Muhtâru'l-hikem*, 288-293; *[Müntehabu] Sıvân*, 264-273; 100-101; 105-110.	Galen	40	37

Tablo 2. *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın neşirlerinin "Tevârîhu hukemâi'l-müteahhirîn mine'l-İslâmiyyîn" bölümünün karşılaştırılması ve kaynakları

(H): Haydarabad, 1976; (T): Trablus, 1988; (İ): İskenderiye, 1993. **NOT:** Bazı kelime tasarrufları hariç, sadece harfi harfine iktibas edilen kaynaklar madde içeriğindeki iktibas sırasına göre gösterilmiştir.					
Bu Eleştirmeli Metinde Sıra No ve Maddeler		**Eleştirmeli Metindeki Sıraya Göre Kaynaklar**	**H**	**T**	**İ**
38	(Ebû Zeyd) Huneyn b. İshak (el-İbâdî)	Beyhakî, *Tetimme-i [Müntehabi] Sıvâni'l-hikme*, 3-4.	1	41	1
39	Huneyn Oğlu İshak	*Tetimme,* 4-5; *[Müntehabu] Sıvân*, 280-281.	2	42	2
40	Hubeyş et-Tabîb	*Tetimme,* 6.	3	43	3
41	Sâbit b. Kurre el-Harrânî	*Tetimme,* 6-7; *[Müntehabu] Sıvân*, 299.	4	44	4
42	Ebû Osman ed-Dimeşkî (Saîd b. Ya'kûb)	*[Müntehabu] Sıvân*, 303-304.	5	45	5
43	Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî	*Tetimme,* 7-8; *Tabakâtü'l-ümem*, 53.	6	46	6
44	Ali b. Rabben et-Taberî	*Tetimme,* 9.	7	47	7

45	Ebü'l-Hayr el-Hasen b. Bâbâ b. Süvâr b. Behnâm el-Bağdâdî	*[Müntehabu] Sıvân*, 335; *Tetimme,* 12-15; İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ,* 428'den özet; İbn Sînâ, *Risâle ilâ Ebî Ca'fer İbn Merzubân el-Kiy*â, 122.	8	48	8
46	Mettâ b. Yûnus	*Tetimme,* 14-15.	9	49	9
47	Muhammed b. Câbir el-Harrânî el-Bettânî	*Tetimme,* 15-16.	10	50	10
48	eş-Şeyhü'l-Fâdıl Muhammed b. Muhammed (el-Fârâbî)	*Uyûnü'l-enbâ,* 603-604; 607-608; *Tetimme,* 16-20.	11	51	11
	Yahyâ en-Nahvî el-İskenderânî		12		
49	Ebû Süleyman Muhammed b. Mis'ar el-Büstî [İhvân-ı Safâ]	*Tetimme,* 21; *[Müntehabu] Sıvân*, 361.	13	52	12
50	Ebû Abdullah en-Nâtılî	*Tetimme,* 22-23.	14	53	13
51	Yahyâ en-Nahvî ed-Deylemî	*Tetimme,* 23-25.	15	54	14
52	Ya'kûb b. İshak el-Kindî	*Tetimme,* 25-26; *[Müntehabu] Sıvân*, 282-284; *Uyûnü'l-enbâ*, 287-288.	16	55	15
53	Ebû Zeyd el-Belhî	*Tetimme,* 26-27.	17	56	16
54	Ebü'l-Ferec İbn Tayyib (el-Câselik)	*Tetimme,* 27-32.	18	57	17
55	Ebü'l-Kâsım el-Kirmânî	*Tetimme,* 32-33.	19	58	18
56	Ebû Hâmid Ahmed b. İshak el-İsfîzârî	*Tetimme,* 75-76.	20	59	19
57	Ebü'l-Vefâ el-Buzcânî	*Tetimme,* 76-77.	21	60	20
58	Batlamyus es-Sânî: Ebû Ali İbnü'l-Heysem	*Tetimme,* 77-80.	22	61	21
59	Ebû Sehl el-Kûhî	*Tetimme,* 80-81.	23	62	22
60	İbnü'l-A'lem	*Tetimme,* 82.	24	63	23
61	Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Hindû	*Tetimme,* 85-88; *[Müntehabu] Sıvân*, 431-432.	25	64	24
62	Ebû Sehl el-Mesihî	*Tetimme,* 88-90.	26	65	25
63	Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Adiy	*Tetimme,* 90; *[Müntehabu] Sıvân*, 329.	27	66	26
64	Behmenyâr b. el-Merzubân	*Tetimme,* 91-92.	28	67	27
65	Ebû Mansur el-Hüseyin b. Tâhir b. Zeyle	*Tetimme,* 92-93.	29	68	28
66	Ebû Ubeyd Abdulvâhid el-Cüzcânî	*Tetimme,* 93-95.	30	69	29
67	Ebû Abdullah el-Masûmî	*Tetimme,* 95-96.	31	70	30
68	Ebü'l-Hasan el-Enbârî	*Tetimme,* 97.	32	71	31
69	İsmail el-Herevî	*Tetimme,* 97-98.	33	72	32

70	Meymûn b. en-Necîb el-Vâsıtî	*Tetimme,* 98-99.	34	73	33
71	Ebü'l-Feth Kûşek	*Tetimme,* 99-100.	35	74	34
72	Ebû Sehl (en-Nîlî) en-Nîsâbûrî	*Tetimme,* 101.	36	75	35
73	Ebü'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Fadl er-Râgıb	*Tetimme,* 104-106.	37	76	36
74	Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Ebî Sâdık	*Tetimme,* 107-109.	38	77	37
75	Ebü'l-Hasen Ali en-Nisevî: el-üstâzü'l-muhtass	*Tetimme,* 109-110.	39	78	38
76	Adudü('d-dünyâ ve)'d-dîn Meliku Yezd	*Tetimme,* 110-111.	40	79	39
77	Ömer el-Hayyâmî	*Tetimme,* 112-117; *İtmâmu Tetimme*, Fazıl Ahmet Paşa, nr: 902, vr. 189a-191a.	41	81	41
78	Ahmed b. Tayyib es-Serahsî	*Uyûnü'l-enbâ*, 293'den özet.	42	80	40
79	Ebü'l-Meâlî Abdullah b. Muhammed el-Miyânecî: Aynu'l-kudât	*Tetimme,* 118-119.	43	82	42
80	Ebû Hâtim el-Muzaffer el-İsfizârî	*Tetimme,* 119-120.	44	83	43
81	Ebü'l-Abbâs el-Levkerî	*Tetimme,* 120-122.	45	84	44
82	es-Seyyid Muhammed (b.) el-Îlâkî	*Tetimme,* 125-126.	46	85	45
83	el-Kâdî Zeynüddin Ömer b. Sehlân es-Sâvî	*Tetimme,* 127-129.	47	86	46
84	Es'ad el-Meyhenî	*Tetimme,* 136-137.	48	88	48
85	Ebü's-Salt Ümeyye b. Ebi's-Salt	*İtmâmu Tetimme*, vr. 191ab.	49	87	47
86	Tâcüddin Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî	*Tetimme,* 137-140.	50	89	49
87	Ebü'l-Hasen el-Bağdâdî: İbnü't-Tilmîz	*Tetimme,* 141-143.	51	90	50
88	İbnü'ş-Şibl (el-Bağdâdî)	*Uyûnü'l-enbâ*, 333-335, 339.	52	91	51
89	el-Hasen b. İshak b. Muhârib el-Kummî	*Sıvâni'l-hikme*, 298.	53	92	52
90	Ebû Cafer b. Bânûyeh	*[Müntehabu] Sıvân*, 315-319.	54	94	54
91	Ebü'l-Fazl İbnü'l-Âmîd el-Kummî: el-Üstâz (es-Sâhib İbnü'l-Amîd)	*[Müntehabu] Sıvân*, 321, 323, 326.	55	93	53
92	Ebû Bekr el-Hasen İbn Kerde el-Kumsî/el-Kûmşî	*[Müntehabu] Sıvân*, 331, 332.	56	95	55
93	Ebû Ali Ahmed b. (Muhammed) Miskeveyh	*[Müntehabu] Sıvân*, 346-347.	57	96	56
94	Ebü'n-Nefîs	*[Müntehabu] Sıvân*, 355-356, 359-360.	58	97	57

95	İbrahim b. Adiy: Yahya (b. Adiy)'in Kardeşi	*Tetimme,* 102.	59	98	58
96	Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Cûşenî	*Tetimme,* 102-103.	60	99	59
97	es-Sâhib Ebû [İbn] Muhammed el-Buhârî	*Tetimme,* 146.	61	100	60
98	Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî	*Uyûnü'l-enbâ*, 374; *Tetimme,* 150-153.	62	101	61
99	Bahâüddin Ebû Muhammed el-Harakî	*Tetimme,* 153-154.	63	102	62
100	Muhammed el-Harisânî es-Serahsî	*Tetimme,* 159-160.	64	103	63
101	Mahmûd el-Hârizmî	*Tetimme,* 160.	65	104	64
102	Ebü'l-Feth Abdurrahman el-Hâzin	*Tetimme,* 161-162.	66	105	65
103	Muhammed b. Ahmed el-Ma'mûrî el-Beyhakî	*Tetimme,* 162-164.	67	106	66
104	Zahîrüddin Abdülcelîl b. Abdülcebbâr el-Müftî	*Tetimme,* 169.	68	107	67
105	Ali b. Şâhek el-Kassârî ed-Darîr el-Beyhakî	*Tetimme,* 171-172.	69	108	68
106	Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî	*Tetimme,* 62-64; *İtmâmu Tetimme*, vr. 181b-183a; Bu madde içeriğinin bazı kısımları yine Ya'kût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-üdebâ*, 978 numaralı maddesiyle aynıdır.	70	109	69
107	Ebü'l-Hasan (Ali b. Râmsâs) el-Avfî	*Tetimme,* 64-65.	71	[52b]	79
108	Ebü'l-Hasan b. [Ze]hrûn el-Harrânî	*Tetimme,* 70-71.	72	111	71
109	İbn Seyyâr et-Tabîb	*Tetimme,* 72.	73	112	72
110	Ebû Muhammed Süleyman b. Tâhir b. Behrâm es-Sicistânî	*Tetimme,* 74-75; *Uyûnü'l-enbâ*, 427; *[Müntehabu] Sıvân*, 311-315.	74	113	73
111	(el-Emîr) es-Seyyid (el-İmâm) Zeynüddin İsmail b. el-Hasen el-Cürcânî	*Tetimme,* 172-176.	75	122	82
112	Ebü'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî	*[Müntehabu] Sıvân*, 307, 310.		123	83
113	Ebû Ali İsa (b. Ahmed) b. Zur'a (el-Bağdâdî el-feylesof)	*[Müntehabu] Sıvân*, 333-345; *Tetimme,* 66-69.	76	110	70
114	Ebü'l-Kâsım el-Antakî	*Sıvâni'l-hikme*, 336.	87	118	78
115	Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullah İbn Sînâ el-Buhârî: es-Sâhibü'l-ecell Şerefü'l-mülük	*Tetimme,* 38-62.	78	124	84

116	Büyük rabbânî bilge; şerefli filozof; rabbânî üstat; rûhânî metafizikçi filozof; âlim, âmîl, erdemli ve yetkin insan; milletin, hakkın ve dinin yıldızı; ilâhî sırlara vakıf olan ve nurânî âlemlere yükselen Ebü'l-Fütûh Yahyâ b. Emîrek es-Sühreverdî -Allah Teâlâ kabrini rahat kılsın, ruhunu kutsasın-	*et-Telvîhât, s. 105, 119-120; el-Meşâri' ve'l-mutârahât, s. 443; Uyûnü'l-enbâ*, 641-642, 644, 645; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2806-2809; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, VI, 271-272; İmâdüddin el-Isfahânî, *el-Bustânü'l-câmi'*, 442-443; *İtmâmu Tetimme*, 202a. (Sühreverdî başlığının kaynakları literal değil, kısmen ve özettir)	79	125	85
117	İmâm, Allah'ın insanlara hücceti, millet ve dinde hakka çağıran Muhammed b. Ömer el-Hüseyin el-Hatîb er-Râzî Allah ruhunu mukaddes kılsın	*Uyûnü'l-enbâ*, 468-469; kısmen.	80	126	86
118	Îsâ b. Ali b. Îsâ b. el-Cerrâh	*[Müntehabu] Sıvân*, 332-333.	81	114	74
119-120	Gulâmu Zuhal ve İbn Bîlis [İbn Bekîr]	*[Müntehabu] Sıvân*, 339-340.	82-83	115	75
121	Ebû Temmâm en-Nîsâbûrî	*[Müntehabu] Sıvân*, 340.	84	116	76
122	el-Bedîhî	*[Müntehabu] Sıvân*, 340-341.	85	116	76
123	en-Nûşecânî	*[Müntehabu] Sıvân*, 341-342.	86	117	77
-114	Ebü'l-Kâsım el-Antakî	*[Müntehabu] Sıvân*, 336.	87	118	78
124	Ebû Zekeriyya es-Saymerî	*[Müntehabu] Sıvân*, 337.	88	118	78
125	Talha en-Nesefî	*[Müntehabu] Sıvân*, 338.	89	118	78
126	Vehb b. Ya'iş er-Rakkî	*[Müntehabu] Sıvân*, 339.	90	118	78
127	Nazîf er-Rûmî	*[Müntehabu] Sıvân*, 339.	91	118	78
128	Ebû Muhammed el-Arûdî	*[Müntehabu] Sıvân*, 342.	92	118	78
129	Ebû İshak es-Sâbî	*[Müntehabu] Sıvân*, 342-344; *el-Mukâbesât*, s. 151-152.	93	119	80
130	Ebü'l-Hattâb es-Sâbî	*[Müntehabu] Sıvân*, 342-344.	94	120	80
131	Ebü'l-Feth el-Büstî	*Tetimme,* 35-38.	95	121	81
	Müstensihler Tarafından Eklenen Biyografiler[89]				
132	Efdalüddin Muhammed el-Marakkî: el-Kâşî			127	87
133	Efdalüddin el-Bâmiyânî			128	88
134	Tâcuddîn el-Urmevî			129	89
135	Kemaleddin b. Yûnus			130	90
136	Mevlânâ Nasîruddin Muhammed et-Tûsî			131	91
137	Kemâleddin Abdülhâlık: İbnü'd-Dâî			132	92

89 Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 4516.

Nüzhetü'l-Ervâh'ın Baskıları ve Tercümeleri

Nüzhetü'l-Ervâh'ın neşirleri ve bu neşirlerin dayandıkları nüshalar şu şekildedir:

a) Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh ve Ravzatü'l-Efrâh fî Târîhi'l-Hükemâ ve'l-Felâsife*, I-II, nşr. Seyyid Hurşîd Ahmed (Haydarabad Dekkan: Matbaatü Meclis-i Dâireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1976, I-II). Bu tahkikli neşrin dayandığı nüshalar: Haydarabad, Asafiyye, nr: 686; Mancehester, Bland, nr: 300 ve Haydarabad, Salarcenk, Tarih nr. 10. Tablolarda (**H**) rumuzuyla gösterilmiştir.

b) Şehrezûrî, *Târîhü'l-Hükemâ: Nüzhetü'l-Ervâh ve Ravzatü'l-Efrâh*, nşr. Abdülkerim Ebû Şüveyrib ([Trablus]: Cem'iyyetü'd-Da'veti'l-İslâmî, 1988). Bu neşir Süleymaniye Ktp., Fatih, 4516 numaralı metni kaydetmiş ve Yeni Cami, 908 numaradaki farklılıkları dipnotta göstermiştir. Tablolarda (**T**) rumuzuyla gösterilmiştir.

c) Şehrezûrî, *Kitâbü Nüzheti'l-Ervâh ve Ravdati'l-Efrâh: Tevârîhu'l-Hükemâ*, nşr. Muhammed Ali Ebû Reyyân, (İskenderiyye: Menşûrâtü Merkezi't-Türâsi'l-Kavmî ve'l-Mahtûtât, 1414/1993-94). Bu neşrin kullandığı nüshalar: Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4516; Ragıp Paşa, nr. 990; Haydarabad, Salarcenk, nr. 4089; Leiden, nr. 1488. Tablolarda (**İ**) rumuzuyla gösterilmiştir.

d) Şehrezûrî, *Tevârîhü'l-Hukemâ ve'l-Felâsife*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sâyih, Tevfik Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1430/2009).

Farsça Tercümeleri:

a) Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh ve Ravzatü'l-Efrâh*: *Tarîhü'l-Hükemâ,* Farsça trc. Maksûd Alî Tebrîzî, nşr. Muhammed Taki Danişpejuh ve Muhammed Surûr Mevlâî, (Tahran: İntişarât-ı İlmi ve Ferhengi, 1987). Safevî Sultanı II. Abbas'ın emriyle tercüme edilmeye başlanan eser 21 Rebiülevvel 1088 tarihinde tamamlanmıştır.

b) Ziyâüddin Dürrî, *Kenzü'l-Hikme Tercüme-i Târihu'l-Hükemâ-i Şehrezûrî*, (Tahran: Çâbhâne-i Dâniş, 1316), I-II cilt. Rıza Şah Pehlevî'nin emriyle Asafiyya nüshasından tercüme edilmiştir.[90]

90 Dürrî, *Kenzü'l-hikme*, s. 5.

Türkçe Tercümesi:

a) *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın Yunan filozofları ile ilgili birkaç maddesinin kısmî ve serbest ilk Türkçe tercümesi, nüshada adı belirtilmeyen bir mütercim tarafından Osmanlı döneminde yapılmıştır. Manisa İlk Halk Kütüphanesi, 1372 numarada kayıtlı olan *Târihu'l-Hukemâ ve'l-Mülük* şeklinde adlandırılmış bir nüshasından hareketle tercüme hakkında şu bilgileri vermek mümkündür. Eserin konusu bazı Yunanlı filozofların ve Pers hükümdarlarının hayatları ve hikmetli sözleridir. Mütercim Yunanlı filozofların hayatlarını ve hikemiyatını Şehrezûrî'nin "*Nüzhetü'l-Kulûb*" nam kitabından tercüme ettiğini söylemektedir.[91] Ancak Yunanlı filozofların hayatlarının tamamı ve bütün sözleri tercüme edilmemiş, belirli büyük simaların hayat ve âdablarından ihtisar yoluyla bazı bölümler serbest bir şekilde tercüme edilmiştir. Kitapta İslam filozoflarından hiç birine dair bir bölüm yoktur. Kitabın ikinci kısmında ise Pers hükümdarlarının hayat hikâyeleri, farklı kaynaklardan derlenerek tercüme edilmiştir ki bu kısım konumuzun dışındadır.

***Nüzhetü'l-Ervâh'*tan Yapılan Bazı Seçmeler:**

b) Sühreverdî'nin biyografisi kısmının neşri ve İngilizce tercümesi, *Three Treatises on Mysticism by Shabuddin Suhravardî Maqtûl with an Account of His Life and Poetry*, ed. Otto Spies, Sarfaraz Khan Khatak, (Stutgart-Delhi: W. Kohlhammer, 1935), s. 90-121.

c) *İntihâb-i Târîhi'l-Hükemâ,* 1054/1644 yılında Muhammadabâd (Bidar: Haydarabâd)'da mukim ismi meçhul bir müellif tarafından Abdullah Kutb-Şâh için intihap edilmiştir.[92]

1. *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın Nüshaları ve Nüshalar Arasındaki Farklılıklar

Eserin dünya kütüphanelerindeki nüshaları ve Farsça çevirilerinin nüshalarının bir listesi Muhammed Takî Dânişpejuh tarafından eserin Farsça tercümesinin önsözünde verilmiş;[93] Cottrell'in *Nüzhetü'l-Ervâh* üzerine ya-

91 *Târihu'l-hukemâ ve'l-mülük*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 1372, vr. 1b; *Nüzhetü'l-kulûb* ile *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın kasdedildiği açıktır.

92 Storey, *Persian Literature*, c. I, part. 2, s. 1108-1109.

93 Muhammed Takî Dânişpejûh, "Dibâce-i *Nüzhetü'l-Ervâh*", (Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh ve ravdatü'l-efrâh*: *tarîhu'l-hükemâ*, trc. Maksûd Alî Tebrîzî, nşr. Muhammed Taki Daniş Pejuh ve Muhammed Surûr Mevlâî, (Tahran: İntişarât-ı İlmi ve Ferhengi, 1987), içinde s. 162.

pılmış tezine dayanan bir makalesinde bazı yazma nüshaları ve nüshaların farklılıkları karşılaştırmalı tablolarla göstermiştir.[94] Biz burada eleştirmeli metinde kullandığımız Türkiye yazma kütüphanelerinde bulunan nüshaları kısaca tanıtmak istiyoruz.

a) Beyazıd Devlet Kütüphanesi, 5573 numarada ihtisar yapan tarafından *Muhtasaru Nüzheti'l-Efrâh ve Ravdati'l-Ervâh* şeklinde isimlendirilmiş nüshası, İslam öncesi dönemden toplam on üç bilgenin hayat hikâyelerini ve sözlerini muhtasar bir şekilde içermektedir.[95]

b) Burdur İl Halk Kütüphanesi, 10 (Konya Bölge Yazma Eserler) numarada *Kitâbu Nüzheti'l-Ervâh ve Ravdati'l-Efrâh fî Târihi Hükemâi'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn* adıyla bulunan nüsha 28 Cumada's-sânî 1021 (26 Ağustos 1612) tarihinde istinsah edilmiştir. Bu nüsha İslam öncesi dönemden onaltı İslam dönemi filozoflarından ise yaklaşık kırk tanesini ihtiva etmekte olup, eksiktir.

c) Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3804 numarada kayıtlı nüsha ise İslam öncesi bilgelerin yaklaşık on beş tanesinin, İslam sonrası bilgelerin ise altmış dört tanesinin hayatını ve hikmetlerini yer yer muhtasar bir şekilde ihtiva etmektedir. Esad Efendi, nr. 3804'e binaen eserin İslâm öncesi filozofları içeren bölümünün 665/1266-67 tarihi dolayında yazılmış olabileceği iddiası daha önce belirtilmişti. Diğer nüshalara göre oldukça eksik olduğundan biz metnin inşasında bu nüshayı dikkate almadık. Ancak karşılaştırmalar sonucunda bu nüshada olup başka hiçbir nüshada olmayan bazı kısımları metnin inşasında kullandık ve bunlara metin dipnotunda atıf yaptık.

d) Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 2128 numaradaki ve aynı isimli Yeni Cami, 908 numaradaki nüshalar *Kitâbü Nüzheti'l-Ervâh ve Ravdati'l-Efrâh fî Tevârîhi Hükemâi'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn* adlı aynı aileye mensupturlar veya biri diğerinden kopya edilmiştir. Bu nüshalar hem Hamidiye nüshasından hem Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarından kısmî değişiklikler göstermektedir. Bu nüshaların en dikkat çeken tarafları Sühreverdî maddesinden sonrasını içermemeleridir. Ayasofya ve Yeni Cami nüshaları aşağıda [2a] koduyla gösterilmiştir.

94 Cottrell, "Sams al-Dîn al-Shahrazûrî et les Manuscrits", s. 225-260.

95 Kütüphane kaydı: Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh ve ravdatü'l-efrah*, Beyazıd Devlet Ktp. nr. 5573.

e) Hamidiyye, 1447 numaralı nüsha, *Târîhu'l-Hukemâ* ismini taşımakta olup Rükn b. Nasîr en-Neyrizî lakaplı bir müstensih tarafından [12] Zilhicce 753 (18 Ocak 1353) Cuma günü istinsahı tamamlanmıştır. Bu nüsha, bilgeleri içeren başlıklardan sonra kitabın sonunda Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarından daha fazla olarak çeşitli ekler ve başlıklar içerir. Hamidiye nüshası aşağıda [2b] koduyla gösterilmiştir.

f) *Kitâbu Tevârîhi'l-Hukemâ* adlı Ragıp Paşa 990 ve Fatih 4515 numaralı nüshalar aynı aileye mensupturlar veya biri diğerinden kopya edilmiştir. Bu iki nüsha hem Türkiye yazma kütüphanelerinde bulunan diğer nüshalarda, hem Salarcenk, Asafiyye, Londra, İran nüshalarında bulunmayan bölümler içerirler. Bu bölümlerin bir kısmı madde başlığı iken bir kısmı ise madde başlıklarına eklenmiş kısımlardır. Ragıp Paşa ve Fatih nüshaları aşağıda [3] koduyla gösterilmiştir.

Nüzhetü'l-Ervâh öyle görünüyor ki tarihi süreklilik içinde dönüşümünü devam ettirmiş canlı metinlerden biridir. Zira birçok klasik tabakât ve tarih metni gibi *Nüzhetü'l-Ervâh* da yazarının ya da yazarın ölümünden sonra müstensihlerin ekleri ile değişmeye devam etmiş görünmektedir. *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın İran nüshaları, Hurşîd Ahmed'in kullandığı Hint nüshaları, İstanbul kütüphanelerindeki nüshalar incelendiğinde şu aşamalardan geçerek metnin son halini aldığı ortaya çıkar:

Birinci aşamada müellif [1] eserini telif etmiştir. Şehrezûrî'nin bizzat kendi eliyle, telif metninin zamanla tashihe uğrayıp uğramadığını gösteren bir veriye sahip değiliz. Ancak Şehrezûrî kitabın ikinci bölümüne başlarken "Antik filozofların tarihine, İslam döneminde yaşamış sonraki filozofların tarihlerini eklemek istiyoruz" dediğine göre; burada "ekleme"nin ne anlama geldiği üzerinden bir gelişme değişme spekülasyonü yapılabilir.

İkinci aşamada iki tür metin ortaya çıkmış gözükmektedir.[96] Bunlardan biri [2a] Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarıdır. Diğer metin ise [2b] Hamidiye nüshasıdır. [2a] ile [2b] arasında bariz farklılıklar dikkate alındığında bu nüshalar farklı yazma ailelerine mensupturlar. Bu iki nüsha arasındaki fark-

96 Bu iki tür metinden biri orijinal metne mutabık olabilir. Ancak biz eldeki verilerle hangisinin orijinale mutabık olduğunu kestiremediğimizden her ikisini de ikinci aşama saydık.

lılıklar şöyle sıralanabilir: Madde düzeni itibariyle farklıdırlar. [2a] nüshaları daha az madde içerir ve Sühreverdî sonrası maddeler yoktur. [2a] nüshalarında maddelerin içeriğinde de bazı paragraflar yoktur. Özellikle Râzî maddesini Şehrezûrî'nin yazmış olduğu kesin olduğuna göre ve bu nüshalarda da Sühreverdî sonrasındaki Râzî maddesi olmadığına göre bu nüshaların hem madde hem içerik itibariyle kısmen eksik olduğunu söylemek mümkündür. [2b] nüshasında özellikle İslam filozofları kısmının sonunda mülhak bölümde daha önceki maddeler hakkında bazı bilgiler *İtmâmu Tetimme-i Sıvâni'l-hikme* ve *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme*'den eklenmiştir. *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme*'den Ebû Süleymân es-Sicistânî ve Ebû Ca'fer es-Sicistânî ve Sâbit b. Kurre maddelerine; *İtmâm*'dan Bîrûnî, Hayyâm ve Sühreverdî maddelerine ekler yapılmıştır. Mülhak bölümde yer alan zeyllerin kimin tarafından eklendiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Ancak bu nüshanın müstensihi Neyrîzî kendisinin dayandığı nüshanın karışıklığına dikkat çekmekte ve kısmen metnin inşasına katkıda bulunduğunu ima etmektedir.[97] Hurşîd Ahmed'in tahkikte dikkate aldığı metin de esas itibariyle [2b] Hamidiye nüshasının madde sıradüzenini takip etmektedir, ancak İslam filozofları bölümünde üç madde eksiktir.

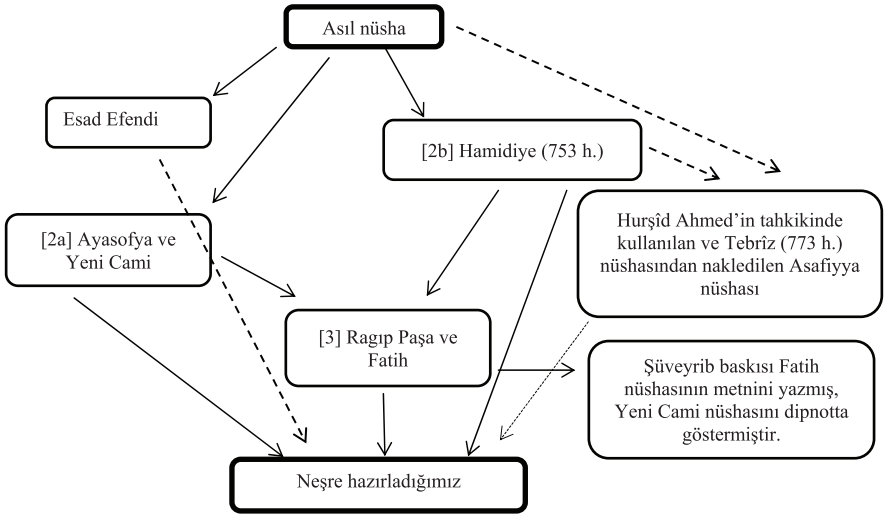
Üçüncü aşamada [3] Ragıp Paşa ve Fatih nüshaları ortaya çıkmıştır. Bu nüshalar madde tertibi itibariyle [2a] nüshalarını takip etmiş, ancak [2b] Hamidiye nüshasının mülhak bölümünündeki bilgileri, ilgili madde altına taşımıştır. Bu haliyle [3] numaralı nüsha, [2a] ve [2b] numaralı nüshaların bir terkibidir. Fakat [3] Ragıp Paşa ve Fatih nüshaları terkipten daha fazla unsurları da içerir. Şöyle ki [3] nüshaları filozofların hayatlarına dair [2a] ve [2b] nüshalarında olmayan bazı kısımları, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinden eklemiştir. İslam öncesi filozofların hayatlarının iki defa farklı açılardan anlatılıyormuş hissi vermesinin nedeni de esasen Şehristânî'den yapılan eklemelerdir. [3] numaralı Ragıp Paşa ve Fatih nüshaları aynı zamanda müellifin eklemediği ve müstensihler tarafından

97 Neyrîzî kendisinin dayandığı nüshanın ferağ kaydında şöyle söylemektedir: "Bu nüshayı kendisinden yazdığım müstensihin nüshası, hastalık derecesinde dağınık, muhtelif ve birbirine yakın bir yazma idi. Hüner ve zekâ sahibi kimse özellikle bu tür kitaplarda yazma anında tashih yapmanın ne kadar zor olduğunu bilir. Öyleyse herhangi bir yanlış, terk veya tahrif dikkatini çekip bunu düzelten kimseye Allah merhamet etsin." Hamidiye, vr. 79b.

eklendiği kesin olarak ifade edilen altı madde daha içermektedir ki bunlar tabloda gösterilmiştir.

Bu durumda [3] numaralı nüshalarından biri ya da bunlara esas olan nüshayı istinsah eden müstensih metni beş aşamada inşa etmiştir. (i) Öncelikle [2a] daki madde sıralamalarını esas almıştır. (ii) [2a]'daki içeriği ve [2b]'deki eksik olmayan paragrafları yazmıştır. (iii) [2b]'deki mülhak kısımdaki bilgileri ilgili madde altına taşımıştır. (iv) Özellikle İslam öncesi filozofların hayatına dair kısımlarda, [2a] ve [2b]'de olmayan bazı bilgileri –ki bunların neredeyse tamamı Şehristânî'nin *el-Milel* adlı eserinden alınmıştır- yazmıştır. (v) Kesin olarak müstensihler tarafından zeyl kabilinden *Nüzhetü'l-Ervâh*'a eklendiği belirtilen son altı maddeyi yazmıştır.

Bu durumda nüshalarının ve bu nüshalara dayanan baskıların gelişimini birbiriyle ilişkilerini göstermek bakımından karşılaştırmalı bir tablo çıkarmak mümkündür:

Tablo 3. Nüshaların ve baskıların asıl nüsha ve birbiri ile ilişkileri

Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshalarda başlık ve içerik farklarını iki tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

Tablo 4: *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın "Tevârîhu'l-kudemâ" kısmının madde başlıklarının sıralaması

	BU ELEŞTİRMELİ METİN	**HAMİDİYE 1447**	**AYASOFYA 2128**	**YENİ CAMİ 908**	**RAGIP PAŞA 990 ve FATİH 4515**
	[Mukaddime]	[Mukaddime]	[Mukaddime]	[Mukaddime]	[Mukaddime]
	Felsefenin Başlangıcına Dair	Felsefenin Başlangıcına Dair	Felsefenin Başlangıcına Dair	Felsefenin Başlangıcına Dair	Felsefenin Başlangıcına Dair
1	Hz. Âdem	Hz. Âdem	Hz. Âdem	Hz. Âdem	Hz. Âdem
2	Hz. Şît	Hz. Şît	Hz. Şît	Hz. Şît	Hz. Şît
3	Empedokles	Empledokles	Empledokles	Hermesü'l-Heramise	Hermesü'l-Heramise
4	Hermesü'l-Herâmise	Hermesü'l-Heramise	Hermesü'l-Heramise	Thoth	Thoth
5	Thoth	Thoth	Thoth	Asclepios	Asclepios
6	Asclepios	Asclepios	Asclepios	Empedokles	Empedokles
7	Pisagor	Pisagor	Pisagor	Pisagor	Pisagor
8	Sokrates	Sokrates	Sokrates	Sokrates	Sokrates
9	Eflâtun	Eflâtun	Eflâtun	Eflâtun	Eflâtun
10	Aristoteles	Aristoteles	Aristoteles	Aristoteles	Aristoteles
11	Diyojen	Diyojen	Anaksagoras	Anaksagoras	Anaksagoras
12	Hipokrat	Hipokrat	Theophrastus	Theophrastus	Theophrastus
13	Homeros	Homeros	Eudemus	Eudemus	Eudemus
14	Solon	Solon	Arcesilaos	Arcesilaos	Arcesilaos
15	Zenon	Zenon	Demokritos	Demokritos	Demokritos
16	İskender	İskender	Kabis es-Sokratî	Kabis es-Sokratî	Kabis es-Sokratî
17	Anaksagoras	Anaksagoras	Aristippos	Aristippos	Proklos
18	Theophrastus	Theophrastus	Plutarkos	Plutarkos	Aristippos
19	Eudemus	Eudemus	Secundus	Secundus	Plutarkos
20	Arcesilaos	Arcesilaos	Themistius	Themistius	Secundus
21	Demokritos	Demokritos	İskender Afrodisî	İskender Afrodisî	Themistius
22	Kabis es-Sokratî	Kabis es-Sokratî	eş-Şeyhu'l-Yûnânî	eş-Şeyhu'l-Yûnânî	İskender el-Afrodisî
23	Proklos		Zerdüşt	Zerdüşt	eş-Şeyhu'l-Yûnânî
24	Aristippos	Aristippos	Diyojen	Diyojen	Zerdüşt
25	Plutarkos	Plutarkos	Hipokrat	Hipokrat	Diyojen
26	Secundus	Secundus	Homeros	Homeros	Hipokrat
27	Themistius	Themistius	Solon	Solon	Homeros
28	İskender el-Afrodisî	İskender el-Afrodisî	Zenon el-Kebîr	Zenon el-Kebîr	Solon
29	eş-Şeyhu'l-Yunânî (Plotinus)	eş-Şeyhu'l-Yunânî	İskender Zülkarneyn	İskender Zülkarneyn	Zenon

30	Zerdüşt	Zerdüşt	Batlamyus	Batlamyus	İskender Zülkarneyn
31	Batlamyus	Batlamyus	Medargis	Medargis	Batlamyus
32	Medargis	Medargis	Gregorios	Gregorios	Medargis
33	Gregorios	Gregorios	Basileios	Basileios	Gregorios
34	Basileios	Basileios	Lokman	Lokman	Basileios
35	Öklid		Galen	Galen	Öklit
36	Lokman	Lokman			Lokman
37	Galen	Galen			Galen
	[Hatime: Yahyâ en-Nahvî'nin Tıbbın Doğuşu Hakkındaki Sözlerinden Seçilmiş Paragraflar]				[Hatime: Yahyâ en-Nahvî'nin Tıbbın Doğuşu Hakkındaki Sözlerinden Seçilmiş Paragraflar]

Tablo 5: *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın "Tevârîhu hukemâi'l-müteahhirîn mine'l-İslâmiyyîn" kısmının madde başlıklarının sıralaması

	ELEŞTİRMELİ METİN	**HAMİDİYE 1447**	**AYASOFYA 2128 ve YENİ CAMİ 908**	**RAGIP PAŞA 990 ve FATİH 4515**
38	(Ebû Zeyd) Huneyn b. İshak (el-İbâdî)	Ebû Zeyd Huneyn b. İshak el-İbâdî	Huneyn b. İshak	Huneyn b. İshak
39	Huneyn Oğlu İshak	İbnuhu İshak	İbnuhu İshak	İbnuhu İshak
40	Hubeyş et-Tabîb	Huseyn [Hubeyş] et-Tabîb	Huneyn [Hubeyş] et-Tabîb	Hubeyş et-Tabîb
41	Sâbit b. Kurre el-Harrânî	Sâbit b. Kurre el-Harrânî	Sâbit b. Kurre el-Harrânî	Sâbit b. Kurre el-Harrânî
42	Ebû Osman ed-Dimeşkî (Saîd b. Ya'kûb)	Ebû Osman Saîd b. Ya'kûb ed-Dimeşkî	Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî	Ebû Osman ed-Dımeşkî Sa'îd b. Ya'kûb
43	Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî	Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî	Ebû Osman ed-Dımeşkî Sa'îd b. Ya'kûb	Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî
44	Ali b. Rabben et-Taberî	Ali b. Zeyn [Rabben] et-Taberî	Ali b. Rabben (Zeyn) et-Taberî	Ali b. Zeyn et-Taberî
45	Ebü'l-Hayr el-Hasen b. Bâbâ b. Süvâr b. Behnâm el-Bağdâdî	Ebü'l-Hayr el-Hasen b. Bâbâ b. Süvâr b. Menam [Behnâm] el-Bağdâdî	Ebü'l-Hayr b. Behnâm b. Bâbâ b. Süvâr b. Behnâm	Ebü'l-Hayr b. Behnâm b. Bâbâ b. Süvâr b. Behnâm
46	Mettâ b. Yûnus	Mettâ [b.] Yûnus	Metta b. Yûnus	Metta b. Yûnus

47	Muhammed b. Câbir el-Harrânî el-Bettânî	Muhammed b. Câbir el-Harrânî el-Bustânî [el-Bettânî]	eş-Şeyhu'l-Fâzıl Muhammed b. Câbir el-Harrânî el-Bettânî	Muhammed b. Câbir el-Harrânî el-Bettânî
48	eş-Şeyhü'l-Fâdıl Muhammed b. Muhammed (el-Fârâbî)	Ebû Nasr el-Fârâbî	eş-Şeyhu'l-fâdıl Muhammed b. Muhammed	eş-Şeyhu'l-fâdıl Muhammed b. Muhammed el-Fârâbî
		Yahyâ en-Nahvî el-İskenderânî		
49	Ebû Süleyman Muhammed b. Mis'ar el-Büstî [İhvân-ı Safâ]	Ebû Süleyman Muhammed b. Müş'ir el-Büstî	Ebû Süleyman Muhammed b. Müş'ir el-Büstî	Ebû Süleyman Muhammed b. Mis'ar el-Büstî
50	Ebû Abdullah en-Nâtılî	Ebû Abdullah en-Nâtılî	Ebû Abdullah en-Nâtılî	Ebû Abdullah en-Nâtılî
51	Yahyâ en-Nahvî ed-Deylemî	Yahyâ en-Nahvî ed-Deylemî	Yahyâ en-Nahvî ed-Deylemî	Yahyâ en-Nahvî ed-Deylemî
52	Ya'kûb b. İshak el-Kindî	Yahya [Ya'kûb] b. İshak el-Kindî	Yakûb b. İshak el-Kindî	Yakûb b. İshak el-Kindî
53	Ebû Zeyd el-Belhî	Ebû Zeyd el-Belhî	Ebû Zeyd el-Belhî	Ebû Zeyd el-Belhî
54	Ebü'l-Ferec İbn Tayyib (el-Câselik)	Ebü'l-Ferec İbn Tayyib	Ebü'l-Ferec İbn Tayyib el-Câselik	Ebü'l-Ferec İbn Tayyib el-Câselîk
55	Ebü'l-Kâsım el-Kirmânî	Ebü'l-Kâsım el-Kirmânî	Ebü'l-Kâsım el-Kirmânî	Ebü'l-Kâsım el-Kirmânî
56	Ebû Hâmid Ahmed b. İshak el-İsfizârî	Ebû Hâmid Ahmed b. İshak el-İsferâyinî	Ebû Câbir [Hâmid] b. İshak el-İsfizârî	Ebû Hamid Ahmed b. İshak el-İsfirârî / el-İsfirâzî
57	Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî	Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî	Ebü'l-Vefâ el-Bûzecânî	Ebü'l-Vefâ el-Bûzecânî
58	Batlamyus es-sânî: Ebû Ali İbnü'l-Heysem	Batlamyus es-sânî: Ebû Ali İbnü'l-Heysem	Batlamyus es-sânî: Ebû Ali İbnü'l-Heysem	Batlamyus es-sânî: Ebû Ali İbn Heysem
59	Ebû Sehl el-Kûhî	Ebû Sehl el-Kûhenî [el-Kûhî]	Ebû Sehl el-Kûhî	Ebû Sehl el-Kûhî
60	İbnü'l-A'lem	İbnü'l-A'lem	İbnü'l-A'lem	İbnü'l-A'lem /İbn Gulâm
61	Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Hindû	Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Hindû	Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Hindû	Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyin b. Hindî/ Hindû
62	Ebû Sehl el-Mesîhî	Ebû Sehl el-Mesîhî	Ebû Sehl el-Mesîhî	Ebû Sehl el-Mesîhî
63	Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Adiy	Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Adiy	Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Adiy	Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Adiy
64	Behmenyâr b. el-Merzubân	Behmenyâr b. Merzubân	Behmenyâr b. el-Merzubân	Behmenyâr b. el-Merzubân

65	Ebû Mansûr el-Hüseyin b. Tâhir b. Zeyle	Ebû Mansûr el-Hüseyin b. Tâhir b. Zeyle	Ebû Mansûr el-Hüseyin b. Tâhir b. Zeyle	Ebû Mansûr el-Hüseyin b. Tâhir b. Zeyle
66	Ebû Ubeyd Abdulvâhid el-Cüzcânî	Ebû Ubeyd Abdulvâhid el-Cürcânî [el-Cüzcânî] el-Fakîh	Ebû Ubeyd Abdulvâhid el-Cüzcânî	Ebû Ubeyd Abdulvâhid el-Cüzcânî
67	Ebû Abdullah el-Ma'sûmî	Ebû Abdullah el-Ma'sûmî	Ebû Abdullah el-Ma'sûmî	Ebû Abdullah el-Ma'sûmî
68	Ebü'l-Hasan el-Enbârî	Ebü'l-Hasan el-Ebherî [el-Enbârî]	Ebü'l-Hasan el-Enbârî	Ebü'l-Hasan el-Enbârî
69	İsmail el-Herevî	İsmail el-Herevî [içerik atlanmış]	İsmail el-Herevî	İsmail el-Herevî
70	Meymûn b. en-Necîb el-Vâsıtî	[Meymûn b. en-Necîb el-Vâsıtî: başlık atlanmış], içerik vardır.	Meymûn b. en-Necîb el-Vâsıtî	Meymûn b. en-Necîb el-Vâsıtî
71	Ebü'l-Feth Kûşek	Ebü'l-Feth Kûşek	Ebü'l-Feth Kûsek	Ebü'l-Feth Kûşkek
72	Ebû Sehl (en-Nîlî) en-Nîsâbûrî	Ebû Sehl en-Nîlî en-Nîsâbûrî	Ebû Sehl en-Nîsâbûrî	Ebû Sehl en-Nîlî en-Nîsâbûrî
73	Ebü'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Fadl er-Râgıb	Ebü'l-Kasım el-Hasen [el-Hüseyin] b. el-Fadl er-Râgıb	Ebü'l-Hasen b. el-Fadl er-Râgıb	Ebü'l-Kasım el-Hasen b. el-Fadl er-Râgıb
74	Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Ebî Sâdık	Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Ebî Sâdık	Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Ebî Sâdık	Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Ebî Sâdık
75	Ebü'l-Hasen Ali en-Nisevî: el-üstâzü'l-muhtass	el-Üstâzü'l-muhtass Ebü'l-Hasen Ali en-Nisevî	el-Muhtass Ebü'l-Hasen Ali en-Nisevî	el-Üstâzü'l-Muhtass Ebü'l-Hasen Ali en-Nisevî
76	Adudü('d-dünyâ ve)'d-dîn Meliku Yezd	Adudüddin Meliku Yezd	Adudüddin Meliku Yezd	Adudü'd-dünyâ ve'd-dîn Meliku Yezd
				Ahmed b. Tayyib es-Serahsî
77	Ömer el-Hayyâmî	Ömer el-Hayyâmî	Ömer el-Hayyâmî	Ömer el-Hayyâmî
78	Ahmed b. Tayyib es-Serahsî	Ahmed b. Tayyib es-Serahsî		
79	Ebü'l-Meâlî Abdullah b. Muhammed el-Miyânecî: Aynu'l-kudât	Ebü'l-Meâlî Abdullah b. Muhammed el-Miyânecî; el-marûf: Aynu'l-kudât	Ebü'l-Meâlî Abdullah b. Muhammed el-Meyânecî; el-marûf: Aynu'l-kudât	Ebü'l-Meâlî Abdullah b. Muhammed el-Meyânecî el-marûf: Aynu'l-kudât
80	Ebû Hâtim el-Muzaffer el-İsfızârî	Ebû Hâtim el-İsferâinî	Ebû Hâtim el-Muzaffer el-İsfızârî	Ebû Hâtim el-Muzaffer el-İsfırâzî
81	Ebü'l-Abbâs el-Levkerî	Ebü'l-Abbâs el-Levkerî	Ebü'l-Abbas el-Levkerî	Ebü'l-Abbas el-Levkerî

82	es-Seyyid Muhammed (b.) el-Îlâkî	es-Seyyid Muhammed [b.] el-Îlâkî	es-Seyyid Muhammed b. el-Îlâkî	es-Seyyid Muhammed b. el-Îlâkî:
83	el-Kâdî Zeynüddin Ömer b. Sehlân es-Sâvî	el-Kâdî Zeynüddin Ömer es-Sâvî	el-Kâdî Zeynüddin Ömer b. Sehlân es-Sâvî	el-Kâdî Zeynüddin Ömer b. Sehlân es-Sâvî
84	Es'ad el-Meyhenî	İsmaîl el-Mühennâ [Es'ad el-Meyhenî]	Es'ad el-Meyhenî (Muhenî)	Ebü's-Salt Ümeyye b. Ebi's-Salt
85	Ebü's-Salt Ümeyye b. Ebi's-Salt	Ebü's-Salt Ümeyye b. Ebi's-Salt		Es'ad el-Meyhennâ
86	Tâcüddin Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî	Tâcüddin Muhammed b. Abdülkerim eş-Şâristânî [Şehristânî]	Tâcüddin Abdülkerim eş-Şâristânî [eş-Şehristânî]	Tâcüddin Muhammed b. Abdülkerim eş-Şâristânî [Şehristânî]
87	Ebü'l-Hasen el-Bağdâdî: İbnü't-Tilmîz	Ebü'l-Hasen İbnü't-Tilmîz	İbnü't-Tilmîz Ebü'l-Hasen et-Tayyib el-Bağdâdî	İbnü't-Tilmîz Ebü'l-Hasen et-Tabîb el-Bağdâdî
88	İbnü'ş-Şibl (el-Bağdâdî)	İbnü'ş-Şibl el-Bağdâdî	İbnü'ş-Şibl el-Bağdâdî	İbnü'ş-Şibl
89	el-Hasen b. İshak b. Muhârib el-Kummî	Ebü'l-Hasen b. İshak b. Muhârib el-Kummî	el-Hasen b. İshak b. Muhârib el-Kummî	el-Hasen b. İshak b. Muhârib el-Kummî
90	Ebû Cafer b. Bânûyeh	Ebû Cafer Bânûyeh	Ebû Cafer b. Bânûyeh	el-Üstâz Ebü'l-Fazl İbnü'l-Âmîd el-Kummî
91	Ebü'l-Fazl İbnü'l-Âmîd el-Kummî: el-Üstâz (es-Sâhib İbnü'l-Amîd)	es-Sâhib İbnü'l-Amîd	es-Sâhib İbnü'l-Âmîd	Ebû Cafer b. Bâbeveyh/Bâbûveyh
92	Ebû Bekr el-Hasen İbn Kerde el-Kumsî/el-Kûmşî	Ebû Bekr el-Kûmmî		Ebûbekr el-Hasen İbn Kerde el-Kûmsî
93	Ebû Ali Ahmed b. (Muhammed) Miskeveyh	Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Miskeveyh	Ebû Ali Ahmed b. Miskeveyh	Ebû Ali Ahmed b. Miskeveyh
94	Ebü'n-Nefîs	Ebü'n-Nefîs	Ebü'n-Nefîs	Ebü'n-Nefîs
95	İbrahim b. Adiy: Yahya (b. Adiy)'in Kardeşi	İbrahim b. Adiy es-Sanûiyyî [Sanû Yahyâ]	İbrahim b. Adiy Sanû'î [Ehu Yahyâ]	İbrahim b. Adiy Sınû-Yahyâ
96	Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Cûşenî	Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Hisevî [el-Cûşenî]	Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Cûşenî	Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Cûşenî
97	es-Sâhib Ebû [İbn] Muhammed el-Buhârî	es-Sâhib Muhammed el-Buhârî	Ebû Muhammed el-Buharî	es-Sâhib Ebû Muhammed el-Buhârî
98	Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî	Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî	Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî	Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî

99	Bahâüddin Ebû Muhammed el-Harakî	Bahâüddin Ebû Muhammed el-Harakî	Bahaüddin Ebû Muhammed el-Harakî	Bahâüddin Ebû Muhammed el-Harakî
100	Muhammed el-Harisânî es-Serahsî	Muhammed el-Câribâdî [el-Harisânî] es-Serahsî	Muhammed el-Harresî es-Serahsî	Muhammed el-Harisânî es-Serahsî
101	Mahmûd el-Hârizmî	Mahmûd el-Hârizmî	Mahmûd el-Hârizmî	Mahmûd es-Serahsî [hamişte: el-Hârizmî]
102	Ebü'l-Feth Abdurrahman el-Hâzin	Ebü'l-Kasım [Ebü'l-Feth] el-Hâzin	Ebü'l-Feth Abdurrahman el-Hâzin	Ebü'l-Feth Abdurrahman el-Hazin
103	Muhammed b. Ahmed el-Maʿmûrî el-Beyhakî	Muhammed b. Ahmed el-Maʿmûrî el-Beyhakî	Muhammed b. Ahmed el-Maʿmûrî el-Beyhakî	Muhammed b. (Ahmed) el-Maʿmûrî el-Beyhakî
104	Zahîrüddin Abdülcelîl b. Abdülcebbâr el-Müftî	Zahîrüddin Abdülcelîl b. Abdülcebbâr el-Müftî	Zahîrüddin Abdülcebbâr el-Müftî	Zahîrüddin Abdülcelîl b. Abdülcebbâr el-Müftî
105	Ali b. Şâhek el-Kassârî ed-Darîr el-Beyhakî	Ali b. Şâhek el-Assâr [el-Kassâr] ed-Darîr el-Beyhakî	Ali b. Şâhek el-Kasârî ed-Darîr el-Beyhakî	Ali b. Şâhek el-Kassârî ed-Darîr el-Beyhakî
106	Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî	Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî	Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî	Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Beyrûnî
107	Ebü'l-Hasan (Ali b. Ramsâs) el-Avfî	Ebü'l-Hasen el-Avfî	Ebü'l-Hubeyş (Ebü'l-Hasen) el-Avfî	
			Ebû Ali İsa b. Zurʿa	Ebû Ali İsa b. Ahmed b. Zurʿa el-Feylesûf
108	Ebü'l-Hasan b. [Ze]hrûn el-Harrânî	Ebü'l-Hasan b. Hârûn [Zehrûn] el-Harrânî	Ebü'l-Hasan b. Hârûn [Zehrûn] el-Harrânî	Ebü'l-Hasen b. Zehrûn / Herûn el-Harrânî
109	İbn Seyyâr et-Tabîb	Ebû Seyyâr et-Tabîb		İbn Seyyâr et-Tabîb
110	Ebû Muhammed Süleyman b. Tâhir b. Behrâm es-Sicistânî	Ebû Süleyman Muhammed b. Tâhir b. Behnâm es-Sicistânî	Ebû Süleyman Muhammed b. Tâhir b. Behrâm es-Sicistânî	Ebû Muhammed Süleyman b. Tâhir b. Behrâm es-Sicistânî
111	(el-Emîr) es-Seyyid (el-İmâm) Zeynüddin İsmail b. el-Hasen el-Cürcânî	es-Seyyid Zeynüddin İsmail el-Cürcânî	el-Emîr es-Seyyid el-İmâm Zeynüddin İsmail el-Hasan el-Cürcânî	
112	Ebü'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî		Ebü'l-Hasan Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî	
113	Ebû Ali İsa b. Ahmed b. Zurʿa (el-Bağdâdî)	Ebû Ali b. İsa b. Zurʿa el-Bağdâdî		İsâ b. Ali b. İsâ İbnü'l-Cerrâh

		EK 1. İbn Süvâr	EK 1. Ebu Cafer Bânûyeh	Gulâmu Zuhal ve İbn Bilis
114	Ebü'l-Kasım el-Antâkî	İbrahim el-Antâkî el-Müsemmâ bi'l-Müctebâ	EK 1. Ebû Süleyman es-Sicistânî	Ebû Temmâm en-Neysâbûrî
115	Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullah İbn Sînâ el-Buhârî	[...] Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullah İbn Sînâ el-Buhârî	Ebu Bekir El-Hasen İbn Kerde el-Kûmşî	el-Bedîhî
116	Ebü'l-Fütûh Yahyâ b. Emîrek es-Sühreverdî	[...] Ebü'l-Fütûh Yahyâ b. Emîrek es-Sühreverdî	İsâ b. Ali b. İsâ b. el-Cerrâh	el-'Ûşecânî/ el-'Ûşecâî [en-Nûşecânî]
117	İmam Muhammed b. Ömer el-Hüseyin el-Hatîb er-Râzî	[...] Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin el-Hatîb er-Râzî	Gulâmu Zuhal ve İbn Selis [İbn Bilis]	Ebü'l-Kâsım el-Antakî
		EK 2. el-Üstâz Ebû Reyhân el-Bîrûnî	Ebû Temmâm en-Nîsâbûrî	Ebü'l-Hasan b. Râmnâs el-Avfî [Fatih nüshasında 49. el-Büstî maddesine taşınmıştır].
		EK 3. Ebü'l-Hasen Alî b. Ramsâs el-Avfî	[el-Bedîhî]	Ebü'l-Kâsım el-Antakî
		EK 4. Ebû Ca'fer es-Sicistânî [Bânûyeh]	en-Nûşecânî	Ebû Zekeriyya es-Saymerî
		EK 5. Ebû Süleyman es-Sicistânî	Ebü'l-Kâsım el-Antakî	Talha en-Nesefî
		EK 6. Ebû'l-Hasen Ya'kûb b. İshak el-Kindî	Ebû Zekeriyya es-Saymerî	Vehb b. Ya'iş er-Râkkî
		EK 7. Ebû İshak Sâbit b. Kurre el-Harrânî	Talha en-Nesefî	Nazîf er-Rûmî
		EK 8. Ebû Bekr el-Hasen b. Kerde el-Kûmşî	Vehb b. Ye'iş er-Râkkî	Ebû Muhammed el-Arûdî
118	İsâ b. Ali b. İsâ b. el-Cerrâh	İsâ b. Alî el-Cerrâh	Nazîf er-Rûmî	Ebû İshak es-Sâbî
119	Gulâmu Zuhal	Gulâmu Zuhal	Ebû Muhammed el-Arûdî	Ebü'l-Hattâb es-Sâbî
120	İbn Bîlis	(İbn Bîs) [İbn Bîlis]		
121	Ebû Temmâm en-Nîsâbûrî	Ebû Temmâm en-Neysûrî	Ebû İshak es-Sâbî	Ebü'l-Feth el-Büstî
122	[el-Bedîhî]	[el-Bedîhî: satır içinde]	Ebü'l-Hattâb es-Sâbî	el-Emîr es-Seyyid Zeynüddin İsmail Ebü'l-Hasen el-Cürcânî

123	en-Nûşecânî	el-Yûşecânî [en-Nûşecânî]	Ebü'l-Feth el-Büstî	Ebü'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî
-114	Ebü'l-Kâsım el-Antakî	Ebü'l-Kâsım el-Antakî	[...] Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullah İbn Sînâ el-Buhârî	[...] Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullah İbn Sînâ el-Buhârî
124	Ebû Zekeriyya es-Saymerî	Ebû Zekeriyya es-Saymerî	[...] Ebü'l-Fütûh Yahyâ b. Emîrek es-Sühreverdî	[...] Ebü'l-Fütûh Yahyâ b. Emîrek es-Sühreverdî
125	Talha en-Nesefî	Talha en-Nesefî		[...] Muhammed Ömer b. el-Hüseyin el-Hatîb er-Râzî (r.a.)
126	Vehb b. Ya'iş er-Râkkî	Vehb b. Ya'iş er-Râkkî		
127	Nazîf er-Rûmî	Nazîf er-Rûmî		
128	Ebû Muhammed el-Arûdî	Ebû Muhammed el-Arûdî		
129	Ebû İshak es-Sâbî	Ebû İshak es-Sâbî		
130	Ebü'l-Hattâb es-Sâbî	Ebü'l-Hattâb es-Sâbî		
131	Ebü'l-Feth el-Büstî	Ebü'l-Feth el-Büstî		
[Müstensihler Tarafından Eklenen Biyografiler]				
132	Efdalüddin Muhammed el-Marakkî: el-Kâşî			Efdalüddin Muhammed el-Marakkî: el-Kâşî
133	Efdalüddin el-Bâmiyânî			Efdalüddin el-Bâmiyânî
134	Tâcuddîn el-Urmevî			Tâcuddîn el-Urmevî
135	Kemaleddin b. Yûnus			Kemaleddin b. Yûnus
136	Mevlânâ Nasîruddin Muhammed et-Tûsî			Mevlânâ Nasîruddin Muhammed et-Tûsî
137	Kemaleddin Abdülhâlık İbnü'd-Dâî			Kemaleddin Abdülhâlık İbnü'd-Dâî

Tahkîkte Takip Edilen Yöntem ve Tercüme Hakkında

Burada saymayı zait addettiğimiz genel tahkîk kuralları yanında metnin inşasında takip edilen yöntem şöyledir:

1. [2b] Hamidiye nüshasının madde sıralaması esas olmak üzere[98]

98 İslam öncesi dönemde Proklos ve Öklid Hamidiye nüshasında olmadığı için bu maddeler Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarındaki sıralarında verildi. İslam sonrasında ise Yahyâ en-Nahvî maddesinin diğer nüshalardaki içeriği esas alındı.

sırasıyla: [2b] Hamidiye; [2a] Ayasofya ve Yeni Cami; [3] Ragıp Paşa ve Fatih nüshaları kullanıldı. Diğer hiçbir nüshada bulunmayıp sadece Esad Efendi nüshasında bulunan sınırlı sayıdaki birkaç pasajda zorunlu olarak bu nüshaya müracat edildi. Ayrıca metnin İslam öncesi kısmı, Asafiyye, 686; Manchester, Bland, 300 ve Salarcenk, Tarih, 10 numaralı nüshalardan Hurşîd Ahmed'in tahkik ettiği Haydarabad baskısı ile karşılaştırıldı.

2. Şehrezûrî metninin büyük bir kısmı *Muhtâru'l-Hikem, [Müntehabu] Sıvâni'l-hikme, Tetimme-i Sıvâni'l-hikme, İtmâmü Tetimme-i Sıvâni'l-hikme, Tabakâtü'l-Ümem*, *el-Fihrist*, *el-Milel ve'n-nihal* ve *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*'dan iktibas yoluyla oluşturulduğundan ilgili yerler bu eserlerle karşılaştırıldı. *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın *Muhtârü'l-Hikem*'den iktibas edilen maddelerinde olmak kaydıyla; metnin inşasında, tercümenin uslubu, karşılaştırılması ve tashihinde, özel isimlerin yazılışlarının ve müsemmalarının tespitinde daha önce Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayınlanan Osman Güman'ın eleştirmeli metnini hazırladığı ve tercümesini yaptığı; Abdulkadir Coşkun'un editörlüğünü yaptığı *Muhtâru'l-Hikem: Hikmetli Sözler* adlı eserden faydalanıldı.

Özellikle özel isimlerin tespitinde Antik Yunan ve İslamî döneme dair tarih ve coğrafya ansiklopedileri ve genel ansiklopedilerin dışında şu eserlere müracaat edildi. i. İshak b. Huneyn'in *Tabakâtü'l-etibbâ*'sının Franz Rosenthal tarafından yapılan İngilizce çevirisi. ii. Latin harfleriyle gösterildiği durumlarda Sicistânî'nin *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme*'sinin Bedevî tarafından yapılan neşri. iii. İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inin Rıza Teceddüd neşrinin sonundaki fihrist. iv. İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inin Bayard Dodge tarafından yapılan İngilizce tercümesi. v. Gustav Flügel'in İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist* neşrine eklediği notlar ve dipnotlar. vi. *Muhtâru'l-Hikem*'in İspanyolca çevirisindeki özel isimler.

4. Nüshalar arasındaki kelime farklılıklarında ise şu yöntem uygulandı: Şehrezûrî metninin esas kaynağı konumundaki yukarıda adları sayılan iktibas edilen kaynaklarla uyumlu olan nüshalar esas alındı. Bütün nüshalar iktibas kaynağıyla uyumlu değilseler ve kendi aralarında da farklılık varsa yukarıda belirtilen *Nüzhetü'l-Ervâh* nüsha sıralaması esas alındı. Ancak ik-

tibas kaynaklarıyla her türlü karşılaştırmada Şehrezûrî'nin kelime, üslûp ve özet tercihlerine müdahale edilmedi. Anlamın sağlanması için müdahale edilen yerlerin esas kaynağı gösterildi.

3. Nüsha metinlerindeki farklılıklardan sadece paragraf bazında "bulunan, bulunmayan ve metinde yeri değişen" pasajlara işaret edildi. Ayrıca telaffuzunu tespit edemediğimiz birkaç isim tahkikte gösterildi.

5. ( ) parantezi sadece tercümede metin içi basit kelime açıklamaları için; [ ] parantezi anlam bütünlüğünün sağlanması amacıyla bizim asıl kaynaklardan metne aktarmak zorunda kaldığımız sınırlı eklemeler için ve tercümede bizim her türlü eklemelerimiz için kullanıldı. { } parantezi ise nüshalar arasındaki farkları göstermek üzere "bulunan, bulunmayan ve metinde yeri değişen pasajlar" için kullanıldı.

6. Arapça metinde nüshalar Hamidiyye 1447 ح, Ayasofya 2128 ص, Yeni Cami 908 ج, Ragıp Paşa 990 غ, Fatih 4515 ف rümuzlarıyla gösterilmiştir. Bunun dışında Esad Efendi 3804, Haydarabad baskısı ya da başka kaynakların ise doğrudan isimleri yazılmıştır.

Felsefe Tarihi Olarak *Nüzhetü'l-Ervâh*

Nüzhetü'l-Ervâh tabakât literatürünün iyice yerleştiği ve klasiklerini verdiği VII/XIII. yüzyılda yazılmış bir tabakât eseridir. Eser bizim numaralandırma sistemimize göre yüz otuz yedi madde içermektedir. Bununla birlikte eserin felsefe tarihine en önemli katkısının Şehrezûrî'nin, İşrâkîliğin şeyhi Sühreverdî hakkında verdiği bilgiler olduğu söylenebilir.[99]

Genel olarak tarihsel araştırma özel olarak İslam felsefesi tarihi; tarihî olay, durum ve kişileri belli bir yorumla anlatır. Bir konuyu bir yönteme ve kavrayışa dayanarak ifade eden tarihçinin yorumunun anlaşılması, bilfiil vücut bulmuş hakikatin anlaşılmasına giden yollardan biridir. Bu açıdan felsefe tarihi olmuş-bitmiş durağan bir gerçeklikten ziyade, anlatımı yoluyla sürekli inşa edilen dinamik bir süreçtir. Böylece gerçekte ne olduğu kadar, gerçeği bize nakleden tarihçilerin nasıl bir İslam felsefesi aktardıkları, hangi temel varsayımlara, kabullere ve anlayışlara dayandıkları sorusu da önem

99 Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükemâ*, nşr. Ebû Şüveyrib, s. 375-392.

kazanmaktadır. Yakın dönemde İslam felsefe tarihinin nasıl adlandırılması gerektiği, muhtevasının ne olduğu, müntesiplerinin kimler olduğu vb. konular hakkında ileri sürülen farklı teoriler de bunun bir göstergesidir. Yine İslam felsefesi tarihine dair yapılan çalışmalar, temel kabullerin farklılığına bağlı olarak İslam felsefesi tarihinin anlaşılmasının ve yorumlanmasının oldukça farklılık arz ettiğini göstermektedir.[100] Bu mülahazalar çerçevesinde *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın felsefe tarihi yorumu felsefe tarihinin isimlendirilmesi, felsefenin meşruiyeti, başlangıcı ve filozofların tasnifi gibi belli başlı teorik problemler üzerinden açığa çıkarılabilir.[101]

İsimlendirme Sorunu: Felsefe tarihinin isimlendirilmesi ve bunun müsemmasının ne olduğu hakkındaki modern tartışmaları anlamlandırmak amacıyla *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta felsefe tarihinin nasıl adlandırıldığına bakabiliriz. Klasik dönemde bir bütün olarak felsefe ya da hikmet bir millete, bir etnik kökene, bir dile, bir ideolojiye, bir dine veya bir dinin yorumuna ait bir unsur olarak algılanmamıştır. Diğer bir ifadeyle felsefe bu unsurlarla bir terkibe sokulmadığından klasik dönemde "Yunan felsefesi", "Arap felsefesi", "Arapça felsefe", "Türk-İslâm felsefesi" ve "İslâm felsefesi" "Müslüman felsefesi" gibi terkipleri de bulmak mümkün gözükmemektedir. Tekil olarak bir filozofun ya da filozoflar grubunun hangi hâkim dönemde, hangi dine, hangi etnik kökene, hangi bölgeye, hangi şehre ait olduğuna dair vurgular ise bir filozofun modern anlamda millî, dinî ya da bölgesel bir felsefe yaptığı anlamına gelmemektedir. Bu nedenle tabakât kitaplarında İslâm, İslâmiyyîn gibi kayıtlarla İslâm hâkimiyetine vurgu yapılmış,[102] ancak bu, İslâm hâkimiyeti altındaki filozofların etnik, dinî ya da şehir kökenlerini belirtmeyi zâit kılmamıştır.[103] Ancak gayr-i müslim unsurların İslâm dünyasındaki fel-

100 Ömer Mahit Alper, "İsmail Hakkı İzmirli'nin İslam Felsefesi Yorumu: İslam Felsefesi Tarih Yazımına Bir Örnek", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), 115-158; s. 116.

101 *Nüzhetü'l-Ervâh* üzerine Türkçe'deki önemli çalışmalardan biri, İlhan Kutluer'in *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru* adlı kitabıdır. Kutluer, burada eseri işrâkî hikmet tasavvuru bağlamında ele almaktadır. Kutluer'in *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru,* s.105-143.

102 Kaya, "İslâm Felsefesinin Mahiyeti Üzerine", s. 28; Örnekler için bk. İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-etıbbâ ve'l-hükemâ*, thk. Fuad Seyyid, 2. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), s. 73; Sicistânî, *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme: Selâse resâil*, thk. Abdurrahman Bedevi (Tahran: *İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran,* 1974), s. 280-282.

103 Kâdî Saîd el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-ümem,* nşr. Luvis Rızkullah Şeyho, (Beyrut: el-Matbaatü>l-Katolikiyye, 1912), s. 51; Sicistânî, *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme*, s. 282.

sefî faaliyette payının azalmasına paralel olarak geç dönemde telif edilmiş eserlerde *hükemâi'l-İslâm* ve *felâsifetü'l-İslâm* tabirleri daha ziyade Müslüman filozoflar için kullanılmıştır.[104]

Şehrezûrî'nin felsefe ve filozoflara dair ifadeleri kullanma noktasındaki tutumu ise eserinin bir tür antoloji olması nedeniyle farklılık göstermektedir. Şehrezûrî, *[Müntehabu] Sıvâni'l-Hikme*'yi takip ederek *felâsifetü'l-İslâm* tabirini İslâm hâkimiyeti döneminde yaşayan filozoflar için –ki verilen iki örnekten biri Kindî, diğeri de Sâbit b. Kurre el-Harrânî es-Sâbiî'dir- kullanmaktadır. Benzer bir kullanım yine "İslâm [dönemin]e ait filozoflar" (*el-hukemâi'l-İslâmiyyîn*) ifadesiyle gayr-i müslimlerin de dâhil olduğu İslâm hâkimiyetinde yaşamış filozofları gösterir. Yine Kindî'yi "Müslümanlar arasında felsefeyle ilgilenen ilk kişi" (*hüve evvelü men teharrece mine'l-müslimîn fi'l-felsefe*) olarak tanımlamakta ve onun yolunu takip eden filozofları *İslâmiyyîn* olarak nitelemektedir. Şehrezûrî diğer yandan geç dönemde İslâm filozofu tabiri ile Müslüman filozofları kasteden tutumları da yansıtan ifadelere sahiptir. Örneğin o, "İslâm'dan önce" (*kable'l-İslâm*) Eflâtun ve Aristoteles'i; "İslâm döneminde" (*fi'l-İslâm*) ise Fârâbî ve İbn Sînâ'yı büyük filozoflardan saymaktadır. Yine Şehrezûrî "İslâm filozofları" (*hukemâi'l-İslâm*) ifadesini Fârâbî, Ebû Zeyd el-Belhî ve Râgıp el-Isfahânî gibi Müslüman filozoflar için kullanmaktadır. Şehrezûrî felsefe tarihini adlandırırken bir yerde "İslam dinine mensup olanlar arasında felsefe" (*el-felsefe fi'l-milleti'l-İslâmiyye*) ifadesini kullanır. Buna göre o, klasik perspektife uygun olarak filozofların hayat hikâyelerini anlatmış ve "filozoflar"ı (el-felâsife/el-hükemâ) merkeze almıştır. Bu nedenle *Nüzhetü'l-Ervâh* modern anlamda bir felsefe tarihi değil, filozoflar tarihi [ve hikemiyat (aş. bk.)] perspektifine uygun olarak "*filozofların* [hayatlarının, görüşlerinin ve hikmetli sözlerinin] *anlatıları*"dır (*tevârihü'l-hükemâ*).

Meşruiyet ve Başlangıç Sorunu: Şehrezûrî'nin felsefe tarihini yazmaya götüren nedenler teorik ve bilimsel ya da tarihi teknik nedenlerden daha çok pratik nedenlerdir. Bir başka ifadeyle "Felsefe tarihi niçin yazılır?" sorusuna Şehrezûrî'nin verdiği cevap, aynıyla İbn Fâtik ve İbn Miskeveyh'de oldu-

104 Kaya, "İslâm Felsefesinin Mahiyeti Üzerine".

ğu üzere, "ahlâkî arınmanın doğuracağı ebedî saadete rehberlik etsin diye" şeklindedir. Çünkü Şehrezûrî'nin ana vurgularından biri salt entelektüel çabanın insana hakikî bilge sıfatını kazandırmayacağıdır. Bu temel anlayış sebebiyle Şehrezûrî sadece metafizikçi filozofların hayat hikâyelerini ve sözlerini derlemiştir. Örneğin dikkat çekici bir şekilde Epikürist ve Hedonist okullara mensup filozofların, yine metafizikçi/ahlâkçı olmayan İyonya fizik okuluna mensup doğa filozoflarının hayat hikâyelerini derlememiştir. Şehrezûrî eserin girişinde kitabın amacına dair şöyle demektedir:

> "İmdi; eski bilgelerin, Yunanlı ve Mısırlı metafizikçi filozofların tarihi, mütefekkir bir insanın tahsil etmesi, bilge kişinin öğrenmesi ve öğretmesi gereken şeylerdendir. Onların bilgece sözleri, ender bulunan nasihatleri, hoş ve güzel hayat hikâyeleri de öğrenilmesi ve öğretilmesi gereken şeylerdendir. Çünkü amacı onlara uymak, fiillerine, sözlerine, ediş ve sakınışlarına benzemek ve onların izlerini takip ederek yüce ve ulu Allah'a ulaşan yola girmek olan ebedi saadet talibinin bunları bilmesinde kendisi için büyük bir nimet, cömertçe bir hediye ve ziyadesiyle ibretler vardır. Çünkü ilâhî âlemin sırlarına bakan, melekût nurlarını bizzat görmeye müştak olan kimsenin sadece bu hikmet sütunlarına uyması, sadece gönderilen elçilerin ve erdemli filozofların nurlarının rehberliğinde yol alması gerekir." [105]

Şehrezûrî ister pratik bir amaca yönelik olsun ister pratik ve teorik kemale yönelik bilginin bir aracı olsun filozofların hayat hikâyelerinin ve hikmetli sözlerinin derlenmesinin meşruiyetine dair bazı deliller sunar. Ona göre tanımı gereği felsefe yılanın derisinden sıyrılması gibi dünyadan tecerrüdü ile insanın kemale yolculuğuna katkıda bulunabilir. Diğer yandan hikmetin tarihte tecellisi de felsefenin meşruiyetine bir tür delildir. Zamanlar ve mekânların değişimiyle değişmeyen ezelî hakikat nebilerin vahyiyle ve filozofların aklıyla tezahür eder. Felsefenin nebevî kökenine ve peygamberlerin de birer filozof olduklarına dair vurgular da nihayetinde bir meşruiyet aracı işlevi görmektedir.

105 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh,* thk. Hurşîd Ahmed, I, 2-3.

Hem modern hem klasik felsefe tarihleri için felsefenin başlangıcı sorunu tarih yazımında karşılaşılan ilk güçlüklerden biridir. Şehrezûrî *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta mukaddimeden hemen sonra müstakil bir fasıl açmış, felsefe tarihinin başlangıcı problemi üzerinde durarak felsefenin başlangıcına dair klasikteki teorileri nakletmeye özen göstermiştir. Bu teoriler genel olarak yedi başlık altında toplanabilir. a) Felsefenin İyonyalı doğa felsefecileri ile başladığı iddiası. Thales ile başlayan bu süreç Şehrezûrî'ye göre geriye doğru ya Mısır kökenine ya da nübüvvet kandili teorisine irca edilmelidir. Bu okulun müntesipleri Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Anaksagoras, Archelaus'tur. b) İkinci teori felsefenin başlangıcının Pisagor'a dayandığıdır. "Bilgeden (sophos)" "bilgelik muhibbine (philosophos)" ricati savunan Pisagor ve Pisagorcular İtalya okulu (metinde *İtâlikî*) olarak adlandırılırlar ve metafizik karakterleri İyonya doğa filozoflarına nazaran baskındır. Şehrezûrî'ye göre bu okula mensup filozoflar Pisagor, Hippasus, Herakleitos, Epiküros, Demokritos, Empedokles, Sokrat, Eflâtun, Aristoteles ve Zenon'dur. c) Üçüncü teori felsefenin başlangıcını Hz. Lokman'a dayandıran mişkâtü'n-nübüvve teorisi diye adlandırabileceğimiz Âmirî'nin teorisidir. Bu teorinin tasvirine göre kökeni itibariyle peygamberlere dayanan felsefe bir tür bilgelikten mesleğe, tümelden tikele, genelden özele doğru inen ve nihayet enformasyona gerileyen bir tür düşüş süreci izlemiştir. Bu okulun filozof şemasında Hz. Lokman, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, Empedokles, Pisagor, Sokrates, Eflâtun ve Aristoteles bulunmaktadır. Galen ve Batlamyus gibi sonrakiler ise filozof değil, meslek erbabı ve mütehassıstırlar. d) Şehrezûrî'nin felsefenin başlangıcına dair naklettiği bir başka teori, ilimlerin şartlara ve ihtiyaca göre farklı millet ve bölgelerde doğduğudur. Buna göre Astronomi Keldânîler tarafından, Geometri Mısırlılar tarafından, Melodi bir Yunan kavmi tarafından, Aritmetik Fenikeliler tarafından ortaya konulmuş, doğa ilimleri ise Şam bölgesinden çıkmıştır. e) Şehrezûrî'nin İbn Nevbaht'tan naklettiği teori ise ilimlerin kaynağını Bâbil'e götürmektedir. Daha sonra Mısır, Çin ve Hint bölgelerine yayılan ilim, İskender'in Bâbil'i işgali sonrasında Yunan'a taşınmıştır. f) Şehrezûrî'nin kaynak olarak Ebû Ma'şer el-Belhî'yi gösterdiği teori ise ilimlerin Fars krallarının ilme düşkünlükleri ile ortaya çıktığını, diğer milletlerin bu ilmi çoğaltmak için mesai harcadıklarını belirtir. g) Felsefenin başlangıcına dair Şehrezûrî'nin teorisi ise nübüvvet tarihi ile felsefe tarihini eş-zamanlı ve eş kökenli gören felsefenin başlangıcının Hz. Âdem

ile başladığı teoridir. Daha önce Âmirî tarafından dile getirilen mişkâtü'n-nübüvve teorisi Hz. Lokman ve Hz. Dâvûd'u kapsarken, benzer teoriler, en fazla Hermes ile İdrîs peygamber arasında bir özdeşlik kurmaktaydılar. İlk defa Şehrezûrî mişkâtü'n-nübüvve kavramını Hz. Âdem'den başlatmakta ve bu çerçevede Hz. Şît, Hz. İdrîs gibi diğer peygamberleri de bu sürece dâhil etmektedir. Nihayetinde tarih yazımını teknik anlamda bir tarih olmaktan öte yetkinleşme sürecinin bir enstrümanı olarak kabul ettiğinden Şehrezûrî Hz. Dâvûd, Hz. Lokman ve Hz. Süleyman'la ilişkili gösterdiği Empedokles ve Pisagor'u bütün Yunan düşünce tarihinin başlangıcına koyarak adeta felsefe tarihini ters yüz etmektedir.

Filozofları Tasnif Sorunu: Nübüvvet kandili perspektifinden hareket eden Şehrezûrî, peygamberleri felsefe tarihine eklemler ve hatta onları felsefe kitapları olan bilgeler olarak tanııtır; diğer yandan Asklepios gibi büyük Yunan figürlerini de "*en-Nebî aleyhi's-selâm*" şeklinde niteleyerek bir tür nebi olarak algılar. Bu çerçevede Şehrezûrî bilgeleri meşrebine, mesleğine ve özellikle hakikate ulaşmak için takip ettiği metoda göre isimlendirir. Meselâ Hz. Âdem'i evvelü'l-hükemâ; Asklepios'u en-nebi el-hakîm; Empledokles'i el-hakîmü'l-azîm er-rabbânî; Pisagor'u el-feylesof el-müteellih; Sokrates'i ez-zâhid el-müteellih el-hakîm; Eflâtun'u el-hakîm el-ilâhî; Aristoteles'i el-hakîm şeklinde niteler. İslâm'ın zuhurundan sonra ise birkaç büyük düşünür için bu tür nitelemeler kullanır.

Şehrezûrî Şehristânî'nin[106] perspektifini takip ederek nübüvveti inkâr eden filozofları azınlık bir grup olarak nitelerken nübüvveti kabul eden Yunan ve Rum filozoflarını iki kısma ayırır: (a) öncekiler (*el-mütekaddimîn*) ki bunlar hikmetin sütunları (*esâtînü'l-hikme*) adını alan filozoflardır. (b) sonrakiler (*el-müteahhirîn*) ki bunların bir kısmı Meşşâîler ve Stoacılar iken bir kısmı da "İslâm filozofları"dır (*hükemâi'l-İslâm*).[107] Bu perspektife uygun bir şekilde Şehrezûrî İslâm filozoflarını anlattığı ikinci bölümün girişinde şöyle demektedir:

106 Şehristânî, *Kitâbu'l-Milel ve'n-nihal*, ed. William Cureton, (Leipzig: Otto Harrasowitz, 1923), II, 373; Ömer Mahir Alper, "Şehristânî'nin Felsefeye ve Filozoflara Bakışı: Felsefe Tarihinden Felsefî Hesaplaşmaya", *Milel ve Nihal*, (2008, 5/1), s. 29.

107 Kâdî Saîd de İslam filozoflarını, İslam döneminde Abbasîler ülkesinde ortaya çıkmış müteahhirîn Yunan filozofları (*min felâsifeti'l-Yûnâniyyîn el-müteahhirîn ellezîne kânû fî ahdi'l-İslâm ve fî memleket-i Beni'l-Abbâs)* şeklinde niteler. *Tabakâtü'l-ümem*, s. 27.

> "İslâmî dönemdeki filozofların haberleri: Antik filozofların tarihine, İslam döneminde yaşamış sonraki filozofların tarihlerini eklemek istiyoruz (*ahbâru'l-hukemâi'l-İslâmiyyîn: nurîdu en nazümme ilâ tevârîhi'l-kudemâî tevârîhe'l-hukemâi'l-müteahhirîn mine'l-İslâmiyyîn)".

Şehrezûrî'nin felsefe tarihi yazımında Sühreverdî'nin *Hikmetü'l-işrâk*'ın girişinde çizdiği felsefe tarihi perspektifini takip eder. Sühreverdî hikmet ve işrâkı (*hikmetü'l-işrâk*) epistemolojisini ve ontolojisini ifade etmek üzere kullandığı gibi aynı zamanda Hermes'ten bu yana devam eden bir tür hikmet tarihi tasavvurunu ifade etmek için de kullanır. Bu nedenle Sühreverdî kendisini *Hikmetü'l-İşrâk*'ın kurucusu değil, menşeî Hermes olan ve kökleri eski Mısır ve İran'a dayanan Yunanlı büyük filozofların ve Müslüman sûfilerin de dâhil olduğu ledünnî ve ezelî hikmet (*el-hikmetü'l-ledünniyye veya el-hikmetü'l-atîka*) geleneğinin kendi zamanındaki yegâne temsilcisi ve ihya edeni olarak görmektedir.[108] Bu hikmetin Hermes'ten gelen "hikmetin sütunlarının" taşıdığı Yunanî geleneği yanında; İranlı din adamları ve devlet adamlarının remz ve sembolik yöntemle "*kâidetüş-şark*" olarak nur-zulmet ikileminde ifade ettikleri, Mani'nin ilhadından ve Mecûsîliğin küfürlerinden uzak olan Zerdüşt'ten gelen bir Farisî geleneği (*tarîkatu hukemâi'l-furs*) de vardır.[109] Buna göre İşrâkî gelenek Hz. Şît, Hz. İdrîs gibi nebi-hakîmlerden taşınarak Mısırlılara ve Perslere iletilmiş, sonra Asklepios üzerinden Yunanlılara ve yine Pisagor ve Empedokles üzerinden Sokrates, Eflâtun ve Aristoteles'e gelmiştir. Pisagorcu gelenek hem Hint-Çin bilgeliğinin taşıyıcısıdır; hem de Mısır tılsımlar şehri Akhmim'in (Panopolis) simyacılarının mirasını tevarüs etmiştir. Bu geleneğin İslâm dünyasındaki temsilcileri ise Zünnûn el-Mısrî ve Tüsterî'dir. İran bilgeliğinin temsilcileri ise Bâyezid-i Bistâmî, Hallâc ve Harakânî'dir.[110] Böylece Sühreverdî için felsefe tarihi hikmetin aynı zamanda tevhidin de tarih içinde ifadesini bulduğu bir filozoflar sürekliliğidir. Bu sürekliliği tevhid unsuru sağlar, hakikatin ifadesinde kullanılan dil, remz ve semboller ise farklılığı doğurur.[111]

---

108 İlhan Kutluer, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, (İstanbul: İz Yayınları, 1996), s. 114; Sühreverdî, *Hikmetü'l-işrak*, s. 11.

109 Sühreverdî, *Hikmetü'l-işrak*, s. 10; Sühreverdî, *el-Meşârî ve'l-mutarahât*, Sühreverdî, M*ecmâa-i musannefat-ı Şeyh-i İşrak*, nşr. Henry Eugenie Corbin, Hüseyin Nasr, Necefkuli Habibî, 3. bs. (Tahran: Pejûheşgah-ı Ulum-u İnsani ve Motaleat-ı Ferhengi, 2001/1380), s. 91.

110 Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, s. 74.

111 Sühreverdî, *Hikmetü'l-işrak*, s. 11.

Şehrezûrî *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta Sühreverdî'nin felsefe tarihi tasavvurunu doğru anlamış, açımlamış ve tarihî temellerini göstermek istemiştir. Örneğin ona göre hikmetin tahsili ve hikmet taliplisinin teellüh ve tecerrüdü, ancak hakîmlerin öğretilerini öğrenmekle mümkündür ve bu nedenle müteellih filozofların tarihini öğrenmek ve nakletmek gerekir.[112] Sühreverdî'de olduğu gibi[113] Şehrezûrî'ye göre de Yunan'daki müteellih gelenek; Empedokles, Pisagor, Elealı Zenon gibi İtalya Okulu'ndan ya da görüşlerini bu okul çerçevesinde ifade eden Anaksagoras ve Demokritos'tan müteşekkildir. Sokrates, Eflâtun ve Aristoteles'ten sonra ise, Aristoteles'in öğrencileri ve İskender gibi Aristoteles şârihleri, Plotinus ve onun Yeni-Eflâtuncu geleneği, tabipler, şairler ve devlet adamlarından müteşekkildir. Şehrezûrî İyonyalı fizikçilere özel bir başlık açmamış; sadece felsefenin başlangıcına dair bir teorinin nakledilmesi bağlamında görüşlerinin remz olarak anlaşılması kaydını özellikle ekleyerek görüşlerine temas etmiştir.[114]

Sühreverdî'nin filozofları tasnifi de *Nüzhetü'l-Ervâh*'a yön veren fikirlerden biridir. Sühreverdî'ye göre filozoflar zevkî ve bahsî hikmetteki bilgelik, derinlik ve talep durumlarına göre sekiz tabakadan oluşur. En üstteki tabaka zevkî ve bahsî hikmette bilge olanların tabakasıdır. Bundan sonraki tabakaların sıralanmasında da zevkî hikmetin bahsî hikmetten üstün olduğu fikri temel alınır.[115] Bu temel fikir çerçevesinde Şehrezûrî'ye göre zevkî hikmeti temsil eden filozoflar, İslâm öncesinden Eflâtun, İslâm'ın zuhurundan sonra ise Sühreverdî'dir; bahsî hikmeti taşıyan filozoflar ise İslâm öncesinden Aristoteles, İslam'ın zuhurundan sonra İbn Sînâ ve Fahrü'r-Râzî'dir.

Şehrezûrî'ye göre kadim dönemdeki farklı geleneklere ve kültürlere mensup filozofların ve hatta peygamberlerin *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta bir araya gelmesini mümkün kılan unsur ise tek hakikatin felsefe tarihi olarak tezahür ettiği ve bu nedenle felsefe tarihinin bir tür remz olarak yorumlanabileceği görüşüdür. Bu görüş İbn Miskeveyh'in ifadesiyle "ezelî hikmet (*el-hikmetü'l-hâlide*)" düşüncesi ve bu düşüncenin üzerinde durduğu sembolik dildir. Benzer

112 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh,* thk. Hurşîd Ahmed, I, 3.

113 John Walbridge, "Sühreverdî ve İşrakîlik", *İslâm Felsefesine Giriş*, ed. Peter Adamson, Richard C. Taylor, trc. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Küre Yayınları, 2007), s. 227.

114 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh,* thk. Hurşîd Ahmed, I, 19.

115 Sühreverdî, *Hikmetü'l-işrâk*, s. 11-12.

şekilde Sühreverdî tarihten bağımsız tek hakikatin, farklı şekil ve sembollerle milletlerin ve filozofların dilinde tezahür ettiği görüşündedir. Öyleyse bütün bir felsefe tarihini İşrâkî hikmetin tarihine eklemlemeyi mümkün kılan unsur Sühreverdî'nin ifadesiyle "kadimlerin sözleri semboliktir (*mermûze*), bu nedenle reddedilemezler. Onların sözlerinin zahirine karşı çıkılsa da bu, maksatlarına yönelik olamaz. Zira sembole ret yöneltilemez"[116] şeklindeki düşünceyi de barındıran hikmetin tarih üstü oluşu ve evrenselliği düşüncesidir. Şehrezûrî de İşrâkîliğin remz ve sembollere dayanan dilinde batın anlamın zahir anlamdan farklı olduğunu ve bu nedenle reddedilemeyeceğini belirtmektedir. Çünkü hangi dille, hangi sembollerle ifade edilirse edilsin bütün düşünceler, örneğin Thales'in varlığın 'arkhe'sinin su, Empedokles'in hava, Heraklitos'un ateş, sevgi, nefret, nur ve zulmet telakkisi, Sokrates'in ahiret hakkındaki ifadeleri nihayetinde ezelî hikmetin birer yansımalarıdır. Şehrezûrî şöyle demektedir:

> "Bana göre açıktır ki antiklerden bunlar ve başkalarından nakledilen bu tür sözler onların sırlarının, hallerinin ve durumlarının sembolik bir anlatımıdır. Aksi halde onlardan öyle şeyler nakledilmektedir ki bunları bırakın bilgeler ve erdemli insanlar, temyizi en aşağı düzeyde olan birisi dahi söylemez."[117]
> "Derim ki bu bir semboldür, onun kastettiği, zahirî filozofların ondan anladıkları değildir."[118]

Nüzhetü'l-Ervâh'ta Sühreverdî'nin Mânevî Portresi: *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın İslâm felsefesi tarihine en önemli katkılarından birinin İşrâkîliğin şeyhi Sühreverdî maddesi olduğunu belirtmiştik. Bu maddedeki bilgilerin önemli bir kısmı, diğer tabakât kitaplarından derlenmiştir. Ancak onun, kendi çağındaki toplumun maktul Sühreverdî'yi nasıl algıladığına dair gözlemleri ile Sühreverdî'nin mânevî portresine dair değerlendirmeleri dikkate değerdir.

Şehrezûrî'nin çizdiği portreye göre Sühreverdî tanrısal yola girip onun ahlâkıyla ahlâklanmış müteellih bir filozoftur (*el-müteellih ve er-rabbânî*); melekût âlemiyle desteklenmiştir (*el-müeyyed bi'l-melekût*). Bahsî hikmete

116 Sühreverdî, *Hikmetü'l-işrâk*, s. 10.

117 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh,* thk. Hurşîd Ahmed, I, 19; Benzer metinler için bk. Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükemâ,* nşr. Ebû Şüveyrib, s. 333.

118 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh,* thk. Hurşîd Ahmed, I, 22.

(*el-feylesûf*) ve zevkî hikmete sahiptir (*el-hakîmü'r-rabbânî*). Bahsî ve zevkî hikmeti birleştirmek (*ceme'a beyne'l-hikmeteyn ez-zevkıyye ve'l-bahsiyye*) sûretiyle en noksansız sistemin (*en-nizâmu'l-etemm*) kurucusudur. Dolayısıyla onun felsefesi mistisizme ve teosofiye ya da İşrâkî bir unsur olarak keşf ve zevke indirgenemeyecek şekilde epistemoloji, fizik, ontoloji ve metafizik alanında belirli felsefî görüşleri olan bütüncül bir sistemdir. Bu nedenle Şehrezûrî Sühreverdî'nin felsefesinin sırf mistisizm ve teosofi olarak anlaşılmaması gerektiğini ve onun bahsî hikmetteki çabasının öncelikli bir çaba olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü Sühreverdî *Kitâbü'l-Meşârî' ve'l-Mutârahât* adlı eserlerini yazıp bahsî hikmetin yapısını sağlamlaştırmış, rükünlerini tahkim etmiş, manalarını latif ibarelerle zenginleştirmiş, Meşşâîlerin eksikliklerini bulup mütekaddimîn ve müteahhirînin bahislerini tamamlamıştır. Sühreverdî'nin bu konulardaki eleştiri, soru ve varidatları onun ilminin ve zihninin ürünleridir. Diğer yandan rabbânî keşf ve ruhânî müşahedesiyle zevkî hikmette de kendi çağında tektir. Sühreverdî'nin filozof/bilge derecelendirmesindeki değişkenler dikkate alındığında, Şehrezûrî'ye göre hikmette Sühreverdî, sadece bahsî hikmette derinleşip zevkî hikmette talip olan İbn Sînâ'dan, tamamen zevke dalan Hallâc ve Tüsterî'den ve sadece bahsî hikmete dalan Râzî'den üstündür.[119]

Özetle *Nüzhetü'l-Ervâh* Şehrezûrî'nin Sühreverdî'nin işraki perspektifine dayanarak inşa ettiği bir felsefe tarihidir. *Nüzhetü'l-Ervâh* hakikatin bir ve sâbit olduğunu, değişimin ise hakikatin zaman, mekân ve diğer taşıyıcı unsurlarında olduğunu belirtmektedir. İlahî ve ezelî olan hakikat evrenseldir. Bu bakımdan Şehrezûrî diğer milletlerin rolünü belirlemek ve mişkâtü'n-nübüvve fikrine vurgu yapmak sûretiyle hikmetin asla tek bir millete irca edilemeyeceği noktasında ısrar etmektedir. Bu nedenle onun önceki müelliflerden ve kendi gözlemlerinden Hz. Âdem ve diğer peygamberlerin felsefe tarihindeki rollerine dair bilgileri naklettiğini görmek mümkündür. Ancak kaynaklarından literal iktibas tarzı nedeniyle *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta felsefe tarihinin isimlendirilmesi, filozofların dönemlendirilmesi ve felsefenin başlangıcına dair teoriler gibi birçok farklı konuda bazı fikirler iç içe geçmiş görünümü verir.

119 Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükemâ,* nşr. Ebû Şüveyrib, s. 375-376.

Şehristânî'yi takiben Şehrezûrî hikmeti hem nübüvvetin getirdikleri hem felsefenin söylediklerinin uyumuna dayandırır. Nübüvvet ruhanî destekle hikmetin amelî kısmını teyit ederken felsefe ise aklî destekle hikmetin ilmî kısmını teyit eder. Her ikisinin vasıtası da akl-ı kâmildir; böylece hakîmin söyledikleri nübüvvet kandiline (*mişkâtü'n-nübüvve*) dayanır; şeriat sahibinin getirdiklerini de filozof onaylar. Bu nedenledir ki felsefe tarihinde küçük bir grup dışında nübüvveti inkâr eden filozof yoktur.

Felsefe tarihini öğrenmenin amacı zevki ve bahsî hikmet bakımından kemâle ulaşmak olduğundan *Nüzhetü'l-Ervâh* filozofların hayatlarının rasyonel sunumundan daha çok hikmetli sözlerini öne çıkarır. Bu amaca hizmet etmemesi nedeniyle, Eski Yunan'daki doğa filozofları müstakil bir başlık olarak görülmemiş, görüşlerine birer cümle ile atıf yapılmıştır. Buna karşın ilâhîyatçı filozoflar, silsilenin temel halkaları olarak sunulmuştur. Zevkî hikmet ilkesel olarak bahsî hikmetten üstündür, ancak kemal ve saadet her ikisinin bir araya getirilmesiyle gerçekleşir. Sühreverdî her iki hikmete sahip olması ve bunları cem etmesiyle, hikmetteki mertebesi bakımından sadece bahsî ve sadece zevkî hikmete sahip olan diğer filozoflardan üstündür. Böylece kitabın mukaddimesinde dile getirilen zevkî ve bahsî hikmetin birliğinden doğacak saadet öngörüsü, kitabın sonunda Sühreverdî'nin şahsında tecessüm etmiştir.

Dikkat çekmek gerekir ki Şehrezûrî öncelikle teknik anlamda bir felsefe tarihçisi değil, bir İşrâkî filozoftur. Bu nedenle *Nüzhetü'l-Ervâh* bir felsefe tarihi kitabı olmaktan daha çok İşrâkî tarih tasavvurunun uygulandığı bir filozoflar tarihidir ya da filozoflar şehridir –eserin nüshalarından birinin adının "Bilgeler şehri" (*Medînetü'l-hükemâ*) olduğu burada hatırlanabilir-. Bu nedenle onun felsefe tarihini uyarlayan, yönlendiren, esatirî ve romantik tablosunu inşa eden yönüne dair ifadelerimiz birer tespittir. Ancak takdir edilir ki bir filozof kendi felsefesini inşa ederken tarihi de düşünceyi de belli oranlarda dönüştürür; bizim anladığımız anlamda bilimsel ve rasyonel olmak zorunda da değildir. Ancak bizim tespitlerimiz, felsefe tarihçisinin *Nüzhetü'l-Ervâh*'a yapılan atıfları –her eserde olduğu gibi- mutlaka çapraz başvurularla test etmesi ve bazı iltibaslara karşı dikkatli olması gerektiği uyarısını da zımnında taşır.

Hikemiyat Olarak *Nüzhetü'l-Ervâh*

Nüzhetü'l-Ervâh filozofların hayat hikâyelerini anlatmak bakımından bir felsefe tarihidir; ancak filozofların öğütlerini, âdâb ve hikmetli sözlerini içermesi bakımından aynı zamanda bir hikemiyat eseridir. Diğer bir ifadeyle *Nüzhetü'l-Ervâh* İslam dünyasında farklı dinî, entelektüel ve meslekî gruplar tarafından yazılan ve Hint, İran, Keldanî, Bâbil, Asur, Mısır, Grek, Pers, Arap medeniyetlerine ait oldukça yaygın bir bilgelik edebiyatının örneklerini de içinde barındıran bir eserdir.

İslam dünyasında felsefe ile iç içe ve eşzamanlı -belki de daha önce. aş. bk.- olarak tercüme edilen hikemiyatın en yaygın örnekleri arasında şu eserler sayılabilir. Kindî (ö. 252/866), *Elfâzu Sokrates* ve *el-Hîle li-defi'l-ehzân*; Huneyn b. İshak, *Nevâdirü'l-felâsife* (*Âdâb'ul-felâsife)*; İbn Miskeveyh, *el-Hikmetü'l-hâlide*; İbn Hindû (ö. 423/1032), *el-Kelimü'r-ruhâniyye fi hikemi'l-Yûnâniyye;* İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem ve mehâsinü'l-kelim*; Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh; [Müntehâbu] Sıvâni'l-hikme; Muhtârun min kelâmi'l-hukemâi'l-erbaati'l-ekâbir*.

Nüzhetü'l-Ervâh bir felsefe tarihidir ama aynı zamanda bir hikemiyat eseridir. Hikemiyat "hikmet"in çoğul hali "hikem" kelimesinden türetilmiş "hikmetleri ihtiva eden külliyat ya da ilim" anlamındadır. Hikemiyat esasında hikmet temelli felsefe ve bilgeliğin oluşturduğu bir geleneğin değil; özlü sözler, atasözleri ve vecizeler şeklindeki hikmetleri derleyen gnomolojinin veya maximler antolojilerinin bir karşılığıdır. Diğer bir ifadeyle hikemiyat (gnomoloji), pratik hayatın klavuzu olmak üzere, edebî bir şekilde dile getirilmiş duygu, düşünce ve tecrübenin ürünü olarak ortaya çıkmış özdeyişleri, atasözlerini, hikmetleri, soru-cevapları ve kıssaları ihtiva eden ananevî, edebî ve ahlâkî söyleyişlerdir; tecrübî yanı ağır basan tatbikî ahlâkî tavsiyeler ve aforizmalardır. Bizzat felsefeden, toplumun kültüründen, âdet, gelenek ve göreneklerinden, otorite kabul edilen kişilerin tecrübelerinden, gözlemlerinden ve hayatlarından beslenir.

Hikemiyatın içeriği âdetler, gelenek, görenek, folklor, toplumun tecrübeleri, siyasî, ahlâkî tavsiyelerdir. Hikemiyat halk kültüründen daha yüksek kabul edilir, zira daha saygın felsefî, dinî, siyasî figürlere atfedilir. Diğer

yandan felsefe kadar teknik bir dile sahip olmadığından anlaşılır ve ezberlenmesi kolaydır. Bu nedenle Helen çağında oldukça popüler olan hikemiyat, halkın eğitimi ve tüketimi için dile getirilmiş olup halkın sıradan kültürü (folklor) ile kavramsal düzeydeki felsefe (el-felsefe/el-hikmet) arasında bir noktada yer alır.[120] Bu haliyle hikemiyat, bir filozofun fikirlerini sistematik bir şekilde felsefî bir dille anlatmanın zorluklarından kurtulmak üzere söz konusu fikirleri avamîleştirerek ifade eder.[121]

Felsefe ile hikemiyâtın farkını ortaya koyma yolunda en uygun başlangıç noktası kuşkusuz hikmet kavramıdır. İslam dünyasında hikmet, hemen her tür edebî ve fikrî gelenekte oldukça sık kullanıldığından anlamı da oldukça katmanlıdır.[122] Zira bu kavram yunanî, hermetik, doğu kadim medeniyetler ve dinî kökenleri sebebiyle oldukça karmaşık bir anlamlar ağının merkezinde yer almaktadır. *Nüzhetü'l-Ervâh* itibariyle ele aldığımızda hikmet, hem felsefeyi hem hikemiyatı göstermek üzere kullanılır. Aklî süreçlerle ortaya çıkmış sistemli bilgiler olan "hikmet/felsefe" ile tecrübî ve tatbikî olanın bir ürünü olarak ortaya çıkmış "hikemiyat" arasında önemli farklar bulunduğu açıktır. Afarozmik olarak ifade edersek hikmet sebeplerin ve tümellerin bilgisi, hikemiyat tikellerin ve fiillerin bilgisidir. Hikmet nazarî ve amelî, hikemiyat tatbikîdir. Hikmet tutarlılık, hikemiyat elverişlilik peşindedir. Hikmet hakikatin bilgisi, hikemiyat tecrübelerin, kabullerin ve âdetlerin ifadesidir. Hikmet atfedildiği filozofla sâbit iken, hikemiyat dinamiktir; belli bir filozofa atfedilse de çoğunlukla anonimdir; dolayısıyla milletlerin âdet, gelenek ve edebiyatlarına göre dönüşüp gelişen canlı bir gelenektir. Buna göre hikemiyatın *fail nedeni* bütün kadîm medeniyetin edipleri, bilgeleri, tabip ve hükümdarları; *gaye nedeni* ahlâkî arınma ve âdetlerin ıslahı, *maddî nedeni* ahlâk, âdâb, âdet ve siyasetin tikel meseleleri; *sûrî nedeni* ise aforizmatik yapıdaki vecizeler, meseller, darb-ı meseller, masallar, kıssalar, soru-cevaplar, atasözleri, maximler, kafiye ve seciler barındıran ölçülü şiirsel ifadelerdir.[123]

120 Dimitri Gutas, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation*, (New Heaven: American Oriental Series, 1975), s. 1.

121 Kaya, "Muhtaru'l-hikem ve mahasinu'l-kelim'de Aristoteles'e İsnad Edilen Hikmetli Sözler", s. 250.

122 Bu konuda bk. İlhan Kutluer, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), özellikle "Üçüncü Bölüm: Hikmetten Felsefeye: Bilgeliğin Dinî ve Felsefî Veçheleri", s. 115-176.

123 Hikemiyâtın şekilsel yapısı hakkında bk. Walter T. Wilson, *The Mysteries of Rightheousness: The Literary Composition and Genre of The Sentence of Pseudo-Phocylides*, (Tübingen: Mohr, 1994), s. 28.

Hikmetleri, öğüt ve âdâbları aktarılan peygamber, filozof, tabip ve hükümdarlar dikkate alındığında *Nüzhetü'l-Ervâh'ın* hikemiyat açısından oldukça geniş bir geleneği tevarüs ettiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede hermetik metinlere, Asur ve Mısır gibi antik ve diğer dinî kökenli geleneklere, Arap hikemi geleneğine, Yunan gnomoloji geleneğine ve İran ve Hint geleneklerine kısaca işaret etmek gerekir.

Nüzhetü'l-Ervâh'ın da dâhil olduğu hikemiyat metinlerinde Hermetik kökenli ahlâkî öğütlere, Hermes ve İdrîs'in hikmetli sözleri başlığı altında rastlanır.[124] Hermes bütün kadim milletlerin farklı adlarla kendi bilge ataları olarak işaret ettikleri ve bilgeliğin kendisine bağlandığı önemli bir figürdür.[125] Hermes hakkındaki bilgiler ve ona atfedilen hikemiyat Ebû Ma'şer el-Belhî kanalıyla özellikle *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme*, İbn Fâtik ve dolayısıyla Şehrezûrî tarafından nakledilmiştir. Hermes'ten sonra en bilinen Hermetik figür Balinas (Tyana'lı Apolionius)'tır. İslam dünyasında "sahibu't-tılsımat" olarak bilinen Balinas'ın[126] ahlâk, âdâb ve siyasete dair hikmetleri *Nevâdiru'l-felâsife* ve *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme*'de de yer almaktadır.

Asurlular'ın Ahikar (Arapça: el-Haykâr) Özdeyişleri,[127] ayrıca köken itibariyle kutsal metinlere dayanan Emsâlü Süleyman gibi Yahudî-Hristiyan hikemiyat koleksiyonlarının etkisini hikemiyat metinlerinde görmek mümkündür.[128] Örneğin Peygamberlere atfedilen hikemiyatlar, Huneyn b. İshak'ın koleksiyonunda, İbn Miskeveyh ve İbn Fâtik'in eserlerinde dolayısıyla *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta da bulunur. *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın kaynakları konusunda Hz. Âdem ve Hz. Şît ile ilgili bazı bilgilerin Mandaye Sabiîlerinin dini metinlerinden alındığına dair veriler üzerinde yukarıda durulmuştu.[129]

Bilgelik edebiyatının Arapça'daki en önemli figürünün Hz. Lokman olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lokman'a "şük-

124 Hermes veya Eflâtun, *Muazaletü'n-nefs*, Abdurrahman Bedevi, *el-Eflâtuniyye el-Muhdese inde'l-Arab*, (Kuveyt: Vekâletü'l-Matbuat, 1977) içinde, s. 53-116.

125 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh*, thk. Hurşîd Ahmed, I, 55 vd.

126 Balinas hakkında bk. Mahmut Erol Kılıç, "Ebu'l-Hukema: Hikmetin Atası Hermetik Düşüncenin İslam Düşünce Tarihinden Görünümü", *Divan*, (1998/2), 1-32, s. 22.

127 Dimitri Gutas, "Classical Arabic Wisdom Literature Nature and Scope", *Journal of the American Oriental Society*, 101/1 (1981), pp. 49-86, s. 58a.

128 Kaya, "Muhtaru'l-hikem ve mahasinu'l-kelim'de Aristoteles'e İsnad Edilen Hikmetli Sözler", s. 250-251.

129 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh*, thk. Hurşîd Ahmed, I, 47-48.

retmesi için" hikmet verildiğinin belirtilmesi ve bu hikmetten bir kısmının Kur'ân'da[130] ve hadislerde[131] yer alması bu bakımdan önemlidir. İbn Hişam'ın rivayetine göre Hz. Peygamber, Süveyd b. Sâmit'i İslam'a davet ettiğinde o, kendisinin Mecelletü Lokman (veya Hikmetü Lokman)'a sahip olduğunu söylemiş, Hz. Peygamber ondan dinlediği Hz. Lokman'ın hikmetlerini güzel bulmakla birlikte Kur'ân'ın üstün olduğunu belirtmiştir.[132] Hicri ilk yüzyılda bu tür metinlerin bilindiği Hikmet-i Dâvûd, Hikmet-i Lokman gibi antolojiler yanında Vehb b. Münebbih'in *el-Mübteda ve Kısâsu'l-enbiyâ* adlı eserinde Hz. Lokman'a ait hikmetlerin derlenmiş olmasından çıkarılabilir.[133] Üçüncü/sekizinci yüzyılda hikemiyata ait yoğun tercümeler döneminde Hz. Lokman'ın hikmetleri yaygınlaşmış olup Şehrezûrî'nin eserlerinin Lokman bölümü de köken itibariyle birçok farklı kaynaktan derlenmiştir.

İran ve Hint de hikemiyat literatürünün oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Pers dilinden Hint metni *Kelile ve Dimne*'nin, yine Pers kökenli *Câvidân-ı Hired*'in belirli bölümlerinin Arapça'ya tercümesi ve ardından İbn Miskeveyh'in bu eseri tamamlaması bu etkinin diğer önemli taşıyıcılarındandır.[134] *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın Eski Fars vurgusu ise Sühreverdî'nin perspektifi doğrultusunda bilge-krallar (Hosrevânîler) ve Zerdüşt gibi bilgeler üzerindendir. Ayrıca Şehrezûrî'nin *Muhtâru'l-hikem* üzerinden anlattığı Medargis'in Hint bilgesi olabileceği konusunda da bazı görüşler vardır.

Yunânî hikemiyatın Antik çağ boyunca varlığına dair örneklerden biri Pisagor'un hikemî âdâb kitaplarının yazılmasını ve öğrenim aracı olarak kullanılmasını emretmiş olmasıdır.[135] Ancak apokrif hikemiyat antolojileri Helenistik dönemde yaygınlaşmıştır. Helenizm, özellikle Akdeniz çevresindeki düşünceleri birleştirip harmanlayan büyük bir kültür akımının doğ-

130 Kur'ân-ı Kerim, Lokman Suresi, 31/12-19. âyetler.

131 Buhari, Edeb, 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 87.

132 İbn Hişam, *Siretü'n-Nebi*, nşr. Mecdî, Fethî es-Seyyid (Tanta: Dâru's-Sahabati li't-Turas, 1995), pr. 249, II, s. 43.

133 Gutas, "Classical Arabic Wisdom Literature Nature and Scope", s. 58a; İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Ma'ârif*, 4. baskı, (Kahire: Dâru'l-Maarif, ty), s. 55.

134 Abdurrahman Bedevi, [İbn Miskeveyh, *el-Hikmetü'l-hâlide (Câvidân-ı Hıred)*, nşr. Abdurrahman Bedevî, 3. bs., (Beyrut: Dârü'l-Endelüs, 1983)]'ün Girişi, s. 31; Gutas, "Classical Arabic Wisdom Literature Nature and Scope", s. 61.

135 İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s. 57; Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh*, thk. Hurşîd Ahmed, I, 98.

masına böylece kozmopolit bir insan tipinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Helenizmin etkisiyle Yunan felsefesi teorik ilgilerini kaybederek çoğunlukla tek tek bilimlerin araştırılması (erudition) ve pratik bilim olan ahlâkın geliştirilmesine odaklanmıştır. Helen döneminin en önemli özelliklerinden biri olan bireyin kendi kendine yeten bir yaşam bilgeliğine sahip olma ideali, felsefenin ana sorunlarından birinin yaşayış bilgeliği olmasına yol açmıştır. Böylece Helenistik dönem, teoriye ancak pratiğe aktarılması ve hayata uygulanması bakımından bir değer vermiştir. Bu dönemde Stoacılık, Epikürcülük, Yeni-Eflâtunculuk, Yeni Pisagorculuk ve yaygın vaizleriyle bütün bir Helen dünyayı etkisine alan Kinikler yeni felsefî ve edebî formların ortaya çıkmasında da başrolü oynamışlardır.[136]

Grek hikemiyatının başlangıç itibariyle eğitim faaliyetini yaygınlaştırmak ve yaşam bilgeliğini mizah, esprili sözler ve aforizmatik ifadelerle insanlar arasında yaymak ve korumak gibi iki temel amacından bahsedilebilir.[137] Bu özellikleri ile Helen çağındaki hikemiyat eserleri Kiniklerin ve Stoacıların büyük gayretleriyle genel kitleye dönük ahlâkî ifadelerin ve görüşlerin korunduğu birer depo haline gelmiştir. Örneğin, Stoacılığın kurucusu Kıbrıslı Zenon'un ilk eserleri kinik görüş çerçevesinde yazılmıştı ve yine Zenon, Kinik Krates'in aforizmalarını toplamıştı. Birçok Stoacı filozof hikmet şiirleri ve aforizmaları derlemişler ve bunların bir kısmı mesela Stoacı Hekaton'un *Özdeyişler*'nin bir kısmı Laertios'un felsefe tarihinde ve hikemi edebiyat içinde korunabilmiştir. Hikemiyatın ortaya çıkması ve gelişmesinde en büyük pay sahibi Kinikler'dir. Kinikler daha başlangıçta "etik davranışlar için yararlı söyleyişler" koleksiyonları oluşturmuşlardır. Böylece Kiniklerin popüler kültürle ifade edilmiş zühd ideali genel halk ve orta sınıflar tarafından Stoacı ahlâk ve diğer filozofların yüksek dille ifade edilmiş etik felsefelerinden daha kolay izlenebilir bir öğreti olmuştur. Onlar genel halk kitlelerine mesajlarını kıssalar, aforizmalar, atasözleri, hicivler, vecizeler, şiirler gibi ezberlenmesi kolay ve etkisi güçlü formlarla iletmişlerdir. *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta da geniş bir yer tutan Diyojen'in hayatı ve sözleri propagandanın en güçlü silahlarından biri olmuştur. Milattan önceki iki yüzyıl boyunca siyasi merkezin Roma'ya

136 Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 8. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), s. 91-93.

137 Gutas, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation*, s. 451.

kayması ve Stoanın yükselişi nedeniyle Kiniklerin etkisi azalsa da milattan sonra Kinikler, sadece eski Kiniklerin ifadelerini değil, bunun dışında Kinik olmayan filozofların sözlerini kendi görüşlerine uygun bir şekilde, yeniden ifade ederek derlemeye başlamışlardır. Bu dönem Kinikleri, başta Demokritos ve Sokrates olmak üzere birçok Kinik olmayan filozofun görüşlerini ya Kinik bir çerçeveye uyarlamışlar ya da sözde-özdeyişleriyle Kinik bir ahlâkî ideale payanda yapmışlardır. Eflâtun'un Phadion ve Symposium gibi eserlerinden türlü fragmentlerin meselâ Kindî'nin metinlerinde ve Huneyn b. İshak'ın tercüme ettiği *Nevâdirü'l-felâsife*'de yer alması bu tür faaliyetlerin sonraki dönemdeki yansımaları olarak okunabilir.[138]

Kinik olmayan filozofların kinik çerçeveye uyarlanmasının en iyi örneklerinden biri *Nüzhetü'l-Ervâh*'taki Sokrates figürüdür. Fıçı içinde yaşayan Diyojen'in İskender'e "gölge etme başka ihsan istemem" özdeyişiyle ifadesini bulan yoksul ve toplumsal kurallardan azade kinik ideal hayat, *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta Diyojen'le birlikte Sokrates'e da atfedilmiştir. Nihayet *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta kinik ahlâkî anlayış Diyojen yanında Hipokrat ve Demokritos gibi daha başka filozoflara da uyarlanmıştır. Meselâ Sokratik vecizeler koleksiyonu olan Kindî'nin *Elfazu Sokrat*'ında ve *el-Hîle* adlı eserinde[139], İbn Fâtik'in eserinde olduğu gibi ve *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta da Sokrates ile Kinik Diyojen karıştırılmış olup neticede ortaya çıkan şahsiyet zahitliğin ve uhrevîliğin modeli olarak sunulmuştur.

Örnek olması bakımından *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta Kinik çerçeveye uyarlanmış Sokrates portresine dair iki pasaj nakledelim:

"[Sokrates] dünyayı önemsemeyen zahit biriydi. Yunan kralları sefere çıktıklarında bilgelerini de yanlarında götürme âdetindeydiler. Kral bazı önemli işlerini halletmek için çıktığı bir seferde Sokrates'i da yanına almıştı. Sokrates, bu kralın karargâhında kendini soğuktan koruyan kırık bir fıçının

138 Gutas, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation*, s. 451-458; a.mlf., "Classical Arabic Wisdom Literature Nature and Scope", s. 61; a.mlf., "Plato's "Symposion" in the Arabic Tradition" *Oriens*, 31(1988), s.36-60, s. 48, 54-60; Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, trc. Candan Şentuna, 3. bs., (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), s. 196, 289, 290, 303.

139 Çağrıcı, Mustafa, "İnceleme: Def'ü'l-ahzân'ın Kaynakları", Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, nşr. Mustafa Çağrıcı, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), içinde, s. 15, 23-28.

altına sığınıyordu. Güneş doğunca içinden çıkarak güneşlenmek için fıçının üzerine oturuyordu. Bundan dolayı kendisine "Sokratu'l-cub" (Fıçının Sokrates'i) denilmiştir. Bir gün kendisi fıçının üzerindeyken kral oradan geçerken durup "Sokrates, seni niye göremiyoruz, bizim yanımıza gelip gitmekten seni alıkoyan nedir?" diye sorar. Sokrates, "Efendim! Meşguliyet" der. Kral, "Ne ile meşgulsün?" deyince Sokrates "Hayatı ikâme eden şeylerle" cevabını verir. Kral "Yanımıza gel git. Zira bizim huzurumuzda senin için daima hazırlanmış bir hediye vardır" der. Sokrates "Efendim! Sizin yanınızda bunu bulabileceğimi bilseydim bunu yapardım" der. Kral "Bana senin putlara tapınmanın zararlı olduğunu söylediğini ilettiler" der. Sokrates "Hayır ben tam olarak böyle söylemedim" der. Kral "Peki ne söyledin?" diye sorunca Sokrates "Şöyle dedim: putlara tapmak krala faydalı, Sokrates'e zararlıdır. Çünkü kral putlar vasıtasıyla halkını ıslah eder ve onlar vasıtasıyla vergisini toplar. Sokrates ise putların ne bir fayda, ne de bir zarar veremeyeceğini bilir. Çünkü o, kendisine rızık veren ve yaptığı iyilik veya kötülüğün karşılığını veren bir yaratıcısı olduğunu ikrar etmektedir." Bunun üzerine kral, "Benden bir isteğin var mı?" diye sorar. Sokrates "Evet, atını önümden çekebilirsin. Çünkü askerler güneş ışığını engelliyor" der. Bunun üzerine kral, ona bunlarla sevgisini göstermek için ona ipek ve diğer değerli kumaşlardan allı pullu giysiler, mücevherat ve dinarlar verir. Sokrates "Efendim! Hayatı ikâme edecek şeyi vaat ettiniz ama ölümü ikâme edecek şeyler verdiniz. Sokrates'in yeryüzünün taş parçalarına, kuru otlara ve ipek böceklerinin ağlarına ihtiyacı yoktur. Sokrates'in ihtiyaç duyduğu şey, her nereye gitse zaten onun yanındadır" der."[140]

[Sokrates şöyle dedi:] "Değersiz dünyayı bayındır etmeye yönelmek sûretiyle tertemiz nefislerinizi gözden düşürmeyin. Gökyüzündeki kuşlar gibi olun. Onlar yuvalarından yiyecek bulmaktan başka hiçbir kaygıları olmadan ayrılırlar. Yiyeceği bulduklarında ise yuvalarına dönerler. Doyacaklarından daha fazla yiyecekle ilgilenmezler. Ya da yuvalarından ve yaşadıkları dağ başlarından inen yabanî hayvanlar gibi olun. Onlar da karınlarını doyurunca inlerine dönerler. Ne ekerler, ne de biçerler. Bilirler ki yaratıcıları onların rızkını yaratmıştır."[141]

140 Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh*, thk. Hurşîd Ahmed, I, 120-122.

141 İbn Fâtik, *Muhtâru'l-Hikem Hikmetli Sözler*, s. 184.

Helen dönemi ahlâk felsefelerini, doğu kadim kültürlerini ve dinsel kadim metinlere dair örnekleri yoğun bir şekilde içeren hikemiyat ürünlerinin *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta nasıl yer bulduğunu anlamak için hikemiyatın çeviri süreçleriyle ilgili birkaç meseleye işaret edilebilir. Hikemiyat antolojileri, özünde apokrif olmakla birlikte farklı dillere tercüme edilirken milletlerin ve dinlerin âdet, gelenek ve siyasetlerine göre yeniden üretilmiştir. Örneğin *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın Yunan bölümünde büyük bir yekûn tutan pseudo-Callisthenes'in *Büyük İskender*'i, muhtelif Doğu ve Batı dillerinde faklı versiyonları ile her çağda ve toplumda farklı bir şekilde üretilen adeta canlı bir metin haline gelmiştir.[142] Özellikle Abbasîlerle birlikte hilafetin Roma ve Sasanîler arasındaki batı ve doğunun bölünmüşlüğünü gideren yeni bir evrensel imparatorluk olarak tezahürü, yeni bir ortak dil (lingua franca) olarak Arapça'yı ortaya çıkarmıştır. Bu dil üzerinden hem Hıristiyan çevrelerin tercüme faaliyetleri, hikemiyat metinleri, hem de çeşitli filozofların *"tehzîbu'l-ahlâk"* projeleri imparatorluğun birleşimi için insani bir düzlemde ortak bir ahlâkî ve siyasal zemin ve standart inşa etme girişimin bir parçası olarak okunabilir.

Hikemî ve edebî türlerden Arapça'ya yazılı aktarımların -Gutas'ı izleyecek olursak- birkaç aşamada gerçekleştiği belirtilebilir. i. İlk çeviriler, ikinci hicri/sekizinci miladi yüzyılın ilk yarısından itibaren Emevî devletinin pratik gerekleri doğrultusunda 6 ve 7. yüzyıllarda oluşturulmuş Bizans savaş ve siyaset kaynaklarından yapılmış ve hikemiyat ile siyasi âdâb üzerinde etkili olmuştur. Aristoteles ve İskender'in sözde mektuplarını da kapsayan bu çevirilerden bazıları, *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta özellikle Aristoteles ve İskender mektuplaşmaları olarak yer bulmuştur.[143] ii) Abbasîler döneminde, hicri ikinci ve üçüncü yüzyılda Fars siyaset ve âdâb bilgeliği, Fars kökenli entelektüeller

142 Sir Ernest Alfred Wallis Budge, *The History of Alexander the Great Being the Syriac Version of the Pseudo-Callisthenes*, (Cambridge: The University Press, 1889), s. lii-cxi; A. M. Wolohojian, "Introduction", *The Romance of Alexander The Great By Pseudo Callisthenes, Translated From Armenian Version*, (New York-London: Colombia Universty Press, 1969), içinde, s. 1-23.

143 Dimitri Gutas, "The Greek and Persian Background of Early Arabic Encyclopedism", *Organizing Knowledge Encyclopædic Activities in the Pre-Eighteenth Century Islamic World*, ed. Gerhard Endress, (Leiden-Boston: Brill, 2006), s. 97; Gutas, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation*, s. 444; a.mlf., "Classical Arabic Wisdom Literature Nature and Scope", s. 61; İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist li'n-Nedîm*, nşr. Rıza Teceddüd, [y.y. : y.y.], 1971, (Tahran) , s. 131; Bu mektupların büyük bir kısmı Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih: nr. 5323; Ayasofya: nr. 4260 ve Köprülü, nr. 1608'de mevcuttur. Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, s. 305.

tarafından Pehlevice'den Arapça'ya aktarılmıştır.[144] Örneğin *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta İskender'in Dârâ'nın ülkesini yerle bir edip kaynağı Zerdüşt olan Pers bilgeliğini içeren kitapları, Yunanca ve Kopt diline çevirtip Yunan'a ve Mısır'a aktarması; Perslerin kendi bilgeliklerini daha sonra çeşitli yerlerden tekrar derlemek zorunda kaldıklarına dair dramatik bir hikâye vardır. Bu hikâye Zerdüştlüğün kutsal metni Pehlevice Dinkard'dan daha sonra Arapça *Kitâbu'l-Mevâlid*'e, ardından Ebû Sehl ibn Nevbaht'ın *Kitâbu'n-Nahmûtân* adlı eserine aktarılmış;[145] İbn Nedîm ve İbn Fâtik'te yer bulmuş, *Nüzhetü'l-Ervâh*'da ve İbn Haldûn'un eserlerinde korunmaya devam etmiştir. iii) 9. yüzyılda Yuhanna el-Bıtrîk'in tercüme ettiği/yazdığı bilinen ve Aristoteles'e atfedilen *Kitâbü's-Siyâse fî tedbîri'r-riyâse* adlı eser *Muhtâru'l-hikem,* dolayısıyla *Nüzhetü'l-Ervâh* açısından önemli veriler içermektedir.[146] 9. yüzyılın ikinci yarısında Huneyn b. İshak ve takipçileri tarafından yapılan temelde *edebî ve etik* hikemiyat çevirileri, *Âdâbü'l-felâsife* ya da *Nevâdirü'l-felâsife* adlı metinlerde korunmuştur. Huneyn çevresinin Pisagorcu "altın öğüt"lerin ve diğer tercümelerinin etkisini *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın Yunan öncesine ait hemen her maddesinde görmek mümkündür.[147] d) Hikemiyatla ilgili dördüncü büyük dalga on birinci yüzyıldan itibaren tekrar ortaya çıkan kısmî tercüme ve derleme dönemidir. Bu dönemin ürünleri ise *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme*'de ve İbn Miskeveyh, İbn Hindû ve İbn Fâtik'in yukarıda adları belirtilen eserleridir.[148] Kaynak olarak bu eserleri kullanması itibariyle *Nüzhetü'l-Ervâh* da -her ne kadar daha geç dönemde yazılmış olsa da- bu eserler silsilesine ait sayılmalıdır.

Özetle bilgelerin ve bilge kralların hayatın her alanıyla ilgili güzel sözlerini derleyen hikemiyat literatürü, sistematik felsefe değilse de folklordan daha üstün bir aydın kültürünü içeren ahlâkî tecrübe depolarıdır. Hemen her kadim kültürün izlerini yansıtan bu gelenek, aynı zamanda ahlâkî ve

144 Gutas, "Classical Arabic Wisdom Literature Nature and Scope", s. 61.

145 Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*, çev. Lütfü Şimşek (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), s. 44-48.

146 Aristoteles'e atfedilen bazı hikmetlerin bu eserden alındığına dair bk. Kaya, "Muhtaru'l-hikem ve mahasinu'l-kelim'de Aristoteles'e İsnad Edilen Hikmetli Sözler", s. 254.

147 Gutas, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation*, s. 445; Sidney Griffith, *Hunayn ibn Ishaq and the Kitab Adab al-falasifah: The Pursuit of Wisdom and a Humane Polity in Early Abbasid Baghdad*, (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2009), s. 153.

148 Gutas, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation*, s. 446.

toplumsal âdâb eğitimi için bir âlet işlevi görmüştür. Hikemiyat hem toplumdaki entelektüellerin edebî ilgilerine cevap vermekte hem de ebedî saadet yolunda yapılabilecek tikel davranışların rehberliğini üstlenmektedir. *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta kayıtlı olan çoğu hikemiyat, eylemi bilgeliği veren bir unsur olarak kabul eden ve ahlâkî yaşayışı esas alan Helen çağının ürünü olmakla birlikte, hayatı çeşitli kompartımanlara ayırmayan dinî perspektifler için de uyumludur. *Nüzhetü'l-Ervâh*'ta bilgeler zühd düşüncesinin de dâhil olduğu her türlü ahlâkî yetkinliğe, edebî bir tavra sahiptirler; ancak, *Nüzhetü'l-Ervâh*'ın bilge idealinin canlı örneği, münzevi, kinik, zahit ve müteellih bir çerçeveye uyarlanmış Sokrates ve Sühreverdî'dir. *Nüzhetü'l-Ervâh*'a göre amel ilmi var kılar; bilge ahlâkî varoluşa amelleriyle katılır ve hayatın her alanını kuşatan ahlâkî bir yaşam sürer. Bu yaşamın temel unsuru ise dünyadan el-etek çekme şeklindeki zühd düşüncesidir.

KAYNAKLAR

Aharî, Abdülkâdir b. Hamza, *el-Aktâbü'l-kutbiyye evi'l-bulga fi'l-hikme*, thk. Muhammed Takî Danişpejuh, (Tahran: Encümen-i Felsefe-i İran, 1358 HŞ).

Ahlwardt, Wilhelm, *Die Handschriften Verzeichnisse der Königlichen Bibliothekzu Berlin Verzeichnisse der Arabischen Handschriften*, (Berlin: A. Asher Co. 1897), IX, 459-460.

Alper, Ömer Mahir, "İsmail Hakkı İzmirli'nin İslam Felsefesi Yorumu: İslam Felsefesi Tarih Yazımına Bir Örnek", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), s. 115-158.

_____, "Şehristânî'nin Felsefeye ve Filozoflara Bakışı: Felsefe Tarihinden Felsefî Hesaplaşmaya", *Milel ve Nihal*, (2008, 5/1), s. 9-36.

Altıparmak, Ömer Faruk, "Şehrezûrî'de Tasavvuf-Felsefe İlişkisi" (Doktora Tezi), *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1999.

Bedevi, Abdurrahman, "Tasdîr 'âmm", İbn Miskeveyh, *el-Hikmetü'l-hâlide (Câvidân-ı Hıred)*, nşr. Abdurrahman Bedevî, 3. bs., (Beyrut: Dârü'l-Endelüs, 1983), içinde.

_____, "Tasdîr 'âmm", Mübeşşir İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem ve mehâsinü'l-kelim*, nşr. Abdurrahman Bedevî, 2. bs. (Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1980), içinde.

_____, "Tasdîr 'âmm", Sicistânî, *[Müntehabu] Sivâni'l-hikme ve Selâs Resâil*, nşr. Abdurrahman Bedevî (Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İrân, 1974), içinde.

Budge, E. A. T. Wallis, *The History of Alexander the Great, Being the Syriac Version of the Pseudo-Callisthenes*, (Cambridge: University Press, 1889).

Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, ([İstanbul]: Dârü't-tıbâati'l-âmire, 1315).

Corbin, Henry, *İslam Felsefesi Tarihi Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne*, 2. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994).

Coşkun, Abdulkadir, "Giriş", İbn Fâtik, *Muhtâru'l-Hikem Hikmetli Sözler*, ed. Abdulkadir Coşkun, çev. Osman Güman, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), içinde, s. 9-23.

Cottrell, Emiliy J., "Le Kitâb Nuzhat al-Arwâh wa Rawdat al-Afrâh de Shams al-Dîn al-Shahrazûrî l'Ishrâqî: Composition et sources," *École Pratique des Hautes Études, Section des Sciences Religieuses*, (sy. 113, 2004-2005.).

_____, "al-Mubashshir ibn Fâtik", *Enciyclopedia of Medieveal Philosophy, Philosophy Between 500 and 1500*, (New York: Dordrecth, Springer, 2011).

_____, "Al-Mubaššir ibn Fātik and the α version of the Alexander Romance" R. Stoneman and I. Netton (eds.), *The 'Alexander Romance' in the East (Proceedings of the international conference, Exeter, 26-29 July, 2010)*, s. 111-131.

_____, "Sams al-Dîn al-Shahrazûrî et les Manuscrits de "la Promenade des âmes et le Jardin des Rejouissances: Histoire des Philosophes" (Nuzhat al-Arwah wa Rawdat al-Afrah fî Târîh al-Hukamâ)", *Bulletin d'Etudes Orientales*, LVI, (2004-2005, IFPO, Damas, p. 225-260.

_____, "The Mandaean Connections in al-Mubashshir Ibn Fātik's Choicest Maxims (11th c.) and Shams al-Dīn al-Shahrazūrī al-Ishrāqī's History of the Philosophers (13th c.)", *Aram Periodical*, 2010, sy. 22, s. 509-547.

Cureton, William, "Preface", Şehristânî, *Kitâbu'l-Milel ve'n-nihal*, ed. William Cureton, (Leipzig: Otto Harrasowitz, 1923), II, içinde, s.i- ix.

Çağrıcı, Mustafa, "İnceleme: Def'ü'l-ahzân'ın Kaynakları", Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, nşr. Mustafa Çağrıcı, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), içinde.

Dânişpejûh, Muhammed Takî, "Dibâce-i Nüzhetü'l-Ervâh", Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh ve ravdatü'l-efrâh: tarîhu'l-hükemâ*, trc. Maksûd Alî Tebrîzî, nşr. Muhammed Taki Danişpejuh ve Muhammed Surûr Mevlâî, (Tahran: İntişarât-ı İlmi ve Ferhengi, 1987), içinde.

Dürrî, Ziyâüddin, *Kenzü'l-hikme tercüme-i Târihu'l-hükemâ-i Şehrezûrî*, (Tahran: Çâbhâne-i Dâniş, 1316), I-II.

el-Kâdî, Vedâd, "Kitâb Sivân al-Hikma: Structure, Composition, Authorship and Sources," *Der Islam*, 58 (1981), s. 87-124.

Giorgio Levi Della Vida, "La sottoscrizione a.f. 77v in data 611 e certamente falsa", *Elenco dei Manoscritti Arabi-İslamici della Biblioteca Vaticana*, (Roma: Citta del Vaticano, 1965), II.

Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, 8. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996).

Görgün, Necip, "eş-Şeceretü'l-ilâhiyye ve Şehrezûrî'nin felsefesi", Şehrezûrî, *Resailü'ş-şecereti'l-ilâhiyye fî ulûmi'l-hakâiki'r-rabbâniyye*, thk. Muhammed Necip Görgün, nşr. Hasan Hacak, Ahmet Erhan Şekerci (İstanbul: Elif Yayınları, 2004). III, içinde.

Griffel, Frank, "On the Character, Content, and Authorship of Itmâm Tatimmat Siwân al-hikma and the Identity of the Author of Muntakhab Siwân al-hikma", *Journal of the American Oriental Society*, 133.1 (2013), s. 1-20.

Griffith, Sidney, *Hunayn ibn Ishaq and the Kitab Adab al-falasifah: The Pursuit of Wisdom and a Humane Polity in Early Abbasid Baghdad*, (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2009).

Gutas, Dimitri, "Classical Arabic Wisdom Literature Nature and Scope", *Journal of the American Oriental Society*, 101/1 (1981), s. 49-86.

_____, "Plato's "Symposion" in the Arabic Tradition" *Oriens*, 31(1988), s. 36-60.

_____, "The Greek and Persian Background of Early Arabic Encyclopedism", *Organizing Knowledge Encyclopædic Activities in the Pre-Eighteenth Century Islamic World*, ed. Gerhard Endress, (Leiden-Boston: Brill, 2006).

_____, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation*, (New Heaven: American Oriental Series, 1975).

_____, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*, çev. Lütfü Şimşek (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003).

Gündüz, Şinasi, "Sâbiîlik", DİA, İstanbul 2008, XXXV.

_____, *Sâbiîler Son Gnostikler*, (Ankara: Vadi Yayınları, 1995).

Hermes veya Eflâtun, *Muazaletü'n-nefs*, Abdurrahman Bedevi, *el-Eflâtuniyye el-Muhdese inde'l-Arab*, (Kuveyt: Vekâletü'l-Matbuat, 1977) içinde, s. 53-116.

Huneyn b. İshak, *Âdâbü'l-felâsife*, ihtisar: Muhammed el-Ensârî, thk. Abdurrahman el-Bedevî, (Kuveyt: Mahadü'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, 1985).

_____, *Nevâdirü'l-felâsife*, Köprülü Ktp., nr: 1608.

Inventory of the Oriental Manuscripts of the Library of the University of Leiden, ed. J. Just Witkam, (Leiden: Ter Lugt Press, 2007), I.

İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-etıbbâ ve'l-hükemâ*, thk. Fuad Seyyid, 2. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985).

İbn Fâtik, *Muhtâru'l-Hikem Hikmetli Sözler*, ed. Abdulkadir Coşkun, çev. Osman Güman, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013).

İbn Hindû, *el-Kelimu'r-rûhâniyye fi'l-hikemi'l-Yûnâniyye*, nşr. Mustafa el-Kabbânî ed-Dımeşkî, (Kahire: Matbaatü't-Terakki, 1900).

İbn Hişam, *Siretü'n-Nebi*, nşr. Mecdî, Fethî es-Seyyid (Tanta: Dâru's-Sahabati li't-Turas, 1995), pr. 249, II.

İbn Kemmûne, *et-Tenkîhât min Şerhi't-Telvîhât*, Tahran Kütübhâne-yi Meclis-i Şûrâ-yi Millî, nr: 1849.

İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Ma'ârif*, 4. baskı, (Kahire: Dâru'l-Maarif, ty).

İbn Miskeveyh, *el-Hikmetü'l-hâlide (Câvidân-ı Hıred)*, nşr. Abdurrahman Bedevî, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-Endelüs, 1983.

İbn Sînâ, *Risâle ilâ Ebî Ca'fer İbn Merzubân el-Kiyâ*, (A. Bedevî, *Aristo İnde'l-Arab*, 2. bs. Kuveyt: Vekâletü'l-Matbûât, 1978, içinde, s. 117-246).

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1978/1398).

_____, *Kitâbu'l-Fihrist li'n-Nedîm*, nşr. Rıza Teceddüd, [y.y. (Tahran): y.y.], 1971).

İsfahânî, İmadüddin, *el-Bustanü'l-câmi' li-cemi'i tevarihi ehli'z-zaman*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri (Sayda: Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002/1423).

İshak b. Huneyn, *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-felâsife*, thk. Fuâd Seyyîd, 2. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985).

Kâdî Saîd el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-ümem*, nşr. Luvis Rızkullah Şeyho, (Beyrut: el-Matbaatü'l-Katolikiyye, 1912).

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), I-II.

Kaya, Cüneyt M., "İslâm Felsefesinin Mahiyeti Üzerine", *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya,İstanbul: İSAM, 2013), 15-36.

Kaya, Mahmut, "Muhtaru'l-hikem ve mahasinu'l-kelim'de Aristoteles'e İsnad Edilen Hikmetli Sözler ve Bunların Kaynakları", *Felsefe Arkivi*, 26 (1987), s. 247-296.

_____, İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi, (İstanbul: Ekin Yayınları, 1983).

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifîn: terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993/1414), III.

Kılıç, Mahmut Erol, "Ebu'l-Hukema: Hikmetin Atası Hermetik Düşüncenin İslam Düşünce Tarihinden Görünümü", *Divan*, (1998/2), 1-32.

Kindî, "el-Kavlu fi'n-nefs el-muhtasar min kitâbı Aristo ve Eflâtun ve sâiri'l-felâsife", *Resâilü'l-Kindî el-felsefiyye*, thk. M. Abdülhâdî Ebû Rîde, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 1950/1369 içinde, s. 272-273.

_____, *Risâle fî elfâz-ı Sokrat*, Köprülü Kütüphanesi, nr. 1608, içinde, vr. 48b-49a.

_____, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, nşr ve trc. Mustafa Çağırıcı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.

Kobayashi, Hauro, "A Study of Shahrazuri's al-Rumuz wa'l-Amthal: Introduction", *Japanese Academic Journal*, sy. 45 (2004), s. 215-235.

_____, "A Study of Shahrazuri's al-Rumuz wa'l-Amthal: Text Edition (1)", *Japanese Academic Journal*, sy. 55 (2004), s. 137-154.

Köroğlu, Burhan, "Şehrezûrî", DİA, XXXVIII, 462-466.

Kutluer, İlhan, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001).

_____, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996).

Laertios, Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, trc. Candan Şentuna, 3. bs., (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007).

Mingana, A., *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Library*, (Manchester: Manchester Universty, 1934).

Muhtârun min kelâmi'l-hukemâi'l-erbaati'l-ekâbir, Gutas, Dimitri, *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation*, (New Heaven: American Oriental Series, 1975), içinde, s. 62-212.

Mübeşşir b. Fâtik, *Muhtâru'l-hikem ve mehâsinü'l-kelim*, nşr. Abdurrahman Bedevî, 2. bs. (Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1980).

_____, *Muhtâru'l-Hikem Hikmetli Sözler*, ed. Abdulkadir Coşkun, çev. Osman Güman, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013).

Nasr, Seyyid Hüseyin, *Üç Müslüman Bilge*, çev. Ali Ünal, 2. bs. (İstanbul: İnsan Yayınları, ts).

Porphyry, "The Life of Pythagoras", ing. çev. Kenneth Sylvan Guthrie (1920), *The Pythagorean Sourcebook and Library*, ed. David R. Fideler (Grand Rapids: Phanes Press, 1987), içinde, s. 123-135.

Pourjavady, Reza & Schmidtke, Sabine, "Some Notes on a New Edition of a Medieval Philosophical Text in Turkey: Shams al-dîn Al-Shahrazûrî's Rasâ'il al-Shajara al-Ilâhiyya", *Die Welt des Islams*, 46 (2006), s. 76-85.

Privot, Michael, "Le Kitâb al-rumûz d'al-Shahrazûrî: une oeuvre ishrâqî?/The al-Shahrazûrî's Kitâb al-rumûz: an ishrâqî work?", (Thèses de doctorat), *Universite de Liege*, 2007.

_____, "Some Notes on the Typology of The Works of Al-Şhahrazûrî Al-İshraqi", *Journal of Islamic Studies*, 12/3 (2001), s. 312-321.

Sachau, Eduard, "Einleitung", Bîrûnî, *el-Asâru'l-bâkiye ani'l-kurûni'l-haliye*, nşr. Eduard Sachau, (Leipzig, 1878), içinde, s. L-LI.

Schmidtke, Sabine & Pourjavady Reza, *A Jewish philosopher of Baghdad : 'Izz al-Dawla Ibn Kammuna (d. 683/1284) and His Writings*, (Leiden: Brill, 2006).

Schmidtke, Sabine, "The Influence of Şams al-Din Şahrazûrî (7th/13th Century) on Ibn Abî Cumhûr al-Ahsâ'î (d. After 904/1449) a Preliminary Note", *Encounters of Words and Texts: İntercultural Studies Honor of Stefan Wild on the Occasion of His 60th Birthday, March 2, 1997, Presented by Pupils in Bonn*, ed. Lutz Edzard, Christian Szyska (Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1997), s. 23-32.

Sicistânî Ebû Süleyman (?), *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme: Selâse resâil*, thk. Abdurrahman Bedevi (Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, 1974).

_____ (?), *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme: ve hüve târîhun li'l-hükema kable zuhurü'l-İslâm ve ba'dehu; Selase resail fi'l-Ecram ve'l-Muharreki'l-evvel ve'l-Kemâl*, nşr. Abdurrahman Bedevî, (Paris: Bibliyon Yayınları, 2004).

Sözen, Kemâl, "Şehrezûrî'nin el-Şeceret el-İlâhiyye İsimli Eseri ve Türkçe Tercümesi Semeret el-Şecere", (yüksek lisans tezi), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (İstanbul: 1989)

Storey, Charles Ambrose, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, (London: The Royal Asiatic Society, 1972), c. I, part. 2.

Sühreverdî, *el-Meşârî ve'l-mutarahât*, Sühreverdî, *Mecmua-i musannefât-ı Şeyh-i İşrâk*, nşr. Henry Eugenie Corbin, Hüseyin Nasr, Necefkuli Habibî, 3. bs. (Tahran: Pejûheşgah-ı Ulum-u İnsani ve Motaleat-ı Ferhengi, 2001/1380).

_____, *Hikmetü'l-işrâk*, Sühreverdî, *Mecmua-i musannefât-ı Şeyh-i İşrak*, tsh. Henry Eugenıe Corbin (Tahran: Pejûheşgah-ı Ulum-u İnsani ve Motaleat-ı Ferhengi, 1373), içinde.

Şehrezûrî, *Kitâbu Nüzheti'l-ervâh ve ravdati'l-efrâh fî târihi hükemâi'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn,* Burdur İl Halk Kütüphanesi, nr: 10; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp, nr: 5573.

_____, *Kitâbu Tevârihi'l-hukemâ*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr: 990.

_____, *Kitâbu Tevârihi'l-hukemâ*, Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa, nr: 990.

_____, *Kitâbu Nüzheti'l-ervâh ve ravdati'l-efrâh fî tevârîhi hükemâi'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, nr: 2128.

_____, *Kitâbu Nüzheti'l-ervâh ve ravdati'l-efrâh fî tevârîhi hükemâi'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*, Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr: 908.

_____, *Kitâbü'l-Emsâl ve'r-rumûzi'l-lâhûtiyye fi'l-envâri'l-mücerredeti'l-melekûtiyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1205.

_____, *Medînetü'l-hükemâ,* Tahran Kütübhâne-yi Meclis-i Şûrâ-yi Millî, nr. 558.

_____, *Nüzhetü'l-Ervâh ve Ravdatü'l-Efrah*, Beyazıd Devlet Ktp. nr. 5573.

_____, *Nüzhetü'l-Ervâh ve ravzatü'l-efrâh fî târîhi'l-hükemâ ve'l-felâsife*, nşr. Seyyid Hurşîd Ahmed (Haydarabad Dekkan: Matbaatü Meclis-i Dâireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1976), I-II.

_____, *Nüzhetü'l-Ervâh ve ravzatü'l-efrâh*: *Tarîhü'l-hükemâ,* Farsça trc. Maksûd Alî Tebrîzî, nşr. Muhammed Taki Danişpejuh ve Muhammed Surûr Mevlâî, (Tahran: İntişarât-ı İlmi ve Ferhengi, 1987).

_____, *Resâilü'ş-şecereti'l-ilâhiyye fî ulûmi'l-hakâiki'r-rabbâniyye*, thk. Muhammed Necip Görgün, nşr. Hasan Hacak, Ahmet Erhan Şekerci (İstanbul: Elif Yayınları, 2004), I-III.

_____, *Resâilü'ş-şecereti'l-ilâhiyye fî ulûmi'l-hakâiki'r-rabbâniyye*, nşr. Necef Kulı Habîbî,(Tahran: Müessese-i Pijûhişiy-i Hikmet ve Felsefe-i İran, 1383-1385 hş). I-III.

_____, *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*, nşr. Hüseyin Ziyâî Terbetî (Tahran: Müessese-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1993).

_____, *Târihu'l-hukemâ,* Süleymaniye Ktp., Hamidiyye, nr: 1447.

_____, *Târîhu'l-hukemâ*, Tahran Kütübhâne-yi Meclis-i Şûrâ-yi Millî, nr. 3071.

_____, *Târîhu'l-hükemâ, Nüzhetü'l-Ervâh ve ravdatü'l-efrâh*, nşr. Abdülkerim Ebû Şüveyrib ([Trablus]: Cem'iyyetü'd-Da'veti'l-İslâmî, 1988).

_____, *Tevârîhu'l-Hukemâ,* Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3804.

Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. Emir Ali Mehna, Ali Hasan Faur, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993, II.

_____, *Kitâbu'l-Milel ve'n-nihal*, ed. William Cureton, (Leipzig: Otto Harrasowitz, 1923), II, 373.

Târihu'l-hukemâ ve'l-mülük, Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 1372.

Ullmann, Manfred, *Die arabische Überlieferung der sogenannten Menandersentenzen*, (Wiesbaden: Franz Steiner, 1961).

Uluç, Tahir, "Mütercimin Önsözü", Sühreverdî, *İşrak Felsefesi Hikmetü'l-işrâk*, trc. Tahir Uluç, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009).

Walbridge, John, "Sühreverdî ve İşrakîlik", *İslâm Felsefesine Giriş*, ed. Peter Adamson, Richard C. Taylor, trc. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Küre Yayınları, 2007).

_____, *The Science of Mystic Lights: Qutb al-Din Shirazi and the İlluminationist Tradition in Islamic Philosoph*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992),

Wilson, Walter T., *The Mysteries of Rightheousness: The Literary Composition and Genre of The Sentence of Pseudo-Phocylides*, (Tübingen: Mohr, 1994).

Wolohojian, A. M., "Introduction", *The Romance of Alexander The Great By Pseudo Callisthenes, Translated From Armenian Version*, (New York-London: Colombia Universty Press, 1969), içinde, s. 1-23.

Ziai, Hussein, "The Illuminationist Tradition", Seyyid Hüseyin Nasr-Oliver Leaman, *History of Islamic Philosophy*, (London: Routledge, 1970), içinde, s. 484.

_____, "Mukaddime'i Musahhih", Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-işrâk*, nşr. Hüseyin Ziyâî Terbetî, (Tahran: Müessese-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1993), içinde.

NÜZHETÜ'L-ERVÂH
VE RAVZATÜ'L-EFRÂH

ŞEMSÜDDÎN MUHAMMED B. MAHMÛD
EŞ-ŞEHREZÛRÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

نزهة الأرواح وروضة الأفراح

شمس الدّين محمّد بن محمود الشهرزوري

رحمة الله عليه

[MÜELLİFİN GİRİŞİ]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Hamd kadîm, ezelî, sürekli, ebedî, birliğinin ululuğuyla bakışların kuşatmasından aşkın, benzersizliğinin kemaliyle benzerliklerden ve emsallerden uzak, hayallerin idrakinden münezzeh, nuranî ve mukaddes zâtı cisimsel özelliklerden olumsuzlanmış, bütün zamanlar ve çağlar boyunca ebedî ve bakî olan Allah'a aittir. O, ezelden ebededir, yüce, galip, kuddüstür, tertemizdir; öyle ki akıllı kimseler onun hakikatinin künhünü idrak etmekten aciz kalır; filozofların aklı ve âlimlerin zihni zatını bilmek istediklerinde başarısız olur. En büyük korku gününde ve bedenlerin darlığından mahşerin genişliğine çıkış gününde kendisinden fayda bulmayı umduğum bir şehadet ile Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadet ederim. İhlâslı kullarına ve dosdoğru peygamberlerine, onları Allah katında en yüce mertebeye yücelten, ilâhî nur ve ışığa yaklaştıran bir salât ile salat u selam eylerim. Salât ve selam, özellikle de Arapların içinden nebi olarak gönderilen, dalalet ve tutkulardan kurtaran, nebilerin en hayırlısı ve Allah'tan korkanların en seçkini Abdülmuttalib oğlu Abdullah oğlu Muhammed'e olsun. Allah ona ve zorlukta sıkıntıda sabreden ailesine salât etsin.

İmdi; eski bilgelerin, Yunanlı ve Mısırlı metafizikçi filozofların tarihi, mütefekkir bir insanın tahsil etmesi, bilge kişinin öğrenmesi ve öğretmesi gereken şeylerdendir. Onların bilgece sözleri, ender bulunan nasihatleri, hoş ve güzel hayat hikâyeleri de öğrenilmesi ve öğretilmesi gereken şeylerdendir. Çünkü amacı onlara uymak, fiillerine, sözlerine, ediş ve sakınışlarına benzemek ve onların izlerini takip ederek yüce ve ulu Allah'a ulaşan yola girmek olan ebedi saadet talibinin bunları bilmesinde kendisi için büyük bir nimet, cömertçe bir hediye ve ziyadesiyle ibretler vardır.

Çünkü ilâhî âlemin sırlarına bakan, melekût nurlarını bizzat görmeye müştak olan kimsenin sadece bu hikmet sütunlarına uyması, sadece gönderilen elçilerin ve erdemli filozofların nurlarının rehberliğinde yol alması gerekir.

[مقدّمة المؤلّف]

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله القديم الأزلي الدائم السرمدي، المتعالي بجلال أحديته عن أحداق النواظر، المتفرّد بكمال صمديته عن الأشباه والنظائر، المنزّه عن إدراك الأوهام، المسلوب عن ذاته المقدّسة النورانية صفات الأجسام، الباقي الأبدي مع الدهور والأعوام، فهو الدهر الداهر، والعلي القاهر القدّوس الطاهر الذي عجزت عن إدراك كنه حقيقته عقول العقلاء، وتلاشت عند إرادة معرفة ذاته المقدّسة ألباب الحكماء وأذهان العلماء، وأشهد أن لا إله إلا الله شهادةً أنتفع بها يوم الفزع الأكبر والخرج عن مضيق الأبدان إلى فضاء المحشر، وأصلّي على عباد الله المخلصين وأنبيائه الصادقين، صلاةً تزلفهم عند الله سبحانه وتعالى بالمرتبة العليا، وتقرّبهم إلى الأنوار الإلهية والضيا، خصوصًا على المبعوث من صميم العرب العرباء، المنقذ من الضلال والأهواء: محمّد بن عبد الله بن عبد المطّلب خير الأنبياء وأفضل الأتقياء، صلّى الله عليه وعلى آله الصابرين على البأساء والضرّاء.

وبعد؛ فإنّ تواريخ الحكماء الأقدمين، والفلاسفة المتألّهين من اليونانيين والمصريين، ممّا يجب على المتبصّر تحصيله، وعلى الحكيم تعلّمه وتعليمه، وكذلك معرفة كلماتهم الحكمية، ونوادرهم الوعظية، وسيرتهم الجميلة المرضية؛ فإنّ لطالب السعادة الأبدية في الوقوف على ذلك إذا كان الغرض الاقتداء بهم والتشبّه بأفعالهم وأقوالهم وحركاتهم وسكناتهم، وسلوك السبيل إلى الله عزّ وجلّ على آثارهم نعمةً عظيمةً وعطيّةً جزيلةً وعبرًا كثيرةً، فإنّ الناظر في أسرار اللاهوت، والمشتاق إلى معاينة أنوار الملكوت، لا ينبغي أن يقتدي بغير أولئك الأساطين، ولا يهتدي إلا بأنوار الحكماء الفاضلين والأنبياء المرسلين،

"Güzel işler yaptıklarını zannettikleri halde, dünya hayatının peşinde tüm çaba ve koşuşturmaları eğri ve çarpık olan" (Kehf, 18/104) şeytanın çocuklarından hiçbirine güven olmaz. Oysa zamanımız bunun gibi erdemli kimselerden yoksundur. Allah'ın diledikleri hariç insanların hepsi, cahillerin cehaleti içinde yüzmektedir. Eğer sen gayretli taliplerden ve doğru yola girmiş akıllı kimselerden isen bilgelerin izinden gitmen, onların haberlerinin gerçeğini araştırman boynunun borcudur. Onları örnek olarak benimsemelisin ki davranışların ve sözlerin bu tarz üzere ortaya çıksın ve bu misal üzere meydana gelsin. Umulur ki sen bu çabanla onlara katılırsın ve yollarına girersin, onlardan sonra ortadan kalkmış yüce sırlarına vakıf olursun. İçten bir arınma, derin bir tecerrüt olmaksızın, yılanın derisinden soyulduğu gibi dünyadan el etek çekmeksizin bütün bunlara vukufiyet ümidin olmasın. Bunun için biz ayrıntılı tarihi bilgilerden önce felsefe ve hikmetin hakikati, Yunanlı bilgelerin beldeleri, durumları ve daha başka şeyler hakkında genel bir söz ve mukaddime sunacağız.

Hikmetin değerine ve yüceliğine delâlet eden nebevî kelama gelince Nebi (s.a.)'den şu sözler varit olmuştur. Nebi (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"İnfak eden hiçbir kimse ve tasadduk eden hiçbir kimse hikmet sözünden daha faziletli bir infak yapmamış ve sadaka vermemiştir. Zira bilge ve âlim bir kimse hikmetle konuştuğunda bütün dinleyiciler ondan bir fayda elde ederler."[1]

Nebi (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hikmet kelamından bir söz ne güzel hediyedir ve ne güzel atiyedir ki mümin bir insan onu dinler de sonra mümin kardeşine hediye etmek için onu dürüp saklar."[2]

1 Bu ifadelere yakın rivayetler için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî, (Musul: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1983), VII, 231; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *et-Tefsîr*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, (Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, ty.), II, 516.

2 Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekâik,* thk. Ahmed Ferid (Riyad: Dârü'l-Mi'rac ed-Devliyye, 1995/1415), II, 815.

ولا يعوّل على أحد من أبناء الشياطين ﴿اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ (سورة الكهف، ١٠٤/١٨)، فالزمان قد خلا عن أمثال هؤلاء الفضلاء وصار الخلق كلّهم إلا من شاء الله تعالى مغمورين بجهالة الجهلاء، فإن كنت من الطالبين المجدّين، وأهل العقل المهتدين، فعليك باتّباع أثرهم، والفحص عن حقيقة خبرهم، فمثّلهم بين عينيك، ولتكن أفعالك وأقوالك صادرةً على ذلك المنوال، وواردةً على ذلك المثال، لعلّك بهذا الاجتهاد تنخرط في سلكهم، وتنتظم في عقدهم، وتقف على الأسرار العظيمة التي قد طُويت بعدهم، ولا تطمع في الوقوف على ذلك كلّه بغير سلوك خالص، وتجرّد بالغ، وانسلاخ عن الدنيا يشبه انسلاخ الحيّة عن جلدها، ونقدّم على التواريخ المفصّلة مقدّمةً وكلامًا في حقيقة الحكمة والفلسفة وأحوال الحكماء اليونانيين ووصف بلادهم وغير ذلك على سبيل الجملة.

أمّا الكلام النبوي الدالّ على تفخيم الحكمة وتعظيمها ما ورد عنه ﷺ أنّه قال: ”ما أنفق منفق ولا تصدّق متصدّق بأفضل من كلام الحكمة إذا تكلّم به الحكيم والعالم، فلكلّ مستمع منهم منفعة“.[١]

وقال عليه السلام: ”نعم الهديّة ونعمت العطيّة الكلمة من كلام الحكمة يسمعها الرجل المؤمن ثم ينطوي عليها حتى يهديها لأخيه المؤمن“.[٢]

---

١ روى الطبراني عن سمرة بن جندب نحوه ونصّه: «ما تصدّق الناس بصدقة مثل علم ينشر»، المعجم الكبير للطبراني، تحقيق : حمدي بن عبد المجيد السلفي، الموصل: مكتبة العلوم والحكم، الطبعة الثانية، ١٩٨٣، ٢٣١/٧، رقم الحديث: ٦٩٦٤؛ ومضى تفسير ابن أبي حاتم بلفظ: «ما من صدقة أحبّ إلى الله من صدقة من قول معروف، ألم تسمع قوله ﴿قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى﴾ (سورة البقرة، ٢/٢٦٣)»، تفسير ابن أبي حاتم، تحقيق: أسعد محمد الطيب، صيدا: المكتبة العصرية، ٥١٦/٢، رقم الحديث: ٢٧٣٤.

٢ رواه عبد الله بن المبارك بنصه: «نعم الهديّة ونعم العطيّة الكلمة من كلام الحكمة يسمعها الرجل المسلم ثم ينطوي عليها حتى يهديها لأخيه»، الزهد والرقائق لابن المبارك، تحقيق: أحمد فريد، الرياض: دار المعراج الدرلية، ١٩٩٥، ٨١٥/٢.

Nebi (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hikmet müminin yitiğidir. Nerede bulursa bulsun onu alır ve hangi kaptan çıktığı önemli değildir."[1]

Nebi (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İlim çoktur. Bu nedenle her şeyin en güzelini alınız."[2]

Nebi (s.a.)'den şöyle rivayet edilmiştir. "Ümmetinden birisi kemale erdiği zaman ona şöyle seslenirdi: Ey bu ümmetin Aristoteles'i!"[3] Böylece onu hikmet ve marifetle nitelendirirdi.

Nebi (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bir saatlik tefekkür Allah katında yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır."[4] Düşünme ile kast edilen, öncüllerin tertip edilmesi ve mâkullerin idraki için delillerin kurulmasıdır.

Nebi (s.a.), Huzeyfe (r.a.)'ye şöyle buyurmuştur: "Bilgelerle kaynaş, âlimlere sor ve büyüklerle otur kalk."[5]

Nebi (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim dünyadan el etek çekerse Allah onun kalbine hikmeti yerleştirir ve onun lisanını hikmetle konuşturur."[6]

1 Deylemî'den buna yakın bir rivayet için bk .Hafız es-Sehâvî ,*el-Makâsıdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müstehire*, thk. Muhammed Osman el-Huşt, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1985), 451; Buna yakın diğer rivayetler için bk. Tirmizî, İlim, 19 ve İbn Mâce, Zühd, 15.

2 İbn Abbas'ın sözü olarak nakledilmektedir. Muhammed Mehdî Hasan el-Musevî, *Mevsû'a Abdullah b. Abbâs hibrü'l-ümme ve tercümânü'l-Kurân*, (yy: Merkezü'l-Ebhâs el-Akâidiyye, 1433), I, 90.

3 Bu anlama yakın bir söz kaynalarda tespit edilememiştir.

4 Ebü'ş-Şeyh el- İsfahânî, *Kitabü'l-'Azame*, thk. Rızaullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfurî, (Riyad: Dârü'l-Âsıme, 1408), I, 300.

5 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 125.

6 Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), VII, 346.

وقال عليه السلام: ''الحكمة ضالّة المؤمن يأخذها من حيث وجدها ولا يبالي من أيّ وعاء خرجت''.[١]

وقال عليه السلام: ''العلم كثير فخذوا من كلّ شيء أحسنه''.[٢]

ويروى عنه صلّى الله عليه وسلم ''أنّه كان إذا كمل واحد من أهله قال له: يا أرسطاطاليس هذه الأمّة''[٣]؛ وذلك وصف له بالحكمة والمعرفة.

وقال عليه السلام: ''تفكّر ساعة خير عند الله تعالى من عبادة سبعين سنة''[٤]. والمراد بالفكر هو ترتيب المقدّمات ونصب الأدلّة لإدراك المعقولات.

وقال عليه السلام لحذيفة رضي الله عنه: ''خالطِ الحكماء وسائلِ العلماء وجالسِ الكبراء''.[٥]

وقال عليه السلام: ''من زهد في الدنيا أسكن الله تعالى الحكمة قلبه وأنطق بها لسانه''.[٦]

---

١ روى الترميذي عن أبي هريرة رضي اللّه عنه نحوه ونصّه: «الكلمة الحكمة ضالّة المؤمن فحيث وجدها فهو أحقّ بها»، جامع الترمذي، كتاب العلم، ١٩؛ وابن ماجة عن أبي هريرة رضي اللّه عنه بنصّه: «الكلمة الحكمة ضالّة المؤمن حيثما وجدها فهو أحقّ بها»، سنن ابن ماجه، كتاب الزهد، ١٥؛ روى الديلمي نحوه بلا سند عن ابن عمر رفعه «خذ الحكمة ولا يضرّك من أيّ وعاء خرجت»، ونحو هذا يروى من قول عليّ، الحافظ السخاوي، المقاصد الحسنة، تحقيق: محمد عثمان، بيروت: دار الكتاب العربي، ١٩٨٥ ، ص.٤٥١.

٢ لم نجد هذا الحديث ولكن قال ابن عبّاس رضي اللّه عنهما: «العلم كثير فارعوا أحسنه» الراغب الإصفهاني، محاضرات الأدباء، ١ / ٢٢. انظر، محمّد مهدي حسن الموسوي، موسوعة عبد اللّه بن عبّاس حبر الأمّة وترجمان القرآن، مركز الأبحاث العقائدية، ١٤٣٣، ١/٩٠.

٣ لم نجد هذا القول؛ انظر قطب الدين محمّد بن على الأشكوري الديلمي اللاهيجي، محبوب القلوب، تقديم وتصحيح، إبراهيم الديباجي– حامد صدقي، آينة ميراث مرآة التراث، ١٩٩٩، ص. ١١٧.

٤ روى أبو الشيخ الإصبهاني عن أبي هريرة رضي اللّه عنه نحوه ونصّه، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم :»فكرة ساعة خير من عبادة ستّين سنة»، أبو الشيخ الأصبهاني، كتاب العظمة، تحقيق: رضاء اللّه بن محمّد إدريس المباركفوري، الرياض: دار العاصمة، ١٤٠٨، ١/٣٠٠.

٥ روى الطبراني عن أبي جُحَيْفَةَ رضي اللّه عنه نحوه ونصّه ، أنّ النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم ، قال :«جالس الكبراء، وسائل العلماء ، وخالط الحكماء»؛ «جالس العلماء، وسائل الكبراء، وخالط الحكماء» المعجم الكبير للطبراني، ١٢٥/٢٢، رقم الحديث: ٣٢٣ ، ٣٢٤.

٦ روى البيهقي عن أبي ذَرّ رضي اللّه عنه نحوه ونصّه: «ما زهد عبد في الدّنيا إلا أثبت اللّه الحكمة في قلبه، وأنطق لها لسانه، وبصّره عيب الدّنيا وداءها ودواءها»، شعب الإيمان، تحقيق: محمّد السعيد بسيوني زغلول، بيروت: دار الكتب العلمية، ١٤١٠، ٣٤٦/٧، رقم الحديث: ١٠٥٣٢.

Nebi (s.a.) Cibril (a.s.)'den, o da Allah Teâlâ'dan naklen bir hadis-i kutside şöyle buyurmuştur: "Dünyadan el etek çeken hiçbir kul yoktur ki ben onunla yağmur yağdırmayayım, onunla nebâtat yeşertmeyeyim, onun kalbinde hikmeti büyütmeyeyim ve onun lisanını hikmetle konuşturmayayım."[1]

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Bu kalpleri canlandırınız, onlar için hikmetin nüktelerini talep ediniz, zira kalpler de bedenlerin usandığı gibi usanırlar."

Denilmiştir ki: "Kendine hikmet gemi vuranı insanlar önder edinir."

Kindî şöyle demiştir: "Bilge olmayan hastalıklı olmaya devam eder."

Harirî şöyle demiştir: "Allah katında hakların en büyüğü hikmetin hakkıdır. O halde kim hikmeti ehli olmayana verirse Allah ondan hikmetin haklarını talep eder. Allah'ın hikmetin haklarını talep ettiği kimse ise kuşkusuz onun düşmanıdır."

Dîneverî şöyle demiştir: "Bilge kimseler hikmeti susmakla ve düşünceyle tevarüs ederler. Onların dilleri, kendileri ile söyledikleri arasına girmemiştir [yaptıkları söylediklerinin aynıdır]."

Zünnûn el-Mısrî şöyle demiştir: "Züht hikmeti miras bırakır, hikmet ise düşünce sağlığını miras bırakır."

Hz. Âdem, Hz. Şît, Hz. İdrîs, Hz. Nûh, Hz. Şuayb, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman (selam olsun onlara); bunların tamamı bilgelerdir, erdemli kimselerdir ve Allah Teâlâ'nın nebileridir. Bir kısmının hikmet konusunda tasnif edilmiş eserleri vardır. Hikmet mevcudatın hakikatlerini olduğu üzere bilmek olunca isimler, öğretinin metoduna göre farklı farklı olabilir. Eğer bu hakikatleri bir insan beşerî bir eğitim-öğretim olmaksızın kısa bir sürede idrak etmiş ve mele-i a'lâ katından insan türünün ıslahı için görevlendirilmişse buna nübüvvet denir. Eğer idrak eğitim-öğretimle ve çalışmayla olursa felsefe diye isimlendirilir. Hikmetin derecesi büyüktür, konumu saygındır, ahirette her şeyden münezzeh ve yüce olan Allah katında hikmeti bilmeyenin bir mertebesi yoktur. Kur'ân, hadis, marifet sütunlarının ve velayet sahibi insanların sözleri, hikmetin övgüsü ve tasvirleriyle doludur. Kaldı ki bizzat Allah Teâlâ kendisini hikmetle nitelemiştir. Gerçekte mutlak bilge, Allah Teâlâ'dır.

1 Bir önceki hadisin dipnotuna bk.

وقال عليه السلام عن جبريل عليه السلام عن الله تعالى:''ما زهد عبد في الدنيا إلا أمطرت به مطرًا وأنبت به نباتًا أنبت الحكمة في قلبه وأنطقت بها لسانه''.[1]

وقال علي بن أبي طالب رضي الله عنه:''روّحوا هذه القلوب، واطلبوا لها طرائف الحكمة، فإنّها تملّ كما تملّ الأبدان''.

وقيل:''من اتّخذ الحكمة لجامًا اتّخذه الناس إمامًا''.

وقال الكندي: ''من لم يكن حكيمًا لم يزل سقيمًا''.

وقال الحريري: ''أعظم الحقوق عند الله تعالى حقّ الحكمة، فمن جعل الحكمة في غير أهلها طالبه الله تعالى بحقوقها، ومن طالبه بحقوقها خصمه''.

وقال الدينوري: ''الحكماء ورثوا الحكمة بالصمت والفكر، فانطلقت ألسنتهم بما ليس بينه وبينهم غيره''.

وقال ذا النون المصري: ''الزهد يورث الحكمة، والحكمة تورث صحّة النظر''.

وآدم وشيث وإدريس ونوح وشعيب وداود وسليمان عليهم السلام كلّهم حكماء فضلاء أنبياء الله تعالى، وبعضهم له مصنفات في الحكمة، وإذا كانت الحكمة عبارة عن معرفة أعيان الموجودات على ما هي عليها لا غير، فالأسماء تختلف بحسب اختلاف طرق التعليم، فإن أدركها بعضهم بزمان يسير من غير تعلم بشريّ، وكان مأمورًا من الملإ الأعلى بإصلاح النوع الإنساني سمّيت نبوةً، وإن كان بالتعلم والدراسة سمّيت فلسفةً، ودرجة الحكمة عظيمة، ومنزلتها مفخمة، ولا مرتبة في المعاد عند الله سبحانه وتعالى للجاهل بها. والقرآن والحديث وكلام أساطين المعرفة وأهل الولاية مشحونة بمدح الحكمة ووصفها. والله تعالى وصف نفسه بالحكمة. وفي الحقيقة الحكيم الطلق هو الله تعالى،

١ لم نجد هذا القول في المراجع، انظر الحاشية السابقة.

Mâkulleri idrakten nasibi olan herkes Allah'a yakınlığı ve ona benzemesi oranında, Allah Teâlâ'nın sıfatları olan idrak ve ilimle ona yakınlığı nedeniyle mecaz ve istiare yoluyla bilge diye isimlendirilir. Çünkü ona yakınlık zamansal ve mekânsal olmadığına göre, mânevî ve idrakî yakınlıktır. Ebedî mutluluk Allah Teâlâ'ya yakınlık, onun celalini müşahede etmek ve yüceliğini bizzat görmek ise bu, ancak hikmetle elde edilir, ancak hikmetle kolaylaşır. O halde hikmetten daha büyük ve faydası ondan daha tamam olan bir şey yoktur.

Erdemli bilge Sokrat şöyle demiştir: "Bizim huzurumuza varan herkes kendini bilge zannediyor. Ey insanlar! Gerçek bilge sadece her şeyden münezzeh ve ulu olan Allah'tır."

Ariflerden biri hikmeti tanımlamış ve şöyle demiştir: "Nur hikmetin cevheridir, hakikat amacı, ilham sevk edicisi, kalp yurdu, akıl komutanı; her şeyden münezzeh ve ulu olan Allah ilham edenidir, dil ise hikmeti açığa çıkarandır."

Bazı kanallardan gelen rivayetlere göre de "Amr b. el-Âs İskenderiye'den döndüğünde Resülullah kendisine orada neler gördüğünü sordu. Bunun üzerine şöyle dedi: "Ya Resülallah, orada taylasan giyen, daire şeklinde oturup kendisine Aristoteles denilen -Allah ona lanet etsin- bir adam hakkında konuşan bir topluluk gördüm." Allah'ın elçisi şöyle buyurdu: "Öyle deme Ey Amr! Aristoteles bir peygamberdi fakat kavmi bunu bilmiyordu." Biz böyle işittik. Allah doğrusunu en iyi bilir. Özetle hikmetin, bilgelerin ve bu ikisinin büyüklüğünün vasfedilmesi büyük bir cilt tutar ki biz bu kadarla yetinelim.

İmdi; bil ki kendilerini zikretmek istediğimiz bu hukemâ bazılarının iddialarına göre Yunanlılardan, bazılarına göre Romalılardan oluşmaktadır. Açık olan bunların büyük bir çoğunluğunun Yunanlılar, bir kısmının da Romalılar olduklarıdır. Filozoflardan muteber olanlar Yunanlılardır. Fakat onların beldeleri komşu olunca bu iki milletin nispetleri hakkında karışıklığın olması kaçınılmaz olmuştur. Yunanlılar kadim zamanda milletler arasında büyük saygınlığı olan, adları ufuklarda dolaşan, İskender Zülkarneyn ve Batlamyuslar ve daha başkaları gibi tüm bölgelerin halkları katında fehametli kralları olan bir ümmetti. Perslerin Bâbillileri

وكلّ من أدرك من المعقولات نصيبًا سمّي على سبيل التجوّز والاستعارة حكيمًا، لدنوّه من الله تعالى، وتشبّهه به، وقربه منه بالإدراك والعلم الذي هو صفة الله تعالى، لأنّه إذا لم يكن القرب زمانيًّا ومكانيًّا فهو قرب معنوي، ودنوّ إدراكي، فإذا كانت السعادة الأبدية هي القرب من الله تعالى ومشاهدة جلاله، ومعاينة كبريائه، وذلك لايحصل ولا يتيسّر إلا بالحكمة فلا شيءَ أعظم منها ولا أتمّ فائدة منها.

وقد قال الحكيم الفاضل سقراط: ''إنّ كلّ من يحضرنا يزعم أنّه حكيم، وإنّما الحكيم أيها الرجال هو الله سبحانه وتعالى''.

وقد وصف بعض العارفين الحكمة فقال: ''النور جوهرها، والحقّ مقصدها، والإلهام سائقها، والقلب مسكنها، والعقل قائدها، والله سبحانه مُلهِمها، واللسان مظهرها''.

ويروى أيضًا في بعض الوافدات أنّ عمرو بن العاص قدم من الإسكندرية على رسول الله ﷺ فسأله عمّا رأى في الإسكندرية، فقال: يا رسول الله رأيت أقوامًا يتطيلسون ويجتمعون حلقًا، ويذكرون رجلًا يقال له أرسطاطاليس لعنه الله فقال له ﷺ: مَهْ يا عمرو! إنّ أرسطاطاليس كان نبيًّا فجهله قومه. هكذا سمعنا والله أعلم بالصواب. وبالجملة وصفُ فضيلة الحكمة والحكماء وجلالتهما يحتاج في استيفائهما إلى جِلْد ضَخْم، فلنقتصر على هذا القدر.

واعلم أنّ هؤلاء الحكماء الذين نريد أن نذكرهم، زعم بعضهم أنّهم يونانيون وبعضهم روميون، والأظهر أنّ غالبهم يونانيون والبعض روميون، والمعتبرون من الفلاسفة يونانيون، لكن لـمّا كان بلداهما متلاصقين أوجب ذلك الالتباس في نسبتهما، وكان اليونانيون في قديم الزمان أمّة عظيمة القدر في الأمم، طائرة الذكر في الآفاق، فخيمة الملوك عند جميع أهل الأقاليم، كالإسكندر ذي القرنين والبطالسة وغيرهم، ولم يزل ملكهم متّصلًا إلى أن غلبهم عليه الروم، فصارت مملكةً واحدةً روميةً، كما فعلت الفرس بمملكة البابليين

yenip iki memleketi birleştirip tek bir Farisî memleket yapmalarına benzer şekilde onların krallıkları da Roma'nın onları yenmesine kadar devam etmiş, nihayet Romalıların onları yenmeleri sonucunda bu ikisi tek bir Roma memleketi olmuştur.

Yunanlıların beldeleri yeryüzünün kuzey batı çeyreğindeydi. Güneyden Mezopotamya körfezi, Şam serhaddi ve Cezeriye serhaddi[1]; kuzey yönünden Lân beldeleri[2] ve bununla paralel olan kuzey memleketleriyle sınırlanmıştı. Batı yönünden başkenti Roma şehri olan Emâniya ve doğu yönünden ise Ermeni beldeleri, Derbent (bâbü'l-ebvâb)[3], Roma denizi ile Yunan beldelerinin tam ortasındaki Kuzey Pontus Denizi arasında kalan haliç ile çevrilmişti. Böylece Yunan beldesinin büyük bir kısmı Doğu bölgesinde daha küçük kısmı ise Batı bölgesindeydi.

Yunanlıların dili Grekçe olarak adlandırılır. Grekçe en geniş ve en değerli dillerden biridir. Yunanlıların geneli yıldızlara tazimle tapanlar ve putperestlerden oluşurdu. Âlimleri ise filozof olarak isimlendirilirdi. Filozofun anlamı "hikmeti seven"dir. Filozoflar mantık, fizik, matematik, ilâhiyat ve siyaset gibi felsefî ilimlerde kendilerinden sadır olan kusursuz itinadan dolayı tabaka bakımından insanların en üstünü ve ilim ehli arasında konumları en yüce olanlardır. Yunanlılara göre bu filozofların tabaka ve değer bakımından en üstünleri ise beş kişiden ibarettir. Empedokles, Pisagor, Sokrat, Eflâtun ve Aristoteles. Empedokles'in zaman bakımından daha eski olduğu söylenmektedir. Sonra sırasıyla diğer isimleri sayılanlardır ki bunların durumları ve hayat hikâyeleri ayrıntılı olarak aşağıda gelecektir.

Roma beldeleri ise Yunanlıların beldelerine komşudur. Onların dili Yunanlıların dillerinden farklı olup Latince diye isimlendirilir. Roma ülkesinin sınırı güney yönünden Tanca ile Şam arasında uzanan Roma denizidir. Kuzey yönünden sınırı Bulgar ve Ruslardan müteşekkil kuzey halklarının krallıklarının bazıları ile bu iki halkın dışında Okyanus

1 Cizre'den Antakya'ya Malatya'dan geçecek şekilde oluşturulan bir yayın, Persler ve Yunanlılar arasında oluşturduğu sınır. Büyük oranda bugünkü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni içeren bu sınıra Raşid Halifeler döneminde Cezeriyye serhaddi ismi verilmiştir.

2 Lân beldesi; Kafkasya'da Derbend ile Ermenî memleketi arasında kalan geniş bölge.

3 Kafkas dağları ile Hazar denizi arasında bulunan Derbend'i Yunanlılar, "el-Memerrü'l-almânî"; Rumlar, "Bevvâbetü'l-Hazar", Araplar ise "Bâbu'l-ebvâb" diye isimlendirmişlerdir.

حين استولت عليها، وصيّرت المملكتين مملكةً واحدةً فارسيةً.

وكانت بلاد اليونانيين في الربع المغربي الشمالي من الأرض، ويحدّها من جهة الجنوب البحر الرومي والثغور الشامية والثغور الجزرية؛ ومن جهة الشمال بلاد اللان وما حاذاها من ممالك الشمال؛ ومن جهة المغرب تخوم بلاد أمانيا التي قاعدتها مدينة رومية؛ ومن جهة المشرق تخوم بلاد أرمينية وباب الأبواب والخليج المعترض ما بين بحر الروم وبحر بنطس الشمالي يتوسّط بلاد اليونانيين فيصير القسم الأعظم منها في حيّز المشرق، والقسم الأصغر في حيّز المغرب.

ولغة اليونانيين تسمّى الإغريقية، وهي من أوسع اللغات وأجلّها، وكانت عامّة اليونانيين صابئة معظّمة للكواكب داينة بعبادة الأصنام؛ وعلماؤهم يسمَّون فلاسفةً، ومعناه محبّ الحكمة، وهم من أرفع الناس طبقةً وأجلّ أهل العلم معرفةً ومنزلة، لما ظهر منهم من الاعتناء الصحيح بفنون الحكمة من العلوم المنطقية والطبيعية والرياضية والإلهية والسياسية وأعظم هؤلاء الفلاسفة طبقة وقدرًا عند اليونانيين خمسة: أنباذقلس وفيثاغورس وسقراط وأفلاطن وأرسطاطاليس؛ وأنباذقلس على ما قيل أقدمهم زمانًا ثم على الترتيب المذكور وستأتي الأحوال والتواريخ مفصّلةً.

وأمّا بلاد الروم فإنّها مجاورة لبلاد اليونانيين، ولغتهم مخالفة للغتهم وتسمّى اللاطينية، وحدّ بلاد الروم من جهة الجنوب البحر الرومي الممتدّ ما بين طنجة إلى الشام، وحدّها من جهة الشمال بعض ممالك الأمم الشمالية من الروس والبرغر وغيرهما مع طائفة من البحر المغربي الأعظم المحيط المعروف بأقيانس،

diye bilinen dünyanın batıdaki en büyük kuşatıcı denizi olan bir topluluktur. Doğu yönünden ise Yunanlıların memleketleri ile çevrelenmiştir. Batı kısmından sınırı ise Okyanus diye bilinen dünyanın batıdaki en büyük kuşatıcı denizine bitişik olan uzak Endülüs bölgesidir. Roma ülkesi üç parçadan oluşmaktadır. Birinci parça doğu yönünden Yunanlılar ve Emâniya beldeleri tarafından çevrelenen Lân beldeleridir. Sonra orta parçası Fransa ülkesidir. Son parça ise uzak batıdaki Endülüs beldeleri ve dünyanın mamur kısmının ucudur.

Bu memleketlerin hepsinin başkenti Latin beldelerinin en muazzam şehri olan Roma şehriydi. Şehrin kurucusu Romus olduğundan ona nispet edilmiştir. Roma'nın kuruluşu İsa'dan yedi yüz elli dört sene önce olmuştur. Sezarların birincisi olan Augustus gelip Yunanlıları yenerek kendi memleketine katana kadar bu hal üzere devam etmiş ve Augustus bu iki memleketi nüfuz alanı çok geniş olan tek bir Roma imparatorluğu yapmıştır. Krallığın doğudan batıya uzunluğu Sivas yakınlarındaki Ermeni beldelerinden batıda Endülüs beldelerine kadar alanı kapsayan yaklaşık yüz merhaleydi. Roma bu iki memleketin başkenti olmaya Konstantin dönemine ve Haliç'te Konstantin'in şehri kurulana kadar devam etmiştir. Böylece Roma'nın karşılığı olarak Yunanlıların beldelerinde Konstantiniyye kurulmuştur. Romalılar Konstantin İsa'nın dinine geçtiğini açıklayıncaya kadar putperesttiler. Böylece tamamı Hıristiyanlaştı ve bundan sonra Hıristiyanlaşma diğer ümmetlere de sirayet etti.

Bazı kaynaklarda şöyle anlatılmaktadır: Hz. İbrahim'den Hz. Musa'ya beş yüz elli sene vardır. Hz. İbrahim'den Hz. İsa'ya iki bin altmış beş sene vardır. Hz. İbrahim'den hicretin iki yüz doksan senesine kadar iki bin dokuz yüz otuz sene vardır. Hz. Musa'dan Hz. İsa'ya kadar bin beş yüz altmış sene vardır. Hz. Musa'dan hicretin iki yüz doksan senesine kadar iki bin dört yüz otuz dört sene vardır. Hz. İsa'dan hicretin iki yüz doksan senesine kadar sekiz yüz yetmiş dört sene vardır. Birinci Asklepios'dan Hz. İbrahim'e kadar üç bin üç yüz yetmiş sekiz sene vardır. Hz. İsa'dan Galen'e kadar ise elli yedi sene vardır.

وحدّها من جهة المشرق تخوم بلاد اليونانيين، وحدّها من جهة المغرب أقصى الأندلس إلى البحر المغربي المحيط المعروف بأقيانس، وكانت هذه المملكة ثلاثة قطع، فإنّ أوّلها اللان من جهة المشرق ممّا يتاخم بلاد اليونانيين بلاد أمانيا، ثم أوسطها بلاد إفرنسة، ثم آخرها بلاد الأندلس في أقصى المغرب وطرف المعمور.

وكانت قاعدة هذه المملكة كلّها مدينة رومية العظمى من البلاد اللاطينية وكان بانيها رومس، وإليه نسبت، وكان بنيان رومية قبل المسيح بسبعمئة سنة وأربع وخمسين سنة، ولم يزل ملكهم على حاله حتى غلبهم عليه أغسطس أوّل ملوك القياصرة، وأضاف مملكة اليونانيين إلى مملكته، فجعلها مملكةً واحدةً رومية عظيمة الشأن، طولها من المشرق إلى المغرب نحو مئة مرحلة من تخوم بلاد أرمينية، أعني قريبًا من سيواس، إلى أقصى بلاد الأندلس في المغرب، وصارت رومية قاعدة هاتين المملكتين إلى أن قام قسطنطين وبنى مدينته على الخليج، وصارت عوضها قسطنطنية مبنيّة في بلاد اليونانيين. وكان الروم صابئةً إلى أن ظهر قسطنطين بدين المسيح فتنصّروا عن آخرهم، وسرى بعد ذلك في سائرالأمم.

وقد قيل إنّ من إبراهيم إلى موسى خمسمئة سنة وخمس سنين، ومن إبراهيم إلى المسيح ألفان وخمس وستّون سنة. ومن إبراهيم إلى سنة تسعين ومئتين الهجرية ألفان وتسعمئة وثلاثون سنة. ومن موسى إلى المسيح ألف وخمسمئة وستّون سنة. ومن موسى إلى سنة تسعين ومئتين الهجرية ألفان وأربعمئة وأربع وثلاثون سنة. ومن المسيح إلى سنة تسعين ومئتين للّهجرة ثمانمئة وأربع وسبعون سنة. ومن أسقلينوس الأوّل إلى إبراهيم ثلاثة آلاف سنة وثلاثمئة وثمان وسبعون سنة. ومن المسيح إلى جالينوس سبع وخمسون سنة.

Felsefenin Başlangıç Dönemi Hakkında

{Bil ki hikmet ya kendisiyle amel edilmek için talep edilir ve amelî hikmet diye isimlendirilir veya sadece bilinmek için talep edilir ve ilmî hikmet diye isimlendirilir. Bilgelerden amelî olanı ilmî olana tercih edenler olduğu gibi ilmî olanı amelî olana tercih edenler de vardır. Amelî kısım hayrın işlenmesidir ki bununla ahlâkın güzelleştirilmesini kastediyorum. İlmî olan ise hakikatin bilgisidir ki bununla mevcudatın hakikatine dair bilgiyi kast ediyorum. Her iki kısma da kâmil bir akıl ile ulaşmak mümkündür. Şu var ki akıldan başka bir şeyden yardım alma, amelî kısımda daha fazladır. Nebiler, amelî kısmın ve ilmî kısmın bir bölümünün sağlamlaşması için ruhani yardımlarla desteklenmişlerdir. Bilgeler ise ilmî kısmı ve amelî kısmın bir bölümünü sağlamlaştıran aklî yardıma girişmişlerdir.

Bilgenin amacı bütün kâinatın aklına aşikâr olması ve imkân elverdiğince yüce ve ulu Gerçek Hakk'a benzemektir. Nebi (s.a.)'nin amacı ise âlemin nizamının aklına aşikâr olmasıdır. Böylece nizam-ı âlemin sürekli hale gelmesi ve kulların maslahatlarını düzene sokması için kamunun yararını sağlamaya muktedir olur. Bu ise ancak özendirme, korkutma ve hayal ettirme ile elde edilebilir. Şeriat ashabının getirdiği her şey zikrettiğimiz üzere bilgeler nezdinde kabul edilmiştir. Ancak bilgeliğini nübüvvet kandilinden alan, peygamberlerin derecelerinin kemaline inanır.

Bilgeler arasında Berahime akımından nübüvvet inkârcısı Hint bilgeleri ve bir grup Batı bilgeleri varsa da bunlar çok az küçük bir topluluktur. Çünkü onların hikmetlerinin çoğunluğu doğanın kontrolsüz açılımları ve zihne uğrayan düşüncelerden ibarettir. Nübüvveti ikrar edenler de vardır. Yunanlı ve Latin bilgeler bu grupta yer alırlar. Bunlar "hikmetin sütunları" denilen antik filozoflar; Meşşâîler ve Stoalıların da içinde yer aldığı "sonrakiler" ve yine İslam filozofları olan "daha sonrakiler" şeklinde çeşitli kısımlara ayrılırlar.}[1]

Şöyle anlatılmıştır: Bu konuda aralarında ihtilaf varsa da kendisinden felsefenin ilk defa zuhur ettiği ve ilk kez hikmet ile tanınmış kimse Milet okulu filozoflarından Miletli Thales'tir. O, Mısır'da ilk defa felsefe tahsil eden kimsedir,

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de eksik.

فصل في ابتداء أحوال الفلسفة

{واعلم أنّ الحكمة تطلب إمّا للعمل بها، وتسمّى حكمةً عمليةً، أو لتعلم فقط وتسمّى علميةً، فمن الحكماء من قدّم العملي على العلمي، ومنهم من أخّره. فالقسم العملي هو عمل الخير أعني تهذيب الأخلاق، والعلمي هو علم الحقّ أعني معرفة أعيان الموجودات. والقسمان يمكن الوصول إليهما بالعقل الكامل إلا أنّ الاستعانة في القسم العملي بغيره أكثر؛ والأنبياء أيّدوا بإمداد روحانية لتقرّر القسم العملي وطرفًا ما من القسم العلمي؛ والحكماء تعرّضوا لأمداد عقلية تقرّر القسم العلمي وطرف ما من القسم العملي. فغاية الحكيم أن يتجلّى لعقله كلّ الكون ويتشبّه بالإله الحقّ سبحانه وتعالى بغاية الإمكان؛ وغاية النبيّ عليه السلام أن يتجلّى لعقله نظام الكون، فيقدر بذلك على مصالح العامّة حتى يبقى نظام العالم، وتنتظم مصالح العباد، وذلك لا يتأتّى إلا بترغيب وترهيب وتخييل، فكلّ ما وردت به أصحاب الشرائع مقرّر عند الحكماء على ما ذكرنا إلا من أخذ حكمته من مشكاة النبوّة فإنّه يعتقد كمال درجتهم.

فمن الحكماء حكماء الهند من البراهمة المنكرين للنبوّات؛ ومنهم حكماء المغرب، وهم شرذمة قليلة، لأنّ أكثر حكمتهم فلتات الطبع وخطرات الفكر، وربّما قالوا بالنبوّات، ومنهم حكماء اليونانيين والروم، وينقسمون إلى قدمائهم أساطين الحكمة، وإلى متأخرّين منهم المشّاؤون وأصحاب الرواق، وإلى متأخّرين وهم حكماء الإسلام.}[1]

وذكروا أنّ أوّل من ظهر منه الفلسفة وعرف بالحكمة على اختلاف بينهم في ذلك ثاليس الملطي من حكماء ملطية، فهو أوّل من تفلسف بمصر،

١ ح، ص، ج – {واعلم أنّ الحكمة تطلب... ...وهم حكماء الإسلام}.

daha sonra felsefe üstadı olarak Milet'e dönmüş; Yunanlılardan bir grup onun adıyla "filozoflar" şeklinde adlandırılmıştır. Kuşkusuz felsefenin birçok intikali olmuştur.

Thales şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey sudur. Bütün kâinat sudan doğar ve ona çözünür. Thales varlıkların tümünün rutubetten olduğunu düşünmüştür. Buna Şair Homeros'un bazı sözleriyle delil getirmiştir. O, "ilk yaratılan sudur" sözüyle suyun, ulvî mevcudattaki ilk ilke olmayıp cismanî bileşiklerin ilkesi olduğunu kastetmiştir. Fakat o, ilk unsurun her sûreti aldığına yani sûretlerin kaynağı olduğuna inanınca cismanî âlemde de bütün sûretleri kabul etmede ona denk olan bir örnek vaz etmek istedi. Sudan başka hiç bir şeyin bu özellikte olmadığını gördü ve böylece onu bileşiklerde ilk yaratılan ilke olarak kabul etti; yersel ve göksel cisimleri ondan türetti. İşte bu, Tevrat'taki "Yaratılışın ilkesi Allah Teâlâ'nın yarattığı bir cevherdir, sonra Allah ona heybet nazarıyla baktı da onun parçaları eridi ve suya dönüştü. Sonra ondan bir buhar ayrıştı ve ondan da gökleri yarattı. Suyun yüzünde denizköpüğü gibi köpük meydana çıktı ve ondan da yeryüzünü yarattı. Sonra onu dağlarla ve bir takım kaynaklarla sâbitledi." şeklindeki ifadelere de uygundur.

Bazı tarih kitaplarında şöyle geçmektedir: Thales felsefeyi nübüvvet kandilinden almıştır. Sûretlerin kaynağı olan ilk unsur hakkındaki görüşü Levh-i mahfuza, ikinci olarak da su hakkındaki görüşü "*onun arşı su üzerindedir*" (Hûd, 11/7) âyetinde ifade edilen arşın üzerinde bulunduğu suya hayli benzemektedir.

Thales şöyle demiştir: Âlemin bir yaratanı vardır ki akıllar onun sıfatını hüviyeti yönünden idrak edemez, ancak eserleri yönünden idrak edebilir. O'nun, hüviyeti şöyle dursun, ismi dahi sadece fiilleri, yaratması ve eşyayı var kılması yönünden bilinir. Dolayısıyla O'na ait herhangi bir ismi zatından hareketle değil, aksine kendi zatımızdan hareketle biliriz. Yarattıklarını zatında hiçbir sûret olmadan yoktan var etmiştir. Çünkü yaratmadan önce sadece O vardı, herhangi bir cihet yoktu ki sûret sahibi olsun. Oysa katıksız bir birlik, bu iki yönü de ortadan kaldırır.

وصار بعد ذلك إلى ملطية، وهو شيخ، وبه سمّيت فرقة من اليونانيين فلاسفة، فقد كان للفلسفة انتقال كثير.

وقال ثاليس: إنّ أوّل ما خلق الله تعالى الماء، وينجاب ويخلّ جميع الكائنات إليه، وتوهّم أنّ جميع الأشياء من الرطوبة، واستدلّ على ذلك ببعض كلام أوميرس الشاعر مراده بقوله: المبدع الأوّل الماء أي هو مبدأ المركبّات الجسمانيّة، لا المبدأ الأوّل في الموجودات العلويّة. لكنّه لما اعتقد أنّ العنصر الأوّل قابل كلّ صورة أي منبع الصور، فأثبت في العالم الجسماني له مثالًا يوازيه في قبول الصور كلّها، ولم يجد على هذه الصفة غير الماء، فجعله المبدع الأوّل في المركّبات وأنشأ منه الأجسام السماوية والأرضية، وهذا موافق لما في التوراة أنّ مبدأ الخلق جوهر خلقه الله تعالى ثم نظر إليه نظر الهيبة فذابت أجزاؤه وصارت ماءً، ثم بان منه بخار مثل الدخان خلق منه السماوات، وظهر على وجه الماء زَبَد كزَبَد البحر فخلق منه الأرض، ثم أرساها بالجبال.

وفي بعض التواريخ وهو تلقّى الحكمة من مشكاة النبوّة، والذي أثبته في العنصر الأوّل الذي هو منبع الصور شديد الشبه باللوح المحفوظ، والماء على القول الثاني شديد الشبه بالماء الذي عليه العرش ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾(سورة الهود، ١١/٧).

وقال: إنّ للعالم مبدعًا لا تدرك العقولُ صفته من جهة هويته، وإنّما يدرك من جهة آثاره، وهو الذي لا يعرف اسمه فضلًا عن هويته إلا من نحو أفاعيله وإبداعه وتكوينه للأشياء، فلا ندرك له اسمًا من نحو ذاته بل من نحو ذاتنا، وأبدع ما أبدع ولا صورة له في الذات لأنّه قبل الإبداع إنّما هو فقط، فليس هناك جهة ليكون هو ذا صورة، والوحدة الخالصة تنافي هذين الوجهين.

Thales şöyle demiştir: Göğün üstünde nice âlemler vardır ki mantık bu yaratılmış nurları betimlemeye güç yetiremez veya akıl, nefs ve tabiat onların güzelliğine vakıf olamaz.

Bundan sonra Miletli Anaksimandros gelmiştir. Onun inancı şöyleydi: Yüce yaratıcının yarattığı mevcudatın ilki, "sonsuz olan (apeiron)"dır. Evren ondan oluşmuştur ve bütün her şey onda sonlanır.

Bundan sonra Miletli Anaksimenes gelmiştir. Anaksimenes yüce yaratıcının yarattığı mevcudatın ilkinin, "hava" olduğuna inanırdı. Bütün her şey havadan oluşur ve tekrar havaya çözünür. Adeta bizdeki nefis gibidir. Çünkü hava bizdeki nefsi de koruyandır. Ruh ve hava evreni ayakta tutmaktadır. Ruh ve hava aynı manaya eş anlamlı olarak kullanılır.

Ondan sonra Anaksagoras ve Flarmanius (?) gelmiştir. Yüce yaratıcının yarattığı mevcutların ilkesinin "parçaları birbirine benzeyen şey" olduğunu düşünmekteydiler.[1]

Bu ikisinden sonra Atina halkından Apollodorus oğlu Archelaus gelmiştir. Yüce yaratıcının yarattığı ilkenin "sonu olmayan" olduğu görüşündedir. Onun yoğunlaşıp seyreldiği varsayılmakta ve böylece ondan bir kısmı ateşe ve bir kısmı da suya dönüşmektedir. İşte bunlar, ardı ardına gelen ve kendileriyle Yunanlıların felsefesi tamamlanan filozoflardır. İşte bu, Milet'te doğan felsefenin ilk başlangıcıdır.

Bana göre açıktır ki antiklerden ve başkalarından nakledilen bu tür sözler onların sırlarının, hallerinin ve durumlarının sembolik bir anlatımıdır. Aksi halde onlardan öyle şeyler nakledilmektedir ki bunları bırakın bilgeler ve erdemli insanlar, temyizi en aşağı düzeyde olan birisi dahi söylemez.

---

1 Şehrezûrî'nin Anaksagoras ile birlikte andığı Flarmanius hakkında bir bilgi yoktur. Şehrezûrî bu ismi, *eş-Şeceretü'l-İlâhiyye*'de de Anaksagoras'la birlikte yine ondan ayrı biri olarak anıyor. Şehrezûrî, *Resâilü'-şecereti'l-İlâhiyye fî ulûmi'l-hakâiki'r-rabbâniyye*, thk. Necefkûlî Habîbî, (Tahran: Pijûheş-i hikmet ve felsefe-i İran, 1385 hş), I, 15. Bu ifadeler, bu kısmın doğrudan kaynağı olan *Muntehabu Sıvâni'l-hikme*'nin Beşir Ağa, 944 numaraları nüshasında da bu şekilde iki isim olarak kayıtlıdır. Şehrezûrî de ismin bu şekilde kayıtlı olduğu nüshalardan birini kullanmış olmalıdır. Ancak Bedevî'nin de işaret ettiği üzere doğrusu, "Klazomenaius'dan Anaksagoras" şeklinde olmalıdır ve nitekim *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme*'nin bazı nüshalarında bu şekilde geçmekte ve Anaksagoras'ın Klozomenai'li (Urla) olduğuna atıf yapmaktadır. Sicistanî, *Sıvânü'l-hikme ve Selâse Resâil*, thk. Abdurrahman Bedevi, (Tahran: Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1974), s.79.

وقال: إنّ فوق السماء عوالم لا يقدر المنطق أن يصف تلك الأنوار المبدعة أو يقف على حسنها المنطق والنفس والطبيعة.

وكان بعده أنكسامندروس الملطي، وكان رأيه أنّ أوّل الموجودات المخلوقة للباري تعالى الذي لا نهاية له، ومنه كان الكون، وإليه ينتهي الكلّ.

وكان بعده أنقسمانس الملطي، وكان يرى أنّ أوّل الموجودات المخلوقة للباري تعالى الهواء، ومنه كان الكلّ، وإليه ينحلّ، مثل النفس التي فينا، فإنّ الهواء هو الذي يحفظه فينا، والروح والهواء يمسكان العالم، والروح والهوى يقالان على معنى واحد قولًا متواطئًا.

ثم كان بعده أنكساغورس وفلارمانيوس[1]، وكانا يريان أنّ مبدأ الموجودات التي خلقها الباري سبحانه هو المتشابهة الأجزاء.

ثم كان بعدهما أرسلاوس بن أبولوذس من أهل أثنية، وكان يرى أنّ مبدأ ما خلق الله تعالى هو ما لا نهاية، ويفرض فيه التكاثف والتخلخل، فمنه مايصير نارًا ومنه ما يصير ماءً. وهؤلاء الفلاسفة بعضهم كان تاليًا لبعض، وبهم استكملت فلسفة اليونانيين، فهذا هو المبدأ الأوّل للفلسفة الناشئة بملطية.

وأقول: إنّ الأظهر أنّ هذا الكلام المنقول عن هؤلاء وغيرهم من القدماء كان رمزًا عن أمور وأحوال وأسرار لهم، وإلا فتُنقل عنهم أشياء لا يقولها من له أدنى تمييز فضلًا عن الحكماء الفاضلين.

---

١ ح: {وفلارمانوس}؛ ص: {وفلارمانوس}؛ ج: {وفلارماسوس}؛ غ: {وفلارمابوس}؛ ف: {وفلازمابوس}.

Bazılarına göre felsefenin bir başka kaynağı vardır ki o da Samos (Sisam) halkından Mnesarkhos oğlu Pisagor'dur. O, felsefeye bu ismi ilk veren kimsedir. O şöyle demiştir: Allah'ın ilk yarattığı ilkeler sayılar ve sayılarda yer alan orantılardır. Onları uyumlar (harmonia) diye isimlendirmiş ve bütün bunlardan meydana gelen bileşiğe ustukussât (unsurlar) ismini vermiş; ayrıca hendesiyyât (geometrik şeyler) olarak isimlendirmiştir.

Benim görüşüme göre onun anlatmak istediği ilkelerin sayı olduğu, sayının kendi kendisiyle kâim bir cevher olduğu ve sayının varlıkların ilkesi olduğu değildir. Onun anlatmak istediği şudur: Akıl âleminde soyut zatlar vardır. Onlar kâim olan sırf varlıklardır ki bir mekânda değillerdir. Onlar sayısallardır yani sayılabilirler. Çünkü Bârî Teâlâ hakkında O'nun ilk olduğu ve ikincinin de ilk akıl olduğu ve hiyerarşinin sonuna kadar da böyle gittiği doğru kabul edilir.

Sonra Metaponte'ye nispet edilen Hippasus ve Herakleitos gelmiştir. Bunlara göre bütün varlıkların ilkesi ateştir ve varlıkların sonu da ateşe varır. Ateş sönünce âlem de onunla şekillenir.

Sonra Atina halkından Neokles oğlu Epiküros gelmiştir ki onun zamanında Demokritos felsefe yapmıştır. Ona göre varlıkların ilkeleri "kendinde renk ve boşluk olmayan akılla idrak edilebilen cisimler"dir. Allah onları ebedi ve bozulmaya tabi olmayan bir şekilde yaratmıştır. Bu cisimler kırılmazlar, ezilmezler ve herhangi bir parçasına ne uyumsuzluk ne de dönüşüm ilişmez. Onlar akılla da idrak edilmezler; boşlukta ve dolulukta Allah başka bir şey dileyinceye kadar hareket ederler. Bu boşluk ona göre sonsuzdur. Cisimler de benzer şekilde sonsuzdur. Cisimlerin şekli, büyüklüğü ve ağırlığı vardır.

Sonra Agrigentum halkından Meton oğlu Empedokles gelmiştir. O, Allah'ın yarattığı ana unsurların yaygın bilinen dört şey (ateş, hava, su, ateş) olduğu görüşündeydi. İlkeler ise ikidir: sevgi ve nefret. Bunlardan biri varlığa getirme işini diğeri de ayırma/dağıtma işini yapmaktadır. Bana göre bu da sembolik anlatımdır. Onun kastettiği, zahirî filozofların anladığı şey değildir.

و قيل إنّ للفلسفة مبدأ آخر هو من فيثاغورس بن فيسارخس من أهل ساميا، وهو أوّل من سمّي الفلسفة بهذا الاسم، وكان يقول إن المبادي التي خلقها الله أوّلًا هي الأعداد والمعادلات التي فيها، وكان يسمّيها تأليفات ويسمّي المركّب من جملة ذلك اسطقسات، ويسمّيها أيضًا هندسيات.

وأقول: ليس مراده أنّ المبادي عدد وأنّ العدد جوهر قائم بذاته، وهو مبدأ الموجودات بل مراده أنّ في عالم العقل ذوات مجرّدة هي إنّيّات محضة قائمة لا في أين، وهي عدديّات أي معدودات لأنّه يصدق على الباري تعالى أنّه أوّل وثانيه العقل الأوّل وهكذا إلى آخر المراتب.

ثم ايراقليطس واثاليس الذي ينسب إلى ماطانيطس، وكانا يريان أنّ مبدأ الأشياء كلّها النار وانتهاؤها إلى النار، وإذا انطفت النار تشكّل بها العالم.

ثم ابيقورس بن ناوقليس من أهل أثينة الذي تفلسف في أيّامه ديمقراطيس، وكان يرى أنّ مبادي الموجودات أجسام مدركة عقلًا لا خلاءَ فيها ولا لونَ لها وأنّ الله تعالى خلقها سرمدية غير فاسدة لا تحتمل أن تنكسر ولا تنهشم ولا يعرض لها في شيء من أجزائها اختلاف ولا استحالة ولا هي مدركة عقلًا فهي تتحرّك في الخلاء والملاء إلى أن يشاء الله تعالى، وهذا الخلاء لا نهايةَ له عنده، وكذلك الأجسام لا نهايةَ لها، والاجسام لها التشكّل والعظم والثقل.

ثم أنباذقلس بن ماذين من أهل اقراغيثيا، وكان يرى أنّ الأسطقسات التي خلقها الله تعالى أربعة مشهورة، والمبادي اثنتان: المحبّة والغلبة، إحداهما تفعل الإيجاد والأخرى التفرقة، وأقول هذا رمز أيضًا، وليس مراده ما فهمه الحكماء الظاهريون.

Sonra Atina halkından Sokrat ve Eflâtun gelmiştir. Bu ikisinin görüşü bütün konularda birdir. Onlara göre ilkeler üç tanedir. Bunlar: Yüce Allah, onun yarattığı unsur ve sûret.

Sonra Stageiralı Aristoteles gelmiştir. Onun görüşüne göre ilkeler: sûret, unsur, yokluk, dört temel unsur ve beşinci cisim olan nitelik değişimine uğramayan esîrden (ether) oluşur.

Sonra Elea (Katis) halkından Telentagoras oğlu Zenon gelmiştir. O, yaratılan ilk şeyin unsur olduğu ve temel unsurların dört tane olduğu görüşündeydi.

Onun [yani Pisagor'un] fırkası "İtalikî" diye isimlendirilmiştir. Çünkü Pisagor İtalya'da ikâmet etmekteydi. Kendisi vatanı olan Samos'tan zorba birinin zorbalığı nedeniyle oraya intikal etmiştir. Onların garip görüşlerini zikretmedik çünkü bunlar kitaplarda zikredilmiştir.

Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî (r.a) –ki felsefede üstat olan kimselerdendi- *el-Emed 'alel-ebed* adlı eserinde şunları zikretmektedir: "Bilgelerin ilki, Dâvûd (a.s.)'ın öğrencisi Lokman'dır. Empedokles ise onun öğrencisiydi. Şu var ki o, Yunan ülkesine dönünce âlemin yaratılışı hakkında birtakım görüşler dile getirdi ve söylediklerinin zahiri ahiret hallerine ters bulundu. Avamın faziletli insanlara her zaman yaptığı gibi bazıları kendisinden uzak durdu. Yunanlılar, Lokmanla olan arkadaşlığından dolayı onu hikmetle vasfederlerdi. Hatta içlerinden hikmet ile ilk vasf olunan odur.

Ondan sonra Pisagor hikmetle vasıflandırılmıştır. Pisagor, Dâvûd oğlu Süleyman (a.s.)'ın arkadaşları Şam'dan çıkarılıp sürgün edildiği zaman Mısır'da onları sık sık ziyaret etti. Onlardan daha önce ise Mısırlılardan geometri eğitimi almıştı. Fizik ve metafizik bilimleri ise Süleyman (a.s.)'ın öğrencilerinden öğrendi. Her üç ilmi; yani Matematik, Fizik ve Metafiziği Yunan beldelerine taşıdı. Sonra kendi zekâsıyla Mûsikî ilmini ortaya çıkarmış ve onu sayısal oranlar altında değerlendirmiştir. Kendisi bu ilimleri nübüvvet kandilinden aldığın iddia etmiştir.

ثم سقراط من أهل أشينة ثم أفلاطن فإنّ رأييهما في جميع الأشياء واحد وهما يريان أنّ المبادي ثلاثة: وهي الله تعالى ثم خلق العنصر والصورة.

ثم أرسطاطاليس من أهل أساخرا، ورأيه أنّ المبادي هي الصورة والعنصر والعدم والأسطقسات الأربعة وجسم خامس هو الأثير غير مستحيل.

٥ ثم زينون بن ماساوس من أهل قيطس، وكان يرى أنّ الأوّل المخلوق هو العنصر والأسطقسات أربعة.

وفرقهم سمّيت لإطاليقي لأنّ فيثاغورس كان مقيمًا بإيطاليا، لأنّه انتقل من سامس التي كانت موطنه بسبب تغلّب لمتغلّب، ولم نورد مقالاتهم الشنيعة لأنّها مذكورة في الكتب.

١٠ وذكر محمّد بن يوسف العامري، وكان ممّن شاخ في الفلسفة، في كتابه المسمّى بكتاب «الأمد على الأبد»: إنّ أوّل الحكماء لقمان تلميذ داود عليه السلام، وكان أنباذقلس تلميذه إلا أنّه لمّا عاد إلى بلاد يونان تكلّم في خلقة العالم بأشياء فوُجدت ظواهره قادحةً في أمر المعاد، فهجره بعضهم على ما هو دأب العوام مع الفضلاء، وكان اليونانيون يصفونه بالحكمة لمصاحبته لقمان.

١٥ بل هو أوّل من وصف بعده بالحكمة فيثاغورس وقد اختلف بمصر إلى أصحاب سليمان بن داود عليهما السلام حين خلّوا عن الشام ، وكان تعلّم الهندسة قبلهم من المصريين وتعلّم العلوم الطبيعية والإلهية أيضًا من أصحاب سليمان ونقل العلوم الثلاثة أعني العلم الرياضي والطبيعي والإلهي إلى بلاد يونان، ثم استخرج بذكائه علم الألحان وأوقعها تحت النسب العدديّة وادّعى ٢٠ أنّه استفاد ذلك من مشكاة النبوّة.

Sonra Pisagor'dan felsefeyi Sokrat telakki etmiştir. O, kendini hikmetin kısımlarından sadece metafizik bilgilerle sınırladı ve dünya lezzetlerinden yüz çevirdi. Din konusunda Yunanlılara karşı başkaldırdı. Pagan liderlerine kanıtlarla ve delillerle karşı koydu. Bunun üzerine insanları ona karşı tahrik ettiler ve krallarına onu öldürmesi için baskı uyguladılar. Bunun detaylı anlatımı aşağıda gelecektir.

Sonra Eflâtun gelmiştir. Ancak o sadece dinî bilgilerle yetinmemiş bununla beraber fizik, metafizik ve matematik ilimlerini de öğrenmiştir. Ömrünün sonunda öğretim ve tedrisi yetenekli öğrencilerine bırakmış, Yüce Rabbine ibadet etmek için insanlardan uzaklaşmıştır. Onun döneminde Yunanistan'da veba hastalığı ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine İsrailoğullarından bir peygamber Yunanlılara küp şeklinde olan sunaklarının iki katını yapmaları halinde Allah'ın izniyle vebanın ortadan kalkacağını bildirdi. Onlar bu sunağın benzerini yapıp bunu ona eklediler ama yine de veba arttı. Bunun üzerine peygambere dönüp sebebini sorduklarında Allah peygambere Yunanlıların sunağın iki katını yapmadıklarını sadece onun dengini ona eklediklerini, bunun ise küpün iki katı olmadığını vahyetti. Bunun üzerine Eflâtun'dan yardım istediler. Eflâtun onlara şöyle dedi: "Siz insanları hikmetten sakındırıyor ve geometriden nefret ettirmeye çalışıyorsunuz. Allah da sizi cezalandırmak için vebayla müptela kıldı. Çünkü Allah katında hikemî ilimlerin büyük bir değeri vardır. Sonra halkına "Siz iki eşit çizgi arasından iki eşit çizgiyi kesintisiz bir oranla çıkardığınız zaman bu sunağın iki katına ulaşmanız mümkün olur; bundan başka bir yolu da yok" diye belirtti. Bunun üzerine bu şekilde çıkarmaya çalıştılar ve sonunda iki katını yapmak sûretiyle işi tamamladılar. Böylece veba kalktı. Onlar da Geometri ve bunun dışında aklî ilimleri karalamaktan vazgeçtiler.[1]

Sonra Aristoteles gelmiştir. Gençlik yıllarında keskin zekâsından dolayı ona "ruhanî" denilirdi. Eflâtun ona "akıl" ismini vermişti. Onun döneminde yönetimin Zülkarneyn'in[2] eline geçmesi ile Yunanlıların memleketinde paganizm görünmez oldu.

1 Bu paragrafta sözü edilen küpü iki katına çıkarma meselesi, pergel ve cetvelle çözülemeyen geometrik problemlerden biri olup Delos problemi olarak bilinmektedir.

2 Zülkarneyn ile burada, M.Ö. 336 ile M.Ö. 323 yılları arasında Makedonya kralı olan II. Filip'in oğlu III. İskender (Türk tarih literatüründe Büyük İskender) kastedilmektedir.

ثم سقراط أخذ عن فيثاغورس، واقتصر من أصنافها على المعالم الإلهية، وأعرض عن ملاذّ الدنيا، وأظهر الخلاف على اليونانيين في الدين، وقابل رؤساء ذوي الشرك بالحجج والأدلّة فثوّر العامة عليه، وألجؤا ملكهم إلى قتله على ما يأتي ذكره مفصّلا.

ثم أفلاطن، ولم يقتصر على المعالم الدينية بل جمع إليها العلوم الطبيعية والإلهية والرياضية. وفي الأخير فوّض التعليم والمدرسة إلى البارعين من تلامذه وتخلّى عن الناس لعبادة ربّه تعالى. وفي زمانه ظهر الوباء فأمرهم بعض أنبياء بني إسرائيل بإذن الله تعالى بإضعاف مذبح كان لهم على شكل المكعّب ويرتفع الوباء، فابتنوا آخر مثله وأضافوه إليه فازداد؛ فعادوا إليه فأوحى الله تعالى إليه بأنّهم ما أضعفوه بل قرنوا إليه آخر مثله، وليس هذا بتضعيف المكعّب، فاستعانوا حينئذ بأفلاطن، فقال لهم: إنّكم تزجرون عن الحكمة، وتنفرون عن الهندسة فابتلاكم الله تعالى بالوباء عقوبةً لكم، فإنّ للعلوم الحكميّة عند الله تعالى مقدارًا، ثم ألقى على أصحابه بأنّه متى أمكنكم استخراج خطّين بين خطّين على نسبة متوالية توصّلتم إلى تضعيف ذلك المذبح، فلا حيلةَ غيرُه، فعملوا على استخراجه، وتمّموا العمل بتضعيفه، فارتفع الوباء فأمسكوا عن ثلب الهندسة وغيرها من المعالم العقلية.

ثم أرسطو، وكان يسمّى في حداثته الروحاني لفرط ذكائه، وكان أفلاطن يسمّيه العقل، وفي أيّامه استتبّ الملك لذي القرنين، وانقمع به الشرك في بلاد يونان.

İşte bu beş kişi (Empedokles, Pisagor, Sokrat, Eflâtun ve Aristoteles) hikmetle nitelendirilen kimselerdir. Bunlardan sonra hikmetle isimlendirilen hakîm kimse yoktur. Zira onlardan sonrakilerin her biri, örneğin Hipokrat tabip, Homeros'un şair, Arşimedes'in mühendis, Diyojen'in kinik, Demokritos'un fizikçi olması gibi bir sanata [veya metoda] nispet edilmişlerdir."

[Âmirî şöyle] demiştir: "Felsefe konusundaki kitaplarının sayısı artınca Galen tıpla ilgili tabip lakabından vazgeçip filozof ve hakîm gibi felsefe ve hikmet lakaplarını tekrar almak istedi. Fakat onunla alay ettiler ve ona şöyle dediler: "Sen git; merhemler, müshiller, yaralar ve ateş düşüren ilaçlarla uğraş. Çünkü her kim evrenin muhdes mi kadîm mi, dirilişin hak mı batıl mı, nefsin cevher mi araz mı olduğu konusunda kendisi aleyhine şahitlik ediyorsa, işte o hakîm olarak isimlendirilme noktasından aşağı düşmüştür." Âmirî'den nakledilen sözler buraya kadardır.

Sonra siyer âlimlerinin naklettiğine göre bunlardan sonra kendilerinden önce gelenlerin doğru metotlarını kabul eden bir bilgin topluluğu geldi. Bunlar kendileri için uygun olan herhangi bir bilimin tikellerini araştırmakla meşgul oldular. Sadece duyuların alanına giren fikirler hakkında teorik düşünceyle yetindiler. Delillerinin çoğunu öncekilerden aldılar. Onlar erdemli olmalarına rağmen uğraştıkları bilimlerin usullerini yani ilkelerini ispat etme güçleri yoktu. Bunlar Galen, Batlamyus ve bunlar gibi olan bilginlerdi. Bunlardan her biri tecrübe ve tecrübe sahiplerine öykünme sûretiyle iş gördüler, kıyasın üzerine bina edildiği öncüller ve usulleri kabul etmek sûretiyle kıyası kullandılar. Galen çokça çaba sarfettikten sonra sonunda kail olduğu görüşleri üzerine bir kitap tasnif etti. Filozofların çokça mesai harcadığı konularda cehaletini, yetersizliğini ve şaşkınlığını itiraf etti. Hatta İskender el-Afrodisî onun hakkında şöyle demiştir: "Galen hiçbir şey bilmediğini ikrar etmek için ömrünün seksen yılını harcadı." Tıbbın alt dallarına gelince bu konularda temayüz ettiği noktasında söylenebilecek hiç bir söz yoktur. Fakat hikmetin yüksek derecelerine ulaşamadı.

Eflâtun, Sokrates, Pisagor ve diğer öncekilere gelince onların kitapları ve sözleri şifreli ifadeler ve sembollerle doludur. Bunu üç sebeple yapmışlardır: Birincisi hikmet ehli olmayan kişilerin hikmetin sırlarına dalmasını

فهؤلاء الخمسة كانوا يوصفون بالحكمة، وليس بعد هؤلاء حكيم يسمّى بها، كلّ واحد ينتسب إلى صناعة مثل أبوقراط الطبيب، وأوميرس الشاعر، وأرشميذس المهندس، وديوجانس الكلبي، وذيمقراطيس الطبيعي.

قال وقد تعرّض جالينوس لما كثرت مصنّفاته في الحكمة أن ينتقل عن لقب الطبّ إلى لقب الفلسفة والحكيم، فهزؤوا به وقالوا له: عليك بالمراهم والمسهلات وعلاج القروح والحميّات، فإنّه من شهد على نفسه بأنّه شاكّ في العالم أ قديم هو أم محدث وفي المعاد أحقّ هو أم باطل، وفي النفس أجوهر هي أم عرض لمنحط الدرجة عن أن يسمّى حكيمًا، فهذا هو كلام العامري.

ثم ذكر علماء السير أنّه نشأ بعد هؤلاء جماعة سلّموا الأصول الصحيحة لمن تقدّمهم، ثم اشتغلوا بتصفّح الجزئيّات لتصحّ لهم صناعة ما، فاقتصروا من النظر على تلك الآراء المحسوسة، وأخذوا أكثر براهينهم عن الأوائل، فهم وإن كانوا فاضلين ليس لهم قوّة على تحقيق أصول صناعتهم أي مباديها مثل جالينوس وبطليموس وأمثالهم، فكلّ واحد اشتغل بالتجربة وحكاية أصحاب التجارب واستعمل القياس بتسليم الأصول والمقدّمات التي بني عليها، وجالينوس أتعب نفسه حتى صنّف كتابًا فيما يعتقده. واعترف بالجهل والتقصير والحيرة فيما أتعب الحكماء به أنفسهم، حتى قال الإسكندر الأفروديسي في حقّه: إنّ جالينوس غرم ثمانين سنة من عمره حتى حصل على الإقرار بأنّه لا يعلم. وأمّا في الفروع الطبيعية فلا كلام في تبريزه فيها، ولم يبلغ الدرجة العالية من الحكمة.

hoş bulmamaktır; çünkü hikmet, böylesi için bir çeşit kötülük kazanma yolunda araç haline dönüşür. İkincisi her ne kadar hikmetin tahsili meşakkatli hale gelse de hikmete âşık olanların onu elde etmek için çaba göstermeme konusunda gevşekliğe düşmemelerini; kapalılığı nedeniyle tembellerin hikmeti zor kabul edip hor görerek uzaklaşmalarını sağlamak. Üçüncüsü de hikmeti öğrenen kimsenin nefsin rahatlığına ve gevşekliğine meyletmemesi için düşünmekten zevk almak sûretiyle fıtratını bilemek ve [doğasının] yüz çevirdiği şeyleri kendi çabasıyla anlamaya yönlendirmek.

Porphyrios'un zikrettiğine göre; Miletli Thales Buhtunnasr'ın krallığının yüz yirmi üçüncü senesinde ortaya çıkmıştır. Hüsrev b. Dârâ Atina ve Roma şehirlerini ele geçirmişti.[1] Buhtunnasr zamanında Nebî Mîşâel[2] (a.s.) Filistin'deydi. Onun zamanında Yunan'da Demokritos ve Anaksagoras'ın felsefede yıldızı parladı. Erdemli Behmen'in krallığında Demokritos ve Hipokrat ortaya çıktı ve Hipokrat tıpla şöhret kazandı. Dârâ b. Erdeşir'in krallığında Yunanlılar yirmi dört harfle yazmayı öğrendiler. Bundan önce onların tedrici olarak ortaya çıkardıkları sadece on altı harfleri vardı. Filozoflardan her biri dört harf ve daha fazlasını ortaya çıkardılar.

İşte bu zamanda Eflâtun doğdu. Erdeşir b. Dârâ'nın krallığının onuncu senesinde Eflâtun Sokrates'ten öğrenen genç bir öğrenciydi. Eflâtun felsefede maharet kazandıktan sonra Sokrates öl[dürül]ünce Eflâtun onun yerine geçti. Felsefesini ve öğretilerini açıkladı ve Sokrates'in kürsüsüne oturdu. Felsefedeki kraliyetinin ilk senesinde Aristoteles dünyaya geldi. On yedi yaşına geldiğinde babası Aristoteles'i Eflâtun'a teslim etti. Eflâtun ona yirmi küsur yıl felsefe öğretti. İkinci Erdeşir döneminde Yunan memleketinin Makedonya bölgesine İskender'in babası Philip kral oldu. İkinci Erdeşir'in krallığının on üçüncü yılında İskender doğdu. Kral Artaserhas'ın krallığının bitimine iki yıl kala Eflâtun öldü.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında burada şöyle bir ek var: "Onun zamanında Buhtunnasr; Efrasiyab ve Mani'nin emirlerinden birini öldürmüştü. Şâpûr b. Erdeşir zamanında...".

2 Orijinal metinde Mâhâlâ şeklinde. Haydarabad tahkikinin tercihi doğrultusunda Mîşâel ile karşılandı. Mîşâel, Tevrat, Daniel bölümünün ve Taberî tarihinin verdiği bilgilere göre Buhtunnasr döneminde Filistin'den Bâbil'e götürülmüş nebiler soyundan biridir. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihü't-Taberî: Tarihü'r-rusül ve'l-müluk***,** thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dârü'l-Maârif, [t.y.]), I, 553-555.

وأمّا أفلاطون وسقراط وفيثاغورس وغيرهم من الأوائل فإنّ كتبهم وكلامهم مملوء بالرموز والألغاز. وكانوا يفعلون ذلك لثلاثة وجوه: أحدها الكراهة لئلّا يغوص على أسرار الحكمة أحد ممّن ليس لها بأهل، فتصير عُدّة له على اكتساب ضرب من الشرارة. والثاني أن لا يتوانى العاشق لها في بذل العناية لاقتنائها وإن لَحِقتْه المشقّة في تحصيلها ويستصعبها الكسلان لغموضها فيزدريها. والثالث تشحيذ الطباع باستلذاذ الفكر لئلّا يجنح المتعلّم إلى طيب الدعة وروح النفس، ويقبل بجهده على تفهيم ما ينفر عنه.

وذكر فرفوريوس أنّ ثاليس الملطي ظهر في سنة ثلاث وعشرين ومئة من ملك بختنّصر، وغلب خسرو بن دارا على مدينة أثينة والروم، وفي زمانه كان[1] ماخلا[2] النبيّ عليه السلام في فلسطين ونجم في زمانه ديمقراطيس وأنكساغورس في يونان بالفلسفة، وفي ملك بهمن الفاضل ظهر ديمقراطيس وأبقراط وشهر أبقراط بالطبّ وفي ملك دارا بن أردشير عرف اليونانيون كتابتهم التي هي على أربع وعشرين حرفًا، ولم يكن لهم قبل ذلك إلا ستّة عشر حرفًا استخرجت على التدريج، كلّ واحد منهم استخرج أربعة أو أكثر.

وفي ذلك الزمان ولد أفلاطون، وفي سنة عشر من ملك أردشير بن دارا كان أفلاطون حدثًا متعلّمًا يتلمّذ لسقراط. ومات سقراط بعد أن مهر أفلاطون في الفلسفة، فقام مقامه، وأظهر فلسفته وتعاليمه وجلس على كرسيه، وفي أوّل سنة من ملكه ولد أرسطاطاليس، فلمّا أتت عليه سبع عشرة سنة سلّمه أبوه إلى أفلاطن، فمكث يعلّمه نيّفًا وعشرين سنة. وفي زمن أردشير الثاني ملك على بلاد مقدونية من بلاد اليونانيين فيلبس أبو الإسكندر. وفي سنة ثلاث عشرة من ملك أردشير هذا ولد الإسكندر، ولسنتين بقيتا من ملك أرسخو[3] مات أفلاطون.

---

١ ح، ص، ج + {ما قتل بختنّصر أميرًا من أمراء بحراسب وماني، كان في عهد شابور بن أردشير}.

٢ غ، ف: {صلا}. انظر لـ«ماخالا» أو «ميشائيل»: تاريخ الطبري تاريخ الرسل والملك، تحقيق: محمّد أبو الفضل إبرهيم، دار المعارف بمصر ١/٥٥٣-٥٥٥.

٣ ح، غ، ف: {أرسخو}؛ ص ج: {أرسحوا}.

Onun döneminde Roma şehrinde insanlar kuşatıldı. Üç sene kuşatma altında kaldıktan sonra işin içinden çıkamayıp yorgun düşünce kuşatmayı kaldırdılar.[1] Pers krallarının sonuncusu Dârâ devrinde İskender'in babası Philip Yunan memleketini işgal etti. Dârâ onunla kendisine haraç verme karşılığında anlaştı. Bundan sonra Dârâ krallığının beşinci senesinde Philip öldü.

İbrahim en-Nedîm[2] *Tarih*'inde Galen'in İsa (a.s.) zamanından sonra yaşadığına delâlet eden ifadeler zikretmiştir ki daha önce bunları nakletmiştik. Sonra yine şöyle anlatmaktadır: İnsanların çoğunluğunun burhânî söylemlerden bir şey anlamaları mümkün değildir. Bu nedenle kendisinden faydalanacakları sembollere yani peygamberlerin sembollerine ihtiyaç duyarlar. Çünkü insanlar burhânî olmayan şeyleri tasdik etmekle kolaylıkla elde edemedikleri bir menfaati bunlardan elde ederler. Böyle olmasaydı kaba bir bedevi ve letafeti olmayan katıksız bir İbranî, eşyanın hakikatleri sarahatle açıklandığında onu anlamaz hatta ayak direyip inkâr ederdi. Pisagor da II. Dârâ döneminde ortaya çıkmıştır.

[İbrahim en-Nedîm] şöyle anlatmıştır: Pers krallığı Yunan ve Romalıların ülkelerini fethetti. Persler onları yenip felsefe ve hikmet içeren kitaplarının madenleri Cezire, Şam, Mısır ve benzer şehirleri işgal ettiler. Bu bölgelerde bulunan bazı felsefe, astronomi, geometri, musiki ve teknikle ilgili kitapları aldılar.

1 İskender, M. Ö. 356 yılında doğduğuna ve Eflâtun M.Ö. 347 senesinde öldüğüne göre bu dönemdeki Eski Pers (Ahamenis) hükümdarları, asıl ismi Arsaces olan II. Erdeşir (II. Artaserhas) (salt. M. Ö. 404-M.Ö. 358) ve asıl ismi Ochus olan III. Erdeşir (III. Artaserhas) (salt. M.Ö. 358- M.Ö. 338)'tır. Bu durumda metindeki ifade, bu iki hükümdardan birini ifade ediyor olmalıdır. Nitekim bu hükümdarlar döneminde Grekler üzerine düzenlenen çok sayıdaki seferden birkaçı başarısız olmuştur. R. Schmitt, "Artaxerxes ii", *Encyclopaedia Iranica*, II, 656-658. a.mlf. "Artaxerxes iii", *Ancyclopaedia Iranica*, II, 658-659.

2 Bu *el-Fihrist* yazarı İbnü'n-Nedîm değildir. Çünkü: a) Burada İbrahîm en-Nedîm'den nakledilen bilgiler *el-Fihrist*'te geçmemektedir. İbnü'n-Nedîm'in künyesinde İbrahim yoktur. c) Bilebildiğimiz kadarıyla İbnü'n-Nedîm'in *Târih* adında bir eseri yoktur. d) Bu satırların asıl kaynağı *[Müntehâbu] Sıvâni'l-hikme* olduğuna göre ve - eğer bu eserin yazarı Sicistânî ise- Sicistânî de İbnü'n-Nedîm'in hocası olduğu göz önüne alındığında [İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd (Tahran, y.y. 1971), s. 302)], Sicistânî'nin kaynakları arasında İbnü'n-Nedîm'in olması ihtimali azalır. Kâtip Çelebi, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Bestâm eş-Şâir'e (ö. 303 h.) *Ahbârü İshak b. İbrahim en-Nedîm* adlı bir kitap nispet etmektedir ki *Müntehab*'ın dolayısıyla Şehezûrî'nin kaynağının bu eser olduğu düşünülebilir. İbrahim en-Nedîm ise *Hediyyetü'l-ârifîn*'de geçtiği şekliyle İshak b. İbrahim en-Nedîm b. Mâhân b. Behmen b. Nüsük et-Temîmî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 235)'dir. (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, thk. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: *Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabi*, t.y.), ofs. I, 25; Aslında *Müntehabü Sıvâni'l-hikme*'de tarih konulu eserinden nakil yapılan müellif Ali b. Yahyâ en-Nedîm'dir. Vefeyâtü'l-Ayân'daki bilgilere göre bu müellif Müktefî Billâh'ın nedimlerinden biri olup h. 300 yılında vefat etmiştir.

وفي زمانه أُحصر في مدينة رومية من الناس فمكثوا في الإحصار ثلاث سنين، ثم كلّوا وأعياهم الحساب والعدّ، فأمسكوا، وفي زمان دارا آخر ملك فارس تملّك فيلبس والد الإسكندر على بلاد اليونانيين. وصالح دارا على خراج يؤدّيه، وهلك بعد هذا في السنة الخامسة من ملك دارا.

وذكر إبراهيم النديم في تاريخه ما يدلّ على أنّ جالينوس كان بعد زمان عيسى عليه السلام، وهو ما ذكرناه سالفًا، ثم قال أيضًا إنّ جمهور الناس لا يمكنهم أن يفهموا شيئًا من ذي الأقاويل البرهانية، ولذلك صاروا يحتاجون إلى رموز ينتفعون بها، يعني رموز الأنبياء عليهم السلام، فهم ينتفعون بها منفعةً ليست باليسيرة من التصديق بأشياء بغير برهان وإلا فما كان يفهم البدوي الجلف والعبراني الكثيف الصرف حقائق الأشياء عند التصريح بها بل كان يجحد. ونجم فيثاغورس في زمان دارا الثاني.

قال: وقد افتتح ملوك فارس كور اليونانيين والروم وغلبوا عليها وعلى مدن كانت معادن لكتبهم المشتملة على الحكمة كالجزيرة والشام ومصر وغيرها، فأخذوا ما كان فيها من كتب الحكمة والنجوم والهندسة والموسيقى والحيل.

Kitapların bazıları da Roma kralları tarafından "zü'l-ektâf" (kanatlı) lakaplı Şâpûr'a hediye edildi. Bundan dolayı Fars ülkesinde musiki aletlerinin hepsinden daha güzel ve acayip olan ud aleti icat edildi. Onu icat eden isminin oyun, eğlence ve tembelliğe nispet edilmesi korkusundan kendi adını ona vermemiştir. Bu alet Nikomakhos ve Batlamyus zamanında yoktu, çünkü bu ikisi kitaplarında bu aleti zikretmemişlerdir.

[İbrahim en-Nedîm] şöyle anlatmıştır: Batlamyus'un yaşadığı çağ Bâbek'in oğlu Erdeşir'in yaşadığı çağdan uzak değildi.

[İbrahim en-Nedîm] şöyle anlatmıştır: Astronomi ilminin başlangıcı Bâbil'de yaşayan Keldânîlere dayanmaktadır. Bu, İbrahim (a.s) zamanından daha öncedir. Astronominin icadının sebebi şudur: Keldânîlerin geçimleri çiftçilik ve denizciliğe dayanıyordu. Bu iki meslek ise astronomiye ihtiyaç duyar. Onların bu konuda başarılı olmalarına memleketlerindeki havanın açık olması, kendilerinin ince tabiatlı, zekâlarının keskin olması, ruhlarının hafif olması da yardım etmiştir.

Geometrinin başlangıcı ise Mısır'a dayanmaktadır. Çünkü onların geometriye Nil ve tarım arazileri nedeniyle ve Nil'in her sene tarım arazilerini silip süpürmesi nedeniyle ihtiyaçları vardı. Musikiye gelince onları ilk ortaya koyanlar Konstantiniyye (İstanbul) ile Sicilya arasında yaşayan Yunanlıların Themis denilen kavmidir. Çünkü onlar çokça savaşlara maruz kaldıklarından dolayı iki çalgı aleti icat ettiler. Birincisi ölüm korkusunu gideren ve kalplerde öfke ateşini körükleyen melodilerle insanları cesaretlendirmek, düşmanla karşılaşmaya teşvik etmek, korkularını gidermek içindir. Diğeri de geri çekilmeye iten rahatsız edici notalarla düşmanlarının kalplerine korku salmak, akıllarını karıştırmak ve fikirlerine sahip olmak içindir.

Hesap ilmi (Aritmetik) ise ilk defa Fenikeliler tarafından yani Hıms ve civarında yaşayan halk tarafından kullanılmıştır. Çünkü onlar iş seyahatleri yapan tüccarlar idiler ve aritmetiğe ihtiyaç duyuyorlardı.

Tabiatla ilgili fizik ilimler ise Şam'da doğmuştur. Bunun sebebi ise bu bölgede vebanın çok olması ve yaygınlığıdır. Bundan dolayı onlar tabiî güçlerden yardım istemek zorunda kalmışlardır.

وأهدى من الكتب ملك الروم لشابور ذي الأكتاف. فلذلك تهيّأ في الفرس من أبدع آلة العود العجيبة النائلة جميع آلات الموسيقى، والذي استخرجه لم يذكر اسمه مخافة أن ينسبوه إلى اللّهو واللعب والبطالة، ولم تكن هذه الآلة في زمن بطليموس ونيقوماخس لأنّهما لم يذكراها في كتابيهما.

قال: وبطليموس لم يكن في عصره ببعيد عن ابتداء عصر أردشير بن بابك.

قال: وأمّا علم النجوم فابتداؤه كان من بابل من جهة الكلدانيين، وذلك قبل زمان إبراهيم عليه السلام، وسببه إقبالهم على صناعة الفلاحة والملاحة، وهما لا يستغنيان عنها وكان يعينهم على ذلك صفاء الجوّ في بلادهم ولطافة طباعهم وذكاء أذهانهم وخفّة أرواحهم.

وأمّا الهندسة فابتداؤها من مصر بسبب احتياجهم إليها لأجل النيل والمزارع وكسح النيل عن مزارعهم في كلّ سنة. وأمّا اللحون فأوّل من أبدعها قوم من اليونانيين يقال لهم ثامس فيما بين قسطنطينية وسقلية لكثرة ما نالهم من الحروب، فوضعوا أداتين إحداهما للجرأة وتحريضهم على لقاء عدوّهم وإزالة الجبن عن صدورهم بالألحان القادحة لنار الغضب المهونة للنوب والأخرى لترهيب قلوب أعدائهم وتشويه عقولهم وتولية فكرهم بالألحان المجزعة المؤدّية إلى النكول.

وأمّا علم الحساب فأوّل من فتقه أهل فونقي أعني أهل حمص ومن يليهم، لأنّهم كانوا تجّارًا مسافرين يحتاجون إلى الحساب.

وأمّا علم الطبائع فمن الشام، وسببه الوباء، كان يكثر بنواحيهم ويعمّ، فاضطرّوا إلى الاستعانة بالقوى الطبيعية.

Ebû Sehl b. Nevbaht *Kitâbü'n-Nehmutân*'da şöyle anlatmıştır: Bâbil halkının kitaplarında anlattıkları üzere, sebeplerinin zuhurundan önce bir olayın gerçekleşme yönüne yıldızların delâlet ettiği şeylerin kendisinden alındığı yönler, ilimlerin sınıfları, kitapların türleri bir hayli çoğalmıştı. Sonra Bâbillilerden bunu Mısırlılar öğrendi. Hintliler de kendi beldelerinde bu bilgiyle amel ettiler. Bunlar [Bâbil ülkesindeki] halkların günahlara dalmadan, kötülükler işlemeden ve cehalet karanlıklarının içinde kalmadan önceki durumları örnek alınarak uygulandı. Zira kadim kitaplarda zikredildiği üzere onlar, hiçbir şey bilmeyen sapkınlar ve şaşkınlar olarak şaşkınlık ve sapkınlıkta en son noktaya ulaşmışlardı. Onlar kendi zürriyet ve takipçilerinden bu durumları ve bu durumların kavranışının bilgisini, dünya hallerinin ve işlerinin geçmiş bilgisini, başlangıcının yönetimini, ortasının tedbirinin devamlılığını, sonunun akıbetini, sakinlerinin durumlarını; ayrıca, dünyanın semasındaki feleklerin konumunu, konaklarının derecelerini ve bütün yönlerini tezekkür etmek sûretiyle desteklenmiş kimseler gelinceye kadar uzun bir süre böyle yaşamaya devam ettiler. İşte bu, Kral Cem [Cemşid, Cem. b. Anucihan] zamanındaydı.

Âlimler bunları kavradılar ve kitaplarına yazdılar. Yazılanları izah edip betimlediler. Bununla birlikte bu dünyayı, dünyanın kıymetini, sebeplerin başlangıcını, kuruluşunu, ilaçların ve devaların türlerini yazdılar. Bu böyle devam etti. Ta ki Dahhâk b. Kayy gelip, Jüpiter'in çağı, devri ve egemenliği boyunca ismi Jüpiter isminden türetilmiş bir şehir kurdu.[1] Orada ilmi ve âlimleri topladı ve gökteki burçların sayısına uygun olarak on iki saray bina etti ve onlara burçların ismini verdi. İlim adamlarının kitaplarını topladı, insanları kendilerine boyun eğdirdi, âlimleri iskân etti ve işlerini yürüttü. İskân edilen âlimlerden bazıları Hermes el-Bâbilî, Tankaluşa, Tinkarus ve diğer erdemli kimselerdi. Onlar Allah kendilerine bir nebi gönderinceye kadar bu hal üzere devam ettiler. Fakat gönderilen nebinin nübüvvetini inkâr ettiler, durumları karıştı ve işleri darmadağın oldu. Onlardan her bir âlim yerleşeceği ve hükmedeceği bir beldeye gitti. Âlimlerin en bilgilisi ve en akıllısı olan Hermes ise Mısır'a yerleşti. Orayı yönetti ve imar etti. Onun ilmi orada tezahür etti.

1 Söz konusu şehir, antik Keldea olan Sevad şehridir. Bâbil ülkesi olup Hz. Ömer zamanında fethedilen Irak toprakları için bu isim kullanılır. Yâkut el-Hamevî *Mu'cemu'l-büldân*, (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1906/1323), V, 159-164.

وذكر أبو سهل بن نوبخت في كتاب النهمطان أنّه قد كثرت صنوف العلوم وأنواع الكتب ووجوه المآخذ التي اشتقّ منها ما تدلّ عليه النجوم ممّا هو كائن منها قبل ظهورها على ما وصف أهل بابل في كتبهم، وتعلّم أهل مصر منهم وعمل به أهل الهند في بلادهم على مثال ما كان الخلق عليه قبل مقارفتهم المعاصي وارتكابهم المساوئ ووقوعهم في لجج الجهالات فإنّ ذلك قد بلغ بهم -على ما ذكر في الكتب القديمة- الغاية حتى صاروا حيارى ضلالًا لا يعرفون شيئًا فلم يزالوا على ذلك حينًا من الدهر حتى نشأ من ذراريهم وأعقابهم من أُيّد بالتذكّر لتلك الأمور والفطنة لها، والمعرفة بها والعلم الماضي من أحوال الدنيا ومن شأنها وسياسة أوّلها والمستأنف من تدبير أوسطها وعاقبة آخرها وحال سكّانها ومواضع أفلاك سمائها ودرجها ومنازلها وجميع أنحائها، وذلك على عهد جمّ الملك.

وعرفت العلماء ذلك ووضعوه في الكتب وأوضحت ما وضعت منه ووصفت مع وصفها ذلك الدنيا وجلالتها ومبدأ أسبابها وتأسيسها وحال العقاقير والأدوية. فكانوا على ذلك بُرهة من الدهر حتى ملك الضحّاك بن قيّ في حصّة المشتري ونوبته وسلطانه فبنى مدينة اشتقّ اسمها من اسم المشتري، فجمع فيها العلم والعلماء وبناها اثني عشر قصرًا على عدّة بروج السماء وسمّاها بأسمائها، وخزن فيها كتب أهل العلم وأسكنها العلماء، فانقاد لهم العالم ودبّروا أمورهم. منهم هرمس البابلي وتنكلوشا وطينقورس وغيرهم من الأفاضل وما زالوا على أحوالهم مقيمين إلى أن بعث الله تعالى نبيًّا في زمانهم، فأنكروا نبوّته فاختلط أحوالهم وتشتّتت أمورهم. وقام كلّ عالم منهم إلى بلد يسكنه ويترأّس عليه فسقط هرمس إلى مصر وكان من أعلمهم وأعقلهم، فملّكها وعمّرها، وأظهر علمه فيها.

Bu durum özellikle Bâbil'de İskender'in saldırısına kadar sürdü. O, bu mimari eserleri yıktı ve bu eserlerde nakşedilen ilimleri aldı. Astronomi, tıp ve fizik ilimlerinden ihtiyaç duyduklarını kopyaladı ve onları Mısır'a gönderdi. Ancak Hint ve Çin taraflarında bazı şeyler kaldı. Çünkü Persler kendi nebileri Zerdüşt ve Camasb zamanında, onların; İskender'in müdahalesi, ülkelerini işgal etmesi, ele geçirdiği ilimleri ve kitaplarını yok etmesi ihtimaline karşın tedbir olarak kitapları kopyalamışlardı. Böylece ilim Irak'ta silikleşti ve azaldı. Nihayet insanlar asabiyet ve grup taraftarlığına düştü. Böylece her bir topluluğun bir kralı oldu ve bunlar taifelerin kralları (beylikler) diye isimlendirildiler.

Bâbil halkı Sasan soyundan gelen Erdeşir b. Bâbek'in krallığına kadar yenilmiş ve ezilmiş olmaya devam ettiler. Erdeşir onların işlerini topladı, sözlerini yüceltti. Çin, Hint ve Roma ülkelerine elçiler gönderdi, gücü yettiğince ilimleri ve kitapları toplattı. Onun oğlu Şâpûr da aynı yöntemle böyle yaptı. Böylece Hermes el-Bâbilî, Suriyeli Dorotheus, Atina halkından Phaedrus el-Yunânî, Batlamyus el-İskenderânî, Farmâsib el-Hindî'nin[1] kitapları Farsçaya çevrildi. Böylece onları şerh ettiler ve aslı Bâbil'den alınan bu kitapları Bâbil'den alındıkları hal üzere insanlara öğrettiler, sonra onları topladılar ve telif ettiler. Kisra Enuşirvan'ın faaliyeti de böyle oldu. Bu ikisinden sonra ilim ve amel sevgisi benzer şekilde devam etti. Bütün zaman ve çağların halkları için meydana gelen tecrübeler ve yenilenen ilimler vardır. Bunlar Allah Teâlâ'nın emriyle zamanı yöneten ve zamana hükmeden burçların ve yıldızların takdiri üzere gerçekleşir.

Ebû Ma'şer *İhtilâfü'z-zîcât* adlı eserinde şöyle demiştir: "Pers kralları ilimleri muhafaza etme, zamana karşı kalıcılığını sağlama, hava olayları ve yeryüzü afetleri karşısında endişelenmek konusunda hayli duyarlı idiler. Bundan dolayı hadiselere karşı daha dirençli, zamana karşı daha kalıcı, küflenmekten ve çürümekten daha uzak olan ve Hadank ağacının[2] kabuğundan yapılıp *Tüz* diye isimlendirilen kâğıdı seçtiler. Hint, Çin ve diğer milletlerde de onları taklit ettiler. Yine onlar bu materyali dayanıklılığı, sertliği, pürüzsüzlüğü ve dayanıklılığı nedeniyle ok attıkları yayları için seçmişlerdir.

1 Bu isimlerin Latin harfleriyle yazımındaki farklı alternatifler için bk. *The Fihrist of al-Nadîm*, en. trs. Bayard Dodge, (New York: Columbia University Press, 1970), II, 575.

2 Hadank, bir tür beyaz kavaktır. Kâğıt yapımında bu ağacın iç beyaz kabukları kullanılır. Bu ağaç, sepet vb. yapımında iç içe geçen sarmal yay dizileri için de kullanılır.

وبقي جلّ ذلك ببابيل إلى خروج الإسكندر فهدم تلك العمائر، وأخذ من العلم المنقوش فيها، واستنسخ ما احتاج إليه من النجوم والطبّ والطبائع وبعث بها إلى أرض مصر وبقيت أشياء بناحية الهند والصين.كانت الفرس نسختها على عهد نبيّهم زرادشت وجاماسب حذرًا منهم من فعلة الإسكندر وغلبته على بلادهم وإهلاك ما قدر عليه من كتبهم وعلومهم. فدرس العلم حينئذ بالعراق وقلّ وصار الناس أصحاب عصبية وفرقة وصار لكلّ طائفة منهم ملك فسمّوا ملوك الطوائف.

ولم يزل أهل بابل مقهورين مغلوبين إلى أن ملك أردشير بن بابك من نسل ساسان، فجمع أمرهم، وأعلى كلمتهم فبعث إلى الصين والهند والروم، فجمع العلوم والكتب ممّا قدر عليه، وفعل ابنه شابور بعده مثل ذلك وكتب الكتب بالفارسية على ما كان هرمس البابلي ودورتيوس السرياني وقندروس اليوناني من أثنية وبطلميوس الإسكندراني وفرماسب الهندي. فشرحوها وعلّموها الناس على مثل ما كان أخذوا من جميع تلك الكتب التي كان أصلها من بابل ثم جمعها وألّفها، وكذلك فعل كسرى أنوشروان بعدهما لمحبّة العلم والعمل، ولأهل كلّ زمان ودهر تجارب حادثة وعلم مجدّد لهم على قدر الكواكب والبروج الذي هو وليّ تدبير الزمان بأمر الله تعالى.

قال أبو معشر في اختلاف الزيجات إنّ ملوك الفرس بلغوا في عنايتهم بصيانة العلوم وحرصهم على بقائها على وجه الدهر وإشفاقهم عليها من أحداث الجوّ وآفات الأرض أن اختاروا لها من الورق أصبرها على الأحداث وأبقاها على الدهر وأبعدها عن التعفّن لحاء شجر الخدنك، ويسمّى التوز، وبهم اقتدى أهل الصين والهند والأمم واختاروها لقسيّهم لصلابتها وملاستها وبقائها على القسيّ.

Bundan sonra onlar yeryüzünün her tarafında, bütün iklimlerin beldelerinde toprağı en iyi, çürümesi en az, deprem ve ay tutulmasından en uzak ve bina bakımından zamana karşı daha dayanıklı bir yer aradılar. Bütün bu vasıfları İsfahan'dan daha iyi bir araya toplayan bir yer bulamadılar. Sonra bu beldenin her tarafını araştırdılar ve Rustak Ceyy'den[1] daha iyi bir yer bulamadılar. Ceyy diye isimlendirilen şehrin içinde bulunan Kuhunduz'a ulaştılar ve ilimlerini orada emin bir şekilde depoladılar. Bu bizim zamanımıza kadar kalmıştır ve Sarveyh (Saruyah[2]) diye isimlendirilmektedir. Bu yapıdan insanlar banisinin kim olduğu bilgisine ulaştılar. Zira bizim bu zamanımızdan[3] yıllar önce bir kısmı yıkıldığından orada şakik çamurdan örülmüş bir tonoz (ezc) açığa çıktı ki içinde *Tüz* isimli beyaz kavak ağacı kabuklarına kadim Pehlevî yazısıyla yazılmış öncekilerin ilimlerinin her türlüsünü içeren birçok kitabı vardı.

Bu kitaplardan bazıları onlara ilgi duyan birine ulaştı. Bu kişi kitapları okuyunca onların içinde kadim Pers krallarından birine ait bir kitaba rastladı. Bu kitapta Batıda havadan sürekli yağan, şiddeti ve devamlılığıyla normal sınırları aşan bir yağmur olayının haberinin, ilimleri ve ilim ehlini seven erdemli kral Tahmûras'a verildiği yazılıydı. Onun hükümdarlık yıllarının ilk gününden Batıdaki bu olayın göründüğü ilk güne kadar iki yüz otuz bir sene ve üç yüz gün olmuştu. Müneccimler onu krallığının ilk gününden itibaren bu Batıdaki olayın daha sonra Doğu'ya doğru geçebileceği konusunda uyarıyorlardı. Dolayısıyla o mühendislere en doğru mevkiin seçimini emretti. Onlar da kendisine şu an hali hazırda ayakta olan Sarveyh binalarının bulunduğu mevkii seçtiler. Bunun üzerine hükümdar söz konusu binanın yapılmasını emretti ve farklı türlerde birçok ilmi oraya nakletti.

Bu kitaplar arasında öncekilerden bir filozofa ait bir kitap vardı. Bu kitapta yıldızların vasatî konumlarını ve onların hareketlerinin sebeplerini çıkarmak için bilinmesi gereken devirler ve seneler vardı.

1 Ceyy, İsfahan yakınlarında eski bir yerleşim yeri. Aynı zamanda Şehristan diye isimlendirilir. Rustak askeri kamp anlamındadır.

2 Sarveyh (Saruyah), bir kale olup, Zerdüştler tarafından Jem-gird ve daha sonra da Sruva olarak isimlendirilmiştir. *The Fihrist of al-Nadîm*, en. trs. Dodge, II, 577

3 Bu rivayeti Şehrezûrî İbnü'n-Nedîm'den naklettiğine göre ve İbnü'n-Nedîm de Ebû Ma'şer'den naklettiğine göre "zamanımız" ifadesi Ebû Ma'şer (ö. 272/886) çağı olarak anlaşılmalıdır.

ثم طلبوا لها بعد ذلك من بقاع الأرض وبلدان الأقاليم أصحّها تربةً وأقلّها عفونةً وأبعدها من الزلازل والخسوف وأبقاها على الدهر بناءً فلم يجدوا أجمع لهذه الأوصاف من إصفهان ثم فتّشوا عن بقاع هذا البلد فلم يجدوا أفضل من رستاق جي، فجاؤوا إلى مهند[1] وهو في داخل المدينة المسمّاة بجي فأودعوه علومهم، وقد بقي إلى زماننا هذا وهو يسمّى سارويه. ومن هذا البنية درى الناس من بناها لأنّ قبل زماننا هذا بسنين كثيرة انهدمت من هذه ناحية وظهروا فيها على أزج معقود من طين الشقيق فيه كتب كثيرة من كتب الأوائل مكتوبة في لحاء التوز مودوعة أصناف علوم الأوائل بالكتابة الفارسية القديمة.

فوقع بعضها إلى من عُني به فقرأه فوجد فيه كتابًا لبعض ملوك الفرس المتقدّمين أنّ طهمورث الملك الفاضل المحبّ للعلوم وأهلها كان قد انتهى إليه خبر الحدث الغربي الذي كان من جهة الجوّ في تتابع الأمطار هناك وإفراطها في الدوام والغزارة وخروجها عن الحدّ وأنّه كان من أوّل يوم من سني ملكه إلى أوّل يوم من بدء هذا الحدث الغربي مئتان وواحد وثلاثون سنة وثلاثمئة يوم وأنّ المنجّمين كانوا يخوّفونه من أوّل ابتداع ملكه تعدّي هذا الحدث المغربي من ناحية المغرب إلى ما يليه من جانب المشرق فأمر المهندسين بإيقاع الاختيار على أصحّ البقاع، فاختاروا لها موضع البنية سارويه، وهي قائمة إلى الساعة، فأمر ببنائها، ونقل إليها علومًا كثيرةً مختلفة الأجناس.

وإنّه كان فيها كتاب منسوب إلى بعض الحكماء المتقدّمين فيه سنون وأدوار معلومة لاستخراج أوساط الكواكب وعلل حركاتها،

١ في الفهرست لابن النديم: قهندز.

Farslar bunları "Binlerin Devirleri" (*edvârü'l-hezârât*) diye isimlendirirlerdi. Hintliler ve Bâbil'in sakinleri olan Keldânîler gibi bütün kadim milletler bu senelerin ve devirlerin vasatî konumlarını hesaplayabiliyorlardı. Müneccimler ise bu kitaptan içinde bulunulan zaman hakkında Zîcü'ş-Şehriyâr (Şehriyâr'ın astronomik cetveli) diye isimlendirdikleri astronomik cetveller (zîc) çıkarmışlardı. Bu, ziclerin kralı anlamındadır." İşte buraya kadar Ebû Ma'şer'in sözleridir.

[İbnü'n-Nedîm'de] şöyle anlatılır: "Sâhib İbnü'l-Amîd bu şehrin surlarında içinde kitaplar dolu sandıklar buldu. Onları Bağdat'a gönderdi. Bazıları onların içindekiler istihraç ettiler. Bunların çıkarıldığı Sarveyh insanı hayrete düşüren ve insana acizlik hissi veren kadim binalardan oluşmaktadır. Doğudaki bu binalar, ihtişam ve binanın insanı aciz bırakması bakımından Mısır'daki piramitlere benzemektedirler."

Şöyle anlatılır: Aristoteles'in telif edip tamamladığı mantık ve hikmetin aslı İskender, [III.] Dârâ ülkesini işgal ettiği zaman Pers hazinelerinden alınmıştır. Aristoteles ancak onların kitaplarının yardımıyla ve bu kitapların desteğiyle bu konuya güç yetirebilmiştir. Değerli durumların ve sahih hikmetin az bir bilgisine ulaşan kimse katında Fars hikmetinin değeri ve şerefi hakkında hiçbir kuşku ve kapalılık yoktur. Farslar arasında hikmetin hakikatini bilen krallardan Keyûmars, Tahmûras, Feridun, Bâbek oğlu Erdeşir, Keyhüsrev ve diğerleri gibi ve yine izzetli bilgeler ve değerli insanlardan Camasb, Ferşavuş, Büzürgümihr ve diğerleri gibi krallar ve erdemli insanlar vardı. Fakat hikmet ve krallığın bir bölgeden bir başka bölgeye bir toplumdan bir başka topluma intikal etmesi ilâhî işlerin ve semavî hallerin âdetindendir. Ezelî ve ebedî olan, zaman ve asırların değişmesiyle değişmeyen, daim olan [Allah] ise tüm eksikliklerden münezzehtir.

[İbnü'n-Nedîm'de] şöyle anlatılmaktadır: "Eski zamanlardan birinde hikmet; hikmet ehli olanlar ve doğası gereği onu kabul edebilecek yetenekte olanlar hariç yasaklanmıştı. Bilgeler bu amaçla hikmet ve felsefeyi talep edenlerin doğum tarihlerini inceliyorlardı. Eğer bu araştırmadan doğan kimsenin, felsefeye yatkınlık ve kabiliyetinin doğumu zamanında meydana geldiği anlaşılırsa onu felsefe öğrenimi için istihdam edip felsefe öğretiyorlar aksi takdirde öğretmiyorlardı.

وكانوا يسمّونها أدوار الهزارات. وجميع القدماء من الهند والكلدانيين -وهم سكّان بابل- كانوا يستخرجون الأوساط من هذه السنين والأدوار، واستخرج المنجّمون منه في ذلك الزمان زيجًا سمّوه زيج الشهريار ومعناه ملك الزيجات. فهذا لفظ أبي معشر.

ويقال إنّ الصاحب ابن العميد وجد في سور هذه المدينة صناديقَ فيها كتب، فأنفذها إلى بغداد، فاستخرجها بعضهم. وسارويه من الأبنية العجيبة القديمة المعجزة البناء، وهي في المشرق تشبه الأهرام التي بمصر في الجلالة وإعجاز البناء.

ويقال إنّ المنطق والحكمة التي ألّفها وهذّبها أرسطاطاليس أصل ذلك مأخوذ من خزائن الفرس حين ظفر الإسكندر بدارا وبلادهم، وأنّه ما قدر أرسطو على ذلك إلا بمدد كتبهم ومعاونتها، ولا شكّ ولا خفاء عند من أدرك طرفًا من الأمور الشريفة والحكمة الصحيحة في مقدار حكمة فارس وشرفها. وكان فيهم ملوك أفاضل مثل كيومرث وطمهورث وافريدون واردشير بن بابك وكيخسرو وغيرهم من الملوك العارفين بحقيقة الحكمة، ومثل جاماسب وفرشاوش وبزرجمهر وغيرهم من الأجلّة والحكماء الأعزّة لكن من دأب الأمور الإلهيّة والأحوال السماوية أن تنتقل الحكمة والملك من جيل إلى جيل ومن قوم إلى قوم فسبحان الأزلي الأبدي الدائم الغير المتغيّر على مرّ الدهور والأعصار.

ويقال كانت الحكمة في قديم الزمان ممنوعًا منها إلا من كان من أهلها ومن يتقبّلها طبعًا، وكانت الحكماء ينظرون في مواليد من يريد الحكمة والفلسفة، فإن علمت أنّ في صاحب المولد في مولده حصول ذلك استخدموه وإلا فلا.

Felsefe İsa (a.s.)'dan önce Yunanlılarda herkese açıktı. Romalılar Hıristiyanlaşınca zahiren nebevî şeriata ters olması nedeniyle felsefeyi engellediler, felsefeyi içeren kitapları yaktılar ve felsefe hakkında konuşmayı yasakladılar. Daha sonra Romalılar felsefî ekollere geri döndüler. Bu gelişmeye sebep olan ise Kral Julianus'tu. Bu Kral, Antakya'ya gelmişti ve Aristoteles kitaplarının şârihi Themistius ona vezirlik yapmıştı.

Sonra Zü'l-ektâf [II.] Şâpûr, Kral Julianus'a saldırınca, ona yenik düştü ve Julianus ona karşı zafer kazandı; Acem topraklarına yürüdü ve Cündişâpûr'a ulaşınca orayı muhasara etti; fakat oranın fethi müyesser olmadı. Şâpûr Roma hapishanelerinden kurtuldu. Ülkeyi bir baştan bir başa geçti ve sonunda Cündişâpûr'a ulaştı. Oradakilerle Romalılara karşı hücuma geçti, sonuçta Romalıları yenip Julianus'u öldürdüler. Onun yerine Büyük Konstantin geçti. Böylece felsefe ile meşgul olmak yasağı da geri döndü."

Özetle kralların, emirlerin ve ileri gelenlerin rağbetlerine göre hikmet ve felsefe açığa çıkar. Onların nefretlerine ve düşmanlıklarına göre de gizlenir. Dünyanın kuralı ezelden ebede böyledir. İşte bu, hikmet ve bilgelerin özetle haberidir. Onların halleri inşallah ayrıntılı bir biçimde gelecektir.

[Felsefenin İslam Milletinde Zuhur Etmesinin Sebebi]

Felsefenin İslam milletinde ortaya çıkmasının sebebi ise bazı ileri gelenlerin Yunanca ve Arapça dillerine hakim filozoflar ile musahabeleri, onların naklettikleri bir takım hikemî sözler ve Yunanca kitaplardan Arapçaya çevirileridir.

İslam'da ilk çeviri Emevîler zamanındaydı. Çünkü bilim hakkında kendinde var olan bir arzu sebebiyle Hâlid b. Yezîd bilim hakkında kitapların tercüme edilmesini emretmiştir. İslam'da ilk çeviri de işte budur. Haccâc zamanında hazineye ait divanlar (hesap defterleri) Farsçadan Arapçaya tercüme edildi. Şam'da bulunan divanlar ise Rumca'ydı. Onu Mansûr b. Sercûn, Hişâm b. Abdülmelik zamanında tercüme etti. Abbasoğulları zamanında tedrici olarak bazı şeyler çevrilmeye devam etti. Me'mûn bu konuda en önemli kişiydi.

وكانت الفلسفة ظاهرة قبل المسيح عليه السلام في اليونانيين. فلمّا تنصّرت الروم منعوا عنها وأخرجوها وأحرقوها وحرّموا الكلام فيها إذ كانت في الظاهر بضدّ الشرائع النبويّة، ثم إنّ الروم رجعت إلى مذاهب الفلاسفة وكان السبب في ذلك ملك أيوليانس، وكان ينزل بأنطاكية، ووزر له ثامسطيوس شارح كتب أرسطو.

ثم لمّا قصده شابور ذو الأكتاف وانهزم منه وظفر به أيوليانس، سار إلى أرض العجم حتى بلغ جند شابور فحاصرها وصعب عليه فتحها. ثم إنّ شابور تخلّص من سجن الروم، وطوى البلاد حتّى دخل جند شابور وخرج بمن فيها إلى الروم ، فهزمهم وقتلوا أيوليانس، وولي عوضه قسطنطين الأكبر، فعاد المنع من الاشتغال بالفلسفة.

وبالجملة بحسب رغبات الملوك والأمراء والأكابر تظهر الحكمة والفلسفة، وبحسب نفرتهم عنها وعداوتهم لها تختفي وهكذا دأب الدنيا أبدًا وأزلًا، فهذا خبر الحكمة والحكماء على الإجمال وستأتي الأحوال مفصّلة إن شاء الله تعالى.

[سبب ظهور الفلسفة في الملّة الإسلامية]

وأمّا سبب ظهور الفلسفة في الملّة الإسلاميّة فبسبب مصاحبة بعض الأكابر قومًا من الفلاسفة العارفين باللغتين، أعني اليونانية والعربية، ونقلهم شيئًا من الكلمات الحكمية والكتب من اليونانية إلى العربية.

فأوّل نقل كان في الإسلام كان في زمن بني أميّة، وذلك أنّ خالد ابن يزيد لهوس كان له في الصنعة أمر بنقل الكتب التي في الصنعة. وهو أوّل نقل كان في الإسلام. ونقل الديوان من الفارسية إلى العربية في زمن الحجّاج. فأمّا الديوان بالشام فكان بالرومية فنقله منصور بن سرجون[1] في زمن هشام بن عبد الملك ونُقل في زمن بني العبّاس على التدريج في كلّ وقت بعض الأشياء، وكان المأمون أصلًا عظيمًا في ذلك.

---

١ ح، ج، غ، ف: {سرحون}؛ ص: {سرخون}، والتصحيح من تاريخ الطبري ٦/١٨٠: {سرجون}.

[İbnü'n-Nedîm'de] şöyle anlatılmaktadır: "Me'mûn uykusunda yüzü kumral, altın sırmalı bir kaftan giymiş ve divanda oturan ihtiyar bir adam gördü. Me'mûn söyle anlatmıştır: "Ondan çekindim ancak yine de ona yaklaştım ve "Sen kimsin?" dedim. "Ben filozof Aristoteles'im" dedi. "Ona ben sana bazı şeyler soracağım." deyince "Sor" dedi. Ona "İyilik nedir?" diye sorunca "Akıl katında iyi olandır." dedi. Me'mûn şöyle devam etti: "Sonra nedir?" diye sorunca "Şeriat katında iyi olandır." dedi. Sonra ona "Sonra nedir?" dedim. "Örfte iyi olandır." dedi. Sonra ona "Daha sonra nedir?" dedim. "Sonra, sonrası yoktur" diye cevapladı ve ekledi: "Düşüncede/mezhepte olan şey, senin için altın gibi olsun." Me'mûn uykudan uyanınca felsefî ilimlerin bütün türleri konusunda inancı yerleşti. Böylece mütercimleri topladı ve Dâru'l-hikme'yi açtı. Hikemi ilimlerin Arapçaya nakledilmesi için çeşitli işlemler ve görevler belirledi. Rum ülkesine hikmet kitaplarını talep etmek üzere bir elçi gönderdi ve bütün kitaplar getirildi. Benû Mûsa ailesi de benzer şekilde yapmaktaydı. Bundan sonra talep çoğaldı. Hatta bazıları Rum ülkesine gidiyor, büyük miktarda paralar harcıyor, kitaplar talep ediyor ve onları Arapçaya tercüme ediyordu."

ويقال إنّه رأى في المنام شيخًا يميل وجهُه إلى الشقرة، عليه ثياب منسوجة بالذهب جالس على سدّة، قال: فهبتُه إلا أنّي مع ذلك دنوْت منه فقلت له: من أنت؟ فقال: أنا أرسطاطاليس الحكيم. قال: فقلت له: إنّي أسألك عن أشياء. فقال: سل. فقلت له: ما الحسَن؟ فقال: ما حسُن عند العقل. قال: فقلت: ثم ماذا؟ فقال: ما حسُن عند الشرع. قال ثم قلت له: ثم ماذا؟ فقال: ما حسُن في العرف. ثم قلت له: ثم ماذا؟ فقال: ثم لا. ثم قال: ما كان في المذهب فليكن عندك كالذهب. فلمّا استيقظ اعتقد في جميع أنواع علوم الحكمة فجمع النقلة وفتح دار الحكمة وأطلق الجرايات والوظائف على أن ينقلوا العلوم الحكمية إلى العربية وأنفذ رسولًا إلى ملك الروم يطلب كتب الحكمة فسير له جملة من الكتب، وكذلك فعل بنو موسى وكثر بعد ذلك الطلب حتى كان بعضهم يذهب إلى الروم ويبذل الأموال ويطلب الكتب وينقلها إلى العربية.

[1]

Bilgelerin İlki İnsanlığın Babası Âdem (a.s.)

Meskûn çeyreğin tufanla harabından sonraki ilk devrin başında yaşadı. O, sanatları ve bu sanatların aletlerini ilk icat eden ve çocuklarına öğreten kimseydi. Yine çeşitli ilimleri çıkarıp onları çocukları için tedvin etti. Onun hastalıklar hakkında, bazı sanatlar, ilimler ve Allah Teâlâ'nın "*Allah Âdem'e isimleri öğretti*" (Bakara, 2/31) şeklindeki âyetinde geçen esma ilmi hakkında bazı kitaplarını gördüm. Çok uzun bir zaman yaşadı. Allah'ın elçilerinin ve nebilerinin (a.s.) ilki şanı yüksek, derecesi ulvî erdemli bir insandı.

[١]

أوّل الحكماء آدم أبو البشر صلوات الله تعالى عليه وسلامه

فكان في أوّل الدور الأوّل بعد خراب الربع المسكون بالطوفان، وهو أوّل من استخرج الصنائع وآلاتها وعلّمها أولاده، واستخرج أيضًا العلوم ودوّنها لأولاده، ورأيت بعض كتبه في التعفينات وبعض الصنائع والعلوم وعلم الأسماء في قوله ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾(سورة البقرة، ٣١/٢)، وعاش دهرًا طويلًا، وكان رجلًا فاضلًا عظيم القدر جليل الشأن، أوّل أنبياء الله تعالى ورسوله عليهم الصلات والسلام.

[2]

Hz. Âdem'in Oğlu Şît (a.s.)

Sonra Âdem (a.s.)'in oğlu Şît (a.s.) geldi. O ilk bilge [Birinci Urani] idi. O yine Agathodiamon olup Araplar katında İdrîs (a.s.) diye isimlendirilen Hermeslerin Hermesi'nin hocasıydı. Şeriat ve hikmet ilk defa ondan alındı. Sâbiîler ona nispet edilirler ve onun nübüvvetini kabul ederler. Sâbiîlerin ahkâm kitaplarının bir kısmı Hz. Şît (a.s.)'e, bir kısmı da Yahya b. Zekeriyya (a.s.)'ya nispet edilir. Sâbiîler bedenlerin değil, ruhların dirilişi hakkında konuşurlar.

Sâbiîlerin bir yazıları var ki ebced hecesi üzere eski Nabatîce harflerledir. Harflerinde elif, be, te ve se yoktur. Onlar kitaplarına da *İlk Zebur* ismini vermektedirler. Bu kitap yüz yirmi sureden müteşekkil olup küçük ve büyük sureleri vardır. Kıbleleri Beytü'l-makdis'tir. Allah yeryüzünde Şît'i nereye yerleştirdiğini en iyi bilir, ancak açık olduğu kadarıyla Şam ya da Yukarı Mısır'da yaşamış olmalıdır.

Onun sözlerinden bazıları şunlardır:

- "Hanif bir müminin şu on altı hasletinin bulunması gerekir. (1) Allah Teâlâ ve semavî, ruhânî, arşı taşıyan ve Allah'a itaat eden meleklerini bilmek. (2) İyiliği ve kötülüğü bilmek ki böylece hayra yönelsin ve şerri işlemekten sakınsın. (3) Allah Teâlâ'nın yeryüzünde halife kıldığı, memleketlerin ve kulların işlerini kendi emrine verdiği merhametli kralı dinlemek ve ona itaat etmek. (4) Ana babaya iyilik etmek. (5) Gücü yettiği ölçüde iyilik etmek. (6) Fakirlere iyilik etmek. (7) Gariplerin tarafını tutmak. (8) Allah Teâlâ'ya itaat konusunda cesaretli olmak. (9) Günahtan korunmak. (10) İman ve yakînde sabretmek. (11) Doğru söylemek. (12) Adalet. (13) Dünya konusunda kanaat. (14) Allah Teâlâ'ya mahlûkatına verdiği nimetler karşılığında şükretmek için kurbanlar ve adaklar sunmak. (15) Yumuşak huyluluk ve dünyanın musibetlerine karşı bıkmaksızın Allah'a hamd etmek ve (16) Hayâ sahibi olmak ve az tartışmak."

[٢]

ثم ولده شيث بن آدم عليهما السلام

ثم ولده شيث عليهما السلام، وهو أوريا الأوّل وهو أيضًا أغاثاذيمون أستاذ هرمس الهرامسة المسمّى عند العرب بإدريس عليه السلام، وهو أوّل من أخذ عنه الشريعة والحكمة. والصابئة تنسب إليه وتعترف بنبوّته، ولهم كتب أحكام بعضها منسوبة إلى شيث عليه السلام، وبعضها إلى يحيى بن زكريا عليه السلام، ولا يقولون بقيامة الأجساد بل الأرواح.

ولهم كتابة وحروف بالنبطية قديمة على هجاء أبجد، وليس لهم أ ب ت ث، ولهم كتاب يسمّونه الزبورَ الأوّل، وهو مئة وعشرون سورة، كبار وصغار، وقبلتهم بيت المقدس والله أعلم بمسكنه من الأرض، ولعلّ الأظهر أنّه كان بالشام أو بصعيد مصر.

ومن كلامه قال:

إنّه يجب أن يكون في المؤمن الحنفي ست عشرة خصلةً الأوّل: المعرفة بالله تعالى وملائكته من السمائيين والروحانيين وحَمَلة العرش وأهل طاعته. والثاني: معرفة الخير والشرّ أمّا الخير فليرغب فيه، وأمّا الشرّ فليحذر من فعله. الثالث: السمع والطاعة للملك الرحيم الذي استخلفه الله تعالى في الأرض وملّكه أمر البلاد والعباد. الرابع: بِرّ الوالدين. الخامس: اصطناع المعروف بقدر الطاقة. السادس: المواساة للفقراء. السابع: التعصّب للغرباء. الثامن: الشجاعة في طاعة الله تعالى. التاسع: العصمة عن الفجور. العاشر: الصبر بالإيمان واليقين. الحادي عشر: صدق اللّهجة. الثاني عشر: العدل. الثالث عشر: القنوع في الدنيا. الرابع عشر: الضحايا والقرابين شكرًا لله تعالى على ما أولى من النعم لخلقه. الخامس عشر: الحِلم وحمد الله تعالى على مصائب الدنيا بغير تملّل. السادس عشر: الحياء وقلّة المماراة.

- {"Bir kralın tarzı şu olmalıdır: Halkın, hükümdarın emrine itaat etmesi gerektiği gibi hükümdarın da kendi durumundan önce bütün işlerinde halkının durumunu denetlemesi gerekir. Çünkü onun halkına göre konumu bedendeki nefs gibidir."
- "Eğer hükümdar zulümle mal toplayacağını sanıyorsa kuşkusuz yanılmıştır. Çünkü hükümdar ancak yeryüzünü imar etmek sûretiyle mal toplayabilir."
- "Hükümdar halkının, ordusunun ve düşmanının durumunu gözetmekten bir gün gafil kalırsa düşüncesi meşgul olur, zihni kurtlanır ve bir ay boyunca gözüne uyku girmez. İki gün gafil kalırsa bu sıkıntıları iki ay boyunca yüklenir. Bu, bu arada ortaya çıkıp da krallığını götürecek bir şeyden emin olabilirse böyledir."
- "Hükümdarları yüce akıllı, sağlam görüşlü ve hikmetin bilgisine sahip olan bir kralın dostlarının ve halkının durumu ne güzeldir! Bu özelliklerin birini taşımayan hükümdarın halkının durumu ise ne kötüdür!"
- "İlacı tedarik edilmediği zaman bedende başka hastalıkları doğuran bir rahatsızlık örneğinde olduğu gibi bir hükümdar küçük şeyleri önemsemezse bunlar zamanla büyük hale gelir."
- "Bir hükümdar düşmanının yaltaklığı ve tatlı sözlerine kanar ve onun işlerini soruşturup yaptıklarını araştırmazsa onun kendisine saldırısından emin olamaz. Zira aslanın anlık bir gaflet anında sıçraması ona güven duyanın ölmesinin sebebidir."
- "Bir hükümdar; evladına krallığını devam ettirmesi, halkına adil davranması ve ordularını yönetmesi gibi gereken bütün bilgileri öğretmekten gafil olmamalıdır. Yine av ve eğlence ile gününü gün etmenin ona yakışmayacağını, ciddiyetini takınması ve sorumsuzluktan sakınması gerektiğini de öğretmesi gerekir."
- "Bir hükümdar erdemli kimselere, ilim ehline ve ilim peşinde koşanlara nimetini izhar etmelidir ki onlar daha fazlasını elde etmek için kendilerini teşvik etsinler."

{وقال: سبيل الملك: كما يحبّ أن تكون رعيّته تحت طاعته كذلك يلزمه أن يكون هو المتفقد أحوالهم قبل حال نفسه في جميع أمورهم، لأنّ صورته معهم صورة النفس في البدن.

وقال: إن ظنّ الملك أنّه يجمع مالًا من ظلم فقد ظنّ عجزًا؛ ولا يجمع الملك المال إلا من عمارة الأرض.

وقال: إن غفل الملك عن النظر في أمور رعيّته وجيوشه وأعدائه يومًا واحدًا اشتغل فكرُه وسوِّس خاطرُه وأسهر عينه شهرًا؛ وإن غفل يومين حُمل ذلك عنه شهرين، هذا إن سلم عن أمر يبعثه فيذهب بملكه.

وقال: ما أحسن حالَ الرعيّة وأولياء الملك إذا كان ملكهم لطيف العقل صحيح الرأي عالمًا بالحكمة! وما أسوأ حالَهم إذا عدم من هذه شيئًا!

وقال: إذا استهان الملك بصغير الأشياء صار كبيرًا، كالعلّة في البدن متى لم يُتدارك علاجها ولدت سقمًا في البدن.

وقال: إذا اغترَ الملك بالملق والمنطق اللطيف من عدوّه ولم يتفقّد آثاره ويتّبع أعماله فلا يأمن وثوبه عليه، فإنّ وثبة الأسد على غفلة سبب هلاك الموثوق به.

وقال: سبيل الملك أن لا يغفل عن تعليم ولده سائر العلوم التي لها قوام مملكته والعدل في رعيته وسياسة جيوشه، ولا يحسن له مداومة الصيد واللعب، ويلزمه الجدّ وتجنّب الهزل.

وقال: يجب على الملك أن يظهر نعمته على أهل الفضل والعلم وطالبه ليحثّوا أنفسهم في الزيادة.

- "Bir hükümdar işlerinden birine bir yönetici görevlendirmek istediği zaman onun ahlâkını, sabırlı olup olmadığını, kendini ve ailesini nasıl yönettiğini soruşturmalıdır. Eğer huyu güzel, diğer işlerini güçlü bir şekilde idare eden, mütedeyyin ve başına gelen şeylere karşı sabırlı ise onu görevlendirsin. Bunun tersi olması durumunda onu göreve getirmesin."
- "İşlerde sabırlı davran; zira acelecilik öfkede bulunur."
- "Boş kalpler şehvetlerin emrine amadedir."
- "Allah Teâlâ için seni samimi olarak seven bir arkadaş, aceleyle mirasına konmayı temenni eden bir öz kardeşten yeğdir."
- "Her şey cinsini sever; insan da kendi benzerine ülfet duyar."
- "Kendisiyle amel edilen güzelliğin kadr u kıymetini bilmeyen kişi, kölelerin yaptığı gibi güzeli çirkinlikle değiştirir."
- "Tanınmayan kimsenin gurbeti, zillettir."
- "En büyük zenginlik beden sıhhatidir; en yüce mutluluk ise gönül ferahlığıdır."
- "Sevgi ve muhabbetten doğan itaat, güç ve korkudan doğan itaatten daha çok istenir."
- "Tecrübeler ne güzel eğiticidir! Akıbetler hakkında düşünmek ne güzel vefadır!"
- "Dünya işinin en üstünü ve değerlisi övgü; ahiretteki en üstün şey ise sonunda kurtuluştur."
- "Susmak ama cahillerle konuşmamak; yalnız kalmak ama kötülerle düşüp kalkmamak [iyidir]."
- "Zalim yönetici yanında kudretli ve güçlü bir makam düşkününün bulunmasındansa bir cahilin bulunması daha iyidir."
- "Kısır kalmak ahmak evladı olmaktan yeğdir."
- "Bahtı az ama akıllı kimseye yakın olmak, malı çok ama cahil birine yakın olmaktan daha iyidir."

وقال: سبيل الملك إذا أراد أن يستخدم متصرّفًا في شيء من أعماله أن يسأل عن أخلاقه وصبره وتدبيره لنفسه ومنزله. فإذا كان حسن الخلق شديد السياسة لسائر أحواله وفيه الدين والصبر على الأشياء العارضة فيستخدمه وإن كان ضدّ ذلك فلا.

وقال: تصبّر في الأمور، فإنّ الاستعجال في الغضب.

وقال: القلوب الفارغة موكلة بالشهوات.

قال: صديق في الله تعالى يودّك خالصًا خير من أخ شقيق يتمنّى ميراثك عاجلًا.

وقال: كلّ شيء يألف جنسه، والإنسان يألف شكله.

وقال: من لم يعرف مقدار جميل يُفعل به فاستبدله بالقبيح كفعل العبيد.

وقال: غربة المجهول ذُلّ.

وقال: أغنى الغنى صحّة الجسم، وأجلّ السرور سعة الصدر.

وقال: طاعة المحبّة والودّ أرجى من طاعة السلطنة والهيبة.

وقال: نعم المؤدّب التجارب، ونعم الوفاء النظر في العواقب.

وقال: أفضل أمر الدنيا وأشرفه الثناء، وفي الآخرة النجاة في المعاد.

وقال: الصمت ولا محاورة الجُهَّال، والانفراد ولا مواصلة الأشرار.

وقال: الجهول عند السلطان الجائر خير من العزيز العظيم الجاه عنده.

وقال: العُقْم خير من الولد البليد.

وقال: القرب من العاقل القليل البخت خير من الجاهل الكثير المال.

- "Hikmet, sahibini tevazu tahtına mirasçı kılar. Varlığın bilgisine onunla ulaşılır. Ancak hikmetle niyet güzelleşir, rahmet iner, sultan adil olur, rıza istenir, sorgulama biter, görüşler ittifak eder, takva artar, iyilik çoğalır, hayırlar ortaya çıkar, günahlar azalır."
- "Hikmete layık olmadığı hâlde onu isteyen zulmetmiştir; nimetlerle bilgeliğe ulaşacağını zanneden de zulmetmiştir."}[1]

1 Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

وقال: الحكمة تورث صاحبها فراش التواضع، وبها تُنال معرفة الأمور، وبها تحسن النيّة، وتنزل الرحمة ويعدل السلطان، ويبتغى الرضا، وتَنفُق المساءلة، وتجتمع الآراء، ويزداد الورع، ويكثر البرّ، ويظهر الأخيار، وتقلّ الذنوب.

وقال: ظلم من التمس الحكمة بغير استحقاق لها، ومن ظنّ أنّ إليها سبيلًا مع النعيم.}[1]

١ ح، ص، ج – {وقال: سبيل الملك: كما يحبّ أن تكون رعيّة... ... ومن ظنّ أنّ إليها سبيلًا مع النعيم}.

[3]

Rabbânî Büyük Bilge Empedokles [m.ö. 495-435]

Empedokles, Agrigentum halkından Meton'un oğludur.

{Empedokles bilgeler topluluğuna göre ileri gelenlerden ve ululardan biriydi. Felsefî ilimlerde ince bir araştırması, amellerde derin bir hali vardı. Dâvûd (a.s.) ve Lokman (a.s.)'dan Şam'da hikmeti telakki edip Yunan memleketine dönünce hikmet hakkında konuşmaya başlamıştır. Şöyle demiştir: "Bârî Teâlâ, sırf ilim, mahza irâde, cömertlik, izzet, kudret, adalet, hayır ve hak olduğu halde sadece onun hüviyeti devamlıdır. Bu isimlerle isimlendirilmiş ayrı kuvvetler yoktur. Bilakis bu güçler O'dur. O da bütün bu güçlerdir. Bunların hepsi sadece yaratıcıdırlar ancak O *bir şeyden* yaratmış değildir. O'nunla beraber bir şey de bulunmuş değildir. Mâkul basitlerin ilki olan basiti yani ilk unsuru yaratmış, sonra basit varlıklar, bu tek basit ilkeden çoğalmış, sonra bileşik varlıklar bu basit varlıklardan oluşmuştur. Şu halde O, zıtların, hayalî, hissî ve mâkul karşıtların yaratanıdır."

Empedokles'ten şöyle nakledilmiştir: "Mantık akıl nezdinde bulunanı ifade etmeye güç yetiremez. Çünkü akıl basit olması itibariyle mantıktan daha uludur. Akıl tek iken mantık bileşiktir, mekânlıdır. Şu halde mantık, yüce yaratıcıyı sadece tek bir sıfatla vasf edebilir ki bu da şudur: Allah O'dur ve basit ya da bileşik âlemlerden bir şey değildir. Ancak ilk unsur aklın zatı yönünden basittir; fakat mutlak basit yani katışıksız birlik değildir. Her sebepli varlık aklî ya da hissî terkiple bileşiktir. Dolayısıyla unsur zatında sevgi ve galebeden bileşiktir. Bu ikisinden ruhanî ve cismanî basit cevherler neşet eder. Buna göre sevgi ve galebe ilk unsurun iki sıfatı ya da sûreti olup bütün varlıkların ilk iki ilkesi haline gelmiştir. Dolayısıyla ruhanîlerin hepsi halis sevgi üzere, cismanilerin hepsi ise galebe üzere tab olunmuşlardır. Bileşikler ise sevgi ve galebe tabiatları, bunların birleşmeleri ve çatışmaları üzere yaratılmışlardır. Ruhanîlerin cismanîlerdeki miktarı da sevgi ve galebenin bileşiklerdeki ölçüleri oranına göre belirlenir. Bu nedenle birleşenler uyum içinde olurken birbirine zıt olanlar da ayrılık olmuştur. Bileşiklerdeki uyum ruhaniyattan farklılık ve galebe ise cismanîlerdendir. Ancak her ikisi, iki farklı izafetle tek bir nefiste birleşebilirler."}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var; Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de eksik.

[٣]

الحكيم العظيم الربّاني أنباذقلس

ابن ماذن من أهل افرغلينا.

{وهو من الكبار والعظماء عند الجماعة من الحكماء، دقيق النظر في العلوم الحكمية، رقيق الحال في الأعمال، ولما وعى الحكمة من داود ولقمان بالشام عاد إلى يونان فكلّم بالحكمة. فقال إنّ الباري تعالى لم يزل هويته فقط وهو العلم المحض والإرادة المحضة والجود والعزّ والقدرة والعدل والخير والحقّ، لا أنّ هناك قوىً مسمّاة بهذه الأسماء بل هي هو وهو هذه، كلّها مبدعة فقط، لا أنّه أبدع من شيء، ولا أنّه كان معه شيء، فأبدع البسيط الذي هو أوّل البسائط المعقولة أعني العنصر الأوّل ثم كثرت الأشياء المبسوطة من ذلك المبدع البسيط الواحد ثم كون المركّبات من المبسوطات، وهو مبدع المتضادّات والمتقابلات المعقولة والخيالية والحسية.

وذكر أنّ المنطق لا يقدر أن يعبّر عمّا عند العقل لأنّ العقل أكبر من المنطق لأنّه بسيط، والمنطق مركّب متحيّز، والعقل متّحد فليس للمنطق إذن أن يصف الباري تعالى إلا صفة واحدة وذلك أنّه هو، ولا شيء من هذه العوالم بسيط ولا مركّب إلا العنصر الأوّل بسيط من نحو ذات العقل ليس هو بسيطًا مطلقًا أي واحدًا بحتًا، فلا معلول إلا وهو مركّب تركيبًا عقليًا أو حسّيًا، فالعنصر في ذاته مركّب من المحبّة والغلبة، وعنهما نشأت الجواهر البسيطة الروحانية والجسمانية، فصارت المحبّة والغلبة صفتين أو صورتين للعنصر مبدأين لجميع الموجودات فانطبعت الروحانيات كلّها على المحبّة الخالصة والجسمانيات كلّها على الغلبة والمركباتُ على طبيعتي المحبّة والغلبة والازدواج والتضادّ، وبمقدارهما في المركّبات تُعرف مقادر الروحانيات في الجسمانيّات ولذلك ائتلفت المزدوجات واختلفت المتضادّات والائتلاف الذي فيها من الروحانيّات والاختلاف والغلبة من الجسمانيات، وربّما اجتمعا في نفس واحدة بإضافتين مختلفتين.}[1]

١ ح، ص، ف – {وهو من الكبار والعظماء عند الجماعة... ...بإضافتين مختلفتين}.

Empedokles Dâvûd (a.s.) zamanında yaşadı. Hikmeti Lokman'dan Şam'da aldı. Süleyman'dan aldığı da söylenmektedir. Sonra Yunan beldelerine döndü ve âlemin yaratılışına dair bir görüş bildirdi. Bunun üzerine Yunanlıların bir kısmı ondan uzak durdu. Bâtinîlerden bir grubun onun hikmetiyle ilişkisi bulunmakta olup onlara göre Empedokles'in çok azına vakıf olunabilmiş birçok sembolik ifadesi vardır.

Kurtuba halkından Muhammed b. Abdullah b. Mürre el-Cebelî el-Bâtınî Empedokles'in felsefesine tutkundu ve bütün vaktini onun eğitimine adamıştı. Özetle şanı ulu, kıymeti yüksek, dünyayı terk edip ahirete yönelmek ve nefsin, mücerretlerin, bunların hallerinin ve hiyerarşisinin bilgisinde mahir olmak sûretiyle riyazeti, zühtü ve teellühü çoktu. Onun felsefe hakkında bir kitabını gördüm ki bu kitap onun zevkine, keşfine, tuttuğu yolun güçlülüğüne, ilâhî ilimde öne çıktığına delâlet etmektedir. Hikmeti felsefe ile iç içe geçmiş nebevî hikmettir.

Empedokles Allah Teâlâ'nın sıfatlarının manasının arasını uzlaştırma görüşünü savunan ilk kimsedir. Şöyle ki bunların hepsi tek bir şeye götürür. O bu çeşitli isimlerle özelleşmiş özel manalara sahip değildir. Aksine diğer mevcut varlıkların aksine hakikatle birdir, asla çoğalmaz. Çünkü yüce teklere çokluk, ya cüzleri ya manaları ya da benzerleri itibariyle arız olur. Oysa Yüce Yaratıcının zatı bütün bunların hepsinden münezzehtir. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) ve Ebü'l-Hasan el-Basrî ve Mu'tezile'den bir grup ve filozofların çoğunluğu bu görüşe sahiptir.

Empedokles'in güzel sözlerinden biri şudur: "Felsefe talep etmekte şeref vardır. Onun yüksek mertebesi uludur. Onu isteyen kimsenin zihninin temiz, aklının latif, bu âleme yönelik kaygılarının az olması gerekir. Hikmetin talebinde fazilet ve şerefli bir mertebe vardır. Hikmet zatında ve tanımlarında vasfettiğim şeylere delâlet eder. Çünkü hikmet, sadece kendisini istemesi halinde aklı, yüce ilâhî nurla aydınlatır. Hikmet bu âlemden öteki âleme yolculuğu teşvik eder. Nefsi ve aklı bu âlemde zühde erdirir. Dolayısıyla bu üç mertebeden daha erdemli bir mertebe yoktur."

وكان في زمن داود، وكان أخذ الحكمة عن لقمان بالشام. وقيل عن سليمان. ثم انصرف إلى بلاد اليوناننين فتكلّم بخلقة العالم بشيء فهجره بعضهم، وطائفة من الباطنية تنتمي إلى حكمته وتزعم أنّ له رموزًا قلّ ما يوقف عليها.

وكان محمّد بن عبد الله بن مرّة الجبلي الباطني من أهل قرطبة كلفًا بفلسفته دؤوبًا على دراستها، وهو بالجملة عظيم الشأن، جليل القدر، كثير الرياضة والتألّه والتقشّف، تاركًا للدنيا، مقبلًا على الأخرى، ماهرًا في معرفة النفس والمجرّدات وأحوالها وتراتيبها. وقد رأيت له كتابًا في الفلسفة يدلّ على ذوقه وكشفه وقوّة سلوكه وتبريزه في العلم الإلهي. وحكمته نبوية ممزوجة بالفلسفة.

وهو أوّل من ذهب إلى الجمع بين معاني صفات الله تعالى وأنها كلّها تؤدّي إلى شيء واحد وليس ذا معان متميّزة تختصّ بهذه الأسماء المختلفة بل هو الواحد بالحقيقة الذي لا يتكثّر أصلًا بخلاف باقي الأشياء الموجودة، فإنّ الوحدانيات العالية معرّضة للتكثّر إمّا بأجزائها أو بمعانيها أو بنظائرها، فذات الباري سبحانه وتعالى منزّهة عن هذا كلّه، وإلى هذا المذهب ذهب علي بن أبي طالب رضي الله عنه، وأبو الحسين البصري وجماعة من المعتزلة وجمهور الحكماء.

ومن لطائف كلماته قوله: إنّ في طلب الفلسفة شرفًا وإنّ مرتبتها العالية عظيمة، فينبغي لمن طلبها أن يكون ذهنه صافيًا وعقله لطيفًا وهمومه في هذا العالم قليلةً، وإنّ في طلب الحكمة فضيلة ومرتبة شريفة، وهي في ذاتها وحدودها تدلّ على ما وصفت، وذلك أنّها تنير العقل بالنور العالي الإلهي في طلبه إيّاها، وإنّ الحكمة لترغب في الرحلة عن هذا العالم إلى ذلك العالم، وتزهد العقل والنفس في هذا العالم فلا مرتبة أفضل من هذه المراتب الثلاث.

{Yine Empedokles'ten ahiretin durumu hakkında nakledilen görüş şudur: "Bu âlem tabiata bürünmüş nefislerin ve ağlara takılıp kalmış ruhların alıştığı şekliyle var olmaya devam eder. Nihayet işin en sonunda küllî nefsten yardım isterler. Küllî nefs akla yalvarır. Akıl da Bârî Teâlâ'ya yalvarır. Bunun üzerine Bârî Teâlâ akla feyz eder, akıl nefse feyz eder, nefis de bütün nuruyla bu âleme feyz eder. O zaman bu âlemde bulunan tikel nefisler onun nuruyla aydınlanır, âlem ve yeryüzü onun nuruyla ışıklanır. Böylece bütün tikel nefisler küllî nefislerini görerek ağlardan kurtulur ve küllîleri ile bağ kurarlar (ittisal); böylece kendi âlemlerinde sevinçli ve mutlu olarak yerleşirler."

Empedokles şöyle demiştir: "İlk unsur, kendinde mevcut olan ruhanî mâkul sûretleri akılda sûretlendirince, akıl da ilk unsurdan aldığı sûretleri nefiste sûretlendirince, küllî nefs de akıldan aldıklarını küllî tabiatta sûretlendirince tabiatta, tabiatın kendisine ve ruhanî latif akla benzemeyen kabuklar teşekkül etti. Akıl bunlara bakıp bedenlerdeki ve kabuklardaki ruhları ve özleri görünce onlara güzel ve değerli sûretler ihsan etti. İşte bunlar, kabuklarla özler arasında ayrım yapabilmesi ve onları yönetip çekip çevirmesi için aklî latif ruhanîlerin sûretlerine benzeyen nefislerin sûretleridir. Böylece akıl, özleri kendi âlemine yükseltir. Tikel nefisler, tıpkı güneşin evlerin pencerelerinden giren ışınları gibi külli nefsin parçaları, küllî tabiat ise nefsin muadili iken akıl, cüz ve malulü [tabiat] birbirinden ayırmıştır. Küllî nefsin özelliği sevgidir. Çünkü o, akla baktığında, onun güzelliği ve parlaklığı karşısında onunla birleşme arzusuna kapıldı ve ona doğru hareket etti."}[1]

Empedokles şöyle demiştir: "Hiç kimse nefsi bilmeye güç yetiremez. Ancak kimin nefsi temiz, pak ve bedenine hükmeden ise işte o zaman nefis nefsin ne olduğunu bilir ve kendini güzel bir şekilde görür. Çünkü o ruhanî olup cisme bürünmüş değildir. Kendinden daha kıymetli ve daha şerefli bir başka cevher olmadığını, ölmez ve yok olmaz devamlı kalan bir cevher olduğunu bilir. İnsanların çoğunluğuna gelince onların nefisleri, sanki azaları kesilmiş bir beden gibi eksiktir. Nefsin şerefini, güzelliğini, basit olduğunu ve ölümsüzlüğünü inkâr ederler. Oysa bu hatadır.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var; Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de eksik.

{وممّا نقل عنه في أمر المعاد أنّه بقي في هذا العالم على الوجه الذي عهد بأمر النفوس التي تشبّثت بالطبايع والأرواح التي نطقت بالشبائك حتى تستغيث في آخر الأمر إلى النفس الكلية، فتتضرّع النفس الكلية إلى العقل ويتضرّع العقل إلى الباري تعالى فيسيح الباري تعالى على العقل، ويسيح العقل على النفس وتسيح النفس على هذا العالم بكلّ نورها، فحينئذ تستضيء الأنفس الجزئية وتشرق الأرض والعالم بنورها حتى تعاين الأنفس الجزئية كلّياتها فتتخلّص عن الشبكة وتتصلّب كلّياتها وتستقرّ في عالمها مسرورةً محبورةً.

وقال: إنّ العنصر الأوّل لما صوّر في العقل ما عنده من الصور العقلية الروحانية وصوّر العقل في النفس ما استفاد من العنصر وصوّرت النفس الكلّية في الطبيعة الكلّية ما استفادت من العقل حصلت قشور في الطبيعة لا تشبهها ولا شبيهة بالعقل الروحاني اللطيف. فلمّا نظر العقل إليها وأبصر الأرواح واللبوب في الأجساد والقشور ساح عليها من الصور الحسنة الشريفة، وهي صور النفس المشاكلة للصور العقلية اللطيفة الروحانية حتى يدبّرها ويتصرّف فيها بالتمييز بين القشور واللبوب، فيصعد باللبوب إلى عالمها فكانت النفوس الجزئية أجزاء للنفس الكلية كأجزاء الشمس[1] المشرقة على منافذ البيت، والطبيعة الكلّية معادلة للنفس، وفرّق بين الجزء وبين المعلول. وخاصّة النفس الكلّية المحبّة، لأنّها نظرت إلى العقل وحسنه عشقتْه فطلبت الاتّحاد به وتحرّكت نحوه.}[2]

وقال: ليس يقدر أحد أن يعرف النفس إلا من كانت نفسه طاهرة زكيّة مستولية على بدنه فيعرف حينئذ ما النفس، ويراها رؤيا حسنًا، لأنّها روحانية غير متجسّمة، ويعرف أنّها جوهر لا أشرف منه ولا أكرم، باق دائم لا يموت ولا يفنى. فأمّا جلّ الناس فإنّ نفوسهم ناقصة كأنّها بدن مقطوع الأعضاء فينكرون شرفها وحسنها وبساطتها وعدم موتها، وهو خطأ

١ غ، ف: النفس تصحيفًا والتصحيح من الملل والنحل للشهرستاني.
٢ ح، ص، ف – {وممّا نقل عنه في أمر المعاد... ... فطلبت الاتّحاد به وتحرّكت نحوه}.

Çünkü bir kimsenin bir şey hakkında araştırmadan, illetini, içini ve dışını bilmeden bir hüküm vermesi gerekmez. Bunlardan sonra onun üzerine hüküm verebilir. Bir şeyi araştırmak istediği zaman, bakışını dış kabuğa yoğunlaştırmamalıdır. Aksine bakışını batın varlığın ruhaniyetine yönlendirmelidir. Çünkü bir şeyin batını, o şeyin cevheri ve bizzat kendisidir. Aksi halde bu şeyin hakikatinin bilgisine ulaşamaz." İmdi bunu iyi anla. Bu son derece güzel bir sözdür.

Empedokles şöyle anlatmıştır: "Kim varlıkları yukarıdan yani ilk cevherden hareketle bilmek isterse bunu idrak etmek ona zor gelir. Kim varlıkları aşağıdan hareketle bilmek isterse yoğun cevherden son derece latif cevhere intikal etmesi gerekeceğinden yüce varlıkların ilmini idrak etmek ona zor gelir. Kim varlıkları orta düzeyden hareketle bilmek ister ve orta düzey varlığın bilgisinin künhüne vakıf olursa onunla ilmin iki tarafını aşağı ve yüce varlıklar tarafını idrak eder ve onların bilgisini talep ona kolay gelir." Bu öyle hoş bir sözdür ki sadece orta düzey varlığı yani insani nefsi bilen bir kimse tarafından kadr ü kıymeti bilinebilir.

Empedokles şöyle demiştir: "Nefis basit bir cevher ve ebedi olarak hareketlidir. Basit ile bu basit değil, fakat zihnî ve vehmî basit kastedilir. Çünkü işte şu basit, ruhanîdir. bu basit ise cisimseldir, zihnî ve vehmî ilk basite nazaran bileşiktir. Ancak bizim nezdimizde basit hale gelmiştir. Çünkü biz bu âlemde idrak olunabilen latif sözlerden bir şey anlayamıyoruz; kaldı ki o daha da latiftir. Eğer basitlerin özelliğini bilmek istersen nuru düşün, ateşi değil; ışığı düşün, ışımayı değil. Şayet nefis basit olmasaydı aydınlanamazdı. Biri diğerinin nuru ile bağlantı kuramazdı. Çünkü bu beş cevherden üç tanesi kabuktan arınmıştır. İkisi ise kabuğu çok olan cevherlerdir. Üç orta ruhânî cevherin biri diğeri ile karışır. Bunlardan her biri hemen altında olanı kuşatıp çevreler. Diğer iki cevher ise üç feleğin iç ufkudur. Bu yönden bu cevherler basit hükmündedirler, çünkü nur onları kuşatmıştır. Çünkü bu cevherlerden her bir cevher, bir feleğin diğer feleği kuşatması gibi diğer cevheri kuşatır, bu cevherlerden her birinin nuru da diğer cevherin nuruyla bitişmiş olur. Daha aşağıda olan tek bir bağla üstte olan tarafından kapsanır. Bu ikisi arasında ikinciden önce birinciye ulaşmaktan ve üçüncüden önce ikinciye ulaşmaktan daha büyük bir fark yoktur. Bu ikisi arasındaki bağ doğaya ulaşıncaya kadar kesilmez, doğaya ulaşınca da kesilir.

لأنّه لا ينبغي لأحد أن يقول قولًا في شيء قبل أن يفحص عنه ويعرف علّته وباطنه وظاهره، ثم يقضي عليه، وإذا أراد أن يفحص عن شيء فلا يلقي بصره خارجًا على القشر الظاهر بل يحرص عل أن يلقيه على روحانية الشيء الباطن، فإنّ الشيء الباطن هو الجوهر الخالص والذي هو بعينه، وإلا لم ينل معرفة حقيقة ذلك الشيء. فافهم ذلك؛ وهذا كلام في غاية الحسن.

وقال: إنّ من رام أن يعرف الأشياء من العلوّ أعني من الجوهر الأوّل عسر عليه إدراكها. ومن طلبها من أسفل عسر عليه إدراك العلم الأعلى لانتقاله من جوهر كثيف إلى جوهر في غاية اللطف. ومن طلبها من المتوسّط وعرف المتوسّط كنه المعرفة أدرك به علم الطرفين وسهل عليه الطلب. وهذا كلام عجيب لا يعرف قدره إلا من عرف المتوسّط أعني النفس الإنسانية.

وقال: إنّ النفس جوهر مبسوط متحرّك باق، وليس يعنى بالبسط هذا البسط ولكن بسط الذهن والوهم، فإنّ ذلك البسط روحاني وهذا البسط جرمي مركّب عند البسط الأوّل الوهمي والذهني وإنّما صار عندنا مبسوطًا لأنا لا ندرك شيئًا من الأقاويل اللطيفة التي هي مدركة في هذا العالم هو ألطف من ذلك، فإن أردت أن تعلم خاصية المبسوط فتوهّم النور لا النار، والضياء لا الضوء، ولو لم تكن النفس مبسوطةً لم تكن نيرة، ولا كان يتّصل نور بعضها ببعض، وذلك لأنّ من هذه الجواهر الخمسة ثلاثة نقيّة من القشور، واثنان كثير القشور، فالثلاثة الروحانية المتوسّطة يختلط بعضها ببعض، وكلّ واحد محيط بالذي هو دونه، وأمّا الجوهران الآخران فهما أفق للثلاثة الأفلاك باطن، فمن هذه الجهة صارت هذه الجواهر مبسوطة لأنّ النور محيط بها، ولأنّه لمّا صار كلّ جوهر من هذه الجواهر محيطًا بصاحبه كإحاطة الفلك بالفلك، كان نور كلّ واحد من هذه الجواهر متّصلًا بنور صاحبه، يشتمل الذي هو أدنى من صاحبه الذي هو أعلى منه بوصلة واحدة لا فرق بينهما أكثر من أنّه يصل إلى الأوّل قبل الثاني وإلى الثاني قبل الثالث، والوصلة بينهما غير منقطعة إلى أن يصل إلى الطبيعة فينقطع،

Çünkü nefsin feleği doğanın feleğini kuşatmaz. Doğa ikinci heyûlânın feleğini kuşatır. Akıl ilk heyûlânın nuruyla nefse yardım eder ve nefs onu doğada zapt eder."

{"Empedokles'e "Seni krallara hizmet etmekten alıkoyan şey nedir?" diye sorulunca şöyle dedi: "Ellerinden sağ kurtulan kimselerin çok az olduğunu bilmemdir."

"Öğrencisi ona "Hangi ilim daha değerlidir?" diye sorunca şöyle dedi: "Halkın kendisine en uzak durduğu ilim."

"Nasıl ki bir kaba alacağından daha fazla konulunca taşarsa, zihin de böyledir. Alabileceğinden daha fazla konulunca şaşırır kalır. Hatta zapt ettiği birçok bilgi kaybolup gider."

"Öküz almaya gönderilince hurma alıp dönme. Getirdiğin hurmayı yerler, üstelik kınanmaktan da kurtulamazsın."}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var; Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de eksik.

لأنّ فلك النفس لا يحيط بفلك الطبيعة، والطبيعة محيطة بفلك الهيولى الثانية والعقل يمدّ النفس بنور الهيولى الأوّل فتقبضه على الطبيعة.

{وقيل لأنباذقلس: لأيّ شيء قعدت عن خدمة الملوك؟ فقال: لعلمي بقلّة من يسلم منهم.

وقال له تلميذه: أيّ العلوم أشرف؟ فقال: ما العامّة فيه أزهد.

وقال: كما أنّ الإناة إذا ترك فيه أكثر ممّا يسعه خرج منه، كذلك الذهن إذا ترك فيه أكثر من المقدار الذي يمكنه تحيّر، وربّما خرج بعض ما كان ضابطه.

وقال: إذا أرسلت لتأتي ببقر فلا تأت بتمر فيؤكل تمرك ولا تسلم من العتاب.}[1]

١ ح، ص، ف – {وقيل لأنباذقلس: لأيّ شيء... ... ولاتسلم من العتاب}.

[4]

Hermesler Hermes'inin Haberi

Ebû Ma'şer Hermeslerin çok olduğunu iddia etmektedir. Fakat onların en faziletlileri ve en büyükleri üç tanedir. Bunların Tufan'dan önce yaşayan ve Farsların belirttiğine göre dedesi Keyûmars olan ilk Hermes, İbraniler nezdinde Enoch, Araplara göre de İdrîs'tir.

[Ebû Ma'şer] şöyle anlatmıştır: "Hermes, yıldızların hareketlerinden olan yüce durumlar hakkında ilk konuşan kimsedir. Onun atası Keyûmars, geceyle gündüz vakitlerini ona öğretmiştir. Hermes ilk defa tapınaklar bina eden ve Allah Teâlâ'yı bu tapınaklarda yücelten kimsedir. Yine tıp hakkında ilk defa konuşan, kendi zamanındaki insanlar için yeryüzündeki şeyler ve yüce varlıklar hakkında şiirler ve vezinli kasideler telif eden kimsedir.

Tufan uyarısında bulunan ve yine yeryüzüne ilişecek sudan ve ateşten semavi bir afet uyarısında bulunan odur.

Onun yaşadığı yer yukarı Mısır'dı. Piramitler ve tapınak vadileri inşa etmiştir. Bu ilmin Tufan'la kaybolmasından korkunca tapınaklar inşa etti ki bu Akhmim'de (Panopolis) tapınaklarla bilinen dağdır. Orada bütün ilimleri ve bunların ehlini hiyeroglif olarak tasvir etti. Bütün ilim erbabının aletlerini de tasvir etti. Sonra ilimlerin en küçüğüne dahi kendisinden sonra kaybolmasından korktuğu için resimlerle işaret etti. Böylece onun ilimler hakkında fikir yürüten ve kitapları ders olarak okutan ilk kimse olduğu nakledilen eserlerde sâbit olmuştur. Ona otuz sahife indirildi ve ilk elbiseyi de o dikti." Ebû Ma'şer onun hakkında birçok garip hikâye nakletmektedir.

İkinci Hermes Bâbillidir ve Keldânîlerin şehrinde ikâmet etmiştir. İkinci Hermes Zorba Nemrut'tan sonra Tufan sonrasında Bâbil şehrini ilk kuran kimse olan [II.] Ashurnasirpal zamanında yaşamıştır. Tıp ve felsefede mahir, sayıların doğaları hakkında arifti. Onun öğrencisi Pisagor'dur. İkinci Hermes tufan tarafından silinip yok edilen ilimleri yeniledi. Keldânîlerin şehri doğu milletlerinin felsefe şehriydi. Onlar Farsların filozoflarıydı.

[٤]

خبر هرمس الهرامسة

زعم أبو معشر أنّ الهرامسة كثيرة، إلا أنّ أفضلهم وأعظمهم ثلاثة: أوّلهم الذي كان قبل الطوفان، وتذكر الفرس أن جدّه جيومرث، وهو أحنوخ عند العبرانيين، وإدريس عند العرب.

قال: وهو أوّل من تكلّم في الأشياء العلوية من الحركات النجومية، وإنّ جدّه جيومرث [علّمه][1] ساعات الليل والنهار. وهو أوّل من بنى الهياكل ومجّد الله تعالى فيها، وأوّل من تكلّم في الطبّ وألّف لأهل زمانه قصائد موزونة وأشعارًا معلومة في الأشياء العلوية والأرضية، وهو أوّل من أنذر بالطوفان، وأنّ آفة سماوية تلحق الأرض من الماء والنار.

وكان مسكنه صعيد مصر، فبنى الأهرام ومداين البرابي، وخاف بذهاب هذا العلم بالطوفان فبنى البرابي، وهو الجبل المعروف [بالبرابا بأخميم][2]، وصور فيها جميع الصناعات وصناعها نقشًا، وصور جميع آلات الصنّاع، ثم أشار إلى صغار العلوم برسوم لمن بعده خشية أن تذهب، وثبت في الأثر المرويّ أنّه أوّل من درس الكتب ونظر في العلوم، وأنزل عليه ثلاثون صحيفةً، وأوّل من خاط الثياب. وحكى عنه أبو معشر حكايات شنيعةً.

وهرمس الثاني بابلي سكن مدينة الكلدانينن، وكان بعد الطوفان في [زمن نزير بالي][3]، وهو أوّل من بنى مدينة بابل بعد نمرود الجبّار، وكان بارعًا في الطبّ والفلسفة عارفًا بطبائع الأعداد. وكان تلميذه فيثاغورس، وجدّد من العلوم ما دثر بالطوفان. ومدينة الكلدانيين مدينة الفلاسفة من أهل المشرق، وهم فلاسفة الفرس.

---

١ وقع في كلّ النسخ: «عمل» خطأ والتصحيح من الطبع في حيدراباد ومن طبقات الأطبّاء والحكماء لابن جلجل، ص ٥.

٢ ح: باليونانية، ص، ج: بالبوناجه ، غ، ف: بالبوتاجه: كله تصحيف والتصحيح من طبقات الأطبّاء والحكماء لابن جلجل، ص ٦.

٣ وقع في كلّ النسخ: «في تدبير بابل» أو «في تدبير مدينة بابل»، كلّه تصحيف، والتصحيح من العيون «نزيربالي»، ومن طبقات الأطبّاء والحكماء لابن جلجل، ص ٨.

Üçüncü Hermes Tufan'dan sonra yaşadı. O, *Kitâbü'l-Hayevân zevâti's-sumûm* adlı kitabın yazarıdır. Diyardan diyara dolaşan tabip bir feylesoftu. Her diyarın hastalığı ve halkının tabiatları hakkında bilgindi. Onun simya hakkında çeşitli sözleri vardır. Onun öğrencisi Asklepios'tur. {Üçüncü Hermes hakkında çeşitli menfur hikâyeler ve çirkin kıssalar vardır.}[1] {Haberlerini ilerde öğreneceksin.}[2] {Bu Hermes piramitleri bina etmiştir.}[3] {Piramitler çoktur. Ancak Piramitlerin en büyükleri iki tanedir; bunların her birinin kutru yüz zira olup geçit vermez şekilde bina edilmişlerdir.}[4]

{Anlatıldığına göre bu piramitlerde benzeri görülmemiş kıymetli şeyler ve hazineler saklıymış. Halife Me'mûn bu piramitleri açmaya çalışmış ancak bir tanesinden fazlasını açması ve altından para dışında bir şey çıkarmak mümkün olmamış. Ancak elde ettiğinden kat kat daha fazlasını harcamış. Hermes piramitlere yakın bölgede küçük tapınaklardan beş tane yapmıştı. Anlatıldığına göre piramitlerin her birinin kapısında taştan bir resim varmış ki ne zaman bir adam ona ulaşıp dokunsa bu sebeple gözden kaybolurmuş; burası devirler ve kevirler olduğuna inananlara göre evrenin son noktasıdır. Hermes bunu biliyordu. İskenderiye kurulup felsefe oraya nakledilinceye kadar hikmet yurdu, Fustat'tan on iki mil uzaklıktaki bu tapınaklar olmuştur.}[5]

"Hermesler Hermesi" Mısır'ın Münif şehrinde doğmuştur. Yunancada "Ermes", Arap dilinde "Hermes" diye ifade edilmiştir. "Ermes" kelimesi "Utarid" anlamına gelmekte olup Yunancada Trismagistos da denilir. Arapçada İdrîs, İbranicede ise "Hanoh (Enoch)" adıyla bilinir. Şeceresi şöyledir: Âdem oğlu Şît oğlu Enûş oğlu Kaynân oğlu Mehlâîl oğlu Yared oğlu [Hermes]. Bütün dünyayı su altında bırakan büyük Tufan'dan, yani Birinci Tufan'dan önce yaşamıştır. Ondan sonra sadece Mısırlıları su altında bırakan başka bir tufan daha vardır.

Üçüncü Hermes başlangıçta Agathodaimon'un öğrencisiydi. Agathodiamon Mısırlı ve Yunanlıların peygamberlerinden biri olup II. Urani olarak bilinir. Hz. İdrîs aleyhisselam da III. Urani'dir. Agathodaimon "bahtiyar" anlamına gelen bir kelimedir.

1 Hamidiye nüshasında bu kısım yoktur.
2 Sadece Hamidiye nüshasında vardır.
3 Sadece Ragıp Paşa nüshasında vardır.
4 Hamidiye ve Ragıp Paşa nüshalarında vardır.
5 Ragıp Paşa ve Hamidiye nüshalarında var, Ayasofya, Yeni Cami ve Fatih nüshalarında eksik.

وهرمس الثالث كان بعد الطوفان وهو صاحب كتاب الحيوان ذوات السموم. وكان فيلسوفًا طبيبًا جوّالًا في البلاد عالمًا بنصبها وطبائع أهلها، وله كلام في الكيمياء، وتلميذه أسقليبوس، {وله أخبار شنعة وقصص بشعة}[1] {وأخباره ستعرف}[2] {وهو بنى الأهرام.}[3] {والأهرام كثيرة إلا أنّ الكبار منها اثنان وقُطر كلّ واحد منها مئة ذراع ولا سبيل [إلى] فتحها.}[4]

{ويقال إنّه قد ادّخر فيها من النفائس والذخائر ما لا شوهد مثله، وقد اجتهد الخليفة المأمون في فتحها، فلم يمكنه فتح أكثر من واحد وأخرج مسنية من ذهب مع أنّه أنفق على أضعاف ما حصله، وقريب من الأهرام قد عمل خمس من البرابي صغار، ويقال: إنّ على باب كلّ واحد منها صورة من حجر متى بلغ الرجل إليها اختفت به يكون آخر دور العالم على المذهب القائل بالأدوار والأكوار، وإنّه علم بذلك، وهي على اثني عشر ميلًا من الفسطاط، وكانت دار الحكمة حتى بُنيت الإسكندرية فنقلت منها.}[5]

فولد هرميس الهرامسة بمصر في مدينة منف، وهو باليونانية ''أرميس''، فإنّما عُرّب فقيل: ''هرميس''، ومعنى أرميس: عطارد، ويسمّى أيضًا -عليه السلام- عند اليونانيين طرسمين، وعند العرب إدريس، وعند العبرانيين أخنوخ، وهو ابن يارد بن مهلائيل بن قينان بن أنوش بن شيث بن آدم -عليهم السلام-. وكان قبل الطوفان الكبير الذي غرّق الدنيا، وهو الطوفان الأوّل، وكان بعده طوفان آخر غرّق أهل مصر فقط.

وكان في بداية أمره تلميذًا لغاثوذيمون المصري، وكان أحد أنبياء اليونانيين والمصريين، وهو أوريا الثاني؛ وإدريس أوريا الثالث عليه السلام. وتفسير اسم اغاثوذيمون: السعيد الجدّ.

---

١ ح - {وله أخبار شنعة وقصص بشعة}.
٢ ص، ج، غ، ف: - {وأخباره ستعرف}.
٣ ح، ص، ج، ف: - {وهو بنى الأهرام}.
٤ ص، ج، ف: - {والأهرام كثيرة... ...ولا سبيل فتحها}.
٥ ص، ج، ف - {ويقال إنّه قد ادّخر فيها... ...فنقلت منها}.

Hermes Mısır'dan çıkarak bütün dünyayı dolaşmış, sonra Mısır'a dönmüş ve Allah onu kendi katına yükseltmiştir. Nitekim Kur'ân'ı Kerim'de "*Biz onu yüce bir mekâna yükselttik*" (Meryem, 19/58) buyrulur. Bu olay, seksen iki yaşından sonra gerçekleşmiştir.

Hermes yeryüzünün diğer halkalarını yetmiş iki dille ulu Allah'a davet etmiştir. Allah Hermes'e onların dillerinde hikmet vermiş, o da onlara öğretmiş ve onları eğitmiştir. İnsanlar için yüz sekiz büyük şehir kurmuştur, bunların en küçüğü er-Ruhâ'dır (Urfa). Bütün insanlara ilimleri öğretmiştir.

Astronomi'yi ilk defa çıkaran odur. Her bölge halkına, kendilerine uygun ve görüşlerine yakın bir kanun koymuştur. Krallar ona hizmet etmiş, bütün kara ve ada halkları ona itaat etmiştir. Dört kral hizmetinde bulunmuştur. Bunlardan her biri onun emriyle bütün yeryüzünü yönetmiştir. Bu krallardan ilki "merhametli" anlamındaki İlavus; ikincisi onun oğlu Lavus, üçüncüsü Asklepios, dördüncüsü de Aposilokhos da denilen Amon'dur.

Hermes Allah azze ve cellenin dinine, tevhid sözüne, Yaradan'a ibadet etmeye ve ruhları azaptan kurtarmaya, dünyadan el etek çekmeye teşvike, adaletle iş görmeye ve ahiretteki kurtuluşu istemeye çağırmıştır. İnsanlara, özelliklerini kendilerine zikredip açıkladığı namazları kılmalarını, her ayın belirli günlerinde oruç tutmalarını, din düşmanlarına karşı cihadı, mallarının zekâtını vermelerini ve zayıflara yardım etmelerini emretmiştir. Cünüplük, âdet hâli ve ölüye dokunma sebebiyle temizlenme konusunda sert önlemler almıştır. İnsanların domuz, deve, eşek, köpek, soğan, bakla, beyne zarar veren her türlü yiyecek ve bunun dışında bazı yiyecekleri yemelerini haram kılmıştır. Sarhoşluk verici her türlü içkiyi haram kılmış ve bunun için çok şiddetli önlemler almıştır. Belirli vakitlerde birçok bayram ilan etmiş ve bayramlardaki namazları/duaları ve kurbanları belirlemiştir. Bunlardan biri güneşin burçların başına girmesi, bir diğeri hilalin görülmesi ve yıldızların birleşme vakitleridir. Yıldızların evlerine veya evlerindeki en tepe noktasına her varışında veya bir yıldız başka bir yıldızla her karşılaştığında kurbanlar sunarlardı. Kurbanları tütsü, kesimlik hayvanlar ve şaraptı. Bitkilerin yıl içinde verdiği ilk ürünlerden mesela güzel kokulardan gülü, tahıllardan buğday ve arpayı, meyvelerden üzümü ve içkilerden şarabı kurban olarak sunarlardı.

وخرج هرمس عن مصر، ودار الأرض كلّها، وعاد إلى مصر ورفعه الله إليه. قال الله تعالى: ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾(سورة المريم، ٥٨/١٩)، وذلك بعد اثنتين وثمانين سنةً.

ودعا الخلائق من سائر أهل الأرض إلى الباري سبحانه وتعالى باثنين وسبعين لسانًا، وآتاه الله تعالى الحكمة بمناطقهم وعلّمهم وأدّبهم وبنى لهم مئة مدينة وثماني مدن عظيمة أصغرها الرُّها، وعلّمهم العلوم.

وكان أوّل من استخرج علم النجوم، وأقام لأهل كل إقليم سنّة تليق بهم وتقارب آراءهم، وخدمته الملوك وأطاعه أهل الأرض كلّها وأهل الجزائر التي في البحار، وخدمه الملوك الأربع كلّ واحد منهم ولي بأمره عليه السلام الأرض كلّها: فأوّلهم إيلاوس وتفسيره الرحيم، والثاني ابنه لاوس، والثالث أسقلينوس، والرابع آمون وهو أبوسيلوخس.

ودعا إلى دين الله عزّ وجلّ والقول بالتوحيد وعبادة الخالق وتخليص النفوس من العذاب، والحضّ على الزهد في الدنيا، والعمل بالعدل، وطلب الخلاص في الآخرة. وأمرهم بصلوات ذكرها لهم على صفات بيّنها لهم، وصيام في أيام معلومة من كلّ شهر، والجهاد لأعداء الدين، والزكاة في الأموال، ومعونة الضعفاء. وغلّظ عليهم في الطهارة من الجنابة والحيض ومسّ الموتى، وأمرهم بتحريم أكل الخنزير والجمل والحمار والكلب والبصل والباقلّاء وكلّ ما يضرّ بالدماغ وغيرها من المآكل. وحرّم السكر من كلّ شيء من المشروبات، وشدّد فيه أعظم تشديد؛ وجعل لهم أعيادًا كثيرة في أوقات معروفة، وصلوات فيها وقربانات؛ منها لدخول الشمس رؤوس البروج، ومنها لرؤية الهلال، وأوقات القرانات، وكلّما صارت الكواكب إلى بيوتها وأشرافها أو ناظرت كواكب أخر قرّبوا قربانًا، والقرابين فيما جاء به ثلاثة أشياء: البَخور، والذبائح، والخمر. ويقرّبون من باكورة الأشياء من الرياحين الورد ومن الحبوب الحنطة والشعير، ومن الفاكهة العنبَ، ومن الأشربة الخمر.

Hermes halkına kendisinden sonra birçok peygamber geleceğini vaat etmiş ve gönderilen peygamberin yerilen davranışlardan ve âfetlerden uzak olacağını, övülen bütün faziletlere sahip olacağını, gökler ve yer hakkında sorulan hiçbir soruyu cevapsız bırakmayacağını, her hastalığın şifasını göstereceğini, yağmur yağdırmak ve âfetleri gidermek ve diğer istekleri konusunda yaptığı bütün duaların kabul olacağını, davet ettiği yolun bütün âlemi düzene sokacağını ve dünyanın bayındırlığını yükselteceğini haber vermişti.

Hermes insanları üç tabakaya ayırmıştır: Kâhinler (din adamları), krallar ve halk. Kâhinin mertebesi kralın mertebesinin üstündedir. Çünkü kâhin Allah'tan hem kendisi, hem kralı, hem de halkı için ister. Kral ise Allah'tan sadece kendisi ve halkı için ister. Halk ise Allah'tan sadece kendisi için ister.

Hermes (a.s.) esmer tenli, boylu poslu, açık alınlı, güzel yüzlü, gür sakallı, dış görünüş itibariyle yakışıklı, büyük kollu, geniş omuzlu, iri kemikli, eti az, gözleri parıltılı ve sürmeliydi. Konuşması yavaştı, genellikle susardı. Çok hareketli değildi. Yürürken yere bakar, ciddi ve asık bir suratla düşünürdü. Konuşurken işaret parmağını oynatırdı.

Her gün taktığı yüzüğünün kaşında şu yazılıydı: "Allah'a imanla birlikte sabır, başarıyı miras bırakır." Bayramlarda taktığı yüzüğünün kaşında şu yazılıydı: "Bayramlarda sevinci tamamlayan, sâlih amellerdir." Cenaze namazı kıldığında taktığı yüzüğünün kaşında şu yazı vardı: "Ecel emelin hasadıdır. Ölüm ise gaflete düşmez bir gözetleyicidir." Devamlı taktığı kuşağında şu yazı vardı: "İşin sonunu düşünmek hem ruhu, hem de bedeni, sıkıntı veren hastalıklardan kurtarır." Bayramlarda taktığı kuşağında şöyle yazardı: "Farzları ve şeriatı korumak dinin tamamıdır. Dinin tam olması ise mürüvvetin kemâlidir." Cenaze namazı vaktinde taktığı kuşağında ise şu yazı vardı: "Her kim nefsini muhasebe ederse kurtuluşa erer ve salih amelleri Rabbi katında onun şefaatçisi olur."

ووعدهم أنّه سيأتي بعده عدّة أنبياء؛ وعرّفهم أنّ من صفات النبيّ المبعوث أن يكون بريئًا من المذمومات والآفات كلّها، كاملا في الفضائل الممدوحات كلّها، لا يقصّر عن مسألة يُسأل عنها ممّا في السماوات والأرض، وأن يدلّ على ما فيه الشفاء من كلّ ألَم، وأن يكون مستجاب الدعوة في كلّ ما طلبه من إنزال الغيث ورفع الآفات وغير ذلك من المطالب؛ وأن يكون مذهبه ودعوته المذهب الذي به يصلح العالم ويكثر عمارته.

ورتّب الناس ثلاث طبقات: كَهَنَةً وملوكًا ورعيّةً؛ ومرتبة الكاهن فوق مرتبة الملك، لأنّ الكاهن يسأل الله في نفسه وفي ملكه وفي رعيّته، وليس للملك أن يسأل الله تعالى في شيء إلا في نفسه {وفي رعيّته، وليس للرعيّة أن تسأل الله شيئًا إلا لأنفسها}[1] فقط.

وكان عليه السلام رجلًا آدم اللون، تامّ القامة، أجلح، حسن الوجه، كثّ اللحية، مليح التخاطيط، تامّ الباع، عريض المنكبين، ضخم العظام، قليل اللحم، برّاق العينين، أكحل، متأنّيًا في كلامه، كثير الصمت، ساكن الأعضاء، إذا مشى أكثر نظره إلى الأرض، كثير الجِدّ فيه فكره وعبسه. إذا تكلّم يحرّك سبّابته.

وكان على فصّ خاتمه الذي يلبسه في كلّ يوم: ''الصبر مع الإيمان بالله يورث الظفر''. وعلى فصّ خاتمه الذي يلبسه في الأعياد: ''تمام الفرح بالأعياد الأعمال الصالحة''. وعلى فصّ خاتمه الذي يلبسه إذا صلّى على ميّت: ''الأجل حصاد الأمل، والموت رقيب غير غافل''. وعلى المنطقة التي يلبسها دائمًا: النظر في العاقبة يورث سلامة النفس والبدن من الأعراض المؤذية''. وعلى المنطقة التي يلبسها في الأعياد: ''حفظ الفروض والشريعة تمام الدين؛ وتمام الدين كمال المروءة''. وعلى المنطقة التي يلبسها وقت الصلاة على الميّت: ''من نظر نفسه فاز، وشفاعته عند ربّه الأعمال الصالحة''.

---

١ ص، ج، غ، ف– {وفي رعيّته، وليس للرعيّة أن تسأل اللّه شيئًا إلا لأنفسها}.

Hermes'in "Haniflik dini" olan şeriatı -ki "ed-dînü'l-kayyim" olarak da bilinir- yeryüzünün doğusuna ve batısına, kuzeyine ve güneyine ve bütün yeryüzü tabakalarına ulaşmış; öyle ki yeryüzünde onun dinine girmeyen tek bir insanoğlu kalmamıştır. Kıblesi meridyen (gün ortası) çizgisi üzerinde güneye doğruydu.

Hermes'in Öğütlerinden, Hikmetlerinden ve Âdâbından Seçmeler

Hermes hikmette üçe katlanmıştır. "Hikmette üçe katlanmış" (tris-megistus) olmasının anlamı onun nebi, sonra kral ve sonra filozof olması demektir. Yani Hermes övülen bu üç sıfatla da muttasıftır. Hermes İdrîs peygamberdir. Hermes'ten şu sözler nakledilmiştir:

- "Kimse Allah'ın nimetlerine, bu nimetlerle O'nun kullarını nimetlendirmekten daha iyi bir şükürde bulunamaz."
- "Bilgiye ve sâlih amele ulaşmak isteyen kişi, elinden cahillik edevatını ve kötü davranışı bıraksın. Nitekim bütün meslekleri bilen bir zanaatkâr, dikiş dikmek istediğinde dülgerlik takımlarını bırakıp terzilik âletini alır; yazı yazmak istediğinde de terzilik âletini bırakıp yazı takımını alır. Şu halde dünya ve ahiret sevgisi de kalpte asla bir araya gelmez."
- "Ey insan! Rabbine karşı sorumluluklarını yerine getirdiğinde ve kötülüğe ileten yollara karşı tetikte olduğunda kötülüğe düşmezsin."
- "Verdikleri hazlar, ahiretinle uğraşmana engel iken dünyaya ve tutkuya meyletme. Sonra boğulmasına sebep olan güzelliğiyle aldandığı ağır bir eşyayı yüklendiği için kendini kurtarmakla uğraşmak yerine boğulup giden kişi gibi olursun."
- "Allah, seçkin ve güzide vahyin taşıyıcıları yani peygamberleri aracılığıyla insanoğluna kendisini tanıtmasa ve kendisine ibadet etmenin yolunu göstermeseydi insanoğlu onun azametini bilmek için hiçbir yol bulamazdı. O seçilmiş peygamberler Cebrail'den alarak konuşurlar, Allah'a karşı sorumluluk duygusunu ve ona itaat etmenin yollarını öğretirler. Bizim için Allah'ın emir ve yasaklarının sınırlarını nasıl koruyacağımızı, ebedi hayata ve kesintisiz nimetlere ulaştıran rızasının yollarını öğretirler."

وانتهت شريعته –وهي الملّة الحنيفية وتُعرف أيضًا بدين القيّمة– إلى مشارق الأرض ومغاربها، وشمالها وجنوبها، وطبقات الأرض بأسرها حتّى لم يبق على وجه الأرض آدمي إلا تديّن بها، وكانت قبلته الجنوب على خطّ نصف النهار.

مختار مواعيظ هرمس وحكمه وآدابه

هو المثلّث بالحكمة ومعنى المثلّث بالحكمة أنّه نبيّ، ثم ملك، ثم حكيم؛ أي هو متّصف بهذه الصفات الثلاثة الممدوحة، وهو إدريس النبيّ.

قال: لن يستطيع أحد أن يشكر الله على نعمه بمثل الإنعام بها على خلقه.

وقال: من أراد بلوغ العلم وصالح العمل فليترك من يده أداة الجهل وسيّئ العمل، كما أنّ الصانع الذي يعرف الصنائع كلّها إذا أراد الخياطة أخذ آلتها وترك آلة النجّارة، وإذا أراد الكتابة أخذ آلتها وترك آلة الخياطة، فحبّ الدنيا وحبّ الآخرة لا يجتمعان في قلب أبدًا.

وقال: أيّها الإنسان! إذا اتّقيت ربّك وحذرت الطرق المؤدّية إلى الشرّ لم تقع فيه.

وقال: لا تمل إلى الدنيا والهوى وحلاوتهما الصادّتين لك عن الشغل بمعادك، فتكون كالغريق المشتغل عن التدبير بخلاص نفسه بحمل بضاعة ثقيلة اغترّ بحسنها وهي سبب عطبه.

وقال: لم يكن البشر ليهتدوا إلى معرفة عظمة الله عزّ وجلّ لولا أن عرّفهم نفسه وهداهم إلى عبادته بالوسائط من أنبيائه وحملة وحيه المختارين المصطفين، الناطقين عن روح القدس، المرشدين إلى تقوى الله وسبل طاعته، الموقفين لنا على حدود أوامره وزواجره وحفظ سننه والسلوك في مذاهب رضاه المؤدّية إلى الحياة الدائمة والنعيم المتّصل.

- "Duanızı Allah Teâlâ'ya cahillikle ve temiz olmayan niyetlerle yöneltmeyin, ona isyan etmeyin, sınırlarını ve kanunlarını çiğnemeyin. Sizden biri kendisine yapılmasından hoşlanmadığı bir şeyi kardeşine karşı da asla yapmasın. Birlik olun ve birbirinizi sevin. Arı, duru basiretlerle, bölük pörçük ve kirli paslı olmayan niyetlerle oruca ve cemaatle namaza devam edin. Allah Teâlâ'ya itaat ve ona karşı sorumluluk duygusu konusunda birbirinizi sevin. Hayra koşun ve onun için çalışın. Allah'ın size koyduğu farzları yerine getirmeniz huşu ve alçakgönüllülükle, kendinizi beğenmeden, büyüklenmeden, eksiksiz ve tam olsun. Sizi başkalarına karşı böbürlenmekten, çoklukla övünmekten sakındırırım. Sevgi ve tevazu sahibi olun ki amellerinizin hayırlı ürünlerinin sonucunu çoğaltabilesiniz."
- "Hainlerle, günahkârlarla, sapıklığı arzulayanlarla hemhâl olmaktan ve çirkin eylemlerden uzak durun."
- "Allah adına yalan yere yemin etmeyin, Allah Teâlâ'ya yeminle saldırmayın. Doğruluğa öylesine sıkı tutunun ki "evet" sözünüz sadece "evet", "hayır" sözünüz ise sadece "hayır" olsun. Yalancıları ulu Allah adına yemin verdirmekten kaçının. Aksi hâlde yeminlerini tutmayacaklarını bildiğiniz zaman siz de günahta onlara ortak olursunuz. Tercihiniz onları, gizli olan sırları bilen Allah'a havale etmek şeklinde olsun. Zira iyilik yapanın iyiliğinin, kötülük yapanın da kötülüğünün karşılığını veren bir hâkim olarak Allah size yeter."
- "Bilin ve emin olun ki Allah'tan hakkıyla sakınmak en büyük hikmet, en yüce nimet, hayra motive eden, anlayış ve akıl kapılarını açan bir sebeptir. Çünkü Yüce Allah kullarını sevince onlara akıl bahşetmiş, peygamberlerini Cebrail ile hususi kılmış ve böylece onlara dinin sırlarını ve hikmetin hakikatlerini açmış, böylece onlar da dalalete yaklaşmamış, doğru yolun takipçisi olmuşlardır."
- "Hikmeti sezin ve dindarlığa sarılın. Nefislerinizi ağırbaşlılık ve dinginliğe alıştırın. Güzel ve iyi edeplerle bezenin. İşlerinizde iyi düşünün ve acele etmeyin, özellikle de kötülük yapanı cezalandırmak konusunda. Hayâyı yüzünüzün örtüsü, Allah korkusunu kalbinizin korkusu kılın. Sağlıklı ve istikâmet üzere düşünün. Sonu pişmanlık olan şeylerden uzak durun. Bu yolları takip etmekle nefis, cehalete esir düşmekten, yeniliğin kölesi olmaktan kurtulup özgür olur."

وقال: لا ترفعوا إلى الله تعالى دعاءكم بالجهالة ولا بالنيّات المدخولة، ولا تعصوه ولا تتعدّوا حدوده ونواميسه، ولا يجرأنّ أحدكم في معاملة أخيه على ما يكره أن يُعامل بمثله. واتّفقوا وتحابّوا وثابروا على الصوم والصلاة جماعةً ببصائر صافية نقيّة ونيّات غير منقسمة ولا مشوبة، وتوادُوا على طاعة الله تعالى والتقوى له، وابتغوا الخير واجتهدوا فيه، وليكن تأدية فرائض الله عليكم بالتمام والكمال والخشوع والخضوع من غير عجب ولا استكبار. وإيّاكم والتفاخر والتكاثر، وعليكم بالأحباب والتواضع لكيما تستكثروا فعل ثمار الخير من أعمالكم.

وقال: ابعدوا عن مخالطة الخونة والفسقة ومبتغى الضلال ومقابح الأفعال.

وقال: لا تحلفوا بالله كاذبين، ولا تهجموا على الله تعالى باليمين، واعتمدوا الصدق حتى يكون "نعم" من قولكم "نعم"، و"لا" "لا". وتورّعوا عن تحليف الكذّابين بالله جلّ ذكره؛ فإنّكم تشاركونهم في الإثم إذا علمتم منهم الحِنْث، وليكن الآثر في نفوسكم أن تَكِلوهم إلى الله سبحانه عالم السرائر فحسبكم به من حاكم يجزي المحسن بإحسانه والمسيء بإساءته.

وقال: اعلموا واستيقنوا أنّ تقوى الله سبحانه هي الحكمة الكبرى والنعمة العظمى والسبب الداعي إلى الخير والفاتح لأبواب الفهم والعقل، لأنّ الله سبحانه لمّا أحبّ عباده وهب لهم العقل، واختصّ أنبياءه بروح القدس، وكشف لهم عن سرائر الديانة وحقائق الحكمة وانتهوا عن الضلال وتتبّعوا الرشاد.

وقال: استشعروا الحكمة وابتغوا الديانة وعوّدوا أنفسكم الوقار والسكينة، وتحلّوا بالآداب الحسنة الجميلة، روّوا في أموركم ولا تستعجلوا، ولاسيّما في مجازاة المسيء؛ واجعلوا الحياء ملاء وجوهكم، والخيفة من الله سبحانه حشو جنوبكم، وتدبّروا بالصحّة[1] والاستقامة، واحذروا عواقب الندامة، فبسلوك هذه السبل تصير النفس حرّة معتقة من رِقّ الجهالة وعبوديّة الحداثة.

---

١ ح: بالصمت.

- "Sizden biriniz haddi aşar ve bir kötülük yaparsa ondan hemen vazgeçsin. Barış ve emniyet hali onu kötülüğü tekrarlamaya değil, aksine vazgeçip tövbe etmeye götürsün. Çünkü kötülük, dünyada iken üstü örtülse bile kıyamet gününde açığa çıkar ve kendisinde merhamet olmayan bir ceza ile karşılık bulur."
- "Allah'ın sizi çağırdığı ve korumanızı emrettiği edep kuralları ile edeplenin; bilge ve âlimlere tabi olun ve onlardan faziletler devşirin. Arzularınız övgü talebine ve methe layık işlere yönelik olsun, yoksa arzularınızı kötülüklere ve çirkin işlere yöneltmeyin."
- "Helal olmayan yiyeceklerden kaçının ve kirli kazançlardan utanın. Çünkü bunlar her ne kadar keselerinizi parayla doldursalar da kalplerinizden imanı boşaltır."
- "Kendinizi iyi ve kötü herkese iyilik etmeye alıştırın; iyilere iyilikleri için, kötülere ise kötülüklerine karşı siper yapmak için."
- "Hakka iletilmeyen, hakkı tam anlamıyla tanıyamayan ve hakla onu duymak ve fakat yapmamaktan başka alakaları olmayan bir toplulukla hemhâl olmaktan sakının. İnsanları sıkıntıya sokmak için tuzaklar kurmayın, onlara kötülük için istekli olmayın, zarar görmeleri için çaba sarf etmeyin. Çünkü bu, gizli kalmaz. Başlangıçta gizli kalsa bile gelecekte gizli kalmaz. Kendinizi bu tür şeyler yapmaktan veya böyle bir konumda bulunmaktan uzaklaştırın."
- "Din sevgisiyle hikmet sevgisini birleştirin ve kendinizi bunları öğrenmeye vakfedin. Bu dünyada bulunduğunuz zamanınızın tamamını tümüyle başka bir şeye değil de buna sarf etme imkânı bulursanız bunu yapın. Siz bu özelliğe sahip olduğunuz zaman sizden başkalarına zor gelen size kolay gelir. Sizin için meydana gelecek faziletin şerefi altın ve gümüşten ve diğer her türlü zenginlikten çok daha faydalıdır. Çünkü bunlar fânîdir, gelip geçer; Allah azze ve cellenin sevabı ise bâkidir, asla son bulmaz."
- "Birbirinizle konuşmalarınızda içiniz dışınız bir olsun. Dilleriniz gönüllerinize muhalefet etmesin."

وقال: وإن يكن من أحدكم فَرْطة أو ارتكب منكرًا فليُقلع عنها، ولا تحمله السلامة عنها على المعاودة لها، بل بالتوبة والإقلاع عنها؛ فإنّها وإن سترت عليه في الدنيا فإنّه يفتضح بها يوم الدين ويجازى عليها بعقوبة لا رحمة معها.

وقال: تأدّبوا بآداب الله سبحانه التي دعاكم إليها وأمركم بحفظها؛ واتّبعوا الحكماء والعلماء، وخذوا عنهم الفضائل؛ ولتكن شهواتكم مصروفة إلى طلب الحمد واستحقاق المدح، ولا تصرفوها إلى الشرور ومقابح الأمور.

وقال: اهربوا من المآكل الخبيثة، واحتشموا المكاسب الدنيئة، فإنّها وإن ملأت أكياسكم من المال فإنّها تفرّغ قلوبكم من الإيمان.

وقال: عوّدوا نفوسكم إكرام الأخيار والأشرار: أمّا الأخيار فمن أجل خيرهم، وأمّا الأشرار فلاستكفاف شرّهم.

وقال: تحفّظوا من مخالطة القوم الذين لا يهتدون للحقّ ولا يكمّلون معرفته ولا يتعلّقون منه بعصمة غير أن يسمعوه سماعًا ولا يفعلوه فعالًا. ولا تنصبوا لمكاره الناس الحبائل، ولا تبغوهم الغوائل، ولا تسعوا لهم في المضرّة، فإنّ ذلك لا يخفى؛ ومتى خفي في الأوّل لم يخفَ في المستقبل، وارفعوا أنفسكم عن أن تفعلوا هذا الفعال أو أن تقوموا هذا المقام.

وقال: اجمعوا بين محبّة الدين ومحبّة الحكمة، وقفوا نفوسكم على تعليمها؛ وإن قدرتم على أن يكون زمان مقامكم في هذه الدنيا مصروفًا بأسره إلى ذلك دون غيره فافعلوا. ومتى كنتم بهذه الصفة سهل عليكم ما يصعب على غيركم، وكان ما يحصل لكم من شرف الفضيلة أنفع من ذخائر الذهب والفضّة وسائر أصناف القنية، فإنّها تفنى وثواب الله عزّ وجلّ لا يفنى.

وقال: ساووا بين باطنكم وظاهركم في المخاطبات، ولا تكن ألسنتكم مخالفة لضمائركم.

- "Emirlerinize itaat edin, sultanınıza boyun eğin, büyüklerinize ikram edin, sizi eğiten kimseye iyilik edin. Sizde Allah ve hak sevgisi baskın olsun. Doğru görüşe ve nasihat edenlerin istişaresine muhalefet etmeyin ki pişmanlıktan emin olasınız ve paylanmaktan kurtulasınız."
- "Zorlukta, kolaylıkta, fakirlikte, zenginlikte ağzınız yüce Allah'ın hamdi ve şükrüyle dolu olsun."
- "Amelleriniz hariç üstünlük yarışına girmeyin, hükümde haksızlık yapmayın, ikiyüzlülükle davranmayın, hainleri temize çıkarmayın, temiz kimselere hainlik isnat etmeyin. İstikâmetle beraber bulunan fakirlik size günahla beraber bulunan bir zenginlikten daha hoş gelsin. Çünkü mal fânîdir, gelip geçer, iyi ameller ise bâkîdir, kalmaya devam eder."
- "Çok gülmeye ve lakaytlığa meyletmeyin, insanlarla alay etmeyin. Birinin kusurunu, açığını veya kınanacak bir durumunu ortaya çıkarırsanız onu ayıplayıp hâline gülmeyin. İbret alın ve yüce Allah'a dönün. Çünkü beşer olmak sizin ortak noktanızdır; siz ve onlar, hepiniz aynı topraktan yaratıldınız. Ona gülen kişi gelecekte aynı duruma kendisinin düşmesinden emin olamaz. Sıkıntıya düşmüş insanları gördüğünüzde yapmanız gereken şey, bakışlarınızı Allah Teâlâ'nın katına kaldırıp afiyetiniz karşılığında Allah'a hamd etmeniz ve ondan sizi korumasını dilemenizdir."
- "Farklı görüşte olanlar din hakkında sizinle seviyesiz bir üslupla tartıştığında onlara bunun misliyle değil aksine yumuşaklıkla, kılavuzlukla, rehberlikle ve tatlı dillilikle karşılık verin. Yüce Allah'a sığınarak hep birlikte şöyle deyin: Allah'ım! Mahlûkatını ıslah et. Kaza ve kaderinden onları sevgi ve barışa, iman ve hidayete sevk eden şeyleri uygula."
- "Toplumsal meclislerde çoğunlukla susun ve size karşı mücadelede silah olarak kullanmayı umdukları şeylere meraklı olanların yanında ağzınızı sıkı tutun. Az tartışın, yakışıksız ve fuzuli sözler söylemeyin."
- "Nefsin yaşaması yumuşak huylulukta; yumuşak huyluluğun yaşaması yüce ve ulu Allah'a imanda; yüce ve ulu Allah'a imanın yaşaması ise dinin korunmasındadır. Bilmez misiniz ki hikmet ile Allah'a iman birbirinden ayrılmaz iki şeydir. Bunlardan biri varsa öbürü de var; yoksa yoktur."

وقال: أطيعوا رؤساءكم واخضعوا لسلطانكم وأكرموا كبراءكم، وبرّوا مؤدّبيكم، ولتغلب عليكم محبّة الله تعالى والحقّ، ولا تخالفوا الرأي الصواب ومشاورة النصحاء لتأمنوا الندامة وتسلموا من الملامة.

وقال: ولتكن أفواهكم مملوءة بشكر الله سبحانه وحمده عند الشدّة والرخاء، والفقر والغناء.

وقال: لا تتفاضلوا إلا بأعمالكم، ولا تجوروا في الحكم، ولا تستعملوا النفاق، ولا تزكّوا الخونة، ولا تخوّنوا الأزكياء، وليكن الفقر مع الاستقامة أحبّ إليكم من الثروة مع الإثم، فإنّ المال يفنى وأعمال البرّ والخير تبقى.

وقال: لا تحبّوا كثرة الضحك والهزل، ولا تطنزوا بالناس، وإن ظهرتم من أحد على عاهة أو عورة أو حالة مذمومة فلا تعيبوه ولا تضحكوا منه، واعتبروا وارجعوا إلى الله سبحانه، فإنّ البشرية تجمعكم وأنتم وهم من طينة واحدة خلقتم؛ وليس الضاحك منه بآمن من أن يناله مثله في المستأنَف، والواجب عليكم إذا رأيتم ذوي البلوى أن ترفعوا نواظركم إلى الله سبحانه وتحمدوه على العافية وتسألوه الإعاذة.

وقال: إذا جادلكم المخالفون لكم في الدين بالفظاظة وسوء القول فلا تقابلوهم بمثل ذلك، بل بالرفق والدلالة والهداية ولطف المخاطبة، واعتصموا بالله سبحانه وقولوا بأجمعكم: اللّهمّ أصلحْ بريّتك وأجرِ عليهم من قضائك وقدرك ما يقودهم إلى الألفة والسلم والإيمان والهدى.

وقال: أَكثروا من الصمت في المحافل، ولا تطلقوا ألسنتكم بحضرة المتحفّظين عليكم بما عسى أن يجعلوه سلاحًا يقاتلوكم به، وأقلّوا المراء والهذر والفضل من القول.

وقال: حياة النفس في الحلم، والحلم في الإيمان بالله عزّ وجلّ، والإيمان في الله عزّ وجلّ في حفظ الدين، أَوَلاَ تعلمون أنّ الحكمة والإيمان بالله لا يفترقان؛ إن وُجد أحدهما وُجد الآخر، وإن عُدم عُدم!

- "Bir insan yüce ve ulu Allah'tan korkmaksızın adil olamaz. Adil kimseler ancak Allah korkuları çok olduğunda adil olmuşlardır. Kıyamet gününde bununla kutsanmış ruhu kazanırlar. Firdevs'in kapıları ona açılır böylece onların nefisleri, kıyamet gününde Allah Teâlâ'nın rızası için çalışan ve ebedi hayatı hak eden tertemiz nefislerle birlikte dolaşır."
- "Kötülerden, hasetçilerden, düşmanlık ve kin besleyenlerden, sarhoşlardan ve cahillerden uzak durun. Hayra niyetlendiğinizde kötü bir düşüncenin size arız olup sizi hayırda engellememesi için onu bir an önce hayata geçirin."
- "Şansı yaver gidiyor diye günahkâra gıpta etmeyin. Çünkü onun eğlenmesi az, akibeti günahtır. Allah onların işlerini düzeltmeyecektir."
- "Çocuklarınızı büyümeden önce öğretmek sûretiyle eğitin ki size karşı asi olmasınlar, kötülüğe meyletmesinler ve onlar yüzünden size günah yazılmasın."
- "Himmetiniz yerin ve göğün rabbi olan Yüce Allah'a yönelik olsun. Dualarınızı ona yöneltin, kirli düşüncelere kapılmadan içinizden ona temiz duygularla dua edin. Eğer siz Allah'a tertemiz gönüllerle yakarırsanız sizi duyar, duanızı kabul buyurur, sizi emellerinize ulaştırır, işlerinizde ve yönelişlerinizde size başarı kapılarını açar, sizi kötü düşüncelerden korur, nefislerinizi sıkıntılardan muhafaza buyurur, sizi günahların tuzaklarından kurtarır, tehlikeleri sizden uzaklaştırır ve düşmanlarınızın liderlerini ayaklarınızın altına kapandırır."
- "Oruca başladığınızda kendinizi her türlü kir ve pastan temizleyin. Kötü düşünceler ve çirkin kuruntulardan arınmış saf ve samimi bir kalple Allah rızası için oruç tutun. Çünkü Allah kirli kalpleri, karışık niyetleri kirli sayar. Ağızlarınız yemekten kendini alıkoyarken organlarınız da günahlardan kendini alıkoysun. Çünkü yüce Allah sizin sadece yemeklerden kaçınarak oruç tutmanıza razı olmaz. Fakat her türlü çirkinlikten ve tümüyle fuhşiyattan kaçınarak oruç tutmanıza razı olur. Fiilleriniz yerilmiş ve basiretiniz bozuk olduğunda keşke bileydim oruç size ne fayda sağlar!

وقال: لا يمكن أن يكون الإنسان عادلًا وهو غير خائف من الله عزّ وجلّ، وإنّما يكون العدول عدولًا إذا استكثروا من خشية الله، وبذلك يكسبون روح القدس في يوم القيامة ويفتح له أبواب الفردوس حتى تسبح أنفسهم مع النفوس المطهّرة العاملة مع الله تعالى المستحقّة للحياة الأبدية.

وقال: احذروا الأشرار والحسّاد والمشتملين على العداوة والأحقاد والسّكارى والجهّال، وإذا هممتم بالخير فقدّموا فعله لئلّا يعارضكم سوء الخاطر فتتوقّفوا عنه.

وقال: لا تغبطوا الفاسق على أن يؤاتيه الحظّ، فإن استمتاعه قليل وعاقبته الوبال، والله لا يصلح أعمالهم.

وقال: روّضوا أولادكم بالتعليم قبل أن يكبروا لئلّا يتمرّدوا عليكم ويميلوا إلى الشرّ ويلحقكم الإثم فيهم.

وقال: ولتكن همّتكم مصروفًا إلى الله سبحانه ربّ الأرض والسماء، وارفعوا إليه صلواتكم ودعاءكم بصفاء من ضمائركم وعلى غير تسوّر من خواطركم، فإنّكم إن تناجوه بقلوب سليمة يسمعْ منكم ويستجب لكم ويُبلغْكم آمالكم ويفتح لكم أبواب الرشد في مساعيكم ومتوجّهاتكم ويَعصمْكم من أفكار السوء ويحفظْ أنفسكم من المكاره ويُنجّكم من فخاخ الآثام ويردّ عنكم المخاوف ويَكبّ رؤوس أعدائكم تحت أقدامكم.

وقال: إذا دخلتم في الصيام فطهّروا أنفسكم من نَجَس ودَنَس، وصوموا لله بقلوب خالصة صافية متنزّهة من الأفكار السيئة والهواجس المنكرة، فإن الله يستنجس القلوب الملطّخة والنيات المدخولة، ومع صيام أفواهكم من المآكل فلتصمْ جوارحكم من المآثم، فإنّ الله سبحانه لا يرضى أن تصوموا من المطاعم فقط، لكن من المناكير كلّها والفواحش بأسرها. ما يغني عنكم -ليت شعري!- الصوم إذا كانت أفعالكم مذمومة وبصائركم مشوبة؟!

Oruçlarınızda Allah'ın evlerini sıklıkla ziyaret edin; namaz ve dua ile Allah'ın evlerini şenlendirin. İbadetinizi gözünüzde büyütmeyin. İbadetlerinizle şan ve şöhret olmayı arzulamayın. Aksine miskinlikle ve boyun eğerek kulluk edin. Dini farizalarınızı ifa edip, ibadetinizi eda edip bayramlarınızı kutlayıp evlerinize eşinizle ve çocuklarınızla birlikte neşeyle döndüğünüzde ihtiyaç sahiplerini ve düşkünleri hatırlayın; onlara iyilik ve lütufla el uzatın."

- "Sıkıntılı olanlara soluk aldırın, içi daralanların içini açın, esirleri fidyesini vererek azat edin, hastaları tedavi edin, garipleri misafir edin, açları doyurun, susamışları suya kandırın, felaketzedeleri destekleyin ve mazlumları onlara zulmedenlerin elinden kurtarın."
- "Kederlilerin kederini bir kat daha artırmayın. Aksi giden durumlarını siz de bir yüke dönüştürmeyin. Bilakis onları destekleyin, onlarla yardımlaşın, güzel söz ve fiillerle onları destekleyin ve teselli edin. Size daha önceden kötülük yapanlardan olsalar da onları affedin ve başlarına gelen musibetle yetinip vazgeçin."
- "Dostlar edinin. Pişmanlık duymamanız ve zararlarını görmemeniz için kalbinizin meylinden önce onları deneyin ve sıkıntıya düşmeden önce onlara güvenmekte acele etmeyin."
- "Allah'ın dünyada üstün kıldığı kimse kardeşine karşı böbürlenmesin; gurur ve büyüklük duygusuna kapılmasın. Bu üstünlük gözünde hakir olsun. Çünkü Allah Teâlâ fakirleri de zenginleri de tek bir yaratılışla yaratmıştır ve katında onların hepsi eşittir."
- "Sizden biri öfke anında hemen kötü söz söylemesin. Çünkü kötü söz sizi mahcup eder, gözden düşürür. Sizi kınanmayı ve bayağılığı getirir, sizi günaha ve cezaya sevk eder."
- "Her kim öfkesini yutar, dilini tutar, konuşması temiz olur ve nefsini arındırırsa bütün kötülüklerin üstesinden gelmiş demektir."
- "Hikmet talibinin hikmet isteği ve rağbeti, onu elde etmek ve sunmak için olmamalıdır. Fakat hikmet, kendisi dışındaki her şeyden daha değerli olduğundan hikmet talibinin hikmet rağbeti sırf özü için olmalıdır."

وواظبوا في صيامكم على بيوت الله، واعمروها بالصلاة والدعاء، ولا تستكثروا بالعبادة ولا تروموا بها السمعة والشهرة، بل استعملوها بالتذلّل والاستكانة، وإذا أدّيتم فرائضكم وعبدتم عبادتكم وعيّدتم أعيادكم وانقلبتم إلى منازلكم مسرورين بحريمكم وأولادكم فاذكروا أهل الضرّ والمسكنة، ومُدّوا أيديكم إليهم بالبرّ والمواساة.

وقال: نفّسوا عن المكروبين، فرّجوا عن المحزونين، وافتدوا الأسارى، وعالجوا المرضى، ضيّفوا الغرباء، أطعموا الجياع، أروُوا العطاش، عزّوا أهل المصائب، وخلّصوا المظلومين ممّن يظلمهم.

وقال: لا تزيدوا المحزونين حزنًا، ولا تصيروا عليهم مع خطوب زمانهم عونًا، بل عزّوهم وسلّوهم وعاونوهم وعاضدوهم وآسوهم بالقول الحسن والفعل الجميل، وإن كانوا ممّن أسلفوكم الإساءة فاعفوا لهم واقتصروا بهم على ما نالهم من العقوبة.

وقال: اكتسبوا الأصدقاء، وقدّموا الاختبار لهم قبل الاستمالة إليهم، ولا تعجلوا بالثقة بهم قبل المحنة لهم لئلّا يلحقكم الندم وتنالكم منهم المضرّة.

وقال: من آتاه الله تعالى فضلًا في دنياه فلا يفتخرنّ على أخيه، ولا يدخله العجب والتعاظم، وليكن ذلك الفضل محتقرًا في عينه، فإنّ الله سبحانه خلق الفقراء والأغنياء خلقًا واحدًا وهم عنده سواء.

وقال: لا يبدر عند الغضب منكم كلمة فحش فإنّها تورثكم العار والمنقصة، ويلحق بكم العيب والهُجْنة، ويجرّ عليكم المآثم والعقوبة.

وقال: من كظم غيظه وقيّد لفظه ونظّف منطقه وطهّر نفسه فقد غلب الشرّ كلّه.

وقال: لا ينبغي لطالب الحكمة أن يكون طلبه لها ورغبته فيها ليثاب عليها و يمنّ بها، لكنّه ينبغي أن يكون ذلك منه رغبةً لنفسه فيها لفضلها على كلّ شيء سواها.

- "Hikmet halis olduğunda her mutluluğun kaynağıdır, her edebin mazharıdır ve her kötülüğün silicisidir."
- "Kralların en iyisi ülkesindeki kötü kanunları iyi kanunlarla değiştirendir. En kötüsü ise bunun tersini yapandır."
- "Cömertlik doğasının göstergesi sıkıntı anında eli açıklıktır; takva doğasının göstergesi kızgınlık anında doğruluktur; yumuşak huyluluk doğasının göstergesi ise öfke anında affetmektir."
- "İnsanların kendisini sevmelerinin, kendisine yardım etmelerinin ve hakkında güzel konuşmalarının kendisini mutlu ettiği kimsenin kendisinin de onlara karşı aynı şekilde davranmak boynunun borcudur."
- "Dardayken kendisine cömert davranılmasını isteyen bir kimse geniş zamanında ihtiyaç sahiplerine karşı cömert davransın."
- "Kim âlimleri yüceltir, adil olmayı amaçlar, salih amel işler, hikmeti talep etmek için çalışır ve edeple bezenirse dünya ve ahiret hayrından istediği her hedefe isabet eder."
- "Dünya ve ahirette en büyük musibetzede, akıl ve hikmetten nasipsiz ve edebe rağbeti olmayan kişidir."
- "Kim sahip olduğu ilmi ve edebi uygun kişilerden esirgerse bununla şerlilerin cehaletini katmerleştirir. Her kim ilmi, onu hak eden kişiden esirgerse Allah da onu dünya ve ahirette ilminin faydasından mahrum eder. Hak edene karşı bilgi konusunda cimrilik eden ancak bilgisi az olan cahildir. Eğer ilmi az değilse o, kıskanç ve kötü amaçlı demektir."
- "İlim ve hikmet konusunda cömertlik eden, mal konusunda cömertlik eden kişiden daha üstündür ve namı daha kalıcıdır. Çünkü mal fânîdir, yok olur; nam bâkidir, sürer gider."
- "Esenlik kişinin hiçbir kimseye düşmanca davranmaması, kendisine düşmanca davranan ve zarar veren kimseye kötülük etmeyip aksine ona iyi davranması ve yumuşak söz söylemesidir. Çünkü şu üç şey en faziletli amellerdendir: Düşmanı dosta; cahili âlime; kötüyü iyiye çevirmek."

وقال: إذا كانت الحكمة خالصةً فهي معدن كلّ سعادة، ومظهر كلّ أدب وماحقة كلّ شرّ.

وقال: خير الملوك من بدّل سنّة السوء في مملكته إلى السنّة الحسنة، وشرّهم من عكس.

وقال: الدليل على غريزة الجود السماحة عند العسرة، وعلى غريزة الورع الصدق عند السخط، وعلى غريزة الحلم العفو عند الغضب.

وقال: من سرّه مودّة الناس إيّاه ومعونتهم له وحسن القول منهم فيه حقيق على أن يكون مثل ذلك لهم.

وقال: من أحبّ أن يُجاد عليه عند فاقته فليجُد ممّا وسع له فيه على أهل الحاجة إليه.

وقال: من فضّل العلماء وقصد العدل واستفاد العمل الصالح واجتهد في طلب الحكمة وتزيّن بالأدب أصاب ما يرغب فيه من خير الدنيا والآخرة.

وقال: أعظمُ الناس مصيبةً في الدنيا والآخرة من لم يكن له عقل ولا حكمة، ولا له في الأدب رغبة.

وقال: من منع ما عنده من العلم والأدب للصالحين قوّى بذلك جهل الأشرار؛ ومن منع العلم لمستحقّه منعه الله منفعته في الدنيا والآخرة، ولا يبخل بالعلم على مستحقّيه إلا جاهل قليل العلم؛ وإن لم يكن قليل العلم فهو رديء الهمّة حسّاد.

وقال: من جاد بالعلم والحكمة فهو أفضل ممّن جاد بالمال وأبقى لذكره، لأنّ المال يفنى والذكر يبقى.

وقال: السلامة أن لا يعادي المرءُ أحدًا ولا يكون منه إساءة إلى من عاداه وأضرّ به، بل يحسن إليه ويلين له القول، فإنّ من أفضل الأعمال ثلاثة أشياء: أن يبدّلوا العدوّ صديقًا، والجاهل عالمًا، والفاجر برًّا.

- "Sâlih insan iyiliği herkes için iyilik olan ve herkesin iyiliğini kendisi için bir iyilik sayan kimsedir."
- "Arzuya esir iken marifetin faydası ne azdır! Nefse hâkim iken az bir marifet bile ne çoktur!"
- "Ölüm fırlatılmış bir oka benzer; yaşadığın ömür ise o okun sana geliş süresidir."
- "Cahillere merhamet etmek, hilmin en güçlü sebeplerinden biridir."
- "Bazen su içen kanamadan su boğazına dizilir. Yeterli miktarı aşan kimseye çoğaltmak fayda vermez."
- "Koğucu ya dedikoduyu ulaştırdığı kimseye yalan söyler ya da dedikodusunu ettiği kişiye hıyanet eder."
- "Maskaralık ateşin odunu yakıp yok ettiği gibi sahibinin saygınlığı yok eder."
- "Fırsat çabuk kaçar, geç döner."
- "Suçsuzdan daha cesuru ve kuşku altında olandan daha korkağı yoktur."
- "Arzusunun dizginiyle giden eceliyle tökezler."
- "Hasetçi sanki kin gütmek için yaratılmıştır."
- "Aklına muhalefet eden herhangi bir arzuya sen de muhalefet ederek karşılık ver."
- "Öfkenin sebebi bilindiğinde hoşnutluk kolay ve hemen olur. Öfke sebepsiz olduğunda hoşnutluk zor gelir; ancak her halükarda imkânsız diye bir şey yoktur."
- "İstişare eden başarının kıyısındadır."
- Hermes'e "İnsanı ne yıkar?" diye sorulunca "Öfke ve kin" dedi "Bunlardan daha beteri ise kaygıdır" diye ekledi.
- Hermes'e "Neden zenginlerin âlimlerin kapsına gelmesinden daha çok, âlimler zenginlerin kapısını aşındırır?" diye sorulunca şöyle cevap verdi: "Zenginler ilmin değerini bilmezken âlimler zenginliğin değerini bilir de ondan. Çünkü bilgi her dilde övülür, her yerde sahibini süsler."

وقال: الصالح من خيره خير لكلّ أحد ومن يعدّ خير كلّ أحد لنفسه خيرًا.

وقال: ما أقلّ منفعةَ المعرفة مع غلبة الشهوة! وما أكثر منفعةَ قلّة المعرفة مع ملك النفس!

وقال: الموت كسهم مرسل وعمرك بقدر مسيره نحوك.

وقال: من أوكد أسباب الحلم رحمة الجُهّال.

وقال: ربّما شَرِق شارب الماء قبل ريّه؛ ومن تجاوز الكفاف لم يُغْنه الإكثار.

وقال: الساعي كاذب لمن سعى إليه، أو خائن لمن سعى به.

[وقال:] المزاح يُفني الهيبة كما تُفني النار الحطب.

وقال: الفرصة سريعة الفوت بطيئة العودة.

وقال: لا أشجع من بريء، ولا أجبن من مريب!

وقال: من جرى في عِنان أمله عثر بأجله.

وقال: كأنّ الحاسد خُلق ليغتاظ.

وقال: اقتصّ من شهوة خالفت عقلك بالخلاف عليها.

وقال: الغضب إذا كان له سبب يُعرف كان الرضا سهلًا يسيرًا؛ وإذا كان بلا سبب كان الرضا صعبًا، لأنّ المحال غير موجود على كلّ حال.

وقال: المستشير على طرف النجاح.

وسئل: ما الذي يَهُدّ الرجل؟ فقال: الغضب والحقد؛ وأبلغ منهما الهمّ.

وسئل: ما بال العلماء يأتون أبواب الأغنياء أكثر ممّا يأتي الأغنياء أبوابَ العلماء؟ فقال: لمعرفة العلماء بفضل الغنى، ولجهل الأغنياء بفضل العلم، وإنّ العلم ممدوح بكلّ لسان، متزيَّن به في كلّ مكان.

- "Edep olmaksızın akıl, bereketsiz ağaca benzer. Edeple birlikte akıl ise meyve veren ağaç gibidir."
- "İyiliği ve kötülüğü bilmek ilmin kemâlidir; ilmin kemâliyle hikmet kemâle erer. Hikmetin kemâli ise akıbetin esenliğidir."
- "Nefsi kendine itaatsiz iken başkasının itaatini beklemek akıllı bir kimseye yakışmaz."
- "Bilmemeyi bilen akıllıdır, bilmemeyi bilmeyen cahildir. Hikmetin sûretini bilmeyen kendisinin sûretini de bilmez. Kendi sûretini bilmeyense başkalarının zatını haydi haydi bilemez."
- "İnsanlar iki sınıftır: arayıp bulamayanlar, bulup yetinmeyenler."
- "Hikmet denizin derinliklerindeki sedefte saklı inciye benzer. Ona ancak usta dalgıçlar ulaşabilir."
- "İffeti tamam olmayan kimse amelinin kemaliyle; aklı kemale ermeyen de ilminin kemaliyle övülmesin."
- "Edep aklın sûretidir. Öyleyse gücün yettiğince aklını güzelleştir."
- "Akıllı kimseyi kusurları bırakmaz ki dış güzellikleriyle sevinmeye fırsat bulsun."
- "Toplum içinde nasihat etmek azar mesabesindedir."
- "Tekrar tekrar özür dileyip durmak suçu hatırlatmaktır."
- "Birinin ayıbını yüzüne vuran kimse suçu affetmiş değildir."
- "Cahil yaşlı olsa da küçüktür; âlim genç olsa da büyüktür."
- "Dünya yükselttiği kişiyi gün gelir hakir kılar; toprak da yedirdiğini gün gelir kendisi yer."
- "Cahilin öfkesi sözünde, akıllının öfkesi fiilindedir."
- "Ölüyü kıskanan az olur ama hakkında yalan söyleyeni çoktur."
- "Sana haset edenin, sen sevinirken kederlenmesi sana yeter."

وقال: العقل بغير أدب كالشجرة العاقرة، والعقل مع الأدب كالشجرة المثمرة.

وقال: العلم بالخير والشرّ هو تمام العلم، وبتمام العلم يكون تمام الحكمة، وبتمام الحكمة سلامة العاقبة.

وقال: ما ينبغي للعاقل أن يطلب طاعة غيره، وطاعة نفسه ممتنعة عليه.

وقال: من عرف الجهل كان عاقلًا، ومن جهله كان جاهلًا، ومن جهل صورة الحكمة جهل صورة ذاته، ومن جهل صورة ذاته كان بغير ذاته أجهل.

وقال: الناس اثنان: طالب لا يجد، وواجد لا يكتفي.

وقال: الحكمة إنما هي كالجواهر التي في الصدف في قعور البحار لا تنال إلا بالغوّاصين الحُذّاق.

وقال: لا يُمدح بكمال العمل من لم تكمل عفته، ولا بكمال العلم من لم يكمل عقله.

وقال: الأدب صورة العقل، فحسّن عقلك ما قدرت.

وقال: العاقل لا تدعه عيوبه يفرح بما ظهر من محاسنه.

وقال: النصح بين الملأ تقريع.

وقال: إعادة الاعتذار تذكير بالذنب.

وقال: ما عفا عن الذنب من قرّع به.

وقال: الجاهل صغير وإن كان شيخًا، والعالم كبير وإن كان حدثًا.

وقال: الدنيا تُهين من كانت تكرمه، والأرض تأكل من كانت تطعمه.

وقال: غضب الجاهل في قوله، وغضب العاقل في فعله.

وقال: الميت يقلّ الحاسد له، ويكثر الكذب عليه.

وقال: يكفيك من الحاسد أنه يغتمّ وقتَ سرورك.

- Hermes'e "Evlenen bir ihtiyar hakkında ne dersin?" diye sorulunca "Denizde yüzmeye takati olmayan bir adam başkasını omzunda taşımaya nasıl güç yetirebilir ki?" diye cevap verdi.
- "Yalancıyla dostluktan uzak dur. Çünkü o serap gibidir; parlar ama fayda vermez."
- "İçinde garezi çok olanın dilinde tekdiri azdır."
- "Basiretli adam, nimetlerle mağrurluğu öte dünya için çalışmaktan kendisini uzaklaştırmayan ve bir olayın kaygısı çözüm üretmesini engellemeyen kişidir."
- "Seni sende olmayan özelliklerle öven kişinin, seni sende olmayan özelliklerle kınamasından da emin olma."
- "Öfke aklı örter. Hatta öfkeli kişi güzeli göremez ki onu yapsın; çirkini göremez ki ondan kaçınsın."
- "Üstüne vazife olmayan işleri yüklenen, asıl yapması gerekeni ihmal eder."
- "Kendisini düzeltmek için hiçbir yol bulamayıncaya kadar kardeşinle ilişkini kesme. İlişkiyi kestikten sonra bunun arkasına kötü söz ekleme ki onun sana dönüş yolunu ortadan kaldırmış olmayasın. Belki de yaşadığı tecrübeler, onu sana geri getirir, senin için onu ıslah eder."
- "Arkadaşın en hayırlısı, kabahatini unutarak senin yüzüne vurmayan; sana yaptığı iyiliği unutarak başına kakmayandır."
- "Hakkı kendiliğinden ver. Şayet kendiliğinden hakkı vermezsen hüküm senin hasmın olur."
- "Cahilin nimeti, çöplükteki bahçe gibidir."
- "Kötü arkadaşlar ateşteki odunlar gibidirler. Biri diğerini tutuşturup yakar. "
- Nice sözler vardır ki cevabı susmaktır. Nice davranışlar vardır ki ondan el çekmek daha erdemlidir; nice husumetler vardır ki onlardan yüz çevirmek daha doğrudur."
- "Bu âlemde Allah'ın yarattığı en üstün varlık insandır; insandaki en üstün şey akıldır; aklın işlerinin en üstünü ise sahibini adaletle yönetmek ve kendini günahtan uzak tutmaktır."

وسئل عن شيخ له زوجة، فقال: من لا يقدر على أن يسبح في البحر كيف يقدر على أن يحمل على عنقه آخر؟!

وقال: اجتنب مصاحبة الكذّاب، فإنّه مثل السراب يلمع ولا ينفع.

وقال: من كثر حقده قلّ عتابه.

وقال: الحازم من لم يشغله البطر بالنعمة عن العمل للعاقبة، والهمّ بالحادثة عن الحيلة لدفعها.

وقال: من مدحك بما ليس فيك فلا تأمنه أن يذمّك بما ليس فيك.

وقال: الغضب يصدئ العقل حتى لا يرى صاحبه حسنًا فيفعله، ولا قبيحًا فيجتنبه.

وقال: من تكلّف ما لا يعنيه فاته ما يعنيه.

وقال: لا تقطع أخاك إلا بعد عجز الحيلة في استصلاحه؛ ولا تُتبعه بعد القطيعة وقيعة فتسدّ طريقه عن الرجوع إليك؛ ولعلّ التجارب أن تردّه عليك وتُصلحه لك.

وقال: خير الأصحاب من نسي ذنبك فلم يُقرّعك به، ومعروفه عندك فلم يمنُن به عليك.

وقال: أعط الحقّ من نفسك؛ فإن لم تعطه منها كان الحكم خصمك.

وقال: نعمة الجاهل كروضة على مزبلة.

وقال: إخوان السوء كشجرة النار يحرق بعضها بعضًا.

ربّ كلام جوابه السكوت؛ وربّ عمل الكفُّ عنه أفضل؛ وربّ خصومة الإعراض عنها أصوب.

وقال: أفضل ما خلق الله تعالى في هذا العالم الناس؛ وأفضل ما في الناس العقل؛ وأفضل أمور العقل تدبير صاحبه بالعدل وكفّ نفسه عن الذنوب.

- "Gök ve yer ehli nezdinde en övgüye değer şey, hakkı ve adaleti olduğu gibi söyleyen dildir."
- "İnsanların başına iyilik de gelir, kötülük de. İnsanlara iyiliğin ulaşmasına vesile olana ne mutlu! Kötülüğün ulaşmasına sebep olana ne yazık!"
- "Hükümdarların ve otorite sahiplerinin çocuğuna cömert olan bir baba gibi herkese karşı acıma ve sevgi duygusu taşıyan kimselere yetki ve güç vermeleri münasiptir."
- "Düşünen nefsin amacı gerçek bilgidir; arzu gücünün bilgisinin amacı sevgidir; öfke gücünün fiilinin amacı ise güvenliktir."
- "Günahkâra kâr olarak hakîm olana aracılık edecek birisi yeter."
- "Cömertlik hakkında sorulunca Hermes "Cömertlik" dedi; "Malını vermen ve kendini başkalarının malından koruyabilmendir."
- "Dünya işi, kinlere itaat etmeye değmeyecek kadar düşüktür."
- "Hilminle öfkene, bilginle cehaletine, zikrinle diline karşı koy."
- Hermes kahramanlığa çağıran bir musiki icra eden öğrencisi Poatalis'e "Söylediğimi anladın mı?" diye sorunca o da "Evet" dedi. Hermes, "Ben sende anlama alameti görmüyorum" deyince öğrencisi "Nasıl yani?" diye sordu. Hermes de, "Seni sevinçli görmüyorum. Anlamanın göstergesi sevinçtir." diye cevap verdi.
- "Çocukta utanma duygusu övgüye korkudan daha layıktır. Çünkü utanma duygusu aklın göstergesidir, korku ise korkaklığın."
- "Bir işe başlarken hayrı kendine azık edinmen vazgeçtikten sonra azık edinmekten daha iyidir."
- "Her kim güçlü bir kralın, adil bir hâkimin, maharetli bir tabibin, kurulu bir pazarın ve akan bir ırmağın bulunduğu bir yere yerleşip yaşamazsa kendini, ailesini, malını ve çocuklarını zayi etmiş demektir."

وقال: أحمد الأشياء عند أهل السماء والأرض لسان ناطق صادق بالحقّ والعدل.

وقال: الخير والشرُ واصلان إلى الناس لا محالة؛ فطوبى والويل لمن جرى وصولهما إلى الناس على يديه.

وقال: ينبغي للسلطان وذوي الملوك أن لا يملّكوا ولا يسلّطوا إلا من له رحمة ومودّة لكلّ أحد مثل ما يكون عند الأب الرحيم المحبّ للولد الكريم عليه.

وقال: غاية النفس المنطقية المعرفة الحقيقية، وغاية معرفة القوّة الشهوانية المحبّة، وغاية فعل القوّة الغضبية السلامة.

وقال: كفى بالظفر شفيعًا للمذنب إلى الحكيم.

وسئل عن الجود فقال: هو أن تجود بمالك، وتصون نفسك عن مال غيرك.

وقال: أمر الدنيا أحقر من أن تطاع فيه الأحقاد.

وقال: قابل غضبك بحلمك، وجهلك بعلمك، ولسانك بذكرك.

وقال لتلميذه فواطلس وعنده موسقى حرك على صورة الشجاعة، أفهمتَ ما قلتُ ؟ قال نعم. فقال: لا أرى عليك أثر الفهم. قال: وكيف ذلك؟ قال: لا أراك مسرورًا، والدليل على الفهم السرورُ.

وقال: الحياء في الصِّبا أجمل من الخوف، لأنّ الحياء يدلّ على العقل والخوف يدلّ على الرهبة.

وقال: تزوّدْ من الخير وأنت مقبل خير من أن تتزوّد منه وأنت مدبر.

وقال: من لم يسكن موضعًا فيه سلطان قاهر وقاضٍ عادل وطبيب حاذق عالم وسوق قائم ونهر جار فقد ضيّع نفسه وأهله وماله وولده.

- Hermes Aposilokhos'a yani Kral Amon'a şu tavsiyede bulunmuştur: "Sana ilk emrim yüce Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmen ve ona itaati seçmendir. İnsanların yönetimini üstlenen kişinin şu üç şeyi; birçok topluluk üzerinde mutlak otoritesi olduğunu, üzerinde mutlak otoritesi olduğu kişilerin köle değil, özgür insanlar olduğunu, otoritesinin kısa süre devam edeceğini daima hatırında tutması gerekir. Bu sebeple ey Amon! Güzel niyet ve doğru sözlülükle nefsini arındırmak yolun olsun. Allah'a itaat etmelerini umarak inanmayan ve benim yoluma ve dinime uymayanlara karşı cihadı ihmal etme. Onların mallarını alıp kendilerini taşkınlıklarıyla baş başa bırakmak arzusundan sakın. Çünkü ancak helal yoldan gelen mala rağbet edilir. Allah'ın rızası da helal maladır. Bil ki halk kendisine iyi davranan hükümdarla huzur bulur. Krallık da ancak halkıyla güzelleşir. Halkı olmayan bir sultan, eğer halktan emin olabilirse ancak kendi kendinin kralı olabilir. Halkın işlerini, memleketin işlerini ve sonra kendi işlerini gözetmekten sakın gafil olma. Ahiretini düzeltecek iş yap ki dünya işin düzene girsin. Savaşla karşılaştığında yolun bütün işlerinde kararlı olmak olsun. Hezimete uğramaktan sakın; çünkü ordun düşerse işlerin telafisi güç olur. Casuslarını artır ki düşmanların haberlerini anbean sürekli takip edebilesin. Sana kurulan tuzaklara karşı dikkatli ol. Bir emir verdiğin zaman emrinin ardına düş ve ihmalkârlık etme ki heybetin azalmasın. Birine senin adına mektup yazılmasını buyurunca bizzat onu değerlendirip okumadan mühürleyip onaylayayım ve göndereyim deme. Çünkü tuzaklar krallara kurulur. Sen de bu göreve getirilen ilk kral değilsin. Kimseye yakın davranma veya kimseye sırrını açma ki seçkinler ve halk sadece idaren güzel olduğu için sana yakın davransın. Yalnızca bedenini dinlendirecek kadar uyumayı şiar edin. Nefsini sadece ciddi şeylerle meşgul et ki bütün işlerin lakayt değil ciddi olsun. Bir işe niyetlenince onu yap. Gücün yettiği zaman merhamet et. Karşılaştığında dikkatli ol. En büyük kimyadan ve kimya ehlinin siyasetinden, onların kalplerini kazanmaktan ve kendilerine hoşgörülü davranmaktan gafil olma ki onlar çiftçilerdir.

ووصّى بسيلوخس وهو آمون الملك فقال: أوّل ما آمرك به تقوى الله عزّ وجلّ وإيثار طاعته. ومن تولّى أمر الناس فقد يجب عليه ثلاثة أشياء يكون ذاكرًا لها: أوّلها: أن يكون يده مطلَقة على قوم كثير؛ والثاني: أنّ الذين يده مطلقة عليهم أحرار لا عبيد؛ والثالث: أنّ سلطانه إنّما يثبت مدّة يسيرة، فسبيلك أن تطهّر نفسك بحسن النيّة يا آمون والقول بالحقّ، وإيّاك أن تهمل الحرب والجهاد لمن لا يؤمن بالله جلّ اسمه ويتّبع سنّتي وشريعتي لما يرغب إليه من دخولهم في طاعة الله عزّ وجلّ، واحذر أن ترغب في أخذ أموالهم وتركهم على طغيانهم، فإنّ المال لا رغبة فيه إلا من حلّه وما لله تعالى فيه الرضا، واعلم أنّ الرعيّة تسكن إلى من أحسن إليها ولا تحسن المملكة إلا برعيّتها، فمتى ما لم يكن للسلطان رعيّة حصل السلطان نفسه إذا سلم منهم، وإيّاك والغفلة عن النظر في أمورهم وأمر مملكتك ثم نفسك، وقدّم ما تصلح به آخرتك يصلح أمر دنياك، وسبيلك إذا لقيت حربًا أن تكون حازم الرأي في جميع أمورك، واحذر الهزيمة فإنّها إذا وقعت بعسكر ليس يشدّ حزامًا سريعًا، وأكثر الجواسيس لتكون أخبار أعدائك معك وقتًا بوقت، واحذر من حيلة تعمل عليك، وإذا أمرت بأمر فسل عنه بعد ذلك، ولا تقصّر فيه فيلحقك من ذلك نقصان الهيبة، وإذا أمرت أن يُكتب لك كتابًا فاحذر ختمه وإنفاذه حتى تعتبره أو تقرأه أنت، لأنّ الحيل تقع بالملوك؛ وما أنت أوّل ملك أُهّل لهذا الأمر، وإيّاك أن تأنس إلى أحد أو تكشف إليه سرًّا، بل يكون خواصّك ورعيّتك يأنسون إليك بحسن سياستك لهم، واجعل النوم لك بقدر راحة جسمك، ولا تشغل نفسك إلا بجدّ الأشياء ليكون أمرك كلّه جدًّا بلا هزل، وإذا هممت فافعل؛ وإذا قدرت فأبق، وإذا لقيت فاحذر، وإيّاك والغفلة عن الكيمياء العظمى وسياسة أهلها وميل قلوبهم والمسامحة لهم وهم الفلّاحون

Çünkü esas kimya, yeryüzünü ekip biçerek bayındır kılmaktır. Çünkü halk bu yolla huzur bulur, ordu bu yolla çoğalır, devlet hazineleri bu sayede bayındır hale gelir ve devlet bu sayede payidar olur. Sonucu böyle olan şeyi yapmak yolun olmalı. Mezhepte mertebe sahibi insanlara ilmi ve aklı miktarınca ikram etmek tarzın olmalı. Onlara ikram etmeyi yaygınlaştır ki halk, erdem sahiplerinin hukukunu bilmezlik etmesin. İlim talep edene ikram et, onun hakkını bil ve ona ihsan et ki ilimde gayreti artsın, aklını keskinleştirsin, zihni durulsun ve dünya işleri konusunda kaygısı az olsun. İnşallah bunların faydasını görürsün. Yeryüzünde bozgunculuk edenlere sana göre suçları kesinleştikten, hıyanetleri açık olduktan sonra cezalarını vermekte hızlı davran. Kim mülkünü bozuyorsa boynunu vur ve haberini yay ki âlem bundan ibret alsın. Hırsızlık edenin elini kes. Yol kesenin boynunu vur ve onları as ki verdiğin ceza yayılsın ve yolların güvenli olsun. {Hemcinsiyle ilişkiye girerken yakalanan erkeğin yakılması gereklidir.}[1] Bir kadınla zina ederken yakalanan erkeğe elli sopa vur. Kadının zina ettiği güvenilir kanıtlarla ispatlandıktan sonra yüz taş atmak sûretiyle recm ettir. Gammazın sözünü dinlemekten sakın. Hatta gammazlığı senin yanında doğru hale geldiğinde onu derhal cezalandır ve bunu duyur. Kalbini imkânsız hayallerle meşgul olmaktan uzaklaştır. Hapistekilerin durumunu ayda bir gözden geçirmeyi ihmal etme ki aralarında mazlum kimse bulunmasın. Böylece tahliyeyi hak edeni, kendisine ihsanda bulunarak serbest bırakırsın, cezalandırılmayı hak edeni de hemen cezalandırırsın, durumu açık olacak bir vakte kadar bekletilmesi uygun olanları da ertelersin. Görüşünü beğenmekten sakın, tecrübeleri çok olduğundan güngörmüş ve güzel düşünebilen kişilerle müşavereye sarıl. Onların görüşlerinden doğru bir görüş bulursan onu al, eğer böyle bir görüş yoksa hepsinden hareketle doğru bir düşünceye varırsın. Başarı Allah'tandır."

- "Şerefli kişi, erdemleri uygulayan kişidir. En büyük şeref adalet, iffet ve istenmeden yapılan cömertliktir."

1 Hamidiye nüshasında yoktur.

فإنّ الكيمياء عمارة الأرض بالزرع والنبات، فإنّ الرعيّة بها يسكنون، والجند بها يكثرون، وبيوت الأموال بها تعمر، والدولة بها تثبت، فليس سبيلك أن تغفل عن أمر هذا عقباه، وسبيلك أن تكرم أصحاب المراتب في المذهب [من][1] كلّ إنسان على قدر عقله وعلمه، وأشهرْ إكرامهم لئلّا تجهل الرعيّة حقوق أهل الفضل، ومن يطلب العلم فأكرمه واعرف حقّه وفوّض الإحسان إليه لتزيد همّته فيه ويلطف عقله ويصفو ذهنه ويقلّ همّه في أمر دنياه تنتفعْ به إن شاء الله، وعجّل العقوبة على المفسدين في الأرض بعد أن يصحّ عندك جرمهم وتتّضح خيانتهم، ومن قدح في ملكك فاضرب رقبته وأشهره ليحذر غيره، ومن سرق اقطع يده، ومن تلصّص في طريق فاضرب عنقه واصلبه ليشتهر ذلك ويأمن سبيلك، ومن وجد مع {ذكر مثله يفسق به فحرقه بالنار واجب. ومن وجد مع}[2] امرأة يزني بها فاضربه خمسين جلدة، وارجم المرأة مئة حجر بعد إقامة البيّنة الثقة على ذلك. واحذر أن تسمع قول ساعٍ؛ بل إذا صحّ عندك سعايته فعجّل عليه بالعقوبة وأشهره. فرّغ قلبك أن يشتغل بالمحال، وإيّاك والغفلة عمّن في الحبوس في كلّ شهر لئلّا يكون فيهم مظلوم: فمن استحقّ التخلية أطلقت سبيله بعد الإحسان إليه، ومن استحقّ العقوبة عجّلت عليه، ومن استحقّ أن يمهل إلى وقت ينكشف حاله رددته، واحذر الإعجاب برأيك؛ والزم المشاورة لمن حسُن عقله وطعن في سنّه لكثرة ما مرّ عليه من التجارب، وحصّل آراءهم فإن رأيت في أحدهم سدادًا، وإلا فاعقد أنت من جميعهم رأيًا سديدًا ترشد وبالله التوفيق.

وقال: الشريف من استعمل الفضائل، وأعظم الشرف العدل والعفّة والجود قبل الطلب.

---

١ وقع في كلّ النسخ: «ثم»؛ والتصحيح من مختار الحكم ومحاسن الكلم.

٢ ح – {ذكر مثله يفسق به فحَرقه بالنار واجب. ومن وجد مع}.

- "İnsana hikmeti aramak ve onu nefsinde yerleştirmek yaraşır. İyilerin başına gelen türden musibetlere ağlayıp sızlamamalı. Büyüklenmemeli, harcamada aşırıya kaçmamalı, zenginlik ve güçle böbürlenmemelidir. Niyeti, sözü ve fiili arasında dengeyi gözetmeli, gidişatında bir ayıp olmamalı, dini ihtilafsız, hücceti nakzedilemez olmalıdır. Allah bir kişide olanı değiştirirse ona ve ardından gelenlere büyük bir lütufta bulunmuş demektir."
- "Hiçbir kimse, nefsi ahirette kurtuluşa ermedikçe ciddiyet, hayır ve hikmeti bulmuş olamaz. Şu üç şeyi olmadıkça da ahirette kurtuluşa eremez: yardımcı, dost ve arkadaş. Yardımcısı aklıdır, dostu iffetidir, arkadaşı ise salih amelidir."
- "Gök ve yer ehli nezdinde en övgüye değer şey, hakkı ve adaleti olduğu gibi söyleyen dildir."
- "Her şeyin çaresi vardır; ölümden başka. Her şey fenâ bulacaktır; günahtan başka. Her şey geçip gidecektir; salih amelden başka. Her şey değiştirilebilir; tabiattan başka. Her şey düzeltilebilir; kötü huydan başka ve her şey savuşturulabilir; kaderden başka."
- "Arzuları yapmaya engel varken erdemli olan kimseye hayranlık duyulmaz, arzularla içli dışlı iken erdemli olan kimseye hayranlık duyulur."
- "Affın yüzünü, azar çirkinliğiyle örten kişide hayır yoktur."
- "Suçu cezalandırmakta aceleci davranma. Suç ve ceza arasında özür için bir fırsat bırak."
- "Âlimin en küçük hatası gemiyi delmek gibidir, gemi batar, onunla birlikte birçok insan da boğulur."
- "Zenginlik vatan; fakirlik gurbettir. Tamahkârlık köleliktir; umut etmemek özgürlüktür."
- "Hükümdar hislerini ve nefsinin arzularını bastıramadığında seçkinlerini nasıl kontrol altında tutabilir? Seçkinlerini kontrol edemediğinde emri altındaki memurlarını, muhafızlarını nasıl kontrol eder? Emri altındakileri kontrol edemediğinde halkına ve krallığından uzakta olanlara nasıl güç yetirebilir? Hükümdar önce kendine hâkim olmalıdır ki başkalarını düzeltme imkânı olsun."

وقال: حقيق أن يطلب المرء الحكمة ويثبتها في نفسه؛ ولا يجزع من المصائب التي تعمّ الأخيار؛ ولا يأخذ بالكبير ولا فيما بلغ من سرف، ولا يزهو بحال الغنى والسلطان؛ ويعدل بين نيّته وقوله وفعله؛ وتكون سنّته ممّا لا عيب فيها، ودينه غير مختلف، وحجّته ما لا تنقض؛ فما يغيّر الله ما به إلا منّ له ولعقبه.

وقال: لا يستطيع أحد أن يجد الجدّ والخير والحكمة إلا أن يخلص نفسه في المعاد، ولا خلاص له منه إلا أن تكون له ثلاثة أشياء: وزير، ووليّ، وصديق. فوزيره عقله، ووليّه عفّته، وصديقه عمله الصالح.

وقال: أحمد الأشياء عند أهل السماء والأرض لسان ناطق صادق بالعدل والحق.

وقال: لكلّ شيء حيلة غيرَ الموت؛ وكلّ شيء فان غيرَ الإثم؛ وكلّ شيء يبيد غيرَ العمل الصالح؛ وكلّ شيء يطاق تغييره غيرَ الطباع؛ وكلّ شيء يقدر على إصلاحه غيرَ الخلق السوء؛ وكلّ شيء يستطاع دفعُه غيرَ القضاء.

وقال: ليس العجب ممّن امتنعت عليه الشهوات أن يكون فاضلًا، وإنّما العجب ممّن الشهوات مقرونة به ويكون فاضلًا.

وقال: لا خير فيمن يستر وجه العفو بمكروه التقريع.

وقال: لا تعجل الذنب بالعقوبة، واجعل بينهما للاعتذار طريقًا.

وقال: زلّة العالم ككسر السفينة تَغرق وتُغرق معها خلقًا كثيرًا.

وقال: الغنى وطن، والفقر غربة؛ والطمع رِقّ، واليأس حرّية.

وقال: إذا كان الملك لا يقدر على قهر حواسّه وغلبة شهواته، فكيف يقدر على ضبط خاصته؟ [وإذا لم يقدر على ضبط خاصّته][1] فكيف يقدر على ضبط أعوانه؟ وإذا لم يقدر على ضبط أعوانه فكيف يقدر على رعيّته وما بعد عن مملكته؟ فسبيل الملك أن يبتدئ بسلطانه على نفسه ليستقيم له على غيره.

---

١ زيد من الطبع بحيدرآباد من نسخة مكتبة سالار جنك، ص ٨٣.

[5]

Thoth'un Âdâbından

Thoth Hz. İdrîs'in (a.s.) oğlu Sâb'dır. Hanifler Sâb'a nispet edilmiş ve onlara Sâbiîler denilmiştir. Sâb'ın hikmetli sözlerinden nakledilenler şunlardır:

- "Aklına hükmedemeyen öfkesine de hükmedemez."
- "Basiretli hükümdar eziyet ve şiddet yoluyla ulaşamayacağı şeyleri yumuşaklıkla ve iyi davranışla yaptırır; özellikle de iyi insanlara. Akıllı bir hükümdarın, adamlarını dışarıdan görülen cüsselerine göre değil yaptıklarına göre sınaması uygundur. Böylece kendisine gücünün yetmeyeceği bir kimseye muhalefetini açığa vurmaz."
- "Hükümdar mal toplayıp bunları gerekli yerlere harcamadığında, bu hem topladığı malların zayi olmasına sebep olur, hem de kendi krallığını yok eder."
- "Rüzgâr yokken tutuşan ateşin etkisi azdır ve yakıcılığı yavaştır."
- "Mal toplamak, yardımcılara ihtiyaç duyar. Yardımcılar ise mala ihtiyaç duyarlar."
- "Sultanın tuttuğu yol, kendisine yönelen insanları tanımak ve konum, akıl, bilgi ve istişarelerine göre herkese layıkıyla davranmak, vermesinde ve ihsanında cimrilik etmemek olmalıdır. Aksi hâlde kalplerinde onun bir yeri bulunmaz ve onun varlığıyla mutluluk duymazlar."
- "Hükümdar yalancılık ve kötülükle tanınan birini karakterini değiştireceğini düşünerek iyiliğine mazhar kılmamalıdır. Zira tabiatın değiştirilmesi veya dönüştürülmesi kişi için oldukça zordur."
- "İnsanların sahip oldukları her hasleti almayın. Fakat bütün hasletleri övgüye değer olan insanlardan sahip oldukları tüm hasletlerini, sadece bir hasleti övgüye değer olanın sadece o hasletini almanız gerekir. Zira elmadan sadece koklayarak değil, bilakis ondan bununla beraber yenilmesiyle tat alınır. Çiçekte ise mesela bazı çiçekler vardır ki sadece kokusundan zevk alınır; zambak gibi bazı çiçeklerden ise bakarak zevk alınır. Hurmanın meyvesi tadılır.

[٥]

من آداب طاطو

هو صاب بن إدريس عليه السلام، وإليه نُسِب الحنفاء فقيل لهم ''الصابئون''.

قال: من لم يملك عقله، لم يملك غضبه.

وقال: الملك اللبيب يبلغ بالرفق والمداراة ما لا يبلغه بالجفاء والصولة، خاصّةً مع الأخيار. سبيل الملك الحازم أن يختبر الرجال بأفعالهم لا بما يشاهد من عظيم أجسامهم، ولذلك لا يظهر الخلاف على من ليس له به طاقة.

وقال: إذا جمع الملك الأموال ولم ينفق منها في مواضع الحقوق، كان ذلك سبب تضييعها مع إتلاف ملكه.

وقال: النار إذا اشتعلت بغير ريح ضعف عملها وأبطأ إحراقها.

وقال: جمع المال يحتاج إلى الأعوان، والأعوان يحتاجون إلى المال.

وقال: سبيل السلطان أن يعرف المنقطعين إليه وينزلهم بمنازلهم وعقولهم وعلومهم ونصحهم وما يستحقّ كلّ امرئ منهم، ولا ينكّد إعطاءه وإنعامه عليهم، ولا يحصّل له في نفوسهم موقع لا يجدون به سرورًا.

وقال: سبيل الملك أن لا يصطنع لمعروفه من عُرف بالكذب والشرّ تقديرًا منه أنّه إذا اصطنعه زال عن طبعه وغيّره، فإنّ تغيير الطباع ونقلها يبعد على صاحبه.

وقال صاب: لا تأخذوا من الناس جميع ما عندهم، لكن ينبغي أن تأخذوا ممّن هو من الناس محمود في جميع خصاله جميع ما عنده، وممّن هو محمود في شيء واحد ذلك الشيء فقط، فإنّ التفّاحة ليس يلتذّ منها برائحتها فقط، بل يلتذّ مع ذلك منها بأكلها، فأمّا الزهر فإنّما يلتذّ منه برائحته فقط، ومنه ما لا يلتذّ برائحته بل وبالنظر إليه مثل ورد الدِّفْلى، فأمّا النخلة فإنّما يلتذّ منها بثمرتها، وأمّا

Gül ağacının ise çiçeğinden zevk alınır, dikeninden sakınılır. O zaman hem akıllı olan, hem de güzel konuşandan sahip olduğu bu hasletleri, sadece güzel konuşandan güzel konuşma hasletini almanız gerekir. Bununla beraber kendi yeteneğine de bir bak ki onu almaya denk misin? Çünkü çiçekten bal devşirmek arı için mümkündür; insan için değil."

- "Hikmet öğrenen kişi onu öğrenenlere telkin etmeli, onlara yaklaştırmalı ve anlatmalıdır; çünkü son anlayış, eski cehalet bağını çözer."

شجر الورد فبزهرها بعد أن يُتوقّى شوكها، فإذا كان الأمر على ذلك فينبغى أن تأخذ ممّن هو محمود في الكلام والعقل جميعَ ما عنده، وممّن هو محمود في الكلام فقط محمودَ الكلام، وانظر مع ذلك إلى قوّتك هل أنت كفء لأخذه، فإنّ التقاط العسل من الزهر يمكن النحلةَ ولا يمكن الإنسان.

٥ وقال: سبيل من تعلّم الحكمة أن يلقّنها للمتعلّمين ويقرّبها لهم ويفهمها إيّاهم فإنّ الفهم الأخير يحلّل رباط الجهل القديم.

[6]

{Hermes'in Öğrencisi}[1] Nebi ve Filozof Asklepios

{Asklepios Hermes (a.s.)'in öğrencilerindendi.}[2] Mısırlı Hermes'in öğrencilerinden olduğu da belirtilmiştir. Onun yaşadığı yer Şam beldeleriydi. Galen "Allah ona, seni insan olmaktan daha fazla bilge ve kral diye isimlendirdim diye vahyetti." diye anlatmıştır. Hipokrat ise onun nurdan bir sütun üzerinde göğe yükseltildiğini belirtmektedir.

Eflâtun ondan şöyle bir hikâye nakletmiştir: Bir adam ve kadın, kadının karnında olan bir cenin hakkında ondan hakemlik yapmasını istediler. Asklepios kadına "Ey zalim kadın!" dedi, "Bu senin kocan Güneş Tapınağı'nda senin için bekâ ve selamet dilerken sen ise filan oğullarından bir köle ile ilişkiye girmiştin. Üç ay sonra kötürüm/şekli bozuk bir çocuk doğuracaksın." Gerçekten de daha sonra kadın göğsünde iki el olan bir çocuk doğurdu. Sonra adama "Sen" dedi; "Layık olmayan bir şekilde kadını nikâhına aldın. Dolayısıyla ektiğinden fazlasını biçtin."

Bir adam malını sakladı. Sonra dedi ki: "Ey akılların nuru! Ben malımı kaybettim, onu bana haber ver." Onunla beraber gitti ve malını ortaya çıkardı. Sonra adama malın kendisinden çekilip alınacağını söyledi ve öyle de oldu.

Şöyle anlatıldı: Asklepios Yunanlılar için tıp ilmini Roma dilinde Güneş Tapınağı diye bilinen bir yerde icat etmiştir.

Şöyle anlatıldı: Asklepios Güneş Tapınağı olarak bilinen bu tapınağı kurmuştur. Galen'in "Allah beni öldürücü bir hastalıktan kurtarınca Güneş Tapınağı diye isimlendirilen beytini ziyaret ettim." şeklindeki sözü de buna delâlet etmektedir. Asklepios ilimlere aşırı düşkündü, ayrıca o tıp ilmini ortaya çıkarmıştır. Yunanlılar nezdinde çok ulu bir kişiydi, halkı onun kabrinin hürmetine şifa dilemekteydi.

Anlatıldığına göre; Asklepios'un kabri üzerinde her gece bin kandil yakılırdı. Krallar ve bilgeler onun neslindendir. Yeryüzünün her tarafında on iki bin öğrencisi vardı. Asklepios tıbbı şifahen öğretirdi. Onun nesli Hipokrat zamanına kadar tıbbı tevarüs etmiştir.

---

1 Sadece Hamidiye nüshasında vardır.
2 Hamidiye nüshasında yoktur.

[٦]

أسقلينوس النبيّ الحكيم {تلميذ هرمس}[١]

{كان تلميذ الهرمس عليهما السلام}[٢] وقيل كان تلميذ الهرمس المصري وكان مسكنه أرض الشامات، وذكر جالينوس أنّ الله تعالى أوحى إليه لأن أسمّيك حكيمًا ملكًا أقرب من أن أسمّيك إنسانًا، وذكر أبقراط أنّه ارتفع إلى الهواء في عمود من نور.

وحكى أفلاطون عنه أنّه تحاكم إليه رجل وامرأة في جنين كان في بطن المرأة، فقال أسقلينوس للمرأة: يا ظالمة! إنّه كان زوجك في هيكل عبدة الشمس يدعو لك بالبقاء والسلامة، وأنت قد واقعك غلام من بني فلان، وستلدين غلامًا بعد ثلاثة أشهر مشوَّهًا، فولدت جنينًا في صدره يدان، ثم قال للرجل: عقدت نكاح المرأة على ما لا ينبغي فحصدت منها أكثر ممّا زرعت.

وخبّى له رجل مالًا، ثم قال له: يا نور الألباب ضاع لي مال فائثره لي، فنهض معه فأخرجه، ثم قال للرجل: إنّ المال يسلبه فسلبه.

وقيل: إنّه وجد علم الطبّ في مكان لليونانيين برومية يعرف بهيكل الشمس.

وقيل: إنّه هو الذي وضع هذا الهيكل ويعرف بهيكل الشمس، ويدلّ على هذا قول جالينوس: إنّني لـمّا خلّصني الله تعالى من مرض قتال حججت إلى بيته المسمّى بهيكل الشمس، وكان يحرص على العلم وهو مستنبط الطبّ، وكان معظّمًا عند اليونانيين وكان القوم يستشفون بقبره.

ويقال: إنّه كان يسرج على قبره كلّ ليلة ألف قنديل، وكان الملوك والحكماء من نسله. وكان له في جميع نواحي الأرض اثنا عشر ألف تلميذ، وكان يعلّم الطبّ مشافهةً، وكان نسله يتوارثون الطبّ إلى زمن بوقراط.

---

١ ص، ج، غ، ف –{تلميذ هرمس}.
٢ ح – {كان تلميذ الهرمس عليهما السلام}.

Asklepios onunla (Hermes'le) birlikte çeşitli diyarlara yolculuk etmiştir. Hint diyarından çıkıp Fars diyarına geldiklerinde Hermes, onların şeriatını ayarlaması için onu Bâbil'de bırakıp ayrılmıştır.

Asklepios ömrünün sonuna doğru hastalanınca, bir grup bilge toplanıp kendisini ziyarete geldiler. Onların toplandığını görünce mabetlerin ve tapınakların boş kaldığını anladı. Bunun üzerine onlara şöyle dedi: "Size vasiyet ettiğim ve yasakladığım şey işte buydu. Lakin Allah'ın yardımı üzerinize olsun. Her biriniz ötekinden kendisiyle ayrılacağı ve bir araç olarak kullanıp kendisiyle bir mertebe elde edeceği fasit görüşler benimsediniz, cahil krallara itaat ettiniz ve ahirete karşılık dünyayı tercih ettiniz. Şanı ulu Allah'ın seçtiği ve şeriat hükümlerinizi düzene koymak için size gönderdiği elçinin -yani İdrîs Peygamber'in- getirdiklerini sorup öğreninceye kadar sabretseydiniz sizin için daha iyi ve sonucu itibariyle daha övülür olurdu."

Daha sonra onlara şöyle dedi: "Hatırlıyorum, bir gece, biz görevimiz olan ibadetimizi henüz yapmışken gençler ellerinde güzel hediye tabaklarıyla girdiklerinde ulu peygamberin -Allah bizi onun iyi duasına ortak etsin- huzurundaydık. Hediyeleri reddederek alnını toprağa koydu ve şöyle dua etti: "Rabbim! Bana, bana ait olmayan şeyler verdiler. Onları hem kendilerine, hem de bana karşı yaptıkları suçtan dolayı cezalandır. Aralarına başkalık koy, birliklerini dağıt." Duası kabul edildi."

{Asklepios'un Adâbı}[1]

- "Günleri/çağı bilen kimse hazırlık yapmaktan gafil olmaz."
- "Sizden biri yüce yaratıcının verdiği nimetle kendi yaptığı günahı arasındadır. Bu iki durumu ancak nimetler için şükür ve günahlar için istiğfar bir araya getirebilir."
- "Beğenmediğiniz nice dönem vardır ki başka bir döneme geçtiğinizde onu översiniz. Başlangıcında kızılan nice şey vardır ki son bulduğu anda ağlanılır."
- "Bilgisizce ibadet eden değirmen eşeği gibidir, döner durur ama ne yaptığını bilmez."

1 Ragıp Paşa nüshasında metinde, Fatih nüshasında kenarda vardır.

وكان يسافر مع هرمس إلى البلاد، فلمّا خرجوا إلى بلاد الهند وجاؤوا إلى فارس خلّفه ببابلَ ليضبط الشرع فيهم.

فلمّا كان في آخر عمره اعتلّ فاجتمع إليه جماعة من الحكماء فعادوه، فلمّا رأى اجتماعهم علم أنّ المعابد والهياكل قد خلتْ منهم، فقال لهم: هذا ما كنت أوصيكم به وأنهاكم عنه! لكنّ المستعان بالله عليكم، قد استعملتم الآراء الفاسدة لينفرد كلّ واحد منكم بشيء ويجعل له سوقًا ليكون له فيه مرتبة، وأطعتم جهّالًا من ملوككم، واخترتم الدنيا على الآخرة ولو صبرتم حتى تسائلون ما جاء به من اصطفاه الله جلّ اسمه واتّخذه رسولًا إليكم ومرتّبًا لشرائعكم -يعني إدريس- كان أولى وأحمد عاقبة.

وقال لهم: عهدي ذات ليلة ونحن بحضرة النبيّ الأعظم، -أشركنا الله في صالح دعائه-، ونحن على أثر ما كنّا عليه من العبادة التي تجب علينا إذ دخل غلمان بأطباق هدايا حسنة؛ فردّها، ووضع خدّه على الأرض، وقال: ربيّ! أعطَوني ما ليس لي، فخذهم بما جنَوا على أنفسهم وعليّ، وغيّرهم ولا تجمع لهم شملًا! فاستجيبت دعوته.

{آداب أسقلينوس}[1]

وقال: من عرف الأيّام لم يغفل الاستعداد.

وقال: إنّ أحدكم بين نعمة من بارئه، وبين ذنب من عمله: وما يصلح هاتين الحالتين إلا الحمد للمنعم والاستغفار من الذنب.

وقال: كم من دهر ذممتموه، فلمّا صرتم إلى غيره حمدتموه! وكم من أمر يغضب أوائله، وبكي عند أواخره عليه!

وقال: المتعبّد بغير معرفة، كحمار الطاحون: يدور ولا يبرح ولا يدري ما هو فاعل.

---

١ غ + {آداب أسقلينوس}؛ وفي هامش ف: {آداب أسقلينوس}.

- "İhtiyacı görememek istenmeyecek kişiden isteyip gidermekten daha iyidir. Günahkâra ihsan etmek günahı konusunda ona destek vermektir. Nanköre iş vermek nimeti zayi etmektir. Cahile öğretmek cehaleti artırmaktır. Cimriden bir şey istemek insan haysiyetine ihanettir."
- "Zarar korkusuyla kötü şeyleri yemekten sakınan ama ahiret korkusuyla günahları bırakmayan kişiye şaşarım."
- "Susmayı âdet edinin; çünkü susmak sevimsizlikten kurtuluştur. Doğru söz söyleyin; çünkü doğru söz konuşmanın süsüdür."
- Asklepios'a "Bize dünyayı betimler misin?" denilince şöyle dedi: "Dün eceldir; bugün ameldir, yarın ise emeldir."
- "Size acıyan hakkınızda kötü zan besleyendir; sizi hor gören sizde çokça kusur bulandır; sizden nefret eden size az nasihat edendir."
- "Dindar ve mürüvvet sahibi, dostuna canını ve malını; tanıdığına güler yüzünü ve memnuniyetini; düşmanına da adaletini gönülden sarf etmeli; utandıracak her türlü hâlden uzak durmalıdır."

وقال: فوت الحاجة خير من طلبها إلى غير أهلها، إعطاء الفاجر تقوية له على فجوره، والصنيعة عند الكفور إضاعة للنعمة، وتعليم الجاهل ازدياد في الجهل، ومسألة اللئيم إهانة للعرض.

وقال: إني لأعجب ممّن يحتمي من المآكل الرديئة مخافة الضرر، ولا يدع الذنوب مخافة الآخرة.

وقال: أكثروا من الصمت، فإنّه سلامة من المقت، واستعملوا الصدق فإنّه زين المنطق.

وقيل له: صف لنا الدنيا! فقال لهم: أمس أجل، واليوم عمل، وغدًا أمل.

وقال: المشفق عليكم يسيء الظنّ بكم، والزاري عليكم كثير العتب لكم، وذو البغضاء لكم قليل النصيحة لكم.

وقال: سبيل من له دين ومروءة أن يبذل لصديقه نفسه وماله، ولمن يعرفه طلاقة وجهه وحُسْن محضره، ولعدوّه العدلَ، وأن يتصاون عن كلّ حال يعيبه.

[7]

Müteellih Bilge {Filozof} Pisagor{'un Haberi}[1] [m.ö. 570-490]

{Pisagor kelimesi, Romalıların dilinde "Allah" ve "genç" kelimelerinden birleşmiş olup "Allah'ın genci" anlamındadır. Fakat söz konusu dilin isim tamlamaları Arapçadaki isim tamlamalarından sıralama olarak farklıdır.}[2]

Pisagor zaman olarak Empedokles'den sonra yaşamıştır. Şam bölgesinden Mısır'a gittiğinde hikmeti Mısır'da Süleyman (a.s.)'ın arkadaşlarından aldı. Geometri'yi ondan önce Mısırlılardan öğrenmişti. Sonra Yunan ülkesine gitti ve onlara fizik ilmini, din ilmini ve geometriyi açıkladı. Zekâsıyla musikiyi icat etti ve onu sayısal oranların altına yerleştirdi. Pisagor bunların bilgisini nübüvvet kandilinden (mişkâtü'n-nübüvve) aldığını iddia etti. Âlemin sayılara ve sayıların mertebelerine dayandırılması ve terkip edilmesi konusunda hayret verici durumlara ve ulaşılamaz amaçlara sahipti.

Pisagor fizik âlemin üstünde aklın, güzellik ve bahasını idrak edemediği bir ruhanî ve nuranî âlem olduğu konusunda Empedokles'le yaklaşık aynı şeyleri düşünmüştür. Zeki nefisler bu âleme özlem duyarlar. Kim nefsini kınar ve onu gururdan, büyüklenmeden, riya, haset ve bunun dışındaki bedenî şehvetlerden temizlerse ruhanî âleme katılan ve bu âlemin cevherlerine muttali olan ve lezzetlerine dalan insanlardan olur.

Onun hikmet, musiki ve bu ikisi dışındaki ilimler hakkında birçok değerli telifleri vardır.

Anlatıldığına göre; seyahati; ayrıca katil ya da maktule dokunmaktan sakınmayı gerekli görüyordu. Pisagor duyuları mukaddes saymayı, bütün faziletlerle ve adaletle iş yapmayı, hatalardan el çekmeyi, her şeyin doğasının öğrenilmesi için insanî atiyyenin araştırılmasını emrediyordu. Yine birbirini sevmeyi ulvî ilimlerin açıklamaları ile edeplenmeyi, masiyetlerle mücadele etmeyi, nefisleri korumayı, harp sanatını öğrenmeyi, çok oruç tutmayı, ilim meclislerinde oturmayı, kitapların okunmasına devam etmeyi, erkeğin erkeğe, kadının da kadına eğitim vermesini emrediyordu. Güzel konuşmayı ve krallara öğüt vermeyi emrediyordu.

1 Sadece Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var.
2 Sadece Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var.

[٧]

{خبر} فيثاغورس الحكيم {الفيلسوف}[١] المتألّه

{أصله بالرومية تثواغورس ومعنى تثو: الله ومعنى أغورس الشابّ ومعناه شابّ الله لكنّهم يقدّمون المضاف إليه على المضاف.}[٢]

وكان فيثاغورس بعد أنباذقلس بزمان، وأخذ الحكمة من أصحاب سليمان بمصر حين دخلوا إليها من بلاد الشام، وكان أخذ الهندسة قبلهم عن المصريين، ثم دخل إلى بلاد يونان وأظهر عندهم الهندسة وعلم الطبيعة وعلم الدين، واستخرج بذكائه الموسيقى وأوقعها تحت النسب العددية وادّعى أنّه استفادها من مشكاة النبوّة، وله في نصب العالم وتركيبه على خواصّ العدد ومراتبه أمور عجيبة وأغراض بعيدة.

ويقارب أنباذقليس أنّ فوق عالم الطبيعة عالمًا روحانيًا نورانيًا ما لا يدرك العقل حسنه وبهاءه، والأنفس الزكيّة تشتاق إليه. ومن لوّم نفسه برّأها من العجب والتجبّر والرياء والحسد وغيرها من الشهوات البدنية فقد صار أهلًا للحوق به والاطّلاع على جواهره والانغماس في لذّاته.

وله تواليف شريفة في الحكمة والموسيقى وغيرهما.

وذكروا أنّه كان يرى السياحة واجتناب مماسّة القاتل والمقتول، وأنّه أمر بتقديس الحواسّ وبعمل العمل بالعدل وجميع الفضائل، والكفّ عن الخطايا، والبحث عن العطية الإنسية لتعرف طبيعة كلّ شيء، وأمر بالتحابّ والتأدّب بشرح العلوم العلوية ومجاهدة المعاصي وعصمة النفوس وتعلّم الجهاد، وإكثار الصيام، والقعود على الكراسي والمواظبة على قراءة الكتب وأن يعلّم الرجالُ الرجالَ والنساءُ النساءَ، وأمر بجودة المنطق ومواعظ الملوك.

---

١ ح: فيثاغورس الحكيم المتألّه.

٢ ح، ص، ف – : {أصله بالرومية... ...على المضاف}.

Pisagor metafizikçi filozofların görüşüne uygun olarak nefislerin ölümsüz olduğuna ve bu hayattan sonra onların sevap ve günahlarının karşılığını alacağına inanıyordu.

Onun iki gıdası vardı: Bunlardan biri sayesinde açlık çekmezdi. Kendi kendine riayet ettiği dengeli bir âdeti vardı. Bu nedenle gâh sağlıklı, gâh hasta olmazdı, ne aşırı kilo alır ne de cılız kalırdı. Gerçekten latif bir ruha sahipti, ne aşırı sevinir ne de aşırı hüzünlenirdi. Hiç kimse onu gülerken ve ağlarken görmemiştir. Kardeşlerini kendine tercih ederdi. Dostların mallarının müşterek olduğunu, bölünmemesi gerektiğini belirten ilk kişi odur.

Pisagor hikmetini sembollerle ifade edip onu gizlemiştir. Onun rumuzlu sözlerinden birkaçı şöyledir: "Sevinçlerde aşırıya kaçma"; yani aşırılıktan uzak dur. "Ateşi bıçakla hareket ettirme, çünkü bıçak ateşte bir defa zaten ısınmıştır."; yani öfkeli kişi yanında onu iyice öfkeye sevk eden sözlerden sakın, yangına körükle gitme. "Fakirlik üzere oturma"; yani tembellik içinde yaşama. "Aslanların ormanından geçme"; yani çirkin görüşlere uyma. "Kırlangıçlar yuva yapmaz"; yani dillerini tutamayan iş görmezlere uyma. "Yük sadece taşıyana bırakılmaz, fakat onu taşımasına yardım edilir"; yani kimse erdem ve ibadetlerde nefsinin görevlerini unutmasın. "Yüzüklerin taşlarına meleklerin sembolleri işlenmez"; yani ilâhî ilimlere ait sırlar hakkındaki dini inançlarını cahillerin yanında açıklama.

{Porphyrios *Tarih*'inde Pisagor hakkında ondan kehanetler zuhur ettiğine dair; görülmüş ve ondan işitilmiş gizli şeyler hakkındaki haberlerine dair ilgi çekici hikâyeler anlatmaktadır.}[1]

Pisagor'un Sur halkından Mnesarkhos adında bir babası vardı. İki erkek kardeşi vardı. Büyüklerinin adı Eunostos (Eunomos), diğerininki ise Tyrrhenos idi. Annesinin adı Pythais olup Samos halkından Ancaeus'un kızıydı.

1 Hamidiye nüshasında yoktur.

وكان يقول ببقاء النفس وكونها فيما بعد في ثواب وعقاب على رأي الحكماء الإلهيين.

وكان له غذاءان: أحدهما لا يجوع معه، وكان قد ألزم نفسه عادةً موزونةً، فلم يكن مرةً صحيحًا ومرةً سقيمًا، ولا كان مرةً يسمن ومرةً يهزل، وكانت نفسه لطيفةً جدًّا، ولم يكن يفرح بإفراط، ولا يحزن بإفراط، ولا رآه أحد قطّ ضاحكًا ولا باكيًا، وكان يقدّم إخوانه على نفسه، وكان أوّل من قال: إنّ أموال الأخلّاء مشاعة بينهم غير مقسومة.

وكان يرمز حكمته ويُسرّها، فمن رمزه قوله: ''لا تعتدِ في المسرّات'' أي اجتنب الإفراط؛ ''ولا تحرّك النار بالسكّين لأنّها قد حميت منها مرّةً'' أي اجتنب الكلام المحرّض عند الغضوب المغتاظ؛ ''ولا تجلس على فقر'' أي لا تعش في البطالة؛ ''ولا تمرّ بغياض الليوث'' أي لا تقتد بآراء المردة؛ ''ولا تعمر الخطاطيف البيوت'' أي لا تقتد[1] بأصحاب الطَّرْمذة غير المالكين لألسنتهم؛ ''و أن لا يُلْقَى الحِمْل على حامله لكن يُعان على حمله'' أي لا يغفل أحد أعمال نفسه في الفضائل والطاعات؛ ''وأن لا تلبس تماثيل الملائكة على فصوص الخواتيم'' أي لا تجهر بديانتك في أسرار العلوم الإلهية عند الجُهّال.

{وذكر فرفريوس في تاريخه حكايات عجيبةً ظهرت عن فيثاغورس ممّا تكهّن به، ومن أخباره بمغيبات[2] سمعت منه وشوهدت.}[3]

وكان لفيثاغورس أب اسمه منيسارخوس من أهل صور؛ وكان له أخوان اسم الأكبر منهما أونوسطوس، والآخر طورينوس، وكان اسم أمّه بوثايس بنت لياحقانوس من سكّان ساموس.

---

١ وقع في كلّ النسخ: لا تعتد؛ التصحيح من الطبع بحيدرآباد، ص ٩٢.
٢ ص و ج: بالغيب
٣ ح – {وذكر فرفريوس في تاريخه... ... من هو شوهدت}.

Sur şehrini Leymon (Lemnos/Limnililer), Yemkaron (İmbros/İmrozlular) ve Sekoron (Scyros/İskirililer) isimli üç kabile ele geçirip buraya yerleşince buranın halkı sürgün edildi. Sürgün edilenler arasında Pisagor'un babası da sürgün edildi. Bir süre göl kıyısındaki bir şehirde (Buhayra) oturdu. Sonra kazancının peşine Samos'a gitti, orada yerleşti ve ileri gelenlerden biri oldu. İtalya'ya bir yolculuğu esnasında sevinip ferahlasın diye Pisagor'u da yanında götürdü. Çünkü oranın temiz bir havası ve verimli toprakları vardı. Anlatıldığına göre Pisagor İtalya'nın bu güzelliğini gördüğü için daha sonra yine dönüp oraya yerleşmiştir.

Mnesarkhos Sur'dan sürgün edildikten sonra Samos'a yerleşti. Çocukları Eunostos, Tyrrhenos ve Pisagor da onunla birlikteydi. Samos'un yöneticisi Androgolos (Androcles) Pisagor'u evlat edindi ve onun geçimini üstlendi. Çünkü o, kardeşlerin en genciydi. Yaşı küçük olduğundan onu edebiyat, dil ve musiki öğrenmeye teslim etti. Gençlik çağına girip bıyıkları terleyince babası onu matematik, geometri ve astronomi öğrenmesi için Milet'e göndererek bilge Anaksimandros'a teslim etti.

Pisagor bu iki sanatı sağlam bir şekilde öğrenince hikemî ilimlere karşı sevgisi şiddetlendi ve bu ilimleri elde etmek için birçok ülkeye yolculuk yaptı. Mısırlılara, Keldânîlere ve başka milletlere uğradı. Mısır'da kâhinlerle irtibat kurarak onlardan hikmeti öğrendi. Mısırlıların dilini üç ayrı yazı stili ile maharetle öğrendi. Bunlar: halkın yazısı, seçkin kâhinlerin yazısı olan özel şifreli yazı ve kralların yazısıdır.

İrakliya'ya yani Hyrakle'ye gidince oranın kralıyla ilişkiye geçit, Bâbil'e gidince Keldânîlerin yöneticisi ile bağlantı kurdu. Zarabata (Zabratus veya Zaratus: Zerdüşt)'dan ders aldı ve ondan mânevî seçkinlerin (Saddîkiyyîn)[1] ne yapması gerektiğini öğrendi, fizik dinledi, her şeyin ilkelerini yani ne olduklarının öğrendi. Bilgilerini bütün şehirlerden ve milletlerden derlemiş olduğu için Pisagor'un hikmeti tercih edilmiş, bilgeliği sayesinde milletlerin doğru yolu bulmasını sağlamış ve birçok hatadan döndürmüştür. Daha işin başında Siros'un Delos (Dilun) şehrinde bilge Suriyeli Ferekides (Pherecydes)'e uğradı. Sonra Ferekides oradan ayrılıp Samos'a yerleşti ve orada ağır bir hastalığa yakalanarak bedeninden dökülecek derecede bitlendi. Hastalığı ağırlaşıp durumu kötüleşince öğrencileri onu Efes'e götürdü.

1 Maniheizm'de saddik mânevî seçkin ve cennetlik mümin anlamında kullanılır.

ولـمّا غلب على صور ثلاث قبائل: ليمون ويمقرون وسقورون فاستوطنوها وجلا منها أهلها وجلا والد فيثاغورس فيمن جلا، وسكن البحيرة وسافر منها إلى ساموس ملتمسًا كسبًا، فأقام بها وصار مكرّمًا، ولـمّا سافر منها إلى إيطاليا أخذ فيثاغورس معه ليتفرّج بها، لأنّها كانت نزهة جدًّا كثيرة الخصب، فذكروا أنّ فيثاعورس إنّما عاد إليها فسكنها لـمّا رأى من طيبها أوّل مرّة.

ولما جلا منها منيسارخوس سكن ساموس ومعه أولاده: أونوسطوس وطورينوس وفيثاغورس، فتبنّى أندروماخوس رئيس ساموس بفيثاغورس وكفله لأنّه كان أحدث الإخوة وأسلمهم من صغره في تعلّم الآداب واللغة والموسيقى، فلمّا التحى وجه به إلى مدينة مليطون وأسلمه إلى أناكسيماندروس الحكيم ليعلّمه الهندسة والمساحة والنجوم.

فلمّا أحكم فيثاغورس هاتين الصناعتين اشتدّ حبّه للعلوم الحكمية فسافر إلى بلدان شتّى طالبًا لذلك، فورد على المصريين والكلدانيين وغيرهم، ورابط الكهنة بمصر وتعلّم منهم الحكمة، وحذق لغة المصريين بثلاثة أصناف من الخطّ: خطّ العامة، وخطّ الخاصّة وهو خطّ الكهنة المختصر، وخطّ الملوك.

وعندما كان في إراقليا أعني هرقلة كان مرابطًا لملكها، ولـمّا صار إلى بابل رابط رؤساء كلدانيين ودرس على «زراباطا» فبصّره بما أحبّ على الصدّيقين وأسمعه سماع الكيان[1] وعلّمه أوائل الكلّ أي ما هي، فمن ذلك فضّلت حكمة فيثاغورس وبه وجد السبيل إلى هداية الأمم وردّهم عن الخطايا الكثيرة لكثرة ما اقتنى من العلوم من كلّ أمّة ومكان، وورد على افاراقوديس الحكيم السريانى في بداية أمره في مدينة اسمها ديلون من سورية؛ وخرج عنها فسكن ساموس، وكان قد عرض له مرض شديد حتى إنّ القمّل كان ينتعش في جسمه، فلمّا عظم به الأمر وساء مثواه حمله تلاميذه إلى أفاسوس،

١ وقع في كلّ النسخ «سماع الكبار» تصحيفًا والتصحيح من مختار الحكم.

Hastalığı bundan daha da ilerleyince Efes halkına kendisini şehirlerinden başka bir yere nakletmeleri için yalvardı ve onu Manisa'ya götürdüler. Ölünceye kadar öğrencileri onun hizmetine ihtimam gösterdiler; ölünce onu defnederek mezar taşına hayatını yazdılar.

Pisagor Samos şehrine dönerek orada Kreofilyo (Creophylian) lakaplı müteellih filozof Hermodamas'ın öğrencisi oldu. Ayrıca orada "Efrofolim" lakaplı bilge Ermodamanis (Hermodamas veya Eurymenes) ile karşılaştı ve bir süre ona bağlı kaldı. O da Samos tiranlığında yaşıyordu. Sonra Samos'un yöneticisi Tiran Polykrates oldu. Pisagor Mısır'daki kâhinlerle biraraya gelmek isteyince Polykrates'e bu konuda kendisine yardımcı olması için yalvardı. O da Mısır kralı Amasis'e Pisagor'un arzusunu bildiren, onun yakın arkadaşlarından olduğunu belirten ve isteklerinin yerine getirilmesi ve güzelce ağırlanması konusunda kralın cömert davranmasını rica eden bir mektup yazdı. Amasis, Pisagor'u güzel bir şekilde karşıladı ve onun için baş kâhinlere isteğini içeren bir mektup yazdı. Bunun üzerine Pisagor, günümüzde "Aynşems" adıyla bilinen Şems şehrine krallarının mektubu ile vardı. Ancak onu hoşnutsuzlukla karşıladılar. Bir süre onu imtihan ettiler; fakat hiçbir noksan ve kusur bulamadılar. Bunun üzerine daha yüksek bir imtihana tabi tutulması için onu Münif (Memphis) kâhinlerine yönlendirdiler. Onlar da onu hoşnutsuzca karşıladılar ve imtihanını derinleştirdiler. Ancak yine hiçbir ayıbını bulamadılar, bir sürçme tespit edemediler. Bunun üzerine imtihan için onu Diospolis halkına gönderdiler. Onlar da onu reddetmek için hiçbir gerekçe bulamadılar, krallarının ona yardım etmesi nedeniyle yolundan döndüremediler. Ancak ona kabul etmeyi reddedeceği ve böylece onu geri çevirmek ve isteğini yerine getirmemek için bir fırsat yakalayacakları Yunan kanunlarına ters düşen çok ağır yükümlülükler yüklediler. Ama o bunları kabul etti ve yerine getirdi. Bunun üzerine Pisagor'a büyük bir hayranlık duymaya başladılar. Mısır'da takvasının ünü iyice yayıldı ve ünü Amasis'e kadar ulaştı. Bunun üzerine Amasis, Yüce Rabb için kestikleri kurbanlar ve Mısırlıların kestiği diğer kurbanlar konusunda ona yetki verdi. Bu yetki daha önce yabancı hiçbir kimseye asla verilmemişti.

ولـمّا تزايد ذلك عليه رغب إلى أهل أفاسوس وأقسم عليهم أن يحوّلوه من مدينتهم، فأخرجوه إلى ماغانيسيا، وعني تلاميذه بخدمته حتى مات، ودفنوه وكتبوا قصّته على قبره.

ورجع فيثاغورس إلى مدينة ساموس ودرس بعده على ارمودانطيس الحكيم الإلهي المتألّه المكنّى بفراوفوليو بمدينة ساموس، ولقي بها أيضًا ارمودامانس الحكيم المكنّى افروولیم فرابطه زمانًا، وكان طرانة ساموس فصارت لفولوقراطيس الأطرون، واشتاق فيثاغورس إلى الاجتماع بالكهنة الذين بمصر، فابتهل إلى فولوقراطيس أن يكون له على ذلك معينًا، فكتب إلى أماسيس ملك مصر كتابًا يخبره بما تاق إليه فيثاغورس ويعلمه أنّه صديق من أصدقائه ويسأله أن يجود عليه بالذي طلب وأن يتحنّن عليه، فأحسن أماسيس قبوله، وكتب إلى رؤساء الكهنة بما أراد، فورد على أهل مدينة الشمس وهي المعروفة في زماننا بعين شمس بكتاب ملكهم، فقبلوه قبولًا كريهًا وأخذوا في امتحانه زمانًا فلم يجدوا عليه نقصًا ولا تقصيرًا، فوجّهوا به إلى كهنة منف كي يبالغوا في امتحانه فقبلوه قبولًا على كراهية واستقصوا امتحانه فلم يجدوا عليه معيبًا ولا أصابوا له عثرةً، فبعثوا به إلى أهل ديوسبولس ليمتحنوه فلم يجدوا عليه طريقًا ولا إلى إدحاضه سبيلًا لعناية ملكهم به، فعرضوا عليه فرائض صعبة كيما يمتنع من قبولها فيدحضوه ويحرموه طلبه مخالفة لفرائض اليونانيين؛ فقبل ذلك وقام به، فاشتدّ إعجابهم منه. وفشا بمصر ورعه حتى بلغ ذكره إلى أماسيس فأعطاه سلطانًا على الضحايا للربّ تعالى وعلى سائر قرابينهم ولم يُعطَ ذلك لغريب قطّ.

Sonra Pisagor Mısır'dan ayrılarak ülkesine döndü ve anne-babasının bulunduğu şehirde öğretim için kendisine bir yer yapıldı. Samos halkı ona geliyor ve hikmetinden alıyorlardı. Antaron şehrinin dışında kendisi için bir yer hazırlandı ve felsefesi için orayı özel bir toplantı yeri yaptı. Az sayıda öğrencisiyle beraber vaktinin çoğunu orada geçiriyordu.

Kırk yıl böyle geçip Polykrates'in tiranlığı uzun sürünce -ki onu uzun müddet halka ilişkilerde görevlendirmişti ve Pisagor da bununla kanaat etmişti - düşündü ve bilge bir kişinin böyle bir zorbanın yönetimi ve despotluğu altında daha fazla kalmasının güzel olmadığına kanaat getirerek İtalya'ya taşındı, oradan da Kroton (Crotone)'a gitti. Oraya girince Kroton halkı, onun görünüş, düşünce ve şerefindeki güzelliğini, ilminin genişliğini, yaşantısının sağlıklı oluşunu ve zenginliğini, bütün hasletlerdeki tekâmülünü ve kendisinde bütün erdemleri topladığını görünce ona bilerek gönülden boyun eğdiler. Pisagor onları kadim varlıkların günahsızlığı hususunda ilzam etti, kendilerini doğru yola iletti, onlara iyilikler konusunda öğütler verdi ve yöneticilerine gençler için hikmete ait âdâb kitapları yazdırmalarını ve onlara öğretmelerini emretti. Kadın erkek herkes öğütlerini dinlemek ve bilgeliğinden istifade etmek için onun meclisinde toplanıyorlardı. Böylece adı ulu oldu ve sözkonusu şehrin halkının çoğunluğuna bilimlerde maharet kazandırdı. Hatta haberi öyle yayıldı ki yabancı birçok kral, hikmetini dinlemek ve ilmini ihtiva etmek amacıyla onun yanına geldiler.

Sonra Pisagor İtalya ve Sicilya şehirlerinde dolaştı. Zulüm ve zorbalık bunların hepsinde egemendi. Kroton, Syracusa, Agrigenta, Roma, Taormina ve bunun dışındaki birçok şehir halkından pek çok kişi onun "dinleyiciler"i (akousmatikhoi) ve dostları (mathematikhoi) oldu. Böylece Pisagor uzun çağlar boyunca onlardan ve nesillerinden fitnenin kökünü kazıdı. Konuşması her kötülüğü savardı.

{Pisagor açlığını gideren gıdasını haşhaş tohumu, susam, özsuyu çıkıncaya kadar çok iyi yıkanmış adasoğanı kabuğu, nergis çiçeği ve tıbbî hatmi çiçeği (marshmallow), arpa ve bezelyeden elde ediyor, bunlardan her birinden küçük parçalar alıp toz haline getirip bunu Hymettian[1] balı ile yoğurup macun haline getiriyordu.

1 Hymettian, Atina yakınlarında mermeri ve balı ile ünlü bir dağ.

ثم مضى فيثاغورس من مصر راجعًا إلى بلاده، وبني له بمدينة أبويه منزلًا للتعليم، فكان أهل ساموس يأتون إليه ويأخذون من حكمته، وأعدّ له خارجًا من تلك المدينة أنطرون جعله مجمعًا خاصًّا لحكمته، وكان يرابط مع قليل من أصحابه أكثر أوقاته.

ولـمّا أتت عليه أربعون سنة وتمادت طرانة فولوقراطيس وكان قد استخلفه عليهم حينًا طويلًا واستكفاه ففكر ورأى أنّه لا يحسن بالمرء الحكيم المكث على لزوم الطرانة والسلطان والغشم فرحل إلى إيطاليا وسار منها إلى قروطوليا ودخلها فرأى أهلها حسْن منظره ومنطقه ونُبْله، وسعة علمه، وصحّة سيرته مع كثرة يساره وتكامله في جميع خصاله، واجتماع الفضائل كلّها فيه فانقاد له أهل اقروطوليا انقياد الطاعة العلمية، فألزمهم عصمة القدماء وهدي نفوسهم، ووعظهم بالصالحات وأمر الأراكنة أن يضعوا للأحداث كتب الآداب الحكمية وتعليمهم إيّاها فكان الرجال والنساء يجتمعون إليه ليسمعوا مواعظه وينتفعوا بحكمته. فعظم مجده وكبر شأنه، وصيّر كثيرًا من أهل تلك المدينة مهرة بالعلوم، حتى انتشر خبره حتى إنّ عامّة ملوك البربر وردّوا عليه ليسمعوا حكمته ويستوعبوا من علمه.

ثم إنّ فيثاغورس جال في مدن إيطاليا وسقليا، وكان الجور والتمرّد قد غلب عليهم؛ فصاروا سمّاعيه وصديقيه من أهل قروطونيا وأهل سوراقوسيا وأهل قراجانطا والروم وأهل طافروفانيون وغير ذلك، فاستأصل الفتنة منهم ومن نسلهم إلى أحقاب كثيرة، وكان منطقه طاردًا لكلّ منكر.

{أمّا الغذاء غير المجوّع فكان يتّخذه من بزر سمرنيون وسمسم وقشر أسقال مغسول جيّد حتى ينبأ قلبه وانتاريقون وأسفودالوس والقنطوريون وحمص وشعير من كلّ واحد جزء بالتحرير كان يسحقها ويعجنها بجنس من العسل يسمّى لميطيو.

Susuzluğunu gideren gıdasını ise salatalık tohumu, çekirdeği çıkarılmış yağlı kuru üzüm, kişniş otu, hatmi çiçeği ve semizotu tohumu, bir tür fesleğen ve reyhan tohumu, kazınıp eritilmiş peynir, et ve kaymaktan hazırlayıp bir tür yabanî bal ile karıştırıyordu.}[1]

Santorini adasının valisi tiran Simichus onun hikmetlerini ve nasihatlerini dinleyince krallığını terk ederek mallarının bir kısmını kardeşine, bir kısmını da şehrinin halkına bıraktı. Anlatıldığına göre Fermes (?) ırkından olan Foso (?) kralı Banus (?) Pisagor'un neslinden geliyordu. Kroton'da iken Pisagor'un evlenmemiş bir kızı vardı. Şehrin bâkire kızlarına helal ve haramlar gibi dinin kanunlarını, farzlarını ve sünnetlerini öğretiyordu. Eşi de diğer kadınları eğitiyordu. Pisagor ölünce Dimitrios (Demeter) bilgenin evini destekledi ve evi Kroton halkı için bir tapınak haline getirdi.

Anlatıldığına göre Pisagor İran hükümdarı Kiros (Cyrus: Kuruş) döneminde henüz gençti. Kiros tahtta otuz yıl kalmıştı. Pisagor henüz hayatta iken Kiros'tan sonra oğlu Kambises (II. Cambyses) tahta geçti. Pisagor altmış yıl Samos'ta kaldıktan sonra İtalya'ya gitti, oradan da Kroton'a yöneldi ve orada sekiz yıl kaldı. Kroton'da ayaklanma çıkınca Metapontios'a giderek orada da beş yıl kadar yaşadı ve sonra öldü.

Kahvaltısı bal, sirke ve gömeç balı; akşam yemeği arpa ekmeği idi. Çiğ ve pişmiş baklagiller ve kâhinliği için kesilen Allah Teâlâ'ya yaklaştıran kurbanlardan yerdi. Tapınağın başına geçip baş kâhin olunca sadece aç ve susuz bırakmayan gıdalar yemeye başladı. Bir kimse onu dinlemek için yanına geldiğinde konuşmasında iki üsluptan birini tercih ederdi. Ya kanıtlarla anlatır ve dersini sunar ya da öğüt ve akıl verirdi. Böylece onun öğretiminin iki ayrı metodu vardı.

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var; Ayasofya ve Yeni Cami'de eksik. Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında Pisagor maddesinin içinde tertipte daha sonra yer almaktadır.

قال: وأمّا غير المعطّش فكان يهيّئه من بزر القثّاء وزبيب سمين منزوع العجم وزهر قوريو,ن[1] وبزر ملوخيا وبزر لسوفا واندراخين ونوع من الحبق يدعى فيلسطاموس[2] ودقيق أواوليس، وكان يعجنها بعسل حابوق[3].}[4]

ولـمّا سمع حكمه ومواعظه سيماخوش أطرون وإلى قانطورينا خرج من ملكه وخلّف أمواله بعضها لأخيه وبعضها لأهل مدينته، وذكر أنّ بانوس الذي كان جنسه من فرمس وكان ملك فوثوا[5] كان من ولد فيثاغورس، وكان لفيثاغورس وهو باقروطونيا بنت بتول وكانت تعلّم عذارى المدينة شرائع الدين وفرائضه وسُننه من حلاله وحرامه، وكانت أيضًا زوجته تعلّم سائر النساء، ولما توفّي فيثاغورس عمد ديمرطيريوس المؤمن إلى منزل الحكيم فجعله هيكلًا لأهل قروطونيا.

وذكروا أنّ فيثاغورس كان على عهد كورش ملك الفرس حدثًا، وكان ملكه ثلاثين سنة، وملك بعده ابنه فاسوس وفيثاغورس في الحياة، وإن فيثاغورس لبث بساموس ستّين سنة، وسافر إلى إيطاليا ثم توجّه منها إلى قروطونيا وأقام بها ثماني سنين؛ وأنّه لـمّا هاج عليه بها ذلك الهيج رحل منها إلى ماطوبونطيون فمكث بها خمس سنين وتوفّي.

وكان غذاؤه عسلًا وخلًّا وشهدًا، وعشاؤه خبزًا والحجون ويتناول بُقولا نِيّة ومطبوخة، ومن أضحية كهونته ممّا كان يقرّب الله تعالى. فلمّا أن رأس على الهياكل وصار رئيس الكهنة جعل يتغذّى بالأغذية غير المجوّعة وغير المعطّشة، وكان إذا ورد عليه وارد ليسمع كلامه تكلّمه على أحد وجهين: إمّا بالاحتجاج والدرس، وإمّا بالموعظة والمشورة، وكان لتعليمه شكل ذو فنّين.

١ وقع في النسخ «فورينون» والتصحيح من الطبع بحيدرآباد، ص ٩٩.
٢ وقع في النسخ «قيل طاموس» والتصحيح من الطبع بحيدرآباد، ص ٩٩.
٣ وقع في النسخ «جابون\صابون» والتصحيح من عيون الأنباء.
٤ ص، ج – {أمّا الغذاء... ...بعسل حابوق}؛ غ، ف: وردت فيما بعد في الترتيب في ضمن هذه المادّة التي لفثاغورس.
٥ غ: {بابوس ... قرش... قويا}؛ ف: {بابوس... قرس ... قويا}؛ ص: {مانوس ... قرش ... قويوا}؛ ج: {بابوس ... قريش ... قويوا}؛ والتصحيح من الطبع بحيدرآباد، ص ١٠٠.

Bir yere yolculuğa çıkacakken ayrılmadan önce dostlarıyla hoş vakit geçirmek için Milon adında birinin evinde toplandılar. Evde toplantı halinde iken Kroton halkından Kolon (Cylon) adında bir adamın saldırısına uğradılar. Kolon eşraftan, mevki sahiplerinden ve zenginlerden biri olduğundan insanlara sataşır, serkeşlik eder ve ettiği zulümle gurur duyardı. Daha önceden Pisagor'un yanına gelmiş ve kendini övmüştü. Bunun üzerine Pisagor toplumun yanında onu azarlamış ve ona nefsini arındırması gerektiğini işaret etmişti. İşte bu nedenle gözünü kin bürümüş, avanesini toplamış ve onların yanında Pisagor'a iftira atarak onun kâfir olduğunu iddia etmiş, onu ve öğrencilerini öldürmek için arkadaşlarıyla anlaşmıştı.

Kolon bu saldırısı sonucunda onlardan kırk kişiyi öldürdü, geriye kalanlar kaçtı. Yakalananlar öldürüldü, gözden kaybolabilenler de saklandı. İhbar edilip aranmaları devam edince öğrencileri Pisagor'un öldürülmesinden endişe ettiler. Onun hesabına çalışan bir grup ayarlayarak Pisagor'u geceleyin şehirden çıkardılar. Bazılarını da yanına katarak önce onu Kavlonya (Caulonia)'ya, oradan da Lokris (Locrians)'e ulaştırdılar. Ama hakkındaki çirkin suçlamalar Lokris halkına kadar ulaşınca onlar da ihtiyarlarını göndererek Pisagor'a şöyle dediler: "Ey Pisagor! Gördüğümüz kadarıyla sen bilge bir adamsın ama hakkındaki çirkin suçlamalar tiksindirici. Biz kanunlarımıza çok bağlı olduğumuz halde kanunlarımızda seni öldürmeyi gerektirecek bir şey bulamıyoruz. O halde sana ikram edelim, yol nafakanı karşılayalım. Sen de bizim ülkemizi esenlikle terk et."

Bunun üzerine Pisagor Taranto (Tarrentium)'ya gitti. Orada ansızın Kroton'dan bir grupla karşılaştı. Az kalsın onu ve öğrencilerini gırtlaklayacaklardı. Sonra Metapontion'a gitti. Ülkede büyük karışıklıklar çıktı ve bu beldelerin halkı bu olayları uzun yıllar hatırladı. Sonra Pisagor öğrencileriyle birlikte "Muses (ilâhlar tapınağı)" adındaki bir mabede sığındı, böylece orada kendi ve öğrencileri korunarak hiç yemek yemeden tam kırk gün kaldı.

وحضره سفر إلى بعض الأماكن، فأراد أن يؤنس أصحابه بنفسه قبل فراقهم فاجتمعوا في بيت رجل يقال له ملون، فبينا هم في البيت مجتمعون إذ هجم عليهم رجل من أهل قروطونيا اسمه قلون، وكان له شرف وحسب ومال عظيم، وكان يستطيل بذلك على الناس ويتمرّد عليهم ويغترّ بالجور، وكان قد دخل على فيثاغورس وجعل يمدح نفسه، فزجره بين يدي جلسائه فأشار عليه باكتساب من خلاص نفسه، فاشتدّ غيظ قلون عليه، وجمع أخلّاءه، وقذف فيثاغورس عندهم، ونسبه إلى الكفر، ووافقهم على قتله وأصحابه.

ولما هجم عليهم قتل منهم أربعين إنسانًا، وهرب باقيهم، فمنهم من أُدْرك فقُتِل، ومنهم من أفلت واختفى، ودامت السعاية بهم والطلب لهم، وخافوا على فيثاغورس من القتل، فأفردوا له قومًا منهم واحتالوا له حتى أخرجوه بالليل ووجّهوا معه بعضهم حتى أوصلوه إلى قاوامونيا ومن هناك إلى الوقاروس، فانتهت الشناعة فيه إلى أهل المدينة فوجّهوا إليه مشايخ منهم فقالوا له: ”أمّا أنت يا فيثاغورس فحكيم فيما نرى؛ وأمّا الشناعة عنك فسمجة جدًّا؛ لكنّا ما نجد في نواميسنا ما يلزمك القتل، ونحن متمسّكون بشرائعنا فخذ منّا ضيافتك ونفقة لطريقك وارتحل عن بلدنا بسلام.“

فرحل عنها إلى فاروطا، ففاجأه هناك قوم من أهل فروطونيا فكادوا أن يخنقوه وأصحابه، فرحل إلى منطابونطيون، وتكاثرت الهيوج في البلاد، حتى كان يذكر ذلك أهل تلك البلاد سنين كثيرة، ثم انحاز إلى الهيكل المسمّى هيكل المسوسين فتحصّن فيه وأصحابه ولبث فيه أربعين يومًا لم يتغذّوا،

Bunun üzerine düşmanları tapınağı ateşe verdiler. Öğrencileri tapınağın ateşe verildiğini fark edince ona yönelip bedenleriyle Pisagor'u korumak için onu ortalarına aldılar. Fakat tapınaktaki yangın iyice harlanıp alevleri büyüyünce aşırı sıcak ve havasızlık yüzünden filozof bayıldı ve düşüp öldü. Sonra bu afet hepsini kuşattı ve hepsi yanarak öldüler. İşte onun ölüm sebebi bu oldu.

Anlatıldığına göre Pisagor iki yüz seksen eser telif etmiş ve ardında birçok öğrenci bırakmıştır. Yüzüğünde şu işlenmişti: "Devamlılığı olmayan kötülük, devamlılığı olmayan hayırdan daha iyidir."; yani son bulması beklenen kötülük, son bulmasından korkulan hayırdan daha tatlıdır. Kuşağında da şu yazı vardı: "Susmak pişmanlıktan kurtuluştur."

Pisagor şöyle demiştir:

"Tabiat âleminin ötesinde güzelliğini ve değerini aklın idrak edemediği nurânî bir âlem vardır. Arınmış nefisler oraya iştiyak duyarlar. Cismanî âlemin her tabakası, üstündekine nispetle onun bir çökeltisi, telvesidir ve aşağısıdır. Hangi insan gururdan, büyüklenmeden ikiyüzlülükten, kıskançlıktan ve diğer bedenî arzulardan temizlemek sûretiyle nefsine güzel bir biçim verirse, bu tabakaların en yücesine geçmeye layık olur ve âlemin cevherinde bulunan ilâhî hikmetin tamamına muttali olur. Kim bu şekilde mutlu olmuşsa o, gerçek hak ve gerçek izzete kavuşmuş olur. Kötü ve pis olan her nefis de ateşle çevrilmiş bu yeryüzünde kalakalır. Gökler arınmış nefisler için âdeta yer gibi olur. Bu durumda onların seması da bundan daha yukarda olan nurdan bir sema olur. İşte burada sırf güzellik ve sırf lezzet vardır."

Pisagor en zahit âlimlerden biriydi. Porphyrios'un hikâye ettiğine göre Pisagor iki yüz seksen kitap yazmıştı. İtalya'da depolanmış olmalarından dolayı emniyette idiler. Rivayete göre Pisagor'un zamanı İsrailoğulları'nın Bâbil'deki esaretlerinin kırk yedinci senesine denk gelmekteydi.

فضربوا الهيكل الذي كان فيه بالنار، فلمّا أحسّ أصحابه ذلك عمدوا إليه فجعلوه في وسطهم وأحدقوا به ليقوه النار بأجسادهم، فعندما احتدمت النار في الهيكل واشتدّ لهبها غُشي على الحكيم من لهب حرارتها ومن الجوى فسقط ميتًا، ثم إنّ تلك الآفة عمّتهم أجمعين فاحترقوا كلّهم؛ وكان ذلك سبب موته.

وذكروا أنه صنّف مئتين وثمانين كتابًا؛ وخلّف من التلاميذ خلقًا كثيرًا، وكان نقش خاتمه: ''شرّ لا يدوم خير من خير لا يدوم'' أي شرّ ينتظر زواله ألذّ من خير ينتظر زواله؛ وعلى منطقته: ''الصمت سلامة من الندامة''.

وكان يقول: إنّ فوق عالم الطبيعة عالمًا نورانيًا لا يدرك العقل حسنه وبهاءه، وإليه تشتاق الأنفس الزكية وكلّ طبقة من طبقات العالم الجسماني بالنسبة إلى ما فوقه كالتفل له، وأيّما إنسان أحسن تقويم نفسه بالتبرّأ من العجب والتجبّر والمراءاة والحسد وغيرها من الشهوات الجسمية فقد صار مستأهلًا لأن يعبر في أعلى أقسامها، فيطلع على جميع ما في جواهر العالم من الحكمة الإلهية، ومتى سعد بذلك فقد نال السرور الحقّ والعزّ الحقّ وكلّ نفس كانت شريرةً دنسةً فإنّها تبقى في هذه الأرض المحاطة باللّهب، وتصير السماء للأنفس الزكيّة كالأرض، وتصير سماؤهم سماءً نورانيةً أشرف من هذه، وهناك الحسن المحض واللذّة المحضة.

وكان فيثاغورس من العلماء الزهّاد، قال فرفوريوس: إنّ كتب فيثاغورس مئتان وثمانون كتابًا، وكانت سلمت لكونها كانت مخزونةً بإيطاليا[1]، ويقال: كان عهد فيثاغورس في الوقت الذي سُبي فيه بنو إسرائيل إلى بابل في سنة سبع وأربعين من السبي.

---

١ ص، غ، ف، أنطاليا؛ ج، ح: أنطاكيا.

{Pisagor'a göre yüce yaratıcı diğer sayısal birler gibi olmaksızın birdir, sayılamaz. Akıl, nefis ve akla ait düşünce tarafından idrak edilemez; nefse ait konuşma da onu bir sıfatla tavsif edemez. Dolayısıyla O, ruhanî sıfatların üstündedir, zatı yönünden idrak edilemez. O ancak eserleri ve yaratması ve fiilleri yönünden idrak edilebilir. Her bir âlem, kendinde açığa çıkan eserleri miktarınca idrak eder, O'nun yaratmasından kendisine verilen pay ölçüsünce O'nu vasf edebilir. Ruhanî âlemde yer alan varlıklar, bir takım özel ruhanî eserlerle donatıldıkları için O'nu bu eserler bakımından nitelerler. Cismani âlemde yer alan varlıklara da bazı eserler tahsis edilmiştir. Şüphe yok ki hayvanın kendi yolu, yaratılışındaki eserler üzere takdir edilmiş, insanın hidayeti de insanın fıtratındaki eserler üzere takdir edilmiştir. Her varlık, O'nu kendinden hareketle tavsif eder ve kendi sıfatlarının özelliklerine göre O'nu takdis eder.

Sonra şöyle söylemiştir: "Birlik iki kısma ayrılmıştır. Birincisi başkasından alınmamış birliktir. Bu yüce yaratıcının her şeyi ihata eden, her şeye hükmeden mevcudattaki teklerin ve çokluğun kendisinden sudur ettiği birlik anlamındaki birliğidir. İkincisi ise başkasından alınan birliktir ki işte bu da mahlûkatın birliğidir. Bazen de birliği mutlak olarak taksim ederek, (a) dehrden önceki birlik ve (b) dehrle birlikte bulunan birlik ve (c) dehrden sonra ancak zamandan önce bulunan birlik, (d) zamanla beraber bulunan birlik diye ayırmıştır. Birincisi yüce yaratandır. İkincisi ilk aklın birliğidir. Üçüncüsü nefsin birliğidir. Dördüncüsü unsurların ve bileşiklerin birliğidir. Bazen de birliği şöyle taksim etmiştir: Birlik ya yüce yaratıcının birliği gibi bizzâttır ya da mahlûkatın birliği gibi bilarazdır."}[1]

1 Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

{وقال فيثاغورس: إنّ الباري تعالى واحد لا كالآحاد، ولا يدخل في العدد ولا يدرك من جهة العقل والنفس والفكر العقلي ولا المنطقي النفسي بصفة، فهو فوق الصفات العقلية غير مدرك من نحو ذاته، وإنّما يدرك بآثاره وصنائعه وأفعاله، فكلّ عالم من العوالم مدرك بقدر الآثار الظاهرة فيه، فيصفه بذلك القدر الذي خصّه من صنعه، فالموجودات في العالم الروحاني خصّت بآثاره خاصّة روحانية فتنعته من حيث تلك الآثار، والموجودات في العالم الجسماني خصّت بآثار خاصّة جسمانية وتنعته من حيث تلك الآثار، ولا شكّ أنّ هداية الحيوان مقدّرة على الآثار التي جُبل عليها، وهداية الإنسان مقدّرة على الآثار التي فُطر عليها، وكلّ يصفه من نحو ذاته وتقدّسه عن خصائص صفاته.

قال: والوحدة تنقسم إلى وحدة غير مستفادة من الغير كوحدة الباري تعالى وهي وحدة الإحاطة بكلّ شيء، ووحدة الحكم على كلّ شيء، وهي وحدة تصدر عنها الآحاد في الموجودات والكثرة منها؛ وإلى وحدة مستفادة من الغير كوحدة المخلوقات، وربما قال: الوحدة مطلقًا تنقسم إلى: وحدة قبل الدهر، ووحدة مع الدهر، ووحدة بعد الدهر وقبل الزمان، ووحدة مع الزمان. فالأوّل وحدة الباري تعالى، والثانية وحدة العقل الأوّل، والثالثة وحدة النفس، والرابعة وحدة العناصر والمركّبات. وربّما قال الوحدة إما بالذات كوحدة الباري تعالى أو بالعرض كوحدة المخلوقات.}[1]

١ ح، ص، ج– {وقال فيثاغورس: إنّ الباري تعالى واحد... ... بالعرض كوحدة المخلوقات}.

Pisagor'un Âdâbı ve Öğütleri

- "Varlığımızın ve yaratılışımızın başlangıcı Allah'tan olunca nefislerimizin de ona dönmesi gerekir."
- "Allah'ı tanımak istersen dikkat ve ilgini insanları tanımaya harcama; çünkü senin birkaç sade söz ile Allah'ı tanıman mümkündür."
- "Allah katında ödüllendirme bakımından daha öncelikli olan, bilgenin dili değil, fiilleridir."
- "Hikmet hassaten Allah'a aittir. Bu sebeple hikmet sevgisi Allah Teâlâ'yı sevmeyle ilişkilidir. Allah'ı seven onun sevdiklerini yapar. Onun sevdiklerini yapan ona yaklaşır. Ona yaklaşan ise necat bulur ve kurtulur."
- "Kurbanlar, hediyeler ve sunaklar Allah için asıl saygı ve sevgi değillerdir. Fakat Allah'a layık olduğu şekilde inanmak, işte bu ona olan sevgi ve saygı için yeterlidir."
- "Allah hakkında söylenen çok söz, insanın onu hakkıyla tanımaktan aciz olduğunun bir alametidir. O halde beden veya nefsin fiillerinden biriyle dolu olan her vakitte bütün davranış ve düşünceleri müşahede eden Allah'a yakın olduğunu aklından çıkarmadığında işte bu durumda sen, hiçbir şeyin görünmesinin kendisinden kaçamadığı zattan yani her şeyi gören Allah'tan hemen utanırsın. Bu, eğer Allah'a inancın varsa olur.
- "Allah Teâlâ'nın bizi kendisi için yarattığı ve bizden istediği gibi oluncaya kadar sözle değil, eylemle güzel ve değerli şeyleri elde et."
- "Allah için murakabe eden bilge insan Allah katında bilinir. Bu nedenle bütün insanlar nezdinde tanınmasa bile hiçbir pişmanlık duymaz."
- "Allah için yeryüzünde hiçbir konum arınmış bir ruhtan daha evlâ değildir."
- "Değerli ve güzel konuşmak insana ne kadar da faydalıdır! Bunu yapamıyorsa bari bu şekilde konuşanı dinlesin."

آداب فيثاغورس ومواعظه

قال: لـمّا كان بدء وجودنا وخلقتنا من الله سبحانه، هكذا ينبغي أن تكون نفوسنا منصرفة إلى الله.

وقال: إن أحببت أن تعرف الله سبحانه، فلا تصرف عنايتك إلى معرفة الناس، فإنّه قد يمكنك أن تعرف الله باليسير من الكلام.

وقال: ليس المتقدّم عند الله لسان الحكيم بالتكرمة، بل أفعاله.

وقال: الحكمة لله تعالى خاصّة فمحبّتها متّصلة بمحبّة الله تعالى، ومن أحبّ الله سبحانه عمل بمحابّه. ومن عمل بمحابّه قرُب منه؛ ومن قرُب منه نجا وفاز.

وقال: ليس الضحايا والهدايا والقرابين كرامات لله تعالى، لكنّ الاعتقاد الذي يليق به هو الذي يكتفى به في تكرمته.

وقال: الأقوال الكثيرة في الله تعالى علامة تقصير الإنسان عن معرفته، فإذا خطر ببالك في كلّ وقت شُغِل فيه أحدُ أفعال الجسم أو النفس قرب الله تعالى المشاهد لجميع الأعمال والأفكار فإنّك بسرعة تستحيي ممّن لا يفوته رؤية شيء، وهذا يكون إذا كان على الله اعتمادُك.

وقال: [احظَ][1] بالأشياء الجليلة النفيسة بالفعل لا بالقول حتى تكون كما يريده الله تعالى منا وله خلقنا.

وقال: الإنسان الحكيم المراقب لله تعالى هو عند الله معروف فلهذا لا يندم متى لم يكن معروفًا عند جميع الناس.

وقال: ليس لله في الأرض موضع أولى به من النفس الطاهرة.

وقال: ما أنفعَ للإنسان أن يتكلّم بالأشياء الجليلة النفسية، فإن لم يمكنه فليستمع قائلها.

---

١ ح، ص، ج: أخص؛ غ، ف: احض؛ والتصحيح من مختار الحكم.

- "Ne tek başınayken, ne de başkalarıyla birlikte çirkin bir iş yapmaktan sakın. Utancın başkalarından daha çok kendinden olsun."
- "Servetteki amacın, onu helâl yoldan kazanmak ve aynı şekilde harcamak olsun."
- "Bir yalan işittiğinde ona sabretmek nefsine ağır gelmesin."
- "Eyleminden önce düşün ki yaptığın şey konusunda ayıplanmayasın."
- "Bedenin sağlığını ihmâl etmemelisin. Yemede, içmede, evlilik ve beden eğitiminde ölçüyü hedeflemelisin."
- "Kıskançlığı üzerine çekecek şeyler yapmaktan sakın."
- "Ne elindeki malın değeri konusunda hiçbir uzmanlığı olmayan kişi gibi savurgan ol ne de eli sıkı ol. Sonra özgürlüğünü kaybedersin. Bütün işlerin en iyisi orta yolu tutmaktır."
- "Bütün hayatın boyunca düşüncen konusunda uyanık ol; çünkü düşüncenin uyuşukluğu ölümle aynı cinstendir."
- "Yapmaman gereken şeyi aklına getirmekten de sakın."
- "Kötüden sana iyilik etmesini arzulama. Çünkü her insanın tedbiri kendisi için, ihsanı başkası içindir. İnsan düşüncesini ve gönlünü bağladığı şeye göredir".
- "Yalancı ve kendini eğitmemiş kişinin sözü, duası ve kurbanları yüce ve ulu Allah katında pistir."
- "Kişinin kendini kınaması arkadaşlarını kınamasından daha yararlıdır."
- "Salih bir hayat sürmek için uygun olan azık kişinin arkadaşlarına kötü davranmamasıdır."
- "Varlıkların hakikatine ulaşmak gafletle mümkün değildir."
- "Övgüsü de susması da yergisi de gülünmeye müsait olan bilgisiz bir adamı bir düşün. O halde bilgisi olmayan kişinin yaşaması da bir utançtır."

وقال: احذر أن تركب قبيحًا من الأمر لا في خلوة ولا مع غيرك وليكن استحياؤك من نفسك أكثر من استحيائك من كلّ أحد.

وقال: ليكن قصدك في المال اكتسابه من حلال وإنفاقه في مثله.

وقال: إذا سمعت كذبًا فهوّن على نفسك الصبر عليه.

وقال: روّ قبل الفعل كيما لا تُعاب في فعلك.

وقال: لا ينبغي لك أن تهمل أمر صحّة بدنك؛ لكن تعني بالقصد في الطعام والشراب والنكاح والرياضة.

وقال: احذر أن تفعل ما يجلب عليك الحسد.

وقال: لا تكن متلافًا بمنزلة من لا خبرة له بقدر ما في يده؛ ولا تكن شحيحًا، فتخرج عن الحرّية، بل الأفضل في الأمور كلّها هو القصد فيها.

وقال: كن متيقّظًا في آرائك أيّام حياتك، فإنّ سُبات الرأي مشارك للموت في الجنس.

وقال: ما لا ينبغي أن تفعله احذر أن تخطره ببالك.

وقال: لا تطمع من الشرّير أن يحسن إليك، لأنّ تدبير كلّ إنسان لنفسه ومنحته لغيره، وهو بحسب ما يعقد عليه فكره وضميره.

وقال: لسان الرجل المتخرّص غير المرتاض وصلواته وضحاياه نجاسة عندالله عزّ وجلّ.

وقال: معاتبة الإنسان نفسه أنفع من عتابه لأصحابه.

وقال: الزاد الذي يصلح للحياة الصالحة أن لا يُسيء الإنسان بصاحبه.

وقال: لن يمكن بالتغافل الوصول إلى الموجودات على الحقيقة.

وقال: ظُنّ بمن كان عديمًا للمعرفة أنّ مديحه وإمساكه وهجاءه أهل أن يُضحك منه؛ فحياة من لا علمَ له عار.

- "Faydalı hikmet konusunda sana destek çıkanları bir düşün. İşte senin kardeşlerin onlardır."
- "Yargısında adil davranmayan hâkim, her türlü kötülüğü yapmaya teşnedir."
- "Dilini iftira ile kirletme; böyle sözlere kulak da verme."
- "Aklını hayatının bütün işlerine hâkim kıl; çünkü aklın uykusu ölümle aynı cinstendir."
- "Gelenek hâline gelen çirkin işlere boyun eğen insanın özgür bir kişi olması zordur."
- "İnsan yüksek kazançlar ve korunaklı yüksek binalar istememelidir; çünkü onun ölümünden sonra bunlar, doğaları ne kadar izin verirse o sınıra kadar var olmaya devam eder ve onları başkaları kullanır. Fakat kişi dünyadan ayrıldıktan sonra kendisine faydalı olacak ve üzerinde tasarruf edebilecek şeyler istemelidir."
- "Kişinin Allah'a güzel bir tevekkül ile ahşap bir sedir üzerinde yaşaması övgüye layıktır ve bu durum Allah'tan kuşku duyarak altın bir yatakta yaşamaktan daha hayırlıdır."
- "Bilgenin doğrunun dışına çıkması bütün kötülüklerin sebebidir."
- "Bedeninde değil, nefsinde yol alıp hareket etmeyi tercih et ki kazancın, cismani değil, mânevî kazanç olsun."
- "Süslü püslü şekiller ve altın yaldızlı işler, en kısa zamanda çerçöp haline gelecektir."
- "Başarısızlık sadece sahibine zarar vermez, onunla ilişkisi olan başkalarına da zarar verir."
- "Şuna inan ki Allah korkusunun temeli merhamettir."
- "Başkasına eziyet etmek istediğinde düşün ki sen de onun eziyetinden kurtulamayacaksın."

وقال: ظُنّ بمعاضديك على الحكمة النافعة أنّهم إخوانك.

وقال: الحاكم الذي لا يعدل في قضائه أهل لكلّ رداءة.

وقال: لا تدنّس لسانك بالقذف ولا تُصغ بأذنيك إلى مثل ذلك.

وقال: اجعل عقلك المستولي على جميع تدبيرات حياتك؛ فرقْدة العاقل مجانسة للموت.

وقال: عسر على الإنسان أن يكون حرًّا وهو ينطاع للأفعال القبيحة الجارية مجرى العادة.

وقال: ليس ينبغي للإنسان أن يطلب القِنية العالية والأبنية المشيّدة لأنّها من بعد موته تبقى على حدود طبائعها ويتصرّف غيره فيها؛ لكن يطلب من القِنية ما ينفعه بعد المفارقة التصرّف فيها.

وقال: من الأحمد للإنسان أن يحيا وهو على سرير من خشب وهو حسن التوكّل على الله عزّ وجلّ من أن يكون على سرير من ذهب وهو متشكّك في الله عزّ وجلّ.

وقال: الحكيم إذا خرج على غير الصواب فهو سبب جميع الشرور.

وقال: اختر أن تكون متحرّكًا في نفسك لا في جسدك فتكون أرباحك أرباحًا نفسية لا جسمية.

وقال: الأشكال المزخرفة والأمور المموّهة في أقصر الأزمان تتبهرج.

وقال: عدم الفلاح ليس إنّما يضرّ بفاعليه حسْبُ، لكن وبالذين يتّصلون بالفاعلين له.

وقال: اعتقد أنّ أُسّ مخافة الله تعالى الرحمة.

وقال: إذا رُمْت أذيّة غيرك فتصوّر أنّك لا تخلص من أذيّته.

- "Sevindiren ve üzüntü veren işlerden gelecekte başına gelecek olan şeyleri kabul etmeye kendini alıştır; özellikle de her gün başına gelmesiyle üzüntü verecek şeye."
- "Âlemin düşünceyi bulandıran ve bozan bütün süslerinden uzak durman boynunun borcudur."
- "Gündüzünde yaptığın işleri evirip çevirip değerlendirmeden gözlerinin uyumasına müsaade etme. Böylece eğer hatalı davranmışsan hatalı olduğun durumu, yapmaman gerektiği halde yaptığın ve yapman gerektiği hâlde yapmadığın fiillerini bilirsin. Her ne zaman bir kötülük yaparsan bu seni ürkütsün. Her ne zaman iyi bir şey yaparsan bu seni mutlu etsin. Çünkü bu seni ilâhî erdeme yaklaştıracak şeye hazırlamış olur. Evet, gerçekten; değişmez tabiattan bize dörtlü pınarı bağışlayan [Allah]'a yemin olsun ki bu böyledir.
- "Bir şey yapmak istediğinde işe, o işte başarılı kılması için Allah'a dua etmekle başla."
- "Malından erdem sahiplerine ve güçsüz insanlara ver; çünkü Allah, hayırlı insanlara ihtiyaç duydukları şeyleri vermeyen kimseye ihtiyaç duyduğu şeyleri vermez."
- "Bit-tecrübe sınayıp da dost ve arkadaş olmak için uygun olmadığına karar verdiğin kişileri kendine düşman etmekten de sakın."
- "Kendi nefsini zapt u rabt altına almaya güç yetiremeyen kişi özgür sayılmaz."
- "İnsan seçiminde sözlerindense özellikle davranışlarına bak. Çünkü insanların genelinin tasarrufları kötü, söylemleri güçlüdür; eylemleri çirkin, sözleri güzeldir."
- "İnsanın hata etmemesi ne kadar güzeldir! Eğer hata ederse hata ettiğini bilmesi ve bir daha tekrarlamamaya hırslanması ne kadar da yararlıdır!"
- "Âdeti sana eziyet vermek olanı kimseyi hükmünde şerefli ve onurlu bir konuma getirme."
- "Şarap nefsin düşmanıdır, onu bağlar ve tasarruflarına engel olur. Bedeni ise güçlendirir ve ayağa kaldırır. Şarap, ateşe ateş atmak gibidir."

وقال: وطّن نفسك على قبول ما يرد عليك في المستقبل من الأمور التي تسوء وتسرُّ، وخاصّة التي تسوء بورودها في كلّ يوم.

وقال: واجب عليك أن تَبعد من جميع زخارف العالم المضلّلة المكدّرة للفكر.

وقال: لا تساعدنّ عينيك للنوم قبل أن تتصفّح الأفعال التي فعلتها في نهارك فتقف على الموضع الذي زللت فيه عمّا ينبغي إن كنت زللت، وعلى ما فعلته ممّا كان ينبغي أن لا تفعله، وعلى ما كان ينبغي أن تفعله فلم تفعله، ومتى كنت قد أتيت مكروهًا فليُذعرنّك، ومتى كنت قد أتيت رضيًّا فليُبهجنّك، فإنّ ذلك يوطّئ لك ما يقرّبك إلى الفضيلة الإلهية أي والذي وهب لأنفسنا الينبوع ذي الأربع من الطبيعة التي لا تتغيّر.

وقال: متى التمست فعلًا من الأفعال فابدأ إلى ربّك بالابتهال بالنجح فيه.

وقال: أعْطِ مِن مالك للفضلاء وللناس الضعفاء، فالذي لا يعطي الأخيار حاجتهم لا يتأتّى له من الله تعالى حاجة.

وقال: الإنسان الذي اختبرته بالتجربة فوجدته لا يصلح أن يكون صديقًا وخلًّا احذر أن تجعله لك عدوًّا.

وقال: لا يُعدّ حرًّا من لا يتمكّن من ضبط نفسه.

وقال: اجعل اختيارك للإنسان من أفعاله خصوصًا لا من أقواله، وإنّ كثيرًا من الناس تدبيراتهم رديئة وأقوالهم سديدة وأفعالهم خبيثة وأقوالهم جميلة.

وقال: ما أحسن بالإنسان أن لا يخطئ! وإن أخطأ فما أكثر انتفاعَه بأن يكون عالمًا بأنّه أخطأ ويحرص في أن لا يعاود!

وقال: من جرت عادته بأذيّتك لا تستنمْ إليه في حكمك.

وقال: الخمر عدوّ للنفس رابط ومانع لها عن تصرّفاتها، مقوٍّ للجسم منهض له، ويجرى مجرى إلقاء نار على نار.

- Şarap nefis için düşmadır, bağdır ve tasarruflarını engelleyicidir; beden için güç verendir ve onu ayağa kaldırandır. O, ateşe ateş atmak gibidir."
- "İnsanın sultanına ve ordusuna itaat etmesi onun sorumluluğudur. Şu var ki bu itaat, kayıtsız şartsız yani mutlak değildir ancak özgürlük şartlarının gerektirdiği sınıra kadardır."
- "Sayılardan şekillerin nasıl türetildiğini ve doğru olmaktan nasıl çıktıklarını bilmeleri için felsefe talebelerine sayıları ve şekilleri öğretiniz."

Bu nedenle olsa gerek Eflâtun dört sanatı bilmeyen gencin felsefeye giremeyeceğini ilan etmişti.

- "Hayatının güzel olmasını istersen insanların senin için "Sen akıllısın" yerine "Sen akılsızsın" demelerine razı ol."
- "Hayır işleyip sonra bu bedenden ayrıldığın zaman melekut âleminde insanlığa dönmeksizin ve ölümsüz olarak seyahat edersin."
- "Yoksulluktan dolayı çalanı ele verme. Zira gerçek hırsız o değil yoksulluğudur."
- "Günahkâra nezaketle öğüt ver ki günahını açığa vurmasın."
- "Şehirden şehire dolaşmak ve türlü sanatları görmek kişinin edep ve hikmetini artırır."
- Pisagor'a "İnsanı en çok bozan şey nedir?" diye sorulunca "Fazla mal" dedi.
- "Nefsin değeri nimetleri de çirkin şeyleri de aynı şekilde kabullenmesidir."
- Pisagor'a bir adam: "İnsanların en bedbahtı kimdir?" diye sorunca "Başkası için mal toplayandır" dedi.
- Pisagor'a "Senin dostun kimdir?" diye sorulunca "Gerçeği benden duyduğu zaman öfkelenmeyendir." dedi.
- Pisagor'a "Saadet konusunda insanların en önceliklisi hangisidir?" diye sorulunca "Günahları en az olanlar" dedi. "Peki, bunlar kimlerdir?" diye sorulunca "Aklı en mükemmel olan ve vâcip amelleri en fazla yerine getirendir." dedi.
- "Elinde olanı koruman, elinde olmayanı istemenden yeğdir."

وقال: من الواجب على الإنسان أن يكون طائعًا لسلطانه وجيشه، فهذا ليس يكون مطلقًا، لكن إلى الحدّ الذي تقتضيه شروطُ الحرّية.

وقال: علّموا أولاد الفلاسفة الأعداد والأشكال ليعرفوا من الأعداد كيف انحراف الأشكال وخروجها من الاستقامة.

ولأجله كان أفلاطون ينادي لا يدخل في الفلسفة شابّ لا يعرف التعاليم الأربعة.

وقال: إذا أردت أن يطيب عيشك فارض من الناس أن يقولوا إنّك عديم عقل بدلًا من أقوالهم إنّك عاقل.

وقال: إذا فعلت الخير ثم فارقت هذا البدن كنت سائحًا في الملكوت غير عائد إلى الإنسية ولا قابلًا للموت.

وقال: لا تكشفنّ أحدًا سرق من فاقة، فالسارق فاقته لا هو.

وقال: إذا وعظت مذنبًا فارفُق لئلّا يخرج إلى المكاشفة.

وقال: التقلّب في الأمصار[1] ومشاهدة الصناعات يزيد الرجال أدبًا وحكمة.

وقيل له: أيّ شيء هو في غاية المفسدة للإنسان؟ فقال: فضل المال.

وقال: شرف النفس تقبل به النفس النعم والمكاره قبولًا واحدًا.

وقال له رجل: من أشقى الناس؟ فقال: من يجمع لغيره.

قيل له: من صديقك؟ فقال: من لا يغضب من الحقّ إذا سمعه منّي.

قيل له: أيّ الناس أولى بالسعادة؟ قال: أنقصهم ذنوبًا، قيل له: فأيّهم ذلك؟ فقال: أكملهم عقلًا، وأوفرهم عملًا بالواجب.

وقال: حفظ ما في يديك أولى من التماس ما ليس عندك.

---

١ ح: الأسفار

- "Dört şey takvadandır: İhtiyacı, musibeti ve acıyı saklamak, ölümlere sabretmek."
- "Malı teşekkürden mahrum eden öyle birine miras bırakır."
- {"En çekilmez hayat, kıskanç kimsenin hayatıdır."}[1]
- Seyreğin teki ondan kendi yanında kalmasını isteyince dedi ki: "Aklın faydana olan şeye aykırı şeyler söylüyor. Şu hâlde hastalığına tutulmamam için senin yanında kalmamı arzu etme."
- "Kişi bilgisizlik ve tembellikle nefsini karanlıkta bırakacağına ölsün daha iyi."
- "Nimete nankörlük eden insanın ahlâkının kötülüğü seni iyilik yapmaktan alıkoymasın."
- "Nefsine hatırlat; çünkü bütün insanlar hatırlatma ve erdemli düşünceye uygun yaratılmışlardır; ancak bu yüce mertebeye yükselip orada kalmaya sabredebilenler pek azdır."
- "Tanrının ahlâkıyla ahlâklanmış ve günahtan arınmış olan nefis için yeryüzüne ait herhangi bir şeyle bağlarını sürdürmek elverişli olmaz."
- "Bütün zamanını Allah'a itaate ayıran kişinin ümidi hep Allah için ve yüce ve ulu Allah'la birlikte olmaya yönelik olmalıdır."
- "Seni ayıplayanın varlığına sevin, pohpohlayanların varlığına değil."
- "Düşmanlığın büyümesine fırsat vermemek için gayret et."
- "Bir insan sana az bir kötülük yapınca sen ona çok kötülük yapma."
- "Arkadaşın sana karşı bir hata yapınca ona tahammül göstermeyi ve onu bağışlamayı kendine kolay kıl."
- "Sahip olduğun şeylerle değil, kişiliğinle arkadaş edinmeye gayret et."
- "Kişinin ahlâkı canı ne isterse onu değil, gerekeni yapması olmalıdır."

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında yoktur.

وقال: أربعة من البرّ: كتمان الفاقة والمصيبة والوجع والصبر عند الممات.

قال: من منع المال من الحمد ورّثه من لا يحمده.

{وقال: أنكد العيش عيش الحسود.}[1]

وسأله إنسان سخيف أن يقيم عنده، فقال: عقلك يضادّ من ينفعك، فلا تطمعنّ أن أقيم عندك لئلّا أمرض بمرضك.

وقال: أصلح للإنسان أن يموت من أن يجعل نفسه مُظلمة بالجهل والكسل.

وقال: لا يصدّنّك عن الأفعال الجميلة سوءُ سيرة الإنسان الكافر بالنعمة.

وقال: اذكر نفسك فكلّ الناس إنّما خلقوا للذكر والفكرة الفاضلة، والقليل منهم يبلغ هذه الرتبة العليا ويتمكّن من الصبر عليها.

وقال: النفس الطاهرة المتألّهة لا طريق إلى أن يوافقها شيء من مواصلة الأرضيّات.

وقال: من جعل جميع زمانه مصروفًا في طاعة الله سبحانه وتعالى فرجاؤه ينبغي أن يكون دائمًا لله ومع الله عزّ وجلّ.

وقال: افرح بمن يعيبك، لا بمن يزهزهك.

وقال: احرص أن لا تجعل للعداوة طريقًا إلى النموّ.

وقال: متى أساء بك إنسان قليلًا فلا تسئ به كثيرًا.

وقال: متى أخطأ عليك صديقك فسهّل عليك احتماله والاغتفار له.

وقال: احرص أن تتّخذ الأصدقاء بذاتك، لا بالأشياء التي تملكها.

وقال: الأخلق بالإنسان أن لا يفعل ما يريد، لكن ما ينبغي.

---

١ ص، ج – {وقال: أنكد العيش عيش الحسود}.

- "Konuşmak ne zaman güzel, susmak ne zaman güzel bilmen gerek."
- "Nefsi bedenini yönetemeyenin, bedeni nefsine mezardır."
- "Özgür insan, doğasının arzularından kaynaklanan herhangi bir tutku için nefesinin tek bir harfini bile zayi etmeyen kişidir."
- "Eşitlik ve adaletin son sınırı, niceliğin nitelikle eşitliğidir."
- "Aklı tutkudan arındır ki muamelenin doğruluğu ortaya çıksın."
- "Talep ettiğin övgüye değer şeyler hakkında her şeyden önce hüsn-i zan sahibi değilsen istediğin gibi tamamlansa bile istediğin şeyle haz alamazsın. Bunun gibi kişinin yerilen şeyler hakkında da sû-i zannı öncelemesi gerekir."
- "Talep ettiğin kadar öğrenirsin; bildiğin kadar da talep edersin."
- "Sıkıntı yaşamamak değil, sıkıntıyı ölçülü yaşamak bilge olmanın şartlarındandır."
- Pisagor'a "Hayırlı kimdir?" diye sorulunca "Hayra hizmet edendir." diye cevap verdi.
- "Bilge kendisine taşıyabileceği kadar yük yükleyen ve buna sabredip tahammül eden kişi değildir. Asıl bilge kendisine doğasının kaldırabileceğinden daha fazla yük yükleyen ve buna katlanan kişidir."
- "Tabip kendi bedenini hastalıktan koruyandır, başkasını tedavi eden değil."

Bu sözün anlamı şudur: Tabip kendini çirkinliklerden koruyup erdemleri yerine getirendir; bunları anlatan ve açıklayan ama kendisi terk eden değil.

- "Dünya elden eledir; gâh lehine; gâh aleyhine. Şu hâlde yönettiğinde iyilik yap, yönetildiğinde ise yumuşak davran."
- "Çoğu musibet hayvanların başına konuşamadıklarından; insanların başına ise konuştuklarından gelir."
- "Kim şu dört şeyden kendini koruyabilirse başkasının başına gelen sıkıntının onun başına gelmemesi muhtemeldir: Acelecilik, inatçılık, kendini beğenme ve gevşeklik. Aceleciliğin meyvesi pişmanlık; inatçılığın meyvesi şaşkınlık; kendini beğenmenin sonucu nefret; gevşekliğin sonucu ise zillettir."

وقال: ينبغي أن تعرف الوقت الذي يحسن فيه الكلام، والوقت الذي يحسن فيه السكوت.

وقال: من لم تقهر نفسُه جسدَه فإنّما جسدُه قبر لنفسه.

وقال: الحرّ الذي لا يضيّع حرفًا من حروف النفس لشهوة من شهوات الطبيعة.

وقال: غاية الاستواء والاعتدال استواء الكمّ مع الكيف.

وقال: جرّد العقلَ من الهوى يظهر صدق المعاملة.

وقال: إن لم تقدّم حسْن الظنّ في كلّ ما تطالب من المحمودات لم تلتذّ بالشيء المطلوب وإن تمّ، كذلك يجب على المرء أن يقدّم سوء الظنّ في المذمومات.

وقال: بقدر ما تطلب تعلم، وبقدر ما تعلم تطلب.

وقال: ليس من شرائط الحكيم أن لا يضجر، ولكن يضجر بوزن.

وقيل له: من الخيّر؟ فقال: خادم الخير.

وقال: ليس الحكيم من حمّل عليه بقدر ما يطيق فصبر واحتمل؛ ولكنّ الحكيم من حمّل عليه أكثر ممّا تحتمل الطبيعة فصبر.

وقال: الطبيب هو من لم يدعْ بدنه يسقم، ليس من عالج غيره. يعني من صان نفسه عن المقابح وفعل الفضائل، ليس من وصف وبيّن وترك نفسه.

وقال: الدنيا دُوَل: مرّةً لك ومرّةً عليك، فإذا تولّيت فأحْسن، وإذا تولّوك فَلِنْ.

وكان يقول: إنّ أكثر الآفات إنّما تعرض للحيوانات لعدمها الكلام، وتعرض للإنسان من قبل الكلام.

وكان يقول: من استطاع أن يمنع نفسه من أربعة أشياء فهو خليق أن لا ينزل به المكروه كما ينزل بغيره: العجلة واللجاجة والعجب والتواني: فأمّا ثمرة العجلة فالندامة، واللجاجة ثمرتها الحيرة، وثمرة العجب البغضاء، وثمرة التّواني الذلّة.

- Pisagor üzerine lüks elbiseler giymiş ama kırık dökük konuşan birine baktı ve ona şöyle dedi: "Ya elbisene benzeyen bir ifade şekliyle konuş ya da konuşmana benzer bir elbise giyin."
- {Sicilya kralı Pisagor'dan yanında kalmasını isteyince Pisagor krala şöyle dedi: "Aklın sana faydası olan şeylerin tam tersini emrediyor, yapın da temeline kök söktürüyor. O zaman Pisagor'un senin yanında kalmasını hiç de arzu etme; çünkü tabiplerin hastalarla birlikte kendilerinin de hasta olmayacaklarına dair garantileri yoktur."}[1]
- Pisagor öğrencilerine şöyle dedi: "Sırf kendi sevdiğiniz için eşyayı istemeyin. Fakat kendi özünde sevilmeye değer olan şeyleri sevin."
- Pisagor kardeşine şöyle dedi: "Oğlunun ve kölenin hata yapmamasını istersen insan doğasının dışında bir şey istemiş olursun."
- "İnsanın başına geldiğinde büyük bir musibetin ona nasıl acı verdiğine şaşırma; onun nasıl katlanıp sabrettiğine şaşır."
- "İyi insan, sözüyle içinde olanı açığa vurmalıdır, fiilleriyle de sözünün doğrulunu açığa vurmalıdır."
- Pisagor kibirlenen bir öğrencisine şöyle dedi: "İnsanların gözünde güzelliklerinin ululanmasını istiyorsan kendi gözünde asla büyütmemelisin."
- Pisagor'a "Filan kimse senin hakkında nahoş sözler söylüyor" denilince şöyle söyledi: "Onu buna götüren güzel söz bilmemesidir."
- "Bilge insan, başkaları bedenleri ile nasıl ilgileniyorlarsa kendi nefsiyle öyle ilgilenir."
- "Haz ve rahatlık içindeyken iyilerden uzak olmak, hüzün ve keder içindeyken ise kötülerden uzak olmak nefse hoş gelir"
- "İnsanlara iyilik yapman kabul ama onları zorlaman da ne oluyor?"
- "Gerçeği kabul edeni arkadaş edin; gerçeğe direnenleri ise düşman."
- "Musibetlere şikâyet etmeden, söylenmeden metanet göster ve elinden geldiğince onu gidermeye çalış."

1 Hamidiye nüshasında yok.

ونظر إلى رجل عليه ثياب فاخرة يتكلّم ويلحن في كلامه فقال له: إمّا أن تتكلّم بكلام يشبه لباسك، أو تلبس لباسًا يشبه كلامك.

{وسأله ملك سقيلية أن يقيم عنده فقال له: إن عقلك يضادّ ما ينفعك، وبناءك يقلع أساسك، فلا تطمعنّ إذن في مقام فيثاغورس عندك، فإنّ الأطبّاء لا يضمنون أن يمرضوا مع المرضى.}[1]

وقال لتلاميذه: لا تطلبوا من الأشياء ما يكون بحسب محبّتكم، ولكن أحبّوا من الأشياء ما هي محبوبة في أنفسها.

وقال لأخيه: إن أحببت أن لا يخطئ ابنك ولا عبدك فقد طلبته بما هو خرج عن الطبع.

وقال: ولا تعجب من البلاء الشديد إذا نزل بالإنسان كيف يألم له؛ ولكن اعجب من الصبر كيف يحتمله!

وقال: ينبغي للخيّر أن يظهر بكلامه ما هو منطوٍ عليه ويظهر بأفعاله صدق قوله.

وقال لبعض تلامذته وكان معجبًا: إن أردت أن تعظم محاسنك في أعين الناس فلا تعظمنّ في عينك.

قيل له: فلان سيّئ القول فيك، فقال: حمله على ذلك جهله بالقول الحسن.

وقال: الإنسان الحكيم يعنى بنفسه كعناية غيره بجسمه.

وقال: النفس يحلو لها بين الأخيار في اللذّات والنعيم، وبين الأشرار في الأحزان والغموم.

وقال: لك أن تلطف بالإنسان، وليس لك أن تستكرهه.

وقال: اتّخذ آخذي الحقّ بقبول أصدقاءَ، والممتنعين أعداءً.

وقال: اصبر على النوائب من غير أن تتذمّر، بل اطلب مداواتها بقدر ما تطيق.

---

١ ح – {وسأله ملك سقيلية ... ...مع المرضى}.

- "İnsana yaraşan gerekeni yapmasıdır, arzu ettiğini değil."
- "İnsanların iyi ya da kötü bir sözünü duyunca hemen gocunma; sözü dinleyen olmaktan imtinayı kendine yük etme. Bir yalan duyunca da kendini sabretmeye alıştır."
- "Yapmadan önce imâl-i fikr eyle."
- "Nasıl ki hasta, hastalık belirtilerini doktora doğru bir şekilde söylemediğinde doktor onu tedavi edemezse aynı şekilde kişi kendi lehine ve aleyhine olan şeyleri kendine doğru bir şekilde itiraf etmediğinde yakın ve uzak sevgileri de ona yönelmez."
- "Düşmanın çokluğu rahatı azaltır."
- Pisagor kürsüsüne oturunca şu yedi şeyi tavsiye ederdi: "(1) Terazilerinizi düzeltin ve ölçülerini bilin, (2) Hatayı düzeltin ki esenlik size eşlik etsin, (3) Bıçağın kestiğini gördüğünüz yerde ateş tutuşturmayın, (4) Arzularınızı dengeleyin ki sağlığı celp etsin, (5) Adaletle muamele edin ki sevgi sizi kuşatsın, (6) Zamana, sizi yönetmek için atanan ve sonra görevden alınan valiler gibi davranın, (7) Beden ve nefislerinizi refaha alıştırmayın; yoksa zor zamanlarda size eşlik edemezler-onları yanınızda bulamazsınız."
- Pisagor'un yanında servetin adı geçti ve övgüyle söz edildi. Bunun üzerine şöyle dedi: "Benim, nasibin verdiği, cimriliğin koruduğu ve cömertliğin tükettiği şeye ihtiyacım yok."
- Pisagor'a "İnsana en zor gelen şey nedir?" diye sorulunca "Kendini bilmesi ve sırları saklamasıdır." dedi.
- İlim öğrenmeye çalışan ama öğrenen biri olarak görülmekten utanan bir yaşlıya baktı ve şöyle dedi: "Ya hu! Ahir ömründe, evvelinde olduğundan daha üstün olmaktan utanma?"
- "Düşmanını en çok kızdıran, kendisinin senin tarafından düşman yerine konmadığını görmesidir."
- "Basiretli bir kralın tuttuğu yol, ülkesine ve halkına bir bostan sahibinin bostanına baktığı gibi bakmak olmalıdır."

وقال: الأخلق بالإنسان أن يفعل ما ينبغي لا ما يشتهي.

وقال: إذا سمعت من كلام الناس جيّده ورديئه فلا تمتعضنّ منه، ولا تحمّل على نفسك الامتناع من استماعه، فإن سمعت كذبًا فهوّن على نفسك الصبرَ عليه.

وقال: استعمل الفكر قبل العمل.

وقال: كما أنّ المريض إذا لم يصدق صفة دائه للطبيب لم يقدر على علاجه، كذلك المرء أيضًا إذا لم يصدق نفسه بما له وعليه لم تصحّ له مودّات الخاصّة والعامّة.

وقال: كثرة العدوّ يقلّ الهدوّ.

وكان فيثاغورس إذا جلس على كرسيّه أوصى لهم بهذه السبع الوصايا: قوّموا موازينكم واعرفوا أوزانها، عدّلوا الخطأ تصحبكم السلامة، ولا تشعلوا النار حيث ترون السكّين تقطع، عدّلوا شهواتكم تستديموا الصحّة، استعملوا العدل تُحط بكم المحبّة، عاملوا الزمان كالولاة الذين يستعملون عليكم ويُعزلون عنكم، لا تُترّفوا أبدانكم وأنفسكم فتفقدوها في أوقات الشدائد إذا وردت عليكم.

وذكر المال عنده ومُدح فقال: وما حاجتي إلى ما يعطيه الحظّ، ويحفظه اللوم، ويُهلكه السخاء!

وقيل له: ما أصعب الأشياء على الإنسان؟ قال: أن يعرف نفسه ويكتم الأسرار.

وقال: وقد نظر إلى شيخ يحبّ النظر في العلم ويستحيي أن يُرى متعلّمًا: يا هذا! لا تستحي أن تكون في آخر عمرك أفضل منك في أوّله.

وقال: أنكى لعدوّك أن لا تريه أنّك تتّخذه عدوًّا.

وقال: سبيل الملك الحازم أن يتعاهد ملكه ورعيّته كتعهّد صاحب البستان بستانه.

- "Bir kişi kral olunca öncelikle yapması gereken şunlardır: câdî yasaları ilan etmek, halkın ihtiyaç duyduğu işleri yerine getirmek, halkından hak eden herkese karşı hak ettikleri ölçüde sınırlar koymak ve arzuları nedeniyle kendisiyle çekişmesi bakımından nefsini kontrol etmek. Eğer kral kendi adamlarına ilaveten yeni yardımcılara ihtiyaç duyarsa doğru, dine destek çıkacak, kanun ve şeriata bağlı kalacak adamları toplasın."
- "Bir krala yakışan kendini beğenmekten, kendi görüşü ile yetinmekten, sık ava çıkmaktan ve çıktığında avda askerinden ayrılmaktan sakınmaktır. Bilmediği bir yola ve dar bir patikaya girmemelidir. Gecenin karanlığında ata binmemelidir. Alayıyla yürürken binek üzerinde dik bir şekilde güler yüzle sâbit durmalı, gözleriyle insanları tarayarak onları mutlu edecek bir şekilde eliyle onların selamını almalıdır. Çünkü halktan ona bakan gözler çok olur. Eşlerinin yanına sadece elli yaşını aşmış ve daha yaşlı hizmetçi kadınlar koymalıdır. Onlara hizmet edecek erkek bir uşağa ihtiyaç duyarsa o da yaşça ilerlemiş, çirkin görünümlü, dindar ve güvenilir biri olsun. Kral uyuduğunda veya zevk aldığı bir şeyle meşgul olduğunda güvendiği kişilerden birini, sarayın bekçileri üzerinde görevlendirmeli ve her an onları kontrol etmesini emretmelidir. Onlardan biri nöbetini ihmal ederse onu cezalandırmalı, teşhir etmeli ve konumundan azletmelidir. Kendisini kıskanan kadınların veya onların dışında yakın çevresinin ve halkın elinden yemek yemek ve bir şey içmek konusunda kesinlikle sakınmalıdır. Bunun için dinine, aklına ve ahlâkına güvendiği, krallığını ve devletini seven birini görevlendirmelidir. Yine güvenmediği bir yatakta uyumamalıdır. Elbiselerini giydiren ve güzel kokusunu süren de yukarıdaki niteliklere sahip biri olmalıdır. Eşleriyle ilişkiye girdikten sonra sadece emin olduğu bir mendil kullanmalıdır."
- "Bedeni arzuların peşine takılanlar duyularının kölesidir. Erdemlerin peşinde koşanlar ise akılla uyuşup hemfikirdirler."
- "Bu dünyada gerçek hesap yapan kişi kendi kusurlarını sayan kimsedir. Bunun zıddı ise erdemlerini sayıp dökendir."

وقال: سبيل الملك أوّل ما يبدأ به إظهار السُنن الجارية وإقامة الأمور اللازمة للرعيّة وأخذ الحدود من أهلها بحسب ما يستحقّ كلّ واحد منهم، وأن يقهر نفسه عمّا تنازعه إليه من الشهوات، وإن احتاج مع أعوانه إلى زيادة أعوان فليجمع إليهم الناصحين الناصرين للدين الملازمين للشرائع والسُنن.

وقال: سبيل الملك أن يحذر الإعجاب والانفراد برأيه وكثرة الصيد وانفراده فيه عن عسكره، وليحذر أن يسلك طريقًا لا يعرفها ولا طريقًا فيها ضيق، وليحذر الركوب في ظلمة الليل، وإذا سار في موكبه فليكن ثابتًا على دابّته حسن الركبة طَلْق الوجه يرمق الناس بعينيه ويردّ عليهم السلام بيده مستبشرًا بهم، فإنّ العيون إليه كثيرة من الرعيّة، ولا يدخل إلى نسائه من النساء الخادمات لهنّ إلا من مضى من أعمارهنّ خمسون سنةً وما فوقها. وإن احتاج إلى رجل يكون في خدمتهنّ فليكن طاعنًا في السنّ قبيح الصورة، له دين وأمانة، وإذا نام الملك واشتغل بشيء من لذّاته فليوكّل على حُرّاس قصره ثقاته ويأمر بافتقادهم في كلّ وقت، وإن توانى أحد عن نوبته عاقبه وشهره وعزله عن موضعه، وليحذر كلّ الحذر أن يأكل أو يشرب من يد النساء اللواتي يغرن عليه وغيرهنّ من سائر خواصّه ورعيّته، بل يتولّى ذلك من يثق بعقله ودينه ومروءته ويحبّ ملكه ودولته، وكذلك لا ينام على فراش لا يثق به، ولا يلبسه ثيابه ولا يبخره إلا من هو على الصفة التي سلفت؛ ولا يمسح بمنديل بعد مجامعة نسائه إلا بعد الثقة به.

وقال: أصحاب الشهوات البدنية مملوكون للحواسّ؛ وأصحاب الفضائل موافقون العقل.

وقال: الحَذِر في هذا العالم من أحصى عيوبه، وضدّه من كان مُحصيًا لفضائله.

- Pisagor'un eşi gurbette ölmüştü. Öğrencileri, eşinin gurbette öldüğüne üzülüyorlardı. Pisagor şöyle dedi: "Ey kardeşlerim! Gurbette ölmekle vatanında ölmek arasında hiçbir fark yoktur; çünkü her taraftan ahirete giden yol tektir."
- Kendisine "En tatlı şey nedir?" denilince "İnsanın arzuladığı şeydir." dedi.
- Eğitimini ihmal edip gevşek davranan bir gence Pisagor "Bak delikanlı!" dedi, "Eğer sen eğitimin yorgunluğuna sabretmezsen cehaletin bedbahtlığına tahammül edersin."
- "Yüce Allah katında sevilen kişi kendi çirkin fikirlerine uymayan kişidir."
- "Doğru söz kişiyi yüce ve ulu Allah'a yaklaştıran en hoş kokulu tütsüdür."
- "Allah hakkında konuşmak öncelikle yüce ve ulu Allah'ın razı olduğu amelleri yapmayı gerektirir."

وحضر امرأته الوفاةُ في أرض غربة فجعل أصحابه يتحزّنون عن موتها في أرض غربة فقال: يا معشر الإخوان! ليس بين الموت في الغربة والوطن فرق، وذلك أنّ الطريق إلى الآخرة واحد من جميع النواحي.

وقيل له: ما أحلى الأشياء؟ فقال: الذي يشتهي الإنسانُ.

٥ وقال لحدَث يتهاون بتعليمه: أيّها الحَدث! إنّك إن لم تصبر على تعب التعليم صبرت على شقاء الجهل.

وقال: الرجل المحبوب عند الله تعالى هو الذي لا يذعن لأفكاره القبيحة.

وقال: كلام الاستواء هو أطيب بخور تقرّبه إلى الله عزّ وعلا.

وقال: الكلام في الله يجب أن تتقدّمه الأعمال التي يرضاها الله عزّ وجلّ.

[8]

Zahit, Müteellih, Bilge Sokrates'in Haberi [m.ö. 469-399]

Sokrates Pisagor'un {ve Archelaus'un}[1] öğrencilerindendir. Felsefede metafizik ilimler {ve ahlâk}[2] konusunda yetkinleşti. Dünya lezzetlerinden yüz çevirdi ve onları reddetti. {Dağda inzivaya çekildi ve mağarada yaşadı. Vaktini züht ve nefis riyazeti ile geçirdi.}[3] Yunanlıların putlara tapmalarına karşı çıktı. Yunanlıların liderlerine kanıtlarla ve delillerle karşı koyunca halkı ona karşı kışkırttılar. Böylece onu öldürmesi için krallarını zorladılar. Kralla aralarında geçen ve bugün korunmuş olan bir münazaradan sonra kral, ileri gelenlerin şerrinden sakınmak için Sokrates'i zehirle öldürdü. Onun çok değerli vasiyetleri, mümtaz edebî sözleri, meşhur hikmetli vecizeleri, sıfatlar konusunda Pisagor ve Empedokles'in görüşlerine yakın görüşleri vardır. Yine onun ahiret konusunda zahiri anlamları zayıf olan bazı görüşleri vardır. Elbette Allah onların sırrını ve rumuzlu ifadelerini daha iyi bilir.

{Sokrates şöyle demiştir: "Bârî Teâlâ'nın yalnızca hüviyeti ebedidir. O sadece cevherdir. Onu gerçekten vasf etmek ve onun hakkında söz söylemek istediğimizde mantık ve akıl, O'nun vasfının, hakikatinin, isimlendirmesinin ve idrakinin künhüne varmaktan acizdir. Çünkü bütün hakikatler, O'nun cevherinden kaynaklanmaktadır. O gerçekten idrak eden, her şeyi nitelendiren, her mevcuda ismini verendir. O halde kendisi isimlendirilmiş olan, O'nu nasıl isimlendirebilir? Kendisi ihata edilen, vasıf olarak O'nu nasıl ihata edebilir? Bunlar isim ve sıfatlar iken ancak onu eserleri ve fiilleri bakımından niteler ve ona raci olur. Ancak bunlar bizzat cevhere söylenen ve onun hakikatinden haber veren isimler değildir. Örneğin biz Bârî Teâlâ her şeyin koyucusu ve yaratıcısı dediğimiz zaman her şeyi takdir edeni kastederiz. Aziz dediğimiz zaman kimsenin O'nun kutsiyetine katılamayacağını kastederiz. Hakîmdir dediğimiz zaman fiilleri muhkemdir demek isteriz. Diğer sıfatlar da bu şekildedir."

Sokrates'e göre; O'nun ilmi, kudreti, varlığı, hikmeti sonsuzdur. Akıl bunları vasf edemez. Şayet bunları vasf edebilseydi bunlar sonlu olurdu.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yok.
2 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yok.
3 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yok.

[٨]

خبر سقراطيس الزاهد المتألّه الحكيم

وكان سقراط من تلاميذ فيثاغورس {وارسالاوس}[١]. واقتصر من الفلسفة على العلوم الإلهية {والأخلاق}[٢]، وأعرض عن ملاذّ الدنيا ورفضها، {وانعزل إلى الجبل وأقام في غار واشتغل في الزهد ورياضة النفس}،[٣] وخالف اليونانية في عبادتهم الأصنام، وقابل رؤساءهم بالحجج والأدلّة، فثوّر العامّة عليه فاضطرّوا ملكهم إلى قتله، فقتله بالسمّ تفاديًا من شرّهم بعد مناظرات جرت له مع الملك محفوظة، وله وصايا شريفة وآداب فاضلة وحكم مشهورة ومذاهب في الصفات قريبة من مذاهب فيثاغورس وأنباذقلس، وله في المعاد آراء ظاهرها ضعيف، والله أعلم بأسراره ومرموزاته.

{وقال: إنّ الباري تعالى لم يزل هويّته فقط، وهو جوهر فقط، وإذا رجعنا إلى حقيقة الوصف والقول فيه وجدنا العقل والمنطق متأخّرًا عن اكتناه وصفه وتحقّقه وتسميته وإدراكه، لأنّ الحقائق كلّها من تلقاء جوهره، فهو المدرك حقًا، والواصف لكلّ شيء وصفًا والمسمي لكلّ موجود اسمًا، فكيف يقدر المسمّى أن يسمّيه، وكيف يقدر المحاط أن يحيط به وصفًا، فيرجع فيصفه من جهة آثاره وأفعاله، وهي أسماء وصفات، إلا أنها ليست من الأسماء الواقعة على الجوهر المخبر عن حقيقته، مثل قولنا: الباري تعالى واضعُ كلّ شيء وخالقُ أي مقدّرُ كلّ شيء، وعزيز أي ممتنع أن يُضام وحكيم أي محكَم الأفعال وكذا سائر الصفات.

وقال: إنّ علمه وقدرته وجوده وحكمته بلا نهاية، فلا يبلغ العقل أن يصفها، ولو وصفها لكانت متناهيةً.

---

١ غ، ف + {وارسالاوس ومعنى سقراط باليونانيّة «المعتصم بالعدل»، ولد في زمن بهمن وسمّ في أواخر أيامه}.
٢ ح، ص، ج – {والأخلاق}.
٣ ح، ص، ج – {وانعزل إلى الجبل وأقام في غار واشتغل في الزهد ورياضة النفس}.

Ona "[Bu sıfatların sonsuz olmasına rağmen] mevcudatın sonlu olduğunu görüyoruz." denilince şöyle demiştir: "Varlıkların sonluluğu kabul edicilerin tahammülüne göredir. Yoksa kudret, hikmet, cömertlik itibariyle değildir. Çünkü madde sonsuz sûretleri yüklenemediğine göre, sûretlerin sonlu olması onu veren Yaratıcının cimriliğinden değil, maddenin yetersizliğinden dolayıdır. Bundan dolayı, hikmet-i ilâhî gereği madde zat, sûret, yer tutma ve mekân bakımından sonlu olsa da zamansal olarak sonsuzdur. Yine hikmet-i ilâhî; fertler kendi zatlarında bekâları düşünülemezse de onların, türlerinin bekâsıyla bâkî olmalarını, türün de fertlerin sürekli yaratılmasıyla bâkî olmasını gerektirmiştir. Sonuç itibariyle ne kudret son noktasına varır, ne de hikmet bir sınırda durmuş olur."

Sokrates şöyle iddia etmiştir: "Allah Teâlâ'nın en özel sıfatı O'nun Hayy ve Kayyum olmasıdır. Çünkü ilim, kudret, cömertlik ve hikmet sıfatları, bu sıfatların tamamını kuşatan hayat sıfatının altında yer alır. Bekâ, sermed, devam ve âlemdeki düzenin korunması ise bütün bunların tamamını kuşatan Kayyum sıfatının altında yer alır. O, cevheri itibariyle Hayy ve Natık'tır. Bizim hayat ve konuşmamız ise bizim cevherimizden değildir. Bu nedenle bizim hayatımıza ve konuşmamıza yokluk ve bozulma arız olur."}[1]

Sokrates kelimesi, Yunanca'da "adalete sımsıkı yapışan" anlamındadır. {Behmen zamanında dünyaya geldi ve ömrünün sonunda zehirlendi.}[2] Sokrates, Sophroniscus'un oğludur. Atina'da doğmuş ve yaşamıştır. Üç erkek çocuğu olmuştur. Nesillerinin devam etmesini sağlamak için erdemli insanların mecburen evlendirilmeleri yönündeki süregelen Yunan âdetlerine binaen evlenmek mecburiyetinde kalınca ülkesinde kendisinden daha küstah kimse bulunmayan ahmak bir kadınla evlenmek istemiştir ki böylece bu kadının cahilliğine ve kötü ahlâkına katlanmaya alışarak yakın uzak herkesin cehaletine tahammül edebilsin.

Bilgeliği, kendisinden sonra bilgeliği sevenlere zarar verecek bir şekilde yüceltmiştir. Hikmeti yüceltmesi yüzünden hikmetin sayfalara ve kâğıtlara emanet edilemeyecek kadar temiz olduğunu savunmuş ve şöyle demiştir:

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yok.
2 Hamidiye nüshasında yoktur.

فقيل له: نرى الموجودات متناهية فقال: إنّ تناهيها بحسب احتمال القوابل لا بحسب القدرة والجود والحكمة، لأنّ المادّة لا تحتمل صورًا غير متناهية، فتناهت الصور لا من جهة بخل الواهب بل لقصور المادّة، وعن هذا اقتضت الحكمة أنّها وإن تناهت ذاتًا وصورةً وحيّزًا ومكانًا فغير متناهية زمانًا، والأشخاص إن لم يُتصوّر بقاؤها في ذاتها إلا أنّها تبقى ببقاء الأنواع، ويستبقي النوع بتجدّد الأشخاص فلا تبلغ القدرة إلى حدّ النهاية ولا الحكمة تقف على غاية.

وزعم أنّ أخصّ أوصافه تعالى هو الحيّ القيّوم، لأنّ العلم والقدرة والجود والحكمة تندرج تحت الحياة التي هي صفة جامعة للكلّ؛ والبقاءُ والسرمد والدوام وحفظ النظام في العالم يندرج تحت القيّوم الذي هو صفة جامعة للكلّ، وهو حيّ ناطق من جوهره، وهما لنا لا من جوهرنا، ولهذا يتطرّق إلى حياتنا ونطقنا العدم والدثور.}[1]

ومعنى سقراط باليونانيّة ''المعتصم بالعدل''، {ولد في زمن بهمن وسمّ في أواخر أيّامه}[2]، وهو ابن سفروافسقس، ومولده ومنشؤه بأثينية، وخلّف من الولد ثلاثة ذكور، ولـمّا ألزِم التزويج على عادتهم الجارية في إلزام الأفاضل بالتزويج ليبقى نسله بينهم طلب تزويج المرأة السفيهة التي لم تكن في بلده أسلط ليعتاد جهلها والصبر على سوء خلقها ليقدر أن يحتمل جهل العامّة والخاصّة.

وبلغ من تعظيمه الحكمة مبلغًا أضرّ بمن بعده من محبّي الحكمة، لأنّه كان من رأيه أن لا يستودع الحكمة الصحفَ والقراطيسَ تنزيهًا لها عن ذلك؛ ويقول:

---

١ ح، ص، ج – {وقال: إنّ الباري تعالى لم يزل... ...العدم والدثور}.

٢ ح – {ولد في زمن بهمن وسمّ في أواخر أيامه}؛ وفي هامش ص؛ وفي بداية المادة في غ، ف.

"Hikmet temiz ve kutsaldır, bozulmamıştır ve kirli değildir. Bu nedenle onu sadece canlı nefislere emanet etmeli, ölü derilerden sakınmalı ve asi kalplerden korumalıyız." Dolayısıyla bir kitap yazmadığı gibi öğrencilerinden herhangi birinin kâğıda kaydettiğini de kendisi yazdırmış değildir. Bilgisini onlara sadece sözlü olarak aktarmıştır. Bunu da hocası Timaios'tan öğrenmiştir. Şöyle ki küçükken ona "Neden senden duyduğum hikmet kabilinden olan şeyleri yazmama müsaade etmiyorsun?" diye sorunca o, "Ölü hayvan derilerine bu güvenin de ne? Canlı zihinlerden bu kaçışın da ne oluyor? Düşün ki yolda karşına çıkan herhangi bir insan sana ilmin şerefini sorsa, böyle bir durumda ona eve dönüp kitaplara bakmayı önermen yakışık alır mı? Bu yakışık almayacağına göre o zaman sen ezberlemeye bak" demiştir. Bunun üzerine Sokrates ezberlemeye devam etmiştir.

Dünyayı önemsemeyen zahit biriydi. Yunan krallarının adetlerinden biri de sefere çıktıklarında bilgelerini yanlarında götürmeleriydi. Kral Sokrates'i da yanına alarak bazı görevleri için bir seferde çıktı. Sokrates bu kralın karargâhında kendini soğuktan koruyan kırık bir fıçının altına sığınırdı. Güneş doğduğunda fıçının içinden çıkar, ısınmak için fıçının üzerine otururdu. Bundan dolayı kendisine "Sokratu'l-cub" (Fıçının Sokrates'i) denilmiştir. Bir gün bu fıçının üzerindeyken kral oradan geçerken durdu ve "Sokrates! Seni niye göremiyoruz; bizim yanımıza gelmekten seni alıkoyan nedir?" diye sordu. Sokrates, "Meşguliyet efendim!" dedi. Kral, "Ne ile meşgulsün?" deyince Sokrates "Hayatı ikâme eden şeylerle" cevabını verdi. Kral "Yanımıza gel. Zira bizde daima senin için tahsis edilmiş bir şey vardır." dedi. Sokrates "Ey kral! Sizin yanınızda bunu bulabileceğimi bilseydim bunu ihmal etmezdim" dedi. Kral "Bana senin putlara tapmanın zararlı olduğunu söylediğini ilettiler" dedi. Sokrates "Hayır, ben böyle söylemedim" dedi. Kral "Peki nasıl söyledin?" diye sorunca Sokrates şöyle dedi "Dedim ki putlara tapınmak kral için faydalı, Sokrates için zararlıdır. Çünkü kral putlar vasıtasıyla halkını düzeltir ve onlar vasıtasıyla vergisini toplar. Sokrates ise putların kendisine ne bir fayda, ne de bir zarar veremeyeceğini bilir. Çünkü o, kendisine rızık veren ve yaptığı kötülük veya iyiliğin karşılığını veren bir yaratıcısı olduğunu ikrar etmektedir." Kral, "Bir ihtiyacın var mı?" diye sordu. Sokrates "Evet, hayvanının dizginini önümden çekebilirsin. Çünkü askerler güneş ışığını engelliyor" dedi.

الحكمة طاهرة مقدّسة غير فاسدة ولا دنسة فلا ينبغي لنا أن نستودعها إلا الأنفس الحيّة وننزّهها عن الجلود الميّتة ونصونها عن القلوب المتمرّدة، فلم يصنّف كتابًا ولا أملى على أحد من تلاميذه ما أثبته في قرطاس، وإنّما كان يلقّنهم علمه تلقينًا لا غير، وتعلّم ذلك من أستاذه طيماولوس، فإنّه قال له في صِباه: لم لا تدعني أن أدوّن ما أسمع منك من الحكمة؟ فقال له: ما أوثقك بجلود البهائم الميّتة، وأزهدك في الخواطر الحيّة؟! هَبْ أنّ إنسانًا لقيك في طريق فسألك عن شيء من شرف العلم هل كان يحسن أن تُحيله على الرجوع إلى منزلك والنظر في كتبك؟ فإن كان لا يحسُن فالزم الحفظ. فلزِمه سقراطيس.

وكان زاهدًا في الدنيا قليل المبالاة فيها، وكان من رسوم ملوك اليونانيين إذا حاربوا أخرجوا حكماءَهم معهم في أسفارهم، فأخرج الملك سقراط معه في سفره فخرج فيها لبعض مهمّاته، وكان سقراط يأوى في عسكر ذلك الملك إلى جبّ مكسور يستكنّ فيه من البرد؛ وإذا طلعت الشمس خرج منه، فجلس عليه يستدفئ بالشمس، ولأجل ذلك سُمّي سقراط الجبّ، فمرّ به الملك يومًا وهو على ذلك الزير فوقف عليه وقال: ما لنا لا نراك يا سقراط؟ وما يمنعك من المصير إلينا؟ فقال: الشغل أيّها الملك. فقال: بماذا؟ فقال: بما يقيم الحياة. قال: فصِرْ إلينا فإنّ هذا لك مُعَدّ عندنا أبدًا. قال: لو علمت أيّها الملك أنّي أجد ذلك عندك لم أدعه. قال: بلغني أنّك تقول إنّ عبادة الأصنام ضارّة، فقال سقراط: لم أقلْ هكذا. قال: فكيف قلت؟ قال: إنّما قلت إنّ عبادة الأصنام نافعة للملك ضارّة لسقراط، لأنّ الملك يصلح بها رعيّته ويستخرج بها خراجه، وسقراط يعلم أنّها لا تضرّه ولا تنفعه، لأنّه مقرّ بأنّ له خالقًا يرزقه ويجزيه بما قدّم من سيّئ أو حسن. قال: فهل لك من حاجة؟ قال: نعم! تصرف عنان دابّتك عني، فقد سترتني جيوشك عن ضوء الشمس،

Bunun üzerine kral, insanlar onu sevsinler diye ona ipek ve diğer değerli kumaşlardan lüks giysiler, mücevherat ve dinarlar verdi. Sokrates "Ey Kral! Hayatı ikâme edecek şeyi vaat ettin ama ölümü ikâme edecek şeyler bağışladın. Sokrates'in yeryüzünün taş parçalarına, kuru otlara ve ipek böceklerinin ağlarına ihtiyacı yoktur. Sokrates'in ihtiyaç duyduğu şey, gittiği her yerde zaten onunla beraberdir" dedi.[1]

Pisagor'un yaptığı gibi Sokrates de sözünde semboller kullanırdı. Sembollerle ifade edilmiş sözlerinden bazıları şöyledir:

- "Hayatın sebebini araştırınca ölümle karşılaştım. Ölümü bulunca işte o zaman nasıl yaşamam gerektiğini öğrendim." Yani tanrısal bir hayat sürmek isteyen kimseye yaraşan, kendisine bahşedilen gücü oranında bütün duyusal fiillerinden vazgeçerek nefsini öldürmesidir. Ancak o zaman gerçek bir hayat yaşamak kendisi için olası hale gelir."
- "Geceleyin, yarasaların yuvalarının olmadığı yerde konuş." Yani yalnız başına kaldığında sözün kendine olmalı ve düşünceni yoğunlaştırmalısın. Ayrıca nefsinin maddi işlerden herhangi birine muttali olmasına engel ol.
- "Beş deliği kapa ki illetin meskenini aydınlatasın." Yani beş duyu organını fayda vermeyen işlerle uğraşmaktan alıkoy ki nefsini aydınlatasın.
- "Kaba, temiz şey doldur." Yani aklını beyan, kavrayış ve hikmetle doldur.
- "Boş testilerden üçgen havuzu boşalt." Yani bütün kötülüklerin aslı olan nefsin güçlerinden kaynaklanıp üç cinste arız olan bütün elemlerden kalbini uzak tut.
- "Kuyruğu kara olanı yeme." Yani hatadan sakın.
- "Ölçüyü tecavüz etme." Yani hakkı aşma.
- "Ölüm anında karınca olma." Yani nefsini öldürmek için uğraştığın vakit, duyusal zahireleri kazanmaya da çalışma."

1 Sokrates'in Kinik portresi ve Kinik çerçeveye uyarlanması ile ilgili bk. Giriş: Hikemiyat olarak Nüzhetü'l-ervâh kısmı.

فدعا له الملكُ بكسوة فاخرة من ديباج وغيره، وبجوهر ودنانيرَ كثيرة ليحبوه بذلك، فقال له سقراط: أيّها الملك! وعدت بما يقيم الحياة، وبذلت ما يقيم الموت؛ ليس لسقراط حاجة إلى حجارة الأرض وهشيم النبات ولُعاب الدود، والذي يحتاج إليه سقراط هو معه حيث توجّه.

وكان سقراط يرمز في كلامه مثل ما كان يفعل فيثاغورس، فمن كلامه المرموز قوله:

عندما فتّشت عن علّة الحياة لقيتُ الموت؛ وعندما وجدت الموتَ عرفت حينئذ كيف ينبغي أن أعيش، أي أنّ الذي يريد أن يحيى حياة إلهية ينبغي أن يميت نفسه من جميع الأفعال الحسّية على قدر القوّة التي مُنِحها، فإنّه حينئذ يتهيّأ له أن يعيش حياة الحقّ.

وقال: تكلّم بالليل حيث لا تكون أعشاش الخفافيش، أي ينبغي أن يكون كلامك عند خلوتك لنفسك وأن تجمع فكرك، وامنع نفسك أن تطّلع في شيء من الأمور الهيوليات.

وقال: سدّ الخمس الكوى لتضيء مسكن العلّة، أي غمّض حواسَّك الخمس عن الجولان فيما لا يجدي لتضيء نفسك.

وقال: املأ الوعاءَ طيبًا، أي أوْعِ عقلك بيانًا وفهمًا وحكمة.

وقال: أفرغ الحوض المثلّث من القلال الفارغة، أي: أقصِ عن قلبك جميع الآلام العارضة في الثلاثة الأجناس من قوى النفس التي هي أصل جميع الشرّ.

وقال: لا تأكل الأسود الذنب، أي احذر الخطيئة.

وقال: لا تتجاوزنّ الميزان، أي لا تتجاوز الحقّ.

وقال: عند الممات لا تكن نملة أي في وقت إماتتك لنفسك لا تقتنِ ذخائر الحسّ.

- "Bahar vaktinin bulunmadığı hiçbir zaman olmadığını bilmelisin." Yani hangi zaman olursa olsun erdemler edinmene hiçbir mani yoktur.
- "Üç yolu araştır. Eğer bunları bulamazsan bunlar hakkında derin bir uykuya dalmaya razı ol." Yani cisimlerin bilgisini, cismi olmayanların bilgisini ve cisim olmasa da cisimlerle birlikte bulunan varlıkların bilgisini araştır. Bunlardan zor gelenlerden vazgeçmeye razı ol.
- "Dokuz, birden daha mükemmel değildir." Yani on, sayılardan toplanmış olup dokuzdan çoktur. Dokuz, on olabilmek için bir ile tamamlanır. Aynı şekilde dokuz erdem de Allah korkusu, muhabbeti ve murakabesi ile tamamlanır ve kemâle ulaşır.
- "On iki ile on ikiyi elde et." Yani kendisiyle iyilik ve kötülük işlediğin on iki organ vasıtasıyla erdemler kazan. Bunlar iki göz, iki kulak, iki burun deliği, dil, iki el, iki ayak ve cinsel organ. Yine on iki ay boyunca bu dünyada insanı tedbirinde ve marifetinde kemâle erdiren övgüye değer şeyler yap.
- "Siyahla ek, beyazla biç." Yani gözyaşıyla ek, neşeyle biç.

Zamanının halkı ona putlara tapınmanın doğru olup olmadığını sorunca onları bundan sakındırdı, putları batıl saydı ve insanların puta tapmasını yasakladı. Onlara konuşmayan, duymayan ve algılayabilecek hiçbir araca sahip olmayan yontulmuş taşlara değil; tek olan, muhtaç olmayan, yaratan ve var eden, her şeyi bilen, hikmet sahibi ve kuddûs olan yüce tanrıya ibadet etmeyi emretti. İnsanları iyiliğe ve hayır işlemeye teşvik etti. Marufa uygun davranmalarını emretti, çirkinlikleri ve kötülükleri yasakladı. Kendi çağının insanlarına karşı takiyye yapardı. Kavminin, doğruları ondan kabul etmeyeceklerini bildiği için doğru düşünceyi tamamlamayı amaçlamadı. Fakat çağındaki din adamları ve devlet erkânı onun bu daveti ile amacını ve putları inkâr etme ve insanların putlara tapmasını engelleme görüşünü anlayınca öldürülmesi gerektiğ hususunda aleyhinde şahitlik ettiler. Onun öldürülmesini doğru bulanlar Atina'nın on bir hâkimiydi. Bunun üzerine baldıran zehri içirildi. Çünkü kral, hâkimler onun öldürülmesine hükmedince bunu iyi karşılamamıştı ama onlara muhalefet etmesi de mümkün değildi. Bunun üzerine kral Sokrates'e "Dilediğin ölüm şeklini seç" dedi. Sokrates "Zehirle olsun" dedi. Kral da bunu kabul etti.

وقال: ينبغي أن تعلم أنّه ليس زمان من الأزمنة يفقد فيه زمان الربيع، أي لا مانع لك في أيّ زمان من اكتساب الفضائل.

وقال: افحصْ عن ثلاث سبُل فإن لم تجدها فارض أن تنام لها نوم المستغرق، أي افحص عن علم الأجسام، وعلم ما لا جسم له، وعلم الذي وإن كان لا جسم له فهو موجود مع الأجسام، وما اعتاص منها عليك فارضَ بالإمساك عنه.

وقال: ليست التسعة بأكمل من الواحد أي العشرة هي عقد من العدد، وهي أكثر من تسعة؛ وإنّما تكمل التسعة فتكون عشرةً بالواحد، وكذلك الفضائل التسع تتمّ وتكمل بخوف الله عزّ وجلّ ومحبّته ومراقبته.

وقال: اقتنِ بالاثني عشر اثني عشر. يعني: بالاثني عشر عضوًا التي تكتسب بها البرّ والإثم اكتسب الفضائل وهي: العينان، والأذنان، والمنخران، واللسان، واليدان، والرجلان والفرج؛ وأيضًا بالاثني عشر شهرًا اكتسب بها أنواع الأشياء المحمودة المكمِّلة للإنسان في تدبيره ومعرفته هذا العالم.

وقال: ازرع بالأسود واحصد بالأبيض أي ازرع بالبكاء واحصد بالسرور.

وكان أهل دهره لـمّا سألوه عن عبادة الأصنام صدّهم عنها وأبطلها ونهى الناس عن عبادتها وأمرهم بعبادة الإله الواحد الصمد البارئ الخالق العالم بما فيه الحكيم القدّوس، لا الحجر المنحوت الذي لا ينطق ولا يسمع ولا يحسّ بشيء من الآلات، وحضّ الناس على البرّ وفعل الخير، وأمرهم بالمعروف ونهاهم عن الفواحش والمنكرات، في تقيّة من أهل زمانه، ولم يقصد استكمال صواب الرأي لعلمه بأنّهم لا يقبلون ذلك منه. فلمّا علم الرؤساء في وقته من الكهنة والأراكنة ما رامه من دعوته وأنّ رأيه نفي الأصنام وردّ الناس عن عبادتها شهدوا عليه بوجوب القتل، وكان الموجبون عليه القتل قضاة آثينس الأحد عشر، وسُقي السمّ الذي يقال له قلينون، لأنّ الملك لـمّا أوجب عليه القضاةُ القتلَ ساءه ذلك ولم يمكنه مخالفتهم، فقال: اختر أيّ قتلة شئتَ. فقال: بالسمّ. فأجابه إلى ذلك.

Sokrates'in idamına karar verildikten sonra Sokrates'in öldürülmesinin aylarca ertelenmesi şöyle olmuştur: Her yıl Apollon tapınağına gönderilen ve bu tapınak için sunulmuş çeşitli yükleri taşıyan gemi, fırtına engeli sebebiyle mahsur kaldı ve aylarca gecikti. Onların âdetlerinden biri de, gemi tapınaktan Atina'ya dönünceye kadar kan akıtmamak ya da başka bir şekilde öldürmemekti. Sokrates zindanda kaldığı süre boyunca öğrencileri onun ziyaretine gidip geliyorlardı. Bir gün yanına girdiler ve Kriton "Gemi yarın veya öbür gün geliyor. Biz bu insanlara senin için yüklü bir tazminat vermeye çalışıyoruz; gizlice çıkıp Roma'ya gider kimsenin seni bulamayacağı oraya yerleşirsin" dedi.

Sokrates, "Biliyorsunuz ki benim mal varlığım dört yüz dirhem etmez." dedi. Kriton, "Ben sana söylediğim bu teklifle bu ödemeyi senin yüklenmeni kastetmedim. Çünkü biz zaten senin bu grubun istediğine gücünün yetmediğini biliyoruz. Fakat bizim mallarımız onların istediğine yeter de artar bile. Senin kurtulman için ve senin ölümünle ıstırap çekmemek için bunu ödemeyi can u gönülden isteriz." dedi.

Sokrates ona "Ey Kriton!" dedi, "Bana bu şeyin yapıldığı ülke benim kendi ülkem, halkımın ülkesidir. Bu gördüğün şey burada başıma geldi. Ne var ki kendisini hak ettiğim bir işe dayanarak bunu bana reva görmüyorlar. Aksine zulme karşı gelmem ve yaratıcıyı inkâr etmeleri ve ondan başka putlara tapınmaları gibi bazı haksız fiilleri ve zalimleri eleştirmem nedeniyle bunu bana reva görüyorlar. Hakkımda ölüm hükmü verilmesine neden olan hal her nereye gitsem benimle olacaktır. Ben nerede bulunursam bulunayım hakka yardım etmekten, batılı ve batılın yolcusu yalancıları kötülemekten geri durmam. Roma halkı, akrabalık bağları yönünden bana kendi memleketimin halkından daha uzaktır. İçinde bulunduğum durumun sebebi nerede olursam olayım hakkın ve hakka yanında yer almam ise, Roma'da da buradaki gibi bir durumun başıma gelmeyeceğinden emin olamam.

Kriton, "Çocuklarını ve aileni düşün, onların başına gelecek yoksulluktan korkmuyor musun?" dedi.

Sokrates, "Roma'da da bunun gibi şeylerle karşılaşacaklar. Zayi olmamaları için burada sizin yanınızda olmaları daha uygundur." dedi.

والذي أخّر قتل سقراط شهورًا بعد ما أوجبوه عليه أنّ المركب الذي كان يُبعث كلّ سنة إلى هيكل أولوقومون، ويحمل إليه فيه ما يحمل عرض له ما حبسه لتعذر الريح فأبطأ شهورًا، وكان من عادتهم أن لا يراق دم ولا غيره حتى يرجع المركب من الهيكل إلى آثينس، وكان أصحابه يختلفون إليه في الحبس طولَ تلك المدّة، فدخلوا إليه يومًا فقال له أقريطون منهم: إنّ المركب داخل غدًا أو بعد غد، وقد اجتهدنا في أن ندفع عنك مالًا إلى هؤلاء القوم وتخرج سِرًّا فتصير إلى رومية، فتقيم بها حيث لا سبيلَ لهم عليك.

فقال له: قد تعلم أنّه لا يبلغ ملكي أربعمئة درهم.

فقال له أقريطون: لم أقلْ لك هذا القولَ على أنّك تغرم شيئًا لأنّا نعلم أنّه ليس في وسعك ما سأل القوم؛ ولكن في أموالنا سعة لذلك وأضعافه، وأنفسنا طيّبة بأدائه لنجاتك وأن لا نفجعَ بك.

وقال له سقراط: يا أقريطون! هذا البلد الذي فُعِل بي فيه ما فعل هو بلدي وبلد جنسي، وقد نالني فيه ما رأيتَ، ولم يوجَب ذلك عليّ لأمر أستحقّه بل لمخالفتي الجور ولطعني على الأفعال الجارية وأهلها من كفرهم بالباري تعالى، وعبادتهم الأوثان من دونه، والحال التي أوجبت عليّ القتل هي معي حيث توجّهتُ، وإنّي لا أدع نصرة الحقّ والطعن على الباطل والمبطلين حيث كنتُ، وأهل روميّةَ أبعد منّي رحمًا من أهل مدينتي، وهذا الأمر إذا كان باعثه على الحقّ ونصرة الحقّ حيث توجّهت فغير مأمون عليّ هناك كمثل الذي أنا فيه.

قال له أقريطون: فتذكّر ولدك وعيالك وما تخاف عليهم من الضيعة؟

فقال له: الذي يلحقهم برومية مثل ذلك، إلا أنّهم ههنا بهم أحرى أن لا يضيعوا معكم.

Üçüncü gün olunca öğrencileri adetleri üzere erkenden geldiler. Gardiyan yanlarına gelerek kapıyı açtı. On bir hâkim gelip yanına girdiler ve uzun süre kaldıktan sonra yanından ayrıldılar. Ayağındaki demir zinciri çıkarmışlardı. Gardiyan çıkıp Sokrates'in öğrencilerini onun yanına götürdü. Derken selam verip huzurunda oturdular. Sokrates yatağından indi; yere oturdu; dizlerini açarak elleriyle ovuşturdu ve kaşıdı. Sonra şöyle dedi: "İlahî siyasetin işi ne ilginç! Şöyle ki zıtları birbirine bağlamış. Hiç bir haz yok ki onu bir acı takip etmesin; hiçbir acı yok ki onu da bir haz takip etmesin."

Sokrates'in bu sözü onlar arasında konuşmanın başlaması için bir sebep oldu. Simmias ve Phaidon nefsin fiilleri hakkında bir soru sordu. Nefis hakkında sağlam ve derinlemesine bir inceleme gerçekleşinceye kadar bir hayli müzakere ettiler. Sokrates bu tür bazı konuları neşe, sevinç ve rahat içinde olduğunda konuşurdu. Öğrencileri onun bu tavizsizliğine, ölümü umursamazlığına ve hiçbir yerde gerçeği araştırmaktan vazgeçmemesine hayranlık duyuyorlardı. Ölümden emin olduğu zamanlarda sahip olduğu ahlâkından ve nefsinin hâllerinden hiçbirini de terk etmemişti. Öğrencileri ise mahzundular ve onun ayrılığına büyük bir üzüntü duyuyorlardı.

Simmias "Sen bu hâldeyken böyle soruları sorup gerçeği araştırmak bizim için çok ağır, katı ve çirkin bir yol. Ne var ki istediklerimizi açıklayacak kişi hala yeryüzündeyken bu bahsi irdelemekten uzak durmak yarın büyük bir pişmanlık olacaktır." dedi.

Sokrates şöyle cevapladı: "Simmias! İstediğin her şeyi sormaktan sakın geri durma. Senin böyle konuları araştırmanla ben mutlu olurum. Hakkı araştırma arzusu konusunda benim açımdan içinde bulunduğum hâl ile bunun zıddı bir hâl arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü biz her ne kadar [bu dünyadaki] şerefli, övgüye değer ve erdemli arkadaşlarımızı ve dostlarımızı kaybediyor olsak da bizden sürekli duyduğun sözlerimize bağlıysak ve inanıyorsak bu demektir ki biz Aşil gibi, Atlas gibi, Herkül ve önceki daha nice ahlâkî erdem sahibi insan gibi, övgüye değer ve şeref sahibi olan diğer kardeşlerin yanına gidiyoruz."

ولما كان اليوم الثالث بَكَر تلاميذُه إليه على العادة، وجاء فيهم السجّان ففتح الباب وجاء القضاة الأحد عشر فدخلوا إليه فأقاموا مليًّا، ثم خرجوا من عنده وقد أزالوا الحديد عن رجليه، وخرج السجّان إلى تلاميذه فأدخلهم إليه فسلّموا عليه، وجلسوا عنده، فنزل سقراط عن السرير وقعد على الأرض ثم كشف عن ساقيه فمسحهما وحكّهما، وقال: ”ما أعجب فعل السياسة الإلهيّة حيث قرنت الأضداد بعضَها ببعض! فإنّه لا يكاد أن تكون لذّة إلا يتبعها ألم، ولا ألم إلا تتبعه لذّة“.

وصار هذا القول سببًا لدوران الكلام بينهم، فسأله سيماس وفيلون عن شيء من الأفعال النفسيّة، وكثرت المذاكرة بينهم حتى استوعب الكلام في النفس بالقول المتقن المستقصى، وهو على ما كان يعهد عليه في حال سروره وبهجته وفرحه في بعض المواضع، والجماعة يتعجّبون من صرامته وشدّة استهانته بالموت ولم ينكُل عن تقصّي الحقّ في موضعه، ولم يترك شيئًا من أخلاقه وأحوال نفسه التي كان عليها في زمان أمنه من الموت، وهم من الكمد والحزن على فراقه على حال عظيمة.

فقال له سيماس: إنّ في التقصّي في السؤال عليك مع هذه الحال لثقلًا علينا شديدًا وقبيحًا في العشرة؛ فإنّ الإمساك عن التقصّي في البحث لحسرة غدًا عظيمة مع ما نعلم في الأرض من وجود الفاتح لما نريد.

قال له سقراط: يا سيماس! لا تدع عنّا التقصّي لشيء أردته، فإنّ تقصّيك لذلك هو الذي أسرّ به، وليس بين هذه الحال عندي وبين الحال التي هي ضدّها فرق في الحرص على تقصّي الحقّ؛ فإنّا وإن كنّا نعدم أصحابًا ورفقاء أشرافًا محمودين فاضلين، فإنّا أيضًا إن كنّا معتقدين ومتيقّنين الأقاويل التي لم تزل تسمع منّا، فإنّا نصير إلى أقوام أخر فاضلين أشراف محمودين، منهم أيسلاوس وأرماس وارقيلس وجميع من سلف من ذوي الفضائل النفسانية.

Nefse dair söz derinleşip istedikleri amaca ulaştıklarında ona âlemin yapısını, feleklerin hareketlerini ve ana elementlerin bileşimini sordular. O da bunların hepsine cevap verdi. Sonra ilâhî ilimler ve rabbanî sırlar hakkında birçok kıssa anlattı. Bunları bitirince şöyle dedi: "Şu an yıkanıp gücümüz yettiğinde dua etmemiz gereken vakit geldi. Kimseye ölü yıkama yükünü yüklemeyelim. Çünkü alınyazısı bizi çağırdı. Biz Zeus'a doğru gidiyoruz, siz ise ailelerinizin yanına dönüyorsunuz." Sonra ayağa kalktı; bir odaya girdi; yıkandı; dua etti ve uzun süre orada kaldı. Öğrenciler musibetin büyüklüğünü görüşüyorlardı. Büyük bir bilgeyi ve bilgili bir babayı kaybediyorlar ve ondan sonra âdeta yetim kalıyorlardı. Sonra Sokrates çıktı; çocuklarını ve ailesini çağırttı. Bir büyük, iki de küçük oğlu vardı. Onlara veda etti ve tavsiyelerde bulundu.

Kriton, Sokrates'e "Ailen, çocuğun ve diğer işlerin konusunda bize ne yapmamızı emredersin?" dedi.

Sokrates, "Size bir şey emredecek değilim. Ancak eskiden beri emrettiğim şeyi yani kendinizi düzeltmeye çalışmanızı emrediyorum. Bunu yaparsanız beni memnun etmiş olursunuz." dedi. Sonra uzun bir süre sustu, öğrencileri de sustular. Derken on bir hâkimin hizmetçisi gelerek şöyle dedi: "Sokrates! Gördüğüm kadarıyla gözü pek girgin bir adamsın. Sen de biliyorsun ki ölüm sebebin ben değilim, ölüm sebebin bu on bir hâkimdir. Ben ise bununla emredildim. Sen bugüne kadar bu zindanda olanların en iyisisin. Şimdi şu ilacı gönül hoşluğuyla iç ve gereken ıstıraba katlan." Sonra gözlerinden yaşlar dökülerek çekildi. Sokrates "Yapalım" dedikten sonra kısa bir süre sustu. Sonra Kriton'a "Adama emret de ölüm şerbetini getirsin." dedi. Akabinde adam yanında şerbet ile içeri girdi. Sokrates şerbeti alarak içti. Öğrencileri onu şerbeti içerken görünce kendilerine hâkim olamayarak üzüntü içinde ağlamaya başladılar. Sesleri yükselince Sokrates onlara dönerek bu davranışlarını kınadı ve onlara nasihat ederek "Biz, kadınları böyle yapmasınlar diye gönderdik." dedi. Bunun üzerine utandılar ve onu kaybetmeleri nedeniyle çok üzgün olmalarına karşın ona itaat etmek için mutedil davrandılar. Sokrates yürümeye başladı ve kısa bir süre gezindi. Sonra hizmetçiye "Ayaklarım ağırlaştı" dedi. Hizmetçi ona "Yere uzan." dedi, o da uzandı. Hizmetçi, Sokrates'in ayaklarını ovmaya başladı ve "Ayaklarına dokunuşumu hissediyor musun?" dedi.

ولـمّا تصرّم القول في النفس وبلغوا فيها الغرض الذي أرادوه سألوا عن هيئة العالم وحركات الأفلاك وتركيب الأسطقسات؛ فأجابهم عن جميعه ثم قصّ عليهم قصصًا كثيرة في العلوم الإلٰهية والأسرار الربّانية، ولـمّا فرغ من ذلك قال: أمّا الآن فقد حضر الوقت الذي ينبغي لنا أن نستحمّ فيه ونصلّي ما أمكننا ولا نكلّف أحدًا إحمام الموتى، فإنّ الأرمارماني قد دعانا ونحن ماضون إلى زاوس، أمّا أنتم فتنصرفون إلى أهاليكم، ثم نهض فدخل بيتًا فاستحمّ فيه وصلّى، وأطال اللبث، والقوم يتذاكرون عظيم المصيبة، وأنّهم يفقدون حكيمًا عظيمًا وأبًا عليمًا ويبقون بعده كاليتامى. ثم خرج فدعا بولده ونسائه، وكان له ابن كبير وابنان صغيران فودّعهم ووصّاهم.

فقال له أقريطون: فما الذي تأمرنا أن نفعله في أهلك وولدك وغير ذلك في أمرك؟

قال: لستُ آمركم بشيء، بل هو الذي لم أزل آمركم به قديمًا من الاجتهاد في إصلاح أنفسكم، فإذا فعلتم ذلك سررتموني، ثم سكت مليًّا وسكتت الجماعة، فأقبل خادم الأحد عشر قاضيًا فقال له: يا سقراط! إنّك جريء مع ما أراه منك وإنّك تعلم أنّي لستُ علّة موتك، وإن علّة موتك القضاةُ الأحد عشر، وأنا مأمور بذلك، وإنّك أفضلُ من جميع من صار إلى هذا الموضع، فاشرب الدواء بطيبة نفس، واصبر على الاضطراب اللازم، ثم ذرفت عيناه وانصرف، فقال سقراط: نفعلُ، ثم سكت هنيهةً فقال: أقريطون! مُرِ الرجل أن يأتيني بشربة موتى. فدخل ومعه الشربة فتناولها منه وشربها، فلمّا رأوه قد شربها غلبهم من البكاء والأسف ما لم يملكوا معه أنفسهم، فعلت أصواتهم بالبكاء فأقبل عليهم يلومهم ويعظهم وقال: إنّما صرفنا النساء لئلّا يكون منهم مثل هذا، فأمسكوا استحياء منه وقصدًا للطاعة على مضض شديد منهم في فقده، وأخذ سقراطُ في المشي والتردّد هنيهةً ثم قال للخادم: قد ثقلت رجلاي عليّ. فقال له: استلقِ. فاستلقى، فجعل ينخس قدميه ويقول: هل تحسّ بغمزي لهما؟

Sokrates "Hayır" dedi. Sonra dizlerine dokundu ve aynı soruyu an be an sormaya devam etti. Sokrates "Hayır" diyordu. Soğukluk sürekli şiddetlenip beline çıkıncaya kadar Sokrates da tedrici olarak hamdetmeye devam etti. Bilâhare hizmetçi "Soğukluk kalbine çıktığında ölür." dedi.

Kriton ona "Ey hikmetin imâmı! Akıllarımızın senin aklının çok uzağında olduğunu görüyoruz. Bize tavsiyede bulun?" dedi. Sokrates, "Size evvelen emrettiklerime sarılın." dedi. Sonra elini Kriton'un eline uzattı, ardından yanağına koydu. Kriton, "Bana istediğini emret" dedi. Sokrates hiçbir cevap vermedi. Sonra gözlerini gözlerine dikerek "Canımı, bilgelerin ruhlarını kabzedene teslim ettim." dedi ve öldü. Kriton, Sokrates'in gözlerini kapadı ve çenesini bağladı. Eflâtun hasta olduğu için onların yanında hazır bulunamamıştı. Anlatıldığına göre Sokrates öldüğünde kendi öğrencileri ile öğrencilerinin öğrencileri sayısının toplamı on iki bin kadardı.

Sokrates beyaz tenli, sarışın, mavi gözlü, sağlam kemikli, çirkin yüzlü, omuzlarının arası dardı; yavaş hareketli; hazır cevaptı. Dağınık sakallıydı. Uzun değildi. Bir soru sorulduğunda bir süre başını öne eğip susar, sonra ikna edici sözlerle cevap verirdi. Yalnızlığı sever; az yer, az içerdi, çok ibadet eder ve ölümü çok anar, az yolculuk yapardı. Beden eğitimine dikkat eder, giyimine önem vermezdi. Heybetliydi. Güzel bir konuşması vardı ve konuşmasında bozukluk yoktu. Yüz küsur yaşında zehir içerek öldü.

Müteellih Zahit Bilge Sokrates'in Âdâbı

Burada zikredilen Sokrates filozofların babası, bilgelerin bilgesidir. Felsefe ondan doğmuştur, hikmet ondan sadır olmuştur. Onun bilinen birçok meseli ve mebzul miktarda faydalı sözü vardır. Sözü kalplerde kasırgaya göre nesim rüzgârı gibidir ve üzgün için rahatlık gibidir.

- "Gayretini ve devamlılığını kendisine yöneltmen gereken ilk şey ibadet ve takva konusunda Allah'ın üzerinde olan hakkını bilmek ve onu razı edecek şeyler konusunda çabalamak olsun. Sadece tek başına kurbanlarla değil, lakin onun adına boş yere yemin etme konusunda haddi aşmaktan da sakın. Zira bu tarz şeyler, şayet sağlam bir şekilde yaparsan, zenginliğin alameti ve iyilerin karakterinden güzel bir iz olur. Yaşadığın müddetçe Allah'ı razı et. Toplumla uyum içinde olmaya çabala. Çünkü günahtan korunma, şeriata uygun amelle birlikte bunlarla olur."

قال: لا! ثم غمز ساقيه وجعل يسأله ساعةً بعد ساعة وهو يقول: لا! فأخذ يحمد أوّلًا فأوّلًا ويشتدّ برده حتى انتهى إلى حِقويه، فقال الخادم: إذا انتهى البرد إلى قلبه مضى.

فقال له أقريطون: ''يا إمام الحكمة! ما نرى عقولنا إلا تبعد عن عقلك، فتعهّد إلينا''، فقال: ''عليكم بما أمرتكم به أوّلًا''. ثم مدّ يده إلى يد أقريطون فوضعها على خدّه، فقال له: ''مُرْني بما تحبّ'' فلم يُجبْه بشيء. ثم شخص بصره ببصره وقال: ''أسلمتُ نفسي إلى قابض أنفس الحكماء!'' ومات، فأطبق أقريطون عينيه وشدّ لِحييه، ولم يكن أفلاطون حاضرًا معهم لأنّه كان مريضًا. وذُكر أنّ سقراط هلَك عن اثنى عشر ألف تلميذ وتلميذِ تلميذ.

وكان رجلًا أبيض أشقر أزرق، جيّد العظام، قبيح الوجه، ضيّق ما بين المنكبين، بطيء الحركة، سريع الجواب، شعْث اللحية، غير طويل؛ إذا سئل أطرق حينًا ثم يجيب بألفاظ مقنعة؛ كثير التوحّد؛ قليل الأكل والشرب، شديد التعبّد، يكثر ذكر الموت، قليل الأسفار، مجيدًا رياضة بدنه، خسيس الملبس، مهيبًا، حسن المنطق لا يوجد فيه خلل. مات بالسمّ وله مئة سنة وبضع سنين.

آداب سقراط الحكيم الزاهد المتأله

وسقراط المذكور هنا هو أبو الفلاسفة، حكيم الحكماء، من عنده ورردت الفلسفة، وعنه صدرت الحكمة له الأمثال السائرة والفوائد الغامرة. كلامه في القلوب، كنسيم الرياح عند الهبوب، وكالراحة للمكروب.

قال: ليكن أوّل ما تجعل فيه همّتك ومحافظتك أن تعرف حقّ الله تعالى عليك في العبادة والتقى، وأن تجهد فيما يرضى به، ليس بالقرابين وحدها، ولكن أن تحذر التعدّي في أن تقسم به باطلًا، فإنّ هذا النحو إن أحكمته كان علامة غنى وأثرًا صالحًا من شيمة الأبرار، فأرْضِ الله سبحانه وتعالى دهرك، واجتهد في موافقة الجماعة، فإنّ العصمة بذلك مع العمل بالشريعة.

- Sokrates'e "Seni evlendirmemiz gerekir." denilince; "Olursa çirkin suratlı, kötü ahlâklı bir kadın olsun." dedi. "O da niye?" diye sorulunca "Öncelikle onunla birleşmeyi nefsimin arzulamaması için. Sonra nefsimi tahammül konusunda eğitebilmem için" dedi. "Çok keyifli bir şey olduğu halde ilişkiden neden hoşlanmıyorsun?" diye sorulunca; "Dört özellikten dolayı. Birincisi: gizlilikleri çekip açtığı için; oysa akıllı insanın nefsi bunu kabullenmez. İkincisi; pislikleri yaydığı için; oysa akıllı insanın nefsi bunu da reddeder. Üçüncüsü: güçleri zayıf düşürdüğü için ki akıllı insan gücünü berhava etmez. Dördüncüsü; yerine ölüme halef bir evlat bırakır; öyle ki bu evlat yaşarsa onunla imtihan olunur, ölürse üzülür. Oysa akıllı insan kendini bir şeye rehin vermez." demiştir.
- Öğrencilerine şöyle dedi: "Hikmet yüceliğin merdivenidir. Hikmetten yoksun olan yüce ve ulu yaratanına yakınlıktan yoksun olur."
- "Zalimlerin kurtuluşu Allah ile, ihlâs ile ve dahi şeriatladır."
- "Adalet nefsin güvenliğidir."
- Sokrates derse oturduğunda şöyle derdi: "Bilinsin ki ben tohum eken kimseyim; ders ise eğitimin suyudur. Kimin tarlası temiz ve suyu bol değilse orada ekim başarıya ulaşmaz ."
- "Dünyanın fânî olduğunu bilen kimseye, dünyanın, nasıl olup da fânî olmayanı unutturduğuna şaşarım.
- Anlatıldığına göre Sokrates, kendisini öldürme emrini veren kralın huzuruna girince kral ona "Sokrates! Sen bizi hatalı buluyor ve putlara tapınmanın iyi olmadığını söylüyormuşsun." deyince Sokrates, "Ben bazı insanlar için putlara tapınmanın iyi olmadığını söylüyorum." dedi. Kral ona "Kim için iyidir, kim için iyi değildir?" diye sorunca Sokrates, "Sokrates için iyi değil, kral içinse iyidir" dedi. Kral, "Bu nasıl olur?" diye sorunca Sokrates, "Çünkü bu bilge olan kişi için iyi değildir; bilge olmayan içinse iyidir." cevabını verdi. Kral, "Peki bu nasıl oluyor?" dedi. Sokrates şu cevabı verdi: "Çünkü bir kimse Allah'ı hakkıyla tanır, onu hoşnut edecek şeyi bilirse kendisini günahlardan dizginleyecek şeylere ve kendisini yaratan ve var eden zâtın hakkı olan görevinin gereğini yerine getirme konusunda kendisini korkutacak şeylere ihtiyaç duymaz.

وقيل له لا بدّ وأن نزوّجك. فقال: إن كان ولا بدّ فلتكن امرأةً قبيحةَ الوجه سيّئةَ الخلق، فقالوا: لم هذا؟ فقال: أمّا الأوّل فلئلّا تحنّ نفسي إلى اجتماعها، وأمّا الثاني فلأروّض نفسي على الاحتمال. فقيل له لم تكره الجماع وهو لذيذ؟ فقال: لأربع خصال: ١- هتك الأستار، والعاقل تأبى نفسه هتك سترها. ٢- ولوج الأقذار، والعاقل ينظّف نفسه عن ذلك. ٣- نهك القوى، والعاقل يشحّ على قوّته. ٤- تخلّف خليف الموت الذي إن عاش فُتن، وإن مات حزن، والعاقل لا يجعل نفسه مرتهنة بشيء.

وقال لتلاميذه: الحكمة سُلّم العلّو، من عدِمها عدِم القرب من بارئه عزّ وجلّ.

وقال: بالله تعالى وبالإخلاص كذلك بالشرائع خلاص الجائرين.

وقال: العدل أمان النفس.

وكان يقول إذا جلس ليُعلم إنّما أنا زارع، والدراسة ماء التربية، فمن لم يكن له مزرعة نقيّة وماؤها متدفّقًا لم ينجع فيها الزرع.

وقال: عجبًا لمن عرف فناء الدنيا كيف تلهيه عمّا ليس فيه فناء!

وحُكي عنه أنّه لـمّا أدخل على الملك الذي قتله قال له: يا سقراط! أنت الزارئ علينا والقائل إنّ اتّخاذ الأصنام ليس بجيّد؟ فقال له سقراط: أنا القائل إنّ اتّخاذ الأصنام ليس بجيّد لبعض الناس. فقال له الملك: لمن هو جيّد، ولمن هو ليس بجيّد؟ قال: ليس بجيّد لسقراط وهو للملك جيّد. قال: وكيف ذلك؟ قال: لأنّها ليست بجيّدة للحكيم، وجيّدة للذي ليس بحكيم. قال: وكيف ذلك؟ قال: لأنّ من عرف الله حقّ معرفته وما يرضيه لم يحتج إلى ما يربطه عن السيّئات ويخيفه منها لزوم الواجب من حقّ خالقه وبارئه سبحانه،

Bunun tersine olan kişi ise Rab edindiği putlardan korkmak kabilinden kendisini günahlardan dizginleyecek ve alıkoyacak şeylere ihtiyaç duyar. Putların tanrı olduğuna inanması sebebiyle putlar onu günahtan alıkoyar. Oysa gerçekte putlar, canı olmayan cisimlerden ibaret olup ona hiçbir fayda veremezler."

- "Temiz nefis hayrı sever ve emreder. Kötü nefis şerri sever ve emreder."
- "Erdemli nefsin fidanı insaftır; fidanının meyvesi ise esenliktir. Erdemsiz nefsin fidanı şerdir; fidanının meyvesi ise pişmanlıktır."
- "Erdemli nefis, hakkı güzellikle kabul etmesiyle tanınır; eksik nefis ise batıla seğirtmesi ile tanınır."
- "Nefis şüphelendiği şey karşısında duraksayıp kendisi için açık olanı kabul ediyorsa bu, onun zekâsının delilidir."
- "İyilerin nefisleri günahkârların fiillerinden nefret eder. Kötü insanların nefisleri de iyilerin amellerinden sıkılır."
- "Arzularına tabi olan ahirette pişman olur; bu dünyada kınanır. Arzularına karşı duran bu dünyada selamet bulur ve başarılı olur; bu zahit kimse gelecekte övülür ve gıpta edilir."
- Sokrates'e "Az mal akıllı kimsenin kalbini döndürür mü?" diye sorulunca "Böyle yapan zaten akıllı değildir." dedi. "Peki, akıllı kimse doğru olmayan bir iş yapar mı?" diye sorulunca "Aklın görüşüyle yaptığı şey doğrudur." dedi.
- "Bilgisiz bir kişi ruhsuz bir ceset gibidir."
- Bir kadın Sokrates'in eşine "Onda güzellik olarak ne gördün?" diye sorunca "Tek bir yüzle girip çıkması" dedi.
- Sokrates'e "Hangi şey daha tatlıdır?" diye sorulunca "Bilmediğimiz bir hikmeti öğrenmek" dedi.
- Birisi şöyle sordu: "Hikmette yetkinliğim ne zaman gerçekleşir?" Sokrates "Övgüyle sevinmediğin, yergiyle üzülmediğin zaman" dedi. "Benim için bu ne zaman mümkün olur?" diye sorunca Sokrates "Dört kulağın olduğu zaman: ikisiyle hikmeti dinlersin; ikisi de cahillerin saçmalıklarını duymazdan gelir." dedi.

فأمّا من كان بخلاف ذلك فيحتاج إلى ما يربطه ويردعه عن السيّئات من خوف الأصنام التي وضعها أربابًا له فهنّ يردعنه باعتقاده إيّاها آلهةً وهي لا تنفعه لأنّها جسد موات.

وقال: النفس الزكية تحبّ الخير وتأمر به، والنفس الرديّة تحبّ الشرّ وتأمر به.

وقال: غرس النفس الفاضلة الإنصاف؛ وثمرة غرسها السلامة؛ وغرس النفس الرديئة الشرّ؛ وثمرة غرسها الندامة.

وقال: النفس الفاضلة تُعرف بحُسْن قبولها للحقّ، والنفس الناقصة تُعرف بمسارعتها إلى الباطل.

وقال: إذا وقفت النفس عمّا اشتبه عليها وقبلت ما اتّضح لها فهو دليل على ذكائها.

وقال: نفوس الأخيار نافرة عن أفعال الفُجّار، ونفوس الأشرار متبرّمة بأعمال الأبرار.

وقال: متّبع الشهوات نادم في العاقبة، مذموم في العاجلة؛ ومخالف الشهوات سالم غانم في العاجلة، والزاهد محمود مغتبط في الآجلة.

وقيل لسقراط: هل تغيّر قلب العاقل قلّة المال؟ قال: من كان كذلك لم يكن عاقلًا. وقيل: هل يعمل العاقل غير الصواب! فقال: ما يعمله برأي العقل فهو صواب.

وقال: شخص بغير علم كجسد بغير روح.

وسئلت امرأةُ سقراطَ: أيّ شيء رأيته منه حسنًا؟ فقالت: كان يدخل ويخرج بوجه واحد.

سئل أيّ شيء ألذّ؟ فقال: تعلّم حكمة لم نعرفها.

وسأله بعضهم: متى تكمل لي الحكمة؟ فقال: إذا لم تفرح بالمدح ولم تحزن بالذمّ؛ فقال: متى يتهيّأ لي ذلك؟ قال: إذا حصلت أربعة آذان، أذنان تسمعان الحكمة، وأذنان تصمّان عن هذر الجُهّال.

- "Nasıl ki ayık olan sarhoşla çekişmezse edepli bir kişinin de edepsizle muhatap olmaması gerekir."
- {"Temiz nefs esenlik bulur ve başkası da ondan esende kalır.}[1] Kötü nefis helâk olur, onunla birlikte başkası da helâk olur."
- "Nefisler türlü türlüdür. Türleri benzeşenler anlaşır; zıt olanlar çatışır."
- "Nefislerin anlaşması meyillerinin birliğiyle; çatışması muratlarının farklılığıyla olur."
- "Nefis her şeyi kapsar. Bu nedenle nefsini bilen her şeyi bilir, nefsini bilmeyen hiçbir şey bilmez."
- "Nefis kıymet biçilemez bir cevherdir. Kim onu tanırsa tür bakımından benzeyenleri dışında her şeyden onu korur. Nefsini tanımayan ise onu gereksiz yerlerde harcar."
- "Kendine karşı cimri olan başkasına haydi haydi cimridir. Kendine karşı cömert olan ise zaten cömertliği beklenendir."
- "Nefsini tanıyan kaybetmedi; nefsini tanımayanın kimse ne kadar da büyük bir ziyandadır!"
- "Zatına hoşça bakmayan kimsenin başkasına hoşça bakması zaten şüphelidir."
- "Kişinin kendini koruma hevesi, kötü girişimlerden sakınması ile tanınır."
- "Nefis her şeyi telafi eder, nefsi ise hiçbir şey telafi edemez. Bu nedenle nefsini zayi eden kişi her şeyi kaybetmiş; koruyan her şeyi korumuş olur."
- "İyi nefis az miktarda edeple yetinir; kötü nefis ise irfanının kötülüğünden olsa gerek çok edebin dahi faydasını göremez."
- "Bilmeyen sussa ihtilaf ortadan kalkar."

1 Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur. Sözün devamının yeri, nüshalarda farklılık göstermektedir.

وقال: لا ينبغي للأديب أن يخاطب من لا أدب له، كالصاحي لا ينازع السكران.

وقال: {النفس الزكيّة تسلم ويسلم منها غيرها،}[1] والنفس الرديّة تهلك ويهلك معها غيرها.

وقال: النفوس أشكال فما تشاكل منها اتّفق، وما تضادّ منها اختلف.

وقال: اتّفاق النفوس باتّفاق هممها، واختلافها باختلاف مرادها.

وقال: النفس جامعة لكلّ شيء: فمن عرف نفسه عرف كلّ شيء، ومن جهل نفسه جهل كلّ شيء.

وقال: النفس جوهرة لا قيمة لها: فمن عرفها صانها إلا عمّا يشاكلها، ومن جهلها ابتذلها في غير موضعها.

وقال: من بخل على نفسه فهو على غيره أبخل، ومن جاد على نفسه فذلك المرجوّ جوده.

وقال: ما ضاع من عرف نفسه؛ وما أضيع من جهل نفسه!

وقال: من لم يحسن النظر لنفسه أوشك أن لا يحسن لغيره.

وقال: من كان حريصًا على صيانة نفسه عُرف ذلك في توقّيه من المداخل السيّئة.

وقال: النفس عِوَض من كلّ شيء، ولا شيءَ عوض من النفس: فمن ضيّع نفسه مضيّع لكلّ شيء، وحافظ نفسه حافظ لكلّ شيء.

وقال: النفس الخيّرة مجتزئة بالقليل من الأدب، والنفس الشريرة لا ينجع فيها كثير من الأدب لسوء معرفتها.

وقال: لو سكت من لا يعلم لسقط الاختلاف.

---

١ ح، ص،ج – {النفس الزكيّة تسلم ويسلم منها غيرها،}؛ في متن غ وفي هامش ف.

- "Altı tip vardır ki üzüntü onlardan hiç ayrılmaz: Kıskanan, kin güden, yeni yetme zengin olan, fakirlik korkusu çeken zengin, gücünün yetmeyeceği bir rütbeyi talep eden ve edep ehlinden olmadığı hâlde onlarla oturup kalkan."
- "Kötü bir nefsi terbiye eden kişi dik kafalı atın seyisi gibidir: Gemini tutmaktan bir an gafil olsa hemen serkeşleşir."
- "Sırrına sahip çıkanın durumu insanlara gizli kalır."
- "Batıla razı olan kişinin gücenmesinden çekinme."
- "İnsanlara çok yaklaşmak kötü arkadaşı celbeder; insanlardan çok uzaklaşmak ise düşmanlığı celbeder. Şu halde insanlar arasında ne tamamen antipatik ne de çok sempatik ol."
- "Hayır işleyen kişi hayırdan daha hayırlıdır. Şer işleyen kişi ise şerden daha şerlidir."
- "Akıllar Allah vergisidir, bilgiler ise sonradan kazanılır."
- "Hiçbir şeyi güzel yapmadığı halde bir şey olduğunu zanneden kınanmak dışında hiçbir şeye layık değildir."
- "Âlim dinin doktorudur; mal ise dinin hastalığıdır. Doktorun hastalığı kendisine çektiğini görüyorsan o zaman başkasını nasıl tedavi eder."
- "Düşmanın senden emin olmadıkça kemale ermiş olamazsın. Şimdi, dostun bile senden emin değilse senin durumun nasıldır?"
- "Kalplerinizin ısınmadığı kişiden sakının."
- "Hayatta sadece şu iki insan için iyilik söz konusudur: Bilerek konuşan ve bilerek susan."
- "Dünya, kendisinden el etek çeken kimse için bir hapistir; kendisini seven kimse için bir cennettir."
- "Dünya, üzeri toprakla örtülmüş dikenli bir yol gibidir. Yolunu gidişatını bilmeyen dikene basar, diken batar ve acıtır; dünya hakkında kuşkuyu elden bırakmayan onu tanır ve ondan kurtulur."
- "Dünyaya meyleden çabucak yorulur ve dünyada fânî olduğunu da kesin olarak anlar. Dünyadan el etek çeken kimse ise onun cefasından rahat bulur ve insanlar onu sever. Dünyadan ayrıldıktan sonra akıbet korkusundan da emin olur."

وقال: ستّة لا تفارقهم الكآبة: الحسود، والحقود، وحديث عهد بغنى، وغنيّ يخشى الفقر، وطالب رتبة يقصر قدره عنها، وجليس أهل الأدب ليس منهم.

وقال: مؤدّب النفس الرديئة كرائض الفرس الصعب؛ إن غفل عن عنانه جمح به.

وقال: من ملك سرّه خفي على الناس أمره.

وقال: لا تكره سُخطَ من رضاه الباطل.

وقال: التقرّب من الناس مجلبة لقرين السوء، والتباعد مجلبة للعداوة، فكن من الناس بين المنقبض والمسترسل.

وقال: خير من الخير من عمل به، وشرّ من الشرّ من عمل به.

وقال: العقول مواهبُ، والعلوم مكاسبُ.

وقال: من ظنّ أنّه شيء وليس يحسن شيئًا فليس يستأهل شيئًا سوى التوبيخ.

وقال: العالم طبيب الدين، والمال داء الدين؛ فإذا رأيت الطبيب يجرّ الداء إلى نفسه فكيف يداوي غيره!

قال: لا تكون كاملًا حتى يأمنك عدوّك، فكيف بك تكون إذا لم يأمنك صديقك!

قال: اتّقوا من تبغضه قلوبكم.

وقال: لا خير في الحياة إلا لأحد رجلين: ناطق عالم، أو صامت واع.

وقال: الدنيا سجن لمن زهد فيها، وجنّة لمن أحبّها.

وقال: الدنيا كطريق فيه شوك مغطّى بالتراب، يدوسه من لا يعرف مسلكه فينخسه ويؤلمه، ويقف عنه من استراب به فيسلم منه.

وقال: من مال إلى الدنيا تعجّل التعب فيها وكان على يقين من فنائه عنها؛ ومن زهد فيها استراح من عنائها، وأحبّه أهلها، وأمن خوف العاقبة بعد مفارقتها.

- "Dünyadan göç edip gideceğini kesin olarak bilirken dünyayı mamur etmek için azimle uğraşan kişi ne kadar da gafildir!"
- "Aklı olana yaraşan, başkasına bıraktığını mamur etmek için çabalamamaktır."
- Sokrates soylu olmayan bir aileden geliyor diye kendisini ayıplayan bir adama şöyle dedi: "Ailem benim yüzkaram olabilir ama sen ailenin yüzkarasısın."
- {Aklı olana yaraşan, başka bir kalıcılık olmasına rağmen kalıcılığının çok az olduğunu gördüğü şeye kendini alıştırmamaktır."
- "Her şeyin bir meyvesi vardır: Kazancın azlığının meyvesi de rahatı hızlandırmak ve arınmış nefsin hoşluğudur."
- "Dünya yol üzerinde yakılmış bir ateş gibidir: Bu ateşten, yolunda kendisiyle aydınlanacağı kadar bir meşale edinen kişi onun kötülüğünden esenlik bulur; onu tekeline almak için başına oturanı ise sıcaklığıyla yakıp kül eder."
- "Dünyayı önemseyen kendini zayi eder; nefsini önemseyen ise dünyadan vazgeçer."
- "Dünyayı talep eden kişide şu iki özellik mutlaka bulunur: Kendisinden üsttekilere haset eder, aşağıdakileri ise hakir görür."
- "Kim kıskanılan bir şeye sahip olmak isterse aynı şeyi isteyenler ona düşmanca davranır. İnsanların düşmanlık beslediği kişi ise şiddetle yere yıkılmaya mahkûm olur."
- "Dünyadan vazgeçen kişiyi dünya dostları sever. Ahireti tercih eden kişi ise ahiret iyiliklerine nail olur ve akıbetinin güzelliği övgüye değerdir."
- "Dünyayı isteyen, eğer arzuladığı şeye kavuşursa, onu başkasına miras bırakır; eğer dünyadan arzuladığı şeye kavuşamazsa kederiyle ölür."
- "Dünya ahirete varan bir geçittir. Kim yol azığını hazırlarsa başkalarının korktuğu ıssız çöllerde güven içinde olur."
- "Kim dünyadan yeter maişetinden fazla alırsa kendisinde fayda olmayan bir şey almıştır. Kim de yeter miktarı alırsa bu onu selamete götüren bir yol olur."

وقال: ما أغفل من تيقّن بالرحيل من الدنيا وهو دائب مجتهد في عمارتها!

وقال: جدير بالعاقل أن لا يجدّ في عمارة شيء يتركه لغيره.

وقال لرجل وقد عيّره بأنّه من أهل بيت لا شرف لهم: أهل بيتي عار عليّ، وأنت عار على أهل بيتك.

{وجدير على العاقل ألا يسكن نفسه إلى ما رأى من قلّة بقائه على غيره.

وقال: لكلّ شيء ثمرة، وثمرة قلّة القِنية تعجيل الراحة وطيب النفس الزكيّة.

وقال: الدنيا كنار مُضرَمة على محجّة فمن اقتبس منها ما يستضيء به في طريقه سلِم من شرّها، ومن جلس ليحتكر منها أحرقته بحرّها.

وقال: من اهتمّ بالدنيا ضيّع نفسه، ومن اهتمّ بنفسه زهد في الدنيا.

وقال: من طلب الدنيا لم يكن [له] بُدّ من خلّتين: يحسد من فوقه، ويحقر من دونه.

وقال: من طلب ما يحسد عليه عاداه من كان يطلب مثل طلبته، ومن عاداه الرجال كان جديرًا بشدّة الصرعة.

وقال: من زهد في الدنيا أحبّه أهلها، ومن رغب في الآخرة نال خيرها وأحمد حسن عاقبتها.

وقال: طالب الدنيا إن نال ما أمل تركه لغيره، وإن لم ينل منها ما أمل مات بغصّته.

وقال: الدنيا معبر إلى الآخرة: فمن استعدّ بزاد السفر أمن في المفاوز التي يخاف فيها غيره.

وقال: من أخذ من الدنيا فوق البُلغة فقد أخذ ما ليس له فيه منفعة، ومن أخذ منها بحسب الكفاية كان ذلك سبيلًا إلى السلامة.

- "Arınmış nefislerinizi alçak dünyayı imar etmeye yönelmekle meşgul etmeyin. Gökyüzündeki kuşlar gibi olun ki onlar günlük azıklarını bulmaktan başka hiçbir dertleri olmadan yuvalarından ayrılırlar. Azıklarını bulduklarında ise yuvalarına dönerler, doyuracak kadar yiyecekten daha çoğunu talep etmezler. İnlerinden ve yaşadıkları dağ başlarından inen yabani hayvanlar gibi olun ki onlar karınlarını doyurunca inlerine dönerler. Ne ekerler, ne de biçerler. Bilirler ki onları yaratan onların rızıklarını da yaratır."
- "Hata sonucunun kötü olmasıyla tanınır. Onu tanımadan ondan kaçınamazsın, hata etmeden de onu tanıyamazsın. Bundan dolayı insanla doğru arasında birçok hata vardır."
- Eflâtun bir yolculuğa çıkmak istedi ve bunun üzerine Sokrates'e "Ey bilge!" dedi; "Bana tavsiyede bulun?" Sokrates şöyle dedi: "Tanıdıklarına karşı su-i zannın bulunsun, tanımadığın şeye karşı dikkatli ol. Tek başına kalmaktan sakın. Sana tabi olanlardan biri gibi ol. Bezginlikten ve huysuzluktan sakın. Bir menzilde konakladığında geceleyin yalınayak yürüme, bilmediğin bir otun tadına bakma. Kestirme kısa yolları fırsat bilme. Uzak da olsa ana yolları kullan."
- "Hata sahibinin hatasını yüzüne vurma; çünkü senden bilgi olarak istifade eder, ancak seni düşman beller."
- Sokrates'e "Seni hiç üzüntülü görmedik." denilince "Çünkü benim, kaybettiğimde ya da yok olduğunda üzüleceğim bir şeyim yok." cevabını vermiştir.
- Bir öğrencisine şöyle demiştir: "Ey Oğlum! Kadınlara gerek duyuyorsan bari onlarla görüşmen ölmüş hayvan eti yer gibi olsun. Bunu ancak zaruret hâlinde yersin; ondan ölmeni engelleyecek kadar alır, gerisini bırakırsın. Bir kimse ondan ihtiyacından fazla alırsa bu onu zehirler ve öldürür."
- "Kanun güzeldir, hikmet de güzeldir. Kanun bizi suçları terk etmeye zorlar; hikmetle ise faydaya nail olunur ve her erdeme ulaşılır."
- "Arzuladığını kaçırmak istemeyen mümkün olanı arzulasın."
- Sokrates'e "Çağdaşlarından hangi sebeple üstün oldun ve daima sağlıklı kaldın?" denilince "Benim yemekle amacım hayatımı sürdürmek; sizin hayattaki amacınız ise yemektir" dedi.

وقال: لا تشغلوا نفوسكم الزكيّة بالإقبال على عمارة الدنيا الدنية، وكونوا كالطير في جوّ السماء تغدو من أوكارها وليس لها همّ غير تحصيل قوتها؛ فإذا حصّلته عادت إلى أوكارها لا تطلب بأكثر من شِبعها، وكونوا مثل الوحش التي تنحدر من أوطانها ومن رؤوس جبالها، فإذا ملأت بطونها عادت إلى كهوفها لا تزرع ولا تحصد، بل تعلم أنّ خالقها خالق رزقها.

وقال: إنّما عُرِف الخطأ بسوء عاقبته، فلست تتّقيه حتى تعرفه، ولا تعرفه حتى تخطئ، فلذلك بين الإنسان وبين الصواب خطأ كثير.

وأراد أفلاطون سفرًا فقال لسقراط: أوصني أيّها الحكيم! فقال: أسئ الظنّ بمن تعرف، وكن على حذر ممّا لا تعرفه، وإيّاك والوحدة! وكن كأحد أتباعك؛ وإيّاك والضجر وسوء الخلق، وإذا نزلت منزلًا فلا تمش حافيًا بليل، ولا تذق نبتةً لا تعرفها، ولا تغتنم محاصر الطريق، وعليك بجوادها وإن بعدت.

وقال: لا تردّن على ذي خطأ خطأه، فإنّه يستفيد منك علمًا، ويتّخذك عدوًّا.

وقيل لسقراط: ما رأيناك قطّ مغمومًا فقال: لأنّه ليس لي شيء متى ضاع منّي وعدمته اغتممت عليه.

وقال لتلميذ له: أي بنيّ! إن كان لا بدّ لك من النساء فاجعل لقاءك لهنّ كأكل الميتة لا تأكلها إلا عند الضرورة فتأخذ منها بقدر ما يقيم الرمق وتتركها؛ وإن أخذ أحد منها فوق الحاجة أسقمته وقتلته.

وقال: السنّة حسنة والحكمة حسنة: السنّة تقهرنا على ترك المآثم، والحكمة تنال بها الفائدة وتدرك كلّ فضيلة.

وقال: من أحبّ ألا تفوته شهوته فليشتهِ ما يمكنه.

وقيل له: بماذا فضلت أهل زمانك ودامت صحّتك؟ فقال: إنّ غرضي في الأكل لأن أحيا، وغرضكم في الحياة لأن تأكلوا.

- "Her rahatı evde bulursun, ancak her evde rahat bulamazsın."
- "Kralın varlığının insanlara faydası nedir?" diye sorulunca "Kral, insanları istemeseler de terbiye eder ve onları birbirinin kötülüğünden korur." dedi.
- "Akıllının edebinden, cahilin ise susmasından çekin."
- Sokrates zengin bir adamla yolculuğa çıkmıştı; yollarını haramiler kesti. Zengin "Beni tanırlarsa vay hâlime!" dedi. Sokrates "Ya ben, beni tanımazlarsa vay hâlime!" dedi.
- "Ahireti mamur etmek dünyada huzur verir, ahirette nimetlendirir. Dünyayı bayındır etmek dünyada yorgunluk, dünyadan ayrıldıktan sonra ise bedbahtlık verir."
- "Ahiretin bâkî olduğu konusunda kendisini tasdik eden ahireti talep eder."
- "Akıllı kişi, dünyadaki vakitlerini şu iki şeyden biri için ganimet bilir: ya ahirette semeresi nimetler olan bir sebep veya dünyada semeresi övgü olan bir sebep."
- "Dünya, ardına uzun süreli bir üzüntünün takıldığı kısa süreli bir hazdır. Ahiret ise az bir sabır ve uzun bir mutluluktur."
- "Edebi istersen bunun için geniş sebepler bulursun. Edepten kazandığın kısmı yanında bir zahire olsun. Ulaşamadığın kısmını aramayı ağırdan alma ve istemekten usanma."
- "Hikmet yok olmaz ve tükenmez bir servettir. Dolayısıyla onu talep etmek için yolculuğa çıkmak ve meşakkatine katlanmak sana ağır gelmesin. Gençler tükenmeyen bir edep ve hikmet konusunda daha fazla öğrenmeyi umacakları kimsenin yanına bir binek sırtında yolculuk etmeye yüksünürlerken tüccarların, yok olup gidecek olan mallarını artırmak için denizlerde türlü tehlikelere atılması ne kadar da çirkindir."
- "Sarhoşluk, açgözlülük, yalan ve öfke gibi nefsi mağlup eden helak edici arzulara karşı koy ki onları yenesin. İnsanların sana karşı nasıl olmasını istiyorsan sen de onlara karşı öyle ol."
- "Sana hikmetli bir söz emanet eden kişi kuşkusuz sana ihsan etmiş ve sana maldan daha hayırlı bir şeyi emanet etmiştir."

وقال: كلّ راحة تجدها في بيت، وليس في كلّ بيت تجد راحةً.

وسئل: بماذا ينتفع الناس بالملك؟ قال: لأنّه مؤدّب لهم بغير إرادتهم وكاف لشرّ بعضهم عن بعض.

وقال: احذر العاقل من أدبه، والجاهل من سكوته.

وصاحب رجلًا موسرًا في طريق فقطع عليهم اللصوص، فقال الموسر: ويلي إن عرفوني! فقال سقراط: ويلي أنا إن لم يعرفوني.

وقال: عمارة الآخرة تفيد الراحة في الدنيا والتنعّم في الآخرة، وعمارة الدنيا تُكسب التعب فيها والشقاء بعد مفارقتها.

وقال: من صدق نفسه ببقاء الآخرة رغب فيها.

وقال: حُقّ على العاقل أن يغتنم أوقاته في الدنيا بأحد حالين: إمّا بسبب يثمر نعيمًا في الآخرة أو بسبب يثمر حمدًا في العاجلة.

وقال: الدنيا لذّة ساعةً يتبعها حزن أوقات، والآخرة صبر قليل وسرور طويل.

وقال: إن أحببت الأدب وجدت له أسبابًا وسعةً؛ ما اقتنيت من الأدب فليكن عندك ذخيرة، وما لم تنله فلا تتأنّ ولا تملّ طلبه.

وقال: الحكمة غِنى لا يُعدَم ولا يضمحلّ، فلا تثقلنّ عليك المسافرة في طلبها واحتمال المشقّة لها. فما أقبح أن يكون التجّار يخاطرون في البحار اجتهادًا في تثمير أموالهم الفانية ويتعاظم الأحداث مسير الظهر إلى من يرجون عنده زيادةً في الأدب والحكمة التي لا تنفد!

وقال: كابر الشهوات المُردية التي تغلب على النفس مثل السكر والشرَه والكذب والغضب حتى تغلبها وكن للناس كما تحبّ أن يكونوا لك.

وقال: من استودعك كلمةً حِكميةً فقد أنعم عليك واستودعك خيرًا من المال.

- "Seni boş yere yemin etmeye götüren şeylerden gücün yettiğince uzaklaş ve bir mal için kesinlikle Allah adına yemin etme. Çünkü sen doğru olsan da bir kısım insanlar seni yalan söylemekle bir kısmı da mala düşkünlükle suçlar."
- "Arkadaşların kabaran öfkeleri sana yöneldiğinde üzülme ve öfkeleri süresince uysal ol. Onlar sustuklarında onlara sitemini söyle."
- "Gereği olmayan yerde vermemezlik etmeyin, bağışlarınızı da hak etmeyene vermeyin; çünkü cahillerin çoğu, ihsan edilmeyecek anlarda verirler, ihtiyaç anında ise esirgerler."
- "Kim olursa olsun, sevgi dolu olanı hayırla öv; çünkü nasıl düşmanlığın başı sövgü ise sevginin başlangıcı da övgüdür."
- "Krallar kamu için faydalı bir kanun koyduklarında ona muhalefet etmekten sakınınız."
- "Yetkili kılındığın zaman kötü insanları kendinden uzaklaştır. Çünkü onların bütün ayıpları sana atfedilir."
- "Ayıptan, zararını bilen bir kişi gibi sakının. Başınıza gelirse içinden çıkmak için bütün gayretinizi sarf edin."
- "Araştırmanın olmadığı bir ömür insanî bir ömür değildir."
- "En büyük siyaset görüşleri, tutkuları ve kötü huyları yönetebilmektir."
- "Nefsini insanların cehaletine sabredebilecek bir şekilde yöneten kişi yönetici olabilir; hem seçkinlere hem kamuya hizmet edebilir."
- "Hakkı tanımadan önce hata edenin suçu affedilmeye layıktır. Hakkı bildikten sonra hata eden ise buna layık değildir."}[1]
- {Sokrates'e "Yaşlı ihtiyarın tekisin, niçin gençlerle arkadaşlık ediyorsun?" diye sorulunca Sokrates "Seyis at cinsinin taylarını eğitir; yaşlılarını değil." dedi.
- Bir kral Sokrates'in yanında durdu ve ona "Benden korkmuyor musun?" deyince Sokrates "Sen iyi birisi misin, yoksa kötü birisi mi?" diye sordu. Kral, "Ne münasebet! Tabi ki iyi" deyince, Sokrates "Ben iyi insanlardan korkmam." dedi.

1 Esad Efendi nüshasından nakledildi. Ragıp Paşa, Fatih, Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yok.

وقال: ما أدخل عليك يمينًا باطلةً فاعتزله جهدك، ولا تحلفنّ بالله في شيء من المال: فإن كنت صادقًا فإنّه يتّهمك قوم بالكذب وآخرون بحبّ المال.

وقال: إن حَمِي غضب إخوانك عليك فلا تأسف واستخذِ لهم في أوانِ الغضب، فإذا سكتوا فعاتبهم.

وقال: لا تتّخذوا الأيدي في غير مواضعها، ولا تجعلوا عطاياكم في غير حقّها، فإنّ كثيرًا من الجهّال يعطون في غير أوان العطيّة ويمنعون عند الحاجة.

وقال: أثنِ على ذي المودّة خيرًا عند من لقيت، فإنّ رأس المودّة حسن الثناء، كما أنّ رأس العداوة سوء الثناء.

وقال: احذروا مخالفة السنة النافعة في العامّة إذا وضعتها الملوك!

وقال: إذا وليت سلطانًا فأبعد عنك الأشرار، فإنّ جميع عيوبهم منسوبة إليك.

وقال: احذروا العيب كمن يعرف ضرره؛ وإن وقعتم فيه فلا تكلوا عن الخروج منه بجهدكم.

وقال: العمر بلا فحص ليس هو عمرًا إنسانيًا.

وقال: السياسة الكبرى سياسة الآراء والأهواء وسوء الأخلاق.

وقال: من ساس نفسه بالصبر على جهل الناس قدر أن يكون سائسًا، وقدر أن يخدم الخواصّ والعوام.

وقال: إنّ الذي يغلط من قبل أن يعرف الحقّ فإنّه يستأهل أن يغفر له ذنبه؛ وأمّا الذي يغلط بعد علمه به فإنّه لا يستأهل ذلك.}[1]

{وقيل له: لم تعاشر الأحداث وأنت شيخ كبير؟ فقال: الراضة إنما تروض مهار الخيل لا مسنّاتها.

ووقف عنده الملك وقال له: ألا تخافني؟ فقال: أخيّر أنت أم شرّير؟ فقال: بل خيّر، فقال: لا أخاف من الأخيار.

١ ح، ص، ج، غ، ف – {وجدير على العاقل ألا يسكن نفسه... ...فإنّه لا يستأهل ذلك}؛ القسم الذي فيما بين القوسين مكتوب في نسخة أسعد أفندي التي لم نستعمل في التحقيق إلا اللزوم.

- Sokrates bir gemiye bindi. Dalgalar artınca Sokrates denizciye "Geminin levhalarının kalınlığı ne kadar?" diye sordu. Denizci "İki parmak" deyince Sokrates "Bizimle ölüm arasında iki parmak mı var? Çabuk beni sahile çıkar." dedi.}[1]
- Uzak bir diyardan zengin bir adam hikmet öğrenmek için Sokrates'in yanına geldi. Yanına girince baktı ki Sokrates eski püskü bir elbiseye sarınmış. Kendini Sokrates'e yönlendiren kişiye dönüp "Sokrates bu adam mı?" deyince Sokrates "Evet, her ne kadar yeni olmayan bir elbise içinde olsa da Sokrates, bu adam olur. Fakat sen kendine bak, sen hikmet ehlinden değilsin." dedi.
- Başka bir adam yanına girdi, onu suyla yıkanırken gördü ve "Sokrates'in yeri nerede?" diye sordu. Sokrates "Onun yeri şurada" deyince adam oraya gidip beklemeye başladı. Sokrates'in yanına döndüğünde "Sen Sokrates imişsin, niçin bana söylemedin?" deyince Sokrates "Çünkü sen bana Sokrates'in yerini sordun, Sokrates'in kendini sormadın ki; cevap sorulan soruya göre verilir." dedi.
- Sokrates felsefe tetkik eden ama utanan bir ihtiyar görünce "Yahu, olduğundan daha erdemli olmaya mı utanıyorsun?" dedi.
- Yalnızlığı devam ettirmesi kınanınca "Uzletin faydasını ve tatlılığını bilseydiniz bırakın insanları kendi nefsinizden bile kaçardınız." dedi.
- "Ölümü küçümseyiniz ki hayatın ayrılığı sizin için kıymetli olsun."
- "Dünyadan geçip giden hiç olmamış gibidir."
- "Dünya ile ahiret arasında sadece ölümün gelip yerini alması vardır."
- Sokrates'in yanında Hz. Musa (a.s.) anılınca "Biz Yunanlılarız. Bizim başkasının eğitimine ihtiyacımız yoktur, çünkü biz eğitenleriz/eğitilmişiz." demiştir.
- "İdrak edilemeyen bir şey hakkında konuşmak cehalettir, aklın ulaşmadığı bir şey hakkında tartışmak da hatadır."
- Ahlâkı kötü soylu bir adam ona "Sokrates! Soyunun bayalığına karşı burun mu kıvırıyorsun?" diye sorunca Sokrates, "Çünkü senin soyun seninle bitti, benim soyumsa benimle başladı" demiştir.

1 Hamidiye, Yeni Cami, Ragıp Paşa, Fatih'te var. Ayasofya ve Esad Efendi nüshalarında yoktur.

وركب في سفينة، فلمّا لجج قال للملّاح: كم عرض ألواح السفينة؟ فقال: إصبعان، فقال: بيننا وبين الموت إصبعان، ردّني إلى الساحل.}[1]

وقصده رجل غنيّ من موضع بعيد ليتعلّم منه الحكمة، فلمّا دخل عليه رآه ملفوفًا في كساء خلق، فالتفت إلى من أرشده إليه، فقال: سقراط هذا هو؟ فقال سقراط: نعم سقراط هذا يكون وإن كان في كساء غير جديد، ولكنّك انصرفْ أنت، فلست من رجال الحكمة.

ودخل عليه آخر، فرآه يغتسل بالماء، فقال: أين موضع سقراط؟ فقال: في موضع كذا، فذهب إلى هناك ينتظره، فلمّا رجع قال: كنتَ سقراط ولم تخبرني؟ فقال: لأنّك سألتني عن موضع سقراط، لا عن سقراطَ ، والجواب على حسب السؤال.

ونظر إلى شيخ يحبّ النظر في الفلسفة ويستحي، فقال: يا هذا أتستحي أن تصير أفضل ممّا أنت عليه؟

وعوتب على إدامة العزلة، فقال: لو عرفتم نفعها وحلاوتها لاستوحشتم من أنفسكم فكيف من الناس.

وقال: استهينوا بالموت ليعزّ عليكم فراق الحياة.

وقال: ليس ما مضى من الدنيا إلا كما لم يكن.

وقال: ليس بين الدنيا والآخرة إلا حلول الموت.

وقال: وقد ذكر عنده موسى عليه السلام وقال: نحن معاشر اليونانيين لا حاجة بنا إلى تهذيب غيرنا لأنّا مهذّبون.

وقال: الكلام فيما لا يُدرَك جهل، والمناظرة فيما لا يبلغه الرأي خطأ.

وقال له رجل وضيع الخلائق شريف الجنس: أما تأنف يا سقراط من خساسة جنسك؟ فأجابه: جنسك عندك انتهى، وجنسي منّي ابتدأ.

---

١ ج – {وقيل له: لم تعاشر الأحداث... ...ردّني إلى الساحل}.

- "Doğru ile yanlışa delil getirildiği gibi kötü evde oturulmadıkça iyi ev bilinemez. Serti bilmeyen kişi yumuşağı da bilemez. Kendisiyle mutlu olunan şey, [kaybedildiğinde] kendisine üzüntü duyulan şeydir de."
- "Dünya herhangi bir sayfanın [iki yüzündeki] resimler gibidir. Her ne zaman biri açılınca diğeri kapanır. İşlerin en hayırlısı orta olanıdır. Sabır her işe yardım eder."
- "Acele yürüyenin tökezlemesi çok olur."
- "Bir musibete uğrayıp sabreden, afiyet bulup şükreden gibidir."
- "Aklı baskın olmayanın helâki baskın olur."
- "Hayrı şerri bilmeyen adamı hayvanlara katın gitsin."
- "Kardeşlerin en iyisi kardeşini kötülükten iyiliğe çevirendir. En güçlü kişi ise zararın kendisi sayesinde insanlardan savuşturulduğu kişidir. En üstün yaşam kazancın helali ve birliğin güçlendirilmesidir."
- Sokrates, oğlu ölen zamanın kralına şöyle bir mektup yazdı: "İmdi, ismi yüce ve ulu olan Allah dünyayı imtihan yurdu kılmıştır; ahireti ise ceza ve mükâfat yurdu kılmıştır. Dünyanın imtihanını ahiret sevabına bir sebep; ahiretin sevabını ise dünyadaki imtihana bir bedel kılmıştır. O halde aldığını verdiği karşılığında alır. Sınadığında da mükafatlandırmak için sınar. Vesselam."
- "Bilge, bedeninin arzularını yenmedikçe gerçek bilge olamaz."
- Sokrates öğrencilerine şöyle demiştir: "Bütün arzulardan sakının. Çünkü dünyevî arzulara bağlı olan kalplerin kavrayışı, bunlarla yüce ve ulu Allah'tan perdelenmiştir."
- "Dünya hayatta kalanlara geçip gidenlerle öğüt verir."
- "Dünyanın olayları, bir grup için helak, bir grup için öğüttür."
- "Dünyayı tanıdıktan sonra onda eğleşmek acizliğin zirvesidir; dünyaya güvenmek aldanmanın zirvesidir; onun hakkında kuşkuyu elden bırakmamak ise akıllılığın kendisidir."

وقال: وكما أنه يستدلّ بالصواب على الخطأ، كذلك لا يُعرف المنزل الجيّد حتى ينزل المنزل الرديء؛ ولا يعرف الليّن من لا يعرف الخشن، والمفروح به هو المحزون عليه.

وقال: الدنيا كصور في صحيفة كلّما نُشر بعضها طُوي بعضها، وخير الأمور أوساطها، والصبر يعين على كلّ عمل.

وقال: من أسرع يوشك أن يكثر عثاره.

وقال: من ابتُلي فصبر كمن عوفي فشكر.

وقال: إذا لم يكن عقل الرجل أغلب الأشياء عليه كان هلاكه في أغلب الأشياء عليه.

وقال: من لا يعرف الخير من الشرّ فألحقوه بالبهائم.

وقال: خير الإخوان من صرف إخوانه من الشرّ إلى الخير، وأقوى الأقوياء من دفع به الضرر عن الناس، وأفضل السيرة طيب المكتسب وتعزيز الاتّفاق.

وكتب إلى ملك زمانه وقد مات ابنه: أمّا بعد، فإنّ الله عزّ وجلّ اسمه جعل الدنيا دار بلوى، وجعل الآخرة دار عقبى، وجعل بلوى الدنيا لثواب الآخرة سببًا، وثواب الآخرة من بلوى الدنيا عوضًا، فيأخذ ما يأخذ بما يعطي، ويُبلي إذا أبلى ليجزي. والسلام!

وقال: لا يكون الحكيم حكيمًا حتى يغلب شهوات الجسم.

وقال لتلاميذه: احذروا كلّ الشهوات، فإنّ القلوب المتعلّقة بشهوات الدنيا عقولها محجوبة عن الله عزّ وجلّ.

وقال: الدنيا واعظة لمن بقي بمن مضى.

وقال: حوادث الدنيا هلاك لقوم ووعظ لقوم آخرين.

وقال: السكون إلى الدنيا بعد العلم بها نهاية العجز، والثقة بها غاية الغرور، وسوء الظنّ بها نفس الحزم.

- "Nimet nedir?" diye sorulunca "nefsin hoşluğu" demiştir.
- "Zenginlik nedir?" diye sorulunca "Beden sıhhati" demiştir.
- "Kişinin işlerinin yolunda gitmesi, aklını yok edeyazdı."
- "Boş kalp tüm kötülükleri arar; boş el ise günahlara istek duyar."
- "Yeryüzünün içi ölüdür, dışı ise hastalıklıdır."
- Öğrencilerinden biri Sokrates'e buğday getirince kabul etti, sonra da ağladı. "Niçin ağlıyorsun?" diye sorulunca, "Çünkü ücret kabul ederek dostluğu yok ettim." demiştir.
- "Oğullarının seninle nasıl olmasını istiyorsan sen de anne-babanla öyle ol."
- "Çok gülme, öfke sözünü küçük görme; çünkü bu ikisi cahillerin işlediği şeylerdendir."
- "Yapmaktan utandığımız şeyi konuşmaktan da utanmalıyız."
- "Gençlikten kaynaklanan arzulara, onları ezmek sûretiyle sebat et; çünkü bu senin giydiğin en süslü elbisedir. Böylelikle çocukluğun halden hale değişiminden kurtulursun. Gizlice bir fuhşiyat işler ve bunun üzerinin örtüleceğini sanırsan emin ol ki onun yüzünden sen kendini kınarken bu insanlara gizli kalmaz. O halde yüce ve ulu Allah'tan kork, insanlardan utan, tavsiyeyi tut, bilgeleri dinle ve öğren ve güzel bir ün bırakmaya yönel. İyi arzu ne güzel, kötü arzu ne çirkindir!"
- "Doğru bile olsa kovuculuktan sakın; çünkü insanların çoğu gerçeği bilmezler."
- Eflâtun Sokrates'e şöyle yazdı: "Sana üç şey soracağım. Eğer sorularıma cevap verebilirsen yanında öğrencin olacağım." Sokrates "Sor, başarıya ulaştıran Allah'tır" diye yazınca Eflâtun Sokrates'e şöyle yazdı: "Hangi insan acımaya daha layıktır? Ne zaman insanların işleri zayi olur? Nimet yüce ve ulu Allah'tan neyin karşılığında alınır?" Sokrates şöyle cevap verdi: "İnsanların acımaya daha layık olanları şu üç sınıftır: Günahkârın otoritesi altında olan iyi kişi; çünkü o, ömür boyu gördüğü ve duyduğu her şeye üzülür. Cahilin yönetimi altındaki akıllı kişi; çünkü ömür boyu yorgundur ve gamlıdır. Alçağa işi düşen asil kişi; çünkü ömür boyu ona boyun eğer, zelil olur.

وقيل له: ما النعيم؟ فقال: طيب النفس.

وقيل له: ما الغنى؟ فقال: صحّة الجسم.

وقال: إنّ مساعدة الأمور للمرء تكاد أن تسلبه عقله.

وقال: إنّ القلب الفارغ يبحث عن الأسواء كلّها، واليد الفارغة تنازع إلى الآثام.

وقال: بطن الأرض ميّت، وظاهرها سقيم.

ودفع إليه بعضُ تلاميذه بُرًّا فقبله منه ثم بكى، فسئل: لم تبكي؟ فقال: لأنّي أهلكت العشرة بقبولي الأجرة.

وقال: كن مع والديك كما تحبّ أن يكون معك بنوك.

قال: لا تكثر الضحك ولا تستقلّ كلمة غضب فإنّهما شيئان من صنيع الجُهّال.

وقال: ما استحيينا من فعله ينبغي أن نستحيي من الكلام به.

وقال: كابر شهوات الحداثة بالقهر لها، فإنّ ذلك أزين ما أنت لابس، وبذلك تنجو من تلوُن الصِّبا، وإن أتيت فاحشة سرًّا وظننت أن ذلك مستور فأيقن أن ذلك لا يخفى على الناس مع توبيخ النفس إيّاك به. فاتّق الله عزّ وجلّ، واستحي من الناس، واحفظ الوصيّة، واسمع من الحكماء وتعلم، وأجرِ إلى غاية الذكر الصالح؛ فما أجمل الشهوة الحسنة! وما أقبح الشهوة السيّئة!

وقال: احذر النميمة وإن كانت صدقًا، فإنّ أكثر الناس لا يعرفون الحقّ.

وكتب إليه أفلاطون: إنّي أسألك عن ثلاثة أشياء، فإن أجبت عنها تلمّذت لك، فكتب إليه سل وبالله التوفيق: فكتب إليه: ''أيّ الناس أولى بالرحمة؟ ومتى تضيع أمور الناس؟ وبماذا تتلقّى النعمة من الله عزّ وجلّ؟'' فأجابه: ''أولى الناس بالرحمة ثلاثة: البرّ يكون في سلطان الفاجر فهو الدهرَ حزين لما يرى ويسمع؛ والعاقل في تدبير الجاهل فهو الدهر متعب مغموم؛ والكريم يحتاج إلى اللئيم فهو الدهرَ له خاضع ذليل،

İnsanların işleri ise şu zamanlarda zayi olur: Fikir, kendisinden kabul edilmeyen birinde bulunduğunda. Silah, onu kullanamayan birinde bulunduğunda. Mal onu infak etmeyen birinde bulunduğunda. Allah'tan nimet, çok şükretmek, ona itaate sarılmak ve günah işlemekten kaçınmak karşılığında alınır." Bu cevap üzerine Eflâtun Sokrates'e yönelmiş ve ölünceye kadar onun öğrencisi olmuştur.

- Ona "Ölümden daha zor bir şey var mıdır?" diye sorulunca "Hayat daha zordur; çünkü hayatla birlikte gam, tasa, hastalık, fakirlik, yorgunluk bulunur. Ölümle birlikte ise bütün bunlardan kurtuluş vardır." dedi.
- Sokrates'e "Sen kendi ülkenin kralını küçümsüyor musun?" denilince "Ben tutku ve öfkenin kralıyım. O ise bunların esiridir. Dolayısıyla o, benim kölemin kölesi yerindedir." dedi.
- Kralın biri Sokrates'e "Benim için içinde hikmetli cümlelerinin bulunduğu bir kitap yaz da ona müracaat edeyim." deyince Sokrates ona "Heyhat! Hikmet o kadar yücedir ki ona sadece kendi nefsini hadim kılabilirsin." dedi.
- Sokrates'in şöyle dediği anlatılır: "Mal kazanmak için hırs göstermeyin, yoksa fakirliğiniz şiddetlenir. Ölmemek için ölümü hafife alın. Nefislerinizi öldürün ki ebedî kalasınız. Adalete yapışın ki kurtuluş da size gerek olsun. Adalet nefsin kurtuluşudur."
- "Belaya uğrayanların belalardan kurtulmaları için üzülmek, esenlikte olanlara sevinmekten daha yücedir."
- "Akıllı için az mal, rezaletlerden koruyan bir kale; cahil içinse rezaletlere giden bir yoldur."
- "Bilgelerin rahatı hakkın varlığındadır; akılsızların rahatı batılın varlığındadır."
- "Arzulara öfke ile karşı durun; çünkü kötülükleri elde etmeye çalıştığı için kendine kızanın kötülüklerden alıkoyan bir meşguliyeti olur. Öfkenizi ise susarak ehlileştirin."
- "Cahilin amacı yoktur; akıllının amacı ise hangi yola girerse girsin onunladır."
- "Kendisini beğenmiş kişi, kendi gücünün zayıflığına rağmen kendisinde daha üstün şeyler görür ve bunun için sevinç gösterir."

وتضيع أمور الناس إذا كان الرأي عند من لا يقبل منه، والسلاح عند من لا يستعمله، والمال عند من لا ينفقه. وتتلقّى نعمة الله تعالى بكثرة شكره ولزوم طاعته واجتناب معصيته''، فأقبل أفلاطون إليه وتتلمذ له حتّى مات.

وقيل له: وهل شيء أصعب من الموت؟ فقال: الحياة أصعب، لأنّ مع الحياة الغمّ والهمّ والمرض والفقر والتعب ومع الموت الراحة من جميع ذلك.

وقيل لسقراط: إنّك تستخفّ بملك مدينتك؟ فقال: إنّي ملكتُ الشهوة والغضب، وملكاه، فهو في محلّ عبد لعبدي.

وقال بعض الملوك لسقراط: اعمل لي كتابًا فيه جُمل من حكمتك أرجع إليها. فقال له: هيهات! الحكمة أعزّ من أن تخدمها إلا بنفسك.

وحكي عنه أنه قال: لا تحرصوا على القِنية فيشتدّ فقركم، واستهينوا بالموت لئلّا تموتوا، وأميتوا أنفسكم تخلدوا، والزموا العدل تلزمكم النجاة، والعدل أمان النفس.

وقال: الحزن للمبتلين حتى يتخلّصوا من البلايا أفضل من الفرح لأهل السلامة.

وكان يقول: الإقلال للعاقل حصن من الرذائل وطريق للجاهل إليها.

وكان يقول: راحة الحكماء في وجود الحقّ، وراحة السفهاء في وجود الباطل.

وكان يقول: ضادّوا الشهوات بالغضب، فإنّ من غضب على نفسه من تناول المساوئ شُغل عنها، وذلّلوا الغضب بالصمت.

وكان يقول: ضالّة الجاهل غير موجودة، وضالّة العاقل معه حيثما سلك.

وقال: المعجَب بنفسه يرى فيها ما هو أجلّ منها مع ضعف قوّته فيظهر فرحه.

- "Aklını kullananın üzüntüsü az olur ve her şey ona müştak olur."
- "Akıllı cahil ile doktorun hasta ile konuştuğu gibi konuşmalıdır."
- "Haz, sarkıtılmış bir idam kemendidir."
- "Dünyanın talibi şu iki durumda da üzüntüden kurtulamaz: Kaçırdığı şeyler için nasıl elde edemediğine üzülür. Elde ettiği şeyler için nasıl yok olacağına korkarak üzülür. Eğer yok olmayacağından emin olsa bile ölümden sonra onu başkasına bırakacağını kesin olarak bilir. Sonuçta bütün hâllerinde üzüntü ve ıstırap içindedir."
- Sokrates bir öğrencisine şöyle demiştir: "Ey Oğlum! Dünyadan açlığını giderecek kadarın sana ulaşmasıyla yetin; susuzluğunu kıracak miktarda içecekle iktifa et; seni örtecek kadar giysiye rıza göster; barınabildiğin bir ev ile idare et ve kendi kendinin hizmetçisi ol ki kalbin huzur bulsun ve başkalarını idare edip iyi geçinmek zorunluluğundan müstağni olasın. Ayakkabılarını bineğin yap, yeryüzünü döşeğin; ayı ve yıldızları ise kandilin. Talebin ilim, uygulamak âdetin, hikmet öğrenmek şanın olsun. O zaman çağdaşlarının en faziletlilerinden olursun ve önceki övülen kardeşlerine katılırsın. Yeryüzünde kadınlar tarafından erkekler için kurulmuş olan tuzağa dikkat et; çünkü o hikmeti ifsat eder, rütbeyi düşürür, intikamı miras bırakır ve himmetin eksilmesine sebep olur."
- "Dünya talibinin ömrü kısadır, düşüncesi çoktur."
- "Dünyanın talibi deniz yolcusu gibidir. Kurtulursa "Badireler atlatmış" denilir, batarsa "Aldanmış" denilir."
- "Dünyanın talibi serap görene benzer. Dünyayı susuzluğunu giderecek bir su sanır da onu elde etme uğruna kendini yorar. Yanına geldiğinde zannı onu aldatır, umudu kaybolur; susuzluğu kalır ve özlemi devam eder; çektiği tüm sıkıntı hüsranla sonuçlanmıştır."
- "İnsanın dünyadaki ömrü, hakikati olmayan ve yer değiştirip duran gölgeye benzer. Bundan dolayı onu yerinde aradığında hiç bir şey bulamaz."
- "İnsan dünyada bütün hâlleriyle acı içindedir, ona ulaşan dünyevî nimetler kalıcı değildir, elde ettiği dünya hazları nedeniyle pek az afiyettedir ve dünyadaki sevdiklerinin ayrılması nedeniyle daima boğazı düğümlenir."

وقال: من استعمل العقل قلّ حزنه واشتاق إليه كلّ شيء.

وقال: ينبغي للعاقل أن يخاطب الجاهل مخاطبة الطبيب للمريض.

وقال: اللذّة خناق مرسل.

وقال: طالب الدنيا لا يخلو من الحزن في حالين: حزن على ما فاته كيف لم ينله، وحزن على ما ناله كيف يخاف سلبه؛ وإن أمن سلبه أيقن بتركه لغيره بعد موته فهو مغصوص في جميع أحواله.

وقال لتلميذ له: أي بنيّ! اقنع من الدنيا بما بلغك قوتك من المأكول، واكتف بما كسر ظمأك من المشروب، وارض بما سترك من الملبوس، واستغن بما أكنّك من البيوت، وكن خادمًا لنفسك يهدأ قلبك ويستغن عن مداراتك لغيرك، واجعل نعليك مركبك، واجعل الأرض مهادك، والقمر والنجوم سراجك، والعلم طلبتك، والعمل دأبك، وتعلّم الحكمة شأنك تكن من أفضل أهل زمانك، وتلحق بمن تقدّم من محمودي إخوانك، وإيّاك والفخّ المنصوب على الأرض للرجال من النساء، فإنّه مُفسد للحكمة مُسقط للرتبة مُورث للنقمة مُؤدٍّ إلى نقص الهمّة.

وقال: طالب الدنيا قصير العمر كثير الفكر.

وقال: طالب الدنيا كراكب البحر: إن سلم قيل مُخاطر، وإن عطب قيل مغرور.

وقال: طالب الدنيا كناظر السراب يحسبه ماءً لريّه فيتعب نفسه في طلبه، فإذا جاءه خانه ظنّه، وفاته أمله، وبقي بعطشه، ودامت حسرته، وخسر طول عنائه.

وقال: عمر الإنسان في الدنيا مثل الفيء الذي لا حقيقة له يزول من موضعه إلى غيره؛ فإذا التمسه في موضعه لم يجده شيئًا.

وقال: الإنسان في الدنيا معذّب بجميع أحوالها غير باق عليه ما يصير إليه من امتنانها، قليل التهنئة بما يجد من ملاذّها، دائم الغُصص بمفارقة أحبابه فيها.

- "Dünya sevgisi hikmete karşı kulakları sağır eder; basiret nuruna karşı gözleri kör eder."
- "Dünya sevgisi garazları miras bırakır, kinler eker, şerri gizler ve iyiliği engeller."
- "Dünya kendini terk edene nasihat eder, talibini ise aldatır. Terk edenine nasihati, dünya ehline karşı değiştiğini ona göstermesidir. Talibini aldatması ise ona kısa süreli bir haz tattırıp sonra bunun peşine kötü değişimini ve acı tadını takmasıdır."
- "Kim kraldan daha çok hakka riayet etmek isterse krallara hizmet etmemeye baksın. Eğer krallara hizmet etmek isterse hakka, kralın riayet ettiği kadar riayet etsin ve bunu aşmasın. Çünkü onu ne zaman aşarsa bilsin ki krala kafa tutmuş olur."
- "Dünya malına ancak hizmet edilir, kendisinden başkasına hizmet eden ise özgür değildir."
- "Doğru olandan başkasına iman yoktur. Helal olandan başkasıyla amel yoktur. Akıbetinin güzel olduğuna kani olunan dışında bir şeye başlamak yoktur."
- Birisi "Sokrates! Ne kadar da fakirsin!" deyince Sokrates "Sen fakirliği bilseydin Sokrates için acı çekeceğine kendin için acı çekerdin" diye karşılık verdi.
- Sokrates'e "En yakın şey nedir?" diye sorulunca "Eceldir." dedi. "En uzak şey nedir?" diye sorulunca "Emeldir." dedi. "İnsana en sıcak gelen şey nedir?" diye sorulunca "Uyumlu arkadaştır." dedi. "İnsana en ürkütücü gelen şey nedir?" diye sorulunca "Ölümdür." dedi.
- "Akıllı kimsenin teessüfü, en şaşılacak şeylerden biridir."
- "Kim kendini fizikî olarak öldürürse bedeni kabir olur; kim de kendini iradî olarak öldürse fizikî ölümü kendisi için ebedî bir hayat olur."
- "Her vakit istişare edilebilecek en iyi şey zamandır."
- "Sûret bakımından insanların en güzeli, hakkın gerektirdiği şeyi en iyi bilendir."
- "Ölüm zorunlu bir hakikattir; ondan ancak zulmü çok, adaleti az olan kişi hoşlanmaz."

وقال: حبّ الدنيا يصمّ الأسماع عن الحكمة ويعمي الأبصار عن نور البصيرة.

وقال: حبّ الدنيا يورث الضغائن ويزرع الأحقاد ويكمن الشرّ ويمنع البرّ.

وقال: الدنيا تنصح تاركها وتغشّ طالبها: فنصيحتها لتاركها ما تريه من تغيّرها بأهلها، وغشّها لطالبها ما تذيقه من لذّة ساعتها ثم تعقبه مرارة طعمها وسوء منقلبها.

وقال: من أراد أن يستعمل الحقّ بأكثر ممّا يستعمله الملك فإيّاه وخدمة الملوك! فإن أراد أن يخدم الملوك فليستعمل القدر الذي يستعمله الملك من الحقّ ولا يتجاوزه، فإنّه متى جاوزه فليعلم أنّه قد ناهض الملك.

وقال: القِنية مخدومة، ومن خدم غير ذاته فليس بحرّ.

وكان يقول: ما الإيمان إلا بما يصحّ، ولا العمل إلا بما يحلّ، ولا الابتداء إلا بما يوقن فيه بحسْن العاقبة.

وقال له رجل: ما أشدّ فقرَك يا سقراط! فقال: لو عرفت الفقر لشغلك التوجّع لنفسك عن التوجّع لسقراط!

وقيل له: ما أقرب شيء؟ فقال: الأجل. وما أبعد شيء؟ فقال: الأمل. وما آنس شيء؟ قال: الصاحب المواتي. وما أوحش شيء؟ فقال: الموت.

وقال: من أعجب العجب عاقل تأسّف.

وقال: من أمات نفسه موتًا طبيعيًا كان جسمه قبرًا؛ ومن أمات نفسه موتًا إراديًا كان موته الطبيعي حياةً لنفسه أبدًا.

وقال: أفضل من استشير في كلّ وقت الزمانُ.

وقال: أحسن الناس صورةً أعلمهم بما يوجبه الحقّ.

وقال: الموت حقّ واجب، وليس يكرهه إلا من كثر جوره وقلّ عدله.

- "Ölüm zillet âleminden izzet âlemine, yokluk âleminden bekâ âlemine, cehalet âleminden akıl âlemine, yorgunluk âleminden huzur âlemine geçiş için bir sebep olduğuna göre onun fazileti ne kadar da açıktır!"
- "Ölümün hiçbir değeri olmasaydı bile, değil mi ki seni insaf etmeyen düşmanından kurtarmakta ve benzerlerinden olan adalet ehline kavuşturmaktadır."
- "Ölüm sonrasından emin olan kimse için ölüm ne kadar kolaydır! Ölüm sonrasından kuşku duyan kimse için ölüm ne kadar zordur!"
- "Hayatı temiz olanın olanın ölümü de güzeldir."
- "Ölüm, ölümden emin kılar; nimete ve kurtuluşa ulaştırır."
- "Ölüm zillet yurdunda kâim olmaktan daha hayırlıdır."
- "Ölüm, arzusunun kölesi ve tutkusunun esiri olan kişi için bir rahatlıktır. Çünkü ömrü ne kadar uzarsa kötülükleri o kadar çoğalır ve bu âlemdeki suçları yayıldıkça yayılır."
- "Kötünün ölümü, insanların onun kötülüğünden kurtuluş sebebidir."
- "Ölüm her halükarda hem iyiler, hem de günahkârlar için övgüye değerdir. Çünkü iyi, gönderdiği güzel amellerine kavuşur ve kardeşlerinden övgüye değer olanlarıyla buluşur. Günahkâra gelince âlem onun kötülüğünden kurtulur; kötülüğünün artması ve suçu az olur."
- "Ölüm akıllı için bir müjde, cahil için ise bir öğüttür."
- "Hayat canlılar arasındaki hükmünde haksızlık eder. Ölüm ise ölüler arasındaki hükmünde eşit davranır."
- "Kim haksız yere öldürülürse bu onun için ahiretinde bir güvencedir. Kim zalim olarak öldürülürse bu durumda akıbeti hakkında korkmakta haklıdır."
- "Mazlum olarak öldürülene ağlamak ne çirkindir! Zalim olarak öldürülene ağlansa yeridir! Çünkü mazluma ulaşacağı güzel şeylerden dolayı sevinmek; zalimin başına gelecek azaptan dolayı ise üzülmek gerekir."

وقال: ما أبين فضيلة الموت إذا كان سببًا للنقلة من عالم الذلّ إلى عالم العزّ، ومن عالم الفناء إلى عالم البقاء، ومن عالم الجهل إلى عالم العقل، ومن عالم التعب إلى عالم الراحة!

وقال: لو لم يكن للموت فضيلة إلا الراحة ممّن لا يُنصِف من أضدادك ولقاء أهل العدل من أشكالك.

وقال: ما أسهل الموت على من أيقن بما بعده! وما أصعب الموت على من شكّ فيما بعده!

وقال: من طابت حياته طابت ميتته!

وقال: الموت أمان من الموت، وموصل إلى النعيم والفوز.

وقال: الموت خير من المقام في دار الهوان.

وقال: الموت راحة لمن كان عبد شهوته ومملوك هواه، لأنّه كلّما طالت حياته كثرت سيّئاته وانبثّت في العالم جناياته.

وقال: من كان شرّيرًا فالموت سبب راحة العالم من شرّه.

وقال: الموت محمود على كل حال للبرّ والفاجر، فأمّا البرّ فيصل إلى ما قدّم من جميل أفعاله ويلتقي مع محمودي إخوانه؛ وأمّا الفاجر فيستريح العالم من فجوره ويقلّ تزيّده ووزره.

وقال: الموت بشرى للعاقل وعظة للجاهل.

وقال: الحياة تجور في القضاء بين الأحياء؛ والموت يساوي في القضاء بين الأموات.

وقال: من قُتل مظلومًا كان ذلك أمانًا له في عاقبته، ومن قُتل ظالمًا كان ذلك جديرًا له بالخوف في عاقبته.

وقال: ما أقبح البكاءَ على من قُتل مظلومًا! وما أحسنه على من قُتل ظالمًا! لأنّ المظلوم يُفرح له بحسن ما يرد عليه، والظالم يُحزن له بسوء ما يرد عليه.

- "Bir şeyden korkan kişi kendisini ondan güvende kılacak şeyi yapar. Öyleyse kim ölümden korkuyorsa kendisiyle ölümün şerrinden esenlik bulmayı ümit edeceği şeyi yapsın."
- "Ey Oğul! Başına gelecek bir işi yenmeye çalışma; çünkü başına gelecek olan zayıf düşürülmekten uzaktır. Kısmeti açık insanlara dayan; kısmetin açık iken işleri tepetaklak olan insanlarla baş başa kalmaktan sakın."
- "Herhangi bir işi yapmak istediğin zaman onun kendisinden meydana geldiği nedenler hakkında düşün. O nedenlere erişebilirsen o işi bu nedenlerle elde etmeye bak. Nedenlere erişemezsen o işe ulaşman imkânsızdır. Kendisiyle işe erişilen nedenlere sahip değilsen işe nasıl ulaşabilirsin ki?"
- "Tertemiz bir şahsiyetle geçim darlığı, sana ulaşacak küçücük bir faydayı bile çok görüp kendisi için kendini paralamanı az gören kimseye yalvarma zilletinden daha büyük bir zenginliktir."
- "Kavuştuğun bir iyiliği ve bir hazzı, eğer nefsini paralayarak, saygınlığını kaybederek ve değerini yitirerek elde ettiysen asla değerli sayma. Çünkü izzet-i nefsinden kaybettiğin şey, kaybedeceğin faydanın değerinden kesinlikle daha büyüktür. Şahsiyetinden harcadığın şeyin değeri, nefsinin amacına ulaşmakla elde ettiği faydadan daha büyüktür."
- Anlatıldığına göre Sokrates ileri yaşlarda müzik öğreniyordu. "Bu yaşında öğrenmeye utanmıyor musun, ey ihtiyar!" denilince "Bundan daha çirkini bu yaşta cahil kalmaktır." diye cevap verdi.
- Sokrates bütün servetini yiyip tüketen sonra da ağaçtan topladığı zeytini yemeye başlayan bir genç görünce ona şöyle dedi: "Yemeğinde bununla yetinmiş olsaydın şimdi yemeğin bu zeytin olmazdı."
- "Dinlediği konuştuğundan daha fazla olsun diye insan için bir dil, iki kulak yaratılmıştır. [Kulak iki, ağız tek; çok dinleyip az söylemek gerek.]
- "En büyük hükümdar arzularına galip gelendir."
- Sokrates'e "En lezzetli şey hangisidir?" diye sorulunca "Edep öğrenmek ve duymadığın haberleri duymak" demiştir.

وقال: من خاف من شيء عمل ما يؤمنه منه: فمن خاف الموت فليعمل ما يرجو به السلامة من شرّه.

وقال: يا بنيّ! لا تغالبْ أمرًا مقبلًا، فإنّه بعيد أن يضعف، واستند إلى قوم مقبلة جدودهم، وإيّاك وأنت مقبل أن تخلو بقوم مدبرين.

وقال: إذا أردت فعل أمر من الأمور فانظر في عللّه التي عنها يكون، فإن كنت تنالها فاطلبه بها، وإن لم تنلها فمحال أن تبلغه، وكيف تنال أمرًا ليس معك العلل التي بها يُنال؟

وقال: فقد السَّعة مع نزاهة النفس أغنى من امتهان العرض لمن يستكثر قليل نيله لك ويستقلّ ما بذلت له من نفسك.

وقال: لا تعُدّنّ معروفًا ولا حظًا نلته نفيسًا إذا كان مع ابتذال نفسك وإخلاق وجهك وضعة قدرك: فإنّ الذي فقدت من عزّ الصيانة أكثر من قدر الفائدة، وقيمة ما بذلت من قدرك أعظم ممّا أفدت من قضاء وطر نفسك.

وحكي أنه كان يتعلّم الموسيقى على كبر، فقيل له: أما تستحي يا شيخ أن تتعلّم على الكبر؟ فقال: أقبح من ذلك أن أكون على الكبر جاهلًا.

ورأى فتى قد أكل ماله، وحصل على أكل الزيتون من الشجر يجمعه، فقال له: لو كنت اقتصرت على أن يكون هذا طعامك لم يكن هذا طعامك.

وقال: إنما جُعل للإنسان لسان واحد وأذنان ليكون ما يسمعه أكثر ممّا يتكلّم به.

وقال: الملك الأعظم هو الغالب لشهوته.

وقيل له: أيّ الأشياء ألذّ؟ فقال: استفادة الأدب واستماع أخبار لم تكن سمعت.

- "Gençlere lazım olan en değerli şey edeptir. Edepli olmanın onlara en az faydası, onları düşük şeylerden alıkoymaktır."
- "İnsanın kazandıklarının en faydalısı samimi arkadaştır."
- Sokrates birinin "Sükût daha esenliklidir. Çünkü çok sözde çok hata bulunur." dediğini işitince "Bu, sadece ne konuştuğunu bilen kimseye ilişir, fakat cahil kişi az da konuşsa, çok da konuşsa hata eder" dedi.
- "Susmanın faydası konuşmanın faydasından daha çoktur. Konuşmanın zararı ise susmanın zararından daha çoktur."
- "Akıllı susmasının çokluğuyla bilinir; cahil ise konuşmasının çokluğuyla."
- "Susanın meramını anlatamadığı söylenir ama esenlikte kalır; gevezenin fuzûlî konuştuğu söylenir ve pişman olur."
- "Susan insan hiçbir şey kazanamasaydı bile tartışmanın ve konuşmanın acısından kurtulmak ona kazanç olarak yeterdi. Nasıl olmasın ki? Üstelik bununla beraber o, susarak akıbet selametini ve dostların onun cihetinden rahatlığını da kazanır."
- "Kişi kendiliğinden susmazsa başkaları onu zorla susturur ve üstelik bu onun utancı olur."
- "Konuşması isteninceye kadar susan kişi, araştırıncaya kadar konuşan kimseden daha kârlıdır."
- Sokrates'in hücresinin kapsına şu yazılmıştı. "Esenlik dileğim, ister beni tanımasın ister ben onu tanımayayım, herkesin üzerine olsun."
- "Ruhların tıbbı hikmettir, âlim bir bilge de ruhların doktorudur."
- "Söz, sahibi kendisini söyleyinceye kadar sahibine aittir. Sahibi sözü söyleyince artık onun mülkiyetinden çıkmıştır."
- "Yersiz konuşmaktan sakınmaya gücü yeten kişinin, yerinde konuşmaya haydi haydi gücü yeter."
- "Söz şerrin anahtarı, sükût ise kilididir."
- "Susmak çoğu yerde övülen bir şeydir. Söz ise çoğu yerde yerilen bir şeydir."
- "Kişi konuştuğunda eksik mi yoksa tam mı olduğu anlaşılır; sustuğunda ise hakkında şüphe içinde kalınır da eksik ve tam yönleri hakkında hiçbir hüküm verilemez."

وقال: أنفسُ ما لزمه الأحداث الأدبُ، وأقلّ نفعه لهم أنّه يقطعهم عن الأشياء الرديئة.

وقال: أنفع ما اقتناه الإنسان الصديق المخلص.

وسمع إنسانًا يقول: السكوت أسلم، وذلك أنّ الكلام الكثير قد يقع فيه الخطأ كثيرًا. فقال: ليس يعرض ذلك إلا لمن يدري ما يتكلّم به، بل إن تكلّم الجاهل كثيرًا وقليلًا فهو خطأ.

وقال: نفع السكوت أكثر من نفع الكلام، وضرر الكلام أكثر من ضرر السكوت.

وقال: العاقل يُعرف بكثرة صمته، والجاهل يعرف بكثرة كلامه.

وقال: الصامت يُنسب إلى العيّ ويسلم، والمتكلّم يُنسب إلى الفضول ويندم.

وقال: لو لم يربح الصامت إلا ألم المجادلة وألم المقاولة لكان رابحًا وكيف هو مع ذلك يربح حُسن العاقبة وراحة الأحبّاء به!

وقال: من لم يستعمل الصمت من نفسه، وإلا أسكته غيره كرهًا وكان عارًا عليه.

وقال: من سكت حتى يستنطق كان كأربح[1] ممّن ينطق حتى يفتش.

وكان مكتوبًا على باب صومتعه: «سلامي على من لا أعرفه ولا يعرفني».

وقال: الحكمة طبّ النفوس، والحكيم العالم معالج النفوس.

وقال: الكلام مملوك ما لم ينطق به صاحبه؛ فإذا نطق به خرج عن ملكه له.

وقال: من قوي على الإمساك عن الكلام إلا في موضعه كان على الفعل أقوى.

وقال: الكلام مفتاح الشرّ، والسكوت مغلاق.

وقال: الصمت محمود في أكثر المواضع، والكلام مذموم في أكثر المواضع.

وقال: إذا تكلّم المرء عرف تمامه من نقصه، وإذا سكت تشكّك في أمره فلم يُقْض عليه بنقص ولا تمام.

---

١ وقع في كلّ النسخ: "الربح" خطأ، والتصحيح من مختار الحكم

- "Sözünün irdeleneceğini bilen kişi, başkalarının onu irdelemesinden önce kendi sözünü incelesin."
- Sokrates bir öğrencisine şöyle dedi: "Sözün senin aleyhine tek tek hesaplanır. O halde sözünün doğru olmasına çalış. Aksi hâlde susmak senin için daha evladır."
- "Sözden müteessir olup elem duyan beladan emin olur."
- "Susan başkalarını değerlendirir; konuşanı ise başkaları değerlendirir."
- Bir adam evlilik hakkında Sokrates'e danışınca Sokrates ona şöyle dedi: "Balık gibi olmaktan kaçın; ağın içinde olan çıkmak ister; dışında olan girmek ister."
- "Ölümü hafife alınız; çünkü ölümün acısı korkusundadır."
- Sokrates'e "Övülen kazanç nedir?" diye sorulunca "Harcadıkça artan" dedi.
- "Bir şeyi, güzel kullanma konusunda ihtimamın olmaksızın kazanmaya ihtimam gösterme."
- Adamın biri Sokrates'e "Hâlâ fakirlik içinde yaşadığına göre bilgeliğin sana hiçbir faydası olmamış." deyince Sokrates ona, "Benim hakkımda seni üzen şeyin üzüntüsünü benden aldı ya!" dedi.
- Arsızlığı ve aşırılığı ile bilinen bir alüfte Sokrates'e "İhtiyar! Yüzün amma da çirkin!" deyince Sokrates, "Keşke paslı aynalardan olmasaydın, yüzümün güzelliği sende de aksederdi." dedi.
- "Sarhoşluk, akıl âleminde nefsin yokluğudur; nefsi, sûretsiz bir heyûlâ gibi tek başına bırakır da böylece nefs çaresiz kalır. O halde nefsi ziynetinden soyan şeyi içmekten daha kötü ne olabilir ki!"
- "Zamanın değişmesi gibi devre göre yön değiştirenlerle istişare edilmez. Çünkü onların bir fikri yoktur; hatta onlar sırf tutkuyla yol gösterirler. Akıl danışılacak olan kişiler, ancak görüşleriyle zamanı kuşatan ve devre göre yön değiştirmeyenlerdir. Devre göre yön değiştirmeyen kişinin salt aklî sevgisi vardır. Devre göre yön değiştirenler ise nefisleri öyle istediği için severler."
- "Akıl sana işin sonunu başlangıcında gösterir."

وقال: من علم أنّ لكلامه يتصفّح فليتصفّحه على نفسه قبل أن يتصفّحه عليه غيره.

وقال لتلميذ له: الكلام يُحصى عليك فاحرص أن يكون صوابًا؛ وإلا فالإمساك أولى عليك.

وقال: من كان الكلام له موجعًا كان من الضرب سالمًا.

وقال: الصامت متصفّح على غيره، والمتكلّم غيره متصفّح عليه.

واستشاره رجل في التزويج، فقال له: احذر أن تكون كالسمك: فالداخل في الشبكة يطلب الخروج، والخارج يطلب الدخول.

وقال: استهينوا بالموت، فإنّ مرارته في خوفه.

وقيل له: ما القِنية المحمودة؟ فقال: ما ينمو على الإنفاق.

وقال: لا تكن عنايتك أن تكسب الشيء بدون عنايتك بحسن استعماله.

وقال له رجل: ما أغنتْ عنك الحكمة وأنت لا تبيت إلا فقيرًا، فقال: أغنتْ عنّي ألم ما آلمك منّي.

وقالت له امرأة معروفة بالمُجون والسرف على نفسها: ياشيخ! ما أقبح وجهَك! فقال لها: لولا أنّك من المرايا الصدئة لبانَ حسْن صورتي عندك.

وقال: السكر إنما هو عدم النفس عالم العقل، وهو يترك النفس كالهيولى التي لا صورة لها، فتبقى النفس لا حيلة لها، فأيّ شيء أشدّ من شُرْب ما يجرّد عن النفس حليتها؟!

وقال: المتصرّفون في الزمان نحو تصرّف الزمان لا يستشارون لأنّهم لا يشيرون بالرأي لأنّه لا رأي لهم، بل إنّما يشيرون بمحض الهوى، وإنّما يُستشار من حضر الزمان برأيه ولم يتصرّف معه، ومن لم يتصرّف مع الزمان فله المحبّة المحضة العقلية، ومن تصرّف مع الزمان فإنّما محبّته هوائية.

وقال: الرأي يُريك غاية الأمر في مبدأه.

- "Sır saklamak akıl katında gereklidir. Onu yayanın ise aklı yoktur."
- "Sırrını saklaman korunman için sebeptir. Başkalarının sırrını saklaman da boynunun borcudur."
- "Saklanması istenmeyen sırrı saklayan kişiye teşekkür edilir, ancak sırrının saklanmasını isterse artık bu kişi için bir görevdir."
- "Başkasının senin sırrını saklamasını istediğin gibi, sen de başkasının sırrını sakla."
- "Sır saklamak nefsin bir asaletidir ve himmetin ali olmasıdır."
- "Kendi sırrınla kendi göğsün daraldığına göre, bu sırla başkasının göğsü haydi haydi daralır."
- Sokrates'e "Akıllı olan neden akıl danışır ki?" diye sorulunca "Bunun sebebi düşünceyi tutkudan ayırmaktır. O, tutkunun şaibelerinden korktuğu için akıl danışır" diye cevap verdi.
- "Tatlı yiyen ve buna düşkün olan kişi bunun ilacının acı olduğunu bilseydi yemeye devam etmezdi."
- "Özgür ile köle arasındaki ayrım şudur: Özgür, hakkı daima sırf cevherinden dolayı gözetir. Köle ise gerçeği daima korkudan dolayı gözetir."
- "Huyu güzel olanın yaşantısı da güzel olur, esenliği devamlı olur ve gönüllerde sevgisi pekişir. Huyu kötü olanın ise yaşantısı sıkıntıda olur, nefreti devamlı olur ve kalpler ondan yüz çevirir."
- "Huy güzelliği, çirkinlikleri örter; kötü huyluluk güzellikleri örter."
- "Hikmetin başı güzel ahlâktır."
- "Güzel ahlâk esenliğe götürür, pişmanlıktan kurtarır, sevgi kazandırır, fakirlikten emin kılar ve güzele sevk eder."
- Sokrates bir gün öğrencilerinden birine şöyle dedi: "Oğul! Zaman tarafından aldatılmamaya dikkat et; çünkü o, senden önce söz verdiği hiç kimseye sözünü tutmamıştır, aynı şekilde sana da vefa göstermez. Güzel ahlâklı olmaya bak ki sevilen ve hoşlanılan biri olasın. Oğul! Bil ki güzel yüzlü isen güzel yüzüne güzel ahlâkı ekle ki kâmil insan olasın. Çirkin yüzlü isen çirkin suratına çirkin ahlâkı ekleme, aksine güzel ahlâkı ekle ki yüzünün çirkinliğini perdelesin."

وقال: كتمان السرّ واجب في العقل، فمُذيعه لا عقلَ له.

وقال: كتمان سرّك سبب إصابتك، وكتمان سرّ غيرك واجب عليك.

وقال: المشكور من كتم سرًّا لم يستكتمه، وأمّا من استكتم سرًّا فذلك واجب عليه.

وقال: اكتم سرّ غيرك، كما تحبّ أن يكتم سرّك غيرك.

وقال: كتمان السرّ كرم في النفس وسموّ في الهمّة.

وقال: إذا ضاق صدرك بسرّك، فصدر غيرك به أضيق.

وقيل له: لم صار العاقل يستشير؟ فقال: العلّة في ذلك تجريد الرأي عن الهوى؛ وإنّما استشار تخوّفًا من شوائب الهوى.

وقال: لو علم الذي يأكل الحلو ويدمنه أن علاجه المرّ لما دام عليه.

وقال: الفصل بين الحرّ والعبد أن الحرّ يحرس الحقّ أبدًا حراسةً جوهريةً، والعبد يحرس الحقّ أبدًا حراسة المخافة.

وقال: من حسُن خلقه طاب عيشه، ودامت سلامته، وتأكدّت في النفوس محبّته؛ ومن ساء خلقه تنكّد عيشه، ودامت بغضته، ونفرت النفوس منه.

وقال: حسْن الخلق يغطّي غيره من القبائح؛ وسوء الخلق يغطّي غيره من المحاسن.

وقال: رأس الحكمة حسن الخلق.

وقال: حسن الخلق يؤدّي إلى السلامة، ويؤمن من الندامة، ويوجب الألفة، ويؤمن من الفقر، ويبعث على الجميل.

وقال لتلميذ له يومًا: أي بنيّ! إيّاك والاغترار بالزمان، فإنّه لم يَفِ لمن وعده قبلك، وكذلك لا يفي لك؛ وعليك بحسن الخلق تكن محبوبًا مألوفًا؛ فاعلم يا بنيّ أنّك إن كنت حسن الصورة فجمعت إلى حسن صورتك حسْن خلقك كنت كاملًا؛ وإن كنت قبيح الصورة لم تجمع إلى قبح صورتك قبح خلقك، بل حسن خلقك يغطّي قبح صورتك.

- Sokrates öğrencilerine tavsiyede bulunup şöyle dedi: "Nefislerinizi kanaate alıştırın ve çokluk durumunda neyin fazlalık olduğunu bilin ki yaşantınız sizin için hoş olsun. Sırlarınızı başkalarına emanet etmeyin; zira zamanın tasarrufundan asla emin olamazsınız. Nemalanmaya elverişli bir şekilde size gelen küçük şeyleri, asla değersiz görmeyin. Arkadaşlarınızı sevgi ve lütufla terbiye edin ve içinizdeki sevginizi onlara birden göstermeyin."
- "Uyku hafif bir ölümdür, ölüm ise uzun bir uykudur."
- "İhtiyacından fazlasını talep eden onun faydasından mahrum kalır."
- "Kanaat yeterliliğin önderidir. Nefs muhasebesini yapmaya devam eden kişi nefsini dalkavukluktan emin kılar."
- "Beklentiler kötü nefsin dallarıdır."
- "Dünya sevgisi yüzünden kulaklar hikmete karşı sağır olur, kalpler basiret nuruna karşı kör olur."
- "İnsanların özrünü kabul et ki konuşmanla faydalandırasın. Ayrıca onların garazlarını onlara güler yüz göstererek öldür."
- "Hikmet, doğası cevher olan bir nurdur. Doğru, görüş ve düşünmenin dalıdır. Nefsin tutkusuna göre davranmak akla zıttır."
- "Güzel ahbaplıkla dostunun sevgisinin devam etmesini sağla ki seninle birlikteliği uzun olsun."
- Sokrates öğrencilerinden birine şöyle dedi: "Zamana itimat etme. Çünkü o, kendisine güvenene çabucak hıyanet eder."
- "Günlerin gaileleri o kadar çoktur ki hiç kimse onların sayısını asla tek tek sayamayacaktır."
- "Zaman kendisinden sakındırır ve kendi gailesini haber verir."
- Sokrates öğrencilerinden birine şöyle dedi: "Ey oğul! Gençliğinin güzelliğine ve bedenin sağlığına aldanma; çünkü sağlığın sonu hastalık, hastalığın sonu ise ölümdür. Ey oğul! Dünyanın afetlerinden ve zamanın gailelerinden kurtulmaya çalış; çünkü her sevinç ile birlikte bir üzüntü, her durulukla birlikte bir bulanıklık, her nimet ile birlikte bir külfet, her toplanma ile birlikte bir dağılma ve her vuslat ile birlikte bir ayrılış vardır."

وأوصى سقراط تلاميذه، فقال: عوّدوا أنفسكم القنوع، وتعرّفوا الفضل عند الزيادة يطبْ لكم العيش، لا تستودعوا أسراركم غيركم، فلن تأمنوا صرف الزمن، ولا تستصغروا الأمر الصغير إذا ورد عليكم وكان قابلًا للنماء، ربُّوا أصدقاءكم بالمحبّة والفضل، ولا تظهروا لهم المودّة من أنفسكم دفعةً واحدةً.

وقال: النوم موتة خفيفة، والموت نوم طويل.

وقال: من طلب أكثر من حاجته شُغل عن منفعته.

وقال: القُنوع إمام الكفاية؛ ومن تعاهد نفسه بالمحاسبة أمن منها المداهنة.

وقال: الأمل فروع النفس الرديّة.

وقال: لأجل حبّ الدنيا صمّت الأسماع عن الحكمة، وعمِيت القلوب عن نور البصيرة.

وقال: اقبل عذر الناس تستمتع بحديثهم، وأمِتْ ضغائنهم بالبشر بهم.

وقال: الحكمة نور جوهري الطبع، والصواب فرع الرويّة والفكر، والعمل بالهوى ضدّ الحزم.

وقال: استدِمْ الحبّ من صديقك بحسن صحبتك له يطل مكثه معك.

وقال لتلميذ له: لا تركنن إلى الزمان فإنّه سريع الخيانة لمن ركن إليه.

وقال: غوائل الأيّام كثيرة ولن يحصي أحد عددها.

وقال: الزمان يُحذّر عن نفسه ويخبر عن سوء غائلته.

وقال لتلميذ له: يا بنيّ! لا تغترنّ بحسن شبابك وصحّة جسمك. فإنّ عاقبة الصحّة سقم، وعاقبة السقم موت. يا بنيّ! اعمل في التخلّص من آفات الدنيا وغوائل الزمان، فإنّ مع كلّ فرحة ترحةً ومع كلّ صفو كدرًا، ومع كلّ نعمة نقمةً، ومع كلّ اجتماع تشتّتًا، ومع كلّ تواصل انقطاعًا.

- "Zaman kişiyi duruma göre gâh sevindirir, gâh üzer. Zamanın düşmanına karşı sevindirdiği birine karşı düşmanını sevindirmesine pek az bir süre vardır."
- "Günleri akıp gitmekte olan kişinin kuşkusuz kemikleri çürümekte ve ruhu dünyadan göç edip gitmektedir."
- Birisi Sokrates'e "Falancaya senden bahsettim ama seni tanımadı." deyince "Beni tanımaması ona zarar verir, benim onu tanımamam ise bana zarar vermez; çünkü ben değersiz birini tanımak için çabalamam. Benim gibisini ise ancak bayağı biri tanımaz." dedi.
- "Arzularının peşine düşen ahirette pişman olur, bu dünyada kınanır. {Arzularına karşı gelen ahirette selamet bulur, bu dünyada övülür.}"
- "Kendini kendi konumuna koyan kişi, başına gelecek kötülükten emin olur."
- "Nefis paha biçilmez bir cevherdir. Onu tanıyan benzerleri dışındaki şeylerden onu korur. Onu tanımayan da onu gereksiz yerlerde harcar."
- "Nefislerin ittifakı maksatlarının ortaklığıdır, nefislerin ihtilafı da isteklerinin farklılığıdır."
- "Kendine karşı adaletli davranmayan başkasına da adil davranamaz. Kendine bakışı güzel olmayanın kendi dışındakilere de bakışı güzel olmaz."
- "Akıllı kişi başkası hakkındaki hükmüyle kendini yargılar; başkasını ise gerektiğiyle yargılamaz."
- "Kim nefsine dünya sevgisini ilham ederse kalbi şu üç kusurla dolar: Zenginliğe varmayan bir fakirlik, sonu gelmez bir beklenti ve tükenmek bilmeyen bir meşguliyet."
- "Senin sırrını saklamasını istemeye lüzum gördüğün kimseye sakın sırrını söyleme."
- "Dünyada dertsiz kimse olmadığına göre faydası en fazla olan dertli, sonsuzluk derdi taşıyan kişidir.
- "Ben, şansı açık cahildense işleri ters giden akıllı için daha umutluyum."

وقال: من سرّه الزمانُ في حال ساءه في أخرى، أوشك لمن سرّه الزمان في عدوّه أن يسرّ عدوّه فيه!

وقال: من كانت الأيام به سائرةً فلا شكّ أنّ عظامه بالية ومهجته عن الدنيا راحلة.

وقال رجل لسقراط: ذكرتك لفلان فلم يعرفك، فقال: يضرّه أن لا يعرفني، ولا يضرّني أن لا يعرفني، إنّي لا أعنى بمعرفة خسيس، ولا يجهل مثلي إلا خسيس.

وقال: متّبع الشهوات نادم في العاقبة مذموم في العاجلة، {ومخالف الشهوات سالم في العاقبة محمود في العاجلة.}[1]

وقال: من أنزل نفسه منزلتها أمن عليها سوء الدوائر.

وقال: النفس جوهرة لا قيمة لها، فمن عرفها صانها إلا عمّا يشاكلها، ومن جهلها بذلها في غير موضعها.

وقال: اتّفاق النفوس في اتّفاق هممها واختلافها باختلاف مرادها.

وقال: من لم يعدل على نفسه أوشك أن لا يعدل على غيره، ومن لم يحسن النظر لنفسه لم يحسن النظر لمن سواه.

وقال: العاقل من تقاضى نفسه بما يجب لغيره، ولا يتقاضى من غيره ما يجب له.

وقال: من ألهم نفسه حبَ الدنيا امتلأ قلبه من ثلاث خلال: فقر لا يدرك غناه، وأمل لا يدرك منتهاه، وشغل لا يدرك فناه.

وقال: من احتجت أن تستكتمه سرّك فلا تسرّه إليه.

وقال: إذا لم تجد في الدنيا إلا مهمومًا فأنفع المهمومين من كان همّه في الأمد الباقي.

وقال: أنا للعاقل المدبر أرجى من الجاهل المقبل.

---

١ ح – {ومخالف الشهوات سالم في العاقبة محمود في العاجلة}؛ وفي هامش ص، غ.

- "İmkân çoğalınca insandaki arzu azalır."
- Sokrates'e "Denizin suyu neden tuzlu olmuştur?" diye sorulunca sorana dedi ki: "Bunu öğrenmekle elde edeceğin faydayı bana bildirirsen ben de sana bunun sebebini söylerim."
- Sokrates'e "Bilgelikten ne kazandın?" diye sorulunca "Deniz kıyısında duran ve denizin dalgaları arasında boğulan cahilleri seyreden kişi gibi oldum." diye cevap verdi.
- "Dünya; devletlerin mirası, çağların kalıntısı ve felaketlerin teknesidir."
- "Özgürlük insanın iyiliğe hizmet etmesi ve iyiliğe düşkün olmasıdır. Kişinin özgürlüğü iyiliğe hizmeti kadardır. İyiliğe yapışmayan kimse özgür değildir."
- "Kendi arzuların konusunda aşırı gitme; çünkü senin için zamanın getirdikleri gerçekleşir. Onun sana getirdiğine bak: Sen, geçmiş kimsenin cevherindensin, ölmüş kimsenin yerinde mukimsin, kendisinden başladığın unsura döneceksin."
- "Kim pek çok arkadaş bağlantısı olmasını istiyorsa kendi arzusunun tersine kendisini sınasın. Arzusuna uymayarak sabrını öğrensin. Eğer bu ona kolay geliyorsa arkadaşlarıyla sosyal hayatı güzel olur. Eğer bu ona kolay gelmiyorsa yalnızlık ona daha yakındır."
- "Kadınlar erkekler için kurulmuş birer kapandır ve bu kapana ancak aldananlar düşer."
- "Bilgisizlikten daha öte bir zarar yoktur, kadınlardan daha öte bir kötülük de yoktur."
- [Sokrates] ateş taşıyan bir kadın gördü ve "Taşıyan, taşıdığından daha kötü!" dedi.
- Yatakta hareketsiz yatan hasta bir kadına baktı ve "Şer, şer ile bastırılır." dedi.
- Ardından kadınların feryat figan ağladığı bir kadın cenazesine baktı ve "Bir şer, başka bir şerri yitirdiği için inliyor." dedi.
- Yazı yazmayı öğrenen bir kız çocuğuna baktı ve "Şerre şer eklemeyin" dedi.
- "Şeytanın desiselerinden kurtulmak isteyen, hiçbir kadına asla itaat etmesin. Çünkü kadınlar dikilmiş birer merdiven gibidir ve şeytanın hilesi ancak bu merdivene çıkmakla vücut bulur."

وقال: إذا كثر الإمكان قلّت الشهوة في الإنسان.

وسئل سقراط: لم صار ماء البحر مالحًا؟ فقال للسائل: إن علّمتني المنفعة التي تنالك من ذلك أعلمتك السبب فيه.

وقيل له: ما الذي غنمت من الحكمة؟ فقال: صرتُ كالقائم على شاطئ البحر أنظر إلى الجهّال يتلفون بين أمواجه.

وقال: الدنيا ميراث الدول وبقيّة القرون وأوعية الفجائع.

وقال: الحرّية هي خدمة الإنسان للخير وانهماكه فيه؛ وبقدر خدمته له تكون حريّته، ومن لم يتمسّك بالخير فليس بحر.

وقال: لا تسرف في شهواتك، فإنّ لك من الحدثان وقائع، فارصُد ممّا تأتي به، فمن جوهر من خلا أنت ، وفي محلّ من فات مقيم، وإلى العنصر الذي بدأت منه تعود.

وقال: من أراد الاتّصال بالإخوان فليمتحن نفسه بخلاف شهوته، وليعرف صبره بخلاف موافقته؛ فإن كان ذلك سهلًا عليه طابت عشرة أخلّائه له، وإلا فالوحدة به أشبه.

وقال: النساء فخّ منصوب للرجال، فما يقع فيه إلا من اغترّ به.

وقال: لا ضُرّ أضرّ من الجهل، ولا شرّ أشرّ من النساء.

وقال: وقد رأى امرأةً تحمل نارًا فقال: حاملة شرّ من المحمول به!

ونظر إلى امرأة سقيمة على الفراش لا حراك بها فقال: الشرّ بالشرّ يُكَفّ.

ونظر إلى جنازة امرأة وخلفها بواكٍ، فقال: الشرّ لفقد الشرّ يتوجّع.

ونظر إلى صبيّة تتعلّم الكتابة فقال: لا تزيدوا الشرّ شرًّا.

وقال: من أراد النجاة من مكائد الشيطان فلا يطيعنّ امرأة، فإنّ النساء سُلَّم منصوب، ليس للشيطان حيلة إلا بالصعود عليه.

- "Bir erkekte acizlik şu üç sıfatla tanınır: Kendi faydasına olan şeylere itina göstermemek. Arzularına karşı koymamak. Bildiği ve bilmediği konularda karısının dediğini kabul etmek."
- Sokrates bir gün öğrencilerine "Size bütün kötülüklerden kurtuluşu göstereyim mi?" diye sormuş, öğrencileri "Evet, ey bilge! –uzun zamandan beri senin bizim üzerimizde emeğin çoktur-" deyince Sokrates "Hiçbiriniz bir kadına ne bildiği, ne de bilmediği konularda itaat etmesin. Böyle yaparsa esen kalır." dedi. Öğrencilerden biri "Bizden her erkeğin şefkatli bir annesi ve öz kız kardeşleri var. Şimdi ne yapalım?" deyince Sokrates şöyle dedi: "Söylediğim bunu da kapsar, şer şerre benzer."
- "Kim hikmet talebini güçlendirmek isterse kadınların kendisi üzerindeki egemenliğine son versin."
- Sokrates güzel koku sürünen bir kadın görünce "Adeta alevi şiddetlensin ve zararı artsın diye odununu artıran bir âfet-i sûzan" dedi.
- Sokrates'e "Kadınlar hakkında ne dersin?" diye sorulunca "Onlar, yediğinde keçiyi öldüren güzel ve parlak zakkum gibidirler." diye cevap verdi.
- "Kadınları kötülemek sana reva mıdır? Kadınlar olmasaydı ne sen, ne de senin emsalinden hiçbir bilge var olamazdı" denilince "Kadın dikene sahip hurma ağacı gibidir. İnsanın elbisesinden içeri girerse canını acıtır, meyvesi ise taze hurmadır." dedi.
- "Niçin kadınlardan yüz çeviriyorsun?" diye sorulunca "Çünkü onların iyilikten yüz çevirdiklerini ve kötülük yoluna girdiklerini görüyorum." diye cevap verdi.
- "Kadınların esiri, azat olmuş değildir. Her kim ki kendisini kadınlar elde etmiştir işte o hayat süren bir ölüdür."
- "Yandım anam, yandım!" diye bağıran birini görünce "Bu ne hal?" diye sordu. Adam, "Bir karım vardı, başkasını bana tercih etti." dedi. Sokrates, "Yahu!" dedi, "Seni istemeyeni istemen ayıp olarak sana yeter." Bunun üzerine adam, "Göğün Rabbine and olsun ki içimi ferahlattın." dedi.
- Yazı yazmayı öğrenen küçük bir kız görünce "Akrep, zehrine zehir katıyor." dedi.

وقال: العجز يعرف بالرجل من ثلاث خصال: قلّة اكتراثه بمصالح نفسه، وقلّة مخالفته لما يشتهي، وقبوله من امرأته فيما يعلم وفيما لا يعلم.

وقال يومًا لتلاميذه: هل أدلّكم على النجاة من الشرّ كلّه؟ قالوا: نعم أيّها الحكيم، فقديمًا ما كانت لك المِنّة علينا. فقال: لا يطيعنّ أحدكم امرأة بحال لا فيما تعرف ولا فيما تنكر فإنّه يسلم. فقال بعضهم: فالرجل منّا له الأمّ الشفيقة والأخت الشقيقة؟ فقال: فيما قلتُ لكم كفاية، الشرّ بالشرّ شبيه.

وقال: من أراد أن يقوى على طلب الحكمة فليكفف من تمليك النساء على نفسه.

ونظر إلى امرأة تتعطَّر فقال: نار يكثر حطبها حتى يشتدّ وهجها وينمو ضررها.

وقيل له: ما تقول في النساء؟ فقال: هنّ كشجرة الدِّفْلىٰ له رونق وبهاء، فإذا أكله المَعْز قتله.

وقيل له: كيف يجوز لك أن تذمّ النساء ولولاهنّ لم تكن أنت ولا أمثالك من الحكماء؟ فقال: المرأة مثل النخلة ذات السلى إن دخل في ثوب إنسان عَقَره، وحَمْلُها الرُّطَب الجنِيّ.

وقيل له: ما بالك تنفر من النساء؟ فقال: لما أرى من نفورهنّ من الخير، وسلوكهنّ في طريق الشرّ.

وقال: أسير النساء غير مفكوك، وقال: من تملكه النساء فإنّه قتيل الأحياء.

ورأى رجلًا يصيح: النار! النار! فقال له: ما حالك؟ فقال: امرأة كانت لي آثَرتْ عليّ غيري. فقال له: يا هذا! كفاك عارًا أن تريد من لا يريدك، فقال: فرّجتَ عنّي وربّ السماء!

ورأى صبيّةً تتعلّم الكتابة فقال: عقرب تزداد سمًّا على سمّها.

- Sokrates'e "Gençlerde hangi ilimlerin bulunması gerekir?" diye sorulunca "Bir büyüğün bilmemesi hâlinde utanacağı her durumu" dedi.
- "Ne zamandan beri erdemleri kazanmaya başladın?" diye sorulunca "Nefsimi kınamaya başladığımdan beri" dedi.
- "Bilgelik yolu ve kanununun gereğinden ayrılmadığı için başkaları tarafından yerilmenin kendisini kirletmediğini sezen insan, gerçek bilge olmuş demektir."
- Archigenes ona "Senin şehir halkına irat ettiğin konuşma kabul edilemez" deyince Sokrates, "Bana kabul edilemez olması değil, sadece doğru olmaması güçlük verir" dedi.
- "En yüksek tabakada erdem sahibi olan erdemleri kendiliğinden isteyendir. İkinci tabakada erdem sahibi olan erdemleri başkasından işittiğinde harekete geçendir. Her ikisinde de başarısız olan düşük seviyeli alçağın tekidir."
- "Övgüye değer zenginlik kendisini başkasına ihsan ettiğin zaman, tamamıyla senin olandır."
- "Hayâ etmeyeni hatırlamaya değmez."
- "Senden ortaya çıkan söz ve eylemi geri çeviremezsin. Öyleyse bundan önce ihtiyatlı ol."
- "İyiliği küçümseyen kimseyi görmen senin iyilik yapmana mani olmasın."
- Sokrates bir öğrencisine şöyle demiştir: "Ey oğul! Dünyanın süsü olan fânî bir şeyi kıskanma. Sen kalıcı ve devamlı olan şeyler için rekabete tutuş. Oğul! Kötülükten ve kötülerden uzak dur ki iyilik ve iyiler sana ülfet duysun. Ey oğul! Âlimlerle oturup kalk ki onların sohbetiyle erdem sahibi olasın. Onların değerlerini yücelt ki seni sırlarının mekânı kılsınlar. Ey oğul! Sağlıklı bir ömür sürerken gaflete dalıp gitmek aldanmaktır. Bir kimseden sana hiç bir kötülüğün ulaşmamasını istiyorsan kalbinle kötülüğe inanma ve sırrına onu dürme. Ey oğul! İnsanların ayıplarını araştırmayı terk et ki insanlar da senin ayıplarını araştırmayı terk etsinler. Bütün işlerinde aklını öne geçir ki ona tabi olmakla doğru yolu bulasın. Nimeti inkâr edenin nankörlüğü, seni ihsan etmekten uzaklaştırmasın."
- "Cahil, bir taş yüzünden iki kez tökezleyendir."

وقيل له: أيّ العلوم ينبغي أن يأخذ بها الأحداث؟ فقال: كلّ الأمور التي يستحيي الكبير أن لا يكون علمها.

وقيل له: مذ كم بدأت تكسب الفضائل؟ فقال: مذ بدأت بتوبيخ نفسي.

وقال: إذا أحسّ الإنسان من نفسه أنّه لا يلوثه الذمّ في لزوم سبيل الحكمة وسَنَنها فقد صار حكيمًا.

وقال له أرشيجانس: إنّ الكلام الذي كلّمت به أهل المدينة لا يقبل. فقال: ليس يكرّثني أن يكون لا يقبل وإنّما يكرّثني أن لا يكون صوابًا.

وقال: الفاضل في الطبقة العليا هو الذي يبتغي الفضائل من تلقاء نفسه، والفاضل في الطبقة الثانية هو الذي يتحرّك لها إذا سمعها من غيره، ومن أخطأه الأمران فهو الساقط الدنيء.

وقال: الغنية المحمودة هي التي إذا منحتها غيرك كانت بكمالها عندك.

وقال: من لم يستحي فلا تخطره ببالك.

وقال: لست رادًّا ما نفذ منك من قول أو فعل فقدّم التحرّز قبل ذلك.

وقال: لا يمنعك من فعل الحسنة أن ترى من يزدريها.

وقال لتلميذ له: يا بنيّ، إيّاك والحسد على ما يفنى وهو زينة الدنيا؛ وعليك بالتنافس فيما يدوم ويبقى؛ يا بنيّ جانب الشرّ وأهله يألفك الخير وأهله؛ يا بنيّ! عليك بصحبة العلماء تكن فاضلًا بصحبتهم، وكن معظّمًا لأقدارهم، يجعلوك موضعًا لأسرارهم؛ يا بنيّ! إن التمادي في الغفلة مع طول الصحّة غرر؛ إن أردت أن لا يصل إليك من أحد شرّ فلا تعتقد الشرّ بقلبك، ولا تطوِ عليه سرّك؛ يا بنيّ! قلّل التفقّد لعيوب الناس يقلّ تفقّد الناس لعيوبك، قدّم العقل أمامك في جميع أمورك ترشد باتّباعك إيّاه. لا يصدّنّك عن الإحسان جحود جاحد النعمة.

وقال: الجاهل من عثر بحجر مرّتين.

- Birisi Sokrates'e "Yüzün ne kadar çirkin!" deyince şöyle cevap verdi: "Yaratılış benim elimde olan bir şey değil ki bu yüzden kınanayım. Ben benim elimde olan şeyi kemale erdirdim. Sen ise elinde olan şeyi ayıplı hale getirip çirkinleştirdin." Adam ona "Benim elimde olan nedir ki?" dedi. Sokrates "Senin elinde olan güzelleşme ve çirkinleşmedir" dedi. "Senin elinde olan güzelleşme ve çirkinleşme de nedir?" diye sordu. Sokrates de şöyle dedi: "Güzelleşmeden bazıları şunlardır: Zihni hikmetle imar etmek, aklı edeple cilalamak, öfkenin ateşini yumuşaklıkla söndürmek, hırsı kanaatle kovmak, hasedi züht ile öldürmek, şımarıklığı sükûnet ile dönüştürmek ve bir bineğe dönüşsün diye nefsi eğitmek. Ayıplı hale getirmek ve çirkinleştirmeden bazıları ise şunlardır: zihni hikmetten uzaklaştırmak, aklı edepsizlikle kirletmek, öfkeyi intikamla tutuşturmak, hırsa taleple destek çıkmak ve nefsi, hayvani tutkularına tabi kılmak için küçük düşürmek."
- Sokrates bir öğrencisine şöyle dedi: "Nefsini musibetlere alıştır; çünkü sen öyle bir yurttasın ki orada konaklayan musibetlerden kurtulamaz. Her hâlükârda belâ yağmadan önce hazırlık yap ki bela yağdığında ona sabırla hazırlıklı olursun. Senden savuşup giderse bu senin hazırlığından sonra olur. Ey oğul, senden nasihat isteyene nasihat et, emin olduğun kimseye karşı sen de emin biri ol ki işinde kötü akıbetten kurtulasın."
- "Sana yapılmasını istediğin şeyi yap. Sana yapılmasını istemediğin şeyden kaçın."
- "İtham etmek ilişkilerin kopmasını doğurur. Cimrilik ise nefsin darlığından ileri gelir."
- {"Nâtık nefis, güçlü bir duyma hassasına sahip basit bir cevherdir. Bunun vasıtasıyla, zatına ve akla yönelik hareket ettiğinde, tek bir hareket yapar; beş duyuya yönelik hareket ettiğinde ise muhtelif hareketler yapar."}[1]
- "Cömertlik övülmenin tatlılığının hazzını, malın hazzına tercih etmektir."

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

وقال له رجل: ما أقبح وجهك! فقال له: لم أملك الخلقة فألامَ عليها؛ فأمّا ما كان في ملكي فقد استكملتُ، وأمّا أنت فالذي كان في ملكك هجّنته وقبّحته. فقال له: ما الذي في ملكي؟ فقال سقراط: في ملكك من التزيين والتقبيح. فقال له: وما في ملكك من التزيين والتقبيح؟ فقال سقراط: من التزيين عمارة الذهن بالحكمة، وجلاء العقل بالأدب، وقمع الغضب بالحلم، وردع الحرص بالقناعة، وإماتة الحسد بالزهد، وتبديل المرج بالسكون، ورياضة النفس حتى تصير مطيّة؛ ومن التقبيح والتهجين تعطيل الذهن من الحكمة، وتوسيخ العقل بضياع الأدب، وإضرام الغضب بالانتقام، وإمداد الحرص بالطلب وتذليل النفس للشهوات البهيمية حتى تصير لها تَبَعًا.

وقال لتلميذ له: وطّئ نفسك للمصائب، فإنّك في دار النازلُ فيها غير مُعرّىً من مصائبها، على كلّ حال استعدّ للبلاء قبل نزوله، فإذا نزل كنت مستعدًّا له بالصبر؛ وإن انصرف عنك كان ذلك بعد استعدادك. يا بنيّ! كن ناصحًا لمن استنصحك، أمينًا لمن ائتمنك تسلَمْ من سوء العاقبة في أمرك.

وقال: افعل ما تحبّ أن يُفعل بك، واكففْ عمّا تحبّ أن يُكفّ عنك.

وقال: التجنّي وافد القطيعة، والبخل من ضيق النفس.

{وقال: النفس الناطقة جوهر بسيط ذو سمع قويّ؛ يتحرّك بها حركة مفردة إذا تحرّك بها نحو ذاته ونحو العقل، وحركات مختلفة إذا تحرّك بها نحو الحواسّ الخمس.}[1]

وقال: الجود إيثارُ لذّة عذوبة الثناء على لذّة المال.

---

١ ح، ص، ج – {وقال: النفس الناطقة جوهر بسيط... ...نحو الحواسّ الخمس}.

- "Sabır, binası aşılmaz bir kaledir. Acelecilik mürüvveti bozar ve pişmanlığa sürükler. Doğruluk asaletin meyvesidir. Hırs arzuların artığıdır. Boş temenniler cehaletin tuzaklarıdır. Güzel muamele kötülüklere kalkandır."
- "Nimeti iyilik işlemekle koru ki senden kaybolup gitmesinden güvende olasın. Şükür nimete sahip olan herkesten alınan bir borç ve misaktır. O halde kim nimeti şükürle çepeçevre sarmalarsa, o da nimetin artışıyla çepeçevre sarmalanır."
- "Talep edilen şeyler teenni ile kolaylaşır. Sevgi sosyal hayatta yumuşak söz ile süreklilik kazanır. Nefisler alçakgönüllülükle huzur bulur. Hayat kişinin ahlâkının güzelliği ile hoş olur. Saygınlık çok susmakla kazanılır. Büyüklük adaletle zorunlu olur. Vuslat insafla olur. Kişinin değeri ihsanda bulunmakla artar. Nimetler tevazu ile tamamlanır. Ameller iyi huylarla arınır. Hâkimiyet külfetlere tahammül ile gelir. Düşman adil bir yönetimle kahrolur. Yumuşak davranmakla aptala karşı destekçilerin artar. Asalet unvanına yumuşaklık ve sevecenlikle layık olursun. Akranlar vakar, doğruluk ve vefa ile seni büyüklükle birlikte düşünürler. Gururu yok ederek hasetten güvende olursun. Seni ilgilendirmeyen şeyleri terk etmekle erdemin tamamlanır."
- "İbret alacaklar için zamanın getirdikleri yeterlidir. Her gün sana kendisi hakkında yeni bir bilgiyle gelir."
- "İnsanlarla barışık olan güçlü olur. Fesatçı kontrolsüzdür. Sakınmak zalime bir fayda sağlamaz. Düşmanlıktan ancak insaflı kişi güvende olur. Güzel siyaset, sahibini yücelere ulaştırır. Güzel davranışın bereketi istirahattir."
- "Güleryüz, sahibini sevgi kisvesine büründürür. Kabalık sahibinin üzerinden kabul giysisini çıkartır."
- "Nefsini hesaba çeken kazanır, nefsinden gafil olan hüsrana uğrar. Sabreden ganimete konar. Ağır başlı davranmayan pişman olur. Susan esen kalır. İbret alan basiretli olur, basiretli olan anlar, anlayan ise bilir."

وقال: الصبر حصن منيع البنيان، والعجلة مفسدة للمروءة وقائد إلى الندامة، والصدق ثمرة الكرم، والحرص فضول الشهوات، والأماني حبائل الجهل، والعشرة الحسنة وقاية من الأسواء.

وقال: صُنِ النعمة باصطناع المعروف تأمن زوالها عنك؛ والشكر دين وميثاق مأخوذ على أهل كلّ نعمة: فمن أحاط النعمة بالشكر أحيطت له بالمزيد.

وقال: بالتأنّي تسهل المطالب، ويلين كَنَف المعاشر تدوم المودّة، وبخفض الجانب تأمن النفوس، وبسعة الخلق يطيب عيشه، وبكثرة الصمت تكون الهيبة، وبالعدل تجب الجلالة، وبالنَصَفة تكون المواصلة، وبالإفضال تعظم الأقدار، وبالتواضع تتمّ النعم، وبصالح الأخلاق تزكو الأعمال، وباحتمال المؤن يجب السؤدد، وبالسيرة العادلة يُقهر المناوئ، وبالحلم عن السفيه يكثر أنصارك عليه، وبالرفق والتودّد يُستحقّ اسم الكرم، وبالرفق وبالصدق والوقار يُلاحظك بالجلالة الأكفاء، وبنفي العُجْب تأمن من الحسد، وبترك ما لا يعنيك يتمّ لك الفضل.

وقال: لأهل الاعتبار في صروف الدهر كفاية، وكلّ يوم يأتي عليك منه علم جديد.

وقال: مسالم الناس عزيز الجانب، وذو الغوائل غير محفوظ، والحذر لا ينفع الظالم، وإنّما يأمن العدوان المنصف، وحسن السياسة يبلغ بصاحبها المعالي، والفعل الجميل مراتعه نزهة.

وقال: البشاشة تكسو أهلها المحبّة، والفظاظة تخلع من صاحبها ثوب القبول.

وقال: من حاسب نفسه ربح، ومن غفل عنها خسر، ومن صبر غنم، ومن لم يحلم ندِم، ومن سكت سلم، ومن اعتبر أبصر، ومن أبصر فهم، ومن فهم علم.

- "Kötülük eken kötülük biçer. Kanaatle birlikte bulunan az mal yüceliktir. Hırsla birlikte bulunan çok mal zillettir. Akibet hakkında tefekkür etmek kurtuluştur. Doğrulukla sözleşen başarılı; yalanın yoldaşı başarısız olur. Akıllı kimselerle yarenlik eden hoşnuttur. Cahillerle düşüp kalkan ise yorgundur. Ayağın kaydığında geri dön; kötülük yaptığında pişman ol; pişman olduğunda kötülüğü kökünden söküp at. Herhangi birine bir iyilik yaptığında gizle. Vermeyeceğin zaman güzel davran."
- "İyilikten haz alanın kazancı övgü olur. Teşekkürle karşılık veren, hakkı yerine getirmiş olur. Birisi seni övgüyle borçlandırdığında gereğini yerine getirerek ona vefa göster. İyiliğiyle seni önceleyen teşekkürüyle seni meşgul eder."
- "Değerini hep artır ki, hangi hal üzere olursan ol, hep saygın kalasın. Başkalarıyla samimi olduğun vakit dahi nefsini sakınmaya alıştır ki kendini salmakta katlanılır ve tahammül edilir ölçünün sınırından dışarı çıkmasın. Aksi halde rahatlık hususunda ölçüyü kaçırırsın, senden sadır olandan daha fazlası sana yüklenir sonra da terk edilirsin.
- "Musibetlerin getirdikleriyle nimet içinde yaşayanların nimeti bulanır."
- "Akıllı kimse kendi görüşüne kuşkuyla bakan ve nefsinin kendisine güzel gösterdiği hiçbir şeye güvenmeyendir. Cahil ise kendi kusurunu bilmeyen, kendine nasihat edenlerden nasihat kabul etmeyendir."
- "Ancak kendi kadrini bilen insanlarla arkadaş ol; çünkü kendi kadrini bilen kişinin dostluğu iyi bir özelliktir. Kendi kadrini bilmeyen kişinin dostluğunda hayır yoktur."
- "Kaçırdıkları sebebiyle tasası az olanın ruhu rahat eder ve zihni durulur."
- "Arkadaşını derinlemesine eleştiren kimsenin sevgi vasıtaları kesilir. Kendisini derinlemesine eleştiren ise başkasının onu eleştirmesinden kurtulur."
- "Akıllı kimse geçiminde iktisatlı, konuşmasında edepli olan, kendi tabakasındaki salih kimselerle birlikte terbiye edinen, kendisine sunulan değersiz bir şeye dönüp bakmayan kimsedir."

وقال: من زرع الشرّ يحصد الشرّ، والقليل مع القنوع عزّ، والحرص مع الكثير ذلّ، والفكر في العاقبة نجاح، وحليف الصدق موفّق، وقرين الكذب مخذول، ومصاحب العاقل مغتبط، ومصاحب الجاهل تَعِب، وإذا زللت فارجع، وإذا أسأت فاندم، وإذا ندمت فأقْلع، وإذا فضّلتَ على أحد فاكتم، وإذا منعتَ فأجمل.

وقال: من استلذّ المعروف فإنّ ربحه الحمد؛ ومن كافأ بالشكر فقد أدّى الحقّ، ومن أقرضك الثناء فأوفه الصنيعة، ومن بدأك ببرّه فقد شغلك بشكره.

وقال: كن موفّر القدر تبقَ لك الجلالة على أيّ حال كنت، وتعاهد نفسك بالحذر في وقت الأنس مع المؤالفة لئلّا تخرج من حدود ما يحتمل وتجوز القدر في التبذّل فتحمل على أكثر ممّا ظهر منك فيما يستأنف ثم تكون منبوذًا.

وقال: بعوارض الآفات تكدَّر النعم على المنعَّمين.

وقال: العاقل من اتّهم رأيه ولم يثق بكلّ ما سوّلت له نفسه، والجاهل لا يعرف تقصيره ولا يقبل من نصحائه.

وقال: لا تعاشر من الناس إلا من عرف مقدار نفسه، فمن عرف مقدار نفسه فمعاشره في طيب عيش، ومن لم يعرف فلا خير في عشرته.

وقال: من قلّ همّه على ما فاته استراحت نفسه وصفا ذهنه.

وقال: من استقصى على خليطه انقطعت أسباب مودّته، ومن استقصى على نفسه استراح من استقصاء غيره عليه.

وقال: العاقل من اقتصد في معيشته وتأدّب في منطقه وتربّى مع الصالحين من أهل طبقته، ولم يرغب في شيء دنيء إن عرض له.

- "Kimden gelirse gelsin, isterse görünümü çirkin birinden gelsin, hakikati kabul etmekten utanma; çünkü hakikat özünde büyüktür, ona sahip olan da onun büyüklüğü sebebiyle yücelir."
- "Seni senden dolayı seven kişiye fazl u keremini esirgeme."
- "Sahibini küçümsemeye karşı koruyan şeye sahip olmak, sahibinin aşağılıkla ulaştığı maldan daha büyük bir zenginliktir."
- "Kendi nefsiyle meşgul olan kimse işinin sonunda kurtuluşu göre yazdı."
- "Öğrencilerinden biri Sokrates'e "Neden sende üzüntünün bir izini görmüyoruz?" diye sordu. Sokrates ona "Çünkü ben, kaybettiğimde beni üzecek hiç bir şeye sahip değilim". [Bir sofist, Sokrates'in altında yaşadığı fıçının kırılabileceğini hatırlatınca] "Fıçı kırılırsa mekân da kırılmaz ya!" diye cevap verdi.
- Sokrates hezimete uğramış bir adama "Savaştan kaçmak büyük bir utançtır." dedi. Adam ona "Utançtan daha da kötüsü ölümdür" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Sokrates "Ölümden kurtuluş güzel bir hayata kavuşturduğunda yaşamak ölümden daha iyidir. Ama kurtuluş aşağılık bir ömre vardığında ölüm daha iyi ve daha şereflidir." dedi.
- Sokrates [öldürülmek amacıyla] zindandan çıkarıldığı zaman ağlayan karısına "Neden ağlıyorsun?" diye sordu. Karısı "Sen haksız yere öldürülürken nasıl ağlamayayım!" dedi. Bunun üzerine Sokrates ona "Yoksa hak ederek öldürülmemi mi isterdin?" dedi.
- Öğrencilerine "Eğitim alanında kendini inceltmeyen kişi iyiliklerin amacına koşamaz. Çünkü o, hikmet noktasına ulaşamamıştır" dedi.
- "Ey ölüm esirleri! Esaret zincirlerinizi bilgelikle kırınız."
- "İçki ve eğlence olan bir yerde iffet ve hikmet durmaz. Bilakis bunlar birbirini yok eden şeylerdir."
- Ahmağın biri Sokrates'e küfredince dostlarından biri ona "Bana izin ver, ey bilge, haddini bildirip seni ondan koruyayım." dedi. Bunun üzerine Sokrates ona "Kötülüğe izin veren, bilge değildir." dedi.
- Sokrates'e "Şehir halkı seninle dalga geçiyor." denilince "Ölümüme kadar bana gülmelerini tamamlamam lazım." dedi.

وقال: لا تستحي أن تقبل الحقّ ممّن أتى به وإن أتى به ذميم المنظر، فإنّ الحقّ عظيم في نفسه، وصاحبه يعظم لعظمته.

وقال: من أحبّك لنفسك فلا تُخله من فضلك.

وقال: الغنى بما ستر صاحبه من الامتهان أكثر من المال الذي يُرزقه صاحبه بالهوان.

وقال: أوشِكْ لمن شغل بنفسه أن يرى الرشد في عاقبة أمره.

وقال له بعض تلامذته: ما نرى عليك أثر الحزن؟ فقال له: لأنّي لا أملك شيئًا إن عدمته أحزنني، إن انكسر الجبّ فلم ينكسر المكان.

وقال لرجل منهزم: الهرب من الحرب فضيحة، فقال له: شرّ من الفضيحة الموت. فقال سقراط: الحياة أفضل من الموت إذا كانت النجاة من الموت إلى حياة صالحة، فأمّا إذا كانت النجاة إلى حياة رديئة، فالموت خير منها وأفضل.

وقال لامرأته حين أُخرج من الحبس وهي تبكي فقال لها: ما يبكيك؟ قالت: وكيف لا أبكي وأنت تُقتل مظلومًا! فقال لها: أكنت تريدين أن أُقتل بحقّ؟!

وقال لتلاميذه: من لم يضمر نفسه في مضمار الرياضات لم يسبق إلى غاية الخيرات لأنّه لا يبلغ مدى الحكمة.

وكان يقول: يا أسراء الموت! حُلّوا أسركم بالحكمة.

وكان يقول: حيث يكون الشراب واللّهو لا تسكن العفّة والحكمة بل هما منه منتفيان.

وشتم بعض السفهاء سقراطَ فقال له بعض أصحابه: ائذن لي فيه أيّها الحكيم أكفك إيّاه. فقال له: ليس بحكيم من أذن في الشرّ.

وقيل له: إنّ أهل المدينة يضحكون منك قال: عليّ أن أتمّم ضحكهم لي إلى مماتي.

- Sokrates'e "Senin falan düşmanın öldü." denilince "Sizin 'O evlendi' demeniz daha çok hoşuma giderdi. Çünkü evlenmesi ölümünden daha kötü bir şey olurdu." dedi.
- Kralın komutanlarından biri Sokrat'ı sahrada kuru ot yerken gördü ve "Kralımıza hizmet etseydin buna ihtiyaç duymazdın" dedi. Sokrat ona şöyle cevap verdi: "Sen şayet kuru ot yiyebilseydin, kendin gibi birinin kulu kölesi olmazdın. Çünkü sen, hizmetin doğurduğu yorgunluk, hüzün ve gam arasında ebedi olarak kalacaksın." Komutan bu nasıl olur deyince Sokrat "Çünkü ben, kendisine özen göstermeyi gerektirecek bir şeye sahip değilim. Çünkü bilgelerin yemeği iştahsız, ibadetleri riyasız, hayatları ise ölümsüzdür." dedi.
- "Biriyle bir işin konusunda istişare etmek istediğinde danışacağın kişinin kendi işini nasıl idare ettiğine bir bak. Çünkü kendini düzeltememiş ve kendine hayrı olmayan birinin sana bir fayda temin etmesini bekleme. Zira ona kendinden daha tercih edilir olamazsın."
- "Tecrübe edenin ilmi artar. İnananın yakini artar. Yakini artanın çabası artar. İş yapmaya istekli olanın gücü artar. Tembellik edenin rehaveti artar. Tereddüt edenin şüphesi artar."
- Sokrat'ın Arapça vezne dökülmüş şöyle bir şiiri vardır.

"Dünya, sevimli gözükse de / göz açıp kapayıncaya kadar sırtını dönüp giden çalımlı bir yürüyüşten ibarettir."

- {"Bârî Teâlâ için bir sınır ve son yoktur. Sonu olmayanın şahıs ve sûreti de yoktur. Diğer mevcudatta sonsuzluk gerçekleşmiş olsaydı, onların yine de sûreti, konum ve düzeni olurdu. Sûreti, konumu ve düzeni gerçekleşen ise sonlu olur. Buna göre mevcutlar sonsuz değildir. İlk yaratan sonlu değildir, hayal ve vehmin onu hayal ettiği gibi o, sonsuz olarak yönlerde uzamaz, hayal onu sonlu ya da sonsuz olarak niteleme derecesine dahi ulaşamaz ki onu sonlulukla ve sonsuzlukla nitelesin. Öyleyse akıl yönünden onun sonu yoktur, çünkü akıl onu sınırlayamaz. Duyu cihetinden de sonu yoktur çünkü duyu da onu sınırlayamaz. O halde onun sonu yoktur. Sonuç olarak onun şahsı ve sûreti yoktur. Onun ne duyusal sûreti ne hayalî sûreti ne de aklî sûreti vardır."

وقيل له: إنّ فلانًا عدوّك مات. فقال: وددت أنّكم قلتم تزوّج، فإنّ تزويجه شرّ له من موته.

ورآه بعض أمراء الملك يأكل الحشيش في الصحراء فقال لو خدمت ملكنا لما احتجت إلى هذا. فقال: وأنت لو قدرت على أكل الحشيش لم تعبد من هو مثلك، لأنّك أبدًا بين حزن وغمّ وتعب من الخدمة، فقال له: وكيف ذلك؟ فقال: لأنّي لست أملك ما أحتاج إلى الاهتمام به، فإنّ أكل الحكماء بلا نهم، وعبادتهم بلا رياء، وحياتهم بلا منيّة.

وقال: إذا أردت أن تشاور أحدًا في شيء من أمر نفسك فانظر كيف تدبير ذلك المستشار في أمر نفسه، فإن كان لم يصلح لنفسه ولم يكسبها خيرًا فأنت أحرى أن لا تنتفع به، فلست آثر عنده من نفسه.

وقال: من يجرّب يزدد علمًا، ومن يؤمن يزدد يقينًا، ومن يستيقن يزدد جهادًا، ومن يحرص على العمل يزدد قوةً، ومن يكسل يزدد فترةً، ومن يتردّد يزدد شكًّا.

بيت لسقراط وزن بالعربية، قال:

إِنَّمَا الدُّنْيَا وَإِنْ وَمَقَتْ خَطْرَةٌ مِنْ لَحْظِ مُلْتَفِتِ

{وقال: الباري تعالى لا غاية له ولا نهاية، وما ليس له نهاية لا شخص له ولا صورة؛ واللانهاية[1] في سائر الموجودات لو تحقّقت لكانت لها صورة واقعة ووضع وترتيب، وما تحقّق له صورة ووضع وترتيب صار متناهيًا[2]، فالموجودات ليست بلا نهاية، والمبدع الأوّل ليس بذي نهاية، ليس على أنّه ذاهب في الجهات بلا نهاية كما يتخيّله الخيال والوهم بل لا يرتقي إليه الخيالُ حتى[3] يصفه بنهاية ولا بغير نهاية، فلا نهاية له من جهة العقل إذ لا يحدّه ولا من جهة الحسّ إذ لا يحدّه، فهو ليس له نهاية، فليس له شخص وصورة، فليس له صورة حسيّة ولا خيالية ولا عقلية.

١ في نسخ غ، ف: «النهاية» ونحن صححناها من الملل والنحل للشهرستاني ٤٠٣/٢.
٢ في نسخ غ، ف: «ساهيًا» تصحيفًا ونحن صحّحناها من الملل والنحل للشهرستاني ٤٠٣/٢.
٣ في نسخ غ، ف: «والحقّ لم» تصحيفًا ونحن صحّحناها بـ»حتى» من الملل والنحل للشهرستاني ٤٠٣/٢.

- Sokrat'a göre insan nefisleri bedenlerinden önce varlık türlerinden biriyle ya hepsi birbiriyle bitişik, ya da zat ve özellikleriyle ayrı olarak mevcut idiler. Nefisler kemale ermek için bedenlerle birleşmiştir. Bedenler nefsin kalıpları ve aletleridir. Bedenler yok olunca nefisler küllî hallerine dönerler. Bu nedenle kendisini öldürecek olan kralla onu korkutmak istediklerinde şöyle demiştir: "Sokrat, bir testi içinde [gibi]dir. Kral ancak bu testiyi kırabilir. Testi kırıldığı zaman su denize rücu eder."
- "Bizim yaşamdan dolayı üzülmemiz, ölümden dolayı sevinmemiz lazım. Çünkü biz ölmek için yaşar, yaşamak için ölürüz."
- "Hakikatlerin marifetinde kendini kaybetmiş kimselerin kalpleri meleklerin minberleridir. Arzularla haz duyanların içleri ise helak olan hayvanların kabirleridir."}[1]
- "Bedende ortaya çıkan harici arızaların tümü zorunlu olarak bedendeki hastalıklara ve insan doğasının dışındaki şeylere tabi olduğu gibi aynı şekilde nefisten ortaya çıkan kaba söz ve yakışıksız fiiller de zorunlu olarak ya nefiste yerleşmiş tabiatın dışındaki şeylere ya da nefsanî hastalıklara tabidir."
- "Sadece duyu organlarını kullanan kişileri, huzurunda durdukları zaman görüp duydukları bir hükümdar öfkelenmekten nasıl alıkoyuyorsa aynı şekilde nefsanî hislerini kullananları da her zaman huzurunda bulundukları aklen kavranabilir hükümdardan duydukları korku öfkelenmekten aynı şekilde alıkoymalıdır."
- "Bilge bir kişinin yumuşak tavrından sakın. Onun yumuşaklığında ısrar etmesi seni aldatmasın. Çünkü sandal ağacı da soğuk olmasına rağmen rüzgâr dallarını bir araya toplayıncaya kadar onu sıkıştırır; dallar birbirini çakmak gibi ateşleme noktasına ulaşır da ondan kıvılcımlar çıkar ve sonuçta ağacı yakar."
- Sokrat'a malı çok bir adamdan söz edilince "Servetini güzel kullandığını bilmeden ona gıpta edecek değilim." dedi.
- Sokrat'a küfretmesi için bir adama para verildi, o da gidip Sokrat'ın yüzüne karşı küfretti. Bunun üzerine Sokrat "Benim yüzümden başka burada sana bir yarar sağlayacağını düşündüğün bir surat varsa hiç geri durma!" dedi.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

ورأى سقرط أنّ النّفوس الإنسانيّة كانت موجودة قبل الأبدان على نحو أنحاء الوجود إمّا متّصلة بكلّها أو مباينة بذواتها وخواصّها، فاتّصلت بالأبدان استكمالًا، والأبدان قوالبها وآلاتها، فإذا بطلت رجعت النفوس إلى كلّياتها، ولهذا قال لمّا خوِّف بالملك القاتل له؛ إنّ سقراط في جبّ والملك لا يقدر إلا على كسر الجبّ، فإذا انكسر رجع الماء إلى البحر.

وقال: ينبغي لنا أن نغتمّ بالحياة ونفرح بالموت لأنّا نحيا لنموت ونموت لنحيا.

وقال: قلوب المغرقين في المعرفة بالحقائق منابر الملائكة، وبطون المتلذّذين بالشهوات قبور الحيوانات الهالكة.}[1]

وقال: كما أنّ جميع الأعراض الخارجية تظهر في البدن تابعة ضرورة أمراضًا في البدن وأشياء خارجة عن الطبيعة، كذلك الكلام الغليظ والأفعال الصعبة التي تظهر من النفس تابعة ضرورةً أمراضًا إمّا نفسانيةً وإمّا أشياءَ خارجةً عن الطبيعة ثابتة في النفس.

وقال: كما أنّ الذين يستعملون حواسّ البدن فقط يمنعهم من الغضب الملك المحسوس إذا وقفوا بين يديه، كذلك يجب على من يستعمل الحواسّ النفسانية أن يمنعه من الغضب الخوف من الملك المعقول الذي هو واقف بين يديه دائمًا.

وقال: احذر حلم الحكيم ولا يغرّك تماديه، فإنّ الصندل مع برده تلحّ عليه الرياح حتى تجمع بين أغصانه، فتبلغ من قدح بعضها لبعض ما تورى منه فتحرقه.

وذكر له رجل كثير المال فقال: لست أغبطه دون أن أعلم أنّه قد أحسن استعمال ماله.

وجُعِل لرجل على أن يشتم سقراطيس مالًا، فأتاه فشتمه، فقال له: إن كان هاهنا وجه آخر تظنّ أنّك تنتفع به فلا تمتنع منه.

١ ح، ص، ج – {وقال: الباري تعالى لا غاية له ولا نهاية... ...قبور الحيوانات الهالكة}.

- İleri gelenlerin bulunduğu bir mecliste adamın biri Sokrat'ın önüne geçirildi ama Sokrat hiç gocunmadı. Bu durum ona sorulunca şöyle dedi: "Şu karşımızdaki duvar bizim hepimizden daha yüksektir, içimizden birinin onun yüksekliğine öfkelendiğini görmüyorum. Onun gayesinin benim gayemden daha yüce olması can sıkıcı olurdu. Benim gayem daha yüce olduğunda benim makamım daha yüksek onun yeri ise daha aşağıdadır."
- "Zararını bilen kimse gibi azardan sakının. Eğer azara uğrarsan gayretinle ondan kurtulmak için tembellik yapma."
- "Bilmiyorum" demem, "Biliyorum" anlamına gelmeseydi, "Bilmiyorum" derdim."
- Bir adam Sokrat'ı kendini örtmeyen yırtık pırtık bir elbise içinde gördü ve "Bu mu Atina'nın kanun koyucusu Sokrat?" diyerek onu garipsediğini gösterdi. Bunun üzerine Sokrat "Doğru kanunun illeti yeni elbise değildir." dedi.
- Öğrencilerine "Ölümü hafife alınız ki ölümden korkanlar sizin için önemsizleşsin." derdi.
- Sokrat ölümünden önce şu dokuz şeyi tavsiye etmiştir: "[1] İlk tanımaya başladığınız andan itibaren doğanızı kanaatle oluşturun. O zaman artış anında şükretmeyi bilirsiniz ve yaşantınız güzel olur. [2] Kalbin dışında hiç bir elçiye boyun eğme. Çünkü zamana güvenilmez; zira zaman nasıl adil taraftarlarıyla senin hakkında tasarruf ediyorsa zalim adamlarıyla da senin hakkında tasarruf eder. [3] Artmaya elverişli olarak sana gelen küçük şeyi değersiz görme. [4] Küçük birini terbiye ediyormuşsun gibi arkadaşını sevgiyle yetiştir. [5] Sevgini arkadaşına birden gösterme. Çünkü ne zaman ki sen de bir değişiklik görürse düşmanlıkla peşine düşer. [6] Öfkelenmekten kaçın, çünkü öfke mürüvveti yok eder; perdeyi, şerefi ve erdemi yırtıp atar. [7] Muhabbete sarılın ve kısas ölçüsüyle muameleye razı olun ki nefisleriniz kötülerden korunsun. [8] Hayırlı kimselerle yakınlık kurun. [9] Benzerini kendi yaptığın bir davranıştan dolayı hiç kimseyi kınama. Aksine başkasını kendisi yüzünden azarladığın fiili yapmaktan sen de kaçın."
- "İnsanın kendi nefsinin neye uygun olduğunu bilmesi bir bilgeliktir."

وترفّع عليه رجل في مجلس بعض الرؤساء فلم يمتعض، فقيل له في ذلك، فقال: هذا الحائط الذي قبالتنا أرفع منّا أجمعين، ولا أرى أحدًا منّا يغضبه ذلك؛ وإنّما أغضب أن ترتفع همّته على همّتي، فأمّا إذا كانت همّتي أرفع، فمجلسي الأرفع ومجلسه الأدنى.

وقال: احذر العتب كمن تعرف ضرره فإن وقعت فيه فلا تكسل فيه عن الخروج منه بجهدك.

وقال: لولا أنّ في قولي: ''إنّني لا أعلم'' إخبارًا أنّي أعلم لقلت ''إنّي لا أعلم''.

ورآه إنسان وهو في كساء لا يواريه إخلاقًا، فقال: هذا سقراط واضع نواميس آثينس! وجعل يتعجّب منه، فقال له سقراط: ليس علّة الناموس الحقّ كساء جديد.

وكان يقول لتلاميذه: استهينوا بالموت وليهن عليكم خائفو الموت.

وأوصى سقراط عند وفاته بتسعة أشياء فقال: خذوا طباعكم بالقنوع من بدأ معرفتها، فإنّكم تعرفون الشكر عند الزيادة ويطيب عيشكم؛ ولا تستخر رسولًا سوى قلبك، فإنّ الزمان لا يؤمن أن يتصرّف عليك بحاشيته الجائرة كما ينصرف عليك بحاشيته العادلة؛ ولا تستصغر الأمر وهو صغير إذا ورد عليك وهو قابل للزيادة؛ وربّ صديقك بالمحبّة كما تربّي الصغير، ولا تظهر له المحبّة دفعةً واحدةً، فإنّه متى رأى منك تغيّرًا أعقبك بالعداوة؛ وتجنّب الحَرَد فإنّه يضيع المروءة ويهتك الستر والشرف والفضيلة؛ واستعملوا المحبّة وارفضوا المعاملة بوزن القصاص تسلم أنفسكم من الأشرار وتقرّبوا من الأخيار؛ ولا تبكت أحدًا بما تفعل مثله، وإلا فاجتنب الفعل الذي تبكت غيرك به.

وقال: من الحكمة أن يعرف المرءُ نفسَه لأيّ شيء تصلُح.

[9]

Metafizikçi Bilge Eflâtun'un Haberi ve Âdâbı [m.ö. 429?–347]

{Eflâtun Aristokles'in oğlu Ariston'un oğlu olup Atinalıdır. Hikmetin sütunları olan önceki filozofların sonuncusu olup tevhit ve hikmetle tanınmıştır. Onun hocaları Sokrat, Timaios, ayrıca Atina'nın yabancısı ve Elea'nın yabancısı olan iki kişiydi. Sokrat ölünce onun yerine geçti ve hocasının kürsüsüne oturdu. Onun [metafizik ve ahlâk] ilimlerine fizik ve matematik ilimlerini de ekledi.

Öğrencileri Aristoteles, Timaios ve Theophrastus'un ondan naklettiklerine göre Eflâtun âlemin ezelî, zatıyla zorunlu ve küllî sebeplerin sıfatına dair bütün bilgileri bilen bir yaratıcısı olduğunu ortaya koymuştur. Ezelde vardı ve varlıkta ne bir resim ne bir kalıntı vardı. Ancak Bârî Teâlâ katında misal (idea) vardı ki Eflâtun belki de o misali, heyûlâ ve unsur diye isimlendirmiştir. Bununla muhtemelen Yaratıcının ilmindeki bilgilerin sûretlerine işaret etmektedir. [Şöyle demiştir:] "İlk aklı yarattı, ilk aklın aracılığıyla tıpkı aynadan sûretin yansıması gibi akıldan doğan küllî nefsi yarattı, sonra bu ikisinin aracılığıyla unsuru yarattı. Duyusal sûretlerin konusu olan heyûlâ bu unsurdan başkadır. Sonra ilkelerin içine zamanı yani dehri dâhil etti. Duyulur âlemdeki her bir mevcudun aklî âlemde müşahhas olmayan mevcut bir misali olduğunu ispat etti. Dolayısıyla ilk ilkeler basitlerdir. İdealar basittir, şahıslar ise bileşiktir. Dolayısıyla duyulur âlemdeki insan, mâkul basit insanın tikelidir. Aynı şekilde bu âlemdeki bütün canlıların, bitkilerin, madenlerin ve varlıkların her bir türü bu akıl âlemindeki mevcutların bir eseridir. Her bir eserin bir tür benzerlikle benzediği bir müessiri olmalıdır."

İnsanî akıl bu yüce âlemden olunca duyulurlardan hareketle akıl âlemindeki ideasına küllisiyle mutabık olan, duyulur âlemdeki mevcuduna tikelliği ile mutabık olan maddeden soyutlanmış mâkul bir idea idrak eder. Eğer böyle olmasaydı aklın idrak ettiği şey [hariçteki]ne mutabık olmazdı.

[٩]

خبر أفلاطون الحكيم الإلهي وآدابه

{هو أفلاطون بن ارسطن بن أرسطوفليس من أثينية، وهو آخر الحكماء المقدّمين الأساطين. وهو معروف بالتوحيد والحكمة. تلمذ لسقراط وطيماوس وغريب أثينية وغريب الفاطس، ولـمّا مات سقراط قام مقامه وجلس على كرسيه، وضمّ إليه العلوم الطبيعة والرياضية.

وحكى عنه تلامذته أرسطو وطيماوس وثاوفرسطوس أنّ للعالم مبدعًا أزليًا واجبًا لذاته عالـمًا بجميع المعلومات على نعت الأسباب الكلّية. كان في الأزل، ولم يكن في الوجود رسم ولا طلل إلا مثال عند الباري تعالى، وربّما يعبّر عنه بالهيولى أو بالعنصر، ولعلّه يشير إلى صور المعلومات في علمه، فأبدع العقل الأوّل، وبتوسّطه النفس الكلّية المنبعثة عن العقل انبعاث الصورة عن المرآة وبتوسّطها العنصر، والهيولى الموضوعة للصور الحسّية غير ذلك العنصر، وأدرج الزمان أعني الدهر في المبادئ، وأثبت لكلّ موجود مثالًا في العالم الحسي موجودًا غير مشخّص في العالم العقلي، فالمبادئ الأولى بسائط، والمثل مبسوطات والأشخاص مركّبات، فالإنسان المحسوس جزئي للإنسان المبسوط المعقول، وكذا كلّ نوع من الحيوان والنبات والمعادن والموجودات في هذا العالم آثار الموجودات في ذلك العالم، وكلّ أثر لا بدّ له من مؤثر يشابهه نوعًا من المشابهة.

والعقل الإنساني لـمّا كان من ذلك العالم أدرك من المحسوس مثالًا متنزعًا من المادّة معقولًا يطابق المثال الذي في عالم العقل بكلّيته، ويطابق الموجود الذي في عالم الحسّ بجزئيته، ولولا ذلك لما كان [ما][1] يدركه العقل مطابقًا [من خارج][2].

١ من كتاب الملل والنحل للشهرستاني لإتمام المعنى ٤٠٩/٢.
٢ من كتاب الملل والنحل للشهرستاني لإتمام المعنى ٤٠٩/٢.

Oysa bir şeyi idrak edenin bu idraki, idrak edilenin hakikatine uygun olur. Duyulur sûretler ancak katılmak istedikleri ve geri kalmaktan korktukları akli sûretleri olduğu sürece devam ederler. Biz duyu ile bütün duyulurları ve bunların zaman ve mekânla kuşatılmış ve sınırlı olduklarını gördüğümüz zaman, [böyle olmayanlar yani akılla akledilen sınırsız ve zaman ve mekânla kuşatılmamış olan mâkulleri de görmemiz gerekir ki[1]] işte bunlar aklî idealardır.

Aristoteles tümel aklînin bu anlamı konusunda Eflâtun'a muhalefet etmemiştir. Ancak ideanın akılda bir anlam olduğunu, zihinde mevcut olduğunu, dışta bulunmadığını belirtmiştir. Çünkü kendinde bir olduğu halde [dıştaki] tek bir şahıs hem Zeyd'e hem Amr'a mutabık olmaz. Eflâtun'un buna cevabı şöyle olacaktır: Akıldaki bu anlamın dışta mutabık olduğu bir şey olması gerekir. İşte onlar aklî idealardır; [bu idea] cevherdir, çünkü onun varlığının tasavvuru bir konuda değildir. O, aklın duyuya önceliği sebebiyle bütün tikel şahıslardan öncedir. O, hem aklî önceliğe hem şeref önceliğine sahiptir. İşte bu idealar, duyulur mevcudatın ilkeleridir. Duyulur varlıklar ondan başlar ve ona dönerler. Bu görüşün bir feri olarak Eflâtun insan nefislerinin, aklî varlığın varlığına benzer şekilde bedenden önce var olduklarını belirtecektir. O, böylece akıl ve nefsin her ikisini, mücerret sûret olarak kabul eder. Aristoteles, bu konuda ona muhalefet etmiştir.}[2]

Eflâtun'un, hikmeti Pisagor'dan alma noktasında Sokrat ile ortak olduğu söylenmiştir. Ancak o, Sokrat'ın ölümünden sonra hikmeti açıklayıp meşhur olmuş ve felsefenin bütün bilimlerini kuşatmıştır. Eflâtun hikmetin bütün alanlarında birçok meşhur kitap telif etmiş, kitaplarında sembol ve kapalılığı esas almıştır. Çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Yürüyerek öğretim yaptığından Meşşâîler diye isimlendirilmişlerdir. Eğitim işini ömrünün sonunda arkadaşlarından kabiliyetli olanlara tevdi etmiş ve insanlardan uzaklaşarak ulu ve yüce Rabbe ibadetle meşgul olmuştur. Nefs hakkında *Phaidon*; nefs, akıl ve rubûbiyyet âlemi hakkında *Ruhânî Timaios* ve fizik âlemin tertibi konusunda *Tabiî Timaios* onun kitaplarından bazılarıdır.

1 Anlam bütünlüğünün sağlanması için Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, Emir Ali Mühenna Ali Hasan Faur, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993), II, 410'dan nakledildi.

2 Madde başından başlayıp burada sonlanan kısım Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

فلم يكون مدركًا لشيء يوافق إدراكه حقيقة المدرك، وإنّما تبقى الصور الحسّية إذا كانت لها صور عقلية ترجو اللحوق بها، ويخاف التخلّف عنها، وإذا شاهدنا بالحسّ جميع المحسوسات وهي محدودة محصورة بالزمان والمكان، [فيجب أن نشاهد بالعقل جميع المحسوسات وهي غير محدودة ومحصورة بالزمان والمكان][1] وهي مثل عقلية.

وأرسطو لا يخالف أفلاطن بهذا المعنى العقلي الكلّي إلا أنّه يقول إنّه معنى في العقل موجود في الذهن لا يوجد في الخارج عنه إذ الشخص الواحد لا ينطبق على زيد وعمرو، وهو في نفسه واحد، وأفلاطن يقول: ذلك المعنى الذي في العقل لا بدّ وأن يكون له شيء يطابقه في الخارج، فينطبق عليه وذلك هو المثال العقلي، وهو جوهر إذ تصوّر وجوده لا في موضوع، وهو مقدّم على الأشخاص الجزئية بتقدّم العقل على الحسّ، وهو تقدّم عقلي وشرفي معًا، وتلك المثل مبادئ الموجودات الحسّية، منها بدأت وإليها تعود. ويتفرّع على ذلك أنّ النفوس الإنسانية كانت موجودة قبل الأبدان، نحوًا من أنحاء الوجود العقلي وهو بهما يرى الصور المجرّدة وخالفه أرسطو.}[2]

ويقال إنّه شارك سقراط في الأخذ عن فيثاغورس إلا أنّه لم يظهر ولم يشتهر بالحكمة إلا بعد موت سقراط، واحتوى على جميع فنون الفلسفة، وصنّف كتبًا كثيرة مشهورة في ضروب الحكمة. وذهب فيها إلى الرمز والإغلاق، وخرج جماعة من التلاميذ، وكان يعلّم وهو ماشٍ، فسُمّوا بالمشّائيين. وفوّض التعليم في آخر عمره إلى ذوي البراعة من أصحابه وتخلّى عن الناس واشتغل بعبادة ربّه عزّ وجلّ. ومن كتبه: كتاب فاَذُنْ في النفس، طيماوس الروحاني في عالم النفس والعقل والربوبية، وكتاب طيماوس الطبيعي في ترتيب عالم الطبيعة.

---

١ هذه العبارة نحن نقلناها من كتاب الملل والنحل للشهرستاني لإتمام المعنى ٢/٤١٠.

٢ ح، ص، ج – {هو أفلاطون بن راسطن... ...وخالفه أرسطو}.

Eflâtun Yunancada "geniş ve kapsamlı" anlamındadır. Babasının adı Ariston'du. Hem annesi hem babası Asklepios'un soyundan ve Yunanlıların ileri gelenlerindendi. Özellikle annesi kanun koyucu Solon'un soyundandı. İlk olarak şiir ve dil eğitimi aldı, bu konuda oldukça ileri bir noktaya ulaştı. Bir gün şiir sanatını eleştiren Sokrat'la karşılaştı. Ondan duydukları çok hoşuna gitti ve daha önceki görüşlerinden vazgeçti. Sokrat'a bağlandı ve ondan beş sene eğitim aldı.

Sonra Sokrat öldü. Eflâtun Mısır'da Pisagor'un öğrencilerinden bir grubun bulunduğu kendisine ulaşınca onların yanına gitti ve onlardan öğrendi. Sokrat'ın yanında bulunmadan önce hikmet konusunda Heraklitos'un görüşüne meylediyordu. Sokrat'la yoldaş olunca Heraklitos'un görüşünden vazgeçti. Eflâtun duyulur şeyler konusunda onun görüşlerini benimsiyordu; aklî konularda Pisagor'a, yönetimle ilgili konularda ise Sokrat'a tabi oldu.

Sonra Eflâtun Mısır'dan Atina'ya döndü. Atina'da iki hikmet okulu kurdu ve buralarda insanlara felsefe eğitimi verdi. Sonra Sicilya'ya giderek orada bulunan despot [II.] Dionysius ile bazı olaylar yaşadı ve başına büyük zorluklar geldi. Sonra ondan kurtularak Atina'ya döndü ve orada güzel bir hayat sürdü. Güzel şeyler yaptı ve zayıflara yumuşak davrandı. Atinalılar Eflâtun'dan işlerini yönetmesi için ısrar ettiler ama kabul etmedi. Çünkü onların kendisinin doğru kabul ettiği yönetimden başka bir yönetim anlayışında olduklarını, buna alıştıklarını ve bunun nefislerinde yerleştiğini görmüştü. Onların bundan vazgeçirilemeyeceğini ve yaşadıkları düzeni değiştirmeye kalksa hocası Sokrat'ın öldürüldüğü gibi kendisinin de öldürüleceğini anladı. Kaldı ki Sokrat dosdoğru bir yönetim anlayışını tamamlamayı da düşünmemişti.

Eflâtun seksen bir yıl yaşamıştır. Güzel ahlâklı, davranışları asil, kendisine bir yakınlığı olanlar olsun, yabancılar olsun iyiliği dokunan, çok ibadet eden, yumuşak huylu ve sabırlı biriydi. Çok sayıda öğrencisi vardı. Ondan sonra eğitim görevini iki kişi üstlendi. Atina'da Akademia adıyla bilinen okuldaki eğitim işini Ksenokrates; Atina'ya bağlı bir bölge olan Lykeion (Lise)'daki eğitim işini ise Aristoteles üstlendi.

معنى أفلاطن وتفسيره في لغتهم ''العميم، الواسع''، وكان اسم أبيه أرسطن، وكان أبواه من أشراف اليونانيين من ولد أسقلينوس جميعًا، وكانت أمّه خاصّة من نسل سولون صاحب الشرائع، وكان قد أخذ أوّل أمره في تعلّم الشعر واللغة، فبلغ في ذلك مبلغًا عظيمًا إلى أن حضر يومًا سقراطيس، وهو يثلب صناعة الشعر، فأعجبه ما سمع منه، وزهد فيما كان عنده منه، ولزم سقراط وسمع منه خمس سنين.

ثم مات سقراط وبلغه أنّ بمصر قومًا من أصحاب فيثاغورس فسار إليهم حتى أخذ عنهم، وكان يميل في الحكمة قبل أن يصحب سقراط إلى رأي إيرقليطوس، فلمّا صحب سقراط زهد في مذهب إيرقليطوس وكان يصحبه في الأشياء المحسوسة[1]، وكان يتّبع فيثاغورس في الأشياء المعقولة، وكان يتّبع سقراطيس في أمور التدبير.

ثم رجع أفلاطون من مصر إلى أثينية وكان نصب فيها بيتي حكمة، وعلّم الناس فيهما، ثم سار إلى اسقيليا فجرت له قصّة مع ديوسيوس المتغلّب وكان بها، وبُلِي منه بأشياء صعبة، ثم تخلّص منه وعاد إلى أثينيه فسار فيهم أحسن سيرة، وفعل الجميل وألان للضعفاء، وألزموه أن يتولّى تدبير أمورهم فامتنع، لأنّه وجدهم على تدبير غير التدبير الذي يراه صوابًا، وقد اعتادوه وتمكّن من نفوسهم، فعلم أنّه لا يمكنه نقلهم عنه، وأنّه لو رام نقلهم عمّا وجدهم عليه لكان يهلك كما هلك أستاذه سقراط، على أنّ سقراط لم يكن رام استكمال صواب التدبير.

وبلغ من العمر إحدى وثمانين سنة، وكان حسن الأخلاق، كريم الأفعال، كثير الإحسان إلى كلّ ذي قرابة منه وإلى الغرباء، وكان متعبّدًا حليمًا صبورًا، وكان له تلاميذ كثيرة، وتولّى التدريس بعده رجلان: أحدهما بأثينية في الموضع المعروف بأقاديميا، وهو كسانقراطيس؛ والآخر بلوقين من عمل أثينيه أيضًا، وهو أرسطوطاليس.

١ في كلّ النسخ: «المحرّمة» وهو تصحيف، ونحن صحّحناها من مختار الحكم.

Eflâtun hikmetini sembollerle anlatarak onu gizlerdi. Sadece hikmet sahibi olanlar için maksadı açık olsun diye hikmetini şifreli ifadeler şeklinde ifade ederdi. Timaios ve Sokrat'tan ders okumuş ve eğitim almıştı. Zaten çoğu görüşünü bu ikisinden almıştı. Birçok kitap yazmış olup bunlardan ismi bize ulaşanlar elli altı kitaptır. Bu eserlerden bir kısmı, içinde birçok makale içeren hacimli kitaplardır. Eserleri kendi içinde her biri bir amacı olan dörderli gruplar hâlinde birbiri ile bağlantılıdır. Bu gruplardan her biri bu genel amacın kapsadığı özel bir amaca tahsis edilmiştir. Bunlardan her biri de dörtlüler diye isimlendirilmiş olup bu dörtlülerden her biri kendinden önceki dörtlü ile ilişkilidir.

Eflâtun esmer, orta boylu, yakışıklı, hatları belirgin, güzel ve seyrek sakallıydı. Sakin ve sesi alçaktı. Gözleri şehlâydı ve gözlerinin beyazı parlaktı. Alt çenesinde siyah bir ben vardı. Eli açık ve tatlı sözlüydü. Yalnız başına ve ıssız yerlerde oturmayı severdi. Çoğunlukla ağlama sesinden bulunduğu yer anlaşılırdı. Issız yerlerde, çöllerde ve kırlarda ağladığında ağıt sesi iki mil mesafeden duyulurdu. Allah onun bereketini ve duasını bize de versin.

Eflâtun'un Âdâbı, Hikmetli Sözleri ve Öğütleri

Eflâtun kendisinden sonraki herkese öncülüğü olan bir metafizikçidir. Eğer onun kendisinden sonra felsefî anlamda sebep olma ve yüksek makamdaki durumu hakkında şahit istersen Aristoteles'teki etkisine bak. Aristoteles ilimleri bütün cüzleriyle telif eden, en aşağı noktasından en üst noktasına kadar araştıran, ilim dostlarının ektikleri bütün meyveleri devşiren kimsedir. Onun hakkında söylenebilecekler uzundur, bunlara yapılan övgülerin sonu kesilmez. Eflâtun'un kitaplarından bize ismi ulaşanlar elli altı tane olup içlerinden hacimli kitaplar vardır.

Eflâtun'un hikmetli sözlerinden bazıları şunlardır:

- Eflâtun insanlara şöyle nasihat etmiştir. "Ey insanlar! Sözümü dinleyin ve size olan nimetlerinden dolayı Allah'a şükredin. Bilin ki Allah nimetlerin verilmesi konusunda mahlûkatı arasında fark gözetmemiş ve onların hepsine nimetlerden vermiştir. İsterseniz sağlık nimeti açısından bu düşünce üzerinde bir değerlendirme yapınız.

وكان يلغز حكمته ويسترها، ويتكلّم بها ملغوزة حتى لا يظهر مقصده إلا لذوي الحكمة، وكان درسه وتعلّمه على طيماوس وسقراطيس، وعنهما أخذ أكثر رأيه، وصنّف كتبًا كثيرة، منها ما بلغنا اسمه ستّة وخمسون كتابًا، ومنها كتب كبار يكون فيها عدّة مقالات، وكتبه يتّصل بعضها ببعض، أربعةً أربعةً، يجمعها غرض واحد، ويخصّ كلّ واحد منها غرض خاص يشتمل عليه ذلك الغرض العام، وسُمّي كلّ واحد منها رابوعًا، وكلّ رابوع منها يتّصل بالرابوع الذي قبله.

وكان رجلًا أسمر اللون، معتدل القامة، حسن الصورة، تامّ التخاطيط، حسن اللحية، قليل شعر العارضين، ساكنًا خافضًا، أشهل العينين، برّاق بياضهما، في ذقنه الأسفل خال أسود، تامّ الباع، لطيف الكلمة، يحبّ الجلوس في الصحارى والوحدة، وكان يُستدلّ في الحال الأكثر على موضعه بصوت بكائه، وكان يسمع منه على نحو ميلين في الفيافي والصحارى والبراري، أعاد الله تعالى من بركته ودعائه.

آداب أفلاطون وحكمه ومواعظه

وهو الإلهي الذي كان له السبق على كلّ من كان بعده، وإذا شئت أن تشهده في بعده العلّة الفلسفية والمكانة الرفيعة فانظر إلى آثاره في أرسطو، فإنّه الذي ألّف الصناعة بأجزائها وتصفّحها من حضيضها إلى عليّاتها، واجتنى ثمرة كلّ من غرسها من أوليائها، والقول فيه طويل والثناء عليه موصول، والذي بلغنا من أسماء كتبه ستّة وخمسون كتابًا وفيها كتب كبار.

وعظ أفلاطون الناس فقال: أيّها الناس! اسمعوا كلامي واشكروا الله على نعمه عليكم، واعلموا أنّ الله تعالى قد ساوى بين خلقه في مواهب النعم، وبذلها لهم كافّةً، فافهموا واعتبروا القول بالصحّة،

Allah nimetlerini bütün insanlara bol bol ihsan etmiştir. İnsanlar sağlığı hiyerarşilerine göre elde etmemişlerdir. Toplumun zayıf kesimleri zayıflıkları yüzünden ondan mahrum kalmaz. Bu öyle bir nimettir ki varlıklıların iftihar ettiği her şeyden daha üstündür. Duyu organları da böyle olup bunlar da bütün insanlar için eşittir. Bu nimetleri ihsan etmesinin ve musibetlerin başınıza gelmesini engellemesinin karşılığı olarak gecenizde gündüzünüzde yüce ve ulu Allah'a şükretmeniz üzerinize vâciptir. O halde aklınızı fikrinizi, kendisine ihtiyaç duymadığınız şeyler konusunda birbirinizle didişmekten uzak tutun. Bilin ki fıtratta olan şey doğal kanundur ve onda sizin için türlü menfaatler ve zenginlikler vardır. Doğa, dünyanızda ve ahiretinizde işinizi ıslah edecek her şeyi sizin için hazırlamıştır. Şu hâlde aranızda düşmanlık ve kin doğuran şeyler hakkında toplanmaya ve kendinizi tüketmeye iten sebep nedir?

Bütün samimiyetimle söylüyorum ki kendisi için birbirinizle rekabet ettiğiniz şeyin ne olduğunu bilseydiniz rağbet ettiğiniz şeyden elinizi eteğinizi çekmeniz gerektiğini fark ederdiniz. Arzuları defedip kurtulun, çünkü onlar düşüncenin zıddıdır. Kendisine ihtiyacınız olmayan şeyi talep etmeyin. İhtiyacınız olan şeylere girişin. Fıtrat için altın ve gümüş bir zenginlik midir? Özellikleri nedir ki sevenleri onları övüp duruyorlar! Kuşkusuz sizi koruyacak şeyleri Allah sizin için hazırlamıştır. Bunlar hikmet ve takvadır.

Ey insanlar! Takva başarının başı ve erdemlerin anahtarıdır. Zulümden uzak durun; çünkü o, mahvolmaya sebeptir, belanın parçasıdır. İffetsizliği reddedin, çünkü bunun yaygınlaşması ümmeti helake sürükler. İffetsizlik düşük canlıların özelliğidir. İstekleriniz hakkında kendi delillerinizin farkında olarak karar verin: zenginlik mi, yoksa fakirlik mi? Eğer zenginlik istiyorsanız bilin ki delil sizin aleyhinize! Ama fakirlik istiyorsanız o zaman söylediğimi tutun. İhtiyacı olan her şeye sahip olan ve sahip olduğu şeye kanaat etmeyen kişinin başka şeyleri de talep ettiği için hep bitkin olduğunu inkâr edebilir misiniz? Tabiatın sizin için ihtiyaç duyacağınız her şeyi hazırladığını doğru kabul ettiğimize göre boynunuzun borcu; yüce Allah'ın size verdiği bunca nimete sımsıkı yapışmanızdır.

أسبغ الله النعم وهي للعامّة أجمعين، لا تُنال الصحّة بالمراتب، ولا يفقدها أهلُ الضعف لضعفهم، فهذه نعمة تفوق جميع ما افتخر به أهل السعة، وكذلك الحاسّة، وهي للناس أجمعين، وفيها ما أوجب عليكم الشكر لله عزّ وجلّ في ليلكم ونهاركم على مواهبه، وعلى ما صرف عنكم من الآفات، فاصرفوا فكركم عن المشاحنة فيما لا حاجة بكم إليه، واعلموا أنّ ما كان في الفطرة فهو السّنة الطبيعية، وفيه لكم منافع وغناء، والطبيعة قد أعدّت لكم ما يصلح شأنكم في دنياكم وآخرتكم، فما الذي يدعوكم إلى أن تجمعوا وتكدّوا فيما تولد بينكم البغضاء والعداوة؟!

حقًا أقول لكم: لو علمتم ما في هذه التي تتنافسون عليها لعلمتم أنّكم زاهدون فيما رغبتم فيه، ادفعوا الشهوات فإنّها ضدّ الفكر، لا تطلبوا ما لا حاجة لكم إليه، خذوا فيما يصلح أمركم، ما غنى الذهب والفضّة في الفطرة، وما خاصّتهما التي يمدحهما بها محبّوهما؟ قد أعدّ الله لكم ما يحامي عنكم وهو الحكمة والتقوى.

يا قوم! التقوى رأس النجاح، وهو مفتاح الفضائل، إيّاكم والجور فإنّه أداة العطب وشقّة البلاء، وأنكروا الفجور، فإنّ فشوّه يُهلك الأمّة، وهو من خواصّ الدوابّ الدنيّة، فأمّا الذي تطلبونه فخذوه لتعرف حجّتكم في مطالبتكم: الغنى أو الفقر، فإن كنتم تطلبون الغنى فالحجّة عليكم، وإن طلبتم الفقر فالزموا ما أقول لكم، أتنكرون الذي له ما يحتاج إليه والذي لا يقنع بما له فهو مكدود في طلب غيره؟ فإذا صحّ لنا أنّ الطبيعة قد أعدّت ما تحتاج إليه، فواجب عليكم أن تلزموا ما أنعم الله سبحانه به عليكم.

Ey altın ve gümüş taliplileri! Bunları kendiniz için mi biriktirmek istiyorsunuz, yoksa sırf kendileri için mi? Bunları yığdığınızda eğer sırf altın ve gümüş oldukları için bunlara rağbet ediyorsanız, o zaman bunlarla değersiz şeyleri satın almaya sizi sevk eden şey nedir? Düşünmüyor musunuz ve bilmiyor musunuz ki bunlara sırf kendileri için rağbet edilmez. Siz altını ve gümüşü onları biriktiren ve onlarla bedbaht olanlara bırakın. Ancak hikmeti elden bırakmayın; çünkü hikmet nefsin ışığıdır. Nefsin bütün faziletleri ve ahlâkî özellikleri onunla ortaya çıkar. İlme sarılın; çünkü ilim, yaratılışın başlangıcı olan sûretin özelliklerinden biridir. Yeme-içmede israfa kaçmayın; çünkü bunlar sûretten daha düşük olan madde türündendir. Madde ise sûretin fiilleriyle tamamlanır. O halde siz sûrete benzeyin. Çünkü sûret, yüce yaratıcının kendisinde var ettiği güçle hareket ettiren şeydir. Maddeye meyletmeyin. Çünkü Allah maddeyi var etmiş, ardından sûret vererek onu tamamlamış ve sûretin gücünün hareketiyle onu harekete geçirmiştir.

Gerçekten size diyorum ki şair Homeros, "Heyûlâ kadın gibidir; sûret ise erkek gibidir" derken hikmetli ve doğru söylemiştir. Siz kendinizi ıslah edin ki kardeşleriniz de sizin için ıslah edilsinler. Sözümü tutarsanız doğru yolu bulursunuz. Söylediklerimden gafil olursanız kendinizden başkasına zararınız olmaz, bunun zararı sizden başkasına ulaşmaz. Geçmişlerinizin yoluna sarılın. Arzularıyla yaralanmadan dünyadan uzaklaşın. Hikmeti rağbet edilen herşeylerin en önüne geçirin. Beden sağlınıza itina gösterin; çünkü beden nefsin âletidir. Ruhun erdemlerini talep edin ki güçleriniz düzelsin. Yergiye değer şeyi övmeyin, övgüye değer şeyi de yermeyin. İyilikte yardımlaşın. Aranızdan kini kaldırın. Sizi terk edecek şeylerle ünsiyet kurmayın; pek yakında kaybedeceğiniz şeylere rağbet etmeyin. Bütün insanların rağbet edilmesi gerektiği hususunda anlaştıkları erdemleri talep edin ve bütün insanların tiksinmesi nedeniyle yerilen şeyleri terk edin. Sizden önce gelip geçmiş iyilerinizden ve krallarınızdan ibret alın ve varmak istedikleri gayeye tutunun. Hak apaçıktır, doğru nettir, takva maruftur, onur zahirdir, mürüvvetin perdesi kalkmıştır. Adalet övülen bir erdemdir. Yerilen davranışların damgası ne kadar da ayan beyandır ve ayıp görülenler ne kadar da açıktır!

يا طالبي الذهب والفضّة! ألأنفسكم تريدون جمعها، أم لأنفسهما؟ فإذا جمعتموهما، فإن كنتم راغبين فيهما فما الذي يحملكم على أن تبتاعوا بهما المحقّرات؟ أما تعتبرون وتعلمون أنّهما لا رغبة فيهما؟ دعوا الذهب والفضّة لمن يجمعهما ويشقى بهما، وعليكم بالحكمة، فإنّها ضياء النفس، وبها تظهر فضائلها وجميع أخلاقها، الزموا العلم فإنّه من خاصّة الصورة التي هي بدء الخلقة، ولا تطلبوا الإسراف في الأكل والشّرب فإنّهما من شكل الهيولى التي هي أوضع من الصورة، وهي التي تتمّ بفعال الصورة، فتشبّهوا بالصورة، لأنّها المحرّكة بالقوّة التي أنشأ فيها الخالق سبحانه، ولا تميلوا إلى الهيولى الذي أنشأه الخالق تعالى وتمّمه بالصورة وحرّكه بتحريك القوّة لها.

وحقًا أقول لكم! إنّ أوميرس الشاعر مصيب في حكمته وقوله: إنّ الهيولى مثال الأنثى، والصورة مثال الذكر، أصلحوا أنفسكم تصلح لكم إخوتكم، إن تقبلوا قولي تَرشدوا، وإن تغفلوا ذلك لم تضيّعوا غير أنفسكم، ولا ينال ضرر ذلك غيركم، الزموا طريق أسلافكم، فارقوا الدنيا وأنتم غير مجروحين بشهواتها، قدّموا الحكمة على جميع المرغوب فيه، اعنوا بقوام البدن، فإنّه آلة النفس، اطلبوا فضائل النفس يصحّ لكم قواكم، لا تمدحوا المذموم ولا تذمّوا الممدوح، تعاونوا على البرّ، وارفعوا عنكم البغضاء، لا تأنسوا بما يفارقكم، ولا ترغبوا فيما تفقدونه قريبًا، واطلبوا الفضائل التي اتّفق الناس على أنّها رغبة، وارفضوا المذمومات لانقباض الناس أجمعين عنها، اعتبروا بمن مضى من خياركم وملوككم، والزموا الغرض الذي قصدوا إليه، الحقّ واضح، والصوابُ بيّن، والتّقى معروف، والأَنَفة ظاهرة، والمروءة مكشوفة، والعدل فضيلة محمودة. ما أبين سمةَ المذمومات، وما أظهر المصيبات!

- Hakikaten size haber veriyorum ki ben altın ve gümüşü sevmemem nedeniyle öyle bir sevinç duyuyorum ki bunlarla malım çoğaldığında böyle bir haz alamazdım. Tersine onlara önem veren için ulaşamama nedeniyle üzüntü, kat be kat artar. Benim sevincimi ise ancak hikmet ve ona ulaşmak artırır. Altın, gümüş ve benzeri şeylerin hiçbirinde hiçbir kıymet olmamasının delili şudur: Çünkü biz çok miktarda altın karşılığında küçücük bir kemikten ibaret olan az bir fildişi satın alanları, altınla bir bakırı veya daha değersiz cam eşyayı ve diğer şeyleri değiş tokuş edenleri görüyoruz. Altın kendinde değerli olsaydı her durumda ve yerde rağbet edilen bir şey olurdu. Nitekim hikmet dünyanın her tarafında övülür. Cahillik her tarafta ve herkese göre yerilir. Nefsinizi iyi tanıyın ve mertebenizi koruyun. Adaletle bezenin ve iffet elbisesini giyin ki kurtulasınız ve işlerinizle övülesiniz."
- {Eflâtun krala şöyle dedi: "Senin bir günlük tefekkürün krallığının bir senelik haracından daha faydalıdır."
- Aristoteles'e şöyle dedi: "Kimsenin ayıbını ortaya dökme. Bütün insanlarla ahlâki ilişkilerin tevazu üzerine olsun."
- "Öleceğini bilen kimsenin başına gelen zor bir durum için üzülmemesi gerekir. Çünkü diri bir kimsenin ölümden daha zor bir şey tahayyül etmesi mümkün değildir."
- "İstediğin ve arzuladığın bir şey hakkında aklına bir fikir geldiği zaman aklından onu geçiciymiş gibi çıkar. Eğer senin için ulaşılabilir bir hal alırsa ona kolay bir şekilde ulaşırsın. Eğer senden kaçarsa nefsin ona karşı mecbur kalmaz."
- "Aptallık iki çeşittir. Biri delilik, ikincisi de ilim yokluğu."
- "Kötü bir insandan ihtiyacını isteme. Çünkü gidişatındaki kötülük uyarınca ihsanında da kötülük olur.

Eflâtun şöyle demiştir:

- "Âdetin her şey üzerinde otoritesi vardır."
- "Sarısabır otunun balı bozduğu gibi kötü huy da davranışı bozar."
- "Zenginken kardeşleriyle paylaşmayanı, afete uğradığında kardeşleri terk eder."

أخبركم حقًّا أنّي أجد من السرور ببغضي الذهب والفضّة ما لم أجده من اللذّة في تزيّد مالي منهما، بل كانت الغموم متزيّدة واردة للانقطاع بالاهتمام بذلك، وإنّما أتزيّد في سرور الحكمة ومنالها؛ [الدليل][1] على أنّ الذهب والفضّة وما أشبههما لا فضيلة في شيء منهما: لأنّا نجد قومًا يبتاعون بالذهب الكثير القليلَ من العظام التي هي العاج، وقومًا يستبدلون به النحاس وما دونه من الزجاج وغيره. ولو كان الذهب فضيلة في نفسه لكان في كلّ المواضع مرغوبًا فيه، كما أنّ الحكمة في جميع الأقطار ممدوحة، والجهل مذموم في جميع الآفاق وعند كلّ الناس، انظروا لأنفسكم وحاموا عن مراتبكم، تزيّنوا بالعدل والبسوا أثواب العفّة تُفلحوا وتحمدوا أموركم.

{وقال للملك: فكر يوم لنفسك أنفع من خراج سنة للملك.

وقال لأرسطو: لا تكشف على أحد ولتكن سيرتك مع الناس كلّهم بالتواضع.

وقال: من علم أنّه يموت فليس ينبغي له أن يغتمّ لأمر صعب يعرض له، لأنّه لا يمكن أن يتوهّم الحيّ أمرًا هو أصعب عليه من الموت.

وقال: إذا خطرت لك فكرة في شيء تريده وتشتهيه فاجعله من بالك كالمعارض، فإن تهيّأ لك نلته بأسهل الأمور وإن فاتك فلا تضطرّ النفس إليه.

وقال: الحمق نوعان: الجنون، والثاني عدم العلم.

وقال: لا تسأل شرّيرًا حاجة، فإنّه بحسب شرارته في مذهبه كذلك شرارته في عطيّته.}[2]

وقال أفلاطون: للعادة على كلّ شيء سلطان.

وقال: سوء الخلق يفسد العمل كما يفسد الصَّبِرُ العسل.

وقال: من لم يواسِ الإخوان عند دولته، خذلوه عند آفته.

---

١ زدنا من مختار الحكم لإتمام المعنى.

٢ موضع ما بين القوسين يختلف بين النسخ في الترتيب.

- Babasından kendisine büyük bir miras kalan ve mirası çarçur eden bir delikanlıyı görünce "Topraklar adamları yutar; bu çocuk ise yeryüzünü yutar." dedi.
- "İnsanlara iyiliği öğretip kendisi yapmayan kişi, başkasını aydınlatan bir kandili elinde tutan konumundadır."
- "Hükümdar köleleri yöneten değil, özgürleri yönetendir. Zengin mal toplayan değil, malı idare eden kişidir."
- Adamın biri Eflâtun'a "İlimde ulaştığın bu seviyeye nasıl nail oldun?" diye sorunca ona şöyle dedi: "Kandilimde, senin içtiğin içeceklerden daha fazla yağ tüketmek sûretiyle."
- Birisi Eflâtun'a sövüp sayınca "Kötülükle ne halin varsa gör. Çünkü sen iyilik yapamazsın." diye cevap verdi.
- "Bir delikanlı azarlandığında ona suçunu inkâr etme pozisyonu verilmelidir. Aksi takdirde bu, onu inatlaşmaya sevk eder."
- Eflâtun'a "Devlet yönetiminde en çok kime güvenilmelidir?" diye sorulunca "Kendi nefsini güzel bir şekilde yönetebilene" cevabını verdi.
- "Hikmet konularında en sağlam kimdir?" diye sorulunca "Kendi görüşünü en iyi anlayan, istişareye en istekli olan ve şüphelendiğinde düşünmek ve sınamak mümkün olsun diye en çok duraksayan kişidir." diye cevap verdi.
- Eflâtun Nevâmis'te (Nomoi) açıkça âlemin başlangıcının illete dayalı olduğunu yoksa zamansal bir başlangıcı olmadığını belirtmiştir.
- "Davranışları bakımından insanların en cahil olanı kimdir?" diye sorulunca "Kendi görüşünü en çok beğenen, başkasıyla istişare etmeksizin ve kendi işine ters olmasına aldırmaksızın sadece kendi görüşüyle yetinen ve hüsn-i zannıyla işlere düşünmeksizin atılandır." diye cevap verdi.
- "Ruhu özgür olan bilge, doğanın kanununun efendisidir. Ruhu özgür olmayan bilge ise doğa kanununun kölesidir."
- Eflâtun'a "Her türlü çirkin ve ayıp davranıştan salim olan kimdir?" diye sorulunca "Aklını emir, tedbiri vezir, öğütleri yular, sabrı rehber, ihtiyata sarılmayı ensar, Allah korkusunu kendisine yeter, ölümü hatırlamayı yâr belleyen" diye cevap verdi.

ورأى رجلًا ورث عن أبيه ضياعًا فأتلفها فقال: الأرضون تبلع الرجال، وهذا الفتى يبلع الأرضين.

وقال: الذي يعلّم الناس الخير ولا يعمله بمنزلة من بيده سراج يضيء لغيره.

وقال: ليس الملك من ملك العبيد ولكن من ملك الأحرار، وما الغنيّ من جمع المال بل من دبّر المال.

وسأله رجل: بم نلتَ ما وصلتَ إليه من العلم؟ فقال له: بأنّي أفنيت زيتًا في سراجي بأكثر من الشراب الذي شربته أنت.

وشتمه إنسان فقال له: شأنك والشرّ، فإنّك لا تحسن خيرًا.

وقال: ينبغي إذا عُوتب واحد من الأحداث أن يترك له موضِع الجحودِ لذنبه، وإلا حمله ذلك على المكابرة.

وسئل: من أحقّ الناس أن يؤتمن على تدبير المدينة؟ فقال: من كان في تدبير نفسه حسن المذهب.

وسئل: من أتقن الناس لأمور الحكمة؟ فقال: أفهمهم لرأيه وأرغبهم في المشورة وأوقفهم عند الشبهة حتى يمكنه طريق النظر والامتحان.

وفي النواميس صرح بأنّ للعالم بدءًا علّيًا وليس له بدء زماني.

وقيل له: من أجهل الناس في فعله؟ فقال: أعجبهم برأيه، وأتبعهم بتدبيره دون رأي غيره وترك مخالفة أمره، والمتقحّم في الأمور بحسن ظنّه.

وقال: الحرّ النفس الحكيم هو سيّد لناموس الطبيعة، والحكيم الذي ليس هو حرّ النفس هو عبيد لناموس الطبيعة.

وقيل له: من يسلم مِن سائر العيوب وقبيح الأفعال؟ فقال: من جعل عقله أميره، وحذره وزيره، والمواعظ زمامه، والصبر قائده، والاعتصام بالتوقّي ظهيره، وخوف الباري تعالى حسيبه، وذكر الموت أنيسه.

- Eflâtun'a, "İnsanların kendini en çok zayi edeni ve kendi kıymetini en çok düşüreni kimdir?" diye sorulunca "Kendine değer vermeyen birine karşı alçak tevazu gösteren ve tanımadığı birinden övgü kabul eden kişidir" diye cevap verdi.
- "Hayvana benzeyen cahiller duyu organlarının algıladığı kadarıyla "güzel" veya "çirkin" diye hüküm verirler. Ancak dış duyular sadece azaların güzelliğini görürler. İç güzelliği ise sadece iç duyularla görülür."
- "Hikmeti doğru yerde arayan elbet ona erişir. Ne var ki onu arayanların çoğu hata ederler; çünkü onlar hikmeti doğru yerde aramazlar. Tutundukları metotla hikmete ulaşamayınca başka bir metotla onu talep etmezler. Sonra hikmetin sûretini yalanlarlar. Hikmetin sûretinin bilinmemesi ise hikmeti bilmemeye götürür. Çünkü hikmetin sûretini bilmeyen onun zatını da bilemez. Hikmetin zatını bilemeyen ise cahillerin en cahilidir."
- "Dünya "bir şey" görünümlü "hiçbir şey"dir."
- Aristoteles'e "Sende olmayan bir konuda övgü kabul etme" dedi.
- Eflâtun'a "Sana hizmet eden kimsen var mı?" denilince "Sizin hizmet ettiğiniz kimseler bana hizmet ediyorlar" dedi.
- "Bilmemenin sûretini bilen âlimdir. Cahil ancak bilmemenin sûretini bilmeyendir."
- "Öfke, şerrin kavuşmayı beklediği bir güçtür."
- "Hazzının devam etmesini istiyorsan haz vereni tüketme. Fazla kısmını bırak ki hazzın devam etsin."
- "Kralın, ilim ve hilm sahiplerini yönetici yapması gerekir. Çünkü hilm ağırbaşlılık ve sabır kaynağıdır. Atılganlık kaygı ve memnuniyetsizlik kaynağıdır. Yönetim hilm sahibi insanların eline geçince güzel sabırları ve vakarlarıyla dirençli insanların kaygısını ve memnuniyetsizliklerini yatıştırırlar. Yönetim eğer atılganların eline geçerse kaygılarıyla hilm ehlini de kaygılandırır ve kızgınlıklarıyla da ilim ehlini bıktırırlar. Çünkü hilm ehli olan kimse sadece cahillerden kaygılanır."

وقيل له: من أضيع الناس لنفسه وأوضعهم لقدره؟ قال: من تواضع لمن لا يكرمه، وقبل مديح من لا يعرفه.

وقال: البهيميون الجهّال إنّما يقضون على الحسن والقبيح بقدر ما تنال حواسّهم الظاهرة، وإنّما ترى الحواسّ حسن الأعضاء؛ فأمّا حسن الصورة فلا تراها إلا الحواسّ الباطنة.

وقال: من طلب الحكمة مِن طريق طلبها أدركها، وإنّما يخطئ أكثر الطالبين لأنّهم يطلبونها من غير طريقها، فإذا لم يدركها من تلك الطريق لم يطلبها من طريق آخر، ثم يكذب بصورتها فيحمله جهله على أن يجهل، وذلك أنّه من جهل صورة الحكمة جهل ذاته، ومن جهل ذاته كان أجهل الجاهلين.

وقال: الدنيا لا شيء في صورة شيء.

وقال لأرسطو: لا تقبل المدح بما ليس فيك.

وقيل له: ألك من يخدمك؟ فقال: الذين تخدمون هم يخدموني.

وقال: من عرف صورة الجهل كان عالمًا، وإنّما الجاهل من جهل صورة الجهل.

وقال: الغضب عزّ يستقبله شرّ.

وقال: إذا أردت أن تدوم لك اللذّة فلا تستوفِ الملذّ أبدًا، بل دعْ فيه فضلةً تدمْ لك اللذّة.

وقال: ينبغي للملك أن يضع الرئاسة في الحليم العليم، لأنّ الحلم وقور صبور، والشجاعة قلقة ضجرة، فإذا كانت الرئاسة لأهل الحلم عدلوا بوقارهم وحسن صبرهم قلق أهل التجلّد، إذا كان لأهل الشجاعة أقلقوا أهل الحلم بقلقهم وأضجروا أهل العلم بضجرهم، لأنّ الحليم لا يقلق إلا من الجهل.

- "Savaş zamanı sadece cesaretini kullanıp aklı bir kenara bırakma; çünkü aklın öyle durumları vardır ki cesarete ihtiyaç duymadan iş tamamlanır. Cesaretin ise akla ihtiyaç duymadığı bir durum göremezsin."
- "Amelsiz bir söz, kabaran bir nehre benzer ki boğar ama bir faydası yoktur."
- "Şarap, yapmacık davranan kişilerin sırrını açık eder."
- "Kötü ahlâk kötü zan beslemekten kaynaklanır; çünkü kötü zanla iş yapanın yaşantısı bozulur ve ahlâkı kötü olur."
- "Kişi su-i zanla ancak düşüncenin çaresiz kalması durumda iş yapmalıdır. Kişi görüşünde başarısız olur ve hataya düşerse o zaman su-i zannı kullansın."
- "Akıl ile duyunun arasını düzeltmedikçe dünyadaki hiçbir şeyden haz alma ki ikisinden biri diğerini bozmasın. Ancak bu ikisinin arasını düzelttiğinde, güzeli güzel; çirkini çirkin olarak görürsün."
- "Bir şeyi değerinden daha fazla övme; çünkü kısa süre sonra hem onun gerçek zatı hem de senin cahilliğin ortaya çıkar, o zaman bu o şey için bir methiye olmaz, bilakis senin için eksiltmek olur."
- Eflâtun'a "Akıllı kişi ne zaman sıkılır?" diye sorulunca "Onu cahille konuşmak zorunda bıraktığında" dedi.
- "Aklın tam olduğunu görürsen orada şehvet hasta ve zayıftır."
- "Bir yönetici işinde muktedir olunca emri altındakileri doğasındaki iyilik ve kötülüğe göre yönlendirir."
- "Hedef düşüklüğü ve değer fakirliği düşünce zayıflığından ve kötü seçim yapmaktan ileri gelir."
- "En çirkin şey bühtanda doğruluk, güç konusunda sıkıntı; istemekten sakınan kimseye karşı cimrilik; kötülüğünden emin olunan kişiye karşı kaba kuvvettir."
- "Nefsin yaşaması ve kıvamı kendini afetlerden koruyan amelleriyledir. Böylece onu öldürebilecek hiçbir afet ona yaklaşamaz ki nefsi öldürme imkânı olsun. Çünkü afet nefsi öldüremezse hiç kimsenin onu öldürmeye gücü yetmez. Çünkü nefis bedene baskındır, ondan üstündür ve letafeti nedeniyle bedeni gözetleyen ölümün onu gözetlemesi mümkün değildir. Sonuç itibariyle beden nefsi göremez ama nefis latif varlığı sayesinde bedeni görebilir."

وقال: إيّاك في وقت الحرب أن تستعمل النجدة وتدع العقل، فإنّ للعقل مواقف قد تتمّ بلا حاجة إلى النجدة، ولا ترى للنجدة غنى عن العقل.

وقال: قول بلا عمل كمدّ يُغرِق ولا ينفع.

وقال: الشراب يكشف سرّ المتصنّع.

وقال: سوء الخلق من استعمال سوء الظنّ، لأنّ من استعمل سوء الظنّ فسد عيشه وساء خلُقه.

وقال: لا ينبغي للمرء أن يستعمل سوء الظنّ إلا عند انقطاع الرأي، فإن لم يقدر على الرأي وأخطأه فليستعمل سوء الظنّ.

وقال: لا تلتذّ بشيء في العالم ألبتة حتى تُصْلِح بين الحسّ والعقل لئلّا يفسد أحدهما على الآخر، فإذا أصلحت بينهما رأيت الحسن حسنًا والقبيح قبيحًا.

وقال: لا تمدح الشيء أكثر من قدره، لأنّه بعد قليل يبين عن ذاته وعن جهلك، فلا يكون حينئذ مديحًا للشيء، بل تنقيصًا لنفسك.

وسُئل: متى يضجر العاقل؟ قال: إذا حملته على محاورة الجاهل.

وقال: إذا رأيت العقل تامًّا فالشهوة هناك مريضة ضعيفة.

وقال: إذا قوي الوالي في عمله حرّك ما ملكه على حسب ما في طبعه من الخير والشرّ.

وقال: دنوّ الهمّة وضعةُ القدر من ضعف الرويّة وسوء الاختيار.

وقال: أقبح ما يكون الصدق في السعاية، والضيق في القدرة، والبخل على من عجز عن المسألة، والسطوة على من يؤمن شرّه.

وقال: إنّ حياة النفس وقوامها بأعمالها المحصنة لها من الآفات حتى لا يدنو منها شيء يميتها فيكون ذلك قتلًا للنفس؛ فإنّها إن لم يقتلها ذلك لم يقدر أحد على قتلها لأنّها غالبة على الجسد مرتفعة عنه، وممتنعة بلطفها من أن ينظر إليها الموتُ الناظر إلى الجسد، فهو لا يراها وهي تراه بفضل لطفها عليه.

- Eflâtun Aristoteles'e yazdırdığı bir yazıda şöyle demiştir: "Allah'ı ve hakkını bil. Her gün aldığın gıdana gösterdiğin ihtimamdan daha çoğunu salih ilme göster. Allah'tan faydası senin için sürekli olmayan şeyleri isteme. Çünkü bütün bağışlar onun katındandır. Aksine Allah'tan seninle ebedi kalacak olan nimeti iste. Daima uyanık ol. Zira kötülüklerin nedenleri çoktur. Sana yakışmayacak şeyi arzulama. Sadece iyi bir hayat arzu etmen yaraşmaz, güzel bir ölüm de istemelisin. Kendileriyle bir şey kazanmadığın hayatı da ölümü de iyi sayma. Şu üç haslet konusunda muhasebe yapmadan uyuma: Bugün bir hata yaptın mı? Bugün iyilik olarak ne yaptın? Bugün iyilik olarak yapman gereken ne vardı da onu yapmadın? Düşün ki ne idin ve gidişin nereye doğru? Bedbaht, daima sonunun ne olacağını düşünmeyen ve düşünmediği için de belasından ricat etmeyendir. Özünün dışından olan kazanımlarını, aslın yerine geçirme. Hak edene hakkını vermek için sana ulaşıp istemeye mecbur bırakma, aksine bunu başlangıçta yap. Bu dünyadan herhangi bir şeyle ferahlık duyan veya başına gelen bir musibetten dolayı üzülen ve kederlenen kimse tam bir bilge değildir. Daima ölümü hatırla ve ölümden ibret al. Kişinin aklının kıtlığı, kendini ilgilendirmeyen konuda gevezelik etmesi ve kendisine sorulmayan ve kendinden istenmeyen şeyleri haber vermesi ile anlaşılır. Tekrar tekrar düşün, sonra konuş ve yap. Zira varlıklar değişir. Çabuk öfkelenme aksi takdirde âdet haline gelerek sana baskın çıkar. Muhtaç olana vermeyi yarına bırakma. Çünkü sen yarın ne olacağını bilemezsin. Musibete uğrayana destek ol, tabi kendi yaptığı bir kötülüğü değilse. Güzel olsa da kazancı sevme ki Allah'ın sevgisinden uzaklaşmak zorunda kalmayasın. Sadece lafla değil, amelinle de bilge ol. Çünkü uygulanan bir bilgelik ancak sana ebedi âlemde fayda verir. Allah katında şeref, lafla bilgelik değildir; onun katında şeref, salih amellerle bilgeliktir. Sen iyilik için yorulsan da yorgunluk gider; iyilik sana kalır. Günahtan haz alsan da haz gider; günah sana kalır. Öyle bir günü unutma ki sana seslenilir ama sen duyamazsın; o gün keskin dil susar, düşünmek geçersiz olur, gözler kararır, suları toprağa akar; canın bedeninden ayrılır, kendi bedeninin iğrenç kokusunu bile duyamazsın; algın iptal olur öyle ki bedenindeki cerahati emen kurtları hissedemezsin.

وقال فيما أملاه على أرسطوطاليس: اعرف الله وحقّه، وأدمْ عنايتك بالعلم الصالح أكثر من عنايتك بغذائك يومًا بعد يوم، لا تسأل الله ما لا يدوم لك نفعه أبدًا، فإنّ كلّ المواهب منه؛ بل يجب أن تسأله النعمة الباقية معك أبدًا، كُنْ متيقّظًا أبدًا، فإنّ علل الشرور كثيرة، لا تَهْوَ ما لا ينبغي لك أن تفعله، لا ينبغي لك أن تهوى حياة صالحة فقط، بل وموتًا صالحًا، ولا تعتدّ الحياة والموت صالحين إلا أن تكتسب بهما أمرًا، لا تَنَمْ حتى تحاسب نفسك على ثلاث خصال: هل أخطأت في يومك؟ وما اكتسبت فيه من البرّ؟ وما كان ينبغي لك أن تعمل فيه من الخير فقصّرتَ عنه؟ تذكَّرْ ما كنت وإلى أيّ شيء مصيرك! الشقيّ من لم يذكر دائمًا عاقبته، فيرجع عن بلائه، لا تجعلنّ قِنْيتك من الخارجات عنك إلى الأصل، لا تضطرنّ أن تفعل الحقّ إلى مستحقّه أن يسألك إيّاه، بل ابدأ به، ليس الحكيم التامّ من فرح بشيء من هذا العالم أو جزع بشيء من مصائبه واغتمّ له، أدمْ ذكر الموت والاعتداد بالموت، تُعرف خساسة عقل المرء بكثرة كلامه فيما لا يعنيه وإخباره بما لا يُسأل عنه ولا يراد منه، فكّر مرارًا ثم تكلّم وافعل فإنّ الأشياء متغيّرة، لا تسرع الغضب فيتسلّط عليك بالعادة، لا تؤخّر إنالة المحتاج إلى غد، فإنّك لا تدري ما يحدث في غد، أعِن المبتلى إن لم يكن سوء عمله أردأه، لا تحبّ القِنية الحسنة فتُضطرّ إلى البعد عن محبّة الله عزّ وجلّ، لا تكن حكيمًا بالقول فقط، بل كن حكيمًا بالعمل، فإنّ الحكمة التي تكون بالعمل تنفعك في العالم الباقي، وليس الشرف عند الله تعالى الحكمة بالقول، بل الحكمة بالأعمال الصالحة، إنّك وإن تعبت في البرّ فإنّ التعب يزول والبرّ يبقى لك؛ وإن التذذت بالإثم فإنّ اللذّة تزول والإثم باقٍ عليك، اذكر اليوم الذي يُهتف بك فلا تسمع، والذي يصمت فيه اللسان الحديد ويبطل فيه الفكر وتُظلم فيه العينان وتنضب رطوبتهما في التراب وتبطل نفسك من بدنك ولا يمكنك أن تشمّ رائحة جيفة بدنك ويبطل حسّك فلا تشعر بالدود الذي يمصّ الصديد.

Ne arkadaşını, ne de düşmanını tanıyamayacağın bir mekâna; efendiyle kölenin eşit olduğu bir yere gitmekte olduğunu unutma. Adil teraziyi de hatırla. Eğitimle edep biriktir. Çünkü sen yolculuk ne zaman bilemezsin. Bil ki Allah'ın bağışladığı nimetler arasında hikmetten daha hayırlısı yoktur. İyilikle karşılık ver, kötülüğü bağışla. Her zaman kendini muhafaza et. Tefekkür et, durumunu anla ve düşün. Gelip geçici ve değişken şu âlemin hiçbir işine güvenme. Hiçbir iyiliğe aleyhtar olma ve hiçbir kötülüğe özenme. Helal kazanç sebebiyle ondan daha üstün olanı terk etmen yakışık almaz. Gelip geçici zamanın sevinci için ebedi sevinci terk etmen de yakışık almaz. Hikmeti sev, âlimleri dikkatle dinle ve sultana itaat et. Hiçbir zaman güzel ahlâktan kaçınma. Asla hiçbir şeyi zamanı gelmeden yapma. Zamanında yaptığında ise anlayarak yap. Asla faydalanmadığın hiçbir sözü söyleme. Faydalı bir söz söylediğinde çekinceli ve dikkatli ol. Zengin olduğunda böbürlenmen gerekmez; bir musibete düştüğünde de hemen hacet dilenmen. Kimseye karşı sefih olma, bütün insanlarla ilişkin tevazu ile olsun. Kimseyi alçakgönüllülüğü sebebiyle küçümseme. İnsanlara seni günaha sokmayacak ve iyiliğinden eksiltmeyecek hususlarda yardımcı ol. Yaptığında kendini mazur gördüğün bir şeyin dengini yaptığında arkadaşını kınama. Münakaşadan uzak dur ve teenniye sarıl. Sende olmayan bir şeyden dolayı övülmeyi kabul etmemelisin. Yaptığında kınandığın şeyi asla yapma. Yapmadığın bir şey için üzülme. İyiliğin her çeşidi için yorgunluğa katlan. Sana yaraşan, yapman gerekeni hiç kimsenin dürtmesi olmadan yapmak ve yapmaman gerekenden de başkaları seni engellemeden uzak durmaktır."

- "Akıllı insan kendini gözetlemeli; hatasını büyük, doğrusunu küçük görmelidir."
- "Kimseyi zamanının kendisini yerleştirdiği yere göre değerlendirme; gerçekte sahip olduğu kıymetine göre değerlendir. Çünkü bu, onun doğal makamıdır."
- "Mümkün altında yürüyenin hidayet ve dinginliği zayıftır. İmkânsıza talip olanların basireti kör ve temyiz yeteneği eksiktir. Zorunlu ile yürüyen aşırılıktan emin, kuvvetli ve kalbi rahattır. Bu kişi yolunda kendisine zarar veren hiçbir şey ve hesaba katmadığı aniden çıkan hiçbir sıkıntı ile karşılaşmaz."

واذكر أنّك ذاهب إلى المكان الذي لا تعرف فيه صديقًا ولا عدوًّا والمكان الذي يستوي فيه المولى والعبد، واذكر الميزان العدل، واجمع الأدب بالارتياض فإنّك لا تدري متى الرحلة، واعلم أنّه ليس شيء في عطايا الله هو خير من الحكمة، كافئ بالخير، واصفح عن الشرّ، تحفّظ في كلّ وقت، تذكر وافهم أمرك واعقله ولا تتّكل على شيء من أمور هذا العالم الحائلة الزائلة. ولا تضادّ واحدة من الخيرات ولا تُعْنَ بواحدة من السيّئات ألبتة، من أجل القنية الحسنة لا ينبغي أن تترك ما هو أفضل منها؛ ومن أجل سرور الزمان الزائل لا ينبغي أن تترك السرور الدائم. أَحبّ الحكمة وأنصتْ للعلماء وأطع السلطان، ولا تمتنع في وقت من الأوقات من الأدب الحسن. لا تفعلنّ شيئًا في غير وقته، فإذا فعلته في وقته فافعل بفهم. لا تقولنّ قولًا لا تنتفع به؛ وإذا قلت قولًا نافعًا فتحرّز وتحفّظ. لا ينبغي لك أن تحتال عند الغنيّ ولا تستجدي عند المصائب. لا تسفّه على أحد، ولتكن سيرتك مع الناس كلّهم بالتواضع، ولا تستخفّنّ بأحد لتواضعه ولتكن مساعدتك على ما لا يُزري بك ولا ينقص من برّك. ما عذرت نفسك في فعله فلا تلم أخاك على مثله. جانب المراء وتمسّك بالتأنّي. لا ينبغي لك أن تقبل المدح بما ليس فيك. لا تفعلنّ ما تذمّ على فعله ولا تغتمّ بشيء لم تفعله. واحتمل التعب في وجوه البرّ، ينبغي لك أن تفعل الواجب من غير أن تُحَثّ عليه، وتمتنع ممّا لا يجب من غير أن تُمنع عنه.

وقال: ينبغي للعاقل أن يكون رقيبًا على نفسه فيستعظم خطأه ويستصغر صوابه.

وقال: لا تنظر إلى أحد بالموضع الذي رتّبه فيه زمانه، وانظر إليه بقيمته في الحقيقة فإنّها مكانه الطبيعي.

وقال: السائر تحت الممكن ضعيف الهداية والسكينة، والمطالب بالممتنع عَمِيّ البصيرة ناقص التمييز، والسالك مع الواجب آمن السرف عزيز الجانب ساكن القلب، لا يلقاه بمسيره ما يضرّه ولا يدهمه مالم يعتدّ له.

- "Öfke, şehvet ve nefsin diğer bütün huylarının; bunlara sahip olan kişinin denge içinde olduğu bir miktarı vardır. Bu dengeyi bozan bir ilave olursa sahibini kötülüğe çıkarır. Çünkü öfke yemeklere atılan tuza benzer. Yeteri kadar atılınca yemeği uygun hale getirir, aksi takdirde yemeği bozar. Nefsin diğer güçleri de böyledir."
- "Edepli kişi, ilminin çokluğuyla değil; kötülükten arınmış olup olmadığıyla sınanmalıdır."
- Aristoteles şöyle anlatmıştır: "Bir gün Eflâtun'u aradım, 'Mezarlıkta' denilince yanına vardım. Sağ yanına kemiklerden bir tepecik yığmış, soluna da bir başka tepecik yığmış. İleri gidip geri geliyor; gülüyor ve somurtuyor. Beni fark etmeden bir saat bekledim. Sonra beni görünce bunun sebebini sordum: Kemikleri işaretle; 'Gülüşüm' dedi, "dünyaya aldanmaları yüzünden. Somurtmam ise birleşim ve çözülmeleri hakkındaki tefekkürüm nedeniyle."
- Eflâtun bir gün Aristoteles dışındaki öğrencileri ile birlikte oturuyordu. "Eğer dinleyen birini bulursam konuşacağım." dedi. "Etrafında bin öğrenci var." denilince "Ben binine denk birini istiyorum." dedi.
- "Ölmüş bir insanı görünce kendi kendine onun, doğasında sana denk olup olmadığını sor. Eğer sana denkse o hâli daima hatırında tut."
- "Çabuk öfkelenen insanlardan olma. Aksi halde kötü insanların âdeti seni tasallutu altına alır."
- "İşte bu gecesinde yolculuğa çıkacak kişinin hazırladığı gibi, her vakit azığın hazır olsun."
- "Tembellikle rahat bulma."
- "Ar ve zilletten hoşlanmayan kişinin, namını yüceltmek için çalışması yakışık almaz."
- "Ayık olana, sarhoşla yumuşakça konuşmak yaraştığı gibi ahlâklı kişiye de ahlâksızla yumuşak bir şekilde konuşmak yaraşır ."
- "Özgür insanların en mutlusu ve üstün tutulmaya en layık olanı, alışkanlıklarının boyunduruğundan sıyrılan, öfkesine boyun eğmeyen, makamına dayanmaksızın insanların gönlüne giren, yeni durumların kendisine kaynaklarını unutturmadığı kimsedir."

وقال: الغضب والشهوة وكلّ خلق من أخلاق النفس فله مقدار يصلح له به حال الشخص الذي يكون فيه. فإن زاد فيه على ذلك أخرجه إلى الشرّ، لأنّ الغضب يشبه الملح الذي يطرح في الأطعمة: فإن كان بقدر صالح أصلح الطعام، وإلا أفسده وكذلك سائر القوى.

وقال: ليس ينبغي أن يمتحن الأديب بكثرة العلم، بل أن يوجد الأديب معرًّى عن الشرّ.

وقال أرسطو: قصدت أفلاطون فقيل إنّه في المقادر فجئته وقد عبّأ من العظام تَلًّا عن يمينه وآخر عن يساره وهو يقبل ويدبر ويضحك ويعبس، فوقفت ساعة ولم يعرف ثم نظر إليّ، فسألته، قال: فأمّا ضحكي فلاغترارهم بالدنيا وعبوسي للفكر في تركّبها وانحلالها.

وجلس يومًا حوله التلامذة سوى أرسطو فقال: لو وجدت مستمعًا لتكلّمت، فقيل: حولك ألف تلميذ، فقال: أريد واحدًا كألف.

وقال: إذا رأيت الميّت فاسأل نفسك هل هو مساوٍ لك في الطبيعة أم لا؛ فإن كان مساويًا لك فكن ذاكرًا لتلك الحال دائمًا.

وقال: لا تكن ممّن يسرع إلى الغضب فتتسلّط عليك عادات السّفهاء.

وقال: كن في كلّ وقت تُعدّ زادًا كما يُعدّ من يرتحل ليلته تلك.

وقال: لا تفرح بالبطالة.

وقال: من يكره العار والذلّ ليس ينبغي له أن يجتهد في التنويه باسمه.

وقال: لا ينبغي للأديب أن يخاطب غير الأديب إلا برفق، كما لا ينبغي للصاحي أن يخاطب السكران إلا بمداراة.

وقال: أسعد الأحرار وأحقّهم بالتفضيل من خرج عن سلطان عادته وزال عن طاعة غضبه ونزل بدون منزلته في قلوب الناس، ولم تشغله موارده عن مصادره.

- "Bir şeye muhabbetin, seninle onun kötülükleri arasında bir perdedir. Bir şeye nefretin ise seninle onun güzellikleri arasında bir perdedir."
- "Faydasız şeyleri kazanmak isteyen birini gördüğünde onu Allah'tan korkanlardan sayma."
- "Söz, konuşanın niyetiyle örtüşürse dinleyenin düşüncesini harekete geçirir. Eğer niyetine muhalif olursa muhatapta hoş bir tesiri olmaz."
- "Nefsi güçlendiğinde insan görüşe, zayıfladığında araştırmaya yönelir."
- "Gururda güzel olan, insanların ayıplarına tenezzül etmemek ve yeter miktardan fazlası için alçalmayı terk etmektir."
- "Geniş olman senin zayıflıklarından biridir. Kendini rahat hissederek davranman aleyhine olabilecek durumlardandır. Bundan dolayı bu halini sadece emin ele ve hak edene sarf et."
- "Bilginin bir pazarının olmaması, sırf bir erdem olduğu için bir bilgiyi öğrenen kimseyi ürkütüp kaçırmaz. Bilgiyi atiye için öğrenen kimse ise şansın dönmesiyle bilgiden vazgeçer."
- "Yumuşak huyluluk ancak yaptırım gücü olana nispet edilir. Züht ise ancak bazı güçleri terk edebilene nispet edilir."
- "Sana meylinin illetini bilinceye kadar sana yaklaşmaya çalışan kişiye aldanma. Bu, sende bulunan özsel niteliklerinden bir şey nedeniyle ise ilgisinde sebat etmesini um. Yok, eğer geçici bir niteliğinden dolayı ise ona aldırış etme; çünkü bu meyil niteliğin sende kalmasıyla devam eder, nitelik kaybolduğunda da döner."
- "Taklit doğrusu dünyada bir zorunluluktur. Çünkü bu hususta zayıflık insanlarda kâimdir."
- "Kanunu koru ki o da seni korusun."
- Eflâtun otururken konuşması istenince "İnsanlar gelsin de öyle" der. Sonra Aristoteles geldiğinde "Artık konuşabiliriz; çünkü insanlar geldi." der.
- "Övünülecek en yüce şey övünmemektir."
- "Adil davrananın kederi az olur ve her şey ona özlem duyar."

وقال: محبّتك للشيء ستْر بينك وبين مساوئه، وبغضك له ستْر بينك وبين محاسنه

وقال: من رأيته يقتني شيئًا سوى ما ينفع فلا تعدّه لله خائفًا.

وقال: إذا طابق الكلام نيّة المتكلّم حرّك نيّة السامع؛ وإن خالفها لم يحسن موقعه ممّن أريد به.

وقال: إذا قويت نفس الإنسان انقطع إلى الرأي، وإذا ضعفت انقطع إلى البحث.

وقال: أحسن ما في الأنفة الترفّع عن معايب الناس، وترك الخضوع لما زاد على الكفاية.

وقال: انبساطك عورة من عوراتك فلا تبذله إلا لمأمون عليه وحقيق به.

وقال: من تعلّم العلم لفضيلته لم يوحشه كساده، ومن تعلّمه لجدواه انصرف عنه بانصراف الحظّ.

وقال: الحلم لا ينسب إلا لمن قدر على السطوة، والزهد لا ينسب إلا إلى من ترك بعض القدرة.

وقال: لا تغترنّ بمن يميل إليك حتى تعرف علّته، فإن كان لشيء من صفاتك الذاتية فارج ثباته؛ وإن كان لصفة عارضة فلا تحفل به، فإنّ ذلك الميل يقيم بمقامه وينصرف بانصرافه.

وقال: إنّما صار التقليد واجبًا في العالم، لأنّ الضعف فيه قائم في الناس.

وقال: احفظ الناموس يحفظك.

وكان أفلاطون يجلس، فيُستدعى منه الكلامُ فيقول: حتى يحضرَ الناس، فإذا جاء أرسطوطاليس قال: تكلّموا فقد حضر الناس.

وقال: أكبر الفخر أن لا تفتخر.

وقال: من عدل قلّ غمّه واشتاق إليه كلّ شيء.

- "Biriyle dost olunca onun dostunun dostu da olman gerekir ama onun düşmanının düşmanı da olman gerekmez."
- "Akıl danışmak sana danıştığın kişinin tabiatını gösteren bir aynadır."
- Ölümü esnasında Eflâtun'a dünya hakkında sorulunca şöyle cevap verdi: "Dünyaya zorunlu olarak geldim; burada hayret içinde yaşadım ve işte şimdi hoşnutsuz bir hâlde çıkıp gidiyorum. Dünyada bilmediğimden gayrı hiçbir şey öğrenmedim."
- "Öğrenmelisin, istifade etmelisin, dinlemelisin, yaşlanmış olsan ve öğretmen yaşça senden genç olsa bile utanmamalısın. Çünkü bilmemek, öğrenmekten daha kötüdür."
- "İnsanî erdemleri öğrenmek, fayda ve kazancın ta kendisidir."
- "Yaratıcı hakkında kavrayışı olmayandan bilgece bir öğüt beklememelisin."
- "Hikmetin faydalarından biri bilgenin şu konumda olduğunu kesin olarak bilmesidir. Sanki o, denizde parçalanmış bir gemiden kurtulmuştur; sahilden dalgaların birbirine çarpmasıyla parçalanmış gemiyi ve o gemide kalanları seyretmekte; böylece kendi kurtulduğundan ötürü büyük bir sevinç duyarken geriye kalan insanların felaket içinde çırpınıp durması karşısında büyük bir şefkat ve acı duymaktadır."
- Eflâtun'a "Bilgi bakımından insanların en faydalısı kimdir?" diye sorulunca "Yok olmayan bilgiye rağbet eden kişidir." dedi.
- "Tembelleştiğiniz zaman, toplantılarınıza sohbet dâhil edin ki canlanasınız."

وقال: إذا صادقت رجلًا وجب أن تكون صديق صديقه وليس يجب أن تكون عدوّ عدوّه.

وقال: المشورة مرآة تريك طبع المستشار.

سئل أفلاطون عند موته عن الدنيا فقال: خرجت إليها مضطرًّا، وعشتُ فيها متحيرًّا، وها أنا أخرج منها كارهًا، ولم أعلم فيها إلا أنّني لا أعلم.

وقال: ينبغي أن تتعلّم وتستفيد وتسمع ولا تحتشم ولو بلغت غاية الشيخوخة وكان المعلّم لك حدث السنّ، فإنّ الجهل أقبح من التعليم.

وقال: تعلّم الفضيلة الإنسانية هي الفائدة المربحة.

وقال: من عدم الفهم عن الباري لم يجز أن تستفهمه موعظة حكيم.

وقال: من فوائد الحكمة أن يعلم الحكيم علمًا يقينًا أنّه نجا بمنزلة من كسرته السفينة في البحر وينظر من الساهل إلى السفينة كيف تتلاطم به الأمواج، وبمن بقي في السفينة ويعظم سروره بخلاصه وتعظم شفقته ورحمته لمن بقي من الناس في الشرور متردّدًا.

وقيل له: من أنفع الناس علمًا؟ قال: من رغب فيما لا يفنى من العلم.

وقال: إذا كسلتم فضمّنوا مجالسكم الحديث تنشطوا.

[10]

Nikomakhos oğlu Bilge Aristoteles'in Haberleri [m.ö. 384-322]

{Ebû Nasr el-Fârâbî şöyle demiştir: Aristoteles'in zirveye tırmandığı nokta mantığın ortaya konulmasıdır. Katışıksız bir samimiyetle yaptığı bu işte erdeminin kemaliyle eşsizdir. Mantık ilminde kadrinin yüceliği ve fikrinin sağlamlığını herkes teslim etmiştir. Akıl sahipleri ona boyun eğmiştir ve diller onun getirdiğinin güzelliği, görüşünün inceliği, telifinin sanatsal değeri, yazdıklarının sıra dışılığı karşısında acziyetini ikrar etmiştir. Öyle ki insanlar için bir yol işareti ve hakem olmuştur.

Ebû Süleyman es-Siczî şöyle demiştir: "Şayet Aristoteles'in hiçbir sözü olmasaydı da sadece insanın ve bedeninin betimi; insana, gayesine, yönetimine, insana yararlı ve zararlı şeylerin neler olduğuna delâlet eden durumlarına dair söyledikleri olsaydı yeter de artardı bile."

Aristoteles şöyle demiştir: "Seni hak ile kızdıran sana dostane davranmış, batıl ile hoşnut eden seni aldatmıştır."

Onun kitapları ve hikmeti, "düşüncenin isabetinin ilmi" diye isimlendirilmiştir.

"Yaratıcı hakkında kavrayışı olmayan kimseden bilgece bir öğüt beklememelisin."}[1]

{"Aristoteles" kelimesinde "Aristo" sözcüğünün anlamı "güzellik"; "te" bağlaç ve "les" kelimesinin anlamı da "söylüyorsun" olup buna göre "Aristoteles" kelimesi, "konuştuğun güzellik" anlamındadır. Latincede Arişdadalis şeklinde, Arapçada ise Aristatales şeklinde telaffuz edilir. Yunanlılara göre ilk öncü ve ilk muallimdir, mutlak filozoftur. Aristoteles mantık öğretilerini koyduğu ve kuvveden fiile çıkardığı için ilk muallim diye isimlendirilmiştir. Buna göre onun durumu gramer ve aruzu ortaya koyanın durumu gibidir. Çünkü mantığın zihindeki manalara nispeti gramerin konuşmaya ve aruz ilminin şiire nispeti gibidir. Onun bu ilmi vazetmiş olması ondan önce zihindeki manaların düzenlenmemiş olup onun düzenlediği anlamında değildir.

1 Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de vardır. Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında yok.

[١٠]

أخبار أرسطاطاليس بن نيقوماخس الحكيم

{قال أبو نصر الفارابي: ما فرط أرسطاطاليس في وضع المنطق، ولقد محض النصيحة وانفرد فيه بكمال الفضيلة، وبأنّ من جلالة قدره وجزالة رأيه فيه ما ذلت له الرقاب، وخضع له أولوا الألباب، وأقرّت الألسنُ له بالعجز على لطيف ما أتى، ودقيق ما رأى وبديع ما ألّف، وغريب ما صنّف حتى صار في الناس علمًا، وعليهم حكمًا.

قال أبو سليمان السجزي: لو لم يكن لأرسطو إلا قوله في وصف الإنسان وبدنه وذكر حال ما يدلّ عليه وعلى غايته وتدبيره وكيف يصلح الإنسان، وهو يسرّه وما يضرّه لكان كافيًا.

وقال: نصحك من أسخطك بالحقّ وغشّك من أرضاك بالباطل.

وكانت كتبه وحكمته تسمّى علم إصابة الرأي.

وقال: من عدم الفهم عن الباري لم يجز أن تستفهمه موعظة حكيم.}[١]

{معنى أرستا: حسن؛ ومعنى تا: الذي؛ ومعنى ليس: تقول؛ فيكون معنى الاسم: حسن الذي تقول. ويكون بالرومي: ارشدادالاليس، فعرّب فقيل: أرسطاطاليس. وهو المقدّم المشهور والمعلّم الأوّل، والحكيم المطلق عند اليونانيين. وإنّما سمّي المعلّم الأوّل لأنّه واضع للتعاليم المنطقية ومخرجها من القوّة إلى الفعل، وحكمه حكم واضع النحو والعروض، فإنّ نسبة المنطق إلى المعاني التي في الذهن نسبة النحو إلى الكلام والعروض إلى الشعر. وهو واضع لا بمعنى أنّه لم تكن المعاني مقوَّمةً بالمنطق قبله فقوّمها هو،

١ غ، ف – {قال أبو نصر الفارابي... ...موعظة حكيم}.

Bilakis onun bu alet ilmini maddeden soyutladığı ve müracaat ettiklerinde öğrencilerin zihinlerine yaklaştırmayı ve onlar için doğru ile yanlışı, hak ve batılı ayırma noktasında bir ölçü olmasını sağladığı anlamındadır. Aristoteles bu ilmi temel atanların usulü üzere mücmel bir şekilde ortaya koymuş ve sonraki şarihler ayrıntıya girmişlerdir. Fakat öncü olma hakkı ve mantığı öz olarak hazırlama üstünlüğü ona aittir. Mantık, fizik, metafizik ve tartışma usulleri hakkında çok eserleri meşhur olup bunların Themistius, Porphyrios, İskender el-Afrodisî, Basileios ve diğerlerinin yazdıkları gibi çok şerhleri vardır. İlk muallimden sonra gelenlerin çoğunluğu onun yolunu takip etmiş ve görüşleri onun mukallidi şeklinde olmuştur. Oysa durum onların düşündükleri gibi değildir. Çünkü Aristoteles ve ona tabi olanların çoğunluğu birçok önemli hikemî meselede ve felsefî dar boğazlarda hata etmişlerdir. Bunların tahkiki bizim kitaplarımızdan araştırılabilir.

Aristoteles zorunlu varlığın ilk hareket ettirici olduğunu belirtmiştir. Cevher üç anlamda kullanılır: İkisi fizikîdir, biri ise hareketsizdir. Çünkü her hareket edenin bir hareket ettiricisinin olması gerekir. Eğer hareket ettiren hareketli olsaydı sonsuza değin teselsül olurdu da hareket meydana gelmezdi. Dolayısıyla hareketin sonunda bir hareketsiz hareket ettiriciye dayanması gerekir.}[1]

Aristoteles onların dilinde "el-kâmil el-fâdıl (erdemli kemale ermiş kişi)" anlamındadır. "Karşı konulmaz savaşçı" anlamına gelen Nikomakhos, Aristoteles'in babasının ismi olup; Nikomakhos tıp ilminde mahirdi. Trakya bölgesinin Makedon Khalkis isimli ülkesinin Stageira adlı şehrinde doğdu. Annesinin adı Phaistias'tı. Aristoteles'in babası, İskender'in babası (III.) Philip'in babası Amyntas'ın özel doktoruydu. Aristoteles'in soyu eski Yunan'da şerefli bir soy olan Asklepios'a kadar uzanır. Annesinin aslı da nesep bakımından Asklepios'a kadar uzanmaktadır.

Babası, Aristoteles sekiz yaşına gelince onu filozoflar beldesi olarak bilinen Atina'ya götürdü. Atina'nın Lykeion bölgesine yerleşti ve onu orada belâgatçiler, şairler ve gramerciler arasına kattı. Aristoteles dokuz yıl onlardan ilim öğrenmeye devam etti. Bu ilmin adı, yani dilbilimin adı bütün insanların ona ihtiyaç duyması nedeniyle onlar nezdinde "okyanus"tu. Çünkü dilbilim bütün hikmetlere, erdemlere ve her tür ilmin tahsil edildiği beyana ulaştıran merdiven ve bir araçtır.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

بل معناه أنّه جرّد آلة عن المادّة فقوّمها تقريبًا إلى أذهان المتعلّمين، حتى تكون كالميزان عندهم يرجعون إليه عند اشتباه الصواب بالخطأ، والحقّ بالباطل إلا أنّه أجمل القول إجمال الممهّدين، وفصّله المتأخّرون تفصيل الشارحين، وله حقّ السبق وفضيلة التمهيد. وكتبه في المنطقيات والطبيعيات والإلهيات والخلافيات معروفة ولها شروح كثيرة كشرح بافرسطس وفرفريوس والإسكندر الإفروطاسى وباسليوس وغير ذلك، وأكثر من جاء بعد المعلّم الأوّل سلك طريقته، ورأى رأيه كالمقلّدين له، وليس الأمر على ما ظنّه. فإنّ أرسطو وأكثر أتباعه أخطؤوا في مسائل كثيرة من المهمّات الحكمية والمضائق الفلسفية، يطلب تحقيق ذلك من كتبنا.

وذكر أنّ واجب الوجود هو المحرّك الأوّل، وأنّ الجوهر يقال على ثلاثة أضرب؛ اثنان طبيعيان وواحد غير متحرّك، فإنّ كلّ متحرّك لا بدّ له من محرّك، فإن كان المحرّك متحرّكًا تسلسل إلى غير النهاية فلا تتحصّل، فلا بدّ من استناد التحرّك في الأخير إلى محرّك غير متحرّك.{[1]

ومعنى أرسطو في لغتهم: الكامل الفاضل، ومعنى نيقوماخس: المجاهد القاهر وكان أبوه ماهرًا في علم الطبّ، فَولِد له أرسطوطاليس هذا في مدينة تسمّى اسطاغيرا من البلاد المسمّاة مقدونيا خلقيد من أعمال تراكيس، وكان اسم أمّه أفسطيا، وكان أبوه طبيبَ أفيطس والد فيلبس والد الإسكندر، وكان يرجع بنسبه إلى أسقلينوس، وهو النسب الفاضل في اليونانيين، وأصل أمّه أيضًا يرجع في النسب إلى أسقلينوس.

ولـمّا بلغ ثماني سنين حمله أبوه إلى بلاد آثينية وهي المعروفة ببلاد الحكماء، وأقام في لوقين منها، فضمّه أبوه إلى الشعراء والبلغاء والنحويين، فأقام متعلّمًا منهم تسع سنين، وكان اسم هذا العلم عندهم المحيط أعني علم اللسان، لحاجة جميع الناس إليه، لأنّه الأداة والمراقي إلى كلّ حكمة وفضيلة والبيان الذي يتحصّل به كلّ علم.

١ ح، ص، ج – {معنى أرستا: حسن؛ ومعنى تا: الذي... ...إلى محرّك غير تحرّك}.

Ancak Prodikos ve Protagoras'ın da içinde olduğu bir grup bilge; belâgatçilerin, sözlükbilimcilerin ve gramercilerin meşgul olduğu bu ilmi küçümseyerek onunla meşgul olanları paylamışlar ve gramercilerin küçük çocukların muallimleri olduğu; şairlerin yalancı olduğu; belâgatçilerin ise birer entrikacı, iltimasçı ve riyakâr olduğu gerekçesiyle hikmetin hiçbir dalında onların ilmine ihtiyaç olmadığını iddia etmişlerdir. Aristoteles bunu öğrenince onlara kin bilemiş ve gramercileri, belâgatçıları ve şairleri savunmuş ve onların lehine delil olarak şöyle demiştir: "Felsefe onların bu ilimlerine muhtaçtır. Çünkü mantık/konuşma, onların ilimleri için bir araçtır."

Aristoteles bu konuda yine şöyle demiştir: "İnsanlara hayvan karşısında üstünlük kazandıran mantık/konuşma yetisidir. Bu yüzden insan olmaya en layık kişi, konuşması en beliğ olan, kendiliğinden doğal olarak ibarelere en iyi hakkını veren, konuşması en yerinde olan, en kısa, en açık ve akıcı olması için en güzel sözleri seçebilen kişidir. Felsefe en değerli şey olduğuna göre hatalardan, kusurdan, konuşmanın çirkinliğinden, kendini ifade edememenin ve tutukluğun çirkinliğinden uzak olması için onun kısa lafızlarla, fasih bir dille ve muhkem bir mantıkla ifade edilmesi gerekir. Çünkü böyle olmayan sözler felsefenin nurunu giderir, sunulamaz duruma sokar, ihtiyacı karşılamaz, dinleyicilerin aklını karıştırır, manaları bozar ve şüpheyi miras olarak bırakır."

Aristoteles şiir, gramer ve belâgat ilimlerinde yetkinliğe ulaşınca ahlâk, siyaset, fizik, matematik ve metafizik bilimlerine yöneldi. Eflâtun'a giderek on yedi yaşında iken onun öğrencisi ve talebesi oldu. Eflâtun'un okulu, filozoflar diyarı Atina'da bulunan ve 'Akademia' adını taşıyan bir yerdi. Eflâtun'dan yirmi yıl boyunca eğitim almış ve ilmi Eflâtun'dan dinleme yoluyla elde etmiştir. Üstün meziyetlerinden dolayı Eflâtun, onun dışındakileri öğrencisi Ksenokrates'in eğitimine bırakır, ancak onunla kendisi bizzat ilgilenirdi.

Eflâtun Sicilya'ya ikinci yolculuğunda Akademia adlı eğitim kurumunun başına Aristoteles'i bıraktı. Eflâtun'un ölümünden sonra Aristoteles Atina'daki Lyceios adında bir yere giderek orada Meşşâîler'e ait felsefenin öğretilmesi için bir okul kurdu. Eflâtun nefsin hikmetle eğitilmesi gibi bedenin de fazlalıklardan kurtulması için mutedil bir yürüyüşle eğitilmesi böylelikle hem nefsin hem de bedenin eğitim ihtiyacının giderilebileceği görüşündeydi.

وإنّ قومًا من الحكماء أزرَوْا بعلم البلغاء واللغويين والنحويين وعنّفوا المتشاغلين به، منهم وفوثيغورس أفيقورس وزعموا أنّه لا يُحتاج إلى علمهم في شيء من الحكمة، لأنّ النحويين معلّمو الصبيان، والشعراء أصحاب أباطيل وكذب، والبلغاء أصحاب تمحل ومحاباة ومراء، فلمّا بلغ أرسطوطاليس ذلك أدركته الحفيظة لهم، فناضل عن النحويين والبلغاء والشعراء فاحتجّ عنهم وقال: إنّه لا غِنَى للحكمة عن علمهم، لأنّ المنطق أداة لعلمهم.

وقال: إنّ فضل الناس على البهائم بالمنطق، فأحقّهم بالإنسيّة أبلغهم في منطقه وأوصلهم إلى عبارته وذلك بذات نفسه وأوضعهم لمنطقه في موضعه وأحسنهم اختيارًا لأوجزه وأعربه ولأنّ الحكمة أشرف الأشياء فينبغي أن تكون العبارة عنها بأحكم المنطق وأفصح اللّهجة وأوجز اللفظ ليكون أبعد عن الدّخل والزلل وسماجة المنطق وقبح اللكنة والعِيّ، فإنّ ذلك يذهب بنور الحكمة ويقطع عن الأداء ويقصر عن الحاجة ويلبّس على المستمع ويفسد المعاني ويورث الشبهة.

فلمّا استكمل علم الشعراء والنحويين والبلغاء واستوعبه قصد إلى العلوم الأخلاقية والسياسية والتعليمية والطبيعية والإلهية؛ وانقطع إلى أفلاطون وصار تلميذًا له ومتعلّمًا منه وله يومئذ سبع عشرة سنة، وذلك في موضع يسمّى أقاديميا من آثينية بلد الحكماء، وأقام متعلّمًا من أفلاطون حكمته عشرين سنة، وكان يتعلّم العلم من أفلاطون بالسماع من فيه، ولم يكن يَكِلُه إلى تعليم اكسانواقراطيس تلميذه كما كان يفعل بغيره لجلالته في نفسه.

ولـمّا غاب أفلاطون إلى سيقيليا الغيبة الثانية، استخلف أرسطوطاليس على دار التعليم بالمدينة المسماة أقاديميا، فلمّا هلك أفلاطون خرج أرسطوطاليس إلى موضع بآثينية يسمّى لوقيون فاتّخذ هناك دارًا لتعليم الحكمة المنسوبة إلى المشّائين، وكان من رأي أفلاطون الرياضة للبدن بالسعي المعتدل لتحليل الفضول عنه كرياضة النفس بالحكمة ليتجمّع الخَلّتان في رياضة النفس والبدن.

Eflâtun bu konuda Aristoteles ve Ksenokrates'ten daha önce gelir. Ancak Aristoteles ve Ksenokrates de yürüyüş halinde iken öğrencilerine eğitim vermeye devam etmişler; bu ikisi ve bunlara tabi olanlar Meşşâîler (yürüyenler) diye isimlendirilmişlerdir. Ksenokrates ise Eflâtun'un öğretisini öğretmek için Akademia'da kalmıştır. Aristoteles'in felsefesinin tamamı, mantığa ve felsefenin sair dallarına dair yazdığı bütün eserleri, taşındığı 'Lyceios' adını taşıyan bu yerde ortaya konulmuş; oraya emanet edilmiştir. Aristoteles'in felsefesi ve eserleri o dönemlerde "hakikatin bulunması ve hakikatin dinlenmesi ilmi" diye isimlendirilmişti.

Eflâtun ölünce Aristoteles Atarneus'un görevli valisi Hermias'ın yanına [Assos'a] gitti. Bu vali öldükten sonra Atina'ya döndü. Sonra Philip ona elçi göndererek kendisini davet etti ve bunun üzerine onun yanına Makedonya'ya gitti ve İskender'in Asya ülkelerine yolculuğuna kadar ona orada felsefe hocalığı yaptı. İskender Asya'ya sefere çıkınca Aristoteles Makedonya'da yerine Kallistenes'i bırakarak Atina'ya geri döndü ve felsefe öğrettiği on yıl boyunca Lyceon'da ikâmet etti. Atina'nın kâhinlerinden Eurumedon adında biri, içinde daha önceden var olan kin ve hasedinden dolayı Aristoteles'in görüşlerine karşı çıkıp asılsız sözlerle ona kara çaldı. Filozofun o dönemde kutsal kabul edilip tapınılan putlara saygı göstermediğini iddia etti. Aristoteles olacakları hissedince daha önce zahit Sokrat'a yaptıkları gibi kendisini de öldürmelerinden korkarak derhal Atina'dan kaçtı ve memleketi Khalkis'e yerleşti. Adını andığımız bu yere Euboia (Evvoia) ve sınırlarında bulunan Eğriboz denizinin gel-git hareketini incelemek ve bu konuda bir kitap yazmak için geldi ve ölüm ona ulaştı, orada öldü ve oraya defnedildi. Öldüğünde altmış sekiz yaşındaydı.

Philip öldükten sonra İskender tahta oturunca ve diğer milletlerle savaşmak için Makedonya'dan ayrılıp Asya ülkelerine gidince, Aristoteles insanlardan uzaklaşarak ve kralların işleriyle ilgilenmeyi bırakarak insanların faydasına olan şeyler yapmak, zayıflara yardım etmek, dul kadınları ve yetimleri evlendirmek, her kim olursa olsun ve hangi ilim ve edep dalını öğrenmek isterse istesin talep edenlere yol göstermek, fakirlere sadaka vermek, şehirlerde halkın yararlanacağı hizmetlerde bulunmak gibi işlere ihtimam göstermeye yöneldi. Stageira şehrinin yapısını yeniledi. Stageira'nın hukuk kurallarını koyan da Aristoteles'ti.

وتقدّم في ذلك إلى أرسطوطاليس واكسانوقراطيس وكانا يعلّمان التلاميذ الحكمة وكلّهم مُشاة فلُقّبا ومَن تبعهما بالمشّائين، وبقي اكسانوقراطيس بأقاديميا ليعلّم بها علم أفلاطون، فكان جميع حكمة أرسطوطاليس وما وضع من الكتب في المنطق وغيره من الحكمة في الموضع الذي انتقل إليه يسمّى لوقيون واستودعها هناك، وكانت حكمته وكتبه تسمّى في ذلك الحين «علم إجابة الحقّ وسماعه».

ولـمّا توفّي أفلاطون سار أرسطاطاليس إلى أرْميس الخادم الوالي باولوس، ولـمّا مات هذا الخادم رجع إلى أثينس، فأرسل إليه فيلبس فصار إليه إلى ماقدونيا، فلبث بها يُعلم الحكمة إلى أن سار الإسكندر إلى بلاد آسيا فاستخلف أرسطاطاليس في ماقدونيا قالستانس، ورجع إلى بلاد آثينية وأقام في لوقين عشر سنين يعلّم، وقام عليه رجل من المتكهّنين اسمه أرومادن، وشنّع عليه بالطعن في مذهبه وأنّه لا يسجد للأصنام التي كانت تُعبَد في ذلك الدهر ولا يعظّمها، بسبب الحسد له وضغن كان في نفسه عليه، فلمّا أحسّ بذلك شخص عن آثينية إلى بلاده وهي خلقيندقي خوفًا من أن يفعلوا به كما فعلوا بسقراط الزاهد، وأتى هذا الموضع الذي ذكرناه لينظر إلى مدّ بحيرة أوريفوس التي بأيبيو وجزرها، وأن يضع في ذلك كتابًا فأدركه الموتُ هناك فتُوفّي بها ودُفن فيها، وكان له حينئذ ثمانٍ وستّون سنةً.

ولـمّا أن مات فيلبس وملك الإسكندر بعده، وشخص عن ماقدونية لمحاربة الأمم، وحاز بلاد آسيا صار أرسطاطاليس إلى التبتّل والتخلّي عن الاتّصال بأمور الملوك، وأقبل على العناية بمصالح الناس ورِفْد الضعفاء وتزويج اليتامى والأيامى ورفد الملتمسين للعلم والتأديب من كانوا وأيّ نوع من العلم والأدب طلبوا، والصدقات على الفقراء وإقامة المصالح في المدن، وجدّد بناء مدينة اصطاغرا وكان هو الذي وضع سُنَن اسطاغيرا عندهم.

Aristoteles'in Stageira halkı katında büyük bir saygınlığı ve büyük bir ünü vardı, krallardan daha büyük bir saygınlığı ve üstün bir konumu vardı. Stageira halkı Aristoteles ölüp kemikleri çürüdükten sonra bunları toplayıp bakırdan bir tabuta koyarak toplanma yerleri olan "Aristotelesî" adıyla bilinen yere defnettiler. Önemli işlerinde ve başlarına gelen bazı durumlarda müşavere etmek için burada toplanırlar, Aristoteles'in kabrini ziyaret ederek mutlu olurlar ve onun kemiklerinden huzur bulurlardı. Felsefede herhangi bir konu onlara zor geldiğinde buraya gelip otururlar ve sorunlarını ortaya çıkarıp çözünceye dek ve aralarındaki ihtilafı giderinceye kadar tartışırlardı. Aristoteles'in kemiklerinin bulunduğu bu yere gelmelerinin akıllarını saflaştırdığı, düşüncelerini tashih ettiği ve zihinlerini keskinleştirdiği görüşündeydiler. Bu aynı zamanda ölümünden sonra ona gösterdikleri tazimin ve ayrılığından dolayı duydukları üzüntünün de göstergesiydi.

Aristoteles'in krallar ve prensler de dâhil, soylulukları ile tanınan, felsefede sivrilen, ilimle meşhur olan, erdemli kimseler ve diğerlerinden Theophrastus, Eudemus, Kral İskender, Erymneos, Arcesilaos gibi pek çok öğrencisi vardır.

Aristoteles'ten sonra onun ortaya koyduğu ve tasnif ettiği felsefesini öğretmek üzere teyzesinin oğlu Theophrastus onun makamına geçmiş ve mirasını devralmıştır. Bu konuda ona yardım eden Erymneos ve Arcesilaos isimlerinde iki yardımcısı ile birlikte mantık ve felsefeye dair pek çok eser yazmışlardır. Aristoteles'in bir erkek ve bir kız çocuğu olmuş, büyük bir servet ve pek çok köle, cariye ve diğer şeyleri miras bırakmıştır. Vasiyetini yerine getirmek üzere Antipatros'u ve ona yardım eden bir grubu görevlendirmiştir. Theophrastus'u da eğer kolayına gelirse onlar arasına katılması, vasiyeti uygulama ve bu konuda onlarla ortak olması konusunda serbest bırakmıştır.

Aristoteles yaklaşık yüz eser yazmıştır. Bu yüz eser dışında başka eserlerinin olduğu da söylenir. Tüm bu kitaplardan günümüzde insanların elinde bizim de gördüğümüz yaklaşık yirmi eser mevcuttur. Bunların sekizi mantığa dair, sekizi fiziğe dair [*Fizika*], bunun dışında ahlâka dair kitap [*Ethika*], şehir yönetimine dair kitap [*Politika*], ilâhî söz anlamındaki "*Esûlucya*" [*Theologia*] diye bilinen metafizik hakkında büyük bir kitap [*Metaphysica*], mekanik ve geometri hakkında kitaplar vardır. Bunun dışında bazı risaleleri ve mektupları da vardır. Aristoteles'in eserleri arasında bize ismi ulaşıp kendilerini görmediğimiz çok sayıda kitap vardır.

وكان جليل القدر عظيم الشأن عندهم، وكانت له من الملوك كرامات عظيمة ومنزلة رفيعة، ونقل أهل اصطاغرا عظامه بعد ما بليت وجمعوها وصيّروه في إناء من نحاس ودفنوها في الموضع الذي يعرف بالأرسطاطاليسي مجمعًا لهم يجتمعون فيه للتشاور في جلائل الأمور وما يحزنهم؛ ويستريحون إلى قبره ويسكنون إلى عظامه، وإذا صعب عليهم شيء من أمور الحكمة أتوا ذلك الموضع وجلسوا عليه، ثم تناظروا فيما بينهم حتى يستنبطوا ما أشكل عليهم ويصحّ لهم ما شجر بينهم، وكانوا يرون أن مجيئهم إلى الموضع الذي فيه عظامه يزكّي عقولهم ويصحّ فكرهم ويُلطّف أذهانهم؛ وأيضًا تعظيمًا له بعد موته وأسفًا على فراقه.

وكان كثير التلاميذ من الملوك وأبناء الملوك وغيرهم: منهم ثاوفرسطس وأوديموس والكسندروس الملك وارميوس واسخولوس وغيرهم من الأفاضل المشهورين بالعلم المبرَّزين في الحكمة المعروفين بشرف الحسب.

وقام بعده مقامه في تعليم حكمته التي وضعها وصنّفها وجلس على كرسيّه وورث مرتبته ابنُ خالته ثاوفرسطس، ومعه رجلان يعينانه على ذلك ويؤازرانه، ويسمّى أحدهما أرمينوس، والآخر أسخولوس، وصنّفوا كتبًا في المنطق والحكمة، وخلّف ابنًا صغيرًا وبنتًا صغيرة ومالًا كثيرًا وعبيدًا وإماءً كثيرةً وغير ذلك، وجعل وصيّه أنطيبطرس وجماعة معه من أصحابه يعينونه، وخيّر ثاوفرسطس في المشاركة في الوصيّة والتدبير معهم إن سهُل ذلك عليهم.

وصنّف كتبًا كثيرةً نحو مئة كتاب، وذكروا أنّه صنّف غير هذه المئة كتبًا أخر، منها ما وقفنا عليه وهي الآن موجودة بأيدي الناس نحو عشرين كتابًا: ثمانية هي الكتب المنطقية، وثمانية هي الكتب الطبيعة وكتاب الأخلاق، وكتاب السياسة المدينة، وكتاب كبير فيما بعد الطبيعيات يعرف بثاؤلوجيا ومعناه القول الإلهي، وكتاب الحيل الهندسية؛ ومنها رسائل وعهود؛ ومنها ما انتهى إلينا أسماؤها ولم نقف عليها وهي عدد كثير.

Eflâtun onu herkese açık kıldığı felsefe ve yazdığı eserler yüzünden azarlayınca özür dileyerek şu cevabı vermiştir: "Felsefenin çocuklarına ve mirasçılarına felsefenin karşılıksız verilmesi gerekir; ancak felsefeye düşman olan ve ondan uzaklaşanlar onda olanı bilmedikleri, onu istemedikleri ve kendilerine zor gelmesi sebebiyle ondan kaçtıkları için asla ona ulaşamayacaklardır. Ben umuma açmakla birlikte bu hikmeti akılsızların duvarına tırmanmaması, cahillerin ona ulaşamaması ve bedbahtların onu elde edememesi için nüfuz edilemez bir şekilde koruma altına aldım ve onu öyle bir düzenledim ki filozoflar buna aldırış etmez ancak yalancı ve inkârcılar aslâ ondan faydalanamayacaklardır."

Aristoteles kibar ve çok mütevazıydı. Büyük küçük, güçlü zayıf herkesi güzel bir şekilde karşılardı. Arkadaşlarının işlerine gösterdiği ilgi ise anlatmakla bitmez. Tarihçilerin naklettikleri ve böyle olduğu hususunda ittifakları buna delildir. Aristoteles beyaz, saçları biraz dökülmüş, boylu, kemikli, küçük gözlü, gür sakallı, şehlâ bakışlı, kemer burunlu, ağzı küçük ve geniş göğüslü biriydi. Tek başına olduğunda hızlı, öğrencileriyle birlikte olduğunda yavaş yürürdü. Dinlenmek nedir bilmeden daima kitapları inceler, her cümlede durur, soru sorulduğunda uzun süre sükût eder, kısa cevap verirdi. Gündüz vakitleri kırlarda ve nehir kıyılarında dolaşırdı. Şarkı dinlemeyi, ehl-i riyazet ve ashab-ı cedel ile birlikte oturmayı severdi. Düşmanlık edildiğinde dahi insaftan ayrılmaz, doğru ve yanlış noktaları itiraf eder; giyiminde, yemesinde, içmesinde, evlenmesinde ve diğer bütün tavır ve hareketlerinde orta yolu tutardı. Elinde yıldızlar ve sanatlarla ilgili bir alet olurdu.

{Filozoflardan bir grup Aristoteles'ten şöyle nakletmişlerdir: Eşyanın ilkeleri dört unsurdan ibarettir. Yine bazılarından şöyle nakledilmiştir. İlk ilke, karanlık ve boşluktur. Bu ikisini fezâ, boşluk ve sonsuz karanlık olarak tefsir etmişlerdir. Hıristiyanlardan bir topluluk zulmeti olumlamış ve buna dış zulmet demişlerdir. Aristoteles üstadı Eflâtun'un "İnsanlardan bazıları vardır ki doğası kendisi dışına taşmayan tek bir şey için hazır olur" şeklindeki sözüne muhalefet etmiş ve selim bir doğanın her şey için uygun olduğunu iddia etmiştir. Eflâtun'a göre insanî nefislerin her birinin farklı türleri vardır ve her tür, sadece tek bir şey içindir. Aristoteles'e göre ise insanî nefisler tek bir türdür ve bunlardan biri bir şey için hazır olduğunda bu türün tamamı da hazır olmuş olur. Aristoteles basit olan her şeyin fiilinin de basit olduğunu dolayısıyla Allah Teâlâ'nın fiilinin de basit olduğunu belirtmiştir.}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

وعذله أفلاطون على ما أظهره من الحكمة وصنّفه من الكتب فأجابه معتذرًا: ''أمّا أبناء الحكمة وورثتها فينبغي أن يمنحوها؛ وأمّا أعداؤها والزاهدون فيها فلن يصلوا إليها لجهلهم بما فيها ورغبتهم عنها ونِفارهم منها لعسرها عليهم، وقد حصّنتُ هذه الحكمة مع إباحتي إيّاها تحصينًا منيعًا لئلّا يسوّرها السفهاء، ولا يصل إليها الجهلاء ولا يتناولها الأشقياء، ونظّمتها نظمًا لا يعبأ به الحكماء ولا ينتفع به الجحدة الكذبة''.

وكان ليّن الجانب، كثير التواضع، حسن اللقاء للصغير والكبير والقويّ والضعيف، وأمّا قيامه بأمور أصدقائه فلا يوصف، يدلّ على ذلك ما ذكره أصحاب السير واتّفاقهم؛ وكان أرسطوطاليس أبيض أجلح قليلًا، حَسَن القامة، عظيم العظام، صغير العينين، كثّ اللحية، أشهل العينين، أقنى الأنف، صغير الفم، عريض الصدر، يسرع في مشيته إذا خلا، ويبطئ إذاكان مع أصحابه؛ ناظرًا في الكتب دائمًا لا يهدأ ويقف عند كلّ كلمة ويطيل الإطراق عند السؤال، قليل الجواب، ينتقل في أوقات النهار في الفيافي والأنهار؛ محبّ لاستماع الألحان والاجتماع بأهل الرياضات وأصحاب الجدل، مُنصِف من نفسه إذا خُصم، معترف بموضع الإصابة والخطأ، معتدل في الملابس والمآكل والمشارب والمناكح والحركات؛ بيده آلة النجوم والصناعات.

{ونقل عن أرسطوطاليس عن جماعة من الفلاسفة: أنّ مبادئ الأشياء هي العناصر الأربعة، ونقل عن بعضهم: أنّ المبدأ الأوّل هو ظلمة وهاوية، وفسّروهما بفضاء وخلاء وعماية غير متناهية، وأثبت قوم من النصارى تلك الظلمة وسمّوها الظلمة الخارجة. وخالف أرسطو أستاذه أفلاطن في قوله: إنّ من الناس من يكون طبعه مهيّأ لشيء لا يتعدّاه، فإنّه زعم أنّ الطبع إذا كان سليمًا صلح لكلّ شيء، وكان أفلاطون يعتقد: أنّ النفوس الإنسانية أنواع منها، كلّ نوع لشيء لا يتعدّاه، وأرسطو يعتقد: أنّ النفوس الإنسانية نوع واحد، وإذا تهيّأ البعض لشيء تهيّأ كلّ ذلك النوع، وذكر أرسطو أنّ كلّ ما كان بسيطًا كان فعله بسيطًا، ففعل الله تعالى واحد بسيط.}[1]

١ ح، ص، ج – {ونقل عن أرسطوطاليس عن جماعة... ... ففعل اللّه تعالى واحد بسيط}.

{Ben İbnü'l-Bıtrîk'in Me'mûn için tercüme ettiği *Siyâsiyyâtü-l-mülûk*'te şunu gördüm: Bu erdemli bilgeyi, Yunanlı bilginler çoğunlukla nebiler arasında saymaktadırlar. Yunan tarihlerinin çoğunda Allah Teâlâ'nın ona şöyle vahyettiği kaydedilmiştir: "Ben seni eğer melek diye isimlendirseydim insan diye isimlendirmemden sana daha çok yakışırdı." Onun anlatılması uzun sürecek şaşırtıcı ve büyük halleri vardır. Aristoteles'in ölümü konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır: Bir görüşe göre o alışıldık bir yaşlılık halinde sıradan bir ölümle ölmüştür. Onun nurdan bir sütun içinde gökyüzüne yükseltildiğini söyleyenler de var. Allah bizi nurundan feyizlendirsin.}[1]

Bilge Aristoteles'in Âdâbı

- "Hayrı emreden hayra itaat edenden daha bahtiyar değildir. Öğretmen, öğrencisinden daha mutlu değildir. Öğüt veren öğüt verilenden daha iyi değildir."
- "İnsanlar için -eğer salih olursa- bir yöneticiden daha iyi hiçbir şey yoktur. Eğer bozguncu olursa kendisi ve insanlar için ondan daha kötüsü yoktur. Halk için yönetici, gövdedeki baş ve bedendeki ruh gibidir; ruhsuz bedende bir hayat yoktur."
- "Hırstan uzak dur. Hem seni hem de senin vasıtanla başkalarını ıslah edecek olan şey züht tür. Bil ki züht kesin bilgi ile; kesin bilgi sabır ile; sabır ise düşünmekle elde edilir. Dünya hakkında düşündüğünde ahiretteki değersizlik karşılığında onda değer verilecek bir şey bulamazsın. Çünkü dünya imtihan yurdu ve musibet meskenidir."
- "Zenginlik istersen onu kanaatte ara; zira kanaati olmayan kişiyi, çok olsa dahi, malı zengin edemez."
- "Kendi arzu ettiğin şeyleri insanlardan esirgeme; sana yapılmasından hoşlanmadığın şeyleri de insanlara yapma. Tutkularını yok et; halkına yardım et. Arzularını sınırla. Kalbinden kini söküp at; kalbini kıskançlıktan temizle. Emeline hâkim ol. Çünkü olmayacak emelleri yayıp açmak kalbe kasvet verir ve vakti gelen işleri yapmaktan alıkoyar. Hiç kimsenin hatasız olamayacağını ve dostunun da böylece hataya düştüğünü bilmen öfkeni söndürmeye yardımcı olsun."

1 Sadece Salarcenk nüshasında vardır. Biz Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh ve ravzâtü'l-ervâh fî târihi'l-hükemâ ve'l-felâsife*, (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, 1976), thk. Hurşid Ahmet, I, 197'den naklettik.

{رأيت في سياسيات الملوك التي ترجمها ابن البطريق للمأمون: أنّ هذا الحكيم الفاضل كثيرًا ما يعدّه علماء اليونانيين في عديد الأنبياء، ولقد أتى في كثير من التواريخ اليونانية أنّ الله سبحانه وتعالى أوحى إليه ''أنّي أن أسمّيك ملكًا أقرب منك إلى أن أسمّيك إنسانًا''، وله غرائب عظيمة لطول ذكرها، واختلف في موته فقيل: إنّه مات موتًا وله هرم معروف؛ وقيل إنّه ارتفع إلى السماء في عمود من نور -أفاضنا الله من نوره-.}[1]

آداب أرسطاطاليس الحكيم

قال: ليس الآمر بالخير بأسعد به من المطيع له، ولا المعلّم بأسعد من المعلّم له، ولا الناصح بأولى من المنصوح.

وقال: ليس شيء أصلح للناس من أُولي الأمر إذا صلحوا، ولا أفسد لهم ولأنفسهم إذا فسدوا، فالوالي من الرعيّة بمنزلة الرأس من الجسد والروح من البدن الذي لا حياة له إلا به.

وقال: احذر الحرص فأمّا ما هو مصلحك ومصلح على يديك فالزهد، واعلم أنّ الزهد باليقين، واليقين بالصبر، والصبر بالفكر، فإذا فكّرت في الدنيا لم تجدها أهلًا لأن تكرمها بهوان الآخرة، لأنّ الدنيا دار بلاء ومنزل بليّة.

وقال: إذا أردت الغنى فاطلبه بالقناعة، فإنّه من لم يكن له قناعة فليس المال مغنيه وإن كثر.

وقال: لا تضنّنّ على الناس بما ترغب فيه، ولا تأتِ إليهم ما تكره أن يؤتى إليك، وقاتل هواك، وانصرْ رعيّتك، واكفف شهوتك، واحلل الحقد من فؤادك، وطهّره من الحسد، واقبِضْ إليك أملك فإنّ بسط الأمل مقساة للقلب ومشغلة عن الميعاد، وليكن ما تستعين به على إطفاء الغضب علمُك بأنّ الزلل لا يخلو منه أحد، وبه وقع صاحبك.

١ ح، ص، ج، غ، ف، س - {رأيت في سياسات الملك... ...-أفاضنا اللّه من نوره-}؛ العبارة المحجوزة زيدت من نسخة سالارجنك الخطية نقلًا عن طبع حيدرآباد.

- "Arzulardan sakın. Arzularının senin aklını başından alacağını, zihnini bulandıracağını, namusunu lekeleyeceğini ve oyun olmaları nedeniyle seni bütün işlerini yapmaktan alıkoyacağını bilmen, arzularından kaçmak konusunda sana yardımcı olsun. Oyun ve eğlence geldiğinde ciddiyet kaybolur. Oysa din ancak ciddiyetle ayakta durur ve dünya ancak ciddiyetle düzen bulur. Eğer içinden arzulara ve eğlenceye dalmak gelirse nefsin seni kötülükler yurduna doğru meylettirmiş demektir."
- "Faydasız yere ömrünü tüketme, haksız yere malını harcama, boş yere kuvvetini sarf etme, doğru olmayan bir fikre görüşünü yönlendirme. Bu söylediklerimi iyi koru ve bu konuda ve özellikle de kendisi dışındaki her şeyin sonradan elde edildiği ömrün konusunda ihtimam göster. Eğer senin kendini mutlaka bir hazla oyalaman gerekiyorsa bu, âlimlerle sohbet etmek ve hikmet kitaplarını incelemek şeklinde olsun."
- "Adalet yüce ve ulu Allah'ın arzındaki terazisidir. Onunla güçsüz güçlüden; haklı haksızdan hakkını alır. Allah'ın kulları için koyduğu bu teraziyi kim bozarsa çok büyük cahillik etmiş ve Allah'ı tanıma konusunda büyük bir küstahlıkta bulunmuş olur."
- "Benim ilim talebim, ilmin doruklarına yükselmek ve onu tamamen tahakküm altına almak hırsından değildir; aksine bilinmesi gerekeni ve akıllı birine zıddının yakışmayacağı şeyleri bilmek arzusundandır."
- "Nefsinin sûretini görmek isteyen hikmeti ayna edinsin."
- "Bilge olmayan kişi daima hastalıklıdır."
- "Nefis bedende değildir; aksine beden nefistedir. Çünkü nefis bedenden daha geniş ve daha basittir."
- "Cömertlik ihtiyaç duyulan şeyi ihtiyaç anında vermek ve gücü ölçüsünce onu layık olana ulaştırmaktır. Her kim bu sınırı aşarsa aşırılığa sapmış ve cömertlik sınırından çıkıp savurganlığa düşmüş demektir."
- "Bilgelik tedbirin başıdır, nefsin silahı ve aklın aynasıdır. Bilgelik sayesinde sıkıntıların üstesinden gelinir, sevilen şeyler ise güç ve şeref kazanır. Hikmet talebindeki arzusunu gerçekleştirenin düşüncesi ne güzeldir!"

وقال: احذر الشهوات، وليكن ما تستعين به على كفّها عنك علمُك بأنّها مُذهلة لعقلك، مهجّنة لرأيك، شائنة لعرضك، شاغلة لك عن جميع أمرك لأنّها لعب، وإذا حضر اللعب غاب الجِدّ، ولا يقومنّ الدين ولا تصلح الدنيا إلا بالجدّ، وإن نازعتك نفسك إلى الشهوات واللّهو فإنّها قد نزعت بك إلى شرّ منزلة.

وقال: لا تبطل لك عمرًا في غير نفع، ولا تُضيّع لك مالًا في غير حقّ، ولا تصرف لك قوةً في غير عناء، ولا تعدل لك رأيًا في غير رشْد؛ فعليك بالحفظ لما أتيت من ذلك والجدّ فيه وخاصّةً في العمر الذي كلّ شيء مستفاد سواه، فإن كان لا بدّ لك مِنْ إشغال نفسك بلذّة فلتكن في محادثة العلماء ودرس كتب الحكمة.

وقال: العدل ميزان الله عزّ وجلّ في أرضه، يأخذ به الضعيف من القويّ والمحقّ من المبطل؛ فمن أزال ميزان الله عمّا وضعه بين عباده فقد جهل أعظم الجهالة واغترّ بالله تعالى أشدّ اغترار.[1]

وقال: ليس طلبي للعلم طمعًا في بلوغ أقاصيه ولا للاستيلاء عليه؛ ولكن التماسًا لما لا يسع جهله ولا يحسن بالعاقل خلافه.

وقال: من أراد أن ينظر إلى صورة نفسه فليجعل الحكمة مرآةً.

وقال: من لم يكن حكيمًا لم يزل سقيمًا.

وقال أرسطو: النفس ليست في البدن، بل البدن في النفس، لأنّها أوسع منه وأبسط.

وقال: السخاء بذل ما يُحتاج إليه عند الحاجة، وأن يوصل ذلك إلى مستحقّه بقدر الطاقة، فمن جاوز هذا فقد أفرط وخرج عن حدّ السخاء إلى التبذير.

وقال: الحكمة رأسُ التدبير وسلاح النفس ومرآة العقل، وبها تذلّ المكروهات وتعزّ المحبوبات، ما أحسن رأيَ من حقّق في طلبها!

---

١ في طبع حيدرآباد: «وقال: العدل ميزان في الأرض، من تلك الميزان يخلص يد المظلوم من يد الظالم ويعرف المحقّق من المبطِل؛ فمن أبطل ميزان اللّه عمّا وضعه بين عباده فقد جهل أعظم الجهالة واغتر باللّه سبحانه أشدّ اغترار».

- "Fenâ bulmayacak serveti, değişmeyecek hayatı, zâil olmayacak saltanatı ve izmihlale uğramayacak ebediyeti iste."
- "Kendini kendin için ıslah et ki insanlar sana tabi olsunlar. Merhametli ve yufka yürekli ol ama merhamet ve yufka yürekliliğin, cezayı hak eden ve terbiye ile yola gelecek kişiler için bir bozgunculuk kapısı olmasın. Sünneti yerleştirmeye çalış; çünkü tam dindarlık ondadır."
- Ölmek üzere iken şöyle dedi: "Benim için sekizgen bir ev yapın. Onun her bir yüzüne şu sözlerden birini yazın: "Âlem bahçedir; duvarı devlet. Devlet iktidardır; koruyucusu kanun. Kanun siyasettir; yürütücüsü hükümdar. Hükümdar çobandır; destekçisi ordu. Ordu yardımcılardır; geçindiren mal. Mal rızıktır; biriktireni halk. Halk kullardır; onları itaat ettiren adalet. Adalet kaynaşma sebebidir; onunla dirlik bulur toplum". Bana göre bu gerçekten yüce bir sözdür.
- İskender'e şöyle yazdı. "Dünya devir devirdir. Lehine olan devir, senin zayıflığına rağmen sana ulaşmıştır. Aleyhine olanı ise gücünle savamazsın. Vesselam."
- "Benim gibisini bir daha görürse zamana aşk olsun! Ben doğamı dengeledim, yani hikmetimle yaptım bunu. Hikmetin çoğunu az bir aletle gösterdim. Ezberlemeyi amaçlayan kalbi en az meşgul edecek şekilde ilme gem vurdum."
- İskender'in oğlu öldüğünde Aristoteles onun yanına gitti ve "Çaresiz gelecek olandan korkmak aklı olmayanın ahlâkındandır" dedi.
- "Dünyanı ahiretin için himaye et; ahiretini dünyan için himaye etme. Züht ile meşhur olan takva sahiplerine iyilik yap; takvasıyla ün salan kişileri mecliste öne çek ve onlarla kamunun ihtiyaçlarını gider."
- "Dünyayı, onunla ahiretinizi düzeltmek için isteyiniz; dünyayı, onunla dünyayı düzeltmek için istemeyin. Dünyada eğlenecek süre ne kadar az ve oradan göçüp gitmek ne kadar süratli! Ben dünyada dünyaya asla rağbet eden biri olmadım ve daima tetikte oldum. Yaratıcı olan Allah'tan beni dünyadan kurtarmasını; ehl-i dünyayı da benden kurtarmasını diliyorum."

وقال: اطلب الغنى الذي لا يفنى، والحياة التي لا تتغيّر، والملك الذي لا يزول، والبقاء الذي لا يضمحلّ.

وقال: أصلح نفسك لنفسك يكن الناس تبعًا لك، وكن رؤوفًا رحيمًا، ولا تكن رحمتك ورأفتك فسادًا لمن يستحقّ العقوبة ويصلحه الأدب، خذ نفسك بإثبات السنة، فإنّ فيها كمال التقى.

وقال عند موته؛ ابنوا لي بيتًا مثمّنًا، واكتبوا على كلّ ثمن منه كلمةً من هذه الكلمات: «العالم بستان سياجه الدولة، والدولة سلطان يؤيّده الشريعة، والشريعة سياسة يسوسها الملك، والملك راعٍ يَعْضدُه الجيش، والجيش أعوان يكفلهم المال، والمال رزق تجمعه الرعيّة، والرعيّة عبيد يستعبدهم العدل، والعدل مألوف به قوام العالم»؛ وهذا كلام عالٍ.

وكتب إلى الإسكندر: أمّا بعد، فإنّ الدنيا دول فما كان منها لك أتاك على ضعفك، وما كان عليك لم تدفعه بقوّتك، والسلام.

وقال: حرام على الأيّام أن يكون لها بعدي مثلي، إنّي عدلت طباعي يعني بحكمتي، ودلّلت على كثير من الحكمة بقليل من الآلة، ووضعت العلم الجمّ بقلّة شغل قلب المقتصد في الحفظ.

ومات للإسكندر ابن، فدخل عليه أرسطو وقال: خوف ما لا مردّ له خلق ما لا عقل له.

وقال: صيّر دنياك وقاية لآخرتك؛ ولا تصيّر آخرتك وقاية لدنياك، برّ أهل التقوى المشهورين بالزهد؛ وقدّم مجلس من كان مشهورًا بالورع؛ واقض حوائج العامّة بهم.

وقال: اطلبوا الدنيا لتصلحوا بها الآخرة، ولا تطلبوها لتصلح هي، فما أقلّ اللبث فيها وأسرع الانتقال عنها! فقد أصبحتُ فيها غير راغب، ومنها على وَجَل، وأنا أسأل الله الخالق أن يسلّمني من الدنيا، وأن يسلّم أهلها منّي.

- "Gözünün önüne ecelini getiren nefsini ıslah eder. Arkadaşlarının gizli kusurlarının ardına düşen asil olamaz. Kim insanlara zorbalık ederse insanlar onun alçalmasını ister. Kim alçaklıkta sınır tanımazsa insanlar onun ölmesini ister. Hangi kral kalabalıklarla sürtüşürse onuru pâyimal edilir. Dünya sevgisinde aşırıya kaçan fakir olarak, kanaat eden zengin olarak ölür. İçkiye beyhude harcayan aşağılıktır. İnsanlara yüzsuyu dökmek, küçük ölümdür."
- "Sözün kısası manaların özüdür."
- "Faziletli bir işe gücü yetmeyen bari reziletlerin terkine gayret etsin."
- Aristoteles'e "İnsanın yüklenebileceği en basit şey nedir?" diye sorulunca "Sükût etmektir" cevabını vermiştir.
- "Ey yüce topluluk! İnsanlar birbirlerine üstünlükleri akılladır, soylasopla değil. Ben bilge Eflâtun'un şöyle dediğini duydum: Hikmet bütün ilimlerin başıdır; adap ise zekâların aşısı ve zihinlerin ürünüdür. Akıllara gelmeyen fikir, sağlam düşünce ile idrak edilir. İstenen şeyler teenni ile kolaylaşır. Aşka tatlı sözle ulaşılır ve sevgi süreklilik kazanır. Yaşam ahlâkî toleransla güzelleşir ve mutluluk tamamlanır. Yüksek heybet güzel bir sükûnetle kazanılır. Doğru düşünmekle değer büyür ve şeref yükselir. İnsaftan bağların devamı lazım gelir. Sevgi tevazu ile çoğalır. Ameller iffetle arınır. Asalet ihsanda bulunmakla gerçekleşir. Düşman adaletle kahredilir. Yardımcılar yumuşak huylulukla çoğalır. Kalplere nezaketle girilir. Cömert adı başkalarını kendine tercih etmekle, kerem vasfı başkalarına iyilik etmekle hak edilir. Dostluk vefa ile daim olur. Üstünlük doğrulukla tamama erer. Güzel ibret çıkarmakla sâbit örnekler elde edilir. "Bilmiyorum" demek ilmin yarısıdır. Bir soruya hızlı cevap vermek hataya yol açar. Eğitim insan doğasına incelik kazandırır. Ahmağa katlanmak ruha azap verir. Nefsini tanıyan insanların arasında yitip gitmez. İlmi aklından çok olanın ameli kendisi için bir yüktür. Bilgide kesinliğin sükûnetini bulan kişi meseleyi tartışmaya ihtiyaç duymaz; bundan habersiz olan ise pür-cahildir."
- "Hikmet dünyanın hayrı, sevabı da ahiretin hayrı olduğuna göre bütün gayretini hikmete yöneltmen hakkaniyete daha muvafıktır."

وقال: من جعل الأجل أمامه أصلح نفسه ولن يسود من يتّبع العيوب الباطنة من إخوانه، من تجبّر على الناس أحبّ الناس ذلّته، من أفرط في اللؤم أحبّ الناس موته، أي ملك نازع السوقة هُتِك ستره، من أسرف في حبّ الدنيا مات فقيرًا، من قنع مات غنيًا، من أسرف في الشراب فهو من السفل، بذل الوجه إلى الناس هو الموت الأصغر.

وقال: اختصار الكلام طيُّ المعاني.

وقال: من لم يقدر على فعل فضيلة فليكن همّه ترك رذيلة.

وقيل له: ما أخفّ ما حمله الإنسان؟ فقال: السكوت!

وقال: أيّها الأشهاد، بالعقول تفاضل الناس لا بالأصول، وعيتُ عن أفلاطون الحكيم: الحكمة رأس العلوم، والآداب تلقيح الأفهام ونتائج الأذهان، وبالفكر الثاقب يدرك الرأي العازب، وبالتأنّي تسهل المطالب، وبلين الكلمة تدرك المحبّة وتدوم المودّة، وبسعة الأخلاق يطيب العيش ويكمل السرور؛ وبحسن الصمت جلال الهيبة؛ وبإصابة المنطق يعظم القدر ويرتقي الشرف؛ وبالإنصاف يجب التواصل؛ وبالتواضع تكثر المحبّة؛ وبالعفاف تزكو الأعمال؛ وبالإفضال يكون السؤدد؛ وبالعدل يقهر العدو؛ وبالحلم يكثر الأنصار؛ وبالرفق تستخدم القلوب؛ وبالإيثار يستوجب اسم الجود؛ وبالإنعام يستوجب اسم الكرم؛ وبالوفاء يدوم الإخاء؛ وبالصدق يتمّ الفضل؛ وبحسن الاعتبار تضرب الأمثال، ''لا أدري'' نصف العلم، السرعة في الجواب توجب العثار، الرياضة تشحذ القريحة، مقاساة الأحمق عذاب الروح، من عرف نفسه لم يضع بين الناس، من زاد علمه على عقله كان عمله وبالًا عليه، من وجد برْد اليقين أغناه عن المنازعة في السؤال، ومن عدِم دَرْك ذلك كان مغمورًا بالجهل.

وقال: إذا كانت الحكمة هي خير الدنيا، وثوابها هو خير الآخرة، فأحقُّ ما وجهت إليه همّتك الحكمة.

- Aristoteles'in değerli bir toprağı vardı, onu bir kayyuma verdi. İnsanlardan biri ona "Neden böyle yapıyorsun? Kendi arazinle kendin niçin ilgilenmiyorsun?" diye sorunca "Ben bu toprağı arazilerle ilgilenerek elde etmedim, nefsimin terbiyesiyle ilgilenerek elde ettim. Bu yolla daha çok toprak elde etmeyi umuyorum" diye cevap verdi.
- Aristoteles İskender'e şöyle dedi: "Güzellik sahip olana zarardır, ona bakana ise yarardır."
- "Geçim talebiyle ilişkili bir kalp hikmetten faydalanamaz."
- Öğrencilerinden birine şöyle demiştir: "Ey oğul! İnsanlardan kendi kıymetini bilmeyenlerle arkadaş olma; zira kendi kıymetini bilenle oturup kalkmak hayatın güzelliğidir. Kendi değerini bilmeyenin dostluğundan hayır gelmez."
- Adamın biri Aristoteles'e "Duyduğuma göre beni çekiştirmişsin" deyince Aristoteles şu cevabı verdi: "Üç meziyetten birini terk edip de seni çekiştireceğim kıymette değilsin." Adam "Üç meziyet de nedir?" diye sorunca Aristoteles şöyle dedi: "Ya bilgidir, kendisi hakkında düşünmeme yol açar; ya hazdır, onunla kendimi avuturum; üçüncüsü ise salih amele yönelme gücüdür."
- Nekahet döneminde olan birinin fazla yemek yediğini görünce ona şöyle dedi: "Yahu! Gücün artması yemenin çokluğu ile değildir; fakat bedenin kabul edeceği şeyi çokça yemek iledir."
- Birisi Aristoteles'e "Belâgat nedir?" diye sorunca "Sözü özlü söyleyebilmek; süratli ve doğru cevap vermek" diye cevap verdi.
- "Her insanı hoşnut etmek ulaşılması imkânsız bir hedeftir. Öyleyse zulümden hoşlanan birinin sana olan öfkesine aldırma."
- Aristoteles öğrencilerinden birine bir meseleyi tekrar tekrar anlattıktan sonra "Anladın mı?" diye sordu. "Evet, anladım" dedi öğrenci. Bunun üzerine Aristoteles "Sende anlama belirtisi görmüyorum, çünkü anlamanın belirtisi sevinçtir" dedi.
- "Ben içerdim ve kanmazdım. Allah'ı tanıyınca içmeden kandım."

كانت لأرسطوطاليس ضيعة نفيسة فدفعها إلى من يقوم بها، فقال له بعض الناس: لم تفعل ذلك ولم تتعاهد ضيعتك؟ فقال: إنّي لم أقتن ضيعتي بتعاهدي الضياع؛ وإنّما اقتنيتها بتعاهدي أدب نفسي، وبذلك أرجو أن أملك ضياعًا كثيرةً.

وقال للإسكندر: إنّ الجمال مضرّة لصاحبه، ومنفعة للناظر إليه.

وقال: غير منتفع بالحكمة قلب مرتبط بطلب المعيشة.

وقال لبعض تلاميذه: يا بنيّ! لا تعاشر من الناس إلا من عرف قدره؛ فإنّ من عرف قدر نفسه فمعاشرته في طيب العيش؛ ومن لم يعرف قدْر نفسه فلا خير في عشرته.

وقال له رجل: بلغني أنّك اغتبتني. فقال: ما بلغ من قدرك عندي أن أدع لك خَلّةً من ثلاث! قال: وما هنّ؟ قال: إمّا علم أعمل فكري فيه، وإمّا لذّة أعلّل نفسي بها، وإمّا إقبال على عمل صالح.

ورأى ناقهًا يكثر الأكل فقال: يا هذا! ليس زيادة القوّة بكثرة الأكل، ولكن بكثرة ما يقبل البدن.

وقال له رجل: ما البلاغة؟ فقال: إقلال في إيجاز، وصواب في سرعة جواب.

وقال: رضا الناس غاية لا تدرك، فلا تكره سخط من رضاه الجور.

وقال: وأعاد على تلميذ له مسألة، فقال له: أفهمت؟ قال التلميذ: نعم! قال: لا أرى آثار الفهم عليك، والدليل على الفهم السرورُ.

وقال: كنت أشرب فلا أروى، فلما عرفت الله رويت من غير شرب.

- Hipparchus Aristoteles'e şöyle sordu: "Ey felsefenin öncüsü! Felsefe öğrencisinin öncelikle öğrenmesi gereken disiplinin ne olduğunu bana söyler misin?" Aristoteles ona şöyle cevap verdi: "Madem ki felsefenin madeni yani kaynağı nefstir; öyleyse felsefe öğrencisinin öncelikle talep etmesi gereken ilm-i nefstir (psikoloji)." "Peki, nefs hakkında bilgi nasıl ve hangi yöntemle elde edilir?" diye sorunca "Nefsin kendi gücüyle" diye cevapladı. "Peki, onun kendi gücü nedir?" diye sorunca "Sende bulunan ve 'Ruh gücü nedir?' diye bana kendisi hakkında soru soran güçtür" dedi. Hipparchus "Bir şey kendisi hakkında başkasına nasıl soru sorabilir?" deyince "Hastanın doktora kendisi hakkında soru sorması gibi, körün etrafındakilere kendisinin rengi hakkında soru sorması gibi" dedi. Hipparchus "Felsefenin anası olan nefis, nasıl olur da kendini göremez?" diye sorunca, Aristoteles "Nefis hikmetten yoksun olduğunda ne kendisini ne de başkasını görebilir, tıpkı kandili olmadığında kişinin kendini ve etrafındakileri de görememesi gibi" diye cevapladı.
- "Kendisinde hiçbir iyilik olmamasına rağmen birinin kendisi hakkında "İyisin" dediği kimsenin buna nasıl sevindiğine şaşarım. Kendisinde kötülük bulunmamasına rağmen "Kötüsün!" denilen birinin de buna nasıl kızdığına şaşarım. Bundan daha şaşılası olanı ise [kötülüğünü] kesin olarak bilirken kendini seven ama kuşku üzerine başkasına kızan kimsedir."
- "Kötülüğü kötülükle savuşturmak güçtür; kötülüğe iyilik ile karşılık vermek ise fazilettir."
- "Bir şeye karşı tok gözlü davranmak onu ele geçirip doymaktan daha güzeldir."
- "Bu dünyada ilâhî saadet insandan çıkan iyiliklere ihtiyaç duyar. Çünkü insanın maddesiz güzel fiiller yapması oldukça zordur; tıpkı yaşamın iyiliği ve dostların çokluğu gibi. Bu anlamıyla hikmet, şeref ve üstünlüğünün ortaya çıkması için doğru bir yönetime muhtaçtır."
- "Adalete hizmet eden, yüce ve ulu Allah'a kulluk eden, fiilini erdemlice yapan durumu iyi ve güzel olan –ki durumun iyi ve güzel olması kulun Allah'ı sevmesidir-, Allah'ı ilâhî bir aşkla seven, aklı ve övgüye değer faziletleri seven kimseye Allah ikram eder, onu kayırır ve ona güzellikler ihsan eder."

وقال إبرخس لأرسطوطاليس: يا إمام الحكمة! ما ينبغي لطالب الحكمة أن يتعلّم أوّلًا؟ فقال: أمّا إذا كانت النفس هي معدن الحكمة، فأوّل ما ينبغي لطالبها أن يطلب علم النفس. قال: وبِمَ يطلب علم النفس؟ قال: بقوّة نفسها. قال: فما قوّة نفسها؟ قال: القوّة السائلة لي منك عن نفسها. قال: وكيف يسأل الشيء عن نفسه غيره؟ قال: كسؤال المريض الطبيب عن ذاته، وسؤال الأعمى مَن حوله عن لونه. قال: وكيف تعمى النفسُ عن نفسها وهي أمُّ الحكمة؟ قال: إذا غابت الحكمة عن النفس عمِيت عن نفسها وغيرها كما يعمى الشيء عن نفسه وغيره إذا غاب عنه المصباح.

وقال: عجبت لمن قال فيه أحد خيرًا وليس فيه خير كيف يفرح! وعجبت لمن قيل فيه شرّ وليس فيه شرّ كيف يغضب! وأعجبُ من ذلك من أحبَ نفسه على اليقين وأبغض غيره على الشكّ.

وقال: دفع الشرّ بالشرّ جلد، ودفعه بالخير فضيلة.

وقال: استغناؤك عن الشيء أحسن من استغنائك به.

وقال: السعادة الإلهية هاهنا محتاجة إلى الخيرات الخارجة من الإنسان، لأنّه يعسر على الإنسان أن يفعل الأفعال الجميلة بلا مادّة مثل جودة العيش وكثرة الإخوان، ولهذا المعنى احتاجت الحكمة إلى المملكة في إظهار شرفها وفضلها.

وقال: من خدم العدل وعبد الله عزّ وجلّ وفعل فعله بالفضيلة وكانت حاله جيّدة حسنة وهو أن يكون محبًّا لله تعالى جدًا، ومن أحبّ الله محبّةً إلهيةً وأحبّ العقل والفضائل الممجّدة أكرمه الله تعالى وتعاهده وأحسن إليه.

- "Biliniz ki kötülerin bedenleri daha dayanıklı, iyilerin ise nefisleri daha dayanıklıdır. Övgüye değer olan dayanıklılık, adamın cildinin dayağa karşı arsız veya ayağının uzun yola karşı güçlü ya da elinin ağır işe karşı kuvvetli olması değildir. Çünkü bunlar hayvanların özellikleridir. Fakat asıl dayanıklılık nefsini yenebilmek, çeşitli durumlara göğüs gerebilmek, güzelce sabretmek, kararlılığı tercih edebilmek, heva-hevesi terk etmek, sonunun layığına varacağını umduğu meşakkate katlanabilmek, arzu ve tutkularına karşı sürekli mücadele etmektir."
- "Cahil kişi boğulmak üzere olan kişiye benzer. Ona uzaktan öğüt ver, ancak sakın yanına yaklaşma. Eğer kurtulursa sen kurtarmışsın demektir, eğer helak olursa seni de kendisiyle birlikte helâke sürüklemesinden kurtulmuş olursun. Sözünü dinlemesi için ikaz et."
- "Bilgi ve temyizin az olması düşüklüğün sebebidir. Düşük insanlar ne yapması gerekenleri ne de kaçınmaları gerekenleri bilirler. Bu gibi hatalar nedeniyle zalimler, kötü insanlar ve hakka karşı direnenler çoğalır.
- "Nefsinden ayıpları uzaklaştırıp onu faziletlere alıştırmadan ilimlere dalmaman gerekir. Eğer böyle yapmazsan ilimden hiçbir fayda elde edemezsin."
- "Aptallık övgü ve yergide boğulmaktır."

وقال: اعلموا أنّ اللئام أصبر أجسامًا، والكرام أصبر نفوسًا وليس الصبر الممدوح أن يكون جلد الرجل وِقاحًا على الضرب أو تكون رجله قويّةً على المشي أو يده قويّةً على العمل، فإنّ هذا من صفات الدوّاب، ولكن يكون للنفس غلوبًا وللأمور محتملًا، وفي الصبر جميلًا وللجزم مؤثرًا وللّهو تاركًا، وبالمشقّة التي يرجو عاقبتها مستحقًّا وعلى مجاهدة الأمور والشهوات الهوائية مواظبًا.

وقال: الجاهل كالغريق، فانصحه بالبُعْد منه ولا تقاربْه، فإن نجا ربحتَ، وإن هلك لم يجذبك إلى هلاكه؛ واحذر أن يسمع كلامك.

وقال: قلّة العلم والتمييز علّة الرداءة؛ وكلّ ذي رداءة فلا معرفة له بما ينبغي له أن يفعل، ولا بما ينبغي أن يهرب عنه، وبمثل هذا الخطأ كثرت الظلمة والأشرار والمعاندون للحقّ.

وقال: لا ينبغي أن تأخذ نفسك بالعلوم قبل أن تنفي عنها العيوب وتعوّدها الفضائل، فإن لم تفعل هذا لم تنتفع بشيء من العلم.

وقال: الحمق الإغراق في المدح والذمّ.

[11]

Müteellih Münzevî Kinik Diyojen'in Haberleri [m.ö. 404-323]

{Diyojen dönemindeki insanların bilgesiydi. Zâhid ve dünyadan el etek çekmiş biriydi. Ne evi, ne de yatacak bir yeri vardı. Karanlık nerede basarsa orada gecelerdi.}[1] Nefsini münzeviliğe alıştırmış olup dünyalık tedarik etmezdi, yatmak için herhangi bir eve sığınmazdı; hatta avret yerini örten bir şey dışında hiç bir varlığı yoktu. Acıktığında gece veya gündüz, sultan ya da çöpçü kimin yanında ne bulursa günlük azığını yerdi. Bir defasında bir fırıncıya uğrayıp ekmeğinden aldı. Birkaç gün devam edip yiyince fırıncı ona "Dün yemiştin" dedi. Bunun üzerine "Bugün de yiyorum, çünkü sen her gün ekmek pişiriyorsun ve ben de her gün acıkıyorum" diye cevapladı.

İnsanlar onu gerçekten severdi. Diyojen onları kendi nefsine öncelerdi. Kralların ve sıradan insanların tenezzül ettikleri her şeyden kendini üstün tutardı. İki parça yün giysi ile yetinmiş ve dünyadan ayrılıncaya kadar da bu hâli devam etmiştir.

Diyojen eş-Şeyhu'l-Yûnânî'nin (Plotinus) efendisi ve kendisiyle bilinen kitaplarında hikmetin zuhur ettiği üstadıydı. Kim onun kitaplarını okumak isterse bu kitaplara bakmalıdır. Çünkü bunlar halen mevcuttur. Onun takipçileri Kiniklerdir. Çünkü onlar evlenme, bina yapma, ticaret ve malmülk edinmek gibi muameleleri kabul etmezlerdi. Sadece kardeşlerini, dostlarını ve görüşlerini kabul edenleri veya onları güzel görenleri severler; diğer insanlara buğz beslerlerdi. Kinik ahlâkı işte budur.

Ona "Niye bir ev yapmıyorsun?" denilince şöyle dedi: "Siz benim evimi ve büyüklüğünü bilseydiniz, kendi evlerinizin ve âlemin onu kuşatamayacağını kesin olarak bilirdiniz." Bununla yeryüzünün tamamını ve onun üstündeki gökyüzünü kast etmiştir.

Atina halkı onunla İskender'e bir mektup göndermişti. İskender mektubu onun yanında açtı ve "Onların benden memnun olmasının yolu nedir?" diye sordu. Diyojen "Ölümünden başka bir şeyin onları memnun edeceğini sanmam" dedi.[2]

1 Hamidiye nüshasında yoktur.

2 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında fazladan olan ve bağlama uymayan iki söz vardır: {"Ey insanlar! Toplanın" dedi ve toplandılar. "Ben sadece insanları çağırıyorum, sizi değil" dedi. İster gece ister gündüz olsun utanmadan bulduğu zaman yemekten çekinmezdi."}

[١١]

أخبار ديوجانس الناسك الكلبي المتألّه

{كان ديوجانس حكيمَ أهلِ زمانِه، وكان زاهدًا متخلّيًا لا مسكن له ولا مأوى إلا حيث أجنّه الليل}[١] وكان يأخذ نفسه بالتقشّف ولا يقتني شيئًا ألبتّة، ولا يأوى إلى منزل، وليس له إلا ما يواري عورته، يأكل قوت يوم أين وجده ليلًا أو نهارًا عند ملك أو زبّال. ومرّ بخبّاز يخبز فأخذ من خبزه، فأكل أيامًا، فقال له الخبّاز: قد أكلت أمس، فقال: وآكل اليوم أيضًا، لأنّك تخبز في كلّ يوم وأجوع في كلّ يوم.

وكان يحبّه الناس كلّهم بالحقّ وكان يقدّمهم على نفسه فيرفعها عمّا ينحطّ إليه الملك والسوقة، وقنع بثوبين من الصوف فلم يزل حاله تلك إلى أن فارق الدنيا.

وهو صاحب الشيخ اليوناني وأستاذه الذي ظهرت الحكمة منه في كتبه المعروفة به، فمن أراد قراءتها فعليه بتلك الكتب، فإنّها موجودة، وكان أصحابه الكلبيّون لأنّهم كانوا يرون اطّراح الرسوم مثل التزوّج والبناء والتجارة والاقتناء وكانوا يحبّون إخوانهم وأقرانهم فقط، ومن ذهب مذهبهم أو أحسن إليهم ويبغضون سائر الناس. وهي أخلاق الكلاب.

وقيل له لم لا تبني بيتًا؟ فقال لهم: لو علمتم بيتي وكِبَرَه لأيقنتم أنّ بيوتكم وبيوت العالم لا تسعه، يعني أنّ الأرض كلّها والسماء سقفُه.

وبعثه أهل أثينية إلى الإسكندر برسالة فقصّها عليه، فقال له: ما الذي يرضيهم عنّي؟ قال: لا أحسب يرضيهم عنك إلا موتك.[٢]

---

١ ح – {كان ديوجانس حكيمَ... ... أجنّه الليل}.

٢ غ، ف + «وقال: أيّها الناس اجتمعوا، ففعلوا، فقال: إنّما أدعو الناس لا أنتم. وكان لا يمتنع من الطعام إذا جاء عند من وجده غير محتشم ليلًا كان ذلك أو نهارًا».

Diyojen güneş alan bir yerde oturmuşken kral oradan geçiyordu. Filozofun önüne dikilerek "Dile benden ne dilersen!" deyince Diyojen, "Dileğim güneş bana vuracak şekilde çekilmendir" dedi.

Apollonialı idi ve tabiatlar üzerine konuşan filozoflardandı. Öğrenimi bakımından Anaksimandros'a nispet edilirdi. Doğruyu insanların yüzüne söylediği ve hiç kimseden utanıp çekinmediği için kendisine "köpeksi/köpek gibi" denirdi. "Neden sana köpeksi diyorlar?" diye sorulmuş da o da "Çünkü ben iyilere kuyruk sallar, kötülere hırlarım" demiş.

Bir gün İskender ona uğradı ama o hiç dönüp bakmadı. İskender, "Diyojen! Bana karşı bu umursamaz tavrın da nedir? Bana ihtiyacın olmadığını mı düşünüyorsun?" dedi. Diyojen, "Kölemin kölesine benim hangi ihtiyacım olabilir ki?" diye cevap verdi. İskender, "Kölenin kölesi de kim?" deyince Diyojen, "Sensin" cevabını verdi. İskender, "Peki bu nasıl oluyor?" diye sorunca Diyojen şu cevabı verdi: "Çünkü ben şehvetime sahip olarak ona üstünlük kurdum ve kendime köle yaptım. Şehvet ise sana sahip olarak sana üstünlük kurdu ve seni köle yaptı. O halde sen benim köleleştirdiğim şehvetimin kölesisin". Bunun üzerine İskender, "Bizden ihsan isteseydin dünyalığın konusunda sana yardımımız dokunurdu" dedi. Diyojen, "Ben senden daha zengin iken nasıl senden ihsan isterim?" dedi. İskender, "Nasıl yani?" diye sorunca Diyojen, "Çünkü ben, yanımdaki daha az şeyle senin yanında bulunan çok şeyle yetinmenden daha iyi yetinebiliyorum" dedi. İskender, "Diyojen!" dedi, "[Madem sosyal hayatı reddediyorsun] öldüğünde seni kim defnedecek?" Diyojen, "Kokmuş cesedi yakınından uzaklaştırmaktan başka çaresi olmayan biri" dedi.

Burada söz konusu olan İskender, Diyojen zamanında bir kraldı. Bu, Aristoteles'in öğrencisi olan Zülkarneyn değildir. Faziletli ve hikmet sahibi olmasına rağmen kendisiyle alay edilir ve dalga geçilirdi.

{Diyojen erdemli ve bilgeliği yanında dünyalık hiçbir şey tedarik etmemiş, bir evi bile olmayan kanaatkâr biriydi. Onun sözleri arasında kadere meyil bulunduğu için filozofların 'Kaderiyye'sindendi. Bu konuda şöyle diyordu: "Allah Teâlâ kötülüklerin sebebi değildir, bilakis o, hayırların, erdemlerin ve cömertliğin sebebidir. Çünkü akıl ve cömertliği yarattıkları arasına koymuş. Kim onları elde ederse ve onlara tutunursa iyiliklere ulaşır; zira iyiliklere ancak bunlar sayesinde ulaşılır."

ومرّ به الملك فوجده جالسًا في مشرقة، فوقف عليه وقال له: سلْ حاجتك! فقال: حاجتي إليك التنحّي حتّى تقع الشمس عليّ.

وكان من أهل أقولونيا وكان من المتكلّمين على الطبائع وكان ينسب إلى أنكسماندروس، وسمّي بالكلبي لأنّه كان يجبه الناس بالحقّ ولا يحشم أحدًا، وقيل له لم سمّيت الكلبي؟ فقال: لأنّي أبصبِص للأخيار وأهرّ للأشرار.

ووقف الإسكندر عليه يومًا فلم يلتفت إليه فقال: يا ديوجانس، ما هذا التهاون، أتراك غنيّ عنّي؟ فقال: وأيّ حاجة تكون لي إلى عبدِ عبدِي؟ فقال له الإسكندر: ومن عبد عبدك؟ فقال: أنت. قال: وكيف ذلك؟ قال له: لأنّي ملكتُ الشهوةَ فقهرتُها واستعبدتُها وملكتْك الشهوةُ فقهرتْك واستعبدتْك، فأنت عبد لمن استعبدتُه أنا. فقال له الإسكندر: لو استمنحتنا لأعنّاك على دنياك، فقال له: كيف أستمنحك وأنا أغنى منك؟ قال له: وكيف صرتَ كذلك؟ قال: لأنّني بالقليل الذي عندي أشدّ اكتفاءً منك بالكثير الذي عندك. قال: فمن يدفنُك إذا متّ؟ قال: من لا يجد بدًّا من تنحية الجيفة من قربه.

وهذا الإسكندر ملك كان في زمان ديوجانس، وليس هو ذو القرنين تلميذ أرسطو، وكان مع فضله وحكمته يُهزأ به ويُضحك منه.

{وكان ديوجانس مع كونه حكيمًا فاضلًا متقنّعًا لا يقتني شيئًا ولا يأوي إلى منزل وكان من قدرية الفلاسفة لما يوجد في اندراج كلامه من الميل إلى القدر، فإنّه كان يقول: إنّ الله تعالى ليس علّة للشرور بل هو علّة للخيرات والفضائل والجود، فالعقل والجود جعلهما بين خلقه فمن كسبها وتمسّك بها نالها لأنّه لا يدرك الخيرات إلا بها.

Elinde bir fener olan bir çocuk görünce ona sordu: "Bu ateş nereden geliyor?" Çocuk "Sen nereye gittiğini söyle, ben de nereden geldiğini sana haber vereyim." dedi. Çocuk kimsenin yapamadığını yapmış, onu cevaptan aciz bırakmıştı.

Adamın biri ona azıcık yemek vererek "Daha fazlasının peşine düş." deyince Diyojen "Senin görevin yemek getirmek, bizim görevimiz ise dengeyi gözetmek." dedi.

Bir kadın yüzünün çirkinliği ve kötü görünümü nedeniyle onu ayıpladı. Diyojen, "Erkeklerin bilgi ve tecrübesinden sonra görünüşüne, kadınların ise görünüşünden sonra bilgi ve tecrübesine bakılır" deyince kadın utandı. Bunları düşün.}[1]

Münzevî Kinik Diyojen'in Âdâbı

{Yunancada manası, "Ey mecnun!" olup, Rumcada "Dî Cânus" yani "Ey mecnun" denilir. Arapçaya çevrilip, Diyûcânîs denilmiştir.}[2]

Diyojen'den şu sözler nakledilmiştir:

- "Sadece kötülük yapmaktan uzak duran iyi olmaz. İyilik de yapmak gerekir."
- Yüzü çirkin terbiyeli bir genç görünce ona "Ruhunun faziletleri yüzünün güzelliklerini toplamış." dedi.
- Yemek vakti sorulunca "İmkânı olan acıkınca; imkânı olmayan bulunca" cevabını verdi.
- "Kimler arkadaştırlar?" diye sorulunca "Farklı bedenlerdeki tek ruh" diye cevap verdi.
- Bir kadınla nişanlanan birini görünce "Çok yorgunluğa sebep olan az bir rahatlık" dedi.
- "Neden hiç kimseyi sevmiyorsun?" diye sorulunca "Doğru, kötüleri kötü ahlâkları yüzünden; iyileri ise kötülerine öğüt vermedikleri için" dedi.
- Ona "Falan kişi seni her türlü kötülükle anıyor." denilince "Çünkü onun yüzü iyiliklere çevrilmez" dedi.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.
2 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

ورأى غلامًا معه سراج، فقال له: من أين تجيء هذه النار؟ فقال له: إن أخبرتني إلى أين تذهب أخبرتك من أين تجيء، فأفحمه بعد أن لم يكن يقوى عليه أحد.

وقدّم إليه رجل طعامًا ما وقال له: استكثرْ منه، فقال له: عليك بتقديم الأكل وعلينا باستعمال العدل.

وعاتبته امرأة بقبح الوجه ودمامته، فقال: منظرُ الرجال بعد المخبر، ومخبرُ النساء بعد المنظر، فخجلتْ. وتأمّل.}[1]

آداب ديوجانس الناسك الكلبي

{معناه باليونانية: يا مجنون. ويقال بالرومية دي جانوس يعني: يا مجنون، وعرّب، فقيل ديوجانس.}[2]

وقال: ليس من كفّ عن الشرّ بخيّر لكن من عمل الخير.

ورأى شابًّا قبيح الوجه حسن الأدب فقال له: جمعت فضائل نفسك محاسن وجهك.

وسئل عن وقت الأكل فقال: لمن يمكنه إذا جاع ولمن ليس يمكنه إذا وجد.

وسئل ما الأصدقاء؟ فقال: نفس واحدة في أجساد متفرّقة.

ورأى رجلًا يخطب امرأةً، فقال: راحة قليلة تجلب تعبًا كثيرًا.

وسئل لم تبغض الناس كلّهم؟ فقال: نعم، أبغض أشرارهم لسيرتهم الرديئة، وأبغض أخيارهم إذ لا يعظون أشرارهم.

وقيل له: فلان يذكرك بكلّ شرّ، فقال: لأنّه لا يهتدي إلى الخير.

---

١ ح، ص، ج – {وكان ديوجانس مع كونه حكيمًا... ...فخجلتْ وتأمّل}.
٢ ح، ص، ج – {معناه باليونانية: يا مجنون... ...فقيل ديوجانس}.

- "Kral seni sevmiyor." denilince "Çünkü kral kendinden büyük olanı sevmez." dedi.
- Hırsızın birini kırbaçlayan bir polisi görünce "Hayret ki hayret! Aleni hırsız gizli hırsızı uslandırıyor" dedi.
- "Ritus (?) adlı kişiyle senin arandaki fark nedir?" diye sorulunca "Aramızda ciddi fark var. Çünkü ben bilgeliğim sebebiyle ahmak oldum; o ise ahmaklığı yüzünden bilge oldu." dedi. Bunun üzerine Ritus de "Doğru söylemiş. Onun bilgeliğiyle yaptıklarını ben ahmaklığımla yaptım." dedi.
- Güzel bir kadın görünce şöyle dedi: "Birazcık hayır, çok şer."
- Zamanın kralı olan İskender'e şöyle dedi: "Ey kral! Güzelliğinle, elbisenin güzelliğiyle ve bineğinin rahatlığıyla övünme. Lakin övüncün, doğanda bulunan hayır ve cömertliği göstermek olsun."
- "Başkasında bulunan bir şeyi ayıpladığın zaman dikkat et, onun benzeri sende bulunmasın. Çünkü hiçbir şey, ayıplayana dönen bir kusurdan daha çirkin değildir."
- "Neden çarşının ortasında yemek yiyorsun?" denilince {"Acıktığım yerde yerim.}[1] Çarşıda da acıktım." dedi.
- Allah'a dua eden ve duasında Allah'tan kendisine bilgelik ihsan etmesini isteyen bir adamı görünce ona, "İlim öğrenmek için çalışsaydın sana ihsan edilirdi." dedi.
- Ona "İçinde istirahat edeceğin bir evin var mı?" diye sorulunca "Evet" dedi. "Eve istirahat etmek için ihtiyaç duyulur. Ancak istirahat ettiğim her yer, benim için bir evdir."
- "Fazla söz dışında her şeyin fazlası sevilir. Ondan sakının; çünkü o sevilen bir şey değildir."
- Şair Zenon'a şöyle dedi: "Övgünü kısa kes, çünkü birini onda bulunmayan şeylerle övmek, onun için yergidir."
- Diyojen uyurken İskender onun yanına girdi. Ayağıyla tekmeleyerek "Kalk!" dedi "Şehrini fethettim". Diyojen kalktı ve şöyle dedi: "Şehirler fethetmek krallar için yadırganmaz da, tekme atmak eşeklerin işidir."

1 Haydarabad baskısından eklendi.

وقيل له: إنّ الملك لا يحبّك، فقال: لأنّ الملك لا يحبّ من هو أكبر منه.

ورأى شُرطيًّا يجلد لصًّا، فقال وا عجبا من لصّ العلانية يؤدّب لصّ السرّ.

وقيل له: كيف الذي بينك وبين ريطيس؟ قال: يختلف جدًا لأنّني بحكمتي صرتُ أحمق وهو بحمقه صار حكيمًا. فقال ريطيس: صدق، أدركتُ بحمقي ما صنعه بحكمته.

ورأى امرأةً جميلةً فقال: خير قليل وشرّ كثير.

وقال للإسكندر ملك وقته: أيّها الملك! لا تفتخر بجمالك، وحسن ثوبك، وفراهة مركبك؛ ولكن احرص أن يكون فخرك إظهار ما في طبعك من الخير والجود.

وقال: إذا أنكرت شيئًا على غيرك فاحذر أن يكون مثله فيك، فإنّه لا شيء أقبح من عار يرجع إلى المعيّر به.

وقيل له: لم تأكل في السوق! فقال: {آكل حيث أجوع،}[1] في السوق جعتُ.

ورأى رجلًا يدعو ويسأل الله أن يرزقه الحكمة، فقال: لو اجتهدت في التعليم رُزقتَها.

وقيل له: ألك بيت تستريح فيه؟ فقال: نعم، إنّما يُحتاج إلى البيت ليُستراح فيه، وحيث ما استرحت فهو بيت لي.

وقال: كلّ شيء يحبّ فضله خلا فضل الكلام فتوقّوه فإنّه غير محبوب.

وقال لزينون الشاعر: اقصر في مديحك، فإنّ مدح الرجل بما ليس فيه هجاء له.

ودخل عليه الإسكندر وهو نائم فركله برجله، وقال له: قم، فقد فتحتُ مدينتك، فقال له: إنّ فتحَ المدن لا ينكر للملوك، ولكنّ الركل من صنيع الحمير.

---

١ زيد من طبع حيدرآباد.

- Diyojen döneminde ressam bir adam resim yapmayı bırakıp hekim olmuştu. Diyojen ona şöyle dedi: "Güzel iş, baktın ki resmin hatası göz önünde, hekimliğin hatasını ise toprak örtüyor; resmi bırakıp hekimliğe başladın."
- Yüzü güzel fakat kötü bir adam gördü ve "Ne güzel ev, ne kötü oturan" dedi.
- Bir gün edepten nasibi olmayan bir genci bir taşın üzerinde otururken gördü ve "Taş üstünde taş" dedi.
- Çok eski dost olan iki adam gördü ve onların kim olduklarını sordu. "Onlar iki dosttur" denilince "Öyleyse niçin biri zengin, diğeri fakir?" dedi.
- Hikmete, terbiyeye, eğitime ilgisizlikleri yüzünden insanları çok kınardı. Bir gün yüksekçe bir yere çıkarak "Ey insanlar! Toplanın!" diye çağırdı. İnsanlar ona doğru koşup toplandılar. Diyojen onlara "Ben size seslenmedim, sadece insanları çağırdım." dedi.
- Bir gün şöyle dedi: "Ben Pers kralından daha umutlu, daha mutlu ve daha zenginim. Çünkü bana az mal yetiyor, ona ise çok mal yetmiyor. Ben hiç kimseyi dert etmiyorum, o ise bütün dünyayı dert ediyor."
- Hikâye edildiğine göre Makidinos (?) bir gün onu nehir kıyısında baklaları yıkayıp yerken görmüş ve ona "Bu mu senin yiyeceğin?" diye sormuş. Diyojen de ona "Şayet senin de yiyeceğin bu olabilseydi zorba Dionysius'un kapısına varmazdın." demiş.
- Bir arkadaşının hapsedilmesi üzerine İskender'in huzuruna girdi ve "Haşmetmeâb! Falanca kötülük yapmışsa benim için onun kötülüğünü bağışla. Eğer suçsuzsa o zaman da onu serbest bırakan sen ol." dedi.
- "Neden yüzüğünü sağ eline taktın?" diye sorulunca "Kendi işiyle meşgul olanlar ile meraklıları tanımak için." dedi.
- Ona "Zenginlik nedir?" denilince "Arzulardan uzak durmak" diye cevap verdi.
- Aşk hakkında sorulunca "Hiçbir amacı olmayan boş bir nefsin hastalığıdır." cevabını verdi.
- Hastalanınca kardeşleri onu ziyarete geldi ve "Üzülme, çünkü bu Allah'ın bir işi" dediler. "O zaman bu O'nun için daha zor." dedi.

وكان في أيّامه رجل مصوّر فترك التصوير وصار طبيبًا، فقال له: أحسنت إنّك لـمّا رأيت خطأ التصوير ظاهرًا للعين، وخطأ الطبيب يواريه التراب، تركت التصوير ودخلت في الطبّ.

ورأى رجلًا شرّيرًا حسن الوجه ، فقال: نعم البيتُ وبئس الساكنُ.

ورأى حدثًا لا أدبَ له وهو جالس على حجر فقال: حجر على حجر.

ورأى رجلين قديمي الصحبة فسأل عنهما فقيل له: هما صديقان، فقال: ما بال أحدهما غنيًّا والآخر فقيرًا.

وكان يعيّر الناس بزهدهم في الحكمة والأدب والتعليم، وصعد يومًا على مكان عال وصاح أيّها الناس! اجتمعوا. فتبادر إليه الناس واجتمعوا، فقال لهم: لم أنادكم وإنّما ناديت الناس.

وقال يومًا، أنا أرجى وأرخى وأغنى من ملك الفرس، لأنّ القليل يقنعني والكثير لا يقنعه، ولا أهتمّ بأحد وهو يهتمّ بعالم.

وحُكي أن ماقدرس رآه يومًا على شاطئ النهر يغسل بقولًا ويأكل منها، فقال له: هذا طعامك؟ فقال له: لو أمكنك أنت أيضًا أن يكون هذا طعامك لم تأت باب ديونوسيوس المتغلّب.

وحبس له صديق فدخل على الإسكندر، فقال: أيّها الملك! إن كان فلان مسيئًا فهب لي ذنبه؛ وإن كان بريئًا فكن أنت الذي تخلّي سبيله.

وقيل له: لم جعلت خاتمك في يمينك؟ فقال: لأعرف الفضوليين ومن لا يعنيه شأنه.

وقيل له: ما الغنى؟ فقال: الكفّ عن الشهوات.

وسئل عن العشق فقال: مرضُ نفس فارغة لا همّة لها.

مرض فعادوه إخوانه فقالوا له: لا تجزع فإنّه أمر الله سبحانه! فقال: إذن ذلك أشدّ له.

- "Asalet nedir" diye sorulunca "Kötülüklerden uzak olmak" cevabını verdi.
- Saçlarını boyamış bir ihtiyar görünce ona "Diyelim ki ak düşmüş saçlarını sakladın, peki elden ayaktan düşmüş olmanı da saklayabilir misin?" dedi.
- Bir kimsenin öfkelenmemek için nasıl olması gerektiği sorulunca şöyle dedi: "Hizmet görmeyeceğini, itaat edilmeyeceğini, katlanılmayacağını ve sabredilmeyeceğini, tersine hizmet etmesi, itaat etmesi, katlanması ve sabretmesi gerektiğini her zaman hatırında tutması gerekir. Böyle yaparsa öfkesi azalır."
- {İskender adam gönderip kendisini çağırınca Diyojen ona şöyle haber gönderdi: "Senin bana gelmeni engelleyen şey ne ise benim de sana gelmemi engelleyen şey odur."
- Bir handa hastalandı ve arkadaşları ziyarete gelip ona "Seni kim defneder?" dediler. Diyojen "Han sahibinden daha layığını göremiyorum" dedi.}[1]
- Öğrencilerine şöyle dedi: "Fazla sözden sakının! Çünkü her şeyin fazlası sözün fazlasından daha hayırlıdır."
- "Kim görüşünün güzel olmasını isterse yolu insanların çoğunluğunun tuttuğu yolun tersi olsun"
- Bir adam ona "Bizimle konuşmaz mısın?" deyince "Hayır" dedi. "Niçin" diye sorunca "Çünkü siz, benim küçük bir ihmalimi büyütüyorsunuz, ben ise sizin mühim şeylerinizi küçük görüyorum" dedi.
- Parlak tenli obez bir adam görünce şöyle dedi: "Be hey adam! Azı dişlerinle kendine bir elbise dokumuşsun."
- Ona "Şehre gitme, bir grup seni dövmek için toplanmış" denilince şöyle dedi: "İşte şimdi ne derece hilme sahip olduğum anlaşılacak."
- Ona "Seninle kral arasında üstünlük farkını doğuran nedir?" denilince "O arzularının kölesi, ben de arzuların efendisi" dedi.
- Kendini süsleyen bir çocuk görünce şöyle dedi: "Eğer senin süslenmen erkekler içinse hatalısın, yok eğer kadınlar içinse helak oldun."

1 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye'de yok.

وسئل: ما الكرم؟ فقال: النزاهة عن المساوئ.

ورأى شيخًا قد خضب، فقال له: إذا أخفيت شيبك أتقدر أن تخفي هرمك!

وسئل: كيف ينبغي للإنسان أن لا يغضب؟ فقال: ليكن ذاكرًا في كلّ وقت أن ليس يجب أن يخدم وأن يطاع وأن يحتمل وأن يصبر عليه، بل أن يطيع ويخدم ويصبر، فإنّه إذا فعل ذلك قلّ غضبه.

{وبعث إليه الإسكندر يطلبه فأنفذ إليه: أنّ المانع الذي منعك عن المصير إلينا هو الذي منعنا.

ومرض في خان فعاده أصحابه فقال له: من يدفنك؟ قال: لا أرى أحقّ من صاحب الخان.}[1]

وقال لتلامذته توقّوا فضل الكلام، ففضل كلّ شيء خير من فضله.

وقال: من أراد أن يكون مذهبه جيّدًا فلتكن طريقته على ضدّ طريقة أكثر الخلق.

وقال له رجل: ألا تحدّثنا؟ قال: لا. قال: لم؟ قال: لأنّكم تجلّون عن دقيقي وأدقّ عن جليلكم.

ورأى رجلًا سمينًا مشرق اللون فقال: أيّها الرجل! إنّ عليك ثوبًا من نسج أضراسك.

وقيل له: احذر أن تدخل المدينة فقد اجتمع القوم لضربك، فقال: عندها يعرف مقدار حلمي.

وقيل له: ما الفضل بينك وبين الملك؟ فقال: هو عبد الشهوات وأنا مولاها.

ونظر إلى صبيّ يزيّن نفسه فقال: إن زيّنتها للرجال فأنت مخطئ وإن زيّنتها للنساء فأنت هالك.

---

١ ح- {وبعث إليه الإسكندر... ...من صاحب الخان}.

- {Tek başına dağda yürüyüşe çıktı. İlişki arzulayınca kadının birine zaruret nedeniyle ilişki için haber gönderdi. Fakat kızgınlığıyla tutuştu ve boşaldı. Kadın gelince onunla ilgilenmedi ve "Sana ihtiyaç bırakmayan bir yol gerçekleşti" dedi. Bu garip haberin doğru olup olmadığını ancak Allah bilir.}[1]
- "En sevdiğin yemek nedir" diye sorulunca "Sizin sevmediğiniz ve reddettiğiniz hikmet; ben onunla zenginleştim. Reddettiğim ise cehalet; siz de ona sahipsiniz."
- Bir grubun yanından geçerken içlerinden biri onun üstüne çullandı ve onu tekmeledi. Öğrencileri ona "Biz de onu tekmeleyelim" deyince onlara "O eşeğe benzedi, siz de ona benzemeyin" dedi.
- Ona "Bir ev edinsen ya!" denilince "Siz benim evimi bilseydiniz, bütün âlemin evlerinin onun içinde olduğunu anlardınız" dedi.
- {Ona "Falan kişi seni hep kötülüklerle anlatıyor" denilince "Çünkü o iyiliği tanıyamaz" dedi.
- Süslenmeye çalışan yaşlı bir kadın görünce ona şöyle dedi: "Eğer diriler için hazırlanıyorsan sen kandırıkçısın, yok eğer ölüler için hazırlanıyorsan acele et!"
- Bazı filozoflar çarşının ortasında onu yerken görüp ona "Ey Bilge! Çarşının ortasında mı yemek yiyorsun?" deyince, "Acıktığım yerde yiyorum" dedi.
- Alaycının biri ona "Ne yiyorsun bakalım?" dedi. Diyojen de ona "Sizin beğenmediğiniz her şeyi" dedi. Alaycı "Niye böyle ki?" deyince "Çünkü siz benim beğenmediğim her şeyi yiyorsunuz da ondan" dedi.}[2]
- Diyojen İskender'in yanına girdi; İskender'in yanındaki bir şair onu övüp duruyordu. Bunun üzerine Diyojen yanındaki bir ekmeği çıkarıp yemeye başladı. Ona "Ne yapıyorsun?" dediler. "Yalan dinlemekten daha faydalı bir şey" dedi.
- Kral bir gruba gümüşten kaplar verilmesini emretti. Bir benzerinin de Diyojen'e verilmesini emredince filozof onu almaktan kaçındı. Olay İskender'e anlatılınca İskender "Eğer sahibi döverse köpek onun peşinden gider" dedi. Bunun üzerine Diyojen "Ey kral, eğer onu aç bırakırsan köpek de kendisine somun gösterenin peşinden gider" dedi.

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.
2 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye'de yok.

{وارتاض بالجبل في خلوة فاشتاق بالجماع فأنفذ إلى بعض النساء ليغشاها لضرورة، فولع بقضبيه فأنزل، فلمّا جاءته المرأة ما التفت إليها وقال: حصل لنا طريقة نستغني بها عنك، والله أعلم بصحّة هذا الخبر العجيب.}[1]

وسئل: ما الذي تحبّ من الطعام؟ فقال: الذي بغضتم ورفضتم من الحكمة اغتنيت به، وما طرحته من الجهل احتويتم عليه.

ومرّ بجماعة فوثب عليه بعضهم فركله فقال له تلامذته: نركله نحن أيضًا، فقال لهم: تشبّه بالحمير لا تشبّهوا به.

وقيل له: هلّا اتخذتَ بيتًا. فقال: لو عرفتم بيتي لعلمتم أنّ بيوت العالم فيه.

{وقيل له: فلان يحكي عنك كلّ شرّ، فقال: لأنّه لا يهتدي إلى الخير.

ورأى عجوزةً تتزيّن فقال: إن كنت تهيّأت للأحياء فأنت مخادعة، وإن كنت تهيّأت للأموات فبادري.

ورآه بعض الحكماء يأكل في السوق فقال: تأكل في السوق أيّها الحكيم؟ فقال: آكل حيث أجوع.

وقال له مستهزئ: ما تأكل من الطعام؟ قال: كلّ ما نفيتموه، قال: ولم ذلك؟ قال: لأنّكم تأكلون ما نفيته أنا.}[2]

ودخل إلى الإسكندر وعنده شاعر يمدح، فأخرج خبزًا كان معه وأقبل يأكل، فقيل له: أيّ شيء تعمل؟ فقال: ما هو أنفع من استماع الكذب.

وأمر الملك لجماعة بأواني فضّة وله بمثل ذلك، فأبى أن يأخذها فذكر ذلك للإسكندر، فقال: الكلب إذا ضربه صاحبه اتّبعه، فقال: أيّها الملك إذا جوّعته لوّح له غيرك برغيف فاتّبعه.

---

١ ص، ج – {وارتاض بالجبل... ...هذا الخبر العجيب}.

٢ ح– {وقيل له: فلان يحكي... ... لأنّكم تأكلون ما نفيته أنا}.

- "Güzel bir şeyi başkalarının övgüsünü kazanmak amacıyla yapıyorsan sen kötülük yapan ve bunu ün kazanmak isteyerek yapan kişiden daha erdemli değilsin. Çünkü insanların çoğu kötülükleri ün kazanmak için yapar."
- "Ne dediğini dinlemeden ve kendi bilgilerini ondakilerle karşılaştırmadan bir kimsenin önünde konuşma. Sonuçta onu kendinden üstün bulursan kabul et ve ondan faydanı devşir. Yok, eğer böyle değilse de o zaman dilediğini söylersin."
- Öğrencilerine şöyle dedi: "Kim size muhabbetle bir fikir sunarsa siz de ona muhabbetle itaat edin."
- "Neden bizzat savaşa katılmıyorsun?" diye sorulduğunda şöyle cevap verdi: "Varım yoğum nefsim. Onu zayi edersem varlığım ne ile devam eder?"
- "İnsanlar arasında kendine en çok hâkim olan kimdir?" diye sorulunca "Tutkularının yenemediği kimsedir" diye cevap vermiştir.
- "Falanca sadece kendi işiyle ilgileniyor." denilince "O hâlde zamanının insanlarıyla düşmanlığı vardır." dedi.
- "Falanca senden yüz çevirdi." denilince "Onun önünü dönmesi arkasını dönmesi ne kadar da benziyor." dedi.
- Kadınlarda ilgi göstermediği için eleştirilince "Cinsel ilişkinin ayartmasını, aile geçindirme yükünü sırtlamaktan daha kolay buldum" dedi.
- Lükse içinde yaşayan bir grup, Diyojen'in yaşamını eleştirince "Ben sizinki gibi bir yaşam sürmek isteseydim buna gücüm yeterdi. Siz ise benim gibi yaşamak isteseniz dahi buna gücünüz yetmez." dedi.
- Kendisine söven birisine "Taraflardan daha rezil olanın üstün olduğu bir tartışmada sana üstün gelmek için çabalamayacağım. Sen kendi kabında olanı söyledin. Sonuçta her küp kendi içindekini sızdırır." dedi.
- Ona "Falanca sen yokken sana sövüyor" denilince "Ben yokken beni dövseydi buna aldırmazdım." dedi.
- "Akıldan daha bereketli bir zenginlik yoktur, cehaletten daha şiddetli bir fakirlik yoktur, güzel ahlâktan daha iyi bir dost yoktur, istişareden daha münasip bir yardımcı yoktur, başarıdan daha iyi bir komutan yoktur ve edepten daha iyi bir miras yoktur."

وقال: إذا كنت تفعل الجميل لتُحمد فليس أنت أفضل ممّن يفعل الشرّ يريد بذلك أن يُحمد عليه فإنّ كثيرًا من الناس يفعلون ذلك ليُحمدوا عليه.

وقال: لا تتكلّم بين أحد من الناس دون أن تسمع كلامه وتقيس ما في نفسك من العلوم إلى ما في نفسه، فإن وجدت الفضل له فأمسك وحصّل فائدتك منه، وإلا فانطلق بما تشاء.

وقال لتلاميذه: من جمع لكم مع المحبّة رأيًا فأجمعوا له مع المحبّة طاعةً.

وقيل له: لم لا تباشر الحرب بنفسك فقال: إنّما لي نفسي، فإذا ضيّعتها فعلى أيّ شيء أبقى؟

وقيل له: من أملك الناس لنفسه؟ فقال: من لم تصرعه شهوته.

وقيل له: إنّ فلانًا لمقبل على شأنه، فقال: إذن يعادي أهل زمانه.

وقيل له: إنّ فلانًا أعرض عنك، فقال: ما أشبه إقبالُه بإدباره!

وعُوتب على ترك النساء فقال: وجدت مكايدة الغلمة أيسر عليّ من الاحتيال لمصلحة العيال.

وعاب قوم من المترفين عيشَ ديوجانس فقال: لو أردت أن أعيش عيشكم قدرت، ولو أردتم أن تعيشوا عيشي لم تقدروا.

وقال لرجل قد شتمه: لست أغالبك بأمر الغالب فيه أرذل الفريقين بل بما في إنائك نطقت وكلّ إناء ينضح بما فيه.

وقيل له: إنّ فلانًا يشتمك في غيبتك، فقال: لو ضربني وأنا غائب ما باليت.

وقال: لا مال أوفر من عقل ولا فقر أشدّ من جهل ولا قرين خير من حسن الخلق، ولا ظهر أوفق من مشاورة، ولا قائد خير من التوفيق، ولا ميراث خير من أدب.

- "Hastalık bedenin hapsidir; gam da ruhun."
- Soylu biri Diyojen'in annesinin düşük bir kadın olduğunu söyleyerek onu ayıplayınca Diyojen ona "Benim şerefim benimle başlamıştır; senin şerefin ise seninle noktalanacak." dedi.
- Diyojen bir grupla oturdu ve uzun süre sustu. Ona "Neden bizimle muhabbet etmiyorsun?" diye sorulunca "Adam olanın nasibi kulaklarındadır; olmayanın nasibi ise dilinde." dedi.
- Diyojen kendisini kötülükle anan bir adamı işitince şöyle dedi: "Allah'ın bizim hakkımızda bildikleri senin söylediklerinden daha çok."
- Ona "Falanca seni öldürmek istiyor." denilince "Söylediğini yaparsa bu onun için daha zararlı olur." dedi.
- Birisi ona sövdü ama Diyojen ona karşı kendini tuttu. Bu konuda konuşulunca Diyojen, "Ona sövgü olarak, kendisine sövmeyen birine sövmüş olması yeter." cevabını verdi.
- Birisi bir gün ona "Düşmanımı nasıl üzebilirim?" diye sorunca "Son derece faziletli biri olarak" cevabını verdi.
- "Güzelliklerinin insanların gözünde büyütülmesini istiyorsan onları kendi gözünde asla büyütme."
- "Kadın, kaçınılmaz bir ezadır."
- "İyiliği, iyilik olduğu için yapan kişi onu herkes için herkesin önünde, kendisini öven ya da yeren herkesin önünde yapmalıdır."
- "İnsanların çoğunluğu yemek için yaşamak ister. Ben ise yemeği yaşamak için, yaşamayı da akli bir hayat sürmek için isterim."
- "Kişi dostlarını ne zaman tanır?" diye sorulunca "Dost zor zamanlarda belli olur. Çünkü herkes rahat ve bollukta dosttur." dedi.
- Birisi ona sövdü ama o kızmadı. Bu sorulunca da "Çünkü eğer doğru söylüyorsa ona kızmam gerekmez. Eğer yalan söylüyorsa onun söylediği gibi olmadığım için zaten kızmama gerek yok." diye cevap verdi.
- Birinin gevezelik ettiğini görünce şöyle dedi: "Kulaklarına adaletle davran; çünkü konuştuğundan daha fazlasını dinleyesin diye sana iki kulak, bir ağız verildi."

وقال: المرض حبس البدن، والغمّ حبس الروح.

وعيرّه رجل شريف النسب بضعة أمّه فقال له: أنا شرفي منّي ابتدأ وأنت شرفك إليك انتهى.

وحضر مع قوم فأطال الصمت، فقيل له: لم لا تخوض معنا؟ فقال: الحظّ للمرء في أذنيه والحظّ لغيره في لسانه.

وسمع ديوجانس رجلًا يذكره بسوء، فقال: ما علم سبحانه منّا أكثر ممّا تقول.

وقيل له: إنّ فلانًا يريد أن يهلكك، فقال: إن فعل ما تقول كان عليه أضرّ.

وشتمه رجل فأمسك عنه، فقيل له في ذلك، فقال: كفاه مسبّةً أنّه شتم من لا يشتمه.

وقال له رجل: بماذا أغمّ عدوّي؟ فقال: بأن تكون على غاية الفضيلة.

وقال: إذا أردت أن تعظم محاسنك في أعين الناس فلا تعظمنّ في نفسك.

وقال: المرأة أذًى لا بدّ منه.

وقال: الذي يفعل الخير في نفسه يجب أن يفعله بكلّ واحد وبين يدي كلّ إنسان وبين يدي المادح والذامّ له.

وقال: أمّا كثير من الناس يريدون بالعيش أن يأكلوا، وأنا أريد بالأكل أن أعيش، وأريد بالعيش أن أعيش عيشًا عقليًا.

وسئل متى يعرف الرجل أصدقاءه؟ قال: عند الشدائد، لأنّ كلّ واحد عند الراحة والرخاء صديق.

وشتمه رجل فلم يغضب، فقيل له في ذلك، فقال: إن كان صادقًا فلا ينبغي لي أن أحرد، وإن كان كاذبًا فبالحري أن لا أغضب إن لم أكن على ما قال.

وسمع رجلًا مهذارًا فقال له: أنصف أذنيك فإنّما جُعلت لك أذنان ولسان واحد لتستمع أكثر ممّا تتكلّم.

- İskender meclisindekilere "Neyle sevap kazanılır?" diye sorunca Diyojen şu cevabı verdi: "İyilikler yaparak kazanılır. Siz ey kral! Tek bir günde bütün bir halkın bir ömür boyunca kazanamadığı kadar sevap kazanabilirsiniz."
- Diyojen bir gün öşür tahsildarı (vergi memuru) ile karşılaştı. Tahsildar ona "Bir şeyin var mı?" diye sordu. O da "Evet" diye cevaplayarak ekmek çıkınını yere bıraktı. Vergi memuru çıkını araştırdı ama hiçbir şey bulamadı. Diyojen'e dönerek "Dediğin şey nerede?" diye sordu. Diyojen, göğsünü açarak "İşte burada, senin göremeyeceğin ve gücünü yetiremeyeceğin yerde" diye cevap verdi.
- Diyojen hikmet öğrenen yüzü güzel bir genç görünce ona şöyle dedi: "Yüz güzelliğinin sevgisini nefis güzelliğinin sevgisine ilave ederek iyi ettin."

وسأل الإسكندر جلساءه: بأيّ شيء يكتسب الثواب؟ فقال له ديوجانس: بالأفعال الخيرات، وإنّك أيّها الملك لتقدر أن تكتسب في يوم واحد ما لا تكتسبه الرعيّة في دهرها.

ومرّ بعشّار فقال له: أمعك شيء؟ فقال: نعم، ووضع مخلاته ففتّشها، فلم يجد فيها شيئًا، فقال له: أين ما قلت؟ فكشف له عن صدره، وقال له: هو هاهنا حيث لا تقدر عليه ولا تراه.

ورأى غلامًا حسن الوجه يتعلّم الحكمة، فقال: أحسنت إذ قرنت بمحبّة حسن وجهك محبّة حسن نفسك.

[12]

Bilge Hipokrat'ın Haberleri [m.ö. 460-375?]

Heraklides'in oğlu olan tabip Hipokrat, tabip olan ve birinci Asklepios'un neslinden gelen ikinci Asklepios'un öğrencisiydi. Birinci Asklepios oğullarına tıp sanatını yabancılara öğretmemelerini şart koşmuştu. Krallar krallık için [tabiplerini] hep Asklepios'un neslinden seçerlerdi. Tıp ilminin başlangıcı onunla olmuştu. Çocuklarına da bu sanatı öğretmiş ve yabancılara bu ilimden herhangi bir şey öğretmelerini yasaklamıştı. Oğullarına iki şeyi emretmişti: Birincisi, Yunan topraklarında yer alan üç adanın mamur bölgesinde oturmalarıydı. Bu adaların ilki Rodos, ikincisi Knidos (Datça), üçüncüsü de Kos (İstanköy) adasıydı. Hipokrat da Kos adasındandı. İkinci tavsiyesi ise tıp ilminin onlardan başkasına geçmemesi ve şerefi sâbit kalsın diye tıp bilgisinin oğulların babalarından öğrenmesi şeklinde öğretilmesiydi.

O dönemde tıp ilminin öğrenildiği yerler adları geçen bu üç yerdi. Rodos'taki tıp öğretimi, tıp ustalarının mirasçısı kalmadığı için hızlıca geçip gitti. Knidos kentindeki tıp öğretimi, mirasçıları çok az sayıda olduğu için kesintiye uğradı. Kos kentinde ise devam etti ve mirasçılar bulunduğu için sarsılmaz bir şekilde sâbit kaldı.

{Hipokrat ve Demokritos Küştaseb (Vishtaspa/Viştaspa) oğlu İsfendiyar oğlu Behmen zamanında yaşamışlardı. Yunanlılar o zaman, küçük krallıklar halinde olup tek bir kralın hükmü altında değillerdi. Hipokrat siyah giyinirdi. Bu, onun şiarıydı ve bunu tıbbın alameti yapmıştı. İskender'den yüz sene önce Kos şehrinde yaşadı. Bu şehir, denildiğine göre, Şam topraklarında olan Humus şehridir. Doğrusu şudur: Kos bir şehirdir ve Rum (Ege) denizindeki adalardan biridir. Hipokrat metafizikçi ve münzevi olup Allah Teâlâ için ve gizlice tedavi ederdi.}[1]

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

[١٢]

أخبار أبقراط الحكيم

كان أبقراط الطبيب وهو ابن راقيلس تلميذًا لاسقلينوس الثاني الطبيب وكان من نسْل اسقلينوس الأوّل، وكان اسقلينوس الأوّل قد عهد إلى بنيه أن لا يعلّموا صناعة الطبّ الغرباء، وكانت الملوك يختارون الملك[١] من نسل اسقلينوس، وكانت بداية صناعة الطبّ منه، وعلّمها بنيه، وحظر أن يعلّم الغرباء منها شيئًا. وأمرهم بأمرين: أحدهما أن يسكنوا من أرض اليونانيين وسط المعمور منها في ثلاث جزائر: إحداهن تسمى رُودُسْ، والأخرى أقندُسْ والثالثة قُو، وكان أبقراط من جزيرة قو؛ والآخر أن لا تخرج صناعة الطبّ منهم إلى غيرهم، بل يتعلّمها الأبناء من الآباء كي يبقى شرفها ثابتًا.

وكانت المواضع التي يتعلّم فيها الطبّ الثلاث الجزائر المذكور، وبادَ التعليم الذي كان بمدينة رُودُس بسرعة لأنّه لم يبقَ لآبائه وارث، وانقطع الذي كان بمدينة أقندس، لأنّ الوارثين له كانوا نفرًا يسيرًا، وبقي الذين كانوا بمدينة قو، وثبت لثبات الوارثين له.

{كان هو وديمقراطيس في زمن بَهْمَن بن إسفَنْديار بن كسْتَاسب، وكان اليونانيون يومئذ ملوكَ طوائف لا يجمعهم ملك واحد، وكان لبسه السواد، وهو شعاره، وجعله علمًا للطبّ، وكان قبل الإسكندر بنحو من مئة سنة، بمدينة قروها، وهي مدينة حِمْص من أرض الشامات على ما قيل، والأصحّ أن "قُو" مدينة وجزيرة من جزائر بحر الروم، وكان متألّهًا ناسكًا يعالج حسبةً لله تعالى سرًّا.}[٢]

---

١ في مختار الحكم: الطبيب

٢ ص، ج – {كان هو وديمقراطيس... ...يعالج حسبةً للّه تعالى}.

Asklepios'un tıp ilmindeki görüşü tecrübe yöntemiydi. Tıpta ve tıp hakkındaki görüşler tecrübe ile devam etmekteydi. Tecrübî okul tabip Minus[1] ortaya çıkıncaya kadar bin dört yüz on altı yıl boyunca varlığını korudu. Tabip Minus, bu konu üzerinde düşünerek tecrübe yönteminin tek başına yanlış olduğunu gördü ve buna kıyas yöntemini de ekleyerek "Tecrübe kıyas olmaksızın tehlikelidir" dedi. Tabip Parmenides dönemine kadar yedi yüz on beş yıl boyunca bu böyle devam etti. Tabip Parmenides tecrübe yönteminin yanlış olduğunu söyleyerek onu küçümsedi ve sadece kıyas yöntemine sarıldı. Parmenides, ardında üç öğrenci bıraktı: Thessalus, Akron (?) ve Diyogis (?). Bunlar arasında tartışmalar gerçekleşti ve üç gruba ayrıldılar. Akron sadece tecrübe yöntemini savundu. Diyogis sadece kıyas yöntemini savundu. Thessalus ise tıbbın "çare bulmak"tan ibaret olduğunu söyledi. Bu durum yedi yüz otuz beş yıl boyunca devam etti.

Sonra Tabip Eflâtun geldi ve bu üç tabibin görüşlerinin bir değerlendirmesini yaparak ve fikirleri üzerine düşünerek tedavide tek başına tecrübe yönteminin tehlikeli olduğunu, tek başına kıyas yönteminin de aynı şekilde olduğunu açıkladı ve böylece iki görüşü uzlaştırdı. Thessalus ile öğrencilerinin "çare" kitaplarını ve tecrübe veya kıyas yöntemlerinden sadece birini esas alarak yazanların tıp ilmine dair eserlerini yaktı. Her iki yöntemi birlikte içinde barındıran eski kitapları ise bıraktı. Öldü ve durum, öğrencileriyle birlikte tespit ettiği esas üzere altı öğrencisiyle devam etti. Bu öğrenciler altı kişi olup Miravus'u yalnızca beden sağlığı (tedbîru'l-ebdân) ile; Kavras'ı (?) yalnızca kan alma ve dağlama ile; Nafron'u yalnızca yaraların tedavisi ile; Sercis'i yalnızca göz tedavisi ile; Famikuros'u ise yalnızca kırık-çıkık tedavisi ile görevlendirmişti.

Bundan bin dört yüz yirmi yıl sene sonra ikinci Asklepios geldi ve bu görüşlerin bir değerlendirmesini yaptı. Eflâtun'un görüşünü doğru bularak bu görüşe dayandı. O da arkasında üç öğrenci bıraktı: Hipokrat, Magares ve Archas.

1 İbn Fâtik'in Muhtârü'l-hikem'in İspanyolca çevirisinde ve bunun İngilizce çevirisinde Ancyas şeklinde. M. Plesser'in Minos'un (Anaxi)menes olabileceği tahmini hakkında bkz. Franz Rosenthal, *The Classical Heritage in Islam*, eng. trs. Emile and Jenny Marmorstein (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1975, s. 269.

وكان رأي أسقلينوس الأوّل في الطبّ التجربة، ولم يزل الطبّ والقول فيه بالتجربة جاريًا كذلك ألفًا وأربعمئة وستّ عشرة سنة إلى أن ظهر مينوس الطبيب فنظر في ذلك فرأى التجربة وحدها عنده خطأ، فضمّ إليها القياس وقال: ''التجربة بلا قياس خطر''. ولم يزل الأمر كذلك سبعمئة وخمس عشرة سنة إلى أن ظهر برمانيدس الطبيب، فرذّل التجربة، وقال: هي خطأ، واتّخذ القياس وحده، وخلّف من التلاميذ ثلاثة: وهم ثاساليس واقرن وديوقيس، فوقعت بينهم المنازعات فصاروا ثلاث فرق، فقال أقرن بالتجربة وحدها، وقال ديوقيس بالقياس وحده، وادّعى ثاساليس الحيل، وذكر أنّ الطبّ إنّما هو حيلة. ولم يزل ذلك كذلك سبعمئة وخمسًا وثلاثين سنة.

ثم ظهر أفلاطون الطبيب فتأمّل أقوالهم، ونظر في آرائهم واتّضح له أنّ التجربة وحدها خطر، وكذلك القياس فانتحل الرأيين جميعًا، وأحرق كتب ثاسالس وأصحابه في الحيل، والتي صنّفها لمن انتحل رأيًا واحدًا من التجربة أو القياس، وترك الكتب القديمة التي فيها الرأيان جميعًا، ومات وبقي الأمر بعده في تلاميذه على ما قرّره معهم وهم ستّة: ميراوس وأفرده لتدبير الأبدان، وقوراس وأفرده للفصد والكيّ، ونافرون وأفرده لعمل الجراحات، وسرجِس وأفرده لعلاج العين، وفاميقورس وأفرده لجبر العظام المكسورة وإصلاح المخلوعة.

ثم ظهر اسقلينوس الثاني بعد ألف وأربعمئة وعشرين سنة، ونظر في الآراء فصوّب رأي أفلاطون واعتمد عليه، وخلّف ثلاثة تلاميذ: أبقراط، وفلقارس،[1] وأرخس.

---

١ في عيون الأنباء: ماغارينس

Onun ölümünden birkaç ay sonra Magares ve onun ardından da Archas öldü.[1] Çağının tek tabibi ve erdemlerin tam sahibi olarak sadece Hipokrat kaldı. Onun erdem ve tıp bilgisi sayesinde tıpta tecrübe ve kıyas yöntemi daha da güçlendi. Hipokrat adlarını zikrettiğimiz Rodos, Knidos ve Kos adalarında Asklepios'un neslinden gelenlerin azlığı nedeniyle tıbbın kaybolmaya yüz tuttuğunu gördü. Hatta varlıklarını Hipokrat'a borçlu olan Kos adasındaki azınlık dışında kimse kalmamıştı. Hipokrat üç adada yaşayan yakınlarının tıbba dair sözlerini inceledi ve onların sürekli artan bir şekilde yanlış birçok bilgiyi tıp ilminde ihdas ettiklerini gördü. Bu bozulmanın büyümesinden ve dedeleri Asklepios'un bıraktığı tıbbî mirasın ve tıp sanatının yok olup gitmesinden korktu. Tıbbın ispatının kitaplarda kapalı sözlerle yapıldığını gördü ve oğulları Thessalus ve Dracon'dan bu bilgileri, akraba olsun yabancı olsun, liyakat sahibi olan herkese öğretmeleri sözünü aldı. Zira düşündü ve daha layık olan yabancının layık olmayan yakından daha evlâ olduğunu gördü. Böylece Hipokrat yok olmasın diye tıp bilgisinin yeryüzünün diğer yerlerine yayılmasını istedi. Oğulları, özellikle bunlardan Thessalus, böyle yaptılar. Tıp ilminin değeri uzun bir zamandan beri bugüne kadar varlığını korudu. Hipokrat yemin ettirerek tıp tahsiline tabi tuttuğu yabancı öğrencilerini kendi çocuğu gibi kabul ederdi. O zaman tıp hakkında kitaplar yoktu. Aksine Asklepios ailesinden tıp bilenler, bu değerli sanatın başka insanların eline geçerek güzelliklerinin kaybolmasının ve hataların çoğalmasının önüne geçmek için bilgilerini öğrencilerine sadece telkin yoluyla öğretirler ve bunun yanında sadece kendilerinin bildikleri bir dil kullanırlardı.

Hipokrat öldüğünde arkasında oğullarından Thessalus'u, Dracon'u, kızı Malana Erisa (Maia Orthia)'yı, torunlarından Hipokrat b. Thessalus'u ve Hipokrat b. Dracon'u ve yabancı öğrencilerinden de birçok kişiyi tabip olarak bırakmıştı.

Pers Kralı Erdeşir Behmen Kos adasının kralı Philates'e[2] bir elçi göndererek ondan Hipokrat'ın kendisine gönderilmesini istemiş, Hipokrat'a da bir deve yükü yüz yirmi rıtl ve bir rıtlı doksan miskal ağırlığında olacak şekilde yüz deve yükü altın vaat etmişti.

1 Son üç paragrafta geçen ikincil isimlerin telaffuzu ve kimler oldukları hakkında bir bilgi bulmamız mümkün olmadı. Şehrezûrî'nin ana kaynağı Muhtârü'l-hikem'in İspanyolca çevirilerinde dolayısıyla bu metnin İngilizce çevirilerinde bu isimler hazfedilmiştir.

2 İbn Fâtik'in *Muhtârü'l-hikem*'in İspanyolca çevirisinde ve bunun İngilizce çevirisinde Pillate şeklinde.

فمات فلقارس بعد شهور، ولحقه أرخس؛ وبقي أبقراط وحيد دهره وكامل الفضائل، وقويت صناعة التجربة والقياس بقوّته، ولمّا رأى أبقراط صناعة الطبّ قد قربت إلى الذهاب بسبب قلّة الأجناس الثلاثة التي قدّمنا ذكرهم الذين من ولد اسقلينوس الأوّل برودس وأقيدس وقو، حتى إنّه لم يبق منهم إلا البقيّة بقو التي أحياها أبقراط، ونظر في أقاويل قراباته من أهل الجزائر الثلاثة، فوجد كثيرًا منهم قد أحدث في الطبّ آراءً كاذبةً تزيد في كلّ زمان؛ فخاف أن ينمى الفساد فيضيع ما خلّفه جدّهم اسقلينوس، وتندرس صناعة الطبّ، فرأى إثباتها في الكتب بأقاويل غامضة وأوعد إلى ولديه ثاساليس وذراقن أن يعلّماها لمن استحقّها من القرابات والغرباء، لأنّه نظر فرأى أنّ الغريب إذا كان مستحقًّا فهو أولى من القريب غير المستحقّ، فرأى أن يذيعها في سائر الأرض لئلّا تبيد، ففعلا ذلك وخاصةً ثاساليس منهما. فثبت شرف الطبّ بذلك الزمان الطويل إلى اليوم، وجعل الغرباء المتعلّمين للطبّ كأولاده بما عقد في رقابهم من الأيمان، ولم يكن في الطبّ كتب، بل كان كلّ واحد من آل اسقلينوس يلقّنه إلى من يعلّمه إيّاه تلقينًا ومعه تذاكير بلغات يعرفها هو فقط لئلّا تخرج هذه الصناعة الشريفة إلى سائر الناس فتذهب محاسنها ويكثر الغلط فيها.

فلمّا مات أبقراط خلّف ابنيه ثاساليس وذراقن وابنته مالانا أرسا، ومن أولاد الأولاد أبقراط بن ثاساليس، وأبقراط بن ذراقن وخلّف من التلاميذ الغرباء خلقًا كثيرًا.

وأنفذ أردشير بهمن ملك الفرس إلى فيلاطيس ملك جزيرة قو يطلب منه توجيه أبقراط إليه، وأمر لبقراط بمئة قنطار من ذهب والقنطارُ مئة وعشرون رطلًا، والرطلُ تسعون مثقالًا؛

Buna göre vaat edilen toplam altın miktarı bir milyon seksen bin miskaldi. Yunanlılar o zaman ayrı kralları olan küçük topluluklar olup bunları emri altında toplayan tek bir kral yoktu. Bunların bir kısmı da Pers kralına vergi ödüyordu. Bu nedenle Kos adasının kralı Philates Hipokrat'tan Pers Kralının yanına gitmesini istedi ve gitmekte gecikmesinin hem kendisi, hem de ülke halkı için bir felaket sebebi olacağını anlattı. Çünkü onların Pers kralına karşı koyacak güçleri yoktu. Bu sebeple oraya giderek onun ve Perslerin yakalandıkları vebayı tedavi etmesini istedi. Hipokrat kralın, Yunan düşmanlarını tedavi etmesi hususundaki talebine olumlu yanıt vermedi ve bundan kaçındı. Bunun üzerine kral istek ve talebini tekrarladı. O da durumunu kendi şehir halkına bıraktı. Hipokrat'ın şehirlerinden ayrılacağı düşüncesi şehir halkına çok ağır geldi, onu şehirden çıkarmak için kıllarını kıpırdatmadılar ve onu göndermeye yanaşmadılar. "Hipokrat bizim şehrimizden ayrılacağına son ferdimize kadar ölelim daha iyi." dediler. Bunun üzerine Hipokrat halkının buna yanaşmadığını krala gerekçe olarak sundu. Kral, elçisini halkın Hipokrat'ın gidişi hakkındaki durumunu içeren bir mektupla hükümdara gönderdi. Bunun üzerine hükümdar isteğinden vazgeçti. Hipokrat'ın buna direndiği ve "Ben erdemi para ile satmam." dediği de nakledilmiştir.

Hipokrat'ın bütün Yunan şehirlerini dolaşıp onlar için suları, havası ve beldeleri hakkında bilgiler içeren kitaplar yazdığı da söylenmektedir. Hipokrat'ın ortaya çıkışı Buhtunnasır'ın (Nebukadnezar) Kudüs'ü yakıp yıkmasının üzerinden yüz kırk altı yıl sonrasındaydı. Tıp ilmine dair birçok eser yazmış olup bunlardan ismi bize ulaşanların sayısı otuz kadardır. Bu otuz eserin çoğu bugün mevcuttur. Günümüzde tıp sanatı eğitimi alanlara, eğer eğitimi doğru bir temele ve güzel bir düzene dayanıyorsa, Hipokrat'ın kitaplarından Galen'in derlediği on iki tanesi okutulur.

Hipokrat orta boylu, beyaz tenli, yakışıklı, şehla bakışlı ve kemikli bir yapısı vardı. Öfkesi güçlüydü. Sakalı ak ve normal sıklıktaydı. Sırtı kambur ve kafası büyüktü. Bütün vücuduyla bir tarafa dönerken ağır hareket ederdi. Genellikle başı öne eğik olurdu. İsabetli ve yavaş konuşurdu. Dinleyenler için sözlerini tekrar ederdi. Oturduğunda iki elini salardı. Kendisine bir şey söylendiğinde cevap verir, susulduğunda soru sorardı. Oturduğunda yere bakardı. Şakacıydı. Çok perhiz yapar, az yerdi. Elinde her zaman ya sürme mili ya da neşter taşırdı.

فكان الجميع ألف ألف وثمانين ألف مثقالًا من الذهب؛ وكان اليونانيون حينئذ طوائف ملوك ولم يكن يجمعهم ملك واحد، وكان بعضهم يؤدّي الإتاوة إلى ملك الفرس، فتقدّم فيلاطيس ملك جزيرة قو إلى بقراط بالتوجّه إلى ملك الفرس، وعرّفه أنّه لا يأمن أن يكون تأخّره عنه سببًا لهلاكه وهلاك أهل بلده لأنّه لا طاقة له بمقاومة ملك الفرس، وأمره بالمسير إليه ليعالجه ويعالج الفرس من وباء وقع فيهم. فما أجابه إلى علاج أعداء اليونانيين وتوقّف عن ذلك، فكرّر السؤال والطلب، فردّ أمره في ذلك إلى أهل بلده، فاشتدّ ذلك عليهم وضنّوا به أن يخرج من بلادهم، وامتنعوا أن يمكّنوه من الخروج، وقالوا: نُقتل عن آخرنا ولا نمكّن أبقراط أن يخرج من بلادنا، فاعتذر إلى الملك بما كان من امتناعهم، وكتب رسوله إليه كتابًا بما كان من أمر أهل بلده؛ فأمسك عن طلبه، وقيل: إنّه هو الذي امتنع وقال: لا أبيع الفضيلة بالمال.

وقيل: إنّه دار جميع بلاد يونان حتى وضع لهم كتابًا في المياه والأهوية والبلدان، وكان نجوم أبقراط في سنة ستّ وأربعين ومئة لبُخْتُنصْر. وصنّف كتبًا كثيرة في الطبّ. والذي انتهى إلينا منها نحو الثلاثين كتابًا. وأكثر هذه الثلاثين موجودة اليوم، والذي يُدرس من كتبه لمن يقرأ صناعة الطبّ في هذا الزمان، إذا كان درسه صحيحًا على أصل صحيح وترتيب جيّد اثني عشر كتابًا التي صنّفها جالينوس.

وكان أبقراط ربعة، أبيض، حسن الصورة، أشهل العينين، غليظ العظام، ذا غضب، معتدل اللحية أبيضها، منحني الظهر، عظيم الهامة، بطيء الحركة إذا التفت بكلّيته، كثير الإطراق، مصيب القول، متأنّيًا في كلامه، يكرّر على السامع منه بين يديه إذا جلس. إن كلّم أجاب، وإن سُكت عنه سأل، وإن جلس كان نظره إلى الأرض؛ معه مداعبة؛ كثير الصوم، قليل الأكل، بيده أبدًا إمّا مِروَد وإمّا مِبضَع.

Doksan beş yaşında ölmüştür. Hayatının ilk on altı yılı çocukluk ve öğrencilik; geriye kalan yetmiş dokuz yılı ise tıp âlimi ve hoca olarak geçmiştir. Onun önceden kral olduğu ve krallığı terk edip tıpla uğraşmaya başladığı da söylenmektedir. Hipokrat fakirlerden ücret almaz, sadece zenginlerden ücret alırdı. {Onlardan aldığı ücret altın kolye, altın taç, ya da altın bilezikti.

Şöyle demiştir:

"Akıllı kimseler şarap içerler, cahiller ise siyah harbale (helleborus)."

"İçecek girmeyen her bedene hastalık hızlı girer."}[1]

{"Üç şey cılızlığa yol açar. Aç karnına su içmek, düz olmayan bir yerde uyumak ve bağıra bağıra çok konuşmak."}[2]

Bilge Hipokrat'ın Âdâbı

Hipokrat şöyle demiştir:

- {"Güven içinde bir fakirlik, endişe içinde bir zenginlikten daha iyidir."
- Öğrencilerine şöyle demiştir: "En büyük maksadınız insanlara muhabbetiniz olsun. Durumlarını bilmek ve onlara iyilikte bulunmak için onları yoklayın."
- Ona "Beden niçin ilaç içtiği gün daha ateşli olur?" denilince "Evde en çok toz süpürüldüğü gün kalkar da ondan." dedi.
- "Aleni yapanlardan daha çok gizli hain suçlulardan korkunuz. Zira bilinen hastalıklar, dert olarak, bilinmeyen hastalıktan daha hafif sayılır."}[3]
- "Beden beş yöntemle tedavi edilir: Baştaki gargarayla, midedeki çıkarmakla, vücuttaki ishalle, ciltteki terlemekle, içteki ve damarlardaki kanın akmasıyla."

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.
2 Sadece Hamidiye nüshasında buradadır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshasında Hipokrat'ın Âdâbı adlı kısmın başında, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında yine Âdab bölümünde yer alır.
3 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

مات وله خمس وتسعون سنة: عاش منها صبيًّا ومتعلّمًا ستّ عشرة سنة، وعالـمًا ومعلّمًا تسعًا وسبعين سنة. وقيل: كان قبل اشتغاله بالطبّ ملكًا وترك الملك وتزهّد فيه ، وكان لا يأخذ الأجرة إلا من الأغنياء دون الفقراء. {وكان أخْذه طوقًا أو إكليلًا أو أسوارًا من الذهب.

وقال: أمّا العقلاء فيسقون الخمر والجهّال الخربق.

وقال: كلّ بدن لا يدخله الشراب يسرع إليه الخراب.}[1]

{وقال: ثلاثة أشياء تورث الهزال: شرب الماء على الريق، والنوم على غير وطاء، والكلام برفع الصوت.}[2]

آداب أبقراط الحكيم

{قال: الآمن مع الفقر خير من الغنيّ مع الخوف.

وقال لتلامذته: ليكن أكبر همّتكم محبّتكم للناس وتفقّدوا معرفة أحوالهم واصطناع المعروف إليهم.

وقيل له: لم صار البدن أشدّ ما يكون التهابًا يوم شرب الدواء فقال: لأنّ البيت أشدّ ما يكون تغبّرًا[3] يوم كنسه.

وقال: كونوا من المسيء المدغل أخوف من المكاشف لأنّ العلل الظاهرة أهون مداواةً من الباطنة.}[4]

وقال: الجسد يعالج على خمسة أضرب؛ ما في الرأس بالغرغرة، وما في المعدة بالقيء، وما في البدن بالإسهال، وما بين الجلد بالعرق، وما في العمق داخل العروق بإرسال الدم.

---

١ ص، ج – {وكان أخْذُه طوْقا... ...يسرع إليه الخراب}.

٢ {وقال: ثلاثة أشياء ... ... برفع الصوت}: في نسختي ص، ج في بداية آداب أبقراط؛ وفي غ، ف في الآداب أيضًا.

٣ وقع في النسختين «تغيرًا» ونحن صحّحناها «تغبّرًا» بناء على كلمة «غبار» التي ثبتت في قول أبقراط من الملل وعيون الأنباء.

٤ ح، ص، ج — {قال: الآمن مع الفقر... ... مداواة من الباطنة}.

- "Bedenler saf-temiz olmadıklarında yemek yedikçe kötülükleri artar. Hasta nefislerle gıdaları arasında da böyle bir ilişki vardır. Nefsin gıdası derken hikmeti kastetmekteyim."
- "Dört şey bedeni çökertir. Tok karnına banyo yapmak, mide boşken ilişkiye girmek, kurutulmuş et yemek, aç karnına su içmek."
- "Sevgi akıl yönünden birbirine benzeyen iki akıllı kişi arasında gerçekleşir. Oysa ahmaklıktaki benzerliklerinden dolayı iki ahmak arasında sevgi meydana gelmez. Zira akıl bir düzen üzere işler. Bundan dolayı akıllı iki kişinin tek bir yolda bir araya gelmesi mümkündür. Ahmaklık ise bir düzen üzere yürümez. Bundan dolayı ahmak iki kişi arasında uzlaşma olması mümkün değildir."
- "İlmin faziletinden benimle olan sadece bilmediğimi biliyor olmamdır."
- "Azığınıza kanaat edin ve muhtaçlığı kendinizden uzaklaştırın ki Allah'a daha çok yaklaşasınız. Çünkü Allah hiçbir şeye muhtaç değildir. İhtiyacınız ne kadar çok olursa Allah'tan o kadar uzak olursunuz. Kötülüklerden uzaklaşun ve günahlardan kurtulun. En son sınırda olan iyilikleri talep edin."
- "İnsanın bu dünyada, bir düğün yemeğine davet edilmiş biri gibi olması gerekir. [Davetli] önüne bir kâse geldiğinde yer, yanından geçip gittiğinde ardından bakmaz ve onu istemeyi düşünmez. İşte insanın eş, mal ve çocukla ilgili davranışı böyle olmalıdır."
- Çirkin şeyler hakkında kendisine soru sorulunca sustu. "Niye cevap vermedin?" denilince de "Bunların cevabı susmaktır." dedi.
- "Dünya kalıcı değildir. Bu nedenle hayır yapma imkânı bulunca hemen yapın. Bu imkânı bulamazsanız övgüyü elde etmeye ve güzel bir nam biriktirmeye çalışın."
- "Bilgi ruh, amel ise bedendir. Bilgi kök, amel ise daldır. Bilgi baba, amel ise yavrudur. Amel bilgi vücud bulsun diyedir, tersi değil."

وقال: الأبدان إذا لم تكن نقيّةً كلّما غذوتها ازدادت رداءة، وكذلك النفس العليلة الرديئة بالقياس إلى أغذيتها أعني الحكمة.

وقال: أربعة تهدم البدن: دخول الحمّام على الشبع، والجماع على [خلاء المعدة][1]، وأكل القديد الجافّ، وشرب الماء على الريق.

وقال: إنّ المحبّة قد تقع بين العاقلين من باب تشاكلهما في العقل، ولا تقع بين الأحمقين من باب تشاكلهما في الحمق، لأنّ العقل يجري على ترتيب فيجوز أن يتّفق اثنان على طريق واحد؛ والحمق لا يجري على ترتيب فلا يجوز أن يقع به اتّفاق بين اثنين.

وقال: ليس معي من فضيلة العلم إلا علمي بأنّي لست بعالم.

وقال: اقنعوا بالقوت وانفوا عنكم الحاجة ليكون لكم القربى إلى الله تعالى، لأنّ الله تعالى غير محتاج إلى شيء، فكلّما احتجتم أكثر كنتم منه أبعد، واهربوا من الشرور، وذروا المآثم، واطلبوا من الخيرات الغايات.

وقال: ينبغي للمرء أن يكون في دنياه كالمدعوّ إلى وليمة: إذا أتته الكأس تناولها، فإذا جازته لم يرصدها ولم يقصد لطلبها، وكذلك يفعل بالمال والأهل والولد.

وسئل عن أشياء قبيحة فسكت عنها، فقيل له: لم لا تجيب عنها؟ فقال: جوابها السكوت عنها.

وقال: الدنيا غير باقية، فإذا أمكن الخيرُ فاصطنعوه؛ وإذا عدمتم ذلك فتحمّدوا وادّخروا من الذكر أحسنه.

وكان يقول: العلم روح والعمل بدن، والعلم أصل والعمل فرع، والعلم والد والعمل مولود؛ وكان العمل لمكان العلم، ولم يكن العلم لمكان العمل.

---

١ وردت في كل النسخ: الشبع؛ والتصحيح من طبع حيدرآباد.

- "Amel bilginin hizmetçisidir; bilgi ise amaçtır."
- "Hastaya arzuladığı şeyden bir parça vermek, arzulamadığı şeyin bütününü almasından daha faydalıdır."
- "Bilgi çok, ömür ise kısadır. Azı seni çoğa götürecek bilgiyi öğrenmeye bak."
- Vefat ederken şöyle dedi: "Benden kuşatıcı ilmi alınız. Çok uyuyanın, doğası yumuşak olanın, güzel geçimli olanın ömrü uzar. Zararı azaltmak faydayı çoğaltmaktan daha iyidir."
- "İnsan eğer tek bir doğadan yaratılmış olsaydı zıt bulunmadığı için hastalanmazdı."
- Bir hastaya şöyle dedi: "Ben, sen ve hastalık üçlüyüz. Sen kabul gösterip bana yardımcı olursan beraber hastalığı yeneriz. Çünkü iki, teki yener."
- Onun babasının eşine âşık kralın oğluyla hikâyesi ve onun nabzını dinlemesi meşhurdur.
- {"Aşk kalpte doğan bir arzu olup onda hırstan bazı unsurlar toplanmıştır. Bunlar ne kadar güçlü olursa sahibinde kavgacılık, tedirginlik ve uykusuzluk o kadar artar. O zaman kan yanarak kara safraya dönüşür, sarı safranın da harareti artar ve kara safraya dönüşür. İşte kara safranın [yani] sevdanın aşırılığından düşüncenin bozukluğu ve akıl eksikliği doğar. Kişi olmayacak şeyleri ummaya, tamam bulmayacak şeyleri temenni etmeye başlar. Bu durum delilikle sonuçlanır. O zaman âşık ya intihar eder ya kederinden ölür. Ve ihtimaldir ki aşık maşukuna kavuşur."}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

وكان يقول: العمل خادم العلم، والعلم غاية.

وقال: إعطاء المريض بعض ما يشتهيه أنفع من أخذه بكلّ ما لا يشتهيه.

وقال: العلم كثير والعمر قصير، فُخذ من العلم ما بلّغك قليلُه إلى الكثير.

وقال عند وفاته: خذوا جامع العلم منّي، من كثر نومُه ولانت طبيعتُه وندیت جلدتُه طال عمره؛ والإقلال من الضارّ خير من الإكثار من النافع.

وقال: لو خلق الإنسان من طبيعة واحدة لم يمرض لعدم الضدّ.

وقال لعليل: أنا وأنت والعلّة ثلاثة، فإن أعنتني بالقبول غلبنا العلّة لأنّ الاثنين يغلبان الواحدَ.

وحكايته مع ابن الملك العاشق لزوجة أبيه وجسّه نبضه مشهورة.

{وقال: العشق طمع يتولّد في القلب، ويجتمع فيه موادّ من الحرص. فكلّما قوي ازداد اللجاج وشدّة القلق وكثرة السهر؛ فحينئذ يحترق الدم ويستحيل سوداء وتلتهب الصفراء وتنقلب إلى السوداء؛ ومن طغيان السوداء فسادُ الفكر ونقصان العقل ورجاء ما لا يكون وتمنّي ما لا يتمّ، حتى يؤدّي إلى الجنون، فربّما قتل العاشق نفسه، أو مات غمًّا، وقد يصل إلى معشوقه فيموت فرحًا.}[1]

١ ح، ص، ج – {وقال: العشق طمع... ...فيموت فرحًا}.

[13]

Şair Homeros'un Haberleri

Homeros Yunan şairlerinin en eskisi ve onlar nezdinde en çok değer verileniydi. Onların arasındaki konumu İmruü'l-Kays'ın Arap şairleri arasındaki konumu gibiydi. Homeros'un yaşadığı zaman Hz. Musa'dan yaklaşık beş yüz altmış yıl sonraydı. Homeros'un birçok hikmetli sözü, güzel ve değerli şiirleri vardır. Ondan sonra gelen Yunan şairlerinin hepsi onu örnek almışlar, ondan öğrenmişlerdir. Homeros onların önderidir.

Homeros esir tutulmuş ve satılmak üzere pazara getirilmişti. Onu satın almak isteyenlerden biri ona "Nereden geliyorsun?" diye sorunca "Annemden ve babamdan" diye cevap verdi. Adam "Acaba seni satın alsam mı?" diye sorunca "Henüz satın almadan beni malına danışman mı yaptın?" dedi. Onu satın aldıktan sonra "Sen neye yeteneklisin?" diye sorunca o da "Hürriyete" cevabını verdi. Homeros bir süre köle olarak kaldı, daha sonra azat edildi ve uzun bir ömür sürdü.

Orta boylu, yakışıklı, esmer tenli, iri yapılı, dar omuzlu, yürüyüşü hızlı, sağına soluna bakınan, yüzünde çiçek hastalığının izleri olan, geveze, önüne gelene söven, şakacı ve yöneticilerin işine burnunu sokan biriydi. Yüz sekiz yaşındayken ölmüştür.

Homeros, en yüksek mertebedeki büyük bilginlerden Eflâtun ve Aristoteles'in saygı gösterdiği eski büyüklerden biriydi. Aristoteles makamından Homeros'un divanını ayırmazdı. Aristoteles ve ondan önce ve sonra gelen herkes, onun şiiriyle delil gösterirdi. Çünkü onun şiirinde mükemmel bilgi, sağlam hikmet, düşünce açıklığı ustalıkla toplanmıştır. En güzel sözlerinden biri şudur: "Başkanların çokluğunda bir hayır yoktur."

Ona "Filanı övmeyi ne zaman bırakacaksın? denilince "O ihsan etmeyi bıraktığında" diye cevap vermiştir. Ona "Şiirinde yalan söylüyorsun." denilince "Şiirle güzel söz istenir. Doğru söz ise haber verirken işe yarar." demiştir.

Homeros, Musa (a.s.)'dan dokuz yüz elli bir sene sonra yaşamış olup Yunan'da şiiri ihdas eden ilk kimsedir. Miletli Thales ondan takriben dört yüz sene sonra ortaya çıkmıştır.

[١٣]

أخبار أوميرس الشاعر

كان أقدمَ شعراء اليونانيين وأرفعَهم منزلةً عندهم؛ وكان يجري عندهم مجرى امرئ القيس في شعراء العرب، وكان زمانه بعد زمان موسى عليه السلام بنحو خمسمئة وستين سنةً، وله حِكم كثيرة وقصائدُ حسنة جليلة، وجميع شعرائهم الذين أتوا بعده على مثاله احتذوا، ومنه أخذوا وتعلّموا؛ وهو القدوة عندهم.

وأُسر وأتي به المقسم ليُباع، فسأله بعض من أراد ابتياعه، فقال له: من أين أنت؟ قال: من أبي وأمّي. فقال له: أترى إن اشتريتُك؟ فقال له: بعدُ لم تشترني؛ أمشيرًا في مالك جعلتني؟! واشتراه بعضهم فقال له: لأيّ شيء تصلح؟ فقال: للحرّية، وأقام في الرقّ مدّة، وعُتق بعد ذلك؛ وعاش عمرًا طويلًا.

وكان معتدل القامة، حسن الصورة، أسمر اللون، عظيم الهامة، ضيّق ما بين المنكبين، سريع المشية، كثير التلفّت؛ بوجهه آثار جدري؛ مهذارًا، مولعًا بالسبّ لمن تقدّمه، مزّاحًا، مداخلًا للرؤساء. مات وله مئة سنة وثماني سنة.

وهو من القدماء الكبار الذين يحترمهم أفلاطون وأرسطو من العظماء في أعلى المراتب؛ وكان أرسطو لا يفارق متّكأه ديوانه، ويستدلّ هو ومن تقدّمه وتأخّر عنه بشعره، لما كان يجمعه من الحذق في قول الشعر مع إتقان المعرفة ومتانة الحكمة وجودة الرأي، فمن بديع قوله: لا خير في كثرة الرؤساء.

وقيل له: متى تمسك عن مديح فلان، فقال: إذا أمسك هو عن إحسانه، وقيل له: تكذب في شعرك، فقال: يراد بالشعر الكلام الحسن، وأمّا الصدق فعند الإنباء. وهو أوّل من أبدع الشعر في يونان بعد موسى عليه السلام بتسعمئة وإحدى وخمسين سنة. وظهر ثالس الملطي بعده بقريب من أربعمئة سنة.

Şair Homeros'un Âdâbı

Homeros şöyle demiştir:

- "Akıllı kimse dilini yermek konusunda bağlayandır. Müşavere senin için rahatlık, başkası için yorgunluktur. Sitem sevginin hayatıdır. Hoşlanmadıklarını hoşlandıkların hatırına hoş gör. İyi insanlarla ilişki kur ki onlardan olasın; kötü insanlardan uzaklaş ki onlardan ayrı olasın. Bir şeyi çokça yapan kişi onunla tanınır."
- "Kerem sahibinin düşüncesi daima vazifesi hakkındadır. Vazifesi olan bir şey gördüğünde, kendini zayıf düşürecek bir problem gelmeden onu yapar."
- "En üstün deha güler yüzle muameledir."
- "Uzun süreli zenginlik çare bulma yeteneğini öldürür. Çareler düşünmenin kârıdır. Yüz içten haber verir."
- "Suskunluk âdeti meramını anlatamamayı doğurur."
- "Münakaşacılık düşünmeyi, hafifmeşreplik ise vakarı yok eder."
- "Bakış özü sözden daha iyi gösterir."
- "Allah'a tabi olma imkânı varken yönünü hayvanî dürtülere uymaya çeviren kimseye şaşılır." Burada yönünü çevirmek "meyletmek" anlamındadır.
- "Başka bir insan seni ayıpladığında kızacağın şeyi yapmak sana yaraşmaz; çünkü sen bunu yaparsan kendine kötü söz söylemiş olursun."
- Bir bilge denizdeki teknesi parçalanınca bir ada sahiline çıktı ve yere geometrik bir şekil çizdi. Halk onu görünce ada kralının yanına götürdüler. Kral ona iyi davrandı ve diğer beldelere şöyle yazdı: "Ey insanlar, denizde geminiz parçalandığında sizinle beraber yola devam eden, kurtulduğunuzda sizinle birlikte kalan şeyler edinin ki onlar doğru bilgiler ve sâlih amellerdir."
- Oğluna şöyle demiştir: "Arzularının hakkından gel; çünkü gerçek fakir, arzularına uyan kişidir."

آداب أوميرس الشاعر

قال: العاقل من عقل عن الذمّ لسانه؛ والمشورة راحة لك تعب على غيرك؛ والعتاب حياة المودّة؛ هب ما أنكرْت لما عرفت؛ قارنْ أهل الخير تكن منهم، وباينْ أهل الشرّ تَبِنْ عنهم؛ ومن أكثر من شيء عُرف به.

وقال: الكريم هو الذي فكره أبدًا نحو الواجب؛ وإذا رأى الواجب فعله من قبل ورود المسألة التي توهنه.

وقال: أفضل الدهاء حسن اللقاء.

وقال: طول الجدة يميت الحيل، والحيل فوائد الفكر، والوجه ينبئ عن الضمير.

وقال: عادة الصمت تورِث العِيّ.

وقال: اللجاجة تسلب الرأي، والخفّة تسلب البهاء.

وقال: اللحظ أدلّ على الضمير من اللفظ.

وقال: العجب ممّن يمكنه الاقتداء بالله سبحانه فيعدل إلى الاقتداء بالبهائم؛ يعني العدل.

وقال: لا ينبغي لك أن تفعل ما إذا عيّرك به إنسان غيرك غضبت، لأنّك إذا فعلت ذلك كنت أنت الشاتم لنفسك.

وقال: إنّ رجلًا من الحكماء كُسر به المركب في البحر، فوقع إلى ساحل جزيرة فعمل شكلًا هندسيًا على الأرض؛ فرآه قوم فمضوا به إلى الملك الذي في تلك الجزيرة. فأنعم عليه فكتب إلى سائر البلدان: أيّها الناس! اقتنوا ما إذا كُسر بكم المركب في البحر سار معكم وإذا صلحتم بقي معكم وهي العلوم الصحيحة والأعمال الصالحة.

وقال لابنه: اقهر شهواتك فإنّ الفقير من انحطّ إليها.

- "Yumuşak davran ki şerefli olasın; kendini beğenme ki horlanmayasın."
- "Hayırlı insan, yeryüzündeki bütün canlılardan daha üstündür; kötü insan ise yeryüzündeki bütün canlılardan daha aşağılık ve düşüktür."
- "Hikmet, bilginin sûretini amelle kavramaktır."
- Homeros'a insanlar sorulunca şöyle cevap vermiş: "İnsanlar üç tiptir: İyilikle nitelenen kimse, kötülükle damgalanan kimse ve ne iyilik ne de kötülükle bilinen gâfil."
- "Dünya ticarethanedir. Ondan kaybetmeyi erzak olarak depolayanlara yazıklar olsun!"
- "Çok pazarlık değeri yok eder."
- "Nefsi, küçük düştükten sonra korumak mürüvvettir."
- "Küstahlığa girişte acele etmek, nefsin gücüdür. Çalışarak başaran tat alır. Liderliğin âleti gönül genişliğidir."
- "Dünya öyle bir yurttur ki makamlarına erişen kişi mutlu olmaz; orada yönetimi kaybedenler ise hakir olur."
- {"Hayatın bizim için kölelik, ölümün ise özgürlük olduğunu bilen kimse ölümü hayata tercih eder."

Bu çok güzel bir söz olup felsefenin özeti ve hikmetin meyvesidir. Çünkü sen hayatın hükmünü, durumunu ve onu gösteren her şeyi öğrendiğin zaman onun bir bağ olduğunu, dünya hayatının sahibinin hapsedilmiş olduğunu, bu bağlardan ayrılmanın ve bu zindandan rahat edip kurtulmanın ise ancak bir halden bir hale, bir mekândan bir başka mekâna dönüşüm olan ölüm sayesinde olduğunu bilirsin. Ölümü ancak felsefe eğitimi ve hikmet tecrübesi olmayan bir kimse çirkin görür. Çünkü o, düşünülen ve açıklığa kavuşması-anlaşılması isteneni değil, sadece gördüğü ve işittiği şeyi bilir. Ona ölüm hatırlatıldığı zaman değişir, kederlenir, silkelenir ve dehşete düşer. Şayet eşeğin onunki gibi bir aklı olsaydı onda bu sarsıntı daha güçlü olurdu ve ona daha fazla yakışırdı. Dil eşeğe eklenseydi o kimse gibi olacakken o kendini eğer dil noksanlığı olmamış olsaydı eşek durumuna koymazdı. Bu noksanlık ne zaman ortadan kalkarsa onun nefsi ulvî, değerli, aydınlık, devamlı ve baki olan bir cirm haline yükselir, ona boynunu uzatır ve ona benzer, onun yolunu tutardı. Kendisini onun mahalline ulaştıracak olan şeye ve onun durumuna yükseltecek merdivenine binerdi.

وقال: احلُم تنبُل، ولا تعجب فتُمتهن.

وقال: إنّ الإنسان الخيّر أفضل من جميع ما على الأرض من الحيوان؛ والإنسان الشرّير أخسّ وأوضع من جميع ما على الأرض من الحيوان.

وقال: الحكمة هي أن تدرك صورة العلم بالعمل.

وسُئل عن الرجال فقال: هم ثلاثة: موسوم بخير، وموسوم بشرّ، وغافل لا يُعرف بخير ولا بشرّ.

وقال: الدنيا دار تجارة: فالويل لمن تزوّد منها الخسارة!

وقال: كثرة المفاوضة تمحق القدر.

وقال: صون النفس بعد بذلها مروءة.

وقال: إفراط مقدّمة الجرأة قوّة نفس، من ظفر بالجدّ التذّ، آلة الرياسة سعة الصدر.

وقال: الدنيا دار من نال مراتبها لم يفرح، ومن فقد الرياسة فيها كان حقيرًا.

{وقال: من يعلم أنّ الحياة لنا مستعبدة، والموت معتق آثر الموت على الحياة.

وهذا كلام نفيس، وهو خلاصة الفلسفة وثمرة الحكمة، لأنّك إذا علمت حكم هذه الحياة وشأنها وجميع ما هو علامة عليها علمت أنّها قيد وأنّ صاحبها مسجون، وأنّ الفكاك من هذه القيود والراحة من هذا السجن إنّما هو بالموت الذي هو التحوّل من حال إلى حال ومن مكان إلى مكان، وإنّما استبشع هذا الاسم من لا دربة له بالفلسفة ولا خبرة له بالحكمة، وإنّما يعرف ما يرى ويسمع دون ما يستبان ويعقل، لا جرم إذا ذكر له الموت حال وجزع وانتفض وفزع، ولو كان للحمار مثل عقله لكان هذا العارض فيه أقوى، ولكان به أولى، ولولا نقص اللسان لما حطّ نفسه إلى حال الحمار فيما لو لحقه كان مثله، ومتى ارتفع هذا النقص رفع نفسه إلى جرم علوي شريف مستنير باق دائم، وتطاول إليه وتشبّه به، وأخذ بهديه، وامتطى لما يكون مبلغًا له إلى محلّه ومرقاته على حاله،

Bazı kimselerden ve bazı zamanlardan hariç bu noksanlık zâil olmaz. Öyleyse ölümü önemsiz görme hakkında söylediğimizi inkâr eden kimsenin inkârına sakın şaşırma; onun ortakları ve dostları oldukça çoktur. Benim kelamım ise akıllı, uyanık, iyi, değerli ve sağlam kimselere yöneliktir. Gururun, malın, refahın, makamın, altının, gümüşün, akarın, arazinin, tarlanın, çerinin-çetenin, işvenin, tutkunun, kibrin, cimriliğin, şakanın, oyun-eğlencenin kendisini oyalayarak alıkoyduğu kimseye gelince o, bizim dediğimiz ve yazdığımız şeylere kördür, sağırdır, adı diri olan bir ölü, var denilen bir yok, makbul sanılan bir kovulmuştur.

Homeros şöyle demiştir:

- "Akıl iki türlüdür: Doğal ve tecrübî akıl. Bunlar, bitkiler ve meyveler için yardımlaşma konusunda su ve toprak gibidirler. Doğal ve tecrübî akıldan her ikisini de güzel yönetemeyen, her ikisini de kullanmayan ve işlerinde bu ikisinden de yardım almayan kimse ilim, edep, hikmet ve amelde kemale eremez. Nasıl ki ateş özellikle hammaddeyi eritip onu saflaştırır ve onu işlemeye uygun hale getirirse aynı şekilde akıl da işleri saflaştırır ve onları ayıklar. Aklın bu iki yönü kendisinde olmayan kimse, "işlerinin en hayırlısı, ömrünün kısalığı" konumundadır.
- "Behram Zühre (Venüs) ile ilişkiye girdiğinde bu ikisinden bu âlemin doğası doğmuştur."
- "Zühre birleşme ve toplanmanın nedenidir. Behram ise ayrılığın nedenidir. Birleşme ayrılmanın zıddıdır. Böylece doğa, artmak ve eksilmek, birleşmek ve ayrılmak gibi zıt karakterlerden meydana gelmiştir."

Onun şiirinden derlenmiş bazı mısralar şöyledir:

- "Seni hüzünlendiren şeyleri ömründen çıkar. Âlemin işleri sana bilgiyi öğretir. Zulümden doğan her kazanç zararı celbeder. Vaktinde ortaya çıkan şey insana neşe verir. Eğer başına gelen şeylere güzelce sabredersen mutlu olursun. İyilik görüp bunu anmayan iyiliğin şükrünü eda etmemiştir. Zaman gerçeği en iyi ortaya çıkaran ve göz önüne yayandır. Geçimine önem vermeyen kimsenin ahlâkı da güzel olmaz. Akıl, ebedi olarak büyük ve hayırlı bir hazinedir.

ولن يزول هذا النقص إلا عن واحد بعد واحد في دهر بعد دهر، فلا تعجبنّ من إنكار من ينكر قولنا في التهاون بالموت فله شركاء ومعه قرناء، وإنّما كلامي مع أهل العقل واليقظة والخير والجدّ والعزم، فأمّا من قد ألهاه العزّ والمال والنعم والجاه والذهب والفضّة والعقار والضيعة والحرة والسريّة والدلّ والصبابة والبطر والبخل والمزح واللعب فإنّه عمّا نقوله ونسطّره أعمى أصمّ، ميّت يُدْعى حيًّا، وغائب يُدْعى حاضرًا، ومرجوم يحسب مغبوطًا.

وقال: العقل نحوان: الطبيعي والتجاربي، وهما في التعاون بمنزلة الماء والأرض للنبات والأثمار، ومن لم يحسن تدبير هذين النحوين من عقل الطبيعة والتجربة واستعمالهما والاستعانة بهما في أموره لم يكمل في العلم والأدب والحكمة والعمل الصالح، وكما أنّ النار تذيب الصامت وتخلصه وتمكّن من العمل فيه، فكذلك العقل يخلص الأمور ويفصلها، ومن لم يكن لهذين النحوين من العقل فيه موضع فإنّ خير أموره قصر العمر.

وقال: إنّ بهرام واقع الزهرة فتولّدت منهما طبيعة هذا العالم.

وقال: الزهرة علّة التوحّد والاجتماع، وبهرام علّة التفرّق، والتوحيد ضدّ التفرّق، فلذلك صارت الطبيعة ضدًّا: تركّب وتنقّص، وتوحّد وتفرّق.

هذه مقطعات شعره: ارفع عن عمرك ما يحزنك، إنّ أمور العالم تعلّمك العلم، كلّ ربح يكون من ظلم فهو جالب مضرة، كلّما يمتاز في وقته يفرح به، إن أحسنت الصبر على الأعراض كنت سعيدًا، ومن أحسن إليه فلم يذكر كان غير الشكور، إنّ الزمان يبيّن الحقّ وينشره، من لم يهتمّ بمعاشه لم تحسن أخلاقه، إنّ العقل أبدًا كنز خير عظيم،

Her kim musibetlere güçlü bir şekilde katlanırsa o gerçek bir adamdır. Allah Teâlâ kötülerden intikam alandır. İnsanlara gelen zararın çoğu, akıl danışmayı terk etmeleri nedeniyledir. Hiç kimseyi durumunu araştırmadan kınama. Açık şeyleri terk etme, açık olmayan şeyi de araştır. Edep her şeyi cana yakın kılar. Kötü adama akıl danışmaktan kaçın. Sana bir zarar ulaşırsa sen onu hak etmişsindir. Bir adamın gidişatı sözünden anlaşılır. Adaletli adam sadece zulmetmeyen değil zulmetmeye gücü yeteceği halde onu yapmayandır. Duyusal işlerin bilgisi fuzuli bir şey içindir. İnsanlara çirkin işlerin bir ulaşma sebebi muhakkak vardır. Savaştan kaçan, döner tek bir adam için savaşır. İyi bir insan iyiliğe asla kin gütmez. Malı sevenlerin özgürlüğü olmaz. Bedbaht temennileriyle yaşar. Çirkin ve sert söz, öfkeyi çağırır. Durumu güzel olanı arkadaşları sever, tersine olan kimseden arkadaşları kaçar. Boş beklenti, boş insanları etkisi altına alır. Ömür dediğin sahibi rahat içinde yaşıyorsa ömürdür. Allah'ın insanları küçülttüğü gibi insanların tamamını da kendileri hakkındaki bilgileri küçültür. Ömründe adaletle muamele edenin ahireti uygun bir ahiret olur. Vakur ol, dostlarını da ciddiyetle edin. Başkasının ömrüne muhtaç bir ömür, ömür değildir. Kadın adamın ömrünü tüketir. Bir karın yoksa salih bir ömür yaşarsın. Her kadının süsü susmaktır. Ancak salih bir kadınla ev esenlik bulur. Zamansız gülmek ağlamanın amcaoğludur. Toprak her şey doğurur, sonra geri çağırır. Günahkâr yaşlı, en kötü bahta sahiptir. Kim evlenirse kuşkusuz pişman olacaktır. Adaletli bir kadın ömrün esenliğidir. İyi bir kadının varlığı çok da kolay değildir. Kadının defnedilmesi onunla evlenmekten daha iyidir. Kadın masraf konusunda aşırılığa meyyal yaratılmıştır. Kadınla evlen, çeyiziyle değil. Erkekler çeyizle evleniyorlar, yoksa kadınlarla değil. Doğa kadınlara başkanlık doğası vermemiştir. Evlenmek istiyorsan komşulara ve dostlara dikkat et. Kadın maslahat barındıran bir görüş asla bildirmez. Ahmak kişi güler, ortada gülecek bir şey olmasa da. Kadın yıkayıp yağlar, senden istediğini alır. Bir şeyde iki defa yanlış yapan, bilge kimse değildir. Ağaç düştüğü zaman isteyen herkes odun toplar. Kötüler bilgelerden kaygılanırlar. Sevginin sözde değil, özde olması gerekir.

من احتمل المصائب احتمالًا شديدًا فهو رجل، إنّ الله تعالى منتقم من الأشرار، كثيرًا ما يدخل الضرر على الناس بتركهم المشورة، لا تعذل أحدًا قبل أن تفحص عن أمره، لا تدع الأشياء الظاهرة وتطلب ما ليس بظاهر، إنّ الأدب يؤنس كلّ شيء. اهرب من مشورة الرجل الشرّير، إذا نالتك مضرّة فإنّك كنت أهلها، قد يعلم مذهب الرجل من كلامه، الرجل العادل ليس هو الذي لا يظلم بل الذي يقوى على أن يظلم فلا يفعل، إنّ معرفة الأمور الحسّية لشيء فاضل؛ لا ينال الناس شيئًا من المكروه بغير سبب، إنّ الذي يهرب من القتال فيرجع فيقاتل لرجل، الرجل الخير لا يبغض الخير أبدًا، محبّو المال ليست لهم حرّيّة، الرجل الشقيّ يعيش بالمنى، إنّ القول الخشن دعاء للغضب، كلّ من حسنت حاله أحبّه الأصدقاء وبالعكس تهرّب الأصدقاء منه، الرجاء غالب على الفراغ من الناس، إنّ العمر هو الذي يعمّر صاحبه بالفرح، جميع الناس يدنيهم معرفتهم بأنفسهم كما يدنيهم الله، من استعمل العدل في عمره تكون آخرته آخرة صالحة. كن رزينًا واتّخذ الأصدقاء بالرزانة، عمر محتاج إلى عمر غيره ليس بعمر، إنّ المرأة تقصّر عمر الرجال، إن لم تكن لك امرأة عشت عمرًا صالحًا، زينة كلّ امرأة سكوتها، بالمرأة الصالحة يسلم المنزل، الضحك في غير وقته ابن عمّ البكاء، الأرض تلد كلّ شيء ثم يستردّه، الشيخ الفاسق في غاية رداءة البخت، من تزوّج فإنّه سيندم، المرأة العادلة هي سلامة العمر، وجود المرأة الخيّرة ليس هو بسهل، تدفن المرأة خير من أن تتزوّج بها، المرأة مطبوعة على الإفراط في النفقة، تزوّج بالمرأة لا بجهازها، إنّ الناس يتزوّجون بالجهاز لا بالنساء، الطبيعة لا تطلق الرئاسة للنساء، إذا أردت التزويج فانظر إلى الجيران والأصحاب، المرأة لا تشير بشيء فيه صلاح ألبتة، الأحمق يضحك وإن لم يكن شيء يضحك منه، المرأة تتملّق فتأخذ منك شيئًا، المخطئ في الشيء مرّتين ليس بحكيم، إذا سقطت شجرة احتطب كلّ من أراد، الأشرار تجزع من الحكيم، ينبغي أن تكون المحبّة صادقةً لا بالكلام.

- Talih sahibine az verirsen çok alırsın. Adil olursan Allah sana yardım eder. Korkağın fikri de korkaktır. Kadın kendisiyle evlenenin efendisidir. Şeref ve fazilet iste, yergi ve ahlâksızlıktan kaçın. İnsan en fazla çare bulabilen canlıdır. Gidişatın adalet olursa kanunla iş görürsün. Talih, varlığı zor bulunan bir şeydir. Ömrün boyunca günahkâr adamdan kaç. Sükût ikrardandır. Yaptıkları hayır dahil olmak üzere hiçbir şey kralların kendisinden daha fazla ümit vaat etmez. Nimet her şeyi gösteren aynadır. İnsanların emeği geçerli kılmasıyla hayır ortaya çıkar. Filozoflar işler hakkında geceleyin düşünürler. Üzüntüye ve kayba güzelce sabredin. Düşmandan sana zarar vermeyecek bir tarzda öcünü al. Cesaretli ol, tedbirsizce saldırma. Kendisine ihtiyaç duyulan şeyi yaşlılığın için kesinlikle hazır tut. Açlık ve fakirlik aşkı öldürür. Aşk ancak toklukla yürür, açlıkla değil. İyi adam sevilir. Kadınlarda emanete sahip olan ne de azdır. İnsanların çoğunda umut baskındır. Kötü bir görüşe sahip olup iyi işler yapan insanlar var. Düşmanlarına doğru söylemezsen zarar sana ulaşmaz. Allah Teâlâ gerçek duaları işitir. Bizim mallarımız olduğunda arkadaşlarımız da olur. Suskun kalan küçümsenir. Evin kölesiyle efendisi bir tek kişidir. İnsanların bir kısmı kendisine iyilik edene öfke duyar. Ölümlüysen ölümsüzlerin yolundan gitme. Ölümlüysen ölümlülerin amellerini yap. İnsanların en iyisi zor zamanlarda hüsn-i zan edendir. Hikmetin varlığı ancak akılla olur. İnsan iyiliği ancak yorularak kazanır. Öfkeni kontrol edersen hayatın güzelleşir. Akıllı kimseler kötü hayata karşı ölümü tercih eder. Adamın kıskançlığı evi dağıtır. Evlenirsen işlerine ihtimam gösteren bir kadın iste. Tatlı bir hayat şirret bir günahkâr için hazırlanmaz. Evli bir kadını baştan çıkarmaya çalışan özgürlük sınırlarını aşmıştır. İnsanın karnını az da doyurur, çok da. Kötü huydan ve kötü kazançtan kaç. Ya evlenmezsin ya da evlenir eşini korursun.

وقال: إن أعطيت صاحب البخت قليلًا أخذت منه كثيرًا. إذا عدلت أعانك الله تعالى. الرأي من الجبان جبان. إنّ المرأة مولاة من تزوّج بها. اطلب الشرف والفضيلة واهرب من الذمّ والرذيلة. الإنسان أقدر الحيوان على الحيلة. إذا كان مذهبك العدل استعملت السنة. إنّ البخت شيء عسر الوجود. اهرب من الرجل الفاسق في جميع عمرك. السكوت يوجب الإقرار. ليس شيء أرجى من الملوك وإن كان خيرهم. النعمة عين ترى كلّ شيء. الخير يكون في الناس من استعمال التعب. إنّ الحكماء يفكّرون في الأمور بالليل. اصبر على الحزن والمضرّة صبرًا شديدًا. انتقم من الأعداء نقمة لا تضرّك. كن حسن الجرأة ولا تكن متهوّرًا. أعدّ أبدًا ما يُحتاج إليه لوقت كبرك، إنّ الجوع والفقر يقطعان العشق. إنّما العشق مع الشبع لا مع الجوع. الرجل الخيّر محبّ. قلّما تجد الأمانة في النساء. الرجاء غالب على كثير من الناس. ومن الناس من يرى رأيًا رديئًا ويفعل فعلًا حسنًا. إذا لم تصدق الأعداء لم تنلك المضرّة. إنّ الله تعالى سميع لدعاء الحقّ. إن كانت لنا أموال صارت لنا أصدقاء. من صاحب السكوت يُستهان به. عبد المنزل هو ربّ المنزل وحده. من الناس من يبغض المحسن إليه. إذا كنت ميّتًا فلا تذهب مذهب من لا يموت، إن كنت ميّتًا فاعمل عمل من يموت. الصالح من الناس حسن الظنّ عند الشدائد. وجود الحكمة لا يكون إلا بعقل. لن يكسب الإنسان الحسنة إلا بالتعب. يحسن عيشك إن قهرت غضبك. إنّ ذوي الألباب يختارون الموت على الحياة الرديئة. إنّ غيرة الرجل تفسد المنزل. إذا تزوّجت فاطلب المرأة التي تعينك على الأمور. إنّ الحياة اللذيذة لا تتهيّأ للفاجر الشره. من حاول إفساد امرأة مُزوَّجة فهو خارج من الحرّيّة. إنّ البطن يشبع قليلًا وكثيرًا. اهرب من الخلق الرديء ومن الربح القبيح. إمّا أن لا تزوّج أو تزوّج فتصونها.

- Zaman insanların ahlâkından haber verir. Ya zarı atmaman gerek veya bahtının getirdiğine katlanman gerek. Sükût, yakışıksız şey hakkında konuşmaktan daha mükemmeldir. Ahmaklık insanlar üzerine kötülüğü çeker. Doğa bütün mevcutları yüce rabbin irâdesiyle oluşturmuştur. Madde gamın bitmez tükenmez kaynağıdır. Hiçbir kötülük yapmayan kimse tanrısallaşmıştır. Tanrısal ile melekler gibi yüce olanı kastetmektedir. Ana-baba, düşünen kimse için büyük tanrılar gibidir. Kıskançlık çoğu kadınların doğasını etkisi altına almıştır. Senin menfaatine olana güç yetiremeyene sen iyilik et. Kötülere yaptıklarında yardım etmek ise yüce ve ulu Allah'ı inkâr etmektir.}[1]

1 Öbek işareti içindeki uzun kısım, Hamidiye nüshasında "Solon'un Hikmetli Sözleri" başlığı altında verilmiştir.

الزمان ينبئ عن أخلاق الناس. إمّا أن لا تلعب بالنرد أو تحتمل ما يأتي به البخت. السكوت أمثل من القول بما لا ينبغي. إنّ الحمق يجلب السوء على الناس. إنّ الطبيعة كوّنت جميع الأشياء بإرادة الربّ سبحانه. المادّة كنز الغمّ. من لا يفعل شيئًا من الشرّ فهو إلهي، يريد بالإلهي الشريف كالملائكة. الوالدان آلهة كبار عند من يعقل. الحسد غالب على أكثر طباع النساء. أحسن على من لا يقدر على منفعتك. مساعدة الأشرار على فعلهم كفر بالله عزّ وجلّ.}[1]

١ ح – {وقال: من يعلم أنّ الحياة... ...كفر باللّه عزّ وجلّ}: لكن هذا القسم مندرج تحت عنوان آداب سولون الشاعر في نسخة ح تصحيفًا؛ كذا في طبع حيدرآباد.

[14]

Atina Kanunlarının Koyucusu Solon'un Haberleri [m.ö. 640-559?]

Execestides oğlu Bilge Solon geriye salih amellerin bilgisini içeren, öğütlerle dolu birçok kitap bırakmıştır. {Annesi tarafından Eflâtun'un dedesidir.}[1] Yönetimin Atina'ya intikal ettiği dönemde bilgeler şehri Atina'da yaşamıştır. Sapkın Dracon'un yasalarını kaldırarak Atinalılar için yasalar koymuştur. Ancak Phoenix'ten gelen yasaları kaldırmamıştır. Dönemin ihtiyaçları nedeniyle içinde savaşlarda kavgaya tutuşacak cesareti veren şiirlerin olduğu ve bu sayede Atinalıları düşmanlarına karşı savaşmaya teşvik eden bir kitap yazmıştır.

Solon aynı dönemde yaşamış yedi bilgeden biri olup bu yedi bilge şunlardı: Thales, Solon, Pittacus, Periander, Chilon, Cleobulus, Bias. Bir grup Pittacus ile Periander'i kabul etmemiş ve bu ikisinin yerine Giritli Epimenides ile İskitli Anacharsis'i koymuşlardır. Bilgelerin dokuz kişi olduğu söylenmiş ve İskitli Anacharsis ile Chenaeli Myson'u da onlara eklemişlerdir. Bunları yedi ile sınırlayarak ikisini bunlardan çıkarmalarının sebebi olarak şunu anlatmışlardır: Bir grup genç, rastladıkları bir balıkçıya bir miktar para vererek ağını suya atmasını, bahtlarına ne çıkarsa kendilerinin olmasını istediler. O da onlardan parayı alarak ağını suya attı. Sudan altın bir kap çıktı. Balıkçı onu gençlere vermeme kararı aldı. Buna onlara balık sattığını, altın kap satmadığını kanıt olarak ileri sürdü. Onlar da sudan bahtlarına ne çıkarsa kendilerine vermeyi kabul ettiğini kanıt olarak ileri sürdüler. Tartışma uzayınca yüce Allah'a başvurmak ve Allah, onlara neyi emrederse onu yapmak konusunda sözbirliğine vardılar. Bunun üzerine onlara, bu yedi bilgeden birine gitmeleri ve onun bu konudaki hükmünü kabul etmeleri ilham edildi. Kabı ilk olarak Thales'e götürdüler. Thales onu bilge Bias'a yönlendirdi ve "O benden daha bilgedir." diye söyledi. Bias onları üçüncü bilgeye gönderdi, üçüncü de dördüncüye gönderdi. Onlardan her biri mesele yedi bilgenin tamamına ulaşıncaya kadar biri diğerine gönderdi. Nihayet yedinci bilge de tekrar Thales'e yönlendirdi.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshasında var.

[١٤]

أخبار سولون واضع شرائع أثينس

خلّف سولون بن اكسيكاسطيديس الحكيم كتبًا كثيرةً فيها علم الصالحات، ممتلئة من المواعظ. {وهو جدّ أفلاطون لأمّه.}[١] وكان من أهل أثينا من مدينة الحكماء في الزمان الذي انتقل الملك إليها. وهو واضع الشرائع لهم التي نقض بها نواميس دارقون المارق، ولم ينقض النواميس التي جاءتهم من فويليكس. ووضع كتابًا فيه الأشعار المنشّطة إلى مشاجرة الحروب يحرّضهم به على قتال الأعداء لحاجة كانت إلى ذلك.

وكان سولون أحد الحكماء السبعة الذين كانوا في وقت واحد، وهم: ثاليس، وسولون، وبطاقوس، وماريااندروس، وقيلون، وقلاوولوس، وبياس. وأنكر قوم بِطَّاقوس وماريااندروس وجعلوا مكانهما ابيمانيدورس الأقريطي وأناخارسيس الاسقوثي. وقيل إنّهم تسعة وأضافوا إليهم أناخارسيس الذي من سقونيا أيضًا وموسون الذي من خينيا. وإنّما حسبوا سبعة وأسقط منهم اثنان لما أذكره، وهو أنّ أحداثًا وقفوا بصيّاد فدفعوا إليه منقوشًا ليلقي شبكته في الماء فما أصعدته في بختهم كان لهم، فأخذه منهم وطرح شبكته في الماء، فأصعد طرنبودًا من ذهب، فأزمع الصيّاد على منعهم إيّاه واحتجّ عليهم بأنّه إنّما باعهم سمكةً ولم يبعهم طرنبودًا من ذهب، واحتجّوا عليه أنّه شرط على نفسه أنّ ما يطلع لهم ببختهم؛ فلمّا طالت المشاجرة اتّفقوا على أن يأتوا إلى الله سبحانه فكلّ ما أمرهم أنفذوه؛ فأُوحي إليهم أن ينطلقوا إلى أحد الحكماء السبعة ويقبلوا حكمه فيه؛ فأتوا بالاطرنبود بدءًا إلى ثاليس، فوجّه به إلى بياس الحكيم وأخبر بأن قال: هو أحكمُ منّي؛ فبعث بياس إلى الحكيم الثالث، فأرسله الثالث إلى الرابع؛ فلم يزل كلّ واحد يرسله إلى الآخر حتى جاز على السبعة الحكماء؛ فردّه السابع إلى ثاليس؛

١ ح، ص، ج – {وهو جدّ أفلاطون لأمّه}.

O da, kabın Tanrı tapınağının içine konulmasını söyledi. Bunun üzerine onu Delfi'deki Apollon tapınağının içine koydular. Yedi bilgenin elinden geçtiği için bu kaba "yedi bilgenin kabı" denildi. Bu konuda diğerleri ile aynı görüşte olmayan iki bilge (İskitli Anacharsis ile Chenaeli Myson) ise Thales'in fazileti konusunda ayrılıp tek kaldılar.

Anlatılır ki Solon, yumuşak ve tatlı sözlüydü. Bundan dolayı Atina halkı ona "neşe saçan adam" lakabını vermişti. Mısır'a giderek bir süre orada kalmış, orada iken kâhinlerden pek çok hikmet dinlemiş ve kapalı ve derin birçok şeyi öğrenmiştir. "Kişi her zaman öğrenci olmaya devam eder." derdi. Peisistratus yönetiminden kaçarak gurbet ilde öldü. Bilge Eflâtun'un annesi tarafından dedesidir.

Beyaz tenli, sarışın, mavi gözlü ve kemer burunluydu. Uzun ve seyrek sakallıydı. İnce belli ve eğik omuzluydu. Tatlı dilliydi ve hitabeti güçlüydü. Sağ kolunda büyük bir ben vardı. Seksen yedi yaşında öldü.

Ebü'l-Muvaffak'ın bildirdiğine göre yüzük kaşına şöyle işlenmişti: "Seni bir şey için seven kimse, onun kaybolmasıyla kaybolur gider."

Şair Solon'un Âdâbı

- {"İyilik yapan tersini yapmaktan kaçınsın, aksi halde "kötü" diye çağrılır."
- "Cahilin işi, konuşmasında başkasını yermektir; edebi isteyen kişinin işi, kendini yermektir. Edibin işi ise kendini de, başkasını da yermemektir."
- Solon'a "Küçüklükte hangisi daha övülesidir: hayâ mı, korku mu?" diye sorulunca şöyle dedi: "Hayâ daha övgüye değerdir. Çünkü hayâ, akla delâlet eder. Korku ise alçaklığa delâlet eder."
- Solon oğluna şöyle dedi: "Bir işi istediğin zaman tutkuların onunla küstahlaşmasın. İstişare et; çünkü görüş doğru olur, müşavere de yol gösterir."}[1]

Ona "Kaç yaşındasın?" denilince "İçinde bulunduğum vakitte" dedi. Başka bir rivayette de şöyle demiştir: "Tek bir gece".

1 Hamidiyye nüshasında "Solon'un Âdâbı" kısmının girişinde diğer nüshalarda daha sonra yer almaktadır.

فأجاب بأن يُجعل في هيكل الله تعالى، فجعلوه في هيكل فولون الذي بداليس، فصارت سابعة الأطرنبود للسبعة الحكماء الذين مرّ على أيديهم؛ فأمّا الآخران اللّذان لم يتّفقا معهم في هذا المعنى فأفردا بفضيلة ثاليس.

وذكر عن سولون أنّه كان ليّنًا لطيف الكلام، حتى كنّاه أهل أثينس: ''المفرّح''. وسار إلى مصر ولبث بها حينًا، وسمع من الكهنة حكمًا كثيرةً جدًا، وتعلّم منهم أشياء غامضةً؛ وكان يقول: لا يزال المرء متعلّمًا أبدًا؛ وتُوفّي بأرض غربة هاربًا في ولاية بسيسطواطوس، وكان جدًّا لأفلاطون الحكيم من جهة أمّه.

وكان أبيض أشقر، أزرق العينين، أقنى الأنف، مستطيل اللحية، خفيف العارضين، خميص البطن، منحني الأكتاف، حلو المنطق، قويّ اللسان، على ذراعه الأيمن خال كبير. مات وعمره سبع وثمانون سنة.

وكان نقش خاتمه على ما حكاه أبو الموفّق: من ودّك لشيء زال بزواله.

آداب سولون الشاعر

{قال: من صنع خيرًا فليتجنب خلافه وإلا دُعي شرّيرًا.

وقال: فعل الجاهل في خطابه أن يذمّ غيره وفعل طالب الأدب أن يذمّ نفسه، وفعل الأديب أن لا يذمّ نفسه ولا غيره.

وسئل: أيّما أحمد في الصبيّ: الحياء أم الخوف؟ فقال: الحياء، لأنّ الحياء يدلّ على عقل، والخوف يدلّ على لؤم.

وقال لابنه: إذا أردت أمرًا فلا يجمح به هواك؛ واستشر، فإنّ الرأي يصدق والمشورة ترشد.}[1]

قيل له: كم عمرك؟ فقال: الوقت الذي أنا فيه. وفي رواية أنّه قال: ليلة واحدة.

---

١ ص، ج، غ، ف: {وقال: من صنع... ...والمشورة ترشد}؛ وردت داخل «آداب سلون» في ما بعد.

Onun kanunlarından biri çocukların melez olmasından korkarak özgürlerin, cariyelerle ilişki kurmamaları şeklindeydi.

Onun şövalye için zorunlu kıldığı kanunlarından biri şuydu: At üzerinde heybetinin denetlenmesi, otuzundan altmışına kadar harpte, daha sonra da muhafız olarak çalıştırılması. Bir adam suç işleyip krala götürüldüğünde suç işlediği tarihin günü, ayı ve yılı tespit edilip kaydedilir. Bu suçtan sonra onun aleyhine tekrar bir dava açılırsa suçuna ve iyiliklerine bakılır, eğer iyilikleri suçlarından daha üstünse serbest bırakılır, yok eğer daha az ise öldürülür.

Onun bazı hikmetli sözleri şöyledir:

- "Özgür bir insanı tanımak istersen gerektiğinde sana itaat eden ve gerektiğinde sana isyan eden kimsenin şahsında onu tanı."
- "Senin arkadaşın sana arzuda muhalefet, düşüncede itaat eden kimse olsun."
- "Yöneticilerinize aleyhinize olanların sizden sakınması için nasihat edin ki o kimseler size itaat etsinler."
- "Tıpkı ilaç gibi, ancak zaruret halinde yalanı kullanın."
- Bir adam ona evlenip evlenmeme konusunda akıl danışınca "Hangisini yaparsan yap pişman olursun." dedi.
- "Kim bilge olmak istiyorsa düşünmenin yöntemini ve varlıkların bilgisine götüren yolların bilgisini doğru olarak kavrayıncaya kadar teorik ilmin nasıl olduğunu öğrensin. Bunu öğrendiği zaman nereden işleri sağlamlaştıracağını ve nereden sağlamlaştıramayacağını görür. Bu mertebeye ulaştığında ise o sanatların sanatını elde etmiş olur. O, ilminde fikrî yolun doğruluğu sebebiyle sanatların başlangıcına dair araştırmaya ihtiyaç duyar. Sonunda onda ilkeler toplanır ve ilkeleri tanır. Sonra o, düşünceyle güçlenir, açık olanı kullanarak gizli olanları çıkarır. Böylece o kişide düşünmeye götüren doğru bir yol bulunur. Bilgenin amacı anlattığımız gibi sanatların sanatının bilgisidir. İçeriğiyle ve şekliyle filozofların öğrettiği sanatları araştıranın bu varlıkların bilgisini kendiliğinden değil doğruya götüren kıyas yolunu ustalıkla kullanarak sanatlara bakması gerekir. Öyleyse bu yöntemi bilmelisin."

وكان من سننه: أن لا يباشر أجساد الأحرار أجساد الإماء مخافة أن يكون الأولاد هجنًا.

ومن سننه إذا فرضوا للفارس أن يتفقّدوا وقاره على فرسه، ويستعمل في الحرب من ثلاثين سنة إلى ستين، ثم بعده يستعمل في الحرس. وإذا أذنب الرجل رفع إلى السلطان فثبتت ذنوبه في الشهر والسنة واليوم الذي يذنب فيه، ثم إذا رفع عليه شيء بعد ذلك نُظر في ذنوبه ومناقبه، فإن فضلت مناقبه على ذنوبه خلّي عنه، فإن نقصت عنه يقتل.

وقال: إذا أردت أن تعرف الحرّ فاعرفه فيمن يطيعك ويعصيك.

وقال: ليكن صديقك من خالفك في الهوى وأطاعك على الرأي.

وقال: عظوا ولاتكم ليحذركم من يكون عليكم فيطيعوكم.

وقال: يُستعمل الكذب عند الضرورة كما يُستعمل الدواء.

وسأله رجل ليشير عليه بالزواج أم لا، فقال: أيّهما فعلت ندمت.

وقال: من أراد أن يكون حكيمًا فليعرف كيف الصناعة الفكرية حتى يعرف صواب طريق الفكرة ومذهب سلوكها إلى علم الأمور، فإذا عرف ذلك أبصر من أين تثبت الأمور ومن أين لا تثبت، فإذا وصل إلى هذه المرتبة حصلت له صناعة الصناعات العلمية فهو في علمه بصواب طريقة الفكرة يحتاج إلى النظر في أوائل الصناعات حتى يستجمع عنده الأوائل ويعرفها، ثم هو يقوى بالفكرة، ويستنبط بما ظهر ما خفي، وعنده صواب طريقة السلوك بالتفكير، فغاية الحكيم معرفة صناعة الصناعات كما ذكرنا، وينبغي للناظر في الصناعات التي تقدّمت الحكماء في نظمها ورسمها أن يكون نظره فيها بحذق طريقة القياس المصيب، لا بمعرفة تلك الأشياء لأنفسها فاعرف هذه الطريقة.

- "Âlem bir kısmı bir kısmına yardım eden bir kısmı da bir kısmından yardım isteyen bir tarz üzere yaratılmıştır. Bundaki amaç kalıcılık ve devamlılıktır."
- "Yaratılanla yaratan arasında zaman olarak bir fasıla yoktur. Ayırım neden ve nedenli olmadadır. Bu âlemdeki ölümün sebebi de bütünün devamlılığıdır."
- "Seni sevimsiz korkudan emin kılan her ilim hazinelerden bir hazinedir."
- "Aklî nedenleri kendinden haber veren her sanat koyucu bu sanatın kendisine nispet edilmesini hak eder. Her sanatın filozof bir kurucusu vardır."
- "Sonuçlardan tecrübelerin bilgisi elde edilir."
- "Kişiye en zor gelen şey nedir?" diye sorulunca Solon, "Kendini bilmesi ve sır saklaması" diye cevap verdi. Başka bir nüshada ise "Kişinin kendi ayıbını bilmesi ve kendisine gereksiz olan şey hakkında konuşmaktan kaçınmasıdır." denmiştir.
- {Solon'un güzel yasaları ve değerli adetleri vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: "Bilge sadece sarhoş etmeyecek şeyi içer. Kral öldüğü zaman çarşı pazara çıkılmaz, üç gün boyunca terk edilir. Kral yönetimi devraldığı zaman da kendisiyle neşe bulduğu lezzetlerle meşgul olduğu için değil, bilakis kalplerin onun saltanatını tam kabul etmeleri için böyle yapılır."
- "Dünyanın bolluğunu isteyen cahildir. Zira onun sonu yoktur."
- "Kılıçtan daha keskin olan şey fasih bir lisana sahip adamın dilidir."
- "İşlerin en faydalısı ve insanın içini en çok ferahlatanı kanaat ve rızadır. İşlerin en zararlısı ve en acı vereni ise açgözlülük ve öfkedir. İnsana ulaşması en tercih edilen şey sevinçtir ki o, kendisine ulaşan her faydanın meyvesidir. Sevince ulaşmak ancak kanaatle, iyilikle ve rıza ile olur. Hüzün ise açgözlülük ve öfkeyle olur. O halde kanaat ve öfke, sevinç ve hüzün bir araya gelmez."
- "İlişkilerinde krala en yakışan şey güleryüz, yükleri hafifletmek ve az tartışmaktır."

وقال: العالم مصنوع على أن يمدّ بعضه بعضًا ويستمدّ بعضه من بعض والغاية المطلوبة في ذلك البقاء الدائم.

وقال: ليس بين الخالق والمخلوق فصل بالزمان إنّما هو في العلّة والمعلول، وعلّة سبب الموت في العالم بقاء الكلّ.

وقال: كلّ علم آمنك من خوف مكروه فهو كنز من الكنوز.

وقال: كلّ صانع ينبئ عن نفسه بالعلل العقلية فهو المستحقّ لنسبة تلك الصناعة إليه ولكلّ صناعة صانع فيلسوف.

وقال: في العواقب يُستفاد علم التجارب.

وسئل ما أصعب الأشياء على الإنسان، فقال: أن يعرف نفسه ويكتم سرّه. وفي نسخة أخرى: أن يعرف عيب نفسه وأن يمسك عمّا لا ينبغي له أن يتكلّم به.

{(وكان له نواميس حسنة وسنن شريفة. منها: أنّ الحكيم لا يشرب إلا دون السكر، وإذا مات الملك لا يخرج في السوق ويترك ثلاثة أيام، وإذا تولّى الملك كذلك لا ليشغلوه باللذّات فرحًا به)[1] بل ليستقرّ القلوب على سلطنته.

وقال: وطالب يسار الدنيا جاهل لأنّه لا نهاية له.

وقال: الذي هو أحدّ من السيف لسان الرجل الفصيح.

وقال: إنّ أنفع الأمور وأقرّها لأعينهم القناعة والرضا، وأشقّها عليهم وأمضّها الشره والسخط، فإنّ أفضل ما يصيب الإنسان السرور الذي هو ثمرة كلّ فائدة تصل إليه، وإنّما يكون نيل السرور بالقناعة والخير والرضا وكان الحزن بالشره والسخط ولا تجتمع القناعة والسخط ولا السرور والحزن.

وقال: أحسن ما عوشر به الملوك البشاشة وتخفيف المونة وقلّة الخلاف.

---

١ ص، ج: (وكان له نواميس... ...باللذات فرحًا به) وردت في نهاية أخبار زنون تصحيفا.

- "Bir şeye sahip olan ona hâkim olur. Kim özgür olmak istiyorsa kendisinin olmayanı arzulamasın, ondan kaçsın, aksi takdirde onun kölesi olur."}[1]
- "Bir tek kendi nefsini kontrol altına alamayan çoklukları asla zaptedemez."
- Solon bir öğrencisine şöyle demiştir: "Alayı bırak; çünkü o, kinin aşısıdır."
- "Kişinin faziletleri kendisine ait olduğunu iddia ettikleri değildir. İnsanların ondan zuhur eden fiillerden kendisine nispet ettiği davranışlardır."
- Solon'a cömert hakkında sorulunca "Kendi malını veren ve başkasının malından kendisini koruyan kimsedir." diye cevap verdi.
- "Akıllı kişi arkadaşlıklarına vahlanmaz; çünkü arkadaşı erdemli biriyse yârenliği onu süsler; eğer kötü biriyse arkadaşını kötülere karşı kollar ve ona katlanmakla kendini eğitmiş olur."
- "Neden kanununa babasını öldüren kişinin cezasını yazmadın?" diye sorulunca "Bu tür bir şeyin olacağını hiç düşünemedim" dedi.
- "Arkadaşlıklar nasıl sürdürülür?" diye sorulunca "Gelmiş iseler ikram etmek sûretiyle; yanınızda değilseler güzelce anılmak sûretiyle" diye cevap verdi.
- "Erdemli kişi, sevinçten ve üzüntüden yücedir. Çünkü sevinç bir şeyin kötü veçhelerine değil de iyi veçhelerine baktığında ortaya çıkar. Üzüntü ise bir şeyin güzel veçhelerini değil, kötü veçhelerini gördüğünde ortaya çıkar. Erdemli bir nefis bir şeyi bütünlüğü içinde düşünür. Böylece bu âlemdeki şeylerin faziletleri ve reziletleri eşitlenir. Dolayısıyla bu iki hâlden biri ona galebe çalamaz."
- "Sonu gelmeyecek bir şeyi isteyen kişi cahilin tekidir."
- "Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın sonu yoktur."
- Oğlu ölünce Solon ağlamaya başladı. Bir adam ona "Ağlamanın faydası ne?" deyince "İşte ben de bundan ağlıyorum ya" cevabını verdi.
- Solon tek bir günlük yiyecekten fazlasını biriktirmeyi helal görmezdi.
- Kendisine bir gün "Kral sana kin besliyor" denilince "Hangi kral kendisinden daha zengin olan bir kralı sever ki!" dedi.

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

وقال: المالك للشيء هو المسلّط عليه، فمن أراد أن يكون حرًّا فلا يهوى ما ليس له وليهرب منه وإلا صار له عبدًا.}[1]

وقال: لا يضبط الكثير من لا يضبط نفسه الواحدة.

وقال لبعض تلامذته: دع المزاح فإنّه لقاح الضغائن.

وقال: ليس فضائل الرجل ما ادّعاها لنفسه، لكن ما نسبها الناس إليه من أفعاله التي تظهر لهم منه.

وسئل عن الجواد فقال: من جاد بماله، وصان نفسه عن مال غيره.

وقال: ليس يحسر العاقل على صديقه لأنّه إن كان فاضلًا زانته صحبته، وإن كان سفيهًا حمى جنبه من السفهاء وارتاض باحتماله.

وسئل: لم لا تذكر في سنّتك عقوبة من قتل أباه؟ فقال: لم أظنّ هذا شيء يكون.

وسئل: كيف يُتّخذ الأصدقاء؟ فقال: أن يكرموا إذا حضروا، وبحسن ذكرهم إذا غابوا.

وقال: النفس الفاضلة ترتفع عن الحزن والفرح، لأنّ الفرح إنّما يعرض إذا نظرت إلى محاسن شيء دون مساوئه، والحزن بأن ترى مساوئ شيء دون محاسنه، والنفس الفاضلة تتأمّل كلية الشيء فتتساوى فضائله ورذائله في هذا العالم فلا تغلب عليها إحدى هاتين الحالتين.

وقال: الذي يطلب شيئًا ليس له نهاية جاهل.

والله تبارك وتعالى ليس له نهاية.

وأصيب بابنه فجعل يبكي فقال له رجل: وما ينفع البكاء؟ قال: فمن هذا أبكي.

وكان لا يستحلّ أن يدّخر أكثر من قوت يوم واحد.

فقيل له: إنّ الملك يُبغضك. فقال: وأيّ ملك يحبّ ملكًا هو أغنى منه!

---

١ ص، ف – {(وكان له نواميس حسنة... ...وإلا صار له عبدًا}.

[15]

Elea halkından Teleutagoras'ın oğlu filozof Büyük Zenon'un Haberleri [m.ö. 5. yy]

{Zenonlardan büyük olanın sözünü küçük olanın sözünden ayırt etmek neredeyse imkânsızdır.}[1] Kinates oğlu Parmenides oğlu Empedokles onun öğrencilerinden biriydi. Empedokles Zenon'dan sonra onun okulundaki dersi yürütüyordu. {Zenon Megara diye adlandırılan akımın görüşlerini ilk ortaya atan kimseydi.}[2] Zenon son derece edepli ve arkadaşlarını himaye eden biriydi. Fizik konusunda tek bir kitap geriye bıraktı. Parmenides'in görüşleri ile Zenon'un söz ve görüşleri birbiriyle uyumluydu. Her ikisinin de görüşleri de bir tür paradokslara dayanıyordu. Sofist Leukippos bilge Zenon'un öğrencisiydi. "Karanlık Herakleitos, Empedokles, Melissos, Protagoras, Anaksagoras, Sokrat ve Demokritos bilge Zenon ile çağdaştılar.

Dinsiz Diagoras bunların çağında olup Attica kentinde oturuyordu. Bozgunculuğu, inkârı ve tanrı tanımazlığı sürüp gidince kral, bilgeler ve Attica reisleri onun öldürülmesini istediler. Kral Harus el-Arkun (Charias the Archon) büyük gayret sarf etti ve onun yakalanmasını emretti. Bunun üzerine insanlara "Kim Meloslu Diagoras'ı yakalayıp öldürürse bir kese altınla ödüllendirilecektir" diye duyuru yapıldı. Diagoras bunu duyunca Achaia topraklarında ismi Bâlîn (?) olan bir kente kaçarak oraya yerleşti. Attica halkı ile Laconia halkı arasında savaş meydana gelip uzun da sürünce insanlar savaşla meşgul oldular ve onu unuttular. Bu olaydan sonra Zenon elli dört yıl yaşadı. Ölümünden sonra metafizik konularda fahiş hatalarla dolu olan Grekçe yazılmış bir kitabı bulundu.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Ayasofya ve Yeni Cami'de yok. Hamidiye nüshasında farklı yerdedir.

2 Hamidiye'de yoktur.

[١٥]

{أخبار}[١] زينون {الأكبر بن طالوطاغورس}[٢]{الفيلسوف}[٣] من أهل إلفاطيس

{وتمييز كلام الأصغر عن كلام الأكبر متعذّر}[٤]، وكان له من التلاميذ انباذوقليس بن فرمانيدس بن كناطيس. وكان أنباذوقليس متولّيًا لدرس زينون بعده. {وكان زينون مبدع رأي الشيعة الذين يسمّون ماغاريقى.}[٥] وكان زينون كامل الأدب شديد الحماية، وخلّف كتابًا واحدًا في علم الطبيعة، وكان عارض مارماندس في كلامه وقوله موافقًا لرأي زينون وغرضه، وكان مذهبهما مذهب نوع الغوامض. وكان لاوقيبوس السوفسطائى تلميذًا لزينون الحكيم. واجتمع هو ويراقليطوس الظلمي وأنباذوقليس ومالس وفروطوغوراس وانكساغورس وسقراطيس وديمقراطيس على عهد زينون الحكيم.

وكان في عهدهم دياغوراس المارق وكان مقيمًا بمدينة أطيقى فلمّا تمادى في النفاق والكفر والتعطيل طلبه السلطان والحكماء ورؤساء أطيقى ليقتلوه وبذل السلطان وهو حارث الأركون وأمر فنودي في الناس: من قدر على دياغوراس الذي من ميلون فقتله فجائزته بدرة. فبلغه ذلك، فرحل إلى أرض أخنايا مدينة اسمها بالين فسكنها. وحدثت حروب بين أهل أطيقى وأهل لاقونيا وطالت فاشتغلوا بالحرب عنه. فبقي بعد ذلك أربعًا وخمسين سنة. وأصيب له بعد موته كتاب مكتوب بلغة أهل اغريقيا مملوء مفاحش في الأمور الإلهية.

---

١ ص، ج – {أخبار}.
٢ ح – {الأكبر بن طالوطاغورس}.
٣ ص، ج، غ، ف– {الفيلسوف}.
٤ ص، ج – {وتمييز كلام الأصغر عن كلام الأكبر متعذّر}؛ ح: في نهاية المادة.
٥ ح – {وكان زينون مبدع رأي الشيعة الذين يسمّون ماغاريقى}.

Zenon özel arkadaşlarına karşı son derece sahip çıkardı ve hamiyetliydi. Syracuse kentinde arkadaşları ve dostları vardı. [Attikalı] Tiran Nearchos üzerlerine saldırıp onları öldürmeyi azmetti. Zenon bunun haberini alıp onların hikâyesini duyunca hırslandı ve yanına aldığı atlılar ve silahlarla arkadaşlarının haberi olmaksızın oraya yöneldi. Bunu haber alan Nearchos hemen ordusunu topladı, Zenon'un birlikleri üzerine yürüyüp saldırdı ve onu teslim aldı. Sonra da krala karşı gelenlere yaraşır bir şekilde cezalandırılmasını emretti. Zenon buna karşı sabır ve cesaret gösterdi. Nearchos, arkadaşlarını ele vermesi için onu en şiddetli işkenceler uygulamakla tehdit etti. Fakat Zenon arkadaşlarının bilgisini ona vermeyerek şöyle dedi: "Şunu bil be adam! Hiçbir kötülük beni çirkin bir iş yapmaya zorlayamaz. Direnirim ve yiğitçe bir tavır sergilerim." Hiçbir arkadaşının hakkında kötü konuşmadı.

Nearchos onun, öldürülmelerine sebep olacak şekilde arkadaşlarına iftira atmasını sağlayarak onların öldürülmesi konusunda bu iftiranın arkasına sığınmak istemişti. Çünkü Syracuse halkı ona başkaldırıp Zenon da adamları ve silahlarıyla onlara destek verince Nearchos onun krallık istediğini zannederek onu aramış ve yakalamıştı. Kral baskıyı artırıp ısrar edince Zenon, arkadaşlarına iftira atmak konusunda kralı ümitsizliğe düşürmek için, kendi dilini ısırıp bir parça koparark ağzında çiğnedi ve kralın yüzüne tükürdü. Bunun üzerine ölünceye kadar işkence gördü. Zenon silah sağlama ve savaş isteme konusunda hiç kimsenin kendisine ne ortak ne de destek olduğunu ikrar etti. İşkence altındayken şu şiirini terennüm etmişti:

"Nice yüzlerdeki erdem, talihin yardımına ne kadar da muhtaçtır!"

Zenon orta boylu ve basık burunlu, yakışıklı biriydi, yanağında bir ben vardı, badem gözlüydü. Büyükçe bir kafası ve normal bir sakalı vardı. Bakışları hızlı ve hareketliydi. Başını göğe doğru diklerdi. Çok konuşurdu. Terbiyeli, tatlı sözlü, aklı başında ve yavaş hareket eden biriydi. Yürüdüğü zaman hızına yetişilmezdi. Elinde fildişi ve zümrüt taşı ile işlenmiş, makasa benzer bir asası bulunurdu.

Yetmiş sekiz yaşında öldü.

وكان زينون شديد العصبية، عظيم الأنفة لأهل خاصّته، وكان له أصدقاء وأخلّاء بمدينة سوراقوسا اعتدى عليهم بالوحوس الأطرون وأزمع على حتفهم، فبلغ ذلك زينون، وانتهى إليه قصتهم فأنجدهم بنفسه وبفرسان أخذهم معه وبسلاح كثير وتوجّه إليهم وهم غافلون فبلغ خبره إلى بالوحوس فجمع جنده وسار إلى محشوده وهجم عليه حتى أخذه، وأمر به أن يعذّب عذاب من خالف السلطان، فأبدى من نفسه الشجاعة والصبر؛ وجعل بالوحوس يتهدّده ويتوعّده بأشدّ التوعّد إن هو لم يُطلعه طِلْعَ أصحابه. فقال له: ''اعلم يا هذا أنّه لا طاقة لشيء من المكاره أن يضطرّني إلى العمل بشيء من القبائح، وأصبر وأتجلّد.'' ولا ينل من إخوانه بسوء.

فإنّما أراد بالوحوس أن يستطرده ليمحل بأصحابه ويقول عنهم ما يجد به السبيل إلى قتلهم، لأنّ أهل سوراقوسا لـمّا هاجوا على بالوحوس وقوّاهم زينون بالرجال والسلاح طلبه وأخذه لأنّه توهّم عليه طلب الرياسة، فلما ألحّ عليه عضّ زينون على لسانه فقطعه ومضغه ورمى به إلى بالوحوس مؤيسًا له ممّا سأله من التقوّل على إخوانه، فبسط العذاب عليه إلى أن مات. ولم يقرّ بأنّ أحدًا كان شريكًا له ولا معينًا له على إعطاء السلاح وطلب الحرب؛ وقال مرتجزًا بشعره، وهو يعذّب:

ما أحوج الفضيلة في وجوه كثيرة إلى معونة سعادة البخت!

وكان زينون رجلًا معتدل القامة، أخنس الأنف، حسن الصورة، على خدّه خال، أدعج العينين، عظيم الهامة، معتدل اللحية، سريع الالتفات، رافعًا رأسه إلى السماء ، كثير الكلام ذا أدب كثير، حلو المنطق، رزين العقل، بطيء الحركة؛ فإذا مشى لا يلحق لسرعته. يوجد بيده عصًا كصورة المقصّ مفصّص بعاج وزمرد.

مات وله ثماني وسبعون سنة.

Zenon'un Âdâbı

{Aristoteles'in söylediği söz, bize dünyadan faydalanacak bir yol bırakmamıştır. [Dünyanın] hazzıyla zevklenilmez, [dünyada] bâkî olmaya da rağbet edilmez. Aristoteles'in ölüm karşısındaki korkusuzluğu, her ne kadar biz onun farkında olmasak da bizim korkusuzluğumuzdan üstün değildir. Ancak şu var ki Aristoteles, nefsinden ıslah ettiği şeyle bizden üstün olmuştur. Bize dünyadan nefsin hırs, şehvet ve öfkeye yakınlığı kalmıştır. Nitekim ölüm karşısında korkusuzluk bizim için var olduğu gibi onun için de vardır.}[1]

{Zenon şöyle demiştir: "Ölüm rahatlıktır." Fakat Zenonlardan küçük olanının sözünü büyük olanının sözünden ayırt etmek neredeyse imkânsızdır. Bütün gayretini mesleğine sarf eden bir insana bakıp şöyle demiştir. "Eğer sen mesleğini tüketemezsen, onun yüzünden sen tükeneceksin."}[2]

Zenon'dan şu sözler aktarılmıştır.

- Anlatılır ki Zenon, öğrencilerine şöyle demiştir: "Bir şeyi kaybederseniz "Bizden gitti." demeyin, fakat "Ben onu geri verdim." deyin. Çünkü o, size ait olsaydı var olduğunuz andan beri ona sahip olurdunuz. Sizde bulunduğu sürece ondan istifade edin. Şöyle ki evde oturan bir insan, oturduğu müddetçe ev ona aittir. Evden çıktığında ise ona yabancı olur."
- Bir öğrencisine şöyle dedi: "Arkadaşlarının sayısını artır; çünkü onlar nefisler için şifadır."
- "Uyku nedir?" diye sorulunca "Yorgunluktan dinlenmek ve ölüme hazırlık yapmaktır." diye cevap verdi.
- "Kişi güzel bir kadınla evlenmemeli; çünkü onun âşıkları çok olur, kocasına karşı da kibirli olur."
- "Uyku kısa bir ölüm, ölüm de uzun bir uykudur."

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok. Bu parça sahte-Aristoteles metni *Kitâbü't-Tuffâha*'dan bir parçanın kısmen yeniden ifade edilmiş şeklidir. Buradaki söz, *Kitâbü't-Tuffâha*'da Aristoteles huzurunda geçen konuşmalarda Aristoteles'in zühd, dünyada baki kalma ve ölüm hakkındaki görüşlerini duyan bir filozof tarafından ifade edilmektedir. Fakat bu sözün Fatih ve Ragıp Paşa nüshalarında buraya nasıl kaydedildiği konusunda bir tahmin yürütmek zordur. Muhtemelen, *Kitâbü't-Tuffâha*'da Aristoteles ile konuşan filozoflardan biri Zenon olduğu için bu sözü de onun söylediği varsayılmış olmalıdır. *Kitâbü't-Tuffâha*'daki metin için Huneyn b. İshak, *Nevâdirü'l-Felâsife*, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1608, vr. 172a-b kısmına bakılabilir.

2 Ayasofya ve Yeni Cami'de yoktur. Hamidiye nüshasında Büyük Zenon'un Haberleri bölümünün sonunda yer almaktadır.

آداب زينون

[1]{ما ترك قول أرسطو لنا سبيلًا إلى منتفع به منها ولا يتنعّم بلذّة ولا يرغب في بقاء. ما فضل جرأته على الموت على جرأتنا وإن كنّا له غير حذرين إلا لفضل ما أصلح من نفسه، وبقينا عنها من قربانها من الحرص والشهوة والغضب كما بقي حدث لنا من الجرأة على الموت حدث له.}[2]

{وقال: الموت راحة. وتمييز كلام الأصغر عن كلام الأكبر متعذّر. ونظر إلى إنسان قد صرف همته إلى صنعته فقال له: إن لم تهلك الصنعة أهلكت.}[3]

حُكِي عنه أنّه قال لتلامذته: إن ذهب منكم شيء فلا تقولوا ذهب منّا، ولكن قولوا رددناه؛ لأنّه لو كان لكم كنتم مالكيه منذ كنتم؛ بل تمتّعوا به إذا كان عندكم، فالإنسان الساكن في الدار إذا نزل فيها فهي له بيت، وإذا خرج عنها فهو غريب منها.

وقال لتلميذ له: أَكثر من الإخوان، فإنّهم شفاء للنفوس.

{وقيل له: ما النوم؟ فقال: راحة من التعب، وملاءمة[4] للموت}.[5]

وقال: لا ينبغى للرجل أن يتزوّج امرأةً حسناء فإنّه يكثر عُشّاقها وتزهو على زوجها.

وقال: النوم موت قصير والموت نوم طويل.

---

١ غ، ف + قطعة بدأه ونهايته {قال أصعب الأشياء... ...ولا السرور والحزن}، تصحيف؛ وردت هذه القطعة ح، ص، ج في آداب سولون الشاعر صحيحا.

٢ ح، ص، ج – {ما ترك قول أرسطو... ...على الموت حدث له}. ما بين القوسين قطعة من كتاب التفاحة التي نسبت إلى أرسطو.

٣ ص، ج – {وقال: الموت راحة... ...الصنعة أهلكت}؛ ح: في نهاية أخبار زينون.

٤ في النسخ كلها «ملايم».

٥ ح – {وقيل له: ما النوم... ... للموت}.

- "Kralın biri Zenon'a "Bana nasihat et." diye ricada bulununca sudan bir yudum aldı ve şöyle dedi: "Bundan yoksun olsaydın ve susuzluğun artsaydı bunu ne ile satın alırdın?" "Mülkümün yarısıyla" dedi. Zenon "İçseydin ve çıkarman oldukça zor olsaydı bunu ne ile satın alırdın?" "Mülkümün yarısıyla" dedi. Bunun üzerine Zenon "Öyleyse bir yudum suya denk olmayan krallığınla bu övünmek de nedir?" dedi.
- "Mal sevgisi, kötülüğün başıdır; çünkü diğer kötülükler, mal sevgisine bağlıdır."
- "Birisi Zenon'a gelerek oğlunun öldüğünü, ondan başka bir oğlunun da olmadığını bildirdi ve "Yaşayan değil de ölü bir çocuk babası olduğum bir türlü aklımdan çıkmıyor" dedi. Zenon ona "Bedenin ölmesinden korkma, fakat nefsin ölmesinden kork" deyince ona "Nefis ölümsüz olduğu halde niçin böyle söyledin?" denildi. Bunun üzerine "Nefs-i nâtıka, mantık sınırından uzaklaşıp hayvanî sınıra girince her ne kadar yok olmaz bir cevher olsa da aklî hayat bakımından ölmüş olur" dedi.
- Zenon bir gün deniz kenarında oturmuş dünya hayatına hayıflanıp üzülen bir genç gördü. Ona şöyle dedi: "Çok büyük bir zengin olsaydın, dalgaların ortasında denizde bir gemide bulunsaydın ve sen de malın da batmak üzere olsaydınız böyle bir durumda tek amacın canını kurtarmak olmaz mıydı?" Genç, "Elbette" diye cevap verdi. Zenon, "Aynı şekilde diyelim ki sen kral olsaydın ve seni öldürmek isteyen düşmanın seni çepeçevre kuşatmış olsaydı böyle bir durumda senin tek gayen öldürülmekten kurtulmak olmaz mıydı?" dedi. Genç, "Tabii ki!" dedi. Bunun üzerine Zenon, "İşte sen o kralsın ve işte sen boğulmaktan kurtulan o zenginsin. Öyleyse şu hâline kanaat et ve metin ol." dedi. Genç duyduğu bu temsille ve Zenon'un nasihatiyle kendine geldi.
- {Ona "Niçin içki içmiyorsun?" denilince şöyle dedi: "Krallara galip geldikten sonra içkinin bana hükmetmesi benim gibi bir adam için çirkin olurdu."}[1]

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

وقال له بعض الملك عظني فتناول شربة ماء وقال: لو منعت هذه وعظم عطشك بماذا كنت تشتري هذه؟ فقال: بنصف ملكي، قال: لو شربتها وعسر خروجها بماذا كنت تشتري؟ فقال: بنصف ملكي، قال: فما الفخر في ملك لا يساوي شربة ماء.

وقال: محبّة المال بدأ الشرّ، وذلك أنّ سائر الشرور معلّق بمحبّة المال.

وأتاه رجل فأعلمه أنّ ابنه قد توفّي ولم يكن له ابن غيره، فقال: لم يذهب عليّ أن ولدتُ ولدًا ميّتًا، لا غيرَ ميّت. وقال: لا تخفْ موتَ البدن ولكن خَفْ موتَ النفس، فقيل له: ولم قلتَ ذاك والنفس لا تموت؟ فقال: إذا انتقلت النفس الناطقة من حدّ المنطق إلى حدّ البهيميّ وإن كانت جوهرًا لا يبطل فإنّها قد ماتت من العيش العقلي.

ورأى فتى على شاطئ البحر ملهوفا محزونًا على الدنيا، فقال له: لو كنت في غاية الغنى وأنت راكب في البحر وسط اللجّة، وقد أشرفتَ أنت ومالك على الغرق، هل كان غايتك إلا النجاة بنفسك؟ فقال له: نعم! قال: وكذلك لو كنت ملكًا وقد أحاط بك عدوّ يريد قتلك، هل كانت غايتك إلا النجاة بنفسك من القتل؟ قال: نعم! قال زينون: فأنت الملك وأنت الغنيّ الذي نجوت من البحر، فاقنع بما أنت عليه وتعزّ. قال: فتعزّى الفتى بما سمع من قوله ووعظه.

{وقيل له: لم لا تشرب الخمر؟ فقال: قبيح بمثلي أن يغلبه الخمر بعد أن غلبت الملوك.}[1]

١ ص، ج – {وقيل له: لم لا تشرب... ...أن غلبت الملوك}.

[16]
Zülkarneyn Lakaplı İskender'in Haberleri [m.ö. 356-323]

İskender Kral [II.] Philip'in oğlu, o da Kral [III.] Amyntas'ın oğludur. Philip'in krallığı yedi sene sürmüştür. Philip'in öldürülmesinin sebebi şudur: İleri gelen adamlarından Pausanias, Philip'in eşine, yani İskender'in annesine âşık olmuştu. Bir mektup yazarak meylini ona açtı ama kadın onu reddetti. Bunun üzerine Philip'i öldürüp krallığı ele geçirmeyi ve kadına sahip olmayı planladı. O esnada Kral Philatus (?) ölmüş ve Philip, kendisine başkaldırdığından dolayı Philatus'un oğlu Seriton (?) ile savaşmak üzere adamlarından birinin emrinde bir ordu göndermişti.[1] Philip, oğlu İskender komutasındaki başka bir orduyu da yine aynı şekilde isyan edenlerle savaşmak üzere Trak şehrine yollamıştı.

Pausanias Philip'in ordusunun farklı yerlere dağıldığını görünce umutlandı ve onu öldürmeye karar verdi. Amacına muvafakat eden adamlarını topladı ve Philip'e saldırarak ona birkaç kılıç darbesi indirdi. İnsanlar onu bundan engellediler, ama Philip ölümcül bir şekilde yaralanmıştı. Bu olay üzerine şehir halkı ve Pausanias'ın askerleri birbirine saldırdı ve şehir karıştı. Tam bu anda İskender geri döndü ve gürültü patırtıyı duydu. İnsanların halini sorunca babasının durumunu haber verdiler. Çabucak içeri girdi ve babasını ölmek üzereyken buldu. Annesinin de Pausanias'ın eline esir düştüğünü gördü. Kılıcıyla ona vurmaya azmetti ancak onun annesine karşı bir teşebbüste bulunmasından korktu. Annesi "Öldür onu, benim yüzümden geri durma." demesi üzerine İskender, öldüresiye dek kılıcıyla Pausanias'a vurdu. Sonra İskender onu yere serilmiş halde bırakıp babasının yanına gitti. Son nefesini vermek üzereydi. Babasına "Kalk Ey kral! Kılıcı al, düşmanını öldür ve öcünü kendi elinle al." dedi. Philip kalktı; Pausanias'ı öldürdü; sonra kendisi de öldü. İskender onu defnetti ve ardından tahta oturdu.

1 Şehrezûrî'nin bu bölümde *Muhtârü'l-hikem* üzerinden dayandığı antik kaynağı Psuedo-Challisthenes'e göre İskender babası tarafından kendisine isyan eden Sarapye şehrine gönderilmişti.

[١٦]

أخبار الإسكندر الملقّب بذي القرنين

هو ابن فيلبس الملك ابن أمنطس الملك؛ وكان ملك فيلبس سبع سنين؛ وكان سبب قتله أنّ رجلًا من عظماء أصحابه يقال له فلوس عشق امرأته أمّ الإسكندر؛ فراسلها واستمالها فامتنعت عليه، فعمل على أن يقتل فيلبوس ويأخذ ملكه ويأخذها؛ فاتّفق أنّ فيلاطس الملك مات، فبعث فيلبس عسكرًا مع رجل من أصحابه لمحاربة سريطون بن فيلاطس لأنّه كان قد عصاه؛ وبعث عسكرًا آخر مع ابنه الإسكندر إلى مدينة تراقوس لمحاربة أهلها لعصيانهم له أيضًا.

فلمّا رأى فاوس تفرّق عسكر فيلبس عنه طمع فيه وأزمع على قتله، فجمع من وافقه على غرضه من الرجال، ووثب على فيلبس فضربه ضربات كثيرة بالسيف، ومنعه الناس عنه، فسقط فيلبس وقيذًا، وهاج أهل البلد وجيشه فافتتن البلد، ووصل الإسكندر في ذلك الوقت فسمع الجلبة، فسأل عن حال الناس فأخبروه بحال أبيه، فدخل مسرعًا فوجد أباه مُشرفًا على التلف، ووجد أمّه أسيرة في يد فاوس، فهمّ أن يضربه بسيفه، فخشي على أمّه لتشبّثه بها، فقالت له أمّه: اقتله ولا تتوقّف عنه بسببي، فضربه الإسكندر بسيفه حتى قاربه التلف ثم تركه صريعًا ومضى إلى أبيه وبه رَمَق فقال له: قمْ أيها الملك فخذ السيف واقتل عدوّك وخذ ثأرك بيدك، وقام فيلبس فقتل فاوس؛ ثم مات، فدفنه الإسكندر ومَلَك بعده.

Philip Pers kralı Dârâ b. Dârâ'ya (II. Darius) her sene vergi olarak belirli bir sayı ve hesaplanmış bir ağırlıkta altın yumurta öder; bunu ona göndererek bununla onun saldırısından korunurdu. Philip, oğlu İskender'i Aristoteles'e teslim etmiş, onu eğitmesini ve terbiye vermesini vasiyet etmiş, o da onu güzel bir şekilde eğitmiş ve iyi bir kültür kazandırmıştı. İskender büyük hedefleri olan, akıllı, zeki ve onurlu biriydi. Philip'in ölüm vakti yaklaşınca oğlu İskender'i hazırladı ve ona yeniden biati ettirdi, başına tacını taktı ve kraliyet tahtına oturttu. Komutanlar ve askerler huzura girerek önünde selam verip baş eğdiler.

Sonra Aristoteles'i çağırdı ve ondan kendi huzurunda İskender'i toplumun yararına olan şeye çağırmasını ve dünyadan ayrılışı nedeniyle kral için bir taziye niteliği taşıyan bir ahitname yazmasını istedi. Aristoteles bunu kabul ederek başlangıcı şöyle olan ahitnameyi yazdı: "İyiliği emreden bu emre uyandan daha bahtiyar değildir; öğretmen de öğrenciden daha bahtiyar değildir." Bu ahitname insanların elinde mevcuttur. Kral iyice ağırlaştı, sonra da öldü. Bunun üzerine İskender insanların arasında kalktı ve şöyle hitap etti:

"Ey insanlar! Kralınız ölmüştür. Benim size karşı ne bir üstünlüğüm ne de bir otoritem var. Ben de sizin gibi bir insanım; razı olduğunuza razı olur, girip çıktığınız yerlere girip çıkarım. Hiçbir işinizde sizden farklı değilim. Sözüme ve istişareme kulak verin ve beni size nasihat eden, size şefkat eden ve işlerinizden sorumlu olan biri konumunda kabul edin. Babam hayatta iken benden bunu zaten öğrenmiştiniz. Ben size Allah'tan korkarak itaate sımsıkı yapışmanızı ve toplumdan ayrılmamanızı emrediyorum. Rabbine en çok itaat eden, halka en şefkatli davranan, işlerinizle en çok ilgilenen, düşkünlere en çok acıyan, kendisini sizin iyiliğinize veren, sizi bırakıp arzularıyla meşgul olmayan, şerrinden emin olduğunuz, iyiliğini umduğunuz ve düşmanlarınızla bizzat savaşan her kimse onu başınıza kral yapın…" Bu, uzun bir nutuktur.

وكان فيلبس يؤدّي إلى دارا ابن دارا ملك الفرس، من البيض المعمول من الذهب في كلّ سنة عددًا معلومًا ووزنًا مقدّرًا إتاوةً يحملها إليه ويستكفّ بها أذاه، وكان قد أسلم ابنه الإسكندر إلى أرسطاطاليس ووصّاه بتعليمه وتأديبه، فعلّمه وثقّفه، وكان غلامًا له همّة وذكاء وعقل ونفس شريفة؛ فلمّا حضرت فيلبس الوفاة أحضر ابنه الإسكندر، وجدّد له البيعة وتقدّم بعقد الإكليل على رأسه، وأجلسه مجلس الملك، ودخل عليه القوّاد والجنود فسلّموا عليه بسلام الملك.

ثم دعا أرسطوطاليس وسأله أن يعهد إلى ابنه عهدًا بحضرته يكون داعيًا له إلى مصلحته وعزاءً للملك عن فراق الدنيا؛ فأجابه إلى ذلك وكتب له العهد الذي أوّله: ”ليس الآمر بالخير بأسعد به من المطيع، ولا المعلّم بأسعد من المتعلّم...“ وهو عهد موجود في أيدي الناس، واشتدّت الحال عليه، ثم قضى نحبه؛ فقام الإسكندر في الناس فقال:

أيّها الناس! إنّ ملككم قد مات، وليس لي عليكم ولاية ولا إمرة، إنّما أنا رجل منكم، أرضى بما رضيتم، وأدخل فيما دخلتم؛ لا أخالفكم في شيء من أموركم، فاستمعوا قولي ومشورتي، وأنزلوني بمنزلة الناصح لكم، الشفيق عليكم، المكلَّف بأموركم؛ فقد عرفتم ذلك منّي في حياة والدي؛ وإنّي آمركم بتقوى الله والتمسك بالطاعة ولزوم الجماعة؛ فملّكوا عليكم أطوعكم لربّه، وأرفقكم بالعامّة، وأعناكم بأموركم، وأرحمكم لمساكينكم، ويبذل نفسه في صلاحكم، ولا تشغله الشهوات عنكم، وتأمنون شرّه، وترجون خيره، ويباشر قتال عدوّكم...“ وهي خطبة طويلة.

İnsanlar onun konuşmasını dinleyip kendisini, söylediklerini ve kendisinden önceki hiçbir kralın aklından geçirmediği düşüncelerini beğenince şöyle dediler: "Sözlerini dinledik, hepimize verdiğin akıl ve nasihati kabul ettik ve işlerimizin başına seni yetkili kıldık. Kralımız kudretinle sen çok yaşa! Dünya halkı arasında krallığa senden daha layık olan birini bilmiyoruz." Sonra kalkıp ona biat ettiler, başına taç koydular ve ona bereketle dua ettiler.

İskender onlara şöyle dedi:

"Benim hakkımdaki övgülerinizi ve başınıza kral olmam sebebiyle sevincinizi duydum. Ben, size olan sevgiyi bize veren ve kalplerinize bana itaat etme duygusunu yerleştiren Allah'tan itaatiyle ameli bana ilham etmesini ve sizin iyiliğinizden yüz çevirerek dünyevi arzular ve dünyanın ziynetleri ile oyalamamasını diliyorum..." Bu, uzun bir nutuktur.

Sonra krallığının bütün valilerine ve her bölgenin yöneticisine şöyle yazdı:

"Makedonyalı Zülkarneyn'den filan oğlu falana! Allah benim de rabbim, sizin de rabbinizdir; beni de yaratan sizi de yaratandır, gördüğümüz gökyüzünü de yeryüzünü de yıldızları, dağları ve denizleri de yaratandır. Marifetini kalbime atmış, korkusunu yerleştirmiş, hikmetini bana ilham etmiş ve kendisine ibadet edilmesini bana göstermiştir. O, beni yaratıp soylu ve tertemiz kimseler arasına koyarak nimetini hayatımda tahakkuk ettirmiştir. Güzel yaratması ve bana sunduğu iyilikleri için bütün övgüler O'nadır. Ben O'ndan bunların kemalini istiyorum. Siz biliyorsunuz ki bizim atalarımız ve sizin atalarınız Allah azze ve celleye değil, putlara ibadet edenlerdendiler. Hâlbuki putlar hiçbir fayda ve zarar veremezler, duyamazlar ve göremezler. Düşünen ve anlayan bir kimsenin bir puta ibadet etmekten veya herhangi bir sûreti kendisine tanrı edinmekten utanması gerekir. Bunları terk edin ve rabbinizin marifetine dönün, O'na kulluk edin ve O'nu bir kabul edin. Hiç kuşkusuz ibadet edilmeye O müstahaktır, bu putlar değil; ibadet edilmeye O layıktır, bu putlar değil…" Bu, uzun bir nutuktur.

فلمّا سمعوا قوله وتعجّبوا منه ومن رأيه ونظره فيما لم ينظر فيه الملوك قبله؛ فقالوا له: ''قد سمعنا قولك، وقبلنا مشورتك ونصحك لعامّتنا، وقلّدناك أمورنا، فعشِ الدهرَ علينا ملكًا مسلَّطًا، لا نرى أحدًا من أهل الدنيا أحقَّ بالملك منك''. ثم قاموا إليه فبايعوه ووضعوا التاج على رأسه، ودعوا له بالبركة.

فقال لهم الإسكندر: ''قد سمعت ثناءكم عليّ وسروركم بتمليككم إيّاي عليكم، وأنا أسأل الله الذي وهبنا منكم المحبّة، وأثبت في قلوبكم طاعتي أن يلهمني العمل بطاعته، ولا يشغلني بشيء من شهوات الدنيا وزينتها عن صلاحكم... ''. وهي خطبة طويلة.

ثم كتب إلى عمال مملكته وصاحب كلّ ناحية: ''من ذي القرنين الماقدوني إلى فلان بن فلان. الله ربّي وربكم، وخالقي وخالقكم، وخالق ما يرى من السماوات والأرض والنجوم والجبال والبحار، وقَذَف في قلبي معرفته فأسكنه خشيته، وألهمني حكمته، ودلّني على عبادته، واستحقّ ذلك عندي بما ابتدأ به وتصيّر إيّاي من البشر الذي يتخيّر منهم النجباء ويصطفي منهم الأصفياء، فله الحمد على ما تقدّم إليّ من إحسانه وحسن صنعه؛ وأرغب إليه في تمامه، وقد علمتم ماكان عليه آباؤنا وآباؤكم من عبادة الأوثان دون الله عزّ وجلّ، وأنّها لا تنفع ولا تضرّ، ولا تسمع ولا تبصر؛ وأنّه ينبغي لمن عرف وعَقَل أن يستحي لنفسه من عبادة وَثَن أو صورة يتّخذها، فانتهوا وارجعوا إلى معرفة ربّكم واعبدوه ووحّدوه، فإنّه أولى وأحقّ بذلك من هذه الحجارة... ''. وهي خطبة طويلة.

{İskender'e "Aristoteles'e sevgin ne dereceye ulaştı?" denilince şöyle dedi: "Onun yüksekliğini ifade edecek bir ifade ve bir söz bulamıyorum. Fakat en aşağı seviyesini şöyle haber vereyim. Onun sevgisi, dünya malı sevgisi cinsinden veya liderlik sevgisi cinsinden veya aile sevgisi cinsinden bir şey değildir. Bilakis onu tam anlamıyla kuşatamıyorum, açık bir şekilde göstermeye de gücüm yetmiyor. Şöyle söyleyeyim ki şayet o kendi lehine bu liderlikten ve otoriteden vazgeçmemi tercih etseydi bir an tereddüt etmeksizin, hiç kimseye akıl danışmadan bunu yapardım ve üstelik bunu yapmasaydım kınanmaya müstehak olurdum. Kendisi için rahatlık olsun, felsefe korunsun ve yayılsın diye ondan geri durdum. Zira yolculuk onu bundan alıkoyardı."

Ebû Süleyman şöyle dedi: "Sicistan kralı bu sözleri benden dinleyip kaydetti ve sonra şöyle dedi: Nasıl bir nur imiş o zamana ve devre yayılan! Ne muazzam bir şekil almış o asırda felek!. Bir bize bak, bir de onlara! Kudret, ululuk ve otorite Allah'a aittir.}[1]

Ordusuna kendi hayatını ve amacını bildirmek, düşmanlarına karşı savaş için onları yüreklendirmek, tevhit ve adalete çağırmak için ve bu konuda kendisine ve onlara karşı çıkacak olanlarla savaşacağını bildirmek üzere bir mektup yazdı. Yazdıkları kendilerine ulaşınca krallığı altındaki insanlar harekete geçip toplandılar ve emre amade hal aldılar. İskender onların erzaklarının devlet hazinesinden karşılanmasını emretti ve adamlarına çeşitli rütbeler verdi. İnsanlar başka hiç kimsede görmedikleri şeyleri; görüşünün sağlamlığını, amacının yüceliğini, nefsinin hoşgörüsünü ve devlet hazinesini kendi çıkarına kullanmamayı onda gördüler. Bununla birlikte tevazu sahibi, güzel ahlâklı, düşkünlere ve zayıflara yakın ve merhametli biriydi. Allah hakkında ise öfkesi şiddetli ve heybeti büyüktü. Bundan dolayı İskender'in büyük işler yapacağı insanların kalplerinde artık yerleşmişti.

İskender kral olup, güçlenip işler istikâmetini bulunca ve Dârâ, ödediği vergiyle âdet olan harcını ödemesi üzere İskender'e adam gönderince İskender ona şöyle yazdı: "Ben o [altın] yumurtlayan tavuğu kestim."

1 Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında vardır. Hamidiye, Fatih ve Ragıp Paşa'da yoktur.

{وقيل له: ماذا بلغ من حبّك لأرسطو؟ فقال: أمّا أقصاه فلا ترجمة ولا عبارة له عندي ولكن أخبر عن أدناه وليس هو شيء من جنس محبّة المال والرئاسة والأهل بل هو شيء لا أحيط به عرفانًا ولا أستطيعه عيانًا إلا أنّه لو آثر أن أتزحزح[1] له عن هذا الصدر والأمر والنهي لفعلت بلا توانٍ ولا مشاورة أحد. ولو لم أفعل كنت ملومًا، وإنّما صبرت عنه ترفّها له وصيانة ونشرًا للفلسفة والسفر يمنعه عن ذلك.

قال أبو سليمان: فكتبها منّي ملك سجستان ثم قال: أيّ نور شاع في ذلك الزمان والدهر وأيّ شكل في الفلك اتّفق في ذلك العصر فأين ذلك ممّا نحن فيه الآن. لله القدرة والعظمة والسلطان.}[2]

وكتب إلى جنده يعرّفهم بسيرته ومقصده، ويستنهضهم إلى قتال عدوّهم، وإلى الدعاء إلى التوحيد والعدل؛ فمن خالفه وخالفهم في ذلك حاربوه، ونفذت كتبه إليهم فتحرّك أهل مملكته واجتمعوا إليه مستعدّين؛ فأمر لهم بالأرزاق، ورتّب الرجال، فرأوا من جزالة رأيه وسموّ همّته وسماحة نفسه وتركه الاختصاص بالأموال دونهم شيئًا لم يروه من غيره مع تواضعه وحسن خلقه وقربه من المساكين والضعفاء ورحمته لهم، وشدّة غضبه في باب الله، وعظم هيبته فتقرّر في نفوس الناس أن سيكون منه أمر عظيم.

فلمّا مَلَك وقوي واستقامت له الأمور وبعث إليه دارا يطالبه بأداء ما جرى الرَّسْمُ بأدائه من الإتاوة، فكتب إليه الإسكندر أنّي قد ذبحت تلك الدجاجة التي كانت تبيض ذلك البيض!

١ في النسختين ع، ج: «أخرج» ونحن نقلناها من طبع حيدر آباد.
٢ ح، غ، ف – {وقيل له: ماذا بلغ... ...والعظمة والسلطان}.

İskender kral olduğu sırada Yunanları yönetimi altında toplayan bir kral olmadığından küçük topluluklar hâlinde yaşıyorlardı. İskender öncelikle Yunan kavimlerinin krallarına karşı savaş açtı; onları bir araya toplayarak yönetimi altına aldı. İskender bütün Yunanları yönetimi altında toplayan ilk kraldır. Sonra batıdaki bütün krallara karşı savaş açtı, onlarla savaştı ve zafer elde ederek bütün Batının kralı oldu. Sonra Mısır'a yönelerek krallığının yedinci yılında Akdeniz'in kıyısında İskenderiye şehrini kurdu ve şehre kendi adını verdi. Sonra Şam bölgesine yürüdü, oradan da Ermenistan'a hareket etti.

Haber Dârâ'ya ulaşınca onlara şöyle yazdı:

"Krallar kralı Dârâ'dan Tiros (Tyre/Sur) halkına. İmdi, bu azgın haraminin, aranızdan topladığı haramileriyle birlikte huruç ettiğini haber aldım. Adamlarını yakalayın, silahları ve hayvanlarıyla birlikte denize atın, elebaşları olan bu haramiyi de bana gönderin. Siz aklınızla, cesaretinizle, harp hilelerinizle ona karşı kesinlikle aciz değilsiniz; o ise adi hakir bir Romalı çocuğu. Bunu geciktirecek olursanız katımda hiçbir mazeretiniz olamaz."

Sonra İskender Ermenistan'dan çıkarak Ostohos (Strangas)[1] nehrine indi. Bunu haber alan Dârâ ona şöyle yazdı: Güneşle birlikte aydınlattığı dünyanın bütün krallarının kralı Dârâ'dan haramî Zülkarneyn'e. İmdi, biliyorsun ki gökyüzünün hükümdarı, beni yeryüzünün kralı kıldı; yüceliği, şeref ve izzeti, çokluk ve gücü bana verdi. Duydum ki sen, çapulcuları toplamış ve bizim topraklarımızda kargaşa çıkarmak için onları Ostohos nehrine yönlendirmişsin, taç takmış ve kendini kral ilan etmişsin. Hayatım üzerine yemin ederim ki bu Romalıların bilindik aptallıklarından biridir. Bu mektubumu okuyunca geri dön. Dönersen bu ahmaklığın muaheze edilmeyecek. Çünkü sen değersiz bir kölesin/çocuksun, benim gibi biri seni cezalandırmaz. Dönerek hem canını, hem ülkeni kurtar. Aksi takdirde ülkesine uğursuzluk getiren ilk kişi sen olmayacaksın. Bizde ne kadar çok altın olduğunu ve istediğimiz her şeye gücümüzün yeteceğini bilesin diye sana bir sandık dolusu altın gönderiyorum. Ayrıca katımdaki dengini bilesin diye sana bir top (küre) gönderiyorum. Ayrıca bir yük susam gönderiyorum ki yanımdaki askerlerin sayısının çokluğunu bilesin. Bir de tura gönderiyorum; çünkü sen daha çocuksun." Mektubu elçileriyle İskender'e yolladı.

1 Şehrezûrî'nin asıl kaynağı *Muhtârü'l-hikem*'in İspanyolcasının İngilizce çevirisinde Usyoche şeklinde. Bu nehir, Antik çağda Oxus adıyla bilinmektedir. Oxus, bugün Ceyhun ya da Amuderya olarak bilinen nehirdir.

وكان اليونانيون في الحين الذي ملك فيه الإسكندر طوائف كثيرة لا يجمعهم ملك واحد؛ {فجعل الإسكندر يعرف [يغزو] ملوك قومه حتى جمعهم وملك عليهم، وهو أوّل من جمع اليونانيين على ملك واحد}[1] ثم نازعته نفسه إلى غزو ملوك المغرب جميعًا فغزاهم وظفر بهم؛ فملك المغرب بأسره؛ ثم سار إلى مصر، وبنى الإسكندرية في السنة السابعة من ملكه، على البحر الأخضر، وسمّاها باسمه، ثم سار إلى الشام، وسار منه إلى أرمينية.

وبلغ دارا خبره؛ فكتب إليه: ''مِن دارا ملك الملوك إلى أهل طيرس؛ أمّا بعد! فقد بلغني خروج هذا اللص المارد فيمن جمع من اللصوص بين أظهركم، فخذوا أصحابه فاقذفوا بهم في البحر بأسلحتهم ودوابهم؛ وابعثوا إليّ بهذا اللصّ رئيسهم، فإنّ ذلك لن يعجزكم لحزمكم وجَلَدكم وكيدكم، وإنّما هذا غلام رومي حقير، فما عذركم عندي إن أخّرتم ذلك''.

ثم إنّ ذا القرنين خرج حتى نزل بنهر اسطوخس، فبلغ ذلك دارا، فكتب إليه: ''من دارا ملك ملوك الدنيا الذي يضيء مع الشمس إلى ذي القرنين اللصّ! أمّا بعد! فقد عرفت أنّ ملك السماء جعلني ملك الأرض وأعطاني الرفعة والشرف والعزّ والكثرة والقوّة، وقد بلغني أنّك جمعت لصوصًا وأخذت بهم نهر اسطوخس لتفسد في أرضنا، واعتقدت التاج ومللّكْتَ نفسك، وهذا لعمري من سَفَه الروم معروف، فارجع إذا نظرت إلى كتابي هذا، غير مؤاخذ بسفهك فإنّك غلام حقير ليس مثلي جاراك حاذاك، واتّقِ على نفسك وبلادك؛ وإلا فلست أوّل مشؤوم على بلاده، وقد بعثت إليك تابوتًا مملوءًا ذهبًا لتعلم كيف كثرته عندنا وقوّتنا على ما نريده، وكُرَة لتعلم أنّك عندي عدلها، وعدل سمسم لتعلم أنّ عندي عدد العسكر عددا كثيرًا، ودِرَّة لأنّك صبيّ! '' ووجّه بالكتب مع رسله.

---

١ ح – {فجعل الإسكندر... ...على ملك واحد}.

İskender buna vakıf olunca buyruğuyla elçiler bağlandı ve soyuldu. Sanki onları öldürmek istiyormuş gibi kılıcını getirtti. Elçiler İskender'e "Efendimiz! Hangi kralın elçileri öldürdüğünü gördünüz? Bu sizden önce hiçbir kimsenin yapmadığı bir şeydir!" dediler. Zülkarneyn onlara "Sizin efendiniz, benim bir kral değil, haramî olduğumu iddia ediyor. Ben de size haramilerin yaptığını yapacağım. Beni kınamayın, sizi benim gibi bir haramînin insafına bırakan kralınızı kınayın!" dedi. Bunun üzerine İskender'e şöyle dediler: "Ey Efendimiz! Kralımız seni tanımıyor. Oysa biz seni gördük ve cömertlik ve erdem sahibi bir kişiliğe sahip olduğunu öğrendik. Canımızı bağışla ve bize ihsanda bulun. Çünkü biz Dârâ'ya gördüklerimizi haber verir ve senin lehine şahitlik edenlerden oluruz." Bunun üzerine İskender onlara "Boyun eğip yalvardığınız için şefkat ve merhametimi göresiniz diye sizi bağışlıyor ve serbest bırakıyorum. Çünkü ben boyun eğilmesi hâlinde yakınım, ayak direnmesi durumunda ise uzağım." dedi. Bundan sonra hemen onların bağını çözdü ve ardından onlara yemek verilmesini emretti, onlar da yediler.

Sonra Dârâ'ya şu mektubu yazdı:

Philip oğlu Kral Zülkarneyn'den kendisinin krallar kralı olduğunu, gökyüzünün ordularının kendisinden korktuğunu, kendisinin yeryüzünün tanrısı ve ışık kaynağı olduğunu iddia eden Dârâ oğlu Dârâ'ya! İmdi, dünya halkını güneşin aydınlattığı gibi aydınlatan birine Zülkarneyn gibi adî, zayıf ve kul olan bir insandan korkmak yakışıyor mu? Behey adam, sen kendini ilâh sanma. Sen zorba bir insanın tekisin. Sana mühlet verildi ama sen azgınlaştın. Görmez misin ki Allah dilediği kullarına hükümranlık ve zafer verir. Sen ölmeyen tanrının adını kendine veren tamahkâr, zayıf ve azmış bir insansın. Fakat kendi adıyla adlanıp onun askerlerine musallat olana tanrının öfkesi haktır. Ölecek, çürüyecek, saltanatı kaybolup gidecek ve dünyayı başkasına terk edecek olan biri nasıl tanrı olabilir? Fakat sen zayıflığın yüzünden güç, cesaret ve şeref sahibi biri karşısında mukavemete güç yetiremeyecek birisin. Şimdi ben seni öldürmek için senin üzerine yürüyorum, hakkında ölüm yazılmış olan bir kral gibi senin karşına çıkacağım; çünkü ben bir insanım. Ölüm benim boynumdadır ve ecelim bana yaklaşmaktadır. Ben ise beni yaratan tanrımdan zafer diliyorum. Ona güvendim. Sadece O'na kulluk ediyor ve sana karşı bana zafer bahşetmesi için sadece O'ndan yardım diliyorum.

فلمّا وقف عليه الإسكندر أمر بهم فكُتفوا وجُرّدوا؛ ودعا بالسيف كأنّه يريد قتلهم، فقالوا له: ''يا سيّدنا! من رأيتَ من الملوك قتل الرسل؟! هذا ما لم يفعله أحد من قبلك''، فقال لهم ذو القرنين: ''إنّ صاحبكم يزعم أنّي لصّ ولست ملكًا، وأنا أفعل بكم فعل اللصوص فلا تلوموني ولوموا صاحبكم الذي عرّضكم لي وأنا لصّ!'' فقالوا له ''يا سيّدنا! إنّ صاحبنا لم يعرفك، ونحن قد رأيناك وعرفنا ما أنت عليه من نفسك وفضلك وكرمك، فاردُدْ علينا أنفسنا وامنُنْ علينا، فإنّنا نخبر دارا بما رأينا ونكون من شهودك''، فقال: ''أمّا إذ خضعتم وسألتم فإنّي مجيبكم ومشفّعكم لتعلموا رحمتي وعطفي، وإنّي قريب عند الخضوع، بعيد عند التعزّز''، فحلّ وثاقهم، ودعا لهم بطعام، فأكلوا.

وكتب إلي دارا: ''من ذي القرنين ابن فيلبس الملك إلى الذي يزعم أنّه ملك الملوك وأنّ جنود السماء تهابه وأنّه إله وضوءُ الدنيا دارا بن دارا، أمّا بعد! فكيف يحسن بمن كان يضيء لأهل الدنيا كإضاءة الشمس أن يهاب إنسانًا حقيرًا ضعيفًا عبدًا مثل ذي القرنين! فلا تظنّ يا هذا إلهاً، ولكنك إنسان مترف، أُمليَ لك فطغيت، أولا ترى أنّ الله يؤتي الملك والغلبة من يشاء؟ وأنت إنسان طامع ضعيف طاغٍ تسمّى باسم الإله الذي لا يموت؛ ولكن حُقّ له أن يغضب على من تسمّى باسمه وتسلّط على جنده، وكيف يكون إلهاً من يموت ويبلى ويذهب سلطانه ويترك دنياه لغيره! ولكنّك الذي من ضعفك وأنّك لا تطيق مناوأة ذي القوّة والبأس والنجدة، وأنا سائر إليك لقتالك وألاقيك بمثل من يلقى به الملك الذي كتب عليه الموت لأنّي إنسان؛ الموت في عنقي، وأجلي آتٍ، وإنّي أرجو النصر من إلهي الذي خلقني، عليه توكّلت، وإيّاه أعبد، وبه أستعين أن يظهرني عليك،

Mektubunda sana verilen altın, gümüş ve hazinelerin yani bizim kendisine ihtiyacımız olan şeylerin çok olduğunu bildiriyorsun. Hiçbir şey beni, nerede olursa olsun onu arayıp bulmaktan geri durduramaz. Bana bir tura, bir küre, bir de altın dolu sandık gönderdin. Turaya gelince bil ki ben azabını size tattırmak için Allah'ın size gönderdiği azap kırbacıyım, size kral, terbiye edici ve önder olacağım.[1] Küreye gelince ben umuyorum ki Allah, yeryüzünün hükümranlığını kürenin toplanması gibi avuçlarımda toplayacaktır. Altın sandığı ise mucize ve talih kuşudur ve Allah'ın size karşı bana zafer nasip edeceğinin garantisidir. Çünkü sandık senin altın dolu hazinelerinden biridir. Bu, senin hazinelerinin bana geleceğinin bir alametidir. Susama gelince onun sayısı çoktur ama dokunuşu yumuşaktır ve yenilir. Onda kötü ve sıkıntı veren bir yön yoktur. Ben de sana bir ölçek hardal gönderdim. Sen de onun tadına bak ve bil ki sen kendini yüceltip durdun, hâkimiyetinde gurura kapıldın ve bize hatırlattığın gücünle bizi korkutacağını sandın. Allah'tan diliyorum ki kendini ne kadar yücelttiysen seni, o kadar yerin dibine batırsın ki cümle âlem seni konuşsun. Bana da sana karşı zafer bahşetmesini diliyorum. Güvenim O'nadır ve dayanağım O'dur. Vesselam!" Mektubu mühürleyerek elçilere verdi ve Dârâ'nın gönderdiği altınların da elçilere geri verilmesini emretti. Elçiler Dârâ'ya geri döndü.

Bu arada Zülkarneyn Dârâ'nın komutanına Azerbaycan'da saldırdı ve onu bozguna uğrattı. Komutan, Dârâ'nın yanına yenilgiyle döndü. Savaş sonrasında İskender Fars ölülerinin defnedilmesini emretti ve defnedildiler.

Sonra İskender Achaia'ya gitti ve orada birçok şehri fethetti, bazı halklar için kanunlar koydu ve onlar buna uydular. Sonra Tauros (Toros) Dağı'na, sonra Fîlâîm (Pieria)[2] şehrine, sonra İlion[3] milletlerinin ülkelerine gitti. Oradan da Makedonya'ya geçti. Dönüşü annesinin hastalığı yüzündendi, ama döndüğünde annesini iyileşmiş buldu. Bunun üzerine İskender rahatladı ve oradan Abdera'ya gitti. Abderalılar şehrin kapılarını kapattılar. Bunun üzerine İskender onların ateşe verilmesini emretti. Abderalılar şöyle seslendiler:

1 Tura, tura denilen bir çocuk oyununda yanan veya yanılanların ebe tarafından vurulmak sûretiyle cezalandırılması için kullanılan ucu düğümlenmiş mendil.

2 Bithynia'da bir kent. Bebrycia ya da Bithynia diye adlandırılan bölge bugünkü güney doğu Marmara ve batı Karadeniz'in de dâhil olduğu bölgeye tekabül etmektedir.

3 Antik Troya bölgesinde antik şehir.

فقد أعلمتني في كتابك من كثرة ما أوتيت من الذهب والفضّة والكنوز ما بنا حاجة إليه، ولا يخلفني عن طلبه حيث كان شيء؛ وبعثت إليّ بِدِرّة وكرة وتابوت ذهب، فأمّا الدِّرَّة فإنّي سوط عذاب بعثني الله عليكم لأذيقكم بأسه، وأكون لكم ملكًا ومؤدّبًا وإمامًا؛ وأمّا الكرة فإنّي أرجو أن يجمع الله لي ملك الأرض باجتماع الكرة في يدي؛ وأمّا التابوت فإنّه طائر عجيب ورسوخ في نصر الله إيّاي عليك، لأنّ التابوت خزانة من خزائنك مملوءة ذهبًا، وهذه علامة تحول خزانة من خزائنك إليّ، وأمّا السمسم فعدده كثير، ولكنّه ليّن المحسّة، مأكول، ليست فيه كراهة ولا نكاية، وقد بعثت إليك بقفيز من خردل، فذُق طعمه واعلم أنّك علوتَ في نفسك وسطوت في سلطانك فظننتَ أنّك أرعبتنا بما ذكرت من عزّتك، وأرجو أن يضعك الله بقدر ما رفعتَ من نفسك حتى يتسامع بك أهل الأرض، وأن يظهرني عليك، وثقتي به، وتوكّلي عليه. والسلام!'' وختمه ودفعه إلى الرسل وأمر لهم بالذهب الذي كان دارا بعث به إليه، فقدم عليه رسله.

وقد واقع ذو القرنين خليفة دارا بأذربيجان وهزمه، فقدم على دارا مهزومًا، وأمر الإسكندر بقتلى الفرس فدفنوا.

ثم ارتحل إلى أكايا فافتتح به مدائن كثيرة وفَرَض لبعض أهلها فاتّبعوه، وارتحل إلى جبل طراس، ثم إلى مدينة فيلاثم إلى مدينة قوم إيليون، ثم مضى إلى ماقدونيا وكان رجوعه لأجل وجع أمّه فوجدها قد برئت، فسكنت نفسه لذلك وارتحل منها إلى بديرا، فغلّقوا الأبواب فأمر بإحراقها بالنار،

"Ey Zülkarneyn! Biz kapılarımızı seninle savaşmak için kapatmış değiliz. Fakat kapıları sana açtığımızı Dârâ'nın haber almasından ve bizi yok etmesinden korkuyoruz."

Zülkarneyn ise şöyle dedi:

"Siz kapılarınızı açın; zira ulu Allah bana Dârâ'ya karşı zafer nasip edinceye dek şehrinize girecek değilim. Korkmayın. Siz benim, itaatime girenlere ne yaptığımı ve verdiğim sözü tuttuğumu mutlaka öğrenmişsinizdir."

Bunun üzerine Abderalılar kapılarını açtılar; yiyecekler, [atlar için] alaf ve yem çıkardılar.

İskender oradan ölü denizin kıyısında yer alan Astantos (?) ve Katanta'ya (?) gitti. Sonra oradan Epiditus'a (?), sonra da İlias'a gitti. Sonra Dârâ ile karşılaşıncaya kadar yola devam etti. İki ordu arasında büyük bir savaş oldu. Orada güneşin doğuşundan gün ortasına kadar savaşa tutuştular. Vadilerden akan seller gibi kan aktı. Dârâ'nın adamları ganimet toplamaya dalarken Makedonlar oldukları hâl üzere kaldılar. Dârâ koruyucularının, komutanlarının ve seçkin yardımcılarının öldüklerini, geriye kalanların çoğunun yaralı ve yağmayla meşgul olduklarını görünce özel adamlarıyla kaçarak kurtuldu. Zülkarneyn Dârâ'nın geride bıraktıklarını kontrol altına aldı ve adamlarının çoğunu esir etti. Esirler arasında Dârâ'nın oğlu, kızı ve karısı da bulunuyordu. Dârâ kaçmaya devam etti; derken yüzeyi buz tutmuş büyük bir nehre ulaştı. Dârâ nehri geçti, adamları da ardından gittiler. Ağırlıklarıyla buz kırıldı ve pek çoğu suda boğuldu. Dârâ kurtuldu; uzaklaştı ve inandığı tanrının tapınağına gidip Zülkarneyn'den oraya sığındı. Orada durumunu ve görüşünü gözden geçirdi ve şöyle dedi: "Kurtulmaya, İskender'in himayesine girmekten daha yakın bir yol yoktur. Çünkü o, kerem sahibi ve sözünü tutan biridir."

Sonra İskender'e yalvaran ve onun karşısında kendini hor ve hakir gören bir mektup yazarak ondan kendisine acımasını; oğlunu, kızını ve eşini kendisine göndermesini rica etti. Fars hazinelerinden ve babasının hazinelerinden ne varsa hepsini ona vermeyi vaat etti. İskender onun mektubunu okuyunca ordusuyla ona doğru hareket etti. Dârâ'ya İskender'in geldiği haberi ulaşınca yanında kalan adamlarıyla birlikte Hint kralı Porus'a doğru kaçtı. İskender ona yetişti.

فنادوه: ''يا ذا القرنين! إنّا لم نغلقها لقتالك؛ ولكنّا خفنا أن يبلغ دارا أنّا فتحناها لك فيهلكنا'' فقال لهم: ''افتحوا فإنّي غير داخلها حتى ينصرني الله تعالى على دارا، فلا تخافوا، فقد علمتم وفائي بعهدي وصنيعي إلى من دخل في طاعتي'' ففتحوا له الأبواب وأخرجوا الطعام والعلوفات.

وارتحل منها إلى اسطندوس وقطندا وهما على البحيرة المنتنة، ثم ارتحل منها إلى فيدطوس ثم ارتحل إلى الياس، ثم رحل حتى لقي دارا وكانت لهم وقعة عظيمة والتحموا فيها من طلوع الشمس إلى انتصاف النهار وسالت الدماءُ سَيْل الأودية واشتغل أصحاب دارا بالغنائم، وثبت الماقدونيون على حالهم، فلمّا نظر دارا إلى حماته ورؤساء أصحابه وخيار أعوانه قد بادوا، وأكثر من بقي جريح ومشغول بنهب تخفّف في خاصّته هاربًا، واحتوى ذو القرنين على ما خلّف، وأسَر خلقًا كثيرًا من رجاله؛ فكان فيمن أُسِر ابنُه وابنته وامرأته، وسار دارا هاربًا حتى وقع إلى نهر كبير قد صار أعلاه جليدًا، فعبر عليه واتّبعه أصحابه، وانخسف بهم الجليد فغرق أكثرهم، وسلم دارا، ومضى حتى دخل بيت آلهته عائذًا بها من ذي القرنين، ثم دبّر أمره ورأيه فقال: ما شيء أقرب إلى النجاة من الدخول في أمان الإسكندر! فإنّه كريم المقدرة، وافي العهد.

فكتب إليه كتابًا يستعطفه فيه ويتذلّل له ويسأله أن يرحمه ويبعث إليه بابنه وابنته وصاحبته، ويعده أن يعطيه ما في كنوز فارس وخزائن آبائه، فلمّا قرأ الإسكندر كتابه نهض بأصحابه نحوه، وبلغ دارا إقبالُ الإسكندر إليه فخرج هاربًا فيمن بقي معه من أصحابه إلى فور ملك الهند، ولحقه الإسكندر،

İki topluluk birbirini görüp karşılaşınca Dârâ'nın arkadaşı ve veziri olan iki kişi, İskender nezdinde koruma elde etmek için öldürmek üzere Dârâ'nın üstüne atıldılar. Dârâ onlara sitem etti, onlara yaptığı ihsanları ve iyilikleri ve başkaları yüzünden kanını dökmemelerini hatırlatıp şöyle dedi: "Zülkarneyn bir kraldır. Siz beni öldürmek sûretiyle ona yaklaşsanız dahi kurtulamazsınız; çünkü krallar, kralların öcünü alır." Adamları Dârâ attan düşünceye kadar kılıçlarıyla vurdular. Ölüm vaki olmadan İskender ona yetişti; atından indi; Dârâ'nın başını kucağına koydu; yüzünden toprağı silkeledi, elini göğsüne koydu ve iki gözünden yaşlar boşanırken şöyle dedi:

"Ey Dârâ! Yıkıldığın yerden kalk ve topraklarının kralı ol. Tanrıma yemin olsun ey Pers'in kralı! Muhakkak seni mülküne yerleştireceğim, senden aldıklarımı sana iade edeceğim ve düşmanlarına karşı sana destek çıkacağım. Şimdi ben, senden dolayı kendimi ayıplıyorum; çünkü sen hayatta iken krallık günlerinde bir elçi olarak senin yemeğini yemiştim. Şimdi kalk; geçmişinden sorumlu tutulmayacaksın. Bela anında da ağlayıp sızlama; çünkü nimeti de darlığı da bilenler, belalara karşı başkalarından daha dayanıklıdırlar. Şimdi bunu sana kimin yaptığını bildir ki bizzat ben senin öcünü alayım."

Bunun üzerine Dârâ gözlerinden yaş akarak Zülkarneyn'in ellerini yüzüne koyup öperek şöyle dedi: "Ey Zülkarneyn! Büyüklenme, zorbalık etme, kendini gücünden fazla yüceltme ve dünyaya itimat etme! İşte başıma geleni görüyorsun. Bu sana ibret olsun, ibret olarak bu sana yeter. Benim gibi yere yıkılıp ölmekten sakın ve kaderin beni düşürdüğü duruma düşmekten korun. Hatırım için annemi koru! Kendi annen konumuna koy. Eşimi de kız kardeşin konumuna koy. Kızım Ruşeng'i (Roxana) de sana nikâhlıyorum." Sonra elini ağzına koydu ve öldü.

İskender'in emriyle Dârâ misk ve amber ile yıkandı, altından dokunmuş kumaşlarla kefenlendi. Roma diyarında ve Pers topraklarında cenaze için münadiler duyuru yaptı. Bütün askerler silahlarını takındılar, zırhlarını kuşanarak geldiler. İskender onları bölüklere ayırdı. Sonra on bin silahlı askere kılıçlarını çekmiş olarak naaşın önünde, on bin askere sağından, on bin askere de solundan yürümelerini emretti.

فلمّا تراءى الجمعان والتقوا وثب بدارا صاحباه ووزيراه ليقتلاه ليحصّلا بذلك الحرمة عند الإسكندر، فعاتبهما دارا وذكّرهما جميله وإحسانه إليهما، وأن لا يسفكا دمه لغيرهما؛ ''وإنّ ذا القرنين ملك فإن تقرّبتما إليه بقتلي لم تسلما لأنّ الملوك تأخذ ثأر الملوك.'' فضرباه بسيفيهما حتى وقع عن فرسه، فأدركه ذو القرنين قبل أن يقضى، فنزل عليه ووضع رأسه في حجره ونفض التراب عن وجهه ووضع يده على صدره، ثم قال وعيناه تدمعان:

''يا دارا! قم من مصرعك، وكن ملكًا على أرضك، وإلهي يا ملك فارس، لأملّكنك ولأردّنّ عليك ما أخذت منك ولأعيّننّك على عدوّك، وإنّي لأتذمّم منك لأنّي قد طعمت من طعامك أيّام حياتك كأنّي رسول، فقم غير مؤاخذ منك بما سلف، ولا تجزع عند حلول البلاء، فإنّ أهل النعمة والبلاء أصبر على البلايا من غيرهم، وأعلمني من فعل بك هذا لأنتقم لك منه!''

فقال دارا وعيناه تدمعان وقد وضع يدي ذي القرنين على وجهه وهو يقبّلهما: ''يا ذا القرنين! لا تتكبّر ولا تتجبّر، ولا ترفعنّ نفسك فوق قدرتك، ولا تركننّ إلى الدنيا، فقد رأيت ما أصابني ولك عبرة وأنت مكتفٍ بها، واحذر مصرعي وتوقّ ما صيّرتني إليه المقادير؛ واحفظني في أمّي فصيّرها أمّك في المنزلة، وامرأتي فصيّرها بمنزلة أختك، وقد زوّجتك ابنتي روشنك'' ثم وضع يده على فيه، فمات.

فأمر الإسكندر بدارا فغُسل بالمسك والعنبر، وكفّن بالثياب المنسوجة بالذهب، ونادى المنادي في الروم والفرس فاجتمعوا مستلمين بالسلاح فكتَّبهم كتائب وصفّهم صفوفًا، ثم أمر بعشرة آلاف رجل متسلّحة أن يمشوا أمام سريره قد استلوا سيوفهم، وعشرة آلاف خلفه، وعشرة آلاف عن يمينه، وعشرة آلاف عن شماله،

Zülkarneyn de Fars'ın ve Roma diyarının büyükleri ve yöneticileriyle naaşın önünde yürüdü. Bölükler ve mangalar da hareket etti. Mezarına kadar tören alayı sıra sıra yürüdüler. İskender mezarın yanına oturarak defnetmelerini istedi ve Dârâ'yı defnettiler. Sonra İskender Dârâ'yı öldüren iki katilin yakalanmasını emretti, yakalandılar ve Dârâ'nın mezarının başında çarmıha gerildiler.

Bunu gören Farslıların İskender'e karşı sevgileri arttı. İskender bütün ordusuna tek tek sırayla idam edilen iki adamın önünden geçmelerini emretti. Sonra Dârâ'nın kızı Ruşeng'e haber göndererek babasının vasiyetini ve kendisiyle evlenmesi konusundaki isteğini bildirdi. Ona evlilik teklif etti, o da olumlu cevap verdi. İskender'in emriyle çeyizi hazırlandı ve ona götürüldü. Sonra İskender İran'ın başına Dârâ'nın kardeşini getirerek onu kardeşinin yerine koydu. Ayrıca Fars memleketleri için doksan kral tayin etti ki işte bunlar küçük küçük beyliklerdir. Mecûsî dininin kitaplarını yaktırdı ve astronomi, tıp ve felsefe kitaplarını Yunancaya çevirterek ülkesine gönderdi, asıllarını da yaktırdı. Ateşgedeleri yıktırdı. Doğuda bir şehir kurarak diğer şehirlerden insanları aileleriyle birlikte oraya nakletti ve oraya yerleştirdi ve oraya Merciyanus (Alexandria Margiane) adını verdi ki bu şehir Merv şehridir. İskender birçok şehir daha kurdu.

Çeşitli milletlerin krallarıyla savaşmak üzere yoldayken İskender'e annesi Rukiye'nin (Olympias) mektubu ulaştı. Mektupta şöyle yazıyordu: "İskender'in annesi Rukiye'den zayıf iken Yaradanın gücüyle güçlenmiş, onun kudretiyle başkalarına üstün gelmiş, onun izzetiyle yücelmiş ve kudretlenmiş oğlu İskender'e. Oğlum! Gururu kalbine sokma, çünkü bu seni helak eder. İçinde büyüklüğe yer verme; çünkü bu seni alçaltır. Oğlum! Nefsini hakir gör ve bil ki pek yakında içinde bulunduğun bu hâlin değişecek. Oğlum! Sakın ha cimri olma! Çünkü cimrilik seni kınanmaya götürür. Oğlum! Topladığın hazinelere ve depoladığın mallara bak ve onları derhal biriyle birlikte savaş atı üstünde bana gönder."

Annesinin mektubu İskender'e ulaşınca beraberindeki bilgeleri toplayarak kendisine yazılan şeyin ne anlama geldiğini sordu. Ama hiç kimse bu mektupla neyin kastedildiği bilemedi. Bunun üzerine İskender kâtibini çağırarak

ومشى ذو القرنين في مقدّم سريره ومعه عظماء الروم وفارس وسادتها وسارت الكتائب والصفوف، ومشت الرجال على مراتبها، حتى انتهوا إلى حفرته، فجلس الإسكندر عندها وأمر بدفنه فدفنوه، وأمر بالقبض على قاتِلَيْ دارا، فأُخذا وصُلبا عند قبره.

فلمّا رأى ذلك رجال الفرس ازدادوا له محبّة، وأمر جنوده أجمعين أن يمرّوا بين المصلوبين رجلًا رجلًا، ثم بعث إلى روشنك أعلمها بما كان من وصيّة أبيها ومسألته أن يتزوجها، وعَرض عليها ذلك فأجابته، فأمر لها بمال فجهزت وحملت إليه، ثم خلّف على فارس أخا دارا، وصيّره مكان أخيه، وملّك على مملكة فارس تسعين ملكًا وهم ملوك الطوائف، وأحرق كتب دين المجوسيّة، وعمد إلى كتب النجوم والطبّ والفلسفة فنقلها إلى اللسان اليوناني وأنفذها إلى بلاده وأحرق أصولها، وهدم بيوت النيران وبنى مدينة بالمشرق ونقل إليها الناس من البلدان بأهاليهم، وأسكنهم إيّاها وسمّاها مرجالوس، وهي مدينة ”مَرو“، وبنى مدنًا كثيرة.

ووصل الإسكندر في مسيره لمحاربة ملوك الأمم كتابُ أمّه روقيا، فقرأه، فإذا فيه: ”من روقيا أمّ الإسكندر إلى ابنها الإسكندر الضعيف المتألّه الذي بقوّة الباري قوي وبقدرته قهر وبعزّته استعلى. يا بنيّ! لا تودع العُجْبَ قلبك فإنّ ذلك مُرْديك، ولا تدع للعظمة فيك موضعًا فإنّ ذلك يضعك. يا بنيّ! ذلّل لنفسك، واعلم أنّك عن قليل تتحوّل عمّا أنت فيه. يا بنيّ! إيّاك والشحّ فإنّ الشحّ يزري بك، يا بنيّ! انظر إلى الكنوز التي جمعتها والأموال التي خزنتها فعجّل حملها إليّ مع رجل مفرد على فرس جواد.“

فلمّا ورد عليه كتاب أمّه جمع من كان معه من الحكماء فسألهم عن معنى ما كتبت إليه، فلم يجد ذلك عندهم ولا عرفوا ما أرادت، فدعا بكاتبه

"Biriktirdiğimiz her şeye bakıp sayımını yap, meblağını yaz ve kendisinde sakladığımız yerleri mektupta açıkla." dedi. Sonra mektubu mühürledi; birini savaş atına bindirdi ve "Bu mektubu anneme götür." dedi ve sonra şöyle söylendi: "Ancak benden biriktirdiğim malların miktarını ve hazinelerimi sakladığım yerlerin bilgisini göndermemi istemiş olmalı."

Sonra Hint kralı Porus'a doğru yola koyuldu. Bir ay boyunca bilmedikleri dağlık ve engebeli bir yolda yürüdüler. Sonra Porus'a şu mektubu yazdı:

"Dünya krallarının kralı Zülkarneyn'den Hindistan kralı Porus'a. İmdi; benim tanrım, beni yardımıyla destekleyen, bana fetihler nasip eden ve düşmanlarıma karşı galip kılarak beni yücelten, bana yeryüzünde saltanat veren ve kendisini inkâr edenlerden intikam almak için beni görevlendiren Allah'tır. Ben seni hem benim, hem senin tanrımıza; beni, seni ve bütün varlıkları yaratana ve her şeyin rabbine kulluk etmeye, başka hiçbir şeye kulluk etmemeye çağırıyorum. O bunu, bulunduğun bölgede sana hükümranlık vermekle ve seni dengin olan krallardan üstün kılmakla hak etmiştir. Nasihatimi kabul et, tapınılan putları bana gönder, bana haraç öde ki benden emin olasın. Aksi halde tanrıma and olsun ki senin toprağına ayak basarım, saygınlığına leke sürerim, ülkeni tahrip ederim ve seni dedikodu malzemesi yaparım. Benim tanrımın Dârâ'ya ne yaptığını ve ona karşı bana nasıl yardım ettiğini gördün. Hiçbir şeyi sağlığına denk görme ve bunu bir ganimet bil."

Fakat Porus İskender'e çok kaba ve ağır sözlerle dolu bir cevap gönderdi ve bunun üzerine İskender ona saldırdı. Hint hükümdarı savaş için filler ve zarar veren yırtıcı hayvanlar hazırlamıştı. İskender kendisine korku veren şeyleri gördü ve onlara karşı muharebe taktiğini bilemedi. Adamlarına danıştı ama onlardan da bu konuda teknik bilen bir kimse yoktu. Kısa bir süre düşündü, sonra yanındaki ustaların toplanmasını emretti. Ustalara demirden yirmi dört bin içi boş heykel yaptırdı. Sonra heykellerin içini odun ve kömür doldurttu, onları sıra sıra dizdi, silah kuşandırdı ve içinde ateş yaktırdı.

Porus askerleriyle, fillerle ve yırtıcı hayvanlarla İskender'e saldırdı. Filler bu heykeller üzerine seğirtti ve onları insan sanarak hortumlarını doladılar. Fakat heykellerin içindeki ateş alevlenerek fillerin hortumlarını yaktı.

وقال: ”انظر كلّ ما جمعنا وأَحْصِ عدّته واكتب بمبلغه في كتاب وبيّن فيه المواضع التي أودعناه فيها“. ثم ختمه وحمل رجلًا على فرس جواد فقال له: امض بهذا الكتاب إلى أمّي، ثم قال: إنّما سألتني أن أبعث إليها بعلم ما اجتمع عندي من المال والمواضع التي أودعته فيها.

ثم ارتحل إلى فور ملك الهند، فسار إليه شهرًا في أرض مجهولة وعرة وجبال، وكتب إليه: ”من ذي القرنين ملك ملوك الدنيا إلى فور صاحب الهند، أمّا بعد! فإنّ إلهي الله الذي أيّدني بالنصر وأعزّني بالفتح وعلاني بالقهر للأعداء، ومكّن لي في البلاد، وبعثني نقمة على من كفر به وجحده، فإنّي أدعوك إلى إلهي وإلهك وخالقي وخالقك وخالق كلّ شيء وربّ كلّ شيء أن تعبده ولا تعبد غيره، فإنّه قد استحقّ ذلك منك بما قد ملّكك به على أهل ناحيتك وفضّلك على نظرائك من الملوك، فاقبل نصيحتي، وابعث إليّ بالأصنام التي تُعبد، وأدّ إليّ الخراج تسلم منّي، وإلا فإنّي أقسم عليك بإلهي لأطأنّ أرضك، ولأهتكنّ حرمتك، ولأخرّبنّ بلادك، ولأجعلنّك حديثًا، قد رأيتَ ما صنع إلهي بدارا وكيف أعانني عليه، فلا تعدل بالعافية شيئًا واغتنمها“.

فأجابه بجواب فيه جفاء وغلظة، فزحف الإسكندر إليه، وقد أعدّ ملك الهند الفيلةَ والسباع الضارية على القتال، فرأى الإسكندر من ذلك ما هاله وليس يدري كيف وجه المحاربة، فسأل أصحابه فلم يجد لذلك حيلة عندهم، ففكّر مليًا، ثم أمر بجمع الصنّاع الذين معه، فصنعوا له أربعة وعشرين ألف تمثال على بكرات حديد مجوّفة وملأها حطبًا وفحمًا وصفّها صفوفًا وألبسها السلاح وأضْرَم في داخلها النار النيران.

وزحف فور إلى الإسكندر بالرجال والفيلة والسباع، فتبادرت الفيلة إلى تلك التماثيل تظنّونها أناسًا، ولوت خراطيمها عليها، فالتهبت النار فيها فأحرقتها،

Yırtıcı hayvanlara da aynı oldu. Bunun üzerine hepsi gerisin geri kaçmaya başladılar ve Porus'un askerlerini ezerek öldürdüler. Zülkarneyn ve adamları peşlerine düştüler, geceye kadar savaştılar. Bu şekilde yirmi gün savaşmaya devam ettiler, öyle ki iki ordu da yok olmaya yüz tuttu. Zülkarneyn'in adamlarından kayıplar da iyice çoğaldı. Bunun üzerine Zülkarneyn ordunun yok olmasından korktu, endişelendi ve şöyle seslendi:

"Ey Porus! Bir krala, askerlerini kurtarabilecekken onları ölüm tehlikesine atması yakışmaz. Arkadaşlarımızın yok oluşlarını seyrediyoruz. Buna ne gerek var? Gel, sen ve ben bizzat vuruşalım. Kim diğerini öldürürse o diğerinin krallığına sahip olsun."

Bu, Porus'un çok hoşuna gitti. Çünkü iri yapılıydı, Zülkarneyn ise çelimsizdi. Bölükler sıra sıra dizilip dururken ikisi yürüdüler ve kılıçlarını çektiler. Porus muktedir bir şekilde geldi. Zülkarneyn'e yaklaşırken kendi ordusundan bir nara işitti ve kim olduğunu görmek için döndü. Bunu fırsat bilen İskender onun omzuna bir kılıç darbesi indirip onu yere yıktı ve öldürdü.

Porus'un askerleri onun öldüğünü görünce üzüntü, teessüf ve öfke içinde var güçleriyle savaşa giriştiler. Zülkarneyn onlara "Ben kralınızı öldürmüşken daha ne uğruna savaşıyorsunuz?" diye bağırdı. "Onun durumuna düşünceye kadar seninle savaşmayı sürdüreceğiz. Hakkımızda ölüm fermanı veresin diye kendi ellerimizle kendimizi sana bırakacağımıza onurumuzla ölürüz daha iyi!" dediler. İskender, "Kim silahını bırakırsa güvende olacaktır." dedi. Bunun üzerine silahlarını bıraktılar; o da savaştan el çekti. Askerler onun barışına dâhil oldular, o da onlara güzel davrandı. Zülkarneyn'in emriyle Porus'un cesedi tütsülenip kefenlendi ve krallara gösterilen saygı ona da gösterildi. Sonra toprakları üzerindeki malları ve silahlarına el konuldu.

Bu olay şöyle de anlatılmıştır: İskender ve Porus karşı karşıya gelince İskender ona "Ben senden güçsüz olduğum halde bana karşı yardım mı istedin?" deyince Porus kızdı ve "Kimden istemişim?" dedi. İskender ona "İşte, şu arkandaki Farslıdan!" deyince Porus arkasına döndü. İskender ansızın mızrağını fırlattı ve onu biçti. Sonra kralın oğlu, İskender'e saldırdı ve İskender onu da dövüşerek öldürdü.

وكذلك السباع فولّت جميعها على الأدبار؛ فطحنت جنود فور وقتلتهم، وحمل ذو القرنين وأصحابه بعقب ذلك وقاتلوهم إلى الليل، فلم يزالوا كذلك عشرين يومًا حتى تفانوا، وكثر ذهاب أصحاب ذي القرنين؛ فخاف وأشفق ونادى:

''يا فور! ليس ينبغي للملك أن يورد جنده مورد الهلكة وهو يقدر على دفعها، وقد نرى فناء أصحابنا؛ فما يدعونا إلى هذا؟ تعال نقتتل أنا وأنت: فمن قتل صاحبه غلب على مملكته''.

فأعجب ذلك فور لأنّه كان عظيم الخلقة وكان ذو القرنين حقيرًا، فمشيا جميعًا والصفوف قائمة، واستلّا سيفيهما، وأقبل فور مقتدرًا، فلمّا قرب من ذي القرنين سمع في عسكره صيحة راعته؛ فالتفت لينظر ما هي، فاغتنمها الإسكندر فضربه على كتفه بسيفه فصرعه ووقع عليه.

فلمّا رأى جنود فور هلكته أقبلوا على القتال تأسّفًا وحزنًا وحنقًا بأشدّ ما يقدرون عليه، فناداهم ذو القرنين: ''على ماذا تقاتلون وقد قتلت ملككم؟'' فقالوا: ''لا نزال نقاتلك حتى نرد مورده ولا نلقي بأيدينا إليك تحكم فينا بالقتل ولكن نموت كرامًا''، فقال لهم الإسكندر: ''من وضع السلاح فهو آمن!» فوضعوا السلاح، فكفّ عن القتال، ودخلوا في سلمه وأحسن إليهم، فأمر بجسد فور فطُيّب وكُفّن وفُعل به ما يُفعل بالملوك من الكرامة، ثم أخذ أمواله وما كان في أرضه من ذلك ومن السلاح.

وقيل: إنّهما لـمّا التقيا قال له الإسكندر: أتستعين عليّ وأنا أضعف منك؟ فغضب فور وقال: بمن؟ فقال له: بالفارس الذي خلفك، فالتفت فور، فزرقه بمزراق فذبحه، ثم خرج عليه ابنه فقتله محاربة.

{Başka bir rivayete göre İskender, Hint kralıyla her sene haraç üzerinde, ayrıca kendisine putun kâsesinin nakli ile yaşlı büyük bir bilge yollanması üzerinde anlaşma yapmış. Onlar da bunu vermişler. Bu kâse, tahtadan olup suyu mıknatısın demiri çektiği gibi çekiyormuş. Susuz bir çöle konulduğu zaman doluncaya kadar suyu yerin derinliklerinden çekiyormuş. Böylece kâsenin sahibi, çöllerde ve sahralarda yanına su almak zorunda kalmıyormuş. Söz konusu put ise Hintlilerin ibadet ettikleri bir put (fetiş) olup kâsenin ancak ona ibadet sayesinde dolduğunu iddia ediyorlarmış."}[1]

Sonra Brahmanların ilim ve hikmetlerini haber alınca onlara doğru gitti. Brahmanlar onun geldiğini öğrenince âlimlerinden bir grubu ona gönderdiler ve ona şöyle yazdılar: "Beşer Brahmanlardan Zülkarneyn'e. Şayet bizimle savaşmak için geliyorsan bizde uğruna savaşmanı gerektirecek hiçbir şey yoktur. Geri dön; çünkü biz fakirleriz, bizde mal değil, sadece hikmet vardır. Hikmet ise savaşla elde edilmez. Eğer bizden almak istediğin hikmet ise o zaman Allah'tan iste, o sana hikmeti verir."

Zülkarneyn onların mektubunu okuyunca askerlerine durmalarını emretti ve yanına küçük bir grup alarak yanlarına gitti. Onlara yaklaşınca meskenleri gölgelikler ve mağaralar olan çıplak insanlar gördü. Oğulları ve kadınları ovalarda ot topluyordu. Onlara bazı sorular sordu, aralarında hikmete dair bazı meseleleri tartıştılar. Sonra onlara: "Bütün halkınız için benden bir şey isteyin!" deyince onlar "Biz senden sadece sonsuzluk istiyoruz, başka değil!" dediler. İskender "Ömrüne bir saat bile eklemeye gücü yetmeyen bir kişi başkasına nasıl sonsuzluk verebilir? Bu hiç kimsenin sahip olmadığı bir şeydir!" deyince "Bunu biliyorsan bu dünyadan ayrılacağını bile bile insanlarla savaşarak onları öldürmekle ve yeryüzünün hazinelerini biriktirmekle ne istiyorsun?" dediler. İskender onlara şöyle dedi: "Ben bunu kendim için yapmadım. Allah beni dinini galip kılmak ve onu inkâr edenleri öldürmek için görevlendirdi. Siz bilmiyor musunuz ki rüzgâr hareket ettirmediği müddetçe deniz dalgaları hareket etmez. İşte ben de böyleyim. Rabbim beni görevlendirmemiş olsaydı yerimden kımıldamazdım. Fakat ben Rabbime itaat eden ve ecelim bana gelinceye kadar onun emrini uygulayan biriyim. Dünyaya geldiğim gibi dünyadan çırılçıplak ayrılacağım" dedi. Sonra yanlarından ayrılıp gitti.

1 Bu kısım, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında İskender'in Brahmanlarla karşılaşmasından sonra nakledilmektedir.

{وقيل: إنّه صالح ملك الهند على الخراج في كلّ سنة وحمل كأس البد إليه وإخراج شيخ كبير حكيم إليه، فأعطوه ذلك وكانت الكأس من خشب يجذب الماء كجذب المغناطيس الحديد، وإذا وضعت في مفازة لا ماء بها جذبت الماء من قعر الأرض حتى يمتلئ فلا يحتاج صاحبها إلى استصحاب الماء في المفاوز والصحارى، والبد صنم يعبده الهند يزعم أنّه إنّما هي الكأس تمتلئ لأجل عبادتهم له.}[1]

ثم سار إلى البرهمانيين لما بلغ إليه من علمهم وحكمتهم، فلمّا بلغهم مجيئُه أنفذوا إليه جماعةً من علمائهم، وكتبوا إليه: ''من البرهمانيين البشر إلى ذي القرنين: فإن كنت إنّما أتيت لقتالنا فليس عندنا ما تقاتلنا عليه؛ فارجع فإنّا مساكين وليس لنا إلا الحكمة بلا أموال، والحكمة لا تُنال بالقتال، وإن كانت الحكمة طلبتك من قِبَلنا، فارغب إلى الله يُعطيكها''.

فلمّا قرأ كتابهم أمر أصحابه بالوقوف، وسار إليهم في عصبة يسيرة، فلمّا دنا منهم رأى قومًا عُراة مساكنهم المظالّ والمغائر، وأبناؤهم ونساؤهم في السهول يجتنون البقل، فسألهم، وجرت بينه وبينهم محاورات ومسائل كثيرة من الحكمة، ثم قال: ''سلوني لعامّتكم!'' فقالوا: ''نسألك الخلود لا نريد غيره'' فقال لهم: ''وكيف يقدر على الخلود لغيره من لا يقدر لنفسه زيادةَ ساعة في عمره؟ هذا ما لم يملكه أحد!'' فقالوا له: ''إن كنت تعلم هذا، فما تريد من قتال هذا الخلق وإبادتهم وجمع كنوز الأرض وأنت مفارقها؟'' فقال لهم: إنّي لم أفعل هذا نفسي، ولكن ربّي بعثني لإظهار دينه وقَتْل من كفر به، أما تعلمون أنّ أمواج البحر لا تتحرّك حتى تحرّكها الريح؟! فكذلك أنا: لو لم يبعثني ربّي لم أبرح من موضعي، ولكنّي مطيع لربّي، منفذ أمره حتى يأتيني أجلي فأفارق الدنيا عريان كما دخلتها، ثم انصرف عنهم.

---

١ غ، ف: {وقيل: إنّه صالح... ...عبادتهم له}؛ وردت بعد الفقرتين التاليتين اللتين في البرهمانيين.

İskender hocası Aristoteles'e Hint diyarında gördüğü ilginç şeyleri haber veren bir mektup yazdı ve yönetimde nasıl bir siyaset izlemesi, ülkeleri ve milletleri nasıl yönetmesi gerektiği konusunda görüş bildirmesini istedi.

Sonra Çin'e doğru yürüyüşe geçti. Çin hükümdarı ile aralarında pek çok mektuplaşmalar oldu ve elçiler gidip geldi. Nihayet Çin hükümdarı ona bir elçi göndererek kendisine itaat edeceğini, sözünü kabul edeceğini bildiren bir elçi gönderdi ve "Sen buna benden daha layıksın." diyerek tacını ona gönderdi. Ayrıca İskender'e altın, gümüş, mücevher, koku, misk, kılıçlar, semerler ve bunun dışında çok büyük şeylerden oluşan hediyeler gönderdi.

Sonra Çin heyeti huzuruna çıkınca İskender onlara tavsiyelerde bulundu; öğüt verdi ve adaletin zorunlu kanunlarına riayet etmeleri gerektiğini emretti. Ayrıca yaşayışlarında gereği üzere iş görmeleri için ellerinde bulunacak bir ahitname yazdı. Yanlarından ayrılıp gitti.

{Rivayet edilir ki Çin kralı İskender'e çok hoş bir cevapla birlikte bir elçi, bir hizmetçi, bir cariye, bir günlük yiyecek ve bir top kumaş gönderdi. İskender şaşırdı ve dedi ki: "Onun gibi biri benim gibi birine böyle hediye göndermez." Bilgeleri topladı ve onlara bu durumu sordu. İçlerinden biri şöyle dedi: "Bu bir simgedir. Yani demek istiyor ki "Yeryüzüne sahip olsan bile ilişkide bulunman için bir cariye, giymen için bir kat elbise, sana hizmet eden bir hizmetçi, yemen için bir günlük yiyecek sana yeter. Senin yaptıklarına ne lüzum var!" İskender, "Gerçekten de bana kafi gelecek bir nasihatle yetinmiş."}[1]

İskender Türk illeri ve öteki bütün doğu ülkelerini fethetti, oralarda şehirler kurdu, set yaptı, krallıklar verdi ve aralarından valiler tayin etti. Ayrıca her birinin gücü nispetinde yıllık ödeyecekleri vergiler koydu. Çok hayretengiz işler yaptı ve sonra Batıya döndü.

İskender hakkında şöyle bir olay anlatılmaktadır: Müneccimler, İskender'in krallığının yıkılmasının emaresinin onun demirden bir yeryüzünün üstünde ve altından bir gökyüzünün altında ölmesi şeklinde bir kehanette bulunmuşlardı. İskender günlerden bir gün sefer halindeyken burnu çok kanayınca bitkin düştü. Neredeyse atından düşecek şekilde sarktı.

1 Bu paragraf Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında daha sonra gelmektedir.

وكتب إلى معلمّه أرسطوطاليس يخبره بعجائب ما رأى في بلاد الهند ويستطلع رأيه فيما يفعله من سياسة أمره وتدبير البلاد والأمم.

ثم سار إلى الصين، ومضت بينه وبين ملكها مكاتبات ومراسلات كثيرة استقرّ آخرها على أن أنفذ إليه ملك الصين يخبره بطاعته له وإذعانه إلى قوله، وبعث إليه بتاجه وقال له: ''أنت أحقّ به منّي''، وأنفذ إليه من هدايا الصين من الذهب والفضّة والجواهر والعود والمسك والسيوف والسراج وغير ذلك شيئًا عظيمًا.

ثم قدم وفد الصين عليه فوصّاهم ووعظهم وأمرهم بلزوم السنن الواجبة العادلة، وكتب لهم عهدًا أبقاه في أيديهم يعملون عليه في سيرتهم، وانصرف عنهم.

{ويروى أنّ ملك الصين أجاب الإسكندر بألطف جواب، وأنفذ رسولًا وخادمًا وجارية وطعام يوم ودست ثياب، فتحيّر الإسكندر وقال: ليس هذا هديّة مثلي من مثله، فجمع الفلاسفة، فسألهم فقال له واحد: إنّه رمز، أي أنّه لو ملكت الأرض لكفاك جارية تطأها، وثوب تلبسه، وخادم يخدمك، وطعام تأكله، فما الحاجة إلى ما تصنع؟ فقال: لقد وعظني بعظة كافية وترك.}[1]

ودوّخ بلاد المشرق كلّه، الترك وغيرهم، وبنى المدن فيها، وبنى السدّ وملّك الملوك، وولّاهم من قِبَله، وجعل عليهم الإتاوة يؤدّي كلّ واحد على ما يحتمل حاله في كلّ سنة، وعمل العجائب وتوجّه منصرفًا إلى المغرب.

وذكروا أنّه كان فيما نظر المنجّمون فيه من نهاية انقضاء ملك الإسكندر، أنّ آية ذلك أن يموت على أرض من حديد تحت سماء من ذهب. فبينا هو يسير ذات يوم، إذ رعف رعافًا عظيمًا، فأجهده الضعف حتى مال عن فرسه،

---

١ غ، ف: {ويروى أن ملك الصين... ...كافية وترك}؛ وردت فيما بعد في الترتيب.

Komutanlarından biri hemen inerek İskender'in zırhını çıkardı, İskender için yere serdi ve altından bir kalkan ile onu kızgın güneşten gölgeledi. İskender bunu görünce "İşte ölüm vaktim!" dedi. Kâtibini çağırarak ona "Anneme göndereceğim bir mektupla başıma geleni azıcık da olsa hafiflet. Mektup bitince ölmeden önce onu bana oku; çünkü korkarım pek yakında ölüm bana gelecek." dedi. İskender'in, annesine yazdığı bu mektup meşhur olup şöyle başlar:

"Cesediyle az bir süre dünya halkına dost, ruhuyla uzun süre ahiret halkına komşu olacak olan, kul oğlu kul İskender'den bu dünyada yakınında olmak saadetine eremediği, ama öte dünyada komşu olacağı sevgili ve temiz kalpli annesi Rukiye'ye..." Mektup böyle sonuna kadar devam eder.

{Öleceğini anlayınca kâtibini çağırıp ona ilkinden başka olan şöyle bir mektup daha yazdırdı: "Allah her şeye yeter. Emriyle yeryüzünün her tarafını ele geçiren ama bugün onun tutsağı olan İskender'in katından yakınında olmak tadına varamadığı şefkatli ve sevgili annesi Olympias'a... Esenlik sana olsun ey hoş kokulu annem! Benim yolum, anneciğim, benden önce geçenlerin yoludur. Sen ve benden sonra hemen peşim sıra gelecek olanlar, bu dünyada hepimizin misali dünün ardından gelen bugün gibidir. O halde dünya için üzülme! Çünkü dünya kendini sevenleri aldatır. Bu konuda ibret, senin bildiğin üzere seninle beraber kalmaya devam etmek için bir yol bulamayan ve beni kurtaramayan Philip'in krallığıdır. Öyleyse artık sabrı kuşan, kalbinden tasayı at. Musibete uğramış kimselerle teselli bul. Her kim ki musibete düşmüş ise işte sadece onlardan, başına geleni atlatıncaya kadar senin durumuna yardım etmesini iste. Zira vardığım şey, içinde olduğum durumdan daha iyi ve daha ferahlatıcıdır. Teselliyi kabul ederek bana ve kendine iyilik yap. Esenlik hidayete tabi olanlara olsun." Her iki mektubunda mühürlenmesini emretti ve iki mektubu da gizlice annesine gönderdi.}[1]

Hastalığı Kûmas (Khumas/Kumeş)'ta başlamıştı; Şehrezûr'da iyice ağırlaştı. Rûst-kubâz'da öldü.[2]

1 Bu kısım, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında daha sonra gelmektedir.

2 Kûmas İran'da bir şehir; Şehrizor, Batı İran ve Irak'ın Süleymaniye şehrini de içine alan plato; Rûst-Kubâz Bağdat'ın güneyinde eski Bâbil'de Şâd-Kubaz'a bağlı bir köy.

فنزل بعض قوّاده فنزع درعه وفرشها له وظلّله من الشمس بترس من ذهب، فلمّا رأى ذلك قال: ''هذا أوان منيّتي!'' فدعا بكاتبه وقال له: ''خفّف عليّ بعض ما نزل بي بكتاب أوجّهه إلى أمّي، فإذا فرغت منه فاقرأه عليّ قبل موتي، فإنّي أظنّ عن قليل سينزل بي''.

وكان الكتاب المعروف الذي أوّله: ''من العبد بن العبد الإسكندر رفيق أهل الأرض بجسده قليلًا، ويجاور أهل الآخرة بروحه طويلًا إلى أمّه روقيا الصفيّة الحبيبة التي لم يتمتّع بقربها في دار القرب، وهي مجاورته غدًا في دار البعد...'' إلى آخر الكتاب.

{ولمّا أيقن بالموت دعا بكاتبه، وأملى عليه كتابًا غير الأوّل: الله الكافي، من عند الإسكندر المستولي على أقطار الأرض بالأمر وهو اليوم رهينها إلى روقيا أمّه الرحيمة الحبيبة التي لم يتمتّع بالقرب منها. السلام عليك الطيّب الذاكي! إنّ سبيلي يا أمّي سبيل من قد مضى من الأوّلين، وأنتِ ومن يتخلّف بعدي بالأثر وإنّما مثلنا في هذه الدنيا كاليوم الذي يتبع ما تقدّمه فلا تأسفي على الدنيا، فإنّها غارّة لأهلها، والعبرة في ذلك ما قد عرفتِ من الملك فيلبس حيث لم يجد سبيلًا إلى المقام معك ولا يخلص عليّ، فتدرّعي الصبر، وانفي الجزع من قلبك وتأسّي بالمصابين فإنّ كلّ أحد تصيبه مصيبة فتستعيني به على أمرك إلى أن تمضي لشأنك، فإنّ الذي أصير إليه خير ممّا كنت فيه وأروح، فأحسني إليّ وإلى نفسك بقبول العزاء والسلام على من اتّبع الهدى. وأمر بختم الكتابين وأنفذهما إلى أمّه سرًّا.}[1]

وكان بدء مرضه بقومس، واشتد بشهرزور، ومات بروستقباذ.

---

١ غ، ف: {ولمّا أيقن بالموت... ...وأنفذهما إلى أمّه سرًّا}؛ وردت فيما بعد في الترتيب.

Öldüğünde bedeninin kefenlenmesini, altın bir tabuta konulmasını ve İskenderiye şehrine götürülerek oraya defnedilmesini vasiyet etmişti. Böyle yapıldı. Büyüklerin, eşrafın kralların, emirlerin, vezirlerin ve diğer tabakalardan insanların omuzlarında taşındı. Ailesi, yakınları ve yakınlık derecesine göre insanlar onun etrafında halka halka durdular. Sonra topluluğun lideri kalkarak şöyle dedi: "Bugün çok ibretli bir gündür; kral onu açığa çıkarmıştır. Görünmeyen şerri ortaya çıkmış, var olan hayrı ise kaybolmuştur. Kim bir kralın ardından ağlamak istiyorsa ağlasın, kim de hayrete düşmek istiyorsa hayret etsin."

Sonra âlim ve bilgelere dönerek şöyle dedi:

"Ey bilgeler! Şimdi hepiniz yakınlar için teselli, diğer insanlar için öğüt olacak bir şey söylesin." Böyle de yaptılar.

{Milatus şöyle dedi: "Dünyaya cahil olarak geldik, gafil olarak yaşadık ve istemeden ayrılıyoruz."

Küçük Zenon şöyle dedi: "Ey Azimü'ş-şan! Bulutun daha koyu gölgeye doğru izmihlâle uğrayan gölgesinden başka bir şey değildin. İşte krallığından hiçbir eser hissedilmiyor; hiçbir haberi de bilinmiyor artık!"

İkinci Eflâtun şöyle dedi: "Ey gasıp gayretkeş! Seni terk edeni toplayıp durdun. Senden kaçanı yönetmeye çalıştın. İşte bak şimdi onun günahı sana yapıştı. Semeresi ve sefası ise başkasına kaldı."

Poutos şöyle dedi: "İsteyerek bize nasihat etmemiş ama şimdi kendi durumuyla zorunlu olarak bize nasihat eden kimsenin durumuna şaşırmıyor musunuz?"

Mestoros şöyle konuştu: "Dün sadece dinleyebiliyor ama konuşamıyorduk, bugün ise biz konuşabiliyoruz ama acaba sen duyabiliyor musun?"

Theon şöyle konuştu: "Uyuyanın düşüne bakın nasıl da kaybolup gitmiş! Bulutun gölgesine bakın ki nasıl da çekilip gitmiş."

Sous şöyle konuştu: "Bu zât ölmemek için çok öldürmüştür ama işte öldü ve öümü nasıl da savamadı kendinden ölümle?"

Bir bilge şöyle konuştu: "Geniş yeryüzünü katlayıp düren bu şahıs iki arşınlık bir alana katlanıp dürülünceye kadar doymadı."

وكان قد وصّى أن تكفّن جثته وتجعل في تابوت من ذهب، ويحمل إلى الإسكندرية فيُوارى هناك، ففعل ذلك، فحُمل على مناكب العظماء والأشراف والملوك والأمراء والوزراء وسائر طبقات الناس، وتكنّفه ذو القرابة من أهله الأخصّ فالأخصّ، ثم قام زعيم القوم فقال: ''هذا يوم عظمت العِبر فيه، وكشف الملك عنه، وأقبل من شرّه ما كان مدبرًا، وأدبر من خيره ما كان مقبلًا، فمن كان باكيًا على ملك فليبكِ، ومن كان متعجّبًا فليتعجّب،'' ثم أقبل على الحكماء والعلماء فقال: ''ليقل كل امرئ منكم قولًا يكون للخاصّة معزّيًا وللعامّة واعظًا!''، ففعل ذلك.

{فقال ميلاطس: خرجنا إلى الدنيا جاهلين، وأقمنا فيها غافلين، وفارقناها كارهين.

وقال زينون الأصغر: يا عظيم الشأن! ما كنت إلا ظلّ سحاب اضمحلّ إلى أظلّ، فما يُحسّ لملكك أثر ولا يُعرف له خبر.

وقال أفلاطون الثاني: أيّها الساعي المغتصب! جمعت ما خذلك، وتولّيت ما تولّى عنك، فلزمتك أوزاره، وعاد على غيرك مهنؤه وثماره.

وقال فوطس: ألا تتعجّبون ممّن لم يعظنا اختيارًا حتى وعظنا بنفسه اضطرارًا.

وقال مسطرس: قد كنا بالأمس نقدر على الاستماع ولا نقدر على القول، واليوم نقدر على القول، فهل تقدر على الاستماع؟

وقال ثاون: انظروا إلى حلم النائم كيف انقضى، وإلى ظلّ الغمام كيف انجلى.

وقال سوس: قد أمات هذا الشخص كثيرًا لئلّا يموت، فمات، فكيف لم يدفع الموت عن نفسه بالموت؟

وقال حكيم: طوى الأرض العريضة فلم يقنع حتى طُوي منها في ذراعين.

Bir başkası şöyle dedi: "İskender yardımcılar, alet ve edevat olmadan bu yolculuğu hariç hiçbir yolculuğa çıkmamıştı."

Bir başkası şöyle dedi: "Ey İskender! Bırakıp gittiğin yere ne kadar da istekliyiz! Şimdi senin gördüklerinden ne kadar da gafiliz!"

Bir başkası şöyle dedi: "Suskunluğuyla verdiği acıyı sözüyle hiç vermedi."

Bir başkası şöyle dedi: "Yükselmeye olan hırsından olacak ki tamamıyla düştü."

Bir başkası şöyle dedi: "Şu anda yedi iklim kaynıyor. Çünkü onlara sükûnet sağlayan kimse artık sükûnete kavuştu, sessizliğe gömüldü."[1]

İskender'in tabutu İskenderiye'ye taşındı. Şehre yaklaştıklarında annesi, onu en güzel şekilde karşılamalarını emretti. Onlar da böyle yaptılar. Tabut annesinin yanına konulunca şöyle dedi:

"Yavrucuğum! Hikmeti gökyüzüne, hükümranlığı dünyanın dört bir yanına ulaşan ve kralların zorla önünde diz çöktükleri bir kişinin durumu ne garip! Nasıl da o bugün uyuyor ve uyanmak nedir bilmiyor, susuyor ve konuşmak nedir bilmiyor! Kim ki söylediğimi benden İskender'e bildirebilirse onun yanımda mükâfatı büyük olacak; ona nezdimdeki konumunca ihsanda bulunacağım. Şunu söylemek isterim: O bana öğüt verdi, ben de öğüdünü tuttum; o beni teselli etti, ben de teselli buldum ve sabrettim. Ona kavuşacak olmasaydım bunu yapmazdım! Sevgili oğlum! Diriyken de, ölüyken de esenlik senin üzerine olsun! Hayattayken ne güzeldin, ölüyken de ne güzelsin."

Bilgeler annesinin yanına geldiler ve daha önce nakledildiği gibi bilgece sözler söyleyip öğütler verdiler. Sonra annesinin emriyle tabut İskenderiye'de defnedildi. Sonra İskender'in mektubunda emrettiği gibi yemek yaptırdı ve huzuruna kadınlar getirildi. Onların önüne yemek konunca daha önce evine hüzün girmiş ve başına bir musibet gelmiş hiçbir kadının onun yemeğinden yememesi üzerine kadınlara yemin verdirdi. Kadınlar bunu duyunca yemekten uzak durdular ve "Hepimizin evine hüzün girdi" dediler. Rukiye (Olympias), "Bakıyorum da bütün kadınlar çaresiz. Şimdi öyle zannediyorum ki benim başıma gelen musibet ve hüzün gibisi hepsinin başına da gelmiş. Dünya benden yüz çevirdi,

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

وقال آخر: ما سافر الإسكندر سفرًا بلا أعوان وآلة وعدة غير سفره هذا.

وقال آخر: ما أرغبنا[1] فيما فارقت وأغفلنا عمّا عاينت.

وقال آخر: لم يؤذنا بكلامه كما آذانا بسكوته.[2]

وقال آخر: من شدّة حرصه على الارتفاع انحطّ كلّه.

وقال آخر: الآن تضطرب الأقاليم لأنّ مُسكّنها قد سكن.}[3]

وحُمِل تابوته إلى الإسكندرية، فلمّا قرب من البلد أمرت أمّه أن يتلقّوه بأحسن هيئة ففعلوا ذلك، فلمّا أدخل التابوت عليها قالت: ''العجب يا بنيّ لمن بلغ السماء حكمته، وأقطارَ الأرض ملكه، ودانت له الملوك عنوةً، كيف هو اليوم نائم لا يستيقظ، وساكت لا يتكلّم! فمن ذا يبلّغ الإسكندر عنّي فيعظم حباؤه منّي وتجود منزلته عندي فإنّه قد وعظني فاتّعظتُ، وعزّاني فتعزّيتُ وصبرت، ولولا أنّي لاحقة به ما فعلت، فعليك السلام يا بنيّ حيًّا وميتًا! فنعم الحيّ كنت، ونعم الهالك أنت!''

وحضرها الحكماء ونطقوا بالحكمة والموعظة كما نقل من سَلَف، ثم أمرتْ بالتابوت فدفن بالإسكندرية، ثم صنعت طعامًا كما أمرها الإسكندر في كتابه، وأُحضرت لها النساء، فلمّا وُضع الطعام بين يديها أقسمت عليهن أن لا تأكل من طعامها امرأة دخل بيتها الحزن، أو أصابتها مصيبة، فلمّا سمعن ذلك أمسكن عن الطعام وقلن: ''كلّنا قد دخل بيوتنا الحزن''، فقالت روقيا: ''ما لي أرى النساء حيارى! إنّي أظنّ أنّ البلاء والحزن قد دخل عليهنّ أجمعين مثل ما دخل عليّ، قد ولّت الدنيا عنّي،

١ في النسختين: «أدعنا» ونحن صحّحناها «أرغبنا»؛ من الملل والنحل للشهرستاني، ٤٦٨/٢.
٢ في الملل والنحل للشهرستاني، ٤٦٨/٢: «لم يؤدّبنا بكلامه كما أدّبنا بسكوته».
٣ ح، ص، ج – {فقال ميلاطس: خرجنا إلى الدنيا... ...لأنّ مسكّنها قد سكن}.

güçsüzlük belimi büktü, yokluğa doğru gittiğimi anladım. Bâkî kalmak, ölmeyen, yok olmayan, fânî olmayan ve her şeyin yaratıcısı olan hayat sahibi yaratıcıya aittir. Çocuğunu emziren her kadın onu ölmesi için büyütür, yok olması için besler, acısını göreceği gün için hazırlar. Sevgiliden, gönlün meyvesinden ve nefsin biricik emelinden firakın yerini ne doldurur? Onun ölümünden sonra sevgilimin yurduna katılmamı Allah bana nasip edinceye kadar yabani hayvanlarla birlikte avare dolaşmaktan başka dünyada bana bir vatan ve kalacak bir yer yoktur."

İskender on dokuz yaşında tahta oturmuştu. Krallığının süresi on yedi küsür yıldı. Bu sürenin dokuz yılını savaşlarla, sekiz yılını ise savaşsız sakin bir şekilde geçirdi. Yirmi iki millete ve kendi boylarından on üç boya galip geldi. Denilir ki onun batıdan doğuya gitmesi, dünyayı dolaşması iki sene sürdü. Dârâ'yı yendikten sonra ancak altı küsur yıl hayatta kaldı. Ordusunda hizmetçiler hariç üç yüz yirmi bin savaşçı vardı.

İskender sarışın, çilli ve mavi gözlüydü ve ince bir yapısı vardı. Otuz altı yaşında öldü. Yüzü ne annesine, ne babasına benzerdi. Gözleri birbirinden farklıydı; gözlerinin biri masmaviydi, diğeri siyaha çalardı. Bir gözü yukarı, diğer gözü aşağı bakardı. Dişleri ince ve uçları keskindi. Suratı aslanın suratına benzerdi. Küçüklüğünden beri cesur ve savaşa atılgandı.

[Zülkarneyn Lakaplı İskender'in Âdâbı]

Babası İskender'e hocasının sözünü dinlemesini tavsiye edince "Ben buraya dinlemeye değil, yapmaya geldim." dedi.

Ona "Genç yaşına rağmen bu kadar büyük bir imparatorluğa nasıl eriştin?" denilince "İnsanların kalplerini kazanmakla. Düşmanlarımı dostlarım haline getirerek kalplerini kazandım, dostlarıma ise iyilikle yapmak sûretiyle sadakat göstererek." dedi.

"Bir insanın yapmayacağı şeyi söylemesi ne çirkindir! Söylemeden önce yapması da ne güzeldir!"

وهدّ الوهن ركني، وأذعنتُ بحلول الزوال، والدوام لبارئ الكلّ الحيّ الذي لا يموت ولا يزول ولا يفنى، وكلّ مرضعة فللموت تربّي، وللفناء تغذّي، وإلى الثكل تصير، فما العِوَض مِن فراق الحبيب وثمرة القلب ومنى النفس!؟ ما أرى أنّ في الدنيا وطنًا ولا مقرًّا بعد هلاكه، إلا أن أهيم مع الوحوش، إلى أن يكرمني البارئ باللحوق بدار الحبيب".

ومَلَك وله تسع عشرة سنة، وكانت مدّة ملكه سبع عشرة سنة: منها تسع سنين محارب، وثماني سنين مطمئن بغير حرب، وغلب اثنتين وعشرين أمّة، وثلاث عشرة عشيرة من عشائره، ويقال إنّه في ذهابه من المغرب إلى المشرق طاف الدنيا في سنتين ولم يلبث بعد غلبته لدارا إلا ستّ سنين وكسرًا، وكانت عدّة جيوشه ثلثمئة ألف وعشرين ألفًا من المقاتلة سوى الأتباع.

وكان الإسكندر أشقر، أنمش، أزرق، لطيف الخلقة. مات وله ستّ وثلاثون سنة. وكان لا يشبه أباه ولا أمّه في الصورة. وكانت عيناه مختلفتين: إحداهما شديدة الزرقة، والأخرى تميل إلى السواد، وإحداهما تنظر إلى فوق والأخرى إلى أسفل. وكانت أسنانه دقيقة حادّة الرؤوس. وكان وجهه كوجه الأسد. وكان شجاعًا جريئًا على الحروب منذ صباه.

[آداب الإسكندر الملقّب بذي القرنين][1]

وأوصاه والده أن يستمع كلام معلّمه، فقال: إنّي لم آت ههنا لأسمع لكن لأفعل.

وقيل له: بم نلت هذه المملكة العظيمة على حداثة سنّك؟ فقال: باستمالة الناس، أمّا الأعداء فبتصييرهم أصدقاءَ وتعاهُد الأصدقاء بالإحسان إليهم.

وقال: ما أقبح بالإنسان أن يقول ما لا يفعل وما أحسن الفعل ابتداءً قبل القول.

١ نحن زدنا هذا العنوان نقلًا عن مختار الحكم لابن فاتك.

"Söylemeden yapman, yapmadan söylemenden daha güzeldir."

"Sana iyilik yapılmasını istiyorsan iyilik yap."

İskender bir bilgeye "Devlet ne ile düzen bulur?" diye sordu. Bilge "Halkın itaati ve sultanın adaleti ile" dedi.

Savaşmak amacıyla bir topluluğa doğru yöneldi. Onunla kadınlar savaşmaya başlayınca İskender savaştan çekildi ve şöyle dedi: "Bu öyle bir ordudur ki onu yenersek, bunda en ufak bir övüncümüz olamaz ve eğer yenilirsek işte o zaman dünya durdukça rezilliğimiz söylenir."

Bâbil'de ölmek üzere iken şöyle yalvarıyordu: "Rabbim! Beni rızana eriştir. Senin dışında her krallık batıldır." Derken öldü. Onu yüceltmek amacıyla tenine toprağın değmeyeceği altından bir tabuta konuldu. Veziri ölümünü gizleyip İskenderiye'ye varıncaya kadar orduya ve hazinelere komuta etti. Sonra tabutu ortaya çıkarıp sarayın içine yerleştirdi. Böylece bu dünyada tam tamına otuz iki sene yaşadı ve bunun on iki senesinde kraldı.

Hizmetçilerinden birinin onu zehirleyip öldürdüğü, sonra da önemli ve seçkin kişilere ölümünü beyan ettiği de iddia edilmiştir. Ona mersiye dizen bilgelerin tamamının bu vezire işaret ettiği söylenmektedir.

İskender'e "Niçin hazineleri artırmıyorsun?" denilince şöyle dedi: "Arkadaşlarım benim hazinelerimdir. Onlarla hazinelerimi çoğaltırım, odalarda depolamam."

Çoğunlukla mağlup olan İskender adında bir adama şöyle dedi: "Ya ismini değiştir ya da yenilmekten kurtul."

Yardımcısında, üzerinde şöyle yazan bir sayfa buldu: "Dünyaya az meyil daha esenliktir, kadere dayanmak daha rahattır. İbretler hüsnüniyet anında ortaya çıkar, kaçınmak olacağı engellemez."

Arkadaşlarından iki adam İskender'den aralarında hüküm vermesini isteyince şöyle dedi. "Hüküm, sizden birini memnun eder, diğerini gücendirir. Gerçekle muamele edin, ikiniz de memnun olun."

Bir gün oturdu ve onu kimsw sormadı. Bunun üzerine İskender "Bugün hayatımdan hiçbir tat almadım" dedi.

وقال: أن تفعل ما لا تقول أحسن من أن تقول ما لا تفعل.

وقال: أحسن إن أحببت أن يحُسن إليك.

وسأل حكيمًا بماذا يصلح الملك؟ فقال: بطاعة الرعيّة وعدل السلطان.

وقصد قومًا لمحاربتهم، فحاربته النساء فكفّ عن محاربتهن وقال: هذا جيش إن غلبناه لم يكن لنا فيه فخر، وإن غلبنا كانت الفضيحة إلى آخر الدهر.

وكان يقول عند موته ببابل: ربّ أنلني رضاك، فكلّ ملك باطل سواك، حتى قضى ، فأودع في تابوت من ذهب حتى لا يمسّ جلده التراب إجلالًا له، وستر الوزير موته وقاد الجيوش والخزائن حتى انتهى به إلى الإسكندرية، وأخرج التابوت فوضعه في البلاطة لتمام اثنتين وثلاثين سنة عاشها في الدنيا، ملك منها اثني عشرة سنة.

وقيل إنّ بعض عبيده سمّه فقتله، وأظهر للوجوه والخاصّة موته، وقيل كلّ واحد من الحكماء يرثيه أشار بذلك الوزير.

وقيل لم لا تكثر الكنوز! فقال: أصحابي هم كنوزي فأكنزها فيهم ولا أكنزها في البيوت.

وقال لرجل يسمّى الإسكندر وكان كثيرًا ما ينهزم: إمّا أن تغيّر اسمك وإمّا أن تنتقل عن فعلك.

وجد في عضده صحيفة فيها: قلّة الاسترسال إلى الدنيا أسلم والاتّكال على القدر أروح، وعند حسن الظنّ تقع العبر ولا ينفع لما هو واقع التوقّي.

وسأله رجلان من أصحابه أن يقضي بينهما، فقال: الحكم يرضي أحدكما ويسخط الآخر فاستعملا الحقّ يرضيكما جميعًا.

وجلس يومًا فلم يسأله أحد فقال: لا أجد اليوم من عمري لذّة.

İskender sohbet arkadaşlarına şöyle dedi: "Kişinin çirkin bir iş yapmak konusunda kendi evinde ailesinden, bunun dışındaki bir yerde yüz yüze geleceği kimselerden, tüm bunlardan emin olduğu yerde kendisinden ve hiç olmazsa Allah'tan utanması gerekir."

Filozoflar İskender'e bir ilâhmış gibi secde edilmesi konusunda görüş alışverişinde bulundular. İskender onları bunu yapmaktan menetti ve şöyle dedi: "Her şeyi yaratanın dışında başka birine secde yoktur. Göz aydınlığı erdemlerle donattığı kişinin O'na secde etmesi sezadır."

{Uzun bir müddet onunla bulunan ve hiçbir hatasını söylemeyen vezirine "Benim senin hizmetine ihtiyacım yok." deyince vezir "Niçin?" diye sordu. İskender "Çünkü ben bir insanım, insan ise hatadan korunmuş değildir. Eğer sen benim herhangi bir hatamı anlayamadıysan demek ki cahilin tekisin, yok eğer anlayıp da söylemediysen o zaman da sahtekârın tekisin." dedi.

İskender içip demlenen bir gruba rast geldi. Onu kendileriyle eğlenen bir şakacı zannederek üstüne su attılar. Onun İskender olduğu ortaya çıkınca çok şiddetli bir kaygıya kapıldılar. İskender "Endişelenmeyin. Siz bunu, ben olduğum için yapmadınız. Ancak arkadaşınızdır diye yaptınız." dedi.

"Bileni, arazinin hakkından gelir. Cahilinin ise arazi hakkından gelir."

"Krallığımda kötülüğün karşılığını verebilecekken affedip yapmadığımdan daha çok hoşuma giden hiçbir şeye ulaşmadım."

İskender'in yanına bir fakir girip "Bana on bin dinarın tahsisini emret!" deyince İskender "On bin dinar sana yaraşmaz." dedi. Bunun üzerinde fakir "Ey kral! Sana yaraşır ya!" deyince İskender paranın ona tahsisini emretti.

"İlim olmasaydı, ne dünya ayakta durur ne de ülke düzelirdi."}[1]

[2]{Anlatıldığına göre Aristoteles'in elçisi İskender'in huzuruna çıkıp uzun süre konuşmadan oturdu. İskender ona dedi ki: "Ya konuşursun dinlerim veya ben söylerim sen dinlersin." Bunun üzerine elçi "Seçim sizin ekselansları!" dedi. İskender ona [Aristoteles'i kastederek] "Filozof ne yapıyor?" deyince elçi,

1 Bu kısım, Ragıp Paşa ve Fatih nüshasında bu bölümde daha önce geçmektedir.
2 "İskender'in Âdab'ının buradan sonuna kadar olan kısmı, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

وقال الإسكندر لجلسائه: ينبغي للرجل أن يستحي أن يأتي قبيحًا في منزله من أهله وفي غيره ممّن يلقاه وحيث يأمن فمن نفسه، وإلا فمن الله.

وتشاور الحكماء في أن يسجد له كالإله فنهاهم فقال: لا سجود لغير بارئ الكلّ ويحقّ له السجود على من كساه بهجة الفضائل.[1]

{وقال لوزير له أقام معه مدّة فلم ينهه عن عيب؛ فقال: لا حاجة لي في خدمتك فقال: ولم؟ قال: لأنّي إنسان، والإنسان لا يفقد الخطأ، فإن كنت لم تقف منّي على خطأ فأنت جاهل، وإن كنت وقفت فسترته فأنت غاشّ.

ومرّ على قوم يشربون فتوهّموه مزّاحًا كان يألفهم فصبّوا عليه ماء فلمّا تبيّن لهم أنّه الإسكندر جزعوا جزعًا شديدًا، فقال: لا تجزعوا فإنّكم ما فعلتم هذا بي وإنّما فعلتموه بصاحبكم.

وقال: قتل أرضًا خابرُها، وقتلت أرض جاهلَها.

وقال: ما نلت في ملكي شيئًا أحبّ إليّ من أنّي قدرت على المكافأة بالإساءة فعفوت ولم أفعل.

ودخل على الإسكندر فقير فقال: مر لي بعشرة آلاف دينار، فقال: ليس هذا قدرك فقال: فقدرك أيّها الملك، فأمر له بها.

وقال: لولا العلم ما قامت الدنيا ولا استقامت المملكة.}[2]

{يقال: إنّ رسول أرسطو وفد على الإسكندر، فمكث طويلًا لا يتكلّم، فقال له الإسكندر: إمّا أن تقول فأسمع، وإمّا أن أقول فتنصت، فقال: التخيير لك أيّها الملك! فقال له: ما فعل الحكيم؟

---

١ ص، ج: نهاية "آداب الإسكندر الملقّب بذي القرنين"

٢ غ، ف: {وقال لوزير له أقام... ...ولا استقامت المملكة}؛ ورد فيما قبل من الترتيب.

"Ey kral! Hazır ve nazır bir halde mücahede hakkında düşünüyor dedi. İskender "Onun bu nazır hali ne derece?" diye sorunca elçi "Gözü ne durup dinleniyor ne de gözünü kırpıyor. Dili de durmuyor. Dünya onun nezdinde irin ve kan gibi" dedi. İskender "Benden sonra onun halka karşı muamelesi nasıl?" deyince elçi "Harap sinelerdeki karanlık kalpleri aydınlattı. Kalpleri hikmetle çoğalttı ve kalplerdeki cehaleti öldürdü." dedi. İskender "Dış elbisesi nedir?" deyince elçi "Dünyadan el etek çekmek, arzularından kaçınmaktır." dedi. İskender "Görünmez elbisesi nedir?" deyince elçi "Uzun uzun düşünmek ve sürekli hayret etmek" dedi. İskender "Bu hayret neye ki?" diye sorunca elçi "İnsanlara şaşıyor, nasıl da dünyaya kanıyorlar diye; güngörmüşlere şaşıyor nasıl da tecrübelerine güveniyorlar diye" dedi. İskender "Bunlardan hangisine daha fazla hayret ediyor?" deyince elçi "Bunlardan sırtı yere gelmiş olanın nasıl baştan başladığına, reddedilenin nasıl tekrar döndüğüne, babası ölen birinin nasıl ebedi kalmak istediğine, zengin olanın sürekli onun olmayan bir zenginlikle nasıl mutluluk duyduğuna, fakirin zengini bedbaht kılan şeyi elinden kaçırdığı için nasıl üzüldüğüne hayret ediyor." dedi. İskender "Bu zengin ve fakirden hangisini daha şaşılası görüyor?" deyince elçi şöyle dedi: "Her ikisi de eşittir. Çünkü biri, kendisinin olmayan bir şeyle seviniyor, diğeri de zengini mutsuz eden şeyi nasıl olup da elde edemediğine üzülüyor ve yükü hafifken belini bükmek, dertsiz kaygısız iken kaygısını artırmak kendisine sevimli gözüküyor. Geçimi kolay ve rahat iken yorgun ve bitkin düşmek istiyor. Oysa ona dünyadan açlığını bastıracak, susuzluğunu giderecek, bedenini örtecek miktarı yeter." İskender "O, kralın krallığının devam etmesine mi yoksa zeval bulmasına mı sevinç duyar?" deyince elçi "Tabii ki kralın krallığının devamına" dedi. İskender "Niçin böyle ki? Hani dünya onu ilgilendirmezdi?" deyince elçi şöyle dedi: "Kralın otoritesinde hikmeti açığa vurabilmek için; ilmin taşıp yayılmasına, âlimlerin ve filozofların yakınlığını kazanmaya, halkın iyiliklere ait terbiyeyi almasına, cahilleri aydınlatmakla mükâfat kazanmaya, insanları hidayete ve erdemli bir yaşama taşımaya imkân sağlaması için; dünyayı reddetmeye, arzuları bırakmaya, takati yettiği halde lezzetleri terk etmeye, onlara hâkim olmaya, onlara yanaşmamaya, çoğaldıkları ve sıklaştıkları zaman onların kendisini dize getirmesine karşı koymaya güç bulabilmek için krallığın devamına sevinir.

فقال: أيّها الملك جدّ في الجهاد ولقد كان حذرًا مستعدًّا، قال: ما بلغ حذره؟ قال: عينه لا تسكن ولا تطرف، ولسانه لا يفتر، الدنيا عنده كالقيح والدم. قال: كيف عمل في الرعيّة بعدي؟ قال: أنار القلوب المظلمة في الصدور الخربة، وكثرها بالحكمة وأمات فيها الجهالة. قال: فما لباسه الظاهر؟ قال: الزهد في الدنيا والامتناع من شهواتها. قال: فما لباسه الباطن؟ قال: الفكر الطويل والتعجّب الدائم. قال: ممّ ذاك؟ قال: من أهل الدنيا كيف اغترّوا بها، ومن أهل التجربة كيف وثقوا بها. قال: فمن أيّهم كان أشدّ تعجّبًا؟ وقال: من مصروعها كيف عاودها، ومن مسلوبها كيف راجعها، ومن الذي مات أبوه كيف رجا البقاء، ومن غنيّها كيف فرح بما ليس له بدائم، ومن فقيرها كيف حزن على فوت ما يشقى به الغني. قال: فمن أيّهما كان أشدّ تعجّبًا؟ قال: من جميعهما سواء، وذلك أنّ هذا فرح بما ليس له، وهذا حزن على فوت ما يشقى به الغنيّ كيف لم ينله فأحبّ أن يثقل ظهره وهو خفيف الظهر وأحبّ أن يكثر همّه وهو قليل الهمّ والغمّ، وأراد أن يكون في تعب ونصب وهو مستريح، وإنّما يكفيه من الدنيا ما يسدّ جوعه ويُذهب ظمأه ويستر جسمه. قال: أهو في دوام الملك للملك أظهر سرورًا أم في زواله؟ قال: بل في دوامه للملك. قال: ولم ذلك والدنيا ليست من شأنه؟ قال: للقدرة على إظهار الحكمة في سلطانه؛ والاستمكان من إفاضة العلم وإشاعته، وتقريب الحكماء والعلماء وأخذ الرعيّة بالأدب العائد بالخير، ودرك الخير في تبصير أهل الجهالة، وحمل الناس على الهدى والسيرة الفاضلة؛ والقوّة على رفض الدنيا ورفض الشهوات وترك اللذّات عند القدرة عليها؛ والتمكّن منها والامتناع عليها ورفض غلبتها عند تكاثرها وتواترها،

Zira dünya ona karşı galip gelememiştir; onu tuzaklarında müşkül duruma sokamamıştır; tatlılığıyla, türlü oyunlarıyla, çarpık tertipleriyle, işlerin sonunu düşünmeyen cahillerin tez koştuğu aldatıcı faktörleriyle onu kaydıramamıştır. O dünyayı dize getirmiş, dünya onun hakkından gelememiştir. O dünyayı kontrol altına almış, dünya onu zapt edememiştir. Fakat dünya ona ne zaman cilalanıp parlamışsa onun dünyadan uzaklığı kat kat artmış, böylece ondan sakınmıştır. Dünya ne zaman ona yaklaşmışsa onun dünyadan nefreti bir kat daha artmıştır." İskender "Ölüm karşısındaki korkusu ve nefislerin hesap görücüsünün karşısına çıkmakla ilgili korkusu nasıl?" deyince elçi "Ölüme özlem duyar ve ölüm sonrası için ise ümitli" dedi. İskender "Niçin böyle?" deyince elçi "Çünkü o, dünyayı feda ederek kendini elde etmiştir. İyilik sayesinde ipoteğini çözmüş, kendini ahiret karşılığında satmıştır. Filozof, ahireti için çalışıp durur. Sonuçta bâkî kalan nimetleri geçici nimetler karşılığında satın almış, ölüm onun nezdinde hapisten kurtuluşa dönüşmüştür. Artık ölüm onun yaptığı hayırlardan ve artırıp yığdığı iyilik azıklarından hiçbir şeyi talan edip alamaz" dedi. İskender "Onun baskın tabiatı nedir?" deyince elçi "Herkes için rahmet, herkes için ezadan kaçınma, herkese iyilik etmek, ilim ve hikmet sahiplerine saygı duymak istifade edeceklere iyiliğin faydalarını saçmak ve onlara hikmeti öğrenip istifade ettikleri için teşekkür etmek" dedi. İskender "Ülke halkını ne halde bıraktın?" diye sorunca elçi "Cehalet kılıcını kınından çekmiş ve tutsaklığından ipini koparmış, hor iken şimdi saygın olmuş. Ülke halkının kurnazları filozoflara, âlimlere ve salihlere üstün tutulur olmuş. Filozofları hakir görüp göç ettirdiler. Akılla ilgili konuların kökü kesildi, nefisler ufaldı ve nefislere hüzün girdi. Biz de cahillerin elinde darmadağınık olduk, keder hayatında dört bir yana saçıldık" dedi. Bu esnada İskender ağladı ve şöyle dedi: "Biz bu aldatıcı dünyayı elde etmek için çabaladık ve çok direndik, âlimler ise onu reddetmek için çok çalıştılar ve çok direndiler, onu kabule yanaşmadılar, biz ise onu reddetmeye karşı direndik. Sonuçta onların el etek çektiklerini biz istedik, onlar da bizim rağbet ettiğimiz şeylerden el etek çektiler. Onların yaptıkları arkasından onlara sevinç bırakırken bizim yaptıklarımız bize derin bir hüzün bıraktı. Şimdi biz onlara özenirken kendimize ağıtlar yakar olduk; onlardan yana mutluluk duyarken kendimize ağlıyoruz.

فإنّ الدنيا لم تغلبه على نفسه ولم تورّطه في فخاخها، ولم تُمله بحلاوتها وأنواع خدعها وزخارفها المموّهة وأسباب غرورها التي يسرع إليها أهل الجهالة الذين لا يفكرّون في عواقب الأمور فقهر الدنيا ولم تقهره وضبطها ولم تضبطه ولكنّها كلّما لمعت له ازداد منها بعدًا فيتحاشى، وكلّما تقرّبت إليه ازداد منها نفورًا. قال: كيف كانت هيبته للموت وخوفه على الوقوف على حسّاب النفوس وديّانها؟ قال: كان إلى الموت مشتاقًا ولما بعده مرتجيًا. قال: ولم ذلك؟ قال: لأنّه افتدى نفسه بالدنيا. وفكّ رهنه بالبرّ، وباع نفسه بالآخرة، فسعى الحكيم لآخرته، فاشترى النعيم الباقي بالنعيم المنقضي، وصار الموت عنده نجاة من الحبس، لا يسلبه الموت شيئًا ممّا قدّم من الخير وتزوّد من الحسنات. قال: فما أغلب طباعه عليه؟ قال: الرحمة لكلّ أحد والكفّ عن الأذى لكلّ أحد والإحسان إلى كلّ أحد، والتوقير لأهل العلم والحكمة، وبذل فوائد الخير للمستفيدين، وشكرهم على تعلّم الحكمة والاستفادة. قال: كيف تركتَ أهل البلاد؟ قال: استلّ الجهل سيفه وأفلت من إساره وعزّ بعد ذلّه، ودهاتهم على الحكماء والعلماء والصالحين فأذلّوهم وهجّروهم، فانقطعت موادّ العقول، وصغرت النفوس، ودخل الحزن عليها، فنحن متبدّدون من أيدي الجهّال منتشرون في عيش كدر، فبكى عند ذلك الإسكندر وقال: صابرنا وجهدنا في طلب هذه الدنيا الغرّارة، وصابر العلماء وجهدوا في رفضها، وأبوا أن يقبلوها وأبينا نرفضها فرغبنا فيما زهدوا فيه، وزهدوا فيما رغبنا فيه، وأعقبهم فعلهم سرورًا، وأعقبنا فعلنا حزنًا طويلًا، فأصبحنا نرثي لأنفسنا ونغبطهم ونبكي لأنفسنا ونفرح لهم،

Öyleyse bütün biriktirdiklerini dünyanın kendisinden alıp gasp ettiği kişiye yazıklar olsun, bu yüzden ahireti elde edemeyenlere feryat figanlar olsun!" Sonra İskender şunları da ekledi: "Bu ilmi talep eden, kendisi için başka bir hayat başlatsın." Yani böyle bir kişi artık duyulur varlıkların ve alışılagelmiş şeylerin peşinden gitmemelidir.

Aristoteles şöyle söylemiştir:

"Nefsin nefsi düşünmesi nefsin kurtuluşudur. Nefsin nefsi engellemesi nefsin ilacıdır. Nefsin nefse muhabbeti nefsin hastalığıdır."

Aristoteles'e "Amel olarak hangi şey daha zordur?" denilince "Susmak" dedi.

Kendisiyle filozof olunabilecek şeyler sorulunca "Üçtür: fakirlik, kişinin doğası, Allah'ın yardımı" dedi.

"İnsan özgür görünümünde mecbur bir varlıktır."

İskender Aristoteles'ten Asya beldelerine doğru seferinde kendisiyle beraber olmasını istediğinde "Ben hür iken nefsim için köleliği gerekli kılmak istemiyorum." dedi.

İskender Dârâ ile savaşmaya karar verince muallim Aristoteles'i ziyaret etmek ve onunla vedalaşmak için geldi. Aristoteles'i uzun bir süre görmemişti; bu vesileyle ona bol bol ihsan etmek istedi. Hazinedara devlet hazinesinde olan miktarı sorunca hazinedar "Beş yüz bin dinar" dedi. İskender "Hepsini ona ödersin. Zaten ben bu Dârâ denen adamla savaşmak üzereyim. Eğer yenilirsek hepsi onun hakkıdır. Çünkü o bizim öğretmenimizdi. Eğer biz yenersek Dârâ'nın hazinesinde ihtiyacımızı giderecek miktar vardır" dedi.

Anlatıldığına göre Aristoteles İskender'le her gün müzakere yapıyor ve müzakeresini dört bölümde ele alıyordu: Birinci bölümde adalet hakkında; ikinci bölümde hikmetler hakkında; üçüncü bölümde cesaret hakkında, dördüncü bölümde de iffet hakkında düşünüp konuşuyorlardı.

İskender yeryüzünün öbür ucuna doğru yürüyüşe geçmeye karar verince Aristoteles'e ikinci defa harekete geçerken onunla beraber olması için teklif götürünce şöyle dedi "Bedenim bitkin düştü ve hareket için çok zayıfladı. Artık beni yormayın."

فالويل والثبور لمن سلبت منه الدنيا جميع ما جمع فيها ولم يدرك الآخرة. وقال أيضًا: من أراد بهذا العلم فليستأنف لنفسه خَلقا آخر يعني يجب أن لا يتّبع المحسوسات والأمور المعتادة.

وقال: نظر النفس للنفس وهو العناية للنفس وردع النفس للنفس وهو العلاج للنفس، وعشق النفس للنفس وهو المرض للنفس.

وقيل: أيّ شيء أصعب عملًا؟ فقال: السكوت.

وسئل عن الأشياء التي بها يصير فيلسوفًا، فقال: ثلاثة؛ فقر وطبيعة وعناية.

وقال: الإنسان مضطرّ في صورة مختار.

وسأله الإسكندر أن يصير معه إلى بلاد آسيا، فقال: لا أحبّ أن ألزم نفسي العبودية وأنا حرّ.

ولـمّا عزم على حرب دارا أتا المعلّم زائرًا ومودّعًا وقد كان غاب عنه مدّة، فأراد أن يُجزل له العطاء، فسأل الخازن عمّا في بيت المال، فقال: خمسمئة ألف دينار، فقال: تدفع إليه الجميع، فإنّي على محاربة هذا الرجل فإن غُلبنا فهو أحقّ إذ كان معلّمنا وإن غلبنا ففي مال دارا ما يفي بحاجتنا.

وقيل: إنّه كان يحاور الإسكندر في كلّ يوم ويقسّمه أربعة أقسام؛ الأوّل يناظره في العدل، والقسم الثاني يناظره في الحِكم، والثالث في الشجاعة، والرابع في العفّة.

ولـمّا عزم على الخروج إلى أقاصي الأرض عرض عليه الخروج معه ثانيًا، فقال: نحل جسمي، وضعف عن الحركة فلا تزعجني.

İskender "Bana öyle bir şey tavsiye et ki kadrimi yükseltsin ve beni halkıma sevdirsin" deyince Aristoteles, "İlim öğren ve ilminle amel et. İlimden, dinleyenlerin gönüllerini mest edecek ve tekrarlayacakların dillerine tat verecek şeyi bulup çıkar. O zaman halk sana savaşsız boyun eğer" dedi.

Şöyle söylemiştir: "Nefis bedenin içinde değildir. Bilakis beden nefsin içindedir. Çünkü nefis, bedenden daha geniş ve daha basittir."

Altın Risâle'den Bir Kesit:

İskender Hindistan'a girince "Altın Tapınak"ı gördü ve hayranlık duydu. Aristoteles'e bunu anlatan bir mektup yazdı. Aristoteles de şöyle cevap verdi: "İmdi, Ey kral! Ben uzun tefekkürlerde ve fikir seyirlerinde felsefeyi, tanrısal olana özgü, aşkın ve değerli bir durum olarak gördüm. Ekselansları! Felsefenin değeri, bazen bütün mahlûkat hakkında düşünmeye yükselten bir zuhur olarak ve bazen mahlûkatın hakikatlerini elde etme noktasında bir çaba olarak artabilir. Felsefe bütün ilimlerin kendisinden kaçındığı durumda yüceliği ve yüksekliği sebebiyle bu durumu terk etmez. Sanatların bunu reddetmesi nedeniyle kendisinin bu fazilete ehil olmadığını düşünmez. Bilakis felsefe, tüm işaretlerine uygun olarak gerçeğin bütün bilgisini görür. Tıpkı akılları çok keskin olan Lidyalılar topluluğu gibi [nefis], ağır içi boş bedenle yeryüzünde bulunurken ve yeryüzüne komşuluğu sebebiyle oraya ulaşmış iken gök beldesine ulaşamaz. Ancak nefis, felsefeden farklılığı ve felsefeye teşviki nedeniyle aklı için bir fırsat oluşturur. İçinde meşakkat ve çaba olmayan bir yolda yürümekle bizzat kendisiyle mesrur olur. Sonra eşyadan ayrı olanı ve eşyadan başka olanı amaçlar. Böylece nefis eşyadan farklı olan şeyleri düşüncesinde toplar ve orada tecrübe eder; bütün durumların bilgisi nefse kolay gelir. Çünkü bunlar, ilâhî emrin felsefeyi lütfetmesiyle düşünülür. İnsanlar felsefeden kıymetli ihsanlar sebebiyle mükemmelliğe ve değerli fiilleri yapabilme gücüne erişirler.

قال: أوصني بشيء يرفع قدري ويحبّبني إلى رعيّتي، فقال: تعلّم العلم واعمل به، واستنبط ما يحلو بقلوب السامعين ويعذُب على ألسنة الذاكرين، تنقاد لك الرعيّة من غير حرب.

وقال: النفس ليست في البدن، بل البدن في النفس لأنّها أوسع منه وأبسط.

قطعة من الرسالة الذهبية:

ولـمّا دخل الإسكندر بلاد الهند ورأى بيت الذهب استحسنه فكتب إلى أرسطو يخبره بذلك فأجابه أرسطو: أمّا بعد فإنّي رأيت الفلسفة على طول الرؤية وإجالة الفكرة، أيّها الملك، أمرًا شريفًا متعاليًا خاصًّا بالآلهة، قد يزيد فضلها ظهورًا يُرقيها إلى النظر في جميع الخلائق واجتهادًا في درك حقائقها، وإنّها لم تخن عن هذا الأمر لعظمه وارتفاعه عند نكول جميع الصناعات عنه، ولم تر لنفيها بأنّها ليست أهلًا لهذه الفضيلة بل رأت معرفة الحقّ كلّه مشاكلة لها جميع آيها، ولـمّا لم توصل إلى البلد السمائي وبلوغ ما هناك بمجاورة الأرض وما عليها بالجسد الجافي الثقيل كما هم قوم اللوذانيين الذين حادت عقولهم، لكن النفس بمخالفة الفلسفة والنهوض بها نهزت لعقلها وبهجت لنفسها طريقًا سارت فيه غير شاقّ ولا مجهد، ثم عمدت إلى ما يتباين ويتفرّق من الأشياء فجمعته في فكرتها، فجرّبته هناك، فسهلت عليها معرفة الأمور كلّها إذ يتأمّل بعين لطفها أمر الإلهية، وينتهي الناس جودًا منها بعطايا عنها الكريمة، واقتدارًا على الأفعال الجليلة،

Her kim kadim savaşçılardan biri olan Porphyrion'un yaptığı gibi beldenin, nehrin sıkı işinde veya dağın sertliğinde çalışırsa ve yeryüzünü şekillendirirse doğrusu o şaşılmaya ehil kimse değildir. Bilakis hayret edilmesi gerekmeyen bir şeye hayret etmesi nedeniyle, görüşünün noksanlığı ve gayretinin kısalığı için merhamet edilmeye layıktır. Gözleri fezânın sûretini yani âlemin parçalarını görmemesi için katında kocaman menzilesinde addedilen küçük zekâsının idrakiyle kendindeki durumunun fehameti nedeniyle merhamet etmek gerekir. Şayet ilmiyle ihata edebilseydi O'nun dışındaki şeylere dönük hayreti ortadan kalkardı. Zira bunun şerefiyle mukayese edildiğinde o anmaya değmeyecek bir küçüklükte olur. Biz her şeyin cevherini ve hareketini açıklıyoruz. Ben senden bu yüce ilme ortak olmanı, felsefeyi layık olduğu yerine koymanı ve felsefeyi sanat konumundan daha yukarıda değerlendirmeni istiyorum ki böylece efendisi olduğun kimseler onun değerli ihsanlarıyla ve imrenilen kısımlarıyla iyilikte bulunabilsinler."[1]

Arkadaşlarına şöyle tavsiye ediyordu: "Akrabalarınıza cömert davranınız, arkadaşlarınıza ikram ediniz. Size yönelenlere iyilik ediniz."

Bir münadi İskender'in kapısında her gün üç defa şöyle sesleniyordu: "Ey İnsanlar! Allah'a itaate yapışmak, günaha dalmaktan daha güzel ve daha esenliklidir. Öyleyse dikkat ediniz. Çünkü itaat fayda verir, günah ise yüzüstü kapaklandırır."

İskender'in annesi ona şöyle yazdı: "Doktorunun seni zehirlememesine dikkat et." İskender doktoru çağırıp şifalı bir içecek getirmesini emretti. Sonra sağ eliyle çorbayı içerken, sol eliyle mektubu ona verip şöyle dedi: "Sana güvenimin ne derece olduğunu öğrenmen için bu mektubu oku bakalım!"

İskender'in yanına ihtiyaç sahiplerinden fakir bir adam girdi. Adamın konuşması İskender'in hoşuna gitti. Hâlbuki adam, pejmürde kıyafetli bir fakirdi. İskender ona "Elbisen de konuşman kadar güzel olsun" deyince adam "Ey kralımız! Benim söze gücüm yeter, elbiseye gelince ona da senin gücün yeter" dedi. İskender emriyle ona bağışta bulundu ve bolca ihsan etti.

1 Huneyn b. İshak'ın *Nevâdirü'l-felâsife* adlı tercümesinde "Risâle Aristotales ila'l-İskender b. Filips el-Yûnânî" adıyla Aristoteles'in altın risalesi yer almakla birlikte buradaki altın risale ile benzerliği oldukça kısmîdir. Huneyn b. İshak, *Nevâdirü'l-felâsife*, Köprülü, Fazıl Ahmet Paşa, Nu: 1608, vr. 182b.

فلذلك كلّ من اجتهد في تعب بلد أو نهر أو مسونة جبل كما فعله بعض القدماء من المحراب فورفيون ووصف الأرض فلم يكن أهلًا أن يتعجّب منه، بل لأن يرحم لنقص رويّته وقصر همّته بتعجّبه ما لم يتعجّب منه وفخامة أمره في نفسه بما أدرك من الفطن الصغيرة التي نزلت عنده بمنزلة العظائم لغشاء أبصارهم عن الفضاء بالصورة أعني أجزاء العالم فلو أحاطوا بعلمه لانقطع تعجّبهم ممّا سواه، وكان صغيرًا لا خطر له إذا قيس بشرف هذا، وأمّا نحن فنبيّن جوهر كلّ شيء وحركته، وأنا أسألك أن تشارك هذا العلم السنيّ وتنزل الفلسفة منزلتها وترفعها عن منزلة الصنعة ليمتنح يمينك من مواهبها النفيسة وأقسامها المغبوطة.

وكان يوصي أصحابه: جودوا على أقربائكم وأكرموا إخوانكم، وأحسنوا إلى المنقطعين إليكم.

وكان ينادي على باب الإسكندر في كلّ يوم ثلاثة أصوات: يا معشر الناس، التمسّك بطاعة الله عزّ وجلّ أحسنُ من الوقوف على المعصية وأسلمُ فاحذروا، فإن الطاعة تجدي، والمعصية تردي.

كتبت أمّ الإسكندر إليه: احذر طبيبك من السمّ. فدعاه وأمره أن يأتيه بشربة من الدواء، فتناولها من يده اليمنى ودفع إليه الكتاب بيده اليسرى وقال: اقرأه لتعلم كيف ثقتي بك.

ودخل على الإسكندر رجل فقير في أصحاب الحوائج، فاستحسن منطقه، وكان فقيرًا رَثّ الكسوة، فقال له الإسكندر: حسّن ثوبك كحسن منطقك، فقال: أيّها الملك! أمّا الكلام فأقدر عليه، وأمّا الكسوة فأنت أقدر عليها، فأمر فخلع عليه، وأحسن إليه.

İskender bir uşağını güzel bir işten alıp bayağı bir işe tayin etti. Bir süre sonra adamı görüp "İşini nasıl buldun?" deyince adam şöyle dedi: "Ey Kralımız! Büyük iş sayesinde adam soyluluğu artmaz, fakat adamdır ki halka adaletle muamele etmek ve güzel ahlâk sahibi olmak sûretiyle bayağı bir iş bile olsa kendi işinin şerefini artırır." Adamın bu durumu İskender'in hoşuna gitti ve onu kendi işlerinin başına geçirdi.

Bir iftiracı bir arkadaşı hakkında İskender'e bir haber ulaştırdı: İskender ona "İster misin senin sözünü, hakkında haber ulaştırdığın kimsenin senin hakkındaki sözünü kabul etmen karşılığında kabul edelim" diye sorunca iftiracı "Hayır" dedi. Bunun üzerine İskender "Öyleyse kötülükten el çek ki kötülük de senden el çeksin" dedi.

Bir gün Diyojen'in başında durdu ve ona şöyle dedi: "Benden korkmuyor musun?" Diyojen "Ekselansları, sen iyi biri misin kötü biri mi?" diye sordu. İskender " Tabii ki iyi biri" deyince Diyojen "İyi birinden korkmanın bana bir faydası olmaz. Bilakis böyle biri hakkında benim için gerekli olan onu sevmektir" dedi.

İskender'in huzuruna bir hırsız getirildi. İskender de onun çarmıha gerilmesini istedi. Hırsız "Efendimiz! Ben istemeyerek hırsızlık yaptım" dedi. İskender "İyi ya, şimdi de daha şiddetli istemeyerek çarmıha gerileceksin" dedi.

Hatip Polinos İskender'in önünde durup insanlara konuşma yaptı. Sözünü açıkladı ve uzattıkça uzattı. Bunun üzerine İskender onu durdurup şöyle dedi: "Nutkun güzelliği hatibin kapasitesine göre değil dinleyenin kapasitesine göre belirginleşir."

İskender'e biri zengin diğeri fakir iki adamın bir filozofun kızını istedikleri ve filozofun kızını fakire verdiği anlatıldı. Bunun üzerine İskender "Niye böyle yaptın?" diye sorunca filozof " Zengin, edepsiz bir ahmak olup malını korur. Fakir ise edepli olup zengin olması umulur. Bu nedenle onu zengine tercih ettim" diye cevap verdi.

İskender bir filozofa kralın maslahatının ne ile sağlanacağını sorunca bilge "Halkın ona itaati, kendisinin kanunla muamele etmesi ve kanununda adaletli olması" dedi.

عزل الإسكندر غلامًا له من عمل نفيس وولّاه عملًا خسيسًا، فقدم عليه بعد حين، فقال له: كيف رأيت عملك؟ فقال: أيّها الملك ليس بالعمل الكبير ينبل الرجل، ولكن الرجل هو ينبل عمله وإن كان خسيسًا بحسن السيرة وإنصاف الرعيّة، فاستحسن ذلك منه، وولّاه من أجل أعماله.

وسعى إلى الإسكندر ساعٍ برجل من أصحابه، فقال له: أتحبّ أن نقبل قولك على أن تقبل قول من سعيت به فيك؟ قال: لا، فقال: فكفّ عن الشرّ ليكفّ الشرّ عنك.

ووقف يومًا على ديوجانس، فقال له:أما تخافني؟ فقال له: أيّها الملك! أخير أنت أم شر؟ فقال: بل خير، قال: فما تخوّفي من خير مغنٍ بل الواجب عليّ محبّته.

وأُحضر إلى الإسكندر لصّ فأمر بصلبه، فقال: أيّها الملك تلصّصت وأنا له كاره، فقال له: تُصلب الآن وأنت له أشدّ كراهة.

ووقف بين يدي الإسكندر بليانس الخطيب فخطب على الناس، فأعرب الخطبة وطوّلها، فزبره الإسكندر وقال: ليس تحسن الخطبة بحسب طاقة الخطيب لكن بحسب طاقة من سمعها.

وأُخبر الإسكندر أنّ رجلين طلبا ابنة بعض الحكماء، أحدهما غنيّ والآخر مسكين، فدفعها إلى المسكين، فقال الإسكندر: ولم فعلت ذلك؟ فقال له: الغنيّ كان أحمق بلا أدب يحفظ ماله، والمسكين كان أديبًا يرجى له الغنى فلذلك آثرته على الغني.

سأل الإسكندر حكيمًا بم يصلح الملك؟ قال: بطاعة الرعيّة له، وعمله بالسنة والعدل فيها.

İskender Kraterus'a "Kim kral olmaya daha layıktır?" diye sorunca bilge "Ya iktidarı olan bir filozof ya da hikmeti arayan bir kral" dedi.

İskender'e savaşta çarpışan iki kardeşten birinin diğerine "Kral şu anda burada olmadığı halde hakkımızı teslim eder mi dersin?" deyince diğerinin de ona "Kral bize karşı sorumluluğunu unutsa bile biz krala karşı sorumluluğumuzu unutamayız" dediği anlatıldı. Bunun üzerine İskender bu ikisine ihsan edilmesini ve bol armağanlar verilmesini emretti.

Şef İlion[1] İskender'e "Bizde senin düşmanın olan çok fazla esir var. Niçin onları köle olarak almıyorsun?" deyince İskender ona "Hür insanların kralıyken kölelere kral olmak istemem" dedi.

İskender Kraterus'a "Bir kralın kendini alıştırması gereken şey nedir?" diye sorunca Kraterus "Geceleyin halkının faydasına olan şeyleri düşünmek, gündüz de bunları yapmak" dedi.

İskender arkadaşlarından birbirine husumet güden iki adam duydu. Bu ikisi daha önceden iyi arkadaş iken bunlardan her biri arkadaşının sırlarını ifşa ediyordu. İskender sohbetinde şöyle söyledi: "Kişi biriyle samimi bir şekilde kardeş gibi olduğunda, dostunun kötülüklerinden sakınmalıdır ve kendisini ifşa edeceği konularda onun yanında gevşek davranmamalıdır."

Pîrôs İskender'i bulup ona şöyle dedi: "Filozoflara bir şey sormak istediğin zaman bana sor! Ben cevap vermekten aciz kalmam." İskender ona "Yaşlılık anında adama yararı olacak olan nedir?" deyince "Maldır" dedi. İskender buna hayran kaldı.

İskender hâkim Pîrôs'a "Hikmette şiirin konumu nerededir?" diye sorunca "Eğer dalkavukluk ve tatlı söz istersen, işte şiir budur. Eğer gerçeği, doğru ve gerçeğe uygun sözü istersen, işte hikmet odur. Çünkü dalkavukluk tatlı, gerçek ise acıdır" dedi.

İskender şairlerden birine kızdı ve onu uzaklaştırdı. Malını da şairler arasında paylaştırdı. İskender'e "Ona çok büyük bir ceza verdin Ey kral!" dediklerinde o şöyle dedi: "Doğru, onu benden uzaklaştırmam suçu yüzündendir. Malını arkadaşları arasında dağıtmam ise onun için aracı olmamalarını sağlamak içindir."

1 "el-Bıtrîk" kelimesi (Yun. Πατριάρχης; Tr: Patrik), Hristiyanlıktan önce bir ailenin ya da kabilenin şefi anlamına gelirken Hıristiyanlıktan sonra Bizans çağında hem yüksek ordu komutanı, hem kilise önderliği anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

سأل الإسكندر قراطيس، أيّ رجل يصلح أن يكون ملكًا؟ قال: إمّا حكيم يملك أو ملك يلتمس الحكمة.

وذكر للإسكندر أنّ أخوين جاهدا في الحرب، أنّ أحدهما قال للآخر: أترى الملك يعرف لنا حقّنا وهو غائب؟ فأجابه آخر: إن كان الملك غائبًا عمّا يجب لنا عليه فإنّا لا نغيب عمّا يجب للملك، فأمر بالإحسان إليهما وإجزال الصلة لهما.

قال أليون البطريق للإسكندر: معنا من الأسارى خلق كثير، وهم أعداؤك، فلم لا يسترقّون؟ قال له: لا أحبّ أن أكون ملكًا للعبيد وأنا ملك الأحرار.

سأل الإسكندر قراطيس: ما الذي ينبغي للملك أن يلزم نفسه؟ قال: يفكّر ليله فيما فيه مصلحة رعيّته وينفّذ ذلك بالنهار.

سمع الإسكندر رجلين من أصحابه يختصمان، وكلّ واحد منهما يهتك صاحبه وكانا قبل ذلك متصادقين، فقال لجلسائه: ينبغي للرجل إذا آخى مصافيًا أن يتوقّى مفاسده ولا يسترسل إليه فيما يفشيه.

سأل فورس المهلي الإسكندر فقال إذا سألت الحكماء عن شيء فسلني، فإنّي لا أعجز عن الجواب، قال: فما الذي يتنفع به الرجل عند الكبر؟ قال: المال، فأعجب به.

سأل الإسكندر فورس الحكيم: أين الشعر من الحكمة؟ قال: إن أردت الملق وحلاوة الكلام فالشعر وإن أردت الحقّ وصحّة الكلام وصدقه فالحكمة لأنّ الملق حلو والحقّ مرّ.

غضب الإسكندر على بعض الشعراء فأقصاه، ففرّق ماله في الشعراء فقيل له قد بالغت في عقوبته أيّها الملك! فقال: نعم، إقصائي إيّاه لجرمه، وتفريقي ماله في أصحابه لئلّا يشفعوا فيه.

İskender bir arkadaşının vefatını öğrenince şöyle dedi: "Öldüğüne değil, benden görmeyi hak ettiği iyiliği ona gösteremediğime yanarım" dedi. Bunun üzerine Philotas, "Efendimiz! Bu sözünüz mızrak isabet ettiği yerde son nefesini verirken 'öldüğüme değil, gücümü ve kahramanlığımı düşmana gösteremediğime yanarım' diyen Thales (?)'in sözüne çok benziyor" dedi.

Matân (?) İskender'in yanına girdi ve şöyle dedi: "Ey Kral! Bana on bin dirhem (gümüş) tahsis et". İskender "İstediğin ne kadar da kolay böyle!" deyince o da "Efendim ben benim kıymetim kadar istedim. Senin hediyen senin kıymetin kadar olsun" dedi. Bunun üzerine İskender ona on bin dinar (altın) verilmesini emretti.

İskender sohbet arkadaşlarına hangi şeyle sevap kazanılacağını sorunca Diyojen "Hayırlı davranışlarla" dedi ve şöyle ekledi "Ey kral, sen halkın bütün hayatları boyunca kazanacakları sevabı tek bir günde kazanabilirsin".

İskender, Hint bilgelerine "Niçin âdetler ve kanunlar sizin beldenizde bu kadar az" diye sorunca "Çünkü hakka kendiliğimizden boyun eğeriz ve krallarımız da bize karşı adildir de ondan" dediler.

İskender Bâbil bilgelerine "Size göre hangisi, kahramanlık mı adalet mi daha önemlidir?" diye sorunca "Adaletle muamele edilirse kahramanlığa gerek kalmaz" dediler.

Biz bir kitapta[1] başka tarzda anlatılan bir hikâye gördük. Şöyle ki: İskender'in babası Makedon adlı şehrin halkından Philip denilen bir adamdı. Kendisi kraliyet ailesinden olup kraliyet ona babasından miras olarak geçmişti. Soyu kesik bir adam olup çocuğu olmuyordu. Başına bir şey gelip de adının kaybolup gitmesi ve ardından bir izleyen çocuk bırakamayacağından korktukları için bu durum ona ve ülke halkına ağır geliyordu. Bu nedenle endişesi arttı; çünkü nihayetinde krallıkları da çok fazla köklü hale gelmemişti. Bunun üzerine müneccimleri, hesap bilgisine sahip olanları ve kendinde bir parça bilgi olduğu düşünülen herkesi toplayıp onlardan durumu değerlendirmelerini istedi.

1 *[Müntehabu] Sıvanu'l-hikme.*

بلغ الإسكندر موت صديق له، فقال: ما يحزنني موته كما يحزنني أنّني لم أبلغ من برّه ما كان أمله منّي، فأجابه فيلتس، فقال: أيّها الملك ما أشبه قولك بقول تاليث حيث أصابته الطعنة وهو يجود بنفسه ويقول: ما يحزنني موتي كما يحزنني ما فات من إظهار بأسي وبلائي للعدوّ.

دخل متان المهلي على الإسكندر فقال: مر لي أيّها الملك بعشرة آلاف درهم فقال: ما أيسر ما طلبت! فقال: سألت أيّها الملك على قدري، ولتكن عطيّتك على قدرك، فأمر له بعشرة آلاف دينار.

سأل الإسكندر جلساءه: بأيّ شيء يكتسب الثواب؟ فقال ديوجانس: بأفعال الخيرات، وإنّك لتقدر أيّها الملك أن تكسب في كلّ يوم واحد ما تكتسبه الرعيّة في دهرها.

سأل الإسكندر حكماء الهند: لم صارت السنن والشرائع قليلة في بلدكم؟ قالوا: لإعطائنا الحقّ من أنفسنا ولعدل ملوكنا علينا.

سأل الإسكندر حكماء بابل: أيّهما أبلغ عندكم الشجاعة أو العدل؟ قالوا: إذا استعمل العدل أغنى عن الشجاعة.

ورأينا قصّة في بعض الكتب تحكي على نهج آخر، وذلك أنّ أباه كان رجلًا يقال له فيلبوس من أهل مدينة يقال لها ماقدونية، وكان من أهل بيت الملك أفضى ذلك إليه وراثة عن أبيه، وكان رجلًا عقيمًا لا يلد، فاشتدّ ذلك عليه وعلى أهل مملكته مخافة أن يحدث عليه حدث فيذهب ذكره ولا يكون له عقب، فكثر لذلك همّه لأنّ الملك لم يكن فيهم قديمًا، فجمع أصحاب النجوم ومن له علم بالحساب، وكلّ من يظنّ عنده معرفة، فسألهم النظر في أمرهم.

Onlar da kralın, şerefi ve büyüklüğü dünyanın dört bir yanına ulaşacak, babasının ulaşamadığı bir hâkimiyete ulaşacak bir oğlu olacağı kehanetinde ittifak ettiler. Kral buna sevindi ve neşelendi. Kendisine tayin edilen vakti dört gözle beklemeye, sadece soylu ve güzel kadınlarıyla ilişkiye girmeye özen göstermeye başladı. Bir süre böyle yaşadıktan sonra bir gece yalnız iken âlemin yok oluşu ve bu âlemde bulunan insanların da öte dünyaya yolculuklarını düşüne dururken işte bu anda bir de baktı ki kendisiyle birlikte odanın ortasında dev bir yılan var. Bundan dehşete kapıldı ve dikkatini içinde bulunduğu düşünceden ayırdı. Sonra şöyle bir nida duydu: "Ey Philip! Kuşkusuz Allah sana senin namını yürütecek ve kendisiyle soyunu devam edecek bir çocuk nasip etmiştir." Sonra yılan ortadan kayboldu. Philip hemen kalktı ve o gece en sevdiği eşiyle ilişkiye girdi ve eşi de o gece hamile kaldı. Çocuğu doğuncaya kadar ona özen göstermeye devam etti. Çocuk doğunca ismini İskender koydu. Onu güzelce büyüttü, yedi yaşına gelince ona öğretmenler ve terbiye edecek eğitimciler aramaya başladı.

Bilgelerin ve ediplerin toplandığı yer, Atina denilen bir şehirdi. Oradaki bilgelerin başkanı ise Filozof Aristoteles'ti. Kral Philip ona bir mektup gönderdi ki bu mektubun kopyası şöyledir:

"İmdi, şayet insanın övülen metotlara, doğruya ulaştıran yollara ve bunları araştırmaya ve durumlarını talep etmeye ihtiyacı olmasaydı öncekiler ve eskiler bunu öncelikle terk ederlerdi. Bu durumda ne binalar, ne edep, ne devlet ve ne de güç kuvvet olurdu. Ey bilge, bunları istemek, bunlar için zahmet çekmek, bu konudaki gayret ve arzusunda azimle sebat etmek en fazla insanların işleri ile ilgilenen, onların dirlik ve düzenlerini üstlenerek yürüten kimseye yaraşır. Çünkü böylece onlar için tedbir alacak, onları müdafaa edecek ve düşmanlarından koruyacak ve onların iyiliklerini düşünecek bilgiyi elde edip tamamlayabilir. Yönetimi üzerime aldığımda bunu yapmak için elimden geleni yaptım. Ülkemin halkının üzerimdeki hakkı, görevimdir. İşini üstlendiğim ve yapmayı deruhte ettiğim kimseye güzel bir nazar ve ihtiyat takdim etmek boynumun borcudur. Ta ki benim için bu bâkî kalsın ve insanların kalplerine, onlardan ayrıldıktan sonra daim olan güzel bir nam bırakayım.

فأجمعوا على أنّه سيرزق ولدًا يكون له عظم وشرف يبلغ أقطار الأرض ويبلغ ملكه ما لم يبلغ ملك أبيه فسرّ بذلك وبهج له، وجعل يترقّب الوقت الذي وُقّت له، وجعل يتوقّى أن يقرب من نسائه إلا ذات الحسب والجمال، فمكث حينًا، ثم إنّه ذات ليلة خلا بنفسه وعرضت له فكرة له في زوال العالم، وما الناس فيه من وشك الرحلة. فبينما هو في ذلك إذ رأى حيّة عظيمة قد توسّطت البيت معه، فأرعبه ذلك وأذهله عمّا كان فيه من الفكرة، ثم سمع صارخًا يقول: يا فيلبس! قد وهب لك غلام يحيي ذكرك، ويقوم به نسلك، ثم توارت عنه الحيّة، فقام من ليلته فواقع أخصّ نسائه، فحملت من ليلتها، ولم تزل مصونة حتى ولدت غلامًا فسمّاه الإسكندر، فنشأ نشأ حسنًا حتى بلغ سبع سنين، فطلب له المعلّمين والمؤدّبين.

وكان مجمع الحكماء وأهل الأدب في مدينة يقال لها أثيناس وكان رئيس الحكماء بها أرسطو الفيلسوف، فكتب إليه الملك كتابًا نُسخته:

”أمّا بعد فإنّه لو كان بالمرء غناء عن الطرق المحمودة والسبل المرشدة والفحص عن ذلك وطلبه من مواضعه لكان الأوّلون المتقدّمون أجدر بترك ذلك، ولم يكن عمارة ولا أدب ولا ملك ولا مقدرة، وأحقّ الناس أيّها الحكيم بطلب ذلك، والمعاناة له والدأب في طلبه والاجتهاد في ذلك من كان بأمور الناس معنيًّا وللقيام بأحوالهم وصلاحهم متضمّنًا، فيستكمل بمعرفة ذلك الحيطة عليهم والذبّ عنهم والمنع من عدوّهم والنظر في مصلحتهم. وقد أجهدت نفسي إذ كنت المتولّي لذلك القائم به، ولي واجب حقّ أهل مملكتي عليّ ومن كنت لأمره متقلّدًا وبه قائمًا أن أقدّم له حسن النظر وجميل الاحتياط حتى يكون ذلك لي باقيًا وأن أودّع قلوب الناس بعد المفارقة لهم من جميل الذكر ما يبقى،

Kuşkusuz bana bir çocuk nasip edilmiştir ki ben onu küçüklüğünden beri kâhinlerin onu betimledikleri alâmetlerle sınadım ve benden sonra bu işi onun yükleneceğini kesin olarak öğrendim. Dilerim ki böyle olur. Ben buna, bunu bilmek ve temyiz etmek gayesiyle ve yönetiminin ıslahıyla ulaşmasını istedim ki dine bağlı, yönetimin hakkını yerine getiren biri olsun, övülen liderliğiyle ve göstereceği ince yönetim anlayışıyla insanlar ondan razı olsun. Böylece namı konuşulan ve şanı bâkî kalan övülmüş bir dereceye ulaşsın. Elbette bu konumda olan birinin kendini halkının menfaatine adaması, onlar hakkında kendisine yakışan güzel işleri onlara ithaf etmesi gerekir. Çünkü kimin adı güzel eserlerle ve doğru yönetim anlayışıyla anılırsa, onun namı hatıralardan silinip unutulmaz.

Ey bilge! Allah seni bu çağın insanlarına ihsan etmiştir. İlmin nedeniyle, yüce şanın nedeniyle ve deneyiminin çokluğu nedeniyle ben bu değerli iş için seni istedim. Bu masunu sana emanet etmeyi uygun gördüm. Senden onun içinde halkının faydası olan şeylere uygun hale getirilmesini istedim. Böylece halk ona, o halka uygun hale gelsin, halk için ona itaat doğru olduğu gibi yönetici için de halkın hakkını gözetmek doğru olur. Bu durumda bu ağır yükü benden sonra üstlenebilir de ben onun lehine emsallerinden sorumluluk sözü alır ve başarıdan sonra bu konuda öncü olurum."

Aristoteles, Philip'in mektubuna cevaben şöyle yazdı:

"İmdi, şanı büyük, kıymeti yüce kralın mektubu; erdemi apaçık, cömertliği dillere destan kralın büyük bir fikre muvaffak kılındığını gösterdiği için bana büyük bir sevinç ve değerli bir neşe getirmiştir. Anlatılan kehanetleri ve prens için belirttikleri vasıfları anladım. Şimdi hayatım üzerine yemin ederim ki prens, krallık için kehanetin söylediği vasıflara sahiptir ve kanaatimce ülkesine ülkeler ekleyecek, gücüne güç katacak, ordular, yardımcılar, beldeler ele geçirecektir. İnsanları gerçek adaletle ve hakkaniyetli kanunlarla yönetecektir. İnsanlar nezdinde iyi olmak için bütün bunları araştırmak ve çetrefilli işler hakkında düşünmek ayrıca kamunun işlerinin düzeni için kendisinden beklenen şekilde emrini uygulaması kralın boynunun borcu olduğu gibi aynı şekilde kamunun da zorunlu olarak kralın kendileri üzerindeki hakkını öğrenmek için araştırma yapması boynun borcudur.

وقد وُهب لي ولد امتحنته من صغره بالعلامات التي وصفها الكهنة فيه، ووجدته هو الذي يتولّى هذا الأمر منّي من بعدي، وأرجو أن يكون ذلك، وأحببت أن ينال ذلك بغاية العلم به والمعرفة له وإصلاح تدبيره فيكون (متمسّكًا بالدين قائمًا بحقّ الرئاسة ويرضى الناس عنه بما يظهر من رفق سياسته ومحمود رئاسته، فيبلغ من ذلك)[1] مبلغًا محمودًا يُتحدّث به ويبقى ذكره، وإنّه ينبغي لمن كان في مثل هذا المحلّ أن يصرف نفسه في منفعة رعيّته، ويودعهم من جميل فعله بهم ما ينبغي له، فإنّ من يذكر بحسن الأثر وصواب التدبير فذِكره غير داثر.

وقد منّ الله تعالى على أهل هذا العصر بك، أيّها الحكيم، لعلمك وقديم أثرك وكثرة تجاربك، فأردتك لهذا الأمر الجليل ورأيت إيداعك هذا المصون، وسألتك توفيقه على ما فيه مصلحة الرعيّة له حتى يشاكل كلّ واحد منهم صاحبه، ويصحّ للراعي الرعيّة على حقّها كما يصحّ للرعيّة رعايته، فيتولّى هذا الأمر الجسيم بعدي، وأعقد ذلك له في أعناق نظرائه وأتقدّم فيه بعد التوفيق.''

فكتب إليه أرسطو جواب كتابه هذا:

''أمّا بعد، فإنّ كتاب الملك العظيم ذكره العالي قدره وصل إلّي بأعظم السرور وأفضل البهجة لعظيم الرأي الذي وُفّق له الملك الظاهر فضله، المنتشر كرمه، وفهمت ما ذكر من الكهانة، وما وصفت به ابن الملك، فلعمري إنّه على ما وصفته للملك، ووجدته سيبلغ ملكًا إلى ملكه، ويستفيد سلطانًا إلى سلطانه، وجندًا وأعوانًا وبلدانًا، وسيحمل الناس على سنن القسط وحقّ العدل. فإنّه وإن كان يجب على الملك النظر في الأمور الغامضة والفحص عن جميع ذلك حتى يصحّ عنده فينفذ أمره على ما قد عرف منه حتى تصحّ له أمور العامّة، فإنّه يجب على العامّة الفحص حتى يجمع للملك الحقّ الذي له عليهم ضرورة.

---

١ ح – (متمسّكًا بالدين ... ... فيبلغ من ذلك).

Öklid şöyle demiştir: "Hikmet ehlinin hikmet isteyenleri geri çevirip engellememeleri gerekir. Hikmeti vermekten sakınmak, susuz bir insanı sudan yoksun bırakmak gibidir. Aynı şekilde değeri düşmesin ve hafife alınmasın diye talep etmeyene de hikmetin sunulmaması gerekir. Böylesi bir durum da susuz bir insana tatlı su yerine tuzlu deniz suyunu sunan konumunda olmak demektir." Şüphesiz kral Atina şehrinin durumunu iyi bilir. Arkalarında bıraktıkları övülesi olan ataların, ilmin temellerini o şehirde kurdular. İlmi bir kitapta topladılar ve ilim Atina şehrinden başka bir yerde konumlanmasın, ilmin kalesi ve merkezi Atina olsun diye kitabı başkâhin Mirogos (Masruhis)(?)'e tevdi ettiler. Zira bu tersine dönerse namları kalmaz, kendilerine şeref veren isimleri silinip giderdi. Hayatım üzerine and olsun ki söz konusu mevkie eksiklik ve noksanlık gele yazmışken kralın bu konudaki güzel düşüncesi büyük uğraşı ve araştırması sonucunda bu ilmi kaybolmamak üzere yeniden ayağa kaldırmıştır. Şair Homeros şöyle söylemiştir: "Bilgelik akıllarda kökleşmek ve anlaşılmak için boş bir yer ister." Ey övgüye değer kralım! Benden istediğine olumlu cevap veriyorum. Ben prensten filozofların yanında övünçle bahsettim. Adımlarının doğru yola müteveccih olmasını, kendisi için ümit edilen baht açıklığı ve olgunluk sebebiyle adı geçenin bu işe layık olmasını diliyorum. Şimdi ey kral! Atina'da kıymet bakımından hiçbir kimse onun dengi değilse de hikmeti amaçlayan ve bilgide sebat etmek isteyen kimseler için müzakere etmenin değeri son derece büyüktür. Bu nedenle bizim yanımızda öyle kimseler var ki hikmeti pekiştirmek ve bilgiyi sağlamlaştırmak için onlarla toplanmaya ihtiyacımız vardır. Ey kral, sadece bahtının açıklığı ve sana verilen imkân, başında ve sonunda bunun fazlasıyla sende bulunduğuna delildir." [Mektubun sonu].

Mektup Philip'e ulaşınca bilgenin bu davranışını övgüyle karşıladı. Sonra komutanları şeref ve destek sahibi ve değerli insanları davet edip onlardan oğlu için biat aldı. Yanlarında kendi şanını methedip, onlara verilecek hediyeleri ve bağışları belirledi. Bütün valilerine ve eyaletlere mektuplar gönderip biat sorumluluklarını teyit etti ve onaylattı. Sonra Aristoteles'e bunu bildiren bir mektup yazdı ve oğlu İskender'i Atina'ya onun yanına gönderdi. Aristoteles onu çok güzel bir şekilde karşıladı.

وقد قال إقليدس: إنّه لا ينبغي لأهل الحكمة أن يمنعوها طلّابها، فإنّ منع ذلك كان بمنزلة من منع من الماء الظمآن إليه، وكذلك أيضًا لا ينبغي أن تعرض على من لا يطلبها فيقلّ قدر الحكمة، ويستخفّ بها، فيكون ذلك بمنزلة من يعرض على الريّان من الماء العذب الماء المالح. وقد عرف الملك حال مدينة أثيناس وإنّ آباءك المحمود أثرهم الذين كانوا أسّسوا العلم فيها وتقدّموا فيه بكتاب وضعوه عند ميروغس رئيس الكهنة بأن لا ينقل العلم منها وأن تكون هي معقل ذلك وموضعه فإنّه متى صار الأمر إلى خلافها دثر ذكرهم واضمحلّ الاسم الذي شرفوا به، ولعمري كاد أن يدخل الخلل ذلك الموضع حتى حسن نظر الملك في ذلك، وكثر تفقّده، وأقرّه بإقامته على ما لم يزل، وقد قال أميروس الشاعر: إنّ الحكمة تريد خلاء موضع لترسخ في العقول وتُفهم. وقد أجبتك أيّها الملك المحمود إلى الذي سألتني، وامتدحت به عند أهل العقول ورجوت أن يكون مسدّدًا وأن يكون المشار إليه بهذا الأمر حقيقًا لما يُؤمل له من سعادة الجدّ وإظهار الرشد. وبعد أيّها الملك، فإنّه لم يكن بأثيناس أحد يوازيه في القدر فإنّ فضل المذاكرة عزيز زيادة عند من يقصد الحكمة وثبات المعرفة، وقبلنا قوم ليس بنا عن اجتماعهم معه غِنى لرسوخ الحكمة وثبات المعرفة، ففي سعادة جدّك أيّها الملك وما مكّن لك دليل على زيادة ذلك لك أولًا وآخرًا.‘‘

فلمّا وصل الكتاب إلى فلبيوس الملك حمِد ذلك من الحكيم، ثم دعا بالقوّاد وأهل النجدة والبأس وأهل القدر، فعقد لابنه البيعة في أعناقهم وأطرى ذكر نفسه عندهم، وحدّد لهم العطايا والمواهب، وكتب إلى جميع عمّاله وأعماله، فأكّد ذلك عليهم وصحّحه، ثم كتب إلى أرسطو يُعلمه ذلك، ووجّه إليه بالإسكندر ابنه إلى أثيناس فقبله أرسطو بأحسن قبول

Genç çocuğa yoğunlaştı. Çocuk, babasına iyi bir halef olacağı umulan hale ulaştı. Bu hal üzere beş yıl kaldı. Serpilip büyüdü, gelişiminin zirvesine ulaştı, akranlarından ve çağdaşlarından hiç kimsenin ulaşamadığı bir hikmet ve felsefe düzeyine çıktı.

Sonra İskender'in babası hayatından endişe ettiği bir hastalığa yakalandı. Bunun üzerine Aristoteles'e durumu bildiren ve ondan İskender'e yapılan biatın yenilenmesi için oğlunu kendisine getirmesini isteyen bir mektup yazdı. Mektup Aristoteles'e ulaşınca en güzel şekilde ilimle süslediği İskender'i alıp kralın yanına geldi. Kral, Aristoteles'e takdim töreni yapılmasını emretti ve oğlunu bu şekilde yetiştirdiğinden dolayı onu mükâfatlandırdı.

İlim ve marifet ehlini topladı, bunlar İskender'le bahisler açtılar ve onun en yüksek dereceye çıktığını gördüler. Kral ona şöyle hitap etti: "Ey oğlum! Dilerim senden beklentilerimize ulaşırsın. Bahtın açık olur ve atalarının yürüttüğü gibi sen de insanların işlerini şefkatle, sevgiyle ve merhametle yürütürsün." Sonra onun için yeniden biat alıp başına kral tacını taktı ve onu krallık tahtına oturttu. Bütün komutanlar ve ordular onun emri altına girip onu krallara yaraşır şekilde selamladılar.

Sonra Aristoteles'i çağırdı ve ona şöyle hitap etti: "Allah'a hamd olsun ki seni sana verdiği ilme layık kılmıştır ve ondan dileğim sana daha fazla güzellik nasip etmesidir." Aristoteles'e teşekkür etti ve yanındaki değerli konumunu ona ifade etti. Sonra Kral, Aristoteles'ten oğluna özgü ve kendisiyle insanların faydasına çağıracak ve oğluna yardımcı olacak, ayrıca kendisinin bu dünyadan ayrılıp gitmesine de teselli niteliğinde bir ahitname yazmasını istedi. Aristoteles buna olumlu cevap verip şöyle dedi:

"İyiliği emreden kendisine itaat edip iyiliği yapandan daha mutlu değildir. Öğrenen kendisine ilmi öğretenden ilimden faydalanma bakımından daha aşağı değildir. Nasihat eden, nasihati kabul etmesi durumunda nasihat edilenden daha üstün değildir. Kuşkusuz arzularından terk ettiklerinle lezzetine ve sevincine vardıkların arasında, dünya hayatında insanlar arasında taksim edilen maişetteki üstünlük farkı gibi fark vardır. Karşılıksız veren Allah, insanlar için kendisinden yana neyden hoşnut olduysa insanlardan yana kendisi için de aynı şeyden hoşnut olur.

وقصد نحوه حتى بلغ الغلام حيث ظنّ به ورجا أن يكون الخلف الصالح بعد أبيه فأقام بذلك خمس سنين ينمو أحسن نموّ، وبلغ أحسن المبالغة، ونال من العلم والفلسفة ما لم ينله أحد من أقرانه ولا من أهل زمانه.

ثم إنّ أباه اعتلّ علّة خاف منها على نفسه، فكتب إلى أرسطو يُعلمه ذلك ويسأله القدوم عليه بابنه ليجدّد العقد الذي عقد له، فلمّا ورد الكتاب على أرسطو قدم عليه بالإسكندر، وقد زيّنه من العلم بأحسن زينة، فدخل على الملك فأمر بتقديم مجلس أرسطو، وأحسن المكافأة له على ما كان منه في ابنه.

وجمع أهل العلم وأولي المعرفة ففاتحوه، فرأوا أنّه قد بلغ الغاية، فقال له الملك: أرجو يا بنيّ أن تبلغ ممّا نؤمّل لك ونرجو فيك من سعادة الجدّ، وتكون المستحقّ للقيام بأمور الناس كقيام آبائك تحنّنًا وعطفًا ورأفة، ثم جدّد له البيعة، وتقدّم بعقد الإكليل على رأسه وأجلس مجلس الملك، ودخل عليه القوّاد والجنود فسلّموا عليه بسلام الملوك.

ثم دعا أرسطو، فقال له: الحمد لله الذي جعلك أهلًا لما آتاك من العلم، وإيّاه أسأل الزيادة لك من الحُسنى، وشكر له وأعلمه موقعه منه. ثم سأله أن يعهد إلى ابنه عهدًا يخصّه به يكون عونًا وداعيًا إلى مصلحته ويكون عزاء للملك عن فراق الدنيا. فأجابه إلى ذلك وقال:

ليس الآمر بالخير بأسعد به من المطيع له، ولا المعلَّم أقلّ انتفاعًا بالعلم من المعلِّم له، ولا الناصح بأولى بالمديح من المنصوح له متى قبل، إنّ فضل ما أنت تارك من هواك على ما أنت مصيب من لذّته والسرور به، كفضل ما يقسم للناس من معايشهم في الدنيا، وإنّ الله الواهب لم يرض لنفسه من الناس إلا بمثل الذي رضي له به منه،

Allah, onlara merhamet etmiş; onların da birbirlerine merhametle muamele etmelerini emretmiştir. Onlara doğru söylemiş, onların da birbirine karşı doğru sözlü olmalarını emretmiştir. Onlara karşı cömert davranmış ve onların da cömertlik yapmasını emretmiştir. Onları affetmiş, onlara da bağışlamalarını emretmiştir. Dolayısıyla sadece onlara verdiğinin benzerini kabul edecek ve kendilerine sunduğuna muhalif olan hususunda onlara izin vermeyecektir. O halde işine yönetici olduğun kimseye görmek istediğin şefkat, rahmet ve bağışlamayı sun ve yakinen bil ki kendiliğinden verebilirsen verdiğin senindir.

Bil ki güzelce anılmak ve Yaradan'ın rızasını kazanmaktan başka elde edebileceğin hiçbir şey yoktur. Sen eğer ona güvenirsen o da başkasından gelecek kötülükten seni korur. Eğer sen başkasına güvenirsen ne başına gelecekleri defedebilirsin ve ne de herhangi bir kurtarıcı seni kurtarabilir.

Bil ki sen bozukken halkını düzeltemezsin; sen yoldan çıkmış iken onlara doğru yolu gösteremezsin, sen yolunu kaybetmişken halkına kılavuzluk edemezsin. Bir kör gören birine nasıl yol gösterebilir! Bir fakir başkasını nasıl zengin edebilir! Zillete düşmüş biri başkasını nasıl yüceltebilir!

Bil ki kişi ancak kendisini düzeltmek sûretiyle başkalarını düzeltebilir. Başkasını bozan da ancak kendisindeki bozukluk ile bunu yapar. İşini deruhte ettiğin kimseleri düzeltmek istiyorsan işe kendini düzeltmekle başla. Başkalarının kusurlarını gidermek istiyorsan öncelikle kendi kalbini kusurlardan arındır. Tıpkı kendisi gibi hasta olan bir başkasını tedavi etmekten uzak olan doktor gibi kendin kir pas içindeyken başkalarını temizleyemezsin. Yapmadığın halde güzel sözler söylediğin zaman dinleyenlere sözünün fiilini, içinin dışını doğrulamadığını bildirmiş olursun.

Bil ki sen farklı ahlâki özelliklere sahip olarak yaratılmışsın. Bunlar arasında iyilikler de var, kötülükler de. Senin en kötü düşmanların kötü ahlâki özelliklerindir. Sana en yaraşır şeyler de iyi ahlâki özelliklerindir. Bazı ahlâki özelliklerine diğer bir kısmıyla karşı koy ve telafi et. Öfkene yumuşak huyluluğunla, cehaletine ilminle, unutma ve dalgınlığına düşüncenle ve hatırlamanla karşı koy. Şunu bil ki yöneticiler iyi durunda iseler, kimse onlardan daha fazla insanların hayrına olamaz.

فإنّه رحمهم وأمرهم بالتراحم، وصدقهم وأمرهم بالتصادق، وجاد عليهم وأمرهم بالجود، وعفا عنهم وأمرهم بالعفو فليس قابلًا منهم إلا مثل ما أعطاهم، ولا آذنًا لهم في خلاف ما أتى إليهم، فأعط من ولّيت أمره من رأفتك ورحمتك وعفوك ما ترغب في مثله موقنًا بأنّك إن أعطيت ذلك من نفسك أعطيته موفّرًا.

واعلم أنّه لا شيء لك إلا ما نلت من جميل الذكر ورضوان الخالق، وإنّك وإن وثقت به، وقاك شرّ من دونه وإن تثق بغيره لا تدفع عن نفسك ولا يدفع عنك دافع.

واعلم أنّك غير مستصلح رعيّتك وأنت فاسد، ولا مرشدهم وأنت غاوٍ، ولا هاديهم وأنت ضالّ، وكيف يقدر الأعمى على أن يهدي البصير، والفقير على أن يغني، والذليل على أن يعزّ.

واعلم أنّه ما استصلح المستصلح غيره إلا بصلاح نفسه، ولا أفسد المفسد سواه إلا بفساد نفسه، فإن رغبت في صلاح من وُلّيت أمره فابدأ باستصلاح نفسك، وإن أردت دفع العيوب عن غيرك فطهّر منها قلبك، فإنّك لا تقدر على تطهير غيرك وقد دنّست نفسك كبعد الطبيب من إبراء غيره من دائه مثله، ولا يريبك أنّك إذا أحسنت القول دون الفعل فقد أبلغت إلى السامعين منك دون أن يصدّق قولك فعلك ويحقّق سريرتك علانيتك.

واعلم أنّك مطبوع على أخلاق مختلفة منها حسنات ومنها سيّئات، فأعدى أعدائك لك سيّئات أخلاقك، وأولى الأشياء بك حسنات أخلاقك، فقابل بعض أخلاقك وتدارك ببعض، قابل غضبك بحلمك وجهلك بعلمك، ونسيانك وغفلتك بفكرك وذكرك، واعلم أنّه ليس أحد أصلح للناس من أولي الأمر إذا صلحوا،

Fesada uğramaları durumunda yöneticiler ve diğer insanlar için de yöneticilerin kendilerinden daha zararlı bir kimse de yoktur. Çünkü halk için yönetici, ruh olmadan yaşaması imkânsız olan bedendeki ruh yerindedir ve baş olmadan varlığını devam ettiremeyecek olan bedenlerdeki baş konumundadır. O halde seçkin bir konumda olmakla beraber vali, halkın doğrultmasına, halkın valinin kendilerini düzeltmesine muhtaç olduğu gibi ihtiyaç duyar. Bu taraflardan birinin gücü, diğerinin gücüdür. Aynı şekilde bir tarafın zayıflığı süratle diğerini zayıflatır. Yöneticinin halkını bozduğu halde kendini düzeltmeye muktedir olmaktan uzaklığı bedenin diğer uzuvlarının yok olmasından sonra başın hayatta kalmasının imkânsızlığı gibidir. Ancak şu var ki iyi bir vali, kötü bir halkı düzeltmek ve iyi bir halkı bozmadan, halkın iyi valiyi bozup kötü valiyi düzeltmesinden daha evladır. Çünkü valinin onlar üzerinde gücü daha fazla, halkın gücü ise valiye karşı zayıftır. Bunun için Şair Homeros şöyle söylemiştir: "Liderler, kendi erdemleriyle halkı ıslah ederler. Liderleri ise ancak ölümleri ıslah eder."

Seni hırstan sakındırırım. Seni de senin elinle başkalarını da düzelten şey zühttür. Şunu bil ki züht, yakîn ile; yakîn görmek ile; görmek ise düşünmekle elde edilir. Dünya hakkında düşündüğün zaman ahiretteki değersizlik karşılığında değer verilmeye layık olmadığını kesin olarak anlarsın. Çünkü dünya imtihan yurdu ve geçici bir meskendir. Bu nedenle Şair Homeros şöyle demiştir: "Her şeyin zıddı, zıddına terstir. Yok olup giden hiçbir şeyde hayır yoktur."

Kötü huylarını kına. Çünkü bunlara dünya ihtiyacı birleştiğinde ateş için odun, balık için su gibi olurlar. Kötü huyunu dünyadan çekip aldığın zaman ve bunları birbirinden ayırdığın zaman odunun yokluğunda ateşin sönmesi gibi kötü ahlâkın sönmeye doğru evrilir ve suyun yokluğu anında balığın ölmesi gibi yok olur gider. Eğer zenginlik istiyorsan onu kanaatle iste. Çünkü kanaate sahip olmayanı, çok malı olsa bile mal zengin yapamaz. Bu nedenle Şair Homeros şöyle demiştir: "Hiç bir mal kanaati terk anında yeterli değildir. Kanaati olmayan bir kimsede de hiçbir hayır yoktur."

ولا أفسد لهم ولأنفسهم منهم أحد إذا فسدوا، فالوالي من الرعيّة بمكان الروح من الجسد الذي لا حياة له إلا به وبموضع الرأس من الأبدان التي لا بقاء لها إلا معه، فالوالي مع فضل منزلته من الحاجة إلى إصلاح الرعيّة مثل ما بالرعيّة من الحاجة إلى إصلاح الوالي، وقوّة بعضهم زيادة في قوّة بعض، ووهن بعض سريع في وهن بعض، وبعد الوالي من القدرة على استصلاح نفسه مع استفساد الرعيّة كبعد الرأس من البقاء بعد هلاك سائر البدن، غير أنّه أجدر باستصلاح الرعيّة الفاسدة وإفساد الرعيّة الصالحة من الرعيّة بإفساد الوالي الصالح وإصلاح الوالي الفاسد، لفضل قوّته عليها ووهن قوّتها عنه، وقد قال أميروس الشاعر: إنّ الأئمّة يُصلحون بفضلهم ولا يُصلح الأئمّة إلا موتهم.

وأحذّرك الحرص، فأمّا ما هو مُصلحك ومُصلح على يديك فالزهد، واعلم أنّ الزهد باليقين، واليقين بالبصر، والبصر بالفكر؛ فإذا فكّرت في الدنيا لم تجدها أهلًا لأن تكرمها بهوان الآخرة، لأنّ الدنيا دار بلاء ومنزل بلغة، وقد قال أميروس الشاعر: كل ضدّ مخالف ضدّه، ولا خير في شيء يزول ويذهب.

اتّهم أخلاقك السيّئة، فإنّها إذا اتّصلت بها حاجتها من الدنيا كانت كالحطب للنار، وكالماء للسمك؛ وإذا عزلتها عنها وخلّيت بينها وبين ما تهوى انطفأت كانطفاء النار عند فقدان الحطب، وهلكت كهلاك السمك عند فقدان الماء. إذا أردت الغنى فاطلبه بالقناعة، فإنّه من لم يكن له قناعة فليس المال مغنيه وإن كثر، وقد قال أوميروس الشاعر: لا مال يكفي عند ترك القناعة، ولا خير في المرء إذا لم يكن قنعًا.

Şunu bil ki; dünyanın değişken olmasının ve hayatın bulanıklığının işareti bir tarafın, diğer taraf bozulmadan düzelmemesidir. Dünyada yaşayan bir insanın yücelmesinin yolu başkalarını ezmekten geçer. Zenginliğe ulaşması da başkalarının yoksullaşmasından geçer. Şunu bil ki dünya, düşüncesi yerine oturmamış ve dinde bir değeri olmayan nicesine uğrayıp onun olmuştur. O halde eğer sen hatalıyken dünyadan ihtiyacın olan şeye ulaşıyorsan, doğru üzere olduğun halde dünya sana sırtını dönüyorsa bu seni hatayı tekrarlamayı ve doğrudan kaçınmayı hafife almaya asla yöneltmesin.

Kendisini arzuladığın şeyi insanlardan sakınma. Başına gelmesinden hoşlanmadığın şeyi onlara yapma. Hevâ ve hevesinle savaş. Rağbet ettiğin şeyi küçült, isteklerini bastır. Kalbinden kini söküp at. İçini hasetten arındır. Geleceğe dair beklentilerini mâkul hale sok. Çünkü beklentilerin genişliği kalbi katılaştırır, ahiretle uğraşmaktan alıkoyar. Öfkeni söndürmek için yardım isteyeceğin şey, hatasız hiç kimse olmayacağını ve arkadaşının da hataya düşeceğini bilmen olsun. Belki de onu bir düşmanın bunu yapmaya teşvik etmiştir. Ve sen buna sebep kılınan arkadaşına muamelede nefsine uyarsan düşmanını sevindirir ve arkadaşının aleyhine ona destek çıkmış olursun. Düşmanın da istediğini elde etmiş olur. Kendisine itaatin felaket, isyanın selamet olana; yani arzuna baş kaldırman ne kadar da yerinde olur.

Umulur ki ey İskender! Sen cezalandırmanı, günah için bir caydırma ve edep için bir artırma olarak görürsün. Eğer cezalandırmaya meyledersen kendine gerçeği söyle, dış görünüşüne ve halk içindeki durumuna bakma, içini ve vicdanını araştır. İncele bakalım, sana vefalı olacak güzel bir nâm mı istiyorsun yoksa öfkeni yatıştırmak mı? Çünkü öfke acıdır; bu nedenle kişi ondan asla tatlı bir meyve devşiremez. Eğer cezalandırmakla onun, hem kendin hem de kendisi için ıslahını murat ediyorsan mahrum bırakma, tehdit ve soğuk davranmayla ulaşacağın şey seni şiddetli ceza ve ağır darbeden müstağni kılacaktır.

واعلم أنّه من علامة تنقّل الدنيا وكدر عيشها أنّه لا يصلح منها جانب إلا بفساد جانب آخر، فلا سبيل لصاحبها إلى الاستعزاز إلا بالإذلال، ولا إلى الاستغناء إلا بالافتقار؛ واعلم أنّ الدنيا ربّما أصيبت بغير حزم في الرأي، ولا فضل في الدين، فإن أصبت حاجتك منها وأنت مخطئ، وأدبرت عنك وأنت مصيب فلا يستخفّنّك ذلك إلى معاودة الخطأ ومجانبة الصواب.

لا تضنّ على الناس بما ترغب فيه، ولا تأت إليهم ما تكره أن يؤتى إليك، وقاتل هواك، واقصر رغبتك، واحلل الحقد من قلبك، وطهّر من الحسد جوفك، واقبض إليك أملك، فإنّ بسط الأمل مقساة للقلب، ومشغلة عن المعاد، وليكن ممّا تستعين به على إطفاء الغضب علمك بأنّ الزلل لا يخلو منه أحد وبه وقع صاحبك، ولعلّ عدوًّا لك حمله على ذلك، فإن أطعت هواك في أخيك الذي أتى على يديه الذنب إليك قد أشمتّ عدوّك بك فظاهرته على أخيك، ومكّنته من بغيته، فما أحقّك أن تعصي من طاعتك له هلكة ومعصيتك له سلامة وهو هواك.

ولعلّك يا إسكندر أن ترى أنّ عقوبتك تنكيل في الذنب أو زيادة في الأدب، فإن هممت بذلك فاصدق نفسك وفتّش ضميرك وسريرتك دون ظاهرك وعلانيتك، وانظر أجميل الذكر تريد يوفيك أم شفاء الغضب، فإنّ الغضب مرّ، والمرء لا يجتني منه ثمرة حلو، فإن كنت تريد بعقوبتك إيّاه إصلاحه لك ولنفسه وجميل الذكر وأن تنزع عن ذلك الذنب فإنّك بالغ بالحرمان والوعيد والجفاء بعض ما يغنيك عن شدّة الصولة الضرّاء وعظيم العقوبة.

Kırbaçla yetinip yola gelen bir kimse için kılıcını kullanman gerekmez, hapsetmekle yetinilecek bir kimse için de kırbacını kullanman gerekmez. Cefa ve tehditle yetinilecek bir kimseyi hapsetmekte acele etme. Suçları aynı olsa bile suçluların hallerinin farklılığına ve durumlarının değişkenliğine göre cezalar vermen gerekir. Şunu bil ki ne zaman zulme varırsan veya ne zaman cezalandırmanda aşırıya kaçarsan bundan suçlulara gelecek olandan daha fazlası sana gelip uğrayacaktır. Çünkü ona verilen cezayı hak etmemiştir ve ne de kendisiyle amaçladığın düzelme gerçekleşmiştir. O halde cezalandırma işinde acele davranma. Kırbacınla ve cezalandırmanla suçsuz olana bulaşmaktan kaçın. Halkın içinden cezasız yola gelmeyen kimse bu hususta senden güvende olmasın.

Arzulardan sakın. Arzulardan sakınmak konusunda senin yardım isteyeceğin şey, arzularının aklını şaşırtacağını, düşünceni bulandıracağını, namusunu kirleteceğini ve seni büyük işlerini yapmaktan alıkoyacağını bilmen olsun. Çünkü arzular bir eğlencedir. Eğlence ortaya çıkınca ciddiyet kaybolur. Din ciddiyetle ayakta durur, dünya gayretle düzelir. Nefsin arzular, dünya lezzetleri ve eğlenceye meyletmen konusunda sana karşı mücadele ederse, senin en kötü, en aşağı, en kirli ve en düşük yere varmanı arzu etmiş ve senin müstakim geleneğin tersine iş yapmanı istemiş olur. O halde ona ne kadar olabilirse o kadar üstünlük kur ve ondan kaçınabildiğin kadar kaçın. Dönüşün nefsinden geçip hakka doğru olsun. Çünkü sen ne zaman hak olan bir şeyi terk edersen kuşkusuz onun yerini batıla doğru terk etmiş olursun. Her hangi bir doğruyu terk edersen onun yerini yanlışa terk edersin. Arzunu azıcık yağlayıp yüz verirsen o senden daha fazlasını ister. Küçük bir hatayı bıraktın diye sakın zırhını gevşetme. Çünkü her amelin bir hırsı ve tamahı vardır. Ne zaman nefsin az bir şeyi alışkanlık haline getirirse seni daha büyüğüne doğru sürükler. Öyleyse ömrünü faydasız yere eskitme. Hiçbir kuruşunu doğru olmayan yere harcama. Zenginlik getirmeyen bir şeye gücünü tüketme. Vazgeçme sebebi doğruluk olmadıkça görüşünden vazgeçme.

ولا ينبغي أن تستعمل سيفك فيمن يُكتفى فيه بالسوط، ولا سوطك فيمن يُكتفى فيه بالحبس، ولا تسرع إلى حبس من يُكتفى فيه بالجفاء والوعيد، فإنّه بحسب اختلاف أحوال المذنبين وتفاوت أحوالهم يجب أن تكون العقوبات وإن استوت الذنوب، واعلم أنّه متى نلت مظلمة أو فرطت منك عقوبة فإنّ الذي أتيت إلى نفسك من ذلك أشدّ من الذي أتيت إلى المعاقَب إذ لم يكن يستحقّ عاقبته ولا الصلاح وحده قصدت بها، فتأنّ في أمرك، واجهد أن لا تنال بسوطك وعقوبتك من كان بريئًا، ولا يسلم منك من العامّة من لا يصلح إلا عليها.

واحذر الشهوات، وليكن ما تستعين به على كفّها عنك علمك بأنّها مذهلة لعقلك مهجنة لرأيك، شائنة لعرضك، شاغلة لك عن عظيم أمرك، لأنّها لعب، وإذا حضر اللعب غاب الجدّ، ولا يقوم الدين ولا تصلح الدنيا إلا بالجدّ، فإن نازعتك نفسك إلى الشهوات واللذّات واللّهو فإنّها ترغب بك إلى شرّ منزلة وأدناها وأخسّها وأسقطها، وأرادت بك خلاف قوام السنة، فغالبها أشدّ المغالبة، وامتنع منها أشد الامتناع، وليكن مرجعك منها إلى الحقّ فإنّك متى تترك شيئًا من الحقّ فلا تتركه إلا إلى الباطل، ومهما تترك من الصواب فإنّما تتركه إلى الخطأ، فلا تداهن هواك في اليسير فيطمع منك في الكثير، ولا تُرخينّ درعك بمفارقة صغير من الخطأ، فإنّ لكلّ عمل ضراوة، ومتى تعوّد نفسك القليل تعدل بك إلى الكبير. فلا تبطل لك عمرًا في غير نفع، ولا تضيّع لك مالًا في غير حقّ، ولا تصرف لك قوّة في غير غناء، ولا تعدل لك رأيًا في غير رشد،

Bunlardan yapabildiklerini yapmaya devam et ve bu konuda özellikle de ömrün konusunda ciddiyetini korumak boynunun borcudur; çünkü ömrün dışında her şey sonradan elde edilebilir. Nefsini illâ da bir hazla meşgul etmen gerekiyorsa bu hazzın, bilgelerle ve âlimlerle sohbet etmek, felsefe ve hikmet tedris etmek olsun. Geçici arzularla duyduğun sevinç, sen bu konuda özel bir ihtimam göstermedikçe ve bu konudaki düşüncen seni onun son sınırına ulaştırmadıkça ileri bir seviyeye ulaşamaz. Bununla beraber sana hızlı bir sevinç ve tam bir mutluluk verebilir. Bunun tersi senin için hızlı bir azgınlık ve vahim bir son biriktirir. Çünkü insanların kendi arzusuyla en mutlusu, arzusu sayesinde kendilerine doğruluğun ulaştığı kimsedir.

Seni başlangıcın ve sonun hakkındaki bilginle övünmekten sakındırırım. Zira bir düşün; karnındakilerin hammalısın. Oluşturulduğun şeyler ortada. Bileşkeni oluşturan şeylerin her biri hangi bileşikte bulunsa o bileşik çözülür, halden hale intikal eder. Varıp duracağın nokta varlıktan sonra yokluk, gelişimden sonra çözünmedir. Bunları düşünebiliyorsan büyüklenecek, övünecek bir şey bulamazsın ve bu iki durum senden yok olup gider.

Yalandan sakın; çünkü yalancı nefsinin aşağılığı, düşüncesinin saçmalığı ve yalanın kendisine getireceği kötü sonuçları bilmemesi nedeniyle yalan söyler. Şunu bil ki yalancının başına gelecek en küçük şey şudur: Yalancılığıyla tanındığında konuşur, tasdik edilmez; zalim olur, cahil değilse de hakem seçilmez, suçsuz olsa da temize çıkarılıp aklanmaz. Sonra da kendisinden uzaklaşması ve amaçladığı şeyden sapması bakımından doğuyu hedefleyip batıya yönelen konumuna düşer. Bu konuda Şair Homeros şöyle demiştir: "Yalandan daha düşük bir şey yoktur. Yalan söyleyen bir kişide hayır yoktur."

Bil ki iyi insanlar karşılaştıkları zaman kalplerinin kaynaşma hızı suyun denizlerle karışma hızına eşittir. Birbirleriyle ilişkileri uzun bir süreyi kapsasa da kötülerin kaynaşamamaları uzun süre aynı ahırda büyütülmüş hayvanların geçinememeleri gibidir.

فعليك بالحفظ لما أوتيت من ذلك والجدّ فيه، وخاصّة في العمر الذي كلّ شيء مستفاد سواه، فإن كان لا بدّ من اشتغال نفسك بلذّة فليكن في محادثة الحكماء والعلماء ودرس كتب الفلسفة والحكمة، فإنّه ليس سرورك بالشهوات الفانية بالغًا منك مبلغًا إلا وإكبابك على ذلك ونظرك فيه بالغ نفسك منك مبلغه، غير أنّ ذلك يجعل لك عاجل السرور وتمام السعادة وخلافه يجمع لك عاجل البغي ووخامة العاقبة، فإنّ أسعد الناس بهواه أدركهم الرشد به.

وإيّاك والفخر بعلمك بالذي منه كنت ومعرفتك بالذي إليه تصير، فلا سبيل لك إن كنت ذا نظر مع حملك ما في البطن، وكونك ممّا كُوّنت منه وتركّبك من الأشياء التي شأن كلّ مركّب منها إلى الانحلال والانتقال من حال إلى حال، والمثوى الذي إليه تصير حتى تكون بعد الوجود فقيدًا وبعد النموّ متحلّلًا إلى العتوّ والفخر كانا عنك زايلين.

وإيّاك والكذب فإنّ الكذّاب لا يكذب إلا من مهانة نفسه وسخافة رأيه وجهالة منه بعواقب مضرّة الكذب عليه؛ واعلم أنّ أقلّ ما ينزل بالكذّاب إذا عرف به أن يقول فلا يصدّق وهو جائر ولا يحكم وهو غير جاهل، ولا يبرأ وهو نظيف، ثم يصير في البعد من نفسه والاعتساف عن قصده بمنزلة من أراد الشرق فتوجّه إلى الغرب وقد قال أوميرس الشاعر: ليس شيء أدنى من الكذب؛ ولا خير في المرء إذا كان يكذب.

واعلم أنّ سرعة ائتلاف قلوب الأبرار حين يلتقون كسرعة اختلاط الماء بالبحار، وبُعد الفجرة من الائتلاف وإن طالت معاشرتهم كبعد البهائم من التعاطف وإن طال اعتلافها.

Bil ki yardımcıların ve vezirlerin iyiliği kralın iyiliğine bağlıdır. O halde yardımcıların ve vezirlerin iyi olması için ol. Senden kastım kendinde iyilik bulunmayan başkasıdır. Çünkü mücevher yükte hafif pahada ağırdır. Taş ise taşıyanının değerini düşürür, ederi de cefasından azdır. Aynı şekilde valilerinin de iyi olması için çaba göster. Zira kralın valisi savaşçının silahı konumundadır. Buna göre yönetici işlerinde doğruluğu kaybettiği zaman, düşmanıyla karşılaştığında silahı olmayan savaşçı konumuna düşer. İşin en başında yapman gereken şey, insanların şunu bilmesi olsun: senin iyiliğine ancak hak üzere sana yardımcı olarak ulaşabilirler; batıla inananlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlar da kendilerini senden gelecek küçük düşürücü bir cezaya hazırlasınlar. Ancak bununla krallığın ayakta kalır ve bilge olarak kabul edilirsin.

İmdi ben, çalıştıktan sonra işlerinde hataya düşmeyeceğinden emin olamam. Mazeret, ancak çok çalıştıktan ve doğruya ulaştıktan sonra makbul olur. O halde işlerin karmaşıklaşıp içinden çıkamadığın ve işlerin kördüğüm olduğu zaman sığınağın bilginlerin kapısı olsun. Yöneticinin emrinin kendisine uygun olduğu fiilin en aşağı gayesi, başa gelen belayı hatırlamak bakımından âlimin cahile üstünlüğünü bilmek konusunda bir görüşünün bulunmasıdır. Bunun için Eflâtun şöyle demiştir: "Kim aklıyla akıllı kimselerin kavrayışlarını derinlemesine tetkik ederse bununla gecenin karanlığından sabah aydınlığının ayırt edilip görülmesi gibi işleri açıkça kavrar."

Belki de sen başkasından görüş aktardığın için insanlardan birinin seni kınayacağını ve insanlar nezdinde işini küçük görüp hafife alacağını düşünüyorsundur. Kalbine böyle bir şüphe düştüğünde onu kalbinden şiddetle fırlatıp at; çünkü bununla elde edeceğin bilgi ve bununla cahilliğin inadından kurtuluş, fayda bakımından kendisine denk hiçbir şeyin olamayacağı bir şekilde üstün ve değerli bir şeydir. Ayrıca senin açından insanlar iki sınıftır: İlmi talep etmekle nezdinde değerinin arttığı âlim, ikincisi de yoldaşlığını zaten istemediğin cahil.

واعلم أنّ صلاح الأعوان والوزراء بصلاح الملك، فكن لصلاح الأعوان والوزراء، أعنى منك غيره من لا صلاح عنده، فإنّ الجوهر خفيف المحمل مزيد الثمن، والحجارة قادحة لحاملها، قليل عنه عناها، ثم اجتهد أيضًا في ابتغاء صالح العمال، فإنّ العامل من الملك بمنزلة السلاح من المقاتل، فإذا فقد الوالي عمّال الصدق فقد نزل به ما ينزل بالمقاتل إذا لقي أعداء بلا سلاح. وليكن رأس العمل به أن يعلم الناس أنّ معروفك لا يوصل إليه إلا بمعونتك على الحقّ، ويوطّن أهل الباطل ومن يفسد في الأرض أنفسهم منك على العقوبة القادحة، فإنّ بذلك يقوم ملكك وتُعدّ حكيمًا.

وبعد فإنّي لست آمن عليك الزلل في الأمور بعد الاجتهاد، ولا يثبت العذر إلا بشدّة الاجتهاد ودرك الصواب، فإذا اشتبكت تلك الأمور وعميت عليك فليكن مفزعك فيها إلى العلماء، فإنّ أدنى غايات الفعل الذي يصلح عليه أمر الوالي أن يكون عنده من الرأي ما يعلم فضل العالم على الجاهل خطر المرزئة إذا وردت عليه. وقد قال أفلاطون: من سبر عقول العقلاء بعقله استبان به من الأمور مثل الذي يستبان به من المصابيح في ظلمة الليل.

ولعلّ رأيك أن يريك أحدًا من الناس يزدري بك لاقتباسك منهم أو يستخفّ بأمرك عندهم، فإن عرض هذا بقلبك فاطرحه أشدّ الاطّراح، فإنّ الذي تسعد به من العلم وتفوز به من مخالفة الجهل أفضل لك نفعًا وأعظم خطرًا من أن يعادله شيء سواه، مع أنّ الناس فيك رجلان؛ عالم يزيدك طلب العلم عنده فضلًا، وجاهل لا ترغب في مرافقته.

Bil ki hiçbir kimse ayıplardan tamamen kurtulmuş veya iyilikleri tamamen kaybetmiş değildir. Bir adamın ayıbı seni, -isteğin onu ayıbıyla ilgili hoşlanmayacağın bir duruma sevk etmiyorsa- ondan yardım istemekten alıkoymasın. Yine onda bulunan iyilikler de seni yardımcı olamayacağı bir hususta ondan yardım istemeye asla yöneltmesin. Bil ki kötü işlerdeki yardımcıların çokluğu, doğru işlerde yardımcıların yokluğundan daha zararlıdır.

Bil ki adalet Allah'ın yeryüzündeki terazisidir. Onun sayesinde güçsüzün güçlüden; haklının haksızdan hakkı alınır. Her kim Allah'ın kulları arasına koyduğu bu teraziyi yok ederse çok büyük cahillik etmiş, aşırı bir şekilde yoldan çıkmış ve Allah'ı tanıma konusunda kendini fazlasıyla aldatmış olur. Öyleyse işlerinle ilgili iki ipe tutun: Bunlardan birisi arzularını ehlîleştirmek, diğeri de işlerinde sebat etmektir.

İşlerini ertelemekten ve bunlar konusunda veya konuştuğun işler hakkında gevşeklik göstermekten sakın! Çünkü sen böyle davranırsan işler yığılıp kalır da sonra bir gün hepsine başlamak zorunda kalırsın veya bu işlere başkasını görevlendirdiğin zaman bu senin itibarını zedeler ve zayi olur gider. Bütün işler ancak iki türlüdür: Birincisi bizzat yapman gerekmeyen küçük işler, ikincisi de başkasına devretmemen gereken büyük işler. Ne zaman işlerin küçüğünü doğrudan sen yapmaya kalkarsan büyük işlerinle ilgilenemezsin. Büyük işlerini başkasına devredersen o zaman da muhafaza ettiğinden daha fazlasını zayi eder, düzelttiğinden daha fazlasını bozarsın. Kendisi için adaleti seçen ve bize yarattıklarını adaletle ayakta tutmamızı emreden Allah'tan sana adaleti ilham etmesini, seni adalet ehli kılmasını, adaletin taşıyıcılarından kılmasını, kullarını ve ülkesini adaletle ayakta tutmanı nasip etmesini dilerim." [Aristoteles'in İskender'e] Ahitnâme'[si]nin sonu.

Sonra kralın rahatsızlığı arttı ve hastalığı gerçekten ağırlaştı. Aristoteles ona şöyle seslendi: " Ey saygıdeğer kral! Allah sende güzel bir nâmı ve doğrunun güzelini bir araya getirmiştir. Böylece takip ettiğin yolun onurunu hak ettin. İşte bu iyilerin ve ahlâkıyla tanrıya benzeyenlerin yoludur." Sonra kral öldü. Hükümranlık İskender'e geçti. O da en iyi ve en uygun şekilde yönetti. Bütün dünya ona ihsan edildi. On dört yıl içinde yeryüzü ona boyun eğdikten sonra Bâbil'de ölünceye kadar Aristoteles'e iyilik yapmaktan ve ona akıl danışmaktan asla geri durmadı. Humus'da defnedildiği ve üzerine bir kubbe yapıldığı da söylenmektedir.

واعلم أنّه ليس من أحد يخلو من عيب ولا من حسنات، فلا يمنعك عيب رجل من الاستعانة به فيما لا يفضي به فيه عيبه إلى ما تكره، ولا يحملنّك ما فيه من الحسنات على الاستعانة به فيما لا معونة عنده عليه، واعلم أنّ كثرة أعوان السوء أضرّ عليك من فقد أعوان الصدق.

واعلم أنّ العدل ميزان الله تعالى في أرضه، وبه يؤخذ للضعيف من القويّ وللمحقّ من المبطل، فمن أزال ميزان الله تعالى عمّا وضعه بين عباده فقد جهل أعظم الجهالة، وأغوى أشدّ الإغواء، واغترّ بالله أشدّ الغرّة، فاستعن على أمورك بحبلين منهما تألف الأهواء والأخرى الثبت في الأمور.

وإيّاك والتأخّر لأمورك والتواني عنها أو فيما يحدث منها فإنّك إن فعلت ذلك كثرت عليك ثم لم تجد لك بمباشرتها بدًّا، أو تقدحك إن وكلتها إلى غيرك وتضيع، وإنّما الأمور كلّها أمران؛ صغير لا ينبغي أن تباشره وكبير لا ينبغي أن تكله إلى غيرك، ومتى باشرت صغار الأمور شغلتك عن كبارها، وإن صيّرت كبارها إلى غيرك أضعت أكثر ممّا حفظت، وأفسدت أكثر ممّا أصلحت، وأسأل الله الذي اختار العدل لنفسه، وأمرنا بالقيام به في خلقه أن يلهمكه وأن يجعلك من أهله وحملته، والقوّام به في عباده وبلاده'' آخر العهد.

ثم إنّ الملك اشتدّت علّته وثقل جدًّا، فقال له أرسطو: أيّها الملك المحمود قد جمع الله لك من حسن الذكر وجميل الصواب ما تستحقّ به كرامة ما أنت سائر إليه، وهذا سبيل الأبرار والمتألّهين. ثم قضى نحبه، وأفضى الأمر إلى الإسكندر، فساس أحسن سياسة وأوفقها، ومنحت له الدنيا، وكان لا يخلو أرسطو من برّه ومشورته حتى مات ببابل بعد أن دانت له الأرض أربع عشرة سنة، وقيل دُفن بحمص وبُني عليه قبّة.

İskender'in vefatından sonra onun krallığı Fars, Roma ve yerleşik toplulukların kralları arasında parçalandı. Sasan hanedanından Erdeşir b. Bâbek çıkıncaya kadar işler böyle yürütüldü. Nihayet Erdeşir krallıkları birleştirdi. Dünya elden ele dönüp durmaktadır; mal ödünçtür, gidenler gelenler için bir ibret vesilesidir. Mülküne değişim girmeyen Ulu Zâtı tesbih ederim ki O Hakktır, hayat sahibidir, devamlıdır ve ölmez. O, her şeye kadirdir.}[1]

{Filozoflar ona bir ilâhmış gibi secde edilmesi konusunda görüş alış verişinde bulundular. İskender onları bunu yapmaktan men etti ve şöyle dedi: "Her şeyi yaratanın dışında başka birine secde olamaz. Secdeler, erdemlerin parlaklığını bürünen kimsenin hakkıdır."

Atina halkından bir adam ona ağır sözler söyledi. Komutanlarından biri gereğince karşılık vermek için kalkınca İskender ona "Bırak onu, onun çukurluğuna düşme fakat onu senin şerefine yükseltmeye bak."

İskender'den nakledildiğine göre şöyle söylemiştir:

"Bilgelik sahiplerinin suçlunun mazeretini hemen kabul etmeleri, cezalandırma konusunda da teenni ile hareket etmeleri gerekir."

"Akıllı kimsenin aklının içine karşı otoritesi tahakküm bakımından kılıcın ahmağın dışına olan otoritesinden daha şiddetlidir."

"Kim olduğu gibi Allah'ın fiillerine bakmak istiyorsa arzulardan uzak dursun."

"Yeryüzündeki bütün mahlûkatın nizamı göklerin nizamının benzeridir. Çünkü bunlar denktirler."

"Aynaya bakmak suratının resmini gösterir. Filozofların sözleri hakkında düşünmek ise nefsin resmini gösterir."

"Bahtiyar odur ki, bizi tanımaz, biz de onu tanımayız. Çünkü biz onu tanıdığımızda gününü böler, uykusunu uzatırız."

"Verdiğin çok şeyi az gör, aldığın az şeyi de çok kabul et. Cimriyi yetkili kılma. Tembeli de dost tutma. Çünkü cimrilikle beraber iffet bulunmaz. Nankörlükle birlikte de emanet bulunmaz."

---

1 Aristoteles'in elçisinin İskender'e gönderilmesinden buraya kadar olan uzun kısım Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

وتفرّق الملك بعده في فارس وملوك الطوائف الإسكانية والروم، وانقضت الأمور إلى أن خرج أردشير بن بابك من آل ساسان، فجمع الممالك. والدنيا دول، والمال عارية، وللتالي معتبر بمن سلف، فسبحان من لا يدخل ملكه التغيّر{وهو الحقّ}/{وهو الحيّ الباقي لا يموت وهو على كلّ شيء قدير[١].}}[٢]

٥ {وتشاور الحكماء في أن يُسجد له كالإله، فنهاهم، وقال: لا سجود لغير باريء الكلّ، ويحقّ له السجود على من كساه بهجة الفضائل.[٣]

وأغلظ له رجل من أهل أثينيه[٤]، فقام إليه بعض قوّاده ليقابله بالواجب، فقال له الإسكندر: دعه لا تنحطّ إلى دناءته[٥] ولكن ارفعه إلى شرفك.

وقال: يجب على أهل الحكمة أن يسرعوا إلى قبول اعتذار المذنبين ويبطئوا ١٠ عن العقوبة.

وقال: سلطان العاقل على باطن العقل أشدّ تحكّمًا من سلطان السيف على ظاهر الأحمق.

وقال: من أراد أن ينظر إلى أفعال الله تعالى مجرّدة فليعفّ عن الشهوات.

وقال: إنّ نظم جميع ما في الأرض شبيه بالنظم السماوي لأنّها أمثال.

١٥ وقال: النظر في المرآة يري رسم الوجه، وفي أقاويل الحكماء يري رسم النفس.

وقال: السعيد من لا يعرفنا ولا نعرفه لأنّا إذا عرفناه أطرنا يومه وأطلنا نومه.[٦]

وقال: استقلّ من كثير ما تعطي واستكثر قليل ما تأخذ، ولا تجعل الشحيح أمينًا ولا الكسلان صفيًا، لأنّه لا عفّة مع شحّ ولا أمانة مع كفر.

---

١ غ، ف – { الحيّ الباقي لا يموت وهو على كلّ شيء قدير}؛ غ، ف: {وهو الحقّ}.
٢ ص، ج – {يقال إنّ رسول أرسطو وفد على الإسكندر... ... وهو على كلّ شيء قدير }.
٣ غ، ف: يكرّر هذه الحكمة.
٤ في الأصل: «بيته» ونحن صحّحناها من الملل والنحل.
٥ في الأصل: «دياته» ونحن صحّحناها من الملل والنحل.
٦ في الملل والنحل: «أطلنا يومه وأطرنا نومه.»

Birisi şöyle anlatmıştır: "Biz müneccimin ölçümünde yanındaydık. Yüce kral bizi geceleyin bahçesine aldı. [Müneccim] Yıldızlara gözünü dikti ve elini kolunu sallayarak bir yandan eliyle yıldızları işaret ederken yürümeye başladı. Yürürken bir kuyuya düştü. Bunun üzerine kral şöyle dedi: "Üstündekinin ilmiyle meşgul olan kişi, altındakini bilmemekle sınandı."

[İskender bir elmayı eline alıp] şöyle dedi: "Bu elmanın maddesinin, sûretini ve fiillerini kabul etmesi ne kadar da incelikli! Çünkü elmadaki doğa, basit bir terkipten ve mürekkep bir basitten kaynaklanan ruhanî fiillerden etkilenince aklı varmış gibi güzel olmuştur. Hatta bu, bunların hepsinin yaratıcı tarafından yaratıldığına bir delildir."}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

وقال بعضهم: كنّا عند شبر المنجّم فأدخلنا أيّها الملك بستانًا له في الليل، ونظر في النجوم، فجعل شبر يشير إليها بيده، ويسير حتى سقط في بئر، فقال الملك: من تعاطى علم ما فوقه بُلي بجهل ما تحته.

وقال: ما ألطف قبول هيولى هذه التفاحة لصورتها وأفعالها لما تؤثّر الطبيعة فيها من الأصناع الروحانية من تركيب بسيط وبسيط مركّب حسنت بمثل العقل لها، بل ذلك دليل على إبداع مبدع الكلّ لها.}[1]

١ ح، ص، ج – {وتشاور الحكماء في أن يسجد... ...مبدع الكلّ لها}.

[17]

Miletli Anaksagoras'ın Haberi ve Âdâbı [m.ö. 5. yy]

{[Anaksimenes'in Görüşü:] Yunanlılar nezdinde iyilik ve hikmetle tanınan Miletlilerden biridir. Anaksimenes şöyle demiştir:

"Allah ezelidir, başlangıcı ve sonu yoktur. Her şeyin ilkesidir. Onun başlangıcı yoktur, onun hüviyeti de eşyaya benzemez. O yaratandır. Eşyanın sûreti onun ilk ilmindedir ve onun katındaki sûretler sonsuzdur. O halde sûretler ezelidirler ve onun zatı malumatların çoğalmasıyla çoğalmaz; malumatların değişmesiyle değişmez. Birliğiyle unsurun sûretini, yaratmıştır, sonra aklın sûreti ondan yaratıcının yaratmasıyla doğmuştur. Unsur akılda etkilerin sınıflarından ve nur tabakalarından kendisinde olduğu kadarıyla sûretlerin renklerini düzenlemiştir. Tıpkı parlatılmış bir aynada sûretlerin, birbiri arasında zaman ve düzen olmaksızın meydana gelmesi gibi bunun tabakaları da tek bir defada birçok sûret olmuştur. Ancak heyula [tek bir defada birçok sûreti] kabule güç yetiremez. Böylece sûretlerin nurları heyûlâda azalmıştır."

Şöyle söylemiştir: Bu âlemin diğer âleme nispeti, ot ve kabuğun öze nispeti gibidir ve kabuk öteki âlemden uzaktır. Ona göre bu âlemin var olması diğer âlemden içinde taşıdığı az bir nur sebebiyledir. Aksi takdirde göz açıp kapayıncaya kadar dahi var olamazdı. Onun varlığı, aklın kendisiyle karışmış olan parçasını ve nefsin kendisiyle karışmış parçasını saflaştırmasına kadar devam eder. Bu iki parça saflaştığı zaman bu âlemin parçaları silinir ve geriye zulmetin ilkesi içinde kirli nefis kalır.}[1]

{Anaksagoras'ın görüşü Thales'in görüşü gibidir, ancak ilk ilke konusunda ona muhalefet etmiştir. Şöyle ki ona göre mevcudatın ilkesi parçalara benzeyen şeylerdir. Bunlar duyu ile idrak edilemeyen ve aklın kendisine ulaşamadığı latif parçalardır. Yukarı ve aşağı âlem bunlardan oluşmaktadır. Çünkü bileşik varlıklar basitler tarafından, çeşitli şekillerde olan varlıklar da benzerler tarafından öncelenmiştir. Böylece mürekkep varlıklar, benzer unsurlardan oluşur.

1 Bu bölüm aslında Anaksimenes'in görüşlerini içermekte olup Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl* adlı eserinden alınmıştır.

[١٧]

خبر انكساغورس الملطي وآدابه

{]رأي أنكسيمانس[وهو من الملطيين المعروف عندهم بالحكمة والخير، قال: إنّ الباري تعالى أزلي لا أوّل له ولا آخر، هو مبدأ الأشياء ولا بدأ له ولا تشبهها هويته، وهو مُبدع، فقد كانت صورته في علمه الأوّل والصور عنده بلا نهاية، فالصور أزلية ولا يتكثّر ذاته بتكثّر المعلومات، ولا يتغيّر بتغيّرها. أبدع بوحدانيته صورةَ العنصر، ثم صورةَ العقل]انبعث عنها ببدعة الباري تعالى فرتّب][1] العنصر في العقل ألوان الصور على قدر ما فيها من طبقات الأنوار، وأصناف الآثار، وصارت تلك الطبقات صورًا كثيرةً دفعةً واحدةً، كما تحدث الصورة في المرآة الصقيلة بلا زمان ولا ترتيب بعض على بعض، غير أنّ الهيولى لا يحتمل القبولَ، فقلّت أنوارُ الصور في الهيولى.

وكان يقول: إنّ نسبة هذا العالم إلى ذلك العالم نسبة البقل والقشر إلى اللبّ، والقشر بريء منه، وإنّما ثبات هذا العالم بما فيه من قليل نور ذلك العالم وإلا لم يثبت طرفة عين، ويبقى ثباته إلى أن يصفّي العقل جزءه الممتزج به، وتصفّي النفس جزأها المختلط، فإذا صفي الجزآن عنه دثر أجزاء هذا العالم وبقيت الأنفس الدنسة في مبدأ الظلمة.}[2]

{رأي انكساغورس الملطي كرأي تالس، وخالفه في المبدأ الأوّل، فإنّ مبدأ الموجودات عنده متشابهة الأجزاء وهي أجزاء لطيفة لا يدركها الحسّ ولا ينالها العقل؛ منها يتكّون العالم العلوي والسفلي إذ المركّبات مسبوقة بالبسائط والمختلفات بالمتشابهات، فإنّ المركّبات تركّب من العناصر المتشابهة

---

١ زدنا من الملل والنحل لشهرستاني لإتمام المعنى.

٢ ح، ص، ج – {وهو من الملطيين المعروف... ... في مبدأ الظلمة}؛ هذا القسم مقتبَس من الملل والنحل للشهرستاني ويخبر عن رأي أنكسيمانس لا عن رأي أنكساغورس.

Canlı ve bitkiler de benzer parçalardan ve başkalarından beslenirler. Böylece midede benzeşip bedende dolaşırlar da farklı farklı organlar oluşur. O, ilk ilkenin faal akıl olduğu konusunda filozoflarla aynı görüşte iken Yüce Yaratıcının sakin olup hareketsiz olduğu konusunda onlara muhalefet etmiştir.

Anaksagoras şu görüşü ileri sürmüştür: Varlıkların aslı tek bir cisimdir. O, bütün konumunda olup sonsuzdur (apeiron). Onun unsurlardan olup olmadığı konusunda açıklama yapmamıştır. Bütün cisimlerin, türlerin ve güçlerin sınıflarının ondan çıktığını söylemiştir. Gizlenme (kümûn) ve ortaya çıkma (zuhur) hakkında ilk defa fikir ileri süren de Anaksagoras'tır.}[1]

Anaksagoras Miletli Anaksimenes'ten sonra yaşamıştır. Aristoteles kendi kitaplarını Anaksagoras'ın sözleriyle, görüşleriyle, tercihleriyle ve aynı düşünmediği konularda bu görüşlere kendi reddiyeleriyle doldurmuştur. Anaksagoras nefsini münzevi bir metoda alıştırır; yaşının büyüklüğüne ve güçsüzlüğüne rağmen yalın ayak yürüyerek soğuk, kar, buz gibi zorluklara çıplak olarak katlanmaya nefsini zorlardı. Bu konuda kendisine sorulduğunda şöyle demiştir: "Çünkü benim nefsim keyfine düşkün, kötülüklere aşırı meyyaldir; bu nedenle ben nefsimin beni serkeşleştirmesinden, kınanan arzulara burnumu sokturmasından korkuyorum. Böyleyken nasıl olur da o beni emri altına almadan ben onu emrim altına almam ve o benim boynuma kötülükleri yüklemeden ben onu zorluk ve sıkıntılara katlandırmam?"

Bazı olaylar nedeniyle yaşadığı şehirde zorluk ve karışıklıklar vardı, filozof ise kararlı ve sakin bir haldeydi. Ona "Bu durum seni harekete geçirmiyor mu?" diye söylenince "Siz buna benzer bir durumu uykuda gördüğünüzde onun için uyanıkken harekete geçiyor musunuz? Benzer şekilde işte bu durum beni endişelendirmiyor. Çünkü bu âlemin işlerinin hepsi düş gibi, düşüncenin sıhhati ise uyanıklık gibidir." diye cevap verdi.

"Dil bazen yalan yere yemin eder, akıl ise ancak doğru üzerine yemin eder. Sen her ikisinin de doğruya mutabık olmasına çalış."

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

والحيوان والنبات يغتذي من الأجزاء المتشابهة وغيرها، فتصير متشابهة في المعدة وتجري في البدن، وتصير أجزاء مختلفة، ووافق الحكماء في أنّ المبدأ الأوّل العقل الفعّال، وخالفهم في أنّ الباري تعالى ساكن غير متحرّك.

وقال:إنّ أصل الأشياء جسم واحد هو موضع الكلّ لا نهاية له، ولم يبيّن أنّه من العناصر أو من غيرها، قال: ومنه يخرج جميع الأجسام والأنواع وأصناف القوى، وهو أوّل من قال بالكمون والظهور.}[1]

وكان بعد أنقسمانس الملطي وقد ملأ أرسطو كتبه من أقواله وآرائه ومذاهبه والردّ عليه فيما لم يوافقه، وكان يأخذ نفسه بالتقشّف، ويسومها الشدائد من مقاساة البرد والجليد والثلج عريان حافيًا على كبره وضعفه، فقيل له في ذلك، فقال: لأنّ نفسي سريعة المرح فاحش الأشر وأخاف أن تجمح بي فتورّطني في أهوائها المذمومة، فما لي لا أجعلها تحتي دون أن أكون تحتها ولم لا أحملها على الشدائد دون أن يحملني على الفواحش.

وكان في مدينته حرج واختلاط ببعض الحوادث، والفيلسوف ساكن قارّ، فقيل له: ألا تتحرّك لهذا الأمر! فقال: لو رأيتم مثل هذا في النوم أكنتم تتحرّكون له في اليقظة، فكذلك لا يقلقني هذا الأمر لأنّ أمور هذا العالم كلّها كالحُلْم، وصحّة الرأي كاليقظة.

وقال: اللسان قد يحلف كاذبًا والعقل لا يحلف إلا صادقًا فاجهد أن يتطابقا جميعًا.

---

١ ح، ص، ج – { رأي انكساغورس الملطي... ...قال بالكمون والظهور}.

Anlatıldığına göre karısı onunla münakaşaya tutuşup uzun bir süre hoşlanılmayan sözler sarf etti, o ise suskun bir şekilde tahammül gösterdi. Bunun üzerine kadın ona fena kızdı. Kadın çamaşır yıkıyordu, derken kalktı ve çamaşırın kirli suyunu, elinde mütalaa ettiği bir kitap bulunan Anaksagoras'ın tepesinden aşağı döktü. Anaksagoras kitabı elinden bıraktı ve başını kaldırıp karısına şöyle dedi: "Gürledin, şimşek çaktın, üstüme yağdırdın." Bu sözü üzerine başka bir şey eklemedi.

Bir defasında devasa bir adamın önünden geçerken adam ona kötü sözler söyleyip açık saçık küfürler edince ondan yüz çevirdi. Ona "Niçin onun sözüne canın sıkılıp kızmadın?" denilince "Çünkü ben ne kargadan güvercin gurultusu ne de anguttan kumru ötüşü duymayı bekliyorum" dedi.

{Kötüler kendisini övdüklerinde panikleyip "Herhalde bir kötülük işledim" derdi.}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

ويقال: إنّ امرأته خاصمته ومكثت زمانًا تسمعه المكاره وهو ساكت محتمل، فاغتاظت منه غيظًا شديدًا، وكانت تغسل ثيابًا، فقامت وصبّت على رأسه غُسَالَة الثياب، وكان في يده كتاب يطالع فيه، فوضع الكتاب من يده، ثم رفع رأسه إليها وقال لها: أرعدت وأبرقت ثم أمطرت، ولم يزد على ذلك.

ومرّ على رجل عريض عبيل فشتمه وأفحش، فأعرض عنه، فقيل له: لم لا تمتعض من كلامه؟ فقال: لأنّي لا أتوقّع أن أسمع من الغراب هدير الحمام ولا من الكركي تغريد القمريّ.

{وكان إذا مدحه الأشرار يفزع وقال: لعلّي فعلت شرًّا.}[1]

١ ح، ص، ج – {وكان إذا مدحه الأشرار يفزع وقال: لعلّي فعلت شرًّا}.

[18]

Theophrastus'un Haberleri [m.ö. 372-288]

Theophrastus filozof Aristoteles'in öğrencilerinden olup Aristoteles'in vefatından sonra felsefe kürsüsündeki ardılıdır. Bu konuda Eudemus ve Aiskhulos (?) [Arcesilaos] da ona yardımcı olmuşlardır. Bunların ikisi de Aristoteles'in ileri gelen öğrencilerindendiler. Theophrastus'un birçok eseri yanında Aristoteles'in kitaplarına yazılmış şerhleri de mevcuttur. Şu söz onun erdemine ve söz gücüne delâlet etmektedir. "İlahi olan hareket etmez." Bu, lafzı az olmakla birlikte anlamı derin ve faydası çok olan bir ifadedir.

Onun hikmetli sözlerinden birkaçı şöyledir:

- {"Edepli kimse insanların iyiliğini anlatıp kötülüklerini gizleyen kimsedir."
- "Akıllı bir vergi memuru zor kullanarak elde edemeyeceği vergiyi yumuşak bir üslup kullanarak elde eder. Nitekim sivrisineğin, ısırmasının hararetiyle ve vızıltısının irkiltmesiyle elde edemeyeceği kanı, sülük ezasız ve sessiz sedasız elde eder."
- Uzun süre sessiz kalan bir genç görünce ona şöyle dedi: "Sessizliğin, edebinin az olmasından kaynaklanıyorsa sen edepli birisin. Eğer edepli isen sustuğunda edebi bozuyorsun."}[1]
- "Nefis gerçek kanatları ile uçmaya ve istediği şeye girmeye muktedirdir; o istediği şeyi görebilir."
- "Ne zaman ki nefis, erdeme doğru hareket etmesinde onu engelleyen bu âlemdeki fikirsel ağırlığı bir kenara iterse zorlukların kolaylaşması ve çabasının hafiflemesi sûretiyle hikmetle doğrudan temas eder. Bu durumda da kendine ve başkasına aydınlık veren bir kandil gibi olur. Cahil ona refakat ettiğinde âlim olur. Fakir onun peşinde gittiğinde zengin olur."
- "Mal beden zenginliğidir. Hikmet nefis zenginliğidir. Nefis zenginliğini istemek daha evladır. Çünkü nefis zengin olunca kalıcı olur. Nefis zenginliği kaynaktan beslenir. Beden zenginliği ise sınırlıdır."

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

[٨١]

أخبار ثاوفرسطس

تلميذ الحكيم أرسطاطاليس وخليفته على كرسي الحكمة بعد وفاته، وأعانه على ذلك أوديموس وأسخولوس، وكانا أيضًا من تلامذة أرسطو الكبار، وله التصانيف الكثيرة والشروح لكتب أرسطاطاليس، وممّا يدلّ على فضله وقوّته قوله: «الإلهية لا تتحرّك». وهي مع قلّة لفظها غزيرة المعنى، كثيرة الفايدة.

{وقال: الأديب من روى محاسن الناس وستر المساوئ.

وقال: العقلاء من جباة الأموال ينالون من جمعها برفق ما لا ينالون من جمعها بالصولة، فإنّ العلقة تنال من الدم بغير أذًى ولا سماع صوت ما لا تناله البعوضة بِحرّ لَسْعتها وهول صوتها.

وقال وقد رأى شابًّا طويل الصمت: إن كان سكوتك لقلّة أدبك فأنت أديب، وإن كنت أديبًا فقد أسأت الأدب إذا سكت.}[1]

وقال أيضًا: النفس تقدر على الطيران والحلول على جميع ما تريد بالأجنحة الحقيقية التي لها، وهي تنظر إلى ما تريد.

وقال: متى طرحت النفس الثقل عنها من الفكر في هذا العالم الذي يعوقها عن حركاتها إلى الشيء الفاضل باشرت الحكمة بأيسر كلفة وأهون سعي، وصارت كالسراج الذي هو مضيء في نفسه ومضيء لغيره، فالجاهل إذا لزمها صار عالمًا والفقير إذا اتّبعها صار غنيًا.

وقال: المال غنى البدن، والحكمة غنى النفس، وطلب غنى النفس أولى لأنّها إذا غنيت بقيت، وغنى النفس ممدود، وغنى البدن محدود.

---

١ ح، ص، ج – {وقال: الأديب من روى محاسن... ...الأدب إذا سكت}.

Ölüm döşeğine düşünce, bedenin yapısının bir aslının olmadığı ve bilakis nefsin yapısı ve ona ihtimam gösterilmesi anlamındaki ifadelerle tabiatı kötülemeye başladı.

ولـمّا حضرته الوفاة أقبل على لوم الطبيعة بما معناه أن بنيان البدن لا أصل له، بل بنيان النفس والاعتناء بها.

[19]

Eudemus [m.ö. 370–300]

Eudemus Aristoteles'in öğrencilerindendi. Aristoteles'in telif yöntemi ve öğretim tarzına uygun olarak onun bilgi ve felsefesini okutanlardan ve kitaplarını tasnif edenlerdendi. Eudemus şöyle demiştir:

- "Cahile hiçbir şeyi sır olarak emanet etme. Çünkü o, sırrı saklamaya güç yetiremez. Aslında sırrı ancak bilge olan saklayabilir."
- "Bir ok bir taşa çarpınca ondan sıçrayıp geri döndüğü gibi, kötü söz de iyi bir insana yöneltilince ona tesir etmez ve ayıp, ayıplayana geri döner."
- "İyi bir hayat süren kişi için ölüm kötü olduğu gibi kötü bir hayat süren kişi için de iyidir. Buna göre ölüm mutlak kötü değildir; izafe edildiği şeye göre iyi ya da kötüdür."
- İnsanın hikmetten ne kadar istifade ettiği sorulunca şöyle dedi: "Hikmeti kavradığında ve onu ihata ettiğinde bir insan, amacına ulaştığı yerde; dalgaların ve yıkıcı rüzgârların her tarafından kuşatması yüzünden endişe ve tedirginlik içindeki bir başkasını, huzur ve emniyet içinde seyreden sahil-i selamete ulaşmış bir kişi gibidir."
- "Muhal nedir?" diye sorulunca "Nefiste sûreti olmayandır." dedi.

[١٩]

أوذيموس

كان من تلامذة أرسطو والمدرّسين لعلمه وحكمته، والمصنّفين للكتب على قوّة كلامه ونمط تأليفه.

وقال: لا تُسرّ إلى الجاهل شيئًا فإنّه لا يطيق كتمانه. ولا يطيق كتمان السرّ إلا الحكيم.

وقال: كما أنّ السهم إذا أصاب حجرًا نبا عنه، كذلك الكلمة السوء إذا رُمي بها الرجل الصالح لم ينجع فيه ورجع العيب إلى الذي عابه.

وقال: كما أنّ الموت رديء لمن كانت الحياة له جيّدةً كذلك هو جيّد لمن كانت الحياة له رديئةً، فليس الموت رديئًا مطلقًا بل جيّد بالإضافة إلى شيء يكون جيّدًا أو رديئًا.

وسئل عن قدر انتفاع الإنسان بالحكمة فقال: إذا حوى الإنسان الحكمة واشتمل عليها كان مثله مثل الواصل في البحر إلى مقصده فهو ينظر إلى غيره مكروبًا بالأمواج المحدقة به والرياح المخترقة عليه وهو مطمئنّ وادعٌ.

وقيل له: ما المحال؟ قال: ما لا صورة له في النفس.

[20]

Aiskhulos (?)[Arcesilaos (m.ö. 316-241)]

Bu filozof, Aristoteles'in ileri gelen öğrencilerinden olup daha önce durumlarını anlattığımız Eudemus ve Theophrastus'un yolundan gitmiştir. İskender onu yüceltir ve onu emsalinden daha üstün tutardı.

- Ona "Neden çoluk çocuk edinmedin?" denilince "Nefsimi ıslah etme çabasında ve bedenimin ihtiyaçlarını temin etmekte üstesinden gelemediğim dert, keder ve gayret içindeyim. Bunlara nasıl benzer sıkıntılar eklerim?" dedi.
- Ona "Sen neden okuma yazma tiryakisisin?" denilince "İlme ihtiyacı olan bir cahil olduğumu bildiğim için" dedi.
- İskender hakkında şöyle demiştir: "Hem hikmeti hem de gücü bir arada toplamıştı. Düşmanları ile savaşındaki silahı hikmetti."
- Bazı düşük tıynetli kimseler ona bazı kötü sözler söyledi fakat o cevap vermedi ve şöyle dedi: "Eğer yalancı ise ona kızmamam daha iyidir. Çünkü durum onun dediği gibi değil. Eğer doğru söylüyor ise ben neden kızayım?"
- İskender onu tutuklattı. Hapse konulunca gardiyan gelip yanında mal olup olmadığını aramak istedi. Bunun üzerine Arcesilaos "Sen ne kadar da cahilsin! Ben buraya ticaret ve eğlence için gelmedim. Ben senin gelip benden alman için buraya mal getirecek kadar cahil değilim." dedi. Bunun üzerine gardiyan, "Otur, Allah seni kurtarmasın." dedi. Bu olay İskender'e ulaşınca güldü ve onu serbest bıraktı.
- "Ruhların sağlığı salih bilgelerdedir; bedenlerin sağlığıyla ise ilgilenmiyorum."

[٢٠]

اسخولوس

كان من أصحاب أرسطو وكبار تلامذته، وجاريًا مجرى ثاوفرسطس وأوديموس فيما ذكرنا من شأنهما، وكان الإسكندر يعظّمه ويرفعه على نظرائه.

وقيل له: هلّا اتّخذت زوجةً؟ فقال: أنا في السعي في إصلاح نفسي والحيلة في مصالح جسدي في موت وجهد وهموم وغموم لا قوام لي بها، فكيف أضمّ إليها مثلها.

وقيل له: أراك تدمن القراءة والكتابة، فقال: لأعلم أنّي جاهل محتاج إلى العلم.

وقال في الإسكندر: كان جامعًا للشدّة والحكمة، وكان سلاحه في محاربة أعدائه الحكمة.

وسفه عليه بعض السفهاء فلم يلتفت وقال: إن كان كاذبًا فأولى أن لا أغضب لأنّ الأمر ليس على ما قال، وإن كان صادقًا فما يغضبني.

وحبسه الإسكندر، فلمّا دخل السجن دخل السجّان يفتّش ما معه من المال، فقال: ما أجهلك! ما جئت هنا للتجارة ولا للّهو، فما بلغ من جهلي أن أحمل معي المال إلى هنا لتأخذه؛ فقال له: اجلس، لا خلّصك الله، فبلغ الخبرُ الإسكندر فضحك وخلّى سبيله.

وقال: صحّة الأرواح في الحكماء الصالحين فأمّا صحّة الأجساد فلا أبالي بها.

[21]

Demokritos [m.ö. 460–380/370]

Demokritos ve tabip Hipokrat Behmen b. İsfendiyar b. Sasan devrinde aynı çağda yaşamışlardır. Bilginler Demokritos'un görüş ve düşüncelerini kitaplarda yazmışlardır. Demokritos kadim filozoflardan biridir.

Ona: "Bakma!" dediler gözlerini kapattı. "Duyma!" dediler, kulaklarını tıkadı. "Konuşma!" dediler, elini dudaklarının üzerine koydu. "Bilme!" dediler, "İşte buna gücüm yetmez" dedi.

{Aristoteles onun görüşünü hocası Eflâtun'un görüşüne tercih ediyor ve bu konuda hiç adaletli davranmıyordu.

Demokritos şöyle demiştir ki:

- "Boyalarla resim yapanlar dış güzelliğe benzer yapabilirler. İç güzelliğe ise ancak ona hakikatte sahip olabilen ve onu yaratıp inşa eden benzetebilir."
- "Ayıplardan nefsini arındırdıktan sonra ilimleri öğrenmen gerekir. Bundan daha iyisi faziletlerdir. Aksi takdirde hiçbir ilimden fayda elde edemezsin."
- "Kardeşine malını veren ona hazinesini vermiştir. Kardeşine ilim ve nasihat veren ise kendini ona hibe etmiştir."
- "İçinde büyük zarar bulunan faydayı fayda saymamak gerekir. İçinde büyük yarar bulunan zararı da zarar saymamak gerekir. Övgüye değer olmayan hayatı da hayat saymamak gerekir."
- "İsimle yetinen kimse yemek kokusuyla yetinen kimse gibidir."
- "İnsan gövdesini kir ve paslardan arındırdığı gibi kalbini de hile ve hurdadan arındırmalıdır."
- "Bugün topuklarına basan, yarın üstüne basar."
- Atinalı beceriksiz bir nakkaş ona dedi ki: "Evini sıvat da üzerine nakış yapayım." Demokritos ona dedi ki: "Sen önce resim yap da sonra ben üzerine sıva yaptırayım."}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

[٢١]

ديمقراطيس

كان هو وأبقراط الطبيب في زمن واحد أيّام بَهْمَنْ بن إسفنْدِيارَ بن كشتاسب، وله مقالات وآراء قد ذكرها الحكماء عنه في الكتب، وهو من قدماء الفلاسفة.

قيل له: لا تنظر فغمض عينيه، وقيل له: لا تسمع فسدّ أذنيه، وقيل له: لا تتكلّم فوضع يده على شفتيه، وقيل له: لا تعلم فقال: لا أقدر على ذلك.

{وكان أرسطو يؤثر قوله على قول أستاذه أفلاطن ولم ينصف في ذلك.

وقال: إنّ الجمال الظاهر يشبّه به المصوّرون بالأصباغ، والجمال الباطن لا يشبّه به إلا من هو له بالحقيقة وهو مخترعه ومنشئه.

وقال: ينبغي أن تأخذ في العلوم بعد أن تنقّي عن نفسك العيوب وأجودها الفضائل وإلا لم تنتفع بشيء من العلوم.

وقال: من أعطى أخاه المال فقد أعطاه خزانته ومن أعطاه علمه ونصحه فقد وهب له نفسه.

وقال: لا ينبغي أن تعدّ النفع الذي فيه الضرر العظيم نفعًا ولا الضرر الذي فيه النفع العظيم ضررًا ولا الحياة التي لا تحمد حياة.

وقال: مثل من قنع بالاسم كمن قنع من الطعام بالرائحة.

وقال: يجب أن يطهّر القلب عن المكر والخديعة كما يطهّر البقل من أنواع الخبث.

وقال: من وطئ عقبيك باليوم وطئك غدًا.

وقال له نقّاش غير حاذق بأثينة جصّص بيتك لأصوّره، فقال له: بل صوّره أوّلًا لأجصّصه بعد ذلك.}[1]

---

١ ح، ص، ج – {وكان أرسطو يؤثر قوله... ... لأجصّصه بعد ذلك}.

[22]

Kābis es-Sokratî [m.ö. 430 – 350]

Kābis es-Sokratî kadim bilgelerden biridir. Eflâtun'un talebelerindendir. Şimdiye kadar onun, bu alem ve ona dair yapılmış araştırmalar dünyadan el etek çekmek ve onu önemsememek; insanın arzuları düşünmeyi bırakmasına teşvik: yine insanın tam ebedi mutluluğu ve duyu alemindeki kötülüklerden kurtuluşu talep etmesinin gerekliliği gibi konularda bazı veciz sözlerinden başka bir şeyi bulamadık.

[٢٢]

قابس السقراطي

كان من الحكماء المتقدّمين، وهو من أصحاب أفلاطن، ولم نجد له غير لغز موضوع في أمر هذا العالم وما يجري فيه من البحث، والحثّ على ترك الدنيا والتهاون بها، وما يجب على الإنسان من إسقاط الفكر في الشهوات وطلب السعادة التامّة والنجاة من الشرور التي في عالم الحسّ.

[23]

{Proklos [m.s. 412–485]

Proklos âlemin kıdemi hakkında bir kitap yazmış, bu kitapta âlemin kıdemi hakkında çeşitli deliller ileri sürmüş ve bu konuda daha eskilere muhalefet etmiştir. Bu konuda Aristoteles de ona uygun sözler söylemiştir. Bu ikisine bu ikisinden sonra gelenler tabi olmuşlardır. Bu, zahiren filozofların sözlerine terstir. Proklos'un mutaassıp takipçilerinden biri, Proklos'un âlemin kıdemi hakkındaki delillerinin bir takım gerekçelerle mazur görülmesi gerektiğini şöyle anlatmıştır: "Proklos insanlara ilki basit ruhânî diğeri ise bileşik cismanî dille hitap ediyordu. Onunla konuşan topluluk cismanî dili kullanan bir topluluktu. Kıdem hakkında bu delilleri dile getirmesine ve bununla hikmet ve felsefe yolundan çıkmak zorunda kalmasına yol açan, cismanî topluluğun ona karşı aşırı dirençleriydi. Çünkü filozofun yapması gereken, ilmini birden fazla yolla ortaya koymasıdır; bu sayede o ilimle meşgul olan herkes, onda düşüncesiyle tasarruf eder ve ondan kendi istidadı ve fikri oranında istifade eder. Bu nedenle onun sözlerinde eleştirilecek ve karşı çıkılacak bir yön bulamazlar. Çünkü Proklos bu âlemin başlangıçsız olduğuna, yok olmayıp bâkî kalacağına inanıyordu. Bu anlamda bazı kitaplar yazmıştı. Ancak bu kitabı mütalaa edenler onun bu yöntemini bilmeyenlerdir. Dolayısıyla söylediklerini ruhânî değil cismanî olarak anlamış ve onun Dehriyye mezhebi usulü üzere nakzetmişlerdir. Bu kitapta Proklos şöyle diyor: "Âlemler birbiriyle bağlantı kurup, birleştirici güçler hudûs edip unsurlardan mürekkepler meydana çıkınca, kabuklar meydana gelmiş ve özler gizlenmiştir. Kabuklar dairedir; özler ise tek kuvvetli basit varlıklar olup fesada uğramayıp daima bâkî kalırlar. Böylece âlem duruluk/özlük âlemi ve bulanıklık/kabuk âlemi diye ikiye ayrılmıştır. Bu âlemlerden biri diğeriyle bağlantı kurduğunda bu âlemin sonu diğer âlemin başı olur. Bir açıdan bu ikisi arasında hiçbir fark yoktur. Öyleyse bu âlem, yok olması imkânsız âlemle ittisalinden dolayı yok olmayacaktır. Başka bir açıdan ise kabuklar yok olup bulanıklık ortadan kalkacaktır. Kabuklar nasıl yok olmasın ki? Kabuklar varlığını sürdürdükçe özler gizli kalır. Çünkü bu âlem bileşik, üst âlem ise basittir. Her bileşik olan ise çözülerek kendisinden oluştuğu basite döner. Basitler ise devamlıdır."

[٢٣]

{برقلس

هو الذي ألّف في قدم العالم كتابًا أورد فيه الأدلّة على قدمه، وخالف القدماء في ذلك، ووافقه أرسطو على ذلك، وتبعهما كلّ من جاء بعدهما، وهو مخالف للظاهر من أقوال الحكماء، وبعض المتعصّبين [لـ]أبرقلس مهّد عذره، وقال: إنّه كان يناطق الناس بنطق روحاني بسيط وآخر جسماني مركّب، فكان القوم الذين يناطقونه جسمانيين، وإنّما دعاه إلى ما ذكره من الأدلّة على القدم مقاومتهم فخرج بذلك من طريق الحكمة والفلسفة إذ من الواجب على الحكيم أن يُظهر العلم على طرق كثيرة فيها كلّ ناظر بحسب نظره ويستفيد منها بحسب فكره واستعداده فلا يجدوا على قوله متباعًا ولا طعنًا؛ فإنّ أبرقلس لـمّا كان يقول بدهر هذا العالم وإنّه باقٍ لا يدثر، وضع كتبًا في هذا المعنى، فطالعه من لم يعرف طريقته، ففهموا منه جسمانية قوله دون روحانيته فنقضوه على مذهب الدهرية، وفي هذا الكتاب يقول: لـمّا اتّصلت العوالم بعضها ببعض وحدثت القوى الواصلة فيها، وحدثت المركّبات من العناصر حدثت قشور واستبطنت لبوب والقشور دائرة واللبوب قائمة دائمة لا يجوز الفساد عليها لأنّها بسيطة وحيدة القوى فانقسم العالم إلى عالمين: عالم الصفوة واللبّ وعالم الكدورة والقشر، فاتّصل بعضه ببعض وكان آخر هذا العالم من بدء ذلك العالم، فمن وجه ليس بينهما فرق فلم يدثر هذا العالم لاتّصاله بما لم يدثر، ومن وجه تدثر القشور وتزول الكدورة وكيف لا تدثر القشور؟ وممّا لم تزل القشور باقية كانت اللبوب خافية، ولأنّ هذا العالم مركّب والعالي بسيط، وكلّ مركّب ينحلّ إلى البسيط الذي تركّب منه، وكلّ بسيط دائم.

Proklos'tan nakledilen bu ifadeler, benzer diğer kimselerden de nakledilmiştir. Ona izafe edilen ilk görüş iki nedenden dolayıdır: Ya onun meramına, zikredilen nedenlerden dolayı vakıf olunamamıştır ya da kendi zamanında yaşayanlar tarafından kendisine haset edilmiştir, çünkü o; fikri detaylı, düşüncesi geniş ve diğer güçleri işleyen birdir. İşte anlamayan ve haset eden bu tür kimseler, vehimlerinin ve hayallerinin peşine takılanlardır.

Proklos kitabının bir yerinde şöyle demektedir. "Âlemlerin kendisinden oluştuğu ilkeler, bozulmaya uğramazlar ve bâkîdirler. Onlar dehrden ayrılmazlar ve ona yapışmışlardır. Ancak hepsi de hiçbir sıfatla vasıflanamayan, hiçbir sıfat ile idrak edilemeyen tek bir ilkten gelmiştir. Çünkü bütün varlıkların sûreti ondandır. O tabiatlara hayat ve bekâ bahşeden cevherdir. Bu âlemin kabukları izmihlale uğrayıp kirleri giderilince basit ve ruhânî olacak, içindeki saf nuranî ve ruhânî cevherler sebebiyle sonu olmayan ulvi âlemler gibi bâkî kalacak ve bu da onlardan biri olacaktır."}[1]

1 Proklos maddesinin tamamı, sadece Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

والذي نقل عن أبرقلس هو المنقول عن مثله والذي أضاف إليه القول الأوّل إمّا أنه لم يقف على مرامه للعلّة المذكورة أو لأنّه كان محسودًا عند أهل زمانه، لأنّه بسيط الفكر واسع النظر ساير القوى، وكان أولئك أصحاب أوهام وخيالات.

فإنّه يقول في موضع من كتابه: إنّ الأوائل منها تكوّنت العوالم وهي باقية لا تدثر، وهي لازمة الدهر، ماسكة له، إلا أنّها من أوّل واحد لا يوصَف بصفة ولا يدرك بنعت، لأنّ صور الأشياء كلّها منه وهو الجوهر الممدّ للطباع الحياة والبقاء، فإذا اضمحلّ قشور هذا العالم وذهب دنسه وصار بسيطًا روحانيًا بقي بما فيه من الجواهر الصافية النورانية الروحانية كالعوالم العلوية التي لا نهاية لها وكان واحدًا منها.}[1]

١ ح، ص، ج – {برقلس هو الذي ألّف في قدم العالم... ...لا نهاية لها وكان واحدًا منها}.

[24]

Aristippus [m.ö. 435—356]

Aristippus memleketinde iyi ahlâk, hikmet ve felsefe ile bilinen bir filozoftu. Zenginlik ve bolluk içinde rahat yaşadı. Fakat zaman onun ayağını kaydırıp günler ona hıyanet edince durumu değişti ve rahatlık sebepleri darmadağın oldu. Bunun üzerine memleketinden uzaklaşıp tanınmadığı bir yere gitmeye karar verdi. Bir gemiye bindi fakat gemi parçalandı, ama o sahile ulaştı. Burada toprağa geometrik bir şekil çizdi. Bir başka rivayete göre burada bulunan bir binada çizilmiş geometrik bir şekil görünce aklı olmayan, koyun gibi bir millete değil de bilgeleri olan bir topluluğa rastlamış olmasından dolayı kendini güçlü hissedip toparlandı. Şehre girip insanların arasına karıştı. Durumu daha önce olduğu en güzel haline geldi. Çünkü bu insanlar da Aristippus'ta bulunan erdemi anlayıp ona değer verdiler, onu yücelttiler ve onu sık sık ziyaret ettiler. Böylece Aristippus'un rahatı yerine geldi ve varlıklı oldu. Bir süre sonra kendi asıl memleketine deniz yoluyla gitmekte olan bazı insanları gördü. Bu insanlar ona ailesine yazmak istediği bir şey olup olmadığını sordular. Aristippus onlara: "Şunu iletin: Kazancınız ve birikiminiz, bindiğiniz gemi denizde parçalanıp battığında ve sizler boğulmak üzereyken sizinle yüzebilecek bir şey olsun." dedi.

[25]

Plutarkhos [m.s. 45–120]

Plutarkhos bir gün çamurdan bir öküz yaptı. Daha sonra halkının putlara kurban takdim ettikleri günde o da bunu takdim etti. Bundan dolayı halkı tarafından kınandı. Plutarkhos kınamalara, canlı ve nefes alıp veren bir hayvanı cansız bir şeye kesmenin çirkinliğini ifade ederek karşılık verdi.

[٢٤]

أرسطيس

كان رجلًا معروفًا في بلده بالحكمة والفلسفة، وهو في حسن حال، وخفض من العيش، وكثرة في المال فعثر به الدهر، وغدرت به الأيّام فغيرت حاله، وتشتّتت أسبابه، فعزم على التغرّب إلى حيث لا يعرف، فركب البحر فانكسر المركب ورُمي إلى الساحل، فصوّر شكلًا هندسيًا على الأرض، وقيل: بل كان رأى شكلًا هندسيًا مصوّرًا في بناء هناك فقويتْ نفسه بذلك لكونه قد وقع إلى قوم حكماء لا إلى أغنام لا عقول لهم، فدخل المدينة وخالط أهلها فعادت حاله إلى أحسن ما كانت عليه، لأنّهم عرفوا ما عنده من الفضل فأكرموه وأجلّوه واختلفوا إليه، فعادت أسبابه، ثم إنّه رأى قومًا يركبون البحر إلى مدينته فسألوا أن يكتب شيئًا إلى أهله، فقال هذا: ليكن ما تكسبونه وتقتنونه شيئًا ما إذا كُسر بكم المركب وغرقتم سبح معكم.

[٢٥]

فواطرخس

عمل ثورًا من طين وقرّبه في اليوم الذي كان أهل بلده يقرّبون لأصنامهم فعاتبوه، فأجاب بأنّ ذبحَ الحيّ المتنفّس لأجل ما ليس بحيّ قبيح.

[26]

Secundus [m.s. 2. yy]

Secundus kendi kendine konuşmamaya ant içmişti. Kral Hadrianus'a bunun haberi ulaşınca hemen onun huzura getirilmesini emretti. Konuşması için çok zorladı fakat o konuşmadı. Bunun üzerine onun öldürülmesini emretti. Cellâdın yanına gidip gizlice "Eğer kılıcı salladığında konuşursa onu öldür, şayet suskunluğuna devam ederse onu bana geri getir" dedi. Cellât onu götürdü, kılıcını sallayıp onu oldukça fazla korkuttu ancak Secundus tek harf bile konuşmadı. Bunun üzerine onu krala geri getirdi. Kral ona ikramda bulundu, ona saygı gösterdi ve birçok konuda soru sordu. O da yazarak cevap verdi, suskunluğuna devam etti.

[27]

Themistius [m.s. 4. yy]

{Bu ismin anlamı Allah'a inanan demektir.}[1] Filozof Aristoteles'in olabilecek en iyi ve tam bir derinlikle mümkün olan en mükemmel şarihidir. Daha önce zikrettiğimiz gibi Kral Julianus'un kâtibi ve veziriydi.

{Bilgelerin onun Aristoteles kitaplarına yazdığı şerhlere itimadının nedeni, şerhte Aristoteles'in işaret ve sembollerini en iyi fark eden filozof olmasıdır. Fakat o ilkelerin üç olduğunu iddia edenlerin görüşünü seçmiştir. Bunlar heyûlâ, sûret ve yokluktur. Demirden bir geminin sûretinin yokluğu gibi özel yoklukla mutlak yokluk arasındaki fark açıktır.

Themistius'a göre felekler dört unsurdan meydana gelmiş olup unsurlar feleklerden oluşmamıştır. Süflî bileşiklerde toprak unsuru galip olduğu gibi feleklerde de ateş unsuru galiptir. Yıldızlar, terkipleri çözülmeye uğramayacak bir tarzda meydana gelmiş olup, yanan ateşlerdir. Çünkü yıldızlar oluş, bozuluş, değişme ve dönüşme kabul etmezler. Bunun dışında tabiatlar tek olup farklar anlattığımız konulara racidir.

Aristoteles ve öğrencilerinden bütün âlemde tek bir genel tabiat olduğu; ayrıca bitki, hayvan türlerinin her birinin, kendisini tabiî bir yönetimle idare eden hususî bir tabiata sahip olduğu nakledilmiştir.}[2]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.
2 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

[٢٦]

سقيداس

جعل على نفسه أن لا يتكلّم، فاتّصل خبره باربديانوس الملك، فأمر بإحضاره، وجهد به الجهد أن يكلّمه فلم يفعل، فأمر بقتله، وتقدّم إلى السياف في السرّ: إن تكلّم إذا هززت عليه السيف فاقتله، وإن ثبت على صمته فردّه إليّ، فمضى به وهزّ عليه السيف وروّعه فلم ينطق بحرف، فردّه إلى الملك فأكرمه وعظّمه وسأله عن مسائل فأجابه عنها في كتاب ودام على صمته.

[٢٧]

ثامسطيوس

{معناه المؤمن بالله}[١] مفسّر كتب الحكيم أرسطاطاليس بأحسن ما يكون وأبلغ ما يمكن مع الاستقصاء التامّ، كان وزيرًا وكاتبًا ليسانس الملك، على ما ذكرنا فيما مضى.

{وإنّما اعتمد الحكماء على شرحه لكتب أرسطو، لأنّه أهدى القوم إلى إشارته ورموزه على رأي أرسطو، إلا أنّه اختار رأي من زعم أنّ المبادئ ثلاثة: الهيولى والصورة والعدم، والفرق بين العدم الخاصّ كعدم صورة السفينة عن الحديد والعدم المطلق ظاهر.

وزعم أنّ الأفلاك حصلت من العناصر الأربعة، لا أنّ العناصر حصلت من الأفلاك، ففيها ناريّة كما أنّ الغالب على المركّبات السفلية هو الأرضية، والكواكب نيران مشتعلة حصلت بتراكيبها على وجه لا يتطرّق إليها الانحلال، لأنّها لا تقبل التكوّن والفساد والتغيّر والاستحالة، وإلا فالطباع واحدة، والفرق يرجع إلى ما ذكرناه.

ونقل عن أرسطو وتلامذته أنّ في جميع العالم طبيعة واحدة عامّة، وكلّ نوع من النبات والحيوان له طبيعة خاصّة تُدبّره تدبيرًا طبيعيًا.}[٢]

---

١ ح، ص، ج – {معناه المؤمن بالله}.

٢ ح، ص، ج – {وإنّما اعتمد الحكماء على شرحه... ...تُدبّره تدبيراً طبيعيًا}.

[28]

İskender el-Afrodisî [m.s. 2. ve 3. yy]

İskender el-Afrodisî Afrodisias şehrindendir. Aristoteles kitaplarının mümkün olan en iyi yorumcusudur. İskender Galen zamanında yaşamış, onunla Galen arasında çeşitli tartışmalar geçmiştir. İskender Galen'le alay etmiş ve onu beyninin büyüklüğü nedeniyle katır başlı olarak isimlendirmiştir. Themistius ve İskender Aristoteles'in kitaplarının öğrencisi konumundadırlar.

İskender şöyle demiştir: "Arkadaşının neye sahip olduğunu bilmek istersen konuşma anında imkânsız şeyleri anlat. Eğer bunları kabul etmezse akıllıdır, yok eğer kabul ederse ahmağın tekidir."

Bütün Meşşâîler İskender'e saygı gösterirler. Ebû Ali b. Sînâ ona hürmet eder ve onu överdi. Şeyh İbn Sînâ aynı şekilde Themistius'u da metheder ve ona da şükranını ifade ederdi. Yine bu ikisi hakkında şöyle söylemiştir: "Ben *el-İnsâf* adlı bir kitap telif ettim ki bilginleri orada Maşrıkîler ve Mağribîler olmak üzere iki kısma ayırdım. Meşrıkîleri Mağribîlere karşı itiraz eder gösterdim. Ta ki hakikat ortaya çıkınca insafı ortaya sürdüm." Bu kitap yaklaşık yirmi sekiz bin mesele ihtiva etmektedir. Bu sözden sonra buna yakın bir şekilde "Bağdatlıların özetlerinin zayıflıklarını, onların yetersizliklerini ve cehaletlerini ihtiva ediyordu. Şu an ise kaybolup gittikten sonra benim bunları tekrar etmem mümkün değildir. Fakat İskender, Themistius ve Yahyâ en-Nahvî ve bunlar gibileriyle meşgul olurum." Bundan sonra şöyle demiştir: "Ebû Nasr el-Fârâbî'ye gelince onun hakkında yüceltici bir kanaate sahip olmamız gerekir. Çünkü Fârâbî bir alanda diğer insanlarla birlikte değerlendirilemez. O, neredeyse geçip gitmiş [filozofların] en değerlisi olmuştur."[1]

1 Şehrezûrî bu paragrafı, İbn Sînâ'nın Kiyâ'ya mektubundan özetlemektedir. Krş İbn Sînâ, "Kitâbü'l-Mübahasât ani'ş-Şeyhi'r-Reîs Ebî Ali el-Hüseyin b. Abdullah İbn Sînâ", thk. Abdurrahman el-Bedevî, *Aristo inde'l-Arab, dirâsetün ve nusûsun gayrü menşûretün*, 2. bs. (Kuveyt: Vekâletü'l-Matbûât, 1978), içinde, s. 120-122.

[٢٨]

الإسكندر الأفروديسي

من مدينة أفرودمانساس؛ المفسّر لجميع كتب أرسطوطالس على غاية الإمكان، والإسكندر كان في زمن جالينوس، وكان بينه وبين جالينوس مناظرات، وكان كثيرًا يعبث به ويسمّيه رأس البغل لعظم دماغه، وثامسطيوس والإسكندر من تلامذة كتب الحكيم أرسطو.

وقال الإسكندر: إذا أردت أن تعرف ما عند صاحبك فحدّث في أثناء الحديث بالمحال، فإن أنكره فهو عاقل، وإلا فهو أحمق.

وجميع المشّائين يعظّمونه، وأبو علي بن سينا يفخّمه ويُثني عليه، وكذلك ثامسطيوس يمدحه الشيخُ ويبالغ في شكره، ويقول أيضًا في حقّهما في بعض كلامه: وقد صنّفنا كتابًا سمّيناه بالإنصاف قسمنا العلماءَ فيه قسمين: مشرقيين ومغربيين، وجعلت المشرقيين يعارضون المغربيين حتّى إذا حقّ السداد تقدّمتُ بالإنصاف. فقد كان يشتمل هذا الكتاب على قريب من ثمانية وعشرين ألف مسألة؛ ثم يقول بعد كلام قريب: وقد كان يشتمل على ضعف تلخيص البغدادية، وتقصيرهم وجهلهم، والآن فلا يمكنني بعد ذهابه أن أعيده؛ ولكن أشتغل بمثل الإسكندر وثامسطيوس ويحيى النحوي وأمثالهم؛ ثم يقول بعده: وأمّا أبو نصر الفارابي فيجب أن نعظّم فيه الاعتقاد، ولا يجري مع القوم في ميدان فيكاد يكون أفضل من سلف من السلف.

{İskender görüş ve bilgi bakımından bilginlerin önde gelenlerindendir. Onun görüşleri daha sıkı, sözleri daha sağlamdır. Aristoteles'e bütün görüşlerinde uymuş ve Yüce Yaratıcının her şeyi tümeliyle tikeliyle, olduğu ve olmakta olduğu şekliyle tek bir tarzda bildiği, ilminin bilinenin değişmesiyle değişmediği ve herhangi bir çoğalmayla çoğalmadığı noktasındaki görüşlerini ispat eden deliller eklemiştir.

İskender şöyle demiştir:

"Her yıldızın bir nefsi, bir tabiatı ve nefsiyle tabiatı bakımından kendine özgü bir hareketi vardır. Asla başkasının hareket vermesini kabul etmez, kendi doğası ve seçmesi ile hareket eder. Hareketi değişmez çünkü onun hareketi daireseldir."

"Felek altındakileri kuşatınca ve zaman da ancak kuşatılanlar üzerine cari olunca -çünkü zaman hareketleri sayandır-, feleği kuşatan başka bir şey olmayınca ve zaman da felek üzerine cari olmayınca feleğin bozuluşa uğraması ve oluşa tabi olması caiz değildir. O halde felek kadim ve ezelîdir."

"Nefis bedenin ortaklığı olmaksızın akılla tasavvur etmek de dâhil hiçbir fiil yapamaz. Çünkü akılla tasavvur bu ikisinin ortaklığıyla olur."

İskender bu son sözüyle nefsin bedenden ayrılmasından sonra hiçbir gücünün hatta aklî gücünün bile kalmayacağına işaret etmektedir. Bu meselede hocası Aristoteles'e muhalefet etmiştir. Çünkü Aristoteles [bedenden ayrıldıktan sonra] nefsin kendisiyle beraber olan güçlerden kendisiyle bâkî kalacak olanın sadece aklî kuvvet olduğunu, nefsin lezzetlerinin o âlemde sadece aklî lezzetlere inhisar ettiğini, nefsin bundan başka hissedecek ve lezzet alacak gücü bulunmadığını belirtmişti. Sonraki filozoflar, nefsin bekâsının oradaki melekelerinin yapısına bağlı olduğunu ispat etmektedirler."}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

{والإسكندر من كبار العلماء رأيًا وعلمًا؛ ومقالته أرصن، وكلامه أمتن، وافق أرسطو في جميع آرائه وزاد عليه في الاحتجاج على أنّ الباري تعالى عالم بالأشياء كلّها كلّياتها وجزئياتها على نسق واحد بما كان ويكون ولا يتغيّر علمه بتغيّر المعلوم ولا يتكثّر بكثرة.

و قال: كلّ كوكب ذو نفس وطبع وحركة من جهة نفسه وطبعه، ولا يقبل التحريك من غيره أصلًا، بل يتحرّك بطبعه واختياره، ولا تختلف حركاته لأنّها دوريّة.

و قال: لـمّا كان الفلك محيطًا بما دونه والزمان جاريًا عليه؛ لأنّ الزمان عاد للحركات ولـمّا لم يحط بالفلك شيء آخر ولم يكن الزمان جاريًا عليه لم يجز فساد الفلك ولا تكوّنه؛ فيكون قديمًا أزليًا.

وقال: إنّ النفس لا تفعل إلا بمشاركة البدن حتى التصوّر بالعقل، فإنّه مشترك بينهما؛ وأشار بهذا إلى أنّ النفس لا تبقى بعد مفارقتها لها قوّة أصلًا حتى القوّة العقلية، وخالف في هذا أستاذه أرسطو، فإنّه قال: الذي يبقى مع النفس من جميع ما لها من القوى هي القوّة العقلية فقط، ولذّاتها في ذلك العالم مقصورة على اللذّات العقلية فقط، إذ لا قوّة لها دون ذلك فتحسّ وتلتذّ بها، والمتأخّرون يثبتون بقاءها على هيئات ملكية هنالك.}[1]

١ ح، ص، ج – {والإسكندر من كبار العلماء رأيًا وعلمًا... ...على هيئات ملكية هنالك}.

[29]

eş-Şeyhu'l-Yunânî [Plotinus, m.s. 204/5-270]

Birçok hikmetli sözün ve güzel öğütlerin sahibi olup meşhurdur. Kinik Diyojen ile muasırdı. Onun aynı zamanda öğrencisi olup hikmeti de ondan almıştır.

eş-Şeyhu'l-Yunânî şöyle demiştir:

"Nefis değerli ve yüce bir cevherdir, merkezi etrafında dönen bir daireye bezer. Fakat bu merkez, daireden sayılmaz. Onun merkezi de akıldır. Akıl da merkezi etrafında dönen bir daire gibidir. Onun merkezi İlk Hayır'dır. Fakat nefsin dairesi hareketli, aklın dairesi sakin olup merkezine benzer. Nefsin dairesi ise merkezi olan aklın etrafında hareket eder. Aklın dairesi merkezine iştiyak duyması sebebiyle hareket eder. Nefis dairesinin kendi hareketinde de akla doğru bir meyil vardır, zira o akla ve ilk hayra özlem duymaktadır."

"Bu âlemin dairesine gelince o da nefis etrafında döner; nefis içindir ve ona özlem duyar. [Bu âlemin] daimî hareketi nefse özlemle gerçekleşir; tıpkı nefsin akla, aklın da Bârî Teâlâ'ya özleminde olduğu gibi. Bu âlemin dairesi; kendisinden çıktığı şeye iştiyak duyan, ona kavuşup onunla bütünleşme arzusunda olan bir cirimdir. İşte bu sebeple, değerli en uzak gök kütle, dairesel hareketle hareket eder. Çünkü o, bütün yönlerden nefse ulaşmayı, onda rahata ermeyi ve onun yanında sükûn bulmayı talep eder."

"Bârî Teâlâ'nın yüce varlıkların veya aşağı âlemdekilerin sûretleri gibi sûreti ve süsü bulunmaz. Onlarınki gibi idrak güçleri ve diğer güçleri de bulunmaz. O her sûretin süsün ve gücün üstündedir. Akıl ve nefs de aynı şekilde onun zatının şualarıdır. Dolayısıyla sûreti, şemaili ve şekli olmayan varlıklar mânevî aklî bir birleşme ile birleşirler."

{eş-Şeyhu'l-Yunânî şöyle demiştir:

"Aranan gaib, hazır olan şahidin içinde dürülüdür."

[٢٩]

الشيخ اليوناني

المشهور صاحب الحكم الكثيرة والمواعظ النفيسة. كان معاصرًا لديوجانس الكلبي، وهو تلميذه أيضًا وممّن أخذ الحكمة عنه.

قال الشيخ اليوناني: النفس جوهر شريف كريم يشبه دائرةً قد دارت على مركزها غير أنّه لا يعدّ لها، ومركزها هو العقل، والعقل دائرة استدارت على مركزه، وهو الخير الأوّل لكن دائرة النفس متحرّكة ودائرة العقل ساكنة شبيهة بمركزها، ودائرة النفس تتحرّك على مركزها وهو العقل، ودائرة العقل تتحرّك بالاشتياق إلى مركزها، ودائرة النفس في حركتها ميل إلى العقل، لأنّها تشتاق إلى العقل والخير الأوّل.

فأمّا دائرة هذا العالم فإنّها تدور حول النفس ولها وإليها تشتاق، وحركته الدائمة شوقًا إلى النفس كشوق النفس إلى العقل، والعقل إلى الباري تعالى، ودائرة هذا العالم جرم مشتاق إلى ما يخرج عنه ليصير إليه، ويعانقه، فلذلك يتحرّك الجرم الأقصى الشريف حركةً مستديرةً، لأنّه يطلب النفس من جميع النواحي لينالها، فيستريح إليها، ويسكن عندها.

وقال: ليس للباري تعالى صورة ولا حلية مثل صور الأشياء العالية أو الصور التي في العالم الأسفل، ولا قوّة مثل قواها، وهو فوق كلّ صورة وحلية وقوّة، وكذلك العقل والنفس اللّذان هما شعاعا ذاته، فتتّحد الأشياء التي لا صورة ولا حلية ولا شكل لها اتّحادًا عقليًا معنويًا.

{وقال الشيخ اليوناني: الغائب المطلوب في طيّ الشاهد الحاضر.

Ebû Süleyman es-Siczî şöyle demiştir: "Bunun anlamı şudur: "Duyu yoluyla var olan her şey burada, bizde akıl yoluyla olan da oradadır. Ancak bizde olanlar, onların gölgesidir. Gölgenin bazen gölgesi olduğu bir şeyi sana olduğundan daha fazla, bazen sebebinden daha az, bazen de aynı olarak göstermesi gölge olmanın gereğidir. Hayal ve tevehhüm arız olur ve yakin için sıkıntı haline gelirler. Dolayısıyla ebedî bekâyı ve sermedî varlığı talep etmek sûretiyle ilgimiz, daha tamam ve daha açık hale gelir. O halde gerçekten de gaip olan şey, şahid olanda gizlenmiştir. Bu şahidin araştırılması yoluyla o gaib doğru olur."

"Hak Yaratıcı şeylerden bir şey değildir, o varlıkların bütünüdür, çünkü bütün varlık ondandır. Öncekilerin faziletlileri şu sözleriyle doğruyu söylemişlerdir: Varlıkların maliki eşyanın bütünüdür. Çünkü varoluşlarının illeti O'dur; sadece O. Varlıkların kendisine özlem duymalarının da illetidir. O, bütün eşyadan başkadır. Akıl da varlıklardan biri olunca onda akıl, sûret ve şemail yoktur. Eşyayı yaratmıştır. Çünkü onları bilir, korur ve düzenler. Bunu herhangi bir sıfatla yapmaz. Ancak biz onu güzel sıfat ve üstünlüklerle niteleyebiliriz. Çünkü o bunların hepsinin illetidir. Varlıkları sûret sahibi kılan ve yaratan O'dur. Yüce aklî cevherlerin birbirlerine üstünlükleri ancak, İlk Nur'dan kabul konusundaki farklılıkları sebebiyledir. Şeyin mertebelerinin zatı da böyledir. Şeyler, duyulurlar gibi yer ve mahal itibariyle değil, mertebe ve fasıllar bakımından değişiklik gösterirler. Bari Teâlâ sonlu değildir, bu sonsuzluk sanki o her tarafa yayılmış bir cüsse anlamında değildir. Onun cevherinin büyüklüğü nicelik, sûret ve şekille değil kuvvet ve kudret iledir."}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

وقال أبو سليمان السجزي: معناه أنّ كلّ ما هو عندنا بالحسّ [ها هنا][1] فهو لنا بالعقل هناك، إلا أن الذي لنا ظلّ ذلك، ولأنّ من شأن الظلّ أنه كما يريك الشيء الذي هو ظلّه مرّةً فاضلًا على ما هو عليه ومرّةً قالصًا[2] عمّا هو به ومرةً على قدره، عرض الخيال والتوهّم وصارا مزاحمين لليقين[3]، فينبغي أن تكون عنايتنا بطلب البقاء الأبدي والوجود السرمدي أتمّ وأظهر، فبالحقّ ما كان الغائب في طيّ الشاهد، وبتصفّح هذا الشاهد يصحّ ذلك الغائب.

وقال: المبدع الحقّ ليس شيئًا من الأشياء، وهو جميع الأشياء لأنّ الأشياء منه، وقد صدق الأوائل الأفاضل في قولهم: مالك الأشياء هو الأشياء كلّها، إذ هو علّة كونها، فإنّه فقط، وعلّة شوقها إليه، وهو خلاف الأشياء كلّها، واذا كان العقل واحدًا من الأشياء فليس منه عقل ولا صورة ولا حلية، أبدع الأشياء، فإنّه يعلمها ويحفظها ويدبّرها لا بصفة من الصفات، وإنّما وصفناه بالفضائل لأنّه علّتها، وإنّه الذي جعلها في الصورة فهو مبدعها، وإنّما تفاضلت الجواهر العقلية لاختلاف قبولها من النور الأوّل فصارت كذلك ذات مراتب شيء فاختلفت الأشياء بالمراتب والفصول لا بالأماكن كالحواسّ، والباري تعالى غير متناهٍ لا كأنّه جثّة بسيطة وإنّما عظم جوهره بالقوّة والقدرة لا بالكمية ، فلا صورةَ له ولا شكلَ.}[4]

١ زدنا من الملل والنحل لشهرستاني للإتمام المعني.
٢ غ، ف: «فاضلًا» تصحيفًا والتصحيح من الملل والنحل لشهرستاني ص ٤٧٢.
٣ غ، ف: «وصار أمرًا حيّزًا للنفس» تصحيفًا والتصحيح من الملل والنحل لشهرستاني ص ٤٧٢.
٤ ح، ص، ج – {وقال الشيخ اليوناني: الغائب المطلوب... ...فلا صورةَ له ولا شكلَ}.

[30]

Zerdüşt

Erdemli kişi [Zerdüşt] şöyle anlatmıştır: "Ben güneşin yüksek yaylalardan aştığı, bulutları yoğun, kar çöken bir yer olan Azerbaycan halkından biriydim. Fakat babam, Harran ülkesindendi. Ben doğup büyüyünce beni Harran'a götürdü. O sırada dünyadan el etek çekmiş olan bilge Forus (?) ile arkadaşlık ettim ve hikmeti miras aldım. Feleğin cismi, içinde bulunduğumuz feleğin merkezindeki cisimleri yani yeri nasıl yönetiyorsa mizacım o bilgeden öyle aşılanıp etkilendi. Ben Satürn'ün vasati devrine erişince nur kalbime girdi. Çünkü benim yükselenim Kova Burcu idi ve bu burcun aşığı ve yöneticisi de Satürn'dü. Bu nedenle nefsim Halis Nur'a yalvarma gücü buldu. Çünkü cisim, bakanlarla sınırlanmıştır, onlara münhasırdır. Nefis ise sayanların saymasının [yani niceliğin] kendisine ulaşamadığı bir yere yayılmıştır. Erdiğim şeye bir teknikle ermedim. Fakat Satürn ve Ay, Kova evinde benim için bir araya geldi. Jüpiter Satürn ile Merkür evinde birleşti. Çünkü Merkür ve Güneş, insanlardan ezanın bana ulaştığı bir konumda beni etkilediler; benden mal ve hikmet kitapları istemeleri nedeniyle Azerbaycan'a dönerken bedenimin bazı yerleri ateşle dağlandı. Derken Azerbaycan halkına vardım. Onlar arasında evim bilinir ve ana babam tanınırdı. Ama ileri gelenler ilmime ve konumuma kıskançlık duydu, krallarını beni öldürmek için aldattı ve şöyle dediler: "Onun yanında nübüvvet ilmi var". Bunu yasak ettim ama bitmedi. İşte bu anda üzeri karla ve bulut tarlalarıyla kaplı, sağlam mağaraları olan karanlık bir dağa girdim. Onlara "Nur kalbime gönderildi ve siz kar [ve soğuk] ile cezalandırılacaksınız" diye haber gönderdim.[1] Bunun üzerine karlar onların üzerine canları göğüslerine gerileyinceye kadar yağdı. Bu durumda Doğu'ya doğru çekildim. Davaran-şehr'in özgür insanlarının efendisi Rüstem'e uğradım. Ona dini arz edince şöyle dedi: "Kuşkusuz Doğu'nun en büyük hükümdarı ve en güçlüsü Viştaspa'dır. O, görüşü şaşmayan, tedbiri hataya düşmeyen biridir. Eğer o, sana olumlu cevap verirse biz de sana olumlu cevap veririz."

1 Câhız, Zerdüşt'ün azap tehdidinin ateşle değil de kar ve soğukla olması iddiasını coğrafî koşullara bağlamaktadır. Câhız, *Kitâbü'l-Heyevân*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, (Beyrut: Dârü'l-cîl, 1996) V, 66-67.

[٣٠]

زرادشت

قال الفاضل: إنّي كنت رجلًا من أهل أذربيجان حيث الشمس زائلة عن المناكب والبخارات متكاثفة والثلج متهافت، غير أنّ أبي كان يأتي أرض الممتزجين بحرّان[١]، فلمّا ولدتُ ونشأتُ حملني معه إلى حرّان، فصحبتُ بها فوريس الحكيم المتخلّي من الدنيا، فورثتُه الحكمة، وتلقّح منه مزاجي كيف تدبّر أجسام الفلك أجسامَ مركز الفلك الذي نحن عليه يعني الأرض؛ فلمّا بلغتُ دور زحل الأوسط دخل النور[٢] خَلَدي، وذلك أنّ طالعي كان الدلْوَ وزحل محبّه ووليّه، وأنّه اقتدرتْ نفسي على مناجاة النور الخالص، فإنّ الجسم منحصر للناظرين، والنفس منبسطة إلى حيث لا يبلغه عدد العادّين، ولم أنلْ ما نلتُ بحيلة ولكن اجتمع لي زحلُ والقمرُ ببيت الدلْو، فاتّصل المشتري بزحل من بيت عطارد، ولأنّ العطارد والشمس وقعا منّي بموضع نالني من الناس الأذى[٣] وأحرقت مواضع من بدني بالنار عند رجوعي إلى أذربيجان لطلبهم منّي المال وكتب الحكمة فإنّي أتيت أهل أذربيجان، وكنتُ فيهم معروف البيت والوالدين، فحسدتني الأشراف على العلم والمنزلة، وأغرت الملوك بقتلي، وقالوا عنده علم النبوّة فنهيتها فلم ينته، فعند ذلك دخلتُ الجبل المظلم المعتمّ بالثلج والغيطة المغطة والكهف المؤيّد، فأرسلت إليهم أنّ النور بعث في خلدي وأنّكم ستعذبون بالثلج. فلقد أتتهم الثلوج حتى ما تتراجع الأنفس إلى الصدور، فعند ذلك انجذبت إلى المشرق، فأتيتُ رُسْتَم سيّد أحرار داواران شهر، فعرضت عليه الدين، فقال: إنّ أعظم ملوك المشرق وأحكمها فشتاسف، وهو ممّن لا يضلّ رأيه ولا يخطئ تدبيره، فإنّه إن أجابك أجبناك.

---

١ ح: أرض اليمن حين بحران.
٢ ح: الثور.
٣ ح: من الرأس الأدنى.

Zerdüşt şöyle devam etti: "Sonra bana Rüstem babasının durumunu sordu. Doğu halkı içerisinde benden önce Astronomi ve onunla ilgili bir şey bilen hiç kimse yoktu. Ben Harran'dan getirdiğim ve Bilge Forus'tan (?) miras kalan ölçü aletini elime alınca "Bu da nedir?" dedi. "Bununla nefis en yüce nura doğru cezb edilir" dedim. Sonunda yükseleni düşük, sahibini zayıf, güneşi kırılgan bulunca ona "Kabul et, reddetmek ölümünden sonra nahoş olur" dedim. Sonra öldürüldü.

{Zerdüşt b. Poroschasp [Pouruşaspa] kral Viştaspa [Vishtaspa] zamanında ortaya çıkmıştır. Babası Azerbaycanlı, annesi Dughdova Rey şehrindendir. Zerdüştler kendilerinin peygamberleri ve kralları olduğunu ve bunların ilkinin Keyûmars olduğunu kabul edeler. Keyûmars yeryüzü krallarının ilkidir. Onun makamı Istahr'daydı. Ondan sonra Hûşeng [b. Fravâk] b. Siyâmek vardır. Hindistan'a hücum etti. Onun bir çağrısı vardı. Ondan sonra Tahmûras geldi. Sabiîler onun hükümdarlığının ilk yılında ortaya çıktılar. Ondan sonra kardeşi Kral Cemşid (Cemmü'l-melik) ondan sonra Menüçehr gibi nebiler ve krallar geldiler. Menüçehr Bâbil'e geldi ve onun zamanında Hz. Musa ortaya çıktı. Krallık Viştaspa'ya kadar ulaştı. Zerdüşt [onun zamanında zuhur etti ve] onu dine davet etti. Zerdüşt'ü evvela hapsetti, sonra ona itaat etti. [Zerdüşt, olağanüstü olay kabilinden] Viştaspa'nın atının ayaklarını atın karnından çıkarınca Viştaspa da onu hapisten çıkardı.[1] Onun dini Allah'a kulluk etmek, şeytanı inkâr etmek, iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak ve pisliklerden sakınmak şeklindeydi.

Şöyle demiştir:

"Nur ve zulmet birbirine zıt olan iki asıldır. Yezdan ve Ehrimen böyle olup bu ikisi âlemdeki mevcudatın ilkesidir. Nur ve zulmetin karışımından bileşikler meydana gelmiş, muhtelif bileşiklerden de sûretler meydana gelmiştir.

1 Şehristânî'nin anlattığına göre Hükümdar Viştaspa, evvela Zerdüşt'ün davetini kabul etmeyip onu hapse attırmıştır. Zerdüşt'ün emriyle olağanüstü olay kabilinden atın ayakları karnının içine tamamen girmiş ve atın gövdesi dışında bir şey görünmez olmuştur. Hükümdar onu hapisten çıkarmış, Zerdüşt, Allah'ın adına dua ettiğinde atın ayakları karnından tekrar çıkmıştır. Hükümdar, Zerdüşt'e inanarak Zerdüştlüğün yayılması için çaba göstermiştir. Şehristânî bu olayda mucize kabilinden bir şey olmadığını özellikle belirtir. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 283, 284, 287.

قال: ثم سألني رستم عن أمر أبيه ولم يكن أهل المشرق يعرفون قبلي شيئًا من علم الفلك وما فيه، {فأخذت مقياسًا كان معي من حرّان ورثته عن فوريس الحكيم، فقال: ما هذا؟ فقلت: به تنجذب[1] النفس إلى النور الأعلى}[2] فوجدت الطالع واهيًا وصاحبه واهيًا والشمس واهيةً، فقلت له: أقبل، ورفض مسيء بعد موتك، ثم قتل.[3]

{وزرادشت بن زورشت الذي ظهر في زمان فستاسف الملك، وكان أبوه من أذربيجان، وأمّه دعدد من الريّ، وزعم الزرادشتية أنّ لهم أنبياء وملوكًا: أوّلهم كيومرث وهو أوّل من ملك الأرض، وكان مقامه باصْطخر، وبعده أوشهيح بن نوارك، ونزل أرض الهند، وكان له دعوة، ثم بعده طهمورث، وظهرت الصابئيّة في أوّل سنة من ملكه، وبعده أخوه جمّ الملك، وبعده أنبياء وملوك كَمَنوجهر، ونزل بابل، فظهر موسى في زمانه حتى انتهى الملك إلى فستاسف، فدعاه زرادشت، فأطاعه بعد أن حبسه، وأخرجه من الحبس لـمّا أخرج قوائم فرس فستاسف من بطنه، وكان دينه عبادة الله عزّ وجلّ والكفر بالشيطان والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر واجتناب الخبائث.

وقال: النور والظلمة أصلان يتضادّان، وكذلك يَزْدَان وأهْرِمَن، وهما مبدأ موجودات العالم، وحصل التركيب من امتزاجهما، وحدثت الصور من التراكيب المختلفة،

---

١ ح: سجدت.

٢ ص، ج – {فأخذت مقياسًا... ...إلى النور الأعلى}.

٣ ح: {فقلت له: أقبل ورفش آداب دياخايس مسى بعد موتكم ثم قتل}؛ ص: {فقلت له: بنى بعد موتكم ثم قتل}؛ ج: {فقلت له: يسى بعد موتك ثم يقتل}؛ غ، ف: {فقلت له: يسمى بعد موتك ثم يقتل}.

Bârî Teâlâ nur ve zulmetin yaratıcısı ve bu ikisinin ortaya koyucusudur. O, birdir, ortağı yoktur, zıddı ve dengi yoktur. Ona zulmetin varlığının nispet edilmesi caiz değildir. Fakat hayır ve şer, nur ve zulmetin birleşiminden meydana gelmişlerdir. Eğer bu ikisi birleşmemiş olsalardı âlem mevcut olmazdı. Her iki unsur, nur zulmete, hayır şerre galip gelinceye kadar birbirlerine mukavemet eder ve birbirleriyle mücadele ederler. Sonra hayır kendi âlemine çıkar, şer de kendi âlemine iner. İşte bu kurtuluş sebebidir." Mizac da nefsin bedene taallukudur. Böylece nuru ilke, kurtuluşu ise meâd kabul ederler. Mecûsî'nin sözleri, [nur ve zulmetin] imtizacı ve [ilk nurun zulmetten] kurtuluşu etrafında döner. Zerdüşt'ün görüşü ise soru cevap tarzındaki bir risalede melekler, ve yüce yaratıcı etrafında döner.}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

والباري تعالى خالق النور والظلمة ومبدعهما، وهو واحد لا شريك له، ولا ضدّ ولا ندّ، ولا يجوز أن ينسب إليه وجود الظلمة، والخير والشرّ إنّما حصلا من امتزاج النور والظلمة، ولو لم يمتزجا لم يوجد العالم، وهما يتفاوتان ويتعاليان إلى أن يغلب النورُ الظلمةَ والخيرُ الشرَّ، ثم يتخلّص الخير إلى عالمه وينحطّ الشرّ إلى عالمه، وهو سبب الخلاص، فالمزاج وهو تعلّق النفس بالبدن؛ جعلوه مبدأ، والخلاص معادًا. وكلام المجوسي يدور على الامتزاج والخلاص ورأى زرادشت [على] الملائكة والباري تعالى رسالة مسائل.}[1]

١ ح، ص، ج – {وزرادشت بن زورشت الذي ظهر... ...والباري تعالى رسالة مسائل}.

[31]

Batlamyus'un Haberleri [m.s. 90-168]

Batlamyus, geometri ve astronomi bilimlerinde mahir ve öncü biriydi. Pek çok kitap yazmıştır. Bu kitaplardan biri *Mâgâsetnî* diye bilinir ve anlamı "tam büyük" demektir. Arapçaya "*el-Macestî*" adıyla aktarılmıştır.

{Batlamyus astronomi, musiki ve matematik ilmini ortaya koymuştur.}[1] Mısır topraklarındaki Büyük İskenderiye'de doğup büyümüştür. Kral Hadrianus ve diğer kralların zamanında İskenderiye'de gök gözlemleri yapmıştır. Rasatlarını Hipparchus'un Rodos adasında yaptığı rasatlar üzerine bina etmiştir. Batlamyus bazılarının zannettiğinin aksine Batâlise (Batlamyuslar hanedanı) krallarından biri değildir. Bir adamın Kisra veya Kayser şeklinde isimlendirilmesi gibi Batlamyus da onun ismiydi.

Batlamyus orta boylu, beyaz tenli, uzun kollu, narin ayaklı biriydi. Sol yanağında kırmızı bir ben vardı. Sık sakallıydı ve sakalları siyahtı. Seyrek dişliydi ve ağzı küçüktü. Tatlı sözlüydü, güzel konuşurdu. Öfkesi şiddetliydi ve zor beğenirdi. Sıkça gezintiye çıkar ve ata binerdi. Az yer, çok oruç tutardı. Hoş kokardı ve temiz giyinirdi.

Yetmiş sekiz yaşında ölmüştür.

{Şöyle de anlatılmıştır: Batlamyus ve Galen beş bin altı yüz yirmi dokuz yılında Hadrianus zamanında yaşamışlardır. Vefatından bir sene sonra Erdeşir Bâbek ve Dikyanus (Decius) ortaya çıkmıştır. Ashâb-ı kehf bu tarihte yaşamışlar ve İkinci Theodosius zamanında uyanıp ortaya çıkmışlardır. Bu olay, beş bin dokuz yüz kırk bir senesinde gerçekleşmiştir.}[2]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
2 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[٣١]

أخبار بطليموس

كان بطليموس رجلًا مقدَّمًا حاذقًا بصناعتي الهندسة والنجوم، وصنّف كتبًا كثيرةً: منها كتاب يعرف بماغاسطني ومعناه العظيم التامّ، وعُرّب فقيل: المجسطي.

{وهو الذي أخرج علم الهيئة والموسقى والحساب}[١] وكان مولده ومنشؤه بالإسكندرية العظمى من أرض مصر، ورصد بالإسكندرية في زمن أدريانوس الملك وغيره، وبنى على أرصاد ابرخس التي رصدها برودس، ولم يكن بطليموس ملكًا من الملوك البطالسة، كما ظنّ قوم، وإنّما بطليموس اسم له كما يسمّى الرجل بكسرى وقيصر.

وكان معتدل القامة، أبيض اللون، تامّ الباع، لطيف القدم؛ على خدّه الأيسر شامة حمراء، كثّ اللحية أسودَها، مفلَّج الثنايا، صغير الفم، حسن اللفظ، حلو المنطق، شديد الغضب، بطيء الرضا، كثير التنزّه والركوب، قليل الأكل كثير الصيام، طيّب الرائحة، نظيف الثياب.

مات وله ثمان وسبعون سنة.

{قيل: بطليموس وجالنوس كانا في زمن ادريانوس في سنة تسع وعشرين وستّمئة وخمسة ألف. وبعد وفاته بسنة ظهر أودشير بابك ودقيانوس وأصحاب الكهف في هذا التارخ كانوا وانتبهوا وخرجوا في زمن ثاودوسوس الثاني وكان سنة أحد وأربعين وتسعمئة وخمسة ألف.}[٢]

١ ح، ص، ج – {وهو الذي أخرج علم الهيئة والموسقى والحساب}.
٢ ح، ص، ج – {قيل: بطليموس وجالنوس كانا... ...وكان سنة أحد وأربعين وتسعمئة وخمسة ألف}.

Batlamyus'un Âdâbı

Batlamyus'tan nakledilen bazı sözler şunlardır:

- "Akıllı kişinin, aklına Rabbine karşı bir itaatsizlik fikri geldiğinde Rabbinden hayâ etmesi gerekir."
- "Akıllı, Allah Teâlâ'yı anmak hariç dilini bağlayandır. Cahil ise kendi değerini bilmeyendir."
- "Kişinin nefsinden razı olması Allah Teâlâ'nın gazabıyla ilgilidir."
- "Eceline ne kadar yaklaştıysan Allah için o kadar daha çok iş yap."
- "Hikmet ahmağın kalbine ancak göç ederken uğrar."
- "Kişinin edebi aklının dostu ve insanlar nezdinde onun aracısıdır."
- "Bir ilmi ihya eden ölmez, kavrayış sahibi olan fakir düşmez."
- "Âlimler, aralarındaki cahillerin çokluğu nedeniyle, gariptirler."
- "Hikmet kalpte biten ve dilden ürün veren bir ağaçtır."
- "Aşağıda kalan basık mekânların suyu en çok olan yerler olması gibi âlimlerin en mütevazı olanları ilmi en çok olanlardır."
- "Cahillerin varlıkları, yokluklar bahçesi gibidir."
- "Sadece insaf sahibi olanla münazara et, sadece doğru yolu bulmak isteyene cevap ver ve sırrını sadece koruyacak olan kişiye emanet et."
- "Kim ebedi kalmayı arzuluyorsa, musibetler için çok sabırlı bir kalp hazırlasın."
- "Dar ev, en küçük derttir."
- "Susmayıp doğruyu söylemiş olduğuna sevindiğinden çok, yanlış bir laf etmediğine sevin."
- "Öfkelendiğin zaman öfkeni günaha kadar uzatma. İntikamı terk etmek acizlik değilse affet."
- "İhtiyarlık ölüm randevularının sonuncusudur."
- "Özgürlerin kalpleri sırların kalesidir."

آداب بطليموس

قال: ينبغي للعاقل أن يستحي من ربّه إذا اتّصلت فكرته في غير طاعته.

وقال: العاقل من عقل لسانه إلا عن ذكر الله تعالى، والجاهل من جهل قدر نفسه.

وقال: رضا المرء عن نفسه مقرّون بسخط الله تعالى.

وقال: كلّما قاربتَ أجلًا فازدد لله عملًا.

وقال: الحكمة لا تحلّ قلب الأحمق إلا وهي على ارتحال.

وقال: أدب المرء قرين عقله وشفيع له عند الناس.

وقال: ما مات من أحيا علمًا، ولا افتقر من ملك فهمًا.

وقال: العلماء غرباء لكثرة الجهّال بينهم.

وقال: الحكمة شجرة تنبت في القلب، وتثمر من اللسان.

وقال: أشدّ العلماء تواضعًا أكثرهم علمًا، كما أنّ المكان المنخفض أكثر البقاع ماءً.

وقال: نعم الجهّال كرياض المزابل.

وقال: لا تناظر إلا منصفًا، ولا تُجب إلا مسترشدًا، ولا تودِع سرّك إلا حافظًا.

وقال: من أحبّ البقاء فليُعدّ للمصائب قلبًا صبورًا.

وقال: الدار الضيّقة الهمّ الأصغر.

وقال: افرح بما لم تنطق به من الخطأ أكثر من فرحك بما لم تسكت عنه من الصواب.

وقال: إذا غضبت فلا تمدّ غضبك إلى الإثم، واعْفُ إذا لم يكن ترك الانتقام عجزًا.

وقال: الشيب آخر مواعيد الفناء.

وقال: قلوب الأحرار حصون الأسرار.

- "Akılların elleri nefislerin yularlarına yapışmıştır."
- "İlmi saklayan kişi, o konuda isabetten emin olamaz."
- "Senin hediyeni kabul eden kişi iyilik ve cömertlik konusunda sana yardım etmiştir. Cömertliği kabul eden kimse olmasaydı cömertlik eden olmazdı."
- "Vizyon uyumlu bir dosttur. Eğer seni hedefine ulaştırırsa ondan istifade edersin."
- "Güvende olmak yalnızlık korkusunu giderir; korku ise topluluğun sıcaklığını giderir."
- "Beden hasta düştüğünde ne yiyecek ve ne de içecek ona fayda vermediği gibi aynı şekilde kalbi dünya sevgisi bağladığında hiçbir öğüt ona fayda vermez."
- "Düşünceler gizli bir iş üzerine yoğunlaştığında onu muhakkak ortaya çıkarır."
- "Dünyada değeri en yüce kişi dünyanın kimin elinde olduğuna aldırış etmeyendir."
- "İnsanlar iki türlüdür: ulaşıp da yetinmeyen, isteyip de bulamayan."
- "Hasetçi başkasının nimetinin zâil olmasını kendisi için nimet olarak görür."
- "Edebi aklından fazla olan kişi koyun sürüsünün çokluğundan dolayı zayıf düşmüş çoban gibidir."
- "Arzularının kölesi olan zincire vurulmuş köleden daha zelildir."
- "İnsanların en adili tutkusuna karşı aklına insaflı davranandır."
- "Aracı, aracılık isteyen kişinin kolu kanadıdır."
- "Allah'ın katında hiçbir şey mükâfat bakımından senin sana sürekli kötülük edene iyilik etmenden daha güzel değildir."
- {"Dünyadaki ameller ahiretin ticaretidir. Ölüm ahiretin kapısıdır. Şerri toplayıp duran iflah olmaz."

وقال: أيدي العقول تمسك أعنّة النفوس.

وقال: الكاتم للعلم غير واثق بالإصابة فيه.

وقال: من قبِل عطاءك فقد أعانك على البرّ والكرم؛ ولولا من يقبل الجود لم يكن من يجود.

وقال: الأمل رفيق مؤنس: إن يُبلّغك فقد استمتعت به.

وقال: الأمن يُذهب وحشة الوحدة، والخوف يذهب أُنس الجماعة.

وقال: كما أنّ البدن إذا سقم لم ينفعه طعام ولا شراب، كذلك القلب إذا عقله حبّ الدنيا لم تنفعه موعظة.

وقال: ما تزاحمت الآراء على أمر مستور إلا كشفته.

وقال: أعظم الدنيا قدرًا من لم يبال في يد من كانت الدنيا.

وقال: الناس اثنان: بالغ لا يكتفي، وطالب لا يجد.

وقال: الحاسد يرى زوال نعمة غيره نعمةً عليه.

وقال: من زاد أدبه على عقله كان كالراعي الضعيف من كثرة الغنم.

وقال: عَبْد الشهوات أذلّ من عبد الرقّ.

وقال: أعدل الناس من أنصف عقله من هواه.

وقال: الشفيع جناح الطالب.

وقال: ليس شيء أحسن عند الله جزاءً من إذا كافأت المسيء إليك بالإحسان إليه مع دوام الإساءة منه إليك.

{وقال: الأعمال في الدنيا تجارة الآخرة، الموت باب الآخرة، لا يفلح حاطب الشرّ.

- "Ecelle buluşuncaya kadar nefis gelecek emelinden çıkıp kurtulamaz."}[1]
- "Musibet anında mükâfatın büyüklüğünü bilmek, musibeti unutturur."
- "Cahil nefis, sahibinin en büyük düşmanıdır."
- "Niyet amelin temelidir; amel ise ahiretin elçisidir."
- "Güzellik dildedir. Fakirlik, kardeşlerden olur" [yani kardeşinin yokluğudur].
- "Hastalık bedenin zindanıdır; kaygı ise ruhun zindanı."
- "Nefis en baskın düşmandır."
- {Batlamyus şöyle demiştir: "İnsanın arzu ettiği şeye karşı sabredip direnmesi ne de güzeldir! Ondan daha güzeli insanın gereksiz şeyi arzulamamasıdır!"
- "Bilge kendisine doğru söylendiği zaman sabredendir; yoksa iftira atıldığı zaman öfkesine hâkim olan değil."
- "İnsanın krala muhtaç olmaması onunla idare etmesinden daha değerlidir."
- "Kendi yurdunda ilim, madenindeki altın gibidir ki ancak emek ve yorgunlukla çıkarılabilir. Sonra altının ateşle saflaştırılması gibi ilmi de düşünceyle saflaştırmak gerekir."
- "Ayın günlerin tayininde yol göstericiliği daha güçlüdür. Güneşin ve Venüs (Zühre) gezegeninin delâleti ise ayların tayininde daha güçlüdür. Jüpiter (Müşteri) ve Satürn (Zuhal) gezegeninin ise senelerin tayinindeki yol göstericiliği daha güçlüdür."
- "Biz gelecek bir zamanda var olacağız –ki bununla ahiret kastedilmiştir-. Çünkü Gerçek oluş ve varlık, işte o âlemdeki oluş ve varlıktır."
- Çadırının etrafında kendisi hakkında kötü söz söyleyen bir grup arkadaşını duydu. İşittiğini anlamaları ve bir mızrak boyu geri çekilip istediklerini söylemeleri için mızrağını kaldırıp salladı.}[2]

1 Yeni Cami nüshasında yok.

2 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

وقال: لا تخرج النفس من الأمل حتى تدخل في الأجل.}[1]

وقال: العلم بما في الثواب عند المصيبة ينسي المصيبة.

وقال: النفس الجاهلة أعدى عدوّ لصاحبها.

وقال: النيّة أساس العمل، والعمل سفير الآخرة.

وقال: الجمال في اللسان والفقر من الإخوان.

وقال: المرض حبس البدن، والهمّ حبس الروح.

وقال: النفس أغلب عدوّ.

{وقال بطليموس: ما أحسن بالإنسان أن يصبر عمّا يشتهي، وأحسن منه أن لا يشتهي إلا ما ينبغي.

وقال: الحكيم هو الذي إذا صدّق صبر لا الذي إذا قذف كظم.

وقال: لأن يستغني الإنسان عن الملك أكرم من أن يستغني به.

وقال: العلم في موطنه كالذهب في معدنه لا يستنبط إلا بالتعب والكدّ، ثم يجب تخليصه بالفكر كما[2] يخلص الذهب بالنار.

وقال: دلالة القمر في الأيّام أقوى، ودلالة الشمس والزهرة في الشهور أقوى، ودلالة المشتري وزحل في السنين أقوى.

وقال: نحن كائنون في الزمن الذي يأتي بعد، يعني المعاد، فإنّ الكون والوجود الحقيقي هو ذلك الكون والوجود في ذلك العالم.

وسمع جماعة من أصحابه حول سرادقه بدّ قول فيه، فهزّ رمحًا ليعلموا أنّه سمع فتباعدوا عنه قيد رمح ويقولوا ما أحبّوا.}[3]

---

١ ج – {وقال: الأعمال في الدنيا ... ... تدخل في الأجل.}

٢ في الأصلين: «ثم» ونحن صحّحناها من الملل والنحل.

٣ ح، ص، ج – {وقال بطليموس: ما أحسن بالإنسان... ...ويقولوا ما أحبّوا}.

[32]

Medargis'in[1] Haberleri

Medargis esmer tenli, kumral saçlı, uzun sakallı, büyük kulaklı, büyük başlı, küçük gözlü ve çelimsiz bedenli biriydi. Çok susar, tatlı söz söyler, tane tane konuşurdu. Ön dişleri güzeldi. Elinde başında hilal resmi olan bir asa ile gezerdi. Seksen yaşında ölmüştür.

Medargis sözlerinden bazıları şöyledir:

- "Hikmetin sahibi, ihsan ve rahmetin son noktası, sonsuz kuvvet ve ihsan sahibi, her mekânda bir olan, fazlıyla hayrında cömert olan, şükrü nimet ve bağışlarının artması için, nankörlüğü de rızkını ve nimetlerini azaltmak için bir sebep kılan Rabbin adıyla..."
- "Kişinin kendisiyle dünyasını düzelttiği iki şey vardır: nefsinin kendisiyle ayakta durduğu edep ve geçiminin kendisiyle güzelleştiği çalışma. Kişinin ahireti için kendisine ihtiyaç duyduğu iki şey de vardır: kendisiyle nasibini tanıdığı akıl ve içindeki oburluğu kendisiyle bastırdığı onur."
- "Yöneticilerden heybetin zuhur etmesi kötülerin ve asilerin zararlarını keser."
- "Asil bir soy, edebin meyve vermesine yardım eder."
- "Asıl zenginlik nefsin nezaheti ve tutkuyu kontrol altında tutmaktır."
- "Güzel ahlâkın ziyneti kişinin nefsini koruması ve tutkusunu bastırmasıdır. Bunun meyvesi kişinin güzel övgü, fazla sevgi ve övülen son kazanmasıdır."
- "Eli açık olan ve yumuşak huyluluğu öfkesine baskın olan kişi teşekkürü hak eder."

1 Medargis'in gerçek kimliğine dair net bir bilgi yoktur. Onun Yunanlı bir bilge, Mısırlı bir kâhin, Enüşirvân'ın hizmetinde Farslı Zerdüşt bir rahip, Hristiyan bir zahid veya Hintli bir hakîm olabileceğine dair çeşitli teoriler ileri sürülmektedir. Bu teoriler, Mahraris'in kimliği başlığıyla D. M. Dunlop tarafından *Müntehabü Sıvâni'l-Hikme*'nin neşrinin girişinde ele alınmıştır. Bu ismin oldukça farklı yazılışları da kullanılmaktadır. Latince metinlerde Macdargis, Medargis, Medardus ve Medarges; Fransızca metinlerde Magdarge, Macdarge, Madargue, Ardarge, Madarge, Sacdarge, Mardarge, Mardaige, Matdarge ve Marcedarge şeklinde yazılmıştır. *Muhtârü'l-hikem*'in İng tercümesinde İngilizce tercümelerde bu ismin, muhtemelen 530 yılında Noyon piskoposu olan entelektüel Aziz Medardus (ö. 545) olduğu iddia edilmektedir. Cottrell ise bu ismin bir Hint bilgeyi gösteriyor olabileceğine işaret etmektedir. Cottrell, Emily, "al-Mubashshir ibn Fâtik", *Encyclopedia of Medieval Philosophy Between 500 and 1500,* ed. Henrik Lagerlund, Londra, 2011, II, 816.

[٣٢]

أخبار مهادرجيس

كان أسمر اللون، أصهب الشعر، طويل اللحية، كبير الأذنين، عظيم الرأس، صغير العينين، ناحل الجسم، كثير الصمت، حلو المنطق، متأنّيًا في كلامه، حسن الثنايا، بيده عصًا على رأسها صورة هلال، مات وله ثمانون سنة.

فمن كلامه: باسم وليّ الحكمة، ومنتهى الإنعام والرحمة، وغاية الطول والإحسان؛ الواحد بكلّ مكان، الذي جاد بالخير بفضله، وجعل الشكر سبب الزيادة من عطاياه ومواهبه، والكفر تمحيقًا لرزقه ومِننه.

وقال: أمران يستصلح المرء بها دنياه: أدب يقوم به نفسه، واجتهاد يحسن به عيشه. وأمران يحتاج إليهما المرء لمعاده: عقل يعرف به حظّه، ونزاهة يقهر بها شرهه.

وقال: ظهور الهيبة من الولاة حَسم لبوائق الأشرار والبغاة.

وقال: كرمُ الحسَب عون على تثمير الأدب.

وقال: الغنى نزاهة النفس وملك الهوى.

وقال: حلية المروءة صون المرء نفسه وقمعُه لهواه؛ وثمرة ذلك ما يكتسب من حسن الثناء وفضل المحبّة وإحماد العاقبة.

وقال: استوجب الشكر من رحب ذراعه، وقهر حلمه غضبَه.

- "Yanlış olmamasına rağmen zamanında susmak, zamansız doğru bir sözden yeğdir."
- "Aklından sana doğrunu yanlışından ayırt edecek kadarı yeter."
- "Korumaya ve değer vermeye en layık şey, sayesinde dünya ve ahiret nasibinin toplandığı ilimdir."
- "Sevgisini sana cömertçe harcayan kişi seni kendi dengi kabul etmiştir."
- "Niyeti güzel olanın yolu da istikâmet üzeredir. Sözleri yumuşak olan herkesin sevgisine layık olur."
- "Yaptığın ihsanının en iyisi, istenmeden başladığındır."
- "Nice edep vardır ki kötü korunması yüzünden ihmâl edilmiş sahibine ölüm getirmiştir."
- "Kişinin dünyada kazandıklarından elinde kalacak olan, dindar ve onurlu insanların sevgisine sarılmasıdır."
- "Akıllı kişi gerçek sevgisini sadece vefalı olanlara gösterir."
- "Nefsini aklınla ıslah et ve edebini, işlerinden etrafa saçılanları sayesinde idrak ettiğin bir ayna konumuna getir."
- "Lütuf, gücüne ve kahrına güvensen bile düşmanınla barışabilmektir. Cesaretin afeti düşüncenin yokluğu olduğu gibi, ilmin afeti de yumuşak huyluluk ve mürüvvetten yoksunluktur."
- "Ulaşılamayacak şeyi dilemek zahmet ve meşakkattir. Cahili düzeltmeye çalışmak da aklı zayıf düşürmek ve yormaktır."
- "Edep ve ilim saadetin en belirgini olduğu gibi yumuşak huyluluk ve alçakgönüllülük de iyiliği toplar ve güzel bir menzile varmak için bir sebeptir."
- "Mutlu kişi sabırla şehvetini dizginleyen ve salim aklıyla işini yönlendiren kişidir."
- "Kim su-i zanna sarılırsa geçimi tatsız ve musibeti büyük olur."

وقال: الصمت مع فقد الخطأ في حينه أفضل من المنطق المصيب في غير أوانه.

وقال: كفاك من عقلك ما أوضح لك سبيل رشدك من غيّك.

وقال: أولى الأشياء بالصون والتكرمة علم استجمع به حظّ الدنيا والآخرة.

وقال: من جاد لك بمودّته فقد جعلك عديل نفسه.

وقال: من حسنت نيّته فقد استقامتت طريقته، ومن لانت كلمته استحقّ من الجميع محبّته.

وقال: خير ما استثمرت من عُرفك ما ابتدأت به من غير مسألة.

وقال: كم من أدب قد أُهمل بسوء صيانته، فكان جالبًا حَتف صاحبه.

وقال: جماع ما في الدنيا من مكاسب المرء اعتقاد مودّة أهل الدين والمروءة.

وقال: لا يوجب العاقل صدق المحبّة إلا لأولي الوفاء.

وقال: استصلح نفسك بعقلك، واجعل أدبك بمنزلة مرآة تدرك بها ما انتشر من أمرك.

وقال: اللطف مسالمة عدوّك وإن كنت واثقًا بأيدك وقهرك، كما أنّ آفة النجدة عدم الرويّة، فآفة العلم فقد الحلم والمروءة.

وقال: إنّ التماس ما لا يدرك عناء ومشقّة، كذلك تقويم الجاهل توهين للعقل وإتعاب له.

وقال: كما أنّ الأدب والعلم أبين السعادة، كذلك الحلم والتواضع جماع البرّ وسبب لدرك حُسن المنزلة.

وقال: السعيد من قمع بالصبر شهوته ودبّر بالحزم أمره.

وقال: من ساءت ظنونه تنغّصت معيشته وعظمت مصيبته.

[33]

İlahî Âlem Üzerine Konuşmuş Olan Teolog Gregorius'un Haberleri

Gregorius Hristiyan bir rahipti. Antakya başpiskoposuydu. Sonra orada patrik oldu. Onun bilgelik üzerine kitapları vardır.

Gregorius şöyle demiştir:

{"Dünya malının tuzağına düşenin kederi eksik olmaz."

"Alçakgönüllü bir koca, etrafı muhkem surlarla çevrili bir şehir gibidir."}[1]

"Her işin başında ve sonunda Allah'ı an. Ömrün kazancı günü gününe yaşamaktır. Her şeyi tanı ve en üstün olanı seç. Fakirlik ne aşağılık bir şeydir! Ondan daha kötüsü ise aşağılık bir zenginliktir. Güzel yapıyorsan bil ki sen[in yaptığın] Allah['ın yaptığın]a benzemektedir. Rabbinden hayırlısını iste ki iyi biri olasın. Bedenine hükmet ve onu zincirlere vur. Aklının dışına çıkmaması için öfkene gem vur. Bakışını eşitle ve lisanın bir terazi olsun. Alay konusu olmayasın diye kulaklarını tıka. İlmi, bütün hayatın için bir fener edin. Kendini olduğundan başka sanma, sen bir ölümlüsün. Her şeyi düşün ve gerekeni yap. Kendini garip kıl ve gariplere ikram et. Gemin güzel yüzdüğünde işte asıl o zaman boğulmaktan kork. Sana Allah'tan gelen her şeyi şükür ile karşılaman gerekir. Dostun sopası kötünün hürmetinden yeğdir. Bilgelerin kapısına varmak için ısrarcı ol; zenginlerin kapısına değil. Önemsiz hakaretlere tahammül et ki çok övülesin. Kendini koru ve başkasının düşüşüne sevinme. Sana sunulan en büyük ikram, haset etmemendir; hata ise çekemez olmandır."

"Sana kötü sözler söyleyen kimsenin kötü sözlerine tahammül gösterebildiğin zaman seni ayıplayanın hayretini izleye gör!"

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[٣٣]

أخبار غريغوريوس المتكلّم على اللاهوت

كان راهبًا نصرانيًا، وكان مطرانًا بأنطاكية، ثم صار بطريسًا بها؛ وله مصنّفات في الحكمة.

{وقال: من نشب في الأموال لم يعدم الغموم.

وقال: الزوج المتواضع كمدينة عليها سور حصين.}[١]

قال: اجعل الله بدء أمرك وكماله. ربح العمرِ العيشُ يومًا بيوم. اعرف كلّ شيء واختر أفضله. ما أردى الفقر! وأشرّ منه الغنى الرديء. إذا كنت تحسن فاعلم أنّك بالله متشبّه. اطلب خير إلهك فتكون صالحًا.[٢] اضبط جسدك واربطه بالقيود. ألجم غضبك لئلّا يقع خارجًا من عقلك. ساوِ نظرك وليكن لسانك ميزانًا. اعمل غلفًا لأذنيك لئلّا تكون ضحكةً، اتّخذ العلم سراجًا لعيشك أجمع. لا تظنّ بنفسك غير ما أنت فإنّك هالك. اعقل كلّ شيء واعمل الذي ينبغي. واجعل نفسك غريبًا وأكرم الغرباء. إذا طاب سير سفينتك احذر الغرق عند ذلك. ينبغي أن تقبل كلّ ما جاء من الله بشكر. عصا الصديق أفضل من كرامة الشرير. ثابر على أبواب الحكماء، فأمّا الأغنياء فلا. احتمل شتمةً يسيرةً تحمد كثيرًا. احفظ نفسك ولا تفرح بسقطة آخر. الموهبة أن لا تحسد، والزلل أن تكون حسودًا.

إذا قويت على احتمال عسف شاتمك فأَدِقَّ النظر فيما يتولّد لك من العجب بشانئك.

---

١ ص، ج – {وقال: من نشب في الأموال... ...سور حصين}.

٢ في هامش طبع حيدرآباد: «نسخة: اطلب من اللّه أن يلهمك خيراً فتكن صالحًا»

Gregorius ileri gelenlerden birinin kendisi hakkında ileri geri konuşmasına hem seviniyor, hem üzülüyordu. "Niçin böyle davranıyorsun?" denilince Gregorius şöyle dedi: "Seviniyorum, çünkü suçsuz yere sövülüyorum; üzülüyorum, çünkü ileri gelen birinin nasıl bu kadar düştüğünü bir türlü havsalam almıyor."

"Eğer hikmetli bir sözün varsa onu delille sınırla. Aksi takdirde elini ağzına koy, sus. Yağ, kandilin fitilini tutuşturur. Kadınlara yakınlık ise şehvetin ateşini tutuşturur. Kim sakinliği severse düşmanının oklarından emin olur. Kim de dünyaya sarınırsa, düşmanlarının darbeleri hızlı gelir. Bitkiler su kenarında kıpırdanırlar. Şehvet ise kadının sözüyle kıpırdanır ve büyür. Hikmet ilim tohumu eker. Yumuşak huyluluğu yüce gönüllülük toplar, kin ise söndürür."

وكان يفرح ويحزن بشتم رجل من الأفاضل له، فقيل: لم ذلك؟ فقال: أفرح بأن أُشتم بلا جرم وأحزن لرجل فاضل كيف تنزل.

إذا كانت لك كلمة حكمة فاقصر بها دليلًا وإلا فضع يدك على فِيك. الدهن يلهب شهاب المصباح ومجاورة النساء تلهب نار الشهوة. من أحبّ الهدء سلم من سهام العدوّ. ومن تلبّس بالدنيا أسرعت إليه ضربات الأعداء، النبات تهتزّ بقرب الماء، والشهوة تهتزّ وتعظم بكلام المرأة، الحكمة تبذر العلم، والحلم تجمعه الكرامة ويطفئ الحقد.

[34]
Basileios'un Âdâbı

{Basileios kral anlamına gelmektedir.}[1]

Basileios şöyle demiştir:

- "Bir kişinin zarar görmesin diye bedeninin gıdalarına ihtimam gösterirken, bundan daha fazla bir şekilde batıl olmasın ve zarar vermesin diye nefsin gıdası olan ilim konusunda ihtimam göstermemesi çirkin bir tavırdır."
- "Gemi kaptanı her rüzgâra yelken açmazken bizim hiç araştırmadan ve seçmeden aklımıza gelen her şeye kendimizi kaptırmamız çirkin bir tavırdır."
- "Her bilginin doğruluğuna kani olmayı talep ederken Allah Teâlâ'ya yaklaştıracak bilgiyi, doğruluğunu hiç araştırmaksızın kabul etmemiz çirkin bir tavırdır."
- "Bedenin nefse nispetinin, tıpkı ustanın elindeki alet gibi olduğunu bilen kimse, bedeni kendi içinde bulunan nefsin fiillerine daha uyumlu ve faydalı hâle dönüştürecek her şeyi talep etmeli; bedeni nefsin kullanmasına faydası olmayan ve uyumsuz olan şeye dönüştürecek şeylerden de kaçınmalıdır."
- "Ata bindiğimiz zaman atı biz yürütüp ve yönlendireceğimize onun bizi yürütüp yönlendirmesi yakışıksızdır. Bundan daha yakışıksız olanı ise bize giydirilen bedeni biz çekip çevireceğimize onun bizi çekip çevirmesidir."
- "Temiz elbiseler içinde bedenimizin kirlere bulaşmış olması elbette çirkindir. Bundan daha çirkin olanı ise dışından beden süslenmişken nefsin türlü ayıpların mânevî kirleriyle lekelenmiş olmasıdır."
- "Bedenin bütün uzuvlarına ve özellikle de bunlardan en değerli olanına nasıl özen gösteriyorsak bundan daha fazla olarak nefsin bütün parçalarına ve özellikle de onun en değerli parçası olan akla öylece özen göstermemiz gerekir."

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarından.

[٣٤]

آداب باسيليوس

{معناه الملك.}[١]

قال: من القبيح أن يتحرّز من أغذية البدن كيلا تكون ضارّة ولا يتحرّز من أكثر العلم وهو غذاء النفس حتى لا يكون باطلًا ضارًّا.

وقال: من القبيح أن يكون الملاّح لا يطلق سفينته مع كلّ ريح، ونحن نطلق أنفسنا مع كلّ سانحة من غير بحث ولا اختيار.

وقال: إنّه من القبيح أن نطلب في صحّة كلّ علم ما نقنع به، ونقبل علم ما يقرّب من الله تعالى من غير بحث عن صحّته.

وقال: ينبغي لمن علم أنّ البدن للنفس كالآلة للصانع أن يطلب كلّ ما يُصيّر البدن أنفع وأوفق لأفعال النفس التي فيه، وأن يهرب من كلّ ما يصيّر البدن غير نافع ولا موافق لاستعمال النفس له.

وقال: إن كان من القبيح إذا ركبنا الخيل أن لا نكون نجريها وندبّرها لكن تكون هي التي تجري وتدبّرنا، فأقبح من ذلك أن يكون هذا البدن الذي أُلبسناه هو الذي يجري بنا ويدبّرنا، لا نحن نجريه وندبّره.

وقال: إن كان من القبيح إذا كان البدن سمجًا بأوساخ بثياب نظيفة فأقبح من ذلك أن تكون النفس دنسةً بأوساخ العيوب ويكون البدن مزيّنًا من خارج.

وقال: إن كنّا نعنى بجميع {أعضاء البدن، وخاصّة بالأشرف منها، فبالحريّ أن نعنى بجميع}[٢] أجزاء النفس وخاصّة بالأشرف منها وهو العقل.

---

١ ح، ص، ج – {معناه الملك}.

٢ ح – {أعضاء البدن، وخاصّة بالأشرف منها، فبالحري أن نعنى بجميع}.

- "Sadece bedenin duyu organlarını kullanan kişilerin, önünde durdukları ve görüp işittikleri kraldan korkuları onların öfkelenmesine nasıl engel oluyorsa, nefsanî yetilerini kullanan kişilerin de, huzurunda devamlı bulundukları akılla kavranan kraldan korkuları onları öfkelenmekten öyle uzak tutmalıdır."
- Basileios şişman birini görünce ona şöyle dedi: "Zindanının surlarını yükseltmeye ne kadar da titizlik gösteriyorsun!"
- "Düzeltmek istediğin bir insana davranırken düşmandan öç alan kimse tarzında görünmemen gerekir. Aksine onu helak edecek bir hastalığı tedavi edip dağlayacak bir tavırla davranman gerekir. Aynı şekilde kendini düzeltmeyi tasarladığında da hastanın doktora davrandığı edayla hareket etmelisin."
- "Herkese açık oturumlarda, toplantılarda ve çevrelerde tutumun neyse gizli yerlerde de aynı şekilde olmalıdır."

وقال: كما أنّ الذين يستعملون حواسّ البدن فقط يمنعهم من الغضب الخوف من الملك المحسوس إذا وقفوا بين يديه، كذلك يجب على من يستعمل الحواسّ النفسانيّة أن يمنعه من الغضب الخوف من الملك المعقول الذي هو واقف بين يديه دائمًا.

ورأى إنسانًا سمينًا فقال: ما أكثر عنايتك برفع سور حبسك!

وقال: ينبغي لك إذا دبّرت إنسانًا تريد بذلك صلاحه ألا تتشكّل بشكل من يريد أن ينتقم من عدوّ. ولكن ينبغي أن تتشكّل بشكل من يطبّ أو يكوي داءً رديئًا له، وإذا دبّرت أيضًا لصلاحك فينبغي أن تتشكّل بشكل المريض للطبيب.

وقال: كما تكون سيرتك في المجالس والمحافل والمجامع كذلك ينبغي أن تكون في الخلوات.

[35]

{Surlu (Tyre) Öklid [m.ö. 430-360]

Öklid matematik ilimlerde ilk defa söz söyleyen ve matematiği bütün ilimler açısından faydalı, müstakil bir ilim kılan, zihni düzene sokan ve düşünceyi geliştiren bir ilim olarak düzenleyen filozoftur. Kitabı kendi ismiyle bilinmektedir. Bu kitabın içindeki bilgi ve delillerin Öklid'den önce de var olduğu, eskilerin Öklid'den bir zaman önce bu ilimler hakkında konuştukları da bildirilmiştir. Öklid'in yaptığı ise farklı yerlerden bu kitabın bilgilerini toplamış olması, düzenlemesi, güzelleştirmesi, düzeltmesi, eksiltme ve artırma şeklinde çeşitli tasarruflar gerçekleştirmesidir. Böylece Öklid meşhur bir kitaba nispet edilmiş ve bu ilimle tanınır olmuştur. Öklid'den şunlar nakledilmiştir:

- Birisi ona "Hayatını kaybetmen için elimden geleni ardına koymam" deyince Öklid "Ben de öfkeni kaybetmen için elimden geleni yaparım." dedi.
- "Senin sevgilin olmak isteyen sevdiğin şeyde sana uymalıdır. Böylece ikiniz tek bir şeyi sevmek konusunda anlaşmış olursunuz."
- "İşler iki türlüdür: Bir kısım işlerden kurtulmak ve başkasına yönelmek mümkündür. Diğer bir kısmına yönelmek ise zorunlu olup ondan kaçış ve ona ihtimam göstermemek mümkün değildir. Hangisi olursa olsun aklın hoş görmediğine vahlanılır. Eğer meydana gelenler zorunlulardansa zorunlu olan niye dert edilsin? Eğer zorunlu değilse kendisinden başkasına intikal etmek mümkün olan bir şeyle niye dertlenilsin?
- "Kaçırdıklarından telafi edebildiğin ve benzerini elde edebildiğin şeye niye üzülesin? Eğer kaçırılan şeyin telafisi yoksa ve onun benzerine de erişmek mümkün değilse benzerini kazanamayacağın şeye niye üzülesin?"
- "Akıllı insan dünya işlerinden hiçbiri sebebiyle bâkî olamıyorsa kendini gerekli olanla sınırlayıp gerekli olmayanı terk etsin."}[1]

1 Öklid maddesinin tamamı sadece Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami'de yok.

[٣٥]

{إقليدس الصوري

وهو أوّل من تكلّم في العلوم الرياضية وأفرده علمًا نافعًا في العلوم، منقّحًا للخاطر ملقّحًا للفكر، وكتابه معروف باسمه، وقيل: إنّ علم هذا الكتاب وبراهينه كان موجودًا قبل اقليدس، والقدماء تكلّموا على هذه العلوم قبل وجود إقليدس بزمان، والذي فعله إقليدس أنّه جمع علوم هذا الكتاب من مواضع متفرّقة، ورتّبها وهذّبها وأصلحها، وتصرّف فيها بالزيادة والنقصان، فصار نسبته كتابًا مشهورًا وبهذا العلم معروفًا.

وقال له رجل: لا آلو جهدًا في أن أُفقدك حياتك، فقال: وأنا لا آلو جهدًا في أن أفقدك غضبك.

وقال: من أراد أن يكون محبوبك واقفك على ما تحبّ فصرتما متّفقين على محبوب واحد.

وقال: الأمور جنسان أحدهما يستطاع خلعه والمصير إلى غيره، والآخر توجبه الضرورة فلا يستطاع الانتقال عنه والاهتمام. والأسف على كلّ واحد منهما غير سائغ في الرأي، فإن كانت الكائنات من المضطرّة فما الاهتمام بالمضطرّ وإن كانت غير مضطرّة، فلم الهمّ فيما يجوز الانتقال عنه؟

وقال: كلّ فائت وجدت عوضًا منه وأمكنك اكتساب مثله فما الأسف على فوته. وإن لم يكن منه عوض ولا يصاب له مثل، فما الأسف على ما لا سبيل إلى مثله.

وإذا لم يبق العاقل بشيء من أمور الدنيا فيقتصر على ما لا بدّ منه ويترك ما منه بدّ.}[1]

---

١ ح، ص، ج — {إقليدس الصوري... ... ويترك ما منه بدّ}.

[36]

Kur'ân-ı Azîm'de Anlatılan Lokman el-Hakîm'in Haberleri

Lokman el-Hakîm Habeşli biri olarak esmer tenliydi. Aslen Nubiyalı'ydı. Şam bölgesinde doğmuş, eğitim ve terbiye görmüştür. Orada ölmüş ve Filistin eyaletlerinden Remle şehrine gömülmüştür. Lokman el-Hakîm bu bölgelerde kulübelerde hayat sürmüştür. Şam topraklarındaki ilk Arapların azatlı kölelerindendi ve Hz. Dâvûd (a.s.) döneminde yaşamıştı.

Başka bir rivayete göre ise Lokman el-Hakîm kalın dudaklı, geniş ayaklı, siyahî bir köleydi.

Oturmuş insanlarla konuşurken bir adam gelerek "Sen filanca yerde koyun otlatan çoban değil misin?" diye sordu. Lokman el-Hakîm, "Evet" dedi. Adam, "Peki sen bu gördüğüm noktaya hangi sebeple ulaştın?" diye sordu. Lokman el-Hakîm, "Doğru sözlülük, emaneti korumak ve malayani konularda konuşmamak" diye cevap verdi.

Bir başkası şöyle anlatmıştır:

"Lokman el-Hakîm adaleli, kalın dudaklı ve çarpık bacaklı siyahi biri olup, onu otuz miskal altına satın almış olan İsrailoğullarından birine aitti. Efendisi tavla oynar ve onun üzerine bahse girerdi. Kapısının önünde akan bir nehir vardı. Yine bir gün efendisi arkadaşına kaybederse nehirdeki suyu içmek ya da buna karşılık bir fidye vermek üzerine oyuna tutuştu. Eğer arkadaşı kaybederse de aynı şey geçerli olacaktı. Oyunu, Lokman'ın efendisi kaybetti. Kazanan adam, "Nehirdeki suyu iç ya da fidyeyi ver" dedi. Lokman'ın efendisi, "Fidyeyi belirle" dedi. Adam "Gözlerini oyacağım ya da sahip olduğun her şeyi alacağım" dedi. Efendisi "Bana bugünlük mühlet ver" dedi. Adam "Mühlet senindir" dedi. Şimdi Lokman'ın efendisi düşünceler içindeydi, üzgündü. O sırada Lokman sırtında bir yük odunla çıka geldi. Efendisine selam verdi ve sırtındakini yere koydu. Efendisi onu görünce onunla seviyesizce eğlenir buna karşı ondan her türlü bilgece sözler duyar ve çok şaşırırdı. Lokman, efendisinin yanına oturunca "Seni üzgün ve düşünceli görüyorum?" dedi. Efendisi ondan yüzünü çevirdi.

[٣٦]

أخبار لقمان الحكيم المذكور في القرآن العظيم،

كان أسود اللون حبشيًا؛ جنسه من النوبة، وكان منشؤه وتعليمه وتهذيبه ببلاد الشام ومات بها، وقُبر بمدينة الرملة من أعمال فلسطين، كان ساكنًا في أكواخ في هذا الموضع، وكان من موالي العاربة الأولى بالشام، وكان في زمن داود عليه السلام.

وفي رواية أخرى: كان عبدًا أسود، غليظ الشفتين، مصفّح القدمين.

فأتاه رجل وهو في مجلس أناس يحدّثهم، فقال له: ألست الذي كنت ترعى الغنم في مكان كذا وكذا؟ قال: نعم! قال: فما بلغ بك ما أرى؟ قال: صدق الحديث، وأداء الأمانة، والصمت عمّا لا يعنيني.

وقال آخر: كان لقمان أسود مُعضلًا غليظ الشفتين، مصطكّ الركبتين؛ وكان لرجل من بني إسرائيل، اشتراه بثلاثين دينارًا ذهبًا مثاقيل، وكان مولاه يلعب بالنرد ويخاطر عليه؛ وكان على بابه نهر جار، فلعب يومًا على أنّه إن قمره صاحبه شرب الماء الذي في النهر أو يفتدي منه؛ وإن قمر صاحبه فعليه مثل ذلك، فقُمر سيّد لقمان، فقال له القامر: اشرب ما في هذا النهر وإلا افتد منه. قال: احتكم! قال: عينيك أفقأهما أو جميع ما تملك. قال: أَمهلني يومي هذا. قال: ذلك لك، فأمسى كئيبًا حزينًا، إذ جاء لقمان قد حمل حزمة حطب على ظهره، فسلّم على سيّده، ثم وضع ما معه وكان سيّده إذا رآه عبث به،

Lokman ikinci defa söyleyince yine yüzünü çevirdi. Lokman üçüncü defa söyleyince yüzünü yine çevirdi. Sonunda Lokman, "Bana söyle. Kim bilir benim bir çözümüm vardır" dedi. Bunun üzerine efendisi ona olanı biteni anlattı. Lokman, "Endişe etme. Ben bunun çözümünü biliyorum" dedi. Efendisi, "Neymiş o?" diye sorunca Lokman, "Bu adam sana bu nehirdeki suyu iç" deyince ona "İki kıyı arasındaki suyu mu, yoksa yukarıdan akıntıyla gelen suyu mu içeyim?" diye sor. O sana "Nehrin iki kıyısı arasındaki suyunu iç" diyecektir. O zaman ona "Akıntıyla gelen suyu kes ki iki kıyı arasındaki suyu içebileyim" de. O, akıntıyla gelen suyu önleyemez, sen de böylece kefil olduğun sorumluluktan kurtulmuş olursun" dedi. Bunun üzerine efendisi rahat bir nefes aldı. Sabah olup adam gelince "Haydi, ırmağın suyunu iç" dedi. Efendisi, "İki kıyı arasındaki suyu mu içeceğim, yoksa akıntıyla gelen suyu mu" diye sordu. Adam, "Tabi ki iki kıyı arasındakini" dedi. Bunun üzerine Lokman'ın efendisi, "O zaman gelen suyu önle" dedi. Oyunda kaybetse de tartışmada onu yendi, böylece adam vazgeçti. Bu olay üzerine efendisi Lokman'a cömertçe davranıp onu azat etti. İşte bu, Lokman'ın insanlar tarafından tanındığı ilk bilgeliğiydi.

Lokman Hz. Dâvûd'un yanına gidip gelir ve ondan hikmet öğrenirdi. Hz. Dâvûd zırh yaparken –ki bu olay, zırh sanatının ilk başlangıcıydı- bir yıl boyunca Hz. Dâvûd'un yanına gidip geldi. Hz. Dâvûd zırhı yapıp kuşanıncaya kadar ne Lokman Hz. Dâvûd'a "Bu nedir?" diye sordu ne de Hz. Dâvûd ona ne yaptığını söyledi. Sonra Hz. Dâvûd Süryanice "Zerdâ tûbâl karâbâ" yani "Savaş günü için delinmez bir zırh" dedi. İşte o zaman Lokman, "Susmak bilgeliklerin en hayırlısıdır ama bunu yapan azdır" dedi. Bundan önce Lokman kendisini asla övmemiş ve kendini temize çıkarmamıştı.

Bir gün koyun kesen efendisi ona "Koyundaki en iyi parçayı bana getir bakalım" deyince Lokman kalbi getirdi. Bunun üzerine "Bana koyunun en kötü parçasını getir bakalım" deyince yine kalbi getirdi. {Efendisi bunun sebebini sorunca Lokman şöyle dedi: Kalpte birliğin ve çokluğun sûreti vardır. Eğer kalp düzgün olursa o bütün organların en üstünü olur. Yok, eğer bozuk olursa onların en düşüğü olur."}[1]

1 Bütün nüshalarda eksiktir. Haydarabad baskısından nakledildi.

وسمع منه الكلمة بعد الكلمة من الحكمة، فتعجّب منه، فلمّا جلس إليه قال لسيّده: ما لي أراك كئيبًا حزينًا؟ فأعرض عنه؛ وقال له الثانية: فأعرض عنه؛ وقال له الثالثة: فأعرض عنه؛ فقال له: أخبرني فلعلّ لك عندي فرجًا، فقصّ عليه القصّة فقال لقمان: لا تغتمّ، فإنّ لك عندي فرجًا. قال: وما هو؟ قال: إذا قال لك الرجل: اشرب ما في هذا النهر، فقل: أشرب ما بين الضفّتين، أو المدّ الذي يجري به ؟ فإنّه سيقول لك: اشرب ما بين ضفّتي النهر. فإذا قال لك ذلك فقل له: احبس عنّي المدّ حتى أشرب ما بين الضفّتين، فإنّه لا يستطيع أن يحبس عنك المدّ، فتخرج ممّا ضمنت له، فطابت نفسه؛ فلمّا أصبح وجاءه الرجل، فقال له: قم اشرب ماء النهر، قال له: أشرب ما بين الضفّتين أو المدّ؟ قال: لا! ما بين الضفّتين. فقال: احبس عني المدّ! فخصمه بذلك؛ فكفّ عنه، فأكرم لقمان لأجله وأعتقه؛ وكان ذلك أوّل ما ظهر للناس من حكمته.

وكان يختلف إلى داود ويقتبس منه الحكمة، فاختلف إلى داود سنة وداود يتّخذ درعًا وذلك أوّل ما بدأ في صنعتها فلم يسأله لقمان ما هذه، ولا أخبره داود حتى فرغ منها، فصبّها داود عليه السلام على نفسه ثم قال بالسريانية: ''زردا طوبالقرابا'' يعني:''درع حصين ليوم قتال''. فقال لقمان: الصمت خير حكم، وقليل فاعله؛ وكان قبل ذلك لم يمدح نفسه قطّ ولم يزكّها.

وقال له مولاه وقد ذبح شاةً: ايتني بأفضل شيء فيها فأتاه بالقلب. فقال: ائتني بشر ما فيها فأتاه بالقلب. {سأله عن سببه، قال: إن فيه صورة جميعة ووحدة، إذا صلح فهو لأفضل الأعضاء وإذا فسد فهو أرداها.}[1]

١ غير موجود في كلّ النسخ؛ نقل عن طبع حيدرآباد لإتمام المعنى: {سأله عن سببه... ...فهو أرداها}.

Nakledildiğine göre öğle uykusuna dalınca Lokman'a "Yeryüzünde halife olmak seni memnun eder mi?" diye nida edildi. Lokman, "Eğer Rabbim beni icbar ediyorsa işittim ve itaat ettim. Yok, eğer seçimimde beni serbest bırakıyorsa ben afiyeti tercih ederim" dedi. "Hakla hükmeden bir halife olsan bunun sana yükü nedir?" diye soruldu. "Hak ile hükmedersem belki kurtulurum; ama hata edersem cennetin yolunu şaşırırım. Dünyada güçlü ve izzetli olmaktansa hor ve hakir biri olmak bana daha kolaydır. Ahiretini dünya karşılığında satan kişi hem dünyasını, hem de ahiretini kaybeder" dedi. Yüce Allah onun bu cevabından razı oldu, ona bir melek gönderdi ve melek onu hikmetin içine daldırdı. Böylece Lokman dünya halkının en bilgesi olarak uyandı.

Lokman sahip olduğu hikmetten dolayı Hz. Dâvûd'a sıkça gelir giderdi. Hz. Dâvûd ona "Ne mutlu sana Ey Lokman! Sana hem hikmet verildi, hem de fitneden korundun" derdi. Çünkü Hz. Dâvûd'un üzerinde olan yönetim görevi daha önce Lokman'a verilmiş, ama o kabul etmeye yanaşmamıştı.

Hz. Dâvûd bir gün Lokman susarken insanların düşünmeden konuştuklarını gördü ve "Ya Lokman! Sen de insanların konuştuğu gibi konuşmaz mısın?" dedi. Lokman şöyle dedi: "Allah'ı zikretmek dışında kelâmda bir hayır yoktur; ahiret hakkında düşünülmüyorsa sükûtta da bir hayır yoktur. Dindar olan kişi tefekkür ederse üzerine sekînet iner; şükrederse mütevazı olur; kanaat ederse ihtiyacı kalmaz; rıza gösterirse hiçbir şeyi önemsemez; dünyadan sıyrılırsa kötülüklerden kurtulur, arzuları reddederse özgür olur; yalnızlığa çekilirse hüzünlerden kurtulur; haseti bırakırsa sevgi onun için ortaya çıkar; kendini fânî olan her şeyden sıyırırsa aklı kemale erer; akıbeti sezerse pişmanlıktan kurtulur; korkutmazsa başkalarından emin olur; kimseye karşı bir suç işlemezse huzur içinde insanlar ondan, o da insanlardan emin olur ve o, sadece nefsinden dolayı sıkıntı çeker." Hz. Dâvûd, "Doğru söyledin, Ey Lokman!" diyerek bunu çok beğendi ve Lokman'ın ünü yayıldı.

Yine Hz. Dâvûd yaşı ilerlemiş olan Lokman'a "Aklından geriye ne kaldı?" diye sordu. Lokman "Ben beni ilgilendiren şeyler hakkında düşünürüm. Allah'ın benim için kefil olduğu şeylerin yükü altına girmem" dedi.

وروى أنّه لـمّا هدأت العيون للقائلة نودي لقمان: أيسرّك أن تكون خليفةً في الأرض؟ قال: إن يجبرني ربّي فسمعًا وطاعةً. وإن يُخيّرني أختر العافية؛ قيل: وما عليك أن تكون خليفة بالحقّ تقضي؟ قال: إن أقضِ بالحقّ فبالحريّ أن أنجو، وإن أخطئ أخطئ طريق الجنّة؛ ولأن أكون في الدنيا مهينًا ذليلًا أهون من أن أكون فيها قويًّا عزيزًا، ومن باع الآخرة بالدنيا يخسرهما جميعًا؛ قال: فرضي الله سبحانه ذلك من قوله، فأرسل إليه ملكًا، فغطّه بالحكمة غطًّا، فأصبح وهو أحكم أهل الأرض.

وكان يغشي داود لحكمته، فيقول له داود: هنيئًا لك يا لقمان! أوتيت الحكمة، ووقيت الفتنة؛ وكان الأمر الذي فيه داود قد ألقى إلى لقمان، فأبى أن يقبله.

ورأى داود عليه السلام الناس يخوضون ولقمان ساكت، فقال: ألا تقول يا لقمان كما يقول الناس؟ قال: لا خير في الكلام إلا بذكر الله، ولا خير في السكوت إلا بالفكر في المعاد؛ وإنّ صاحب الدين فكّر فعلاه السكينة، وشكر فتواضع، وقنع فاستغنى، ورضى فلم يهتمّ، وخلع الدنيا فنجا من الشرور، ورفض الشهوات فصار حرًّا، وتفردّ فكفى الأحزان، وطرح الحسد فظهرت له المحبّة، وسخنت نفسه عن كلّ فان فاستكمل العقل، وأبصر العاقبة فأمن الندامة، ولم يُخف فلم يخفهم، ولم يذنب إليهم فسلم منهم، فالناس منه في راحة، وهو من نفسه في تعب. قال: صدقت يالقمان وأعجب به وشاع ذكره.

وقال داود للقمان بعد ما كبرت سنّه: ما بقي من عقلك؟ قال: لا أنظر إلا فيما يعنيني، ولا أتكلّف ما كُفيته.

Lokman'ı azat eden efendisi ona yüklü miktarda mal verdi. Allah da Lokman için bu mala bereket verdi ve onu çoğalttı. Lokman hayırda eli açık oldu: sadaka verir, borç isteyene borç verir ve bunun karşılığında borçlularından ne kefil, ne de rehin isterdi. Birine borç verdiğinde ona "Bu malı Allah'ın emanetiyle alırsın, gelecek yıl bu vakit ödersin, değil mi?" derdi. Alan da "Tamam" der ve borcunu öderdi. İnsanlar ondan bu şekilde borç alır ve geri öderlerdi. Böylece Allah onun malına bereket verip artırdı.

Rivayet olunur ki Lokman'a hikmet verildi, dünya ona kolaylaştırıldı. Hikmeti önceledi; insanlardan ve onların kötülüklerinden uzaklaştı. İnsanların içine girmeyerek Beyt-i Mukaddes ile Remle arasında bir yere yerleşti ve vefat edinceye kadar orada yaşadı.

[Lokman el-Hakîm'in Hikmetli Sözleri ve Öğütleri]

Lokman el-Hakîm'in, oğlu Târân'a[1] verdiği öğütlerden bazıları şöyledir:

- "Sevgili oğlum! Sabırlı ol, sağlam bilgiyi elde et ve nefsinle mücadele et. Bil ki sabırda onur, şefkat, züht ve hayır umudu vardır. Allah'ın haramlarına yaklaşmamak konusunda direnir, dünyadan el etek çeker ve musibetleri hafif görürsen sen ölümü gözetlerken sana ölümden daha sevimli hiçbir şey olmaz."
- "Sevgili Oğlum! İyiliğe sarıl, kötülükten sakın; çünkü iyilik, kötülüğü söndürür."
- "Sevgili Oğlum! "Şerr ancak şerle söndürülür, kan ancak kanla yuyulur" diyen kişi yalan söylemiştir. Eğer doğru söylüyorsa o zaman bir ateşin yanına bir ateş daha yaksın ve bu ateşleri söndürüp söndürmediğine baksın. Lakin ateşi su söndürdüğü gibi şerri de ancak hayır söndürür."

Lokman el-Hakîm'in oğluna şöyle dediği nakledilmiştir:

- "Sevgili oğlum! İyiliği emret ve kötülüğü yasakla. Başına gelene sabret ve musibetleri hafif gör. Hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çek. Muaşeret kurallarını bil; çünkü sen muaşereti bilirsen işinde aşırılığa kaçmazsın."

1 Lokman el-Hakîm'in oğlunun adı kaynaklarda Târân, Mâtân, En'am ve Eşkem [ثاران، ماتان، أشكم، أنعم] şeklinde geçer. Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998/1418), V,11.

وكان مولى لقمان الذي أعتقه وأعطاه مالًا كثيرًا، فبارك الله للقمان في ذلك المال فكثر، وبسط لقمان يده في الخير، يصّدّقُ، ويسلّف من استسلفه، ولا يأخذ على ذلك رهنًا ولا كفيلًا؛ فإذا دفع المال إلى رجل قال: تأخذه بأمانة الله وتؤدّيه إلى عام قابل هذا الحين؟ فيقول: نعم! فيدفعه إليه. فجعل الناس يأخذون منه ويردّون عليه، فبارك الله له في ماله وثمره.

وروى أنّ لقمان أوتي الحكمة وبُسط له في الدنيا فقدمها، واعتزل الناس وشرورهم، فنزل فيما بين الرملة وبيت المقدس لا يخالط الناس، حتى لحق بالله عزّ وجلّ.

[حكم لقمان الحكيم ومواعظه][1]

وكان ممّا وعظ به ابنه "ثاران" أن قال له:

يا بنيّ! عليك بالصبر واليقين ومجاهدة نفسك، واعلم أنّ الصبر فيه الشرف والشفقة والزهادة والترقّب، فإذا صبرت عن محارم الله وزهدت في الدنيا وتهاونت بالمصائب لم يكن شيء أحبّ إليك من الموت وأنت تترقّبه.

أي بنيّ! عليك بالخير، واحذر الشرّ، فإنّ الخير يطفئ الشرّ.

يا بنيّ! كذب من قال: إنّ الشرّ بالشرّ يطفأ، فإن كان صادقًا فليوقد نارًا إلى جنب نار ولينظر هل تطفئهما! ولكن الشرّ لا يطفئه إلا الخير كما يطفئ الماءُ النارَ.

ورُوي أنّ لقمان قال لا بنه: أي بنيّ! مُرْ بالمعروف وانْهَ عن المنكر، واصبر على ما أصابك، وتهاون بالمصائب، وحاسب نفسك قبل أن يُسْبق إليها، واعرف العشرة فإنّك إذا عرفت العشرة لم تفرّط في أمرك.

---

١ نحن زدنا هذا العنوان.

- "Sevgili oğlum! Allah'ı çokça zikret; çünkü Allah kendisini zikredeni anar."
- "Sevgili oğlum! Günahların gözünün önünde, amelin ise arkanda olsun. Oğlum! Günahlarından kaçıp Allah'a sığın ve amelini çok görme."
- "Sevgili oğlum! Allah'a itaat et. Zira kim Allah'a itaat ederse Allah, zihnine takılanlarda ona yeter ve onu yarattığı varlıklardan korur."
- "Sevgili oğlum! Dünyaya meyletme, kalbini dünya sevgisiyle meşgul etme; çünkü sen dünya için yaratılmadın. Allah dünyadan daha değersiz bir şey yaratmamıştır. Çünkü Allah, dünyanın bolluğunu itaat edenler için bir mükâfat, belasını da isyan edenler için bir ceza kılmamıştır."
- "Sevgili oğlum! Uzun süren afiyete sevinme ve meşakkati saklı tut. Çünkü bu, iyiliğin hazinelerindendir. Meşakkate sabret. Çünkü bu, ahirette senin azığındır."
- "Sevgili oğlum! Aza razı ol, sana verilen rızka kanaat et, başkasının rızkına göz dikme. Çünkü bu seni helake sürükler."
- "Sevgili oğlum! Yemeği azalt ve hikmetle dol."
- "Sevgili oğlum! Bilgelerle otur kalk ve onların sözlerine razı ol ki hikmetçe artasın".
- "Sevgili oğlum! Hikmetle sadece ehlinin yanında konuş. Zikir ehlinin meclisine devam et. Çünkü bu, ilmin hayat kaynağıdır ve kalplerde huşu meydana getirir."
- "Sevgili oğlum! İhtiyacına yönel, seni ilgilendirmeyen şeylerin lafını etme, şaşırmaksızın gülme ve edepsizce yürüme."
- "Sevgili oğlum! Merhameti yumuşak, iyiliği yakın, düşünmesi çok, hak söylemek dışında konuşması az, ağlaması fazla, sevinci az olan biri ol. Şakalaşma, bağrışma ve tartışma. Sustuğunda tefekkür üzere sus, konuştuğunda hikmet üzere söyle."
- "Sevgili oğlum! Sus! Sustuğun zaman övülürsün. Sustuğun için aslâ pişman olmazsın, ama konuştuğun için pişman olabilirsin."

يا بنيّ! أكثر ذكر الله عزّ وجلّ، فإنّ الله ذاكر من ذكره.

أي بنيّ! لتكن ذنوبك بين عينيك، وعملك خلف ظهرك؛ يا بنيّ! فرّ من ذنوبك إلى الله، ولا تستكثر عملك.

أي بنيّ! أطع الله، فإنّ من أطاع الله كفاه ما أهمّه، وعصمه من خلقه.

يا بنيّ! لا تركن إلى الدنيا، ولا تشغل قلبك بحبّها، فإنّك لم تخلق لها، وما خلق الله خلقًا أهون عليه منها، لأنّه لم يجعل نعيمها ثوابًا للمطيعين، ولم يجعل بلاءها عقوبة للعاصين.

يا بنيّ! لا تفرح بطول العافية، واكتم البلوى فإنّه من كنوز البرّ، واصبر عليها، فإنّ ذلك ذخرًا لك في المعاد.

يا بنيّ! ارض باليسير، واقنع بما رزقت، لا تمدّن عينيك إلى رزق غيرك، فإنّ ذلك يرديك.

يا بنيّ! اضمر من الطعام، وامتلئ من الحكمة.

يا بنيّ! جالس الحكماء، وارض بقولهم تزدد حكمة.

يا بنيّ! تكلّم بالحكمة عند أهلها، عليك بمجالسة أهل الذكر، فإنّها محياة للعلم وتحدث في القلوب خشوعًا.

يا بنيّ! اقصد للحاجة ولا تنطق بما لا يعنيك، ولا تكن مضحاكًا من غير عجب ولا مشّاء في غير أدب.

وكن ليّن الجانب، قريب المعروف، كثير التفكّر، قليل الكلام إلا في الحقّ، كثير البكاء، قليل الفرح، ولا تمازح، ولا تصاخب، ولا تُمارّ؛ وإذا سكتّ فاسكت في تفكّر، وإذا تكلّمت فتكلّم في حكمة.

يا بنيّ! عليك بالصمت فإنّك تحمد عليه فما ندمت على السكوت قطّ؛ وربّما تكلّمت فندمت.

- "Sevgili oğlum! Horoz senden daha zeki olmasın. Horoz gece bitince kanat çırpıp Allah'ı tespih etmek için öter. Gafil olma. Allah'tan kork ve insanlara kendinden haber verme. Sen kendi elindekinin hayvan kığısı olduğunu bilirken cahilin birinin "Elinde inci tanesi var" demesine aldanma."
- "Sevgili oğlum! Allah'ın sana öğrettiğinden faydalan. Çünkü âlim, cahil gibi değildir. İlmin hayırlısı fayda verendir, ilmin hayırlısı kendisine uyulandır. Allah ilme uyanlara fayda verir. İlmi öğrenip sonra terk eden kişi ise ondan faydalanamaz."
- "Sevgili oğlum! İnsanların Allah'ı en çok bileni ondan en fazla korkanıdır."
- "Sevgili oğlum! Hayrı öğren ve öğret. Bil ki öncekiler sonrakilere öğretecek kadar yaşadıkları müddetçe insanlar hayır içindedir. Öğretmenin sözü insanların; bir gün bunun, bir gün şunun muhtaç olduğu pınarlar gibidir. Dolayısıyla ondan istifade ederler. Alçakgönüllü ol. İnsanlardan alçakgönüllü olmaya en layık kişi, Allah'ı en çok bilen ve Allah için amel yapma bakımından en güzel olandır. Bil ki imanı kalbini aydınlatan kişinin dili hakkı söyler de ondan hem kendi faydalanır, hem de Allah onunla başkasına fayda verir. Dili hakkı söyleyip de kendisi ondan faydalanmayanın dini, dili yüzünden harap olur. Zira küçük bir kıvılcımdan düzensiz devasa bir ateş çıktığı gibi tek bir kelime de adamı bozar."
- "Sevgili oğlum! Bedbaht, iğrenç ve hayâsız adam eğer konuşursa dili onu rezil eder, sussa meramını ifade edememesi onu rezil eder. Bir amel işlese kötü yapar, bir iş yapsa zayi eder. Zengin olsa taşkınlık yapar, fakir olursa ümitsizliğe düşer. Sevinse şımarır, korksa saklanır, üzülse ye'se kapılır. Gücü yeterse çirkinleşir, yenik düşerse sövüp sayar. İsterse ısrarcı davranır, istenirse cimri davranır. Gülerse anırır, ağlarsa böğürür. Öğüt verilirse öfkelenir; kovarsa kaba saba olur. Verirse başa kakar, ihsan edilirse nankörlük eder. Kendisine bir sır verirsen sana ihanet eder, kendisi sana bir sır verirse seni töhmet altında bırakır. Senden aşağıda olursa seni imalı sözlerle karalar, senden üstte olursa seni ezer.

يا بنيّ! لا يكن الديكُ أكيسَ منك: إذا انقضى الليل خفق بجناحيه وصرخ إلى الله بالتسبيح؛ وإيّاك والغفلة! خَفِ الله ولا تعلم من نفسك ولا تغترّ بقول الجاهل إنّ في يدك لؤلؤة وأنت تعلم أنّها بعرة.

يا بنيّ! انتفع بما علّمك الله، فإنّ العالم ليس كالجاهل، وإنّ خير العلم ما نفع، وخير العلم ما اتّبع، وإنّما ينفع الله بالعلم من اتّبعه ولا ينتفع به من علمه فتركه.

يا بنيّ! أعلم الناس بالله أشدّهم خشيةً له.

يا بنيّ! تعلّم الخير وعلّمه؛ واعلم أنّ الناس بخير ما بقي الأوّل حتى يعلم الآخر؛ وإنّما كلام المعلّم كالينابيع يحتاجها الناس يومًا هذا ويومًا هذا فينتفعون بها؛ وعليك بالتواضع، فإنّ أحقّ الناس بالتواضع أعلمهم بالله وأحسنهم له عملًا؛ واعلم أنّ من نوّر الإيمان قلبه أنطق بالحقّ لسانه {فينتفع به وينفع الله به غيره، ومن أنطق الله بالحقّ لسانه}[1] فلم ينتفع به كان خراب دينه في لسانه، فإنّ الرجل ليفسد من الكلمة الواحدة كما يكون من الشرارة الصغيرة النار العظيمة الفساد.

يا بنيّ! إنّ الفاحش البذي الشقيّ إن تحدّث فضحه لسانه، وإن سكت فضحه العِيّ، وإن عمل أساء، وإن فعل أضاع، وإن استغنى بطر، وإن افتقر قنط، وإن فرح أشر، وإن خوّف أسر، وإن حزن أيس، وإن قدر أفحش، وإن قُدر عليه فهو مهين، وإن سأل ألحف، وإن سُئل بخل، وإن ضحك نهق، وإن بكى خار، وإن ذُكّر غضب، وإن زجر عنف، وإن أعطى منّ، وإن أُعطي لم يشكر، وإن أسررت إليه خانك وإن أسرَّ إليك اتّهمك، وإن كان دونك همزك، وإن كان فوقك قهرك،

١ ح – {فينتفع به وينفع اللّه به غيره، ومن أنطق اللّه بالحقّ لسانه}.

Arkadaşlık edersen seni yorar, yalnız bırakıp terk edersen seni bırakmaz. Ne kendi hikmeti onu belirler, ne de başkasının hikmeti ona bir fayda sağlar. Ne kovulmaktan kurtulur, ne de kendisini kovanlar ondan kurtulur. Verdiği eğitim bitmek bilmez, öğretmeni boş kalmaz. Ne ailesi onunla sevinir, ne de onlara verdiği üzüntü biter. Ailenin en büyüğü ise küçükleri sıkıntıya sokar, en küçüğü ise büyüklere çektirir. Yol gösterilse yola gelmez. Amirine itaat etmez, dostlarını mutlu etmez. Onu terk eden emin olmaz. Söylerse isabet etmez, kendisine söylense anlamaz. Bollukta iktisatlı değildir, darlıkta sabretmez. İstemede iffet bilmez. Ne iyilik yapar, ne kimseye teşekkür eder. Hilekârlığı terk etmez. Nasihat edenden bir şey kabul etmez. Bilgeler ona katılmasa da [kendince] pek güvenilirdir, âlimler ona katılmasa da kendi ilmini pek beğenir. Kötü olsa da iyi biriyim diye düşünür. Acizliğini zekilik, şerrini hayır, aşırılığını kemâl, cahilliğini de hilm olarak görür. Nefsinin beğendiğinden alır, hoşlanmadığını terk eder. Hak onun arzusuna uygun düşerse onu metheder ve onunla övünür, ama hak onun arzusuyla örtüşmezse onu yalanlar ve bir tarafa atar. Hakka muhtaç olursa onu ister, ama hak kendisinden istendiğinde vermez. Hak ehlinin yanında bulunduğunda onları destekler, yanından uzaklaştıklarında kendi yanlışında kalır. Âlimlerin meclisinde bulunduğunda saygılı olmaz ve onları sessizce dinlemez. Kendisinden aşağı insanlarla birlikte otururken onlara karşı övünür ve onlarla alay eder. Hakkı söyler, işi hakka terstir. İyiliği emreder, kendisi günahkârdır. Hakkı emreder, kendisi batıl üzeredir. Kendisi için razı olmadığı şeyleri insanlara yapar. İhsana yönlendirir, kendisi ondan kaçar; kötülüğü yasaklar, kendisi ona uyar. Sağduyulu olmayı emreder, kendisi zayi eder. Sözü eylemine uymaz, içi dışını tutmaz. Gerçeği ancak övülmek için söyler. Din dışında bir amaç için tahsil eder, amel etmekten başka bir amaç için eğitim alır. Ahiret ameliyle dünyayı gözetir. Âlimsen sana karşı büyüklenir, öğrenmeye burun kıvırır. Cahilsen seni küçümser ve sana bir şey öğretmez. Güçlüysen zorbalık atfeder, zayıfsan seni aciz bırakır, zenginsen adını azgın koyar, fakirsen sana darboğazdaki adam der. İyilik yapmaya hırslı isen senin zoraki yüklendiğini söyler.

وإن صحبته عنّاك، وإن اعتزلته لم يدَعك؛ لا حكمته تعينه، ولا حكمة غيره تنفعه؛ لا يستريح من الزجر ولا يستريح زاجره، ولا ينقضى تعليمه، ولا يفرغ معلّمه، ولا يسرّ به أهله، ولا يفترّ عنهم حزنه إن كان أكبرهم عنى من دونه وإن كان أصغرهم عنى من فوقه؛ لا يرشد إن أرشد، لا يطيع من يأمره، ولا يسعد من عاشره، لا يسلم من اعتزله، ولا يصيب إن قال، ولا يفقه إن قيل له، لا يقتصد في الرخاء، لا يصبر في البلاء؛ لا يعفّ في المسألة، لا يفعل المعروف، ولا يشكر لأحد، لا يدع الغشّ، لا يقبل من ناصح، ثقة وإن لم يوافق الحكماء، ويعجبه علمه وإن لم يوافق العلماء؛ يرى أنّه محسن وإن كان مسيئًا؛ يرى عجزه كيسًا وشرَّه خيرًا وتفريطه حزمًا وجهله حلمًا؛ ممّا أحبّت نفسه أخذ، وما كرهته ترك، وإن وافق الحقّ هواه مدحه وامتدح به، وإن خالف الحقّ هواه كذّبه ورمى به، وإن احتاج إلى الحقّ سأله، وإذا سُئله منعه؛ وإذا حضر أهل الحقّ ساعدهم، وإذا تغيّب عنه كان في الباطل؛ إذا جالس العلماء لم يتخشّع ولم ينصت لهم، وإذا جالس من دونه فخرّ عليهم وضحك منهم؛ يقول الحقّ ويخالفه بالعمل، يأمر بالبرّ وهو فاجر، يأمر بالحقّ وهو مبطل، يأتي إلى الناس بما لا يرضاه لنفسه، يدلّ على الإحسان ويجتنبه، وينهى عن السوء ويتبعه، يأمر بالحزم وهو مضيّع، لا يوافق قوله فعله ولا سرّه علانيته؛ لا يقول بالحقّ إلا ليحمد عليه؛ ويتفقّه لغير الدين، يتعلّم لغير العمل، يبتغي الدنيا بعمل الآخرة؛ إن كنت عالمًا تكبّر وأنف أن يتعلّم، وإن كنت جاهلًا سخر منك ولم يُعلّمك، وإن كنت قويًّا عنّفك، وإن كنت ضعيفًا عجّزك، وإن كنت غنيًّا سمّاك طاغيًا، وإن كنت فقيرًا سمّاك مضيقًا؛ وإن كنت حريصًا على الخير سمّاك متكلّفًا،

Ağır kalırsan senin kararlılığı olmayan bir zayi edici olduğunu söyler. İyilik yaparsan gösterişçi olduğunu yayar, kötülük edersen sırrını insanlara açar. Verirsen adını savurgan koyar, vermezsen eli sıkı der. İnsanlara karşı cana yakın olup yakınlık gösterirsen "Ne kadar da yağcısın!" der, onların arasından ayrılıp gidersen "Ne kadar da kibirlisin!" der. O halde ahmak adam eskimiş elbise gibidir ki bir tarafına yama yapsan diğer taraftan yırtılır; şişe gibidir ki ne parçalanır, ne yamalanır."

- "Sevgili oğlum! Bil ki bahtiyar bir bilgenin ahlâkı vakar, sükûnet, iyilik, adalet, yumuşak huyluluk, ağır başlılık, ihsan etme, ilim, amel, dikkatli ve sağduyulu olma, takva, maruf, affetme, tevazu ve iffettir. Eğer konuşursa bilgiyle konuşur, susarsa hilmi nedeniyle susar. Gücü yetse Allah'tan korkar. Haksızlık edilirse bağışlar. İstediğinde ısrarcı olmaz. İstenirse cimrilik etmez. Söylerse bilgiyle söyler, söylenirse kavrar. Kendisinden aşağıdakilere öğretirse nezaketle davranır. Öğrenmek isterse meseleyi güzelce sorar. İyilik edilirse teşekkür eder. İyilik etmeye gücü yetiyorsa iyilik eder. Bir kötülük yapılırsa affeder. İlim bakımından üsttekiyle otururbut ona sorar, aşağıdakiyle otururbut ona öğretir. Sırrını verirsen sana hıyanet etmez. Sana bir sırrını verirse güvenir. Sana verirse başına kakmaz, sen ona bir şey verirsen sana teşekkür eder. Kendisi için neye razıysa insanlar için de ona razıdır. Zenginlikte iktisatlı davranır, fakirlikte iffetli olur. Servet onu Allah'tan alıkoymaz, fakirlik de Allah'ı anmaktan onu meşgul etmez. İlminden faydalanır, kendisine öğüt vereni dinler. Yukarıdakiyle tartışmaz, aşağıdakini küçük görmez. Kendisinin olmayanı talep etmez. Malını zayi etmez. Bilmediğini söylemez. Bildiğini saklamaz. Kendi hakkından vazgeçer ama insanların eşyasının değerini eksiltmez. İnsanlar ondan yana huzur içindedirler ama kendi, kendi nefsinden yana sıkıntıdadır. Hoşlansa da hoşlanmasa da nefsini hakka yönlendirir. Dini konusunda kendi görüşünü suçlar. Öğüt verenlerin öğüdünden ibret alır. Hayırda hızlı, şerde yavaş, amelde güçlü, günahlarda ise zayıftır. Arzular konusunda cahil, Allah'a yaklaştıran şeyler hakkında âlimdir.

وإن كنت بطيئًا سمّاك مضيعًا لا حزم لك؛ إن أحسنت أشاع أنّك مراء، وإن أسأت كشف للناس سرّك، وإن أعطيت سمّاك مُبذّرًا، وإن أمسكت قال بخيلًا؛ إن كنت للناس ودودًا وتقرّبت منهم قال: ما أشدّ تملّقك! وإن اعتزلتهم قال: ما أعظمك! فمثل الأحمق كالثوب البالي إذا رقّعته من جانب تخرّق من الجانب الآخر، كالزجاجة لا تتشعّب لا ترقّع.

واعلم يا بنيّ! إنّ أخلاق الحكيم السعيد الوقار والسكينة والبرّ والعدل والحلم والرزانة والإحسان والعلم والعمل والحذر والحزم والورع والمعروف والعفو والتواضع والعفّة؛ إن تكلّم تكلّم بعلم، وإن صمت صمت عن حلم، إن قدر ورع، وإن بُغِي عليه غفر؛ وإن سأل لم يلحف، وإن سئل لم يبخل؛ وإن قال قال بعلم، وإن قيل له فقه، وإن علم من دونه رفق، وإن تعلّم أحسن المسألة، وإن أُحسن إليه شكر، إن استطاع أن يحسن أحسن، وإن أسيء إليه عفا، وإن جالس من فوقه في العلم سأله وإن جالس من دونه في العلم علّمه؛ وإن أسررت إليه لم يخنك، وإن أسرّ إليك آمنك. إن أعطاك لم يمنّ عليك، وإن أعطيته شكرك؛ يرضى للناس ما يرضى لنفسه، يقتصد في الغنى، ويعفّ في الفقر؛ لا يلهيه عن الله المال، ولا يشغله عنه المسكنة، ينتفع بعلمه، يستمع ممّن وعظه، لا ينازع من فوقه، ولا يحقر من دونه، لا يطلب ما ليس له، ولا يضيّع ماله، ولا يقول ما لا يعلم، ولا يكتم علمًا عنده، يتجاوز عن حقّه لايبخس الناس أشياءهم. الناس منه في راحة، ونفسه منه في عناء؛ يحمل نفسه على الحقّ إن أحبّت وإن كرهت. متّهم رأيه على دينه، يتّعظ بموعظة الواعظ؛ سريع الخير، بطيء عن الشرّ، قويّ في العمل، ضعيف عن المعاصي، قليل العلم بالشهوات، عالم بالقربات إلى الله؛

Kendi malında ihsan sahibidir, sahip olmadığı şeyler konusunda iffetlidir. Dünyada gariptir. Bütün endişesi sonunun ne olacağı ve nereye varacağıdır. İyiliği emreder ve onu yapar da. Kötülüğü yasaklar, ondan kaçınır da. İçi dışı bir, sözü fiili uyumludur."

- "Sevgili oğlum! Hikmeti ve onun ahlâkî meziyetlerini bütünüyle anlamaya çalış ve kendin için bunu bir meşgale kıl. Bunun için kendine zaman ayır. Bu meziyetleri derlediğinde gözün aydın olsun. Bil ki hikmet, ancak yumuşak huylulukla mümkündür. Yumuşaklık hikmetin dağarcığıdır. Tedbirsiz bir hikmet, yoksul bulduğu hırsızın almasını mubah görüp onu koruyamayan kişinin elindeki mal gibidir. Ya da tedbirsiz bir hikmet ağılı olmayan bir yerde yatan bir koyuna benzer ki kurt gelip bu koyunu kaybolmuş olarak bulur ve onu yer. Bütün bunlarla birlikte diline sahip çık ve bil ki dil, hikmetin kapısıdır. Kapıyı zayi ettiğinde oradan girmesini istemediğin kimse girer. Kapıyı koruduğunda hazineyi korumuş olursun. Diline sahip olan kişi sözünü sağlam olarak görürse konuşur, eğer sağlam bulmazsa dini öğrenmek isteyen kişi konuşmasını isterse buna gayret eder, sefihler konuşmasını isterse susar. Allah'ın hikmetini yücelt ve onu değersiz kılacak kimsenin yanında zayi etme, onu korumaya istekli olan kişiye karşı da cimrilik etme."
- "Sevgili oğlum! Kuşkusuz dil hayrın da ve şerrin de anahtarıdır. O halde sen, altın ve gümüşü mühürleyip sakladığın gibi hayır dışında ağzını mühürle."
- "Dünyaya aldanmayan ve hesap gününde pişmanlık çekmeyen kişiye müjdeler olsun!"
- "Sevgili oğlum! Başkasının malını korurken kendi malını zayi etme. Senin malın, kendin için önceden gönderdiğindir, başkasının malı ise arkanda bıraktığındır."
- "Sevgili oğlum! İki tür insan hariç, dünyada kimse için hayır diye bir şey yoktur. Bunlardan biri, önceden bir kötü iş yapan ve kötülüklerini Allah'ın affetmesi için bunları salih amelleriyle gidermeye gayret eden kişidir; diğeri dereceleri talep edip bu konuda canla başla koşan kişidir."

ذو المعروف في ماله، المتعفّف فيما ليس له، هو في الدنيا كالغريب: همّه معاده ومُنقلبه، يأمر بالمعروف ويفعله، وينهى عن الشرّ ويجتنبه؛ يوافق سرّه علانيته وقوله فعله.

يا بنيّ! تفهّم الحكمة وأخلاقها كلّها، واجعلها لك شغلًا، وفرّغ نفسك لها، وقرّ عينًا إذا جمعتها؛ واعلم أنّ الحكمة لا تصلح إلا باللين، وإنّ اللين جراب الحكمة، {وإنّ مثل الحكمة بغير تدبير بمنزلة مال في يدي غير خازنه أباحه سارقًا وجده معوزًا، أو كمثل غنم تروح في غير زريبة أتاها الذئب وجدها ضائعة فأكلها، وتعاهد مع ذلك لسانك،}[1] واعلم أنّ اللسان باب الحكمة فإذا ضيّعت الباب دخل من لا تريد أن يدخل، فإذا حفظت الباب حفظت الخزانة، وإنّ من ملك لسانه إذا رأى لقوله قرارًا تكلّم، وإن لم ير له قرارًا فإذا استنطقه من يريد الدين اجتهد، وإن استنطقه السفهاء صمت، أَكرم حكمة الله ولا تضيّعها عند من تهون عليه، ولا تبخل بها على من يريد حفظها.

يا بنيّ! إنّ اللسان مفتاح الخير والشرّ، فاختم على فيك إلا من خير،كما تختم على ذهبك وفضّتك.

طوبى لمن لم يغترّ بالدنيا ولم يندم يوم الحساب!

يا بنيّ! لا تضيّع مالك وتصلح مال غيرك، فإنّ مالك ما قدمت لنفسك، ومال غيرك ما تركت وراء ظهرك.

يا بنيّ! إنّ الدنيا لا خير فيها إلا لأحد رجلين: رجل سبق منه عمل سيّء فهو حريص على أن يتداركه بعمل صالح ليعفو الله به عن سيّئاته، ورجل يطلب الدرجات فهو يسارع فيها.

---

١ ح – {وإنّ مثل الحكمة... ...مع ذلك لسانك}.

- "Sevgili oğlum! İnsanların en akıllısı şu iki kişidir: Allah'ın kendisine dünyada şeref ve şan verdiği kişidir ki aslında kendisi ahirette şeref ve şan sahibi olmak ister. Diğeri de rızkı dar takdir edilen kişidir ki ölüm gelinceye kadar sabredip Rabbine güzelce ibadet eder."
- "Sevgili oğlum! Merhamet eden merhamet görür. Susan esenliğe erer. Hayır işleyen kazançlı çıkar. Batılı işleyen pişman olur. Kötülükten hoşlanmayan korunur. Dilini sahip olmayan hüsrana uğrar."
- "Sevgili oğlum! Mazlumun bedduasından sakın; çünkü mazlumun bedduası, Allah'ın katına en çabuk çıkan ve en hızlı kabul edilen duadır."
- "Sevgili oğlum! Sana zor gelse de öğüdü kabul et. Dinleyen ama dinlemesi ona fayda vermeyen kişiye, bilen ama bildiği kendisine fayda vermeyen kişiye yazıklar olsun! Kendisi nezdinde gerçek ortaya çıkmış iken hidayeti bırakıp karanlığı yeğleyen kişiye yazıklar olsun! İlminden faydalanan, sözü dinleyip en güzeline uyan kişiye müjdeler olsun!"
- "Sevgili oğlum! İlgini mükellef olduğun şeylere yoğunlaştır, ilgini Allah'ın üstlendiği şeylere yoğunlaştırma. Dünyaya önem verme ki seni ahiretten alıkoyar."
- "Sevgili oğlum! İnsanlara yakın ve kolay biri ol. Zira Allah, huyu kolay ve güler yüzlü insanları sever. İşte bu, salihlerin ahlâkının başıdır."
- "Sevgili oğlum! Allah sana bir nimet verdiğinde şükrünü, tevazuunu ve kendinden aşağıda olanlara ihsanını artır."
- "Sevgili oğlum! Özür dilenecek her türlü şeyi insanlara bırak, senden özür dileyenin özrünü kabul et. Çok bile olsa amelinle gururlanma. Çünkü sen, Allah senden kabul eder mi, etmez mi bilemezsin."
- "Sevgili oğlum! Her şeyin bir afeti vardır. Amelin afeti ise kendini beğenmektir. Allah'ın senin hakkında başka türlü bildiği bir şeyle insanlara gösteriş yapma. İnsanlara haksızlık etme ve onların haklarını kısıtlama. Zalim olma ve mazlumun bedduasından sakın. Dünyanın şaşaasına göz dikme ve dünyanın bütün tamahını elde etmeye çalışma. Tek arzun seni Allah'a yaklaştıracak şeyler konusunda olsun."

يا بنيّ! إنّ أحزم أهل الدنيا رجلان: رجل أعطاه الله في الدنيا شرفًا وذكرًا فهو يلتمس شرف الآخرة وذكرها، وآخر قُدّر عليه رزقه فصبر حتى يأتيه اليقين وأحسن عبادة ربّه.

يا بنيّ! إنّه من يرحم يرحم، ومن يصمت يسلم، ومن يفعل الخير يغنم، ومن يفعل الباطل يندم، ومن يكره الشرّ يعتصم، ومن لا يملك لسانه يخسر.

يا بنيّ! اتّقِ دعوة المظلوم: فإنّها أوشك الدعاء صعودًا إلى الله واستجابةً.

يا بنيّ! أقبل الموعظة وإن اشتدّت عليك؛ ويل لمن سمع فلم ينفعه السمع، ولمن علم ولم ينفعه العلم! وويل لمن تبيّن له فاستحبّ العمى على الهدى! وطوبى لمن انتفع بعلمه واستمع القول فاتّبع أحسنه!

يا بنيّ! اجعل همّك فيما كلِّفت، ولا تجعل همّك فيما كُفيت، لا تهتمّ للدنيا فتشغلك عن الآخرة.

يا بنيّ! كن قريبًا من الناس سهلًا، فإنّ الله يحبّ كلّ سهل الخلق طلق الوجه، وهو رأس أخلاق الصالحين.

يا بنيّ! إذا أنعم الله عليك فزد في شكرك وتواضعك وإحسانك إلى من هو دونك.

يا بنيّ! دع عنك كلّ ما يعتذر منه إلى الناس، وأقبل عذر من اعتذر إليك، لا تعجبنّ بما تعمل وإن كثر، فإنّك لا تدري أيقبل الله منك أم لا.

يا بنيّ! لكلّ شيء آفة، وآفة العمل العجب؛ لا تُراء الناس بما يعلم الله منك غيره، ولا تستطل على الناس ولا تنقصهم حقّهم، ولا تكن ظالمًا، واجتنب دعوة المظلوم، لا تمدّن عينيك إلى زهرة الدنيا، ولا تطلبنّ قضاء كلّ نهمة من الدنيا، ولتكن نهمتك فيما يُقرّبك من الله.

- "Sevgili oğlum! Allah için sev, Allah için buğzet ve günahkârlara dalkavukluk etme."
- "Sevgili oğlum! Allah dostlarını sevmek sûretiyle Allah'a yaklaş. Günahkârlara buğz etmek sûretiyle Allah'a yaklaş."
- "Sevgili oğlum! Allah'a akıldan daha üstün bir şeyle kulluk edilmemiştir. Bir kişinin aklı, şu on haslet bulunmaksızın kemale ermiş sayılmaz: Kibrinden emin olunur, doğru olması umulur, dünyadan nasibi azığıdır, malının artanını verir, tevazu ona kibirden daha sevimlidir, zillet ona izzetten daha sevimlidir, ömür boyunca iffeti istemekten usanmaz. Ondan bir ihtiyacını isteyen kişi usanmaz. Başkasının az iyiliğini çok kabul eder, kendisinin çok iyiliğini az görür. Sayesinde şerefinin arttığı ve kadr u kıymetinin yüceldiği onuncu haslet ise şudur: Bütün insanları kendisinden daha iyi ve kendisini de onların en kötüsü olarak görür. İnsanlar iki kısımdır. Kendisinden daha iyi ve üstün olanlar, kendisinden daha kötü ve aşağı olanlar. O, her iki kısma karşı da tevazu gösterir. Kendisinden daha iyi ve üstün birini gördüğünde ona katılmayı temenni eder. Kendisinden daha kötü ve aşağı olan birini gördüğünde ise şöyle der: "Belki bu kurtulur da helak olan ben olurum. Belki de onun iyiliği gizlidir, henüz ortaya çıkmamıştır. Bu onun için daha iyidir. Zahiri ise görünmektedir. Bu benim için daha kötüdür." İşte bunlarla akıl kemale erer ve çağının insanlarının efendisi olur."
- "Sevgili oğlum! Tehlikelere karşı sabır, kesin inancın güzelliğinden kaynaklanır. Her amelin bir kemâli vardır. İbadetin kemâli Allah korkusu ve yakîndir. Şerefin ve yüceliğin doruk noktası aklın güzelliğidir. Aklı güzel olan kişi kendi ayıplarını örter, kötülüklerini ıslah eder ve efendisi ondan razı olur."
- "Sevgili oğlum! Kadınların şerrinden Allah'a sığın. Hayırlı olanlarına karşı uyanık ol. Çünkü onlar iyilik yolunda yarışmazlar. Bilakis şerre atılgandırlar. {Kader ve kazanın şerrinden Allah'a sığın}."[1]
- "Sevgili oğlum! Ticaretini Allah'la yap ki kârlar sana sermayesiz gelsin."

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

يا بنيّ! أحبب في الله، وابغض في الله، ولا تداهن أهل المعاصي!

{يا بنيّ! تقرّب إلى الله بحبّ أوليائه، وتقرّب إليه ببغض أهل المعاصي!}[1]

يا بنيّ! ما {عُبد الله}[2] أفضل من العقل، وما تمّ عقل امرئ حتى يكون فيه عشر خصال: الكبر منه مأمون، والرشد منه مأمول، نصيب من الدنيا القوت، وفضل ماله مبذول، التواضع أحبّ إليه من الكبر، والذلّ أحبّ إليه من العزّ؛ لا يسأم من طلب العفّة طول دهره، ولا يتبرّم من طلب الحوائج قِبله، يستكثر قليل المعروف من غيره، ويستقلّ الكثير من نفسه، والخصلة العاشرة وهي التي شاد بها مجده، وعلا قدره، يرى أنّ جميع الناس خير منه وأنه شرّهم، وإنّما الناس رجلان: رجل خير منه وأفضل، ورجل شرّ منه وأدنى، فهو يتواضع للرجلين إذا رأى خيرًا منه وأفضل يتمنّى أن يلحق به، وإن رأى شرًّا منه وأدنى قال: لعلّ هذا ينجو وأهلك أنا، ولعل هذا برّه باطن لم يظهر، وذلك خير له؛ ويُرى ظاهره، وذلك شرّ لي. فهنالك استكمل العقل وساد أهل زمانه.

يا بنيّ! الصبر على المهالك من حسن اليقين، ولكلّ عمل كمال، وكمال العبادة الورع واليقين، وغاية الشرف والسؤدد حسن العقل؛ فمن حسن عقله غطّى عيوبه وأصلح مساوئه ورضي عنه مولاه.

يا بنيّ! استعذ بالله من شرّ النساء وكن من خيارهن على حذر فإنّهن لا يسارعن إلى الخير، بل هنّ إلى الشرّ أسرع.{واستعذ بالله من شرّ القضاء.}[3]

يا بنيّ! اتّخذ الله تجارةً تأتك الأرباح بلا بضاعة.

---

١ ح – {يا بني! تقرّب إلى اللّه بحبّ أوليائه، وتقرّب إليه ببغض أهل المعاصي}.
٢ ح – {عُبد الله}.
٣ ح، ص، ج – {واستعذ باللّه من شرّ القضاء}.

- "Sevgili oğlum! Beden sağlığı gibi bir zenginlik yoktur, geçim güzelliği gibi bir ganimet yoktur."
- "Sevgili oğlum! Bildiklerinden cahil olana öğret. Âlimlerin ilmini isteyerek kendi bildiklerine ekle. Aklı düşük kimselerle oturup kalkma ki onlar gibi sanılırsın. Bugün yaşadığın, yarın öldüğün dâr-ı dünyayla tatmin olma."
- "Sevgili oğlum! Âlimlerin meclisinde bulun ve onların meclisinde dizlerini kırıp otur. Çünkü yeryüzü göğün sağanaklarıyla dirildiği gibi Allah da kalpleri hikmetin zikriyle diriltir."

Hasan [el-Basrî] şöyle demiştir: "Lokman Şam topraklarında o zaman mamur olmayan Remle'de kendisine bir baraka edindi ve yaşı ilerleyip ölünceye kadar orada yaşadı."

İbrahim b. Ethem ise şöyle demiştir: "Aldığım bilgiye göre Lokman'ın kabri bugünkü Remle mescidi ile Remle çarşısı arasındaymış. Orada Lokman'dan sonra vefat etmiş olan, İsrailoğullarının topraklarından çıkarması yüzünden Remle'ye sığınmak zorunda bırakılan, onların kuşatması nedeniyle hepsi açlıktan ölmüş olan yetmiş peygamberin daha kabri varmış. İşte bütün bu peygamberlerin kabirleri de Remle mescidi ile çarşı arasındaymış."

Hasan (el-Basrî) şöyle demiştir: "Oğlu önünde otururken Lokman yatabileceği büyüklükteki barakasındaydı. Canı yavaş yavaş damarlarından çekilirken Lokman ağlamaya başladı. Oğlu ona "Babacığım! Seni ağlatan sebep nedir? Niçin ağlıyorsun? Ölüm korkusundan mı, dünyaya olan tamahından mı?" dedi. Lokman, "Yok evladım, ne bundan ne ondan! Fakat ben önümde beni bekleyen uzun zahmetli yolculuğa, uçsuz bucaksız çöle, tırmanılamaz sarp yokuşa, az miktardaki azığıma ve ağır yüküme ağlıyorum. Bilemiyorum ki bu yük sırtımdan indirilir mi ki böylece gayeme ulaşırım, yoksa sırtımda kalır da onunla birlikte cehennem ateşini mi boylarım?" dedi. Sonra öldü. Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

- Lokman oğluna şöyle dedi: "Ulu Allah'tan kork ve insanlara sana değer versinler diye Allah'tan korkuyormuş gibi gösteriş yapma."

يا بنيّ! ليس غنى مثل صحّة البدن، ولا غنم مثل طيب العيش.

يا بنيّ! علّم الجاهل ممّا علمت، والتمس من علم العالم إلى ما علمت، ولا تصحب السفيه فتُحسب مثله، ولا تطمئنّ إلى دار أنت اليوم فيها حيّ وغدًا ميّت.

يا بنيّ! جالس العلماء وزاحمهم بركبتيك، فإنّ الله يحيي القلوب بذكر الحكمة كما تحيا الأرض بوابل السماء.

وقال الحَسن: إنّ لقمان اتّخذ عريشًا برملة الشام، وهي يومئذٍ غير عامرة، وكان فيها حتى كبر سنّه فأدركه الموت.

وقال إبراهيم بن أدهم: بلغني أنّ قبر لقمان بين مسجد الرملة وموضع سوقها اليوم، وفيها قبر سبعين نبيًّا ماتوا بعد لقمان كلّهم أخرجهم بنو إسرائيل، فألجأوهم إلى الرملة وأحاطوا بهم، فماتوا كلّهم جوعًا، فتلك قبورهم فيما بين المسجد الرملة والسوق.

قال الحسن: بينا لقمان في عريش له قدر مضجعه وابنه جالس بين يديه وقد نزل به الموت، فبكى لقمان فقال له ابنه: ما يبكيك يا أبتِ؛ أجزعًا من الموت، أم حرصًا على الدنيا؟ قال: لا، ولا واحدة منها! ولكن أبكي على ما أمامي من شقّة بعيدة ومفازة سحيقة وعقبة كؤود وزاد قليل وحمل ثقيل؛ فلا أدري أيحطّ ذلك الحمل عنّي حتى أبلغ الغاية، أم يبقى عليّ فأُساق معه إلى نار جهنّم! ثم مات رحمه الله عزّ وجلّ عليه.

وقال لابنه: اتّقِ الله عزّ وجلّ، ولا تراءِ الناس كأنك تخشى الله عزّ وجلّ ليكرموك.

- Lokman'a "Hangi insan daha bilgilidir?" diye sorulunca "İnsanların ilminden alıp kendi ilmine koyandır" diye cevap verdi ve ardından "Peki insanların en zengini kimdir?" diye sordu. Oradakiler "Malı çok olandır" deyince "Hayır, asıl zengin olan, ondaki bilgiye ihtiyaç duyulduğunda bulunan, ihtiyaç duyulmadığında ise kendine yeten kimsedir" dedi.
- "Sevgili oğlum! Yalnızlığa karşı ilim meclislerini tercih et. Allah'ın anıldığı bir meclis gördüğünde onlarla beraber otur. Çünkü şayet sen âlimsen ilmin sana fayda verir, cahilsen sana öğretirler. Bundan sonra eğer Allah o meclistekilere rahmet ulaştırırsa onlarla birlikte sana da isabet eder."
- "Sevgili oğlum! Allah'ın zikrinin geçmediği bir mecliste oturma. Çünkü sen âlimsen ilmin sana fayda vermez. Yok, eğer cahilsen onlar senin sadece günahını artırırlar. Ayrıca eğer Allah onlara öfkesini ulaştırırsa onlarla beraber sana da öfke ulaşır."
- "Sevgili oğlum! Allah'ın sana yakınlığı miktarınca ondan hayâ et. Allah'ın senin üzerindeki kudreti miktarınca ondan kork. Fazlasıyla lüzumsuz şeylerden seni sakındırırım; zira yarın hesabın uzun olur. Allah seni, sana yasakladığı şeylerin yanında görmesin; sana emrettiği işlerin yanında da seni bulamamış olmasın."
- "Soru ilmin yarısıdır, insanları hoş görüp idare etmek aklın yarısıdır, maişette idareli davranmak geçimin yarısıdır."
- "İlgi ve yakınlıkla düşman dosta dönüştüğü gibi aynı şekilde dost da cefa ile düşman kılınır."
- "Söz söylemede acizlik, kişinin aklını anlatır. Bu nedenle ne söylediğine dikkat et."
- "Düşmanından sakladığın şeyden arkadaşın da haberdar olmasın."
- "Allah'a tevekkül etmek en rahat şeydir; insanların yanında fazla yayılmamak daha akıllıcadır. Yalan söyleyenin cezası ise tasdik edilmemesidir."
- "Yalanlamasından korktuğun kişiyle konuşma, vermemesinden korktuğun şeyi isteme, yerine getiremeyeceğin şeyi vaat etme, güç yetirebileceğine güvenmediğin şeye kefil olma, kendisinde başarısız olmaktan korktuğun işe atılma."

وقيل للقمان: أيّ الناس أعلم؟ فقال: من أخذ من علم الناس إلى علمه، ثم قال لقمان: فأيّ الناس أغنى؟ فقالوا: الغنيّ من المال، قال: لا، ولكن الغنيّ من العلم الذي إن احتيج إلى ما عنده وُجد، وإن استُغني عنه كفى نفسه.

وقال لابنه: يا بنيّ! اختر المجالس على عينك: فإذا رأيت مجلسًا يذكر الله تعالى فيه فاجلس معهم، فإنّك إن كنت عالـمًا ينفعك علمك، وإن تك غبيًّا يعلّموك، وإن يطّلع الله عزّ وجلّ عليهم بعد ذلك برحمة تُصبْك معهم.

يا بنيّ! لا تجلس في مجلس لا يذكر الله فيه، فإنّك إن كنت عالـمًا لا ينفعك علمك، وإن تك غبيًّا يزيدوك غيًّا وإن يطلع الله عليهم بسخطة تصبْك معهم.

يا بنيّ! استحي من الله بقدر قربه منك، وخَفْ من الله بقدر قدرته عليك، وإيّاك وكثرة الفضول فإنّ حسابك غدًا يطول، ولا يراك الله عند ما نهاك عنه ولا يفقدك من حيث أمرك به.

وقال: السؤال نصف العلم، ومداراة الناس نصف العقل، والقصد في المعيشة نصف المؤونة.

وقال: كما تحوّل العدوّ بالصلة صديقًا وكذلك الصديق يجعل بالجفوة عدوًّا.

وقال: عجز القول مخبر عن العقل، فانظر ما تقول.

وقال: ما كتمته من عدوّك فلا يظهر عليه صديقك.

وقال: الاتّكال على الله أروح، وقلّة الاسترسال إلى الناس أحزم، وجزاء من كذب ألّا يُصدَّق.

وقال: لا تحدّث من تخاف تكذيبه، ولا تسأل ما تخاف منْعه، ولا تعدْ ما لم تقدم على إنجازه، ولا تضمن ما لا تثق بالقدرة عليه، ولا تقدّم على أمر تخاف العجز عنه.

- "Yalancıyla hoşbeş etmekten kaçın. Ama zorunda kalırsan o zaman da ona inanma; fakat onu yalancı gördüğünü ona bildirme. Aksi hâlde sevgisini kaybedersin ama doğasını değiştiremezsin."
- "Sevgili oğlum! Bir meclisteki en yüksek mevkiye seğirtme. Zira yükseltilen bir yer, bir yerden indirilmendense bir yere yükseltilmen daha iyidir."
- "Sevgili oğlum! Sana Allah'tan korkmanı tavsiye ederim. Doğrusu Allah korkusu hem senin nasibin, hem de boynunun borcudur. Kalbini Allah'ın zikrinden boş bırakma. Allah'ı zikretmenin diğer sözlere üstünlüğü Allah'ın, mahlûkatına üstünlüğü gibidir."
- "Sevgili oğlum! Karşılığı yaratılanı kızdırmak da olsa Yaradan'ı razı et."
- "Sevgili oğlum! Allah hakkında kınayanın kınamasından çekinme."
- "Sevgili oğlum! Sana farz kılınan namazı eda et. Çünkü namaz da ve tespih de denizdeki gemi gibidir. Gemi esenlikteyse içindekiler de esenliktedir; batarsa içindekiler de batar."
- "Sevgili oğlum! Her gün ve her gecenin sana sadece ayrılma korkusu taşımaktan başka bir şey getirmediği bir dünyada hiçbir fayda olamaz. O halde ondan kendin için çoğaltabildiğine bak."
- "Kendi nefsi kendisine itaat etmekten kaçınırken akıllı bir kişi başkasından itaat beklemez."
- "Sevgili oğlum! Tembellik etme; çünkü tembellik edersen hakkı yerine getiremezsin. Memnuniyetsizlik gösterme; çünkü canın sıkılırsa hakikate sabredemezsin. Zira Allah hakikatten meneden her kula bir batıl kapısı açar da ona benzer şeyler verir."
- "İyi niyet sahibi olmak ibadetten, güzelce dinlemek yumuşak huyluluktan doğar. Kötü ahlâk düşüklükten, güzel ahlâk asaletten, güzel cevap ilimden doğar."
- "Sevgili oğlum! Husumette aşırı giden günahkâr olur; hiç husumeti olmayan ise mağlup düşer."
- "Sevgili oğlum! Hayrı işle, şerri yapma. Hayırdan daha hayırlısı onu yapan, şerden daha şerlisi onu işleyendir."

وقال: اجتنب مصاحبة الكذّاب، فإن ألجئت إليه فلا تصدّقه ولا تُعلمه أنّك تكذّبه فتنتقل عن ودّه ولا ينتقل عن طبعه.

يا بنيّ! لا تتسرّع إلى أرفع موضع في المجلس، فالموضع الذي ترفع إليه خير من الموضع الذي تحطّ منه.

يا بنيّ! أوصيك بتقوى الله، فإنّه لك حظّ وعليك حقّ، ولا تُخْلِ قلبك من ذكر الله: ففضل ذكر الله على سائر الكلام كفضل الله على خلقه.

يا بنيّ! أرضِ الخالق بسخط المخلوق.

يا بنيّ! لا تأخذك في الله لومة لائم.

يا بنيّ! عليك بصلاتك التي فُرضت، فإنّ مثل الصلاة وومثل التسبيح مثل السفينة في البحر إن سلمت سلم ما فيها، وإن هلكت هلك من فيها.

يا بنيّ! إنّ دارًا لا يأتي عليك يوم ولا ليلة إلا ظننت أنّك مفارقها ولا منفعة بها؛ فانظر لنفسك ما تزوّد منها.

فلا ينبغي للعاقل أن يطلب طاعة غيره وطاعة نفسه ممتنعة عليه.

يا بنيّ! لا تكسل فإنّك إن كسلت لم تؤدّ حقًا، ولا تضجر فإنّك إن ضجرت لم تصبر على حقّ، فإنّه ليس من عبد يمنع من حقّ إلا فتح الله عليه بابًا من الباطل فأعطى فيه أمثاله.

وقال: حسن النيّة من العبادة، وحسن الاستماع من الحلم، وسوء الخلق من اللؤم، وحسن الخلق من الكرم، وحسن الجواب من العلم.

يا بنيّ! من بالغ في الخصومة أثم، ومن قصر فيها خُصم.

يا بنيّ! افعل الخير ولا تَأت الشرّ، فخير من الخير من يفعله، وشرّ من الشرّ من يفعله.

- "Bir ihtiyacın için bir elçi gönderdiğinde hikmet sahibini gönder. Eğer onu bulamazsan bizzat sen kendin git."
- "Sevgili oğlum! Sana yalan söyleyenin senin aleyhinde yalan söylemeyeceğinden emin olma. Kayaları taşımak, anlamayana anlatmandan daha kolaydır."
- "Sevgili oğlum! Şayet dilinde zahir olsaydı insanlardan utanacağın her hangi bir düşünceyi nefsin sana fısıldarsa onu kalbinden çıkar; çünkü Allah kendisinden utanılmaya daha layıktır."
- "Çekişmeden sakın, çünkü çekişme kan dökülmesine sebep olur. Kan döküldüğünde ise ölüm ve helak gelir."
- "Sevgili oğlum! Biriyle dostluk etmek istersen onu kızdır. Eğer öfkeli iken sana karşı insaflı olursa arkadaşlık etmeye layıktır; aksi hâlde ondan uzak dur."
- "Sevgili oğlum! Konuşmaya yenik düştüysen susma konusunda yenik düşme. Söylemektense dinlemeye daha hırslı ol."
- "Kötü insanlardan ayrılıp uzak durun ki kalpleriniz size esenlik olsun, bedenleriniz rahat bulsun ve nefisleriniz hoş olsun."
- "Sabır iki türlüdür: Birincisi Haktan gelen şeylerde hoşlanmadığın şeye karşı sabır, ikincisi ise tutkunun seni çağırdığı şeylerde hoşuna giden şeylere karşı sabır."
- "Sana iyilik edene teşekkür et; sana teşekkür edene iyilik et. Zira nankörlük ettiğinde nimet kalıcı olmaz; teşekkür ettiğinde ise yok olmaz."
- "En alçak huy dosta hıyanet etmek, sırrı zayi etmek, herkese güvenmek, malayani konularda fazla konuşmak ve adi birinden fazilet beklemektir."
- "İki şey var ki çıkar yolu yoktur. Birincisi ikbal anında işlerin ters gitmesi, ikincisi ise imkân yokken fırsatların ortaya çıkması."
- "İşin zayıflığı, tahkim edilmeden önce ilan edilmesidir."
- "Şeref sahibi bir insan züht yaparsa tevazu gösterir; düşük olan zahitlik yaparsa çalım satar."

وقال: إذا أرسلت في حاجة رسولًا فأرسل حكيمًا، فإن لم تجده فاذهب أنت بنفسك.

يا بنيّ! لا تأمن من كذبك أن يكذب عليك، ونقل الصخور من مواضعها أيسر من أن تُفهم من لا يفهم.

يا بنيّ! كلّ أمر حدّثتك به نفسك ممّا لو ظهر على لسانك استحييت من الناس فأخرجه من قلبك فالله أحقّ أن يُستحيى منه.

وإيّاك والمراء، فإنّ المراء يدعو إلى سفك الدماء، وعند إراقة الدماء تكون الهلكة والبوار.

يا بنيّ! إذا أردت أن تؤاخي أخًا فأغضبه، فإن أنصفك وهو مغضب فهو لأحقّ بالتواخي وإلا فاحذره.

يا بنيّ! إن غلبت على الكلام فلا تغلبنّ على السكوت، وكن على أن تسمع أحرص منك على أن تقول.

وقال: اعتزلوا شِرار الناس تسلم لكم قلوبكم وتستريح أبدانكم وتطيب أنفسكم.

وقال: الصبر صبران: صبر على ما تكره فيما ينوبك من الحقّ وصبر عمّا تحبّ ممّا يدعوك إليه الهوى.

وقال: اشكر لمن أنعم عليك، وأنعم على من شكرك، فإنّه لا بقاء للنعمة إذا كفرت، ولا زوال لها إذا شكرت.

وقال: أوضع الأخلاق اختيان الصديق وإضاعة السرّ والثقة بكلّ أحد، وكثرة الكلام فيما لا يعني، وطلب الفضل من اللئام.

وقال: خلّتان أعيت الحيلة فيهما: إدبار الأمر إذا أقبل، وإقباله إذا أدبر.

وقال: وهن الأمر إعلانه قبل إحكامه.

وقال: الشريف إذا تزهّد تواضع، والوضيع إذا تزهّد تكبّر.

- "Çekişme düşmanlığın anahtarıdır; düşmanlık ise günahın anahtarıdır."
- "Hoşlanılmayan çoğu şey, hesaba katılmayan şeylerdir."
- "Sevgili oğlum! Suizan sana galip gelmesin; çünkü suizan seninle sevdiğin hiç kimse arasında barış bırakmaz."
- "Edebi zevkten yoksun akıl bereketsiz ağaç gibidir; edebi zevki olan akıl meyve veren ağaç gibidir."
- "Sevinçle yumuşak yüzlü olmak, güler yüz göstermek, çokça selam vermek, ilişkilerinde nezaket sahibi olmak ve taassubu terk etmek mahlûkat arasında sevilmeye götürür."

وقال: المراء مفتاح اللجاج، واللجاج مفتاح الإثم.

وقال: أكثر المكاره ما لم تحتسب.

وقال: يا بنيّ! لا يغلب عليك سوء الظنّ، {فإنّه لا يترك بينك وبين حبيب صلحًا.}[1]

وقال: العقل بلا أدب كالشجرة العاقرة، والعقل مع الأدب كالشجرة المثمرة.

وقال: طلاقة الوجه بالسرور وإظهار المكاثرة وبذل التحيّة وخفّة الروح في المعاملة، وترك العصبية داعية للمحبّة في البريّة.

١ ح – {فإنّه لا يترك بينك وبين حبيب صلحًا}.

[37]

Tabip Galen'in Haberleri [m.s. 130-200]

{Yunan dilinde cim harfi yoktur. Bu nedenle onların dilinde Galenus denilir ve "sakin kimse" demektir.}[1]

Galen Hz. İsa'dan yaklaşık iki yüz yıl sonra, Hipokrat'tan ise yaklaşık altı yüz yıl sonra Büyük İskender'den yaklaşık beş yüz küsur yıl sonra yaşamıştır. Tıp konusunda bilgisine müracaat edilen ve her biri bir ekolün reisi ve baş öğreticisi olan önceki sekiz tabipten biridir.

Bunların ilki diğer tabiplerin de kendi neslinden geldiği Birinci Asklepios'tur. İkincisi Gurus, üçüncüsü Minus, dördüncüsü Parmenides,[2] beşincisi Eflâtun, altıncısı İkinci Asklepios, yedincisi Hipokrat, sekizincisi ise Galen'dir. Galen büyük tabiplerin sonuncusu olup ondan sonra gelenlerin derecesi ondan düşüktür ve tıbbı ondan öğrenmişlerdir.

Hz. İsa'nın zamanından yaklaşık iki yüz yıl sonra doğmuştur. Küçük büyük yaklaşık dört yüz kitap yazmıştır. Büyük olan kitapları gerçekten hacimli olup basit ve açıklaması çoktur. Bu kitaplardan on altı tanesi tıp öğrenmek isteyenlere okutulan kitaplardır. Galen'in babası ona çok fazla itina gösterirdi ve onun için çok büyük bir bütçe ayırmıştı. Hocalarına büyük ücretler verir ve uzak şehirlerden ona hoca getirtirdi.

Galen Asya (Anadolu) şehirlerinden Bergama'da doğup büyümüştür. İlim talep etmek için Atina, Roma, İskenderiye ve diğer bölgelere yolculuk etmiştir. Herminus'tan tıp öğrenmiş, geometrici, gramerci ve hatipler topluluklarından geometri, dil, gramer ve bu ilimlerin dışında şeyler öğrenmiştir. Yine Kleopatra[3] ismindeki bir kadından tıp öğrenimi görmüş ve ondan birçok ilaç almış özellikle de kadın hastalıklarının tedavisiyle ilgili ilaçları öğrenmiştir.

---

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

2 Şehrezûrî metninin asıl kaynağı olan *Muhtârü'l-hikem*'in İspanyolcasının İngilizce çevirisinde bu isimler sırasıyla Gorus, Myrus, Promenides olarak verilmiştir. M. Plesser'in Ghurûs'un (Anaxa)goras ve Minos'un (Anaxi)menes olabileceği tahmini hakkında bkz. Franz Rosenthal, *The Classical Heritage in Islam*, eng. trs. Emile and Jenny Marmorstein (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1975, s. 269; Flügel ise bu isimleri Diagoras ve Menas olarak teklif etmektedir. İbnü'n-Nedim, *Kitab al-Fihrist*, nşr. Gustav Flügel, (Leipzig: Verlag Von F.C.W. Vogel, 1872), s. 136; Dodge'ye göre Ghurus, Mısır güneş tanrısı Horus'u, Minus ise tıp otoritesi Mısır kralı Menes'i gösteriyor olabilir. *The Fihrist of al-Nadim*, ed. trs. Bayard Dodge, (NewYork, Colomb University Press, 1970), II, 674, dipnot 7 ve 8.

3 Şehrezûrî metninin asıl kaynağı *Muhtârü'l-hikem*'in İspanyolcasının İngilizce çevirisinde Cleupare şeklinde.

[٣٧]

أخبار جالينوس الطبيب

{ليس في لغة اليونانيين حرف الجيم فيكون بلغتهم غالنوس ومعناه ساكن.}[١]

كان جالينوس بعد المسيح بنحو مئتي سنة، وبعد أبوقراط بنحو ستّمئة سنة، وبعد الإسكندر بنحو خمسمئة سنة ونيف. وكان أحد الأطبّاء الثمانية المقدّمين المرجوع إليهم في صناعة الطبّ والذين هم رؤوس الفرق ومعلّمو المعلّمين وأوّلهم، وهو الذي سائر الأطبّاء المتقدّمين من نسله: اسقلينوس الأوّل، والثاني غورس، والثالث مينس، والرابع برمانيدس، والخامس أفلاطون، والسادس اسقلينوس الثاني، والسابع ابقراط، والثامن جالينوس، وهو خاتم الأطبّاء الكبار، ولم يجيء بعده من الأطبّاء إلا من هو دون منزلته ومتعلّم منه.

وكان زمان مولده بعد زمان المسيح عليه السلام بدوين مئتي سنة، وصنّف كتبًا كثيرةً صغارًا وكبارًا نحو أربعمئة كتاب، والكبار منها عظام جدًّا كثيرة البسط والشرح، ومن هذه الكتب ستّة عشر كتابًا هي التي تُدرّس لمن يريد تعلّم الطبّ، وكان أبوه يعنى به العناية البالغة، وينفق عليه النفقة الواسعة، ويُجري على المعلّمين الجراية الكثيرة ويحملهم إليه من المدن البعيدة.

وكان مولده ومنشؤه بفرغامس من بلاد آسيا، وسافر إلى أثينية ورومية والإسكندرية وغيرها من البلاد في طلب العلم، وتعلّم من أرمينس الطبّ، وتعلّم من جماعة مهندسين ونحاة وخطباء الهندسة واللغة والنحو وغير ذلك، ودرس الطبّ أيضًا على امرأة اسمها قلاوبطرا وأخذ عنها أدويةً كثيرةً، ولاسيّما {ما تعلّق بعلاجات النساء.

١ ح، ص، ج – {ليس في لغة اليونانيين حرف الجيم فيكون بلغتهم غالنوس ومعناه ساكن}.

Mısır ilaçlarını ve özellikle de Saîd vilayetlerinden Asyût şehrindeki afyonu görmek için Mısır'a gidip orada bir süre kalmıştır. Sonra kendi beldesine dönmek üzere Şam bölgesine doğru yola çıkmış, yolculuk esnasında hastalanarak Akdeniz kıyısında Mısır vilayetlerinin sonuncusu Tell el-Farama [Per-Amun/Pelusium] adlı şehirde ölmüştür.

Galen küçüklüğünden beri burhânî ilme çok arzulu, şiddetli bir hırs ve gayretle istekli ve yatkındı. İlme olan hırsından dolayı hocasının öğrettiği şeyi onun yanından ayrıldıktan evine ulaşıncaya kadar çalışırdı. Okul eğitiminde onunla birlikte olan gençler onu kınarlar ve ona "Yahu, kendine bizimle gülmek ve oynamak için de yer ve vakit ayırmalısın" derlerdi. Fakat Galen bazen öğretilen şeyle meşgul olduğu için onlara hiç cevap vermez bazen de "Sizi gülme ve oynamaya götüren motivasyon kaynağınız da nedir?" diye sorardı. Onlar da, "Bunlara karşı olan arzumuz" diye cevap verirlerdi. Bunun üzerine Galen de onlara, "Bunları terk etmeye ve ilmi tercih etmeme götüren sebep, sizin ilgilendiğinize olan kızgınlığım ve içinde bulunduğum durumu sevmemdir" derdi. İnsanlar onun bu hâline hayret ederler ve "Babana verilen mal ve yüce makam yanında bir de senin gibi ilme hırslı bir çocuk verilmiş" derlerdi. Galen'in babası geometricilerden biriydi, aynı zamanda çiftçiydi. Dedesi marangozların başı, babasının dedesi ise kadastrocuydu.

Galen Roma'ya ilk defa Hadrianus'tan sonra kral olan Antoninus'un krallığının başlangıcını gördüğü bir zamanda girdi. Roma şehrinden ayrılıp Ptolemais isimli kente gitme kararı verdiği zaman [Flavius] Boethius'un anatomi ilmine dair bir eser yazmasını istemesi üzerine anatomi ilmi konusunda Roma valisi muzaffer Boethius'un adına bir kitap yazdı. Sonra Quintus'un öğrencisi Satyrus'tan sonra ikinci öğretmeni olan Pelops'un yanında İzmir şehrinde ikâmet ederken anatomi ilmine dair bir kaç makale daha yazdı. Sonra kendisine Aeficianus (Aephicianus) denilen ve adı geçen Quintus'tan başka olan bir kişi için Korintos'a geçti. Sonra Quintus'un ve Numisianus'un öğrencilerinin İskenderiye'de olduğunu duyunca oraya gitti. Sonra Asya (Anadolu) kentlerinden kendi memleketi Bergama'ya, sonra oradan Roma'ya gitti.

وسافر إلى مصر، وأقام بها مدّةً لنظر عقاقيرها ولاسيّما}[1] الأفيون في بلد أسيوط من أعمال صعيدها. ثم خرج متوجّهًا نحو بلاد الشام راجعًا إلى بلده، فمرض في طريقه ومات بمدينة تسمّى بالفرما على البحر الأخضر في آخر أعمال مصر.

وكان جالينوس من صغره مشتهيًا للعلم البرهاني طالبًا له، شديد الحرص والاجتهاد والقبول للعلم، وكان لحرصه على العلم يدرس ما علّمه المعلّم في طريقه إذا انصرف من عنده حتى يبلغ إلى منزله، وكان الفتيان الذين كانوا معه في موضع التعليم يلومونه ويقولون له: يا هذا! ينبغي أن تجعل لنفسك موضعًا ووقتًا من الزمان تضحك معنا فيه وتلعب، فربّما لم يُجبهم لشغله بما يتعلّمه؛ وربّما قال لهم: ما الداعي إلى الضحك واللعب؟ فيقولون: شهوتنا لذلك. فيقول لهم: والسبب الداعي إلى ترك ذلك وإيثاري للعلم بغضي لما أنتم عليه ومحبّتي لما أنا فيه. فكان الناس يتعجّبون منه ويقولون: لقد رُزِق أبوك مع كثرة ماله وسعة جاهه ابنًا حريصًا على العلم! وكان أبوه من أهل الهندسة، وكان مع ذلك فلّاحًا، وكان جدّه رئيس النجّارين وكان جدّ أبيه مسّاحًا.

ودخل جالينوس رومية في المرّة الأولى التي رأى فيها ابتداء ملك انطونيوس الذي ملك بعد أدريانوس، وصنّف كتابًا في التشريح لبواثيوس المظفّر الذي كان واليًا على الروم عند ما أراد أن يخرج من مدينة رومية إلى مدينيه التي يقال لها بطولومايس، وسأله أن يزوّده كتابًا في التشريح، وصنّف أيضًا في التشريح مقالات وهو مقيم بمدينة سمرنا عند بالبس معلّمه الثاني بعد ساطروس تلميذ قوانيطوس. ومضى إلى قورونيوس بسبب إنسان آخر كان مذكورًا بقوانيطوس يقال له اسفيانوس. وسار إلى الإسكندرية لـمّا سمع أنّ هناك مذكورين من تلامذة قوانيطوس ومن تلامذة بوقيسيانوس، ثم رجع إلى موطنه فرغامس من بلاد آسيا ثم سار إلى رومية.

---

١ ح – {ما تعلّق بعلاجات النساء. وسافر إلى مصر، وأقام بها مدّةً لنظر عقاقيرها ولاسيّما}.

Roma'da Boethius'un önünde ameliyat yaptı. Meşşaî ekolünden filozof Eudemus ve o sıralar Atina'da genel bir mecliste Meşşaî felsefesine göre felsefî ilimleri insanlara okutmak için bulunan Suriyeli İskender el-Afrodîsî her zaman onun yanında hazır bulunurlardı. Onların dersine Roma şehrinin valisi Sergius Paulus da katılırdı. Çünkü Galen felsefî ilimlerin tamamı hakkında hem konuşma hem de uygulamada en önde giden bir kimseydi.

Galen kitaplarının birinde İskenderiye'ye ilk defa gidişini ve oradan kendi vatanı ve babasının vatanı olan Yunan topraklarındaki Bergama'ya yirmi sekiz yaşında iken dönüşünü ifade etmiştir. Bir başka yerde ise Roma'dan memleketine otuz yedi yaşını doldurmuş olarak döndüğünü anlatmıştır.

Kendi anlattığına göre kralın hazinesinin bulunduğu bir şehirdeki yangında pek çok kitabı ve değerli eşyası yanmıştır. Bu yanmış nüshalardan bir kısmı Aristoteles'in, bir kısmı Anaksagoras'ın, bir kısmı da Andromachus'un el yazısı ileydi. Bu kitapların okunuşlarını, kitapları okutan güvenilir hocaların ve kitapların Eflâtun'dan gelen ravilerinin gözetiminde tashih etmişti. Bu yazmaların çoğunu tashih etmek için uzak şehirlere yolculuklar etmişti. Yine anlattığına göre [Efesli] Rufus'un "*Panzehirler, Zehirler ve Zehirlenenlerin Tedavisi (et-Tiryâkât ve's-sümûm ve 'ilâci'l-mesmûmîn)* ve "*Hastalık ve Zamana Göre İlaçların Terkibi (Terkîbü'l-edviye bi-hasebi'l-'illeti ve'z-zaman)*" adlı eserleri de bu yangında yanmıştır. Kendisi için çok kıymetli olduğundan Galen bu kitabı beyaz bir ipek üzerine siyah mürekkeple yazmış ve bunun için büyük bir meblağ harcamıştı.

Yunan kralları sarp yolları açar, çukurları düzeltir, geçit vermez dağları aşar, yollardaki korkuları giderir, köprüler ve menfezler yapar, muhkem surlar inşa eder, suyu kanallardan yürütür, nehirleri kollara ayırır, düşmanları bertaraf eder ve ülkeleri fethederlerdi. Onların önem verdikleri şey, bedenî hazlara yönelmek değil, idareleri altındaki toprakları sağlıklı bir şekilde yönetmekti. Bilimlere ve tıbba çok önem verirlerdi. Onların her birinin her ülkede o beldede kullanılan ilaçları toplayıp herhangi bir hile ve aldatma karışmasın diye mühürleyerek krallara gönderen maaşlı adamları vardı. İlaçlar krallara ulaşıp hekimler onu deneyince ülkeye ve istifade etmeleri için halka yayarlardı.

وشرّح برومية قدّام بواثيوس، وكان يحضره دائمًا أوديموس الفيلسوف من فرقة المشّائين والإسكندر الأفروديسي الدمشقي الذي قد أهّل في ذلك الوقت لتعليم الناس في أثينية في مجلس عام علوم الحكمة على رأي المشّائين، وقد كان يحضرهم الذي يتولّى في مدينة رومية وهو سرجيوس بولوس، فإنّه في أمور الحكمة كلّها أولى بالقول والفعل جميعًا.

وذكر جالينوس في بعض كتبه أنّه دخل إلى الإسكندرية في أوّل دفعة، ورجع عنها إلى فرغامس موطنه وموطن آبائه من أرض اليونانيين، وعمره ثمان وعشرون سنة، وذكر في موضع آخر أنّه كان رجوعه من رومية إلى بلاده وقد مضى من عمره سبعة وثلاثون سنة.

وذكر أنّه احترق له في المدينة التي كانت فيها خزانة الملك كتب كثيرة وأثاث له قدر، وكان بعض النسخ المحترقة بخطّ أرسطوطاليس وبعضها بخطّ أنكساغورس وأندروماخوس؛ وصحّح قراءتها على معلّميه الثقات وعلى من رواها عن أفلاطون؛ وسافر إلى مدن بعيدة حتى صحّح أكثرها، وذكر أنّه كان فيما احترق له كتاب روفس في الترياقات والسموم وعلاج المسمومين، وتركيب الأدوية بحسب العلّة والزمان، وأنّ من عزّته عنده كتبه في ديباج أبيض بقزّ أسود وأنفق عليه جملةً كثيرةً.

وكان ملوك اليونانيين يذلّلون الطرق الصعبة، ويطمّون الأعماق، ويقطعون الجبال الشاهقة، ويزيلون الخوف، ويعقدون الجسور والقناطر، ويبنون الأسوار المنيعة، ويُجرون المياه، ويشقّون الأنهار، ويشتغلون بقمع الأعداء وفتح البلدان؛ وكانت عنايتهم مصروفةً إلى تدبير الملك لا إلى لذّات البدن؛ وكانت لهم عناية بالعلوم والطبّ؛ وكان لكلّ واحد منهم رجال مرتّبون في كلّ بلد لالتقاط الأدوية التي كانت في ذلك البلد، وإنفاذها إليه مختومةً كيلا يتمّ فيها حيلة ولا غشّ؛ فإذا وصلت إلى الملك وجرّبها الحكماء أذاعها في بلده ورعيّته لينفعهم بها.

Galen esmer tenli, vücut hatları uyumlu, geniş omuzlu, avuç içleri büyük, uzun parmaklı ve dişleri güzel biriydi. Şarkıyı, müziği ve kitap okumayı severdi. Orta boyluydu. Mütebessimdi. Çok konuşur, az susardı. Çok yolculuk ederdi. Hoş kokulu ve temiz giyinen biriydi. Krallarla ve devletin ileri gelenlerine katılarak at binmeyi ve gezintiye çıkmayı severdi. Galen seksen yedi yaşında ölmüştür. Bunun on yedi yılını çocuk ve öğrenci olarak geçirmiştir.

Galen'in Âdâbı

Galen şöyle demiştir:

- "Kişinin üzerinde düşünmediği ilmin ve kullanmadığı aklın hiç bir faydası yoktur."
- "Adi şeylerden yüz çeviren büyük şeylerde yarışır."
- "Yumuşak davran ki eresin; kendini beğenme ki horlanmayasın."
- Galen öğrencilerine şöyle demiştir: "Kim samimiyetle hizmet ederse içtenlikle ödüllendirilir."
- "Kaygı kalbin ölmesi; keder ise kalbin hastalığıdır." Sonra bunları açıklayıp şöyle dedi. "Kaygı gelecek olan şey hakkında, keder ise kaçan şey yüzündendir."
- "İştahı olan bir hasta, iştahı olmayan sağlıklı bir kişiden daha ümit vericidir."
- "Kim küçüklüğünden itibaren nefsini yönetmek konusunda orta yola alışırsa arzularının hareketleri mutedil olur. Küçüklüğünden itibaren arzularına engel olmamayı ve kendini nefsinin çağırdığı hiçbir şeyden alıkoymamayı alışkanlık edinen kimse ise açgözlü olarak kalır. Çünkü kendisiyle ilgili işlerde eğitimi artıran her şey güçlenir ve şiddetlenir; durgunluğu kullanan her şey ise zayıflar."
- "Hem açgözlü hem de çok arsız olan çocukların düzelmesi beklenmemelidir. Açgözlü olan ama arsız olmayan çocukların ise düzelmesinden ümit kesilmemelidir."
- "Hayâ, hayâ eden kişinin kendisinden daha üstün olan birinin yanında ortaya çıkacak bir eksiklikten korkmasıdır."

وكان جالينوس أسمر اللون، حَسن التخاطيط، عريض الأكتاف، واسع الراحتين، طويل الأصابع، حَسن الثغر، محبّ الأغاني والألحان وقراءة الكتب، معتدل القامة ، ضاحك السنّ، كثير الهذر، قليل الصمت، كثير الأسفار، طيّب الرائحة، نقيّ الثياب محبّ الركوب والتنزّه، مداخلًا للملوك والرؤساء.

مات وله سبع وثمانون سنة، منها صبيّ ومتعلّم سبع عشرة سنة.

آداب جالينوس

قال: لا ينفع علم من لا يعقله ولا عقل من لا يستعمله.

وقال: من رغب عن الحقائر نافس في العظائم.

وقال: كن ذا حلم تنل ، ولا تكن معجبًا فتمتهن.

وقال لتلاميذه: من نصح الخدمة نصحت له المجازاة.

وقال: الهمّ فناء القلب، والغمّ مرض القلب ثم بين ذلك فقال: الهمّ بما يأتي، والغمّ بما فات.

وقال: العليل الذي يشتهي أرجى من الصحيح الذي لا يشتهي.

وقال: من عوّد من صباه القصد في التدبير كانت حركات شهواته معتدلة؛ فأمّا من اعتاد أن لا يمنع شهواته منذ صباه ولا يمنع نفسه شيئًا ممّا يدعوه إليه فذلك يبقى شرهًا، وذلك أنّ كلّ شيء يكثر الرياضة في الأعمال التي تخصّه يقوى ويشتدّ، وكلّ شيء يستعمل السكون يضعف.

وقال: من كان من الصبيان شرهًا شديد القحّة فلا ينبغي أن يطمع في صلاحه البتة، ومن كان منهم شرهًا ولم يكن وقحًا فلا ينبغي أن يؤيس من صلاحه.

وقال: الحياء خوف المستحي من يقصر يقع به عند من هو أفضل منه.

- "İnsan kendini tanıyınca onun için ahlâkını düzeltmesi kolay hale gelir. Çünkü insanın kendini tanıması en büyük hikmettir. Zira insan, doğası gereği kendini aşırı sevdiği için kendinde olmayan güzel vasıflar kendinde varmış zanneder. Hatta pek çok kişi, böyle olmadıkları halde, kendilerini cesur ve cömert zannederler. Akla gelince neredeyse insanların tamamı, akıl konusunda en önde olanın kendisi olduğunu zanneder. Oysaki kendisi hakkında bu şekilde zannetmeye en yakın olan, aklı en az olandır."
- "Adil zulmetmeye gücü yeten ama bunu yapmayan kimsedir. Akıllı ise insanın doğasındaki her şeyi tek tek olduğu üzere bilip tanıyan kimsedir."
- "Kendini beğenmek insanın kendisini olmadığı ama olmayı istediği bir hâl üzere olduğunu sanmasıdır."
- "Nasıl ki elli yaşında iken bir hastalık sebebiyle bedeninin durumu kötüleşen kişi hastalığa teslim olmaz ve bedenini çürüyüp yok olmaya terk etmez, aksine tam bir sağlığa kavuşturamayacak olsa bile bedenini iyileştirme yolunu ararsa aynı şekilde bizim yapmamız gereken, bir bilgenin nefsinin erdemlerini nefsimize tam olarak ekleyemesek bile nefislerimizin sıhhatine sıhhat, faziletine fazilet katmaya çalışmaktan kaçınmamaktır."
- "İnsan güzel olanı yapıp, çirkin olanı terk etmesi için her gün yaptığı şeyleri değerlendirip doğru ve yanlış fiilini kendisine hatırlatan birini görevlendirirse kendisinin insanların en akıllısı olduğu vehminden kurtulması kolaylaşır."
- Galen kralların devasa cüssesinden dolayı bir adamı aşırı derecede yücelttiklerini görünce onun yaptığı en büyük şeyin ne olduğunu sordu. "Bu adam kesilmiş bir öküzü bedeninin ortasından tutup taşıyarak dışarı çıkarabiliyor" dediler. Galen onlara, "Öküz de kendini taşıyabiliyordu ama kendini taşıması öküz için bir fazilet değildi" dedi.[1]

1 Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında birinci cildin sonu. Fakat bundan sonra Galen'in kralla ilişkisinin tahkiye edildiği bölüm Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında Tabib Galen'in Haberleri başlığının sonunda yer almaktadır.

وقال: يتهيّأ للإنسان أن يصلح أخلاقه إذا عرف نفسه، فإنّ معرفة الإنسان نفسه هي الحكمة العظمى، وذلك أنّ الإنسان لإفراط محبّته لنفسه بالطبع يظنّ بها من الجميل ما ليست عليه، على أنّ قومًا يظنّون بأنفسهم أنّهم شجعاء كرماء وليسوا كذلك؛ فأمّا العقل فيكاد الناس كلّهم يظنّون بأنفسهم التقدّم فيه؛ وأقرب الناس إلى أن يظنّ بنفسه ذلك أقلّهم عقلًا.

وقال: العادل من قدر على أن يجور فلم يفعل، والعاقل من عرف كلّ واحد من الأشياء التي في طبيعة الإنسان معرفتها على الحقيقة.

وقال: العُجب ظنّ الإنسان بنفسه أنّه على الحال التي يحب أن يكون عليها من غير أن يكون عليها.

وقال: كما أنّ من ساءت حال بدنه من مرض وهو ابن خمسين سنة ليس يستسلم ويترك بدنه حتى يفسد ضياعًا، بل يلتمس أن يصحّح بدنه، وإن لم يعده صحّة تامّة، فكذلك ينبغي لنا أن لا نمتنع من أن نزيد أنفسنا صحّة على صحّتها وفضيلة على فضيلتها، وإن كنّا لا نقدر أن نلحقها بفضيلة نفس الحكيم.

وقال: يتهيّأ للإنسان أن يسلم من أن يظنّ بنفسه أنّه أعقل الناس إذا فقّد غيره امتحان كلّ ما يفعله في كلّ يوم ويعرّفه صواب فعله من خطئه ليستعمل الجميل ويطرح القبيح.

ورأى رجلًا يعظّمه الملوك لشدّة جسمه فسأل عن أعظم ما فعل؟ فقالوا: إنّه حمل ثورًا مذبوحًا من وسط الهيكل حتى أخرجه إلى خارج، فقال لهم: فقد كانت نفس الثور تحمله، ولم يكن لها في حمله فضيلة![1]

---

١ ص،ج + {فهذا آخر ما ظفرنا به من تواريخ الحكماء المتقدّمين}. هذا آخر متن المجلّد الأوّل في الحكماء اليونانيين للنسختين ص، ف.

Galen erdemli, yüce gönüllü zengin biriydi. Kendisine bakan herkes ona ihtiram gösterirdi. Yunan şehirlerinden Makedonya'da oturuyordu. Onun zamanındaki kral [Aelius Nico] Nikos, Yunan topraklarını ele geçirdi ve onlar arasında adaleti sağladı. Galen'i seçti ve onun değerini bilip onu kendi çağdaşlarından benzerler arasından öne geçirdi. İnsanlara onun değerini açıkladı. Sonra ayrılıp gitmesi konusunda Galen'i serbest bırakıp onu kendisinden üstün olan ve krallara bağlı olup hizmet eden bilgili kimselere ve doktorlara yöneltti.

Batı ülkelerinden birinde komşu ülkelerin krallarının kendisine boyun eğdiği, riyasetini kabul ettikleri, kayıtsız şartsız kulak verip itaat ettikleri Baz (?) isminde büyük bir kral vardı. Bu kral bazı kadınlarının abraş hastalığına yakalanmasına çok üzülüyordu. Batı beldelerinde yaşayanlar arasında ne tıptan anlayan bir kimse ne de bir tabip vardı. Baz vezirlerinden birine, kadınlarına bulaşan bu hastalıktan şikâyet etti ve sıkıntısını açığa vurdu. Ona "Nikos'un krallığı altındaki Yunanlılar arasında Galen denilen, hastalıklar ve bunların çareleri konusunda bilgili biri var" diye haber verildi. Baz, hemen; Kral Nikos'a mektup eline ulaşır ulaşmaz onun Galen'i kendisine göndermesini, bunu yapmayı geciktirdiğinde ise atlarının nallarıyla krallığını harabeye çevireceğini içeren bir mektup yazılmasını emretti. Mektup Nikos'a ulaşınca üzülüp kaygılandı. Galen'i çağırdı, onunla baş başa kalınca Galen'e Baz'ın mektubunu anlattı. Kaygısını ve moralinin bozukluğunu iletip Galen'e şöyle dedi: "Ya seni kaybederim ve bir daha senin gibisini bulamam ya da ben onun isteğini reddedip ona karşı savaşırım ve böylece kendimi ve krallığımı senin için feda ederim." Bunun üzerine Galen şöyle cevap verdi: "Bu krala muhalefet etmek bozgunculuğa, kan dökülmesine, riskin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Ben bu zorba kralın yanına varmak konusunda insanların en hızlısı olacağım ki ekselansları onun kötülüğünden emin olsun. İmdi sen Kral Baz'a beni ona gönderdiğini haber ver ki onun bana ihsanı, hak ettiğim konuma göre olsun, katındaki konumumu da ona bildir." Nikos bütün bunların hepsini yazdı. Ona yazdığı mektup şöyleydi: "Biz Yunan kralları topluluğuyuz. Her ne kadar biz, kral Baz'a itaat ediyorsak da tabiplerin kölesiyiz, onların emri altındayız. Tabipler bizim bedenlerimize hükmeder, canlarımıza hizmet ederler. Yeryüzünün hiçbir bölgesinde tıp ilminde Galen'i geçen bir kimse yoktur.

{وكان جالينوس رجلًا فاضلًا بعيد الهمّة موسرًا، يوقّره كلّ من نظر إليه، وكان مسكنه بمقدونية من مدن اليونانيين، وكان الملك في عصره نيقاس ملك أرض اليونانيين وعدل فيهم ، واختصّ جالينوس وعرف فضله وقدمه على نظرائه وأهل زمانه، وأظهر للناس فضله وأطلق لجالينوس التودّع، ووضع عنه ما رام من غيره من الأطبّاء وأهل المعرفة من تعاهد الملوك وخدمتهم.

وكان ببلاد المغرب ملك جليل يسمّى باز، قد خضع له جميع ملوك أطرافه وسلّموا إليه الرئاسة، وأذعنوا له بالسمع والطاعة، فبرص بعض نسائه فاغتمّ لذلك، ولم يكن لأهل المغرب معرفة بالطبّ ولا بالطبيب، فشكى إلى بعض وزرائه ما لحق بعض نسائه من العلّة، وأظهر الجزع، فقيل له: إنّ في اليونانيين في مملكة نيقاس من له معرفة بفنون العلل ومداواتها يقال له: جالينوس؛ فأمر أن يكتب إلى نيقاس الملك أن ينفذ إليه جالنوس ساعة ما يرد عليه كتابه، وأنّه متى أخّر ذلك خرب مملكته بحوافر خيله، فلمّا ورد عليه كتابه اغتمّ وقلق ودعا بجالينوس وخلا به، وأوقفه على كتاب باز، وأظهر جزعًا واكتئابًا لذلك، وقال لجالينوس: إمّا أن تغيب عنّي فلا أقف على مكانك في مملكتي أو امتنع عليه وأحاربه وبذلت نفسي ومملكتي دونك، فقال جالينوس: إنّ مخالفة هذا الملك ممّا يدعو إلى الفساد، وإهراق الدماء، وركوب العور؛ وأنا أسرع الناس إلى إتيان هذا الملك الجبّار ويأمن الملك من شرّه، فأجب الملك باز بأنّك قد أنفذتني إليه، فليكن إحسانه إليّ بحسب ما أستحقّه، وعرّفه منزلتي عندك، فكتب نيقاس ذلك كلّه وكتب إليه إنّا معاشر ملوك اليونانيين وإن كنّا مطيعين للملك باز، فإنّا عبيد الأطبّاء وتحت أمرهم، وهم مالكوا أبداننا وخادموا أرواحنا وليس في الأقاليم كلّها من يتقدّم جالينوس في صناعة الطبّ،

Üstelik Galen'in yeryüzü krallar topluluğunun sahip olduğu hiçbir şeye de arzusu yoktur. Kral da münasip görürse isterim ki ona hak ettiği değeri versin. İhtiyacı kalmadığında ise onu tutsak edip beni can evimden vurmasın, vatanına dönmesine izin versin. Zira o belli bir hava ve gıda ile yetişmiştir; onlardan uzak düştüğünde bedeninin terkibi harap olur." Mektup böylece yazıldı ve kral tarafından mühürlendi.

Sonra kral tarafından verilmiş çeşitli hediyelerle Galen, Melik Baz'a doğru gitmek etmek üzere harekete geçti. Kralın ülkesine varınca onun büyüklenen, gaddar, merhametsiz, insanlıktan ve güzel fiillerden uzak bir zorba olduğunu, aklının fikrinin emretmek ve yasaklamak olduğunu öğrendi. Galen bir takım avcıların yanına yerleşti. Bir ay boyunca krallık makamına gidip geldi; krala ulaşamıyor, kaldığı yere dönüyordu. Avcıların yedikleri dışında da bir yemek bulamıyordu. Bir ay sonra kral onu çağırdı. O da huzura varıp önünde durdu. Ona tercüman aracılığıyla "Sanatın nedir?" diye soruldu. Galen de "Sağlığı korumak, kronik hale gelmeden hastalığı iyileştirmek" dedi. Kral ona "Bizim bir hastamız var. Rengi siyahtan beyaza dönüşmüş. Bu da bizi üzmektedir. Sen tekrar beyazlıktan siyahlığa döndürebilir misin?" dedi. Galen tercümana "Melike bazı hastalıkların bir artış dönemi olduğunu, bir müddet sonra durduğunu ve bir müddet sonra da kaybolduğunu bildir ve ne zamandan beri bu hastalığa yakalandığını sor" dedi. Tercüman bir sene içinde ortaya çıktı, ikinci sene iyice yerleşti, bu da üçüncü senesi" dedi.

Daha sonra Galen şöyle anlatmıştır: "Avcıların bölgesinde kalırken onun şöyle bir özelliğini işitmiştim; kim kralın kadınlarına bakarsa gözlerine mil çekilirmiş. Ben de sağ gözümü iyice kapatıp, onu ayıplı ve görmüyormuş gibi gösterdim. Sonra tercümana kralın tabibin muayene etmeden hastalığının tedavisini yapmasının mümkün olmadığını bildirmesi gerektiğini söyledim. Tercüman bunu söyleyince kral kaşlarını çattı ve "Bizim geleneğimiz böyle; eğer buna razıysan tedavi et" dedi. Ben "Benim hastaya gözlerimi dikmeden bakabildiğim bir tekniğim var" deyince Kral buna çok şaşırdı ve "Eğer bunu yapabiliyorsan sen gerçekten üstün birisisin" dedi. Ben de elime yanımdaki aynayı aldım. Arka tarafımda bir yere, yüzünü ancak aynayla görebildiğim bir yere kadını oturttum.

وليست له رغبة فيما يملكه معاشر ملوك الأرض، فإن رأى الملك أن ينظر إلى جالينوس بعين كما يستحقّه، وإذا استغنى عنه لم يفجعني باعتقاله عنده بل يطلق له الرجوع إلى وطنه، فقد نشأ في هواء وغذاء متى حيل بينه وبين ذلك انتقض تركيبه بدنه ففعل، وختم الكتاب.

فنهض جالينوس نحو باز الملك مكرمًا، فلمّا ورد عليه وجده جبّارًا ذا نخوة وبطش، قليل الرفق، بعيدًا من الإنسانية والأفعال الجميلة؛ همّته الأمر والنهي، فأنزل جالينوس في منزل بعض الصيّادين؛ فبقي جالنوس بساحة الملك شهرًا يروح ويغدو فلا يصل إليه، ويرجع إلى منزله فلا يجد ما يتغذّى به إلا الذي يتغذّى به الصيّادون؛ فلمّا كان بعد شهر دعاه الملك فحضر، ووقف بين يديه، وقيل له بالترجمان: ما صناعتك؟ فقال: حفظ الصحّة ونفي العلّة قبل استحكام المادّة، فقال له الملك: فإنّ لنا عليلًا قد استحال لونه الأسود إلى البياض، وساءنا ذلك، فهل أنت معيد لونه إلى السواد؟ فقال للترجمان: عرف الملك أنّ من العلل عللًا تزيد في مدّة وتنتهي في مدّة وتزول في مدّة فمذ كم حدثت هذه العلّة؟ فقال الترجمان: ظهرت في سنة، واستحكمت في سنة أخرى، وهذه السنة الثالثة.

فقال جالينوس: قد كنت سمعت بمقامي بساحة الصيادان من سيرته أنّ من نظر إلى نسائه فقئت عينه، فشددتُ عيني اليمنى، وأظهرت أنّها معيوبة لا أبصر بها، ثم قلت للترجمان: أعلم الملك أنّ الطبيب لا يصل إلى علاج العليل إلا بعد النظر إليه، فلمّا أبلغه الترجمان ذلك قطّب وقال: إن ذلك سيرتنا، فإن كنت راضيًا بذلك فعالج ، فقلت: إنّ معي حيلة أنظر إلى العليل من حيث لا تقع عيني عليه؛ فأعجب ذلك الملك وقال: إن فعلت ذلك فإنّك فاضل؛ فأخذت معي مرآةً كانت معي، وأقمت المرأة خلف ظهري حيث لا أرى وجهها إلا في المرآة

Kadın kralla birlikte oturmuşken onun yüzünü yetecek miktarda gördüm. Suratında siyahla karışmış beyaz lekeler oluşmuştu. Cariye Habeşli'ydi. Tercümana dedim ki "Onu gördüm ve hastalığını da anladım. Ben ona bunu giderecek bir tedavi uygulayacağım." Kral buna çok sevindi. Bana sempati duydu ve her gün sofrasından bana bir somun ekmek verilmesini emretti; bu bana ulaştırıldı. Mayasıl gibi olan bu beyaz lekeleri macunla iyice sıvayıp yüzünü kapladım. Derken beyazlık kayboldu ve eskiden olduğu gibi siyahlaştı. Kralın sevgisi bana bir kat daha arttı ve bana oldukça fazla ihtimam göstermeye başladı. Sofralarında hazır bulunmamı emretti. Sofrasında hazır olunca gördüm ki bedenin zıddına olan hastalık verici zararlı ne varsa hepsi orada. Böyle büyümüş böyle görmüşlerdi. Ben onun sofrasında olan şeyleri yemekten kaçınınca bana "Neden yemiyorsun?" dedi. Ben de "İşte bu, şu hastalığı celp eder, işte bu diğeri de şunu" şeklinde söylüyor ve bu esnada krala yediklerinin zararını anlatıyordum. Bu ona ağır geldi ve sohbet arkadaşlarına "Ben bu adamı memleketinden alıkoydum diye aklınca beni arzularımdan alıkoyup beni kandırarak bununla beni üzüyor. Ama ben ona rağmen iştahımın çektiği bütün her şeyi katiyen yiyeceğim" dedi. Bunun üzerine bazı hizmetçileri nasihat tarzında Galen'e durumu ilettiler.

Galen şöyle anlattı: "Bu nasihat üzerine içimde bir korku hissettim. Meşakkat çekiyor, zillete katlanıyor, bana ulaştırılan somun ekmekle ölmeyecek kadar doyuyordum. Kral avlanmaya tutkun olduğu için bir iki ay ortadan kaybolurdu. Beni ne arar ne de sorardı. Ben de onu görmezdim. Yine bir gün sofrasında hazır bulundum. Zararlı şeyleri yemeğe başlayınca ben de onu engellemeye çalıştım. Bana "Bunu yemek hangi hastalığa yol açar?" Ben "Cüzzam" deyince oburca ve inatla elini uzatıp tümünü yedi ve bana "Sana rağmen, Galen! İşte bunu yiyorum" dedi. Ben de "Ey kral, bu benim sana karşı sorumluluğumun gereğidir. İllet bir, iki ya da bilemedin üç senede bedene isabet etmeden önce ortaya çıkan emarelerini sana bildirmem de senin hakkının bir gereğidir. Ben kütüphanende bulunsun, ben öldükten sonra beni hatırlarsın diye senin için temel bir kitap yazacağım." Bunun üzerine salgın hastalıkların sebeplerini, vakitlerini, başlangıçlarını, bitişlerini, kronikleşmelerini, tedavilerinin kolay olduğu vakitleri içeren bir makale yazdım. Öncelikle selim huylu ve habis huylu hastalıkların bilgisini, ölüme hızlı yol açanlarla yavaş yavaş götürenlerin bilgisini sunarak özellikle cüzzam türü hastalıkların emarelerini tek tek belirttim.

وهي قاعدة مع الملك، فأبصرت وجهها بصرًا شافيًا، وكان قد بقي على وجهها نقط بيض مختلطة بالسواد، والجارية حبشية، فقلت للترجمان: قد أبصرتها وأبصرت علّتها وأنا أعالجها حتى يزول ذلك عنها، فسُرّ الملك بذلك، ومال إليّ وأمر لي كلّ يوم برغيف من مائدته ففزت به، فاتّخذت طلاء لصبغ البياض من البهق، وطلبت وجهها فزال البياض وعاد إلى السواد كما كان، فازداد الملك لي حبًّا ومال إليّ كثيرًا، وأمرني بحضور مائدته ، فكنت أحضر وأرى عليها كلّ ضارّ مسقم يضادّ البدن، وقد نشؤوا على ذلك، وكنت أجتنب أكل ما يكون على مائدته، فقال لي: ما لك لا تأكل؟ فأقول: هذا يجلب علة كذا، وهذا الآخر كذا، وكنت في خلال ذلك أعرّف الملك ضررَ ما يتناوله، فصعب عليه ذلك، وقال لندمائه: إنّي قد قطعت هذا الرجل عن وطنه، وقد ساءني ذلك، وهو يكايدني بمنعي عن شهواتي، فلآكلنّ جميع ما أشتهي رغمًا له، فردّ بعض ندمائه على جالينوس على سبيل النصح.

قال جالينس: فاستشعرت الخوف منه، وكنت أحتمل الجهد وأقاسي الذلّ ، ويقيم رمقي الرغيف الذي كان يحمل إلي وكان الملك مشغوفًا بالصيد، يغيب الشهر والشهرين، فلا يسأل عني، ولا يراني، ولا أراه، فحضرت يومًا مائدته، وجعل يأكل شيئًا ضارًّا، فمنعته عن ذلك، فقال لي: ما يجلب أكل هذا؟ فقلت: الجذام، فمدّ يده عنادًا وشرهًا واستوفى منه، ثم قال لي: على رغمك يا جالينوس آكل هذا؛ فقلت: هذا، أيّها الملك، يجب حقّك عليّ، ومن وجوب حقّك أن أوقفك على علامات تظهر في بدن الإنسان قبل حلول العلّة بسنة أو سنتين أو ثلاث. وأنّي مثبت لك دستورًا يكون في خزانتك تذكرني به بعد موتي، فألّفت مقالة في أسباب العلل الوافدة وأوقتها وابتدائها وانتهائها واستحكامها والأوقات التي يتهيّأ معالجتها فيها، وتقدمة المعرفة بالعلل السليمة والمهلكة والسريعة الموت والبطيئة، وخصّصت علامات علل الجذام؛

Zira onun bedeni cüzzam hastalığına yatkındı. Oldukça fazla et yemesinden ve yemekleri birbirine katmasından mütesebbib bedeninin cüzzama yatkın olduğunu kendisine bildirdim. Şöyle ki bir sene sonra iştahı ve arzusu kaybolur, her yanından hissettiği bir tembellik, uyku ve ağırlık musallat olur. Eğer bedenini rahatlatmak ve gıdalarını hafifletmek sûretiyle belirtiler telafi edilirse onun iyileşmesi umulur. Yok, eğer bundan gafil kalınır ve hastalık ikinci aşamaya geçerse saçları incelip dökülmeye, gözlerinin bakışı değişmeye, tırnakları büzülüp çekilmeye başlar. Bu sefer ilaçla durumu telafi edilirse geri dönüp sıhhate kavuşmaya hazır olur. Eğer bundan da gafil kalınırsa cüzzam illeti onda karar kılıp kronikleşir. Bundan sonra onun tedavisi gerçekten zorlaşır ve ondan ümit kesilir. Sonra Galen bu makaleyi kralın kütüphanesine emanet etti.

Galen kendini buradan kurtaracak bir plan yaptı. Yüzünü siyaha boyadı ve arkadaşlarıyla Yunan ülkesine doğru yola çıkmak için acele edip onların elinden kaçtı. Kral durumun farkına ancak bir müddet sonra vardı. Galen'i küçümseyip sevmemesi nedeniyle onun için Galen'in varlığı ve yokluğu fark etmezdi. Böylece Galen kurtulup kendini Yunan topraklarına attı. Sonra Nikos'un krallığında olmayan bir şehre yerleşti. Galen'in kaçışından sonra iki ya da üç sene sonra Baz'a hastalık isabet etti. Galen'in onun için yazdığı "Cüzzamın Başlangıçlarının İlleti Hakkında" adlı eserde geçen emareleri kendinde buldu. Ama kaşlarının kılları dökülünceye ve tırnakları yerinden kopuncaya dek bunu gizledi. Derken tahtından kalkıp krallığını terk etti. Yunan şehrini aramak için kılık değiştirerek uzun bir müddet yeryüzünde dolaştı. Tanınıp fark edilemeyeceği bir kılıkla Makedonya'ya vardı ve Galen'i sordu. Ona Galen'in falanın krallığından falan şehri yurt tuttuğunu söylediler. Baz o şehre doğru yola koyuldu ve Galen'i insanlar arasında oturmuş, etrafında toplanmış kimselere ders verirken buldu. İnsanlar azalıncaya kadar oturup bekledi; sonra Galen'e yaklaşarak "Benim yayılması doğru olmayan bir sırrım var. Sen onu dinleyebilecek misin?" dedi. Galen onunla baş başa kalınca Kral Baz kendini ona tanıttı ve Galen de onu tanıdı. Kralı evine götürdü. Durumunu takip edip peşinden ayrılmayacak ve uygun gıdalarla besleyip tedavi edecek birine kralın sorumluluğunu verdi. Onu bir yıl boyunca saçları çıkıncaya ve durumu iyileşinceye kadar tedavi etti. İkinci sene de tedaviye devam etti.

لأنّ بدنه كان متهيّأ لذلك، فعرفته استعداد بدنه بقبول الجذام لآكل اللحوم الغليظة كثيرًا، وإدخال الطعام على الطعام؛ فإذا كان بعد سنة فترت شهوته واعتراه كسل ونوم وثقل يجده في الأطراف، فإن استدرك بما ينفض بدنه وبما يلطّف غذاءه يرجى له الصلاح، وإن غفل عن ذلك، وأتى عليه حول آخر ابتدأ شعره يرقّ ويتناثر، وتتغيّر حماليق عينيه، وتقلّصت أظافيره؛ فإن استدرك أمره بالعلاج يتهيّأ ردّه إلى حال الصحّة، وإن غفل عن ذلك استحكمت عليه علّة الجذام، فعسر عند ذلك علاجه، وأيس منه؛ وأودع هذه المقالة خزانة الملك.

واحتال جالينوس حيلة فيما تنجيه من تلك الناحية، فصبغ وجهه أسود، وعجل بخروج رفقة إلى بلاد اليونانيين، وهرب منهم، فلم يقف الملك على أمره إلا بعد مدّة، ولم يبال بغيبته وبحضوره استهانة به وكراهية لشخصه، فسلم جالينوس ووقع إلى أرض اليونانيين، ونزل مدينة ليست من مملكة نيقاس، وأتى على باز بعد مفارقة جالينوس سنتان أو ثلاثة، فوجد العلامات التي كتبها جالينوس له في علّة مقدّمات الجذام في نقسه، وكتمها إلى أن تناثر شعر حاجبيه، وتقلّصت أظفاره، فقام من سريره، وترك ملكه، وساح في الأرض مدّة متنكّرًا يطلب مدينة اليونانيين. فوافى مقدونية متنكّرًا لا يُعرف، فسأل عن جالينوس، فقيل إنّه قد استوطن مدينة كذا من مملكة فلان الملك، فأخذ باز سبيله إلى تلك المدينة، فوجد جالنوس في مرتبة يقعد للناس فيجتمع إليه عالم منهم، فجلس الملك إلى أن خفّ عنه الناس، ثم دنا منه، فقال له: ”لي سرّ لا تجوز إذاعته ، فهل أنت مصغٍ إليّ؟“ ، فخلا به جالينوس، فتعرّف إليه باز الملك وعرفه جالينوس، فردّه إلى منزله، ووكّل به من يتفقّده ويتعاهده ويغذّيه بالغذاء الموافق ويداويه، فبقي سنة، يعالجه حتى نبت شعره، وصلحت حاله، ثم عالجه سنة أخرى،

Güçlenip sıhhatine kavuşuncaya dek onu zararlı şeylerden arındırdı. Sonra onu güvendiği bir öğrencisine teslim etti. Bir bineğe bindirip, yetecek kadar azık, nafaka ve kendisine hizmet edecek bir köle verdi. Onu izini belli etmeden gizlice krallığına geri gönderdi. Baz'ın halkı, kral sağ salim dönünceye ve ahlâkının temizlenip Yunanlıların terbiyesini takınıp, onların ahlâklarıyla şekilleninceye kadar yokluğunu hissetmemişlerdi.

Baz, halkı arasında geride iki erkek çocuk bırakmıştı. Kral ülkeden ayrıldığında büyük oğlu, kral Baz memleketine dönünceye dek babasının krallığını yönetmişti. Krallığına tekrar yerleşince Baz hediyeler, binek hayvanları, köleler ve mücevherler hazırlattı; Galen'e teşekkür içeren bir mektup yazıp ondan kendisine gönderdiklerini kabul etmesini istedi. Ayrıca kendisinden korkup çekinen Kral Nikos'a da şöyle bir mektup yazdı. "Benim krallığım senindir, ben de senin kardeşin ve destekçinim. Seninle benim aramda krallık bakımından bir fark yoktur. Çünkü sen canlılar arasında hiçbir benzeri olmayan erdemli ve yüce Galen'i bana gönderip cömertlik ettin. Benim senden en büyük dileğim kalkıp falan şehre gitmen ve bu mektubumun cevabını da bana o şehirden yazmandır. Ben daha önceden o şehrin kralına her fazileti taşıyan Galen'i yetişip büyüdüğü şehrinin havasına geri göndermesini ayrıca Galen'e gönderdiklerimi ve onun nezdinde hiçbir kadr u kıymeti olmayan dünya malından ona ithaf ettiklerimi kabul etmesini isteyen bir mektup yazmıştım. Allah korusun, eğer kral sana onun vatanına dönmesi konusunda olumlu cevap vermezse arkadaşlarımdan ve özel birliklerimden bir toplulukla ona varıp siz ikiniz için ona aracılık yapacağım ve bana bağışıyla inşallah vatanına dönmesini sağlayacağım."

Baz, Nikos'a da çeşitli hediyeler ve değerli taşlar gönderdi. Galen'e de öğrencisini ikram ederek çok mal verip zenginleştirerek gönderdi. Baz'ın mektubu Galen ile Nikos'a ulaşınca çok mutlu oldular. Nikos Galen'in yanında olduğu kralın ülkesine doğru yola çıktı ve kral nezdinde Galen'e aracılık etti. Kral bu ikisine olumlu cevap verdi ve Galen vatanına döndü. Bundan sonra Baz, Nikos ve Galen arasındaki yazışmalar, ihsanlar, hediyeler ve elçiler ta ki Baz yeniden hastalanıncaya kadar devam etti. Haber Galen'e ulaşınca Nikos'a şöyle dedi: "Ben Baz'a gitmek niyetindeyim. Zira o benimle irtibat kurup hastalandığını bildirdi." Bunun üzerine hazırlandı ve kral Nikos da ona yardım etti.

وحماه عن كلّ ضارّ إلى أن عاد صحيحًا سليمًا ثم سلّمه إلى بعض تلامذته ممّن وثق به، وحمل الملك على مركوب وزوّده زادًا وغلامًا يخدمه ونفقة وردّه إلى مملكته سرًّا من غير أن وقف على مكانه، فلم يشعر أهل مملكته إلا وقد ينجم باز صحيحًا سليمًا وقد طهرت أخلاقه وتأدّب بأدب اليونانيين وتخلّق بأخلاقهم.

وقد كان باز خلّف في أهل مملكته ابنين؛ فلمّا فارق الملك قبض الابن الأكبر على مملكة أبيه إلى أن عاد باز إلى المملكة، فلمّا استقرّ باز في مملكته جهّز هداياه ومراكب وعبيدًا وجواهر، وكتب إلى جالينوس كتابًا بالشكر على ما أولاه، وسأله قبول ما أنفذه إليه، وكتب إلى نيقاس الملك وكان نيقاس الملك يتّقيه ويحذره: أنّ مملكتي لك وأنا أخوك وعضدك، ولا فرق بيني وبينك في الملك، إذ سمحت لي بمثل جالينوس الفاضل الجليل الذي ليس له شبيه في الأنام، وحاجتي العظمى لديك أن تحتمل على نفسك المصير إلى مدينة كذا، فقد كتبت إلى فلان الملك بها أن يسأل جالينوس المستأهل لكلّ فضيلة الرجوع إلى مدينته وهواء مدينته الذي نشأ فيها؛ وتكتب جواب كتابي هذا منها؛ وقبول ما أنفذته إليه وأتحفته به من عرض الدنيا ممّا لا قيمة له ولا مقدار عنده، فإن لم يجبك والعياذ بالله إلى الرجوع إلى وطنه أوجبت المصير إليه في شرذمة من أصحابي وخواصّي وأتشفع بكما إليه، وبمعروفه الذي ابتدأه إليّ في الرجوع إلي وطنه إن شاء الله.

وأنفذ إلى نيقاس أيضًا هدايا وجواهر، وردّ التلميذ مكرمًا مموّلًا غنيًّا إلى جالينوس، فلمّا ورد الكتاب باز على جالينوس ونيقاس استبشرا بذلك، وخرج نيقاس نحو ذلك الملك الذي جالينوس عنده، وتشفّع بالملك إلى جالينوس، فأجابهما إلى ذلك وانصرف إلى وطنه، ولم تزل المكاتبات تجري بين باز الملك ونيقاس وجالينوس بلطف وهدايا ورسل إلى أن اعتلّ باز الملك، واتّصل الخبر بجالينوس، فقال لنيقاس: إنّي قد عزمت على الشخوص نحو باز، فإنّه قد اتّصل بي أنّه عليل، فتجهّز وساعده نيقاس الملك،

Uzun merhaleleri aşıp Baz'ın memleketine ulaşınca bir şehirde bir evde konakladılar. Evin sahibi gelip onlarla sohbet etti ve onların durumunu tetkik etti. Galen ona şöyle dedi: "Krala Galen'in bu evde konakladığını haber ver." Evin sahibi ona "Sanki Galen, kralın efendisi ve sahibi?" deyince Galen ona gülümseyerek "Galen, kralın tabibidir" dedi. Adam huzurdan çıktı ve bu mesajı ulaştırınca kral ve halk Galen'in gelişini birbirlerine müjdelediler. Kral Baz hastalığından sıyrılıp kalktı, özel bineğine binip atlıların onu takip etmesini emretti. Galen'i mutluluk ve neşeyle karşıladı. Galen'i görünce atından inmeden edemedi, bunun üzerine atlıların hepsi indiler. Galen ve kral Nikos da onu mutluluk ve neşeyle karşıladı; Galen'le uzun bir müddet kucaklaştılar. Sonra kral döndü ve Nikos'u gördü. Kral, Galen'e "Sana yoldaşlık edip yardımda bulunan bu zat kimdir, ey muhterem?" diye sordu. Galen "Ey kral, izzetini senden alan, kanadınla uçan, faziletini yayan kral Nikos'tur" dedi. Kral onu da kucaklayıp gelmesinden memnun oldu. Şehre büyük bir şaşaa ile, heybet ve azametle girdiler ve kral onları kraliyet sarayında misafir etti. Yanlarından bir hafta boyunca ayrılmayıp onlara ikram etti, ihsanda bulundu. Nikos, Galen'den kendisine hizmet etmesi ve öğrencilik etmesi için Glaukon adındaki oğlunu kabul etmesini rica etti. Galen buna olumlu cevap verip kabul etti. Nikos kızını Glaukon ile evlendirdi. Nikos ve Galen kralın yanında bir ay ikâmet ettiler. Kral bunlara her gün yeniden hilatler, hediyeler, ihsanlar verip durdu. Sonra oradan ayrıldılar. Kral onları bizzat kendisi özel mekânlarında büyük bir neşe içinde uğurladı. Glaukon'u da bir grup koruma ve hizmetçiyle birlikte Galen'e emanet etti. Nikos'a daha önceden yenip aldığı şehre komşu birçok şehri geri verip bütün krallığında Nikos'un emirlerinin geri çevrilmemesini ve emirlerinin tıpkı kral Baz'ın emriymiş gibi uygulanmasını buyurdu. Galen ve etrafındakiler ülkesine ulaştılar. Nikos Glaukon ve kendi kızı için bir saray tahsis etti. Glaukon'u veliaht tayin etti ve Glaukon'u Galen'in emrine verdi. Galen kısa bir sürede onu, tıpta temayüz edince mezun etti. Derken Kral Nikos ağır bir hastalığa yakalandı. Glaukon'un kalbi bununla meşgul olup aklına kötü kötü şeyler geldi ve buna çok üzüldü. Galen'in huzuruna çıktı. Her ikisi de bu hastalığın onu öldüreceği konusunda ittifak ettiler. Bunun üzerine Galen krala "Ey kral! Ölmeden önce istediğin vasiyeti yap" deyince Nikos

وطويا المراحل إلى أن بلغا مملكة باز، فنزلا من المدينة على منزل، فجاءهم صاحب ذلك المنزل، فبحث عنهم، فقال جالينوس: بلّغ الملك نزول جالينوس هذا المنزل، فقال له صاحب المنزل: لعلّ جالينوس سيّد الملك ومولاه، فقال له جالينوس مبتسمًا: جالينوس طبيب الملك، فغاب الرجل عن حضرته، وأبلغ تلك الرسالة، فتباشر الملك والناس بورود جالينوس، وقد كان الملك باز أقبل من علّته فركب في خاصّته وأمر الخيل أن تتبعه، واستقبل جالينوس فرحًا مبتهجًا، فلمّا بصر بجالينوس لم يتمالك أن نزل، فنزلت الخيل كلّها واستقبله جالينوس ونيقاس الملك واعتنقا ساعة، ثم التفت فأبصر نيقاس، فقال الملك لجالينوس: من هذا الذي شيّعك وساعدك أيّها الفاضل؟ فقال: المعتدّ بك، الطائر بجناحك، الناشر لفضلك أيّها الملك! نيقاس الملك؛ فعانقه الملك واستبشر بقدومه، ودخلوا المدينة في زينة وهيبة وجلالة وأنزلهما الملك في دار مملكته، ولم يفارقهما أسبوعًا، ثم أكرمهما وألطفهما؛ وتشفّع نيقاس إلى جالينوس أن يقبل من الملك أحد ابنيه ليخدمه ويتلمّذ له، وكان اسمه غلوقن، فأجاب جالينوس إلى ذلك وقبله، وزوّج نيقاس ابنة له من غلوقن، وأقاما عند الملك شهرًا؛ وجدّد الملك لهما الخلع والجوائز والألطاف في كلّ يوم، ثم انصرفا، وشيّعهما الملك بنفسه وخاصّته منازل مبتهجًا بهما، وسلّم غلوقن إلى جالينوس بجماعة الممالك والخدم، وردّ على نيقاس الملك مدنًا كثيرة بالقرب من مدينة كان قد تغلّب عليها، وأمر أن لا يُردّ أمر نيقاس في جميع مملكته، ويُنفّذ أمره كما يُنفّذ أمر باز الملك، فوصلوا إلى البلاد، وتقدّم نيقاس بناء قصر لغلوقن وابنته، وجعل غلوقن وليّ عهده ولزم غلقون جالنوس، فخرجه حتى برز في الطبّ في مدّة يسيرة، واعتلّ نيقاس الملك علّة حادّة واشتغل قلب غلقون وساء ظنّه واغتمّ لذلك، وحضر جالينوس، واتّفقا على أنّ تلك العلّة قاتله، فقال له جالينوس: أوص أيّها الملك بما تشاء قبل الموت، فقال نيقاس:

"Kral Baz gibisini, Glaukon gibi bir oğlu ve senin gibi bir dostu geride bırakan bir kimse vasiyete ihtiyaç duymaz" dedi ve öldü. Glaukon babasına kralın ölümünü haber veren bir mektup yazarak ona kralın ülkeyi yönetmeye uygun, tercihe şayan bir oğlu olduğunu bildirdi. Buna cevaben Baz, ona ülkeyi Nikos'un oğluna teslim etmesini yazdı ve Glaukon'un kız kardeşini Nikos'un oğlu ile evlendirdi. Glaukon ailesiyle birlikte kral Baz'ın ülkesine doğru çıktı. Kral Baz kızını elbisesiyle, giysisiyle, çeyiziyle güvendiği adamlarıyla beraber Nikos'un oğluna gönderdi. Glaukon da mezun oldu ve Galen'in onu serbest bırakıp babanın oğluyla vedalaşması gibi vedalaştıktan sonra babası Baz'ın yanına gitti. Kral Baz hem oğlunun gelmesine hem de onun Galen'den okuyup mezun olmasına çok sevindi. Konumuyla ve onda gördüğü anlayış ve bilgiyle mest olup onu veliaht tayin etti. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

- {Galen şöyle demiştir: "İlim rızkı engellemez. Edep payı geri tepmez. Bu ikisi rızık için bir sebep, kazanmaya bir yol, şeref ve mürüvvete yardımcı olmaya en öncelikli şeylerdir."[1]
- Galen şöyle demiştir: "Erdem'e gelince her insan doğası gereği erdeme özlem duyar. Ona götüren yol ise meşakkatlidir. Çok azı buna sabreder."
- "Nar bozuk bir karna girse mutlaka onu iyileştirir. Hurma da sağlam bir karna girse mutlaka onu bozar."
- "Ölüm dört türlüdür. Doğal bir ölüm ki ihtiyarlık yüzünden olur. Arızî bir ölüm ki bunun sebebi bedenin başına gelen afettir. Arzu ve rızaya bağlı bir ölüm ki sebebi intihar etmektir. Aniden meydana gelen ölüm ki bu da kalp krizi ölümüdür."}[2]

1 Salarcenk nüshasında bu hikmet şu şekildedir: "Cehalet, rızka engel değildir. Edep ise tehlikeyi savmaz. Bunlar bazen rızka götüren bir sebebe dönüşürler. İlim ise kazancı açar, mürüvvete yardımcı olur ve dostluğa yaklaştırır."

2 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur. Hamidiye metninde birinci cildin sonu. Hamidiye'de burada bir sayfalık "Fâide an Ebi'l-Hayr" başlıklı ek vardır.

من خلّف مثل باز الملك وابنا مثل غلوقن وأخا مثلك فهو مستغنٍ عن الوصية، وقضى نحبه، وكتب غلوقن إلى أبيه بنعيه، وعرّفه أنّ له ابنا راجحًا يصلح لسياسة الملك، فكتب إليه باز أن تسلم المملكة إلى ابن نيقاس، وزوّج أختًا كانت لغلوقن من ابن نيقاس، وخرج هو بأهله نحو باز الملك، وأنفذ ابنته إلى ابن نيقاس بحلّتها وحللّها وجهازها وخدمها مع ثقات من أهله، ولحق غلوقن بأبيه باز بعد أن فرغ جالينوس من تخرّجه، وودّعه وداع الوالد للولد، فسرّ به باز الملك وبما صادفه من تخريجه على جالينوس، وابتهج بمكانه وبما وجده عليه من الفهم والمعرفة وجعله وليّ عهده. والله أعلم بالصواب.}[1]

{وقال جالينوس: العلم لا يمنع الرزق، والأدب لا يردّ الحظّ، وهما أولى أن يكونا سببًا للرزق وطريقًا إلى الكسب وعونًا على الشرف والمروءة أقرب.[2]

وقال: أمّا الفضيلة، فكلّ الناس بالطبع يشتاق إليها وأمّا الطريق المؤدّية إليها فشاقّة، قليل من يصبر عليها.

وقال: ما دخل الرمان بطنًا فاسدًا إلا أصلحه، ولا دخل التمر جوفًا صالحًا إلا أفسده.

وقال: أنواع الموت أربع؛ موت طبيعي كالهرم، وموت عرضي من آفة تصيب البدن وموت برضا وشهوة كالذي يقتل في نفسه، وموت يكون بغتة وهو موت الفجاءة.}[3]

---

١ {وكان جالينوس رجلًا فاضلًا بعيد الهمّة... ... وجعله وليّ عهده. والله أعلم بالصواب}؛ هذا القسم نقل بالترتيب الذي يرد في ح، غ، ف؛ لكن هذ القسم ورد في آخر «أخبار جالنوس الطبيب» في ص، ج.

٢ في طبع حيدرآباد نقلًا عن سالارجنك: «الجهل لا يمنع الرزق، والأدب لا يردّ الخطر، وأحيانًا صار إلى أن يكونا سببًا إلى الرزق، والعلم يمدّ على الكسب ويكون عونًا على المروءة وأقرب من المودّة.»

٣ ص، ج – {وقال جالينوس: العلم لا يمنع الرزق... ...وهو موت الفجاءة}. ح + {فهذا آخر مابلغنا من أخبار الحكماء المتقدّمين وفلاسفة اليونانيين والحمد للّه ربّ العالمين وصلاته على نبيّنا محمّد وعترته أجمعين}. هذا آخر متن المجلّد الأوّل في الحكماء اليونانيين للحميدية.

[Hâtime: Yahyâ en-Nahvî'nin Tıbbın Doğuşu Hakkındaki Sözlerinden Seçilmiş Paragraflar][1]

{Tabiplerin en faziletlisi Galen'in tarihini, tıp ilmi ve tıp ilminin başlangıcına dair durumları zikretmek sûretiyle bitirelim.

Bil ki Yahyâ en-Nahvî el-İskenderânî Hz. Osman ve Muâviye zamanında yaşamış ve zaman zaman onlara tabiplik yapmıştır.

Yahya ne-Nahvî şöyle demiştir:

Tıbbı Kos şehrinde ilk defa ortaya çıkaran aynı şehirden Birinci Asklepios'tur. Burası Hipokrat'ın da şehridir. Birinci Asklepios tıbbı tecrübe ile ortaya çıkardı. Onunla tıpçıların sonuncusu Galen'in ortaya çıkışı arasında sekiz tabip vardır. Bunlar: Birinci Asklepios, Gurus, Minus, Parmenides, Tabip Eflâtun, İkinci Asklepios, İkinci Hipokrat ve Galen.

Birinci Asklepios'un ortaya çıkmasından Galen'in vefatına kadar geçen süre beş bin beş yüz altmış senedir. Bu tabiplerden her birinin vefat edip diğerinin ortaya çıkması aralığının toplamı ise dört bin sekiz yüz seksen dokuz yıldır.

Buna göre Birinci Asklepios'un vefatından Gurus'un ortaya çıkmasına kadar sekiz yüz elli altı sene vardır. Gurus'un vefatından Minus'un ortaya çıkmasına kadar beş yüz altmış sene vardır. Minus'un vefatından Parmenides'in ortaya çıkmasına kadar yedi yüz on beş sene vardır. Parmenides'in vefatından Eflâtun'un ortaya çıkmasına kadar yedi yüz otuz beş sene vardır. Eflâtun'un vefatından İkinci Asklepios'un ortaya çıkmasına kadar bir dört yüz yirmi sene vardır. İkinci Asklepios'un vefatından Hipokrat'ın ortaya çıkmasına kadar altmış sene vardır. Hipokrat'ın vefatından Galen'in ortaya çıkmasına kadar altı yüz altmış beş sene vardır.

Birinci Asklepios doksan yıl yaşadı. Bunun kendisine ilâhî güçler açılmadan önceki elli senesinde çocuk ve genç, kırk senesin de tıp âlimi ve muallimiydi. Gurus kırk yedi yıl yaşadı. Bunun on yedi senesinde çocuk, genç ve öğrenci, otuz senesi ise âlim ve muallimdi.

1 Başlık bizim tarafımızdan bu bölümün asıl kaynağı *Müntehabu Sıvâni'l-hikme* adlı eserden eklendi. Bu bölümdeki tarih aralıkları, İshak b. *Huneyn'in Târihu'l-etibba*'sı ve *Müntehab*'daki değerlerden kısmen farklılık göstermektedir.

[خاتمة: من كلام يحيى النحوي في نشأة الطبّ][1]

{ولنختم تاريخ أفضل الأطبّاء بذكر الأحوال التي تتعلّق بالطبّ ومبدئه.

واعلم أنّ يحيى النحوي الإسكندراني الذي كان في زمن عثمان ومعاوية وكان يطبّهما أحيانًا.

وقال: إنّ أوّل من أظهر الطبّ بمدينة قو اسقلينوس الأوّل من مدينة قو، وهي مدينة أبقراط، وهو الذي استخرج الطبّ بالتجربة، وكان بينه وبين ظهور جالينوس خاتم الأطبّاء ثمانية أطبّاء: اسقلينوس الأوّل وغورس ومنيس وبرمانيدس وأفلاطون الطبيب واسقلينوس الثاني وابقراط الثاني وجالينوس.

وكانت المدّة التي بين ظهور اسقلينوس الأوّل إلى وفاة جالينوس خمسة آلاف سنة وخمسمئة وستّين سنة، منها الفترات من كلّ واحد من هؤلاء الأطبّاء منذ وفاته إلى ظهور الآخر: أربعة آلاف وثمانمئة وتسع وثمانون سنة.

من ذلك منذ وقت وفاة اسقلينوس الأول إلى ظهور غورس ثمانمئة وستّ وخمسون سنة، ومنذ وقت غورس وإلى ظهور مينس خمسمئة وستّون سنة ومنذ وقت وفاة مينس وإلى ظهور برمانيدس سبعمئة وخمس عشرة سنة ومنذ وفاة برمانيدس وإلى ظهور أفلاطون سبعمئة وخمس وثلاثون سنة، ومنذ وفاة أفلاطون وإلى ظهور اسقلينوس الثاني ألف وأربعمئة وعشرون سنة، ومنذ وفاة اسقلينوس الثاني وإلى ظهور أبقراط ستّين سنة، ومنذ وفاة أبقراط وإلى ظهور جالينوس ستّمئة وخمس وستون سنة.

وعاش اسقلينوس الأوّل تسعين سنة، منها صبيّ فتى قبل أن تتفتّح له القوّة الإلهية خمسون سنة، وعالم معلّم أربعون سنة. وعاش غورس سبعًا وأربعين سنة ، منها صبيّ ومتعلّم سبع عشرة سنة عالم ومعلّم ثلاثين سنة.

---

١ نحن زدنا هذا العنوان من منتخب صوان الحكمة.

Minus seksen dört sene yaşadı. Bunun altmış dört senesinde çocuk ve öğrenci yirmi senesinde âlim ve muallimdi. Parmenides kırk sene yaşadı. Bunun yirmi beş yılında çocuk ve öğrenci, on beş yılında âlim ve muallimdi. Eflâtun altmış yıl yaşadı. Bunun kırk yılında çocuk ve öğrenci, yirmi yılında âlim ve muallimdi. İkinci Asklepios yüz on yıl yaşadı. Bunun on beş senesinde çocuk ve öğrenci, doksan senesinde âlim ve muallimdi. Beş senesinde ise elden ayaktan düşmüştü. Hipokrat doksan beş sene yaşadı. Bunun on beş yılında çocuk ve öğrenci, yetmiş beş yılında âlim ve muallimdi. Beş senesinde ise elden ayaktan düşmüştü. Galen seksen yedi yıl yaşadı. Bunun on altı senesi çocukluk ve öğrencilik, yetmiş bir senesinde âlim ve muallimdi.

Bu asıl tabiplerden her birinin bu ilmi öğrettikleri öğrencileri vardı. Her biri kendisinden sonra adları devam etsin diye arkasında öğrencisini bırakmıştır. Öğrencileri kendi çocuklarından, soylarından ve yakınlarından oluşan öğrencilerden oluşur, yoksa yabancıların çocuklarından olmazdı. Çünkü kendilerine ulaşan Birinci Asklepios sözleşmesine uygun olarak asla tıp sanatını yabancıların çocuklarına öğretmeyeceklerine dair aralarında bir ahit ve sözleşme vardı. Bu Asklepios kendi çocuklarından ve yakınlarından altı öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar: Magnus, Sokraton, Tabip Akhrusis, Miharis –ki bunun kitaplarının Süleyman b. Dâvud (a.s.)'a tabi olduğu yalanı ortaya atılmıştır. Oysa bu ikisi arasında binlerce yıl vardır-, Sormedus ve Sifavus. Bir başka anlatıya göre kendisi hakkında yalan ortaya atılan bu son tabiptir. Bunların her biri üstatları Asklepios'un görüşünü kabullenmişlerdir. Bu görüş de tecrübe görüşüdür. Zira tıp onlar için ancak tecrübe ile meydana gelmiştir.

Tıp eğittikleri bu öğrenciler yoluyla nakledilmeye devam etti. Derken Gurus ortaya çıktı. Tecrübe görüşü ve onun gücü hakkında kafa yordu. Arkasında çocuk ve yakınlarından oluşan yedi öğrenci bıraktı. Markus, Geruges, Masites, Fules, Mahanes, Birinci Eresistratus ve Sifores. Bunlardan her biri üstatlarının tecrübe görüşünü benimsedi.

Tıp ilmi bunlardan İkinci Asklepios'un ortaya çıkmasına kadar bu minval üzere devam etti. İkinci Asklepios kadim görüşleri iyice tetkik etti ve Eflâtun'un görüşüne bağlanmanın gerekliliğini gördü. Dolayısıyla onu benimsedi.

وعاش منيس أربعًا وثمانين سنة منها صبيّ متعلّم أربع وستون سنة وعالم معلّم عشرين سنة. وعاش برمانيدس أربعين سنة منها صبيّ متعلّم خمس وعشرون سنة وعالم معلّم خمس عشرة سنة. وعاش أفلاطون ستين سنة، منها صبيّ متعلّم أربعون سنة وعالم معلّم عشرون سنة. وعاش اسقلينوس الثاني مئة وعشر سنين، منها صبيّ متعلّم خمس عشرة سنة ، وعالم معلّم تسعون سنة وعطّل خمس سنين. وعاش أبقراط خمسًا وتسعين سنة، منها صبيّ متعلّم خمس عشرة سنة ، وعالم معلّم خمس وسبعون سنة. وعطّل خمس سنين. وعاش جالنوس سبعًا وثمانين سنة منها صبيّ متعلّم ست عشرة سنة وعالم معلّم إحدى وسبعون سنة.

ولكلّ واحد من هؤلاء الأطبّاء الأصول تلاميذ ممّن علّموهم هذه الصناعة، وخلفوه بعدهم لثبات ذكرهم ، وكانت تلاميذتهم من الأولاد والتلاميذ من العصابة والأقارب لا من أولاد الغرباء، لأنّه كان بينهم عهود ومواثيق أن لا يعلّموا هذه الصناعة غريبًا على ما عهده أسقلينوس الأوّل إليهم ، فإنّ أسقلينوس هذا خلّف من التلاميذ من بين ولده وغيره من القرابة ستّة نفر؛ وهم ماغينس وسقراطون وأخروسيس الطبيب ومهراريس- المكذوب عليه المزوّر بسببه الكتب أنّه لحق سليمان بن داود عليهما السلام لأنّ بينهما ألوف من السنين- وصورمدرس وسيفاوس، وقيل: إنّ هذا هو المكذوب عليه. وكان كلّ واحد من هؤلاء ينتحل رأي أستاذهم هو أسقلينوس وهو رأي التجربة لأنّ الطبّ إنّما حصل لهم بالتجربة.

ولم يزل الطبّ ينتقل من هؤلاء التلاميذ إلى من علّموه حتى ظهر غورس ونظر في رأي التجربة وقواها وخلّف من التلاميذ ولد وقريب سبعة، مرقس وجروجيس وماسطيس وفوليس وماهانس وأسقواطيس الأوّل وسيفورس وكلّ واحد من هؤلاء ينتحل رأي أستاذه في التجربة.

ولم يزل الطبّ يجري من هؤلاء على السداد إلى أن ظهر أسقلينوس الثاني فنظر في الآراء القديمة فوجد أنّ الذي ينبغي أن يعتقد هو رأي أفلاطون، فانتحله،

Vefat ettiğinde kendi ailesinden arkasında üç öğrenci bırakmıştı. Bunlar Heraklides oğlu Hipokrat, Magares ve Arkhas. Fakat daha birkaç ay geçmeden Magares vefat etti, onun arkasından Arkhas da öldü. Böylece geriye Hipokrat, kendi asrında örnek teşkil eden diğer şeylerde yani tıp ve felsefede bilgin ve erdemlerle kemale ermiş, benzeri olmayan biri olarak kaldı. Öyle ki sonunda iş, insanların onu [tıp] tanrısı olarak kabul etmesine kadar vardı.

Hipokrat kıyas ve tecrübe metodunu, onu eleştirmek isteyenlerin çaresiz kalacağı bir şekilde güçlendirdi. Tıbbı yabancılara öğretti ve onları evladı gibi kabul etti. Çünkü Hipokrat dünyadan tıbbın kaybolup gitmesinden korktu. Asklepios ailesinden bazı öğrencileri ardıl olarak bıraktı. Kendi ailesinden ise oğulları Thessalus'u, Dracon'u ve oğlundan daha üstün olan kızı Malana Erisa (Maia Orthia)'yı, torunlarından Hipokrat b. Thessalus'ı ve Hipokrat b. Dracon'u, yakınlarından ve yabancı öğrencilerinden birçok tabip bıraktı. Bunlar: Malazun, Maserhes, Missiyanus, Pavlulus -ki en parlak öğrencilerinden ve ardıllarındandı-, Manisiyun, Ostas, Saus, Gurus, kendi ailesinden Sitiyos ve Matales.

Tıp ilmi bunlardan Galen'in ortaya çıkışına kadar aktarılmaya devam etti. Birinci Asklepios ile Gurus arasındaki zamanda olanlar şunlardır: Suridus, Maynus, Sadamas, Mssinadus, Birinci Sokritus, Sakalimus, Semuilus, Aftimiyakhus, Kzafimun, Aghanis, Heracles, Oskurus.

Eflâtun ve İkinci Asklepios arasındaki zamanda da şu gibi kimseler vardı. Milon, Agrigentli Acron, Tabip Themistius, Philinus, Kosofoles, Birinci Herophilus, Eski Andromachus, Philagurus, Makhanus, [Na]stos, Syphurus, Galus, Milyatas, Hierocles, Tabib Pisagor.

Filozoflardan bu çağda yaşayanlar ise Pisagor, Theophilus, Theon, Empedokles, Öklid, Savari, Timataus, Anaksimenes, Demokritos –ki bu Hipokrat'a tabi olmuş, Hipokrat da üstadı [ikinci] Asklepios'la aynı düşüncedeydi- ve Thessalus.

فلمّا توفّي خلّف من أهل بيته من التلاميذ ثلاثة نفر، وهم: أبقراط بن ايرقلس، وماغاريس، وأورخس، فلم تمض مدّة أشهر حتى توفّي ماغاريس ولحقه أورخس، وبقي أبقراط وحيد دهره كامل الفضائل عالمًا بسائر الأشياء التي بها يضرب المثل، أعني الطبّ والفلسفة، إلى أن بلغ به الأمر أن عبد.

وقوّى صناعة القياس والتجربة تقوية عجيبة لا يتهيّأ الطاعن أن يحملها، وعلّم الغرباء الطبّ وجعلهم أشباه أولاده، لأنّه خاف أن يفنى الطبّ من العالم، وخلّف من التلاميذ من آل أسقلينس، أمّا من أولاده ثاسلوس ودراقن ومالانا أرسيا ابنته؛ وكانت أفضل من ابنه؛ ومن أولاده بقراط بن ثاسلوس بن بقراط، وبقراط بن دراقن بن بقراط، ومن التلاميذ القرباء والغرباء خلف كثير مثل مالادن، وماسرخس وميسيانوس وبولولس، وهو أجلّ تلاميذه وخليفته، ومانيستون، وأسطاث، وساوس، وغورس واسطيوس من أهل بيته وماثاليس.

ولم يزل الطبّ ينتقل من هؤلاء الأطبّاء إلى من علّموه إلى أن ظهر جالينوس. وكان في الفترة التي بين أسقلينوس وبين غورس: سوريدوس، وماينوس، وسادماس، ومسينادس وسقروقس الأوّل وسقلموس وسمويلس واوطيماخس وقذفيمون وأغانيس وايرافلس وأسقوروس.

وكان في الفترة بين أفلاطون وأسقلينوس الثاني: ميلن، والاقراغيطي وثامسطيوس الطبيب وافيليوس وقوذيفولس وايرافلس الأوّل واندرامايخس القديم وافلاغورس وماحيس وسطس وسيفروس وغالوس ومليطاس وايروقلس وفوثاقورس الطبيب.

وكان في هذا الوقت من الفلاسفة فثاغورس وذيوفيلس وثاون وأنباذقليس وأقليدس وساورى وطيماتاوس وأنكسمانس وديمقراطيس -فإنّه لحق بقراط وهو مع أستاذه أسقلينوس-، وثاسلس.

Hipokrat ve Galen arasındaki dönemde olanlar şunlardır: Tabib ve Hipokrat'ın kitaplarının yorumcusu Seklipius, Tabip Birinci Ancylaus, Lukos, kıyas metodunu savunan İkinci Erasistratus, İkinci Milon, Galus, *İlaçlar* adlı eserin sahibi Mihridate (Mithridates), Hipokrat'ın kitaplarının yorumcusu Skales, yine bu kitapların yorumlayıcısı Malitanes, Galunos, Hımslı Magnus (Magnus Emesensus), Yeni Andromachus, Atinalı Sunakhus, Büyük Rufus, Epiolopius, *Nabız* adlı eserin sahibi Hericanes, Hipokrat'ın kitapalarının yorumcusu Birinci Dioskoridos, merhemler üzerine çalışan Thiadhiritos, Mestiyaus, hiyel metodunu tekrar canlandırıp savunan Mares (İkinci Thessalus). "Tıp çare bulmaktan ibarettir" diyen Birinci Thessalus'in kitaplarından birisi bunun eline geçmişti. Her nasılsa metodik (hiyel) okulun kitaplarının yakılmasından geriye kalmış bir kitaptı. Onu benimseyip kabullendi ve "Metodik yöntem dışında bir tıp yöntemi yoktur" dedi. Bununla insanların kıyas metoduna ve tecrübe yöntemlerine bağlılıklarının kaybolmasını amaçlamıştı. İçeriği bu kitaptan alınmış birçok eser yazdı. Tabiplerin bir kısmı bu metodu kabul etmeye bir kısmı ise onu reddetmeye devam ettiler. Derken Galen geldi, bu yöntemi çelişkili buldu ve bu yöntemi çürütüp bu yönteme dair bulduğu bütün kitapları toptan yaktı. Metodik tıp yöntemini ortadan kaldırdı.

Agriton, Ephaphius, Kharikthanes, Eurobases, Marites, Phaphulus, Markus, Braghalis, Tabip Hermes, Julianus, Machur Akhinas. İlkleri Agriton olan bu on iki tabip, kendilerinin on iki gök burcunu benzemek sûretiyle insanların faydasına olan ilaçların geliştirilmesinde birbirlerine yardım etmişlerdir.

İlaçların kullanımında hata etmeyen Philos, tabip İkinci Demokritos, Afrosis, Anaksaphitrates, Afrodes, tabip Batlamyus, tabip Sokrat, ilimlere âşık olan Marfos, Soros, sihirbaz Theodoritos, göze mil çeken Forios ve temiz ahlâk sahibi, insanlara çok faydası dokunan, ülkeler arasında seyahat eden, karadan denizlerden ve adalardan basit drogları toplayan, bunların şekillerini tek tek çizen, faydalarını tek tek sayan Aynzirbli (Antep) Dioskoridos. Dioskoridos bu drogların faydasını deneyle doğrulayıp farklı farklı sonuçlar elde etmeyince onları tek tek tespit edip resimlerini çizmiştir. Ondan sonra gelenlerin hepsi ondan almışlar ve ihtiyaç duydukları basit ilaçların hepsi hakkında onun dediklerini söylemişlerdir.

وكان في الفترة التي بين بقراط وجالينوس: سقلبيوس الطبيب المفسّر يكتب بقراط وأنقيلاوس الأوّل الطبيب ولوقس وأرسيسطراطس الثاني القياس؛ وميلن الثاني غالوس ومتريديطوس صاحب العقاقير وسقالس المفسر لكتب أبقراط ومالطانس المفسّر لهذه الكتب وغالونس ومغنيس الحمصي وأندراماخس القريب، وسوناخس الاثيني وروفس الكبير وأبيولوبيوس واريجانس صاحب النبض وداياسقوريدس الأوّل المفسّر لكتب بقراط وثياذريطوس العامل للمعجونات ومستياوس ومارس الحيلي. وكان قد وقع إليه كتاب من كتب ثاسلس الأوّل الذي كان يقول: إنّ الطبّ حيلة، وكان بقي بعد إحراق كتب الحيل فانتحله، وقال لا صناعة غير صناعة الحيل أعني الطبّ وأراد فساد الناس عن اعتقاد القياس والتجربة ووضع كتبًا كثيرة أخذها من ذلك الكتاب. فلم يزل مع الأطبّاء يقبلها بعضهم ويردّها بعضهم حتى ظهر جالينوس فناقضه وأفسدها عليها وأحرق ما وجد منها بالكلّية ، وأبطل صناعة الحيل.

اقريطن وافافيس وخاركثانس وأورباسيس وماريطس وفافولوس ومارقس وبرغالس وهرمس الطبيب وبولانس وماخور باخكناس؛ وهؤلاء الاثنا عشر طبيبًا الذين أوّلهم أقرايطن، عاضد بعضهم بعضًا في تأليف الأدوية لمنفعة الناس تشبّهًا لهم بالبروج الاثني عشر.

وفيلس الذي لا يخطئ في علاج، وديمقراطس الثاني الطبيب وأفروسس وانكسافطراطيس وافروديس وبطلميوس الطبيب وسقراطيس الطبيب ومارفس العاشق للعلوم وسورش وثيادريطوس الساهر، وفوريس قادح العين وداياسقوريدس العين زربى صاحب النفس الزكيّة النافع للناس المنفعة الجليلة السائح في البلاد المقتبس لعلوم الأدوية المفردة من البراري والبحار والجزائر المصوّر لها المعدّد لمنافعها، فلمّا صحّت له بالتجربة ووجدها غير مختلفة أثبتها وصوّرها وعنه أخذ جميع من جاء بعده وبه يقول على جميع ما احتاجوا إليه من الأدوية المفردة،

Sonra Hipokrat'ın kitaplarını yorumlayan Palladios, Galen'in kendisinden oldukça fazla drog ve özellikle kadın hastalıkları konusunda türlü türlü ilaçlar aldığı kadın tabip Kleopatra, Asclepiades, Altın adam Soranus, Herakles et-Tarayitî, Kral Eudemus, Savrus el-Filistinî, Ghalos el-Hımsî, Ksenokrates, Mertanos, tabip Diyojen, göz doktoru Zualis el-Kehhal, Asclepiades el-Belâzurî, Hipokrates el-Khwarussini, Laon, Arios et-Tarsusî, Fimen el-Harrânî, Atinalı Modikos, klavuz Herakles, Butros, Phordadis, Aynzirbli Theophratus Antrimatros, Arius et-Tarsusî, Filonya macununu icat eden Philos et-Tarsusî, Gannicus el-Mısrî, Totosos el-İskenderânî, Valens, kullandığı ilaçlar iyi sonuç verdiğinden ilaçların kendisine boyun eğdikleri düşüncesi nedeniyle "itaat edilen" lakaplı Sokoros, Thanon, Airon el-Harrânî. Bütün bu kimselerin hepsi basit ilaçları icat edenler olup Galen Bileşik Droglar Hakkında adlı kitabında onlardan birçok şey almıştır.

Bu dönemdeki filozoflar ise şunlardır: Zenon el-Kebir, Zenon es-Sağir, Kratilos el-Mantıkî, Ramon el-Müstevfî, Glaukon en-Nusaybinî, Sokrat, Demokrit, Aristoteles, Theophrastus, Eudemus, Fafamis, Akhrusis, Diyojen el-Kelbî, Platis, Phimatus, Asklepios, Galen'in hocası Ermines er-Rumî, Galen'i seven Glaukon, Kral İskender, İskender el-Afrodisî, Porphyrios es-Sûrî, Proklos el-Eflâtunî, Stefanus el-Mısrî, Shes, Rames.

Galen'in vefatından hicri iki yüz doksan senesine kadar geçen sürede bu dönemdeki tabipler de şunlardır: Stefan, Casius, Ankhilaus, Marinus –ki bu dört tabip İskenderiyeli olup, bunlar Galen'in kitaplarını yorumlamışlar, onları derlemiş ve özetlerini çıkarmışlardır-, Timaisoas et-Tarsusî ve Magnus el-İskenderânî, Stefan el-Harrânî, telifle uğraşması nedeniyle evine aşırı bağlılığından dolayı "Hilal" lakaplı Semioy(?), Oreibasios, Paulus of Aegina, kadınlar konusunda ebeler sadece kendisine akıl danıştıklarından dolayı lakabı "ebe" olan Oreibasios el-Kevâbilî, göz doktoru Dioskoridos, Atinalı Maphalis, Afrostos el-İskenderânî ve tıbbın değişik dallarında uzman olan Nitos, Marcus er-Rumî, Airon, Rurabanak.

وبلاديوس المفسّر لكتب بقراط وقلاوبطر امرأة طبيبة وجالينوس أخذ عنها أدوية كثيرة وعلاجات شتّى وخاصّة في أمور النساء، وأسقلبيادوس وسرانوس الذهبي واراقلس الطرايطي، وأدوميس الملك، وساروس الفليسطني، وغالس الحمصي، وكسانواقرطس، ومرطانس، وديوجانس الطبيب، وذوالس الكحال واسقليادس البلاذري وبقراطيس الخوارسني، ولاون، وأريوس الطرسوسي وفيمن الحراني ومودوقس الإثني وايراقلس الهادي وبطروس وفردادس وثافراطس العين زربي وانطماطروس وأربوس الطرسوسي وفيلس الطرسوسي الذي له معجون الفلونيا وغانسوس المصري، وطوطوسوس الإسكندراني واليس، وسقورس المطاع لأنّ الأدوية كانت تطاوعه فيما يستعملها، وثانون وآيران الحراني، وجميع هؤلاء أصحاب أدوية مفردة، وجالينوس أخذ منهم كتبه في الأدوية المركّبة.

ومن كان في هذه الفترة من الفلاسفة زينون الكبير وزينون الصغير واقراطس المنطقي ورامون المستوفي وأغلوقن النصيبيني وسقراط وديمقراط وأرسسطاطاليس وثاوفرسطس وأوديموس وفافامس وأخروسيس وديوجانس الكلبي وفيلاطس وفيماطوس وأسقلينوس وأرمنيس الرومي معلم جالينوس وأغلوقن المحب لجالينوس، والإسكندر الملك والإسكندر الأفروديسي وفرفوريوس الساوري وابرقليس الأفلاطوني، واسطفانس المصري، وسحس ورامس.

ومن وفاة جالينوس وإلى سنة تسعين ومئتين للّهجرة فالأطبّاء في هذه الفترة؛ اصطفن، وجاسيوس وانقيلاوس، ومارينوس، فهؤلاء الأربعة الإسكندريون، وهم الذين فسّروا كتب جالينوس وجمعوها واختصروها، وطيماوس الطرسوسي ومغنس الإسكندراني، وأصطفن الحراني، وسموای الملقب بالهلال لكثرة ملازمته منزله لاشتغاله بالتأليف وأرباسوس، وفولس، وأرساسالوس القوابلي لمشاورة القوابل إيّاه في أمور النساء وداياسقوريدس الكحال، ومافالس الاثيني، وأفرويطس الإسكندراني ونيطس وهو من الحذّاق في سائر صناعات الطبّ، ومارسوس الرومي وأيرون وروربانك.

Bu dönemde zikredilen filozoflar şunlardır: Themistius, Porphyrios es-Sûrî, Yahyâ en-Nahvî, Drayos, Ankhilaus, Emersus, Aminious, Paulus, Plutarkhos, Eudemus, Aynzirbli Magara, Atinalı Saros, Edi et-Tarsûsî. Birinci Asklepios zamanından hicretin iki yüz doksan altı yılına kadar olan sürenin toplamı [altı bin üç yüz on altı yıldır][1].

İşte bu Antik bilgelerin ve Yunanlı filozofların haberlerinden bize ulaşanlardır. Hamd, âlemlerin rabbi Allah'a olsun. Onun salatı nebimiz Muhammed (a.s.)'a ve bütün ailesine olsun. Doğruyu Allah en iyi bilir.}[2]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında bulunan Hatime kısmındaki okunamayan birçok kelime ve özel isim -bu son parantez de dahil-, *Müntehabu Sıvâni'l-hikme*'den ve İshak b. Huneyn'in *Târihu'l-etibbâ ve'l-felâsife* isimli eserinden tamamlandı. Bu bölümdeki özel isimlerin Antik dönemdeki müsemmaları tam tespit edilemediğinden ilim âleminde Latin harfleriyle yazımında bir standart maalesef henüz oluşmamıştır. Dolayısıyla bu neşirde buradaki isimlerin yazımında şu usul uygulandı: a) Eğer ismin kimi gösterdiği tespit edilmişse okuyucunun kolay bilgi edinebilmesi için ismin bugünkü yazılış şekli gösterildi. b) İsmin müsemmasının tarafımızdan tespit edilemediği durumlarda temel olarak şu kaynakların tercihleri esas alındı. i. Franz Rosenthal'in İshak b. Huneyn, *Tabakâtü'l-etibbâ*'nın İngilizce çevirisi. ii. Latin harfleriyle gösterildiği durumlarda Bedevî'nin Sicistânî'nin *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme* neşri. iii. İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inin Rıza Teceddüd neşrinin sonundaki fihrist, iv. İbnü'n-Nedîm'in el-Fihrist'inin Bayard Dodge tarafından yapılan İngilizce tercümesi, v. Gustav Flügel'in İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist* neşrine eklediği notlar ve dipnotlar. c) Bizim tarafımızdan ve diğer modernler tarafından telaffuzu tespit edilemeyen isimler ise Arapçadaki telaffuz şekilleriyle yazıldı.

2 Yahyâ en-Nahvî'den başlıklı bu bölüm, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

ومن الفلاسفة المذكورين ثامسطيوس وفرفريوس الصوري، ويحيى النحوي، ودرانوس وأنقيلاوس، وأمونيوس، وفولوس، وأفروطورخس وأدوميس وماغارا العين زربي وساروس الإثيني وأدي الطرسوسي، فجملة السنين من وقت أسقلينس الأوّل إلى سنة ستّ وتسعين للّهجرة [ستّ آلاف وثلثمئة وسبع عشرة سنة][1]}.[2] والله أعلم بالصواب.

١ نحن أكملنا المتن بـ[ستّ آلاف وثلثمئة وسبع عشرة سنة] من تاريخ الأطبّا والفلاسفة لإسحاق بن حنين لإتمام المعنى.

٢ ح، ص، ج – {ولنختم تاريخ أفضل الأطبّاء... ...فجملة السنين من وقت أسقلينس الأوّل إلى سنة ستّ وتسعين للهجرة [ستّ آلاف وثلثمئة وسبع عشرة سنة]}.

{İslâmî Dönemdeki Filozofların Haberleri}[1]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Antik filozofların tarihine, İslam döneminde yaşamış sonraki filozofların tarihlerini ve bazı faydalı bilgilerini eklemek istiyoruz.

[38]

(Ebû Zeyd) Huneyn b. İshak (el-İbâdî) [ö. 260/873]

Huneyn mütercimdir. Yunanca'yı ilk defa açıklayıp, Süryanice'ye ve Arapça'ya aktaran odur. İskender'den sonraki çağlarda Arapça ve Yunancayı birlikte ondan daha iyi bilen biri yoktur. Me'mûn ve Mu'tasım döneminde yaşamıştır. Bağdat doğumludur. Şam'da yetişmiş ve orada eğitimini almıştır.

Huneyn Hristiyan kilisesine girer ve Mesih'in şeriatının kanunlarına göre ibadet ederdi. Âdeti olduğu üzere yine bir gün kiliseye girmişken kilisede bir resim gördü ve üzerine tükürdü. Ardından da şöyle dedi: "Bu, şeriat ve aklın kabul etmediği bir bidattir. Heyet ve sûretten münezzeh olan Allah Teâlâ'ya ibadet edilen bir mekânda resimler asmak nasıl caiz görülür?" Bu yüzden başpiskopos onu bir süre evinde hapsetmiş, o da düşündüğü bazı meseleleri hapisteyken yazmıştır. Aristoteles ve Eflâtun'un kitaplarını şerh etmiştir. Sonra başpiskopos ondan özür dileyince, onun özrünü kabul etmemiş ve kiliseye dönmeyerek ilimlerin yayılması ile meşgul olmuştur. Şöyle demiştir:

"İnsanların bilgisine, âdetine ve sınıfına uygun olan bir vakitte ye."

"Dünyanın bedbahtlığından korkan, ahiretin saadetini kazanamaz."

1 Başlık, Hamidiyye nüshasından eklendi.

{أخبار الحكماء الإسلاميين}[1]

بسم الله الرحمن الرحيم

نريد أن نضمّ إلى تواريخ القدماء تواريخ الحكماء المتأخّرين من الإسلاميين وبعض فوائدهم.

[٣٨]

(أبو زيد) حنين بن إسحق (العبادي)

المترجم، كان أوّل من فسّر اللغة اليونانية، ونقلها إلى السريانية والعربية، ولم يوجد في هذه الأزمنة بعد الإسكندر أعلم منه باللغة العربية واليونانية. وكان في عهد المأمون والمعتصم، وكان بغدادي المولد، ونشأ بالشام وتعلّم بها.

وكان يدخل بيعة النصارى، ويتعبّد على قوانين شريعة المسيح، فدخل على عادته يومًا في البيعة فرأى فيها صورة فتفل الصورة التي فيها، وقال: هذه بدعة لا يجوّزها الشرع والعقل، وكيف يجوّز نصب الصور في موضع يُعبد فيها الله تعالى الذي هو منزّه عن الصورة والهيئة، فحبسه الجاثليق مدّة في داره. فصنّف في مدّة حبسه المسائل المنسوبة إليه، وفسّر كتب أرسطو وأفلاطون .ثم اعتذر إليه الجاثليق فما قبل عذره، وما عاد إلى البيعة واشتغل بنشر العلوم.

وقال: كلّ زمانٍ يلائم علمًا وعادةً وصنفًا من الإنسان.

وقال: من خاف شقاوة الدنيا ما اكتسب سعادة العقبى .

---

١ ص، ج، ف، غ – أخبار الحكماء الإسلاميين.

[39]

Huneyn Oğlu İshak [ö. 298/910]

İshak b. Huneyn, el-Müktefî billah'ın yakın dostlarından biriydi. Bir gün halife oğlunu veliaht tayin etmek amacıyla fal bakması için onu çağırdı. Halifeye şöyle dedi: "Onun işi henüz tamama ermemiştir ve hilafete de uygun değildir." İshak [daha sonra] şöyle demiştir: "el-Müktefî billah'ın yükselenine baktım ve onun üç yükseleninde de "onuncunun sahibi"ni (sâhibü'l-âşire) gördüm. Böylece anladım ki kendisinden sonra emirlik kardeşinindir." İshak'ın dediği gibi de gerçekleşti ve el-Müktefî'den sonra el-Muktedir tahta oturdu.

İshak'ın birçok eseri vardır, bunların çoğunluğu astroloji ve tıp hakkındadır.

İshak vezir Abbas b. el-Hasen'e şöyle demiştir: "Ey vezir! İnsanların hafızasına ulaşan herkesi diller övgü ve yergi ile anar. Sen zatın nedeniyle övülen olmaya çalış, yoksa insanların amacına göre değil."

İshak İslam'ı güzel yaşamaya çalışan biriydi. el-Müktefî oğlunun biat merasiminde onu veziri Abbas'la aynı tutmuştur.

{İshak b. Huneyn babasına şöyle sordu: "Bana gösterdiğin itinaya ve ilmi almaya doğamın yatkınlığını bilmem hasebiyle hangi kitapları okumamı ve bir şey hakkındaki bilgimin artması şeklindeki amacımı gerçekleştirebilmem için ne yapmamı tavsiye edersin?" Huneyn şöyle cevap verdi: "Ben senin İlk Filozof [Aristoteles]'in öğrenilmesini emrettiği şeyin dışında kendisine şiddetle ihtiyacın olan başka bir şey bilmiyorum. Bu öyle bir şeydir ki sen onun sayesinde adı ulu olan Bârî Teâlâ ile benzeşmekte; hayvanlardan ise ayrılmaktasın. Araplar ona "Nutuk" derler, Yunanlılar ise legein yani söz (kavl) kelimesinden türeterek "Logos" adını verirler." Bunun üzerine İshak şöyle dedi: "Bu bilimde kitaplar çok olduğuna göre hangi kitaptan başlamam konusunda bana yol göster." Buna karşılık Huneyn şöyle dedi: "*Kategoriler* kitabı[ından başlamalısın]." İshak, "Niçin *Kategoriler* kitabını ve niçin filozof Aristoteles'e ait olanı tercih ettin?" diye sorunca Huneyn şöyle cevapladı: "Çünkü *Kategoriler* kitabı, bu ilmin başlangıcıdır. Aristoteles'e ait olana gelince çünkü ondan başkası günümüze gelmemiştir. Bu anlamda Arkhütas'ın kitabı gibi bir başka kitap [günümüzde] mevcut olsaydı ben onu senin için tercih ederdim. Arkhütas, Yunanlılar'ın hikmetinin çoğunu başlatan Pisagor'un takipçilerinden biridir. Sokrat, Eflâtun, Öklid, Apollonos, Arşimedes, Batlamyus ve diğer filozof ve mühendisler ondan öğrenmişlerdir."}[1]

1 Ragıp Paşa Fatih nüshalarında vardır. Hamidiyye ek bölümde Kindî başlığı altındadır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[٣٩]

ابنه إسحق

كان من ندماء المكتفي بالله، وقد دعاه يومًا ليختار طالعًا ليجعل ابنه وليّ عهده، فقال له: هذا لا يتمّ أمره ولا يصلح للخلافة، وقال: تأمّلت طالع المكتفي بالله فوجدت صاحب عاشرة في ثالث طالعه، فعلمت أنّ الأمر بعده لأخيه، وكان كما قال، وجلس بعده المقتدر.

ولإسحق تصانيف كثيرة، وكان الغالب عليه الأحكام والطبّ.

وقال للوزير العباس بن الحسن: أيّها الوزير، إنّ من تصدّى لحفظ الناس ذكرته الألسن بالمدح والذمّ فاجتهد أن تكون ممدوحًا في ذاتك لا بحسب أغراض الناس.

وكان إسحق ممّن حسُن إسلامه، وقد أشركه المكتفي في بيعة ابنه مع وزيره العبّاس.

{سأل إسحق بن حنين أباه: ما الذي تشير عليّ أن أقرأ من الكتب وأن أجعل غرضي معرفته في شيء بيده بحسب ما أعلم من عنايتك لي ومن تهيّؤ طبيعتي لقبول العلم؟ فقال حنين: ما أعلم أشدّ ضرورةً منك إليه إلا ما أمرك الحكيم الأوّل بتعرّفها، وهي التي أنت بها مشارك للباري جلّ ثناؤه ومنفصل عن البهائم، وهو الذي تسمّيه العرب نطقًا واليونانية لوغس مشتقّ من لوغس أي بالقول، فقال إسحق: فإذا كانت الكتب في هذا الفنّ كثيرةً فأرشدني أيّ كتاب أبتدئ به، فقال حنين: كتاب قاطيغورياس، فقال إسحق: فلم اخترت كتاب قاطيغورياس ولم اخترت الذي للحكيم أرسطو؟ قال حنين: أمّا كتاب قاطيغورياس فلأنّه ابتداء هذا العلم، وأمّا الذي للحكيم فلأنّ غيره ليس بموجود في هذا الوقت، ولو كان غير هذا الكتاب موجودًا في هذا المعنى وهو كتاب أرخطس لاخترته لك. وكان أرخطس من شيعة فيثاغورس هو المبتدي لأكثر حكمة اليونانيين، وعنه أخذ سقراط وأفلاطون وأقليدس وأيلوس وأرشميدس وبطلميوس وسائر الحكماء والمهندسين.}[1]

١ ح، ص، ج – {سأل إسحق... ...والمهندسين}. ومندرج تحت عنوان الكندي في الفصل الملحق في آخر نسخة ح.

[40]

Tabip Hubeyş [3./9. yy]

Hubeyş öncekilerin tabiplerinden ve mühendislerinden biriydi. Tıp konusunda pek çok eseri vardır. Tedavilerinde isabet kaydeden biriydi. Onun sözlerinden bazıları şöyledir:

- "Yalan her türlü musibetin başıdır."
- "Kini terk eden onurlandırıcı şeylere ulaşır."
- "Yakın bazen düşmanlığıyla uzak olur, uzak da sevgisiyle yakın."
- "Nefsi şerefli olan, sadece hikmetle dost olur."

[٤٠]

حبيش الطبيب

كان من الأطبّاء المتقدّمين والمهندسين، وله تصانيف كثيرة في الطبّ، وكان مصيبًا في المعالجات. ومن كلامه:

٥ الكذب رأس كلّ بليّة.

من ترك الحقد أدرك معالي الأمور.

قد يكون القريب بعيدًا بعداوته والبعيد قريبًا بمودّته.

قال: من كرمت نفسه لم يكن إلا بالحكمة أنسه.

[41]

Sâbit b. Kurre el-Harrânî [ö. 288/901]

Sâbit b. Kurre felsefî ilimlerin bütün alanlarında tam bir filozoftu. Sabiîlerden olup rasatlar yapan Muhammed b. Câbir b. Sinân'ın da dedesiydi. Halife el-Mu'tazıd ona büyük saygı gösterirdi. Onun saygı gösterişlerinden biri şöyle gerçekleşmiştir: el-Mu'tazıd, Sâbit'in elinden tutmuş ona kendi bahçesini gezdiriyordu. Derken ansızın elini Sâbit'in elinden çekti. Sâbit bu durumdan ürkünce şöyle dedi: "Ya Sâbit! Ben elimi elinin üstüne koyduğum zaman hata ettim, yanlış yaptım. Çünkü ilim üstündür, ona üstün olunamaz." İşte bu onun en zirve saygısıdır. Sâbit'in kendi tasnifi olan *ez-Zahîre* adlı bir kitabı vardır ki tıp konusunda nadir bulunan eserlerdendir.

Sâbit Bağdat'ta Halife'nin huzurunda Sabiîliğin yenilenen liderliğinin temelini oluşturmuştur. Çağında felsefe ilimlerinin bütün alanlarında onun benzeri kimse bulunmamıştır. Güneş'e dair yararlı gözlemleri vardır. Halife Muvaffak oğlu el-Mu'tazıd'ı İbn Bülbül'ün evinde hapsettiği zaman İsmail b. Bülbül'ü oğlunun yanına girip çıkması ve ona arkadaşlık etmesi için Sâbit'e gönderdi. Sâbit, her gün onun yanına üç defa gider, onunla konuşur, onu teselli eder ve ona felsefenin durumlarını, geometri, astronomi ve başka bilimlerin hallerini öğretirdi. Böylece el-Mu'tazıd onu çok sevdi ve mekânını onunla güzelleştirdi. Hapisten çıkınca kölesi Bedir'e şöyle dedi: "Senden sonra öyle bir adamdan müstefid oldum ki!" Kölesi bunun kim olduğunu sorunca "Sâbit" dedi. el-Mu'tazıd hilafet makamına getirilince Sâbit'e çok güzel bir köyü ikta olarak verdi. Çoğunlukla halife onu genel, özel her mecliste önüne oturturdu. Sâbit otururken Bedir ve vezir ayakta dururlardı.

Sabiî [Ebû İshak İbrahim] şöyle anlatmıştır: "Sâbit'i rüyamda gördüm ve ondan istifadeyle bir nükte öğrendim. Daha sonra unuttuğum bu nükteyi bir süre sonra hatırladım. Bu nükte şöyleydi: "Bu şifa mesabesindeki kelimelerden felsefenin meyvelerini topla. Bil ki bizim duyularımızla algıladığımız uyanıklık, aslında bir uykudur. Aklımızla anladığımız uyku ise aslında bir uyanıklıktır. Bizde duyu galebe çaldığından biz durumun bundan farklı olduğuna hükmederiz. Tersine akıl duyuya galebe çalarsa bu hükümde gerçeği bütün açıklıyla sana söyler. Bu apaçık olduğuna göre duyulardan iyice kurtulman gerekir, her ne kadar uyanıklığın onun yönünden olduğunu zannetsek bile; akıl elbisesini giymen gerekir, her ne kadar uykunun onun tarafından olduğunu zannetsek bile."

[٤١]

ثابت بن قرّة الحرّاني

كان حكيمًا كاملًا في أجزاء علوم الحكمة، وكان من الصابئين، وهو جدّ محمّد بن جابر بن سنان صاحب الرصد، وكان المعتضد يكرمه، ومن إكرامه له أنّ المعتضد طاف معه في بستان له، ويده على يد ثابت، فانتزع بغتةً يده من يد ثابت ففزع من ذلك فقال له: يا ثابت، أخطأتُ حين وضعتُ يدي على يدك وسهوتُ، فإنّ العلم يعلو ولا يعلى، فهذه غاية إكرامه، وله كتاب الذخيرة من تصنيفه كتاب نادر في الطبّ.

وثابت هو أصل ما تجدّد للصابئة من الرئاسة ببغداد بحضرة الخلفاء، ولم يكن في زمانه من يماثله في جميع أجزاء علوم الفلسفة، وله أرصاد حسنة للشمس، ولـمّا حبس الموفّق المعتضد في دار ابن بلبل تقدّم إسماعيل بن بلبل إلى ثابت أن يدخل إليه ويؤانسه، وكان يدخل إليه كلّ يوم ثلاث مرّات يحادثه ويسلّيه ويعرّفه أحوال الفلاسفة وأمر الهندسة والنجوم وغيره، فشُغف به المعتضد ولطف محلّه فلمّا خرج من حبسه قال لبدر غلامه: أيّ رجل أفدنا بعدك! فسأله عنه فقال: ثابت. ولماّ تقلّد الخلافة أقطعه ضياعًا جليلةً، وكان يُجلسه بين يديه كثيرًا بحضرة الخاصّ والعامّ ويكون بدر والوزير قائمين وهو جالس.

فإنّ الصابئي قال: رأيت ثابتًا في النوم واستفدت منه نكتة ذهبت عني وبعد حين تذكرتها وهي أنّه قال: خذ ثمرة الفلسفة من هذا الكلمات الشافيات، اعلم أنّ اليقظة التي لنا بالحسّ هي النوم، والحلم الذي لنا بالعقل هو اليقظة، وبغلبة الحسّ علينا حكمنا أنّ الأمر يخالف هذا وإلا فغلب العقل على الحسّ يتصدّع لك الحقّ في هذا الحكم، فإذا وضح هذا ينبغي أن تتفصّى من الحسّ وإن ظننّا أنّ اليقظة من ناحيته، وتتلبّس بالعقل وإن ظننّا أنّ الحلم من ناحيته.

{Ebü'l-Hasen Sâbit b. Kurre el-Harrânî Sabiîlerdendi. Kadim ilimler konusundaki yeterliliği dışında Sabiîlik'te büyük bir sermayeye ve büyük bir önderliğe sahipti. Ben onların kendi mezhepleri hakkında yazılmış birçok kitabını gördüm. Bunlar şu anda Temîm'in yanındadırlar. Değerinin yüceliği ve ilimdeki konumunun büyüklüğü sayesinde sanki Yahyâ en-Nahvî ile Proklos arasında bir konumda kabul edilmiştir. Sâbit'in bu iki filozofa karşı yazılmış, bir deste kâğıdı kapsayan uzun bir kitabı vardır.}[1]

{Ebû Süleyman es-Siczî şöyle anlatmıştır: Kendisi ve filozoflardan bir grup Sicistan'da hükümdarın huzurunda yani Ca'fer b. Bânûyeh'in huzurunda toplandıklarında İslam filozoflarının sözü geçmiş. Hükümdar şöyle demiş: "Çok olmalarına rağmen biz onlar arasında kendimizde Sokrat, Eflâtun ve Aristoteles makamını tutan bir filozof bulamıyoruz?" Ona "Kindî de mi değil?" diye sorulunca "Kindî de değil" demiş ve eklemiş: "Çünkü Kindî bilgisinin bolluğuna ve çıkarımının güzelliğine rağmen, ifadesi kaba, tatlılığı az, ahlâkı orta düzeydedir ve filozofların hikmetli sözlerinden çok ödünç almıştır. Sâbit b. Kurre'ye gelince o da liderliği zorlar ve bu ilme şiddetli bir şekilde bağlıdır. Sonra bütün insanlar bu ikisinden sonra gelirler. Öncelik bu ikisinindir."

Sâbit'in huzurunda Pisagor'dan, Pisagorculardan ve bunların manası anlaşılmaz bir şekilde sayıları yüceltmelerinden bahsedildi. Sâbit şöyle dedi: "Bu adam ve izleyicileri, aklî durumların bilgisi konusunda hata ve yanlışa düşmekten uzak, adları yüce ve değerli kimselerdir. Dolayısıyla sayıların tabiatına, ne bize ve ne de bizden öncekilere ulaşmamış sırlı şeyler şeklinde vakıf olmuş olmaları mümkündür. Çünkü onların ilimleri inkıraza uğramıştır ve bize kadar gelmemiştir."}[2]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye'de ek bölümdedir. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

2 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye'de ek bölümdedir.

{وأبو الحسن ثابت بن قرّة الحراني كان من الصابئية وله سوى براعته في علوم الأوائل رأس مال كثير ورياسة عظيمة في الصابية، وقد رأيت عدّة كتب مصنّفة في مذاهبهم هي عند تميم الآن، وقد بلغ من جلالة قدره وعظم محله في العلم أنّه جعل كالمتوسّط بين يحيى النحوي وبين برقلس، وله عليهما كتاب طويل مشتمل عليه دوست كاغط.}[1]

{وذكر أبو سليمان السجزي أنّه اجتمع هو وجماعة من الحكماء عند الملك أي جعفر بن بابويه بسجستان فجرى حديث فلاسفة الإسلام، فقال الملك: ما وجدنا فيهم على كثرتهم من يقوم في أنفسنا مقام سقراط وأفلاطون وأرسطاطاليس، فقيل له: ولا الكندي؟ قال: ولا الكندي، فإنّ الكندي على غزارته وجودة استنباطه رديّ اللفظ قليل الحلاوة متوسّط السيرة كثير العارة على حكمة الفلاسفة، وثابت ألزم للقطب وأشدّ اعتناقًا لهذا الفنّ، ثم جميع الناس يتفاوتون بعدهما ولهما السبق.

وجرى عند ثابت ذكر فيثاغورس وشيعته وتعظيمهم للعدد الذي لا يفهم معناه، فقال ثابت: إنّ الرجل وشيعته أجلّ قدرًا وأجلّ شأنًا أن يقع لهم سهو وخطأ في معرفة الأمور العقلية، فيجوز أن يكون قد وقفوا من طبيعة العدد على أشياء سرائر لم تنته إلينا ولا إلى من تقدّمنا، وإنّ علومهم انقرضت ولم تصل إلينا.}[2]

١ ص، ج – {وأبو الحسن... ...دوست كاغط}؛ ح: في ملحقه

٢ ح: في ملحقه {وذكر أبو سليمان... ...ولم تصل إلينا}.

[42]

Ebû Osman ed-Dımeşkî (Sa'îd b. Ya'kûb) [ö. 302/914'ten sonra]

Sa'îd b. Ya'kûb erdemli kimselerin önde gelenlerinden ve öncekilerin kitaplarını tercüme eden kimselerdendir. Bu konuda ondan önce, Huneyn b. İshak ve oğlu İshak'tan sonra sadece Sâbit b. Kurre sayılabilir. Arapça ve Yunancası fasih idi, güvenilir mütercimlerdendi. Tercümelerinde geçen sözlerinden bazıları şunlardır:

"Alçak ve çukur yerin en çok suya sahip olması gibi ilim ehlinden alçak-gönüllü olan da en çok ilme sahip olur."

"Göz şehvete baktığı zaman kalp tercih bakımından kör haline gelir."

"Umut gözüyle ölüme bakan onu uzak görür. Aklının gözüyle ölüme bakan, onu yakın bulur."

"Akıl nefsin duruluğudur; cehalet ise bulanıklığı."

{Ebû Osman ed-Dımeşkî Bağdat'ın sayılı tabiplerindendi. Kendini Ali b. Îsâ el-Vezîr'e ve yönetimindeki hastaneye hasretmişti.}[1]

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[٤٢]

أبو عثمان الدمشقي (سعيد بن يعقوب)

سعيد بن يعقوب، هو من متقدّمي الأفاضل ونقلة كتب الأوائل، ومن له السبق في ذلك بعد حنين وابنه وثابت بن قرّة، وكان فصيحًا باللغة العربية واليونانية، معتمد النقل. من ترجمته:

المتواضع من طلّاب العلم أكثرهم علمًا، كما أنّ المكان المنخفض أكثر البقاع ماء.

وإذا أبصرت العين الشهوة عمِي القلب عن الاختيار.

ومن نظر إلى الموت بعين الأمل رأى بعيدًا، ومن نظر إليه بعين عقله وجده قريبًا.

وقال: العقل صفاء النفس والجهل كدرها.

{وهو من أطبّاء بغداد المذكورين، وكان منقطعًا إلى عليّ بن عيسى الوزير والمارستان في يده.}[١]

١ ص، ج – {وهو... ...في يده}.

[43]

Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî [ö. 313/925]

Râzî hayatının başlangıç dönemlerinde kuyumcuydu. Sonra simya ilmiyle meşgul olmaya başladı. İlaçların dumanları sebebiyle iki gözü de iltihaplanınca tedavi etmesi için bir doktora gitti. Doktor ona şöyle dedi: "Senden beş yüz dinar altın almadıkça seni tedavi etmeyeceğim." Bu parayı ona ödedi ve "İşte budur simya, yoksa benim uğraştığım değil" diye söyledi. Bunun üzerine simyayı terk etti ve tıpla uğraşmaya başladı. Öyle ki onun eserleri, kendinden önceki tabiplerin eserlerini geçersiz kıldı.

İbn Sînâ onun hakkında şöyle söylemiştir: "O, işi gücü, idrar ve gayta kültürleri üzerine düşünmek olan fuzulî işleri yüklenmiş bir adamdır." İbn Sînâ, doğru söylemiştir; çünkü Râzî, tıbbî tedaviler konusunda zirveye ulaşmış; şişlikler, habisler ve bunun gibi şeyler hakkında söz söylemiştir. Şöyle demiştir: "Zehirler üç tanedir. Dumanda pişmiş yiyecek, bozuk süt ve kokmuş balık."

Muhammed Zekeriyyâ'nın pek çok kitabı vardır. Doğma büyüme Reylidir. Tıbbı Ali b. Rabben et-Taberî'den okumuştur.

Kadı İbn Sâ'id şöyle demiştir: "Râzî metafizik hakkında derinlere dalamamıştır ve metafiziğin yüce maksadı hakkında da bir kavrayışı yoktur. Bu nedenle onun görüşü karmakarışıktır; değersiz ve kötü yolları takip etmiş, düşüncelerini anlayamadığı ve meşreplerini tanımadığı grupları eleştirmiştir."

Beldeler arasında dolaşıp duran, sepet kafalı, başı kocaman bir ihtiyardı. Eğitim için büyük bir azametle oturur, onun arkasından öğrencileri ve onların arkasından da öğrencilerinin öğrencileri otururdu.

Fakirlere ve hastalara çok lütfeden, ikram eden ve yardımsever biriydi. Onlara günlük bol bir tayın verirdi. Tuttuğu yoldan ve kitaplarından hiçbir zaman ayrılmadı. Çok bakla yemekten mütevellit gözünde yaşlık vardı.

Felsefeyi Ali el-Belhî'den okuduğunu söylerdi. el-Belhî ülke topraklarında dolaşan, felsefe ve kadim ilimlere dair bilgisi iyi biriydi. Râzî ise açık zihinli, zekî, zamanının büyük bir kısmını kendinden faziletli kimselerin yazdıklarını mütalaayla ve onlar üzerinde düşünüp çalışmakla geçiren gayretli biriydi. Onun şiirlerinden biri şöyledir:

[٤٣]

محمّد بن زكريّا الرازي

كان في بدء أمره صائغًا، ثم اشتغل بعلم الإكسير، فرمدت عيناه بسبب أبخرة العقاقير، فذهب إلى طبيب ليعالجه، فقال: لا أعالجك حتى آخذ منك خمسمئة دينار، فدفع إليه ذلك وقال: هذا هو الكيمياء لا ما اشتغلت به، فترك الإكسير واشتغل بالطبّ، حتى نسخت تصانيفه تصانيف من قبله من الأطبّاء المتقدّمين.

وقال ابن سينا في حقّه: هو المتكلّف الفضولي الذي من شأنه النظر في الأبوال والبرازات، وقد صدق، لأنّه بلغ الغاية في المعالجات الطبّية وتكلّم بالعوراء والخبائث فيما سوى ذلك. وقال: السموم ثلاثة: أكل الشواء المغموم، واللبن الفاسد، والسمك المُنتن.

ولمحمّد مصنّفات كثيرة جدًّا، ومولده ومنشأه بالريّ، وقرأ الطبّ على بن زين الطبري.

قال القاضي ابن صاعد: إنّ الرازي لم يتوغّل في العلم الإلهي ولا فهم غرضه الأقصى فلذلك اضطرب رأيه وتقلّد آراء سخيفة وانتحل مذاهب خبيثة، وذمّ أقوامًا لم يفهم عنهم ولا اهتدى لسبلهم.

وكان ينتقل في البلدان وكان شيخًا كبير الرأس مُسفَّطه، وكان يجلس للتعليم بعظمة فيجلس دونه التلاميذ، ودون التلاميذ تلاميذ.

وكان كريمًا متفضّلًا بارًّا بالفقراء والأعلّاء، وكان يجري عليهم الجِرايات الواسعة، ولم يفارق المدارج والنسخ، وكان في بصره رطوبة لكثرة أكل الباقلّاء.

وكان يقول إنّه قرأ الفلسفة علي البلخي، وكان البلخي جوّالًا في البلاد وحسن المعرفة بالفلسفة والعلوم القديمة، وكان الرازي فطنًا ذكيًّا مجتهدًا في جلّ أوقاته بالاجتهاد والتطلّع والفكر في ما دوّنه الأفاضل. ومن شعره:

"Ömrüme and olsun! Bilmiyorum; ihtiyarlığın acil yolculuğu görüne yazmışken yolculuğum nereye?

Dağılmış heykelden ve çürümüş bedenden çıkışından sonra ruhun mahalli nerede?"

[44]

Ali b. Rabben et-Taberî [ö. 247/861'den sonra]

Ali b. Rabben Merv şehrinin önde gelenlerinden biriydi. Onun yüce bir himmeti, İncil ve tıp konusunda ilmi vardı. Oğlu da tam bir filozoftu. Bunu o, *Firdevsü'l-hikme* adlı kitabında anlatmaktadır. Onun birçok kitabı bulunmaktadır.

لَعَمْرِي مَا أَدْرِي وَقَدْ آذَنَ البِلَى بِعَاجِلِ تِرْحَالٍ إِلَى أَيْنَ تِرْحَالِي
وَأَيْنَ مَحَلُّ الرُّوحِ بَعْدَ خُرُوجِـهِ مِنَ الْهَيْكَلِ الْمُنْحَلِّ وَالْجَسَدِ الْبَالِي

[٤٤]

علي بن ربّن الطبري

٥ كان من كبار مدينة مَرْو، وله همّة رفيعة وعلم بالإنجيل والطبّ، وابنه كان حكيمًا كاملًا يعرف ذلك من كتابه المعنون بفردوس الحكمة، وله مصنَفات كثيرة.

[45]

Ebü'l-Hayr el-Hasen b. Bâbâ b. Süvâr b. Behnâm el-Bağdâdî [ö. 410/1019?]

Behnâm "beh" ve "nâm" şeklinde iki kelimeden bileşik Farsça bir kelimedir ve "hayırlı isim" anlamındadır. Tercüme konusunda mahir biriydi. Çoğunlukla Süryanice'den Arapça'ya tercüme yapmıştır. Felsefeyi Yahyâ b. Adiy'den okumuştur. Üstün bir zekâsı ve kavrayışı vardı. Tıpta zirveye ulaşmış ve bu nedenle kendisine "yeryüzünün Mahmûd'u" denilmiştir. Zira o dönemde Sultan Mahmûd'un krallığı gerçekten azametliydi. Ebü'l-Hayr'ı bir fakir çağırdığı zaman yürüyerek gider ve ona şöyle derdi: "Bu yürümeyi fısk ehline ve zorbalara uğradığım zamanlar karşılığında bir kefaret olarak kabul ediyorum" Onu bir sultan çağırdığı zaman heybet ve vakarla, Türk kölelerle birlikte büyüklük kostümleri içinde ve savaş atlarına binerek giderdi. Sanatının hakkını zayıflar için alçakgönüllülükle, ileri gelenler için ise büyüklük duygusuyla tam olarak verirdi. Bu şekilde davranmak Hipokrat, Galen ve diğer bütün hekimlerin yoludur. Kimi alçakgönüllü davranıp zühdü ve yardımlaşmayı esas almıştır. Kimi de hikmetini açığa vurmuş ve bu sayede hikmet güzellikleri zahiren görülmüştür.

İbn Hindû şöyle anlatmıştır: Tıp sanatının faydasını reddeden bir topluluğun önderi vardı. Bu nedenle üstadım İbnü'l-Hammar'a karşı düşmanlık duyguları içindeydi ve halkı ona karşı kışkırtıyordu. Derken bu önder, üstadıma başının ağrısından şikâyet edince üstat ona "Şifa bulmak için başının altına içinde tıp sanatının uygulamalarını inkâr ettiğin kendi kitabını koy!" dedi ve onu tedavi etmedi.

İbnü'l-Hammâr Bağdat doğumluydu. Fakat Me'mûn b. Muhammed Hârizmşah onu Hârizm'e götürdü. Mahmûd b. Sebüktekin Hârizm'i işgal edince onu Gazne'ye götürdü ve onu İslam'a davet etti ancak o reddetti.

Uzun yaşadı, hatta yüz yaşını geçti. Bir gün bir okulda "**İnsanlar başıboş bırakılacaklarını mı zannediyorlar?**" (el-Ankebût, 29/1-2) âyetlerini okuyan bir öğretmene rastladı. Durdu ve bir saat boyunca ağladı ve geçip gitti. Aynı gece uykusunda Nebi (s.a.)'yi gördü. Nebi ona şöyle diyordu:

[٤٥]

أبو الخير (الحسن) بن بابا بن سوار بن بهنام البغدادي

وبهنام كلمة فارسية مركّبة من كلمتين، وهي به ونام أي اسم الخير، وكان خبيرًا بالنقل، وقد نقل كثيرًا من السرياني إلى العربي، وقرأ الحكمة على يحيى بن عديّ، وكان في نهاية الذكاء والفطنة، وبلغ في الطبّ إلى غاية قيل له محمود الأرض، وكان ملك محمود عظيمًا، وكان إذا دعاه الفقير مشى راجلًا وقال له: جعلت هذا المشي كفّارة لمروري إلى أهل الفسق والجبابرة، فإذا دعاه سلطان ركب في زيّ العظماء بالمماليك الترك والخيول الجياد مع الهيبة والوقار، ووفّى صناعته حقّها بالتواضع للضعفاء، وبالتعاظم على العظماء، وهذا كان طريق بقراط وجالينوس وجميع الحكماء، فمنهم من تواضع فلزم الزهد والتعاون، ومنهم من أظهر من حكمته ما ظهرت به محاسن الحكمة.

وحكى ابن هندو: كان زعيم الفرقة النافية للطبّ يعادي أستاذي ابن الخمار ويغري العامّة، فاشتكى الزعيم رأسه إلى أستاذي فقال له: ضع تحت رأسك الكتاب الذي نفيت فيه فعل الطبّ لتشفى، ولم يعالجه.

وهو بغدادي المولد، وقد حمله إلى خوارزم مأمون بن محمد بن خوارزم شاه، فلمّا استولى محمود بن سبكتكين على خوارزم حمله إلى غزنة وعرض عليه الإسلام فأبى.

وعُمّر حتى جاوز المئة، ومرّ يومًا بمعلّم في مكتب يقرأ ﴿أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا﴾ (سورة العنكبوت، ٢/٢٩)، فوقف وبكى ساعةً ومرّ، فرأى في منامه تلك الليلة النبيّ ﷺ وهو يقول له:

"Yâ Eba'l-Hayr! İlmin kemale ermesine rağmen senin gibi birinin benim nübüvvetimi inkâr etmesi çirkin bir şeydir." Böylece Nebi (a.s.) eliyle İslam'a girdi. Uykusundan uyanınca Müslüman olduğunu açıkladı ve yaşının ileri olmasına rağmen fıkıh öğrendi, Kur'ân'ı ezberledi ve iyi bir Müslaman olarak bilindi.

Ebû'r-Reyhân onun için kesin bir felaket öngörüsünde bulundu. Derken bir gün Sultan Mahmûd onu çağırdı ve ona bineğini gönderdi. Hakkâklar çarşısına uğradı; hayvan ürktü ve Ebü'l-Hayr'ı sürükleyip öldürdü.

İbn Sînâ bir mektubunda şöyle demektedir: "Ebü'l-Hayr'a gelince onlardan biri değildir. Umulur ki Allah bize onunla karşılaşmak nasip eder de böylece ya faydamız ya da istifademiz hâsıl olur." Nüshaları çıkaranlardan biri "Ebü'l-Hayr'a gelince..." yerine "Ebû Nasr'a gelince..." şeklinde yazıyor ki bu bir hatadır. Zira Ebû Nasr el-Fârâbî Ebû Ali İbn Sînâ'nın doğumundan otuz yıl önce vefat etmiştir.[1]

Sultan Mahmûd filozof Ebü'l-Hayr'a "Humâr Nahiyesi" denilen bir nahiye bağışlamıştı. Böylece Ebü'l-Hayr bu nahiyeye nispet edilir oldu. Onun felsefî ilimlerin çeşitli alanlarına dair birçok kitabı vardır. Bunların içinde filozofların ve Hristiyanların görüşleri arasındaki uyuma dair bir makale, kadimlerin görüşlerine göre Bârî Teâlâ, şeriat hakkında ve bunların kaynağının izahı hakkında bir makale, saadet hakkında bir makale bulunmaktadır. Bunların dışında birçok ilimde onun pek çok kitabı vardır. Ben[2] onun Vezir el-Emîn Ebû Saîd'e yazılmış, içinde şifalı kelimeler olan bir mektubunu görmüştüm. İnsanın yaratılışına dair bir kitabı da vardır ki öncekilerin birçok remizli sözlerini o kitapta çözmüştür. Ona İkinci Hipokrat da denilmiştir. Buna layıktır. Zira [rüyasında] Nebi (s.a.) onu âlim diye isimlendirmiştir.

---

1 Bu ifadelerin kaynağı olan İbn Sînâ'nın Kiyâ'ya mektubunda orijinal ifadeler şöyledir: وأما أبو نصر الفارابي ... فيكاد أن يكون أفضل من سلف من السلف، ولعل الله يسهل معه الالتقاء، فتكون استفادة وإفادة. "Ebû Nasr el-Fârâbî ise... neredeyse öncekilerin en faziletlisidir. Umulur ki Allah onunla karşılaşmayı kolaylaştırır da istifade ve fayda olur." İbn Sînâ, *Risâle ilâ Ebî Ca'fer İbn Merzubân el-Kiyâ*, (Abdurrahma Bedevî, Aristo İnde'l-Arab, 2.bs. Kuveyt: Vekâletü'l-Matbûât, 1978, içinde), s. 122; Şehrezûrî'nin metninde dile getirilien bu ifadenin "Ebü'l-Hayr" olduğu şeklindeki bu iddianın asıl kaynağı Beyhakî'nin *Tetimme Sıvâni'l-hikme*'sidir. Çünkü Şehrezûrî, *Siyretü'ş-Şeyh*'i Cüzcânî'den değil, Beyhakî'den aktarmaktadır. Öyle görünüyor ki Beyhakî ve onu takiben Şehrezûrî, buradaki ifadenin Ebü'l-Hayr olduğunu ve İbn Sînâ'nın çağında yaşayan İbnü'l-Hammâr'ı (ö. 410/1019 [?]) gösterdiğini düşünmektedirler. Beyhakî'nin İbn Sînâ biyografisine müdahalelerini gözönüne almakla birlikte (Dimitri Gutas, *İbn Sînâ'nın Mirası*, trc. C. Kaya, (İstanbul: Klasik, 2004), s. 2-3) metinde yer alan "karşılaşma, faydalanma ve fayda verme" gibi ifadelerin Beyhakî'yi bu görüşe yönelttiği düşünülebilir.

2 Bu paragrafın asıl kaynağı *Tetimme Sıvâni'l-hikme* olduğundan "ben" ifadesinden Zahîrüddin el-Beyhakî anlaşılmalıdır.

يا أبا الخير، مثلك مع كمال علمك يقبح أن تنكر نبوّتي، فأسلم على يده صلّى الله عليه و سلّم، فلمّا انتبه من منامه أظهر الإسلام، وتعلّم الفقه على كبر سنّه، وحفظ القرآن، وحسُن إسلامه.

وقد حكم له أبو الريحان بنكبة قاطعة، فدعاه السلطان محمود يومًا وبعث إليه مركوبه، فمرّ على سوق الخفّاقين فنفرت الدابّة وأهلكته.

وقال ابن سينا في بعض كتبه: فأمّا أبو الخير فليس من عداد هؤلاء، ولعلّ الله يرزقنا لقاءه فيكون إمّا إفادة وإمّا استفادة، وبعض الناسخين يكتب 'فأمّا أبو نصر' وهذا غلطٌ، لأنّ أبا نصر مات قبل ولادة أبي علي بثلاثين سنةً.

وقد أعطى السلطان محمود للحكيم أبي الخير ناحية يقال لها ناحية خمار، ونسب إلى تلك البقعة، وله تصانيف كثيرة في أجزاء العلوم الحكمية، فيها مقالة في الوفاق بين رأي النصارى والفلاسفة، ومقالة في الإيضاح على رأي القدماء في الباري تعالى والشرائع وموردها، ومقالة في السعادة، وله غيرها كتب كثيرة في فنون. ورأيت له رسالة إلى الوزير الأمين أبي سعيد فيها كلمات شافية، وكتاب خلق الإنسان وقد حلّ فيه كثيرًا من رموز الأوائل، وقيل له بقراط الثاني، وحقّ له ذلك لأنّ النبيّ ﷺ سمّاه عالمًا.

{İbn Suvar'a insanların içinde bulundukları ahlâki durumları ve inanmaya devam ettikleri inançları hakkında "Bunların tamamı mı hak, yoksa çoğunluğu mu? Bunların tamamı mı bâtıl, yoksa çoğunluğu mu?" şeklinde sorulunca "Mesele devasa, cevap önemsiz" dedi.

"Öğret bize ki Allah da sana öğretsin. Çünkü ilmin kuyusu, ona inen kırbalar farklı farklı olsa da, gelip üşüşen susuzlar etrafında ne kadar çok olsa da hâlâ doludur" denilince "Doğru söylediniz" dedi ve ekledi: "Şunu bilin ki doğanın insanları ele geçirdiğine ve doğanın etkilerinin inanılan görüşte ve tercih edilen ahlâkta onlara galip geldiğine bakılırsa bunların çoğunun batıl olduğu görülür. Çünkü aklın sultanı, doğanın ülkesinde yabancıdır. Yabancı olan zelildir. Eğer aklın hükmü, onun gereği ve onun cevherine yaraşan ve ona eklenen güzel şeyler iyice düşünülürse bunların çoğunun da hak olduğu görülür. Üzerinde düşünülen ister görüş, ister ahlâk, ister adet, ister yaratılış olsun, bu bahsedilen iki nedene binaen karar ve hüküm gerçekleşir. Buna göre hak, inananlarının çokluğuyla hak olmaz ve sahiplenenlerinin azlığıyla da batıla dönüşmez. Batıl da aynen böyledir.}[1]

1 Bu kısım Hamidiyye nüshasında ek bölümde yer almaktadır.

{وسئل ابن سوار عمّا فيه الناس من السيرة وما يتمّ عليه من الاعتقاد أحقّ كلّه أو أكثره أو باطلٌ كلّه أو أكثره؟ فقال: المسألة هائلةٌ والجواب هيّنٌ.

قيل فأفدْنا أفادك الله، فإنّ ركيّة العلم لا تبرح ولو اختلفت عليها الدِّلاء، وكثر على حافّاتها الورّاد فقال: صدقتم اعلموا أنّه إذا لُحظ استيلاء الطبيعة عليهم وغلبة آثارها فيهم في الرأي المعتقد والسيرة المؤثرة فأكثر ذلك باطلٌ لأنّ سلطان العقل في بلاد الطبيعة غريب والغريب ذليل وإن لُحظ حكم العقل وما يجب به ويليق بجوهره ويحسن مضافًا إليه فأكثر ذلك حقّ كان الملحوظ رأيًا أو سيرة أو عادة أو خليقة، وعلى حسب هاتين العلّتين يكون القضاء ويقع الحكم والحقّ لا يصير حقًّا بكثرة معتقديه، ولا يستحيل باطلًا بقلّة منتحليه وكذلك الباطل.}[1]

١ {وسئل ابن سوار... ...الباطل} مندرج في ملحق ح.

[46]

Mettâ b. Yûnus [ö. 328/940]

Mettâ b. Yûnus mütercimdir. Hristiyan bir filozoftur. Aristoteles'in kitaplarını şerh etmiştir. Onun mantık ve başka konularda birçok kitabı vardır. Onun sözlerinden bir kısmı şöyledir:

"Saadet nefsanî, bedenî ve haricî olmak üzere üç türlüdür. Nefsanî saadet hakikî ilimler ve bunun arkasından gelen övgüye değer ahlâkî hasletler, erdemler ve güzel yaşayıştır. Bedenî saadet organların tamlığı, bedenin bileşim ve karışımının güzelliğidir. Haricî saadet ise güzel bir dünya geçimi, dünyalığın elde edilmesi ve bunun akıl ve şeriatın yönelttiği doğrultuda harcanmasıdır. Bu saadetlerin hepsi ancak nadir insanlarda bir araya gelebilir."

[47]

Muhammed b. Câbir el-Harrânî el-Bettânî [ö. 317/929]

Bettânî Me'mûn çağından sonra yaygın bilinen astronomi gözlemlerini yapan kimsedir. Felsefî ilimlerin dallarının ayrıntılarını bilen bir kimseydi. Rasat için büyük paralar harcamıştı. Bettân Harran'ın köylerinden biri olup Muhammed b. Câbir oraya nispet edilir.

[٤٦]

متّى بن يونس

المترجم، كان حكيمًا نصرانيًا، وشرح كتب أرسطو، وله تصانيف في المنطق وغير ذلك. ومن كلامه:

السعادات ثلاثٌ، نفسانيةٌ وبدنيةٌ وخارجيةٌ، فالنفسانية هي العلوم الحقيقية ويتبعها الأخلاق المحمودة، والفضائل والسيرة الحسنة، والبدنية كمال الأعضاء وجودة التأليف والتركيب، والخارجية حسن اكتساب الدنيا وتحصيلها وإنفاقها في وجهها على ما يوجبه العقل والشرع ولا تجتمع تلك السعادات لأحد إلا في النوادر.

[٤٧]

محمّد بن جابر الحرّاني البتّاني

صاحب الرصد المشهور بعد أيّام المأمون، وكان عارفًا بتفاصيل أجزاء الحكمة، وقد أنفق أموالًا في الرصد، وبتّان قرية من قرى حرّان، وإليها ينتسب.

[48]

eş-Şeyhü'l-Fâdıl Muhammed b. Muhammed (Ebû Nasr el-Fârâbî) [ö. 339/950]

Ebû Nasr el-Fârâbî olarak bilinir. Babası ordu komutanıydı. Uzun yıllar Bağdat'ta yaşadı. Sonra Şam bölgesine intikal etti ve vefatına kadar orada ikâmet etti. Dünyadan elini eteğini çekmiş, az ile yetinen, önceki filozoflardan yaşayışı en sade olanıydı.

Şöyle anlatılmıştır: Başlangıçta Dımaşk'ta felsefe ile uğraşan, felsefe hakkında düşünen ve öncekilerin görüşlerini mütala eden sıradan bir bekçiydi. Ekonomik durumu ise zayıftı. Anlatılır ki geceleyin mütalaa ve yazı için sabahlar; bekçi kandiliyle aydınlanırdı. Meşhur oluncaya kadar bir müddet böyle devam etti, öğrencileri çoğaldı ve çağının yegâne filozofu oldu. Seyfüddevle b. Hamdân ile bir araya geldi; Seyfüddevle ona büyük ikramlarda bulundu ve onun katında konumu yüce oldu. Onun akıl danıştığı biriydi.

Denilmiştir ki o, Seyfüddevle'den sadece her gün için arkadaşlarına harcadığı dört dirhemi kabul etmiştir. Ne bir meskene, ne bir hayvana ve ne de dünya işlerinden herhangi bir şeye meyletmiştir.

Başlangıçta bir kâdî olduğu da söylenmiştir. Marifetlerin farkına varınca kadılığı terk etmiş ve ilimleri öğrenmeye rağbet etmiştir.

Anlatıldığına göre felsefe okumasının sebebi şudur: Bir adam ona Aristoteles'in kitaplarını emanet olarak bırakmış. Derken onların içindekilere bakmış ve kendinde bunları kavramada büyük bir yetenek olduğunu görmüş ve kitapları tam olarak öğreninceye kadar okumaya başlamış. Allah Teâlâ taksiratını affetsin!

Fârâbî Türkistan'ın Fârâb bölgesinden Muhammed b. Muhammed b. Tarhan'dır. "İkinci mualllim" olarak adlandırılmıştır. Kendisinden önceki İslam filozofları içinde ondan daha erdemli biri geçmemiştir. Filozofların dört tane olduğu söylenmiştir: İkisi İslam'dan önce ki bunlar Aristoteles ve Hipokrat'tır. İkisi de İslam'dan sonra ki bunlar Ebû Nasr [el-Fârâbî] ve Ebû Ali [İbn Sînâ]'dır. Ebû Nasr'ın vefatı ile Ebû Ali'nin doğumu arasında otuz sene vardır. Bu bakımdan Ebû Ali onun kitaplarının öğrencisi sayılır.

[٤٨]

الشيخ الفاضل محمّد بن محمّد (أبي نصر الفارابي)

والمعروف بأبي نصر الفارابي، وكان أبوه قائد جيش، وكان ببغداد مدّة ثم انتقل إلى الشام، وأقام بها إلى حين وفاته، وكان مجتنبًا عن الدنيا مقتنعًا بالقليل منها يسير سيرة المتقدّمين.

وقيل: إنّه كان في أوّل أمره ناطورًا بدمشق دائم الاشتغال بالحكمة والنظر فيها والتطلّع إلى آراء المتقدّمين، وكان ضعيف الحال، حكي أنّه كان بالليل يسهر للمطالعة والتصنيف يستضيء بقنديل الحارس، وبقي كذا مدةً حتى اشتهر وكثرت تلاميذه، وصار أوحد زمانه، واجتمع بسيف الدولة بن حمداني فأكرمه إكرامًا عظيمًا وعظمت منزلته عنده، وكان له مشيرًا.

وقيل: إنّه لم يقبل من سيف الدولة كلّ يومٍ إلا أربعة دراهم ينفقها على أصحابه، لم يعتنِ بمسكن ولا ببهيمة ولا بشيء من أمور الدنيا.

وقيل إنّه كان في أوّل أمره قاضيًا، فلمّا شعر بالمعارف نبذ ذلك وأقبل على تعلّم العلوم.

وقيل: إنّ سبب قراءته الحكمة أنّ رجلًا أودع عنده كتب أرسطو فنظر فيها فصادفت منه قبولًا عظيمًا فتحرّك إلى قراءتها حتى أتقنها، روّح الله تعالى دنسه.

هو محمّد بن محمّد بن طرخان من فاراب تركستان، وهو الملقّب بالمعلّم الثاني، ولم يكن قبله أفضل منه في حكماء الإسلام. وقيل الحكماء أربعة: اثنان قبل الإسلام وهما أرسطو (وإبوقراط)، واثنان في الإسلام وهما أبو نصر وأبو علي. وكان بين وفاة أبي نصر وولادة أبي علي ثلاثون سنة، وكان أبو علي تلميذًا لتصانيفه.

Kitâbü Ahlâki'l-hükemâ adlı eserde geçtiğine göre es-Sâhib b. Abbâd Ebû Nasr'a çeşitli hediyeler gönderip onu çağırdı ve onunla görüşmek istedi. Ebû Nasr sakınıp çekindi ve onun gönderdiği hediyeleri kabul etmedi. Derken zamanın getirdiği belalar onu buldu ve Ebû Nasr; üzerinde kirli, değersiz, yenleri bol bir elbise ve alacalı bir külah ile Rey'e ulaştı. Türk görünümü üzere sakalları kısa, köse birisiydi. es-Sâhib, "Kim beni Ebû Nasr'a ulaştırırsa veya onu bana gelmeye teşvik ederse ona kendisini zengin edecek para ihsan edeceğim" derdi. Fârâbî bunu fırsat bilip es-Sâhib'in sohbet meclisine kimliğini gizleyerek girdi. Meclis nedimlerle, sosyeteyle ve eğlence erbabıyla dolup taşıyordu. Günahı sevaba eklediler ve ona ayıplama oklarını fırlattılar. Böylece mecliste her kim varsa hepsi Ebû Nasr ile alay etti. Ebû Nasr ise sohbeti onların nefislerini rahatlatıncaya ve içki akıllarını başlarından alıncaya kadar bu eziyete katlandı. Kadehler devrildi ve başlar düştü. Bunun üzerine Ebû Nasr eski bir Arap çalgısı getirdi ve dinleyenleri uyutan makamda bir melodi icra etti. Mecliste bulunan herkes üzerine ölüm inmiş gibi kendinden geçti. Onun yanında sırf bu iş için hazırladığı bir alet bulunduğu da rivayet edilmektedir. Udun üzerine şöyle yazdı: "Ebû Nasr el-Fârâbî huzurunuza geldi. Siz onunla alay ettiniz, o da sizi uyuttu ve çekip gitti." Sonra Rey'den kılık değiştirip kimliğini gizleyerek bir dostuyla birlikte çıktı ve Bağdat'a yöneldi. es-Sâhib ve nedimleri kendilerine gelince bu adamın musikî sanatındaki yeteneğine hayret ettiler ve onun dostluğunu kaçırmış olmanın pişmanlığını duydular. Sonra es-Sâhib şöyle dedi: "Kadehlerinizi onun şerefine kaldırın, kim bilir umulur ki zaman onu bize tekrar geri getirir." Derken bir çalgıcı udu getirip şöyle dedi: "Ey efendimiz es-Sâhib! Bu adam benim çalgımın üzerine bir şeyler yazmış." es-Sâhib yazıya bakınca onun Ebû Nasr olduğunu anladı, üzüntüsünden elbisesini parçaladı ve yardım isteyerek yardımcılarını onu getirmeleri için hazırlattı. Fakat Ebû Nasr adeta yer yarılmış yerin içine girmiş, "el-Kârızu'l-Anzî"[1] gibi olmuştu. es-Sâhib, Fârâbî'nin hiçbir izine rastlayamadı ve ondan hiçbir haber alamadı. Geri kalan ömründe onun dostluğunu kaçırmış olmanın ve bilgisinden istifade edememenin üzüntüsüyle adeta çok uzaklarda olan Ankâ-yi muğribe özlem duyar gibi yaşadı.

1 el-Kârizu'l-Anzî: Anzî kabilesine mensup Arap Cahiliye Şairi. Yemiş toplamak için çıkıp bir daha geri dönmediğinden Arap dilinde gidip geri gelmemek, kaybolmak, yer yarılıp yerin içine girmek karşılığı darb-ı mesel olarak kullanılır.

وفي كتاب أخلاق الحكماء أنّ ابن عبّاد بعث لأبي نصر الهدايا واستحضره واشتاق إلى ارتباطه وأبو نصر يتعفّف وينقبض ولا يقبل منه شيئًا حتى ضرب الدهر ضرباته ووصل أبو نصر إلى الريّ وعليه قباء زريّ وسخ وقلنسوة بلقاء وكان أثط قصيرًا على هيئة بعض الأتراك، وكان الصاحب يقول من أرشدني إلى أبي نصر أو دعاه إليّ أعطيته مالًا أغناه، فانتهز أبو النصر الفرصة حتى دخل مجلس الصاحب متنكّرًا، وكان المجلس غاصًّا بالندامى والظرفاء وأرباب اللّهو، فأضافوا الجرم إلى الثواب، ورمَوا إليه أسهُم العتاب، واستهزأ بأبي نصر كلّ من كان في ذلك المجلس، وهو يحتمل أذًى حتى اطمأنّت أنفسهم بمجالسته وأنساهم الشراب ذكره، ودارت الكؤوس ومالت الرؤوس، وحمل أبو نصر مِزهرًا واستخرج لحنًا مع وزن نوم المستمعين، وصار كلّ واحد منهم كالذي يُغشى عليه من الموت، وقيل: كانت معه آلةٌ أعدّها لهذا الشأن؛ وكتب على البربط: قد حضر أبو نصر الفارابي واستهزأتم به فنوّمكم وغاب. ثم خرج من الريّ متنكّرًا مع رفقة متوجهًا تلقاء بغداد، فلمّا أفاق الصاحب وندماؤه تعجبّوا من حذقه في صناعة الموسيقى، وتأسّفوا على فوات منادمته. ثم قال الصاحب: أديروا الكؤوس على اسمه لعلّ الزمان يردّه علينا، فلمّا حمل المطرب العود، قال: أيّها الصاحب، قد كتب ذلك الرجل شيئًا على مزهري، فلمّا نظر إليه الصاحب وعرف أنّه أبو نصر شقّ جيبه واستغاث وجهّز أعوانه في طلبه، فكان كالقارظ العنزي، فلم يجد له أثرًا، ولم يسمع عنه خبرًا، وبقي بقيّة عمره متأسّفًا على فوات منادمته، والغفلة عن معرفته، وأين من المشتاق عنقاء مغرب.

Anlatılır ki Ebû Nasr Dımaşk'tan Askalan'a yolculuk yaparken kendilerine "Delikanlılar" denilen bir eşkıya grubuyla karşılaşmış. Fârâbî onlara "Ben Ebû Nasr'ım, bende bulunan hayvan, silah, elbise adına ne varsa alın ama beni serbest bırakın" demiş. Eşkıyalar buna yanaşmamışlar ve onu öldürmeye karar vermişler. Fârâbî yapmaya mecbur kalınca kendisi ve etrafındakilerle birlikte öldürülünceye kadar onlarla mertçe savaşmış. Bu musibet, Şam emirlerinin kalplerine çok büyük tesir etmiş ve haramileri ele geçirmişler. Ebû Nasr'ı defnedip onun kabrinin başında haramileri, el ve ayaklarını keserek idam etmişler.

Filozof Ebû Nasr el-Fârâbî şöyle demiştir: "Hikmet ve felsefe öğrenmeğe başlayan kimsenin, mizacen sihhatli bir genç olması, iyi kimselerin adabıyla terbiye edilmiş olması, ilk önce Kur'ân, dil ve şeriat ilimlerini öğrenmiş bulunması, iffetli ve dürüst olup kötülük, haksızlık, hainlik, hile ve dolandırıcılıktan uzak bulunması, geçim gailesi ile kalbinin dolu olmaması, şer'î vazifelerini yerine getirmesi, şeriatın rükünlerinden hiç birini ve sünnetin adaplarından da hiçbirini terk etmemesi, ilme ve âlimlere saygı göstermesi, ilimden ve ilim ehlinden başka bir şeyi saygıya değer saymaması, felsefeyi bir kazanç vasıtası yapmaması lazımdır. Her kim ki bu sıfatlardan farklıdır işte o gerçek filozoflardan sayılmayan sözde-filozoftur."

Fârâbî şöyle demiştir:

"Kim dünyada ilmini ahlâkı ile süslemezse ahirette nefsini mutluluğa ulaştıramaz."

"Ağacın meyve ile mükemmelleşmesi gibi saadetin kemali de ahlâkın güzelliği ile gerçekleşir."

"Kim nefsini değerinin üstünde görürse onun nefsi kemaline ulaşma konusunda perdelenir."

Fârâbî'nin hikemî güzellikler içeren birçok şiiri vardır. Onlardan biri şöyledir:

"Ben zamanı yozlaşmış gördüm, öyleyse sohbetin yoktur faydası,

Her liderde zaman yüzünden bir bezginlik var; her başın bir ağrısı,

وقيل: إنّ أبا نصر كان يرتحل من دمشق إلى عسقلان فاستقبله جماعة من اللصوص الذين يقال لهم الفتيان، فقال لهم: أنا أبو نصر خذوا ما معي من الدوابّ والأسلحة والثياب (وخلّوا) سبيلي فأبوا ذلك وهمّوا بقتله، فلمّا صار مضطرًّا ترجّل وحارب حتى قتل مع من معه، ووقعت هذه المصيبة في أفئدة أمراء الشام مواقع فطلبوا اللصوص ودفنوا أبا نصر، وصلبوهم على جذوع عند قبره.

وقال الحكيم أبو نصر الفارابي : ينبغي لمن أراد الشروع في علم الحكمة أن يكون شابًّا صحيح المزاج متأدّبا بآداب الأخيار، قد تعلّم القرآن واللغة وعلم الشرع أوّلًا، ويكون عفيفًا صدوقًا معرضًا عن الفسوق والفجور والغدر والخيانة والمكر والحيلة، ويكون فارغ البال عن مصالح معاشه مقبلًا على أداء الوظائف الشرعية غير مخلٍّ بركن من أركان الشريعة، ولا بأدب من آدابها معظّمًا للعلم والعلماء ولا يكن عنده لشيء قدر إلا للعلم وأهله، ولا يتّخذ علمه لأجل الحرفة، ومن كان بخلاف ذلك فهو حكيم زور ولا يعدّ من الحكماء.

وقال: من لا يهذّب علمه أخلاقه في الدنيا لا يسعد نفسه في الآخرة.

وقال: تمام السعادة بمكارم الأخلاق كما أنّ تمام الشجرة بالثمرة.

وقال: من رفع نفسه فوق قدرها، صارت نفسه محجوبة عن نيل كمالها.

وله أشعار حسنة حكمية منها قوله:

لَمَّا رَأَيْتُ الزَّمَانَ نُكْسًا ... وَلَيْسَ فِي الصُّحْبَةِ انْتِفَاعُ

كُلُّ رَئِيسٍ بِهِ مَلَالٌ ... وَكُلُّ رَأْسٍ بِهِ صُدَاعُ

Evime bağlandım kapanıp kaldım, bununla onurumu zilletten korudum,

Sahip olduklarım bana mey olur, içerim; onlardır elimdeki ışıltılı kadeh

Nedimlerim o meyin testileridir, testiden kadehe dökülürken sestir musiki

Sohbetinden müstefid olurum, yeryüzünden el etek çekmiş bir topluluğun."

İntihâbü's-Sıvân'da bu şiirin Ebû Ali'ye (Allah ondan razı olsun) ait olduğunu da gördüm. Yine onun şöyle bir şiiri de vardır:

"Kardeşim, bâtıl sahibinin mekânını terk et ve hakikatler için bir mekânda ol.

Çünkü ev, bizim için ebedi bir ev değildir. Kişi de yeryüzünde mucize sahibi değil.

Biz telaş içinde dönüp duran bir küre üzerinde çizgiler ve bir nakış değil miyiz?

Bu, şununla birkaç özlü kelimeyle tartışır durur,

Gökleri saran [felek-i muhît] bizim için evladır, zira merkezde izdihama girip yığışan ne kadar da çok?"

Yine onun şöyle bir şiiri vardır:

"Bedenim sizinle karşılaşmayı ağırdan alsa da kalbim, sizi acilen arzulamaktadır,

Sana yönelten şevk ve arzu diye iki itici güç varken hasret çeken yerinde nasıl oturabilir?

Ayağa kalksam da benim senden başkasına bir arzum olamaz. Bu nasıl olabilir ki? Benim için senin yerini dolduracak yoktur.

Senden önce nice kimseler bana taarruz edip kalbime girmek için izin istediler de ulaşamadılar."

لَزِمْتُ بَيْتِي وَصُنْتُ عِرْضًا بِهِ عَنِ الذِّلَّةِ اقْتِنَاعُ
أَشْرَبُ مِمَّا اقْتَنَيْتُ رَاحًا لَهَا عَلَى رَاحَتِي شُعَاعُ
لِي مِنْ قَوَارِيرِهَا نَدَامَى وَمِنْ قَرَاقِيرِهَا سَمَاعُ
وَأَجْتَنِي مِنْ حَدِيثِ قَوْمٍ قَدْ أَقْفَرَتْ مِنْهُمُ الْبِقَاعُ

رأيت في «انتخاب الصوان» أنها للشيخ أبي علي رضي الله عنه. وله أيضًا:

أَخِي خَلِّ حَيِّزَ ذِي بَاطِلٍ وَكُنْ لِلْحَقَائِقِ فِي حَيِّزِ
فَمَا الدَّارُ دَارَ خُلودٍ لَنَا وَلَا الْمَرْءُ فِي الْأَرْضِ بِالْمُعْجِزِ
وَهَلْ نَحْنُ إِلَّا خُطُوطٌ وَنَقْشٌ عَلَى كُرَةٍ وَقْعُ مُسْتَوْفِزِ
يُنَافِسُ هَذَا لِهَذَا عَلَى أَقَلِّ مِنَ الْكَلِمِ الْمُوجَزِ
مُحِيطُ السَّمواتِ أَوْلَى بِنَا فَكَمْ ذَا التَّزَاحُمِ فِي الْمَرْكَزِ

وله أيضًا:

وَيَلُومُ جِسْمِي عَنْ لِقَائِكُمْ إِلَّا وَقَلْبِي إِلَيْكُمْ شَيِّقٌ عَجِلُ
وَكَيْفَ يَقْعَدُ مُشْتَاقٌ تُحَرِّكُهُ إِلَيْكُمُ الْبَاعِثَانِ الشَّوْقُ وَالْأَمَلُ
فَإِنْ نَهَضْتُ فَمَالِي غَيْرُكُمْ وَطَرٌ وَكَيْفَ ذَاكَ وَمَالِي مِنْكُمْ بَدَلُ
وَكَمْ تَعَرَّضَ لِيَ الأَقْوَامُ قَبْلَكُم يَسْتَأْذِنُونَ عَلَى قَلْبِي فَمَا وَصَلُوا

[49]

Ebû Süleyman Muhammed b. Mis'ar el-Büstî [İhvân-ı Safâ 4./10. yy]

Ebû Süleyman Muhammed b. Mis'ar (el-Miş'ar) el-Büstî -ki Makdisî (Mukaddesî) olarak bilinmektedir-, Ebû'l-Hasen Ali b. Zehrûn ez-Zencânî, Ebû Ahmed en-Nehrecûrî, el-Avfî ve Zeyd b. Rifâ'a; bunlar bir araya gelip *İhvân-ı Safâ Risâleleri*'ni telif eden filozoflardır. Bu kitaptaki ifadeler ise Makdisî'ye aittir.

{Mukaddesî olarak bilinen Ebû Süleyman Muhammed b. Miş'ar el-Büstî'nin *İhvân-ı Safâ Risâleleri* olarak isimlendirilen elli bir risalesi vardır. Bütün bu risaleler ahlâk ve ilm-i musikiyle[1] doludur. Risale, insanlar arasında mevcut olup elden ele dolaşmaktadır.

Şöyle demiştir: Bu risaleleri Ebû Süleyman el-Mantıkî inceleyince şöyle dedi: "Mal buldular ama biriktiremediler, ağ kurdular ama avlanamadılar; dolaşıp durdular ama varamadılar, terennüm ettiler ama coşturamadılar, dokudular ama seyrek ördüler; taradılar ama ırgalayıp salladılar."}[2]

{İhvân-ı Safâ'dan olan Ebü'l-Hasen Ali b. Esâs el-Avfî şöyle demiştir: "Su, hava ve ateşin galebesi ve toprak tabiatının noksanlığı sebebiyle yumurta rutubet doğasına sahip olmuştur. Yumurtanın sarısı hava doğasına benzer; beyazı da su doğasına benzer. Bu nedenle kuş uçar. Toprak maddesi onda çok azdır. Bu nedenle kuşta diş yaratılmamıştır. Civciv yumurtanın akındandır, sarısı ise onun gıdasıdır. Kuluçka ise üreme gücü için yardımcı güç mesabesindedir."

"Kim filozofların ahlâkıyla ahlâklanmış hayırlı biri olmazsa onun hiçbir ilminde bir hayır yoktur."

"İnsanlar hakkında hüsn-ü zannı kendin için belirlenmiş bir pay kıl."

"Faziletler iyiliklerin ilkesidir. Reziletler ise kötülüklerin temelidir."

"Susmaktan dönmek sözden geri dönmekten daha iyidir. Teenniden sonra işe girişmek işe giriştikten sonra kendini tutmaktan daha akıllıcadır."

"Meşveretle bir iş hakkında tek bir akla bin aklın katılması, bu işte riske girdikten sonra karşılaşılan sorunlardan daha iyidir."}[3]

---

1 Metinde "*ilmü'l-lihâm*" şeklindedir. Bedevî'nin *Sıvânü'l-hikme*'nin tahkikindeki tercihi doğrultusunda "*ilmü'l-elhân*" kabul edildi ve buna göre tercüme yapıldı. (Sicistanî, *Sıvânü'l-hikme ve Selâse Resâil*, thk. Abdurrahman Bedevi, [Tahran: Bünyad-ı Ferheng-i İran, 1974], s. 361).

2 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

3 Bu bölüm Hamiddiyye, Yeni Cami ve Ayasofya nüshalarında el-Avfî başlığıyla daha sonra verilmiştir. Bk. Tablolar.

[٤٩]

أبو سليمان محمّد بن مسعر البستي [إخوان الصفا]

وأمّا أبو سليمان محمّد بن مِسعَر البستي ويعرف بالمقدسي، وأبو الحسن علي بن زهرون الزنجاني وأبو أحمد النهرجوري، والعوفي، وزيد بن رفاعة، فهم حكماء اجتمعوا وصنّفوا رسائل إخوان الصفا. وألفاظ هذا الكتاب للمقدسي.

{أبو سليمان محمّد بن مشعر البستي المعروف بالمقدسي، له الرسائل الإحدى والخمسون المسمّاة رسائل إخوان الصفا، وكلّها مشحونة بالأخلاق وعلم اللحام[١]، وهي موجودةٌ فيما بين الناس قد تداولتها الأيدي.

قال: ولمّا نظر فيها أبو سليمان المنطقي قال: تغنّوا وما أغنوا ونصبوا وما وجدوا وحاموا وما وردوا وغنّوا فما أطربوا وأنسجوا فهلهلوا ومشّطوا فقلقلوا.}[٢]

{وهو من إخوان الصفا، وقال: البيضة صارت رطبةً لغلبة الماء والهواء والنار عليها ونقصان طبيعة الأرض، فصفرة البيض تشبه طبيعة الهواء وبياضها طبيعة الماء فلذلك يطير الطائر، والمادّة الترابية فيه أقلّ لذلك لم تُخلق له الأسنان، والفرخ من البياض والصفرة غذاؤه، والحضانة في الطائر مُعينةٌ للقوّة المولّدة.

وقال: من لم يكن خيّرًا متخلّقًا بأخلاق الحكماء فلا خير لأحدٍ في علمه.

وقال: اجعل لنفسك من حسن الظنّ بالناس نصيبًا مفروضًا.

وقال: الفضائل مبدأ الخيرات، والرذائل أساس الشرور.

الرجوع عن الصمت خير من الرجوع عن الكلام، والإقدام على العمل بعد التأنّي أحزم من الإمساك بعد الإقدام عليه.

وقال: بالمشورة تضايف العقول إلى عقلٍ واحدٍ على العمل خيرٌ من الإشكال بعد الإقدام عليه.}[٣]

١ قد كتب عبد الرحمن البدوي في تحقيق منتخب صوان الحكمة (ص ٣٦١): "اللحام، ولم نجد لها معنى فأصلحنا كما ترى"، [يعني الألحان].

٢ ح، ص، ج – {أبو سليمان... ...فقلقلوا}.

٣ {وهو من إخوان الصفا... ...الإقدام عليه} مندرج تحت العنوان العوفي في ح، ص، ج.

[50]

Ebû Abdullah en-Nâtılî [4./10.-11. yy]

Nâtılî âlim ve güzel ahlâkla ahlâklanmış bir filozoftu. er-Reîs İbn Sînâ babasının onunla temas kurduğunu belirterek [şöyle demiştir]: "Ondan mantık kanunlarını öğrendim. Öyle derinliklere daldım ki Nâtılî buna şaşırdı. Matematik ilimlerden "Veriler (Data) ve Konikler" kısmına geldiğim zaman bana şöyle dedi: Bu şekilleri sen kendiliğinden çıkar; sonra da bunları bana sun. Bu vasıtayla benden istifade ediyordu."

Nâtılî'nin varlık hakkında güzel bir risalesi vardır ki Zât-ı Teâlâ'nın ismini açıklamıştır. Bu risâle onun İlahiyat ilimlerinde gerçekten temayüz etmiş biri olduğuna delâlet etmektedir. Nâtılî'nin iksir ilmi hakkında da bir risalesi vardır. İbn Sînâ *Kitâbü'l-Mukziyât* hariç eserlerinde onu anmamıştır.

Bir hikmet: Nâtılî şöyle demiştir: "Değerli nefsin cevherlerini araştırmak boynunun borcudur. Hakkında [kaybolmasından] korktuğun şeyi biriktirip durma. Arif kişi, Hakk'a karşı Hakkın irfanını seçmez."

[٥٠]

أبو عبد الله الناتلي

كان حكيمًا عالمًا متخلّقًا بأخلاقٍ جميلةٍ، وزعم الرئيس ابن سينا أنّ والده ارتبطه؛ واستفدتُ منه قوانين المنطق، وانتهيت إلى غوامض يتعجّب الناتلي منها، فلمّا انتهيت في تعلّم الرياضيات إلى المعطيات والمخروطات قال لي: استخرج هذه الأشكال من ذاتك ثم أعرضها عليّ، وكان يستفيد بسبب هذه الواسطة منّي.

وله رسالة لطيفة في الوجود وشرح اسمه، وهذه الرسالة دالّة على أنّه كان مبرّزًا في الإلهيات جدًّا، وله رسالة في علم الإكسير، ولا يذكره ابن سينا في مصنّفاته إلا في كتاب المقضيات.

حكمة، قال: عليك بالبحث عن جواهر النفس الشريفة ولا تدّخر ما تخاف عليه، والعارف لا يختار عرفان الحقّ على الحقّ.

[51]

Bıtrîk lakaplı Yahyâ en-Nahvî ed-Deylemî [m.s. yklş. 490-570]

Yahyâ en-Nahvî ed-Deylemî eskilerden biriydi. Hristiyan ve filozoftu. Ebû Ali onun hakkında şöyle demiştir: "O Hristiyanlara sûret-i haktan görünmüş, gerçeği yanlış olarak aktarmıştır. Çünkü Hristiyanlar onu öldürmeye karar verdikleri zaman içinde Eflâtun ve Aristoteles'i reddettiği birçok kitap yazmıştır." Gazzâlî'nin *Tehâfüt*'te ileri sürdüğü çoğu şey, onun bu tür kitaplarından alınmıştır.

Onun ilimlerin öğrenilmesi ve eşyanın hakikatinin tahkikinde zor iş ve yorgunluğu sevdiği söylenmiştir.

Birçok eseri vardır ve Hâlid b. Yezîd b. Muâviye tıbbı ondan öğrenmiştir.

Şöyle de anlatılmıştır: {Yahyâ en-Nahvî el-İskenderânî. Hz. Osman ve Muâviye döneminde yaşadı. Kadimlerin kitaplarıyla meşgul oldu. Bu kitaplardan özellikle felsefe ve tıp konusunda derinleşti. Her iki halifeye de tabiplik yaptı, hizmet etti. Hâlid b. Yezîd b. Muâviye ondan az bir şeyler öğrendi. Öyle ki onunla bu beyan üzere mütalaa ettiğini iddia ediyordu. Hıristiyandı. Aristoteles kitaplarını şerh etmesi nedeniyle kendisine kin beslendi. Bunun için onu öldürmeyi de planladılar. Bu nedenle usulde Aristoteles'e muhalefet ettiğini onlara deklare etti ve filozofun görüşlerini kendisiyle çürüttüğü bir kitap ve içinde Proklos'a cevaplar verdiği bir kitap yazarak onların öfkesinden kurtuldu. Bu iki kitap nedeniyle onlardan bir kaç on bin dinar kendisine hediye olarak ulaştı. Bu, acaip olarak görülmemeli. Zira Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî Kelile ve Dimne'yi şiire nakletmesi karşılığında Ebân'a bu kadar bir meblağ vermişti. Halifelerin bunun gibi hediyeleri çoktur.}[1]

1 Bu kısım, Hamidiye nüshasında Fârâbî maddesinden sonra müstakil bir madde olarak verilmiştir.

[٥١]

يحيى النحوي الديلمي الملقّب بالبطريق

[1]وكان من القدماء نصرانيًا فيلسوفًا، وقال أبو علي في حقّه: هو المموّه على النصارى لأنّه صنّف كتبًا ردّ فيها على أفلاطون وأرسطو حين همّت النصارى بقتله، وأكثر ما أورده الغزالي في التهافت من تلك الكتب.

وقيل له محبّ التعب والكدّ في طلب العلوم وتحقيق ماهيات الأشياء.

وله تصانيف كثيرة، ومنه أخذ الطبّ خالد بن يزيد بن معاوية.

وقيل: {يحيى النحوي الإسكندراني. وكان في أيّام معاوية وعثمان، اشتغل بكتب الأوائل والتبحّر فيها من الفلسفة والطبّ، وقد طبّهما وخدمهما، ومنه أخذ خالد بن يزيد بن معاوية القليل الذي كان يدّعيه من مطالعته هذا البيان، وكان نصرانيًا، فنُقم عليه شرح كتب أرسطو فهمّوا به فأظهر لهم مخالفته في الأصول وتفادى منهم بعمل كتابه الذي نقض به مذاهب الحكيم وفي الكتاب الذي رد فيه على أبرقلس، ووصل إليه منهم من العطايا على هذين الكتابين بضع عشرة ألف دينار، لا يستبعدْ ذلك؛ فقد أعطى يحيى بن خالد البرمكي أبان على نقلة كليلة ودمنة إلى شعر نحو ذلك، وعطيّات الخلفاء بمثل هذا كثير.}[2]

١ ص، ج، غ، ف + {هو غير النحوي الإسكندراني}.

٢ {يحيى النحوي الإسكندراني... ...هذا كثير} مستقل في ح بعد مادة الفارابي.

[52]

Ya'kûb b. İshak el-Kindî [ö. 252/866?]

Kindî ilmin zor meselelerine dalan bir mühendisti. Onun birçok eseri vardır. Bazı eserlerinde şeriat ile mâkullerin arasını cem etmiştir. Yahudi olduğu veya Hristiyan olduğu sonra Müslümanlığı seçtiği iddia edilmiştir.

Kindî'nin optik üzerine olan kitabı son derece güzeldir. Mu'tasım'ın onunla bağlantısı vardı. Nitekim Kindî onun oğlu Ahmed b. el-Mu'tasım'ın hocasıydı.

Kindî şöyle demiştir: "Eğer bir kimse en güzel organını ifsat ederse kınanan bir kişi olur. Organların en şereflisi ise beyindir. Duyu, hareket ve diğer değerli fiiller onun sayesinde mümkündür. İçki kullananlar kendi beyinlerini fesada uğratmaya başlarlar. Ne zaman ki bir bedene sürekli sarhoşluk girerse beyni hasta düşer. Zaafiyeti artar ve nefse ait iradî fiilleri gösterme gücünden uzaklaşır."

Şöyle demiştir: "Kim nefsine sahip olursa büyük bir krallığa sahip olmuş ve geçim sıkıntısından kurtulmuş demektir. Kim böyle yaparsa kınanmaktan kurtulur ve herkes onu över ve hayatı hoş ve tatlı olur." Onun bir şiiri vardır ki ondan bir kısmı şöyledir:

"Günahlarım baştan aştı, öyleyse kapa gözlerini ve eğ başını.

Topluluğa sımsıkı sarıl. Elini sıkı tut. Otur evinin içinde.

Hükümdarının huzurunda bugün ancak yüceyle ve birlikle yetin. Sonra candan ol!

Çünkü zenginlik insanların kalplerindedir, izzet sahibi olmak da nefislerde."

{Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshak el-Kindî Müslümanlar arasından felsefede ve bunun mantık, fizik, matematik ve metafizik gibi diğer dallarında ortaya çıkan ilk kimsedir. Bununla birlikte o, Arapça ilimlerde, nahiv ve şiir gibi edebiyat alanlarında da derinleşmiş biridir. Ayrıca tıp, astronomi, astroloji ve diğer tek bir insanda toplanması nadiren görülen türlü bilgiler ve sanatları da biliyordu. Bu nedenle onun kitaplarının sadece fihristi, bir deste kâğıttan fazla tutmaktadır.

[٥٢]

يعقوب بن إسحق الكندي

كان مهندسًا خائضًا غمرات العلم، وله تصانيف كثيرةٌ، وقد جمع في بعض تصانيفه بين الشرع و المعقولات، وقيل: كان يهوديًا ثم أسلم، وقيل كان نصرانيًا.

وكتابه في المناظر في غاية الحسن، وقد ارتبطه المعتصم، وكان أستاذ ولده أحمد بن المعتصم.

قال الكندي: لو أفسد أحدٌ أحسن أعضائه كان مذمومًا وأشرف الأعضاء الدماغ، ومنه الحسّ والحركة وسائر الأفعال الشريفة، ومستعملو السكر يدخلون الفساد على أدمغتهم، ومتى توالى السكر على بدنٍ مرض دماغه واشتدّ ضعفه وبعُد عن القوّة المظهرة للأفعال الإراديّة والنفسانية.

وقال: من ملك نفسه ملك المملكة العظمى واستغنى عن المؤن ومن كان كذلك ارتفع عنه الذمّ وحمده كلّ أحد وطاب عيشه، وله شعرٌ منه:

أَنَافَ الذُّنَابَى عَلَى الْأَرْؤُسِ ... فَغَمِّضْ جُفُونَك ونَكِّسِ

وَضائِلْ سَوَادَكَ وَاقْبِضْ يَدَيْكَ ... وَفِي قَعْرِ بَيْتِكَ فَاسْتَجْلِسِ

وَعِنْدَ مَلِيكِكَ فَابْغِ الْعُلُوَّ ... وَبِالْوَحْدَةِ الْيَوْمَ فَاسْتَأْنِسِ

فَإِنَّ الْغِنَى فِي قُلُوبِ الرِّجَالِ ... وَإِنَّ التَّعَزُّزَ فِي الْأَنْفُسِ

{وأبو يوسف يعقوب بن أسحق الكندي أوّل من تخرّج من المسلمين في الفلسفة وسائر أجزائها من المنطق والطبيعيات والرياضيات والإلهيات، مع تبحّره في علوم العرب وبراعته في الآداب من النحو والشعر، وكان يعرف الطبّ والنجوم وأحكامها وضروبًا من الصناعات والمعارف التي قلّ أن تجتمع في إنسان واحد، وفهرسة كتبه تزيد على دستِ كاغدٍ،

Ahmed b. Muhammed el-Mu'tasım'ın hocasıydı. Onun ismiyle kendini tezkiye eder, risalelerini ve sorularına cevaplar verip hallettiği kitaplarını ona ithaf ederdi. Me'mûn döneminde tutundukları ip Hristiyanlık olup eserleri antik gelenek üzere yazılmaya devam eden ismi yüce ve durumları güzel olan kimseler Kindî'den önce gelseler de Kindî, Müslümanlar arasında kendisinden sonra gelen kimselerin devam ettirdiği bu yolu ilk defa tutan kimsedir. Şöyle demiştir:

"Sempatik olan korunur, şaşkınlar ise bulur.}[1]

{"Hikmet kitaplarını incelemek düşünen nefsin bayramıdır."

"Eflâtun insanın şehvetini domuzla, öfke gücünü köpekle, aklî gücünü ise melekle karşılaştırmış ve şöyle demiştir: "Kendisine şehvetin üstünlük kurduğu kişi domuzdur; kendisine öfke gücünün üstünlük kurduğu kişi köpektir ve kendisine akıl gücünün üstünlük kurduğu kimse de melektir. Melek olduğu zaman o kimse, Allah Teâlâ'ya benzemeye yakındır. Çünkü Bârî Teâla'nın meleklikle vasıfladığı ve melekliğe izafe ettiği şeyler hikmet, kudret, adalet, iyilik, güzellik, kerem, ihsan, lütuf ve nimet vermedir." Şöyle devam etmiştir: "İnsan ancak bu erdemler kendisinde ve kendisi için olursa, kendisinde tezahür ederse, kendisinde meydana gelir ve onun benliğini kuşatırsa o zaman erdemli olur. Sonuç olarak bütün bunlardan açığa çıkmıştır ki insanların akıbeti, kevn ve fesad arasında bulunan şeyle ilgilidir; buradakini götürmekle yani reddeden ve inat yoluyla ilgilidir."

Tenasühe inanan bazı kimseler nefislerin üç tane olduğunu söylemişlerdir: "Malik olan (sahip olan) nefis ki bu kurtulmuştur, salik olan (yolda olan) nefis ki bu rahattır, hâlik olan (helak olan) nefis ki onun [umacak] bir durumu yoktur." Bunu düşün!

Sonra şöyle söyledi: "Eflâtun'a gelince, o bu konuda şöyle demiştir: "Bedeninden soyutlandığı zaman aklî nefislerin meskeni, kadim filozofların dedikleri gibi, Allah Teâlâ'nın nurunun bulunduğu Rubûbiyyet âlemindeki feleklerin ardıdır. Bedenden ayrılan her nefis ayrıldığı saatte o mahalle ulaşamaz. Çünkü nefislerde bedenden ayrılan bir şey ve yine nefislerde bir kir ve güzel şeyler vardır.

1 Hamidiye ek bölümde, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

وكان أستاذ أحمد بن محمّد المعتصم، وباسمه عمل التزكية، وإليه كتب يحلّ رسائله وأجوبة مسائله، وهو أوّل من أحدق هذه الطريقة التي أخذها من جاء بعده من الإسلاميين وإن كان قد تقدّمه من ارتفع اسمه وحسُنت حاله في أيّام المأمون الذين كان حبلهم نصارى وتصانيفهم تجري على الرسم القديم.

وقال: المسترسل موقى والمتحيّرون ملقى.}[1]

{وقال: إنّ النظر في كتب الحكمة أعياد النفوس الناطقة.

وقال: إنّ أفلاطن قاس الشهوة التي للإنسان بالخنزير، والقوّة الغضبية بالكلب، والقوّة العقلية بالملك، قال: فمن غلب عليه الشهوة فهو خنزير، ومن غلب عليه الغضب فهو كلب، ومن غلب عليه العقل فهو ملك، وإذا كان ملكًا فهو قريب التشبّه من الله تعالى، لأنّ الأشياء التي يوصف بها الباري تعالى وتضاف إليه هي الحكمة والقدرة والعدل والخير والجميل والكرم والإحسان والتفضّل والإنعام. وقال: الإنسان لا يكون ذا فضل إلا بأن تكون هذه الفضائل فيه، وله، وجلي فيه، وحاصلة لديه، وغالبة عليه، فقد بان من هذه الجملة أنّ عواقب الناس إلى هذه المصحوبة بين الكون والفساد، والمستصحبة إلى هناك أعني على طريق الرادّ والعناد.

قال بعض القائلين بالتناسخ الأنفس ثلاثة: نفس مالكة وهي الناجية، ونفس سالكة وهي الراحية، ونفس هالكة وهي التي لا حال لها، فتذكّر.

ثم قال: فأمّا أفلاطن فإنّه قال: إنّ مسكن الأنفس العقلية إذا تجرّدت -كما قالت الفلاسفة القدماء- خلف الفلك في عالم الربوبية حيث نور الباري تعالى، وليس كلّ نفس تفارق البدن تصير من ساعتها إلى ذلك المحلّ، لأنّ في الأنفس ما يفارق البدن، وفيها دنس وأشياء حسنة

---

١ ص، ج – {وأبو يوسف... ...ملقىً}؛ ومندرج في ملحق ح.

Bu nedenle nefislerden Utarid (Merkür) feleğine ulaşıp orada bir müddet ikâmet edenler bulunur. Arınıp temizlendiği zaman başka bir yıldıza derken başka bir yıldıza yükselir de orada bir müddet ikâmet eder. Nihayet en yüksek feleğe varıp tertemiz olduğu ve duyu kirleri yok olduğu zaman akıl âlemine yükselir, gölgeden sıyrılır ve insanın tek bir parmağını bilmesi gibi eşyanın azını da çoğunu da tefekkür eder hale gelir. Her şey tümüyle ona apaçık ve bariz hale gelir. İşte o zaman Bârî Teâlâ o nefse âlemin yönetiminin bilgisinden lezzet alıp yapacağı ve yöneteceği türlü şeyleri feyz eder."}[1]

1 Bu bölüm, Hamidiyye nüshasında ek kısımdadır.

فمنها ما يصير إلى فلك عطارد فتقيم فيه مدّة، فإذا تهذّبت ونقت ارتقت إلى كوكب وكوكب فتقيم مدّة، فإذا صارت إلى الفلك الأعلى ونقت غاية النقاء وزالت أدناس الحسّ ارتقت إلى عالم العقل وجازت الظلّ وصارت تفكّر في الأشياء قليلها وكثيرها، كعلم الإنسان بأصبعه الواحدة، وصارت الأشياء كلّها مكشوفة وبارزة، فحينئذ يفوّض الباري تعالى إليها من سياسة العالم أشياء تلتذّ بها وتفعلها والتدبير لها.}[1]

١ {وقال: إنّ النظر... ...والتدبير لها} مندرج في ملحق ح.

[53]

Ebû Zeyd el-Belhî [ö. 322/934]

Ebû Zeyd el-Belhî İslam filozoflarından, onların en fasih ve en beliğlerinden biriydi. Her fende birçok eseri vardır. Bunlar arasında *Kitâbü'l-Emedi'l-aksâ* ve *Kitâbü'l-İbâne 'an 'ileli'd-diyâne* bulunur. el-Belhî'den nakledilen bazı sözler şunlardır:

- "Ölümden korkmamak gerek. Eğer korkacaksan ölüm sonrasından kork da ölmeden önce durumunu düzelt ve günahlarından kork, yoksa ölümünden değil."
- "Şeriat en büyük felsefedir. Bir kişi çok ibadet etmedikçe ve şeriatın emirlerinin edası konusunda gayretli olmadıkça felsefe ile uğraşan bir kimse olamaz."
- "En büyük ilaç ilimdir."

[٥٣]

أبو زيد البلخي

كان من حكماء الإسلام وفصحائه وبلغائه، وله تصانيف كثيرةٌ في كلّ فنٍّ، منها كتاب الأمد الأقصى وكتاب الإبانة عن عِلل الديانة.

وقال: لا بدّ من الموت فلا تخفْ منه، وإن كنت تخاف ممّا بعد الموت فأصلح شأنك قبل موتك وخفْ سيّئاتك لا موتك .

وقال: الشريعة الفلسفة الكبرى، ولا يكون الرجل متفلسفًا حتى يكون متعبّدًا مواظبًا على أداء أوامر الشرع.

وقال: الدواء الأكبر هو العلم.

[54]

Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib el-Câselîk [ö. 435/1044]

Ebû Ali [İbn Sînâ], Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'i kötüler ve eserlerini sert bir dille eleştirirdi. Felsefi sohbetlerinde onun eserlerinin satışının engellenmesi gerektiğini söylerdi. Belki de bu durum aynı çağın insanları arasında meydana gelen karşılıklı çekememezlik nedeniyledir.

Ebü'l-Ferec Bağdatlı bir filozof, hikmet yurduna farklı kapılarından giren heybetli mi heybetli bir filozoftu. Çok sayıda eseri olup ömürlerin süresi hakkında çok güzel bir eseri vardır. Latince ve Yunanca'yı biliyordu.

Ebû Ali [İbn Sînâ] tıpta onun önceliğini kabul eder, fakat tıp hakkındaki bazı risalelerine itiraz ederek onun sözünün anlaşılmaz olduğunu, bazı kısımlarının sakat bazı kısımlarının düzgün olduğunu dolayısıyla onun tıp sanatının erbabından değil de merak saikiyle ilgilenenlerden biri olduğunu söylerdi. Ebü'l-Ferec'in varlığın nedenlerine dair bir kitabı vardır ki onun filozof olduğuna delâlet etmektedir. Onunla Ebû Ali arasında büyük bir fark vardır. Ebû Ali inciticidir ve sert dille eleştiren bir kişidir.

Bazı kitaplarda nakledildiğine göre Ebû Ali [İbn Sînâ] etrafı öğrenciler tarafından sarılmış olan Ebû Ali İbn Miskeveyh'e uğradı. Sonra Ebû Ali [İbn Sînâ] ona bir ceviz atıp "bu cevizin alanı kaç arpanın alanı eder, hesapla" dedi. Bunun üzerine İbn Miskeveyh [kendi] Ahlâk kitabından] bazı cüzleri İbn Sînâ'ya fırlatıp attı ve şöyle dedi: "Asıl sen, önce ahlâkını düzelt ki ben de cevizin alanını hesaplayayım."

Kötüleme ve sert bir dille eleştirme seçkin filozofların huyu değildir, bilakis onların huyu hakkın açıklanmasıdır. Kim hakkı açıklarsa batıl ehlinin sert tenkitlerinden uzak kalır. Allah bizi reziletlerden korusun ve bize en güzel faziletleri bol bol ihsan etsin.

Ebü'r-Reyhân el-Bîrûnî Ebû Ali'ye çeşitli sorular göndermişti; Ebû Ali bunlara cevap verdi. Ebü'r-Reyhân da Ebû Ali'nin cevaplarına itiraz etti; onu ve sözlerini sert bir dille eleştirdi. İbn Sînâ'ya filozoflar bir yana avamın bile muhatap alınmayacağı bir şekilde hitap etti. Bunun üzerine Ebü'l-Ferec cevapları ve soruları düşününce şöyle dedi: "Kim insanları elekten geçirirse onu da elekten geçirirler. Ebü'r-Reyhân [yapmak istediğimi yaparak] beni temsil etti."

[٥٤]

أبو الفرج بن الطيّب (الجاثليق)

كان أبو علي يذمّه ويهجّن تصانيفه، ويقول في المباحث من حقّ تصانيفه أن تردّ على بايعه، ولعلّ ذلك كان لتحاسد يكون بين أهل العصر.

وأبو الفرج كان حكيمًا بغداديًا وكان حكيمًا ملء إهابه، داخلًا بيت الحكمة من أبوابه، و تصانيفه كثيرة وله تصنيف لطيف في كمية الأعمار وكان عالمًا بالرومية واليونانية.

وأبو علي يعترف بتقدّمه في الطبّ ويعترض على بعض رسائله في الطبّ، وكان يقول كلامه غير فصيح، بعضه سقيم وبعضه مستقيم فهو من المستطرفين لا من أصحاب الصناعة، وله كتاب في عِلل الأشياء يدلّ على أنّه كان حكيمًا، وبينه وبين أبي علي بون بعيدٌ، وأبو علي كان مؤذيًا مهجّنًا.

وفي بعض الكتب أنّ أبا علي دخل على الحكيم أبي علي بن مسكويه والتلامذة حوله، فرمى أبو علي إليه جوزة وقال: بيّنْ مساحة هذه الجوزة بالشعيرات، فرفع ابن مسكويه أجزاء في الأخلاق ورماها إلى ابن سينا وقال: أمّا أنت فأصلحْ أخلاقك أوّلًا حتى أستخرج مساحة الجوزة.

وليس الذمّ والتهجين من دأْب الحكماء المبرَّزين بل تقرير الحقّ، ومن قرّر الحقّ استغنى عن تهجين أهل الباطل، صاننا الله عن الرذائل وأسبغ علينا نعم الفضائل .

وقد بعث أبو الريحان البيروني مسائل إلى أبي علي فأجاب عنها أبو علي، واعترض أبو الريحان على أجوبة أبي علي وهجّنه وهجّن كلامه وخاطبه بما لا يخاطب به العوامّ فضلًا عن الحكماء، فلمّا تأمّل أبو الفرج الأجوبة والأسئلة قال: من نخل الناس نخلوه، ناب عنّي أبو الريحان.

Ebü'l-Ferec şöyle söylerdi: "Ben Pavlos'un neslindenim. Pavlos Galen'in kız kardeşinin oğluydu. Allah Mesih'i gönderdiğinde Galen düşkün bir ihtiyardı. Bu nedenle İsa (s.a.) Efendimize kız kardeşinin oğlu Pavlos'u gönderdi ve mazeretini beyan ederek "Ben" dedi "Elden ayaktan kesildim". Mesih'e bir mektup yazdı -ki Mesih (a.s.) okur-yazardı-; mektubun içeriği şöyleydi: "Ey nefislerin tabibi, Allah'ın nebisi! Bazen hasta bedensel rahatsızlıklar sebebiyle doktorun hizmetini yerine getiremez. Bu sebeple ben sana, kendisini nübüvvet âdâbıyla terbiye etmen için benden bir parça olan Pavlos'u gönderdim. Vesselam." Pavlos Mesih'e varınca Mesih ona ikram etti. Pavlos onun havarilerinden biri oldu. Mesih Galen'e şöyle yazdı: "Ey ilminde adaletli olan! Sağlıklı kimse ancak sağlığının korunmasında doktora muhtaç olur. Mesafe nefislere perde olmaz. Vesselam."

Hristiyanlar Pavlos'un Şem'ûn es-Safâ (Petrus)'dan sonra nebi olduğunu iddia etmektedirler.

وكان أبو الفرج يقول: أنا من أولاد فولوس، وكان فولوس ابن أخت جالينوس، ولمّا بعث الله تعالى المسيح كان جالينوس شيخًا عاجزًا، فبعث إلى عيسى صلَى الله عليه وسلّم ابن أخته فولوس واعتذر إليه وقال: أنا محبوس الهرم، وكتب إلى المسيح كتابًا، وكان المسيح عليه السلام يقرأ ويكتب، ومضمون الكتاب: يا طبيب النفوس ونبيّ الله، ربّما عجز المريض عن خدمة الطبيب بسبب عوارض جسمانية، وقد بعثت إليك بعضي فولوس لتعالج نفسه بالآداب النبويّة والسلام، فلمّا وصل فولوس إلى المسيح أكرمه وصار من الحواريين، وكتب المسيح إليه: يا من أنصف من علمه، الصحيح لا يحتاج إلى الطبيب إلا في حفظ صحّته، والمسافة لا تحجب النفوس والسلام.

وادّعت النصارى أنّ فولوس صار بعد شمعون الصفا نبيًّا.

[55]

Ebü'l-Kāsım el-Kirmânî [5./11. yy]

Kirmânî bilgili bir filozoftu. Onunla Ebû Ali [İbn Sînâ] arasında, su-i edebin kaçınılmaz biçimde kavgaya götürdüğü bir münazara cereyan etti. Ebû Ali onu Mantık ilmine az önem vermekle, Kirmânî de onu mugâlata yapmakla suçladı. Ebû Ali bu münazarayı, kendisi için el-Adhaviyye'yi de yazdığı Vezir el-Emin Ebû Saîd el-Hemedânî'ye mektupla anlattı.

Kirmânî'nin sözlerinden bazıları şunlardır. "Doktor hastanın iyileşmesi veya ölmesi konusunda kaderin hizmetçisinden ibarettir."

Bir gün Ebû Ali'ye şöyle dedi: "Başkalarının yanında olanları eleştirmekle kendi yanındakinin [doğruluğuna] karar verme. Çünkü gerçek apaçık parlar ve insaf henüz ölmemiştir."

[56]

Ebû Hâmid Ahmed b. İshak el-İsfizârî

İsfizârî tertemiz bir bilge ve seçkin bir filozoftur. Onun matematik ve mâkuller hakkında birçok kitabı vardır. Eserlerindeki sözleri kusursuz olup hiçbir kiri pası yoktur, bir zayıflık da karışmamıştır. Onun sözlerinden bazıları şöyledir:

"Allah'ı bilmek az lafızla olur. Çok lafız ise onu bilmemeye delildir."

"Zulmetmeyen mazlumun duası kabul olunur."

"Sevinç ve neşede ifrata kaçarak mübalağa etme! Çünkü az söz büyüklükten kaynaklandığı gibi bu da budalalıktan kaynaklanır."

[٥٥]

أبو القاسم الكرماني

كان حكيمًا عالمًا، جرت بينه وبين أبي علي مناظرة أدّت إلى مشاجرة لزمها سوء الأدب. ونسبه أبو علي إلى قلّة العناية بصناعة المنطق، ونسبه الكرماني إلى المغالطة، وكتب هذه المناظرة أبو علي إلى الوزير الأمين أبي سعيد الهمذاني الذي صنّف لأجله الأضحوية.

ومن كلامه: الطبيب خادم القدر صحّ المريض أو هلك.

وقال يومًا لأبي علي: لا تقرّر ما عندك بتهجين ما عند غيرك فإنّ الحقّ أبلج والإنصاف لم ينعدم.

[٥٦]

أبو حامد أحمد بن إسحق الإسفزاري

الحكيم المتّقي والفيلسوف المبرَّز، له تصانيف في الرياضيات والمعقولات، وكلامه في تصانيفه منقَّح لا غبار له، ولا يشوبه ضعف. ومن كلامه:

العلم بالله يكون باللفظ اليسير، فأمّا اللفظ الكثير فدليل على عدم العلم به.

المظلوم الذي لا يظلم مستجاب الدعوة.

لا تبالغ بإفراط البشاشة والهشاشة، فإنّ ذلك من السخف كما أنّ قلّة الكلام من الكبر.

[57]

Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî [ö. 388/998]

Bûzcânî matematik ve aritmetikte en yüksek noktaya ulaşmıştır. Övgüyle anılan, kalbi temiz, elindekine kanaatkâr biriydi.

[58]

Ebû Ali İbnü'l-Heysem: İkinci Batlamyus [ö. 432/1040?]

İbnü'l-Heysem aklî ilimlerde ve matematik konusunda âlimdi. Eserleri sayılamayacak kadar çoktur. Onun ahlâk ilmine dair daha önce hiçbir kimsenin geçemediği hoş bir risalesi vardır. Ayrıca Mısırdaki Nil sularının çekilme döneminde bu nehrin suyuyla tarım arazilerini sulama tekniğini açıklayan bir kitap yazmıştı. Kitabı alıp Kahire'ye doğru yola çıktı ve bir handa konakladı. Daha asasını yere koymuştu ki ona Hâkim künyesini kullanan Mısır valisinin kapıda kendisini beklediği söylendi. Bunun üzerine yanına kitabını alıp çıktı. Ebû Ali kısa boyluydu, hanın kapısında da bir moloz taş yığını vardı. Ebû Ali moloz kalıntılarına çıktı ve kitabı, gümüş takımlarla donanmış bir Mısır eşeğine binmiş olan Mısır valisi halifeye sundu. Mısır valisi kitabı inceleyince ona "Hata etmişsin. Bu teknik ekine faydadan çok zarar getirir" dedi. Molozların kırılmasını emretti ve ayrılıp gitti. Bunun üzerine Ebû Ali kendisi hakkında kaygıya kapıldı ve gece karanlık basınca kaçıp Şam emirlerinden birinin yanında Şam'a yerleşti. Emir onunla ilgilendi ve ona çok mal ihsan etti. Ebû Ali ona şöyle söyledi: "Bana günlük azık, bir cariye ve bir hizmetçi yeter. Bir günlük azıktan fazlasını saklasam senin hazinedarlığını yapmış olurum. Yok, infak etsem bunu sana vekâleten yapmış olurum. Eğer bu iki durumla ben meşgul olursam, kim benim işimle ve ilmimle meşgul olacak."

Bundan sonra sadece günlük erzak ve orta kalitede bir elbiseyi kabul etti.

[٥٧]

أبو الوفاء البوزجاني

بلغ المحلّ الأعلى في الرياضيات والحساب، وكان حميد الأثر نقيّ الجيب قانعًا بما عنده.

[٥٨]

بطليموس الثاني أبو علي بن الهيثم

كان عالمًا في الرياضيات والمعقولات، وتصانيفه أكثر من أن تحصى، وله في الأخلاق رسالة لطيفة ما سبقه بها أحد، وصنّف كتابًا بيّن فيه الحيلة في إجراء نيل مصر عند نقصانه في المزارع، وحمل الكتاب وقصد قاهرة مصر فنزل في خان، فلمّا ألقى عصاه قيل له: إنّ صاحب مصر الملقّب بالحاكم على الباب يطلبك، فخرج ومعه كتابه.

وكان أبو علي قصير القامة، وعلى باب الخان دكّة، فصعد أبو علي الدكّات، ودفع الكتاب إلى الخليفة وصاحب مصر راكب حمارًا مصريًا مع آلات مفضضة، فلمّا نظر صاحب مصر في الكتاب قال له: أخطأت فإنّ مؤنة هذه الحيلة أكثر من منافع الزرع، فأمر بهدم الدكّات ومضى، فخاف أبو علي على نفسه، وهرب حين جنّ الليل، وأقام بالشام عند أمير من أمراء الشام فأقبل عليه ذلك الأمير، وأجرى عليه أموالًا كثيرة، فقال له أبو علي: يكفيني قوت يوم بيوم، وتكفيني جارية وخادم: فما زاد على قوت يومي إن أمسكته كنت خازنك، وإن أنفقته كنت وكيلك، وإذا اشتغلت بهذين الأمرين فمن الذي يشتغل بأمري وعلمي؟

فما قبل بعد ذلك إلا قوت يوم، ولباسًا متوسّطًا.

Şöyle de anlatılmıştır: Hikmete meyli olan Vali Şam'da oturan Ebû Ali'nin faziletini duydu. Vali onun yolunu gözler oldu. Üstelik Vali, Ebû Ali'nin şöyle dediğini de haber almıştı: "Şayet Mısır'da olsaydım Nil'in suyu çekildiği zaman sayesinde fayda verecek uygulamanın ne olduğunu anlardım." Böylece Vali'nin ona olan özlemi daha da arttı. Bir hediye gönderip ondan ülkesine gelmesini istedi. Derken Ebû Ali yola çıktı, Kahire'ye yaklaşınca Vali onu karşılamaya çıktı. Ona ikramda bulundu, yerleştirdi ve ona iyilikler yaptı. Sonra ondan Nil hakkında söylediği şeyi talep etti. Ebû Ali bir grup yardımcıyla birlikte çıkıp Nil boyunca Mısır diyarında dolaşınca önceki Mısırlıların devasa mimarî yapılarını ve yüksek mühendisliklerini gördü. Nil'de Yukarı Mısır'da Saîd'deki yerleri gördü ve kendi düşündüklerinin uygulanması imkânsız olan yanlış düşünceler olduğunu anladı. Bunları öncekilerden hiç kimse yapmamıştı, şayet mümkün olsaydı onlar yaparlardı. Bunun üzerine mahcup oldu ve bu konuda Vali'den özür diledi. Onu mazur görüp bazı defterdarlıklarda görevlendirdiler. Sonra Vali'nin sudan bahanelerle kolayca kan döken biri olduğunu yakinen görüp ondan korktu. Deliymiş gibi davranıp evine kapandı ve variyetini bir taşın altına gömdü. Vali ölünceye kadar böyle davranmaya devam etti. Vali ölünce akıllı ve kendine hâkim olduğunu bildirdi ve ölünceye kadar bir caminin yanında inzivaya çekildi.

Simnan emirlerinden Sürhab denilen biri eğitim almak amacıyla kendisine gelince ona şöyle dedi: "Ben senden her ay bin dinar ücret istiyorum." Emir bunu ödedi ve onun yanında üç sene kaldı. Emir ayrılmak isteyince Ebû Ali şöyle dedi: "Malını tümüyle geri al. Benim ona ihtiyacım yoktur. Saltanat karargâhına döndüğünde benden daha çok sen mala ihtiyaç duyacaksın. Ben bu ücretle seni denedim. İlim talebi konusunda senin nezdinde malın bir yeri ve bir önemi olmadığını anlayınca yol gösterme ve öğretme konusunda bütün gücümü yalnızca sana harcadım. Şunu bil ki ey emir! Hayrın ikâmesi konusunda herhangi bir ücret, bir rüşvet ve bir hediye olamaz." Sonra emir ona veda edip ayrıldı. Ebû Ali İbnü'l-Heysem çok ibadet eden, müttaki, zahid ve şeriatın emirlerine çok fazla önem veren biriydi.

وقيل إنّ الحاكم كان له ميل إلى الحكمة سمع بفضيلة أبي علي وكان يسكن الشام، وكان يشتاق إليه وبلغه أيضًا أنّه قال: لو كنت بمصر لعلمت في النيل عملًا ينتفع به إذا نقص فاشتدّ اشتياقه إليه. وأنفذ له سرًّا شيئًا من البرّ وسأله المصير إليه، فسار، ولمّا قرب من القاهرة خرج الحاكم إلى لقائه، وأكرمه وأنزله وبرّه، ثم طلب منه ما كان يقوله في معنى النيل، فخرج ومعه جماعة من المعاونين، يدور ديار مصر حول النيل فرأى آثار الأوائل من العمارات الهائلة والهندسة المنيفة، ورأى الموضع الذي في الصعيد العالي في النيل وتحقّق أنّ الذي تصوّره كان فاسدًا لا يمكنه خروجه إلى الفعل، وإنه ليس أقدر على ذلك من الأوائل ولو كان ممكنًا لفعلوه، فخجل من ذلك واعتذر إلى الحاكم في ذلك فعذره وولّاه بعض الدواوين، ثم تحقّق كون الحاكم سفّاكًا للدماء بأضعف الأسباب، وخاف منه، وأظهر الجنون فقُيّد في داره، وأدخل ماله تحت الحجر، فلم يزل كذلك حتى مات الحاكم، فأظهر العقل والتعفّف وانعزل قريبًا من الجامع إلى أن تُوفّي.

وقد قصده من أمراء سمنان أمير يقال له سرخاب متعلّمًا، فقال له: أريد منك كلّ شهر مئة دينار أجرة، فبذل له ذلك وأقام عنده ثلاث سنين، فلمّا عزم الأمير على الانصراف قال له أبو علي: خذ أموالك بأسرها فلا حاجة لي إليها وأنت أحوج إليها مني عند عودك إلى مقرّ ملكك، وإنّي قد جرّبتك بهذه الأجرة، فلمّا علمت أنّه لا خطر ولا موقع للمال عندك في طلب العلم بذلت مجهودي في تعليمي إيّاك وإرشادي. واعلم أنّه لا أجرة ولا رشوة ولا هدية في إقامة الخير، ثم ودّعه وانصرف. وكان أبو علي بن الهيثم متعبّدًا ورعًا زاهدًا معظّمًا لأوامر الشريعة.

Bir risalesinde şöyle demiştir: "Biz göksel hareketler için zihnimizde uygun konumlar, modeller tahayyül ettik. Şayet bu hareketler için zihnimizde başka konumlar tahayyül etmiş olsaydık bu tahayyülü engelleyecek bir şey bulunmazdı. Çünkü bu durumlar dışında başka bir durumun, bu hareketlere münasip olduğunun mümkün olmadığına burhân ikâme edilmiş değildir." Söz uzundur. Bu risale onun eserlerinin sonuncusudur.

Kanlı ishale düçar olmuştu. Ne zaman ki kabızlık yapan şeylerden yese kusar ve kendinden ümidini keserdi. Sonra şöyle derdi: "Mühendislik yitip gitti, eczacılık ve tıp ilmi geçersiz oldu. Hiçbir şey kalmadı; geriye sadece nefsin, yaratıcısı ve yapıcısına teslim olması kaldı." Sonra ishalin acısına bir hafta katlandıktan sonra kıbleye yönelip şöyle dua etti. "Dönüş ve varış sanadır. Ey Rabbim, sana güvendim, sana yöneldim." Sonra vefat etti. Allah onu rahmetiyle yarlığasın.

Onun sözlerinden bazıları şöyledir: "İnsanın kendisine yakın olandan uzaklaşma, kendisinden uzak olana da yaklaşma fıtratı üzere yaratılmıştır."

"Filozofların öğütleri az olsa da büyük bir fayda içerirler."

Sen bil ki İbnü'l-Heysem, Kindî ve Râzî'nin birçok eserleri bulunmaktadır. İbnü'l-Heysem'in felsefî ilimlerin sonuçları olan dünyevî ve uhrevî durumların hepsini içinde açıkladığı hoş bir risalesi de vardır.

وقال في بعض رسائله: تخيّلنا أوضاعًا ملائمة للحركات السماوية ولو تخيّلنا أوضاعًا أخرى ملائمة أيضًا لتلك الحركات لَما كان منعه مانع، لأنّه لم يقم البرهان على أنّه لا يمكن سوى تلك الأوضاع أوضاع أخر مناسبة لهذه الحركات، وطوّل الكلام، وهي آخر تصانيفه.

عرض له إسهال دموي، وكان كلّما تناول شيئًا من القابضات قاء، فأيس من نفسه، ثم قال: ضاعت الهندسة وبطلت المعالجة وعلم الطبّ، ولم يبق إلا تسليم النفس إلى خالقها وبارئها، ثم توجّه إلى القبلة بعد ما قاسى الإسهال أسبوعًا وقال: إليك المرجع والمصير، ربّ عليك توكّلت وإليك أنيب، ومات، رحمه الله تعالى.

ومن كلامه قوله: الإنسان مجبول على أن يتباعد ممّن دنا منه، ويدنو ممّن تباعد عنه.

موعظة الحكماء وإن قلّت منفعة عظيمة.

واعلم أنّ ابن الهيثم والكندي والرازي لهم المصنّفات الكثيرة ولابن الهيثم رسالة لطيفة بيّن فيها أنّ جميع الأمور الدنيوية والأخروية هي نتائج العلوم الفلسفية.

[59]

Ebû Sehl el-Kûhî [ö. 380-390/990-1000?]

Kûhî hayatının başlangıcında iki yanında iki kulpu bulunan şişelerle çarşıda oynuyordu. Ezelî inayet ona ulaşınca teknikte, ağırlıklar ve hareketli küreler konusunda sivrildi ve parmakla gösterilen biri oldu. İleri yaşına rağmen edebiyat öğrendi. Kitaplar yazdı ve istifade için sık ziyaret edilen bir âlim oldu. Yakışıklıydı.

Onun sözlerinden biri şudur: "Eğer biri senden özür dilerse onu güler yüzle karşıla. Aksi takdirde ganimetini kendi eliyle kesen kimselerden olursun."

[60]

İbnü'l-A'lem [ö. 375/985]

İbnü'l-A'lem doğma büyüme Bağdatlıydı. Ca'fer et-Tayyâr'ın evlatlarından bir "şerîf" idi. Pervasızdı. Kendisine ait bir takvim düzenlemişti. Mühendisler onun cetvelindeki Merih takviminin hakikate en yakın ve en doğru takvim olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Fakat o, kendisinin cetvelini bir gün suya attı, ondan bozuk bir nüsha hariç hiçbir şey bulunamadı. Mühendislik alanında ve çeşitli dallarında bilgili, musikîde Pisagor kanunlarından anlayan biriydi.

Her ne kadar ahlâkı delilerin ahlâkına benzese de ondan nakledilen sözlerden biri şudur: "Ya krallarla birlikte ol ki ikram edilesin, ya zahitlerle birlikte ol ki iffetli ve namuslu kimselerden olasın." Bu sarsılmaz bir sözdür ki etrafı muhkem surlarla takviye edilmiştir. Fakat bu, ondan beklenmeyen hayretlik bir atıştır.

[٥٩]

أبو سهل الكوهي

كان في ابتداء أمره ممّن يلعب في الأسواق بالقوارير، فأدركته عناية أزلية، فبرز في علم الحيل والأثقال والأكر المتحرّكة، وصار مشارًا إليه، فتعلّم الأدب على كبر سنّه، وصنّف الكتب، واختُلف إليه للاستفادة، وكان جميل الهيئة.

ومن كلامه: إن اعتذر إليك معتذر فقابله بوجه طلْق إلا أن تكون ممّن قطيعته غنم.

[٦٠]

ابن الأعلم

هو بغدادي المنشأ والمولد، وكان شريفًا من أولاد جعفر الطيّار، وبه نزق، فصنّف الزيج المنسوب إليه، واتّفق المهندسون على أنّ تقويم المريخ من زيجه أصحّ وأقرب إلى التحقيق، ولكنّه ألقى الزيج الذي له يومًا في الماء، فلم يوجد منه إلا نسخة سقيمة، وكان عالمًا بالهندسة وأجزائها، عارفًا بالقانون الفيثاغوري من الموسيقى.

وممّا نقل عنه وإن كانت أخلاقه أخلاق المجانين قوله: كن إمّا مع الملوك مكرِمًا، وإمّا مع الزهّاد متبتّلًا. وهذا كلام رصين، حوله من الحكمة حصن حصين، ولكنّه رمية من غير رام.

[61]

Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Hindû [ö. 423/1032]

Ebü'l-Ferec İbn Hindû; Ebü'l-Hayr b. Suvâr'ın öğrencilerinden bilge, erdemli ve edib biriydi. Ebü'l-Ferec İbn Hindû *Kitâbü'l-Miftâh* adlı eserinde şöyle anlatmaktadır: "Bölgemizde tıbb ilminin geçersizliği konusunda bir kitap yazmış olan bir mütekellim vardı, öğrencilerini de kitabını okumaya teşvik ederdi. Bir baş ağrısına düçar olunca idrar örneğini filozof Ebü'l-Hayr'a gönderdi. Filozof Ebü'l-Hayr onun elçisine şöyle dedi: "Ona de ki: "Tıp ilminin geçersizliği hakkındaki kitabını yastığının altına koy, onun üzerine de başını koy. Çünkü senin tıbba ve tabibe ihtiyacın yoktur." Hiçbir tabip, sözünün geçersiz olduğunu itiraf edinceye kadar, eserini paramparça edip tevbe edinceye kadar bu mütekellimi tedavi etmedi. Sonra biz onu tedavi ettik ve Allah Tebareke ve Teâlâ da ona şifa verdi."

Ebü'l-Ferec İbn Hindû şöyle anlatmıştır: "Bir gün ben ona [yani sözkonusu mütekellime] "Allah'ın elçisi (s.a.) "İlim iki türlüdür: bedenlerin ilmi ve dinlerin ilmi"[1] demiş ve bedenlerin ilmini daha önce zikretmiştir. Çünkü ibadetler ancak bedeni sağlıklı ve aklı yerinde olan kişilerden ortaya çıkabilir. Allah Teâlâ farklı yerlerde "Hastaya güçlük yoktur" (en-Nûr 24/61) ve "Eğer hasta iseniz" (en-Nisâ 4/43) "Sizden kim hasta olursa" (el-Bakara 2/184) buyurmuştur. Nebi'nin (a.s.) tedavileri de meşhurdur, nitekim bir tabip bunları toplayıp bunlardan bir kitap da telif etmiştir" deyince mütekellim istiğfar etti.

İbn Hindû şöyle anlatmıştır: "Bölgemizde mütekellimlerden biri vardı ki boğaz iltihabına yakalanmıştı. Ziyaretine gittiğimde bana dedi ki: "Tıbbî bakımdan bana ne fayda sağlar?" Ben de ona "sana fayda verecek olan nar suyuyla birlikte ılık arpa suyu, dut peltesi, ceviz sirkesi, hıyarşembe taneleriyle birlikte hindiba suyu, kan aldırma vd. şeylerdir" dedim. "Bana zararı olan şeyler nelerdir?" dedi. Ben de "içinde sıcak olan her şey" dedim. Bunun üzerine "Süzülmüş saf bal ve hurma lapası nasıl olur?" dedi. Ben de "Aman, Allah'a sığın! Senin helâkin bunda" dedim. Bunun üzerine öğrencilerine şöyle dedi:

1 Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mavzûa*, thk. Abdurrahman Yahyâ el-Muallimî, 2. bs. (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1407), s. 284.

[٦١]

أبو الفرج علي بن الحسين بن هندو

كان أديبًا فاضلًا حكيمًا من تلامذة أبي الخير الحسن بن سوار، وله مصنّفاتٌ كثيرةٌ، وذكر أبو الفرج في كتاب المفتاح أنّ متكلّمًا كان في جوارنا، وصنّف كتابًا في إبطال علم الطبّ، وحثّ تلامذته على درسه، فعرض له صداع، فبعث تفسرته إلى الحكيم أبي الخير، فقال الحكيم أبو الخير لرسوله: قل له: ضع تصنيفك في إبطال علم الطبّ تحت وسادتك، وضع عليها رأسك، فإنّه لا حاجة لك إلى الطبيب والطبّ. فما عالجه واحد من الأطبّاء حتى اعترف ببطلان كلامه ومزّق تصنيفه وتاب، ثم عالجناه وشفاه الله تبارك وتعالى.

قال أبو الفرج: قلت له يومًا: قال رسول الله ﷺ: «العلم علمان: علم الأبدان، وعلم الأديان.»[١]، فقدّم علم الأبدان لأنّ العبادات إنّما تصدر ممّن صحّ جسمه وثبت عقله، قال الله تعالى: ﴿لَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ﴾ (سورة النور ٦١/٢٤) وقال تعالى: ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى﴾ (سورة النساء ٤٣/٤) وقال تعالى: ﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا﴾ (سورة البقرة ١٨٤/٢). ومعالجات النبيّ عليه السلام معروفة وجمعها واحد من الأطبّاء وصنّف منها كتابًا. فاستغفر المتكلّم.

وقال: كان واحد من المتكلّمين في جوارنا وعرض له خناق فعُدته، فقال لي: ما ينفعني من طريق الطبّ؟ فقلت له: ينفعك ماء الشعير الفاتر مع ماء الرمانين، وربّ التوت، وخلّ الجوز، وماء الهندباء مع فلوس الخيار شنبر، وفصد القيفال وغير ذلك، فقال: وما يضرّني؟ فقلت: ما فيه حرارة، فقال: كيف يكون العسل المصفّى والعصيدة التمرية؟ فقلت: تعوّذ بالله فيه هلاكك، فقال لتلامذته:

---

١ انظر: محمد بن علي بن محمد الشوكاني، الفوائد المجموعة في الأحاديث الموضوعة، تحقيق: عبد الرحمن يحيى المعلمي، الطبعة الثالثة، بيروت: المكتب الإسلامي، ١٤٠٧، ص. ٢٨٤؛ المجلسي، بحار الأنوار، بيروت: مؤسسة الوفاء، ٢٢٠/١.

"Ben tabiplerin görüşlerine inanç bakımından da görüş bakımından da muhalifim. Eğer ben kendi akideme muhalefet edip bir tabibe itaat edersem Allah beni affetmesin." Sonra ben yanından kalktım. Ardımdan bunları yemiş, güneş batmadan önce de ölmüş."

Miftâhu't-tıb adlı eser gerçekten çok faydalıdır. Ebü'l-Ferec İbn Hindû Rey şehrinin sahibesi hanımefendinin kâtiplerinden biriydi.

Onun sözlerinden biri şöyledir: "Ciddiyet anında güçlü, eğlence anında ise zayıf ol. Kişi ancak kendini koyduğu yerdedir."

Hareket ve çalışmaya teşvik için şöyle demiştir:

"Dostlarım, görüşleriniz görüş değildir. Sizin durumunuz bana göre, benim durumum gibidir.

Dostlarım, eğer çalışmada bir yücelme olmasaydı ay ile güneş bir gün bile hareket etmezdi."

Aile edinmekten sakındırmak ve yalnızlığı emretmek için şöyle demiştir:

"Aile reisinin neyine yücelikler, ancak tek başına yalnız olan yücelir.

Güneş tek başına gökyüzünü dolaşır, oysa ayı takımyıldızları orada hareketsiz durur."

Yine onun şöyle bir şiiri vardır:

"Dediler ki: Hiç olmazsa bir gün onlardan uzak kal da başkalarıyla uğraş. Nefsini kandır. Çünkü nefis kapılır ve baştan çıkar.

Kalbim onların sevgisinin büyüklüğünce biçimlendi. Böylece kalbimde onların dışında birine sevgi için bir yer kalmadı."

{Kemalin yüceliği hakkında şöyle bir şiiri vardır:

"Bir insanın bir fazilete ulaştığını gördüğünde bil ki orada gizli bir noksanlık vardır.

Allah'ın kudreti, kemalinde bir ikinciyi göremeyeceğin kadar kâmildir."}[1]

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

أنا أخالف رأي الأطبّاء عقيدة ومذهبًا، ولا غفر الله لي إن خالفت عقيدتي وأطعت طبيبًا، فقمت من عنده، فتناول ذلك، ومات قبل غروب الشمس.

وكتاب المفتاح نافع جدًّا. وكان من كتّاب السيدة بالريّ.

ومن كلامه: كن قويًّا عند الجدّ ضعيفًا عند الهزل. وإنّما المرء حيث يجعل نفسه.

وقال في الحثّ على الحركة والسعي:

خَلِيلَيَّ لَيْسَ الرَّأْيُ مَا تَرَيَانِ فَشَأْنُكُمَا أَنِّي ذَهَبْتُ لِشَانِي

خَلِيلَيَّ لَوْلَا أَنَّ فِي السَّعْيِ رِفْعَةً لَمَا كَانَ يَوْمًا يَدْأَبُ الْقَمَرَانِ

وفي النهي عن اتّخاذ العيال والأمر بالوحدة:

مَا لِلْمُعِيلِ وَلِلْمَعَالِي إِنَّمَا يَسْمُو إِلَيْهِنَّ الْوَحِيدُ الْفَارِدُ

فَالشَّمْسُ تَجْتَابُ السَّمَاءَ فَرِيدَةً وَأَبُو بَنَاتِ النَّعْشِ فِيهَا رَاكِدُ

وله:

قَالُوا اشْتَغِلْ عَنْهُمْ يَوْمًا بِغَيْرِهِمْ وَخَادِعِ النَّفْسَ إِنَّ النَّفْسَ تَنْخَدِعُ

قَدْ صِيغَ قَلْبِي عَلَى مِقْدَارِ حُبِّهِمْ فَمَا لِحُبِّ سِوَاهُمْ فِيهِ مُتَّسَعُ

{وفي عزّ الكمال:

فَإِذَا رَأَيْتَ الْفَضْلَ فَازَ بِهِ الْفَتَى فَاعْلَمْ بِأَنَّ هُنَاكَ نَقْصًا خَافِيَا

فَالله أَكْمَلُ قُدْرَةً مِنْ أَنْ يُرَى لِكَمَالِهِ مِمَّنْ تَرَاهُ ثَانِيَا}[1]

---

١ ص، ج – {وفي عز الكمال... ...ثانيا}.

[62]

Ebû Sehl el-Mesîhî [ö. 401/1010-11?]

Mesîhî tıbbın adeta kendisini esir aldığı bir bilgeydi. Onun tıp konusundaki eserleri çoktur ve faydalıdır. Hârizmşah Me'mûn b. Muhammed onunla bağlantılıydı. Ebû Sehl'in doğum yeri Cürcân'dı. Bağdat'ta büyüyüp eğitim gördü. Tabir ilmi konusunda Hârizmşah'ın kütüphanesi için hoş bir kitap telif etmiştir. Ebû Sehl Hristiyanların kiliselerine gitmez, evinde ibadet ederdi.

Şöyle derdi: "Ateş Mescid-i Aksâ'daki Kıyamet Kilisesi'ne inerken Mesih'in hükmü nasıl terkedilebilir ki?" Bu ateşin hikâyesi şöyledir: Mesih'in semaya yükseltildiği gece Nisan ayının ortasındaki geceydi. İşte her sene bu gece, insanların göreceği şekilde, eter tabakasından bir ateş iner ve bu ibadethanenin çatısında hiçbir yarık ve delik olmamasına rağmen kıyamet kilisesinin kandillerini tutuştururmuş. Hatta ateş ibadethanenin çatısından ahşapları yakmadan dalar, sonra kandil ve meşaleleri tutuşturur, fecr sökünce de sönermiş.

Yahyâ b. Adiy bu konudaki tabiî durumu açıklayan bir kitap yazmıştır.

[63]

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Adiy [ö. 364/975]

Yahyâ b. Adiy Ebû Nasr el-Fârâbî'nin en faziletli öğrencilerinden kemale ermiş bir filozoftu. Çok sayıda eseri vardır. Aristoteles'in kitaplarını şerh etti ve Ebû Nasr'ın eserlerini özetledi.

Şöyle demiştir: "Soyutlanan lafzın, dilsel kullanımda sıfat ve isimleriyle çok olan ilk şeyler gibileri berrak ifade etmesi gerekir. Bu şeylerden biri de hakikatler ve zatlar sebebiyle olandır. Çünkü düşünce saflaştığı ve tamamlandığında büyük bir azık olarak yeter ve büyük bir durum olur."

{Gece gündüz istirahat etmeden çok çalışan, tahkik eden, yazan, araştıran biriydi. Bağdat'ta oturuyordu ve orada vefat etti.}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[٦٢]

أبو سهل المسيحي

كان حكيمًا استولى عليه الطبّ، وتصانيفه في الطبّ كثيرة مفيدة، وقد ارتبطه خوارزمشاه مأمون بن محمّد، ومولد أبي سهل في جرجان، نشأ وتعلّم ببغداد، وصنّف لخزانة خوارزمشاه كتابًا لطيفًا في التعبير.

وكان نصراني الملّة لا يحضر بِيَع النصارى ويتعبّد في منزله.

وكان يقول: كيف أعدل عن حكم المسيح، والنار نازلة في كنيسة القيامة في المسجد الأقصى، وقصّة تلك النار أنّ الليلة التي رُفع فيها المسيح إلى السماء ليلة النصف من نيسان وفي هذه الليلة كلّ سنة تنزل نار من الأثير بحيث يراها الناس، وتشعل قناديل القيامة من غير أن تكون كوّة ولا فرجة في سقف ذلك البيت، بل تغوص النار في سقف البيت من غير أن يحرق الخشب، ثم توقد السرج والمشاعل، فإذا طلع الفجر انطفأت .

وقد صنّف يحيى بن عديّ كتابًا بيّن الأمر الطبيعي في ذلك.

[٦٣]

أبو زكريّا يحيى بن عديّ

كان حكيمًا كاملًا من أفضل تلامذة أبي نصر، وله تصانيف كثيرة، وشرح كتب أرسطو ولخّص مصنّفات أبي نصر.

قال: ينبغي أن يصفو اللفظ الذي يجرّد نحو الأشياء الأولى التي هي كثيرة بالأسماء والنعوت عند الاستعمال، فواحده بالحقائق والذوات، فإنّ هذا النظر إذا صفا وتمّ كفى مؤنة عظيمة وكان أمرًا عزيزًا.

{وكان كثير الاشتغال والتحقيق والتصنيف والبحث والاشتغال لا يستريح ليلًا ولا نهارًا، وكان يسكن بغداد ومات بها.}[1]

١ ح، ص، ج – {وكان كثير... ...ومات بها}.

[64]

Behmenyâr b. el-Merzubân [ö. 458/1066]

Behmenyâr, Ebû Ali [İbn Sînâ]'nın öğrencisidir. Mecûsî dinindendi. Arap dilinde maharetli değildi. Azerbaycan ülkesindendi. Ebû Ali'nin araştırmalarının çoğu Behmenyâr'ın soruları üzerinedir. Problemlerin en muammalı noktalarını soruşturuyordu.

Onun sözlerinden bazıları şöyledir:

- "Akıl gurbette samimi bir dosttur."
- "Aklî lezzetler hastalığın kendisini takip etmediği bir şifadır ve hastalık gerekenlerinden olmayan bir sağlıktır. Her kim aklî ilimleri öğrenir de erbabının ahlâkıyla ahlâklanmazsa ilimlerin hakikatini bilememiş olur."
- "İhtiyacından daha fazla dünya malı talep eden her filozof, hikmet bilgisine sahip olabilir ancak onun hikmet zevki yoktur."
- "Şunu bil ki takdir edilen zorunludur."
- Behmenyâr Ebû Ali [İbn Sînâ]'nın vefatından otuz sene sonra vefat etmiştir.

[65]

Ebû Mansûr el-Hüseyin b. Tâhir b. Zeyle [ö. 440/1048]

Aslen ve doğum olarak İsfahanlıdır. Ebû Ali İbn Sînâ'nın öğrencilerinden ve samimi arkadaşlarındandır. Mecûsî dininden olduğu da söylenmiştir, fakat bu tahkik edilmiş değildir.

Matematik bilimlerde âlim, musikî sanatında mahir biriydi. Onun *eş-Şifâ*'nın *Tabiiyyat*'ına bir özeti ve *Hayy b. Yakzân Risâlesi*'ne şerhi vardır. Ömrü kısaydı. Dört yüz kırk yılında İbn Sînâ'nın vefatından on iki sene sonra vefat etmiştir.

Onun sözlerinden biri şudur: "Gelecekteki işler hakkında düşünüp durma. Sen geleceğin sana ne getireceğini, ne getirmeyeceğini bilemezsin."

[٦٤]

بهمنيار بن المرزبان

تلميذ أبي علي، كان مجوسي الملّة، غير ماهر في كلام العرب وكان من بلاد آذربايجان، والمباحث التي لأبي علي أكثرها مسائل بهمنيار، وكان يبحث عن غوامض المشكلات.

ومن كلامه:

العقل أنيس في الغربة.

اللذّات العقلية شفاء لا يعقبها داء، وصحّة لا يلزمها سقم، من تعلّم العلوم العقلية ولم يتخلّق بأخلاق أربابها كان جاهلًا بحقائق العلوم.

كلّ حكيم طلب زيادة على حاجته من المال فله علم الحكمة وليس له ذوقها.

واعلم أنّه لا بدّ من المقدور.

ومات بعد موت أبي علي بثلاثين سنة.

[٦٥]

أبو منصور الحسين بن طاهر بن زيلة

أصفهاني الأصل والمولد، من خواصّ تلامذة أبي علي ومن بطانته، وقيل إنّه كان مجوسي الملّة، ولكن لم يتحقّق ذلك.

وكان عالمًا بالرياضيات، ماهرًا في صناعة الموسيقى، وله اختصار لطبيعيات الشفاء، وشرح رسالة حيّ بن يقظان، وكان قصير العمر، مات في سنة أربعين وأربعمئة بعد موت أبي علي باثنتي عشرة سنة.

ومن كلامه: لا تتفكّر في الأمور المستقبلة فإنّك لا تدري ما يأتيك منها وما لا يأتيك.

[66]

Ebû Ubeyd Abdulvâhid el-Cûzcânî [ö. 5./11. yy]

Cûzcânî fakihti. Ebû Ali İbn Sînâ'nın has dostlarından, yarenlerinden ve hizmetinde bulunanlardan biriydi. O, İbn Sînâ'ya *eş-Şifâ* kitabının cem edilmesinde yardım etmişti. Bu kitabın problemlerini ve *el-Kānûn*'un problemlerini açıkladı. *Hayy b. Yakzân Risâlesi*'ni şerh etti.

İbn Sînâ'nın öğrencileri arasında kişisel vasıfları en az olan oydu. Denildiğine göre İbn Sînâ'nın meclisinde istifade eden bir öğrenciye değil de adeta bir müride benziyordu.

Onun sözlerinden biri şöyledir:

"İnsanın Allah Teâlâ'yı tam olarak tanımaya gücünün yetmeyeceğini bilmesi insan ilminin son noktasıdır. İşte bu, burhânî bir bilgidir."

[٦٦]

أبو عبيد عبد الواحد الجوزجاني

الفقيه، كان من خواصّ أبي علي وندمائه وخدمه، وهو الذي أعان أبا علي على جمع كتاب الشفاء، وفسّر مشكلاته، وفسّر مشكلات القانون، وشرح رسالة حيّ بن يقظان.

ولم يوجد في تلامذة أبي علي أقلّ بضاعة منه، وقيل: كان في مجلس أبي علي شبه مريد لا شبه تلميذ مستفيد. ومن كلامه:

معرفة الإنسان عجزه عن كمال معرفة الله تعالى غاية علم الإنسان، وتلك معرفة برهانية.

[67]

Ebû Abdullah el-Ma'sûmî [ö. 430/1038]

Ma'sûmî Ebû Ali İbn Sînâ'nın en değerli öğrencisiydi. İbn Sînâ onun için *Risâle fi'l-ışk*'ı (*Aşk Hakkında Bir Risâle*) yazmıştır. Ebü'r-Reyhân el-Bîrûnî Ebû Ali İbn Sînâ'nın sorularına itiraz ettiği, bunu da edepsizce yaptığı için İbn Sînâ onunla tartışmaktan kaçındı. Bunun üzerine Ebü'r-Reyhân'nın itirazlarını el-Ma'sûmî cevapladı ve şöyle dedi: "Ey Ebü'r-Reyhân, filozofu muhatap alırken bu lafızlardan başka lafızlar seçseydin, akla ve ilme daha layık olurdu."

el-Ma'sûmî mufarık varlıklar, akılların sayısı, felekler ve yaratıcı ilkelerin hiyerarşisi hakkında bir kitap yazmıştır. Bu eserden bir nüsha Nîşâbûr'da Nizamiyye kütüphanesinde vardı. Cemâlülmelik b. Nizâmülmülk onu aldı. Şimdi bilinmez ki onu Anka mı uçurup götürdü yoksa kendisine yokluk mu ulaştı? Bu kitap bütün filozofların maşukuydu. Ebû Ali İbn Sînâ Ma'sumî hakkında şöyle derdi: "O, benim için Eflâtun'un yanındaki Aristoteles konumundadır."

{Onu, cehaletinden dolayı filozofları öldüren Mahmûd [b.] Sebüktekin öldürmüştür.}1 Onun şiirlerinden biri şu sözüdür:

"Akıl sahiplerinin sözünü tercih ve arzu ederim. Tıpkı suyu içen kimsenin soğuk suyu arzulaması gibi.

Meclislerinde onlarla karşılaşmak beni sevindirir. Tıpkı kaybını bulan kimsenin sevinci gibi."

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[٦٧]

أبو عبد الله المعصومي

كان أفضل تلامذة أبي علي، وصنّف له رسالة في العشق، ولمّا اعترض أبو الريحان على أسئلة أبي علي وأساء الأدب امتنع أبو علي عن مناظرته، فأجاب المعصومي عن اعتراضات أبي ريحان، وقال: لو اخترت يا أبا الريحان لمخاطبة الحكيم ألفاظًا غير تلك الألفاظ لكان أليق بالعقل والعلم.

وصنّف المعصومي كتابًا في المفارقات، وأعداد العقول والأفلاك وترتيب المبدعات، وكانت في الخزانة النظامية بنيسابور منها نسخة فأخذها جمال الملك بن نظام الملك، ولا يُدرى أطارت بها العنقاء، أم أدركها الفناء؟ وكان هذا الكتاب معشوق كافّة الحكماء، وكان أبو علي يقول: هو منّي بمنزلة أرسطو من أفلاطن.

{وقتله محمود سبوكتكين فيمن قتل من الحكماء لجهله.}[1]

ومن أشعاره قوله:

حَدِيثُ ذَوِي الْأَلْبَابِ أَهْوَى وَأَشْتَهِي كَمَا يَشْتَهِي الْمَاءَ الْمُبَرَّدَ شَارِبُهْ

وَأَفْرَحُ أَنْ أَلْقَاهُمْ فِي نَدْيِهِمْ كَمَا يَفْرَحُ الْمَرْءُ الَّذِي آبَ غَائِبُهْ

١ ص، ج – {وقتله محمود سبوكتكين فيمن قتل من الحكماء لجهله}.

[68]

Ebü'l-Hasen el-Enbârî [5./11. yy]

Enbârî filozoftu ve hendese ile meşguldü. Ömer el-Hayyâmî *el-Macestî*'yi Enbârî'nin takririnden öğrenmiştir. Fakihlerden biri bir gün Enbârî'ye "Ne okutuyorsun?" dedi. Enbârî de "Allah Teâlâ'nın kitabından bir âyeti tefsir ediyorum" dedi. Fakih "Bu âyet hangisi?" deyince Enbârî şöyle dedi: "Allah Teâlâ'nın "Üstlerindeki göğe bakmazlar mı? Onu nasıl bina ettik..." (Kâf, 50/6) âyetini. İşte ben, gökyüzünün bina edilme keyfiyetini tefsir ediyorum."

[69]

İsmail el-Herevî [5./11. yy]

{İsmail el-Herevî bilge, edip, erdemli biriydi. Şiirleri ve hikmet üzerine eserleri vardır. Ebû Nasr el-Fârâbî'nin kitaplarını okutur, Ebû Ali İbn Sînâ'nın eserleriyle ilgilenmezdi. Onun filozof ve ileri gelen birçok öğrencisi vardı ki anlatıları aşağıda inşallah gelecektir.

Bir gün Herat hatibi ile münakaşa etti. Hatip ona "Ben sana iki hutbe arasında beddua edeceğim" deyince Herevî ona şöyle dedi: "Eminim duan kabul olmaz. Çünkü sen her Cuma, "Allah Emir'i ıslah etsin" diyorsun ama Allah onu henüz ıslah etmedi."}[1]

1 Hamidiyye nüshasında bu madde başlığı vardır. Ancak içeriği atlanmıştır.

[٦٨]

أبو الحسن الأنباري

كان حكيمًا، والغالب عليه الهندسة، وكان عمر الخيّامي يستفيد منه وهو يقرّر له المجسطي، فقال بعض الفقهاء يومًا للأنباري: ما تدرس؟ فقال: أفسّر آيةً من كتاب الله تعالى، فقال الفقيه: وما تلك الآية؟ فقال الأنباري: قوله تعالى ﴿أَوَلَمْ يَنْظُرُوا[1] إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا﴾ (سورة القاف ٦/٥٠)، فأنا أفسر كيفية بنيانها.

[٦٩]

إسماعيل الهروي

{كان حكيمًا أديبًا فاضلًا، له أشعار وتصانيف في الحكمة، وكان يدرس كتب أبي نصر، ولا يخوض في تصانيف أبي علي، وله تلامذة حكماء فضلاء يأتي ذكرهم إن شاء الله تعالى.

وتشاجر يومًا مع خطيب هراة، فقال له: أنا أدعو عليك بين الخطبتين. فقال له: تيقّنت أن لا استجابة لدعوتك، لأنّك تقول كلّ جمعة أصلح الله الأمير، والله ما أصلحه.}[2]

١ ح، ص، ج، غ، ف: {أولم يروا}؛ والصواب ما أثبتناه من المصحف.
٢ ح – {كان حكيمًا... ...ما أصلحه}.

[70]

Meymûn b. en-Necîb el-Vâsıtî[1] [5./11. yy]

Filozof, tabip ve kültürlü biriydi. *eş-Şifâ*'nın mantık, tabiiyyat ve ilâhiyatını ezberlediğini duydum. Mal ve makam düşkünleriyle çok az alakası vardı. Herat Valisi Zahîrülmülk Ali el-Beyhakî onu seviyor ve ona kıymet veriyordu. Zahîr ya da onun çocuklarından birisi hastalandığı zaman, Zahîr'in koruması olan Türkler, Meymûn'un evine damlayıp onu bizar edip durumu valiye götürmeye mecbur edecek bir hale getirdiler. İşte bu anda Zahîrülmülk hastalığını tedavi etmesi için onunla irtibata geçmiş oldu ve kısa bir süre birlikte oturdular.

Aslen Vâsıtlı, Havzî doğumlu ve Herat'ta mukim olduğu da söylenmiştir.

[71]

Ebü'l-Feth Kûşek [5./11. yy]

Ebü'l-Feth düşüncesi güçlü bir filozoftu. Kitapları Sultan Sencer'in kütüphanesindeydi. Sultan kendisi hakkındaki hüsn-ü itikadı nedeniyle onun kitaplarına tutkundu. Ebü'l-Feth hikmet ilimlerinin bütün dallarında bilgin biriydi.

Anlatılır ki Beyhak'ın bir nahiyesinde aslen Nîşâbûrlu Alevî bir kelamcı varmış. Kelam ilminin sadece zahirî ifadelerini ezberliyormuş. Bir gün Filozof Ebü'l-Feth'in huzuruna girmiş. Filozof Beyhak'ın en zeki ve seçkin kimselerinden olduğunu düşündüğü için ondan konuşmasını istemiş. Kelamcı da hoş bir tarzda kelam ilminin zahirinden bir bölümü okumuş. Tıpkı medreselerde meseleleri tekrar ettiği gibi bölümü üç defa tekrarlayıp durmuş. Filozof onun özelliklerinin ve ilimdeki mertebesinin düşüklüğünü anlayınca ona şöyle demiş: "Efendi, insan olduğunu nereden biliyorsun?" O da "Bu konuyu kitabımdan henüz okumadım?" demiş. Orada hazır bulunanlar gülmüşler ve "efendi" meclisten çıkmış. Çıkarken şöyle diyormuş: "Bu filozof, bana geometrideki koniklerin en çetrefil meselelerinden sorup "insan olduğunu nasıl anladın?" diyor. Oysa ben bir kelamcıyım, benim konikler hakkında bir bilgim yok ki." İnsanlardan biri de ona [alay için] "Efendi, sadece konikler mi? Mebsûtât (uzun uzun açıklanmış basit konular) hakkında da bilgin yok" demiş.

1 Hamidiyye nüshasına madde başlığı yoktur; ancak içerik bir önceki başlığın altına dercedilmiştir.

[٧٠]

{ميمون بن النجيب الواسطي}[١]

كان طبيبًا فاضلًا حكيمًا، وسمعت أنّه كان يحفظ المنطق والطبيعيات والإلهيات من الشفاء، وقلّما يخالط أرباب الجاه والمال، وكان عامل هراة ظهير الملك علي البيهقي يشتاق إليه، وكان يتعزّز عليه فإذا مرض الظهير أو أحد من أولاده أنزل الأتراك في داره حتى أزعجوه وصيّروه مضطرًّا إلى رفع الحال إلى العامل، فعند ذلك يرتبطه ظهير الملك حتى يعالج مرضه، ويجالسه مدّة.

وقيل كان واسطي الأصل، خوزي المولد، مقيمًا بهراة.

[٧١]

أبو الفتح كوشك

كان حكيمًا صاحب خاطر قويّ، وكانت كتبه في خزانة السلطان سنجر، وكان مشغوفًا بكتبه، بسبب حسن الاعتقاد فيه، وكان عارفًا بأجزاء علوم الحكمة.

ويحكى أنّه كان بناحية بيهق علوي متكلّم، وكان أصله من نيسابور، وكان يحفظ ظواهر علم الكلام فحسب. فدخل يومًا على الحكيم أبي الفتح، والحكيم يتخيّل أنّه من حذّاق بيهق وفضلائها، فاستنطقه أبو الفتح فقرأ بطريق المطالعة فصلًا من ظواهر الكلام، وأعاده ثلاث مرّات كما يكرّر المسائل في المدارس، فعلم الحكيم قلّة بضاعته ومرتبته، فقال له: يا سيّد! بم عرفت أنّك إنسان؟ فقال: لم أقرأ ذلك في كتابي، فضحك الحاضرون، وخرج السيّد، وقال: هذا الحكيم يسألني عن غوامض المخروطات، ويقول: بم عرفت أنّك إنسان؟ وأنا متكلّم، لا علم لي بالمخروطات، فقال له بعض الناس: ولا بالمبسوطات يا سيّد!

---

١ ح – {ميمون بن النجيب الواسطي}.

[72]

Ebû Sehl (en-Nîlî) en-Nîsâbûrî [ö. 420/1029]

Nîsâbûrî daha çok tıp ilmi ve Huneyn'in meselelerinin ciltlerce şerhiyle meşgul olan, aklî ilimlerin çeşitli dallarında bilgili, seçkin bir filozoftu.

{Onun şiirinden bir parça şöyledir:

"Ey, ısrarla arzusunu gizlemeyi tekellüf eden! Aşk, tekellüften önce gelir.

Zira aşığın, gizlenmiş arzularla derûnun itiraf edip duran bir lisanı vardır.}[1]

[73]

Ebü'l-Kāsım el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Fadl er-Râgıb [el-Isfahânî ö. 502/1108]

Râgıb el-Isfahânî İslam bilgelerinden biridir. Eserlerinde şeriat ve hikmet arasını birleştiren biriydi. Onun çok sayıda eseri olup *Gurretü't-te'vîl ve dürretü't-tenzîl* bunlardan biridir. Onun aklî ilimlerden nasibi daha çoktu.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında ayrıca Hamidiye'de bir sonraki Ebü'l-Kasım maddesi içinde vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[٧٢]

أبو سهل (النيلي) النيسابوري

كان حكيمًا فاضلًا، الغالب عليه علم الطبّ، وشرح مسائل حنين في مجلّدات عارفًا بأجزاء علوم المعقولات.

{ومن شعره:

يَا مَنْ تَكَلَّفَ إِخْفَاءَ الْهَوَى جَلَدًا إِنَّ التَّكَلُّفَ يَأْتِي دُونَهُ الْكَلَفُ

وَلِلْمُحِبِّ لِسَانٌ مِنْ ضَمَائِرِهِ بِمَا يَجُنُّ مِنَ الْأَهْوَاءِ يَعْتَرِفُ}[١]

[٧٣]

أبو القاسم الحسين بن محمّد بن الفضل الراغب

كان من حكماء الإسلام، وهو الذي جمع بين الشريعة والحكمة في تصانيفه، وله تصانيف كثيرة، منها غرّة التنزيل ودرّة التأويل، وكان حظّه من المعقولات أكثر.

١ ص، ج – {ومن شعره... ...يعترف}؛ وفي ح مندرج تحت عنوان أبو القاسم.

[74]

Ebü'l-Kāsım Abdurrahman b. Ebî Sâdık [5./11. yy]

İbn Ebî Sâdık hikmette ve onun dallarında özellikle de tıpta büyük bir mertebeye nail oldu. Karakteri güzeldi. Aslen ve doğma olarak Nîşâbûrluydu. İkinci Hipokrat olarak çağırılıyordu.

Şöyle anlatılmıştır: "Ömrünün sonunda Nîşâbûr'un gezinti yapılan yerlerinden bir köye taşındı. Yerine bağlandı ve yalnızlığı seçti. İnsanlardan biri ona uğradı. Onun önünde meyve dolu bir tabak vardı. Uğrayan kişiye dedi ki: "Gözümde şu tabakla meyveler arasında hiçbir fark yok. Çünkü meyveler bana zarar veriyor. Ben de onların kokusu ve hoş havasıyla yetiniyorum. Bu meyveleri yemeye hiçbir arzu duymuyorum. Kendimi onlardan kurtarıp zararlarını savuşturdum. Çünkü zarar, bazen savuşturulamaz bir noktaya varabilir."

Hayatı güzel giderken Horasan lideri Muhammed b. Mansûr bütün doktorların çabalarını boşa çıkaran kulunc (kalın bağırsak iltihabı) hastalığına yakalandı. Bunun üzerine lider, Ebü'l-Kāsım'a binek hayvanını ve kölelerini göndererek kendisine gelmesini teklif etti. O zaman güneş, Akrep burcunun ilk derecesindeydi. Köy ile Nîşâbûr arası on iki fersahtı. Sıcaklık, hareketin sürati, bineğinin serkeşliği ve susuzluk ona çok fazla eziyet verdi. Yanında bulunan öğrencilerinden birine "Ben helak olurken Horasan'ın lideri kurtulacak" dedi. Dediği gibi de oldu. Şöyle ki: onu tedavi etti ve o da sıhhat buldu. Ebü'l-Kāsım ise hastalandı ve gücü yitip gitti. Seksen küsur gün sonra takdir-i ilâhî gerçekleşti.

Sultanın ona özel adamlarını gönderip hizmetine çağırdığı da anlatılmaktadır. O ise şöyle demiştir: "Kendi yanındaki ile kanaat eden, sultanın hizmeti için uygun değildir. Tıpkı avcıdan hoşlanmayan şahin gibi hizmetten hoşlanmayan birinin hizmetiyle fayda elde edilemez."

Gazne Sultanı İbrahim ona tahtırevan ve binek hayvanlarıyla birlikte yüklü miktarda mal gönderip onu nazik bir şekilde huzuruna çağırdı. Ebü'l-Kāsım şöyle dedi: "Sultan beni ilmim için istiyor, ona ilmimi harcamam için bana malını harcıyor. Bu açıkça bir alışveriştir. Oysa ilim alınıp satılmaz.

[٧٤]

أبو القاسم عبد الرحمن بن أبي صادق

نال في الحكمة وأجزائها مرتبة عظيمة، خصوصًا في الطبّ، وكان حسن الشمائل، نيسابوري الأصل والميلاد، وهو الملقّب ببقراط الثاني.

وقيل: انتقل في آخر عمره إلى بعض متنزهات نيسابور بقرية، ولزم مكانه واختار الانزواء، فدخل بعض الناس عليه وبين يديه أطباق من الفواكه، فقال له: إنّه لا فرق بين أطباق والفواكه عندي، فإنّ الفواكه تضرّني فقنعت منها بالرائحة وبطيب الهواء، فلا أشتهي تناول هذه الفواكه، وأرحت نفسي منها ودفع مضارّها، فإنّ المضرّة ربمّا تنتهي إلى حدّ لا يدفع.

وكان حسن المعيشة فأصاب عميد خراسان محمّد بن منصور قولنج أعيى دواؤه كلّ طبيب، فبعث إليه مركوبه وغلمانه وكلّفه المصير إليه، والشمس في أوّل درجة من السرطان، وبين القرية وبين نيسابور اثنا عشر فرسخًا، فآذاه الحرّ وسرعة الحركة وجماح ذلك المركب والعطش، فقال لمن معه من تلامذته: نجا عميد خراسان وهلكت أنا. وكان كما قال: ثم عالجه فصحّ، ومرض أبو القاسم وسقطت قوّته، وقد نيف على الثمانين، وقضى نحبه.

وقيل: إنّ السلطان بعث إليه خواصّه ودعاه إلى خدمته فقال: القنوع بما عنده لا يصلح لخدمة السلطان، ومن أُكره على الخدمة لا ينتفع بخدمته، كالبازي الذي يُكره على الصيد.

وبعث إليه سلطان غزنة إبراهيم مالًا عظيمًا مع المحفّة والمراكب ودعاه إلى حضرته بلطائف فقال: السلطان يطلبني لعلمي فأنفق عليّ ماله لأنفق عليه علمي، وهذا بيع وشراء، والعلم لا يشترى ولا يباع،

Benim bu malları kabul etmeye herhangi bir ihtiyacım yoktur. Benim ilmimi kendi beldemin halkı için saçmam daha iyidir. Böylece ben, Sultan'a hayır dua ediyorum ve kendimi minnet köleliğinden kurtarıyorum."

Onun sözlerinden biri şöyledir: "Gerçek tabip nefsini erdemlerle tedavi eden ve nefsinin zararını reziletlerde görendir. İşte bundan sonra bedenlerin tedavisine eğilir. Kim ki nefsi tedavi etmeden bedenin tedavisine düşerse işte o alçakların en alçağıdır."

Onun İbn Sînâ'ya kavuştuğu ve ondan istifade ettiği söylenmektedir.

[75]

Ebü'l-Hasen Ali en-Nesevî: el-Üstâzü'l-Muhtass [ö. 493/1100'den sonra]

Nesevî Rey filozoflarındandı. Onun *ez-Zîcü'l-fâhir* adlı bir astronomi cetveli vardı. Hoş bir ahlâka sahip mühendis bir filozoftu. Ömrü, güçleri sağlam bir şekilde yüz yaşına yakın sürdü. Ancak zayıflık onu çarşı pazarda yürümekten alıkoyunca evine mahkûm oldu. Onun Kûşyâr ve Ebû Ma'şer'in öğrencilerinden olduğu söylenmektedir. Bu konu tartışmalıdır ancak şu kesin ki uzun yaşayan muammerînden biriydi.

Onun sözlerinden bir kaçı şöyledir: "Kişi talep ettiğine, doğru ve yüce bir gayretle ulaşabilir, yoksa ağır işle değil."

Öğrencilerine şöyle söylerdi: "Sanat ehli olunuz; lükse düşkünlerden olmayınız. Zira lükse düşkün olan asla doymaz."

وما بي حاجة إلى قبول تلك الأموال، وإفاضة علمي على أهل بلدتي أولى، فأنا أدعو للسلطان بالخير، وأريح نفسي من رِقّ المنّة.

ومن كلامه: الطبيب الحقيقي من عالج بالفضائل نفسه ورأى مضرّته في الرذائل، ثم يهبط بعد ذلك إلى معالجة الأجسام، فمن لا يهبط من معالجة النفس إلى معالجة الجسد فهو أسفل السافلين.

وقيل إنّه أدرك أبا علي بن سينا واستفاد منه.

[٧٥]

الأستاذ المختصّ أبو الحسن علي النسوي

كان من حكماء الريّ، وله الزيج الفاخر، وكان حكيمًا مهندسًا، ذا أخلاق رضيّة، وقد قرب عمره من مئة سنة وقواه سليمة، إلا أنّ الضعف منعه عن المشي في الأسواق فلزم بيته، وقيل كان من تلامذة كوشيار وأبي معشر، وفيه نظر، إلا أنّه كان من المعمّرين.

ومن كلامه: بالهمّة العلية الصادقة ينال المرء مطلوبه لا بالكدّ.

وكان يقول لتلامذته: كونوا أصحاب صنائع ولا تكونوا ذوّاقين فإنّ الذوّاق لا يشبع

[76]

Adudü('d-dünyâ ve)'d-din: Yezd Hükümdarı [ö. 536/1141]

Adudüddin âlim ve adil bir hükümdardı. Onun *Mühcetü't-tevhîd* diye isim verdiği bir kitabı vardı. Ebü'l-Berekât'ın fikrini savunur ve âlimiyyet (Allah'ın tikelleri bilmesi) meselesinde onun görüşünü anlatırdı. Filozofların ahlâkıyla ahlâklanmıştı.

Bir gün [Ömer] el-Hayyâmî'ye "Ebü'l-Berekât'ın Ebû Ali İbn Sînâ'ya itirazları hakkında ne dersin?" diye sordu. el-Hayyâmî ise "O, İbn Sînâ'nın sözünü anlamadı. Ebü'l-Berekât'ın İbn Sînâ'nın sözünü anlayacak bir mertebesi yoktur. Nasıl bir itiraz mertebesi olabilir ki?" dedi. Hükümdar Alâüddevle ona şöyle sordu: "İbn Sînâ'nın sezgisinden daha güçlü bir sezginin olması imkânsız mıdır, yoksa mümkün müdür?" el-Hayyâmî "İmkânsız değildir" dedi. Hükümdar ona şöyle dedi: "Başkasının kölesiyle eşit duruma düştün! Sen diyorsun ki Ebü'l-Berekât'ın bir idrak ve itiraz mertebesi yoktur. Oysa benim kölem ed-Devâtî kendisinin idrak, itiraz ve daha fazla bir mertebesi olduğunu söylüyor. Böylece sen bir kölenin kelamından daha üstün olmayan bir kelam sarfediyorsun. Kölemin senden daha fazla becerdiği aptallığa meyletme." Hayyâmî'nin kafası karışıp afallayınca Hükümdar sözüne şöyle devam etti: "Filozof dediğin, başkasının sözünü burhânla yanlışlar. Aptal cedelci ise çatışma ve iftira ile. Bu iki dereceden üstün olanı iste. İki reziletten en aşağısına razı olma." Hayyâmî ağzına gem vurulmuş gibi sükûtla kalkıp gitti.

Onun *Mühcetü't-tevhîd* adlı eserindeki sözlerinden biri şöyledir: "Bir sanatı layık-ı veçhiyle tamamlamayan kimsenin başka bir sanatı talep etmesi doğru değildir. Kim eksikliğe razı olursa noksanlık, bütün durumlarda kemale ulaşmayı engelleyen bir perdeye dönüşür."

[٧٦]

عضد (الدنيا و) الدين: ملك يزد

كان ملكًا عالمًا عادلًا، وله كتاب سمّاه مهجة التوحيد، وكان يذبّ عن رأي أبي البركات ويقرّر قوله في مسألة العالمية، وكان متخلّقًا بأخلاق الحكماء.

وقال يومًا للخيّامي: ما تقول في اعتراضات أبي البركات على أبي علي؟ فقال الخيّامي: إنّه لم يفهم كلام أبي علي، وليست له رتبة الإدراك لكلامه، فكيف يكون له رتبة الاعتراض؟ فقال له الملك علاء الدولة: أمِن المستحيل أن يكون حدس أقوى من حدس أبي علي أم من الممكن؟ فقال الخيّامي: ليس من المستحيل، فقال له الملك: ساواك عبد غيرك! أنت تقول ليست له رتبة الإدراك والاعتراض وغلامي الدواتي يقول له رتبة الإدراك والاعتراض والزيادة فتتكلّم بما لا يزيد به كلامك على كلام مملوك، ولا تمل إلى سفاهة غلامي]فهو[أقدر عليها منك، فتشوّش الخيّامي، فقال له الملك: الحكيم يهجّن كلام غيره بالبرهان، والجدلي السفه بالوقيعة والبهتان، فاطلب أعلى الدرجتين، ولا تقنع بأخسّ الرذيلتين فقام الخيّامي ملجمًا بالسكوت.

ومن كلامه في مهجة التوحيد من لا يكمل في صناعته التي تليق به فليس له أن يطلب صناعة أخرى، فمن رضي بالناقص والنقصان صار محجوبًا عن نيل الكمال في جميع الأحوال.

[77]

Ömer el-Hayyâmî [ö. 526/1132?]

Hayyâmî'nin ailesi Nîşâbûrluydu, kendisi de Nîşâbûr doğumludur. Felsefî ilimlerin dallarında Ebû Ali İbn Sînâ'yı izledi. Şu var ki kötü huylu ve dar fikirli biriydi.

İsfahan'da bir kitabı yedi defa derin derin düşünüp ezberlemişti. Nîşâbûr'a döndü ve onu yazdırdı. Asıl nüsha ile karşılaştırıldığında bu ikisi arasında çok farklılık bulunmadığı görüldü.

Kitap telifi ve eğitim konusunda tutuktu. Onun tabiiyyât konusunda muhtasar bir eseri, varlık hakkında bir risalesi, oluş ve teklif hakkında bir risalesi vardır. Lügat, fıkıh ve tarihler konusunda âlim biriydi.

Hayyâmî vezir Abdürrezzak'ın yanına girdiğinde onun yanında kurraların imâmı Ebü'l-Hasen el-Gazzâl vardı. Onlar kurraların bir âyet üzerindeki ihtilaflı görüşleri hakkında konuşuyorlardı. Vezir, "Uzman ayağımıza geldi" dedi ve Hayyâmî'ye konuyu sordu. O da kurraların ihtilaflarını, bunlardan her birinin görüş farklılığının nedenlerini tek tek anlattı; şaz görüşleri ve bunların nedenlerini de zikretti. Sonra bunlardan bir veçhin diğerlerine üstünlüğünü belirtti. Bunun üzerine Gazzâl şöyle dedi: "Allah senin gibi âlimleri çoğaltsın! Ben bu konuyu bırak filozoflardan birini, kurradan hiç bir âlimin bile ezbere bildiğini zannetmiyorum!"

Felsefenin matematik ve aklî konulardaki dallarına gelince tam bu işin adamıydı. Bir gün Hüccetü'l-İslâm Muhammed el-Gazzâlî onun yanına uğrayıp birbirinin benzeri olmakla birlikte feleğin kutupsal parçalarından yalnızca bir parçasının belirlenmesi hakkında bir soru sordu. Hayyâmî sözü uzattıkça uzattı ve hareketin bilmem ne kategorisinden olduğundan başladı. Asıl tartışma noktasına dalmaktan sakındı. Bu şeyhin alışkanlıklarından biriydi. Derken öğle ezanı okundu. Gazzâlî "Hak geldi, batıl zâil oldu" diyerek kalktı.

Ömer el-Hayyâmî, daha çocuk yaşta çiçek hastalığına yakalanan Sultan Sencer'in yanına girdi. Çıktığında vezir, "Onu nasıl buldun, neyle tedavi ettin?" diye sordu. Ömer el-Hayyâmî şöyle dedi: "Çocuğun hayatından korkulur." Habeşî bir hizmetçi bunu anında sultana ulaştırdı. Vakta ki sultan iyileşince ona kin besledi ve onu hiç sevmezdi.

[٧٧]

عمر الخيّامي

نيسابوري الآباء والميلاد، وكان تلو أبي علي في أجزاء علوم الحكمة، إلا أنّه كان سيّء الخلق، ضيّق العطن.

وقد تأمّل كتابًا بأصفهان سبع مرّات وحفظه، وعاد إلى نيسابور فأملاه، فقوبل بنسخة الأصل فلم يوجد بينهما كثير تفاوت.

وله ضنّة بالتصنيف والتعليم، وله مختصر في الطبيعيات ورسالة في الوجود ورسالة في الكون والتكليف وكان عالمًا باللغة والفقه والتواريخ.

دخل الخيّامي على الوزير عبد الرزّاق وكان عنده إمام القرّاء أبو الحسن الغزّال، وكانا يتكلّمان في اختلاف القرّاء في آية، فقال الوزير: على الخبير سقطنا. فسئل عنها الخيّامي فذكر اختلاف القرّاء وعلّل كلّ واحد منها وذكر الشواذّ وعلّلها، وفضّل وجهًا واحدًا، فقال الغزّال: كثّر الله في العلماء مثلك، فإنّي ما ظننت أنّ واحدًا يحفظ ذلك من القرّاء فضلًا عن واحد من الحكماء.

وأمّا أجزاء الحكمة من الرياضيات والمعقولات فكان ابن بَجْدَتها، ودخل حجّة الإسلام محمّد الغزالي عليه يومًا فسأله عن تعيين جزء من أجزاء الفلك القطبية دون غيرها مع كونها متشابه الأجزاء، فطوّل الخيّامي الكلام وابتدأ من أنّ الحركة من مقولة كذا، وضنّ بالخوض في محلّ النزاع، وكان من دأب ذلك الشيخ المطاع، حتى أذّن الظهر فقال الغزالي: «جاء الحقّ وزهق الباطل» وقام.

ودخل على السلطان سنجر وهو صبيّ وقد أصابه جدري، فلمّا خرج سأل الوزير: كيف رأيته، وبأيّ شيء عالجته؟ فقال عمر: عمر الصبيّ مخوّف، فرفع خادم حبشي ذلك إلى السلطان، فلما برأ السلطان بغضه، وكان لا يحبّه.

Melikşah onu dostlarından biri yerine koyardı. Buhara'da Hakan Şemsülmülûk ona son derece büyük bir hürmet eder, onu tahtına oturturdu.

Anlatıya göre altından bir hilal (ayraç) ile sayfaları çevirirdi. *eş-Şifâ*'nın *el-İlahiyyât*'ı hakkında derin düşüncelere dalardı. Birlik ve çokluk bölümüne ulaştığı zaman iki varak arasına hilali koydu, kalktı, namazını kıldı ve vasiyetini belirtti. Bir şey yemedi ve içmedi. Yatsı namazını da kılınca secde yaptı ve secdelerinde şöyle yakardı: "Ey Allahım! Sen biliyorsun ki ben seni imkânım ölçüsünce tanıdım. Beni bağışla. Çünkü sadece senin hakkındaki bilgim, sana vesilemdir." Sonra öldü. Allah ona rahmet etsin. Âmin!

Onun Arapça ve Farsça çok güzel şiirleri vardır: Onlardan bazıları şunlardır:

"Dünya bana medyûndur, hatta yedi yıldız, hatta en yüce felek de; zihnim cûş u huruşa geldiğinde;

Kötülüklere karşı iffetli olarak açık ve gizli bir şekilde oruç tutarım. İftarım beni yaratanı takdis etmektir.

Nice topluluk vardır ki Hakk'tan sapar da benim damlayan feyzimden hidayet yollarına girer.

Zira benim dosdoğru yolum, köprüler gibi, körlük vadisi üzerine kurulmuş basiretlerdir."

Yine şöyle söylemiştir:

"Elimin ve kolumun ağır bir çabayla elde ettiği yeterli maişete nefsim kanaat ettiğinde;

Bütün hadiselerin cilvelerinden emin olurum. O halde ey zaman! İster tehdit et beni, ister vaatlerde bulun bana.

Farzet ki evlerimden birini Şuarayi Yemani yıldızı yaptım, Küçük Ayı'nın iki parlak yıldızının asılı olduğu yerin üstündedir yükseldiğim nokta;

وكان ملكشاه ينزله منزلة الندماء، والخاقان شمس الملوك ببخاري يعظّمه غاية التعظيم، ويُجلسه على سريره.

وحكى أنّه كان يتخلّل بخلال من ذهب، وكان يتأمّل الإلهيات من الشفاء، فلمّا وصل إلى فصل الواحد والكثير، وضع الخلال بين الورقتين فقام وصلّى وأوصى، ولم يأكل ولم يشرب، فلمّا صلّى العشاء الأخيرة سجد وكان يقول في سجوده: اللّٰهمّ تعلم أنّي عرفتك على مبلغ إمكاني، فاغفر لي، فإنّ معرفتي إيّاك وسيلتي إليك. ومات رحمه الله.

وله أشعار حسنة بالعربية والفارسية منها:

تَدِينُ لِيَ الدُّنْيا بَلِ السَّبْعَةُ الْعُلَى ... بَلِ الْفَلَكُ[1] الْأَعْلَى إِذَا جَاشَ خَاطِرِي

أَصُومُ عَنِ الْفَحْشَاءِ جَهْرًا وَخُفْيَةً ... عَفَافًا وَإِفْطَارِي[2] بِتَقْدِيسِ فَاطِرِي

وَكَمْ عُصْبَةٍ ضَلَّتْ عَنِ الْحَقِّ فَاهْتَدَتْ ... لِطُرُقِ الْهُدَى مِنْ[3] فَيْضِيَ الْمُتَقَاطِرِ

فَإِنَّ[4] صِراطِيَ الْمُسْتَقِيمَ بَصَائِرُ ... نُصِبْنَ عَلَى وَادِي الْعَمَى كَالْقَنَاطِرِ

وقال أيضًا:

إِذَا قَنِعَتْ نَفْسِي بِمَيْسُورِ بُلْغَةٍ ... تُحَصِّلُهَا بِالْكَدِّ كَفِّي وَسَاعِدِي

أَمِنْتُ تَصَارِيفَ الْحَوادِثِ كُلَّهَا ... فَكُنْ يَا زَمَانِي مُوعِدِي أَوْ مُوَاعِدِي

وَهَبْنِي اتَّخَذْتُ الشِّعْرَى بَيْنَ مَنازِلِي[5] ... وَفَوْقَ[6] مَنَاطِ الْفَرْقَدَيْنِ[7] مَصَاعِدِ

---

١ ح، ص، ج: الأفق

٢ ح: وإفطارا

٣ غ، ف: عن فيضي

٤ غ، ف: لأن

٥ ح: ومحي اتخذت الشِّعْرى مَنازِلِي. وفي بعض النسخ التي لم تندرج في هذا التحقيق {وَلِي فَوْقَ هام النَّيِّرَيْنِ مَنَازِل}. المصدر: /أشعار-الحكيم-عمرالخيام-العربى/http://mahvashassadi.com/٢٠١٢/٠٤.

٦ غ، ف: وقوف

٧ ح: مَناطا للفَرْقَدَيْنِ

{Değil mi ki Rahman nizamında hükmetmiştir bütün talihli kimselerin bedbahtlığa uğramasına.

Ne zaman ki vaktin yaklaşır, hüküm vaki olur. Ne kadar garip! Uzak görülenin yakınlığı;

Hayatın mahsulü ölümden ibaret ise fark yoktur koşan ve oturan arasında."}[1]

Şöyle demiştir:

"Dostlar ihanet ettiğinde sevgime riayet eden bir kardeşin dostluğunu uzun zaman sürdürdüm.

Nice sevgiler besledim, nice kardeş olmayanı kardeş edindim; nice kardeşlerimi kardeşlerimle değiştirdim?

{Güvenilir kimse yaşarken bana vefa göstermedi, gözetmedi hiç kimse hakkımı ve korumadı da.}[2]

Nefsimin talebi nadir olunca dedim nefsime; Allah aşkına, yaşadığın müddetçe hiçbir insanla ünsiyet kurma!"

{Şöyle demiştir:

"Sabahyıldızlarının rüzgârları durgunluğunu kaybetti mi? Yoksa intibak mı etti gözkapakları uykuya?

Felekler darmadağın mı oldu, yoksa dönüşleri gecikti mi de döndüler rehberlerini kaybetmiş şaşkınlara?

Sanki akıp giden yıldızlar, akışı yarıda kestiler ulaşamadan maksatlarına.

Merih'in kalbinde çarpıntı var, korku var. Zuhal, gözleri buğulandırır, rasatlar onu gözetleyemez.

Bu nedenle ebed müddet olsun Türk devleti; sesi gür çıkan Türkoğulları; gökyüzüne merdiven arasın."

1 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidyye'de yoktur.

2 Bizim tahkikte kullanmadığımız bazı Şehrezûrî nüshalarında bulunmaktadır. Kaynak: http://mahvas-hassadi.com/2012/04/أشعار-الحكيم-عمرالخيام-العربى/ Erişim tarihi: 28.03.2014.

{أَلَيْسَ قَضَى الرَّحْمنُ فِي حُكْمِهِ بِأَنْ يُعِيدَ إِلَى نَحْسٍ جَمِيعَ الْمَساعِدِ
مَتَى مَا دَنَتْ دُنْياكَ كَانَتْ قَصِيَّةً فَوَا عَجَبَا مِنْ ذَا الْقَرِيْبِ الْمُبَاعِدِ
إِذَا كانَ مَحْصُولُ الحياةِ مَنِيَّة فَسِيَّانَ حَالًا كُلُّ ساعٍ وَقاعِدِ}[1]

وقال:

٥ زَجَّيْتُ دَهْرًا طَوِيلًا فِي الْتِمَاسِ أَخٍ يَرْعَى وِدَادِي إِذَا مَا ذُو خِلَّةٍ خَانَا
وَكَمْ أَلِفْتُ وَكَمْ آخَيْتُ غَيْرَ أَخٍ وَكَمْ تَبدَّلْتُ بِالْإِخْوَانِ إِخْوَانَا
{فَمَا وَفَى لِي فِي الْأَيَّامِ ذُو ثِقَةٍ وَلَا رَعَى أَحَدٌ حَقِّي وَلَا صَانَا}[2]
وَقُلْتُ لِلنَّفْسِ لَمَّا عَزَّ مَطْلَبُهَا بِاللهِ لَا تَأْلَفِي مَا عِشْتَ إِنْسَانَا

{وقال:

١٠ أَظَلَّتْ رِيَاحُ الطَّارِقَاتِ رَوَاكِدَا أَمِ انْطَبَقَتْ مِنْهَا الْجُفُونُ رَوَاقِدَا
تَحَلَّلَتِ الْأَفْلَاكُ أَمْ رَاثَ دَوْرُهَا فَصِرْنَ حَيَارَى قَدْ ضَلَلْنَ الْمَرَاشِدَا
كَأَنَّ النُّجُومَ السَّائِرَاتِ تَوَقَّفَتْ عَنِ السَّيْرِ حَتَّى مَا بَلَغْنَ الْمَقَاصِدَا
فَفِي قَلْبِ «بَهْرَام» وَجِيبٌ وَرَوْعَةٌ وَ»كَيْوَانُ» أَعْشَى لَيْسَ يَرْعَى الْمَرَاصِدَا
لِذَاكَ تَمَادَتْ دَوْلَةُ التُّرْكِ[3] وَانْبَرَتْ بَنُو التُّرْكِ يَبْغُونَ السَّمَاءَ مَصَاعِدَا

---

١ ح – {أَلَيْسَ قَضَى... ...وَقاعِدِ}.

٢ {فما وفى... ...لا صانا} موجود في بعض النسخ التي لم تندرج في هذا التحقيق. المصدر وتاريخه: ٢٨,٠٣,٢٠١٤
http://mahvashassadi.com/٢٠١٢/٠٤/أشعار-الحكيم-عمرالخيام-العربى/

٣ غ، ف: ''دولة اللوم'' تصحيفا ونحن صححناها من إتمام تتمّة صوان الحكمة، في مكتبة سليمانية، فاضل أحمد باشا: تحت رقم ٩٠٢.

Şu da onun bir şiiridir:

"Zaman, niyetlerimin ve gönlümün muradınca dileğimi verseydi,

Gözlerimi bile kırpmazdım, tek dileyebilmek için; geri kalan ömrümü yanında geçirmeyi."

Horasan filozofları sayıldığı zaman Hayyâmî bilgi bakımından en dolusu, kıymet bakımından en yücesi, matematik ilimlerde güç bakımından en büyüğü, hesap ilimlerinde soluğu en güçlü olanıdır.

Hamamda kendisine Felak ve Nas surelerinin anlamı ve bazı lafızlarının tekrar etmesi soruldu. Bunun üzerine kendisinin daha önce içine tam dâhil olmadığı bir ilim hakkında bir cilt kadar tutacak açıklamalar yaptı. Bu konuda böyleyse onun ömrünü kendisine adadığı hikmeti artık sen düşün?}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

وله:

وَلَوْ أَعْطَانِيَ الدَّهْرُ اخْتِيَارِي بِحَسَبِ السِّرِّ مِنِّي وَالطَّوِيَّه
لَسِرْتُ عَلَى جُفُونِي كَيْ أُرَجِّي لَدَى مَغْنَاكَ مِنْ عُمْرِيَ الْبَقِيَّه

وإذا عُدّ حكماء خراسان، فالخيّام أزخرهم بحرًا وأرفعهم قدرًا وأطولهم في الرياضيات باعًا وأمدّهم في الحسابيات أنفاسًا.

وسئل في الحمّام عن معنى المعوّذتين وتكرار بعض ألفاظها فسرد نحو مجلّد في علم لم يبعث فيه نفسه، فما ظنّك بالحكمة التي أفنى فيها عمره.}[1]

١ ح، ص، ج – {وقال: أظلت... ...عمره}.

[78]

{Ahmed b. et-Tayyib es-Serahsî [ö. 286/899]

Ebü'l-Abbâs es-Serahsî, Kindî [ekolüne] mensup olanlardan biridir. Ondan okudu. {[Eskilerin] ve Arapların ilimlerinden birçok ilimde mahir}[1], görüşleri semereli, güzel mizaçlı, dili belâgat sahibi, eserleri makbul, nahiv ve şiirde kültürlü biriydi. Sosyal bir insan, az bulunur bir espri anlayışına sahip, nüktedan ve zarif biriydi. Anane tarikiyle hadis duyanlardan hadis dinlemiştir. Onun rivayetine göre Nebi (s.a.) şöyle buyurmuştur. "Adamlar adamlarla, kadınlar kadınlarla yetindikleri zaman, onların hakkı helaktir."[2] Yine şu hadisi rivayet etmiştir: "Kıyamet gününde en şiddetli azap görecek insan Allah'ın nebisine veya nebinin ashabına veya Müslümanların imâmlarına söven kimsedir."[3]

Halife el-Mu'tazıd zamanında Bağdat'ta hisbe yönetimini üstlenmiş, sonra ona meclis arkadaşlığı ve özel dostluk etmiştir. el-Mu'tazıd ona sırlarını açar ve krallığının işleri hakkında ona danışırdı. Ahmed'de galip olan itikadı değil, ilmiydi.

Öldürülmesinin sebebi ise şuydu: el-Mu'tazıd ona, [vezir] Kāsım b. Ubeydullah hakkında bir sır vermişti. Ahmed, el-Mu'tazıd'ın kölesine onu söyledi ve böylece bir hileyle Kāsım'ın aleyhinde olsun diye sırrı ifşa etti. Sonra el-Mu'tazıd, Ahmed'i bu ikisine teslim etti, onlar filozofun malını aldılar ve onu yeraltı tahıl ambarlarına kapattılar. el-Mu'tazıd Diyarbekir'in fethi ve Ahmed b. İsa ile savaş için sefere çıktığında Hâricîlerden ve başkalarından bir grup ambarlardan kaçtı. [Huzura getirildiklerinde] hapisteki Ahmed kalktı ve affını istedi. Şu var ki onun oturması, ölümü için bir sebep olmuştur. Sonra el-Mu'tazıd, Kāsım'a kendilerinden ümit kesilmesi için öldürülmesi gereken suçluları tespit etmesini emretti. Kāsım öldürülecekleri tespit etti. el-Mu'tazıd onların öldürülmelerine onay verdi ve onlarla birlikte Ahmed de öldürüldü. el-Mu'tazıd sorduğunda Ahmed'in öldürüldüğünü haber verdiler, uygun görmemezlik etmedi, kızmadı.}[4]

1 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.

2 Buna yakın bir rivayet için bk. Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), I, 297.

3 Buna yakın bir rivayet için bk. Ebû Nuaym el-Isfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiya*, 4.bs. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1405), IV, 96.

4 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Bu madde başlık ve içeriği, tamamıyla Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[٧٨]

{أحمد بن الطيّب السرخسي

أبو العباس ممّن ينتمي إلى الكندي، وعليه قرأ، وكان {ماهرًا في علوم كثيرة من علوم الفقهاء[القدماء] والعرب جنيّ المقال،}[١] جيّد القريحة بليغ اللسان، مليح التصنيف، فاضلًا في النحو والشعر، وكان حسن العشرة مليح النادرة خليعًا ظريفًا، وسمع الحديث عن سماعه المعنعن، قوله: «إذا اكتفى الرجال بالرجال، والنساء بالنساء فعليهم الدبار»[٢]. وقوله: «أشدّ الناس عذابًا يوم القيامة من سبّ نبيًّا أو صحابة نبيّ أو أئمّة المسلمين.»[٣]

وتولّى الحسبة ببغداد أيّام المعتضد ثم نادمه وخُصّ، وكان يفضي إليه بأسراره ويستشيره في أمور مملكته. وكان الغالب على أحمد علمه لا اعتقاده.

وسبب قتله أنّه أفضى إليه سرًّا في أمر القاسم بن عبيد الله، فبذز غلام المعتضد، فأفشاه بحيلة من القاسم عليه، فسلّمه المعتضد إليهما، فأخذا ماله، وتركاه في المطامير، فلمّا خرج المعتضد لفتح آمد وقتال أحمد بن عيسى أفلت جماعة من المطامير من الخوارج وغيرهم، وأقام أحمد في الحبس رجاء السلامة، فكان قعوده سببًا لمنيّته، فأمر المعتضد القاسم بإثبات من يجب قتله ليستريح من تعلّق القلب بهم فأثبتهم، ووقّع المعتضد بقتلهم فقتل، وسأل عنه المعتضد فأخبر بقتله فلم ينكر.}[٤]

---

١ ح – {ماهرا في علوم... ...جني المقال}.

٢ روى الطبراني عن أنس بن مالك نحوه ونصّه: «إِذَا صَنَعَتْ أُمَّتِي خَمْسًا فَعَلَيْهِم الدَّمَارُ، إِذَا ظَهَرَ فِيهِم التَّلاعُنُ وَشُرْبُ الْخُمُورِ، وَلَبِسُوا الحَرِيرَ، وَاتَّخَذوا الْقَيْنَاتِ، وَاكْتَفَى الرِّجَالُ بِالرِّجَالِ وَالنِّسَاءُ بِالنِّسَاءِ.» الطبراني، مسند الشاميين، تحقيق: حمدي بن عبد المجيد السلفي، (بيروت: مؤسسة الرسالة، ١٤٠٥/١٩٨٤)، ٢٩٧/١.

٣ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ نحوه ونصه: «إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ شَتَمَ الأَنْبِيَاءَ، ثُمَّ أَصْحَابِي ثُمَّ الْمُسلِمِينَ''، أبو نعيم الأصبهاني، حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، الطبعة الرابعة (بيروت: دار الكتاب العربي،١٤٠٥)، ٩٦/٤.

٤ ص، ج – {**أحمد بن الطيب السرخسي**... ...فلم ينكر}.

[79]

Ebü'l-Meâlî Abdullah b. Muhammed el-Miyânecî: Aynulkudât [ö. 525/1131]

Aynulkudât diye bilinmektedir. Ömer el-Hayyâmî'nin ve İmam Ahmed el-Gazzâlî'nin öğrencilerinden biriydi. Bir kitap telif edip adını *Zübdetü'l-Hakâik* koydu ve sûfîlerin görüşleriyle filozofların görüşlerini harmanladı. Vezir Ebü'l-Kāsım el-Esterâbâdî'yle arasındaki düşmanlık nedeniyle idam edildi.

{Aynulkudât'ın öldürülmesinin sebebi şuydu: Aynulkudât Allah Teâlâ'yı Vâcibü'l-vücûd ve bunun gibi filozofların terminolojilerinde kullandığı isimlerle isimlendiriyordu. Bedî'ülmütekellim el-Hemedânî bunu reddedip "Allah'ın isimleri tevkıfîdir" dedi. Aynulkudât ise bir risale telif edip, burada yüce ve ulu Allah'ın maşuku olduğunu ve O'nu istediği isimle isimlendirebileceğini anlattı. Şöyle söyledi:

"Selvi boylu, dolunay diye mi isimlendireyim, yoksa kapana düşmüş ceylan diye mi isimlendireyim,

Söyle, bu üç isimden hangisiyle sana sesleneyim; kıskançlıktan sana bir isim vermek istemiyorum."

Risale Bedî'ülmütekellim'e ulaşınca Aynulkudât'ı öldürmeleri amacıyla halkı kışkırttı. Allah, ona şehitlerden biri olarak rahmet etsin.}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[٧٩]

أبو المعالي عبد الله بن محمّد الميانجي المعروف بعين القضاة

كان من تلامذة عمر الخيّام وتلامذة الإمام أحمد الغزّالي، وصنّف كتابًا وسمّاه زبدة الحقائق، وخلط فيه كلام الصوفية بكلام الحكماء، فصلب بسبب عداوة كانت بينه وبين الوزير أبي القاسم الأسترابادي.

{سبب قتل عين القضاة أنّه كان يسمّي الله تعالى بأسامي اصطلحت عليها الفلاسفة مثل واجب الوجود وغيره، فأنكر عليه بديع المتكلّم الهمذاني، وقال: إنّ أسامي الله تعالى توقيفية، فصنّف عين القضاة رسالة وذكر فيها أنّه سبحانه وتعالى معشوقه أسمّيه أيّ اسم أريده. وقال:

سرو سهی وماه تمامت خوانم یا آهوی افتاده بدامت خوانم

زین هر سه بگو که کدامت خوانم کز رشک نخواهم که بنامت خوانم.

فلمّا وصلت الرسالة إلى البديع أغرى العوامّ حتى قتلوه، رحمة الله عليه من شهيد.}[1]

---

١ ح، ص، ج – {سبب قتل... ...من شهيد}.

[80]

Ebû Hâtim el-Muzaffer el-İsfizârî [ö. 515/1121'den önce]

Ebû Hâtim filozof Ömer el-Hayyâmî ile çağdaş bir filozoftu. İkisi arasında bazı münazaralar geçmişti. Fakat Muzaffer ondan uzaktır. Muzaffer'in en önemli özelliği Astronomi ilimleri, ağırlık teknolojisi hakkındaki bilgisiydi. Ömer el-Hayyâmî'nin aksine istifade etmek isteyenlere karşı yumuşak tavırlıydı.

Onun matematik ve meteoroloji hakkında birçok eseri vardır. O [altın ve gümüşün] kalp olanının gerçeğinden kendisiyle ayırt edildiği Arşimed terazisi üzerine çalışan biriydi. Ömrünü bu uğurda harcamıştı. "Mutlu haznedar" ismiyle bilinen ve hadım olan Sultanın haznedarı, bu terazi sayesinde hazinedeki ihanetinin ortaya çıkmasından korktu. Teraziyi kırdı ve un ufak etti. Muzaffer bunu duyunca hastalandı ve mahzun bir şekilde öldü.

Onun sözlerinden biri şöyledir: "Aklî lezzete göre duyusal lezzet, bir şeyin tadına bakana göre o şeyi koklayan gibidir."

[٨٠]

أبو حاتم المظّفر الإسفزاري

كان حكيمًا معاصرًا للفيلسوف عمر الخيّام، وبينهما مناظرات، ولكن المظفّر عنه بعيد، والغالب على المظفّر علوم الهيئة وعلم الأثقال، وكان رؤوفًا بالمستفيدين على خلاف طبيعة الخيّام.

وله تصانيف كثيرة في الرياضيات والآثار العلوية، وهو الذي عمل ميزان أرشميد الذي يعرف به الغشّ والعيار، وصرف عمره في ذلك، فخاف خازن السلطان، وهو خصيّ اسمه «سعادة الخازن» ظهور خيانته في الخزانة بسبب هذا الميزان، فكسره وفتّت أجزاءه، ولمّا سمع المظفّر مرض ومات أسفًا.

ومن كلامه: نسبة اللذّة الحسّية إلى اللذّة العقلية كنسبة المتنسّم إلى المتطعّم.

[81]

Ebü'l-Abbâs el-Levkerî [ö. 517/1123?]

{Levkerî; akranları Hayyâmî, İbn Kûşek ve el-Vâsıtî'yi felsefe alanında geçmiştir. Bunlardan hiçbiri ibare olarak onu geçememiştir. Bu öyle bir gruptur ki büyüklükte liderleri odur; öyle bir dörtlüdür ki seçkinlikte en başta geleni odur. Onun güzel ve etkileyici şiirleri vardır.}[1]

Behmenyâr'ın öğrencisiydi. Horasan'da felsefî ilimler ondan yayılmıştır. Genel olsun ayrıntı olsun felsefî ilimlerin her kısmında bilgiliydi. Yaşlılığında gözleri kör oldu. Merv bölgesinde saygıdeğer olup önde gelenlerden biriydi. Onun bir şiir divanı vardır.

Ömrünün sonuna doğru şöyle derdi: "İlim ve marifetim konusunda daha fazlasının peşini bıraktım. Benim için elde ettiğimden daha fazlası olamaz. Zayıflık ve körlük sebebiyle acze düştüm. Dâr-ı ukbayı arzular oldum." Bunu o kadar fazla tekrarlardı ki ahiret özlemi çektiği etrafındaki herkese malum olmuştu.

Tesadüfen bir gün kızartılmış kelle yemişken öğrencilerinden biri onu hamama çağırdı. İşte bu, ölümüne sebep olan hastalığın nedeni oldu. Bir öğrencisi onu tedavi ile uğraşırken o şöyle diyordu: "Bırak beni! Rabbim eğer bana şifa verirse emir onundur; eğer canımı alırsa hüküm onundur. Ben yüce Allah'ın seçtiğinden başkasını seçecek değilim." Onun şiiri gerçekten sağlamdır.

[82]

Muhammed (b.) el-Îlâkî: es-Seyyid [ö. 536/1141]

İlmî ve amelî erdemler tümüyle kendisinde toplanmıştı. Birçok eseri vardır. Kitap telif eden, mübarek biri ve güzel tedavi eden bir âlimdi. Bâharz'da mukim iken Belh'te Alâüddîn b. Kumaç onunla irtibata geçti. [Katvan'da] Kûrhân mevzisinde öldürüldü. O İbn Sînâ'nın öğrencilerindendi. {Hayyâmî'nin öğrencilerinden olduğu söylenmiş, bunu Alâüddîn b. el-Kumaç tarihindeki bilgi tashih etmektedir.}[2]

1 Bu kısım Hamidiyye nüshasında vardır. Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında yoktur.
2 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[٨١]

أبو العبّاس اللوكري

{أسبق أقرانه الخيّامي وابن كوشك والواسطي في ميدان الحكمة، ولا يسبق أحد منهم عبارة وإنّ قومًا هو صدرهم لكبار وأربعة هو أوّلهم لخيار، وله أشعار حسنة رائعة.}[١]

كان تلميذًا لبهمنيار، ومنه انتشرت علوم الحكمة بخراسان.

وكان عالمًا بأجزاء علوم الحكمة دقيقها وجليلها، وعمي في شيخوخته، وكان من أرباب البيوتات بكورة مرو، وله ديوان شعر.

وكان يقول في آخر عمره: يئست من زيادة في علمي ومعرفتي، فلا زيادة لي على ما حصّلت، وصرت عاجزًا بسبب الضعف وعدم البصر، واشتقت إلى العقبى، كان يقول ذلك غير مرّة، حتى ظهر لمن حوله شدّة شوقه إلى الآخرة.

فاتّفق أنّه تناول يومًا الرأس المشويّ، ودعاه بعض تلامذته إلى الحمّام، فكان ذلك سبب مرض موته. وكان بعض تلامذته يعالجه وهو يقول: خلّني وربّي فإن شفاني فله الأمر، وإن أماتني فله الحكم، فأنا لا أختار إلا ما اختاره الله تعالى. وشعره متين.

[٨٢]

السيّد محمّد (بن) الإيلاقي

اجتمعت فيه الفضائل بأسرها العلمية والعملية، وله تصانيف كثيرة، وكان مصنّفًا، وكان مباركًا حسن المعالجة، وكان مقيمًا بباخرز، ثم ارتبطه علاء الدين بن قماج ببلخ، وقتل في مصاف كورخان. وهو من تلامذة أبي علي بن سينا {وقيل من تلامذة الخيامي، يصحّح ذلك معرفة تاريخ علاء الدين بن القماج.}[٢]

١ ص، ج، غ، ف – {أسبق... ...رائعة}.
٢ ح، ص، ج – {وقيل من تلامذة... ...القماج}.

[83]

el-Kâdî Zeynüddîn Ömer b. Sehlân es-Sâvî [ö. 540/1145?]

Sâvî şeriat ve hikmeti belli bir düzende anlatmıştır. Beldesi Sâve'nin kadılığını terk etmiş, uzleti sohbete yeğlemiş; çalışmaya karşılık atıl olmayı tercih etmiştir. Nîşâbûr'a yerleşmiş ve eğitim faaliyetlerini orada sürdürmüştür. Kendi elinin kazancını yerdi. Nüshaları yanında taşır, sonra *eş-Şifâ* kitabının kendi hattından olan her nüshasını yüz dinara satardı.

Sâvî şöyle anlatmıştır: "Öklid'in onuncu makalesinden bir şekil bana karmaşık geldi. Derken uyudum ve uykumda Öklid en-Neccâr denilen bir ihtiyar gördüm. Ona şekli sordum. Bana dedi ki: "Şu makalenin şu şekline tekrar bak. Uyandığımda namaz kıldım ve şekli uzun uzun düşündüm; çözüme ulaştım."

Onun birçok kitabı Sâve'de kütüphanesiyle beraber yanmıştır.

Zahîr el-Beyhakî şöyle anlatmıştır: "Sık sık yanına giderdim. Bana dalgalı bir ilim denizi gibi gözükürdü." Anlatmaya şöyle devam etmiştir: "Bana bir mektubunda şöyle yazdı: "Neseb ve unvan cildinden sıyrılanların, ardı sıra gittiği günahları omuzlarından aşağı atanların, zamanların ve çağların tozlarını hallerinden silkeleyenlerin zümresinden ol. Bu "Nefsini arındırıp kurtuluşa eren"in (eş-Şems 91/9) âdetidir; "Nefsini [karanlığa] gömen hüsrana uğramıştır" (eş-Şems 91/10). Kim Allah'tan korkmazsa her bir kişiden korkar. Kim de Allah'tan korkarsa hiçbir kimseden korkmaz. Herkes ondan korkar."

[84]

Es'ad el-Meyhenî [ö. 536/1141]

Meyhenî Bağdat Nizamiyesi'nde müderristi. Darülhilâfe'de takdir gören biriydi. Ne zaman Dârülhilafe'de hazır bulunsa üst onay çıkar ve el-Meyhenî'nin gelişi bildirilirdi. Levkerî'nin öğrencilerindendir. İbn Sehlân'a yazdığı bir mektupta şöyle demiştir: "İleri gelenlerin başarısızlığı noksanlıktır; ihsanları ise erdemdir."

[٨٣]

القاضي زين الدين عمر بن سهلان الساوي

سرد الشريعة والحكمة في نظام، وترك قضاء بلده ساوه، وآثر العزلة على الصحبة واختار العطلة على الشغل وتوطّن بنسابور وتعلّم بها، وكان يأكل من كسب يده، ويرتفق بالنسخ ويبيع كلّ نسخة من كتاب الشفاء بمئة دينار من خطّه.

وقال: أشكل عليّ شكل من المقالة العاشرة من أوقليدس فنمت، فرأيت في المنام شيخًا قيل إنّه «أوقليدس النجار»، فسألته عن شكل فقال لي: عد إلى شكل كذا من مقالة كذا، فلمّا انتبهت وصلّيت، وتأمّلت الشكل فانحلّ معي.

وله تصانف كثيرة أحرقت مع بيت كتبه بساوه.

وقال الظهير البيهقي: وكنت أختلف إليه فأراه بحرًا موّاجًا، قال: وكتب إليّ في رسالة: كن من الزمرة المنسلخين عن جلدة النسب والألقاب، الواضعين عن أكنافهم أوزار الأعقاب، النافضين عن أحوالهم غبرة الدهور والأحقاب، فهذه عادة ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾(سورة الشمس ٩١/٩-١٠). من لم يخف الله خاف من كلّ واحد، ومن خاف الله لم يخف من أحد وخافه كلّ أحد.

[٨٤]

أسعد الميهني

كان مدرّسًا بنظامية بغداد، ومحظوظًا في دار الخلافة، وكلّما حضر دار الخلافة خرج التوقيع الأسمى ورفع إلينا حضور أسعد الميهني، وكان هو من تلامذة اللوكري، وله رسالة إلى ابن سهلان فيها: خذلان الأعوان عار ومؤاساتهم فضيلة.

[85]

{Ebü's-Salt Ümeyye b. Ebi's-Salt [ö. 529/1134]

İbn Ebi's-Salt hikmet ve felsefede öncekilerden biridir. Şiiri oldukça duygusaldır. Mısır'da yaşamıştır.}[1]

[86]

Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî [ö. 548/1153]

Şehristânî'nin çok sayıda kitabı vardır. *Kitâbü'l-'Uyûn ve'l-enhâr (Gözeler ve Nehirler Kitabı)*, *Kıssatü Musa ve'l-Hızır (Musa ve Hızır Kıssası)*, *el-Menâhic ve'l-âyât (Yöntemler ve İşaretler)* bunlar arasındadır. Ebû Ali İbn Sînâ'nın görüşünü *el-Menâhic ve'l-âyât* kitabında sert bir dille eleştirmiştir.

Zahîr el-Beyhakî şöyle anlatmıştır: "Mirzakuvan'ın evinde bu kitaptan bir faslı bana okuttu. Ona "Bizim her faslı ve itirazı tetkik etmemiz gerekir" dedim; ancak vakit elvermedi ve göç vakti gelip çattı. Eserleri yirmi ciltten fazladır. Ancak o bu kitaplarda filozofların metodunu uygulamamıştır. Onun Hârizm'de gerçekleştirdiği bir oturumun yazılmış halini gördüm. Orada felsefenin metoduna işaret vardı ki ben bu duruma gayet şaşırdım."

Zahîr el-Beyhakî şöyle anlatmıştır: "Ebü'l-Hasen b. Hâmeveyh beni onunla bir mecliste buluşturdu. Mecliste Ebû Mansûr el-Abbâdî, Ahmed el-Leysî, Şihâbüddin el-Vâiz es-Süfûrkânî ve başka kültürlü kimseler de vardı. Önceliklerin (tekaddüm) kısımlarını zikredince ona şöyle sordum: "Bu bölme gerçek mi yoksa gerçek değil mi? Çünkü sen öncelik ya zât itibariyledir; ya doğa itibariyledir; ya mekân itibariyledir; ya zaman itibariyledir; ya şeref itibariyledir; ya varlık itibariyledir diyorsun." "Zât itibariyle öncelik ile varlık itibariyle öncelik arasında fark vardır" dedi ve başladı bunu anlatmaya. Ben ona diyorum ki: "Sen tartışma konusu olmamasına rağmen "nedir" sorusunun cevabını veriyorsun, ama mürekkep "mıdır" sorusuna değinmiyorsun.

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[٨٥]

{أبو الصلت أميّة بن أبي الصلت

من جملة المتقدّمين في الحكمة والفلسفة، وله شعر رقيق، وهو من مصر.}[١]

[٨٦]

تاج الدين محمّد بن عبد الكريم الشارستاني [الشهرستاني]

له تصانيف كثيرة، منها كتاب العيون والأنهار، وقصّة موسى والخضر، والمناهج والآيات. وكان يهجن رأي أبي علي في كتاب المناهج والآيات.

قال الظهير: قرأ عليّ من هذا الكتاب فصولًا في منزل مرزقوان فقلت له: يجب أن نبحث عن كلّ فصل واعتراض، فلم يساعد الوقت، وأزف الرحيل، وتصانيفه تزيد على عشرين مجلّدة، وهو لا يسلك فيها سبيل الحكماء، ورأيت له مجلسًا مكتوبًا عقده بخوارزم فيه إشارة إلى أصول الحكمة فتعجّبت منها.

قال الظهير البيهقي: وقد جمعني وإيّاه أبو الحسن بن حمويه في مجلس، وحضر أبو منصور العبادي وأحمد الليثي وشهاب الدين الواعظ السفورقاني وغيرهم من الأفاضل، فقلت له حين ذكر أقسام التقدّمات: أهذا المنفصل حقيقي أم غير حقيقي؟ فإنّك تقول التقدّم إمّا بالذات وإمّا بالطبع وإمّا بالمكان وإمّا بالزمان وإمّا بالشرف وإمّا بالوجود، فقال: فرق بين التقدّم بالذات والتقدّم بالوجود، وأخذ يقرّر ذلك، وأنا أقول له: أنت مجيب عن مطلب «ما» في غير موضع النزاع، وتعرض عن مطلب «هل» المركّب،

١ ص، ج – {أبو الصلت أمية... ...من مصر}.

Ben sana zat itibariyle olan [öncelik] ile varlık itibariyle olan [öncelik] arasındaki farkı sormuyorum ve bunu söylemiyorum. Fakat ben sana şunu diyorum: "Sen önceliklerin hasrı konusunda bölmenin parçalarının sınırlanmış olduğunu ve onun hakikî munfasıl olduğunu söyledin." Tekrarlar uzayıp gitti, bu tekrarlar yüzünden de tartışma sona erdi."

Bir tefsir yazıyor ve âyetleri felsefe ve şeriat kanunlarına göre tevil ediyordu. Zahîr el-Beyhakî ona şöyle dedi: "Bu doğruluktan sapmak demektir. Kur'ân ancak selefin ve tabiînin teviliyle tefsir edilebilir. Hikmet Kur'ân'ı tefsir etmekten uzaktır; özellikle de senin zikrettiğin tevilden uzaktır. Şeriat ve felsefenin arası Gazzâlî'nin yaptığından daha güzel bir şekilde bulunamaz." Bunun üzerine Şehristânî çok kızdı.

Şehristânî doğduğu yer olan Şehristân'da beş yüz kırk sekiz yılında öldü. Sultan Sencer'in otağına yakın ve onun sırlarını bilen biriydi.

[87]

Ebü'l-Hasen İbnü't-Tilmîz [ö. 560/1165]

İbnü't-Tilmîz Bağdatlı bir tabiptir. Günlerden bir gün İbnü't-Tilmîz'in yanına uğrayan yetkin filozof Ebû Bekir b. Urve şöyle anlatmıştır: "Benim felsefe ilimlerinden bazı şeyler tahsil ettiğimi anlayınca dersin konusunu değiştirdi; derste mantık ve felsefenin bazı inceliklerini anlattı. O zaman anladım ki tıbbın ötesinde de son derece bilgilidir."

Onun Bağdat'taki resmî aylığı her sene için yirmi bin dinardan daha fazlaydı. Bütün bu paranın hepsini ilim talebelerine harcardı.

أنا لا أسألك ولا أقول ما الفرق بين ما بالذات والوجود، ولكني أقول لم قلت إن أجزاء الانفصال في حصر التقدّمات محصورة وهي منفصلة حقيقة، فطال التكرار، وانقطع بسبب التكرار الكلام.

وكان يصنّف تفسيرًا ويؤوّل الآيات على قوانين الشريعة والحكمة، فقال له الظهير: هذا عدول عن الصواب، والقرآن لا يفسَّر إلا بتأويل السلف والتابعين، والحكمة بمعزل عن تفسير القرآن، خصوصًا ما كنت تؤوّله، ولا يجمع بين الشريعة والحكمة أحسن ممّا جمعه الغزّالي، فامتلأ غضبًا.

ومات بشهرستان مسقط رأسه، في شهور سنة ثمان وأربعين وخمسمئة وكان مقرّبًا من سرير السلطان سنجر وصاحب سرّه.

[٨٧]

ابن التلميذ أبو الحسن (الطبيب البغدادي)

حكى الحكيم الكامل أبو بكر بن عروة إنّه دخل على ابن التلميذ يومًا، فلمّا عرف أني حصّلت بعض علوم الحكمة غير درسه وأورد فيه من دقائق المنطق والحكمة ما عرفت به أنّ له وراء الطبّ غاية.

وكان مرسومه ببغداد يزيد كلّ سنة على عشرين ألف دينار، وكان ينفق جميع ذلك على طلّاب العلم.

[88]

İbnü'ş-Şibl (el-Bağdâdî) [ö. 474/1081-82]

Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdullah b. Yûsuf b. Şibl el-Bağdâdî. İbnü'ş-Şibl doğma büyüme Bağdatlıdır. Filozof bir bilge, kültürlü bir kelamcı, kabiliyetli bir edip, asil bir şairdi. Bağdat'ta dört yüz yetmiş dört senesinde vefat etti. Onun hikmet hakkındaki görüşleri şiirinde saklıdır. Bu kaside onun en güzel şiirlerinden biri olup onun felsefi ilimler ve ilâhî sırlar hakkındaki güçlü mütalaasına delâlet etmektedir. Bu kasideyi bazıları İbn Sînâ'ya da nispet etmekteyseler de ne onun ne de başkasınındır. Kaside şöyledir:

"Rabbine and olsun; ey dönen felek! Bilerek midir; yoksa zorunluluk mu bu akışın,

Dönüşün, söyle bize, hangi şey için? İdraklerimizde senin göz kamaştırıcı parlaklığın.

Sende fezâyı görüyoruz; bu fezâdan başka kendisiyle döndüğün bir fezâ daha mı var?

Katına mı yükseltilir, yoksa bedenlerle birlikte çürüyüp yok mu olur ruhlar?

Kehkeşana sahip bir dalga mı? Yoksa bir kılıç mıdır ki dalgalı örülmüş zırhlar üzerinde kıvılcımlar saçar?

Güneş sende parlayarak yükselir, ön yeleleri kısa kanatlarıyla.

Geceleyin doğan yıldızlarda bir çember var, senin hilalin mi? Bilezik taktığın bir el mi yoksa?

Yıldırım gibi kayıp parlayan alevler mi? Kıvılcım çakan Merh ve Afar ağacının üzerinde bulunduğu bir kandil mi yoksa?

Yıldızların birer süs mü? Bereketli dalgaların kendisiyle birleştirdiği bir su kabarcığı mı yoksa?

Geceleyin yıldızların işaretleri uzar ve gündüzün dürülür, peştamalın katlanıp dürülmesi gibi.

Nicedir mahlûkatın yankısı yıldızların saykalıyla; ama onlar için Çobanaldatan yankılanmaz asla.

[٨٨]

ابن الشبل (البغدادي)

هو أبو علي الحسين بن عبد الله بن يوسف بن شبل البغدادي، مولده ومنشؤه ببغداد، وكان حكيمًا فيلسوفًا ومتكلّمًا فاضلًا وأديبًا بارعًا وشاعرًا مجيدًا، وكانت وفاته ببغداد سنة أربع وسبعين وأربعمئة، ومن شعره ما قاله في الحكمة، وهذه القصيدة من جيّد شعره، وهي تدلّ على قوّة اطّلاعه في العلوم الحكمية والأسرار الإلهية، وبعضهم ينسبها إلى ابن سينا وليست له ولا لغيره:

بِرَبِّكَ أَيُّهَا الْفَلَكُ الْمُدَارُ ... أَقَصْدٌ ذَا الْمَسِيرُ أَم اضْطِرَارُ

مَدَارُكَ قُلْ لَنَا فِي أَيِّ شَيْءٍ ... فَفِي أَفْهَامِنَا مِنْكَ انْبِهَارُ[1]

وَفِيكَ نَرَى الْفَضَاءَ فَهَلْ فَضَاءٌ ... سِوَى هَذَا الْفَضَاءِ بِهِ تُدَارُ

وَعِنْدَكَ تُرْفَعُ الْأَرْوَاحُ أَمْ هَلْ ... مَعَ الْأَجْسَادِ يُدْرِكُهَا الْبَوَارُ

وَمَوْجٌ ذَا الْمَجَرَّةُ أَمْ فِرَنْدُ ... عَلَى لُجَجِ الدُّرُوعِ لَهُ أُوَارُ

وَفِيكَ الشَّمْسُ رَافِعَةٌ شُعَاعًا ... بِأَجْنِحَةٍ قَوَادِمُهَا قِصَارُ

وَطَوْقٌ فِي النُّجُومِ مِنَ اللَّيَالِي ... هِلَالُكَ أَمْ يَدٌ فِيهَا سِوَارُ

وَشُهْبٌ ذَا الْخَوَاطِفُ أَمْ ذِبَالٌ ... عَلَيْهَا الْمَرْخُ يَقْدَحُ والعَفَارُ

وَتَرْصِيعُ نُجُومِكَ أَمْ حَبَابُ ... تُؤَلِّفُ بَيْنَهُ اللُّجَجُ الْغَزَارُ

تَمُدُّ رُقُومَهَا لَيْلًا وَتَطْوِي ... نَهَارًا مِثْلَ مَا طُوِيَ الْإِزَارُ

فَكَمْ بِصِقَالِهَا صَدِيَ البَرَايَا ... وَمَا يَصْدَى لَهَا أَبَدًا غَرَارُ

---

١ ح: ابتهار.

Görünürler, sonra dönüşümlü olarak gece görünüp gündüz gizlenirler, doğar batarlar; sığır sürüsünün süpürüşü gibi;

Maşrıkda iken yükselerek yürürler, Mağribde aşağı inerken görürsün onları,

Akıp giden bunun üzerinedir; bunun üzerine tûl-i emeller sürer, ne var ki ömürler kısa.

Hançerleriyle hareler bizi günler; onlar için nefislerimiz kılıçlardır daima.[1]

Ezeli ve ebedi zaman ömürleri saçar durur, asmayı dalının inci gibi saçması misali.

Her ne zaman bir yavru meydana getirir dünya, dünyanın belalarıyla besler onu sütannesi,

Kör belalar ki basıp geçtikleri paramparça; hayvanî belalar ki diyet ve kısas gerektirmez yaralamaları.

Seyrimiz dünü olmayan günden gelip, yarınsız güne doğru;

Alma ve verme şeklinde iki nefes arasından insan ruhunun bedende yayılması.

Nice nefisler bedenlere ülfet ettikten sonra, sinelerden uçar gider.

Oysa üns bulmamış mıydı o nefisler uzuvlarla? Yakınlığa rağmen ayrılık isteği neden döndü nefislere?

Öyle ya, Âdem en şakisi oldu kendi cinsinin, mazeret kaldırmaz bir günah ile.

İsimleri bilmek ona fayda vermedi, ne secdeler ne de yakınlık fayda etti.

Cennetten çıkarıldı, sonra yeryüzüne indirildi, sonra acı çektirildi. Rüzgârla taşınan ince kumların tozu toprağı nişanesi oldu.

Sonra günahtan bağışlanma yetişti imdadına, kelimelerle. Zira tanıyordu Allah Âdemi.

Lakin af ve mağfiretten sonra, gece gündüz ardından gittiği şey için ayıplandı.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında bu son beyitin bir başka nüshaya göre "Günler, bizi ölümün kıyısına yaklaştırır, ömrümüz dersen içinde yatağan kılıçları var" şeklinde geçtiği, müstensih tasarrufu olarak metin içine alınmıştır.

تَبَارَى ثُمّ تَخْنِسُ رَاجِعَاتٍ وتَكْنِسُ مِثْلَ مَا كَنَسَ الصُّوَارُ
فَبَيْنَا الشَّرْقُ يَقْدُمُهَا صُعُودًا تَلَقّاهَا مِنَ الْغَرْبِ انْحِدَارُ
عَلَى ذَا مَا مَضَى وَعَلَيْهِ يَمْضِي طِوَالُ مُنًى وَأَعْمَارٌ قِصَارُ
وَأَيَّامَ تَعَرَّقْنَا[1] مَدَاهَا لَهَا أَنْفَاسُنَا أَبَدًا شِفَارُ[2]
٥ وَدَهْرٌ يَنْثُرُ الْأَعْمَارَ نَثْرًا كَمَا لِلْغُصْنِ بِالْوَرَقِ انْتِثَارُ
وَدُنْيَا كُلَّمَا وَضَعَتْ جَنِينًا غِذَاهُ مِنْ نَوَائِبِهَا ظُؤَارُ
هِيَ الْعَشْوَاءُ مَاخَبَطَتْ هَشِيمٌ هِيَ الْعَجْمَاءُ مَا جَرَحَتْ جُبَارُ
فَمِنْ يَوْمٍ بِلَا أَمْسٍ لِيَوْمٍ بِغَيْرِ غَدٍ إِلَيْهِ بِنَا يُسَارُ
وَمِنْ نَفَسَيْنِ فِي أَخْذٍ وَرَدٍّ لِرُوحِ الْمَرْءِ فِي الْجِسْمِ انْتِشَارُ
١٠ وَكَمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَلِفَتْ نُفُوسٌ جُسُومًا عَنْ مَجَاثِمِهَا تُطَارُ
أَلَمْ تَكُ بِالْجَوَارِحِ آنِسَاتٌ فَلِمَ بِالْقُرْبِ عَادَ لَها نِفَارُ
فَإِنْ يَكُ آدَمُ أَشْقَى بَنِيهِ بِذَنْبٍ مَا لَهُ مِنْهُ اعْتِذَارُ
وَلَمْ يَنْفَعْهُ بِالْأَسْمَاءِ عِلْمٌ وَمَا نَفَعَ السُّجُودُ وَلَا الْجِوَارُ
فَأُخْرِجَ ثُمَّ أُهْبِطَ ثُمَّ أُوذِيَ فَتُرْبُ السَّافِيَاتِ لَهُ شِعَارُ
١٥ فَأَدْرَكَهُ بِعِلْمِ اللهِ فِيهِ مِنَ الْكَلِمَاتِ لِلذَّنْبِ اغْتِفَارُ
وَلكِنْ بَعْدَ غُفْرَانٍ وَعَفْوٍ يُعَيَّرُ مَا تَلَا لَيْلًا نَهَارُ

---

١ غ، ف:تفرّقنا مَدَاها؛ ح: تعرّقنا مدَاها
٢ ح، غ، ف: سفار؛ غ، ف +{نسخة أخرى: وأيام يقرّبنا شِفاهًا لها\ أعمارنا فيها شفارُ}

Düşman dileğine ulaştı; yer buldu kendine Âdemde ve bizde zillet.

Musa'nın kavmi gibi yitiklere dönüştük; oysa ne saptıran bir buzağı var, ne de bir böğürme.

[Âdem'in yediği] ne biçim bir lokmadır ki bitmez tükenmez ar ona, bize musibet.

Daha doğmadan sulplerdeyken cezalandırılıyoruz. Anne rahminde taylak, kurban ediliyor.

Musibetler ve belalar bekliyoruz. Sonra, bekleyişimize ceza durak.

İnin kendisini dışarı attığı kelerin çıkışı gibi; çıkıyoruz istemeyerek dünyadan, böyle de girmiştik dünyaya.

Var oluşu başa kakmak da nedir? Seçimi var edilenlerden başkasına ait olan var oluşun.

Evet, öncsinde başka bir oluşla bunun arasında tercih sunulsaydı, ya da istişare edilseydi bizimle o zaman nimet olurdu.

Bu derdin yok mu bir devası? Bu kırığın yok mu bir tedavisi?

Her ince kavrayışı olan bu konuda hayrette. Onların derin yaralarına bir merhem de yok.

[Gece] bürüyüp güneşi bizden çalıp götürdüğünde ve [gündüz] bürüyüp inci gibi saçılmış gecenin yıldızlarını bizden çalıp götürdüğünde,

Bu yerküreyi, başka bir yerküreyle değiştirildiğinde ve göklere bir yarılma savrulduğunda

Süt emziren kadınlara afallamaları yüzünden evlatları unutturulduğunda, gebe develer salıverildiğinde,

Dolunayın son gecesi değil; fakat azabı haber vermek için ayrılık ve korkuyla ağıllandığında/tutulduğunda,

Dağlar yürütülüp akıp giden kum yığını olduklarında ve denizler kaynatıldığında,

İşte o gün, bizim akıl sahibi kimselerimizin sebatı nerede? Taşlamalara karşı tahammülümüz nerede?

لَقَدْ بَلَغَ الْعَدُوُّ بِنَا مُنَاهُ وَحَلَّ بِآدَمَ وَبِنَا الصَّغَارُ

وَتُهْنَا ضَائِعِينَ كَقَوْمِ مُوسَى وَلَا عِجْلٌ أَضَلُّ وَلَا خُوَارُ

فَيَا لَكَ أَكْلَةً مَا زَالَ مِنْهَا عَلَيْنَا نَقْمَةٌ وَعَلَيْهِ عَارُ

نُعَاقَبُ فِي الظُّهُورِ وَمَا وُلِدْنَا ويُذبح في حشا الأمّ الحوارُ

٥ وَنَنْتَظِرُ الرَّزَايَا وَالْبَلَايَا وَبَعْدُ فَبِالْوَعِيدِ لَنَا انْتِظَارُ

وَنَخْرُجُ كَارِهِينَ كَمَا دَخَلْنَا خُرُوجَ الضَّبِّ أَخْرَجَهُ الْوِجَارُ

فَمَاذَا الْامْتِنَانُ عَلَى وُجُودٍ لِغَيْرِ الْمُوجَدِينَ بِهِ الْخِيَارُ

وَكَانَتْ أَنْعُمًا لَوْ أَنَّ كَوْنًا نُخَيَّرُ قَبْلَهُ أَوْ نُسْتَشَارُ

أَهَذَا الدَّاءُ لَيْسَ لَهُ دَوَاءٌ وَهَذَا الْكَسْرُ لَيْسَ لَهُ انْجِبَارُ

١٠ تَحَيَّرَ فِيهِ كُلُّ دَقِيقِ فَهْمٍ وَلَيْسَ لِعُمْقِ جُرْحِهِم سِبَارُ

إِذَا التَّكْوِيرُ غَالَ الشَّمْسَ عَنَّا وَغَالَ كَوَاكِبَ اللَّيْلِ انْتِثَارُ

وَبُدِّلْنَا بِهَذَا الْأَرْضِ أَرْضًا وَطُوِّحَ بِالسَّمَوَاتِ انْفِطَارُ

وَأُذْهِلَتِ الْمَرَاضِعُ عَنْ بَنِيهَا لِحَيْرَتِهَا وَعُطِّلَتِ الْعِشَارُ

وَغَشِيَ الْبَدْرَ مِنْ فَرَقٍ وذُعْرٍ خُسُوفٌ لِلتَّوَعُّدِ لَا سِرَارُ

١٥ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكُنَّ كُثْبًا مَهِيلَاتٍ وَسُجِّرَتِ الْبِحَارُ

فَأَيْنَ ثَبَاتُ ذِي الْأَلْبَابِ مِنَّا وَأَيْنَ مَعَ الرُّجُومِ لَنَا اصْطِبَارُ

Bize olması murad edilene karşı anlayış sahiplerinin akılları nerede? Düşünme de nerede?

Bizde bulunan akıl nereye uçtu gitti? Akıl nurundan ödünç alınmış ışığın nerede?

Ona yer ve gök isyan etmemişken semanın saçılmış yıldızları nereye kayboldu?

Oysa ışıksız, kıvılcımsız bir duman iken isteyerek ona gelmişlerdi.

Gökyüzünü yedi kat tamamlamış, yeryüzünü beşik olarak yaymış ki ölümlüler için bir yurt olsun.

Ne yükselttiğinin yüceliğine bir son var. Ne yerleştirdiğinin yüceliğine bir durak.

Fakat bu ürkünçlüğü devasa manzarada akıl sahipleri için bir nasihat ve tekdir var."

{Yine onun şöyle bir şiiri vardır:

"Kanaat izzettir, yetinmek zenginlik. Zillet ve utanç nefsin hırsı ve tamahıdır" diyenler

Doğru dediniz; ama açlığını gidermekle razı olan, ona da erişemezse ne ile kanaat etsin! "}[1]

{Yine onun şöyle bir şiir daha vardır:

"Allah'ın kaza ve kaderinden korkarak çıktık. Kaçışımız bizim, ondan yine onadır.

İnsanların en kötüsü acar olanıdır; musibetleri, kendi yüzünden ona sökün eder.

Hidayet yolları daralır ona, acıyanının kalbi de ona karşı katılaşır."}[2]

{Yine onun şöyle bir şiiri vardır:

"Akıllı insan için emeksiz selamet içinde dünya hayatı yoksa

Çaba sarf etmeyen cahil için bekâ yurdunda izzet nasıl olsun!"}[3]

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
2 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
3 Sadece Hamidiyye nüshasında bulunmaktadır. Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında yoktur.

وَأَيْنَ عُقُولُ ذِي الْأَفْهَامِ مِمَّا ... يُرَادُ بِنَا وَأَيْنَ الْاِعْتِبَارُ
وَأَيْنَ يَغِيبُ لُبٌّ كَانَ فِينَا ... ضِيَاؤُكَ مِنْ سَنَاهُ مُسْتَعَارُ
وَمَا أَرْضٌ عَصَتْهُ وَلَا سَمَاءٌ ... فَفِيمَ يَغُولُ أَنْجُمَهَا انْكِدَارُ
وَقَدْ وَافَتْهُ طَائِعَةً وَكَانَتْ ... دُخَانًا مَا لِنَائِرِهِ شِرَارُ
قَضَاهَا سَبْعَةً وَالْأَرْضَ مَهْدًا ... دَحَاهَا فَهِيَ لِلْأَمْوَاتِ دَارُ
فَمَا لِسُمُوِّ مَا أَعْلَى انْتِهَاءُ ... وَلَا لِسُمُوِّ مَا أَرْسَى قَرَارُ
وَلَكِنْ كُلُّ ذَا التَّهْوِيلُ فِيهِ ... لِذِي الْأَلْبَابِ وَعْظٌ وَازْدِجَارُ

{وله:

قَالُوا الْقَنَاعَةُ عِزٌّ وَالْكَفَافُ غِنًى ... وَالذُّلُّ وَالْعَارُ حِرْصُ النَّفْسِ وَالطَّمَعُ
صَدَقْتُمْ مَنْ رِضَاهُ سَدُّ جَوْعَتِهِ ... إِنْ لَمْ يُصِبْهُ بِمَاذَا عَنْهُ يَقْتَنِعُ}[1]

{وله أيضًا:

خَرَجْنَا مِنْ قَضَاءِ اللهِ خَوْفًا ... فَكَانَ فِرَارُنَا مِنْهُ إِلَيْهِ
وَأَشْقَى النَّاسِ ذُو عَزْمٍ تَوَالَتْ ... مَصَائِبُهُ إِلَيْهِ مِنْ يَدَيْهِ
تَضِيقُ عَلَيْهِ طُرُقُ الْهَدْيِ مِنْهَا ... وَيَقْسُو قَلْبُ رَاحِمِهِ عَلَيْهِ}[2]

{وله:

إِنْ كَانَ بَرْدُ الْعَيْشِ لَيْسَ بِظَاهِرٍ ... لِذِي اللُّبِّ فِي الدُّنْيَا بِغَيْرِ الْمَتَاعِبِ
فَكَيْفَ يُؤَسُّ الْعِزُّ فِي عَالَمِ الْبَقَا ... لِذِي الْجَهْلِ مَعَ تَقْصِيرِهِ فِي الْمَطَالِبِ}[3]

---

١ ص، ج – {وله: قَالُوا الْقَنَاعَةُ... ...يَقْتَنِعُ}.
٢ ح، ص، ج – {وله أيضًا: خَرَجْنَا... ...رَاحِمِهِ عَلَيْهِ}.
٣ ص، ج، غ، ف – {وله: إِنْ كَانَ... ...فِي الْمَطَالِبِ}.

{Bil ki: Önceki bilgelerin "Yüce Yaratıcı sakindir" sözleri onun zatının değişmeyen sâbit bir cevher olduğu ve varlığının devamlı olduğu anlamındadır. Onun hareketli olduğunu düşünenin sözü de onun kabul eden şeylerde fiilinin devamlılığı, hiçbir cimrilik etmeksizin her hak edene feyz ve aydınlatmasının sürekliliği anlamındadır. Onların bir şey "akılda hareketlidir ve sakindir" sözlerine gelince bir şeyin sakin olduğunu söyleyenin maksadı onun bütün yönlerden bilfiil olduğudur. Bir şeyin hareketli olduğunun anlamı ise onun etki ettiği ve üstündekilerden etkilendiğidir. Filozofların "Nefis hareketlidir" sözü ise nefsin Faal Akıl'dan daima kemal talep ettiği anlamındadır.

Thales şöyle söylemiştir: "Cisim, feleklerde olduğu gibi yokolmayan şeydir. Cirm ise yoğundur ve yokolan şeydir. Birincisi şeffaf, ikincisi ise opaktır."

Thales şöyle devam etmiştir: "Göğün ötesinde yaratılmış âlemler vardır. Mantık bu nurları betimlemeye güç yetiremez. Aklın da bu güzellik ve parlaklığa vakıf olması mümkün değildir. O, derinliği idrak edilemeyen ve nuru görülemeyen bir unsurdan yaratılmıştır. Mantık, doğa ve nefis onun altında ve aşağısındadır. O, başlangıç bakımından değil, son bakımından sırf dehrdir. Akıllar ve nefisler ona özlem duyarlar. O, bizim ikinci neşet sınırında devamlılık, sermed ve bekâ diye isimlendirdiğimiz şeydir."

Bu işaretlerden anlaşıldığına göre Thales "su, ilk ilkedir" ifadesiyle suyun cismanî mürekkeplerin ilkesi olduğunu kastetmiştir; yoksa ulvî mevcudatın ilk ilkesini değil. Fakat Thales, "İlk unsur, bütün sûretleri kabul edicidir; yani bütün sûretlerin kaynağıdır" şeklinde inanınca ve bütün sûretleri bu tarz üzere yani bütün sûretlerin kaynağı olan bir unsur da bulamayınca cismanî âlemde bütün sûretleri kabul eden bir şeye denk olan bir misal olarak suyu tespit etmiştir. Su gibi bu tarzda bir unsuru bulamayınca da adeta dinin yolunu izleyerek onu mürekkeplerde ilk ilke olarak kabul etmiş; semavî ve yersel cirimleri ve cisimleri ondan türetmiştir. Nitekim Tevrat metninde de böyledir. Bunun bir benzerine "ilk ilke ateştir veya havadır veya topraktır veya bunun gibi şeylerdir" diye iddia edenler işaret etmişlerdir. Çünkü söz konusu filozofların hikmetleri, nübüvvet kandilinden alınmıştır."}[1]

1 Thales ile ilgili başlıksız bu bölüm sadece Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Bu bölüm; Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

{واعلم أنّ قول الحكماء الأوائل إنّ الباري تعالى ساكن، أنّ ذاته جوهر ثابت غير مغيّر دائم الوجود، ومعنى قول من زعم أنّه متحرّك أنّه دائم الفعل في القوابل، سرمدي الفيض والإشراق على كلّ مستحقّ من غير بخل، وأمّا قولهم متحرّك وساكن في العقل فمعنى من قال إنّه ساكن أي أنّه بالفعل من جميع الوجوه، ومعنى أنّه متحرّك أي أنّه فاعل ومنفعل عمّا فوقه، قولهم إنّ النفس متحرّك أنّها دائم الطلب للكمال من العقل الفعّال.

وقال تالس: إنّ الجسم هو الذي لا يَدثُر كالفلكيات والجرم كثيفٌ، وهو الذي يدثر، فالأوّل لطيفٌ والثاني كثيفٌ.

وقال: وراء السماء عوالم مبدعة، لا يقدر المنطق أن يصف تلك الأنوار، ولا يقدر العقل أن يقف على ذلك الحسن والبهاء، وهي مبدعة من عنصر لا يدرك غوره ولا يبصر نوره، والمنطق والطبيعة والنفس تحته ودونه، وهو الدهر المحض من نحو آخره لا من نحو أوّله، وإليه تشتاق العقول والأنفس، وهو الذي سمّيناه الديمومية والسرمد والبقاء في حدّ النشأة الثانية.

وظهر بهذه الإشارات أنّه لـمّا أراد بقوله «الماء هو المبدع الأوّل» أي هو مبدأ المركبات الجسمانية لا المبدأ الأوّل في الموجودات العلوية، لكنّه لـمّا اعتقد أنّ العنصر الأوّل هو قابل كلّ صورة أي منبع الصور كلّها ولم يجد عنصرًا على هذا النهج كلّ صورة أي منبع الصور كلّها فأثبت في العالم الجسماني له مثالًا يوازيه في قبول الصور كلّها، ولم يجد عنصرًا على هذا النهج مثل الماء فجعله المبدع الأوّل في المركبات، وأنشأ منه الأجسام والأجرام السماوية والأرضية جريًا على منهج الشرع، وكذا نصّ التوراة وإلى أمثاله يشير من يزعم أنّ المبدع الأوّل النار أو الهواء أو الأرض وأشباه ذلك، لأنّ حكمهم مأخوذٌ من مشكاة النبوّة.}[1]

١ ح، ص، ج – {واعلم أن قول الحكماء... ...من مشكاة النبوّة}.

[89]

el-Hasen b. İshak b. Muhârib el-Kummî [4./10. yy]

İbnü'l-Amîd'den rivayet ettiklerine göre İbnü'l-Amîd, Kummî ile iftihar eder ve şöyle derdi: "Bizim beldemizden ondan başka biri çıkmamış olsaydı o yine de yeterli olurdu." Kummî şöyle demiştir: "Aşk maşukla birleşmeye duyulan özlemdir." {Öncekilerden şu sözü aktarmıştır: "Hayattan daha değerli bir şey yoktur. Onu ebedi hayat dışında bir şey için tüketmekten daha büyük bir ziyan olamaz." }[1]

1 Hamidiye, Ayasofya, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Yeni Cami nüshasında yoktur.

[٨٩]

الحسن بن إسحق بن محارب القمّي

ذكروا عن ابن العميد أنّه كان يفتخر به ويقول: لو لم يخرج من بلدنا سواه لكان كافيًا، وكان يقول: العشق هو الشوق إلى الاتّحاد بالمعشوق. {وحكى عن بعض الأوائل: لا شيء أنفس من الحياة ولا غبن أعظم من إنفادها لغير حياة أبدية.}[1]

١ ج – {وحكي عن بعض الأوائل... ...أبدية}.

[90]

Ebû Ca'fer b. Bânûyeh[1] [4./10. yy]

Sicistan hükümdarıdır.

Sıvânü'l-hikme kitabının yazarı Ebû Süleyman es-Siczî şöyle anlatmıştır: "Hükümdar Ebû Ca'fer siyaset ilminde güçlü biri olup onun dışındaki ilimlerle ilgilenmezdi. Nüfuz edici bir basireti vardı. Arzu iliştiği anda nefsini dizginleme, karakteristik bir iffet ve açık bir yiğitlikle birlikte siyasetin bütün yönlerine kendini adamıştı.

Çoğunlukla iki beyt halinde şiirler söylerdi. Bu iki beytin doğruluğuna, açıklığına, soruşturmasının güzelliğine hayran kalır ve şöyle derdi: "Bu şair başarılıdır. Ben nazım, vezin ve kafiye ciheti olmaksızın birine şair demem fakat ona bilge derim."

"Bir genç ki; peşine düşmez ihsanla gelmiş nimetin, uzaklaştıktan sonra,
Uzatıp durmaz ne müjdesini ne de tehdidini.
Arzusu ona köledir ve kemale ermez elbet bu genç,
Arzusu bir gün ona kul köle olmadıkça."

"Yunanlıların sözleri, nükteli hikâyeleri, ahlâki yaşayışları ve ahvallerinden kimsenin bilemeyeceği kadarını o ezbere bilirdi; bu konuda şöyle söylemiştir: "Bunlar, altın kırpıntıları ve altın tozları gibidirler ki daha önce hiç kalıba dökülmemişlerdir." Yunanlıların nükteli hikâyelerinden çok hoşlanırdı. Bu konuda şöyle söyledi: "Latifeleri, eğlenceleri ve dinlenmeleri böyle olan bir millet, ya ciddiyet yolunu tuttuğu ve doğalarındaki güçlerle hedefe ciddiyetle odaklandığı zaman düşün bakalım, onlar hakkında ne söylenebilir?" Sonra şöyle dedi: "Ben Demokritos'ten nakledilen şu sözü çok beğenirim: "Bizim denizimizde yüzen kimse için kendisinden başka herhangi bir sahil yoktur." Aristoteles'in İskender'e yazdığı ve şifahen söylediği siyaset hakkındaki bütün küçük hikâyelerini ezbere bilirdi."

1 Bânûyeh ismi *Nüzhe*'nin yazmalarında çeşitli şekillerde ve harfler noktasız olarak görünmektedir. İbn Ebî Usaybia'da Bânveyh şeklinde, Yâkût'ta Bânûyeh şeklindedir. Arapça her ikisi de [بانويه] şeklinde yazılmaktadır. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*'da hükümdarı, Bânû ya da Bânûyeh adındaki annesine nispetle İbn Bânûyeh olarak isimlendirmektedir. Yâkût el-Hâmevî, *Mu'cemü'l-büldân*, (Beyrut: Dâru Sadr, 1977), III, 448.

[٩٠]

أبو جعفر بن بانويه

ملك سجستان.

قال أبو سليمان السجزي صاحب صوان الحكمة: كان الملك أبو جعفر قويًّا في علم السياسة لم يتصرّف في غيرها، وله بصيرة حسنة، وكان قد أخذ نفسه بجوامع السياسة مع المروءة الظاهرة والعفاف الغالب وضبط النفس عند عارض الهوى.

وكان ينشد كثيرًا بيتين ويتعجّب من صحتهما وجودتهما وحسن بحثهما، ويقول: لقد وفّق هذا الشاعر، ولا أقول إنّه شاعر إلا من جهة النظم والوزن والقافية، ولكن أقول الحكيم:

فَتًى لَمْ يُتْبِعْ نِعْمَةً بَعْدَمَا مَضَتْ بِمَنٍّ وَلَمْ يُمْطِلْ وَعِيدًا وَلَا وَعْدًا

هَوَاهُ لَهُ عَبْدٌ وَلَا يَكْمُلُ الْفَتَى إِذَا لَمْ يَكُنْ يَوْمًا هَوَاهُ لَهُ عَبْدًا

وكان يحفظ من كلام اليونانيين ونوادرهم وسيرهم وأحوالهم ما لم يقدر أحد عليه، وكان يقول: هذه قراضات الذهب، وكالتبر الذي لم يُسبك بعد، وكان يعجبه نوادر اليونانيين ويقول: إنّ قومًا هذه فكاهتهم ومؤانستهم واستراحتهم ما يُظنّ بهم إذا أخذوا في الجدّ واعتصروا قوى غرائزهم بالقصد! ثم قال: إنّي لأستحسن شيئًا حُكي عن ديمقراطيس أنّه قال: السابح في بحرنا لا ساحل له إلا هو. وكان يحفظ جميع الفقر التي لأرسطو في السياسة ممّا كتب إلى الإسكندر وممّا شافهه به.

Ebû Süleyman es-Siczî anlatmaya şöyle devam etmiştir: "Hükümdar Ebû Ca'fer şöyle dedi: "Zaman bilge Aristoteles'in kral İskender'e çerçevesini çizdiği şeyin dışında bir duruma ulaşmıştır ki o da şudur: İnsanlar şimdinin ve geleceğin iyiliklerini toplayan din bağını koparmışlardır. Genel ve özel maslahatı düzenleyen aklın bağını ellerinin tersiyle itmişlerdir. Haddi aşmaktan kaçınmak ve doğruluğa son sürat koşmak olan hayâ duygusunun ipini çözmüşlerdir. Zamane insanlarının dinin şiarlarından, aklın ziynetinden, hayâ duygusunun bağından sıyrıldıkları bir çağ, kötülüğün son sınırındadır. Ben silip atan bir kılıçtan başka buna bir çözüm göremiyorum."

{Şöyle dedi: Arapların mühim şahsiyetlerinden olan Ziyâd [b. Ebîh]'ın söylediği şu söz ne güzeldir! "İnsanlar öyle bozulmuşlar ki, onları ancak keskin bir kılıç, inen bir kırbaç ve zapt eden bir hapis düzeltebilir."

Şöyle dedi: "Ben bu sözün iki kısmını bırakıyorum. Ancak kötülük, yemek yiyen herkese baskın gelmiştir. Vesselam."

Ebû Süleyman es-Siczî şöyle anlatmıştır: "Hükümdar Ebû Ca'fer bir gece, içinde İsfizârî, İbn Hibbân, Talha, Ebû Temmâm ve başkaları da olan huzurundaki bilgeler grubuna şunu sordu: "Niçin yaygın olarak "en doğru söz, yanında hapşırılan sözdür" denilir?" Fakat onlar cevap veremeyip şöyle dediler: "Bu konuda bizim hiç bir bilgimiz yoktur. Çünkü bu, doğanın sonuçlarındandır. Bu, bedendeki karışımlara, bunların artması ve eksilmesiyle ilgili bir durumdur. Bu gibi şeyler tam illetten uzaktırlar." Bunun üzerine hükümdar şöyle dedi: "Bunun hepsi bir kaçamak, bir kaçıştır. Çünkü nefsin doğayı kontrol etmesi, ona sinyaller göndermesi, onun güçlerine sirayet etmesi, ona dikte etmesi hasebiyle doğanın da bu gibi şeylerle bir ikazı vardır. Bu doğaya uğrar ve ona bir sarsıntı bırakır. Böylece bu, gerçekleşmesi beklenen şeye ve gelecek bir duruma şahit gibi olur. Bu durum, bu şekilde olmazsa, hapşırmayı duyan herkesin vehmi, konuşma anında hapşıran için bu şekilde bir kanaate varamaz. Sanki nefis, bu amaca göre gerçekleşen olayın rastlantısına işaret etmiştir. Sonra sakinlik anında gerçek olur; artma ve eksilme, güçlülük ve zayıflık yönlerinden onu geçersiz hale getirir." [Siczî] şöyle demiştir. "Bu tür şeyler, halk arasında kâim olan ve bazı özel kimseler nezdinde bilinir olan şeylerde çokça gerçekleşir."

قال: وكان يقول: قد انتهى الزمان إلى أمر خارج عن جميع ما رسمه ذلك الحكيم لذلك الملك، وذلك أنّ الناس قد خلعوا ربقة الدين الجامع للخيرات العاجل والآجل، ونبذوا عهد العقل الناظم لصلاح العامّة والخاصّة، وحلّوا رباط الحياء الذي يكون المنع من الغيّ والتسرّع إلى الرشاد وإنّ زمانًا ينسلخ أهله من شعار الدين وحلية العقل ورباط الحياء لغاية في الفساد، وما أعرف دواء إلا السيف الماحق.

{قال: وما أحسن ما قال زياد -وكان من رجالات العرب- لقد فسد الناس فسادًا لا يصلحهم إلا سيف قاطع وسوط واقع وسجن قامعٌ.

قال: وأنا أبقي قسمين من هذا الكلام فإنّ الشرّ قد غلب على كلّ من أكل الطعام، والسلام.

وقال أبو سليمان: سأل الملك أبو جعفر ليلةً جماعةً عنده؛ منهم الإسفزاري وابن حبّان وطلحة وأبو تمّام وغيرهم؛ لم يقال في شائع الحديث أصدق الحديث ما عطس عنده؟ فسكتوا، ثم قالوا: ما عندنا فيه شيء، لأنّ هذا من آثار الطبيعة، وهو تابع للأخلاط وما يزيد منها وما ينقص، ومثل هذا يبعد عن علّة تامّة، فقال: هذا كلّه نفار وهرب، فإنّ الطبيعة لها إنذار بمثل هذه الأشياء بحسب اطّلاع النفس عليها وتلويحها لها وسريان قواها منها وإلقائها، فيمرّ ذلك بالطبيعة فتنفق اهتزازًا له، فيصير ذلك كالشاهد على الشيء المزمع والأمر المقبل، فإن لم يكن هذا على هذا، فما انعقد وهم كلّ سامعٍ للعطس في عرض حديثه إلا على هذا، وكأنّ النفس قد أومأت لاتّفاق الواقع إلى هذا الغرض، ثم يكون حقّ هذا في التأنّي، وباطله على الزيادة والنقصان والقوّة والضعف. قال: وكان يكثر من هذا الضرب فيما هو قائم بين العامّة ومعهود في بعض الخاصّة.

Eflâtun "Şeref üç türdür: Nefsin şerefi, hikmetin şerefi ve izzet şerefi" diye söylemiştir. Ebû Süleyman es-Siczî bu sözü hükümdar Ebû Ca'fer'den işittiğini ve onun bu rivayetin sonunda şöyle söylediğini bildirmiştir: "Nefsin şerefi nefsin bekâsına ulaşır. Hikmetin şerefi bu bekâyı talebe giden yolu izah eder. İzzet/onur şerefi –ki üçünün en güzelidir- sahibinin değerini artırır. Öyle ki iç halinde yüceliğiyle onu yok eder, dış halinde ağırbaşlılığıyla onu ıslah eder. Bu son şeref toplumsal anlaşma ve adetle kazanılır. Ortada zikredilen şeref çaba ve kazanımla elde edilir. İlk şeref ise doğa yani zaruret sebebiyledir. Çünkü nefsin şerefine toplusal anlaşmanın bir dahli yoktur ve kazanımla da meydana gelmez; ancak kazanımla zorunlu olan şeyi ortaya çıkarır."

Siczî anlatmaya şöyle devam etmiştir: "Ey Melik!" dedim; "Sen kalbini hoş tut. Kuşkusuz Allah bütün bu hasletlerin hepsini sende toplamıştır. Çünkü sen erdeme açık; kemalle özelleşmiş, ilimde kendine işaret edilen birisisin."

Bunun üzerine hükümdar "Ey Ebû Süleyman!" dedi: "Ben kendi vasıfların hakkında yanılmandan dolayı seni sorumlu tutacak değilim. Fakat benim vasfım hakkında kendi vasfınla beni yanıltmandan dolayı seni sorumlu tutarım. İnsana kötülük olarak kendisiyle gururlanması, kendi erdemine meftun olması ve kendi olgunluğundan gafil olması yeter. Doğruluk sahibi bir kimsenin, güzel övgüler nedeniyle kendisi hakkında kaygılanmasına ve süslü püslü sözlerle kendini aldatmasına ihtiyacı yoktur."

Ebû Süleyman şöyle dedi: "Hükümdar konuşurken beni ondan yana bir korku sardı. Sonra Ebû Temmâm en-Nîsâbûrî kendini arz edip izin aldı ve şöyle dedi: "Ey hükümdar! Biz sana itaat ederek, senin emrine uyarak ve yanında değer kazanmayı umarak bize yasakladığın şeyden uzak dursak da içimizde sana karşı açıklamarla yorumlanamayacak, nitelemelerle açıklanamayacak, kalblerin gizleyemeyeceği ve hayallerin bir araya getiremeyeceği bir tazim ve tebcil besliyoruz. Allah'ın sana, dostlarına ve halkına karşılıksız bağışlarından haberdarız. Biz senin faziletlerini yaymak için Aristoteles'in açıkladığı şekilde hitabet sanatını kullansaydık bile, yine de ulaşılan son noktada ve vakıf olduğumuz nihaî kertede dili tutulmuş aptallar gibi olurduk. Bu uzak mertebeye ulaşmaktan aciz kalıyoruz diye şu yakın mertebede susmak bize yakışık almaz.

وقال أفلاطون: الشرف ثلاثة؛ شرف النفس وشرف الحكمة وشرف الإباء. وقال أبو سليمان: سمعت هذا من أبي جعفر الملك أنّه قال معقبًا لروايته: أمّا شرف النفس فإنّه يفضي إلى بقائها، وأمّا شرف الحكمة فإنّه يوضّح السبيل إلى طلب هذا البقاء، وأمّا شرف الإباء –وهو أحسن الثلاثة،– فإنّه يزيد في قدر صاحبه زيادة تفسده في باطن حاله بالكبر، وتصلحه في ظاهر حاله بالتوفّر، وهذا الشرف الأخير بالاصطلاح والعادة، وأمّا الشرف الأوسط فبالاجتهاد والاكتساب، وأمّا الأوّل فهو بالطبيعة أي بالواجب، لأنّ شرف النفس لا يدخله الاصطلاح ولا يحدث بالاكتساب، وإنّما يظهر ما هو واجب بالاكتساب.

قال: فقلت: ليهنأ لك أيّها الملك، فقد جمع الله تعالى لك هذا كلّه، فأنت الباين بالفضل، والفرد بالكمال، والمشار إليه في العلم.

فقال: يا أبا سليمان، فإنّي لا أؤاخذك بأن تغلط في وصفك، ولكن أواخذك بأن تغلّطني في وصفي بوصفك، ويكفي للإنسان أن يكون مغرورًا من نفسه مفتونًا بفضله ساهيًا عن رشده، وليس يحتاج إلى أن يكون صاحبه خائفًا عليه بجميل الثناء خادعًا له بزخرف القول.

وقال أبو سليمان: فحُصرت عند كلامه هيبة له، فانتدب أبو تمّام النيسابوري فقال: أيّها الملك إنّا وإن انتهينا عمّا تنهانا عنه طاعة لك وامتثالًا لرسمك وطلبًا للمكان عندك فإنّا ننطوي من إجلالك وتعظيمك ومعرفة ما وهب الله لك ولأوليائك ورعيّتك بك على ما لا يفسّره بيان ولا يشرحه وصف ولا يضمره فؤاد ولا يلمّ به وهم، ولو استعملنا الخطابة في نشر فضائلك على ما أوضحه أرسطو لكُنّا عند بلوغ الغاية والوقوف على النهاية أغبياء بُكمًا، وليس إذا عجزنا عن هذه القاصية يحسن بنا أن نسكت عن تلك الدانية،

Ey Hükümdarımız, izin buyurunuz ki biz senin niteliklerinle tat alıp hoşnut olalım, sayende Allah'ın bize olan nimetlerine şükredelim. Sen, ne güç kavgasına tutuşmuş bir muhalifi ve ne de mücadele eden bir düşmanı olan birisisin. Sen kapanan hikmet yollarını yeniden açtın. İnsanlar felsefeden uzaklaştıktan sonra sen onları felsefeye çağırdın ve felsefenin evlatlarını ve taliplilerini etrafında topladın. Sonra felsefenin öğrenilmesine yardımcı olarak ihsanınla ve gücünle onlara bol bol verdin. Allah'a yemin olsun ki ne bir dalkavukluk ne de bir hile, ne beni ve ne de Ebû Süleyman'ı söylediklerimize sevk etmedi. Çünkü bu, bizim tavrımız ve ahlâkî yaşayışımız değildir. Bizim fikrimizdeki bu olsaydı bile, biz gayet farkındayız ki pohpohlamanın sana pazarlanamaması ve senin katında hile ile uğraşanın düşüşü, bizi yağcılığın hörgücünde yolculuk etmekten ve hilenin sırtına binmekten alıkoyardı."

Bunun üzerine hükümdar şöyle dedi: "Ben Ebû Süleyman'a küçücük bir şey yasakladım. Sen daha fazlasıyla geldin. Allah'a and olsun ki ben, söylediğimle sadece kalbe ulaştığında kökleşip filiz veren ve ardından sahibini fitneye düşüren nefsin tamahını kesip koparmak istedim. Çünkü insan kendi nefsine âşıktır. Nasıl âşık olmasın ki insan her türlü lezzeti onun sayesinde tadar, her amacına onun sayesinde ulaşır, her arzusuna onun sayesinde kavuşur. Bu aşk sayesindedir ki nefis bedenle bağlantılı olur ve onun sayesinde beden, nefse boyun eğer. Şayet bu aşk olmasaydı bedende birbirine düşman şeyler ülfetle bir arada duramaz, birbirini iten şeyler beden için barışamazdı. Çamur, sûret, şekil ve yapıyla insanın yaratılışının temeline yerleştirilen, sonra benzerlik ve alışkanlık ve artmayla büyüyen, daha sonra arzu, temayül ve sevgiyle muhkemleşen bir şeyin kökü şüphesiz derinlerdedir; dal budak salmış, enginlere yayılmış, gölgesi uzadıkça uzamıştır. Miras aldığımız bu aşkta kendimize karşı adil olmak için, apaçık yolu istemek için, kendimiz hakkında yanlışa düşmek sûretiyle nefsimize karşı suç işlememek için ve başkalarının kendini adatarak nefislerine karşı suç işlemesine engel olmak için biz ancak hikmete temas etmeye zorlanırız ve şeriatın hükümlerine icbar ediliriz. İlk baştaki sözümüze dönelim ve nefis şerefini yok eden kimseye hikmetin şerefinin fayda sağlamayacağını söyleyelim. Çünkü hikmet, eşeği bir insana çevirmez, şeytanı da bir melek kılamaz. Fakat hikmet, nefis için bir imtihandır; ruh için bir Allah vergisidir; kalp için bir itminandır; yalnızlıkta bir cana yakınlıktır; doğruluğa götüren bir yoldur; insan ve sapkınlık arasında bir settir."

دعنا أيّها الملك، حتى نتلذّذ بوصفك ونشكر نعم الله علينا بك، فقد أصبحت بلا ضدّ مطاول ولا عدوّ مناضل، وأوضحت مناهج الحكمة بعد دروسها، ودعوت الناس إليها بعد نفورهم منها، وجمعت حولك أبناءها وطلّابها، ثم غمرتهم بإحسانك وطولك معينًا على اقتباسها، والله ما حملني وأبا سليمان على ما قلنا تملّقٌ ولا خداعٌ، لأنّ هذا ليس من هدْينا وسيرتنا، ولو كان ذلك فينا لكان علمنا بكساده عليك وسقوط متعاطيه عندك يمنعنا عن ركوب سنامه وامتطاء ظهره.

فقال الملك: نهيت أبا سليمان عن شيء قليل، فأتيت أنت بما أوفى عليه، والله ما أردت بما قلت إلا حسم ضراوة النفس على هذه الأشياء التي إذا وصلت إلى القلب عششت وأفرخت، وصارت بصاحبها إلى الفتنة، لأنّ الإنسان عاشق نفسه، وكيف لا تعشق وهو يجد بها كلّ لذّة ويقضي لها كلّ وطر، ويصل بها إلى كلّ هوى، وبهذا العشق واصلت النفس البدن وبه أطاع البدن النفس، ولولا هذا ما ائتلفت المتعاديات فيه، وما اصطلحت المتنافرات له، وإنّ أمرًا يورث في أصل الخلقة بالطينة والصورة والشكل والهيئة ثم ينمى بالمشاكلة والعادة والزيادة، ثم يستحكم بالهوى والميل والمحبّة راسخ الأصل ممتدّ الفرع عريض الفضاء ظليل الظلّ، وإنّما حُثثنا على التماس الحكمة وأكرهنا على أحكام الشريعة لنعدل بأنفسنا في هذا العشق الموروث ونسألك الطريق الظاهر ولا نجني على أنفسنا بالغلط فيها ولا نمكّن غيرنا من الجناية عليها بالخداع لها، ونعود إلى كلامنا الأوّل فنقول: من عدِم شرفَ النفس لم ينفعه شرفُ الحكمة، لأنّ الحكمة لا تقلب الحمار إنسانًا، ولا تجعل الشيطان ملكًا، ولكنّها فتنةٌ للنفس، وأريحية للروح، وطمأنينة للقلب، وأنس في الوحدة، وطريق إلى الرشد، وسدّ بين الإنسان والغيّ.

Hükümdar [Ebû Ca'fer']in notuna göre Kayser, Kisra'ya şöyle yazdı: "Krallığını neyle düzene soktun ve halkının belini neyle doğrulttun?" Kisra "Sekiz hasletle" diye cevap verdi: "Buyruk ve yasağım konusunda laubalilik yapmadım. Vaadimi ve tehdidimi savsaklamadım. Kinimden dolayı değil, sağduyumla cezalandırdım. Keyif çatılsın diye değil, zahmet çekilip hizmet edilsin diye görevlendirdim. Halkımın kalbini zorlamaksızın fethettim. Zaafiyet göstermeksizin serbest bıraktım. Rızkı genele yaydım, fuzûlî giderleri kıstım." Kayser bunu okuyunca şöyle dedi: "İşte bunun, altınla yazılması gerekir." Ebû Süleyman, "Bunlardan siyaset ilmi hakkında bir kitap çıkar" demiştir.

Hükümdarın bazı sözleri şöyledir:

"Nefsini oyala ancak onu yoldan saptırma. Çünkü nefsi oyalamak nefsin keşfini sağlar. Nefsin yoldan çıkması ise nefsi perdeler."

"Şeriat faziletli nefsin tembihini, kabil nefsin tekdirini ve cahil nefsin terbiyesini içerir."

"İşitme duyusu, güzel sanattaki telif aracılığıyla birliğin duyuya çıkmasıdır."}[1]

Hükümdar Ebû Ca'fer, Allah ona rahmet eylesin, felsefeyi ve filozofları çok seven, çok kültürlü biriydi. Hikmet erbabından ayrı duramazdı. Onlara ihsanı boldu, şerefli bir ahlâka ve üstün bir himmete sahipti.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında, ayrıca Hamidiyye ek bölümde vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

وكتب الملك: كتب قيصر إلى كسرى: «بم انتظمت مملكتك واستقامت رعيّتك؟ فقال: بثماني خصالٍ: لم أهزل في أمر ولا نهيٍ؛ ولا أخلفت وعدًا ولا وعيدًا؛ وعاقبت للحزم لا للحقد؛ وولّيت العناء لا للّهوى؛ واستملت قلوب الرعيّة من غير كره؛ وسهّلت الإذن من غير ضعف؛ وعممت بالقوت؛ وحسمت الفضول»، فلمّا قرأه قال: هذا يجب أن يكتب بالذهب. وقال أبو سليمان: يخرج منه كتاب في علم السياسة.

وقال الملك: علّل النفس ولا تضلّلها فإنّ تعليلها يفتح عليها، وتضليلها يحجب عنها.

وقال: الشريعة تنطوي على تنبيه نفس فاضلة وزجر نفس قابلة وتأديب نفس جاهلة.

وقال: السماع بروز الوحدة إلى الحسّ بواسطة التأليف في الصناعة الجيّدة.}[1]

وكان رحمه الله محبًّا للحكمة ولأهلها، كثير الفضائل، لا يصبر عن أهلها، كثير الإحسان إليهم، ذا أخلاق شريفة وهمّة عالية.

١ ص، ج – {قال: وما أحسن ما قال زياد... ...بواسطة التأليف في الصناعة الجيدة}، ومندرج في ملحق ح.

[91]
el-Üstâz Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd el-Kummî: (es-Sâhib İbnü'l-Amîd) [ö. 360/970]

Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd çağdaşlarının gözlerini kamaştıran erdemleri ve güzellikleri getirmiştir. Öyle ki düşmanı ona boyun eğer, hasetçisi onun faziletlerini itiraf ederdi. Hiç kimse asla onunla rekabet etmezdi. Bu nedenle çağdaşlarının en velut yazarı ve ilmi toplayanıdır. Çünkü el-Kummî dil ve Arap ilimlerini ezberlemişti. Dil ve aruz konusunda geniş bir bilgisi vardı. Sarf ilminden kelime türetmelerini ve istiareleri keşfetmişti. Cahiliye ve İslam dönemi şiir divanlarını ezberlemişti. Bir kere duymakla elli beyitlik bir şiiri ezberlerdi. Hendese ve matematik bilimlerde ulaşılmazdı. Özellikle mantık, felsefe ilimleri ve ilâhiyat konusunda zamanında hiçbir kimse onun huzuruna istifade eden olmak dışında başka bir iddiayla çıkmaya cesaret edememiştir.

Âmirî Aristoteles'in kitaplarını şerh etmesinin ardından Bağdat'a gidişinde onu görünce çok şaşırdı. İbnü'l-Amîd, Büveyhî Rüknüddevle'nin veziriydi. Az konuşur ancak sorulduğu zaman üç beş kelam ederdi. Kendisini anlayan birini bulursa canlanır, kendisinden başkasında olmayan şeyleri tam bir açıklık ve belâgatle bildirirdi. Ahlâkının ve durumunun mükemmelliği nedeniyle ona bir âlim veya bir sanat sahibi uğradığı zaman onun yanında susar, ona kulak kesilir ve ondan duyduğu her şeyi sanki ondan öğrendikleri dışında bir şey bilmiyormuşcasına güzel bir şekilde dinlerdi. Hatta onunla bir tartışmaya girdiği zaman uzun uzun açıklar, onun yanında neredeyse aylar geçerdi. Birisi kendisine bir şey sormuşsa veya huzurunda bulunup ondan tamamlamasını istenmişse işte o zaman kendi ilmini saçıp döker ve zihnini harekete geçirir, bu anlamda kendisinde yetenek olan herkesi şaşırtırdı. Yardım ve bol bol ihsan ettiğinde kendini beğenenler onun huzurunda ne kadar da çok mahcup olmuşlardır! Cesur ve soğukkanlı bir savaşçı olduğu kadar harp sanatında ve savaş halleri konusunda bilgiliydi.

[٩١]

الأستاذ أبو الفضل بن العميد القمّي (الصاحب بن العميد)

كان قد أتى من الفضائل والمحاسن ما بهر به أهل زمانه حتى أذعن له العدوّ وسلّم الحسود، ولم يزاحمه أحد قطّ، فمن ذلك أنّه كان أكْتبُ أهل عصره، وأجمع لأنّه حافظ للغة والعربية، وله توسّع في النحو والعروض واهتدى إلى الاشتقاقات والاستعارات وحفظ الدواوين من الجاهلية والإسلام، وكان يسمع الأبيات الخمسين فرد مرّة فيحفظها، وكان في الهندسة والتعاليم لا يدانى، والمنطق وعلوم الفلسفة والإلهيات خاصّة فما جسر أحد في زمانه يدعيها بحضرته إلا أن يكون مستفيدًا.

ولـمّا رآه العامري بعد شرح كتب أرسطو ورواحه إلى بغداد تحيّر، وكان وزيرًا لركن الدولة بويه، وكان قليل الكلام نزر الحديث إلا إذا سئل ووجد من يفهم عنه فينشط ويُسمع منه ما لا يوجد عند غيره مع فصاحة وبلاغة، وكان لجودة حاله وأخلاقه إذا دخل عليه العالم أو صاحب فنٍّ سكت له وأصغى إليه واستحسن كلّ ما يسمعه استحسان من لا يعرف إلا ما يفهم منه له، حتى إذا طاوله ووردت الشهور عليه عنده، واتّفق أن يسأله عن شيء أو يجري بحضرته فرغب إليه في إتمامه تدفّق حينئذ بحره وجاش خاطره وبهت من كان عند نفسه بارعا في ذلك المعنى، وما أكثر ما خجل عنده المعجبون بأنفسهم بعد مدّه وإجزال العطاء، وكان عالمًا بالحيل وأحوال الحروب مع شجاعة وثبات جأش في الحروب.

El yazısında şu sözlere rastlanmış: "Kadim Yunan bilgelerinden biri şöyle söylemiş: "Şarabın azı deva, çoğu ise hastalıktır. Ona yaşlılar gençlerden daha layıktırlar." Bu sözün altına el-Kummî'nin kendi hattıyla şöyle yazdığı görülmüş: "Mademki içkinin azının sınırı belli değildir, o zaman aklî düşüncenin ve şeriatın tedbirinin bir gereği olarak insanlara yasaklanması gerekir ki sınırı aşmasınlar. Çünkü şarabın şerri fazladır; kötülüklerin kaynağıdır, her türlü belaya açılan bir kapıdır. Akıllı kişi, nefsini ondan uzaklaştıran ve faydasını zararına feda eden kimsedir."

ومن خطّه: قال بعض الأوائل: قليل الخمر دواء وكثيرها داء، وهي بالمشايخ أليق منها بالشباب، ووُجد بخطّه: لمّا كان حدّ الشرب منها مجهولًا وجب بالنظر العقلي والتدبير الشرعي أن يمنع الناس لئلّا يتجاوزوا الحدّ، لأنّ الخمر كثير الشرّ وينبوع الفجور، وباب مفتوح إلى كلّ بلاء، والعاقل من صبر بنفسه عنها وفدى مضارّها بمنافعها.

[92]

Ebû Bekr el-Hasen İbn Kerde el-Kûmsî/Kûmşî [4./10.-11. yy]

İbn Kerde İsfahan'ın köylerinden Gumzâr bölgesinden biri olan Kûmşe/Kûmse köyündendir. Felsefede üst tabakadandı. Yahyâ b. Adiy'in öğrencilerinden olup bir zaman onun yanında kalmıştır. Nasîrüddevle için kâtiplik yapmıştır.

{Kitabeti hoş, cümleleri makbul, edebiyata, şiir bilgisine ve Arapça diğer ilimlere meyyaldi. Bu sanatla ilgilenen çocukları, kardeşleri ve daha başka akrabaları vardı ki bunlar diğer insanlardan kültürleriyle temayüz etmiş kimselerdi.

Ona zamanın, mekânın veya insanın başka bir zamandan, başka bir mekândan ve başka bir insandan daha şerefli olmasının anlamı soruldu. İbn Kerde şöyle cevap verdi: "Bu tür bir söze, zamanın feleğin bazı dönüşlerinin gerektirmesi sebebiyle feleğin şekli yönünden ortaya çıkan umumî bir mutluluğa; taşan iyiliğe, fazla berekete, genel bolluğa, makbul kanuna, mâkul salih amellere ve etkili davranışlara izafeti nedeniyle müsamaha gösterilebilir. Mekân da değerli gökcisimlerinden gelen bir tesirle karşı karşıya bulunduğunda böyle olabilir. Feleğin hareket miktarı anlamındaki zamanın ise bir parçasının diğer bir parçasına üstünlüğü söz konusu değildir. Mekân da böyledir. Keza insan da böyledir. Her bir kimsede bulunan beden bakımından bir insanın başka bir insana üstünlüğü olamaz. Bir insanın üstünlüğü ancak aklî kemaller ve salih ameller vasıtasıyladır.}[1]

1 Burası Hamidiye'de ek bölümdedir.

[٩٢]

أبو بكر الحسن بن كردة القومسي

هو من قرية قومشة من ضياع القمذار من قرى أصفهان، كان كبير الطبقة في الفلسفة، وهو تلميذ يحيى بن عدي، لزم يحي بن عدي زمانًا، وكتب لنصير الدولة.

{وكان حلو الكتابة مقبول الجملة متوجّها في الآداب ومعرفة الأشعار وسائر العلوم العربية، وله بهذه الصنعة بعده أولاد وأقارب من الإخوة وغيرهم يتميّزون بالفضيلة عن غيرهم.

وسئل عن معنى كون الزمان أو المكان أو الإنسان أشرف من زمان آخر ومكان آخر وإنسان آخر، فقال: هذا يسوَّغ بإضافة الزمان إلى سعادةٍ شائعةٍ فيه وخيرٍ غامرٍ وبركةٍ فائضةٍ وخصبٍ عامّ وشريعةٍ مقبولةٍ وخيراتٍ معقولةٍ ومكارم مؤثرةٍ من جهة شكل الفلك بما يقتضيه بعض أدواره، وكذلك المكان إذا قابله أثر من هذه الأجرام الشريفة، فأمّا الزمان اللذي مفهومه مقدار حركة الفلك فليس فيه جزأ أشرف من جزء، وكذا المكان، وكذا الإنسان لا شرف له على إنسان آخر من حيث الجسد العامّ بكلّ واحد، بل الشرف له بالكمالات العقلية والأعمال الصالحة.}[1]

١ {وكان حلو الكتابة... ...والأعمال الصالحة} مندرج في ملحق ح.

[93]

Ebû Ali Ahmed b. (Muhammed) Miskeveyh [ö. 421/1030]

İbn Miskeveyh çağının ileri gelenlerinden biriydi. Gençliğinde Vezir Ebû Muhammed el-Mühellebî ile dostluk kurmuş ve onun seçkin arkadaşlarından biri olmuştur. Bundan sonra Melik Adudüddevle'nin hizmetine bağlanmış ve melik dünyadan göçüp gidinceye kadar onun meclis arkadaşlarından ve elçilerinden biri olmuştur. Sonra İbnü'l-Amîd, oğlu Ebü'l-Feth ve Hükümdar Samsamüddevle'nin seçkinleri arasına katılmıştır. Aynı şekilde zamanımıza kadar[1] İbnü'l-Amîd, oğlu Ebü'l-Feth ve diğer ileri gelenlerle bağlar kurmuştur ki bütün bunları anlatmaya gerek yoktur.

Onun çok sayıdaki eserleri ilim ve felsefenin birçok dalı hakkındadır. *el-Ahlâku'l-kâmile ve'l-âdâbü'l-fâzıla* onundur. Yine öncekilerin ilimleri hakkında el-Fevz adlı iki eseri, mantık kitaplarına haşiye ve talikleri vardır. Yine matematik, tabiiyyat, ilâhiyyat, aritmetik, sanat, yemek gibi bütün alanlarda kitapları vardır. Bu kitaplar toplantı günlerinde mütalaa edilirdi. Onun *Kitâbü'l-Müstevfâ fi'ş-şi'ir* adlı bir eseri vardır ki bu bir şiir antolojisidir. Onun *Ünsü'l-ferîd* ve *Câvidân-ı Hıred* diye anılan derlemeleri de bulunmaktadır. Ayrıca İbn Miskeveyh'in belâgati ve güzel yazısı vardı.

1 Bu kısım, *Müntehabu Sıvâni'l-hikme* adlı eserden alıntı olduğundan "zamanımıza kadar" ifadesi, *Müntehab*'ın yazarının zamanına kadar şeklinde anlaşılmalıdır.

[٩٣]

أبو علي أحمد بن (محمّد) مسكويه

هو من أعيان الزمان، وقد صحب الوزير أبا محمّد المهلّبي في أيّام شبيبته، وكان من خواصّه ثم اتّصل بعد ذلك بخدمة الملك غضد الدولة، وصار من جملة الندماء والرسل إلى أن فارق الملك الدنيا، ثم تخصّصه بابن العميد وابنه أبي الفتح وبالملك صمصام الدولة وكذلك تخصّصه بابن العميد وابنه أبي الفتح وسائر الأكابر إلى وقتنا هذا، ممّا لا حاجة فيه إلى البيان.

وله التصانيف الكثيرة في كثير من فنون العلم والحكمة، وله الأخلاق الكاملة والآداب الفاضلة، وله من الكتب الفوزان في علم الأوائل، وتعاليق حواشي كتب المنطق، وله كتب في جميع الرياضيات والطبيعيات والإلهيات والحساب والصنعة والطبخ، وتقرأ هذه الكتب عليه أيّام مجالسه، وله كتاب المستوفى في الشعر فهو مختار الشعر ومجموعه المسمّى أنس الفريد وجاودان خرد وله البلاغة والخطّ الحسن.

[94]

Ebü'n-Nefîs [4./10. yy]

Ebü'n-Nefîs filozofların nüktelerini, fıkralarını ve işaretlerini en iyi ezberleyenlerden biriydi.

Ona "Zaman hakkında ne dersin?" denildi. Bunun üzerinde "Zaman" dedi: "Oyun oynayan çocuk gibidir; aldığını verir, verdiğini alır."

Dediğine göre kadim Yunan filozoflarından biri şöyle söylemiştir: "Mal oluş ve bozuluş âleminde ebedî kalmak amacıyla sevilir. Din ise ebedî ve bakî kalan âlemde ebedî kalmak amacıyla sevilir. Ne zaman ki nefsin gücü bunu ayırt etmekten zayıf düşer, o kişi haddinden fazla mal biriktirmeye bağlı olarak fenâ âleminde ebediyen bekâ bulmak vehmine kapılır."

Şöyle söylemiştir: "Acele etmek şaşırtır. İnatçılıkta noksanlık vardır. Gurur şaşkınlıktır. Gevşeklikte ipin ucunu kaçırma vardır."

Ebü'n-Nefîs şöyle bir şiir söylemiştir:

"Nefis ve beden hakkında eğer düşünürsen ibretler vardır. Bilakis ibrete ulaşamamış düşünce ve fikir yolda kalır.

Her akıl sahibi, nefis ve bedenin birleşmesi konusunda hayrete düşer. Hâlbuki şu bir cevherdir, bu ise onun eser olan hükmüdür.

Nazar edersen tek başına görürsün cevheri; oradadır; kederin bulaştığı bir arılığın sesi.

Bu feyz sayesinde akıl delip geçer; gözün hiç yaklaşamadığı gaybın perdelerini.

Gayb kapalı iken kişi onun sayesinde onun görüş açısından mülahaza eder varlıkların amaçlarını.

Keşke bileydim! Çürüyüşün eli bedenleri gizlediğinde ve örtüp sıktığında toprak bedenleri...

Acaba nefislerin de kendi âlemlerine bir yönelişi olacak mı? Taşın merkeze yönelmesi gibi.

[٩٤]

أبو النفيس

كان أحفظ الناس لنوادر الفلاسفة وفقرهم ومُلَحهم.

وقيل له: كيف ترى الدهر؟ فقال: وهوبًا لما سلب، سلوبًا لما وهب، كالصبيّ إذا لعب.

وقال: قال بعض الحكماء من الأوائل: المال محبوب من أجل البقاء في عالم الكون والفساد والدين محبوب من أجل البقاء في عالم البقاء والخلود ومتى ضعفت قوّة النفس عن التمييز صار توهّمها للبقاء أبدًا في عالم الفناء علّة للاستكثار منه.

وقال: العجلة مذهلة، وفي اللجاج نقص، والعجب حيرة، وفي التواني فوات.

وأنشد أبو النفيس:

فِي النَّفْسِ وَالْجِسْمِ إِنْ فَكَّرْتَ مُعْتَبَرُ ... بَلْ دُونَ ذَلِكَ ضَلَّ الرَّأْيُ وَالْفِكَرُ

وَحارَ كُلُّ لَبِيبٍ فِي اتِّحَادِهِمَا ... وَتِلْكَ عَيْنٌ وَهَذَا حُكْمُهُ الْأَثَرُ

إِذَا نَظَرْتَ رَأَيْتَ الْعَيْنَ وَاحِدَةً ... وَثَمَّ صَوْتُ صَفَاءٍ ضَمَّهُ الْكَدَرُ

بِذَلِكَ الْفَيْضِ يَرْبُو الْعَقْلُ مُخْتَرِقًا ... أَسْتَارَ غَيْبٍ تُجَافِي دُونَهُ الْبَصَرُ

وَيَلْحَظُ الْمَرْءُ غَايَاتِ الْأُمُورِ بِهِ ... مِنْ قِبَلِ مَذْهَبِهِ وَالْغَيْبُ مُسْتَتَرُ

يَا لَيْتَ شِعْرِي إِذَا الْأَبْدَانُ أَضْمَرَهَا ... يَدُ الْبِلَى وَحَوَاهَا التُّرْبُ وَالْمَدَرُ

هَلْ لِلنُّفُوسِ الْتِفَاتٌ نَحْوَ عَالَمِهَا ... كَمَا تَلَفَّتَ نَحْوَ الْمَرْكَزِ الْحَجَرُ

Ki böylece önlerinde afetler ve cilveler yok olup gitsin; ebedi mekânlarında gerçekleşsin kurtuluşları.

Yoksa izmihlale mi uğrayacak? Tıpkı heykelinin terkedip gitmesi gibi; hiçbir şekilde hissetmez olmuştur artık ne ardını ne başını.

Kaybedip unutturuncaya kadar çekiştirip saptırır dudaklar onu, öyle ki arar hale gelir öküzler danalarını.

Bu öyle bir şey ki onun yüzünden zihinlerimiz paslanmış; artık hiçbir ilim ve haber parlatamaz, zihinlerimizin pasını,

Allah gizli ilmiyle tektir, ortak olamaz; hiçbir cin ve beşer bilemez onun sırrını,

Düşünülürse anlaşılır ki onun yardımı olmaksızın hiç kimse göremez arzunun ateşini."

Sonra şöyle söylemiştir: "Bu ifadeler sinelerin kuruntuları, ruhların hasretleridir; yeryüzünün eski zamanlardan ve ilk çağlardan beri afetlere bürünmüş meskûn yerlerindeki asil insanların iç huzursuzluklarıdır. Herkes kadrince endişe duyar. Fikri kendisini görüşünün sınırlarına doğru iter. Sükûnu, hareketi ve kapasitesi sayesinde nail olacağı şeye güç ve kudreti oranında kalkışır. Bu kimseye ve başkasına Allah'ın verdiğinden daha iyi gelen bir şifa olamaz ki kim ona nail olmuşsa sıhhat bulur, kim de onu elinden kaçırmışsa sarhoş olur ve şaşırıp kalır. Allah Teâlâ fazlı, keremi ve lütfuyla bize sayesinde kendimizi tanıdığımız bir akıl, sayesinde birbirimizle ilişkiye geçebileceğimiz bir edeb ve sayesinde önderlerimize ve seçkinlerimize muhtaç olmayacağımız bir yeterlilik ihsan etsin, Rabbimizden fazlasıyla gelen nimetlere şükretmeyi nasip etsin, sayesinde hayatımızın acılarını azar azar yudumlayacağımız bir sabır ihsan etsin." [Amin!]

لِيَحْصُلَ الْفَوْزُ فِي دَارِ الْخُلُودِ لَهَا وَتَنْتَفِي دُونَهَا الْآفَاتُ وَالْغِيَرُ
أَمْ تَضْمَحِلُّ كَمَا قَدْ بَانَ هَيْكَلُهَا وَلَا يُحَسُّ لَهَا وِرْدٌ وَلَا صَدَرُ
تَلْوِي الشِّفَاهُ بِهَا حَتَّى تُغَيِّبَهَا بِحَيْثُ تَبْحَثُ عَنْ أَوْلَادِهَا الْبَقَرُ
هَذَا الَّذِي صَدِئَتْ مِنْهُ خَوَاطِرُنَا فَلَيْسَ يَجْلُو صَدَاهَا الْعِلْمُ وَالْخَبَرُ
تَفَرَّدَ اللهُ بِالْعِلْمِ الْخَفِيِّ وَلَمْ يَشْرَكْهُ فِي سِرِّهِ جِنٌّ وَلَا بَشَرُ
فَلَيْسَ يَعْشُو إِلَى نَارِ الْهَوَى أَحَدٌ إِلَّا بِتَوْفِيقِهِ إِنْ كَانَ يُعْتَبَرُ

ثم قال: هذه بلابل الصدور وحسرات الأرواح ووساوس الكرام من هذا السواد الغامر للأرض المطبق للآفات على مرّ الزمان القديم والأعصر الأول، وكلّ يقلق في نصابه ويحفزّه فكره إلى مدى نظره، ويتطاول بحوله وطاقته إلى ما يناله بسكونه وحركته واستطاعته، ولا دواء لهذه ولغيره أنجع من صنع الله الذي من جاد عليه به صحا، ومن فاته ذلك منه سكر وذهل. وهب الله تعالى لنا من العقل ما نعرف به أنفسنا، ومن الأدب ما نتعاشر به بيننا، ومن الكفاية ما نغني به عن إمامنا وكرامنا، ومن الشكر ما نستحقّ المزيد من ربّنا، ومن الصبر ما نتجرّع به مرارة حياتنا بمنّه وكرمه وفضله.

[95]

İbrahim b. Adiy: Yahyâ (b. Adiy)'nın Kardeşi [4./10. yy]

İbrahim b. Adiy Ebû Nasr el-Fârâbî'nin en seçkin ve ona bağlı öğrencilerinden biriydi. Onun birçok eseri vardır. Bu eserlerinden birinde şöyle demektedir:

"Bölme (taksim) aşağı iniş; çözümleme (tahlîl) ise yukarı çıkıştır."

"Taksim ve tahlil, tanım ve burhân için birer hizmetçi konumundadır. Taksimin hizmeti vasıtaların çokluğu bakımından; tahlilin hizmeti ise insanın canlı ve düşünene çözümlenerek tanımlanması örneğinde olduğu gibi seçerek alma bakımımdandır."

"Her tanımlanan tasavvur edilmiştir. Ancak her tasavvur edilen tanımlanmış değildir."

[96]

Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Cûşenî

Ebü'l-Hasen eski filozoflardandır. Şöyle söylemiştir:

"Kalem akıldır; levh nefistir, atlas feleği arştır; yıldızlar feleği kürsîdir; yedi felek göklerdir; yedi iklim ana kıtalardır; âlâ-i illiyyîn arştır, aşağıların en aşağısı (esfel-i sâfilîn) ise merkezdir."

[97]

es-Sâhib Ebû [İbn] Muhammed el-Buhârî [4./10. yy]

Buhârî, Ebû Süleyman es-Siczî'nin öğrencilerinden biridir. O, İslami ilimlerle bağı en fazla, hikmetin inceliklerinde gücü en fazla olan seçkin bir filozoftur. Ancak Buhârî'nin ifade ettiği mananın çok ötesinde iddiaları vardı. Kaydı oldukça güçlü bir ezberi ve kaideleri sağlam kılınmış bir zihni vardı. Onun faydalı güzel eserleri vardır.

[٩٥]

إبراهيم بن عديّ صنو يحيى

كان أخصّ خواصّ أبي نصر الفارابي، وملازمًا له، وله مصنّافات كثيرة.

قال في بعضها: التقسيم هبوط والتحليل صعود.

وقال: التقسيم والتحليل خادمان للحدّ والبرهان، فخدمة التقسيم بكثير الوسائط، وخدمة التحليل بالانتقاء، كما أنّ حدّ الإنسان يحلّل إلى حيوان وناطق.

وقال: كلّ محدود متصوّر وليس كلّ متصوّر محدودًا.

[٩٦]

أبو الحسن علي بن أحمد الجوشني

من قدماء الحكماء.

وقال: القلم العقل، واللوح النفس، والفلك الأطلس العرش، والفلك المكوكب الكرسي، والأفلاك السبعة السموات، والأقاليم السبعة الأرضون، وأعلى عليّين العرش، وأسفل السافلين المركز.

[٩٧]

الصاحب أبو [ابن] محمّد البخاري

هو من تلامذة أبي سليمان السجزي، وهو أفضل من اشتدّت في علوم الإسلام عراه، وتأكّدت في دقائق الحكمة قوّته، ولكن دعواه تزيد زيادة غير محصورة على معناه، وله حفظ قويت وثائقه، وخاطر استحكمت قواعده. وله تصانيف حسنة مفيدة.

[98]

Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî [ö. 547/1152?]

Ebü'l-Berekât eğitiminin başlangıcında Ebü'l-Hasen es-Saîdî Hibetullah'tan kendisini okutmasını istediyse de kabul edilmedi. Çünkü o, Yahudileri okutmazdı. Bunun üzerine üstadın bekçisiyle arkadaşlık kurdu. Böylece uzun bir süre gizlice gelip üstadın koridorunda oturup konuyu dinliyordu. Derken yine bir gün öğrencileri bir meseleyi müzakere ederlerken orada bulunuyordu. Öğrenciler bir mesele hakkında durakladılar. Bunun üzerine Ebü'l-Berekât "Bendeniz, bu meseleyle ilgili kendinde olanları söylemek için şeyhten izin istiyor" dedi. Kendisine izin verilince de cevabı mükemmel bir şekilde söyledi. Üstat hikâyesini sorunca durumu ona anlattı. Bunun üzerine üstat: "Hâli böyle olan birinin dersten menedilmesi doğru değildir." Böylece onun en seçkin öğrencilerinden oldu.

{Şiir:

Aracı olana ait bir yol iken atalarının dininden döndü.

Sonuçta dünyada gözden ırak, ahirette şefaatçisiz kaldı.}[1]

Ebü'l-Berekât Iraklı filozoflardandır. Ateş gibi bir zekâsı vardı. Güneş yılı olarak doksan sene yaşadı. Cüzzama tutuldu ve kendi kendini tedavi edip iyileşti. Kör oldu ve bir süre kör kaldı. Sultan Muhammed b. Melikşah onu kötü tedavi ve önlemle suçlayıp bir süre hapsetti. Beş yüz kırk yedinin bir ayında Sultan Mes'ûd b. Muhammed b. Melikşah kendisine bir aslanın saldırmasından sonra kulunc hastalığına yakalandı. Bunun üzerine Ebü'l-Berekât'ı Bağdat'tan Hemedân'a getirtti. İnsanlar Sultan'ın hayatından ümidini kesince Ebü'l-Berekât hayatından endişe etti ve kuşluk vakti öldü, Sultan da ikindiden sonra öldü. Ebü'l-Berekât'ın tabutu hacılarla birlikte Bağdat'a taşındı.

1 Şiir Hamidiye, Ayasofya, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Yeni Cami nüshasında yoktur.

[٩٨]

أبو البركات البغدادي

كان ابتداء تعلّمه أنّه كان يسأل أبا الحسن السعيدي هبة الله أن يعلّمه فلم يقبل، لأنّه لم يقرئ اليهود فصادق بوّابه، وكان يأتي ويجلس في دهليزه ويستمع البحث مدّة، فاتّفق أنّه حضر عنده يومًا وتلامذته يبحثون في مسألة فوقفوا، فقال أبو البركات: العبد يستأذن الشيخ أن يقول ما عنده، فأذن له، فأجاد في الجواب فسأل عن القصّة، فأخبره الحال، فقال: من كانت هذه حاله لا يجوز منعه، وصار من خواصّ تلامذته. {ومن شعره:

تَنَقَّلَ عَنْ دِينِ آبَائِهِ وَدِينُهُمْ مَذْهَبُ الشَّافِعِي

فَأَضْحَى بِلَا مَاثِلٍ[1] فِي الْمَعَاشِ وَعِنْدَ الْمَعَادِ بِلَا شَافِعِ}[2]

وهو فيلسوف العراقيين، وله خاطر وقّاد، وعاش تسعين سنة شمسية وأصابه الجذام فعالج نفسه فصحّ، وعمي وبقي أعمى مدّة. وقد اتّهمه السلطان محمّد بن ملكشاه بسوء علاج وتدبير فحبسه مدّة. وفي شهور سنة سبع وأربعين وخمسمئة أصاب السلطان مسعود بن محمّد بن ملكشاه قولنج بعد ما افترسه أسد، فحمل من بغداد إلى همذان أبا البركات، فلمّا يئس الناس من حياة السلطان خاف أبو البركات على نفسه، ومات ضحوة، ومات السلطان بعد العصر، وحمل تابوت أبي البركات إلى بغداد مع الحجّاج.

---

١ غ، ف: بلا مال.

٢ ج – {ومن شعره: تنقل عن دين... ...بلا شافع}.

Ebü'l-Berekât Müsterşid ve Sultan Mes'ûd'un savaşında tutuklanıp ölümünün yaklaşmış olduğunu anlayınca Yahudi iken derhal Müslüman oldu. Böylece öldürülmekten kurtuldu. Sultan ona bağışta bulundu ve Ebü'l-Berekât daha sonra iyi bir Müslaman olarak bilindi.

Şöyle de anlatılmıştır: Ebü'l-Berekât halifenin huzuruna girince baş kâdî dışında orada bulunan herkes ayağa kalktı. Bunun üzerine Ebü'l-Berekât halifeye şöyle dedi: "Eğer zimmî olmam nedeniyle kalkmadıysa beni bir daha küçük düşürememesi için ben de Müslüman oluyorum."

[99]

Bahâüddin Ebû Muhammed el-Harakî [ö. 553/1158]

Harakî Merv bilgelerinden biriydi. Tarih hakkında eserleri vardır. Güzel ahlâklıydı. Onun sözlerinden bir kaçı şöyledir:

"Matematik ilimler dört ilmi kapsar. Dört tanedir, çünkü matematik bilimlerin konusu niceliktir. Nicelik ise ya süreklidir, ya da süreksizdir. Sürekli olan da ya hareketlidir ya da sakindir. Hareketli olan astronomidir. Hareketsiz olan ise geometridir. Süreksiz olanın ise ya birleşme nispeti vardır ki bu musiki ilmidir veya birleşme nispeti yoktur ki bu da sayılardır."

"Nefsin kemali mâkullerin idrakidir. Nefsin güzelliği ise Astronomi, Geometri ve Musiki'dir. Geometri ise nefsin cilasıdır."

ولمّا أخذ أبو البركات في مصافّ المسترشد والسلطان مسعود وقرب حينه أسلم في الحال، وكان يهوديًا، فنجا من القتل، وخلع عليه السلطان وحسن إسلامه.

وقيل إنّه دخل على الخليفة فقام جميع من حضر إلا قاضي القضاة فقال للخليفة: إنّه لم يقم لكوني ذمّيًا فأنا أسلم لئلّا يستنقصني.

[٩٩]

بهاء الدين أبو محمّد الخرقي

كان من حكماء مرو، وله تصانيف في التاريخ، وكان حسن الأخلاق.

ومن كلامه: الرياضيات تسمّى التعاليم الأربعة، وإنّما كانت أربعة لأنّ موضوعها الكمية، وهي إمّا أن تكون متّصلة أو منفصلة، والمتّصلة إمّا متحرّكة أو ساكنة، والمتحرّكة هي الهيئة، وغير المتحرّكة هي الهندسة، والمنفصلة إمّا أن تكون لها نسبة تأليفية، وهي الموسيقى، أو لا تكون، وهي الأعداد.

وقال: كمال النفس إدراك المعقولات، وجمالها الهيئة والهندسة والموسيقى، والهندسة صقال النفس.

[100]

Muhammed el-Hârisânî es-Serahsî [6./12. yy]

Harisânî döndü, dolaştı ve yüce hikmeti elde etmek için yaya olarak çoğu bölgeyi gezdi. Edebiyatta Cevherî'nin izindeydi.

Zahîr el-Beyhakî şöyle anlatmıştır: "Benimle onun arasında tasdiki, iki tasavvurun mu yoksa üç tasavvurun mu öncelediği konusunda bir tartışma cereyan etmişti ki ben bunu yazdığım *Şerhu'n-Necât* adlı kitabımda anlattım."

Harisânî'nin sözlerinden bazıları şöyledir:

- "el-Melikü'l-hakk ve Kayyûm olan Allah ariflerin ilk ve son düşüncesidir."
- "Aklın melekût âlemindeki yolculuğundan daha güzel bir yolculuk olamaz."
- "Kimin kendi istidat yüzüğünün taşına hakikatlerin izleri düşürse en yüksek lezzeti tatmış olur."

[101]

Mahmûd el-Hârizmî [ö. 521/1127]

Mahmûd el-Hârizmî'nin babası Hârizm'e hükmeden Türk Atsız'ın veziriydi. Mahmûd, Yahudi Ebû'l-Berekât'ın öğrencilerinden olup bilge, edîb ve kültürlü biriydi. Ona bir tür melankoli (karasevda/depresyon) baskın geldi ve bir kış gecesi kalem bıçağıyla intihar etti.

Ölümünden önce söylediği sözlerden biri şöyledir: "Vehmin bütün durumlarda akla mutabakatını isteyen kimse, sağırdan bilgi almaya çalışan duyan kimse gibidir ya da duyan kimsenin her söylediğini sağırın duymasını isteyen duyan kimse gibidir."

[١٠٠]

محمّد الحارثاني السرخسي

طاف وساح، ومسح أكثر الأقاليم بإقدامه متطلّبًا للحكمة البالغة، وكان في الأدب تلو الجوهري.

وقال الظهير: وقد جرى بيني وبينه كلام في أنّه يجب أن يتقدّم على التصديق تصوّران أو ثلاثة، وقال: وقد ذكرت ذلك في كتاب شرح النجاة من تصنيفي.

ومن كلامه:

الملك الحقّ والقيّوم أوّل فكر العارفين وآخره.

لا سفر أحسن من سفر العقل في الملكوت الأعلى.

من انطبع في فصّ خاتم استعداده نقوش الحقائق فقد ذاق اللذّة القصوى.

[١٠١]

محمود الخوارزمي

كان والده وزير أتسز، وهو تركي استولى على خوارزم، وكان محمود حكيمًا أديبًا فاضلًا من تلامذة أبي البركات اليهودي، واستولى عليه نوع من السوداء فذبح نفسه في بعض ليلة من ليالي الشتاء بسكّين القلم.

ومن كلامه قبل موته: من أراد من الوهم مطابقته العقل في جميع الأحوال كان كسميع استخبر من أصمّ أو سميع أراد أن يسمع الأصمّ جميع ما يقوله السميع.

[102]

Ebü'l-Feth Abdurrahman el-Hâzin [6./12. yy]

Ali el-Hazîn el-Mervezî'nin sevdiği [Bizans asıllı] Rum bir köleydi. Mühendislik ilimlerini tahsil etti ve bu konuda ileri bir dereceye ulaştı. Aklî ilimlerin tahsilinde ise bütün çabasına rağmen muvaffak olamadı. O, *Sencerî* diye ifade edilen astronomi tablosunu (zîc) yazdı ve ayrıca zîcde bütün vasatî hareketleri ve değişmeleri belirtti. Bu eserde bazı tartışılması gereken konular vardır. Ancak Merkür'ün (Utarid) geri hareketi durumunu anlatan takvimi, gözlem ve deneylere tamamen uygundur.

Oldukça tok gözlüydü. Sultan Sencer ona bin dinar göndermiş fakat o bunu kabul etmeyerek şöyle demiştir: "Benim buna ihtiyacım yok. Benim on dinarım var, oysa bana her sene üç dinar yetiyor. Benim bu dünyada bir kediden başka bir şeyim yoktur."

Gıdası günlük iki somun iken haftada üç defa et yerdi. Emir Lâhî Ahûr Bey'in eşi ona bin dinar göndermiş, ancak onu da reddetmiştir.

Zahit dervişlerin kıyafetlerini giyer, sadece iyi kimselerin yemeğini yerdi. Bilge Hasan (Hüseyin) es-Semerkandî onun öğrencilerinden biridir.

[١٠٢]

أبو الفتح عبد الرحمن الخازن

كان غلامًا محبوبًا روميًا لعلي الخازن المروزي، وحصل علوم الهندسة وكمل فيها، والمعقولات ما وافقت طبعه مع جهده في تحصيلها، وهو الذي صنّف الزيج المعتبر السنجري وجميع ما فيه من الأوساط والتعديلات، فيه بحث إلا في تقويم عطارد في حال رجوعه فإنّه موافق للرؤية والامتحان.

وكان نقيّ الجيب عن الأطماع الخسيسة، وبعث إليه السلطان سنجر ألف دينار فردّها وقال: لا أحتاج إليها، وبقي لي عشرة دنانير، ويكفيني كلّ سنة ثلاثة دنانير، وليس معي في تلك الدار إلا سنّور.

وكان يأكل اللحم في كلّ أسبوع ثلاث مرات ويتغذّى في كلّ يوم بجردقين، وبعثت إليه زوجة الأمير لاحي آخور بك ألف دينار فردّها أيضًا.

وكان يلبس لباس الزهّاد، ولا يأكل إلا طعام الأبرار، والحكيم الحسن السمرقندي من جملة تلامذته.

[103]

Muhammed b. Ahmed el-Ma'mûrî el-Beyhakî [ö. 485/1092]

Ma'mûrî matematik ilimlerde Musaoğulları'nın izindeydi. Konikler hakkında daha önce emsali yazılmamış bir kitap yazmıştı. Ömer el-Hayyâmî bu ilimlerde onun büyüklüğünü kabul ederdi.

Melikşah'ın emrettiği astronomi gözlemini yapmak için İsfahan'a yolculuk ettiği sırada orada Sultan Muhammed'in zamanına kadar kaldı. Bâtınilerin dağ ve kale kadrosunun yakılması kararına varılıp Sultan Muhammed bu konuda Ma'mûrî'nin astrolojik görüşününü almak isteyip de Ma'mûrî, talihsizliğe ve talihsizlik ışıklarına bitişik yükselenin derecesini görünce bu bitişiklikten ürktü. Sultanın evinden çıkıp arkadaşlarından birinin evine girdi ve evin bir köşesinde saklandı. Bir Batınî'yi yakaladıklarında onu yakma yerine sürüklüyorlar; bu arada kadınlar ve çocuklar [ona bakmak için] bir aralık bulmak amacıyla damlara çıkıyorlardı. Bir kadın Ma'mûrî'nin bulunduğu evde evin zeminine kapaklandı. Bunun üzerine kadın kızdı ve "Ey ahali! Bu evde bir Karmatî var" diye çığlık attı. Eve girip onu yakaladılar ve öldürdüler. Maktülü çıkardıklarında Sultanın adamları onu tanıdılar. Bunun üzerine halkı şiddetli bir şekilde payladılar. Ancak ne paylamanın ne tedbirin kesinleşmiş kadere ve tayin edilmiş ecele bir faydası vardır. Akıbetten de kaçış olamaz.

[104]

Zahîrüddin Abdülcelîl b. Abdülcebbâr el-Müftî [ö. 540/1145]

Müftî'nin babası ve amcası önde gelen imâmlardandı. Ömrü boyunca hikmet tahsili ile meşgul oldu. Aklî ilimlerden bol nasip elde etmişse de asıl matematik ilimlerden yana talihliydi. Güzel bir ahlâka sahipti. Zamanını faydalanmaya, faydalandırmaya, güzel amele, matematik ilimlere ve Kur'ân okumaya adamıştı.

[١٠٣]

محمّد بن أحمد المعموري البيهقي

كان تلو بني موسى في الرياضيات، وكتب في المخروطات كتابًا ما سبقه به أحد إليه، وعمر الخيّامي يعترف بتبريزه في تلك العلوم.

واتّفق أنّه ارتحل إلى أصفهان بسبب الرصد الذي أمره ملكشاه فبقي هناك إلى أيّام السلطان محمّد، ولـمّا اتّفق إحراق أصحاب الجبال والقلاع من الباطنية، وأقبل السلطان محمّد على ذلك رأي المعموري تسيير درجة طالعه متّصلة بنحس وشعاع نحس فخاف ذلك الاتّصال، فخرج من دار السلطان، ودخل دار بعض أصدقائه وانزوى في زاوية بيته، فلمّا أخذوا باطنيًا، وجرّوه إلى موضع الإحراق، علت النسوان والصبيان السطوح للفرجة، فعثرت امرأة على سطح ذلك البيت الذي فيه المعموري، فغضبت امرأة وصاحت: معاشر الناس، في هذا البيت قرمطي، فدخلوا الدار وأخذوه وقتلوه، فلمّا أخرجوه مقتولًا عرفه أولياء السلطان فلاموا العامّة، وما نفع اللوم ولا الحذر من القضاء المحتوم، ولا تأخير الأجل المسمى، ولا مفرّ من العواقب.

[١٠٤]

الإمام ظهير الدين عبد الجليل بن عبد الجبّار المفتي

أبوه وعمّه إمامان من فحول الأئمّة، واشتغل بتحصيل الحكمة طول عمره، وساعدته العلوم الرياضية مساعدة جميلة، مع أنّه فاز من المعقولات بحظّ وافر، وله أخلاق مهذّبة، وزمانه موقوف على الإفادة والاستفادة، والعمل الصالح والرياضة، وتلاوة القرآن.

[105]

Ali b. Şâhek el-Kassârî ed-Darîr el-Beyhakî [6./12. yy]

Kassârî dokuz yaşında iken çiçek hastalığına yakalanmıştı. Bunun üzerine kör oldu. Kur'ân, edebiyat metodu ve çeşitli edebî dalları öğrendi. Hadis ve çok sayıda dua ezberlemişti. Sonra bir yol gösterici ve bir üstat olmaksızın felsefe öğrenmekle meşgul oldu. Birisi ona mantıktan bir bölüm okurdu. Hakikatlerine vakıf oluncaya dek bölümü ezberler, tekrar eder, konu hakkında düşünürdü. Böylece mantık, fizik ve metafizik ilimleri tahsil etti. Sonra matematik ilimlerle meşgul oldu. Birisi ona bir şekil okurdu. Kendisi için maksud hâsıl oluncaya dek onu ezberler, düşünürdü. Böylece yükselenleri tespit edinceye ve yıldız takvimlerini yapıncaya kadar yıldızlarla ilgili işlemleri tahsil etti. Onun takvimleri temel prensipleri gösteriyordu. Bu, ilginç bir durumdur, görmeyen duymakla inanmaz.

[١٠٥]

علي بن شاهك القصاري الضرير البيهقي

أصابه الجدري وهو ابن تسع سنين فعمي، وتعلّم القرآن وأصول الأدب وفروعه وحفظ الأدعية الكثيرة والأخبار، ثم اشتغل بتحصيل الحكمة بلا مرشد ولا أستاذ وكان يقرأ عليه واحد فصلًا من المنطق، وهو يحفظه ويكرّره ويتفكّر فيه حتى وقف على حقائقه، فحصّل المنطق والطبيعي والإلهي. ثم اشتغل بالرياضيات، ويقرأ عليه واحد شكلًا، وهو يحفظه ويتخيّله حتى حصل له المقصود، وكذلك حصّل الأعمال النجومية حتى كان يستخرج الطوالع ويقوّم الكواكب وكان يهدي تقاويمه إلى الأركان، وهذا من العجائب ومن لم يره لا يقبل خبره.

[106]

Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî [ö. 453/1061?]

Beyrûn Sind'de bir şehirdir. Denildiğine göre esmer, kısa boylu, beyaz gür sakallı, göbekli, yaşı iyice ilerlemiş bir ihtiyardı. En önemli mühendislerden biriydi. Hind ülkelerine kırk defa yolculuk yapmış ve çok sayıda kitaplar telif etmiştir. Onun Ebû Ali İbn Sînâ ile çeşitli münazaraları vardır. Makûlât denizinde derinleşmek onun tavrı değildi. Herkese yaratıldığı şey kolaylaştırılmıştır. Eserleri bir deve yükü kadardır. Takdire şayan bu gayretinde muvaffak olmuştur. Doğup büyüdüğü memleketi Beyrûn görülmemiş ve şaşırtıcı yönleri olan güzel bir memlekettir. Bunda şaşılacak bir şey yoktur, çünkü "İnci, sedefte oturur."

Onun sözlerinden bir kaçı şöyledir:

- "[Ayın evreleri hakkında şöyle demiştir:][1] Bir şeyin kolaylığı ve zorluğu nadiren mutlak olur. Ancak kolaylık ve zorluk hallerdeki farklılıklara göre ona izafe edilir. Böylece bir şey farklılıklara göre bir yönden kolay olurken, bir başka yönden ise imkânsız hale gelir."
- "Bilgelerin ve âlimlerin ahlâkını mütalaa etmek, güzel adetleri ihya ederken bidatleri de öldürür."
- "Salih gelenekler hayrın ve hakkın nişaneleridir."
- "Her günün olmakta olan bir işi vardır. Her yarın da olacak şeylere gebedir."

{Üstat Ebü'r-Reyhân el-Bîrûnî: Matematik ilimlerde çağdaşlarından hiçbiri onun eline su dökemez. En iyi yarışçılar dahi onun sahasına ulaşamamışlardır. Allah Teâlâ dört bucağı ona boyun eğmiş bir ülke kılmıştır ki bu ülke ak bulutlarının çiçek tozlarını ona sunmaktadır. Onun sayesinde bu ülkenin filiz çayırları uzayıp boylanmaktadır. Onun kaç derlemesi vardır ki şebnemi yıldız bahçeleri üzerine inmekte, gölgesi semanın merkezine doğru dökülmektedir.}[2]

1 Beyhakî, *Tetimme Sıvâni'l-hikme*, s. 62-63

2 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[١٠٦]

أبو ريحان محمّد بن أحمد البيروني

وبيرون مدينة في السند، وقيل: كان أسمر اللون قصير القامة كثّ اللحية أبيضها كبير البطن شيخ متوغّل في السنّ.

وكان من أجلّاء المهندسين، وقد سافر في بلاد الهند أربعين سنة وصنّف كتبًا كثيرة، وله مناظرات مع أبي علي، ولم يكن الخوض في بحار المعقولات من شأنه، فكلّ ميسّر لما خلق، وزادت تصانيفه على حمل بعيرٍ، وكان موفّقًا في هذا السعي المشكور، وبيرون التي هي منشأوه ومولده، بلدة طيّبة فيها غرائب وعجائب، ولا غرو فإنّ الدرّ ساكن الصدف.

ومن كلامه:

سهولة الشيء وصعوبته قلّما تطلق، وإنّما يضافان إليه بحسب اختلاف الأحوال فيسهل لها من جهة ويتعذّر من أخرى.

وقال: مدارسة أخلاق الحكماء والعلماء تحيي السنة الحسنة وتميت بدعة.

السنن الصالحة، علامات الخير والحقّ.

لكلّ يوم أمر حاضر ولكل غد ما فيه يحدث.

{الأستاذ أبو ريحان البيروني: له في الرياضيات السبق الذي لم يشقّ المحضرون غباره ولم يلحق المضمرون المجيدون مضماره، قد جعل الله تعالى الأقسام الأربعة له أرضًا خاشعةً سجّت له لواقحُ مزنها، واهتزّت به مواقع نبتها، كم مجموع له رفرف على روض النجوم طلّه، وترقرق على كبد السماء ظلّه.}[١]

١ ص، ج – {الأستاذ أبو ريحان البيروني: له في الرياضيات... ...السماء ظلّه}.

{Bana ulaştığına göre[1] *el-Kānûni'l-Mes'ûdî*'yi yazdığı zaman Sultan eş-Şehîd Sultan Mes'ûd onu bir fil yükü gümüşle ödüllendirdi. Bîrûnî buna ihtiyacı olmadığı mazeretiyle parayı hazineye geri gönderdi. Parayla zengin olma âdetini reddetti. Ömrünün dinlenme çağı gelmiş olmasına ve bütün ilimlerde seviyesinin yüksekliğine rağmen yine de ilimleri tahsil ile meşgul olan, ilimlerin kapılarını açmak, şekillerini çizmek ve zihne yaklaştırmak sûretiyle kitaplar tasnifi için çalışmaya devam eden biriydi. Bir sene boyunca eli kalem tutmaktan, gözleri bakmaktan, kalbi düşünmekten neredeyse hiç ayrılmazdı. Bundan ancak dünyalık olarak ihtiyaç duyduğu yeterli yiyeceği ve giyeceği hazırlamak amacıyla bayram ve Nevruz günleri hariçti.}[2] {Sonra senenin diğer günlerinde onun âdeti ilimle meşgul olmaktı ki böylece ilmin yüzünden şüpheli hususların perdesini açıyor ve ilmin kolundan kapalılığın kementini çözüyordu.

Kadı Beşîr b. Ya'kûb el-Bevâdirî (?) en-Nahvî *ed-Düstûr* adlı eserinde Ebü'l-Hasen Ali b. İsa el-Lü'lüvancî'den şöyle nakletmiştir: "Son nefesini verirken Ali Ebü'r-Reyhân'ın yanına girdim. Adeta can çekişiyordu ve artık canı bedenine sığmıyordu. Bana bu haldeyken şöyle dedi: "Sen bana bir gün fasit kökler hesabını nasıl anlatmıştın?" Ben ona: "Üstat, şimdi beni bundan sorumlu tutma" dedimse de bana şöyle söyledi: "Bunu tekrar anlat, buna karşılık ben de sana mantıktaki sağır kökü öğretirim." Ben ona acıyarak: "Bu haldeyken mi?" deyince bana şöyle dedi: "Yahu! Ben bu konuyu bilen biri olarak dünyaya veda edeceğim. Bu meseleyi bilmeden dünyayı terk etmekten böylesi daha hayırlı değil midir?" Problemi ona tekrar anlattım, o da ezberledi ve söz verdiği konuyu da bana öğretti. Yanından çıktım; ölümüne ağlayanları duyduğumda henüz yoldaydım."

Sultanların yanındaki hatırının yüceliğine ve kıymetinin şöhretine gelince, onlar nezdinde değerli birinden aldığım habere göre Şemsü'l-Meâlî Kâbûs b. Veşmgîr mülkünün kapsadığı ve hükümdarlığının içerdiği her şeyde itaati vâcip amiriyet yetkisi onun olmak üzere sohbetinden faydalanmak ve evinde onunla bağlantı kurmak istemiş. Bîrûnî bunu reddetmiş ve isteğini kabul etmemiş. Bunun aynısı Hârizmşah için rica edildiğinde ona hanesini açmış, onunla birlikte sarayında kalmıştır.

1 Şehrezûrî'nin bu maddeyi *İtmâmu Tetimme Sıvâni'l-hikme*'den naklettiğinden "bana ulaştığına göre" ifadesinden *İtmâm*'ın müellifi anlaşılmalıdır.

2 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında Bîrûnî maddesi sonu.

{ولقد بلغني أنّه لـمّا صنّف القانون المسعودي أجازه السلطان الشهيد بحمل فيل من النقرة[1]، فردّه إلى الخزانة فقدر[2] الاستغناء عنه ورفض العادة في الاستغناء به، وكان مع الفسحة في التعمير وجلالة الحال في عامّة الأمور مكبًّا على تحصيل العلوم منتصبًا إلى تصنيف الكتب بفتح أبوابها وبخطّ شواكلها وإقرابها، ولا تكاد تفارق يده القلم وعينه النظر وقلبه الفكر إلا في يومي النيروز والمهرجان من السنة، لإعداد ما تمسّ إليه الحاجة في المعاش من بلغة الطعام وعلقة الرياش.}[3] {ثم هِجّيرَاه في سائر أيّام السنة علم يسفر عن وجهه قناع الأشكال ويحسر عن ذراعه كمام الأغلاق.

وحدّث القاضي بشير بن يعقوب البوادري النحوي في الدستور عن الفقيه أبي الحسن علي بن عيسى اللولوانجي، قال: دخلت على أبي الريحان وهو يجود بنفسه، وقد حشرج نفسه وضاق به صدره، فقال لي في الحال: كيف قلت لي يومًا حساب الجذرات الفاسدة! فقلت تعفيني عن ذلك، فقال: أعد ذلك حتى أعلّمك الجذر الأصمّ المنطقي، فقلت له إشفاقًا عليه: أفي هذه الحالة؟ فقال لي: يا هذا أودّع الدنيا وأنا عالم بهذه المسألة، ألا يكون ذلك خير من أن أخلّيها وأنا جاهل بها؟ فأعدت ذلك عليه فحفظه، وعلّمني ما وعد وخرجت من عنده، وأنا في الطريق إذا سمعت الصراخ.

وأمّا نباهة قدره، وجلالة خطره عند الملوك، فقد بلغني من حظوته لديهم أنّ شمس المعالي قابوس بن وشمكير أراد أن يستخلصه لصحبته يرتبطه في داره على أن يكون له الامراة المطاعة في جميع ما يحويه ملكه ويشتمل عليه ملكه فأبى عليه ولم يطاوعه، ولـمّا سمحت نفسه بذلك لخوارزمشاه آواه في داره وأنزله معه في قصره.

---

١ هكذا في كلّ النسخ. وفي إتمام تتمّة صوان الحكمة: من نقده الفضي.
٢ هكذا في كلّ النسخ. وفي إتمام تتمّة صوان الحكمة: بعذر.
٣ ح – {ولقد بلغني أنّه... ...وعلقة الرياش}.

Bir gün Hârizmşah atının sırtında bir şeyler içmekteyken çıkageldi ve Bîrûnî'nin odasından çağırılmasını emretti. O ise biraz yavaş davrandı. Hükümdar bunu başka şekilde yorumladı ve hayvandan inmek istedi. Ebü'r-Reyhân ortaya çıkarak önce davrandı ve ondan Allah için inmemesini istedi. Bunun üzerine Hârizmşah da

"İlim yöneticilerin en üstünüdür. Bütün insanoğlu ona gelir o ise aldırmaz"

sözüyle örnek getirdi. Sonra şöyle söyledi: "Dünyevî törenler olmasaydı seni çağırmazdım. Zira ilim üstündür, ona üstünlük kurulamaz." Sanki Hârizmşah, Halife el-Mu'tazıd'ın bahçede dolaşırken gerçekleşen şu haberini duymuş gibiydi: el-Mu'tazıd elini Sâbit b. Kurre'nin elinin üstüne koymuşken elini aniden çekip alınca Sâbit "Ne oldu Ey Emirü'l-müminîn?" deyince şöyle demişti: "Benim elim senin elinin üstündeydi. İlim üstündür, ona üstünlük kurulamaz."

Sultan [Gazneli Mahmûd] özel ricasıyla ondan kalmasını istediği günlerde, gök ve yıldızların durumu hakkında aklına takılan şu konuyu müzakere etmişti. Anlatıldığına göre, sultana uzak Türk beldelerinden bir elçi gelmişti. Elçi sultanın huzurunda Kuzey kutbu civarında denizin ötesinde güneşin yeryüzünün üzerindeki her bir tam dönüşünü batmadan ve geceye tamamen hâkim olmak sûretiyle yaptığına dair gözlemlerini aktardı. Sultan dinî konulardaki aşırı sert tutumu nedeniyle, bu [Türk] topluluğunun küfür ve Karmatîlik gibi afetler konusunda tamamen masumluğuna rağmen adamı hemen küfürle ve Karmatîlik'le suçladı. Bunun üzerine Ebû Nasr b. Mişkân şöyle söyledi: "Bu adam, kendi düşüncesine göre anlatmıyor, sadece gözlemlerini aktarıyor." Ardından "...Güneşi kendileriyle güneş arasına örtü koymadığımız bir halk üzerine doğar buldu" (el-Kehf, 18/91) âyetini okudu. Sultan konuyu Ebû'r-Reyhân'a sordu. O da konuyu özet bir şekilde anlatıp ikna metoduyla açıklama yaptı. Sultan Mahmûd bazı zamanlarda dikkatle dinler ve insaflı davranırdı, dolayısıyla bu açıklamayı kabul etti. O zaman Bîrûnî ile Sultan arasındaki konuşma sona erdi.

ودخل يومًا خوارزمشاه وهو يشرب على ظهر الدابّة فأمر باستدعائه من الحجرة، فأبطأ قليلًا، فتصوّر الأمر على غير صورته ورام النزول فسبقه أبو الريحان إلى البروز وناشده الله تعالى أن لا يفعل، فتمثّل خوارزمشاه بقول القائل:

اَلْعِلْمُ مِنْ أَشْرَفِ الْوُلَاةِ يَأْتِيهِ كُلُّ الْوَرَى وَلَا يُبَالِي

ثم قال: لولا الرسوم الدنيوية لما استدعيتك، فالعلم يعلو ولا يعلى، وكأنّه سمع هذا من أخبار المعتضد لـمّا طاف في البستان، وقد قال: جعل يده بيد ثابت بن قرّة الحرّاني إذ جذبها دفعة، وخلّاها، فقال ثابت: ما بدا يا أمير المؤمنين! فقال: كانت يدي فوق يدك والعلم يعلو ولا يعلى عليه.

ولـمّا استبقاه السلطان الماضي بخاصّة أمره كان مفاوضه فيما يسنخ بخاطره من أمر السماء والنجوم، فيحكى أنّه ورد عليه رسول من أقصى بلاد الترك، وحدث بين يديه بما شاهد فيما وراء البحر نحو القطب الجنوبى من دور الشمس عليه ظاهرة في كلّ دورها فوق الأرض بحيث يطلّ الليل، فيسارع على عادته في التشدّد في الدين إلى نسبة الرجل إلى الإلحاد والقرامطة، على براءة أولئك القوم عن هذه الآفات، حتى قال أبو نصر بن مشكان؛ إنّ هذا لا يذكر ذلك على رأي يراه، ولكنّه عن مشاهدة يحكيه، وتلا قوله تعالى:﴿وَجَدَهَا تَطْلُعُ على قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا﴾(سورة الكهف ٩٠/١٨)، فسأل أبا الريحان عنه فأخذ يصف له ذلك على وجه الاختصار ويقرّره على طريق الإقناع، وكان السلطان محمود في بعض الأوقات يحسن الإصغاء ويبذل الإنصاف، فقبل ذلك، وانقطع الحديث بينه وبين السلطان وقتئذ.

Sultan Mes'ûd ise astronomi ilimleriyle ilgilenir ve ilimlerin hakikatlerini severdi. Yine bir gün yeryüzünde gece ve gündüz farklılıklarıyla ilgili bu meselede derinlere daldı. Görmek sûretiyle kendisi için açıklığa kavuşmayan şeyin burhân ile kendisi için açıklığa kavuşmasını istedi. Ebü'r-Reyhân ona şöyle söyledi: "Doğu ve Batı'nın sahibi olman ve yeryüzünün kralı ismini hak etmen sebebiyle bugün senin eşin yoktur! Bu mertebeye yakışan işlerin yöntemlerine, yeryüzünün mamur bölgelerinde gece ve gündüzün durumuna ve uzunluğuna uygun davranmayı tercih etmektir."

Bîrûnî o sırada sultan için, müneccimlerin konularına dalmaktan uzaklaşan; onların yöntemini kabul etmeyen, bunlara güvenmeyen, bununla ilgili bir hazırlığı olmayan herkesin anlayış tarzına yaklaşan bir yöntemle gece ve gündüzün hesaplanması hakkında bir kitap yazdı. Şehit Sultan Arapçada maharetli biri olduğundan bu kitabı anlaması zor olmadı. Ona bol bol ihsanda bulundu. Bu nedenle onun emriyle gece ve gündüz hareketinin gerekleri hakkında bir kitap yazdı. Bu değerli bir kitaptır ki ifadelerinin çoğunu Allah'ın kitabındaki âyetlerden alması bakımından kendisinden önce bu tarz bir eser yazılmamıştır. Onun *el-Kānûnu'l-Mes'ûdî* şeklinde anılan kitabı ise astronomi veya aritmetik hakkında herhangi bir kitaba ihtiyacı ortadan kaldırır. Onun Şihâbüddevle Ebû'l-Feth Mevdûd b. es-Sultan eş-Şehîd adına yazdığı *ed-Düstûr* diye nitelenen bir başka kitabı ise güzellikler için kâfidir.}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında; Hamidiye ek bölümde var. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

فأمّا السلطان مسعود فقد كان له إقبال على علوم النجوم ومحبّة بحقائق العلوم، فخاوضه يومًا في هذه المسألة وهو سبب اختلاف الليل والنهار في الأرض، وأحبّ أن يتّضح له برهان ما لم يتّضح له من ذلك بعيان، فقال له أبو الريحان: أنت المنفرد اليوم بامتالاك الخافقين، والمستحقّ بالحقيقة اسم ملك الأرض، فأخلق بهذه المرتبة إيثار الإطلاق على مجاري الأمور وتصاريف أحوال الليل والنهار ومقدارها في عامرها.

وصنّف له عند ذلك كتابًا في اعتبار الليل والنهار بطريق تبعد عن موضوعات المنجّمين ويقرب بصورة من فهم من لم يرتض بها ولم يعتدّ بها ولم يعتدها، وكان السلطان الشهيد قد مهر بالعربية فسهل وقوفه عليه، وأجزل إحسانه إليه، وكذلك قد صنف كتابا في لوازم الحركتين بأمره، وهو كتاب جليل، لا يزيد عليه مقتبس أكثر كلماته عن آيات من كتاب الله تعالى، وكتابه المترجم بالقانون المسعودي يغني عن أثر كلّ كتاب في صنعة تنجيم أو حساب، وكتابه الآخر المنعوت بالدستور الذي صنّفه باسم شهاب الدولة أبي الفتح مودود بن السلطان الشهيد مستوفي المحاسن.}[1]

١ ص، ج – {ثم هجر في سائر أيام السنة... ...مرتاب في المحاسن}؛ ومندرج في ملحق ح.

[107]

Ebü'l-Hasen (Ali b. Râmsâs) el-Avfî[1] [ö. 4./10. yy]

Avfî'nin mevcudatın kısımları hakkında hoş bir risalesi ve güzel eserleri vardır.

{İhvân-ı Safâ'dan olan Ebü'l-Hasen Ali b. Esâs el-Avfî şöyle demiştir: "Su, hava ve ateşin galebesi ve toprak tabiatının noksanlığı sebebiyle yumurta rutubet doğasına sahip olmuştur. Bu nedenle kuş uçar. Toprak maddesi onda çok azdır. Bu nedenle kuşta diş yaratılmamıştır. Civciv yumurtanın akındandır, sarısı ise onun gıdasıdır. Kuluçka ise üreme gücü için yardımcı güç mesabesindedir."

- "Filozofların ahlâkıyla ahlâklanmış hayırlı bir kimse olmayanın ilminde hiç kimse için bir hayır olamaz."
- "İnsanlar hakkında hüsn-ü zannı kendin için belirlenmiş bir pay kıl."
- "Faziletler iyiliklerin ilkesidir. Reziletler ise kötülüklerin temelidir."
- "Susmaktan dönüş, sözden geri dönmekten daha iyidir. Teenniden sonra işe girişmek, işe giriştikten sonra kendini tutmaktan daha akıllıcadır."
- "Meşveretle tek bir akla bin akıl katılır."}[2]

[108]

Ebü'l-Hasen b. [Ze]hrûn el-Harrânî [ö. 369-980]

[İbn Zehrûn] mahir bir tabip ve felsefe yapan bir bilgeydi. Onun en önemli özelliği matematik ve tıp ilmi konusundadır. Şöyle söylemiştir:

"İstişaren bilgin ve uzman biriyle olsun; haset edenle değil. Zira korkak, işleri dara sokar. Cimri, gayeleri talep etmekte ihmalkârlık eder. Tamahkâr ise sebepleri ve aletleri tamamlamadan şeyleri talep eder."

1 Bu madde Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında muhtemelen İhvân-ı Safâ müelliflerini bir araya toplamak amacıyla Ebü Süleyman el-Mis'ar ile birlikte verilmiştir.

2 Fatih nüshasında Ebû Süleyman el-Makdisî başlığında verilmiştir.

[١٠٧]

{أبو الحسن (علي بن رامساس) العوفي

{له رسالة لطيفة في تفسير أقسام الموجودات، وتصانيف لطيفة.}[١]

{وهو من إخوان الصفا، وقال: البيضة صارت رطبةً لغلبة الماء والهواء والنار عليها ونقصان طبيعة الأرض، فصفرة البيض تُشبه طبيعة الهواء، وبياضها طبيعة الماء، فلذلك يطير الطائر، والمادّة الترابية فيه أقلّ، لذلك لم تُخلق له الأسنان، والفرخ من البياض والصفرة غذاؤه، والحضانة في الطائر معينة للقوّة المولّدة.

وقال: من لم يكن خيّرًا متخلّقًا بأخلاق الحكماء فلا خير لأحدٍ في علمه.

وقال: اجعل لنفسك من حسن الظنّ بالناس نصيبًا مفروضًا.

وقال: الفضائل مبدأ الخيرات، والرذائل أساس الشرور.

الرجوع عن الصمت خير من الرجوع عن الكلام، والإقدام على العمل بعد التأنّي أحزم من الإمساك بعد الإقدام عليه.

وقال: بالمشورة تضايف العقول إلى عقلٍ واحدٍ.}[٢]

[١٠٨]

أبو الحسن بن [ز]هرون الحرّاني

طبيب ماهر وحكيم متفلسف، والغالب عليه علم الرياضة والطبّ.

وقال: عليك في مشورتك بالخبير العالم غير الحسود، فإنّ الجبان يضيّق الأمور، والبخيل يقصر في طلب الغايات، والحريص يطلب الأمور من غير استكمال الآلات والأسباب.

---

١ غ، ف – {له رسالة لطيفة في تفسير أقسام الموجودات، وتصانيف لطيفة}.

٢ ف – {أبو الحسن... ... إلى عقلٍ واحدٍ} في هذا الترتيب، ولكن مندرجة تحت عنوان أبو سليمان المقدسي؛ وفي غ مندرجة تحت عنوان أبي سليمان المقدسي ومندرجة هنا مرّة أخرى؛ وما بين القوسين {وهو من إخوان الصفا، وقال: البيضة... ... إلى عقلٍ واحدٍ} مندرج تحت ملحق ح.

[109]

{İbn Seyyâr et-Tabîb

İbn Seyyâr bilge ve tabip biriydi. Hummaya tutulanları iyileştiren bir tedaviyle sağaltırdı. Onun felsefede ve tıpta eserleri vardır. Mantık sanatını çok iyi bilenlerden biriydi. Onun sözlerinden biri şudur:

"Yardımcıların çokluğuyla işlerin zirveye ulaşması beklentisine girilmemelidir, bu ancak yardımcıların ehliyetli olmalarıyla mümkündür."}[1]

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında bu madde ve içeriği yoktur.

[١٠٩]

{ابن سيّار الطبيب

كان حكيمًا طبيبًا، وكان يعالج أصحاب الحمّيات معالجة شافية، وله تصانيف في الحكمة والطبّ، وكان في صناعة المنطق من الظاهرين.

ومن كلماته قوله: لا يرجى نيل معالي الأمور بكثرة الأعوان ولكن بصلحاء الأعوان.}[١]

١ ص، ج – {ابن سيار الطبيب... ...ولكن بصلحاء الأعوان}.

[110]

Ebû Muhammed Süleyman b. Tâhir b. Behrâm es-Sicistânî [ö. 391/1001?]

Sicistânî *Sıvânü'l-hikme* kitabının yazarıdır. Çoğunluğu aklî ilimlerde olmak üzere çok sayıda eseri olan bir bilgedir. Bu eserleri arasında faziletlerin yollarının düzenlenmesi hakkında olan bir risalesi ve ilk hareket ettirici hakkında bir risalesi de bulunmaktadır.

{İbnü'l-Amîd, Sicistânî Bağdat'a geldiği zaman, ziyareti için onu huzuruna getirmek isteyen birinin teklifini kabul etmedi ve şöyle dedi: "Yunanlılar arasında kralın kendisini huzuruna bu şekilde çağırdığı bir filozof vardı. Filozof huzura çıkmaktan muaf tutulmasını istedi. Bu durum ona sorulunca da şöyle dedi: "Krallara bir resme bakana ilişen şey, arız olur. Zira resme bakan uzaktan baktığı müddetçe onu güzel bulur, resme yaklaştığında ise hoşlanacak bir noktasını bulamaz." Sonra şöyle dedi: "Sözü rivayet yoluyla işiten, aklıyla güzel, değerli, tertemiz, aklî bir sûret elde eder. Göz bu sûreti doğal sûretle değiştirdiğinde aklî sûretî doğal sûrete düşürmüş olur. Doğal sûret de ihtiyarlarda ve fazilet ehlinde aklî sûretten daha düşüktür. Böylece konuştuğu şeyi kendisinden işittiği kimseye bakan birine bir hor görme ilişecektir. Ancak duyan kimse bu durumu bilen bir kimse ise bu sûreti gördüğü zaman aklî sûretten duyusal sûrete inmez. İşte o, Tanrının ahlâkıyla ahlâklanmış kültürlü, çok bilgili ve hikmette yetkin bir kimsedir."

Ebû Süleymân Yahyâ b. Adiy'den eğitim almıştır. Onun edebiyatta ve şiirde çeşitli görüşleri vardır. Onun şiirlerinden biri şöyledir:

"Nimetin tezahürü dolayısıyla ecelin kendisi için pusuya yattığı bir kişiye asla haset etme.

Değil mi ki emellerine ulaştıktan sonra sanki hiç olmamış gibi yokluğa ulaşacaktır.

Ben aklıma üşüşen her şeye haset etseydim, fikrim yıldızlarda durur, ebediyete geçemezdi."}[1]

1 Ayasofya Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.

[١١٠]

أبو سليمان محمّد بن طاهر بن بهرام السجستاني

مصنّف كتاب صوان الحكمة، كان حكيمًا، له تصانيف كثيرة أكثرها في المعقولات، منها رسالة في انتصاص طرق الفضائل، ومنها رسالة في المحرّك الأوّل.

{ولمّا قدم ابن العميد إلى بغداد وجّه من يحرّك لزيارته فأبى وقال: إنّ فيلسوفًا من يونان دعاه ملك إلى مثل ذلك، فاستعفى من الحضور، فقيل له في ذلك فقال: إنّ الملوك يعرض لهم ما يعرض لمن بصر بصورة، فإنّه ما دام يراها من بعيد فهو يعجب بها فإذا دنا منها لم ير موضع تعجّب، ثم قال: إنّ السامع بحديث من يذكر يقتني بعقله صورة عقلية نقيّة شريفة بهيّة، فإذا ابتدل البصر ذلك المذكور حطّه إلى الصورة الطبيعية، والصورة الطبيعة في المشايخ وأهل الفضل محطوطة عن الصورة العقلية، فيعرض للناظر إلى من يسمع به ما تحدث فيه زراية إلا أن يكون السامع عارفًا بذلك الأمر بحيث إذا رأى تلك الصورة لا ينحطّ عن العقلية إلى الصورة الحسّية، وهذا رجل فاضل متألّه غزير العلم تامّ الحكمة.

أخذ عن يحيى بن عديّ، وله نظر في الأدب والشعر، ومن شعره:

لَا تَحْسُدَنَّ عَلَى تَظَاهُرِ نِعْمَةٍ ... شَخْصًا تَبِيتُ لَهُ الْمُنُونُ بِمَرْصَدِ

أَوَلَيْسَ بَعْدَ بُلُوغِهِ آمَالَهُ ... يُفْضِي إِلَى عَدَمٍ كَأَنْ لَمْ يُوجَدِ

لَوْ كُنْتُ أَحْسُدُ مَا تَجَاوَزَ خَاطِرِي ... حَدَّ النُّجُومِ عَلَى بَقَاءِ السَّرْمَدِ}[١]

١ ح – {ولّما قدم ابن العميد... ...على بقاء السرمد}.

{Onun bir başka şiiri şudur:

"Açlık kuru bir çörekle giderilir. O halde bunca kederim ve kaygım da neye?

Adaletli davranmıştır ölüm, eşitlediği zaman hükmünü; hükümdar ile kuru fakir arasında."}[1]

{Onun sözlerinden biri şöyledir:

"Hasetçiden fayda umulmaz. Zararı, yabancı bir yana yakınına bile ulaşan birinden nasıl fayda umulabilir ki?"

Sıvânü'l-hikme'nin yazarı Ebû Süleyman gençlik yıllarında doğruluk ve iffet yoluna tutunarak fıkıh ilmine ihtimam gösterirdi. Hanefî olması nedeniyle Ebû Hanife mezhebine uygun olarak farklı içecekler içerdi. Sicistan kralı Ebû Ca'fer b. Bânûyeh ile dostluk etmiştir. Ebû Hayyân [et-Tevhîdî] şöyle anlatmıştır: "Ben Ebû Süleyman'ı rüyamda şöyle gördüm: Sanki o bu dünyada benim gördüğüm görünüşte değil de başka bir yapıyla (heyet) bir nurun içine dalmış. Ona dedim ki: "Efendim, ben heyûlâ ve sûretten olduğuma göre nasıl olur da ben bunlardan birini bırakıp diğerine dönüşebilirim? Oysaki ben, bu ikisiyle ve bu ikisinden oluşmaktayım." Bana dedi ki: "Aynen babanın faydana olan şeye daha fazla ulaştıracağını, sana yararın dokunmasının yolunu daha iyi bildiğini, bütün hallerini daha iyi gözetlediğini bildiğin için annenden kaçıp babanın yanına gitmen gibidir." Ben "Doğru söylediniz efendim. Ancak ben daha fazla heyûlâdan oluşmuşum" deyince bana şöyle söyledi: "Sen hamurun bakımından daha fazla heyûlâdansın, ancak akıl bakımından daha fazla sûretten oluşmuşsun. Güçlünün azı, zayıfın çoğundan daha çoktur ve daha tercihe şayandır. O halde düşün bakalım, zayıfın azlığıyla birlikte güçlünün çoğu nasıl olur?"

Ebû Süleyman'ın üç yüz yetmiş yılında Bağdat'ta anlattığına göre rüyasında gördüğü Yahyâ b. Adiy ona şöyle demiş: "Ne mutlu sana ey Ebû Süleyman! Ben Aristoteles'i rüyamda gördüm. Ona dedim ki: Ey bilge filozof! Bu durumuna nasıl ulaştın?"

1 Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında vardır. Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında yoktur.

{وله:

اَلْجُوعُ يُدْفَعُ بِالرَّغِيفِ الْيَابِسِ فَعَلاَمَ أُكْثِرُ حَسْرَتِي وَوَسَاوِسِي

وَالْمَوْتُ أَنْصَفَ حِينَ سَاوَى حُكْمَهُ بَيْنَ الْخَلِيفَةِ وَالْفَقِيرِ الْبَائِسِ}[1]

{ومن كلامه: الحسود لا يرجى الاستمتاع به، وكيف يرجى الاستمتاع بمن مضرّته تنال القريب فضلًا عن الغريب.

وأبو سليمان المصنّف لصوان الحكمة كان في أيّام شبيبته يتعانى الفقه متمسّكًا بطريقة العفاف والسداد، وكان يتناول من الشراب المختلف على مذهب أبي حنيفة لكونه حنفيًا، صحب أبا جعفر بن بابويه ملك سجستان وذكر أبو حيان، إنّني رأيت أبا سليمان هذا في المنام كأنّه غائص في نور على غير الهيئة التي كنت أراه عليها في الحياة، فقلت: ياسيدي إذا كنت من الهيولى والصورة فكيف أصير مع إحداهما وأترك الأخرى، وأنا بهما ومنهما، فقال لي: كما تصير مع أبيك وتهرب من أمّك لعلمك أنّ أباك أهدى إلى مصلحتك وأعرف بوصول الفائدة إليك وأنظر لك في جميع أحوالك، قلت: صدقت يا سيّدي! إلا أنّي بالهيولى أكثر فقال: أنت بالهيولى أكثر طينًا، وبالصورة أكثر عقلًا، وقليل القوى أكثر وأجدى من كثير الضعيف، فكيف كثير القوى مع قليل الضعيف؟

حكى أبو سليمان ببغداد سنة سبعين وثلثمئة أنّه رأى يحى بن عدي في المنام، فقال: سعدت يا أبا سليمان! إنّي رأيت أرسطو في المنام، فقلت له: ياحكيم العالم! بم صرت في حالك هذه؟

---

١ ح، غ، ف – {وله: الجوع يدفع... ...اليابس}، ولكن في ح مندرج تحت عنوان الإمام إسماعيل بن الحسن الجرجاني.

Aristoteles "Gizlide ve açıkta, hoşnutlukta ve kızgınlıkta, kötü ve iyi herkes için devamlı sûrette iyilik dileyerek" dedi. Ona dedim ki: "Peki buna nasıl kavuştun?" Şöyle dedi: "Her iyiliğin sebebi olan yüce ilâhı bilmek sûretiyle." Ben onun anlattığı sebepte yüce ilâhın nitelenmesiyle ilgili bazı şeyler işitiyordum. Bu İlke beni arındırıyor ve ona karşı hayranlığım gittikçe şiddetleniyordu. Rüyamda görüyordum ki ben o İlke'yi öğrenmişim, anlamışım ve şuuruna varmışım. Bunu yazmak istedim ancak kendi kendime şöyle diyordum: "Benim elim, zayıflık gösterip bana itaat etmezken ben nasıl yazacağım? Sonra; ben onun marifetine erip tanımışken yazmaya ihtiyaç yoktur ki!" İlke'nin yakıcılığıyla ve kıvılcımıyla ortaya çıkan bu huşu ve şaşkınlığı izleyen halin tekrarı sûretiyle idrak içindeydim. Bu durumdan kurtulup [rüya içindeki rüyadan uyanınca] bunların tümünü unuttum. Ancak benimle birlikte tek bir şey kaldı. O da bana denilen şu sözlerdir: "Hiç kimse, lafzen sınırlı şeyi duyup, aklen sınırsızı idrak etmedikçe metafiziğin (ilk felsefe) hazzını tadamayacaktır; velev ki faziletiyle kendinden razı olsun ve edebiyle kardeşleri nezdinde razı olunmuş olsun." Ben elbette işittiğim şeyin bu söylediğimden daha geniş ve doğruluk bakımından daha güçlü olduğunu biliyorum. Ancak ben, ne kadar toplayabildimse onu senin için yazdım. Yine [o rüyada] şöyle bir nida işittim: "Yahu! İçinde oturduğun evi güzelleştir ki bahşedilesin! O evde gailesinden emin olmadığın kimse sana komşuluk etmesin ki esenlik içinde olasın." Yine şunu işittim: "Başlangıcından ne kadar da uzak, sonundan ne kadar da gafilsin! Ve bu ikisi arasında bozulmaya ne kadar da açıksın!"

Ebû Süleyman Bağdat'ta baharda bir gün dolaşmak ve arkadaşlarıyla sohbet etmek için sahraya çıkmıştı. Onlarla birlikte henüz buluğa ermemiş, asık suratlı, iğrenç yüzlü bir çocuk vardı. Ancak çocuğun sesi son derece güzel, nağmesi tatlıydı. Çocukla birlikte mahallenin türlü delikanlılarından oluşan hepsi de eğitimli bir grup vardı. Zamanı gelip çocuk sanatını icra edip de yeteneğinin zirvesini konuşturunca arkadaşları kendilerinden geçip coştular. Ebû Zekeriyyâ es-Saymerî şöyle anlattı: "Ben bunun üzerine bir arkadaşıma dedim ki: "Bu sesin hüznünün, bu gırtlağın tınısının, bu melodinin hoşluğunun ve bu nağmenin maharetinin yaptığı şeyi görüyor musun?"

فقال: بإرادة الخير في السرّ والعلانية للصالح والطالح في الرضا والغضب دائمًا، فقلت له؟ بم نلت هذا؟ قال: بمعرفة الإله تعالى الذي هو سبب كلّ خير، وكنت في العلّة التي ذكرها أسمع أشياء في نعت الإله تعالى، وكانت تروّقني ويشتدّ بها إعجابي، وكنت أرى أنّي قد ثقفتها فهمتها ووعيتها، وأردت أن أكتبها، فأقول: كيف أكتب ويدي لا تطاوعني ضعفًا، ثم لا حاجة إلى كتابتها وقد عرفتها، وكنت أعي ذلك بإعادتي في تلك الحال التي كانت تعاقب ذلك الذهول والفرق بشرارة العلّة واحتدادها، فلمّا أبللت فقدت ذلك كلّه، وبقي معي شيء واحد، وهو أنّه قيل لي: لن يذوق أحد حلاوة الفلسفة الأولى وإن كان راضيًّا عن نفسه بفضله، مرضيًّا عند إخوانه بأدبه، حتى يسمع باللفظ ما له حدّ، ويجد بالعقل ما لا حدّ له. وكنت أرى أنّ الذي سمعته كان أبسط من هذا وأشدّ تنقيحًا، إلا أنّي حصّلت ما كتبته لك، وسمعت قائلًا يقول: طيّب يا هذا بيتك الذي أنت فيه ساكن حتى تنعم، ولا يجاورنّك فيه من لا تأمن غائلته حتى تسلم، وسمعت أيضًا: ما أسهاك عن مبدئك، وأغفلك عن آخر حالك، وما أجلبك للفساد بين هذا وذلك.

وخرج أبو سليمان يومًا ببغداد إلى الصحراء في الربيع للتفرج والمؤانسة مع أصحابه، ومعهم صبيّ دون البلوغ جهم الوجه بغيض المحيّا، إلا أنّ صوته فى غاية الحسن، وأطرافه حلوة ومعه جماعة من شتّى فتيان المحلة كلّهم أدباء، فلما تنفّس الوقت أخذ الصبيّ في فنّه وبلغ أقصى ما عنده فترنّح أصحابه وطربوا، فقال أبو زكرياء الصيمري: قلت لصاحب لي: أما ترى ما يعمل شجى هذا الصوت، وندى هذا الحلق، وطيب هذا اللحن، وتفنّن هذا النغم،

Dedi ki: "Eğer onu eğiten, ona ihtimam gösteren biri olsaydı ve uyumlu tarzlarla ve çeşitli melodilerle yönlendirseydi ortaya bir mucize çıkar ve fitneye dönüşürdü. Çünkü bu çocuk, şaşılası bir tabiata ve yaratıcı bir sanata sahiptir." Ebû Süleyman söze karışıp "Bana doğayı anlatın bakalım!" dedi ve şöyle sordu: "Doğa niçin sanata ihtiyaç duyar? Oysa sanat benzediği doğanın bir tür anlatımıdır, doğaya katılmak ona yaklaşmak ister. Üstelik sanatın doğadan daha aşağı olduğu görüşü, doğru bir görüştür. Sanatın doğaya öykünmesi, onu yansılaması, betiminin peşine düşmesi, izini sürmesi rütbesinin ondan aşağıda olması sebebiyledir. Oysa sen iddia ediyorsun ki bu çocuğa doğa yeterli gelmiyor, bilakis kemali sanattan elde edebilmesi ve sanat cihetinden alabilmesi için sanata ihtiyaç duyuyor. Böylece gayeye sanat yardımıyla ulaşılmış olur." Biz ona dedik ki: "Bilmiyoruz. Kuşkusuz bu, önemli bir problemdir?" Dedi ki: "Düşünün bakalım." Biz dedik ki: "Lütfedip açıklasanız, ilmin faydasını yaymak için sa'yetseniz bu faziletlerinizin en güzelleri arasında ve taşan iyiliklerinizden biri olarak mahsup edilmiş olacaktır." Bunun üzerine Ebû Süleyman şöyle dedi: "Doğa sadece bu alanda sanata ihtiyaç duyar. Çünkü sanat burada nefisten ve akıldan gelenleri yazar ve doğaya yazdırır. Doğanın mertebesinin nefsin ve aklın mertebesinden daha aşağı olduğu doğrudur. Bu nedenle doğa nefse özlem duyar, nefsin etkilerini kabul eder, onun emrine boyun eğer ve onun yazdırmasıyla da yazar. Musiki ise nefsin bir ürünü olup nefiste latif bir tür ve değerli bir sınıf olarak bulunmaktadır. Musikişinas kabul eden bir doğaya, karşılık veren bir maddeye, münasip bir mizaca, boyun eğen bir alete tesadüf ettiğinde aklın ve nefsin desteğiyle zevkli bir elbiseyi ve şaşırtıcı bir harmoniyi onun üzerine döker. Ona özlem duyulan bir sûret ve gözü okşayan bir ziynet verir. Onun bundaki gücü, natık nefsin bağlantısıyla olur. Bu nedenle de doğa sanata ihtiyaç duyar. Çünkü doğa, nâtık nefis yönünden kemaline ancak maharetli bir sanat vasıtasıyla ulaşır ki bu sanata yakışan, aldığıyla kemale ermek ve verdiğini kemale erdirmek için kendinde olmayanı alıp yazmak, kendinde olanı ise yazdırmaktır."

فقال: لو كان لهذا من يخرجه ويعنى به ويأخذه بالطرايق المؤلّفة والألحان المختلفة لكان يظهر آية، ويصير فتنة، فإنّه عجيب الطبع وبديع الفنّ. قال أبو سليمان: حدثوني عن الطبيعة، لم احتاجت إلى الصناعة والصناعة محاكية للطبيعة وتروم اللحاق بها والقرب منها وهي دونها وهذا رأي صحيح والصناعة إنّما حكت الطبيعة وتبعت رسمها، وقصّت أثرها لانحطاط رتبتها عنها، وقد زعمت أنّ هذا الصبي لم تكفه الطبيعة بل احتاجت إلى الصناعة ليكون الكمال مستفادًا بها ومأخوذًا من جهتها، والغاية مبلوغة بمعونتها، وقلنا له: ما ندري وإنّها لمسألة، قال: ففكّروا، فقلنا له: لو مننت بالبيان ونشطت لنشر الفائدة كان ذلك محسوبًا في فيض أياديك وغرر فضائلك، فقال: إنّ الطبيعة إنّما احتاجت إلى الصناعة في هذا المكان لأنّ الصناعة هنا تستملي من النفس والعقل وتملي على الطبيعة، وقد صحّ أنّ الطبيعة مرتبتها دون مرتبة النفس والعقل، وأنّها تعشق النفس وتقبل آثارها وتمتثل أمرها وتكتب بإملائها، والموسيقى حاصل للنفس وموجود فيها على نوع لطيف وصنف شريف، فالموسيقار إذا صادف طبيعة قابلة ومادّة مستجيبة وقريحة مؤاتية وآلة منقادة أفرغ عليها بتأييد العقل والنفس لبوسًا مؤنّقًا وتأليفًا معجابًا، وأعطاها صورة معشوقة وحلية مرموقة، وقوّته في ذلك تكون بمواصلة النفس الناطقة، فمن هاهنا احتاجت الطبيعة إلى الصناعة، لأنّها وصلت إلى كمالها من جهة النفس الناطقة بوساطة الصناعة الحاذقة التي من شأنها استملاء ما ليس لها، وإملاء ما يحصل فيها، استكمالًا بما تأخذ، وإكمالًا لما يعطي.

İşte o zaman öğrencilerinden Buharî teşekkür edip onu övdü. Bunun üzerine Ebû Süleyman şöyle dedi: "Ben sizin sayenizde öğrendim. Sizin çakmaktaşınızla kıvılcım aldım. Ateşinizin ziyasına bulanık görüşümü yönelttim. Dostun içi, dostuna karşı tertemiz olduğunda bu ikisi arasında gerçek ışıldar, iyilik her ikisini de kuşatır. Bunlardan her biri amacına ulaşmaya yardımcı olarak arkadaşı için bir destekçiye, arzuladığına ulaşmada ve amacına kavuşmada güçlü bir sebebe dönüşür. Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü nefisler birbirini tutuşturur, akıllar birbirini aşılar, diller birbirini açar. Bu büyük âlemde küçük âlem olan bu insanın sırları çoktur, engindir, geniştir ve saçılmış durumdadır. Fakat bu yolda düşünen kimse duyusal olana yönelmeksizin gayesine giden yolda durumunu gözetlemeye ve mutluluğunu istemede nefsine yardım etmeye ihtiyaç duyar. Bu şeylerle o gayelere ulaşır ve o meyveleri devşirir. İşin başı da sonu da Allah iledir ve Allah'tandır. Bu toplantının faydası çok, değeri açıktır.}[1]

1 Bu bölüm Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshasında Ebû Ca'fer b. Bânûyeh'ten sonra ek olarak yer almaktadır. Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında buradaki konumundadır.

فحينئذ شكره البخاري وأثنى عليه، فقال هذا: بكم اقتبست وبحجركم قدحت، وإلى ضوء ناركم عشوت، وإذا صفا ضمير الصديق للصديق أضاء الحقّ بينهما واشتمل الخير عليهما، وصار كلّ واحد منهما رِدْءًا لصاحبه، وعونًا على قصده، وسببًا قويًّا في نيل إرادته ودرك بغيته، ولا عجب من هذا، فإنّ النفوس تتقادح، والعقول تتلاقح، والألسنة تتفاتح، وأسرار هذا الإنسان الذي هو العالم الصغير في هذا العالم الكبير كثيرة جمّة واسعة منبثّة، لكن يحتاج الناظر في هذا النمط إلى عنايته بنفسه في طلب سعادته ورعايته لحاله في السلوك إلى غايته غير متلفت إلى الحسّي، وبهذه الأشياء يصل إلى تلك الغايات ويجني تلك الثمرات وأوّل هذا الأمر وآخره بالله ومن الله، وفوائد هذا الاجتماع كثيرة، وهو ظاهر الشرف.}[1]

١ {ومن كلامه: الحسود لا يرجى الاستمتاع به... ... وفوائد هذا الاجتماع كثيرة وهو ظاهر الشرف} مندرج في ص، ج في ملحق أبو جعفر بابويه، ومندرج في ملحق ح.

[111]

(el-Emîr) es-Seyyid (el-İmâm) Zeynüddin İsmail b. el-Hasen el-Cürcânî et-Tabîb [ö. 531/1137'den sonra]

Tıbbı ve diğer ilimleri güzel eserleriyle ihya etmiştir. Hârizm'de bir süre Hârizmşah b. Muhammed ile irtibatlı olmuştur. Kitapları hayırlı, sosyal ilişkileri iyi, güzel ahlâklı ve asil bir şahsiyete sahipti.

Onun bir mektubu şöyledir: "Ey kardeşim! Allah seni ve beni başarı ile desteklesin. Ne oldu sana böyle ki geçici dünyada ve fânî yurtta kalmaya çok isteklisin, yoğun ve karanlık bu bedenin koruyup gözetilmesine aşırı meyillisin. Oysa bu beden, nefis için en serkeş binek ve en kötü yurttur; seni biri yırtıcılığa diğeri hayvanlığa sürükleyecek olan öfke ve arzu güçlerine kolayca boyun eğmektedir; yönetilmesi zordur; seni Cennet-i me'vâ'ya iletecek ve yüce dereceye yükseltecek akıl kuvvetine kolay kolay cevap vermemektedir. Belki de sen, gerçekte yeri herhangi bir elem olan bu lezzetlerle temas etmek sûretiyle aldandın ve hatta kandırıldın.

Sen bilmez misin ki bütün dünyevî hazlar hoş olanın yenilmesinde, tatlı olanın içilmesinde, güzel şeylerin giyilmesinde, rahvan bineklere binilmesinde, düşmanın kahredilmesinde, güzelliklerin tadılmasında bulunur. Oysa bunların hepsi özellikle de akıllı kimseler için yorucu ihtiyaçlardan, gerçeğe uyanmış bilginler için rahatsız edici zorunluluklardan ibarettir. Çünkü yemek ve içmek sadece açlık ve susuzluk eleminin giderilmesi içindir. Giyinmek de sıcaklık ve soğukluk eleminin giderilmesi içindir. Binmek yürümenin acısından kurtulmak içindir. Düşmanın kahredilmesi, öfke eleminden sağalma arzusu içindir. Cinsel ilişki açılmasından utanılması ve kapatılması gereken organın temasıyla gerçekleşen bedeni hazzın talebinden ibarettir. Özellikle de akıllı kimseler, mesela kollarının bile gözükmesinden hoşlanmaz, sonra örtülü olan bu organı ilişki halinde açmaya mecbur kalır ve muhataptan benzerinin açılması mecburiyeti hâsıl olur. Gerçeğe uyanmış akıllı bir kimse nezdinde bu haz, ne kadar da kötüdür! Onun için ne kadar da düşüktür! Onun nezdinde ne kadar da çirkindir! Onun için ne kadar da utanç vericidir! Sonra ihtiyaç, zatında hoş ve lezzetli de değildir. Bu haller, gördüğün üzere ihtiyaçtır. İhtiyaçlar acıdır.

[١١١]

(الإمير) السيّد (الإمام) زين الدين إسماعيل بن الحسن الجرجاني الطبيب

أحيى الطبّ وسائر العلوم بتصانيفه اللطيفة، وكان مرتبطًا بخوارزمشاه بن محمّد بخوارزم مدّة، وكتبه مباركة، وكان لطيف المعاشرة، حسن الأخلاق، كريمًا في ذاته.

وهذه رسالة له: ما لي أراك يا أخي أيّدك الله وإيّاي بتوفيق، شديد السكون إلى هذه الدنيا الزائلة والدار الفانية، كثير الميل إلى تربية هذا الجسد المظلم الكثيف الذي هو أجمح مركب، وأخبث مسكن للنفس، سهل الانقياد لقوّتيك الغضبية والشهوانية اللتين تجرّك إحداهما إلى السبعية والأخرى إلى البهيمية، صعب القادة، عسر الإجابة لقوّتك العاقلة التي تؤدّي بك إلى جنّة المأوى، وترقّيك الدرجة العليا، لعلك قد انخدعت بل اغتررت بمباشرة هذه اللذّات التي محلّها في الحقيقة آلام وأيّ آلام.

أما علمت أنّ اللذّات الدنيوية كلّها في أكل الطيب، وشرب العذب، ولبس اللين، وركوب المهملج، وقهر العدو، والتمتّع بالحسناء، وهذه كلّها حاجات متعبة، وخصوصًا للعقلاء، وضرورات مزعجة للمتيقّظين من العلماء، لأنّ الأكل والشرب إنّما هو لدفع ألم الجوع والعطش، واللبس أيضًا لدفع ألم الحرّ والبرد، والركوب لمنع ألم المشي، وقهر العدو لطلب التشفّي من ألم الغيظ، والنكاح إنّما هو طلب لذّة بدنية بمباشرة عضو حقّه أن يستر ويستحيى من كشفه، وخصوصًا من الرجال العقلاء الذين يكرهون أن يكشفوا عن ساعدهم مثلًا، ثم في تلك الحال يحتاج إلى كشف عضوه المستور، ويضطرّ إلى كشف مثله من المفعول، فما أخسّ هذه اللذّة عند العاقل المتيقّظ، وما أهونها عليه، وما أقبحها عنده، وما أفضحها لديه، ثم الحاجة غير طيّبة ولذيذة في ذاتها، وهذه الأحوال كما ترى حاجات، والحاجات آلام،

Eğer onlarda bir fazilet olsaydı mukarrebun melekler onlara ihtiyaç duyardı ve bu lezzetlerden beri olmazlardı. Bütün haz açlığın acı vermemesi, susuzluğun eza vermemesi, yürümenin yormaması, sıcaklık ve soğukluğun eziyet vermemesi, can sıkıntısı ve öfkenin hayatı çekilmez kılmamasıdır.

Kuşkusuz ben acıktığı zaman uzun süre sabreden, sonra ona yemek sunulduğu zaman ağlayıp sonra yiyen biriyle dostluk kurdum ki o şöyle dua ederdi: "Allah'ım! Beni sen yarattın ve sen beni muhtaç kıldın, hitabınla beni şereflendirdin. Bana, vadettiğini bağışla." Bu söz, bu arkadaşın ihtiyacın verdiği acıdan şikâyeti niteliğindedir. Evet, bir şeydeki acının künhüne vakıf olanın bu şeyden duyduğu acı daha güçlü, daha büyük, daha tam ve zirveye daha yakın olur. Ben uzun zamandır bu duayı tekrarlıyor ve şöyle diyorum: "Allahım! Ben, sana karşı herhangi bir tahakküm olmaksızın senden her türlü düşüklüğün sebebi, her türlü ihtiyacın kökü olan, her türlü sıkıntıya doğru beni çeken, her türlü tehlikeyi arzu eden bu bedenin rızkını yeterince vermeni istiyorum. Yine en kolay bir tarzda ve en üstün bir halde ondan kurtulup hayırlı bir sona ve en güzel hale ulaşmayı kolaylaştırmanı istiyorum. İhsanın ve fazlınla istiyorum; ey ihsan ve faziletler sahibi!" Şimdi sen, bu duanın edilmesinde bana mufafakat ettiğini düşünüyorsan adımlarını yavaşlat, eteklerini topla, sebebini gevşet, beklentini azalt, yaratılışını temizle, bakışını saflaştır, yetin, teslim ol, tecrübe et, pişman olma. Vesselam."

{Onun şöyle bir şiiri vardır:

"Açlık kuru bir çörekle giderilir. O halde bunca kederim ve kaygım da neye?

Adaletli davranmıştır ölüm, eşitlediği zaman hükmünü, hükümdar ile kuru fakir arasında."}[1]

{Onun yine şöyle bir şiiri vardır:

"Bize tuhaf gelmiyor mu ki işi, güzel tartışmak ve nükteli kelam söylemek olan,

Ölüyor ve nefsi, bilmediğini bilmek dışında başka bir şey elde etmemiş oluyor."}[2]

1 Bu şiir, sadece Hamidiyye nüshasında geçmektedir. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında ise Ebû Süleyman es-Sicistânî'ye atfedilmektedir.

2 Bu şiir, Hamidiye'de vardır. Ragıp Paşa, Fatih, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

ولو كانت فيها فضيلة لما استغنت الملائكة المقرّبون عنها ولا تنزّهت منها، وكل اللذّة في أن لا يؤلم جوع ولا يؤذي عطش ولا يتعب مشي ولا يؤذي حرّ ولا برد ولا ينغّص العيش حرد ولا غضب.

ولقد صحبت من إذا جاع صبر طويلًا، ثم إذا قدم إليه الطعام بكى ثم أكل، وكان يقول: اللّهم أنت خلقتني وأنت أحوجتني وبالخطاب أكرمتني، فهب لي ما وعدتني. وكان هذا الكلام شكاية من هذا الصديق من ألم الحاجة، نعم، من عرف كنه ألم الشيء فإنّ تألّمه به يكون أشدّ وأكبر وأتمّ وأبلغ، وأنا منذ زمان أستعمل هذا الدعاء وأقول: اللّهمّ إنّي أسألك غير متحكّم عليك أن تكفيني مؤنة هذا الجسد الذي هو سبب كلّ مذلّة وأصل كلّ حاجة والجاذب إلى كلّ بليّة، والطالب لكل خطيئة، وأن تيسّر الخلاص منه على أسهل وجه، وأفضل حال إلى خير معاد، وأحسن بال بمنّك وفضلك ياذا المنّ والإفضال! فإن رأيت أن توافقني في استعماله، فخفّف رجلك، وشمّر ذيلك، وأرخ علّتك، وقصّر أملك، وطهّر خلقك، ونقّ طرفك، تكتف وتسلم وتذق ولا تندم، والسلام.

{وله:

اَلْجُوعُ يُدْفَعُ بِالرَّغِيفِ الْيَابِسِ فَعَلاَمَ أُكْثِرُ حَسْرَتِي وَوَسَاوِسِي
وَالْمَوْتُ أَنْصَفَ حِينَ سَاوَى حُكْمَهُ بَيْنَ الْخَلِيفَةِ وَالْفَقِيرِ الْبَائِسِ }[1]

{وله أيضًا:

أَلَيْسَ عَجِبْنَا بِأَنَّ أَمْرَهُ دَقِيقُ الْجِدَالِ مَلِيحُ الْكَلِمِ
يَمُوتُ وَمَا حَصَّلَتْ نَفْسُهُ سِوَى عِلْمِهِ أَنَّهُ مَا عَلِم}[2]

١ ص، ج، غ، ف – {وله: الجوع يدفع... ...الفقير اليابس}؛ ولكن هذا الشعر مندرج تحت عنوان أبي سليمان السجستاني في ص، ج.

٢ ص، ج، غ، ف – {وله أيضا: أليس عجبنا... ...أنه ما علم}.

[112]

{Ebü'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî [ö. 381/992]

Âmirî Horasan'da felsefe ile uğraşmış ve Ebû Zeyd el-Belhî'den okumuştur. Bağdat'a yönelip oraya gitmiş, halkının huyunu sevmeyip geri dönmüştür. Tam bir filozoftur. Aristoteles'in kitaplarını şerh etmiş ve bu konuda saygı duyulan biri olmuştur. Onun *el-Emed 'ale'l-ebed* adlı bir eseri vardır.

Şöyle demiştir:

"Zeyrek yaratıldığı şeyin edası için günlerini boşaltan kimsedir. Gıpta edilecek kişi mutlak hayrın aleyhine kendisini meşgul edecek şeylere yeterli dikkati gösteren kimsedir. Hamiyyet arzuyu son sınırına kadar kullanmamaktır. Kendini beğenen ve gurura kapılan ahlâkını ifsad etmiştir."

Yüce Yaratıcının niteliği hakkında şöyle demiştir:

"O'nun idrakine mani olan gizliliği değil apaçık oluşudur. Bak bakalım güneşe! Güneş küresine bakmaktan seni alıkoyan ışıklarının şiddeti ve nurunun yayılması değil midir? Akıl ve nefis de böyle apaçıktır, gizli değildir. Ortadadır, kapalı değildir."}[1]

1 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Âmirî madde başlığı ve içeriği Hamidiye nüshasında yoktur.

[١١٢]

{أبو الحسن محمّد بن يوسف العامري

تفلسف بخراسان، وقرأ علي أبي زيد البلخي، وقصد بغداد وتصدّر بها، ولم يرض أخلاق أهلها وعاد، وهو فيسلوف تامّ، شرح كتب أرسطو، وشاخ فيها، وله كتاب الأمد على الأبد.

وقال: الفطن من استفرغ أيّامه لأداء ما خُلق له، والمغبوط من كفى الاهتمام بما يشغله عن الخير المطلق، والحميّة أن تدع أبدًا في الشهوة بقيّة، ومن استعمل الصلف والاغترار فقد فسد خلقه.

وقال في صفة الباري تعالى: ظهوره منعه من إدراكه، لا خفاؤه، انظر إلى الشمس هل منعك من مقابلة قرصها إلا شدّة شعاعها وانتشار نورها، وهكذا العقل والنفس ظاهران غير خفيّان، ومكشوفان لا مستوران.}[1]

١ ح – {أبو الحسن محمد بن يوسف العامري... ...ومكشوفان لا مستوران}.

[113]

Ebû Ali İsa [b. İshak][1] b. Zur'a (el-Bağdâdî el-feylesof) (ö. 398/1008)

İbn Zur'a tam bir bilge ve mantıkçıydı. Hristiyanlığa mensuptu. O Aristoteles'in geniş ve özet kitaplarını çevirip çevirisi makbul olanların sonuncusuydu. Nikolas'ın külliyatını, Galen'in *Kitâb fî Menâfi'i'l-a'zâ* (*Organların Faydaları Hakkında*) adlı eserini ve diğer kitapları çevirerek [felsefe] alevini harlamıştır. Aristoteles'ten çevirdiği sözlerden biri şöyledir: "İnsanlık ufuktur. İnsan doğası gereği, insan ufkuna doğru hareket eder, insan merkezi etrafında döner. Ancak doğasına afet uğramış olan ve hayvanlara ait huylarla karışmış olan bir doğa bunu yapamaz. Kim insanlık sopasını kendinden kaldırır, insanlık ipini boynundan çıkarır, heva ve hevesini merasında başıboş bırakır, nefsini doğasının çağırdığı şeylere karşı zabtu rabt altına almaz ve kötü arzulara uymada yumuşak huylu olursa, işte bu kimse kendi ufkundan çıkmış, kötü tercihiyle hayvanların en aşağısının ufkuna sahip olmuştur." Onun bu fasıldan çevirdiği bu son şey, görüldüğü üzere hikmetli bir vaaz; yumuşak bir ikaz; samimi bir eğitim ve açık bir rehberliktir.

{Bu son derece güzel bir kelamdır. Öncekilerin ve sonrakilerin hepsi bunları emretmişlerdir. Eğer bu söz Hasan el-Basrî, Mansûr b. Ammâr ve bu ikisi gibi kimselere aktarılsaydı üzerine bir şey ekleyemezlerdi. Öncekilerin ve sonrakilerin tamamı ahlâkî yaşayışın ıslah edilmesi, inancın düzeltilmesi, daha kârlı ve daha yararlı şeyler için çalışılması üzerinde ittifak etmişlerdir. Yine onlar nefsin gayesine ulaşması ve akıbetinde mutlu olması için zihni meşgul eden her şeyden ve arzunun izlerinden yüz çevrilmesi üzerinde de ittifak etmişlerdir. Nefis için bu dünyada bunun aksi söz konusu değildir. Sen de onların çoğunluğunun tecrübe ettikleri anılan bu şeylere ekleme yapma.}[2]

1 Fatih ve Ragıp Paşa'da [b. Ahmed] şeklinde.
2 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

[١١٣]

أبو علي عيسى [بن إسحق][1] بن زرعة (البغدادي الفيلسوف)

كان حكيمًا منطقيًا كاملًا، وكان على دين المسيح، وهو آخر من يرتضى نقله لكتب الحكيم أرسطاطاليس، البسائط والجوامع، وقد أثار الوهج فيما نقله من جوامع نيقولاوس وكتاب جالينوس في منافع الأعضاء وغيره من الكتب، وممّا نقله من كلام أرسطو قوله: الإنسانية أفقٌ، والإنسان متحرّكٌ إلى أفقه بالطبع، ودائرٌ على مركزه إلا أن يكون مؤوفًا بطبيعته مخلوطًا بأخلاق بهيمية، ومن رفع عصاه عن نفسه وألقى حبله على غاربه وسيّب هواه في مرعاه ولم يضبط نفسه عمّا يدعوه إليه طبعه، وكان ليّن العريكة لاتّباع الشهوات الرديئة، فقد خرج عن أفقه وصار عن أفقه أرذل من البهيمة بسوء إيثاره. هذا آخر ما ترجمه من هذا الفصل، وهو كما ترى وعظٌ بحكمة وإيقاظٌ برأفة، وتعليمٌ بنصيحة، وإرشادٌ ببيان.

{وهو كلام في غاية الحسن، وكلّ الأوائل والأواخر يأمرون بهذا، لو رُوي هذا للحسن البصري ومنصور بن عمار وضربائهما ما زادوا على ذلك، وقد اتّفقت الأوائل والأواخر كلّها على إصلاح السيرة وتصحيح الاعتقاد والسعي فيما أثمر وأجدى، والإعراض عن كلّ ما شغل البال وأثار الشهوة لتبلغ النفس غايتها، وتسعد في عاقبتها، ولا يكون لها عكس في هذا العالم، ولا تزدد على ما جرّب من ذكر ذلك كثير منهم.}[2]

---

١ غ، ف: بن أحمد

٢ ص، ج – {وهو كلام في غاية الحسن... ...كثير منهم}.

{İbn Zur'a'nın hikmetin şeriata uymaya yönelten en güçlü motivasyon olduğu konusunda bir risalesi vardır. Ondan bir bölüm şöyledir: "Her kim ki felsefenin şeriata muhalefet ettiğini dolayısıyla onu bozduğunu sanırsa..." ifadesi, tümel olmayan bir öncüldür. Bunun takriri şöyledir: "Bir şeyden farklı olan her şey, onu ifsat eder. Felsefe şeriattan başkadır. Sonuç: Felsefe şeriatı ifsat eder." Buradaki "Bir şeyden farklı olan her şey..." şeklindeki büyük öncül, tümel değildir. Çünkü tatlılık beyazdan farklıdır, ancak onu ifsat etmez. Sûret maddeden farklıdır, ancak onu ifsat etmez. Büyük öncül tümel olmadığında kıyas sonuç vermez."

O risaleden bir bölüm şöyledir: "Her kim ki "mantık hakkında düşünen, şeriatı hafife almıştır" derse, bunu söyleyen kimse şeriata hakaret etmiştir. Çünkü onun bu sözü, şu sözü söyleyen kimsenin sözü gücündedir: "Şeriat bahs ve tahkik yoluyla doğrulanamaz." Bu sözü söyleyenin konumu, kalp para hamili olarak sarraftan kaçan, işten anlamayanlarla dostluk kuran kişinin konumu gibidir. Her kim "felsefe şeriatı ifsat eder" derse işte o kimse şeriata hakaret etmiştir, yoksa doğruyla yanlışı ayırt eden mantıkçı değil.}1

{İbn Zur'a şöyle demiştir: Sokrat öncesi bir filozofun şöyle bir sözünü okumuştum: "Aklın konumunun aklın yönettiği diğer iyiliklere karşı yüceliği, iki gözün, iki gözle doğru yolu bulan ve yürüyen diğer organlara karşı yüceliği gibidir."

Ebû Ali aktarıyor; Sokrat bir öğrencisine şöyle demiş: "Dikkatini sende bulunan iyiliğin yardımıyla sende bulunan bozukluğu düzeltmeye ver." Ebû Ali bununla ilgili şöyle demiştir: "Bu, insanın tabiat ve nefse taksimine bir işarettir. İnsanda bulunan iyilik nefis tarafındandır; insanda bulunan kötülük ise doğa tarafındandır. O bu sözüyle doğaya ait olan aptallık silininceye, izi yok oluncaya ve sanki olmamış gibi oluncaya dek nefse ait olan düşünceden destek almayı teşvik etmiştir. Nitekim bazen bazı insanların nefsi, aklın ve aklın fiillerinin baskınlığı nedeniyle adeta doğasız gibi olur. Riyazet bu gaye için konulmuştur ve çalışma bu [doğa] afeti nedeniyle vardır."

1 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.

{وله رسالة في أنّ علم الحكمة أقوى الدواعي إلى متابعة الشرع، منها: «من زعم أنّ الحكمة تخالف الشريعة فهي مفسدة لها» مقدّمة غير كلّية. وتقريرها: أنّ الحكمة مخالفة للشريعة، وكلّ ما هو مخالف للشيء مفسد له، والكبرى غير كلّية، فإنّ الحلاوة تخالف البياض ولا تفسده، والصورة تخالف المادّة ولا تفسدها، وإذا كانت غير كلّية فلا تنتج القياس.

منها: ومن قال إنّ الناظر في المنطق مستخفّ بالشريعة، فإنّ ذلك القائل طاعن في الشريعة لأنّ كلامه في قوّة قول من قال: إنّ الشريعة لا تثبت عند البحث والتحقيق، ومنزلته منزلة رجل حامل الدراهم المبهرجة التي يهرب معها من النقّاد ويأنس بمن ليس من أهل المعرفة، فمن قال «إنّ الحكمة تفسد الشريعة» فهو الطاعن في الشريعة لا المنطقي الذي يميّز بين الصدق والكذب.}[1]

{وقال: قرأت لفيلسوف قبل سقراط قولًا له ارتفاع موضع العقل على سائر الحسنات التي هو المدبّر لها كارتفاع موضع العينين على سائر الأوصال التي يسير بها ويهتدي بهدايتها.

وقال أبو علي: قال سقراطيس لتلميذ له: أقبل على إصلاح ما فيك من الفساد بمعونة ما فيك من الصلاح. قال أبو علي: هذا إيماء إلى تقسيم الإنسان بين الطبيعة والنفس، فما فيه من الصلاح فمن ناحية نفسه، وما فيه من الفساد فمن ناحية طبيعته، فحثّ بكلامه هذا على الاستعانة بالنطق الذي للنفس على السفه الذي للطبيعة حتى يمحق وينتفي أثره ويكون كأنّه لم يوجد وكما قد تكون نفس بعض الناس بغلبة العقل وأفعاله فيه كأنّه بلا طبيعة، والرياضة موضوعة لهذه الغاية والاجتهاد واقع من أجل هذه الآفة.

---

١ ح – {وله رسالة في أن علم الحكمة... ...بين الصدق والكذب}.

Ebû Ali, "Huneyn ve Sâbit b. Kurre nokta, an ve birliğin on kategorinin dışında olduğu fikrindedir" dedi ve devamla "Bu böyledir; çünkü bu şeylerin varlığı son derece latif, yüce, şerefli ve değerlidir. Bu nedenle de kategoriler bunları ihata edemez ve betim onları tanımlayamaz" dedi. Bunun üzerine Buhârî şöyle söyledi: "Peki biz bunları hangi yönden biliriz?" Ebû Ali şöyle cevapladı: "Akıl onlara ima yoluyla işaret eder. Ân bir noktadır, lakin zamanda bir noktadır. Birlik bir noktadır; lakin sayıdadır. Ancak nokta ve an, bilinen bir yerde ve bilinen bir şeyin altında değillerdir."}[1]

{Bu bilge bir eserinde Aristoteles'ten şunu nakletmiştir: "Sıklıkla nefsimden sıyrılıp baş başa kaldığım ve bedenimden sıyrılıp kurtulduğum olur; bu durumda sanki bedensiz soyut bir cevher haline gelirim. Dolayısıyla zatıma dâhil olup ve benim dışımdaki diğer her şeyden hariç olur, böylece bir bütün olarak ilim, âlim ve malûm olurum. Sonra kendimi güzellik, parlaklık ve ışıltı içinde görür; şaşkınlık ve hayranlık içinde kalırım. O anda yüce ve şerefli âlemin küçük bir parçası olduğumu ve bilfiil hayat sahibi olduğumu idrak ederim. Bu şekilde kaldığımda bu âlemden yüce ilâhî âleme zihnimle yükselirim. Böylece sanki oraya konulmuş oraya asılı kalmış gibi olur ve aklî âlemin üstünde bulunurum. Sonra bu durumda bana bir nur ve parlaklık şavkır da ben kendimi sanki bu yüce makamda durur gibi görürüm. Orada özeliklerini dillerin anlatamayacağı, vasıflarını kulakların duymaya güç yetiremeyeceği parlaklık ve nur görürüm. Bu durumun beni tamamen kuşatmasıyla gücümü tükettiğimde; bu nur ve parlaklık beni tamamen hâkimiyeti altına aldığında ve onu taşımaya artık takatim kalmadığında akıldan fikir âlemine düşerim. Böylece bu fikir beni nurdan perdeler de nasıl olup da bu âlemden indiğime aklım hayalim durur. Ben nefsin, heyeti gibi olan bedenle birlikte olmasına rağmen, nasıl olup da nurla dolup taştığına şaşarım. Sonra bu durumda kardeşim Erflutus'un (?)[2] akıl âlemine çıkmak sûretiyle değerli nefsin cevherini araştırmayı ve talep etmeyi emrettiği sözünü hatırlarım."

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
2 Muhtemelen Sözde-Aristoteles metni Esûlucyâ'ya atıf yapılmaktadır.

وقال أبو علي: قال حنين وثابت بن قرّة: إنّ النقطة والآن والوحدة بارزة عن المقولات العشر، قال: وهذا كذا لأنّ وجود هذه الأشياء في غاية اللطف والعلوّ والشرف والجلالة فلم تحط بها مقولة ولم يحدّ لها رسم، فقال له البخاري: فمن أيّ وجه شعرنا بها؟ قال أومأ إليها العقل إيماء، والآن هو نقطة ولكن في الزمان، والوحدة نقطة ولكن في العدد، والنقطة والآن لكن لا في موضع ولا تحت شيئ معروف.}[1]

{وذكر ذلك الحكيم في بعض تصانيفه عن أرسطو أنّه قال: إنّي ربّما خلوت بنفسي كثيرًا وخلعت بدني فصرت كأنّي جوهر مجرّد بلا بدنٍ، فأكون داخلًا في ذاتي وخارجًا عن سائر الأشياء سواي، فأكون العلم والعالم والمعلوم جميعًا، فأرى في ذاتي من الحسن والبهاء والسناء، وأبقى متعجّبًا باهتًا، فأعلم عند ذلك أنّي جزء صغير من أجزاء العالم الأعلى الشريف، وأنّي ذو حياة فعّالة، فلمّا بقيت كذلك ترقّيت بذهني من ذلك العالم إلى العوالم العليّة الإلهية، فصرت كأني موضوع فيها معلَّق بها، فأكون فوق العالم العقلي، فعند ذلك يلمع لي من النور والبهاء، فأرى كأنّي واقف في ذلك الموقف الشريف، وأرى هنالك من البهاء والنور ما لا يقدر الألسن على وصفه والأسماع على قبول نعته، فإذا استغرقني الشأن وبلغت طاقتي وغلبني ذلك النور والبهاء، ولم أقدر على احتماله هبطت من العقل إلى عالم الفكرة، وحجبت الفكرة عني ذلك النور، فأقضى عجبًا أنّي كيف انحدرت من هذا العالم، وعجبت أنّي كيف رأيت نفسي ممتلئة نورًا وهي مع البدن كهيئتها، فعند ذلك تذكّرت قول أخي أرفليرطوس[2] حيث أمر بالطلب والبحث عن جوهر النفس الشريف بالصعود إلى عالم العقل.

---

١ ص، ج – {وقال: قرأت لفيلسوف قبل سقراط... ...شيع معروف}.

٢ ج: {أرفليرطوس}؛ ف: {أرقليرطوس}؛ غ: {أرقليوطوس}؛ ص: {أرطرطوس}.

Onun bu sözü uzundur. O bu güzel makaleyi yazmak arzu etmiş, ne var ki bu risaleden yanında bulunan şeyleri idrak etmekten aczi, yazmasına mani olmuştur.}[1]

{İbn Zur'a'nın şöyle bir şiiri vardır:

"Açlık kuru bir çörekle giderilir. O halde bunca kederim ve kaygım da neye?

Adaletli davranmıştır ölüm, eşitlediği zaman hükmünü; halife ile kuru fakir arasında."}[2]

[114]

Ebü'l-Kāsım el-Antâkî[3] [4./10-11. yy]

{el-Müctebâ (seçilmiş insan) diye isimlendirilmiştir. Şöyle demiştir: "Doğal ölümden kaçış yoktur. Bunun hakkında zaten bütün insanların tanıklığı vardır. Doğal hayat ise aklın mâkulle hayatıdır. Arazî ölüm insandaki yaygın cehalettir. Arazî hayat ise bedeninin ve beden karışımlarının sağlığı, doğasının gücü ve kendi cihetleri bakımından bileşik olan şeylere tasarruf etmesi sayesinde ortaya çıkan insanın duyusu ve hareketidir."

Sonra şöyle söylemiştir: "Allah'ın, aklının nurunu açtığı ve bu hakikatleri mülahaza eden kimse marifet derecelerinde ve faziletlerin esenliklerinde yükselir; hoşluk ve rahatlık ufkuna ulaşır; yorgunluk ve zarar kaynaklarından, helak ve afetler yurdundan kurtulur."

Bu fasılda bütün değerli sözler ve bütün güzel öğütler saçılmıştır. el-Antâkî bu tür misalleri söyleyebilecek kimselerdendi ve yine o Allah'ın başarılı kılmak ve yardım etmek sûretiyle desteklediği kimselerdendi.}[4]

1 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yok.
2 Şiir Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında Ebü Süleyman es-Sicistanî'ye ve yine İsmail el-Cürcânî'ye atfedilmiştir.
3 Bu başlık, Ragıp Paşa'da Ebü'l-Kâsım el-Antâkî şeklindedir ve bir madde sonra tekrar madde başlığı olarak yazılmıştır. Hamidiyye'de İbrahim el-Antâkî şeklindedir ve daha sonra başlık Ebü'l-Kâsım el-Antâkî adıyla tekrar açılmıştır. Fatih, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında bu kısım yoktur.
4 Ragıp Paşa ve Hamidiye nüshalarında vardır. Fatih, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

وهذا الكلام له طويل، وهو يروم أن يكتب هذه المقالة اللطيفة فيمنعه العجز الكتابة عن إدراك ما عنده منها.}[1]

{شعر:

اَلْجُوعُ يُدْفَعُ بِالرَّغِيفِ الْيَابِسِ فَعَلاَمَ أُكْثِرُ حَسْرَتِي وَوَسَاوِسِي

وَالْمَوْتُ أَنْصَفَ حِينَ سَاوَى حُكْمَهُ بَيْنَ الْخَلِيفَةِ وَالْفَقِيرِ الْبَائِسِ}[2]

[١١٤]

{أبو القاسم الأنطاقي[3]

المسمّى بالمجتبى. قال: الموت الطبيعي لا محيص له، وقد قامت الشهادة عليه من الكافّة، و[أمّا] الحياة الطبيعية فحياة العقل بالمعقول، والموت العرضي الجهل الشائع في الإنسان، و[أمّا][4] الحياة العرضية فحسّ الإنسان وحركته بسلامة بدنه وأخلاطه وقوّة طبيعته وتصرّف سائر ما هو مركّب من جهته.

ثم قال: ومن فتح الله بصر عقله ولحظ هذه الحقائق ترقّى في درجات المعارف وسلاليم الفضائل، وانتهى إلى أفق الروح والراحة، ونجا من هذه المعادن التي هي معدن العطب والتلف ومساكن الآفات والهلاك.

وتفجّر في هذا الفصل بكلّ كلام شريف، وكلّ موعظة حسنة، وكان من القادرين على أمثاله، وممّن قد أيّد الله بتوفيقه ومعونته.}[5]

---

١ ح – {وذكر ذلك الحكيم في بعض تصانيفه عن أرسطو... ...عن إدراك ما عنده منها}.

٢ ح، ص، ج – {شعر: الجوع يدفع... ...والفقير البائس}؛ ولكن هذا الشعر مندرج تحت عنوان الإمام إسماعل الجرجاني في ح، ومندرج تحت عنوان أبو سليمان السجستاني في ص، ج.

٣ ح: إبراهم الأنطاقي.

٤ زيدت من منتخب صوان الحكمة لاستلزام المعنى والإعراب، ص ٣٣٦.

٥ ص، ج، ف – {أبو القاسم الأنطاقي... ...بتوفيقه ومعونته}.

[115]

Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullah İbn Sînâ el-Buhârî: es-Sâhibü'l-ecell Şerefü'l-mülk [ö. 428/1037]

İbn Sînâ'nın babası Belh'in güçlü kudretli ahalisinden ve yöneticilerinden biriydi. Babası, el-Emîr el-Hamîd Melikü'l-Meşrık Nuh b. Mansûr döneminde Buhara'ya gitti. Yönetimle meşgul oldu ve Buhara'nın köylerinden Harmeysan adlı bir köyün yönetimini üstlendi. Burası köylerin merkeziydi ve yakınında da Efşene denilen bir köy vardı. Sitare adlı bir kadınla evlendi ve Ebû Ali üç yüz yetmiş yılının Safer ayında bu köyde doğdu. Yükseleni Yengeç; Müşteri'nin (Jüpiter) en yüksek derecesinde, ay kendisinin en yüksek derecesinde, güneş kendisinin en yüksek derecesinde, Zühre (Venüs) kendisinin en yüksek derecesindeydi. Saadet oku Yengeç Burcu'nun orta derecesinde, gayb oku Süheyl yıldızı (Yıldırak) ve Sirius (Akyıldız) ile birlikte Yengeç Burcu'nun başlangıcındaydı. Kardeşi Mahmûd ondan beş sene sonra doğdu. Sonra Buhara'ya gittiler.

Ebû Ali Kur'ân muallimine ve edebiyat öğretmenine gitti. On yaşına geldiğinde edebiyat usulünden pek çok şey ezberlemişti. Babası *İhvân-ı Safâ Risâlesi*'ni mütalaa ederken o da bazen bunlar üzerine düşünürdü. Babası onu Mahmûd el-Messâh adlı manava Hind aritmetiği ve cebir ilmini (el-cebr ve'l-mukābele) öğrenmesi için gönderiyordu.

Sonra Ebû Abdullah en-Nâtılî Buhara'ya gelince babası onu misafir etti, konaklattı ve ikramlarda bulundu. Ebû Ali, İsmail ez-Zâhid'e fıkıh öğrenmek için sürekli gidip geliyor, hilaf problemlerini çabucak öğreniyor, münazara ediyor ve tartışıyordu. Sonra Nâtılî'den *İsagoci*'ye başladı ve mantığa hâkim oldu; sonra *Öklid*, sonra da *el-Macestî* okudu.

Nâtılî'den öğrenimini bitirince Hârizmşah Me'mûn'un huzuruna varmak amacıyla Hârizm'e geldi. Ebû Ali fizik ve metafizik ilimlerin tahsiliyle meşgul oldu, metinleri ve şerhleri inceledi ve ona ilmin kapıları açıldı. Sonra tıp ilmine rağbet etti ve bu konuda yazılmış kitapları inceledi. Tıp ilmi zor olan ilimlerden olmadığından kısa bir müddette dengi görülmemiş, eşi ve benzeri olmayan bir şekilde bu ilimde olgunlaştı. Tıp ilminin ileri gelenleri ona sık sık gelip gider ve tecrübeden elde edilen tedavi yöntemlerini ondan okurlardı. Bununla birlikte Ebû Ali, İsmail ez-Zâhid'e fıkıh öğrenmek için gidip geliyordu.

[١١٥]

(الصاحب الأجلّ) شرف الملك أبو علي الحسين بن عبد الله بن سينا البخاري

كان أبوه رجلًا من أهل بلخ من الكفاة والعمال، وانتقل إلى بخارى في أيّام الأمير الحميد ملك المشرق نوح بن منصور، واشتغل بالتصرّف، وتولّى العمل بقرية يقال لها خرميثن من ضياع بخارى، وهي من أمّهات القرى، وبقربها قرية يقال لها أفشنة، وتزوّج أبوه امرأة اسمها ستارة، وولد أبو علي بهذه القرية في صفر سنة سبعين وثلثمئة، والطالع السرطان درجة شرف المشتري، والقمر على درجة شرفه، والشمس على درجة شرفها، والزهرة على درجة شرفها، وسهم السعادة في وسط من السرطان، وسهم الغيب في أوّل السرطان مع سهيل والشعرى اليمانية، ثم ولد أخوه محمود بعده بخمس سنين، ثم انتقلوا إلى بخارى.

وحضر أبو علي معلّم القرآن ومعلّم الأدب، فلمّا بلغ عشر سنين حفظ أشياء من أصول الأدب، وأبوه كان يطالع رسالة إخوان الصفا، وهو يتأمّلها أحيانًا، وأبوه يوجّهه إلى بقّالٍ يتعلّم عليه حساب الهند والجبر والمقابلة، يقال له محمود المسّاح.

ثم توجّه تلقاء بخاري أبو عبد الله الناتلي، فأنزله أبوه وآواه وأكرمه، وكان أبو علي يختلف في الفقه إلى إسماعيل الزاهد، ويتلقّف مسائل الخلاف ويناظر ويجادل، ثم ابتدأ بإيساغوجي على الناتلي حتى أحكم عليه المنطق، ثم أوقليدس ثم المجسطي.

فلمّا فرغ الناتلي من تعليمه توجّه تلقاء خوارزم قاصدًا حضرة خوارزم شاه مأمون، واشتغل أبو علي بتحصيل العلوم من الطبيعي والإلهي، ونظر في النصوص والشروح، وانفتحت عليه أبواب العلوم، ثم رغب في علم الطبّ وتأمّل الكتب المصنّفة فيه، وعلم الطبّ ليس من العلوم الصعبة، فلا جرم صار فيه في مدّة قليلة عديم المثيل، فقيد القرين والنظير، وفضلاء الطبّ يختلفون إليه، ويقرؤون عليه المعالجات المقتبسة من التجربة، وهو مع ذلك يختلف إلى إسماعيل الزاهد في الفقه.

Yaşı on ikiye ve daha fazlasına geldiğinde bundan sonra bir buçuk sene ilimlerle meşgul olmaya devam etti. Mantık ve felsefî ilimlerin dallarını yeniden okudu. Bu müddet boyunca hiçbir gece, gece boyunca uyumadı ve gündüz de mütalaa dışında herhangi bir şeyle meşgul olmadı. Kendisi için kâğıtlardan dosyalar derledi. Her delili inceleyip kıyasî öncüllerini tespit eder ve bunları söz konusu dosyalara yazardı. Mukaddimelerin şartlarına riayet edip sonuç verenler ile vermeyenleri ayırırdı. Bir meselenin içinden çıkamadığında ve bu meselede orta terimi elde edemediğinde camiye gidip namaz kılar, bu konuyu kendisine açması için Allah Teâlâ'ya yalvarırdı. Her gece evine döner, kandili yakarr, okuma ve yazma ile uğraşırdı. Uyku bastırdığında veya mizacı zayıf düşmeye başladığında bir kadeh nebiz içerdi.

Aristoteles, Eflâtun ve diğerleri gibi önceki filozoflar zahit iken Ebû Ali onların gelenekleri ve düsturları üzere değildi; şarap içmeye ve şehvanî güçlerini kullanmaya düşkündü. Ondan sonra gelenler de günahkârlık ve düşkünlükte ona uydular.

Bütün ilimlere sağlam bir şekilde hâkim ve insanî imkân ölçüsünce ilimlere vakıf oldu. Bu vakitte bildiği her hangi bir şey, ömrünün sonuna kadar artmadı. Ta ki mantık ve matematik ilimleri bitirdi. Ancak matematik ilimlerde üst bir noktaya ulaşamadı. Çünkü mâkullerin tadını tadan kimse fikrini; bir kez tasavvur edip terk edebileceği şeyler dışında matematik ilimlerde harcamaktan uzak durur.

Sonra metafizikle meşgul oldu. [Aristoteles'in] *Metafizik (Mâbadettabia)* kitabını okudu ve okumayı kırk defa tekrar etti. Kitabı ezberlemişti ancak kitabı ve maksadını anlamıyordu. Ümidini kesmişti. Bu nedenle "Bu anlaşılması mümkün olmayan bir kitaptır" dedi. Bir gün varraklar çarşısında gezerken kendisine Muhammed ed-Dellâl denilen bir seyyar satıcı satmak için bağırdığı bir kitabı ona sundu. Ebû Ali bu ilimde herhangi bir fayda olmadığına inanarak canı sıkkın bir şekilde onu reddetti. Seyyar satıcı "Bunu benden satın al, çünkü kitap üç dirhem karşılığında ucuz ve sahibinin bundan gelecek paraya ihtiyacı var" dedi. Ebû Ali kitabı satın aldı. İşte bu kitap, ikinci muallim filozof Ebû Nasr el-Fârâbî'nin *Kitâb fî ağrâzi Kitâbi Mâbade't-tabia (Metafizik kitabının amaçları hakkında kitap)* adlı eserinden başkası değildi.

فلمّا بلغ سنّه اثنتي عشر سنة وأكثر أقبل بعد ذلك سنة ونصفًا على العلوم، وأعاد قراءة المنطق وجميع أجزاء الفلسفة، وفي هذه المدّة ما نام ليلة واحدة بطولها، ولا اشتغل في النهار بشيء سوى المطالعة، وجمع بين يديه ظهورًا من القراطيس، وكلّ حجّة ينظر فيها يثبت مقدّماتها القياسية، ويكتبها في تلك الظهور، وراعى شرائط المقدّمات وفصل ما هو منتج ممّا هو عقيم، وإذا تحيّر في مسألة وما ظفر فيها بالحدّ الأوسط تردّد إلى الجامع وصلّى وابتهل إلى الله تعالى حتى يفتح الله عزّ وجلّ له ذلك، وكان يعود كلّ ليلة إلى داره، ويضع السراج ويشتغل بالقراءة والكتابة، فإذا غلبه النوم أو ابتدره ضعف مزاج شرب قدحًا من النبيذ.

وكان الحكماء المتقدّمون مثل أرسطو وأفلاطن وغيرهم زهّادًا وأبو علي على غير سنّتهم وشعارهم، وكان مشغوفًا بشرب الخمر، واستفراغ القوى الشهوانية، ثم اقتدى به في الفسق والانهماك من جاء بعده.

وأحكم جميع العلوم، ووقف عليها بحسب الإمكان الإنساني، وكلّ ما علمه في ذلك الوقت فهو كما علمه لم يزدد إلى آخر عمره، حتى فرغ من المنطق والرياضي، ولم يبالغ في علم الرياضي لأنّ من ذاق طعم حلاوة المعقولات يَضِنّ بصرف فكره في الرياضيات إلا فيما يتصوّره مرّة واحدة ويتركه.

ثم أقبل على العلم الإلهي، وقرأ ما بعد الطبيعة، وأعاد قراءته أربعين مرّة، وصار له محفوظًا، ومع ذلك لا يفهمه ولا المقصود منه، وأيس من نفسه وقال: هذا كتاب لا سبيل إلى فهمه، واتّفق أنّه كان يومًا من الأيّام في سوق الورّاقين فعرض عليه دلّال يقال له محمّد الدلّال كتابًا ينادي عليه، فردّه أبو علي ردّ متبرّم معتقدًا ألّا فائدة في هذا العلم، فقال الدلّال اشترِ منّي فإنّه رخيص بثلاثة دراهم وصاحبه محتاج إلى ثمنه، فاشتراه فإذا هو كتاب لأبي نصر الفارابي الفيلسوف الذي هو المعلّم الثاني في أغراض كتاب ما بعد الطبيعة.

Ebû Ali şöyle anlatmıştır: "Derken evime döndüm ve hızlıca kitabı okudum. İşte o anda ezberimde olması sebebiyle *Metafizik*'in amaçları bana açıldı. Buna sevindim ve Allah Teâlâ'ya şükretmek için fakirlere yüklü bir sadaka verdim."

Onun zamanında doğu ülkelerinin ve Horasan'ın hükümdarı Nuh b. Mansûr'du. Ona tabipleri aciz bırakan bir hastalık bulaştı. Ebû Ali ilim ve mütalaa ile çok fazla meşgul olmak hususunda tabipler arasında meşhur olmuştu. Tabipler hükümdar Nuh'tan Ebû Ali'yi getirtmesini isteyince o da getirtti. Hükümdarın tedavisi için onlara katıldı ve onun hizmetiyle anıldı. Hükümdarlara hizmet etmekle nitelenen ilk filozof oldu. Ebû Ali'den önce filozoflar kendilerini bundan müstağni görürler ve sultanların kapılarına yaklaşmazlardı. [Cüzcânî'den nakille Beyhakî] şöyle anlatmıştır: "Ebû Ali hükümdar Nuh b. Mansûr'dan kütüphanesine girmesi için izin istedi. Bu olumlu karşılanınca da insanların kulaklarına isimleri dahi çalınmamış kitapları gördü. Onları okudu, faydalı bölümlerini aldı, öncekilerden her birinin ilmindeki derecesini öğrendi. Bu bina o günlerde yangın geçirip içindeki kitaplar tümüyle yandı. Ebû Ali'nin bazı hasımları, bu ilimleri ve değerli şeyleri elde ettiği için bu faidelerin erbabına nispet edilmesini engelleyip kendisine nispet edilmesini sağlamak için bu kitapları yaktığını iddia etti. Bunu en iyi Allah bilir.

Ebû Ali on sekiz yaşına geldiğinde bütün ilimleri bitirmişti. Bundan sonra hiçbir bilgi onun için yeni olmayacaktı. Çevresinde kendisine Ebü'l-Hasen el-Arûzî denilen bir adam vardı. Ebû Ali'den kendisi için bu ilmi toplayan bir kitap yazmasını isteyince Ebû Ali onun için *el-Mecmû* adlı eserini yazıp adamın ismini kitapta zikretti. Bu kitapta matematik hariç bütün ilimleri kaydetti. Çünkü matematik ilimlerde, ne bir mertebe yüksekliği ne de ukba saadeti vardır. Ebû Ali'nin mahallesinde kendisine Ebû Bekir el-Barakî el-Hârizmî denilen fakih, zahit ve felsefî ilimlere de eğilimi olan bir başka adam vardı. Ebû Ali'den kendisi için kitapları şerh etmesini isteyince Ebû Ali onun için *Kitâbü'l-Hâsıl ve'l-mahsûl*'u yazdı ve bu eser yirmi ciltte tamamlandı. Ahlâk hakkında bir kitap yazdı ve onu *el-Birr ve'l-ism* diye adlandırdı.

قال: فرجعت إلى بيتي وأسرعت قراءته فانفتح عليّ في الوقت أغراض ذلك الكتاب بسبب أنّه كان لي محفوظًا، ففرحت بذلك وتصدّقت بشيء كثير على الفقراء شكرًا لله تعالى.

وكان ملك المشرق وخراسان في زمانه نوح بن منصور فعرض له مرض أعجز الأطبّاء، وكان اشتهر بينهم في التوفّر على العلم والقراءة، فسألوا نوحًا إحضار أبي علي فحضره وشاركهم في معالجته فتوسّم بخدمته، فصار أوّل حكيم توسّم بخدمة الملوك، وكان الحكماء قبل ذلك يترفّعون عن ذلك ولا يقربون أبواب السلاطين. وقال: فسأل أبو علي للأمير نوح بن منصور في الإذن إلى دخول دار كتبه فأجيب إلى ذلك فرأى من الكتب ما لم يقرع أسماع الناس اسمها، فقرأها وأخذ فوائدها وعرف مرتبة كلّ رجل في علمه من المتقدّمين، فاتّفق احتراق تلك الدار، واحترقت الكتب بأسرها، وقال بعض خصماء أبي على إنّه أحرق تلك الكتب ليظفر بتلك العلوم والنفائس وينسبها إلى نفسه، ويقطع أنساب تلك الفوائد عن أربابها. والله أعلم بذلك.

فلما بلغ أبو علي ثماني عشرة سنة من عمره فرغ من العلوم كلّها، ولم يتجدّد له بعدها شيء، وكان في جواره رجل يقال له أبو الحسن العروضي فسأله أن يصنّف له كتابًا جامعًا في هذا العلم، فصنّف له المجموع وذكر اسمه فيه، وأثبت فيه سائر العلوم سوى الرياضي فإنّه ليس فيه زيادة مرتبة ولا سعادة في العقبى. وفي جواره رجل يقال له أبو بكر البرقي الخوارزمي فقيه زاهد مائل إلى هذه العلوم، فسأله شرح الكتب له فصنّف له كتاب الحاصل والمحصول وتمّ في عشرين مجلّدة، وصنّف كتابًا في الأخلاق وسماه البرّ والإثم.

Sâmânîlerin durumları karışınca zaruret onu babasının vefatından sonra Buhara'dan ayrılmaya, Gürgenç'e gitmeye ve Hârizmşah Ali b. Me'mûn'u ziyaret etmeye sevk etti. Ebü'l-Hasen es-Sehlî bu ilmi seven bir vezirdi. Ebû Ali çene altından dolaşan bir taylasan ile birlikte fukahanın elbisesini giyerdi. Bu nedenle onun gibisine yetecek bir maaş tespit ettiler. Sonra zaruret onu Nesâ'ya, Ebîverd'e, ardından Tûs'a, ardından Nîşâbûr'a uğramadan Semankan'a ardından Câcerm'e ve nihayet Cürcân'a göç etmeye sevk etti. Emir Şemsü'l-Meâlî Kabûs'a doğru ilerliyordu. Bu, tam da Kabûs'un tutuklandığı, kalenin birinde hapsedilip orada öldüğü günlerdi. Sonra Dihistan'a geçti ve orada şiddetli bir hastalığa yakalandı.

Akabinde Cürcân'a döndü ve Cüzcânî onunla bağlantı kurdu. Ebû Ali burada kendisiyle dostluk kuran bu adam için *el-Evsâtü'l-Cüzcânî* [adlı mantık eserini] üretti ve ona dostça davrandı. Ebû Muhammed eş-Şîrâzî için *Kitâbü'l-Mebde ve'l-me'âd* adlı eserini telif etti. Cürcân'da çok sayıda kitap yazdı.

Akabinde Rey'e intikal etti. Hanımefendi Seyyide'nin ve onun oğlu Mecdüddevle Ebû Tâlip Rüstem b. Fahrüddevle Ali'nin hizmetine bağlandı. Yanında getirdiği ve onun değerinin anlatımını içeren mektuplar sayesinde onu tanıdılar. Mecdüddevle melankoli illetine tutulmuştu, bu yüzden eş-Şeyh onun tedavisiyle meşgul oldu. Burada *Kitâbü'l-Me'âd*'ı yazdı. Ebû Ali, Hilâl b. Bedr b. Hasneveyh'in öldürülmesi ve Bağdat askeri hezimetinden sonra Şemsüdddevle'nin saldırısına kadar burada kaldı.

Sonra sebepler birleşti ve zaruret onu Kazvin'e oradan da Hemedân'a gitmeye, Kâkûyîlerin hizmetine girmeye ve bu sebepler hakkında düşünmeye sevk etti. Bugünlerde Şemsüddevle ile tanıştı. Şemsüddevle yakalandığı kulunc hastalığı sebebiyle onun kendi sarayında hazır bulunmasını emretti. Allah şifa verinceye kadar Şemsüddevle'yi tedavi etti ve hayli bol ihsanlarla buradan kurtuldu. Burada kırk gün kırk gece ikâmet ettikten ve Emir'in yakın dostlarından biri haline geldikten sonra evine döndü.

ولـمّا اضطربت أمور السامانية دعته الضرورة إلى الخروج من بخارى بعد موت أبيه، والانتقال إلى كركانج والاختلاف إلى خوارزم شاه علي بن مأمون، وكان أبو الحسن السهلي المحبّ لهذا العلم بها وزيرًا، وكان أبو علي على زيّ الفقهاء مع الطيلسان تحت الحنك، فأثبتوا له مشاهرة تقوم بكفاية مثله، ثم دعته الضرورة إلى الانتقال إلى نسا وأبيورد ثم إلى طوس ثم إلى سمنقان ولم يدخل نيسابور، ثم إلى جاجرم ثم إلى جرجان، وكان يقصد الأمير شمس المعالي قابوس، فاتّفق أخذ قابوس وحبسه في بعض القلاع وموته هناك، ثم مضى إلى دهستان ومرض بها مرضًا صعبًا.

وعاد إلى جرجان، واتّصل به الجوزجاني، وعمل هناك الأوسط الجرجاني لرجل ارتبطه وأحسن إليه، وصنّف لأبي محمد الشيرازي كتاب المبدأ والمعاد، وصنّف بجرجان كتبًا كثيرة.

ثم انتقل إلى الريّ، واتّصل بخدمة السيدة وابنها الملك مجد الدولة أبي طالب رستم بن فخر الدولة علي، وعرفوه بسبب كتب وصلت معه، وتضمّنت تعريف قدره، وقد استولت على مجد الدولة علّة الماليخوليا فاشتغل الشيخ بمداواته، وصنّف هناك كتاب المعاد، وأقام هناك إلى أن قصد شمس الدولة بعد قتل هلال بن بدر بن حسنوية وهزيمة عسكر بغداد.

ثم اتّفقت أسباب دعت الضرورة خروجه إلى قزوين ومنها إلى همدان، واتّصاله بخدمة كاكويه والنظر في أسبابها، ثم اتّفقت له معرفة شمس الدولة، وأمر بإحضاره مجلسه بسبب قولنج أصابه، فعالجه حتى شفاه الله، وفاز بخلع كثيرة، ورجع إلى داره بعد ما أقام هناك أربعين يومًا بلياليها، وصار من ندماء الأمير.

Sonra emir Annaz savaşı için Karmîsîn'e bir sefer düzenlendi. Şeyh de onun hizmetine girmiş biri olarak savaşa katıldı ama hezimete uğramış biri olarak Hemedân'a geri döndü. Sonra vezirlik görevini deruhte etti. Daha sonra onun yüzünden askerde karışıklık çıktı. Askerler kendileri hakkında ondan endişe duyduklarından onu evinde kuşattılar; yakalayıp hapsettiler. Emir'den onun öldürülmesini istedilerse de Emir bundan kaçındı. Sonra Şeyh'i serbest bıraktı, o da Şeyh Ebû Saîd'in evinde gizlenmek zorunda kaldı. Şemsüddevle'nin kuluncu nüksedince Şeyh'i çağırdı. Şeyh sarayına gidince Şeyh'ten özür dileyip ona vezirliği iade etti. Ebû Ali de onu tedavi etti.

Sonra Ebû Ubeyd ondan Aristoteles'in kitaplarını şerh etmesini istedi. Ebû Ali bunun için boş zamanı olmadığını fakat bu ilimlerden kendisine göre doğru olan şeyleri içinde barındıran bir kitap yazması hoşuna giderse bunu yapabileceğini söyledi. Ebû Ubeyd buna razı olunca *eş-Şifâ*'nın *et-Tabiiyyât (Doğa felsefesi)* bölümüne başladı. Şeyh *el-Kānûn*'un ilk cildini de yazmıştı. Her gece ilim talebeleri onun evinde toplanıyor; Ebû Ubeyd *eş-Şifâ*'dan; el-Ma'sûmî *el-Kānûn*'dan; İbn Zeyle *el-İşârât*'tan ve Behmenyâr *el-Hâsıl mine'l-Mahsûl*'den dönüşümlü olarak okuyorlardı. Okumayı bitirdiklerinde şarkıcılar hazır oluyor ve içmekle vakit geçiriyorlardı. Gündüz boş zaman olmaması nedeniyle eğitim geceleyin yürütülüyordu.

Sonra Şemsüdddevle Emir Bahâ[üddevle] ile harp için Tarım'a doğru yöneldi. Buraya yakın bir yerde kulunc hastalığı nüksetti ve hastalığı şiddetlendi. Önlemlerinin kötülüğünün celp ettiği başka hastalıklar ve Şeyh'in tedavisini de kabul etmemesi de buna eklenince ordu emirin ölmesinden korktu ve gerisin geri Hemedân'a döndüler. Şemsüddevle yolda vefat etti. Sonra Şemsüddevle'nin oğluna biat edildi. Asker, Şeyh'in vezir olmasını istedi ancak o bunu reddetti.

Alâüddevle Şeyh'in kendi yanına gelmesini istediyse de o, Ebû el-Gâlib el-Attâr'ın evinde bir süre gözden ırak yaşadı. Burada herhangi bir inceleme yapmaksızın *eş-Şifâ*'nın *et-Tabiiyyât* ve *el-İlâhiyyat*'ının tamamını yazdı. *Mantık* bölümüne başladı ve ondan da bir cüz yazdı. Sonra Tâcülmülk, Alâüddevle ile yazışması nedeniyle onu suçladı; tutuklayıp Ferdecân kalesinde hapsetti.

ثم اتّفق له نهوض إلى قرمسين لحرب عناز، وخرج الشيخ منخرطًا في سلك خدمته، ثم توجّه تلقاء همذان منهزمًا راجعًا، ثم تقلّد الوزارة، ثم اتّفق تشويش العسكر بسببه وإشفاقهم منه على أنفسهم فأغاروا على داره وأخذوه وحبسوه، وسألوا الأمير قتله فامتنع منه الأمير، ثم أطلق الشيخ فتوارى في دار الشيخ أبي سعد، ثم عاود شمس الدولة القولنج، فطلب الشيخ وحضر مجلسه فاعتذر إليه، وأعاد الوزارة إليه وعالجه.

ثم سأله أبو عبيد شرح كتب أرسطو فذكر أنّه لا فراغ له، ولكن إن رضيت بتصنيف كتاب أورد فيه ما صحّ عندي من هذه العلوم فعلت ذلك، فرضي بذلك، فابتدأ بالطبيعيات من كتاب الشفاء وكان قد صنّف الأوّل من القانون، وكان يجتمع كلّ ليلة في داره طلبة العلم، وأبو عبيد يقرأ من الشفاء نوبة، والمعصومي من القانون نوبة، وابن زيلة من الإشارات نوبة، وبهمنيار من الحاصل والمحصول نوبة، فإذا فرغوا حضر المطربون واشتغلوا بالشراب، وكان التدريس بالليل لعدم الفراغ بالنهار.

ثم توجّه شمس الدولة تلقاء طارم لحرب الأمير بهاء، وعاوده القولنج قرب ذلك الموضع واشتدّت علته، وانضاف إليه أمراض أخر جلبها سوء تدبيره، وقلّة القبول من الشيخ، فخاف العسكر موته، فرجعوا منهزمين إلى همذان، فتُوفّي شمس الدولة في الطريق، ثم بويع ابن شمس الدولة وطلبوا استوزار الشيخ فأبى.

وكان علاء الدولة سأل الشيخ المصير إليه، فأقام في دار أبي غالب العطّار متواريًا، وصنّف فيها بلا مطالعة جميع الطبيعيات والإلهيات من الشفاء، وابتدأ بالمنطق وكتب منه جزءًا، ثم اتّهمه تاج الملك بمكاتبة علاء الدولة فأخذه وحبسه في قلعة فردجان

Şeyh burada dört ay hapis kaldı. Sonra Alâüddevle Ebû Ca'fer Kâkûyeh, Hemedân'a saldırıp oraya hâkim oldu. Sonra Alâüddevle döndü. Tâcülmülk ve Şemsüddevle'nin oğlu da kaleden Hemedân'a döndüler ve kendileriyle birlikte Şeyh'i de götürdüler. Şeyh, Alevî'nin evine misafir oldu ve *Kitâbü'ş-Şifâ*'nın *el-Mantık*'ının tasnifiyle meşgul oldu. Şeyh kalede *Kitâbü'l-Hidâye*, *Risâletü Hayy b. Yakzân, Risâletü't-Tayr* ve *Kitâbü'l-Kûlunc* eserlerini yazdı.

Sonra Şeyh kardeşi Mahmûd, Ebû Ubeyd ve hizmetçileriyle birlikte sûfî kıyafetleri içinde gizlice İsfahan'a gitti. İsfahan kapısına vardıklarında Emir Alâüddevle'nin dostları tarafından hediyelik binek hayvanları ve elbiselerle karşılandı. Ağırlandı ve ikram edildi.

Şeyh Cuma geceleri Alâüddevle'nin toplantılarında beldenin âlimleri ile hazır oluyordu. Şeyh konuştuğunda orada bulunanların hepsi ondan istifade ederlerdi. *Kitâbü'ş-Şifâ*'yı tamamlamakla meşgul oldu. *el-Macestî*'ye ıraklık açısı (parallax: ihtilâfü'l-manzar) konusunda on şekil koydu. Astronomi'de, Geometri'de (Öklid), Aritmetik'te aynı şekilde daha önce bilinmeyen şeyler ihdas etti. Musikî ilminde de öncekilerin farketmedikleri problemler ortaya koydu.

{İbn Sînâ -Allah ona rahmet etsin- değeri yüce, durumu üstün birisiydi.}[1] { Onun pek az meydana gelebilecek şaşırtıcı eserleri arasında şunlar vardı: *el-Mecmû'*, *el-Hikmetü'l-kudsiyye*, *el-Hikmetü'l-meşrikıyye*, *el-İstinsâr vel-mühce*, *Risâle fî nefsi'l-felek*, *Risâle fî marifeti'l-ecrâmi's-semâviyye*, *Kitâbân ilâ Ebî Sa'îd*, *Risâle fi'l-feyzî'l-ilâhî*, kasideleri, *Risâle fi "vedrıb lehum mesele'l-hayâti'd-dünya"*, *Risâle fî keyfiyyeti inşikâki'l-kamer*, *Risâle fî keyfiyyeti Ashâbi'l-kehf*, *Fî zemmi mâ sana'a'l-hazzâ'*, *Risâle Hemeci'r-riâ' ilâ sakini'l-kılâ'*, *Şerhu Mesâili Huneyn*, *Kitâbü'l-Hikmeti'l-'arşiyye*.}[2]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
2 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

وبقي فيها أربعة أشهر، ثم قصد علاء الدولة أبو جعفر كاكويه إلى همذان واستولى عليها، ثم رجع علاء الدولة وعاد تاج الملك وابن شمس الدولة من القلعة إلى همذان وحملا معهما الشيخ، فنزل في دار علوي واشتغل بتصنيف المنطق من كتاب الشفاء، وصنّف في القلعة كتاب الهداية ورسالة حيّ بن يقظان ورسالة الطير وكتاب القولنج.

ثم توجّه الشيخ تلقاء أصفهان متنكّرًا، ومعه أخوه محمود وأبو عبيد وغلمانه في زيّ الصوفية، فلمّا بلغوا باب أصفهان استقبله خواصّ الأمير علاء الدولة بالمراكب والثياب وأُنزل وأُكرم.

وكان الشيخ في ليالي الجمعات يحضر مجالس علاء الدولة مع علماء البلدة، وإذا تكلّم الشيخ استفاد منه كلّ من هناك، واشتغل بتتميم كتاب الشفاء، أمّا المجسطي فأورد عليه عشرة أشكال في اختلاف المنظر، وأورد في الهيئة أشياء لم يسبق، وكذلك في أقليدس والأرتماطيقيو وأورد في الموسيقى مسائل غفل عنها الأوّلون.

{وقد كان رحمه الله عظيم القدر جليل الشأن.}[1] {ومن غرائب كتبه القيلية الوقوع: المجموع، الحكمة القدسية، الحكمة المشرقية، الاستنصار والمهجة[2]، رسالة في نفس الفلك، رسالة في معرفة الأجرام السماوية، كتابان[3] إلى أبي سعيد، رسالة في الفيض الإلهي، قصائد له، رسالة في «واضرب لهم مثل الحياة الدنيا»، رسالة في كيفية انشقاق القمر، رسالة في كيفية أصحاب الكهف، في ذمّ ما صنع الحزّاء، رسالة همج الرعاع إلى ساكن القلاع، شرح مسائل حنين، كتاب الحكمة العرشية.}[4]

---

١ ح، ص، ج – {وقد كان رحمه اللّه عظيم القدر جليل الشأن}.

٢ ح: الاستنصار المهجة.

٣ ح: كتاب

٤ ص، ج – {ومن غرائب كتبه... ... كتاب الحكمة العرشية}. ولقد نقل هذه الفقرة من ح، وفي غ و ف يختلف بعض الكلمات.

Bir gece Alâüddevle'nin huzurunda astronomi cetvellerindeki hatalar söz konusu edildi. Bunun üzerine Alâüddevle Şeyh'e rasatla meşgul olmasını emretti ve ihtiyacı olan finansmanı ona sağladı. Şeyh ve bu işlerle vazifelendirilen Ebû Ubeyd işe başladılar ve problemlerin çoğu ortaya çıktı. Rasatta gerçekleşen hata, hareketlerin çokluğu ve engellerin yığılması nedeniyle gerçekleşiyordu. Şeyh İsfahan'da *Kitâbü'l-'Alâî* adlı eserini yazdı.

Şeyhin şaşılası durumlarından birini otuz seneye yakın dostluğunu yapan Ebû Ubeyd şöyle anlatıyor: "Ben Şeyh'in eline ulaşan yeni bir kitabı baştan sona incelediğini görmedim. Aksine doğrudan zor konuları ve problemli meseleleri açıp musannifin orada ne dediğine bakar ve böylece onun ilimdeki mertebesini anlardı."

Ebû Ali *en-Necât*'ın mantık bölümünü Cürcân'da yazdı. Bu kitaptan bir nüsha Şiraz'a ulaşınca Şiraz âlimleri onu incelediler. Âlimler kendilerinde oluşan şüpheleri yazdılar ve bunu Ebü'l-Kāsım el-Kirmânî'ye gönderdiler. Kirmânî, Şeyh'in huzuruna yazın güneş sararırken girdi ve [şüpheleri içeren] fasikülü ona verdi. Ebü'l-Kāsım çıkınca Şeyh akşam namazını kıldı ve beş fasikül yazıp uyudu. Sabah namazını kılınca fasikülleri Kirmânî'ye gönderdi ve şöyle dedi: "Cevap vermekte acele ettim ki gidecek olan [elçi] yerleşip kalmasın. Kirmânî bunu görünce şaşırdı ve bu olayı Şiraz'a mektupla bildirdi.

Şeyh sekiz sene rasatla meşgul oldu. Sonra *Kitâbü'l-İnsâf*'ı yazdı. Sultan Mahmûd tarafından Rey Valisi el-Amîd Ebî Sehl el-Hamdûnî ile Alâüddevle arasında bir savaş cereyan etti. Sultan Mes'ûd b. Mahmûd İsfahan'a saldırdı ve Alâüddevle'nin kız kardeşini esir aldı. Alâüddevle Ebû Ali'yi Sultan'a gönderdi ve şöyle dedi: "Eğer bu kadınla evlenirsen Alâüddevle sana vilayeti teslim eder." Bunun üzerine Sultan onunla evlendi. Ancak Alâüddevle savaş hazırlıklarına başladı. Bunun üzerine Sultan ona bir elçi göndererek "Ben kızkardeşini askerin önüne atacağım" dedi. Alâüddevle Ebû Ali'ye ona cevap vermesini söyleyince Ebû Ali şöyle söyledi: "Alâüddevle'nin kız kardeşi olsa da bu kadın senin eşindir. Onu boşasan bile o senin boşadığın eski eşin olur. Kıskançlık eşler içindir, kardeş için değil." Böylece Sultan bunu yapmaya tenezzül etmedi ve Alâüddevle'nin kız kardeşini geri gönderdi.

وجرى يومًا عند علاء الدولة ذكر الخلل الواقع في التقاويم فأمر الشيخ بالاشتغال بالرصد، وأطلق له من المال ما يحتاج إليه، فابتدأ الشيخ وأبو عبيد هو المقيم بهذه الأمور، حتى ظهر بكثير من المسائل. وكان الخلل واقعًا في الرصد لكثرة الأسفار، وتراكم العوائق، وصنّف الشيخ بأصفهان كتاب العلائي.

ومن عجائب أحوال الشيخ أنّ أبا عبيد صحبه ثلاثين سنة وقال: إنّه ما رآه ينظر في كتاب جديد على الولاء، بل يقصد المواضع الصعبة، والمسائل المشكلة، فينظر ما قاله مصنّفه فيها، يعرف مرتبته في العلم.

وصنّف أبو علي منطق النجاة بجرجان، ووقعت منه نسخة إلى شيراز فنظر فيها علماؤه، ووقعت لهم شبه فكتبوها فأنفذوها إلى الكرماني أبي القاسم، فدخل الكرماني على الشيخ عند اصفرار الشمس في الصيف، ووضع الجزء بين يديه، فلمّا خرج أبو القاسم صلّى الشيخ العشاء، وكتب خمسة أجزاء ربع، ثم نام، فلمّا صلّى الغداء، بعث الأجزاء إلى الكرماني وقال: استعجلت في الجواب حتى لا يمكث القاصد. فلمّا رأى الكرماني ذلك تعجّب وكتب إلى شيراز بهذه القصّة.

واشتغل بالرصد ثماني سنين، ثم صنّف الشيخ كتاب الإنصاف، ووقعت محاربة بين العميد أبي سهل الحمدوني صاحب الريّ عن جهة السلطان محمود وبين علاء الدولة، ثم قصد السلطان مسعود بن محمود أصفهان، وأخذ أخت علاء الدولة، فبعث أبو علي إلى السلطان وقال: إن تزوجت بهذه المرأة سلّم علاء الدولة إليك الولاية، فتزوّجها السلطان مسعود، ثم استعدّ علاء الدولة بالمحاربة، فبعث السلطان إليه رسولًا وقال له: أنا أسلّم أختك إلى العسكر، فقال علاء الدولة لأبي علي أجبه، فقال أبو علي: إن كانت أخت علاء الدولة فهي زوجتك، وإن طلّقتها فهي مطلقتك، والغيرة على الأزواج لا على الإخوة، فأنف السلطان من ذلك وردّ أخت علاء الدولة عليه.

Sonra Ebû Sehl el-Hamdûnî Şeyh'in varlığını gasp etti. Bunlar arasında onun kitapları da vardı. *Kitâbü'l-İnsâf*'tan ancak bir cüz [ya da birkaç cüz] bulundu. Sonra birileri onun bir nüshasını İsfahan'da satın alıp Merv'e götürdüğünü iddia etti. *el-Hikmetü'l-meşrıkiyye* ve *el-Hikmetü'l-kudsiyye* ise İsmâil el-Bâhurzî'nin dediğine göre daha sonra kütüphaneyi el-Cibâl sultanı el-Hüseyn ve Gur ordusu yakıncaya kadar Sultan Mes'ûd'un Gazne'deki kütüphanesinde bulunuyordu.

Ebû Ali cimaya karşı mizacı güçlü biriydi. Cima için tüm gücünü sarf etmekle meşguldü. Bu onun mizacını olumsuz etkiledi. Kendine iyi bakmıyordu. Derken Alâüddevle'nin Emir Husâmüddevle ile Kerh [el-Kerac] kapısında savaştığı yılda gücü oldukça zayıfladı ve Şeyhe kulunc hastalığı musallat oldu. Her gün sekiz defa kendine lavman yapıyordu. Bunun üzerine bağırsaklarının bazı bölgelerinde lezyonlar oluştu ve aşınmalar ortaya çıktı. Bununla birlikte onun Alâüddevle ile birlikte sefere katılması gerekiyordu. Sonra Şeyhte kulunc hastalığını takip eden nöbetler ortaya çıktı. Şeyh kendisiyle lavman yaptığı şeyin içine iki birim ölçek kereviz tohumundan uygulanmasını emretti. Kulunc hastalığının etkisini kırması için bunu lavman ilacı ile karıştırdı. Sonra onu tedavi eden doktorlardan biri gelip kereviz tohumunu beş dirhem ölçeğine çıkardı. -Yaptığının doğru olup olmadığı bilinmiyor.- Bunun üzerine kereviz tohumunun [doz] şiddetinden tahribat gittikçe arttı. Nöbetlerden dolayı Mithridates macunu alıyordu. Bir hizmetçisi bu macunun içine çok miktarda afyon katıyordu. Çünkü bu hizmetçi, Şeyhin hazinesinden hırsızlık yapmıştı. Bu nedenle [ortaya çıkması durumunda] yaptığının sonucundan korkuyordu.

Şeyh bir sedyeyle İsfahan'a nakledildi. Kendi tedavisiyle meşgul oldu. Zayıflıktan ayağa kalkmaya dahi gücü yetmiyordu. Hizmetçileri ölümünü temenni ediyordu. Sonra Şeyh yürüyecek kadar güçlendi ve Alâüddevle'nin meclisine çıktı. Fakat bununla birlikte sakınmıyor ve sık sık cima yapıyordu. Hastalıktan tam anlamıyla kurtulamadı. Bir hafta hasta oluyor, bir hafta iyileşiyordu.

ثم نهب أبو سهل الحمدوني أمتعة الشيخ وفيها كتبه، ولم يوجد من كتاب الإنصاف إلا جزء [أجزاء]، ثم زعم بعضهم أنّه اشترى منه نسخة بأصفهان وحملها إلى مرو، وأمّا الحكمة المشرقية والحكمة القدسية، فقال إسماعيل الباخرزي إنّهما في بيوت كتب السلطان مسعود بن محمود بغزته، حتى أحرقها ملك الجبال الحسين وعسكر الغور.

وكان أبو علي قويّ المزاج على المجامعة، وكان يشتغل باستفراغها، فأثّر ذلك في مزاجه، وكان لا يعالج شخصه، حتى ضعف في السنة التي حارب فيها علاء الدولة الأمير حسام الدولة على باب الكرخ فأصاب الشيخ داء القولنج فحقن نفسه في يوم ثماني مرّات، فتقرّح بعض أمعائه، وظهر له سحج، ولا بدّ له من المسير مع علاء الدولة، فظهر له الصرع الذي يتبع القولنج، فأمر باتّخاذ دانقين من بزر الكرفس في جملة ما يحقن به، وخلطه بها طلبًا لكسر ريح القولنج، فقصد بعض من يعالجه من الأطبّاء وطرح من بزر الكرفس خمسة دراهم، ولا يدرى أعمد فعله أم لا، فازداد السحج من حدّة بزر الكرفس، وكان يتناول مثروديطوس لأجل الصرع وطرح فيه بعض غلمانه شيئًا كثيرًا من الأفيون لأجل أنّ الغلام خان في خزانته فخاف عاقبة أمره.

ونقل الشيخ في المهد إلى أصفهان، فاشتغل بتدبير نفسه وكان من الضعف بحيث لا يقدر على القيام، وغلمانه يتمنون هلاكه، ثم قدر الشيخ على المشي، وحضر مجلس علاء الدولة، لكنّه مع ذلك لا يحتمي ويكثر التخليط في المجامعة، ولم يبرأ من العلّة كلّ البرء، وكان يمرض أسبوعًا ويصحّ أسبوعًا.

Sonra Alâüddevle Hemedân'a giderken onu da yanına aldı. İsfahan'a henüz varmadan yolda Şeyhin kulunc hastalığı nüksetti. Kuvvetinin iyice düştüğünü ve hastalığı savuşturamayacağını anladı. Böylece kendini tedavi etmeyi bıraktı ve şöyle dedi: "Yönetmekte olan yönetici, bedenimi yönetmekten beni aciz bıraktı. Dolayısıyla tedavi bana artık fayda vermez." Sonra boy abdesti aldı, tövbe etti ve kalan malvarlığını fakirlere tasadduk etti. Hak sahiplerinden onu tanıyan kimselere haklarını iade etti. Kölesini azat etti.

Kur'ân-ı kerimi ezberliyor ve her üç günde bir hatim indiriyordu. Sonra dört yüz yirmi sekiz senesinin Ramazan ayının ilk Cuma günü vefat etti ve Hemedân'da defnedildi. Vefat ettiği günkü Cuma hutbesinde Nîşâbûr'da Sultan Mes'ûd b. Mahmûd'un adına hutbe okunmaktan vazgeçilmiş Sultan Tuğrul Bey adına hutbe okunmuştu. Şeyh, güneş yılı olarak elli sekiz küsur yaşındaydı. {Bakî ve daim olan [Allah] ulu, adı yüce, ismi mübarektir.}[1] {Allah ona rahmet etsin, ondan razı olsun ve Allah kabrini nurlandırsın.}[2]

{İşte bu, onun eserlerinin fihristidir:

1. *Kitâbü'l-Mecmû'*. 2. *el-Hikmetü'l-kudsiyye*. 3. *eş-Şifâ*. 4. *Kitâbü'l-Hâsıl ve'l-mahsûl*. 5. *Kitâbü'l-Levâhık*. 6. *el-Kānûn*. 7. *el-İnsâf ve'l-ittisâf*. 8. *en-Necât*. 9. *et-Ta'lîkât*. 10. *el-Mebâhis*. 11. *el-İşârât*. 12. *'Uyûnü'l-hikme*. 13. *el-Hikmetü'l-meşrıkiyye*. 14. *Muktezayâtü'l-kebîr es-seb'a*. 15. *İşâre ilâ 'ilmi'l-mantık*. 16. *el-Evsetu'l-Cüzcânî*. 17. *el-Cedel*. Bu, *el-Evsât* kitabına ilâve edilmiş bir bölümdür. 18. *el-İstibsâr*. 19. *Risâle fî ta'akkubi'l-mevzı'i'l-cedelî*. 20. *Kitâbü'l-Mühce*. 21. *Risâle fî isbâti'n-nübüvve*. 22. *el-Mûcezü'l-kebîr fi'l-mantık*. 23. *Kitâbü Beyâni zevâti'l-cihe*, 24. *Risâle fi's-siyâse*. 25. *el-Mûcezu's-sağîr el-mantık*. 26. *et-Tuhfe*. 27. *Risâle fî tecezzi'l-aksâm*. 28. *Risâle fî 'illeti kıvâmi'l-ard fî hayyizih*. 29. *el-Cümel mine'l-edilleti'l-muhakkaka li-bekâi'n-nefsi'n-nâtıka*. 30. *er-Risâletü't-Tayriyye*.

1 Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında vardır. Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında yoktur.
2 Hamidiye nüshasında vardır. Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında yoktur.

ثم قصد علاء الدولة همذان ومعه الشيخ، فعاود القولنج الشيخ في الطريق إلى أن وصل إلى همذان وعلم أنّ قوّته قد سقطت، وأنّها لا تفي بدفع المرض، فأهمل من مداواة نفسه، وقال: المدبّر الذي كان يدبّر، عجّزني عن تدبير بدني، فلا تنفعني المعالجة، ثم اغتسل وتاب وتصدّق بما بقي معه على الفقراء، وردّ المظالم إلى من عرفه من أربابها، وأعتق غلمانه.

وكان يحفظ القرآن الكريم فيختم في كلّ ثلاثة أيّام، ثم مات في يوم الجمعة الأولى من شهر رمضان سنة ثمان وعشرين وأربعمئة ودفن بهمذان، وفي هذه الجمعة خطبوا الشيخ بنيسابور للسلطان طغرلبك، وأعرضوا عن ذكر السلطان مسعود بن محمود، وكان عمره ثمان وخمسين سنة شمسية مع كسر، {فجل الباقي الدائم وتعالى ذكره وتبارك اسمه،}[1] {رحمه الله وارتضاه وطيّب الله ثراه}.[2]

{وهذه فهرسة مصنفاته:

١-كتاب المجموع، ٢-الحكمة القدسية، ٣-الشفاء، ٤-كتاب الحاصل والمحصول، ٥-كتاب اللواحق، ٦-القانون، ٧-الإنصاف والاتّصاف، ٨-النجاة، ٩-التعليقات، ١٠-المباحث، ١١-الإشارات، ١٢-عيون الحكمة، ١٣-الحكمة المشرقية، ١٤-مقتضيات الكبير السبعة، ١٥-إشارة إلى علم المنطق، ١٦-الأوسط الجزجاني، ١٧-الجدل الملحق بكتاب الأوسط، ١٨-الاستبصار، ١٩-رسالة في تعقّب الموضع الجدلي، ٢٠-كتاب المهجة، ٢١-رسالة في إثبات النبوّة، ٢٢-الموجز الكبير في المنطق، ٢٣-كتاب بيان ذوات الجهة، ٢٤-رسالة في السياسة، ٢٥-الموجز الصغير المنطق، ٢٦-التحفة، ٢٧-رسالة في تجزّي الأقسام، ٢٨-رسالة في علّة قوام الأرض في حيّزه، ٢٩-الجمل من الأدلّة المحقّقة لبقاء النفس الناطقة، ٣٠-الرسالة الطيرية،

١ ح، غ، ف - {فجلّ الباقي الدائم وتعالى ذكره وتبارك اسمه}.
٢ ص، ج، غ، ف - {رحمه اللّه وارتضاه وطيّب اللّه ثراه}.

31. *Zübdetü kuva'l-hayevâniyye*. 32. *Risâle fî enne 'ilme 'Amr gayru 'ilmi Zeyd*. 33. *Makâle fi'l-kuvâ'l-insâniyye ve idrakâtiha*. 34. *Makâle fî hatai men kâle inne'l-kemmiyyete cevherün ve men kâle inne şeyen hüve cevherun ve 'arazun ma'an*. 35. *Kitâbü'l-Me'âd*. 36. *er-Risâletü'n-Neyrûziyye*. 37. *Kitâbü'l-Meâd'ın Farsça tercümesi*. 38. *Kitâbü'l-'Alâî*. 39. *el-Edviyyetü'l-kalbiyye*. 40. *Tedârukü envâ'i'l-hata*. 41. *el-Hudûd*. 42. *Risâle fi'l-Hindibâ*. 43. *Risâle fi'l-'ışk*. 44. *Risâle fi'l-hads*. 45. *Kitâb fi'ş-şi'r*. 46. *Risâle ilâ Ebi'l-Kāsım el-Kirmânî*. 47. *Risâle fi'n-nefsi'l-felekî*. 48. *el-Hidâye*. 49. *Risâle fî ma'rifeti'l-ecrâmi's-semâviyye*. 50. *'Ahdun 'ahidehu li-nefsihi*. 51. *Risâletü Hayy b. Yakzân*. 52. *Risâle fi'l-ahlâk*. 53. *Risâle fî aksâmi'l-ulûm*. 54. *Fî aksâmi'l-hikme*. 55. *Risâle fi'z-zâviye*. 56. *Risâletü'l-'Arûs*. 57. *Ecvibetü Ebî Reyhân*. 58. *Ecvibe 'an mesâil*. 59. *Ecvibe 'işrîne meseleten*. 60. *Ecvibe 'işrîne meseleten*. Diğerinden başka bir risaledir. 61. *Kitâb ilâ Ebî Sa'îd*. 62. *Kitâb uhra ileyh*. Ebî Saîd'e yazılmış bir başka mektuptur. 63. *Urcuze fi'l-mantık*. 64. *Risâle fi'l-kuvâ'l-cismâniyye*. 65. *Risâle ilâ Ebi'l-Fazl*. 66. *Risâle fi'ş-şarâb mücedvel*. 67. *Risâle fi'ş-şarâb gayri mücedvel*. 68. *Risâle fi't-tuffâh*. 69. *Risâle fi'l-mûsikâ*. *eş-Şifâ*'nın ilgili bölümünden başka bir eserdir. 70. *Risâle ile'l-Barakî*. 71. *Risâle ilâ Ebi'l-Hasen Sehl b. Muhammed fî emrin mestûr*. 72. *Risâletü'l-Adhaviyye*. 73. *Risâle ilâ Ebî 'Ubeyd el-Cüzcânî fi'l-intifâi 'amma nusibe ileyhi min mu'ârazati'l-Kur'âni'l-kerîm*. 74. *Cevâb ilâ bazi'l-mütekellimîn*. 75. *Kitâbü't-Ta'bîr*. 76. *Kitâbü'l-Kûlunc*. 77. *Fusûlun tıbbiyyetun cerat fî meclisih*. 78. *Risâle ilâ Ebi'l-Ferec*. 79. *Risâle fi'r-reddi 'alâ makâleti li-Ebi'l-Ferec*. 80. *Risâle fî isbâti'l-mebdei'l-evvel*. 81. *Risâle fi'l-feyzi'l-ilâhî*. 82. *Risâle fi'n-nabz*, Farsça. 83. *Kitâbü'l-Birr ve'l-ism*. 84. *Tefsîrü ba'zı süveri kelâmillahi Te'âlâ*. 85. *Resâil ve kütüb ilâ Ebi'l-Kāsım el-Fazl Mahmûd*. 86. *Ta'âlik fi'l-mantık*. 87. *Kitâb ilâ Ebi'l-Fazl*. 88. *Kasâid leh*. 89. *el-Me'ânî fi'l-mantık*. 90. *Risâle fî hakîkati mâ "va'drib lehûm mesele'l-hayâti'd-dünyâ*".

٣١-زبدة قوى الحيوانية، ٣٢-رسالة في أنّ علم عمرو غير علم زيد، ٣٣-مقالة في القوى الإنسانية وإدراكاتها، ٣٤-مقالة في خطأ من قال إنّ الكمية جوهر ومن قال إنّ شيئًا هو جوهر وعرض معًا، ٣٥-كتاب المعاد، ٣٦-الرسالة النيروزية، ٣٧-ترجمة كتاب المعاد بالفارسية، ٣٨-كتاب العلائي، ٣٩-الأدوية القلبية، ٤٠-تدارك أنواع الخطأ، ٤١-الحدود ٤٢-رسالة في الهندبا، ٤٣-رسالة في العشق، ٤٤-رسالة في الحدث، ٤٥-كتاب في الشعر، ٤٦-رسالة إلى أبي القاسم الكرماني، ٤٧-رسالة في النفس الفلكي، ٤٨-الهداية، ٤٩-رسالة في معرفة الأجرام السماوية، ٥٠-عهد عهده لنفسه، ٥١-رسالة حيّ بن يقظان، ٥٢-رسالة في الأخلاق، ٥٣-رسالة في أقسام العلوم، ٥٤-في أقسام الحكمة، ٥٥-رسالة في الزاوية، ٥٦-رسالة العروس، ٥٧-أجوبة أبي ريحان، ٥٨-أجوبة عن مسائل، ٥٩-أجوبة عشرين مسألة، ٦٠-أجوبة عشرين مسالة أخرى، ٦١-كتاب إلى أبي سعيد، ٦٢-كتاب آخر إليه، ٦٣-أرجوزة في المنطق، ٦٤-رسالة في القوى الجسمانية، ٦٥-رسالة إلى أبي الفضل، ٦٦-رسالة في الشراب مجدول، ٦٧-رسالة في الشراب غير مجدول، ٦٨-رسالة في التفاح، ٦٩-رسالة في الموسيقى سوى الشفاء، ٧٠-رسالة إلى البرقي، ٧١-رسالة إلى أبي الحسن سهل بن محمّد في أمر مستور، ٧٢-رسالة الأضحوية، ٧٣-رسالة إلى أبي عبيد الجوزجاني في الانتفاء عمّا نسب إليه من معارضة القرآن الكريم، ٧٤-جواب إلى كتاب بعض المتكلّمين، ٧٥-كتاب التعبير، ٧٦-كتاب القلونج، ٧٧-فصول طبّية جرت في مجلسه، ٧٨-رسالة إلى أبي الفرج، ٧٩-رسالة في الردّ على مقالة لأبي الفرج، ٨٠-رسالة في إثبات المبدأ الأوّل، ٨١-رسالة في الفيض الإلهي، ٨٢-رسالة في النبض بالفارسية، ٨٣-كتاب البرّ والإثم، ٨٤-تفسير بعض سور كلام الله تعالى، ٨٥-رسائل وكتب كتاب إلى أبي القاسم الفضل محمود، ٨٦-تعاليق في المنطق، ٨٧-كتاب إلى أبي الفضل مافيد بن ايرامرد، ٨٨-قصائد له، ٨٩-المعاني في المنطق، ٩٠-رسالة في حقيقة ما: واضرب لهم مثل الحياة الدنيا،

91. *Risâle fî keyfiyyeti inşikâki'l-kamer*. 92. *Risâle fî keyfiyyeti Ashâbi'l-kehf*. 93. *Risâle fi'n-nefs*. 94. *Risâle fi'n-nefs*. 95. *Risâle fi'n-nefs*. 96. *Risâle Hemeci'r-ri'â ilâ sâkini'l-kıla'*. 97. *Tekerrürü'l-mantık*. 98. *Risâle fî zemmi mâ sana'a'l-hazzâ'*, 99. *Tedbîrü'l-menzil*. 100. *Tedbîrü'l-müsâfirîn*. 101. *Kitâbü Lisâni'l-'Arab*. 102. *Düstûrün tıbbîyyûn*. 103. *Def'ü'l-gamm 'ani'l-mevt*. 104. *Fî Mâhiyyeti'l-hüzn*. 105. *Risâletü'l-Firdevs*. 106. *Şerhu Mesâili Huneyn b. İshak*. 107. *Risâle fi'l-bâh*. 108. *Makâle fi's-sekencebîn*. 109. *Risâle fi'l-fasd*, 110. *Mesele fi'l-kazâ ve'l-kader*. 111. *Risâle ilâ Ebî Tâhir*. 112. *Risâle ilâ Ebî Tâhir el-Mütetabbib*. 113. *Fî ma'nâ's-sirâc*. 114. *Makâle fî hıfzı's-sıhha*. 115. *el-Hikemü'l-'arşiyye*. 116. [*Şiir*]. Tâcüddin el-Fârisî (Allah Teâlâ ona rahmet etsin) adlı bir derlemecinin hattıyla gördüm ki Şeyh Ebû Ali (Allah Teâlâ ona rahmet etsin) ölüm anında bir şiir söylemiş. Bu şiirin beyitleri şöyledir:

"Onun marifetlerindeki mülküm ileri gelen ricali; günahlarındaki helakim bir kavmi tedirgin etti.

Allah'ım! Geçim sıkıntısına düşmüş kimseyi çepeçevre saran her türlü fitneden sana sığınırım.

Biz şu ân sana döndük. Dönüşümüzü kabul et. Senden yüz çevirmesi uzayıp giden kalpleri çevir.

Eğer sen akıllarımızın şikâyetlerini temizlemezsen ve körlüklerimizi açmazsan o zaman kime şikâyet edilsin.

Nefsim rızanı seçmiştir ve gözkapaklarım, mücevherlerinin dizisini senin için kesmiştir."}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

٩١-رسالة في انشقاق القمر، ٩٢-رسالة في كيفية أصحاب الكهف، ٩٣-رسالة في النفس، ٩٤-رسالة في النفس، ٩٥-رسالة في النفس، ٩٦-رسالة همج الرعاع إلى ساكن القلاع، ٩٧-تكرّر المنطق، ٩٨-رسالة في ذمّ ما صنع الحزّاء، ٩٩- تدبير المنزل، ١٠٠-تدبير المسافرين، ١٠١-كتاب لسان العرب، ١٠٢-دستور طبّي، ١٠٣-دفع الغمّ عن الموت، ١٠٤-في ماهية الحزن، ١٠٥-رسالة الفردوس، ١٠٦-شرح مسائل حنين بن إسحق، ١٠٧-رسالة في الباه، ١٠٨-مقالة في السكنجبين، ١٠٩-رسالة في الفصد، ١١٠-مسألة في القضاء والقدر، ١١١-رسالة إلى أبي طاهر، ١١٢-رسالة إلى أبي طاهر المتطبّب، ١١٣-في معنى السراج، ١١٤-مقالة في حفظ الصحّة، ١١٥-الحكم العرشية، ١١٦-[شعر] ورأيت بخطّ بعض المحصّلين وهو تاج الدين الفارسي رحمه الله تعالى الشيخ أبو علي رحمه الله تعالى كان ينشد عند موته هذه الأبيات:

أَقَامَ رِجَالًا فِي مَعَارِفِهِ مَلْكَى ... وَأَقْعَدَ قَوْمًا فِي غَوَايَتِهِمْ هَلْكَى
نَعُوذُ بِكَ اللّٰهُمَّ مِنْ كُلِّ فِتْنَةٍ ... تَطَوَّقَ مَنْ حَلَّتْ بِهِ عِيشَةً ضَنْكَا
رَجَعْنَا إِلَيْكَ الْآنَ فَاقْبَلْ رُجُوعَنَا ... وَقَلِّبْ قُلُوبًا طَالَ إِعْرَاضُهَا عَنْكَا
فَإِنْ أَنْتَ لَمْ تُبْرِئْ شَكَايَا عُقُولِنَا ... وَتَكْشِفْ عَمَايَانَا إِذَنْ فَلِمَنْ يُشْكَا
فَقَدْ آثَرَتْ نَفْسِي رِضَاكَ وَقَطَّعَتْ ... عَلَيْكَ جُفُونِي مِنْ جَوَاهِرِهَا سِلْكَا}[1]

١ ح، ص، ج - {وهذه فهرسة مصنفاته: ١-كتاب المجموع... ...عَلَيْكَ جُفُونِي مِنْ جَوَاهِرِهَا سِلْكَا}.

[116]

Büyük rabbânî bilge; şerefli filozof; rabbânî üstat; rûhânî metafizikçi filozof; âlim, âmîl, erdemli ve yetkin insan; milletin, hakkın ve dinin yıldızı; ilâhî sırlara vakıf olan ve nurânî âlemlere yükselen Ebü'l-Fütûh Yahyâ b. Emîrek es-Sühreverdî -Allah Teâlâ kabrini rahat kılsın, ruhunu kutsasın-[1] [ö. 587/1191]

Çağların eşsizi, zamanların biriciğidir. İki hikmeti yani zevkî ve hissî hikmeti cem etmiştir.

Zevkî hikmet konusunda şu söylenebilir: Ulu ve yüce Allah'ın yoluna giren; nefsini zulmânî âlemle meşgul olmaktan uzaklaştırarak, yüce himmetiyle ruhanî âlemin müşahedesini isteyerek aralıksız tefekkürlerle ve sürekli mücahadelerle kendini eğiten herkes Sühreverdî'nin zevkî hikmette temayüz ettiğine şahitlik eder. Böyle bir kimse, kararı yerleştiğinde, nefsinin bilgisini elde edinceye ve rabbine aklıyla nazar edinceye dek mücerred varlıkları ıyanen görmeye doğru hızlı seyriyle perdeleri ortadan kalktığında, işte bundan sonra Sühreverdî'nin sözlerini incelediğinde onun Rabbânî mükâşefelerde ve ruhanî müşahedelerde derinliğini ancak çok az kimsenin bilebileceği ve zirvesine ancak derinleşmiş âlimlerin ulaşabileceği bir derecede olduğunu bilir.

Bahsî hikmete gelince Sühreverdî, bu hikmetin yapısını tahkim etmiş ve rükünlerini güçlendirmiştir. İnce ve doğru anlamları veciz ve güzel ibarelerle ifade etmiş; bu anlamları daha ötesinde bir gaye bulunamayacak şekilde özellikle *el-Meşârî' ve'l-Mutârahât* diye bilinen kitabında gayet vukûfiyetle dile getirmiştir. Çünkü bu kitabın içinde, öncekilerin ve sonrakilerin araştırmalarını detaylı bir şekilde sunmakta; Meşşâîlerin görüşlerinin temellerini çürütmekte ve kadim filozofların inançlarını sağlamlaştırmaktadır. Bu araştırma, tartışma, soru ve eleştiriler, kendi zihninin tasarruflarından ve ilminin gizli hazinelerindendir. Bu sana onun, resmî ilim ve bahsî fende gücünü göstermeye yeter.

1 Bu terkipteki kelimelerin sıralaması Ayasofya, Yeni Cami ve Hamidiyye nüshalarında kısmen farklıdır. Ayrıca burada olmayan السيد-المحقق sözkonusu metinlerde vardır.

[١١٦]

الحكيم الرباني المعظّم والفيلسوف المكرّم الشيخ الربّاني والمتألّه الروحاني (السيّد)[١] العالم العامل الفاضل الكامل (المحقّق)[٢] شهاب الملّة والحقّ والدين المطّلع على الأسرار الإلهية والراقي إلى العوالم النورية أبو الفتوح يحيى بن أميرك السهروردي روّح الله تعالى رمسه، وقدّس نفسه.[٣]

وحيد الأعصار وفريد الدهور، جمع بين الحكمتين أعني الذوقية والحسّية.

أمّا الذوقية فيشهد له بالتبريز فيها كلّ من سلك سبيل الله عزّ وجلّ، وراض نفسه بالأفكار المتوالية والمجاهدات المتتالية رافضًا عن نفسه التشاغل بالعالم الظلماني طالبًا بهمّته العالية مشاهدة العالم الروحاني. فإذا استقرّ قراره وتهتّك بالسير الحثيث إلى معاينة المجرّدات أستاره حتى ظفر بمعرفة نفسه ونظر بعقله إلى ربّه، ثم وقف بعد هذا على كلامه فيعلم حينئذ أنّه كان في المكاشفات الربّانية والمشاهدات الروحانية نهاية لا يعرف غوره إلا الأقلّون، ولا ينال شأوه إلا الراسخون.

وأمّا الحكمة البحثية فإنّه أحكم بنيانها وشيّد أركانها، وعبّر عن المعاني الصحيحة اللطيفة بالعبارات الرشيقة الوجيزة، وأتقنها إتقانًا لا غاية وراءها، لا سيّما في الكتاب المعروف بالمشارع والمطارحات، فإنّه استوفى فيه بحوث المتقدّمين والمتأخّرين، ونقض فيه أصول مذاهب المشائيّين، وشيّد فيه معتقد الحكماء الأقدمين، وأكثر تلك البحوث والمناقضات والأسئلة والإرادات من تصرّفات ذهنه ومكنون علمه، وذلك يدلّك على قوّته في الفنّ البحثي والعلم الرسمي.

١ ح، غ، ف – {السيد}.
٢ ص، ج، غ، ف – {المحقق}.
٣ الكلمات التي تستعمل في هذا التركيب ترتيبها تختلف بين النسخ.

Bil ki onun sözünün anlaşılması ve sırlarının bilgisi onun yoluna girmeyen, halkasına ve âdetine tabi olmayan kimse için gerçekten zordur. Çünkü o, hikmetini keşfî asıllar ve zevkî ilimler üzerine bina etmiştir. Dolayısıyla asıllarına hâkim olamayan, onun uzantılarını da bilemez. Dünya ve ahiretten soyutlanmayan tadamaz. Özetle onun sözünün bilgisi, kitaplarının değeri ve bilmece gibi sembolleri, ancak nefsin bilgisine bağlıdır. Nâdir şahsiyetler dışında -ki her çağda bir tane gelir- âlimlerin ve filozofların çoğunun nefis hakkında bir bilgisi yoktur. Çok seyahat ettim, bu büyük haberi güçlü bir şekilde araştırdım ancak nefsin ötesindeki soyut âlemleri bırak, nefis hakkında bir bilgisi olana dahi rastlamadım. Bu nedenle Sühreverdî'nin sözünü anlamaya güçleri yetmeyince onu suçladılar. Öyle ki halk nezdinde yönetim ve erdemle ün salmış kimselerden benimle çağdaş bir grup filozof Sühreverdî'nin hikmetinin metodik araştırmalarla elde edildiğini düşünmektedir. Ne acayip, ne kadar da garip! Eğer Sühreverdî'nin zevkî kaidelere ve keşfî temellere dayanan hikmeti, metodik araştırmalarla elde edilmiş bir hikmet ise onların hayalî yapılara ve vehmî asıllara dayanan hikmetleri evleviyetle uydurma, yitip giden, adi ve bayağı olur. Onlar, Sühreverdî'nin sözünü ve daha önce zikrettiğim zorluk veçhesini bilememek yönünden mazurdurlar.

Gençliğimin baharında iken Sühreverdî'ye önem vermeme konusunda onlarla aynı düşünüyordum. Derken soyutlama aşkı bana galebe çaldı ve yola girdim. Allah Teâlâ bana nefsimi tanımayı kolaylaştırdı. Böylece onun sözleri bana açıldı ve ben onun bütün sırlarına kısa zamanda vakıf oldum. Sonra işte bu onu suçlayanlara ve görüşlerini reddedenlere hakikat {ve insaf gözüyle nazar ettim. Buna göre onların kof olanı dışında hikmetleri olmadığından ve hikmetten zarar, ziyan dışında hiçbir şey elde edememediklerinden özden geçip kabukla, daneden geçip samanla yetinmişlerdir. Onların elde edebildiklerinin toplamı, cismin bilgisi ve varlığın bazı arazlarının bilgisidir. Üstelik bunda da büyük hatalar vardır. Cismin bilgisini de elde edememişlerdir. Sonuçta ne bundan daha önce ve ne de bu vakte kadar Sühreverdî'nin sözünü anlayan ve meramına erişen bir kimseyi bulamadım. Nebilerin kendisine işaret ettiği, hâkimlerin kendisini remz ettiği rabbânî büyük sırları ve mukaddes ilâhî ilimleri bu zât biliyordu.

واعلم أنّ فهم كلامه ومعرفة أسراره مشكل جدًّا على من لا يسلك طريقته ولا يتّبع خلقه وعاداته، لأنّه بنى حكمته على أصول كشفية وعلوم ذوقية، فمن لم يحكم أصوله لا يعرف فروعه، ومن لم يتجرّد عن الدنيا والآخرة لم يذق وبالجملة معرفة كلامه وجلّ كتبه ومرموزاته متوقّف على معرفة النفس. وأكثر العلماء والحكماء لا خبر لهم بها إلا في النوادر، يأتي في كلّ دهر واحد، ولقد سافرت كثيرًا وتفحّصت عن هذا النبأ العظيم عظيمًا، فلم أجد من عنده خبر عن النفس فضلًا عما فوقها من العوالم المجرّدة، ولأجل هذا لمّا عجزوا عن فهم كلامه طعنوا فيه حتى إنّ جماعة من الحكماء المعاصرين لي من المشهورين بالفضل والتدبير عند العامّة زعموا أنّ حكمته طرقية، وليت شعري إذا كان حكمته المبنيّة على الأصول الكشفية والقواعد الذوقية طرقية فأحرى أن تكون حكمتهم المبنية على الأصول الوهمية والمباني الخيالية أتونية مزايلية سوقية، وهم معذورون من جهة الجهل بكلامه ووجه صعوبته ما ذكرته من قبل.

وقد كنت في عنفوان الشباب أوافقهم في عدم الالتفات إليه، حتى غلبني حبّ التجريد فسلكت، ويسّر الله تعالى عليّ معرفة نفسي، فانحلّ إليّ كلامه ووقفت على جميع أسراره في أيسر زمان، ثم نظرت إلى أولئك الطاعنين فيه الرادّين عليه مذهبه بعين الحقيقة {والإنصاف، فإذا ليس عندهم من الحكمة إلا الحشف ولم يظفروا منها إلا بالتلفّت قنعوا بالقشر عن اللبّ والتبن عن الحبّ، وحاصل ما حصّلوه معرفة الجسم وبعض عوارض الوجود، وفيه أيضًا خطأ كبير، والجسم أيضًا لم يحصّلوا معرفته، ولم أجد منذ قبل وإلى وقتي هذا أحدًا فهم كلامه أو نال مرامه، والعلوم المقدّسة الإلهية والأسرار العظيمة الربّانية التي رمزت الحكماء عليها وأشارت الأنبياء إليها عرفها هذا الرجل،

Hikmetü'l-işrâk diye isimlendirilen büyük kitapta olduğu gibi sırları yorumlama gücüyle desteklenmişti. Öyle ki sözkonusu kitap, daha önce hiç kimsenin kendisini geçemediği ve daha sonra da Allah Teâlâ'nın dilediği hariç hiç kimsenin bir şey katamayacağı bir kitaptır. Bu nedenle kendisine "Meleküt ile desteklenen" lakabı verilmiştir. Bu kitabı hakkıyla ancak sıddîk olan bilir.

Sen bil ki bahsî ve zevkî hikmetin mükemmelliğinden bu şeyhe müyesser olan şeyler, filozoflardan, âlimlerden ve velilerden hiçbirine müyesser olmamıştır. Şöyle ki Ebû Yezîd, Hallâc ve benzerlerine keşf müyesser olmuş, ancak bunlar araştırmaya dayalı felsefede bir fikir yürütmemişlerdir. Hiçbir sülûk ve zevk yoluna girmeden varlığa mutabık olması bakımından doğru olan araştırmaya dayalı bir hikmetin mükemmelleştirilmesi mümkün değildir. Sırf araştırmaya dayalı hikmetle sınırlanmış bütün filozoflar, inançlarında hatalıdırlar. Eğer hikmetin hakikatini istersen ve onu kabul etmeye hazır isen Allah Teâlâ'ya ihlasla kulluk et ve yılanın derisinden soyulduğu gibi dünyadan elini eteğini çek. Umulur ki hikmeti elde edersin.

Halinde gösterdiği acayipliklerden dolayı Şeyh'e -Allah onun derecesini yüceltsin-, "mahlûkatın efendisi" deniliyordu. Birisi onu rüyasında gördü ve Şeyh ona şöyle dedi: "Beni mahlûkatın efendisi diye isimlendirmeyin".

Küçüklüğünde ilim ve hikmet talebi için Merâga'ya gitti ve orada Mecdüddin el-Cîlî'den okudu. Ayrıca İsfahan'a da aynı amaçla gitti. Aldığım habere göre orada Zahîr el-Fârisî'den İbn Sehlân es-Sâvî'nin *el-Besâir*'ini okumuş. Bunu en iyi Allah bilir, ancak şu var ki onun kitapları el-Besâir üzerinde çok düşündüğünü göstermektedir.

Çeşitli bölgelere seyahat etti, sûfîlerle dostluklar kurdu ve onlardan bir şey aldı. Böylece kendisi için fikirde istiklal melekesi ve bağımsızlık meydana geldi. Sonra filozofların makamlarının en üst noktasına ve velilerin mükâşefelerinin en son sınırına ulaşıncaya dek kendi kendine riyazet, halvet ve düşüncelerle meşgul oldu. İşte bu Şeyh'in söz konusu iki hikmetteki haberlerindendir.

وأيّد بقوّة التعبير عنها في الكتاب العظيم المسمّى بحكمة الإشراق الذي ما سبقه أحد قبله، ولا يلحق أحد بعده إلا من شاء الله تعالى، ولأجل ذلك لقّب بالمؤيّد بالملكوت ولا يعرف هذا الكتاب حقّ المعرفة إلا صدّيقًا.

واعلم أنّه لم يتسيّر لأحد من الحكماء والعلماء والأولياء ما تيسّر لهذا الشيخ من إتقان الحكمتين المذكورتين بل بعضهم تيسّر له الكشف، ولم ينظر في البحث كأبي يزيد والحلّاج ونظرائهم، وأمّا إتقان البحث الصحيح بحيث يكون مطابقًا للوجود من غير سلوك وذوق فلا يمكن، وجميع الحكماء المقتصرين على مجرّد البحث الصرف مخطئون في عقائدهم، فإن أردت حقيقة الحكمة وكنت مستعدًّا لها فأخلص لله تعالى وانسلخ عن الدنيا انسلاخ الحيّة من جلدها، عساك تظفر بها.

وكان الشيخ -عظّم الله درجته- يسمّى بخالق البرايا للعجائب التي كان يظهرها في الحال ورآه واحد في المنام، فقال له: لا تسمّوني بخالق البرايا.

وسافر في صغره في طلب العلم والحكمة إلى مراغة، فاشتغل بها على مجد الدين الجيلي، وإلى أصفهان. وبلغني أنّه قرأ هناك بصائر ابن سهلان الساوي على ظهير الفارسي، والله أعلم بذلك، إلا أنّ كتبه تدلّ على أنّه فكّر في البصائر كثيرًا.

وسافر إلى نواح متعدّدة، وصحب الصوفية واستفاد منهم شيئًا وحصل لنفسه ملكة الاستقلال بالفكر والانفراد، ثم اشتغل بنفسه بالرياضات والخلوات والأفكار حتى وصل إلى غايات مقامات الحكماء ونهايات مكاشفات الأولياء. فهذا خبر الشيخ في الحكمتين المذكورتين.

Amelî hikmete gelince: Sühreverdî ameli hikmette önde gelenlerdendir. Mesihî kılıklı, Kalenderî vasıflı birisiydi. Onun çağdaşlarının güç yetiremediği riyazetleri vardı. Bunlardan biri şöyleydi: Her hafta bir defa iftar ediyordu. Yiyeceği elli dirhemden fazla değildi. Filozofların tabakaları incelendiğinde görülecektir ki ondan daha zahid ve daha faziletlisi nadir bulunur.

{İbn Rakîka şöyle demiştir: Şihâbüddin [es-Sühreverdî] ile birlikte Meyyâfârikîn (Silvan) camisinde yürüyordum. Şihâbüddin'in sırtında, içine pamuk doldurulmuş kısa bir mavi cüppe, başında sarılmış bir peştamal ve ayağında da zerbul vardı. Bir arkadaşım beni gördü ve yanıma yaklaşıp "Bunun gibi ateşperestten başka gezecek birini bulamadın mı?" dedi. Ben de ona "Yazıklar olsun! Bu zamanın efendisi Şihâbüddin es-Sühreverdî'dir" dedim. Sözüm ağır gelince şaşırdı ve yoluna çekip gitti.}[1] Dünyaya meyl etmez, çok az önem verirdi. Giyinmek, yemek onun zihnini meşgul etmezdi. Şeref ve başkanlığa meyletmezdi. Bazı zamanlarda elbise ve uzun kırmızı bir başlık; bazı zamanlarda da eski püskü giyisi giyer ve başında bir çaput bulunurdu; bazı zamanlarda da sûfî kılığında olurdu.}[2]

İbadeti çoğunlukla açlık, uyanıklık, ilâhî âlemler hakkında tefekkür şeklindeydi. Halkın bakışına çok az önem verir, sükutâ sarılır ve nefsiyle baş başa kalıp dinlemeyi ve musiki nağmelerini severdi. Kerametlere ve olağanüstü hallere sahip biriydi.

Ben sıradan âlimlerin ve hakikî ilimlerde bir nasibi olmayan kimselerin "Sühreverdî Simyâ biliyordu" dediklerini duydum. Bir grup da onun düzenbaz olduğunu iddia ediyor. Oysa bütün bunların hepsi hurafedir ve "soyutlama kardeşleri"nin (ihvân-ı tecrîd) makamını bilmemektir. Hatta onun soyutlama kardeşlerinin makamlarının zirvesine ulaştığından habersiz olmaktır. Soyutlama kardeşlerinin öyle bir makamı vardır ki orada onlar istedikleri her sûreti var etmeye muktedirdirler. İşte bu makama Ebû Yezîd el-Bistâmî, Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc ve soyutlama kardeşlerinden bu ikisi dışındaki kimseler ulaşmışlardır. Allah Teâlâ bana tam bir yakîn vermek sûretiyle bana yardım edinceye kadar ben de bir müddet bu makama sadece inanan biriydim. Saklanması zorunlu olan sırlardan olmasaydı bu makamdan bir şeyler aktarabilirdim.

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
2 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.

وأمّا الحكمة العملية فإنّه كان فيها من السابقين الأوّلين، مسيحي الشكل، قلندري الصفة، وكان له رياضات عجز أبناء الزمان عنها، منها أنّه كان يفطر في كلّ أسبوع مرّة، وطعامه لا يزيد على خمسين درهمًا، وقلّ أن يوجد إذا سبرت طبقات الحكماء أزهد منه أو أفضل.

{قال ابن رقيقة: كنت أتمشّى مع شهاب الدين في جامع ميافارقين وهو لابس جبّة قصيرة مضرّبة زرقاء، وعلى رأسه فوطة مفتولة، وفي رجليه زربول، فرآني صديق لي، فأتى إلى جانبي وقال: ما تتمشّى إلا مع هذا الحرمند؟ فقلت له: ويحك! هذا سيّد الوقت شهاب الدين السهروردي، فتعاظم قولي وتعجّب، ومضى في حال سبيله}[1] وكان لا يلتفت إلى الدنيا، قليل الاهتمام بها لا يبالي بالملبس والمأكل، ولا يصغي إلى الشرف والرياسة، وكان في بعض الأحيان يلبس كساء وقلنسوة حمراء طويلة، وفي بعض الأحيان مرقّعة وخرقة على رأسه، وفي بعض الأحيان يكون على زيّ الصوفية.{[2]

وكان أكثر عباداته الجوع والسهر والفكر في العوالم الإلهية، وكان قليل الالتفات إلى مراعاة الخلق ملازمًا للصمت والاشتغال بنفسه محبًّا للسماع والنغمات الموسيقية، صاحب كرامات وآيات.

سمعت من علماء العامّة وممّن لا حظّ له في العلوم الحقيقية يقول: إنّه كان يعرف السيمياء، وبعضهم يزعم أنّه متحيّل، وكلّ ذلك خرافات، وجهل بمقامات إخوان التجريد، بل هو وصل إلى غايات مقاماتهم؛ ولإخوان التجريد مقام يقدرون فيه على إيجاد أيّ صورة أرادوا، وإلى هذا المقام وصل أبو يزيد البسطامي والحسين بن منصور الحلّاج وغيرهما من إخوان التجريد، وكنت مدّة مؤمنًا بهذا المقام حتى أعانني الله تعالى باليقين التامّ، ولولا أنّه من الأسرار التي يجب كتمانها وإلا ذكرت من حاله شيئًا.

---

١ ص، ج — {قال ابن رقيقة: كنت أتمشّى... ...ومضى في حال سبيله}.

٢ ح — {والإنصاف فإذا ليس عندهم من الحكمة... ...وفي بعض الأحيان يكون على زيّ الصوفية}.

Sühreverdî -Allah ruhunu takdis etsin-, beldeler arasında çok gezen ve dolaşan biriydi. Kendisine ilimlerinde ortak bulmak konusunda çok arzuluydu ancak bunu bulamadı. *el-Mutârahât*'ın sonunda şöyle demektedir: "Yaşım otuza yaklaştı ve hayatımın çoğu yolculuklarda ve ilimlere muttali bir ortak aramak ve soruşturmakla geçti. Ancak ne katında değerli ilimlerden haberi olan kimseyi ne de buna inanan birini bulabildim." İşte onun sözüne bak ve buna çok şaşır. Allah ona rahmet etsin, soyutlamanın zirvesinde ve dünyayı reddetmenin son noktasındaydı. Diyarbekir'de kalmayı sever ve bazı zamanlar Şam'da, bazı zamanlar da Anadolu (Rum)'da ikâmet ederdi.

Bizim aldığımız habere göre öldürülmesinin sebebi şuydu: Anadolu'dan (er-Rûm) Şam bölgesine oradan Haleb'e gitti. O zaman Halep valisi Mısır, Yemen ve Şam'ın sahibi olan Selahüddin Yusuf'un oğlu Zâhir'di. Şeyh'i çok sever ve ona inanırdı. Halep ulemasından bir grup onun huzurunda toplanır ve onun sözünü dinlerdi. Sühreverdî bahisleri filozofların inançlarına göre açıklar, bu konuda sert tartışmalara girer, filozofların inançlarının muhaliflerinin görüşünü tutarsız görür, onlarla münazara eder ve onları toplantılarda sustururdu. Buna bir de Ruhu'l-kudsün kuvvetiyle onun izhar ettiği şaşırtıcı şeyler eklenince hasetle onun tekfiri ve öldürülmesi konusunda görüş birliğine vardılar. Onun cinleri ve şeytanları itaat altına almayı öğreten ilimlerle (azâim) meşgul olduğunu belirtip "Sühreverdî nübüvvet iddiasında bulundu" dediler. Oysa Şeyh bundan kesinlikle beridir. Allah, hasetçileri hesaba çekecektir ve Allah onlara yeter. Onu öldürmesi için sultanı teşvik ettiler. Sultan bundan kaçınınca babası Selahaddin'e mektuplar yazıp özetle eğer yaşarsa dini ifsad edeceğini söylediler. Bunun üzerine Selahaddin oğluna Sühreverdî'nin öldürülmesini emreden bir mektup yazdı. Sonra ona ikinci bir defa yazıp aynı şeyi emretti ve eğer Şeyh'i öldürmezse Halep'i elinden almakla tehdit etti.

Ben insanların onun öldürülmesi konusunda farklı şeyler söylediklerini gördüm. Bazısı onun hapsedildiğini, yemek verilmediğini söylerken bazısı ölünceye kadar kendisinin yemek yemekten kaçındığını söylüyor. Bazısı da sicimle boğulduğunu, diğer bazıları da kılıçla öldürüldüğünü iddia ediyor. Kaleden atıldığı ve yakıldığı da söyleniyor. Resûlüllah (s.a) rüyada onun kemiklerini toplayıp deliklere, bir rivayete göre bir keseye koyarken ve bu arada şöyle derken görülmüştür:

وكان قدّس الله تعالى روحه كثير الجولان والطوفان في البلدان، شديد التشوّق على تحصيل مشارك له في علومه، ولم يحصل له. قال في آخر المطارحات: «وهو ذا قد بلغ سنّي إلى قريب من ثلاثين سنة وأكثر عمري في الأسفار والاستخبار والتفحّص عن مشارك مطّلع على العلوم ولم أجد من عنده خبر عن العلوم الشريفة ولا من يؤمن بها.» فانظر إلى قوله وأكثر التعجّب من ذلك، وكان رحمه الله تعالى غاية في التجريد نهاية في رفض الدنيا، يحبّ المقام بديار بكر وفي بعض الأوقات يقيم بالشام وفي بعضها في الروم.

وكان سبب قتله على ما بلغنا أنّه لمّا خرج من الروم إلى الشام دخل إلى حلب، وصاحبها يومئذ الملك الظاهر بن صلاح الدين يوسف صاحب مصر واليمن والشام، وكان محبًّا للشيخ يعتقد فيه، وكان جمع من العلماء بحلب يجتمعون به ويسمعون كلامه، وكان يصرّح في البحوث بعقائد الحكماء ويناضل عنها ويسفّه رأي مخالفيها ويناظرهم فيقطعهم في المجالس، وانضمّ إلى ذلك ما كان يظهره من العجائب بقوّة روح القدس، فاجتمعت كلمتهم على تكفيره وقتله حسدًا ونسبوا إليه العظائم، وقالوا: إنّه قد ادّعى النبوّة، وهو بريء من ذلك، فالله تعالى حسيب الحسّاد وحسبهم، وحضّوا السلطان على قتله، فامتنع، فكاتبوا إلى والده صلاح الدين، وقالوا في جملة ما قالوا: إن بقي أفسد الدين، فكتب إليه يأمره بقتله، ثم كتب إليه مرّة أخرى يأمره بذلك، ويتهدّده بأخذ حلب إن لم يقتله.

ورأيت الناس مختلفين في قتله، فزعم بعضهم أنّه سجن ومنع الطعام، وبعضهم منع نفسه حتى مات، وبعضهم خنق بوتر، وبعضهم قتل بسيف، وقيل إنّه حُطّ من القلعة وأحرق. ورئي رسول الله في النوم يجمع عظامه ويجعله في الثقوبات، وقيل في كيس،

"Bunlar Şihabeddin'in kemikleridir." Nebi'yi rüyada gören Allah ona rahmet etsin Şeyh Cemaleddin el-Cebelî'dir. Onun bazı öğrencilerinin "Ebü'l-Fütûh [Sühreverdî] Allah'ın peygamberidir" dediğinin haberini de aldım. Ancak bunun doğru olup olmadığını en iyi Allah bilir.

Şeyh ile Mardin'de oturan Fahreddin el-Mardinî arasında dostluklar ve buluşmalar gerçekleşmiştir. Fahreddin arkadaşlarına şöyle derdi: "Bu genç ne kadar da zeki ve ne kadar da fesahat sahibi! Ben zamanımızda onun dengi hiçbir kimseye rastlamadım. Ancak ben, düşüncesizce hamlelerinin çokluğu, sorumsuzluğu ve tedbirinin azlığı nedeniyle bunların onun öldürülmesine sebep olmasından korkuyorum." [Mardinî] şöyle demiştir: "Şark'tan ayrılıp Halep'e yöneldiğimizde orada fakihlerle münazara etti. Münazarada hiç kimse ona yetişemeyince fakihlerin ona iftiraları arttı. Sonra Melik Zâhir onun huzurunda bulunmasını istedi; aralarında gerçekleşecek tartışmayı dinlemek için ileri gelenlerin, fakihlerin, çeşitli bilimlerde bilgili kültürlü kimselerin huzurunda bulunmalarını emretti. Sonra Sühreverdî fakihlerle uzun uzun konuştu, böylece onun yüksek bir kültürü ve derin bir ilmi olduğu ortaya çıktı. Zâhir'in katında Sühreverdî'nin konumu ve yakınlığı iyice güzel hale geldi. Onun katında itibarı arttı ve özel biri haline geldi. Fakihlerin de ona iftiraları gittikçe arttı. Sühreverdî'nin küfre düştüğünü içeren bir tezkire hazırlayıp Dımaşk'a Selahaddin'e yolladılar. Şöyle yazdılar: "Eğer kalırsa Melik Zâhir'in itikadını bozar. Eğer serbest bırakılırsa nereye giderse gitsin o bölgeyi bozar." Bu sözler üzerine daha birçok şey eklediler. Bunun üzerine Selahaddin, el-Kâdî el-Fâzıl'ın hattıyla Zâhir'e "Bu Şihabüddin'in öldürülmesi gerekir, hiçbir şekilde serbest bırakılamaz" şeklinde yazıp gönderdi. Şihabuddin durumu kavrayınca bir evde hapsedilip Allah'a kavuşuncaya kadar yemekten içmekten alıkonulmayı seçti ve kendisine böyle yapıldı. Daha sonra Melik Zâhir fakihlerden intikam aldı, onları hapsetti ve onlardan külliyetli miktarda mal aldı. Allah elbette bunun doğruluğunu en iyi bilir." Benim ulaştığım bilgi [öldürüldüğünde] otuz altı yaşı civarında olduğuydu. Bazı rivayetlere göre otuz sekiz yaşındaydı. Elli yaşında olduğu da söylenmiştir.

ويقول: هذه عظام شهاب الدين. والذي رأى النبيّ هو الشيخ جمال الدين الجبلي رحمة الله عليه، وبلغني أنّ بعض أصحابه كان يقول «أبو الفتوح رسول الله»، والله أعلم بصحّة ذلك.

وكان بينه وبين فخر الدين الماردني الساكن بماردين صداقة واجتماعات، وكان الفخر يقول لأصحابه: ما أذكى هذا الشابّ وأفصحه! ولم أجد أحدًا مثله في زماني، إلا أنّي أخشى عليه لكثرة تهوّره واستهتاره وقلّة تحفّظه أن يكون ذلك سببًا لهلاكه. قال: ولـمّا فارقنا من الشرق وتوجّه إلى حلب، وناظر بها الفقهاء، ولم يجاره أحد، فكثر تشنيعهم عليه، فاستحضره الملك الظاهر واستحضر الأكابر والفقهاء والفضلاء المتفنّنة ليسمع ما يجري بينهم من المباحث، فتكلّم معهم بكلام كثير وظهر أنّ له فضلًا عظيمًا وعلمًا باهرًا، وحسن موقعه عند الظاهر وقرّبه وصار مكينًا عنده مختصًّا به، فازداد تشنيع أولئك عليه، وعملوا محاضر بكفره وسيّروها إلى دمشق إلى صلاح الدين، وقالوا: إن بقي أفسد اعتقاد الملك وإن أطلق أفسد أيّ ناحية سلك. وزادوا عليه أشياء كثيرة، فبعث إلى الظاهر بخطّ القاضي الفاضل أنّ هذا شهاب الدين لا بدّ من قتله، ولا سبيل إلى إطلاقه بوجه. ولمـّا تحقّق شهاب الدين الحال اختار أن يترك في بيت ويمنع الطعام والشراب إلى أن يلقى الله عزّ وجلّ، ففعل به ذلك، ونقم الظاهر عليهم بعد ذلك، وحبسهم وأخذ أموالًا عظيمة منهم، والله أعلم بصحّة ذلك، والذي وجدت أنّ عمره نحو ستّ وثلاثين، وكان عمره في بعض الروايات ثماني وثلاثين سنة، وقيل خمسين.

Orta boyluydu ve orta uzunlukta bir sakalı vardı. Yüzü kırmızıya çalıyordu. Çoklukla yürüyerek seyahat ederdi. Şayet haberini aldığımız kerametlerini anlatsaydık söz oldukça uzardı. Bazı cahiller ve gafiller onu yalancılıkla suçlamıştır. Öldürülmesi beş yüz seksen altı senesinin sonundaydı. Hicrî takvimle beşyüz seksen sekiz olduğu da söylenmiştir. Şafiî mezhebine bağlı, fıkıh, hadis ve usulde âlim biriydi. Üstün bir zekâya sahipti.

Aldığım habere göre Sühreverdî'ye Fahreddin er-Râzî sorulunca şöyle dedi: "Zihni övülecek derecede değildir." Fahreddin'e Sühreverdî sorulunca şöyle dedi: "Zihni, zekâ ve anlayış bakımından ateş gibi parlaktır." Aldığım habere göre Sühreverdî'ye "Hanginiz, sen mi yoksa Ebû Ali İbn Sînâ mı daha üstündür?" şeklinde sorulunca şöyle demiştir: "Araştırmada (bahs) eşitizdir veya ben ondan daha üstünümdür. Ancak şu var ki ben keşf ve zevk bakımından kesinlikle onu geçerim." Onun birçok kitabı vardır. Kitaplarının fihristi şöyledir:

1. *el-Mutârahât*. 2. *et-Telvîhât*. 3. *Hikmetü'l-işrâk*. 4. *el-Lemahât*. 5. *el-Elvâhü'l-'imâdiyye*. 6. *el-Heyâkilü'n-nûriyye*. 7. *el-Mukâvemât*. 8. *er-Remzü'l-mûmî*. 9. *el-Mebde' ve'l-me'âd*. Farsça. 10. *Bustânü'l-kulûb*. 11. *Tavâriku'l-envâr*. 12. *et-Tenkîhât fi't-usûl*. 13. *Kitâb fi't-tasavvuf*, *el-Kelime* olarak da bilinir. 14. *el-Bârikâtü'l-ilâhiyye*. 15. *en-Nağamâtü's-semâviyye*. 16. *Levâmi'u'l-envâr*. 17. *er-Rakîmü'l-kudsî*. 18. *İ'tikâdü'l-hükemâ*. 19. *Kitâbü's-Sabr*. 20. *Risâletü'l-'Işk*. 21. *Risâle der Hâl-i Tufûliyye*. 22. *Risâletü'l-Mi'râc*. 23. *Risâle Rûzî bâ Cemâ'at-i Sûfiyân*. 24. *Risâle Akl-ı Surh*. 25. *Risâle Âvâz-ı Perr-i Cibrîl*. 26. *Risâle Pertevnâme*. 27. *Risâle Luğât-ı Mûrân*. 28. *Risâle Gurbeti'l-garbiyye*. 29. *Risâle Yezdân-Şinaht*. 30. *Risâle Safîr-i Sîmurg*. 31. *Risâletü't-Tayr*. 32. *Risâletü Tefsîr-i âyâtin min Kitâbillahi 'azze ve celle ve haberin 'an Rasûlillhah sallallahu 'aleyhi ve sellem*. 33. *Risâletü Gâyetü'l-mübtedi*. 34. *et-Tesbîhât ve da'avâtü'l-kevâkib*. 35. *Tahayyurâtü'l-kevâkib ve tesbîhâtühâ*. 36. *Kitâbü't-Tenkîhât fi'l-hikme*. 37. *Mükâtebât ilâ'l-mülûk ve'l-meşâyih*. 38. *Kütüb fi's-simyâ*, ona nisbet edilir. 39. *el-Elvâhü'l-Fârisiyye*. 40. *Tesbîhâtü'l-'ukûl ve'n-nüfûs ve'l-'anâsır*. 41. *el-Heyâkilü'l-Fârisiyye*. 42. *Ed'iyetün müteferrika*. 43. *es-Sirâcü'l-vehhâc*. Öyle gözüküyor ki bu onun değildir. 44. *ed-Da'vetü'ş-şemsiyye*. 45. *el-Vâridâtü'l-ilâhiyye*. {46. *Kitâbü't-Tâlikât*. Onun olduğu söylenmektedir.

وكان معتدل القامة واللحية أحمر الوجه يسافر كثيرًا على قدمه، ولو حكينا ما بلغنا من كراماته لطال الكلام، وكذب به بعض الجاهلين الغافلين. وكان مقتله في آخر سنة ستّ وثمانين وخمسمئة، وقيل ثمان وثمانين وخمسمئة هجرية، وكان شافعي المذهب عالمًا بالفقه والحديث والأصول، وكان فيه غاية الذكاء.

وبلغني أنّه سئل عن فخر الدين الرازي فقال: ذهنه ليس بمحمود؛ وسئل فخر الدين عنه فقال: ذهنه يتوقّد ذكاء وفطنة. وبلغني أنّ الشيخ سئل: أيّما أفضل أنت أم أبو علي بن سينا؟ فقال: إمّا أن نتساوى أو أكون أعظم منه في البحث إلا أنّي أزيد عليه بالكشف والذوق. وله مصنّفات كثيرة، وهذه فهرسة كتبه:

١-المطارحات، ٢-التلويحات، ٣-حكمة الإشراق، ٤-اللمحات، ٥-الألواح العمادية، ٦-الهياكل النورية، ٧-المقاومات، ٨-الرمز المومي، ٩-المبدأ والمعاد بالفارسية، ١٠-بستان القلوب، ١١-طوارق الأنوار، ١٢-التنقيحات في الأصول، ١٣-كتاب في التصوّف يعرف بالكلمة، ١٤-البارقات الإلهية، ١٥-النغمات السماوية، ١٦-لوامع الأنوار، ١٧-الرقيم القدسي، ١٨- اعتقاد الحكماء، ١٩-كتاب الصبر، ٢٠-رسالة العشق، ٢١-رسالة در حاله طفوليه، ٢٢-رسالة المعراج، ٢٣-رسالة روزى با جماعت صوفيان، ٢٤-رسالة عقل سرخ، ٢٥-رسالة آواز پر جبريل، ٢٦-رسالة پرتونامة، ٢٧-رسالة لغة موران، ٢٨-رسالة غربة الغربية، ٢٩-رسالة يزدان شناخت، ٣٠-رسالة صفير سيمورغ، ٣١-رسالة الطير، ٣٢-رسالة تفسير آيات من كتاب الله عزّ وجلّ وخبر عن رسول الله ﷺ، ٣٣-رسالة غاية المبتدي، ٣٤-التسبيحات ودعوات الكواكب، ٣٥-تخيّرات الكواكب وتسبيحاتها، ٣٦-كتاب التنقيحات في الحكمة، ٣٧-مكاتبات إلى الملوك والمشايخ، ٣٨-كتب في السيميا ينسب إليه، ٣٩-الألواح الفارسية، ٤٠-تسبيحات العقول والنفوس والعناصر، ٤١-الهياكل الفارسية، ٤٢-أدعية متفرّقة، ٤٣-السراج الوهّاج والأظهر أنّه ليس له، ٤٤-الدعوة الشمسية، ٤٥-الواردات الإلهية، {٤٦-وقيل له كتاب التعليقات،

47. *Kitâb fi'l-münâfeyât*. Bu kitaba vakıf olmadık.}[1] 48. *Şerhü'l-İşârât*. Farsçadır. Tanıdıklarımdan biri bu kitabın kendisinde bulunduğunu söyledi ancak ben görmedim, doğruluğunu Allah bilir. Onun eserlerinden bize gelen ve eserlerinin isimlerinden bize ulaşanlar bunlardan ibarettir. Bize ulaşmamış başka eserlerinin olması da mümkündür.

Sühreverdî'nin Arapça ve Farsça şiirde doğasının cömertliğine delâlet eden güzel ve hoş şiirleri vardır. Arapça şiirlerinden bazılarını nakledelim. Farsça olanların ise burada zikredilmesine gerek yoktur. Arapça söyleyişlerinden bazıları şöyledir:

"Sonsuza değin özler sizi ruhlar; vuslatınız onlara misk ü mey,

Sizi arzular ve kavuşmanızın güzelliğine sevinir; sevgililerinizin kalpleri.[2]

Vah yazık âşıklara! Onlar muhabbeti yüklendiler, heva onları ele verdi.

Sırrı ifşa ederlerse akıtılır kanları. Böyle; zira ifşa edenlerin akıtılır kanları.[3]

Onlar gizlediklerinde, onlardan bahseder gammazın yanında ifşacı gözpınarı,

Ey dostlarım! Cefalarınızla ifsat ettiğiniz şeye uygun olan nedir, vuslat dışında?[4]

Vuslatınızla miskinlerinize cömertlik edin! Çünkü iştiyak duyan, sevinir vuslat anında.

Sizin için kanatlarını yerlere serer. Öyleyse sizin için âşığa kanatlar serme konusunda yoktur bir günah.

Hastalıklarının alâmetleri aleyhlerinedir. Müşkül işleri için vardır onlarda bir izah.

Böylece onun ruhu, sevinir rızanıza; bakışı karşılaşmanıza duyar tamah.

---

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında var.
2 Fatih ve Ragıp Paşa'da "Kemalinizin güzelliğine sevinir" Ayasofya ve Yeni Cami'de: "Karşılaşmanızın cömertliğine sevinir" şeklindedir.
3 Hamidiyye'de "Zira âşıkların kanları akıtılır" şeklindedir.
4 Hamidiyye, Ayasofya ve Yeni Cami'de "Cefalarınızla ifsad ettiğiniz şeye fesaddan başka iyilik nedir" şeklinde.

٤٧-وكتاب في المنافيات ولم نقف عليه،}[1] ٤٨-شرح الإشارات بالفارسية. ذكر لي بعض المعارف أنّه عنده، ولم أقف عليه والله أعلم بصحّته، فهذا جملة ما وصل إلينا من مصنّفاته وبلغنا من أسماء مؤلّفاته ويجوز أن يكون له أشياء أخرى لم تصل إلينا.

وله أشعار حسنة جيدة تدلّ على جودة طبعه في الأشعار العربية والفارسية، ولنذكر شيئًا من أشعاره العربيّة، وأمّا الفارسية فلا يليق ذكرها هاهنا. فممّا قاله في العربية:

أَبَدًا تَحِنُّ إِلَيْكُمُ الْأَرْوَاحُ ... وَوِصَالُكُم رَيْحَانُها وَالرَّاحُ

وَقُلُوبُ أَهْلِ وِدَادِكُمْ تَشْتَاقُكُمْ ... وَإِلَى جَمَالِ لِقَائِكُمْ تَرْتَاحُ[2]

وَا حَسْرَتَا لِلْعَاشِقِينَ تَحَمَّلُوا ... ثِقَلَ الْمَحَبَّةِ وَالْهَوَى فَضَّاحُ

بِالسِّرِّ إِنْ بَاحُوا تُبَاحُ دِمَاؤُهُمْ ... وَكَذَا دِمَاءُ الْبَائِحِينَ تُبَاحُ[3]

وَإِذَا هُمْ كَتَمُوا تَحَدَّثَ عَنهُمْ ... عِنْدَ الوُشَاةِ الْمَدْمَعُ الْفَضَّاحُ

أَحْبَابُنَا مَاذَا الَّذِي أَفْسَدْتُمُ ... بِجَفَائِكُمْ غَيْرَ الْوِصَالِ صَلَاحُ[4]

جُودُوا عَلَى مِسْكِينِكُمْ بِلِقَائِكُمْ ... فَالصَّبُّ عِنْدَ لِقَائِكُمْ يَرْتَاحُ

خَفَضَ الْجَنَاحَ لَكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ ... لِلصَّبِّ فِي خَفْضِ الْجَنَاحِ جُنَاحُ

وَجَرَتْ شَوَاهِدُ لِلسَّقَامِ عَلَيْهِمُ ... فِيهَا لِمُشْكِلِ أَمْرِهِمْ إِيضَاحُ

فَإِلَى رِضَاكُمْ نَفْسُهُ مُرْتَاحَةٌ ... وَإِلَى لِقَاكُمْ طَرْفُهُ طَمَّاحُ

---

١ ح، ص، ج - {٤٦-وقيل له كتاب التعليقات، ٤٧-وكتاب في المنافيات ولم نقف عليه}.
٢ غ، ف: {وإلى جمال كمالكم تَرتاحُ}؛ ص، ج: {وإلى كريم لقائكم تَرتاحُ}.
٣ ح: {وكَذا دِماءُ العاشقينَ تُباحُ}.
٤ ح، ص، ج: {بِجفائكَم غَير الفسادِ صَلاحُ}.

{Vuslat nuruyla zifiri karanlıktan dönün! Zira ayrılık gecedir, kavuşmak ise sabah.}[1]

Tadını çıkarın, zira vuslatınızla vakit hoş oldu. Şarap durulup berraklaştı, inceldi kadeh.

Onları saflaştırdı ve sayesinde saflaştı kalpler; çünkü kandil ve mişkat, kalplerinin nurundan.

Âşıkların bir günahı yoktur arzu gizlemelerine galebe çalmışsa. Aşk şiddetlenir de aşikâr ederler.

Cömertliğin kârlı olduğunu görünce canlarını gönülden verirler, cimrilik etmezler.

Hakikatlerin davetçisi onları öyle bir davet etti ki, sabahları o davetin yoldaşlığı oldu ve akşamları.

Vefa gemilerine binip yürüdüler. İşte gözyaşları bir deniz; arzularının şiddeti ise yel, kaptan ve tayfa...

And olsun Allah'a! Onun kapısında durmayı talep etmediler; ta ki davet edildiler de anahtar ihsan edildi onlara.

Onlar sevgilinin adını anmaksızın coşup kendilerinden geçmezler asla. Böylece bütün zamanları ferah ve huzurdur.

Görüşlerinin delilleri kaybolmuşken huzura çıktılar, perdeler açıldı onlara, çığlık attılar görünce O'nu;

O, onları kendilerinden çekip aldı, fenâya kavuşturdu; açıldı onlar için sonsuzluk perdeleri; ruhlar bertaraf oldu, izmihlale uğradı.

Ey kadeh arkadaşım, kalk şaraba! Kadehler dönüp devran etmişken bade kupasına bade koy.

İkramın şerefindendir, dindarlığın testisiyle olması. Yoksa rençberin ayağıyla ezip harman ettiği şarap değil.

Kadîm aşkın şarabıdır şarap dediğin; son noktasıdır nedimin sunuşunun. Bu şarap ne güzeldir!

Kadîm aşkın şarabı ilk kez, ebedî mekânda Âdem'i sarhoş etmişti. Hâlbuki Âdem'in üzerinde şaraptan bir kuşak ve kaftan vardı.

1 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.

{عُودُوا بِنُورِ الْوَصْلِ مِنْ غَسَقِ الدُّجَى فَالْهَجْرُ لَيْلٌ وَالْوِصَالُ صَبَاحُ}[1]

وَتَمَتَّعُوا فَالْوَقتُ طَابَ لِقُرْبِكُمْ رَاقَ الشَّرَابُ وَرَقّتِ الْأَقْدَاحُ

صَافَاهُمْ فَصَفَتْ قُلُوبُهُمْ بِهِ مِنْ نُورِهَا الْمِشْكَاةُ وَالْمِصْبَاحُ

لَا ذَنْبَ لِلْعُشَّاقِ إِنْ غَلَبَ الْهَوَى كِتْمَانَهُم فَنَمَا الْغَرَامُ فَبَاحُوا

سَمَحُوا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا بَخِلُوا بِهَا لَمَّا رَأَوْا أَنَّ السَّمَاحَ رَبَاحُ

وَدَعَاهُمْ دَاعِي الْحَقَائِقِ دَعْوَةً فَغَدَوْا بِهَا مُسْتَأْنِسِينَ وَرَاحُوا

رَكِبُوا عَلَى سُفُنِ الْوَفَا فَدُمُوعُهُمْ بَحْرٌ وَشِدَّةُ شَوْقِهِمْ مَلَّاحُ

وَاللهِ مَا طَلَبُوا الوُقوفَ بِبابِهِ حَتّى دَعَوْا فَأَتَاهُمُ الْمِفْتَاحُ

لَا يَطْرَبُونَ بِغَيْرِ ذِكْرِ حَبِيبِهِمْ أَبَدًا فَكُلُّ زَمَانِهِم أَفْرَاحُ

حَضَرُوا وَقَدْ غَابَتْ شَوَاهِدُ رَأْيِهِمْ فَتَهَتَّكُوا لَمَّا رَأَوْهُ وَصَاحُوا

أَفْنَاهُمْ عَنْهُمْ وَقَد كُشِفَتْ لَهُمْ حُجُبُ الْبَقَا فَتَلَاشَتِ الْأَرْوَاحُ

قُمْ يَا نَدِيمُ إِلَى الْمُدَامِ فَهَاتِهَا فِي كَأْسِهَا قَدْ دَارَتِ الْأَقْدَاحُ

مِنْ كَرَمِ إِكْرَامٍ بِدَنِّ دِيَانَةٍ لَا خَمْرَةٌ قَدْ دَاسَهَا الْفَلَّاحُ

هِيَ خَمْرَةُ الْحُبِّ الْقَدِيمِ وَمُنْتَهَى عَرْضِ النَّدِيمِ فَنِعْمَ ذَاكَ الرَّاحُ

هِيَ أَسْكَرَتْ فِي الْخُلْدِ آدَمَ أَوَّلًا وَعَلَيْهِ مِنْهَا خِلْعَةٌ وَوِشَاحُ

---

١ ح – {عودوا بِنورِ الوَصلِ مِن غَسَقِ الدُّجى فَالهَجرُ لَيلٌ وَالوِصالُ صَباحُ}.

Yine Nûh'u da gemide sarhoş etmişti. Onun da bu yüzden bir çığlık ve feryadı var.

Ey dostum! Sevene yoktur bir günah; eğer vuslatın ufkunda aydınlanırsa sabah;

O'nun melekûtuna özlem duyar ervah; masivayla vuslata duymazlar ferah.

Sanki onların bedenleri ve kalpleri, O'nun ışığında kandil ve mişkât;

Bu cümle mahlûkat, karanlığın ta kendisi; ancak muhabbet ehlidir, karanlıkta sabah.

Muhabbet ehli içinde sevgilisini anmakla ifşa eden kimsenin kanı helâldir; kılıçlara mubah."

Allah rahmet etsin onun başka bir şiiri şöyledir:

"Allah'ın nurunun nurlarının, kalpte nurları vardır. Âşıkların sırrında sırrın sırları vardır.

Biz şarab için bir meclise dâhil olduğumuzda, gayb âleminin sırları bizi çepeçevre sardığında.

Marifetlerin şarabı[1] bizim için dönüp deveran etmeye başlayınca akıl cevherinden bir meyhaneci dolaştırır şarabı

Anlayış ağızlarıyla yudumlayınca şarabı parıldadı şarapta güneşler ve aylar

Mahvımız anında sarhoşluğumuzda Kadîm, Alîm, affı devamlı olan, Cebbâr bizden ayrıldı.

Perdeleri açtı bize, ta ki doğruluk gözleriyle apaçık gördük O'nu, perdeler gizleyemez ki O'nu.

{Onunla kendimizden geçtik, muradımıza nail olduk. Bundan sonra bizde eser kalmadı.}[2]

"Bizi görmek sûretiyle neşelenin, kuşkusuz ben sizin komşunuzum" buyurduğu zaman secdeler ettik."

1 Metindeki قهوة kelimesi, Arapçada bugün bilinen kahve anlamını kazanmadan önce keyif veren içki ve şarap anlamında kullanılıyordu. Bu kelime bugünkü anlamını 14. yüzyılda kazanmaya başladığından Sühreverdî'nin yaşadığı 12. yy. daki anlamına göre tercüme edildi.

2 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

وَكَذَاكَ نُوحًا فِي السَّفِينَةِ أَسْكَرَتْ وَلَهُ بِذَلِكَ رَنَّةٌ وَنِيَاحُ
يَا صَاحِ لَيْسَ عَلى الْمُحِبِّ جُنَاحٌ إِنْ لَاحَ فِي أُفُقِ الْوِصَالِ صَبَاحُ
حَنَّتْ إِلَى مَلَكُوتِهِ الْأَرْوَاحُ وَإِلَى لِقَاءِ سِوَاهُ مَا تَرْتَاحُ
وَكَأَنَّما أَجْسَامُهُم وَقُلُوبُهُم فِي ضَوْئِهَا الْمِشْكَاةُ وَالْمِصْبَاحُ
هَذَا الْأَنَامُ هُمُ الظَّلَامُ وَإِنَّمَا أَهْلُ الْمَحَبَّةِ فِي الظَّلَامِ صَبَاحُ
مَنْ بَاحَ بَيْنَهُمْ بِذِكْرِ حَبِيبِهِ دَمُهُ حَلَالٌ لِلسُّيُوفِ مُبَاحُ

وله رحمه الله:

لِأَنْوَارِ نُورِ اللهِ فِي الْقَلْبِ أَنْوَارُ وَلِلسِّرِّ فِي سِرِّ الْمُحِبِّينَ أَسْرَارُ
وَلَمَّا حَضَرْنَا لِلشَّرَابِ بِمَجْلِسٍ وَحَفَّ بِنَا مِنْ عَالَمِ الْغَيْبِ أَسْرَارُ
وَدَارَتْ عَلَيْنَا لِلْمَعارِفِ قَهْوَةٌ يَطُوفُ بِهَا مِنْ جَوْهَرِ الْعَقْلِ خَمَّارُ
فَلَمَّا شَرِبْنَاهَا بِأَفْوَاهِ فَهْمِنَا أَضَاءَ لَنَا مِنْهَا شُمُوسُ وَأَقْمَارُ
وَخَالَفَنَا فِي سَكْرِنَا عِنْدَ مَحْوِنَا قَدِيمٌ عَلِيمٌ دَائِمُ الْعَفْوِ جَبَّارُ
وَكَاشَفَنَا حَتَّى رَأَيْنَاهُ جَهْرَةً بِأَبْصَارِ صِدْقٍ لَا تُوَارِيهِ أَسْتَارُ
{فَغِبْنَا بِهِ عَنَّا وَنِلْنَا مُرَادَنَا وَلَمْ تَبْقَ فِينَا بَعْدَ ذَلِكَ آثَارُ}[1]
سَجَدْنَا سُجُودًا حِينَ قَالَ تَمَتَّعُوا بِرُؤْيَتِنَا إِنِّي أَنَا لَكُمْ جَارُ

١ ص، ج – {فَغِبْنَا بِهِ عَنَّا وَنِلْنَا مُرَادَنَا وَلَمْ تَبْقَ فِينَا بَعْدَ ذَلِكَ آثَارُ}.

{Onun şöyle bir şiiri vardır:

"Bir kavim ki uyumuş, elbette onlar uyuyan kimseler, ey kalbim!

Allah'a bırak onları, zira karanlıklar içindeler, ey kalbim![1]

Kelâm fayda vermiyor nasihatle, ey kalbim!

Öyleyse sen onlara aldırma, "size selâm olsun" de, ey kalbim."}[2]

{Sühreverdî Halep'in dışında gömüldüğünde kabrinin üzerinde şu mektup bulunmuştur:}[3]

{"Bu kabrin sahibi, Allah'ın şereften yarattığı gizli bir mücevherdi.}[4]

{İnsanoğlu kıymetini bilemedi, kıskanarak mücevheri kabuğa geri döndürdü."}[5]

Allah ona rahmet etsin, şöyle bir şiiri vardır:

"Gözyaşım komşum iken ve bir diyara göç etme kararım varken komşu kadına şöyle vasiyet ediyorum:

Arkamdan gözyaşı akıt! Ama sakın feryad ü figan etme bana, zira akanın en şereflisi gece yağmurudur.

Gidenlerin seyri mutlu sona doğrudur; lüks içinde yaşayanların hali, ölüme doğru.

Ben karanlıkta bir ışık gördüm, sanki gece gündüzle bezenmişti.

{Bana Sana'dan bir şimşek gelir de türbenin yakınında bana onu hatırlatır.}[6]

Büyük ayının iki parlak yıldızı üstünde evimi yapmışken, ben nasıl olur da kurtlar ve solucanlar için yem olurum?

Dört bir tarafımda dört unsur olacakken razı olur muyum çölde ikâmete?

Nereye kadar bu yılanlarla dostluğum? Nereye kadar ejderhalarla komşuluğum?

---

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında: "Onların şimşeği de gürlemesi de karanlıklardır, ey kalbim!"; Hamidiyye nüshasında dörtlüğün kafiyesi "Ey dost" şeklindedir.
2 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
3 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
4 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
5 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
6 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.

{وله:

قَوْمٌ رَقَدُوا فَهُمْ نِيَامٌ يَا قَلْبُ دَعْهُمْ بِاللهِ فَذَا ظَلَامٌ يَا قَلْبُ[1]

مَا يَنْفَعُ بِالنُّصْحِ كَلَامٌ يَا قَلْبُ فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ يَا قَلْبُ}[2]

{ولـمّا دفن بظاهر حلب وجد على قبره مكتوب:}[3]

{قَدْ كَانَ صَاحِبَ هَذَا الْقَبْرِ جَوْهَرَةً مَكْنُونَةً قَدْ بَرَّاهَا اللهُ مِنْ شَرَفِ}[4]

{فَلَمْ يَكُنْ يَعْرِفُ الْأَنَامُ قِيْمَتَهُ[5] فَرَدَّهَا غَيْرَةً مِنْهُ إِلَى الصَّدَفِ}[6]

وله أيضًا رحمه الله:

أَقُولُ لِجَارَتِي وَالدَّمْعُ جَارِي وَلِي عَزْمُ الرَّحِيلِ مِنَ الدِّيَارِ

ذَرِينِي أَنْ أَسِيرَ فَلَا تَنُوحِي فَإِنَّ الشُّهْبَ أَشْرَفُهَا[7] السَّوَارِي

فَسَيْرُ السَّائِرِينَ إِلَى نَجَاحٍ وَحَالُ الْمُتْرَفِينَ إِلَى الْبَوَارِ

وَإِنِّي فِي الظَّلَامِ رَأَيْتُ ضَوْءًا كَأَنَّ اللَّيْلَ زُيِّنَ بِالنَّهَارِ

{وَيَأْتِينِي مِنَ الصَّنْعَاءِ بَرْقٌ يُذَكِّرُنِي بِهِ قُرْبُ الْمَزَارِ}[8]

وَكَيْفَ أَكُونُ لِلدِّيدَانِ طَعْمًا وَفَوْقَ الْفَرْقَدَيْنِ بَنَيْتُ دَارِي

أَأَرْضَى بِالْإِقَامَةِ فِي فُلَاةٍ وَأَرْبَعَةُ الْعَنَاصِرِ فِي جِوَارِي

إِلَى كَمْ آخُذُ الْحَيَّاتِ صَحْبِي إِلَى كَمْ أَجْعَلُ التِّنِّينَ جَارِي

---

١ غ، ف: {رعدهم فصداهم ظلام يا قلب}؛ وفي ح القافية لكلّ الشعر: {يا صاح}.
٢ ص، ج – {وله: قوم رقدوا فهم نيام يا قلب... ... سلام يا قلب}.
٣ ص، ج – {ولمّا دفن بظاهر حلب وجد على قبره مكتوب}.
٤ ح، ص، ج – {قد كان صاحب ... ... من شرف}.
٥ ح: {فلم تكن تعرف الأيّام قيمته}.
٦ ص، ج – {وله: قَوْمٌ رَقَدُوا فَهُمْ نِيَامٌ يَا قَلْبُ... ...فَرَدَّهَا غَيْرَةً مِنْهُ إِلَى الصَّدَفِ}.
٧ ح: أسبقها.
٨ ح – {وَيَأْتِينِي مِنَ الصَّنْعَاءِ بَرْقٌ – يُذَكِّرُنِي بِهِ قُرْبُ الْمَزَارِ}.

Bu ulvi ışıkla buluştuğumda fenâ makamına ererim de solumdan sağımı ayırt edemem.

Onların inkâr ettikleri ve kafalarını taştan taşa çarptıkları büyük bir sırrım var benim."

Şöyle bir şiiri vardır:

"Aşkın yolunu inkâr eden gelsin de ben kendimden duyduğumu haber vereyim ona.

Sıladan haber vereyim ona. Ölülerden sayılır, kim aşkı tatmamışsa."

Yine onun şöyle bir şiiri vardır:

"[Nefis], aşk âteşini kana kana içmekle puthanesini terk etti ve bir iştiyakla kadim köşkü için gözyaşı döktü.

Gizli olan, yüzünü açtı da aydınlandı nefsin sabahı. Eski yeni her şeyden soyutlandı.

Dikkatini yurduna yöneltti; ikâmetgâhını müşahede etti ki yıkılmış ve paramparça olmuş beden viranesi.

{Özlemi şarkı oldu, fezâda yankılandı. Yalçın tepeli bahareviydi dileği.}[1]

Durdu ve sordu bir ara. Cevabı sadasının yankısı verdi: "bir yolu yok vuslatın".

O zaman onunla buluştuğu yerde, artık mâzi olmuş ve dağılmış birliğin üstüne hal gözüyle üzülerek ağladı.

Sanki o, şimşek gibi parıltısı çakmış, sonra dürülüp sönüvermiş, sanki hiç parlamamış gibi."

{Yine onun şöyle bir şiiri vardır:

"Haberiniz var mı? Sizden sonra yok ettim ben gözümü ve gözyaşımı. Şimdi ne kendi, ne bir eseri var.

Korkup durmuştum ayrılığınız yüzünden mutsuz olurum diye. Ayrıldınız, mutsuz oldum; korkunun da bir faydası olmadı.

1 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.

إِذَا لَاقَيْتُ ذَاكَ الْضَّوْءَ أَفْنَى فَلَا أَدْرِي يَمِينِي مِنْ يَسَارِي
وَلِي سِرٌّ عَظِيمٌ أَنْكَرُوهُ يَدُقُّونَ الرُّؤُوسَ عَلَى الْجِدَارِ

وقال:

مَنْ أَنْكَرَ مَذْهَبَ الْهَوَى فَلْيَأْتِ أُنَبِّيهِ بِمَا سَمِعْتُهُ مِنْ ذَاتِي
أُنَبِّيهِ عَنِ الْحِمَى وَعَنْ سَاكِنِهِ مَنْ لَمْ يَذُقِ الْهَوَى مِنَ الْأَمْوَاتِ

وله رضي الله عنه:

خَلَعَتْ هَيَاكِلَهَا بِجَرْعَاءِ الْحِمَى وَصَبَّتْ لِمَغْنَاهَا الْقَدِيمِ تَشَوُّقَا
مَحْجُوبَةٌ سَفَرَتْ وَأَسْفَرَ صُبْحُهَا وَتَجَرَّدَتْ عَمَّا أَجَدَّ وَأَخْلَقَا
وَتَلَفَّتَتْ نَحْوَ الدِّيَارِ فَشَاهَدَتْ رَبْعًا عَفَا أَطْلَالُهُ فَتَمَزَّقَا
{وَغَدَتْ تُرَدِّدُ فِي الْفَضَاءِ حَنِينَهَا فَتَرُومُ مُرْتَبَعًا زَلُوقَ الْمُرْتَقَى}[1]
وَقَفَتْ تُسَائِلُهُ فَرَدَّ جَوَابَهَا رَجَعَ الصَّدَى «أَنْ لَا سَبِيلَ إِلَى اللِّقَا»
فَبَكَتْ بِعَيْنِ الْحَالِ مَعْهَدَ عَهْدِهَا أَسَفًا عَلَى شَمْلٍ مَضَى وَتَفَرَّقَا
فَكَأَنَّهَا أَضْوَتْ إِضَاءَةَ بَارِقٍ ثُمَّ انْطَوَى فَكَأَنَّهُ مَا أَبْرَقَا

{وله:

أَفْنَيْتُ بَعْدَكُمُ هَلْ عِنْدَكُمْ خَبَرُ طَرْفِي وَدَمْعِي فَلَا عَيْنٌ وَلَا أَثَرُ
قَدْ كُنْتُ أَحْذَرُ أَنْ أَشْقَى بِفِرْقَتِكُمْ فَقَدْ شَقِيتُ بِهَا لَمْ يَنْفَعِ الْحَذَرُ

١ ح – {وَغَدَتْ تُرَدِّدُ فِي الْفَضَاءِ... ... زَلُوقَ الْمُرْتَقَا}.

İnsan her gün yarınını umar, bekler; ama bundan önce durmaz, emekler durur onun için kader;

Kalp umut eder; oysa umutlar yalancıdır. Nefis oyalanır; oysa zamanda vardır ibretler."}[1]

Şiirinde şöyle demiştir:

"Dostum! Ünsiyet, insanlardan ayrılmakla olur. O halde hazret-i kudste yerleşerek ebedi ol ki,

Ölümsüz yaşayasın, yok olmaksızın bâkî kalasın, manaya katılasın, duyudan ayrılasın.

Ve vardığın makam nedeniyle felekler gıpta etsin sana. Bir nur doğsun senden, güneş küresi misali.

İşte sen bu anlamsın, sendedir onun varlığı, sendedir bütün mahlûkât, arş ve kürsî."

Yine onun şöyle bir şiiri vardır:

"Medyen suyuna vardığımızda susuzluğumuzu gidermek için su içtik ilâhî sırrın pınarından

Şerefli bir mahalleye misafir olduk ki evleri mukaddestir; ne Hind vardır orada ne de Alvâ.

Bize uzaktan bir ateş göründü, tutuştu. Orada sevdiğimiz ve aşık olduğumuz zâtı bulduk.

{O, bize içirdi ve bizi diriltti de canlarımız ihya oldu, kendisini tazîm etmek afv olan bir meyden sarhoş olduk."}[2]

Şu da onun bir şiiridir:

{"Her sabah ve her işrakta size ağlıyorum dökerek hasret yaşı}[3]

Aşkın yılanı ciğerimi sokmuş. Ne doktoru var; ne de muskacısı.

Sadece kendisine tutkun olduğum sevgilim, benim afsunum ve panzehirim."

1 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.
2 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.
3 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.

اَلْمَرْءُ فِي كُلِّ يَوْمٍ يَرْتَجِي غَدَهُ وَدُونَ ذَلِكَ يَحْبُو لَهُ الْقَدَرُ
اَلْقَلْبُ يَأْمَلُ وَالْآمَالُ كَاذِبَةٌ وَالنَّفْسُ تَلْهُو وَفِي الْأَيَّامِ مُعْتَبَرُ}[1]

وقال:

خَلِيلَيَّ إِنَّ الْأُنْسَ فِي فِرْقَةِ الْإِنْسِ فَكُنْ أَبَدًا مَا عِشْتَ فِي حَضْرَةِ الْقُدْسِ
تَعِيشُ بِلَا مَوْتٍ وَتَبْقَى بِلَا فَنَى وَتَلْحَقُ بِالْمَعْنَى وَتَنْأَى عَنِ الْحِسّ
وَتَغْبَطُكَ الْأَفْلَاكُ فِيمَا أَتَيْتَهُ وَيُشْرِقُ نُورٌ مِنْكَ دَائِرَةُ الشَّمْسِ
فَأَنْتَ هُوَ الْمَعْنَى وَفِيكَ وُجُودُهُ وَفِيكَ جَمِيعُ الْخَلْقِ وَالْعَرْشِ وَالْكُرْسِي

وله:

وَلَمَّا وَرَدْنَا مَاءَ مَدْيَنَ نَسْتَقِي عَلَى ظَمَأٍ مِنَّا إِلَى مَوْقِفِ النَّجْوَى
نَزَلْنَا عَلَى حَيٍّ كِرَامٍ بُيُوتُهُمْ مُقَدَّسَةٌ لَا هِنْدَ فِيهَا وَلَا عَلْوَى
وَلَاحَتْ لَنَا نَارٌ عَلَى الْبُعْدِ أُضْرِمَتْ وَجَدْنَا عَلَيْهَا مَنْ نُحِبُّ وَمَنْ نَهْوَى
{سَقَانَا فَحَيَّانَا فَأَحْيَا نُفُوسَنَا وَأَسْكَرَنَا مِنْ رَاحِ إِجْلَالُهُ الْعَفْوَا}[2]

وله:

{بِكُلِّ صُبْحٍ وَكُلِّ إِشْرَاقٍ أَبْكِي عَلَيْكُمْ بِدَمْعٍ مُشْتَاقِ}[3]
قَدْ لَسَعَتْ حَيَّةُ الْهَوَى كَبِدِي فَلَا طَبِيبَ لَهَا وَلَا رَاقِي
إِلَّا الْحَبِيبُ الَّذِي شُغِفْتُ بِهِ فَإِنَّهُ رُقْيَتِي وَتِرْيَاقِي

١ ح – {وله: أَفْنَيْتُ بَعْدَكُمْ... ...وَفِي الْأَيَّامِ مُعْتَبَرُ}.
٢ ح – {سَقَانَا فَحَيَّانَا فَأَحْيَا نُفُوسَنَا – وَأَسْكَرَنَا مِنْ رَاحِ إِجْلَالُهُ عَفْوَا}.
٣ ح – {بِكُلِّ صُبْحٍ وَكُلِّ إِشْرَاقٍ – أَبْكِي عَلَيْكُمْ بِدَمْعٍ مُشْتَاقِ}.

Allah ona rahmet etsin, şu şiir onundur:

"Aşk nübüvvetinin âyetleri benimle ortaya çıktı; benden önce gizlenmişti, yayıldı benim zamanımda.

Benim yüreğimdir [anlatılan], gök özleminden yarılıp, gözyaşından yıldızlar saçıldığında."

Allah ona rahmet etsin, şu şiir de onundur:

"Ey dostum, görmedin mi ortaya çıkan alev huzmelerini? Kalpleri yakmış, sonra gizlenmiştir...

Bunların özlemi için sevinçle uçtuk. Gizlendiği zaman görünmüş, parlamış, yüzünü çevirmiş ve sır olmuştur."

Allah mertebesini âli kılsın, şu şiir de onundur.

"Ezel sabahı sevginizin saflığına yemin olsun; aşkınızdan başkasına kaymadı ayağım.

Sevginiz etime ve kanıma karışmış. İlişkiyi kesmem, vuslatımdır; varlığımdadır benim yokluğum."

{Şöyle demiştir:

"Kulların ruhları onun veçhiyle huzur bulur da ad verilir buna: "ruhların neşesi"

Sakın kandil isteme. Geceleyin onunla vuslat, seni kandilden kılar müstağni."

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun, şu da onun bir şiiridir:

"Ilık baharın bahçesinde içtik de kan kızılı şarap yüzünden sâkiyle münakaşa ettik.

Şarabı içtiğimizde ve şarap hareket edip sırların mevzisine sereyan ettiğinde "geri dur" dedim;

Çünkü şarabın ışıltısına yansımasından ve böylece meclis dostlarımın gizli sırrıma vakıf olmasından korkarım."}[1]

1 Hamidiye, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır; ancak sıralamalar farklıdır. Ayasofya ve Yeni Cami nüshasında yoktur.

وله رحمه الله:

آيَاتُ نُبُوَّةِ الْهَوَى بِي ظَهَرَتْ قَبْلِي كُتِمَتْ وَفِي زَمَاني اشْتَهَرَتْ
هَذِي كَبِدِي إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ شَوْقًا وَكَوَاكِبُ الدُّمُوعِ انْتَثَرَتْ

وله أيضًا رحمه الله:

يَا صَاحِ أَمَا رَأَيْتُ شُهْبًا ظَهَرَتْ قَدْ أَحْرَقَتِ الْقُلُوبَ ثُمَّ اسْتَتَرَتْ
طِرْنَا طَرَبًا لِشَوْقِهَا حِينَ سَرَتْ بَانَتْ وَأَضَاءَتْ وَتَوَلَّتْ وَسَرَتْ

وله أعلى الله رتبته:

أَقْسَمْتُ بِصَفْوِ حُبِّكُمْ فِي الْقِدَمِ مَا زَلَّ إِلَى غَيْرِ هَوَاكُمْ قَدَمِي
قَدْ أَمْزَجَ حُبُّكُمْ بِلَحْمِي وَدَمِي قَطْعِي صِلَتِي وَفِي وُجُودِي عَدَمِي

{وقال:

تَرْتَاحُ أَرْوَاحُ الْعِبَادِ لِوَجْهِهَا حَتَّى تُسَمَّى رَاحَةَ الْأَرْوَاحِ
لَا تَطْلُبِ الْمِصْبَاحَ إِنَّ لِقَاءَهَا بِاللَّيْلِ يُغْنِيكَ عَنِ الْمِصْبَاحِ

وله أيضًا رحمة الله عليه:

شَرِبْنَا عَلَى رَوْضِ الرَّبِيعِ الْمُهَفْهَفِ فَجَادَلْنَا السَّاقِي بِصَهْبَاءَ قَرْقَفِ
فَلَمَّا شَرِبْنَاهَا وَدَبَّ دَبِيبُهَا عَلَى مَوْضِعِ الْأَسْرَارِ قُلْتُ لَهَا قِفِي
مَخَافَةَ أَنْ يَسْطُوَ عَلَى شُعَاعِهَا فَيَظْهَرَ جُلَّاسِي عَلَى سِرِّيَ الْخَفِي}[1]

١ ص، ج – {وقال: تَرْتَاحُ أَرْوَاحُ الْعِبَادِ... ...عَلَى سِرِّيَ الْخَفِي}، ويختلف ترتيب الشعرين بين آخر النسخ.

{Şiirinde şöyle demiştir:

"Tümsekler yeşillendikçe, koktukça pelinler; bulutlar yağdırdıkça, salındıkça hurmalıklar

Açtıkça çiçekler ve estikçe rüzgarlar, ruh hep vuslatını özler."}[1]

{Şiirinde şöyle söylemiştir:

"Uzun zamandır ihtimam gösterdiğin bir sırrın göründü; bir sabah aydınlandı ki sen onun karanlığı idin.

Gaybının sırrına kalbin perdesisin sen. Sen olmasaydın, üzerine mührü basılmazdı kalbin."

Şu şiir de onundur:

"Benim sözüm yıllanmış sonra durulmuş bir şaraptır. Oysa konuşanların bazı sözleri meyve suyundan ibarettir.

Bir gün zihnimin şahini göklere yükseldiğinde, sokak serçelerinin cıvıltısı duyulmaz elbette."}[2]

{Yine şu şiir de onundur -Allah ona rahmet etsin-.

"Nimetleri kazan! Çünkü tükeniyor ömrün. Dünyayı ganimet bil, çünkü değildir ebedî.

Bir lezzete kavuştuysan onunla yürü. Hiçe sayanlar alıkoymasın, aşkından seni.

Sabah şarabını akşam şarabıyla buluştur! Zira dünyan ancak tek bir günden ibarettir, değişip duran,

Oysa düşmanın bahçelerde devamlı içer. Tehdit eden alıkoyarsa seni sen olursun pişman!

Bak! Kaç millet helak oldu, kaç yurt terkedilmiş bomboş kaldı! Kaç mescit harap oldu! Kaç ömür iç çekişlerle hatıra oldu!

Kaç nebi ezelden bir şeriat getirdi! Kaç kişi nebiye salat ü selam etti, Tanrı'ya kulluk etti!"}[3]

1 Ayasofya, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
2 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.
3 Hamidiye nüshasında vardır. Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında yoktur.

{وقال:

مَا اعْشَوْشَبَتِ الرُّبَا وَفَاحَ الشِّيحُ وَاثْعَنْجَرَتِ السُّحُبُ وَلَاحَتْ بُوحُ
أَوْ أَزْهَرَتِ الزَّهْرُ وَهَبَّتْ رِيحٌ إِلَّا وَصَبَتْ إِلَى لِقَاكَ الرُّوحُ}[1]

{وقال:

بَدا لَكَ سِرٌّ طالَ عَنكَ اِهتِمَامُهُ وَلَاحَ صَبَاحٌ كُنْتَ أَنْتَ ظَلَامُهُ
وَأَنْتَ حِجَابُ الْقَلبِ عَنْ سِرِّ غَيْبِهِ وَلَوْلَاكَ لَمْ يَطْبَع عَلَيهِ خِتَامُهُ

وله:

كَلَامِي عَقَارٌ عَتَقْتُ ثُمَّ رَوَّقْتُ وَبَعْضُ كَلَامِ الْقَائِلِينَ عَصِيرُ
إِذَا بَزَغَتْ يَوْمًا بُزَاةُ خَوَاطِرِي فَمَا لِعَصَافِيرِ الطَّرِيقِ صَفِيرُ}[2]

أيضًا له رحمة الله عليه:

{فُزْ بِالنَّعِيمِ فَإِنَّ عُمْرَكَ يَنْفَدُ وَتَغَنَّم الدُّنْيَا فَلَيْسَ مُخَلَّدُ
وَإِذَا ظَفِرْتَ بِلَذَّةٍ فَانْهَضْ بِهَا لَا يَمْنَعْكَ عَنْ هَوَاكَ مُفَنِّدُ
وَصِلِ الصَّبُوحَ مَعَ الْغَبُوقِ فَإِنَّمَا دُنْيَاكَ يَوْمٌ وَاحِدٌ يَتَرَدَّدُ
وَعَدُوُّكَ يَشْرَبُ فِي الْجَنَانِ مُدَامَةً وَلَتَنْدَمَنَّ إِذَا نَهَاكَ الْمُوعِدُ
كَمْ أُمَّةٍ هَلَكَتْ وَدَارٍ عَطَلَتْ وَمَسَاجِدَ خَرِبَتْ وَعُمْرٍ مُنَهَّدِ
وَكَمْ نَبِيٍّ قَدْ أَتَى بِشَرِيعَةٍ قِدَمًا وَكَمْ صَلُّوا لَهُ وَتَعَبَّدُوا}[3]

---

١ ح، ج – {وقال: مَا اعْشَوْشَبَتِ الرُّبَى... ...إِلَى لِقَاكَ الرُّوحُ}.
٢ ح، ص، ج – {وقال: بَدَا لَكَ سِرٌّ... ...الطَّرِيقِ صَفِيرُ}.
٣ ص، ج، غ، ف – {فُزْ بِالنَّعِيمِ... ...وَكَمْ صَلُّوا لَهُ وَتَعَبَّدُوا}.

Onun güzel kelimelerinden bazıları şunlardır -Allah Teâlâ bizi salih dualarına ortak kılsın-:

"İlliyyîn perdelerinin harikalarıyla neşelenmeyen gafillerdendir. Âlemlerin rabbinin sofrasından tatmayan kaybedenlerdendir. Mukarreblerin nurlarının ışıklarının lezzetinden lezzetlenmeyen mahrum kalanlardandır."

"Sen nefsini bedeninin zorunlu ihtiyaçlarından daha fazlasıyla meşgul olmaktan alıkoyduğunda ve ilimle kemale erdirmek istediğinde birçok fazilet ortaya çıkar. Tesbihler ve virdler yap, kötü düşünceleri bir tarafa bırak, güzel düşünceleri uygula. Kötü düşüncelere öncelikle son verdiğinde onlardan kurtulursun aksi takdirde seni uygun olmayan şeylere çağırırlar."

"Ahiret hali hakkında duayı artır, Allah Teâlâ'dan seninle ebedî kalacak olan şeyi iste, yoksa kaybolup gidecek olanı değil."

"Düşünmeden konuşma, birkaç kere düşünceni tekrar et, sonra konuş. Eğer konuşmanla salih kimselerden isen, susmakla neredeyse mukarrebinden bir melek haline gelirsin."

{Allah onun rütbesini yüce kılsın. Ona nispet edilen şiirlerden bir kaçı şöyledir, lakin bunları ben tahkik edemedim:

"Eğer bedeniniz kimin için bir araya toplandığını bilseydi ayağa kalkar, raks eder, kanat çırpar ve gönenirdi.

Şarap, eğer kendisini kimin içtiğini bilseydi kendisini içene boyun eğer ve dua ederdi."

Onun -Allah Teâlâ onu, mertebesini desteklesin- Farsça şöyle bir şiiri vardır:

"Ben bir müddet taklit ile kendimi bildim, kendimi beğendim.

Ben kendimi görememiş, kendimi tanıyamamıştım. Sadece adımı işitmiştim.

Ben o vakitler kendimde idim ama asıl kendi varlığımı sezememiş, anlayamamıştım.

Ne zaman ki kendimden çıktım, işte o zaman kendimi gördüm, kendimi buldum.}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur. Farsça rubaî, aynıyla Celâleddin er-Rûmî'nin *Divân-ı Kebîr*'inde mevcuttur.

ومن لطائف كلماته أشركنا الله تعالى في صالح دعواته:

من لم يبتهج بأعاجيب سرادقات العلّيّين فهو من الغافلين، ومن لم يذق مائدة ربّ العالمين فهو من الخاسرين، ومن لم يتلذّذ بلذّة أشعّة أنوار المقرّبين فهو من المحرومين.

وقال: إذا ضبطت نفسك عن الاشتغال بالزائد على مهمّ بدنِك الضروري واستكملت بالعلم أثبتّ على كثير من الفضائل. وعليك بالتسابيح والأوراد، واقطع الخواطر الرديئة، وأنفذ الخواطر الجيّدة؛ والخواطر الرديئة إذا قطعتها أوّلًا نجوتَ منها وإلا تنادي بك إلى ما لا يلائم.

وقال: أكثر الدعاء في أمر الآخرة واسأل الله تعالى ما يبقى معك أبدًا لا ما يزول.

وقال: لا تتكلّم قبل الفكر فكّر مرارًا ثم قل، فإن كنت بنطقك صائرًا من الصالحين فيوشك أن تصير بالصمت ملكًا من المقرّبين.

{وممّا ينسب إليه أعلى الله رتبته، ولم أتحقّق ذلك:

لَوْ تَعْلَمُ دَارُكُمْ لِمَنْ قَدْ جُمِعَتْ قَامَتْ رَقَصَتْ وَصَفَّقَتْ وَاسْتَمْتَعَتْ

وَالْقَهْوَةُ لَوْ تَعْلَمُ مَنْ يَشْرَبُهَا كَانَتْ خَضَعَتْ لِشَارِبِهَا وَدَعَتْ

وله أيّده الله تعالى رتبته فارسية:

يك چند به تقليد گزيدم خود را ناديده همي نام شنيدم خود را

در خود بودم زان نسزيدم خود را از خود چو برون شدم بديدم خود را}[1]

---

١ ح، ص، ج – {وممّا ينسب إليه أعلى... ...بديدم خود را}. الرباعي بالفارسية أيضًا موجود في الديوان الكبير لجلال الدين الرومي.

Şöyle demiştir:

"Kendi halini beğenme. Çünkü sana karşılıksız veren, gücü sonlu olan değildir. Kur'ân'ı sanki sadece senin halin için indirilmiş gibi oku. Bu hasletleri kendinde topla ki kurtulanlardan olasın."

"Sûfî, kendisinde değerli melekelerin toplandığı kimsedir. Tasavvuf ise bunun bir ıstılahıdır."

"Nasıl ki mahlûkatın güçleri seni yaratmaktan acizse seni doğru yola ulaştırmanın hakkını vermekten de acizdir. Bilakis her şeyi veren; onu yaratır, sonra doğruya yönlendirir. Onun kudreti seni yaratır ve onun kelamı seni doğru yola yönlendirir."

"İbarelerin farklılıkları seni oyalamasın. Çünkü kıyamet gününde kabirlerin içindekiler çıkarıldığında ve insanoğlu, Allah'ın arasatında hazır bulunduğunda her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu, ibarelerin katili ve işaret kılıçlarının kurbanı olarak ve bunların kanları ve yaraları üzerinde olarak cesetlerinden diriltilirler. Manalardan gafil olmuşlar ve bu nedenle binaları zayi etmişlerdir."

"Hakikat, burçlardan görünüşünün çoğalmasıyla çoğalmayan tek bir güneş gibidir. Sokaklar çok, yollar çetin ve kolay iken şehir dediğin tektir."

{Kişi, büyük bir çaba göstermedikçe marifetlerin ve yüce mükâşefelerin ehli olamaz.

Çağımızda bir grup ortaya çıktı ki mütehayyilenin kendileriyle alay eden şakalarını}[1] mükâşefe zannediyorlar." [Üstat Sühreverdî], bununla, haşhaş kullanan kimsenin kendisinde bulduğu hayalleri kastetmektedir.

{Şöyle bir şiir söylemiştir:

"Beni ölmüş görüp de üzüntü içinde olduğumu düşünerek bana ağlayan dostlarıma şunu söyleyin:

Benim ölü olduğumu sanmayın asla! Ölü olan ben değilim, And olsun Allah'a!

1 Ayasofya, Yeni Cami Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, nüshasında yoktur.

وقال: لا تعجب بشيء من حالاتك، فإنّ الواهب غير متناهي القوّة، وعليك بقراءة القرآن كأنّه ما أنزل إلا في شأنك فقط، واجمع هذه الخصال في نفسك فتكون من المفلحين.

وقال: الصوفي هو الذي أجمع فيه الملكات الشريفة والتصوّف اصطلاح عن هذه.

وقال: كما قصّرتْ قوى الخلائق من إيجادك قصّرتْ عن إعطاء حقّ إرشادك بل هو الذي أعطى كلّ شيء خلقه ثم هدى، قدرته أوجدتك، وكلمته أرشدتك.

وقال: لا يلعبنّ بك اختلاف العبارات، فإنّه إذا بُعثر ما في القبور، وأُحضر البشر في عرصة الله تعالى يوم القيامة، لعلّ من كلّ ألف تسعمئة وتسع وتسعون يبعثون من أجداثهم وهم قتلى من العبارات وذبائح سيوف الإشارات وعليهم دماؤها وجروحها، غفلوا عن المعاني فضيّعوا المباني.

وقال: الحقيقة شمس واحدة لا يتعدّد بتعدّد مظاهرها من البروج؛ المدينة واحدة، والدروب كثيرة، والطرق عسيرة يسيرة.

{وقال: إنّ الرجل لا يصير أهلًا للمعارف والمكاشفات العظيمة إلا بتعب عظيم.

وقال: وقد ظهر في زماننا جماعة يظنّون دعابة المخيّلة إذا استهزأت}[1] بهم مكاشفة. يريد بذلك الخيالات التي يجدها من يأكل الحشيش.

{وقال شعر:

قُلْ لِأَصْحَابٍ رَأَوْنِي مَيِّتًا ... فَبَكَوْنِي إِذْ رَأَوْنِي حَزَنَا

لَا تَظُنُّونِي بِأَنِّي مَيِّتٌ ... لَيْسَ ذَا الْمَيِّتُ وَالله أَنَا

---

١ ح – {وقال: إنّ الرجل لا يصير... ...إذا استهزأت}.

Ben bir serçeyim, bu [beden] ise kafesimdir. Kafesten uçtum da beden; içi boşaldı ve yalnız kaldı rehin olarak [dünyada]

Ben, şimdi, avazım çıktığınca cıvıldıyorum ve neşeyle apaçık bir şekilde Allah'ı görüyorum.

İmdi Hakk'ı apaçık Hakk olarak görebilmeniz için, nefisleri bedenlerinden çıkartın."}[1]

Onun sözlerinden bazıları şöyledir:

Hikmete girişin başı dünyadan soyutlanmaktır. Ortası ilâhî nurları müşahade etmektir. Sonuna gelince; hikmetin sonu yoktur.

Kategorileri anlattıktan sonra şöyle söylemiştir: Hikmetin, ruhanî durumlar ve yöntemlerin bilgileri hakkında salt bir düşünce olmaktan bunların müşahedesine nasıl intikal ettiğini hatırla. Sonra soyutlanmayı ve erdemli ümmetlerin doğruluğuna tanıklık ettiği derin bilgileri kabul et. Oysa Meşşâî tayfasının gelip, gerçekte hikmet olması bakımından zaman ve sahiplik kategorilerine benzeyen durumlar üzerine özet yapmalarına dek aslında hikmetin yörüngesi ve hakîmlerin dayanağı bunun üzerineydi. Gidiş de bunun üzerineydi. Hâlbuki bu çağda melekût nurlarını müşahede etmek kesintiye uğramıştır; öyle ki hikmete mensup kabul edilen kimseler, onu bilememektedirler. Oysa ben, ey kardeşlerim! Kesin olarak biliyorum ki Hakkın münadisi hakikatlerin zuhuruna çağırdığı zaman, boşuna meşgul eden bu çelişik sözler silinip gidecektir. Kalırsa da sadece hikmete yeni başlayan müptedilerin alıştırmalarındaki cedelî tartışmalarda kalacak ve esas ve ana hikmet geri gelecektir. Çünkü gücün sahibi, parlaklığın zâtıdır ki uyardığı zaman doğru söylemiş ve vadettiği zaman gerçekleştirmiştir."

Bu sözünden sonra şöyle söylemiştir: "Siyahlık ile beyazlık arasında sonsuz sayıda türler vardır. İnsanların, eski filozofların seyrü sülük, melekûtun nurunu müşahede ilimleri, arınma ve soyutlanmanın sırları, hakkın yüceliğini mütalaaya yönelmeye devam gibi yollarını ortadan kaldırmak için içine düştükleri hevesler de bunun gibidir. Ne zaman ki filozofların bu yollarını terk etmişlerse Allah onlara bu hevesleri musallat etmiştir. Görmez misin ki bu hevesler nasıl da kalpleri katılaştırıyor, vakti zayi ediyor ve fikirleri karmakarışık hale getiriyor.

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında yoktur.

أَنَا عُصْفُورٌ وَهَذَا قَفَصِي طِرْتُ مِنْهُ فَتَخَلَّى رَهَنَا

وَأَنَا الْيَوْمَ أُناجِي مَلَأً وَأَرَى اللهَ عَيَانًا بِهَنَا

فَاخْلَعُوا الْأَنفُسَ عَنْ أَجْسَادِهَا لِتَرَوْنَ الْحَقّ حَقًّا بَيِّنَا}[1]

وقال: أوّل الشروع في الحكمة الانسلاخ عن الدنيا، وأوسطه مشاهدة الأنوار الإلهية، وآخره لا نهاية له.

وقال عقيب ذكر المقولات: اذكر كيف انتقلت الحكمة من النظر في أمور الروحانيات ومعرفة الطرائق إلى مشاهدتها؛ وسلّم الخلع والعلوم العميقة التي تشهد بصحّتها الأمم الفاضلة، وعليها كان مدار الحكمة واعتماد الحكماء إلى ما فعل شيعة المشّائين من الاختصار على أمور تشبه مقولة متى والجدة بحيث صارت التي هي بالحقيقة حكمة، وكان عليها السير، وشهود أنوار الملكوت منقطعة لا يعرفها المنتسبون إلى الحكمة في هذه الأزمنة، وإنّي لأعلم يا إخواني أنّه إذا نادى المنادي الحقّ بظهور الحقائق تنطمس هذه الأقاويل الناقضة الشاغلة، وإن بقيت تبقى في المواقف الجدلية في رياضات المبتدئين، وتعود الحكمة الرئيسة، فإنّ صاحب الزورة ذات الألق؛ إذا أنذر صدق، وإذا وعد حقّق.

وقال بعد قوله: بين السواد والبياض أنواع غير متناهية، فمثل هذه هوسات وقعوا فيها لتضييع طرائق الحكماء الأقدمين من السلوك وعلوم المشاهدة لأنوار الملكوت وأسرار الخلع والتجريد ودوام الانصباب إلى مطالعة جلال الحقّ. فلمّا تركوا سلّط الله عليهم هذه الهوسات، أما تراها كيف تقسي القلب وتضيع الوقت وتشوش الفكرة؟

---

١ ح، ص، ج – {وقال شعر: قُلْ لِأَصْحَابٍ رَأَوْنِي مَيِّتًا... ...لِتَرَوْنَ الْحَقّ حَقًّا بَيِّنَا}.

Bunlarda hiçbir fayda yoktur. Bununla beraber gizli ilimlere sahip kimselerin mertebesine yükselmek amacıyla sülûk yoluna girmiş kimsenin işin başında tabiatını bileyip keskinleştirmesi için bunlar hakkında düşünmesi mümkündür. Bunlarla yetinmeye, onlara kısılıp kalmaya gelince bu cehalet ve hüsrandan başka bir şey değildir. Eğer bana inanmıyorsan eskilerin sembolleri hakkında akıl yürüt. Eflâtun'un ve Hermes'in kitapları hakkında düşün ki onların zaman ve sahiplik kategorilerinden daha değerli ilimleri olduğunu öğrenesin."

Meşşâîler'in görüşüne göre feleklerin hareketlerdeki amacını zikrettikten sonra şöyle demiştir. "Sana gelince eğer sen, yorulmadan ve Kuds hazretine yaklaştıran işlere ısrarla devam etmeden metafizikçi bir âlim olmak istiyorsan imkânsıza ya da imkânsıza benzer bir duruma karar vermişsin demektir. Hâlbuki insanlar batılı talep etmek için son derece büyük bir gayretle çaba gösteriyorlar. Yine çeşitli dinlerin rahipleri ve zahitleri, şerefli bir amaç için değil bilakis düşük amaçlar için bazen meşakkatli işleri yapıyorlar ve alışıldık şeyleri terk ediyorlar. O halde hikmet talibi için en çirkin şey, çaba göstermemesi ve yolları talep etmemesidir. Çünkü talep edersen ve çaba gösterirsen uzun zaman beklemeden nuranî parıltılar sana gelecek ve sâbit ilâhî sekineye ve eğer bir mürşidin varsa bunun ötesine yükseleceksin. Gözlerin kamaştığı mülke (et-tâmise) yükselmek kolay değilse de en azından ışıklı mülke (el-burûk) yükselirsin."

"Eğer ciddiyet sahibi biri isen şunu aklından geçirmeyesin: 'Bu kirli harabede (beden) rahat içinde yaşamaktan hoşnut olarak tabiatın döşeğine yaslanır, ayaklarını uzatarak şöyle dersin: hakiki ilimlerin yarısını kuşattım ve nefsimin de üzerimde bir hakkı var. Hem nasıl olmasın ki akranlarıma şu kadar fark atmışım.' Bu, kendisi üzerine devam eden kimseyi asla iflah etmemiş bir düşüncedir."

"Bu ilimlerin hepsi safirdir, seni gafillerin uykusundan uyandıran bir elçidir. Seni helak eden şeyin içine batman için yaratılmadın, uyan ey miskin! Bir kuvvetle rahatını boz. Yüce Allah'ın içinde bulunan düşmanlarını reddet. Gözlerin kamaştığı makama yüksel. Umulur ki gözetleme yerinde rabbini görürsün."

وليس فيها طائل، بل يجوز النظر فيها لتشحيذ الطبع في أوائل أمر السالك ليرتقي إلى أهلية العلوم الخفيّة، أمّا الاقتصار عليها فهو جهل وخسارة، وإن لم تصدّقني ففكّر في رموز الأقدمين، وتأمّل كتب أفلاطن وهرمس لتعلم أنّ لهم علومًا أشرف من مقولة متى والملك.

وقال بعد أن ذكر غرض الأفلاك في الحركات على رأي المشّائيين: وأمّا أنت إن أردت أن تكون عالمًا إلهيًا من دون أن تتعب وتواظب على الأمور المقرّبة إلى القدس فقد حدّثتَ نفسك بالممتنع أو شبيه الممتنع، والناس يجتهدون في طلب باطل غاية الاجتهاد، وأيضًا رهابين الأمم وزهّادهم قد يرتكبون الأمور الشاقّة ويتركون المألوفات لا لغرض شريف بل لمطالب خسيسة، فقبيح بطالب الحكمة أن لا يجتهد ولا يطلب الطرق، فإن طلبت واجتهدت لا تلبث زمانًا طويلًا إلا وتأتيك البارقة النورانية وسترتقي إلى السكينة الإلهية الثابتة فما فوقها إن كان لك مرشد، وإن لم يتيسّر الارتقاء إلى الملكة الطامسة، فلا أقلّ من ملكة البروق.

وقال: لا تحدّث نفسك إن كنت امرأ ذا جدّ بأن تتّكئ على سرير الطبع راضيًا برغد عيشة في هذه الخربة القذرة، وتمدّ رجليك وتقول: قد أحطت من العلوم الحقيقية بشطرها، ولنفسي عليّ حقّ، كيف وقد فزت قصب السبق على أقراني، إنّ هذه خطرة ما أفلح من دام عليها قطّ.

وقال: كلّ هذه العلوم صفير سفير يستيقظك عن رقدة الغافلين، وما خلقت لتنغمس في مهلك، انتبه يا مسكين! وانزعج بقوّة وارفض أعداء الله تعالى فيك، واصعد إلى الطامسين، لعلّك ترى ربّك بالمرصاد.

"Bugünün az da olsa dününden daha hayırlı olsun. Aksi takdirde kaybedenlerden olursun. Sonuçları sana ağırlık veren şeyleri terk etmek sûretiyle sırrını canlandır. Öleceğini ve yüce Allah'a gideceğini her gün tekrar tekrar hatırla. Kanunu koru ki o da seni korusun. Bugünün işini yarına bırakma. Çünkü her gün, kendi meşgalesiyle birlikte gelir. Böylece sen ona asla yetişemezsin."

"Azimet sahibi ol. Çünkü insanların azimeti, sebepleri harekete geçirir.

"Hakkın kapısına tutunmuş bir topluluk vardır ki sebeplerin hırpalaması onları meşgul etmez ve belalardan tedirgin olmazlar. Çünkü belâ, Allah'ın yoludur ki üzerinden nice erler geçmiştir. Eğer bu yolu tutarsan üzerinde onların birçok eserini görürsün ve onların haberlerini öğrenirsin. Musibet yağmurlarının isabet etmediği yer, başarı filizinin yeşermesini reddeder."

"Açlık ve uykusuzluk ne güzel dosttur! Bunlar Allah'ın düşmanlarını vesilelerinden koparmak sûretiyle güçlerinden düşürür. İşrakı isteyen işrakın parlaması için hazırlanır. Fakirlik, Allah'ın kendisiyle sıddıkları yüksek derecelere doğru sevk ettiği kırbacıdır."

"Ey apaçık nutukla mükellef olan! Emredildiğin gibi sabret. Zikri ikâme et. Öyle ki hiç kimse seni ondan uzaklaştıramasın. Allah kâfirleri ansızın helak edecektir. Kuşkusuz yüce Allah bütün nefisleri görüp gözetendir, kullarının haklarını tam olarak verir."

{"Her şarabın sarhoş ettiği kimseler var. Her denizin boğulanları var. Güneşin nurundan koparılıp karanlıklarda kalan şaşkın ile güneşe çok yakınlığı nedeniyle güneşin nurunun kendisini boğduğu şaşkın arasında nice şaşkınlar var.}[1]

"Allah Teâlâ'ya sevgi ile ibadet etmek ona korkarak ibadet etmekten daha iyidir. Çünkü korkutmakla kulluk, alçakların dinidir."

"Kendin için çabala. Çünkü aracıya muhtaç olan, kuşkusuz küçük düşmüş demektir."

"Ey insan! Nefsin duyularını mümkün olan şeylerin en değerlisiyle beze! Duyularını eşyanın murdarlıklarından temizle. Çünkü içeriklerin en doğrusu, duyuların tasavvurudur."

1 Ayasofya, Yeni Cami, Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.

وقال: وليكن يومك خيرًا من أمسك ولو بقليل، وإلا فأنت من الخاسرين، روّح سرّك بترك ما ثقلت عليك تبعاته، اذكر موتك وقدومك على الله عزّ وجلّ في كلّ يوم مرارًا، احفظ الناموس ليحفظك، لا تؤخّر إلى غد شغل يومك، فإنّ كلّ يوم آت بمشاغله ولعلّك لن تلحقه.

وقال: كن ذا عزيمة، فإنّ عزائم الرجال تحرّك الأسباب.

وقال: وبباب الحقّ قوم لا تشغلهم صدمات الأسباب، ولا يجزعون من البلاء، فإنّ البلاء صراط الله به عبرت قوافل الرجال، ولو سلكته لوجدت عليه آثارهم وتعرّفت منه أخبارهم، فكلّ أرض لم يصبها صيّب من المصائب أبت أن تنبت نبت النجاح.

وقال: نعم الرفيقان الجوع والسهر يضعفان أعداء الله من القوى بعقر مطاياها، ويعدّ المستشرق لسناء الإشراق، الفقر سوط الله به ساق الصدّيقين إلى فواضل الدرجات.

وقال: يا من كلِف بالنطق المبين! صبرًا على ما أمرت به، أقم الذكر، فلن يصدّك عنه أحد، وسيهلك الله الكافرين بغتة، إنّ الله تعالى هو القائم على النفوس يستوفي الحقوق للعباد.

{وقال: لكلّ قهوة سكارى، ولكلّ بحر مغرقون، كم بين حائر في الظلمات زحزح عن نور الشمس وبين حائر أغرقه نورها في قربها الأقرب.}[1]

وقال: أن تعبد الله تعالى حبًّا خير من أن تعبده خوفًا، فإنّ التعبّد بالتخويف دين اللئام.

وقال: اعمل لنفسك فلقد ذلّ من أحوج إلى الشفيع.

وقال: نقّش مداركها أيّها الإنسان بأفضل ما يمكن ونزّهها عن خبيثات الأمور، فإنّ قيم الموادّ تصوّرها.

---

١ ح – {وقال: لكلّ قهوة سكارى... ...في قربها الأقرب}.

"Çirkin düşünceleri koyverme, yoksa ağu gibi akar. Kötü düşüncelerin gücü seni zayıf bırakmasın diye onları zayıfken def et gitsin. Büyük şeyler gelip seni bulmadan küçük şeylere yetişip sen tedbir al. Ey uyanık bir kalple çokça tefekkür eden insan! Yola gir. Sen nura kanmışken yüceltme durağında dur. Yitip giden gücünüzü ganimet bilip değerlendiriniz."

"Ey kendisine en yakın olanı yitiren kimse! Şeylerin en uzağı hakkındaki uzaklığın nedir? En yakının yakınında her şeyi yaratanı talep et, her ne kadar güç ve şeref bakımından yücelerin en yücesinde olsa da... Ey geride kalan kimse! Senin tembellik edip sallanman sebebiyle Allah'ın emri de tatil olup duracak değildir. Fakat sen faziletlerden soyunmuş olarak kalabilirsin. Bakışlarını iyice çevir, gözlerini dört aç. Karanlığın belâlarından olan meşgaleleri terk et ki gücüyle bütün varlığı görüp gözeten Kayyûm olan Allah'ı gözetleme makamında görebilesin. Sevgili terennüm etmiş, o halde nerede vecde dalanlar? İşte bu, nurun bariz olmasıdır. Oysa millet, aşk meydanında oyun oynuyor. Üvezin sokmasıyla umutsuzluğa düşme. Sessizliğin heybetini ortalama bir söze karşılık satma."

"Cahiliyye kılıcını taşıyan kimsenin, senin yanına yaklaşmasına izin verme. Yollarda bedenini ortaya atan hakir kadınların senin eteğine yapışmasına da izin verme. Işığı az, dumanı çok ateşten taifeler, şiddetli rüzgârın esintisiyle sönmeye başlarlar. Midenin ve apış arasının köleleri iki dünyada da köklerini kazıyan ve onları azapla dolu berzahların en kötüsüne sürükleyen bir lanetle lanetlenmişlerdir."

"Akıl Allah'ın nurudur. Nura nurdan başkası ulaşamaz. Ferdaniyyet sûreti ancak ferdaniyyetin aynasında ortaya çıkar. Nefs Allah Teâlâ'nın aynasıdır. Allah'ın aynası asla cisimlerin aynasına benzemez. Bileşik çözüldüğü zaman tek olan yegâne olana rücu eder."

"Düşünceni Allah'ın eserlerine yönelik kullan. Allah Teâlâ'yı âyetlerinin güzellikleriyle ve huzur delillerinin şahitlikleriyle tanı. Çünkü düşünce mahlûkatın ilâhını bilmeye tasallut edemez."

وقال: لا تترك الفكرة الخبيثة تسري كالسم، اصرفها وهي ضعيفة لئلّا تستضعفك قوّتها. أدرك صغار الأمور قبل أن يدركك كبارها. اسلك أيّها الفكور بقلب يقظان، وقف موقف التعظيم وأنت من النور ريّان، اغتنموا قدرتكم الزائلة.

وقال: فيا من أضلّ أقرب الأشياء منه ما أبعدك عن أبعدها! اطلب بارئ الكلّ في القرب الأقرب، وإن كان في العلوّ الأعلى قهرًا وشرفًا، أمر الله تعالى لا يتعطّل بما توانيت أيّها المتخلّف، ولكنّك تبقى عريًا عن الفضائل، مدّ عينيك مدًّا وأبسط إبساطًا واترك الشاغلات من بنات الظلمة لترى القيّوم قائمًا بالقهر على رأس الوجود كلّه بالمرصاد، ولقد غنّى الحبيب فأين الواجدون، هذه برزة النور والقوم في ملعب العشق يلعبون، لا تيأس بنقار الهمج، ولا تبع هيبة الصمت بالوسط من الكلام.

وقال: لا تترك حامل السيف الجاهلي أن يدنو، ولا المرأة المستهونة الملقية الجسد فى الطرائق أن تتشبث بذيله، وطوائف من النيران التي قلّ ضوؤها وكثر دخانها طفقت تنطفي لهبوب ريح زعزع، إنّ عبدة البطن والفرج في الدارين لعنوا لعنا يقطع أدبارهم ويوردهم إلى سوء البرازخ المشحون بالعذاب.

وقال: العقل نور الله ولا يهتدي إلى النور غير النور، لا تظهر صورة فردانية إلا في مرآة فردانية، النفس مرآة الله تعالى، ومرآة الله لا تشبهها مرآة الأجسام، إذا انحلّ التركيب رجع الواحد إلى الوحيد.

وقال: اصرف الفكرة إلى الآثار واعرف الله تعالى بأعاجيب آياته بشواهد بيّنة الحضور، فإنّ الفكرة لا تتسلّط على إله الأرباب.

"Ey erdemli şehir! Rabbini birbirine girmiş seslerinle, haykırışınla, ululamanla ve tazim etmenle zikret. Güneş ve ay, tesbih merasimi zamanına eriştiği anda pazarı, meydanı, yolları, evleri, damları yüce Allah'ın zikriyle hayat bulan şehir; ne kadar da parlak ve güzelsin! Açıktan tekbir getir ki şeytanın askerleri hezimete uğrasın; tağutun kulları kahrolsun; nefislerin pislikleri sarsılsın, nefisler titresin ve bedenler hareket etsin. Tesbih için yapılan açık haykırış, Allah'ın beyanla yazılmış kitabında farzdır."

"Eğer bozguncuların korkutması olmasaydı fıtrat imanın şahitleriyle konuşurdu. Oluşların zehirlerini ezelin yakıcılığıyla def edin. Eğer yed-i ulyânın sahibi razı olursa koğucu ve dedikoducular hüsrana uğrar."

"Allah murakabe yapmayı emretmiştir. Aşkta derinleştiğinde aşk sana, Allah'ın kitabının nasıl olup da gafillerin gördüğü, âkillerin okuduğu bir belge olduğunu öğretir. Sabretmeten daha güzel bir yol yoktur, Rabbe şükür sunmak için ve rıza gibisi yoktur, onu razı edecek."[1]

1 Burası, Ayasofya ve Yeni Cami nüshalarında kitabın sonudur. Bundan sonraki maddeler bu nüshalarda yoktur.

وقال: اذكري أيّتها المدينة الفاضلة ربّك بأصواتك المتجامعة والصياح والتفخيم والتعظيم، ما أبهاك يا مدينة تحيى بذكر الله تعالى أسواقها ومشاريعها ومسلكها بيوتها وسطوحها عند بلوغ رأس النيران إلي مراسم التسبيح، وكبّري تكبيرًا جهريًا تهزم جنود الشيطان، وتقهر عبدة الطاغوت، وترعد خبيثات النفوس وتهزّ النفوس وتحرّك الأشباح، الصيحة الجهورية بالتسبيح فريضة في كتاب الله المسطور بالبيان.

وقال: لولا إراعة المبطلين نطقت الفطرة بشواهد الإيمان، ادفعوا سموم الحادثات بحمّيات الأزل، إذا رضي صاحب اليد العليا خسرت الوشاة.

وقال: أمر الله بالرصد إذا توغّلت في الهوى علّمك الهوى كيف يكون كتاب الله مشهودًا يراه الغافلون ويقرأه العاقلون، ما شُكر الربّ بأفضل من الصبر، ولا أرضاه كالرضى.[1]

١ نهاية الكتاب في نسختي ص و ج؛ ص: {تمّ بعون اللّه وحسن توفيقه وصلّى اللّه على نبيّه وآله أجمعين}؛ ج: {تمّ بالحمد}.

[117]

İmâm, Allah'ın insanlara hücceti, millet ve dinde hakka çağıran Muhammed b. Ömer el-Hüseyin el-Hatîb er-Râzî Allah ruhunu mukaddes kılsın[1] [ö. 606/1210]

Râzî zamanının imâmı, çağının en kültürlüsü, çoğu ilimde büyük eserlerin ve muazzam kitapların müellifidir. Allah ona rahmet etsin, araştırma, cedel ve kîl u kâlde büyük bir dereceye ulaştı. Çağında hiçbir kimse düşünsel araştırmada onun yanına yaklaşamamıştır. Düşüncesi güçlü, zihni açıktı. Çok düşünen ve araştıran biriydi. Oturumları ulu ve haşmetliydi. Sultanlara karşı bile mağrurdu.

Ders için oturduğunda ileri gelen öğrencilerinden yakınına el-Leysî, el-Mısrî, eş-Şihâb en-Nîsâbûrî ve diğerleri oturur, diğer insanlar mertebesine göre halka halka dizilirdi. Kendisi ileri gelen öğrencilerine anlatır, onlar da diğerleriyle nazarî soruşturmaları yaparlardı.

Râzî'nin çoğu ilimlerde eserleri vardır. Ancak Râzî, ne muhakkik filozoflar zümresi içinde ne de müdekkiklerin öncüleri içinde sayılmıştır. Filozoflara birçok eleştiri ve şüphe yöneltmiş, bu eleştiri ve şüphelerinden de kurtulmaya güç yetirememiştir. Ondan sonrakilerin çoğu da bu eleştiri ve şüpheler sebebiyle yollarını şaşırmıştır. Filozofların bazısı aynı şekilde bu eleştirileri ve şüpheleri çoğaltmıştı. Bu şüphelerin içinden çıkamamalarının nedeni antik bilgelerin maksatlarını anlayamamaları ve araştırmalarını Meşşâî kaidelerin takriri üzerine bina etmeleridir. Oysa bu kaidelerin keşf ve zevk bilgeleri nezdinde rükünleri sarsılmış ve binaları dayanıksızdır. Yoksa insan zevk cihetinden sahih temellere sahip olduğunda az bir gayretle bu güçlüklerin çözülmesi yönünü bilebilir.

Bu tür şüpheler ancak kudsî feyze istidadı olmayan ve kalplerin sayesinde diri kaldığı, sinelerin sayesinde inşirah ettiği ilâhî nurun inişi için hazır olmayan bulanık avamî nefislerde sâbit olur. Bu ilâhî nur sayesindedir ki şüpheler çözülür, tereddütler yok olur, hakikatler ve marifetler meydana gelir.

1 Hamidiyye'deki başlık verilmiştir. Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında başlık, el-İmâmü'l-allâme Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Hatîb er-Râzî (r.a.) şeklindedir.

[١١٧]

{الإمام حجّة الله على الخلق الداعي إلى الحقّ في الملّة والدين محمّد بن عمر بن الحسين الخطيب الرازي قدّس الله روحه[١]

إمام زمانه، وفاضل أيّامه، صاحب التصانيف المعظّمة والمؤلّفات الفخمة في أكثر العلوم. بلغ رحمه الله تعالى في البحث والجدل والقيل والقال مبلغًا عظيمًا، ولم يكن في عصره أحد يدانيه في البحث، وكان خاطره قويًّا وذهنه جليًّا، كثير الفكر والنظر، وكان لمجلسه جلالة وعظمة، وكان يتعاظم حتى على الملوك.

وكان إذا جلس للدرس جلس قريبًا منه الليثي والمصري والشهاب النيسابوري وغيرهم من التلاميذ للكبار وسائر الخلق على قدر مراتبهم، وكان يتكلّم مع الكبار، وهم يبحثون مع غيرهم.

وله مصنّفات في أكثر العلوم إلا أنّه لا يذكر في زمرة الحكماء المحقّقين، ولا يعدّ في الرعيل الأوّل من المدقّقين، أورد على الحكماء شكوكًا وشبهًا كثيرة وما قدر على التخلّص منها، وأكثر من جاء بعده ضلّ بسببها، وبعضهم زاد عليها أيضًا، ووجه صعوبة حلّها عدم فهمهم مقاصد الحكماء الأقدمين وبناء البحوث على تقرير قواعد المشّائين التي هي عند حكماء الكشف والذوق متزلزلة الأركان واهية البنيان، وإلا فإذا ظفر الإنسان بالأصول الصحيحة من جهة الذوق علم وجه حلّها بأقرب سعي.

ولا تثبت أمثال تلك الشبهات إلا في النفوس العامّة الكدرة التي لم تستعدّ للفيض القدسي، ولم تتهيّأ لنزول النور الإلهي الذي ينشرح به الصدر ويحيا به القلب، ومن ذلك النور تنحلّ الشبهات وتزول الشكوك وتحصل الحقائق والمعارف،

---

١ غ، ف: {في الإمام العلّامة فخر الدين محمّد بن عمر بن الحسين الخطيب الرازي رضي اللّه عنه}.

Aksi takdirde sırf bu eserlerin mütalaası yoluyla, yine sırat-ı müstakime ulaşan güzel seyire ve güçlü metoda yapışmaksızın ve soyutlanmaksızın yalnızca bu kitaplar üzerinde derin derin düşünüp durmak sûretiyle ilmî yakînin hâsıl olması imkânsızdır. Allah Teâlâ'dan, meleklerinden ve melekûtunun letafetinden uzaklığın alameti, kalplerde bu hezeyanların sâbit olması ve sinelerde bu şüphelerin yerleşmesidir.

Kısaca bu adam müteellih bilgelerin sırlarından hiçbir şeye eremedi, antik âlimlerin ilimlerinin gizliliklerine nail olamadı. Bilakis ömrü boyunca insanların sözleriyle, bunların ayrıntılandırılması, güzelleştirilmesi, açıklaması, bir defa kısaltılması, bir başka defa uzun uzun anlatılmasıyla meşgul olup durdu. Bu sözlerdeki tasarrufu, araştırması bir sonuca ulaşmaksızın ve hikmetten hiçbir fayda elde etmeksizin hayalî bir başkanlık sevgisiyle ve vehmî bir makam arzusuyla, bir kâğıttan öbürüne, bir müsveddeden diğerine geçirdiği ibareler yoluyla ve değişiklikler şeklinde gerçekleşti.

Bu adamın en şaşılası hallerinden biri, kendisinin hikmetle ilgili, konuların nihâyetine ve mertebelerin zirvesine ulaşan seçkin bilgelerden olduğunu vehmettiren kitaplar yazmış olmasıdır. Oysa bu bilgelerin en aşağı mertebesine dahi ulaşamamış, sağını solundan ayırt edemeyen mütekellim Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin mezhebine gözünü dikmiştir. Çünkü Eş'arî hem bahsî hem zevkî hikmetten yoksun bir kimseydi. Ne bir had tertip edebilir ve ne de bir burhân ikâme edebilirdi. Bilakis içinde rastgele çırpınıp durduğu cahiliyye görüşleri içinde şaşkın kalmış zavallı bir ihtiyardı.

Şunu bil ki hikmetin kesinliğini elde edememişse de Râzî, -Allah Teâlâ ona rahmet etsin-, bilgelerin sözlerinden faydalar ve incelikler çıkarma konusunda istidadı kuvvetli ve nefsi güçlü biriydi. Ancak onun eksikliği, kalbinin boşluğunu giderecek tecerrüd ve seyr-i sülûkunun yokluğudur. Bu eksiklik ise ancak bunlarla giderilir. Kuşku yok ki bilgelerin makamına yükselemedi, onların sırlarına vakıf olamadı. Onun bazı şüpheleri doğru olsa da şu var ki araştırmasının dayandığı aslın yokluğu nedeniyle nihayetinde bunları tamamlamaya gücü yetmemiştir.

وإلا فمحال أن يحصل اليقين العلمي بمجرّد المطالعة لتلك المؤلّفات، وترديد النظر في تلك المصنّفات من غير تجريد وإخلاص إلى المنهج القويّ والسلوك الحسن إلى الصراط المستقيم. وعلامة البعد عن الله تعالى وملائكته ولطائف ملكوته ثبوت تلك الهذيانات في القلوب ورسوخ تلك الشبهات في الصدور.

وبالجملة فالرجل لم يحصل شيئًا من سرائر الحكماء المتألّهين، ولم ينل مكنون علوم العلماء الأقدمين بل اشتغل طول عمره بجمع أقاويل الناس وتفريعها وتهذيبها وإيضاحها وإيجازها مرّة وبسطها أخرى، والتصرّف فيها بالعبارات والتغيّرات من ورقة إلى ورقة وعن مسودّة إلى أخرى طلبًا للجاه الوهمي ومحبّة للترؤّس الخيالي من غير أن يظفر من الحكمة بطائل أو يرجع البحث إلى حاصل.

وأعجب أحوال هذا الرجل أنّه صنّف في الحكمة كتبًا كثيرة توهّم أنّه من الحكماء المبرَّزين الذين وصلوا إلى غايات المراتب ونهايات المطالب، ولم يبلغ مرتبة أقلّهم ثم رجع وتبصّر مذهب أبي الحسن الأشعري المتكلّم الذي لا يعرف أي طرفيه أطول، لأنّه كان خاليًا عن الحكمتين البحثية والذوقية، ولا يعرف ترتيب حدّ، ولا يقيم برهانا، بل هو شيخ مسكين متحيّر في مذاهبه الجاهلية التي يخبط فيها خبط عشواء.

واعلم أنّه وإن لم يظفر بالحكمة على جليتها إلا أنّه كان رحمه الله تعالى شديد الاستعداد قويّ النفس في استخراج اللطائف والفوائد من كلام الحكماء إلا أنّ عيبه عدم التجرّد والسلوك لكي يحصل فراغة القلب، وهذا أمر لا ينال إلا بهذا، فلا جرم لم يترقّ إلى مقاماتهم ولم يقف على أسرارهم، وبعض شبهه صحيحة إلا أنّه في الأخير يعجز عن إتمامها لعدم الأصل الذي يبني عليه البحث.

İlim talebi için Horasan'a ve Merâga'ya yolculuk etti. Merâga'da uzun bir süre Mecdüddin el-Cîlî'den kendi kendine bağımsız ilim tahsili yapabilinceye kadar eğitim aldı. Sonra Sultan Gıyâsüddin ve onun kardeşi Şihâbüddin'in hizmetine girdi. Bunlar Gur beldelerinin hükümdarıydılar. Bu bölgenin çoğunluğu Allah'a cisim izafe eden Kerrâmîler'den müteşekkildi. Giyâsüddin'in nazarında kıymeti vardı. Fahreddin'in sohbeti sebebiyle Kerrâmilik mezhebi az da olsa ortadan kalktı.

Bir gün Fahreddin orada vaaz edip Kerrâmîlerin görüşleriyle çelişen bir görüş ifade edince onun aleyhine konumlandılar. Bunun üzerine kaçtı ve Sultan'a sığındı. Nasıl kurtulacağı hakkında iyice düşünüp taşındı, sonra buradan Gazne'ye gitti. Bir müddet bazı mescitlerde dersler verdi. Alâeddin Tekiş Hârizmşah ile bağlantı kurdu ve saltanat Tekiş'in oğlu Muhammed'e gelinceye kadar Muhammed'in hocası oldu. Geniş bir makamı ve çok malı oldu. Öyle ki bazı zamanlarda hitabında sultana sert davranır, o da buna katlanırdı.

Sonra Herat'a gitti ve Sultan onun için bir medrese yaptırdı. Burada hicrî altı yüz altı senesinde Allah Teâlâ'nın rahmetine kavuşuncaya kadar ders verdi. Ömrünün altmış üçüncü yılındaydı. Herat'ta dağın eteğinde defnedildi; halktan korktuğu için geceleyin gömülmesini vasiyet etmişti.

Soyu Hz. Ebû Bekir es-Sıddık (r.a.)'a kadar uzanıyordu. Vefat ettiğinde yanında mal ve evlat, köle ve cariye gibi dünyalıkları tam olarak mevcuttu. Ölüm anında cariye ve kölelerin bazılarını veya hepsini azat etti ve her birine bir şey verdi. Ebû Bekir onun en büyük çocuğuydu; Ebû Bekir onun eğitimdeki ve vaazındaki makamının varisi oldu.

Allah ona rahmet etsin, edindiğimiz bilgiye göre çok yiyen, çok cima eden ve makama düşkün biriydi. Yanında araştırma yaptıklarında araştırmacılara eziyet etmesine sebep olan kötü ve huysuz bir ahlâkı vardı. O, kendi ahlâkını betimlerken şöyle diyordu:

"Beni değiştiren, aklımdan ve dinimden nuru gideren ahlâkımı, Allah'a ediyorum havale,

O kalbin mizacında muhkem bir hararettir ve büyür, yoldan çıkarır ve düşürür beni yere."

وسافر في طلب العلم إلى خراسان، وإلى مراغة، وانشغل بها على مجد الدين الجيلي مدّة حتى حصّل لنفسه استقلال التحصيل والفكر بنفسه، ثم سافر إلى خدمة السلطان غياث الدين وأخيه شهاب الدين، وكانا ملكين في بلاد الغور، وأكثر تلك النواحي كرّامية مجسّمة فحظي عند غياث الدين، وكان بواسطة صحبة فخر الدين ارتفع قليلًا عن مذاهب الكرامية.

واتفق أن فخر الدين وعظ هناك يومًا، وتكلّم بشيء ينافي مذاهبهم فهمّوا به، فهرب واستجار بالسلطان، فتحيّل على تخليصه، ثم رحل من هناك إلى غزنة، وأقام يدرّس في بعض المساجد مدّة حتى اتّصل بعلاء الدين تكش خوارزم شاه، وصار معلّمًا لولده محمّد حتى أفضى الملك إلى محمّد، فصار له الجاه العريض والمال الكثير حتى إنّه كان يغلّظ عليه في الخطاب في بعض الأوقات ويحتمله.

ثم رحل إلى هراة، وبنى له السلطان هناك مدرسة وكان يدرس بها إلى أن تُوفّي رحمه الله تعالى في سنة ستّ وستّمئة هجرية، وكان عمره يومئذ ثلاثًا وستّين سنة، ودُفن في أسفل الجبل بهراة، وأوصى أن يدفن ليلًا خوفًا من العامّة.

وكان نسبه يرجع إلى أبي بكر الصديق رضي الله عنه، وتُوفّي وأسباب الدنيا عنده كاملة من مال وبنين وغلمان وجوار، وأعتق بعضهم أو كلّهم عند الموت، وأعطى كلّ واحد شيئًا، وكان أبو بكر أكبر أولاده، وهو الذي ورث منصبه في التدريس والوعظ.

وكان رحمه الله تعالى على ما بلغنا كثير الأكل والمباضعة محبًّا للجاه، وكانت أخلاقه شرسة يؤذي بها المحصّلين إذا بحثوا عنده، وهو الذي يقول في وصف أخلاقه:

أَشْكُو إِلَى الله مِنْ خُلْقٍ يُغَيِّرُنِي وَيَمْحَقُ النُّورَ مِنْ عَقْلِي وَمِنْ دِينِي
حَرَارَةٌ فِي مِزَاجِ الْقَلْبِ مُحْكَمَةٌ تَبْدُو فَتَنْمُو فَتُغْوِينِي فَتُرْدِينِي

Şöyle rivayet edilmiştir: Arkadaşlarından biri yanına girdi ve onu üzgün bir şekilde ağlarken gördü. Bunun nedenini sorunca Râzî şöyle dedi: "Ben bazı meselelerde uzun bir zamandan beri bir inanca bağlanmıştım ve bunun doğru olduğunu, bunun dışındakilerin ise yanlış olduğunu zannediyordum. Derken bazı ilim elde etmiş kimselerin bu konuda sözleri bana ulaştı da gördüm ki bu müddet zarfında bütün inancım çürükmüş. O halde bütün bilgilerimin bu sıfatta olmasından beni emin kılan şey nedir?"

Şöyle diyorum: "Hakikatli bir tecerrüt ve kutsî yolculuk olmaksızın sırf araştırma ve tartışma ile elde edilen her ilmin hükmü budur. Sırf bununla sınırlı kalmak sûretiyle yakîne ulaşmak mümkün değildir. Yakînin elde edilmesi ve nefsin itminanı ancak keşf ve zevk yoluyla olur. Ey kardeşim! Yapman gereken soyutlanma ve bu yola adanmaktır.

Onun ömrünün büyük bir kısmı her ilimde eser vermek için kitaplarla geçti. Öyle ki hakikatini bilmediği ilimlerde bile eser yazıyordu. Bu hükmün doğruluğuna onun *es-Sırrü'l-mektûm fi's-sihri ve't-tılsımât ve'n-nîrencât ve ba'zı havâssı'l-felek* adlı eseri şahittir. Ben eminim ki o, bu ilimlerin sırlarına sahip değildi. Onun bilgelere getirdiği şüphelerin çoğu Ebü'l-Berekât el-Yahûdî'nin olup onun zihninin üretimleriydi.

Bu zikrettiğimiz şeyler onun gerçek halleri olup amacımız karalamak değildir. Bilakis amacımız hak yolunu sağlamlaştırmaktır. Çünkü hak yolu, dünya hakkında kaygıları olan ve kendini sırf araştırma ile sınırlayan Râzî ve onun gibilerin kendisiyle meşgul olmalarının çok ötesindedir.

Onun güzel sözlerinden biri şöyledir:

"Allah'a and olsun ki ben yemek zamanı ilimle meşgul olmayı kaçırdığıma çok üzülüyorum. Çünkü vakit ve zaman değerlidir."

Onun bu güzellikte olmayan Arapça şiirleri vardır. Onlardan biri şöyledir:

"Akılların yürüyüşünün sonu bir düğüm; çoğu sapkınlık, bilginlerin çabasının;

Ruhlarımız bedenlerimizde gaflet içinde, özeti ezâ ve günah dünyamızın.

ويروى: أنّه دخل عليه بعض أصحابه يومًا، فوجده باكيًا حزينًا، فسأله عن ذلك، فقال: كنت أعتقد في بعض المسائل اعتقادًا منذ مدّة، وأزعم أنّ ذلك هو الصواب، وأنّ ما عداه خطأ حتى وقع إليّ كلام بعض المحصّلين فيها، فرأيت أنّ اعتقادي كان باطلًا في هذه المدّة، فما يؤمنني أن تكون جميع علومي بهذه الصفة.

وأقول: كلّ علم يحصل بمجرّد البحث والجدال من غير سلوك قدسي وتجرّد وفيّ هذا حكمه، ولا يمكن حصول اليقين بمجرّد الاقتصار عليه، وحصول اليقين والطمأنينة للنفس إنّما تكون بالكشف والذوق، فعليك يا أخي بالمسارعة للتجرّد والإخلاص إلى ذلك السبيل.

وكان أكثر عمره مشغولًا بكتبه للتصانيف في كلّ فنّ، حتى إنّه كان يصنّف في علوم لا يعرف حقائقها، ويشهد بصحّة هذه القضية تصنيفه السرّ المكتوم في السحر والطلسمات والنيرنجات وبعض خواصّ الفلك، وأنا أجزم بأنّه كان خاليًا من سرائر هذه العلوم، وأكثر الشبه التي أوردها على الحكماء لأبي البركات اليهودي ومن تصرّفات ذهنه.

وهذا الذي ذكرناه من حقيقة أحواله ليس غرضنا القدح، بل غرضنا تيقّن طريق الحقّ، فإنّه وراء ما اشتغل به هو وأمثاله من الخائفين في الدنيا المقتصرين على البحث الصرف.

ومن كلامه الجيّد قوله: والله إنّني أتأسّف في الفوات عن الاشتغال بالعلم في وقت الأكل، فإنّ الوقت والزمان عزيز.

وله أشعار بالعربية ليست بتلك الجيدة، منها:

نِهَايَةُ إِقْدَامِ الْعُقُولِ عِقَالُ وَأَكْثَرُ سَعْيِ الْعَالَمِينَ ضَلَالُ

وَأَرْوَاحُنَا فِي غَفْلَةٍ مِنْ جُسُومِنَا وَحَاصِلُ دُنْيَانَا أَذًى وَوَبَالُ

Ömrümüz boyunca araştırmamızdan ancak dedi kodu topladık.

Nice adamlar ve devletler gördük ki göründüler birarada; yok olup gittiler çarçabuk.

Nice dağlar var ki zirvelerine adamlar tırmanır. Adamlar yok olup gitmiş, dağlar hala ayakta."

Onun bir başka şiiri şöyledir:

"Nefsim payına her ne düştüyse ona kanaat etseydi, fazilette de fazilet ehlini geçemezdi.

Şayet dünya nefsime uygun olsaydı nefsim dünyanın ne noksanını ne de kemalini tahkir ederdi.

Değerli gözüyle dünyaya bakmıyorum, kötülüğünden ve karışıklığından da korkmuyorum.

Böyledir. Çünkü ben dünyanın geçici olduğunu biliyorum ve onun göçüşüne ve çözülüşüne yakinim var.

Öyle şeyler istiyorum ki ebedi zaman onlara nispetle küçük kalır ve bütün felekler onlara kavuşmayı büyük sayar."

Onun bir başka şiiri şöyledir:

"Toprakta gömülüp görünmezken bu bedenler, ruhlarımız bilmez ki gidişleri nereye?

Oluş görülür; yok oluş onu takip eder. Allah'ın ilmi şahid olsun, abes yoktur mahlûkatta.

Onun şaşırtıcı kitaplarından bazıları şunlardır: *Tefsîru sûreti'l-Bakara 'ala'l-vechi'l-'aklî lâ en-naklî* ve tamamlanmamış *Şerhu Nehci'l-belâğa* ve *el-Milel ve'n-nihal* ve *Müntehabu Kitâb-ı Tankaluşa*. Allah en iyisini bilir.

وَلَمْ نَسْتَفِدْ مِنْ بَحْثِنَا طُولَ عُمْرِنَا سِوَى أَنْ جَمَعْنَا فِيهِ قِيلَ وَقَالُ
وَكَمْ قَدْ رَأَيْنَا مِنْ رِجَالٍ وَدَوْلَةٍ فَبَادُوا جَمِيعًا مُسْرِعِينَ وَزَالُوا
وَكَمْ مِنْ جِبَالٍ قَدْ عَلاَ شُرُفَاتِهَا رِجَالٌ فَزَالُوا وَالْجِبَالُ جِبَالُ

وله:

٥ فَلَوْ قَنَعَتْ نَفْسِي بِمَيْسُورِ بُلْغَةٍ لَمَا سَبَقَتْ فِي الْمَكْرُمَاتِ رِجَالَهَا
وَلَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا مُنَاسِبَةً لَهَا لَمَا اسْتَحْقَرَتْ نُقْصَانَهَا وَكَمَالَهَا
وَلَا أَرْمُقُ الدُّنْيَا بِعَيْنِ كَرَامَةٍ وَلَا أَتَوَقَّى سُوءَهَا وَأَخْبَالَهَا
وَذَاكَ لِأَنِّي عَارِفٌ بِفَنَائِهَا وَمُسْتَيْقِنٍ تِرْحَالَهَا وَانْحِلَالَهَا
أَرُومُ أُمُورًا يَصْغُرُ الدَّهْرُ عِنْدَهَا وَتَسْتَعْظِمُ الْأَفْلَاكُ طُرًّا وِصَالَهَا

١٠ وله:

أَرْوَاحُنَا لَيْسَ تَدْرِي أَيْنَ مَذْهَبُهَا وَفِي التُّرَابِ تُوَارَى هَذِهِ الْجُثَثُ
كَوْنٌ يُرَى وَفَسَادٌ يَتْبَعُهُ اَللهُ أَعْلَمُ مَا فِي خَلْقِهِ عَبَثُ

وله من غرائب الكتب: تفسير سورة البقرة على الوجه العقلي لا النقلي، وشرح نهج البلاغة غير تامّ، والملل والنحل، ومنتخب كتاب
١٥ تنكلوشا. والله أعلم.}[1]

١ ص، ج – {الإمام حجة اللّه على الخلق... ... ومنتخب كتاب تنكلوشا، واللّه أعلم.}

[118]

Îsâ b. Ali b. Îsâ b. el-Cerrâh [ö. 4. /10-11.yy]

Bu şeyh, öncekilerin ilimlerinde büyük ve erdemli insanların fenlerini kendinde toplamış biriydi. O, Ali b. Îsâ el-Vezîr'in oğludur. Îsâ b. Ali bu ilimlere yönelmekle beraber ayrıca hadis ilimlerinde, uluvv-i isnadda, kıraat, diğer edebiyat ve güzel sanatlar bilgilerinde büyük bir sermayeye sahipti. Evine bağlı, ölünceye kadar kendini koruyan, düşkünlüğüne ve yaşının ileri olmasına rağmen tedris ve fayda vermekle meşgul biriydi.

Onların yani filozofların sözlerinden bazı şeyler aktardığını söylemiştir. Bu sözlerden bir kısmı şöyledir: "Bir şeyden müstağni olup ona karşı sana kifayet bahşolunması, o şeye muhtaç olup sana verilmesinden daha hayırlıdır."

"Akıllı kimse için, akıllıca ama zorlu bir hayat, aptalca ama kolay bir hayattan daha mutlu edicidir."

"Avcı; kuşu gökyüzünden indirmek için, balığı suyun derinliğinden çıkarmak için, kuşu ve yırtıcıyı evcilleştirmek için oyun ve tuzaklar kurarken akıllı birisi, niçin kardeş edinmek ve samimi dost kılmak için insana tuzak kurmasın."

Filozof şöyle söylemiştir: "Dünya lezzetleri altı tanedir. Üçünden bıkılır. Yemek, içmek ve cinsel ilişki. Üç tanesinden bıkılmaz. Güzel koku, elbise ve dinleme."

[١١٨]

عيسى بن علي بن عيسى بن الجرّاح

كان هذا الشيخ كبيرًا في علم الأوائل، جامعًا لفنون الفضائل. وهو ابن علي بن عيسى الوزير. وكان مع توجّهه في هذه العلوم، له رأس مال في علم الحديث وعلوّ الإسناد والمعرفة بالقراءات وسائر الآداب والمحاسن. وكان ملازمًا لبيته، صائنًا لنفسه إلى أن مات، مشتغلًا بالإفادة والتدريس على رثاثة حاله وكبر سنّه.

قال: ترجمت من كلامهم يعني الفلاسفة أشياء. منها قول بعضهم: لأن تستغني عن الشيء وتُكفاه خير من أن تحتاج إليه وتُعطاه.

ومنها قول آخر: العاقل بخشونة العيش مع العقل آنس منه بلين العيش مع السفاهة.

ومنها: إذا كان الصيّاد يحتال للطير حتى يستنزله من جوّ السماء، والسمكة حتى يخرجه من قعر الماء، والسباع والطير حتى يألفه، فلم لا يحتال العاقل للإنسان حتى يؤاخيه ويصافيه.

وقال فيلسوف: لذّات الدنيا ستّ: ثلاثة تُملّ، وهي: الأكل والشرب والنكاح، وثلاثة لا تملّ، وهي: الطيب واللباس والسماع.

[119 -120]

Gulâmü Zuhal [ö. 376/986] ve İbn Bîlis [veya İbn Bükeyr 386/996 [?]]

Gulâmü Zuhal şöyle demiştir: "Gökyüzü ay küresinin sonu ile âlem küresinin sonu arasında bulunan bir cisimdir. Bize göre doğru olan gökyüzünün bütün kürelerinin dokuz küre olmasıdır. Bize en yakın olanı ay küresidir."

Bundan sonra ben[1] Gulâmü Zuhal'in şöyle dediğini İbn Bîlis'ten[2] işittim: "Ay feleğinin altında iki felek vardır ki bunlar gel-git olayının sebebidirler. Bu felekler ay feleğini her gece ve gündüz iki defa keserler." Bu onun tek başına kaldığı görüşlerinden biriydi. Ben bu konuda ona hiç kimsenin muvafakat ettiğini görmedim. Bu adamın öncekilere nasıl muhalefet ettiği hayret vericidir ki onlar bunun iddiasının tersine burhân ikâme etmişlerdir. Bilim kanıta dayalıdır. Oysa onun bu iki feleğin varlığına dair hiçbir kanıtı yoktur. Onun yine başka görüşleri vardır ki bunları kendiliğinde inşa etmiş ve onlara tutkuyla bağlanmıştır. Fizik ve metafizik ilimlerde bu görüşlerine çağırmıştır. Ebû Hayyân bir dostuna yazdığı mektubunda bu görüşleri anlatmıştır. Bu adam, yani bu sözlerin sahibi Ebû Saîd üçyüz seksen altı senesinin Zilkade'sinin dokuzu çıkarken vefat etmiştir. [3]

1 Burada "ben" zamiri Şehrezûrî'nin nakilde bulunduğu *[Müntehabu] Sıvâni'l-hikme* yazarını ya da *el-Mukâbesât*'ta aynı metin geçtiğinden (Tevhîdî, *el-Mukâbesât*, s. 232) Tevhidî'yi işaret etmektedir.

2 Tevhidî'nin *el-Mukâbesât*, s. 232 adlı eserinde İbn Bükeyr şeklinde geçmektedir.

3 el-Mukâbesât'ın Hasan Sandûbî tarafından yapılan baskısında (Kuveyt: Dâru Suâdi's-Sabah, 1992) s. 387'de isimler indeksinde Ebû Saîd'in tam künyesi İbn Bükeyr Ebû Saîd el-Müneccim olarak verilmektedir. (ayr. bk. D. M. Dunlop, *Muntakhab Siwan Al-Hikmah of Abu Sulaiman As-Sijistani, Arabic Text, Introduction and Indices* adlı yayının girişi). Bu doğruysa çoğunlukla bu metne atıf yapılarak verildiği üzere h. 386 yılında vefat eden Gulâmü Zuhal değil, Ebû Saîd İbn Bükeyr (İbn Bîlis) el-Müneccim'dir. Kısaca metinde sözü edilen Ebû Saîd, künyesi Gulamü Zuhal'e değil de İbn Bükeyr (İbn Bîlis)'e aitse bu durumda Gulâmü Zuhal'in vefat tarihi hakkında verilen biri Sicistânî, Tevhidî ve Şehrezûrî'de geçen h. 386, diğeri İbnü'l-Kıftî'de geçen h. 376 (s. 225) şeklindeki iki farklı tarih sorunu da çözülmüş olur. Nitekim Gulâmü Zuhal'in künyesi kaynaklarda Ebû Saîd değil, Ebü'l-Kâsım olarak verilmektedir. bk. İbnü'l-Kıftî, s. 224-225; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 342. Gulâmü Zuhal'in vefatının farklı tarihlendirmeleri için bk. İbrahim Halil Üçer, Ebu Hayyân et-Tevhîdî ve Felsefî Kişiliği, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yüksek Lisans Tezi), 2007, s. 80-81.

[١١٩-١٢٠]

غلام زحل وابن بيلس

قال غلام زحل: السماء هي الجسم الذي فيما بين نهاية كرة القمر إلى نهاية كرة العالم، وجميع أكر السماء على ما صحّ عندنا تسع أكر، أقربها إلينا كرة القمر.

وسمعت بعد هذا ابن بيلس كان يقول: دون فلك القمر فلكان، هما سبب المدّ والجزر، ويقطعان الفلك في كلّ يوم وليلة مرّتين. وكان هذا من آرائه التي تفرّد بها، ولم أجد أحدًا يوافقه على هذا، والعجب من هذا الرجل كيف خالف الأوائل الذين أقاموا البرهان على خلاف دعواه، والصناعة برهانية، ولا برهان له على إثبات هذين الفلكين.

وله أيضًا أشياء أخر أنشأها رأيًا من تلقاء نفسه وأعجب لها إعجابًا شديدًا، ودعا إليها في الطبيعيات والإلهيات، وقد ذكر أبو حيّان هذه الآراء في رسالة له إلى بعض إخوانه، ومات هذا الرجل أعني أبا سعيد صاحب هذه الأقوال لتسع خلون من ذي القعدة سنة ستّ وثمانين وثلاثمئة.

{Üstat Burhânu'l-hakk Fahreddin el-Gazanfer –Allah onun nefsine kutsallık saçsın- [Gulâmü Zuhal'in tavrı hakkında] şöyle demiştir: "Öncekilerin bu adamın iddiasının tersini gösteren bir burhânı vardır" şeklinde söyleyen gerçeği söylememiştir. Zira bunu söyleyenin ifadesi ne seçkinlerin inandığına mutabıktır; ne de filozof Aristoteles'in yediden daha fazla küreyi mümkün gördüğü görüşüne ve ne de Eflâtun ve Batlamyus'un hareketi gezegenler hareketine nispet eden görüşlerine uygundur. Sonra bu adam Câmiü'l-ekber'in ve bunun dışındaki eserlerin müellifidir. O, maceraya atılacağı veya hataya düşeceği zannedilmesi uygun olmayacak derecede değeri büyük, mertebesi yüksek birisidir. Hatta hikmetin özellikle matematik ve geometri ilimlerinin en üst tabakasında yer alır. Onun delil getirebilme yetkinliği ve konumu vardır; düşüncesinde ve görüşünde tek kalma hakkı vardır. Öncekilerin bilgilerini ihata ettikten sonra her kimin zekâsı ve ayrıştırma gücü varsa onun katında şu gerçek ortaya çıkar ki bu adamın görüşü, aksine olmaksızın başkasının görüşüyle çürütülmekten daha büyük bir değere sahiptir." Bu ifadelerin yazarı şöyle demiştir: "Ben bu ifadeleri, -Allah Teâlâ onun sırrını takdis etsin-, onun kendi yazısından naklettim."}[1]

1 Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır. Hamidiye nüshasında yoktur.

{قال الأستاذ برهان الحقّ فخر الدين الغضنفر أفاض الله تعالى على نفسه تقديسًا: ليس قول القائل بأنّ للأوائل برهانًا على خلاف دعوى الرجل بحقّ، ولا مطابق لما اعتقده المبرَّزون، ولا موافقًا لقول الحكيم أرسطو عند تجويزه كور الأكر أكثر من السبعة، ولا لأفلاطون وبطلميوس عند إنسابهما الحركة إلى الميسورات، ثم إنّ الرجل وهو صاحب الجامع الأكبر وغيره، هو أعظم قدرًا وأجلّ خطرًا في أن يظنّ به أنّه يجازف أو يغلط، بل هو في الطبقة العليا من الحكمة وخاصّة في الأقسام الرياضية التعليمية، وله رتبة الاستدلال والتفرّد في النظر والمقال، ومن له فطنة وقوّة تميّز بعد إحاطة معلوم الأوائل والمحدثين يتحقّق عنده أنّ الرجل أعظم قدرًا من أن يبطل قوله بقول غيره من غير عكس.

قال كاتبه: نقلته من خطّه قدّس الله تعالى سرّه.}[1]

١ ح، ص، ج – {قال الأستاذ برهان الحقّ فخر الدين الغضنفر... ...نقلته من خطّه قدس اللّه تعالى سرّه}؛ هذا القسم مكتوب تحت عنوان ''أبو تمّام النيسابوري'' في غ و ف. ونحن نقلنا تحت عنوان ''غلام زحل وابن بيلس'' بسبب علاقة الموضوع بابن بيلس مباشرة.

[121]

Ebû Temmâm en-Nîsâbûrî [4./10. yy]

Nîsâbûrî bu ilimde seçkinlerin ve bilgelerin üstatlarından biriydi. Eserleri çoktur. Bunlar arasında hiç kimsenin benzerini telif edemeyeceği *Risâle fi'l-hudûd* vardır. Sözlerinden biri şöyledir:

"Bir bilge demiştir ki: "Doğal hareket altı tanedir. Oluş hareketi, bozuluş hareketi, solma hareketi, sönme hareketi, yer değiştirme hareketi, niteliksel dönüşüm hareketi. Her hareketin doğa fiillerinden özel bir fiili vardır. Böylece bu altı tanımdan her birinin, gücüne ve yetkinliğine delâlet eden bir şerefi, üstünlüğü, bilgisi, edebi ve ameli vardır."

[١٢١]

أبو تمّام النيسابوري

هو من فحول الحكماء والمبرَّزين في هذه الصناعة، وتصانيفه كثيرة، منها رسالة في الحدود ما صنّف أحد مثلها، ومن كلماته:

٥ قال بعض الحكماء: الحركات الطبيعية ستّ: حركة الكون، وحركة الفساد، وحركة الذبول، وحركة الاضمحلال، وحركة الانتقال، وحركة الاستحالة. ولكلّ حركة فعل خاصّ من الأفعال الطبيعية، وكذلك لكلّ حدّ من الحدود الستّة شرف وفضل وعلم وأدب وعمل يدلّ على قوّتها وكمالها.

[122]

[el-Bedîhî 4./10. yy]

Bedîhî'ye gelince o, uzun bir süre Yahyâ b. Adiy'in yanında bulunmuştur. Şöyle demiştir:

"Varlık duyusal ve aklî olmak üzere iki kısımdır. Bu iki varlıktan her birinin, sayesinde var olduğu şey bakımından bir varlığı vardır. Ya duyusaldır veya aklîdir. Buna göre nefis, bu iki varlıktan duyusal olan bakımından yokluğa sahipken diğer kısım bakımından bir varlığa sahiptir. Bu nedenle çıkarımlar yapar, düşünür, künhüne vakıf olur, öncüller tertip eder, bilinenleri takip eden şeylere götürür, yüce gayelere yükselir. Duyunun onunla ne bir ortaklığı ve ne de onun katında bir yardımı vardır."

Sonra şöyle demiştir: "Nefsin cevheri en yüce, özellikleri en parlak iken ve bu nesneler, nefisten uzak, onun değerinden daha düşük iken nefis nasıl böyle olmasın ki?" Sonra şöyle devam etmiştir: "Hikmetin inceliklerine böbürlenen, kaba ve kuru duyu ulaşamaz. Ancak bu inceliklere zihni selim, düşüncesi geniş, araştırması dakik, soruşturması ince, gidişatı müstakim, aklı aydın, sözü tatlı ve vukufu yakın olan kimse ulaşabilir." Ona "bu, gerçekten nadirdir" denilmiştir.

[١٢٢]

[البديهي][1]

وأمّا البديهي فإنّه صحب يحيى بن عدي دهرًا طويلًا.

وقال: الوجود وجودان: حسّي وعقلي، ولكلّ واحد من هذين الوجودين وجود بحسب ما هو به موجود: إمّا حسي وإمّا عقلي، فعلى هذا النفس لها عدم في أحد الوجودين وهو الحسّي، ولها وجود في القسم الآخر، فتستنبط وتعقل وتستبطن وتنظّم المقدّمات وتدلّ على ما يتّبع المعلومات، ويعلو إلى غاية الغايات، وليس للحسّ معها شركة، لا له عندها معونة.

ثم قال: وكيف لا تكون النفس كذلك وجوهرها أعلى وخاصّتها أسنى، وهذه الأشياء عنها أبعد، وعن شرفها أهبط، ثم قال: ولطائف الحكمة لا يصل إليها الحسّ الجافي والغليظ الجلف وإنّما يصل إليها من صحّ ذهنه، واتّسع فكره، ودقّ بحثه، ورقّ تصفّحه، واستقامت عادته، واستنار عقله، وعذب بيانه، وقرب إتقانه. قيل له: هذا عزيز جدًّا.

١ ح، ص، ج، غ، ف —{البديهي}، يعني العنوان غير موجود في النسخ، الموضوع تحت عنوان "أبو تمام النيسابوري" ويبدأ الموضوع مباشرة بشكل "أما البديهي"، ونحن زدناه للترقيم.

[123]

en-Nûşecânî [4./10. yy]

Nûşecânî bir gün huzurunda öğrencilerinden bir grup varken şöyle demiştir: "Gerçek bir ibretle, yeterli bir araştırmayla ve derin bir düşünceyle ortaya çıkmıştır ki görülen, bulunan, akledilen ve duyulur olan her şeyin illeti olan İlk Fâilin fiillerinde bir kasıt, bir çalışma ve bir çaba yoktur."

Orada bulunanlardan biri şöyle demiştir: "Bunu apaçık bir burhânla ve ikna edici bir delille destekleseydin ortaya koyduğun şeyi güçlü bir şekilde temellendirmiş olurdun." Bunun üzerine şöyle dedi: "Çünkü bütün bu (kasıt, çalışma ve çaba) acizliğimiz, başarısızlığımız, düşüşümüz, zaafımız, akışımız ve butlanımız nedeniyle bizim fiillerimize dâhildir. Kırıklarımız bunlarla tutturulur, bunlarla bağ kurmakla noksanlıklarımız tamamlanır, bunları kullanmakla yaralarımız kapanır. Her yetkin olanın yetkinliğini zorunlu kılan ve her türlü noksan olanın noksanlığını gideren yaratıcı Hakk ise bu amaçların ve illetlerin dışındadır."

Ona soru soran şöyle dedi: "Fiilleri söylediğin gibi ise biz Hakk'ın hikmetle sıfatlandığı konusunda nasıl ittifak eder, bu problemden nasıl kurtuluruz?" Bunun üzerine şöyle dedi: "Hayatım üzerine and olsun ki bunun açıklaması gerçekten güçtür." Sonra bu konuda uzun bir risale yazmıştır ki burada bu risaleyi nakletmeye gerek yoktur.

[-114-][1]

Ebü'l-Kāsım el-Antâkî el-Müctebâ [4./10.-11. yy]

1 114 nolu biyografide anlatılan ile aynı kişi olduğundan aynı numara verildi.

[١٢٣]

النوشجاني

قال يومًا وعنده جماعة من أصحابه: قد وضح بالعبرة الصحيحة والتصفّح الشافي والنظر البليغ أنّ الفاعل الأوّل الذي هو علّة كلّ ما يرى ويوجد ويعقل ويحسّ لا قصد له في أفعاله ولا مزاولة ولا محاولة.

فقال له بعض الحاضرين: لو أيّدت هذا ببرهان ساطع أو بدليل مقنع كنت قد شيّدت ما أسّست، فقال: لأنّ كلّ هذه دخلت أفعالنا لعجزنا وفشولنا وانحطاطنا وضعفنا وسيلاننا وبطلاننا، فانجبرت مكاسرنا بها، وتمّت مناقصنا بموصلتها، وانسدّت معاقرنا باستعمالها، فأمّا البارئ الحقّ الذي هو واجب كلّ كامل كماله، وجابر كلّ ناقص نقصه، فهو على غير هذه الأغراض والعلل.

فقال له السائل: فكيف اتّفقنا على أنّه منعوت بالحكمة وأفعاله على ما زعمت؟ فكيف التخلّص من هذا؟ فقال: لعمري إنّ إيضاحه لصعب. ثم صنّف في ذلك رسالة طويلة لا يليق ذكرها هاهنا.

[-١١٤-][1]

أبو القاسم الأنطاكي وهو المجتبى

١ قد مضى ذكره تحت عنوان ''أبو القاسم الأنطاقي'' الذي رقمه ١١٤.

[124]

Ebû Zekeriyyâ es-Saymerî [4./10. yy]

[125]

Talha en-Nesefî [4./10. yy]

[126]

Vehb b. Ya'îş er-Rakkî [4./10. yy]

[127]

Nazîf er-Rûmî [4./10. yy]

[128]

Ebû Muhammed el-Arûdî [4./10. yy]

Bu yukarıda sayılan [altı] filozof, değerli insanlar olup onların hayatlarına layık bir şeyler elde edemedik. Bu filozofların yaşadıkları zamanlar birbirine yakındır.

[١٢٤]

وأبو زكريا الصيمري

[١٢٥]

وطلحة النسفي

[١٢٦]

ووهب بن يعيش الرقّي

[١٢٧]

ونظيف الرومي

[١٢٨]

وأبو محمّد العروضي

فكانوا حكماء أفاضل لم نظفر بتواريخهم على ما ينبغي، وكانت أزمانهم متقاربة.

[129-130]

Ebû İshak es-Sâbî ve Ebü'l-Hattâb es-Sâbî [4./10. yy]

Ebû İshak es-Sâbî ve amcasının oğlu Ebü'l-Hattâb es-Sâbî'ye gelince: Bu ikisi değerli filozoflarındandır. Edebiyatta meşhur olanlar arasındaydılar. Ebû Hayyân şöyle anlatmıştır: "Ben Ebû İshak es-Sâbî'nin Ebü'l-Hattâb'a şöyle dediğini işittim: "Bil ki mezhepler, söylemler, inançlar, görüşler ve hakkında insanların ihtilafa düştükleri her şey akılda bir daire gibidir. Ne zaman ki bunlar hakkında bir fikir ileri sürülse ve fikirler için bir başlangıç kabul edilse bu başlangıçtan söylenmesi mümkün olan şeyin sonuna kadar gelir. Böylece hiçbir söz yoktur ki söylenmiş ve söyleniyor olmasın. Hiçbir fiil yoktur ki yapılmış ve yapılacak olmasın. Bilinen hiçbir şey yoktur ki bilinmiş ve biliniyor olmasın. Zanda, görüşte ve diğer şeylerde de böyledir. Bu her şeyi kapsamaktadır. Çünkü sen bir düşünceye ve inanca ancak daha önceden düşünülmüş ve düşünülen şeyleri düşünmen yoluyla; söylenmiş ve söyleniyor olan şeyleri söylemen yoluyla işaret edebilirsin. Bizden birinin kırbası boşalırken diğerinin nehirleri çağlar. Çünkü zihin bazen akar gider, bazen de akmaz; kalp bir defa ferahlar, bir başka defa daralır; dil bir defa konuşur, bir başka defa konuşamaz."

Bunun üzerine Ebü'l-Hattâb şöyle dedi: "Zihinlerin, lafızların, düşüncelerin ve söylemlerin mizaçla, doğayla, havayla ve diğer bütün unsurlarla ilişkisi var mıdır?" Ebû İshak es-Sâbî "Evet" diye cevap verdi ve ekledi: "Bu şeylerin; içinde gizlendiği, kendisini çevrelediği, kendisine hâkim olduğu durumlara güçlü bir nispeti, bunlarla şiddetli bir alakası ve sağlam bir bağı vardır. Bununla birlikte insanların herhangi bir hal üzere ittifak etmeleri mümkün değildir. Buna herhangi bir yol yoktur, olsaydı bulunurdu. Görmüyor musun ki insanların tamamının fiziki olarak uzun olması ya da kısa olmaları, başlarının büyük olması veya küçük olması, dillerinin fasih olması ya da tutuk olması; tek bir görüş ve tek bir söylem üzere olmasının hiçbir imkânı yoktur. Bu nasıl olabilir veya düşünülebilir ki?

[١٢٩-١٣٠]

أبو إسحق الصابي وأبو الخطّاب الصابي

وأمّا أبو إسحق الصابي وابن عمّه أبو الخطّاب الصابي فكانا من الحكماء الفضلاء، وأمّا في الأدب فمن المشاهير.

قال أبو حيّان: سمعت أبا إسحق الصابي الكاتب يقول لأبي الخطّاب: اعلم أنّ المذاهب والمقالات والنحل والآراء وجميع ما اختلف الناس فيه وعليه كدائرة في العقل، فمتى فرض فيها قول وجعل مبدأ للأقوال انتهى منه إلى آخر ما يمكن أن يقال. فليس من قولٍ إلا وقد قيل أو يقال، وليس من فعلٍ إلا وقد فعل أو سيُفعل، وليس من شيء يُعلم إلا وقد عُلم أو يُعلم، وهكذا في الظنّ والرأي وغير ذلك. وهذا عامّ في كلّ شيء، وذلك أنّك لا تشير إلى رأي ونحلة إلا أمكنك أن تظنّ به كلّ ما ظُنّ ويُظنّ، وتقول كلّ ما قيل ويقال، وإنّما يضيق مَجَمّ أحدنا وينفسح مُنسرَب الآخر، لأنّ الخاطر يسنح مرّة ولا يسنح مرّة، والقلب يتسع مرّة ولا يتسع مرّة، واللسان ينطلق مرّة ولا ينطلق أخرى.

فقال أبو الخطّاب: هل للخواطر والألفاظ والآراء والمقالات نسبة إلى المزاج والطبيعة والهواء، وإلى العناصر بالجملة؟

فقال: نعم، لها نسبة قويّة وعلاقة شديدة ورباط متين إلى هذه الأمور التي تبطن فيه، أو تطيف به، أو تطلّ عليه؛ ولا سبيل مع ذلك إلى اتّفاق الناس في حال من الأحوال، ولا سبيل من السبل ولو أمكن ذلك لوجد، ألا ترى أنّه لا سبيل إلى أن يكون الناس كلّهم طوال القدود أو قصارها، أو ضخام الرؤوس أو صغارها، أو فصحاء الألسنة أو لُكْنها، وعلى مذهب واحد ومقالة واحدة؟! كيف يكون هذا أو يظنّ،

Doğa her şeye sûretini ancak kabulüne, hazırlığına ve uygunluğuna göre verir. Tereyağının yumuşaklığı, kendi kabulü oranında doğanın bir vergisidir. Taşın sertliği de kendi kabulü oranında doğanın bir vergisidir. Sûretlerin farklılaşması ancak maddelerin farklılaşması yönünden ortaya çıkar. Bu öyle bir asıldır ki aslı yoktur, bu öyle bir illettir ki illeti yoktur. Çünkü faili onu böyle yapmamış; bilakis bu, sûretin özelliğinden; şu ise maddenin özelliğinden kaynaklanmıştır. Durum, gördüğün kanunlar üzere kararlı bir şekilde devam eder. Buna göre herkes mizacına müşakil olan, damarının çektiği, hamurunun yoğrulduğu ve daha sonra adet ve tarz edindiği şeye göre bir kimliğe bürünür."

والطبيعة إنّما تعطي صورتها لكلّ شيء بحسب قبوله وتهيّؤه ومواتاته، فلين الزبد من عطيّة الطبيعة، ولكن على قدر قبوله، وصلابة الحجر من عطيّة الطبيعة، ولكن على قدره، فاختلاف الصور إنّما نشأ من جهة اختلاف الموادّ، وهذا أصل لا أصل له، وعلّة لا علّة لها، لأنّه لم يفعله فاعل على ذلك، بل الصورة من شأنها هذا، والمادّة من شأنها ذلك، والأمر مستتبّ على سنن ما ترى، فعلى هذا كلّ أحد ينتحل ما شاكله[1] مزاجه، ونبض عليه عرقه، وعجن به طينته، وجرى بعد ذلك دأبه ودينه.

١ في كلّ النسخ وفي منتخب صوان الحكمة ''ما شاكه'' أو ''ما ساله''؛ والتصحيح من المقابسات للتوحيدي ص ١٥٢.

[131]

Ebü'l-Feth el-Büstî [ö. 421/1030'dan sonra]

Büstî Sâmânî hükümdarlarının hizmetinde bulunanlardan ve el-Emîr Halef b. Ahmed'in meclis arkadaşlarından şair ve bilge biriydi. el-Emîr Nasîrüddîn Sebük Tegin onu istihdam etmek istediğinde Ebü'l-Feth ona şöyle demiştir: "Bana ancak beni denedikten sonra güven. Çünkü deneme şüpheleri giderir." Sultan Muhammed b. Mahmûd'un zamanına kadar yaşadı. Sultan Muhammed b. Mahmûd ona birçok defa bağışta bulundu. Denilmiştir ki o, Büst valisi Bâtibûr'un kâtibiydi. Emir Sebük Tegin onu davet etti ve Sultan Mahmûd'un bir müddet kâtipliğini yaptı. Sonra Hakānîlerle Horasan ayrılığı günlerini yaşadı ve Mâverâünnehir'de vefat etti. Ebü'l-Feth'in şiirlerinde geçen sözlerinden bazıları şöyledir:

"Vakıaların takdir edilmiş vakitleri vardır; her işin bir sınırı ve ölçüsü vardır.

İstediğin bir işte aceleci olma; olgunlaşmadan önce zirve uygun değildir.

Ey ahlâkından razı olunan âlim! Sevin ki sen, su olmaksızın da suya kanmışsın!

Ey bedenin hizmetçisi! Daha nice onun hizmetinde çalışacaksın? Kendisinde hüsran olan bir kazancı mı istiyorsun?

Kalbine dön ve erdemlerini kemale erdir. Sen nefsinle insansın, bedeninle değil."[1]

[Müstensihler Tarafından Eklenen Biyografiler][2]

Buradan sonrası bu kitabın müellifinin sözlerinden olmayıp eklenmiş kısımlardır.

---

1 Hamidiye nüshasının sonu. Hamidiye nüshası müstensihinin hatimesi: "İşte bu, Yunanlı ve İslam dönemi filozoflarının tarihlerini, felsefelerini, nasihatlerini, vaazlarını vb. içeren *Nüzhetü'l-ervâh* ve *ravdatü'l-efrâh*'ın sonudur. Hayatıma andolsun ki bu, eserlerin ve kitapların en değerlilerinden biridir. Ancak bunu kendisinden yazdığım müstensihin nüshası, hastalık derecesinde dağınık, muhtelif ve birbirine yakın bir yazmaydı. Hüner ve zekâ sahibi kimse özellikle bu tür kitaplarda yazma anında tashih yapmanın ne kadar zor olduğunu bilir. Öyleyse yanlıştan veya terkten veya tahrif edenin tahrifinden veya yazarının bahanesinden sorumlu olan kimseye Allah merhamet etsin. Kitabın yazımı, Yüce Allah'ın en zayıf kullarından Rükn Nasîr en-Neyrîzî lakaplı Abdullah b. Yahyâ b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed'in el yazımıyla, yedi yüz elli üç yılının Zilhicce ayında Kurban Bayramı'nın teşrik günlerinin ikinci Cuma'sında [11.12.753/18.01.1353] öğleden sonra rabbine hamd ve salat ü selam ederek sona erdi. Allah'a hakkıyla hamd olsun. Salat ü selam nebisi olan Muhammed'e, onun ailesine ve arkadaşlarına olsun.].

2 Bundan sonraki altı biyografi sadece Ragıp Paşa ve Fatih nüshalarında vardır.

[١٣١]

أبو الفتح البستي

كان حكيمًا شاعرًا من خدم الملوك السامانية وندماء الأمير خلف بن أحمد، واستخدمه الأمير ناصر الدين سبكتكين، فقال له أبو الفتح: لا تثق بي إلا بعد تجربتي فإنّ التجربة تزيل الشبهة. وعاش إلى أيّام السلطان محمّد بن محمود، وخلع عليه السلطان محمّد بن محمود مرارًا. وقيل: هو كاتب باتبور صاحب بست، واستحضره الأمير سبكتكين، وكان كاتب السلطان محمود مدّة، ثم اتّفق له مفارقة خراسان مع الخاقانية، وتُوفّي بماوراء النهر.

ومن كلام أبي الفتح في أشعاره:

وَلِلْأُمُورِ مَوَاقِيتُ مُقَدَّرَةٌ ... وَكُلُّ أَمْرٍ لَهُ حَدٌّ وَمِيزَانُ

فَلَا تَكُنْ عَجِلًا فِي الْأَمْرِ تَطْلُبُهُ ... فَلَيْسَ يَصْلُحُ قَبْلَ النُّضْجِ بُحْرَانُ

يَا أَيُّهَا الْعَالِمُ الْمَرْضِيُّ سِيرَتُهُ ... أَبْشِرْ فَأَنْتَ بِغَيْرِ الْمَاءِ رَيَّانُ

يَا خَادِمَ الْجِسْمِ كَمْ تَسْعَى بِخِدْمَتِهِ ... أَتَطْلُبُ الرِّبْحَ فِيمَا فِيهِ خُسْرَانُ

أَقْبِلْ عَلَى النَّفْسِ وَاسْتَكْمِلْ فَضَائِلَهَا ... فَأَنْتَ بِالنَّفْسِ لَا بِالْجِسْمِ إِنْسَانُ[1]

[2]{**ومن هنا زيادات غير كلام مؤلّف الكتاب:**

---

١ نهاية الكتاب في ح؛ خاتمة الناسخ في ح: {وهذا آخر نزهة الأرواح وروضة الأفراح المشتمل على تواريخ الحكماء اليونانيين والإسلاميين وفلسفتهم ونصايحهم ومواعظهم وغيرها. ولعمري إنه من أجل المصنفات والمؤلفات إلا أن نسخة المستنسخ هذا منها كانت مخطوطة متفرقة متفاوتة متقاربة في غاية السقم. ولا يخفى على صاحب البراعة والكياسة أن التصحيح عسر ولا سيما في هذا الكتب عند الكتابة. فرحم اللّه من أشرف على سهو أو ترك أو تصحيف مصحّفه وعذر كاتبه. وقد وقع الفراغ منه قبل الظهر من يوم الجمعة الثاني من أيام التشريق لأضحى ذي الحجة من حجة ثلاث خمسين وسبعمئة بيد أضعف عباداللّه تعالى عبد اللّه بن يحي بن عبداللّه بن محمد بن أحمد الملقب بركن نصير النيريزي حامدا لربه مصليا ومسلما والحمد للّه حق حمده والصلوة والسلام على نبيه محمد وآله وصحبه.}.

٢ ومن هنا إلى نهاية الكتاب لقد استعملنا النسخ غ، ف في التحقيق بالضرورة.

[132]

Efdalüddin Muhammed el-Marakkî: el-Kâşî [ö. yklş. 610/1213]

Kâşî bilge biriydi. Ömrünün son demlerini Kâşân köylerinden birinde geçirdi. Burada yaklaşık altıyüz on yılında vefat etti.

[133]

Efdalüddin el-Bâmiyânî [ö. 610/1213'ten sonra]

Bâmiyânî özellikle matematikte seçkin bir bilgeydi. Altı yüz on küsur yılında vefat etti.

[134]

Tâcüddîn el-Urmevî [ö. 654/1256]

Urmevî erdemli ve derin bir bilgeydi. Şeriat ve felsefe arasını cem etmişir. Âlimlerin ve ileri gelenlerin efendisi Şerafeddin'den işittiğime göre Urmevî, felsefî ilimlere başladığında Arap şiirinden ezberinde toplam kırk bin beyit vardı. Onun düzgün ve güzel bir şiiri vardır. es-Seyyid el-Muazzam ondan -Allah ona rahmet etsin- rivayetle bana okuduğu şiir bunlardan biridir:

"Ölüm nişaneleri taşır her boyun. Öncekilerin ömrü uzun olmuştur ama öldüler,

Ölüm sabahlarında. Eceller gözetleyip durur; alanları dünyadır; biz ise gök küreleriz."

Güzel görünümlüydü; dünyayı seven insanlara karşı kibirli, fakirlere karşı alçakgönüllü biriydi. Ömrünün sonunda hacca gitti. Altı yüz elli dört yılında Bağdat'ta vefat etti. Yüz yirmi bir yaşındaydı. Ben bunu onun bazı güvenilir öğrencilerinden duydum. Her gün öğleden sonra bir defa yemek yiyordu.

[١٣٢]

أفضل الدين محمد المرقى المعروف بالقاشي

كان حكيمًا، انقطع آخر عمره بقرية من قرى قاشان، وتُوفّي بها قريبًا من سنة عشر وستّمئة.

[١٣٣]

أفضل الدين البامياني

حكيمًا مبرَّزًا خصوصًا في الرياضي، تُوفّي سنة بضع وعشرين وستّمئة.

[١٣٤]

تاج الدين الأرموي

فاضلًا متبحّرًا، جمع بين الشريعة والفلسفة، سمعت من ملك السادة والعلماء شرف الدين، أنّه لـمّا شرع في الحكمة كان من جملة محفوظاته أربعون ألف بيت من شعر العرب، وله شعر جزل حسن. فمن جملته ما أنشدني السيّد المعظم رواية عنه رحمه الله تعالى:

عَلَى كُلِّ جِيدٍ لِلْمُنُونِ سِمَاتٌ وَقَدْ طَالَ عُمْرُ الْأَوَّلِينَ فَمَاتُوا

صَوَابِحُ حَتْفٍ وَالْمَنَايَا رَوَاصِدُ وَمَيْدَانُهَا الدُّنْيَا وَنَحْنُ كُرَاتُ

وكان حسن المنظر، يتكبّر على أهل الدنيا، كثير التواضع للفقراء، حجّ في آخر عمره، وتُوفّي ببغداد سنة أربع وخمسين وستّمئة، وكان له من العمر مئة سنة وواحد وعشرون سنة، سمعت ذلك من بعض تلامذته الثقات، وكان يتغذّى كلّ يوم مرّة واحدة بعد الظهر.

[135]

Kemâleddin b. Yûnus [ö. 639/1242]

Kemâleddin b. Yûnus ilimlerin çoğunda derin bir âlimdi. Herhangi bir eser yazmadı. Altı yüz otuz küsur yılında Musul'da vefat etti.

[136]

Mevlânâ Nasîruddîn Muhammed et-Tûsî [ö. 672/1274]

Tûsî ilimlerin çoğunda özellikle matematikte derin ve kültürlü bir âlimdi. Felsefenin çeşitli bölümleri hakkında çok sayıda kitap telif etmiştir. Merâga'da ileri gelen âlimlerden bir grubun yardımıyla bir rasathane inşa etmiştir. Bunlar arasında Matematikte âlim bir adam olan Müeyyedüddin el-Urdî, tıp alanında üstün olan Fahreddin el-Ahlâtî, mantık alanında üstat olan Necmüddin el-Kazvînî, Matematikte üstün olan Fahreddin el-Merâgî ve yine matematik alanında tebarüz eden Muhyiddin el-Ma'arrî vardı.

Nasîrüddin'in doğumu -Allah Teâlâ ona rahmet etsin- Tûs'ta beş yüz doksan yedi senesindeydi. Nîşâbûr'a intikal etti. Feridüddin ed-Dâmâd'dan ve Fahreddin er-Râzî'nin öğrencisi Kutbüddîn el-Mısrî'den eğitimini aldı.

Buradan mülhitlerin diyarına intikal etti ve Alâeddin b. Müslüman'a hizmet etti. Orada boş zaman buldu ve böylece *Şerhu'l-İşârât* ve *Tehzîbü'l-Macestî* gibi eserlerin yazımıyla uğraştı. Altı yüz elli üç senesinde Moğollar kaleyi fethetti. Moğollar katında büyük saygı gördü ve rasat yapmakla emredildi. Altı yüz yetmiş iki senesinin Zilhicce'sinin on yedisinde vefat etti. Bağdat'ın dış semtinde Mûsâ b. Ca'fer'in –ki bu ikisine ve bunların babalarına selam olsun- türbesinde defnedildi.

[١٣٥]

كمال الدين بن يونس

كان رجلًا عالمًا متبحّرًا في أكثر الفنون، ولم يصنّف كتابًا، تُوفّي سنة بضع وثلاثين وستّمئة بالموصل.

[١٣٦]

مولانا نصير الدين محمّد الطوسي

وكان رجلًا فاضلًا متبحّرًا في أكثر العلوم خصوصًا في الرياضي، صنّف كتبًا كثيرة في أقسام الحكمة، وبنى الرصد بمراغة بمعاونة جماعة من الفضلاء، منهم: مؤيّد الدين العرضي، وهو رجل عالم بالرياضي، وفخر الدين الأخلاطي، وكان الغالب عليه الطبّ، ونجم الدين القزويني والغالب عليه المنطق، وفخر الدين المراغي، ومحيي الدين المعرّي، والغالب عليهما الرياضي.

فكان مولد نصير الدين رحمه الله تعالى بطوس سنة سبع وتسعين وخمسمئة، وانتقل إلى نيسابور، واشتغل على فريد الدين داماد، وقطب الدين المصري تلميذ الإمام فخر الدين.

وانتقل منها إلى بلاد الملحد، وخدم علاء الدين بن مسلمان، وكان له ثمّة فراغ فاشتغل بتصنيف شرح الإشارات وتهذيب المجسطي، وفي سنة ثلاث وخمسين وستمئة فتح المغول القلاع، وحَظي عند المغول، وأمر بالرصد، وتُوفّي في سابع عشر ذي الحجّة سنة اثنتين وسبعين وستّمئة ودفن بمشهد موسى بن جعفر عليهما وعلى آبائهما السلام من ظاهر بغداد.

[137]

Kemâleddin Abdülhâlık: İbnü'd-Dâ'î [ö. 649/1251'den sonra]

İbnü'd-Dâ'î Yahudiydi. Bilge, şâir ve tıbbın çeşitli dallarında âlimdi. Bir müddet Mazgird valisinin hizmetinde bulundu. Sonra Tatar hükümdarı Hülâgu'nun hizmetine geçti. Sonra Hitay beldelerinde mukim olan Tatarların büyük hükümdarı Man'ın [Mengü Han] hizmetine gönderildi ve orada vefat etti. Onun şiirlerinden biri şöyledir:

"İlimlerin ziyası ve düşüncenin nuru başımı çatlatıyor. Sanki ben, dalga misali kaderin karasına çarpıp durmaktayım.

Her gece karanlığının Havva'sı kısmetim ve Âdem'i de. Sanki karanlıklar benim hissemden yaratılmış."

[١٣٧]

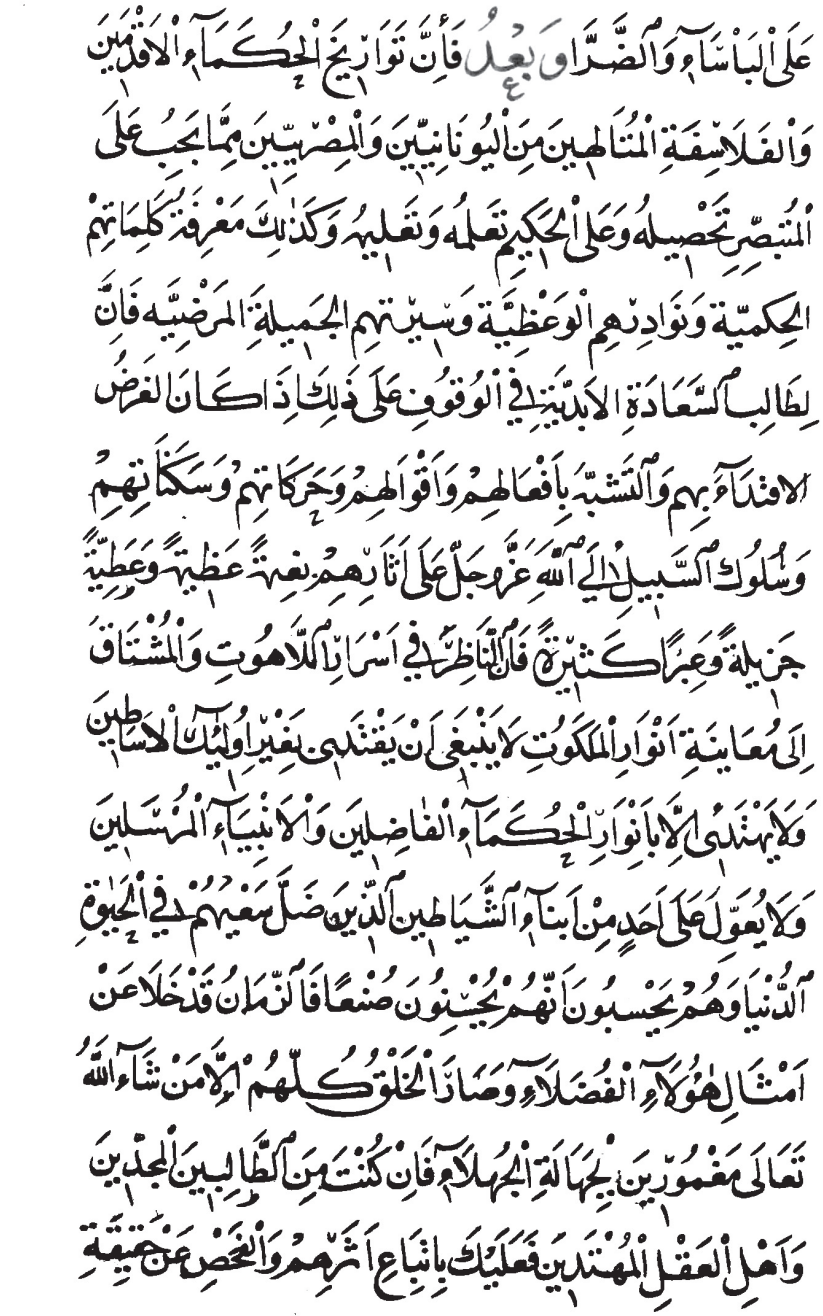
كمال الدين عبد الخالق المعروف بابن الداعي

كان يهوديًا، حكيمًا شاعرًا عالمًا بأجزاء الطبّ، أقام مدّة في خدمة صاحب مازكرد، ثم انتقل إلى خدمة هولاكو ملك التاتار، ثم أُشخِص إلى خدمة مان ملكهم الكبير المقيم ببلاد الخطا، وتُوفّي بها. ومن شعره قوله:

ضَوْءُ الْعُلُومِ وَنُورُ الْفِكْرِ يَصْدَعُنِي كَأَنَّنِي بِسَوَادِ الْحَظِّ مُلْتَطِمُ
حَوَّاءُ كُلِّ دُجًى حَظِّي وَآدَمُهُ كَأَنَّمَا خُلِقَتْ مِنْ حَظِّيَ الظُّلَمُ}[1]

١ ح، ص، ج – {ومن هنا زيادات غير كلام مؤلّف الكتاب... ...كَأَنَّمَا خُلِقَتْ مِنْ حَظِّيَ الظُّلَمُ}؛ نهاية الكتاب في غ، ف.

***Nüzhetü'l-Ervâh*'ın Süleymaniye Yazma Eser Kütp., Fatih No. 4515**'de kayıtlı bulunan yazma nüshasının başı ve sonundan görüntüler.

2a

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله القديم الأزلي الدائم السرمدي المتعالي بجلال أحديته
عن أحداق النواظر المنفرد بكمال صمديته عن الأشباه والنظائر
المنزه عن إدراك الأوهام المسلوب عن ذاته المقدسة النورانية
صفات الأجسام الباقي الأبدي مع الدهور والأعوام فهو الدهر
الداهر العلي القاهر القدوس الطاهر الذي عجزت عن إدراك
كنه حقيقته عقول العقلاء وتلاشت عند إرادة معرفة
ذاته ألباب الحكماء وأذهان العلماء وأشهد أن لا إله إلا الله شهادة
أنتفع بها يوم الفزع الأكبر وتخرجني عن مضيق الأبدان إلى
فضاء المحشر وأصلي على عباد الله المخلصين وأنبيائه الصادقين
صلوة تزلفهم عند الله سبحانه وتعالى بالمرتبة العليا وتقربهم
إلى الأنوار الإلهية والضيا خصوصا على المبعوث من صميم العرب
العربا المنقذ من الضلال والأهوا محمد بن عبد الله بن عبد المطلب
خير الأنبيا وأفضل الأتقيا صلى الله عليه وعلى آله الصابرين

بِاَجْزَاءِ الطِّبِّ اِقَامَ مُدَّةً فِي خِدْمَةِ صَاحِبِ مَازَكِرْدْ ثُمَّ اِنْتَقَلَ
اِلَى خِدْمَةِ هُولَاكُو مَلِكِ التَّاتَارِ ثُمَّ اُشْخِصَ اِلَى خِدْمَةِ قَانَ
مَلِكِهِمُ الْكَبِيرِ الْمُقِيمِ بِلَادِ الْخَطَا وَتُوُفِّيَ بِهَا وَمِنْ شِعْرِهِ قَوْلُهُ

ضَوْءُ الْعُلُومِ وَنُورُ الْفِكْرِ يَصْدَعُنِي كَاَنَّنِي بِسَوَادِ الْخَطِّ مُلْتَطِمُ
حَوَّاءُ كُلِّ دُجًى حَظِّي وَآدَمُهُ
كَاَنَّمَا خُلِقَتْ مِنْ حَظِّيَ الظُّلَمُ .

رجلا فاضلا متبحرا في اكثر العلوم خصوصا في الرياضي صنف
كتبا كثيرة في اقسام الحكمة وبنا الرصد لمراغة بمعاونة جماعة
من الفضلاء منهم مؤيد الدين العرضي وهو رجل عالم بالرياضي
وفخر الدين الاخلاطي وكان الغالب عليه الطب ونجم الدين
القزويني والغالب عليه المنطق وفخر الدين المراغي ومحيي الدين
المغربي والغالب عليهما الرياضي وكان مولد نصير الدين رحمه
الله تعالى بطوس سنة سبع وتسعين وخمسماية وانتقل الى
نيسابور واشتغل على فريد الدين دامادا وقطب الدين المصري
تلميذ الامام فخر الدين وانتقل منها الى بلاد الملحد وخدم علاء
الدين نو مسلمان وكان له ثمة فراغ فاشتغل بتصنيف شرح الاشارات
وتهذيب المجسطي وفي سنة ثلث وخمسين وستماية فتح المغول
القلاع وحظي عند المغول وامر بالرصد وتوفي في سابع عشر
ذي الحجه سنة اثنتين وسبعين وستماية ودفن بمشهد موسى بن
جعفر عليهما وعلى ابائهما السلام من ظاهر بغداد كمال الدين
عبد الخالق المعروف بابن الداعي كان يهوديا حكيما شاعرا عالما

DİZİN

Özel İsim ve Yer Adları Dizini

A

Abbas b. el-Hasen 654
Abdera 452
Acem 128
Achaia 432, 452
Âdem 92, 132, 134, 154, 760, 762, 880, 942
Adudüddin 734
Aeficianus Aephicianus
Aelius Nico 626
Afrodes 646
Afrodisias 548
Afrosis 646
Afrostos el-İskenderânî 648
Aftimiyakhus 644
Agathodiamon 134, 154
Aghanis 644
Agrigenta 206
Agrigentli Acron 644
Agrigentum 106, 142
Agriton 646
Ahamenis 116
Ahmed b. el-Mu'tasım 690
Ahmed b. İsa 744
Ahmed b. Muhammed el-Mu'tasım 692
Ahmed el-Leysî 754
Airon 648
Airon el-Harrânî 648
Aiskhulos 528
Akademia 322, 352, 354
Akdeniz 448, 618
Akhmim 152
Akhrusis 642
Akousmatikhoi
Akron 396
Alâeddin Tekiş Hârizmşâh 912
Alâüddevle 734, 850, 852, 854, 856, 858
Alâüddevle Ebû Ca'fer Kâkûyeh 852
Alâüddîn b. el-Kumaç 750
Alâüddîn b. Kumaç 750
Alexandria Margiane 458
Ali b. Ebî Tâlib
Ali b. Îsâ el-Vezîr 918
Ali b. İsa el-Vezir 662
Ali b. Rabben 664, 666
Ali b. Rabben et-Taberî 664, 666
Ali el-Belhî 664
Ali el-Hazîn el-Mervezî 800
Altın adam Soranus 648
Altın Tapınak 486
Amasis 204
Aminious 650
Âmirî 108, 112, 780, 832
Amon 156, 182
Amr b. el-Âs 94
Amuderya 448
Amyntas 350, 440
Anadolu 96, 616, 618, 872
Anaksagoras 104, 432, 522, 524, 526, 620
Anaksaphitrates 646
Anaksimandros 104, 202, 376
Anaksimenes 104, 522, 524, 644
Anaxagoras 114
Ancaeus 200
Ancylaus 646
Androgolos (Androcles) 202
Andromachus 620, 644, 646
Ankhilaus 648, 650
Annaz 850
Antakya 96, 128, 574
Antaron 206
Antoninus 618
Apollodorus 104
Apollon 248, 424

Apollonos 654
Aposilokhos 156, 182
Arapça 128, 312, 652, 662, 668, 690, 738, 770, 784, 878, 914
Arcesilaos 356, 528, 534
Archas 396, 398
Archelaus 104, 238
Arios et-Tarsusî 648
Aristippus 544
Aristo 348, 548, 670
Aristokles 318
Ariston 318, 322
Aristoteles 90, 94, 96, 108, 110, 112, 114, 126, 128, 130, 318, 320, 322, 324, 330, 334, 338, 342, 344, 348, 350, 352, 354, 356, 358, 360, 364, 366, 368, 370, 376, 408, 436, 442, 446, 466, 478, 484, 486, 488, 496, 498, 500, 502, 516, 518, 524, 528, 532, 534, 536, 540, 546, 548, 550, 620, 648, 652, 654, 660, 674, 676, 688, 716, 722, 770, 772, 774, 780, 820, 822, 832, 834, 838, 844, 850, 922
Arius et-Tarsusî 648
Arkhas 644
Arkhütas 654
Arsaces 116
Arşimed 748
Arşimedes 112, 654
Artaserhas 114, 116
Asclepiades 648
Asclepiades el-Belâzurî 648
Ashâb-ı kehf 562
Ashurnasirpal 152
Aşil 250
Askalan 680
Asklepios 98, 154, 156, 192, 194, 196, 322, 350, 394, 396, 398, 616, 640, 642, 644, 648, 650
Assos 354
Astantos 454
Asya 354, 484, 616, 618
Asyût 618
Atarneus 354
Atina 104, 106, 108, 114, 122, 206, 240, 246, 248, 316, 318, 322, 350, 352, 354, 374, 422, 424, 496, 500, 518, 616, 620
Atinalı Modikos 648
Atinalı Saros 650
Atinalı Sunakhus 646
Atlas 250
Attica 432
Augustus 98
Ayn-şems 204
Aynulkudât 746
Aynzirbli Magara 650
Aynzirbli Theophratus Antrimatros 648
Azerbaycan 452, 556, 718

B

Babek 118, 122, 562
Bâbek oğlu Erdeşir 126
Bâbil 114, 118, 120, 122, 126, 152, 194, 202, 212, 468, 476, 494, 516, 558
Bağdat 126, 468, 652, 658, 662, 668, 676, 678, 716, 744, 752, 756, 758, 780, 794, 818, 820, 822, 832, 848, 938, 940
Bâharz 750
Bahâ[üddevle 850
Bahâüddin Ebû Muhammed el- Harakî
Bâlîn 432
Banus 208
Basileios 578, 580
Batlamyus 112, 118, 122, 562, 564, 568, 646, 654, 704, 922
Batlamyus el-İskenderânî 122
Bedî'ülmütekellim 746
Bedî'ülmütekellim el-Hemedânî 746
Behmen 114, 116, 240, 394, 398, 536
Behmen b. İsfendiyar b. Sasan 536
Behmenyâr 718, 750, 850

Behram 414
Belh 750, 842
Benû Mûsa 130
Berahime 100
Bergama 616, 618, 620
Bettân 674
Beyhak 726
Beyhakî 90, 670, 726, 752, 754, 756, 798, 802, 804, 806, 846
Beyrûn 806
Beyt-i Mukaddes 590
Beytü'l-makdis 134
Bias 422
Birinci Asklepios 98, 394, 616, 640, 642, 644, 650
Bîrûnî 722, 806, 810, 812
Bizans 492, 800
Boethius 620
Braghalis 646
Buhara 738, 842, 848
Buhayra 202
Buhtunnasr 114
Bulgar 96
Butros 648
Büveyhî Rüknüddevle 780
Büyük Rufus 646
Büzürgümihr 126

C-Ç

Câcerm 848
Ca'fer b. Bânûyeh 660, 770, 820, 826
Ca'fer et-Tayyâr 710
Camasb 122, 126
Cambyses 208
Casius 648
Caulonia 210
Cem 120
Cemâlülmelik b. Nizâmülmülk 722
Cem. b. Anucihan 120
Cemmü'l-melik 558
Cemşid 120, 558
Cevherî 798
Ceyhun 448
Ceyy 124
Cezeriye 96
Cezire 116
Charias the Archon 432
Chenaeli Myson 422, 424
Chilon 422
Cibril 92
Cleobulus 422
Creophylian 204
Crotone 206
Cündişâpûr
Cürcân 848, 854
Cüzcânî 670, 846, 848, 858, 860
Cylon 210
Cyrus 208
Çin 122, 466
Çobanaldatan 758

D

Dahhak b. Kayy
Daniel 114
Dârâ 114, 116, 126, 442, 446, 448, 450, 452, 454, 456, 458, 460, 474, 484
Dârâ b. Dârâ 442
Dârâ b. Erdeşir 114
Dâru'l-hikme 130
Dârülhilafe 752
Datça 394
Davaran-şehr 556
Dâvûd 92, 108, 142, 144, 584, 586, 588
Dehriyye 540
Delfi 424
Delos 110, 202
Demeter 208
Demokritos 106, 112, 114, 394, 432, 536, 646
Derbent 96
Diagoras 432, 616
Dihistan 848
Dikyanus (Decius) 562
Dilun 202
Dimitrios 208

Dîneverî 92
Dionysius 322
Dioskoridos 646, 648
Diospolis 204
Diyarbekir 744, 872
Diyogis 396
Diyojen 112, 374, 376, 378, 380, 382, 384, 386, 388, 390, 392, 490, 494, 552, 648
Dımaşk 676, 680, 874
Dracon 398, 422, 644
Drayos 650
Dughdova 558

E

Ebân 688
Ebîverd 848
Ebû Abdullah el-Ma'sûmî 722
Ebû Abdullah en-Nâtılî 686, 842
Ebû Ali 548, 670, 676, 682, 688, 698, 702, 704, 706, 718, 720, 722, 724, 734, 736, 754, 758, 786, 806, 834, 836, 838, 842, 844, 846, 848, 850, 854, 856, 862, 876
Ebû Ali b. Sînâ 548
Ebû Ali İbn Sînâ 670, 718, 720, 722, 724, 734, 736, 754, 806, 876
Ebû Bekir b. Urve 756
Ebû Bekir el-Barakî el-Hârizmî 846
Ebû Bekir es-Sıddık 912
Ebû Ca'fer 770, 772, 774, 778, 820, 826, 852
Ebû Ca'fer b. Bânûyeh 770, 820, 826
Ebû el-Gâlib el-Attâr 850
Ebû Hâmid Ahmed b. İshak el-İsfizârî 702
Ebû Hanife 820
Ebû Hâtim 748
Ebû Hâtim el-Muzaffer el- İsfizârî
Ebû Hayyân 920, 932
Ebû İshak es-Sâbî 932
Ebû İshak İbrahim 658
Ebü'l-Ferec 698, 700, 712, 714
Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib 698
Ebü'l-Feth 726, 786, 800, 936
Ebü'l-Feth el-Büstî 936
Ebü'l-Hasan el-Basrî 144
Ebü'l-Hasen Ali b. İsa el-Lü'lüvancî 808
Ebü'l-Hasen Ali en-Nesevî 732
Ebü'l-Hasen el-Arûzî 846
Ebü'l-Hasen el-Enbârî 724
Ebü'l-Hasen es-Sehlî 848
Ebü'l-Hattâb es-Sâbî 932
Ebü'l-Hayr 668, 670, 712
Ebü'l-Hayr b. Suvâr 712
Ebü'l-Hayr el-Hasen b. Bâbâ b. Süvâr b. Behnâm 668
Ebü'l-Kasım el-Antâkî
Ebü'l-Kāsım el-Kirmânî 702, 854
Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî 704
Ebû Mansûr el-Abbâdî 754
Ebû Mansûr el-Hüseyin b. Tâhir b. Zeyle 718
Ebû Ma'şer 122, 124, 126, 152, 732
Ebû Muhammed el-Arûdî 930
Ebû Muhammed eş-Şîrâzî 848
Ebû Nasr 348, 548, 670, 676, 678, 680, 716, 724, 792, 810, 844
Ebû Nasr b. Mişkân 810
Ebû Nasr el-Fârâbî 348, 548, 670, 676, 678, 680, 716, 724, 792, 844
Ebû'r-Reyhân 670, 698, 722, 806, 808, 810, 812
Ebü'r-Reyhân el-Birûnî 698
Ebû Sehl 120, 710, 716, 728, 856
Ebû Sehl b. Nevbaht 120
Ebû Sehl el-Kûhî 710
Ebû Sehl el-Mesîhî 716
Ebû Sehl (en-Nîlî) en-Nîsâbûrî 728
Ebû Süleyman 348, 446, 554, 660, 684, 770, 772, 774, 776, 778, 792, 814, 820, 822, 824, 826, 830
Ebû Süleyman el-Mantıkî 684
Ebû Süleyman es-Siczî 348, 554, 660, 770, 772, 774, 792
Ebû Temmâm 772, 774, 924

Ebû Temmâm en-Nîsâbûrî 774, 924
Ebû Ubeyd 720, 850, 852, 854
Ebû Ubeyd Abdulvâhid el-Cûzcânî 720
Ebû Yezîd 868, 870
Ebû Yezîd el-Bistâmî 870
Ebû Zekeriyyâ es-Saymerî 822, 930
Ebû Zeyd el-Belhî 696, 832
Ebü'l-Berekât 734, 794, 796, 914
Ebü'l-Feth Kûşek 726
Ebü'l-Hasen b. Hâmeveyh 754
Ebü'l-Hasen el-Eş'arî 910
Ebü'l-Hasen el-Gazzâl 736
Ebü'l-Hasen es-Saîdî Hibetullah 794
Ebü'l-Muvaffak 424
Ebü'n-Nefîs 788
Edi et-Tarsûsî 650
Efdalüddin el-Bâmiyânî 938
Efes 202, 204
Eflâtun 96, 108, 110, 112, 114, 116, 192, 224, 254, 266, 276, 278, 318, 320, 322, 324, 330, 332, 334, 336, 338, 342, 344, 346, 352, 354, 358, 366, 396, 408, 422, 424, 470, 514, 536, 538, 616, 620, 640, 642, 644, 652, 654, 660, 688, 692, 722, 774, 844, 900, 922
Efrasiyab 114
Efrofolim 204
Efşene 842
Ege 394
Eğriboz 354
Ehrimen 558
el-Amîd Ebî Sehl el-Hamdûnî 854
el-Bedîhî 926
el-Bîrûnî 722, 806
Elea 108, 318, 432
el-Emîr Halef b. Ahmed 936
el-Emîr Nasîrüddîn Sebük Tegin 936
el-Hayyâmî 724, 734, 736, 746, 748, 802
el-Îlâkî 750
el-Kâdî el-Fâzıl 874
el-Kârızu'l-Anzî 678
el-Kâşî 938
el- Kummî
el-Leysî 754, 908
el-Ma'sûmî 722, 850
el-Mısrî 92, 648, 908, 940
el-Müctebâ 840, 928
el-Muktedir 654
el-Mu'tazıd 658, 744, 810
el-Vâsıtî 726, 750
Emâniya 96
Emersus 650
Emir Lâhî Ahûr Bey 800
Emir Şemsü'l-Meâlî Kabûs 848
Empedokles 96, 106, 108, 112, 142, 144, 146, 148, 150, 198, 238, 432, 644
Endülüs 98
Enoch 152, 154
Enûş 154
Enuşirvan 122
Ephaphius 646
Epiditus 454
Epiküros 106
Epiolopius 646
Erasistratus 646
Erdeşir 114, 116, 118, 122, 126, 398, 518, 562
Erdeşir Bâbek
Erdeşir b. Bâbek 518
Erdeşir b. Dârâ 114
Eresistratus 642
Erflutus 838
Ermenistan 448
Ermes 154
Ermines er-Rumî 648
Ermodamanis 204
er-Ruhâ 156
Erymneos 356
Eski Andromachus 644
es-Sâhib b. Abbâd 678

eş-Şeyhu'l-Yunânî 552
eş-Şihâb en-Nîsâbûrî 908
Euboia 354
Eudemus 528, 532, 534, 620, 650
Eunomos 200
Eunostos 200, 202
Eurobases 646
Eurumedon 354
Eurymenes 204
Evvoia 354
Execestides 422

F

Faal Akıl 766
Fafamis 648
Fahreddin el-Mardinî 874
Famikuros 396
Fârâb 676
Fârâbî 348, 548, 670, 676, 678, 680, 688, 716, 724, 792, 844
Farmâsib el-Hindî 122
Ferdecân 850
Ferekides 202
Ferekides (Pherecydes) 202
Feridüddin ed-Dâmâd 940
Feridun 126
Fermes 208
Ferşavuş 126
Fîlâîm 452
Filistin 114, 584
Filonya 648
Fimen el-Harrânî 648
Forios 646
Fransa 98
Fules 642
Fustat 154

G

Galen 98, 112, 116, 192, 400, 548, 562, 616, 618, 620, 622, 624, 626, 628, 630, 632, 634, 636, 638, 640, 642, 644, 646, 648, 668, 700, 834
Galenus 616
Galunos 646
Galus 644, 646
Gannicus el-Mısrî 648
Gazne 668, 730, 856, 912
Gazneli Mahmûd 810
Gazne Sultanı İbrahim 730
Gazzâlî 688, 736, 746, 756
Geruges 642
Ghalos el-Hımsî 648
Giritli Epimenides 422
Gıyâsüddin 912
Glaukon 636, 638, 648
Glaukon en-Nusaybinî
Gregorius 574, 576
Gulâmü Zuhal 920, 922
Gumzâr 784
Güneş Tapınağı 192
Gur 856, 912
Gürgenç 848
Gurus 616, 640, 642, 644

H

Haccâc 128
Hadank ağacı
Hadrianus 546, 562, 618
Hakan Şemsülmülûk 738
Halep 872, 874, 884
Haliç 98
Hâlid b. Yezîd 128, 688
Hâlid b. Yezîd b. Muâviye 688
Halife Muvaffak 658
Hallâc 868, 870
Hanoh 154
Harirî 92
Harisânî 798
Hârizm 828, 842
Hârizmşah 668, 716, 808, 828, 842, 848
Hârizmşah Ali b. Me'mûn 848
Hârizmşah b. Muhammed 828

Hârizmşah Me'mûn 716, 842
Harmeysan 842
Harran 556, 558, 674
Harus el-Arkun 432
Hasan (el-Basrî) 606
Hasan [el-Basrî] 606
Hasan el-Basrî 144, 834
Hasan (Hüseyin) es-Semerkandî 800
Havva 942
Havzî 726
Hayyâmî 724, 734, 736, 742, 746, 748, 750, 802
Hemedân 848, 850, 852, 858
Heracles 644
Herakleitos 106, 432
Herakles 648
Herakles et-Tarayitî 648
Heraklides 394, 644
Heraklitos 322
Herat 724, 726, 912
Hericanes 646
Herkül 250
Hermes 120, 122, 152, 154, 156, 158, 160, 174, 178, 180, 182, 192, 194, 646, 900
Hermes el-Bâbilî 120, 122
Hermias 354
Herminus 616
Hermodamas 204
Herophilus 644
Hierocles 644
Hilâl b. Bedr b. Hasneveyh 848
Hindistan 460, 486, 558
Hint 100, 122, 194, 454, 460, 464, 466, 494, 570
Hipokrat 112, 114, 192, 394, 396, 398, 400, 402, 536, 616, 640, 642, 644, 646, 648, 668, 670, 676, 730
Hipokrat b. Dracon 398, 644
Hipokrat b. Thessalus 398, 644
Hipokrates el-Khwarussini 648
Hipparchus 370
Hippasus 106
Hişâm b. Abdülmelik 128
Hitay 942
Hıms 118
Hımslı Magnus (Magnus Emesensus) 646
Homeros 102, 112, 328, 408, 410, 412, 414, 500, 506, 512
Horasan 730, 742, 750, 832, 846, 912, 936
Hubeyş 656
Hüccetü'l-İslâm Muhammed el-Gazzâlî 736
Hülâgu 942
Humâr Nahiyesi 670
Humus 394, 516
Huneyn 436, 488, 640, 650, 652, 654, 662, 728, 838, 852, 862
Huneyn b. İshak 436, 488, 652, 662, 862
Hûşeng [b. Fravâk] b. Siyâmek 558
Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc 870
Hüsrev b. Dârâ 114
Huzeyfe 90
Hymettian balı
Hyrakle 202

İ

İbn Bîlis 920
İbn Bükeyr 920
İbn Kûşek 750
İbn Miskeveyh
İbn Rakîka 870
İbn Sehlân 752, 868
İbn Suvar 672
İbnü'l-Hammar 668
İbn Zeyle 850
İbn Zur'a
İbrahim 98, 116, 118, 606, 658, 730, 792, 840, 920

İbrahim b. Adiy
İbrahim b. Ethem 606
İdrîs 92
İkinci Theodosius 562
İlavus 156
İlias 454
İmbros 202
İmruü'l-Kays 408
Irak 120, 122, 468
İrakliya 202
İsa 98, 116, 128, 616, 700, 744, 808, 834
Îsâ b. Ali 918
İbn Ebî Sâdık 730
İbn Ebi's-Salt 754
İbn Hibbân 772
İbn Hindû 668, 712, 714
İbn Kerde 784
İbn Miskeveyh 698, 786
İbn Seyyâr 816
İbn Sînâ 548, 664, 670, 676, 686, 698, 702, 718, 720, 722, 724, 732, 734, 736, 750, 754, 758, 806, 842, 852, 876
İbnü'd-Dâ'î 942
İbnü'l-A'lem 710
İbnü'l-Amîd 126, 768, 780, 786, 818
İbnü'l-Bıtrîk 360
İbnü'l-Heysem 704, 706, 708
İbnü'ş-Şibl 758
İbnü't-Tilmîz 756
İbn Zehrûn 814
İbn Zur'a 834, 836, 840
İbrahim b. Adiy 792
İbrahim en-Nedîm 116, 118
İdris 90, 134, 152, 154, 160, 188, 194
İhvân-ı Safâ 684, 814, 842
İlion 452, 492
İsfahan 124, 736, 784, 802, 852, 854, 856, 858, 868
İsfendiyar 394, 536
İsfizârî 702, 748, 772
İshak b. Huneyn 640, 650, 654
İskender 94, 110, 112, 114, 116, 122, 126, 350, 354, 356, 364, 368, 374, 376, 380, 382, 384, 386, 392, 394, 440, 442, 444, 446, 448, 450, 452, 454, 456, 458, 460, 462, 464, 466, 468, 472, 474, 476, 478, 480, 482, 484, 486, 488, 490, 492, 494, 496, 500, 502, 508, 516, 518, 520, 534, 548, 550, 616, 620, 648, 652, 770, 772
İskender el-Afrodisî 112, 350, 548, 648
İskenderiye 94, 154, 448, 470, 472, 476, 562, 616, 618, 620
İskitli Anacharsis 422, 424
İsmail b. Bülbül 658
İsmâil el-Bâhurzî 856
İsmail el-Herevî 724
İsmail ez-Zâhid 842
İstanbul 118, 670
İstanköy 394
İtalikî 108
İtalya 108, 202, 206, 208, 212
İzmir 618

J

Jem-gird 124
Julianus 128, 546, 646
Jüpiter 120, 556, 568, 842

K

Kābis es-Sokratî 538
Kadı Beşîr b. Ya'kûb el-Bevâdirî (?) en-Nahvî 808
Kadı İbn Sâ'id 664
Kahire 114, 120, 704, 706
Kallistenes 354
Kambises 208
Karmîsîn 850
Kâşân 938
Kâşî 938
Kassârî 804

Katanta 454
Katis 108
Katvan 750
Kavlonya 210
Kavras 396
Kaynân 154
Kazvin 848
Keldânîler 126
Keldea 120
Kelile ve Dimne 688
Kemâleddin b. Yûnus 940
Kerh [el-Kerac] 856
Kerrâmilik 912
Keyhüsrev 126
Keyûmars 126, 152, 558
Khalkis 350, 354
Kharikthanes 646
Khumas 468
Kinates 432
Kindî 92, 654, 660, 690, 692, 708, 744
Kiros 208
Kiyâ 548, 670
Kıyamet Kilisesi 716
Klazomenaius 104
Kleopatra 616, 648
Klozomenai 104
Knidos 394, 398
Kolon 210
Konstantin 98, 128
Konstantiniyye 98, 118
Korintos 618
Kos 394, 398, 400, 640
Kosofoles 644
Kova Burcu 556
Kral Cemşid 558
Kraterus 492
Kratilos el-Mantıkî 648
Kreofilyo 204
Kriton 248, 252, 254
Kroton 206, 208, 210
Ksenokrates 322, 352, 354, 648
Küçük Ayı 738
Kudüs 400
Kuhunduz 124
Kûmas 468
Kumeş 468
Kummî 768, 780, 782
Kûmse 784
Kûmşe 784
Kûrhân 750
Kurtuba 144
Kuruş 208
Küştaseb 394
Kûşyâr 732
Kutbüddîn el-Mısrî 940
Kuzey Pontus Denizi 96
Kzafimun 644

L

Laconia 432
Lân 96, 98
Laon 648
Latin 98, 100, 122, 650
Lavus 156
Lemnos 202
Leukippos 432
Levkerî 750, 752
Leymon 202
Lidyalılar 486
Lise 322
Locrians 210
Logos 654
Lokman 108, 142, 144, 584, 586, 588, 590, 606, 608
Lokris 210
Lukos 646
Lykeion 322, 350

M

Machur Akhinas 646
Magares 644
Magaris 396, 398
Mâgâsetnî 562
Magnus 642, 646, 648
Magnus el-İskenderânî 648
Mağribîler 548

Mahanes 642
Mahmûd [b.] Sebüktekin 722
Mahmûd b. Sebüktekin 668
Mahmûd el-Hârizmî 798
Mahmûd el-Messâh 842
Makdisî 684, 814
Makedon 350, 494
Makedonya 110, 114, 354, 452, 626, 632
Makhanus 644
Makidinos 382
Malana Erisa (Maia Orthia) 398, 644
Malazun 644
Malitanes 646
Ma'mûrî 802
Man 942
Mani 114
Manisa 204
Manisiyun 644
Mansûr b. Ammâr 834
Mansûr b. Sercûn 128
Maphalis 648
Marcus er-Rumî 648
Mardin 874
Mares (İkinci Thessalus) 646
Marfos 646
Marinus 648
Marites 646
Markus 642, 646
Maserhes 644
Masites 642
Maşrıkîler 548
Ma'sûmî 722, 850
Matales 644
Matân 494
Mâverâünnehir 936
Maynus 644
Mazgird 942
Mecdüddevle 848
Mecdüddin el-Cîlî 868, 912
Mecûsî 458, 560, 718
Medargis 570
Megara 432
Mehlâîl 154
Melik Adudüddevle 786
Melikşah 738, 794, 802
Melik Zâhir 874
Melissos 432
Memphis 204
Me'mûn 128, 130, 154, 360, 652, 668, 674, 692, 716, 842, 848
Me'mûn b. Muhammed Hârizmşah 668
Mengü Han 942
Menüçehr 558
Merâga 868, 912, 940
Merciyanus 458
Merh ve Afar 758
Merih 710, 740
Merkür 556, 694, 800
Mertanos 648
Merv 458, 666, 750, 796, 856
Mescid-i Aksa
Mesih 652, 700, 716
Mestiyaus 646
Mestoros 470
Meşşâîler 100, 320, 352, 354, 548, 900
Metaponte 106
Metapontios 208
Meton 106, 142
Mettâ b. Yûnus 674
Meymûn b. en-Necîb el-Vâsıtî 726
Meyyâfârikîn (Silvan) 870
Mezopotamya 96
Mihridate (Mithridates) 646
Milet 100, 102, 104, 202
Milon 210, 644, 646
Milyatas 644
Minus 396, 616, 640, 642
Miravus 396
Mirogos (Masruhis) 500
Mirzakuvan 754
Mithridates 646, 856
Mısır 100, 108, 116, 118, 120, 122, 126, 134, 152, 154, 156, 198, 202, 204, 206, 322, 424, 448, 562, 616, 618, 704, 706, 754, 872
Mihraris 642

Milatus 470
Missiyanus 644
Mısırlılar 120
Mnesarkhos 106, 200, 202
Mssinadus 644
Muâviye 688
Müeyyedüddin el-Urdî 940
Muhammed b. Abdullah b. Mürre el-Cebelî el-Bâtınî 144
Muhammed b. Câbir 658, 674
Muhammed b. Câbir el-Harrânî el-Bettânî 674
Muhammed b. Mansûr 730
Muhammed b. Muhammed b. Tarhan 676
Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî 108, 832
Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî 664
Muhammed ed-Dellâl 844
Muhyiddin el-Ma'arrî 940
Münif 154, 204
Musa 98, 272, 408, 558, 754, 762
Mûsâ b. Ca'fer 940
Musaoğulları 802
Muses 210
Müşteri 568, 842
Müsterşid 796
Musul 88, 940
Mu'tasım 652, 690, 692
Mu'tezile 144

N

Nabatîce 134
Nafron 396
[Na]stos 644
Nasîrüddevle 784
Nazîf er-Rûmî 930
Nearchos 434
Nebî Mîşâel 114
Nebukadnezar 400
Necmüddin el-Kazvînî 940
Nemrut 152
Neokles 106
Nesâ 848
Nikolas 834
Nikomakhos 348, 350
Nikomakhus 118
Nikos 626, 632, 634, 636, 638
Nil 118, 704, 706
Nîşâbûr 722, 730, 736, 752, 858, 940
Nitos 648
Nizamiyye 722
Nûh 92, 882
Nuh b. Mansûr 842, 846
Numisianus 618

O-Ö

Ochus 116
Okyanus 96, 98
Olympias 458, 468, 472
Oreibasios 648
Oreibasios el-Kevâbilî 648
Oskurus 644
Osman 90, 640, 662, 688
Ostas 644
Ostohos 448
Oxus 448
Öklid 500, 582, 654, 752, 842
Öklid en-Neccâr 752
Ömer el-Hayyâmî 724, 736, 746, 748, 802

P

Palladios 648
Panopolis 152
Parmenides 396, 432, 616
Paulus 620, 648, 650
Paulus of Aegina 648
Pausanias 440
Pavlos 700
Pavlulus 644
Pehlevî 124
Peisistratus 424
Pelops 618
Pelusium 618
Per-Amun 618
Periander 422
Petrus 700
Phaedrus el-Yunânî 122

Phaidon 250, 320
Phaistias 350
Phaphulus 646
Philagurus 644
Philates 398, 400
Philatus 440
Philinus 644
Philip 114, 116, 350, 354, 440, 442, 450, 468, 494, 496, 498, 500
Philos 646, 648
Philos et-Tarsusî 648
Philotas 494
Phimatus 648
Phoenix 422
Phordadis 648
Pieria 452
Pîrôs 492
Pisagor 96, 106, 108, 110, 112, 116, 152, 198, 200, 202, 204, 206, 208, 210, 212, 214, 216, 224, 228, 230, 232, 236, 238, 244, 320, 322, 644, 654, 660, 710
Pittacus 422
Platis 648
Plotinus 374, 552
Plutarkhos 544, 650
Poatalis 180
Polinos 490
Polykrates 204, 206
Porphyrion 488
Porphyrios 114, 200, 212, 350, 648
Porus 454, 460, 462
Poutos 470
Prodikos 352
Proklos 540, 542, 660
Protagoras 352, 432
Ptolemais 618
Pythais 200

Q

Quintus 618

R

Râgıb el-Isfahânî 728
Rames 648
Ramon el-Müstevfî 648
Remle 584, 590, 606
Rey 558, 678, 714, 732, 848, 854
Ritus 380
Rodos 394, 398, 562
Roma 96, 98, 114, 116, 118, 122, 128, 192, 206, 248, 456, 458, 518, 616, 618, 620
Romus 98
Roxana 456
Rukiye 458, 468, 472
Rum 130, 394, 800, 872
Rurabanak 648
Ruşeng 456, 458
Rustak Ceyy 124
Rüstem 556, 558, 848
Rûstkubâz

S-Ş

Sâb 188
Sâbit b. Kurre 658, 660, 662, 810, 838
Sadamas 644
Saddîkiyyîn 202
Sa'îd b. Ya'kûb 662
Sakalimus 644
Samos 106, 108, 200, 202, 204, 206, 208
Samsamüddevle 786
Santorini 208
Sapkın Dracon 422
Saruyah 124
Sarveyh 124, 126
Sasan 122, 518, 536
Satürn 556, 568
Satyrus 618
Saus 644
Savari 644
Sâve 752
Savrus el-Filistinî 648
Scyros 202
Secundus 546
Seklipius 646
Sekoron 202
Selahüddin Yusuf 872
Semuilus 644

Şem'ûn es-Safâ 700
Sencer 726, 736, 756, 800
Sencerî 800
Sercis 396
Sergius Paulus 620
Şerhu'n-Necât 798
Seriton 440
Sevad 120
Seyfüddevle 676
Seyfüddevle b. Hamdân 676
Şeyh Cemaleddin el-Cebelî 874
Şeyh Ebû Saîd 850
Shes 648
Sicilya
Sicistan
Sicistânî 116, 650, 818, 830, 920
Sifavus
Sifores 642
Simichus 208
Simmias
Sind 806
Sirius (Akyıldız) 842
Siros 202
Sisam 106
Sitare 842
Sitiyos 644
Sivas 98
Sicilya 118, 206, 230, 322, 352
Sicistan 446, 660, 770, 820
Sifavus 642
Simmias 250
Sıvânü'l-hikme 104, 684, 770, 818, 820
Skales 646
Sokoros 648
Sokrat 94, 96, 108, 110, 112, 312, 314, 316, 318, 320, 322, 324, 354, 432, 646, 648, 654, 660, 836
Sokrates 112, 114, 238, 240, 242, 244, 246, 248, 250, 252, 254, 256, 258, 264, 266, 268, 270, 272, 274, 276, 278, 280, 282, 286, 288, 290, 292, 294, 296, 298, 300, 302, 304, 310, 312
Sokraton 642
Sokratu'l-cub 242
Sokritus 644
Solon 322, 420, 422, 424, 428, 430
Sophroniscus 240
Sormedus 642
Soros 646
Sruva 124
Stageira 350, 354, 356
Stefan 648
Stefan el-Harrânî 648
Stefanus el-Mısrî 648
Strangas 448
Süheyl yıldızı (Yıldırak) 842
Süleyman 92, 108, 144, 198, 348, 446, 554, 642, 660, 684, 770, 772, 774, 776, 778, 792, 814, 818, 820, 822, 824, 826, 830, 840
Sultan Mahmûd 668, 670, 810, 854, 936
Sultan Mes'ûd 794, 796, 808, 812, 854, 856, 858
Sultan Mes'ûd b. Muhammed b. Melikşah 794
Sultan Muhammed 794, 802, 936
Sultan Muhammed b. Mahmûd 936
Sultan Muhammed b. Melikşah 794
Sultan Sencer 726, 736, 756, 800
Sühreverdî 864, 866, 870, 872, 874, 876, 878, 882, 884, 896
Sultan Tuğrul Bey 858
Sur 200, 202, 448
Sürhab 706
Suridus 644
Suriyeli Dorotheus 122
Syphurus 644
Syracusa 206
Şam 96, 108, 116, 118, 128, 134, 142, 144, 192, 198, 394, 448, 584, 606, 618, 652, 676, 680, 704, 706, 872
Şehristân 756
Şehrezûr 468
Şehristânî 320, 522, 558, 754, 756
Şemsüdddevle 848, 850

Şihâbüddevle Ebû'l-Feth Mevdûd b. es-Sultan eş-Şehîd 812
Şihâbüddin 754, 870, 912
Şihâbüddin el-Vâiz es-Süfûrkânî
Şît 92, 134, 154
Şiraz 854
Şuarayi Yemani 738
Şuayb 92

T

Tâcüddin el-Fârisî 862
Tâcüddîn el-Urmevî 938
Tâcülmülk 850, 852
Tahmûras 124, 126, 558
Talha 772, 930
Talha en-Nesefî 930
Tanca 96
Tankaluşa 120, 916
Taormina 206
Târân 590
Taranto 210
Tarım 850
Tarrentium 210
Tatar 942
Tauros 452
Telentagoras 108
Teleutagoras 432
Tell el-Farama 618
Temîm 660
Thales 100, 102, 104, 114, 408, 422, 424, 494, 522, 766
Thanon 648
Themis 118
Themistius 128, 350, 546, 548, 644, 650
Theodoritos 646
Theon 470, 644
Theophilus 644
Theophrastus 318, 356, 528, 534
Thessalus 396, 398, 644, 646
Thiadhiritos 646
Thoth 188
Timaios 242, 318, 320, 324
Timaisoas et-Tarsusî 648
Timataus 644
Tinkarus 120
Tiros 448
Toros 452
Totosos el-İskenderânî 648
Trak 440
Trakya 350
Trismagistos 154
Tufan 152, 154
Türk 110, 466, 668, 678, 740, 798, 810
Türk Atsız 798
Türkoğulları 740
Tûs 848, 940
Tûsî 940
Türkistan 676
Türkler 726
Tüz 122, 124
Tyre 448, 582
Tyrrhenos 200, 202

U

Urani 134, 154
Urfa 156
Urla 104
Utarid 154, 800

V

Valens 648
Vâsıtlı 726
Vehb b. Ya'îş er-Rakkî 930
Venüs 414, 568, 842
vezir Abdürrezzak 736
Vezir Ebü'l-Kāsım el-Esterâbâdî 746
Vezir Ebû Muhammed el-Mühellebî 786
Vezir el-Emin Ebû Saîd el-Hemedânî 670, 702
Vişţaspa 394, 556, 558

Y

Yahyâ b. Adiy 668, 716, 784, 818, 820, 926

Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî 688
Yahya b. Zekeriyya 134
Yahya en-Nahvî 548, 640, 650
Yahyâ en-Nahvî 660, 688
Yahyâ en-Nahvî ed-Deylemî 688
Yahya en-Nahvî el-İskenderânî 640
Yahyâ en-Nahvî el-İskenderânî 688
Yared 154
Yemen 872
Yemkaron 202
Yengeç 842
Yengeç Burcu 842
Yeni Andromachus 646
Yezdan 558
Yukarı Mısır 134, 706
Yunanistan 110

Z

Zabratus 202
Zâhir 872, 874
Zahîr el-Beyhakî 752, 754, 756, 798
Zahîr el-Fârisî 868
Zahîrüddin Abdülcelîl b. Abdülcebbâr el-Müftî 802
Zahîrülmülk Ali el-Beyhakî 726
Zarabata 202
Zaratus 202
Zenon 108, 380, 432, 434, 436, 438, 470, 648
Zerdüşt 122, 202, 556, 558, 560, 570
Zerdüşt b. Poroschasp [Pouruşaspa] 558
Zeus 252
Zîcü'ş-Şehriyâr 126
Ziyâd [b. Ebîh] 772
Zualis el-Kehhal 648
Zuhal 568, 920, 922
Zühre 414, 568, 842
Zülkarneyn 94, 110, 376, 440, 444, 448, 450, 452, 454, 456, 458, 460, 462, 464, 474
Zünnûn el-Mısrî 92

Kitap Dizini

A

'Ahdun 'ahidehu li-nefsihi 860

B

Bileşik Droglar Hakkında 648
Bustânü'l-kulûb 876

C

Câvidân-ı Hıred 786
Cevâb ilâ bazi'l-mütekellimîn 860
Cüzzamın Başlangıçlarının İlleti Hakkında 632

D

Düstûrun tıbbîyyun 862

E

Ecvibe 'an mesâil 860
Ecvibe 'ışrîne meseleten 860
Ecvibetü Ebî Reyhân 860
ed-Da'vetü'ş-şemsiyye 876
ed-Düstûr 808, 812
Ed'iyetün müteferrika 876
el-Adhaviyye 702
el-Ahlâku'l-kâmile ve'l-âdâbü'l-fâzıla 786
el-Bârikâtü'l-ilâhiyye 876
el-Besâir 868
el-Birr ve'l-ism 846
el-Cedel 858
el-Edviyyetü'l-kalbiyye 860
el-Elvâhü'l-Fârisiyye 876
el-Elvâhü'l-'imâdiyye 876
el-Emed 'ale'l-ebed 108, 832
el-Evsât 858
el-Hâsıl mine'l-Mahsûl 850
el-Heyâkilü'l-Fârisiyye 876
el-Heyâkilü'n-nûriyye 876
el-Hidâye 860
el-Hikemü'l-'arşiyye 862
el-Hikmetü'l-kudsiyye 852, 858
el-Hikmetü'l-meşrıkiyye 852, 856, 858
el-Hudûd 860
el-İlahiyyât 738
el-İlâhiyyat 850
el-İnsâf 548, 858
el-İşârât 850, 858
el-İstibsâr 858
el-İstinsâr vel-mühce 852
el-Kānûn 720, 850, 858
el-Kelime 876
el-Lemahât 876
el-Macestî 562, 724, 842, 852
el-Mantık 852
el-Me'ânî fi'l-mantık 860
el-Mebâhis 858
el-Mebde' ve'l-me'âd 876
el-Mecmû 846, 852
el-Menâhic ve'l-âyât 754
el-Meşârî' ve'l-Mutârahât 864
el-Milel ve'n-nihal 320, 916
el-Mûcezü'l-kebîr fi'l-mantık 858
el-Mukâvemât 876
el-Mutârahât 876
el-Vâridâtü'l-ilâhiyye 876
en-Nağamâtü's-semâviyye 876
en-Necât 854, 858
er-Rakîmü'l-kudsî 876
er-Remzü'l-mûmî 876
er-Risâletü'n-Neyrûziyye 860
er-Risâletü't-Tayriyye 858
eş-Şifâ 718, 720, 726, 738, 752, 850, 858, 860
es-Sirâcü'l-vehhâc 876

es-Sırrü'l-mektûm fi's-sihri ve't-tılsımât ve'n-nîrencât ve ba'zı havâssı'l-felek 914
Esûlucya 356
Ethika 356
et-Tabiiyyât 850
et-Ta'lîkât 858
et-Telvîhât 876
et-Tenkîhât fi'l-usûl 876
et-Tesbîhât ve da'avâtü'l-kevâkib 876
et-Tiryâkât ve's-sümûm ve 'ilâci'l-mesmûmîn 620
et-Tuhfe 858
ez-Zahîre 658
ez-Zîcü'l-fâhir 732

F

Fî aksâmi'l-hikme 860
Fî Mâhiyyeti'l-hüzn 862
Fî ma'nâ's-sirâc 862
Firdevsü'l-hikme 666
Fî zemmi mâ sana'a'l-hazzâ' 852
Fizika 356
Fusûlun tıbbiyyetun cerat fî meclisih 860

G

Gurretü't-te'vîl ve dürretü't-tenzîl 728

H

Hayy b. Yakzân Risâlesi 718, 720
Hikmetü'l-işrâk 868, 876

I

İhtilâfü'z-zîcât 122
İhvân-ı Safâ Risâleleri 684
İlaçlar 620, 646
İlk Zebur 134
İncil 666
İntihâbü's-Sıvân 682
İsagoci 842
İşâre ilâ 'ilmi'l-mantık 858
İ'tikâdü'l-hükemâ 876

K

Kasâid leh 860
Kategoriler 654
Kitâbân ilâ Ebî Sa'îd 852
Kitâb fî ağrâzı Kitâbi Mâbade't-tabia 844
Kitâb fi'l-münâfeyât 878
Kitâb fî Menâfi'i'l-a'zâ 834
Kitâb fi'ş-şi'r 860
Kitâb fi't-tasavvuf 876
Kitâb ilâ Ebi'l-Fazl 860
Kitâb ilâ Ebî Sa'îd 860
Kitâbü Ahlâki'l-hükemâ 678
Kitâbü Beyâni zevâti'l-cihe 858
Kitâb uhra ileyh 860
Kitâbü'l-'Alâî 854, 860
Kitâbü'l-Birr ve'l-ism 860
Kitâbü'l-Emedi'l-aksâ 696
Kitâbü'l-Hâsıl ve'l-mahsûl 846, 858
Kitâbü'l-Hidâye 852
Kitâbü'l-Hikmeti'l-'arşiyye 852
Kitâbü'l-İbâne 'an 'ileli'd-diyâne 696
Kitâbü'l-İnsâf 854, 856
Kitâbü Lisâni'l-'Arab 862
Kitâbü'l-Kûlunc 852, 860
Kitâbü'l-Levâhık 858
Kitâbü'l-Me'âd 848, 860
Kitâbü'l-Meâd 860
Kitâbü'l-Mebde ve'l-me'âd 848
Kitâbü'l-Mecmû 858
Kitâbü'l-Miftâh 712
Kitâbü'l-Mühce 858
Kitâbü'l-Mukziyât 686
Kitâbü'l-Müstevfâ fi'ş-şi'ir 786
Kitâbü'l-'Uyûn ve'l-enhâr 754
Kitâbü'n-Nehmutân 120
Kitâbü's-Sabr 876
Kitâbü't-Ta'bîr 860
Kitâbü't-Tâlikât 876
Kitâbü't-Tenkîhât fi'l-hikme 876
Kitâbü't-Tuffâha 436
Kıssatü Musa ve'l-Hızır 754
Kütüb fi's-simyâ 876

L

Levâmi'u'l-envâr 876

M

Mâbadettabia 844
Makâle fî hatai men kâle inne'l-kemmiyyete cevherün ve men kâle inne şeyen hüve cevherun ve 'arazun ma'an 860
Makâle fî hıfzı's-sıhha 862
Makâle fi'l-kuvâ'l-insâniyye ve idrakâtiha 860
Makâle fi's-sekencebîn 862
Mesele fi'l-kazâ ve'l-kader 862
Metafizik 844, 846
Metaphysica 356
Miftâhu't-tıb 714
Mühcetü't-tevhîd 734
Mükâtebât ilâ'l-mülûk ve'l-meşâyih 876
Muktezayâtü'l-kebîr es-seb'a 858

N

Nabız 646
Nevâdirü'l-felâsife 488
Nevâmis 332
Nomoi 332

P

Phaidon 250, 320
Politika 356

R

Risâle Akl-ı Surh 876
Risâle Âvâz-ı Perr-i Cibrîl 876
Risâle der Hâl-i Tufûliyye 876
Risâle fî aksâmi'l-ulûm 860
Risâle fî enne 'ilme 'Amr gayru 'ilmi Zeyd 860
Risâle fî hakîkati mâ "va'drib lehûm mesele'l-hayâti'd-dünyâ" 860
Risâle fî 'illeti kıvâmi'l-ard fî hayyizih 858
Risâle fî isbâti'l-mebdei'l-evvel 860
Risâle fî isbâti'n-nübüvve 858
Risâle fî keyfiyyeti Ashâbi'l-kehf 852, 862
Risâle fî keyfiyyeti inşikâki'l-kamer 852, 862
Risâle fi'l-ahlâk 860
Risâle fi'l-bâh 862
Risâle fi'l-fasd 862
Risâle fi'l-feyzî'l-ilâhî 852
Risâle fi'l-hads 860
Risâle fi'l-Hindibâ 860
Risâle fi'l-hudûd 924
Risâle fi'l-'ışk 722, 860
Risâle fi'l-kuvâ'l-cismâniyye 860
Risâle fi'l-mûsikâ 860
Risâle fî marifeti'l-ecrâmi's-semâviyye 852
Risâle fî nefsi'l-felek 852
Risâle fi'n-nabz 860
Risâle fi'n-nefs 862
Risâle fi'n-nefsi'l-felekî 860
Risâle fi'r-reddi 'alâ makâleti li-Ebi'l-Ferec 860
Risâle fi'ş-şarâb gayri mücedvel 860
Risâle fi'ş-şarâb mücedvel 860
Risâle fi's-siyâse 858
Risâle fî ta'akkubi'l-mevzı'i'l-cedelî 858
Risâle fî tecezzi'l-aksâm 858
Risâle fi't-tuffâh 860
Risâle fi "vedrıb lehum mesele'l-hayâti'd-dünya" 852
Risâle fî zemmi mâ sana'a'l-hazzâ' 862
Risâle fi'z-zâviye 860
Risâle Gurbeti'l-garbiyye 876
Risâle Hemeci'r-ri'â ilâ sâkini'l-kıla' 862
Risâle ilâ Ebi'l-Fazl 860
Risâle ilâ Ebi'l-Ferec 860
Risâle ilâ Ebi'l-Hasen Sehl b. Muhammed fî emrin mestûr 860
Risâle ilâ Ebi'l-Kasım el-Kirmânî
Risâle ilâ Ebî Tâhir 862
Risâle ilâ Ebî Tâhir el-Mütetabbib 862

*Risâle ilâ Ebî 'Ubeyd el-Cüzcânî fi'l-intifâi 'amma nusibe ileyhi min mu'ârazati'l-Kur'âni'l-kerî*m 860
Risâle Luğât-ı Mûrân 876
Risâle Pertevnâme 876
Risâle Safîr-i Sîmurg 876
Risâletü Gâyetü'l-mübtedi 876
Risâletü Hayy b. Yakzân 852, 860
Risâletü'l-Adhaviyye 860
Risâletü'l-'Arûs 860
Risâletü'l-Firdevs 862
Risâletü'l-'Işk 876
Risâletü'l-Mi'râc 876
Risâletü Tefsîr-i âyâtin min Kitâbillahi 'azze ve celle ve haberin 'an Rasûlillhah sallallahu 'aleyhi ve sellem 876
Risâletü't-Tayr 852, 876
Risâle Yezdân-Şinaht 876
Ruhânî Timaios 320

S

Şerhu'l-İşârât 940
Şerhü'l-İşârât 878
Şerhu Mesâili Huneyn 852, 862
Şerhu Mesâili Huneyn b. İshak 862
Şerhu Nehci'l-belâğa 916
Siyâsiyyâtü-l-mülûk 360
Sıvânü'l-hikme 104, 684, 770, 818, 820

T

Ta'âlik fi'l-mantık 860
Tabiî Timaios 320
Tabiiyyat 718
Tahayyurâtü'l-kevâkib ve tesbîhâtühâ 876
Tavâriku'l-envâr 876
Tedârukü envâ'i'l-hata 860
Tedbîrü'l-menzil 862
Tedbîrü'l-müsâfirîn 862
Tefsîrü ba'zı süveri kelâmillahi Te'âlâ 860
Tefsîru sûreti'l-Bakara 'ala'l-vechi'l-'aklî lâ en-naklî 916
Tehâfüt 688
TehzîbülMacestî
Tekerrürü'l-mantık 862
Terkîbü'l-edviye bi-hasebi'l-'illeti ve'z-zaman 620
Tesbîhâtü'l-'ukûl ve'n-nüfûs ve'l-'anâsır 876
Tevrat 102, 114, 766
Theologia 356

U

Ünsü'l-ferîd 786
Urcuze fi'l-mantık 860
'Uyûnü'l-hikme 858

V

Veriler (Data) ve Konikler 686

Z

Zübdetü kuva'l-hayevâniyye 860
Zübdetü'l-Hakâik 746